MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE
BIBLIOTHECA THRACOLOGICA
X

VASILE URSACHI

ZARGIDAVA

Cetatea dacică de la Brad

București 1995

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE
BIBLIOTHECA THRACOLOGICA
X

VASILE URSACHI

ZARGIDAVA

Cetatea dacică de la Brad

București 1995

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 7

ABREVIERI 8

I. INTRODUCERE 9

1. Cadrul natural 9

2. Istoricul cercetărilor 11

II. AȘEZAREA GETO-DACICĂ 17

1. Descriere 17

2. Stratigrafie 18

3. Locuințe 28

4. Sanctuare 62

5. Anexe și gropi 71

III. SISTEMUL DE FORTIFICAȚII 99

IV. INVENTARUL AȘEZĂRII 113

1. Unelte 113

2. Arme 142

3. Ceramică, lucrată la mână, la roată și de import 148

4. Obiecte de podoabă 226

5. Monede 248

V. NECROPOLA 253

VI. CRONOLOGIE 269

VII. APARTENENȚA ETNICĂ 280

VIII. CONCLUZII 283

NOTE 313

RÉSUMÉ 363

EXPLICATION DES FIGURES 383

EXPLICATION DES PLANCHES 384

PLANȘE 397

CUVÂNT ÎNAINTE

Al X-lea volum din seria "Bibliotheca Thracologica" *cuprinde rezultatele primelor 22 campanii arheologice (1963- 1984) efectuate în așezarea geto-dacă situată pe terasa stângă a Siretului, în partea de sud-vest a satului Brad (comuna Negri, județul Neamț), aflată la jumătatea distanței dintre Bacău și Roman.*

Volumul este opera celui care, începând din 1965, a condus săpăturile arheologice de la Brad, dr. Vasile Ursachi, fondator și director al Muzeului Municipal Roman și membru-colaborator al Institutului Român de Tracologie - filiala Iași - încă de la înființarea acestuia.

Cu toate că stațiunea de la Brad cuprinde vestigii ce aparțin mai multor culturi sau epoci (Precucuteni, Cucuteni, perioada de tranziție spre epoca bronzului, Monteoru, Noua, Hallstatt B), autorul ne prezintă, în cele ce urmează, obiectivul cel mai important și intens investigat: "dava" *geto-dacă, care a oferit un imens material documentar, ilustrat în numeroasele planșe însoțitoare.*

La răsărit de Carpați sunt multe situri geto-dace îndelung cercetate. Volumul de față constituie însă prima tratare monografică a unei stațiuni de tip "dava" *din Moldova, pe care autorul o identifică cu Zargidava ptolemaică.*

În seria Bibliotheca Thracologica, lucrarea d-lui Ursachi deschide secvența Dacologica. Faptul că Institutul Român de Tracologie este implicat, singur sau în colaborare cu alte instituții, în cercetarea mai multor obiective geto-dace, unele aflate în stadii avansate de investigare, dintre care le amintim pe cele de la Divici (județul Caraș-Severin), Ocnița (județul Vâlcea), Sighișoara-Wietenberg (județul Mediaș), Stolniceni, Butuceni și Rudi (R. Moldova), ne asigură că monografia de față nu va rămâne singulară.

Rezumatul și explicația figurilor au fost traduse în limba franceză de d-l Marius Alexianu, care a influențat pozitiv și decizia publicării Zargidavei de către institutul nostru.

dr. Petre ROMAN

ABREVIERI

ACMI	-Anuarul Comisiei Monumenteor Istorice
AM	-Arheologia Moldovei
AMN	-Acte Musei Napocensis
Apulum	-Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ARMSI	-Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice
ASU Iași	-Analele Științifice ale Universitãții "Al. I. Cuza" Iași
CA	-Cercetări arheologice - Muzeul Național București
CAB	-Cercetări Arheologice în București - București
CARPICA	-Carpica, Muzeul de Istorie Bacău - 1968 și urm.
CELTICUM	-Celticum suplément à Ogam tradition celtique, Reunes.
Cercet. Ist.	-Cercetări Istorice-Iași
CIL	-Corpus Inscriptionnes Latinarum, Berlin
Crisia	-Crisia, Culegere de materiale și studii. Oradea
Dacia	-Dacia, recherches et découvértes archéologiques en Roumanie I-XII - 1924-1947; Dacia. Revue d'Archéologie et d'histoire ancienne, N.S. I-XXIV - 1957-1980
Diss. Pann	-Dissertationes Pannonicae, Budapesta
DIR	-Documente privind istoria României, București
DIVR	-Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X), București, 1976
Dolgozatok	-Travaux de la section numismatique et archéologique de Musée National de Transilvanie, Cluj, I-X, 1910-1919
Germania	-Germania, Anzeiger der römisch - germanischen Kommission des Deutschen archãologischen Instituts Frankfurt am Main I (1917) și urm.
ILS	-H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, Berlin I-III, 1892-1916
Istros	-Istros. Revue roumanie d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Izvestiia Inst.	-Izvestiia - Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare
Materiale	-Materiale arheologice privind istoria veche a RPR (I)
Materiale Suceava	-Anuarul Muzeului Județean Suceava
MA	-Memoria Antiquitatis - Piatra-Neamț
Rev. Muz.	-Revista Muzeelor
SAAI	-Studia Antiqua et Archeologica - Iași
Sl. Arch.	-Slovenská Archéologia, Bratislava I (1950) și urm.
St. Cl.	-Studii Clasice
S.C.S. Iași	-Studii și Cercetări științifice, Iași
Studii și Comunicări, Sibiu	-Studii și Comunicări, Muzeul Brukenthal Sibiu
SCS Cluj	-Studii și Cercetări Științifice, Cluj
Steaua	-Steaua, Revistã a Uniunii Scriitorilor, Cluj
Studii și Comunicări, Pitești	-Studii și comunicări, Istorie -Științele naturii, Muzeul din Pitești
SCIV(A)	-Studii și cercetări de istorie veche (și arheologice) București
Thraco-Dacica	-Thraco-Dacica. Recueil des études l 'ocasïon du II-e Congrès International de Thracologie, București 1976
V. Pârvan, Getica	-V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei. București 1926

I. INTRODUCERE

1. CADRUL NATURAL

Satul Brad face parte din comuna Negri, judeţul Bacău, situată în partea vestică a Podişului Central Moldovenesc[1]. Această zonă, cunoscută sub numele de Dealurile Icuşeştilor (Faţa Siretului), este constituită dintr-o serie de culmi secundare, formate ca urmare a eroziunii afluenţilor de pe stânga Siretului asupra părţii înalte a podişului[2].

Zona, străjuită, în partea de est, de culmea *La Cioate* sau *Dealul Ralet*, cu înălţimi de peste 250 m, este delimitată în partea nordică de valea pârâului Drăgeşti, spre sud de cea a pârâului Ursoaia, iar în partea vestică de valea celui mai mare râu al Moldovei, Siretul, care îşi adună apele, prin afluenţii săi, de pe un vast teritoriu geografic, constituind un factor ecologic de primă importanţă pentru comunităţile umane din toate epocile.

Din punct de vedere fizico-geografic partea vestică a podişului, cu o origine central-europeană (est carpatică) corespunzător zonei forestiere (stejar, gorun, fag) se caracterizează printr-o climă de tip temperat-continental destul de pronunţat, care se interferează cu climatul moderat continental propriu părţii de vest a continentului[3]. Masele de aer subpolar ce pătrund frecvent şi intens pe valea Siretului, contribuie la o scădere a temperaturii mai ales în lunile ianuarie şi februarie şi o trecere bruscă de la un anotimp la altul. Temperatura medie de 8,5 - 9°C este caracteristică acestei zone.

Solurile silvestre argilo-iluviale (cenuşii, brune şi podzolice) şi climatul mai umed şi mai răcoros favorizează dezvoltarea vegetaţiei forestiere care este în continuare directă cu cea din Carpaţii şi Subcarpaţii de la vest[4]. Pajiştile au o floră variată iar vegetaţia lemnoasă de luncă este alcătuită mai ales din esenţe slabe ce se grupează sub formă de foioase (sălcişuri, răchitişuri, plopişuri)[5].

Fauna, specifică zonei forestiere, este bine reprezentată de cervide, rozătoare, păsări din grupe sistematice variate, reptile, amfibieni, precum şi numeroase nevertebrate, la care se adaugă fauna acvatică, distribuită în funcţie de biotopurile specifice din bălţi, iazuri sau ape curgătoare[6].

Terasele din jumătatea inferioară a versanţilor văii Siretului, de acumulare fluviatilă, constituie terenuri favorabile atât culturilor agricole, datorită solurilor fertile, cât şi amplasării aşezărilor omeneşti, căilor de comunicaţii sau altor obiective economice[7].

Lunca Siretului, largă în această zonă de până la 6 km, oferă mari posibilităţi pentru diverse activităţi umane, favorizând apariţia şi dezvoltarea a numeroase localităţi[8].

Aşezare tipică de luncă, satul Brad se află la adăpostul unui bot de terasă de pe partea stângă a Siretului, la 25 km în amonte de oraşul Bacău. Aici, Siretul, împins spre est de aportul de apă şi aluviuni al râului Bistriţa din zona de confluenţă, îşi începe cel de-al treilea arc care-i dă acea formă asimetrică a văii sale[9].

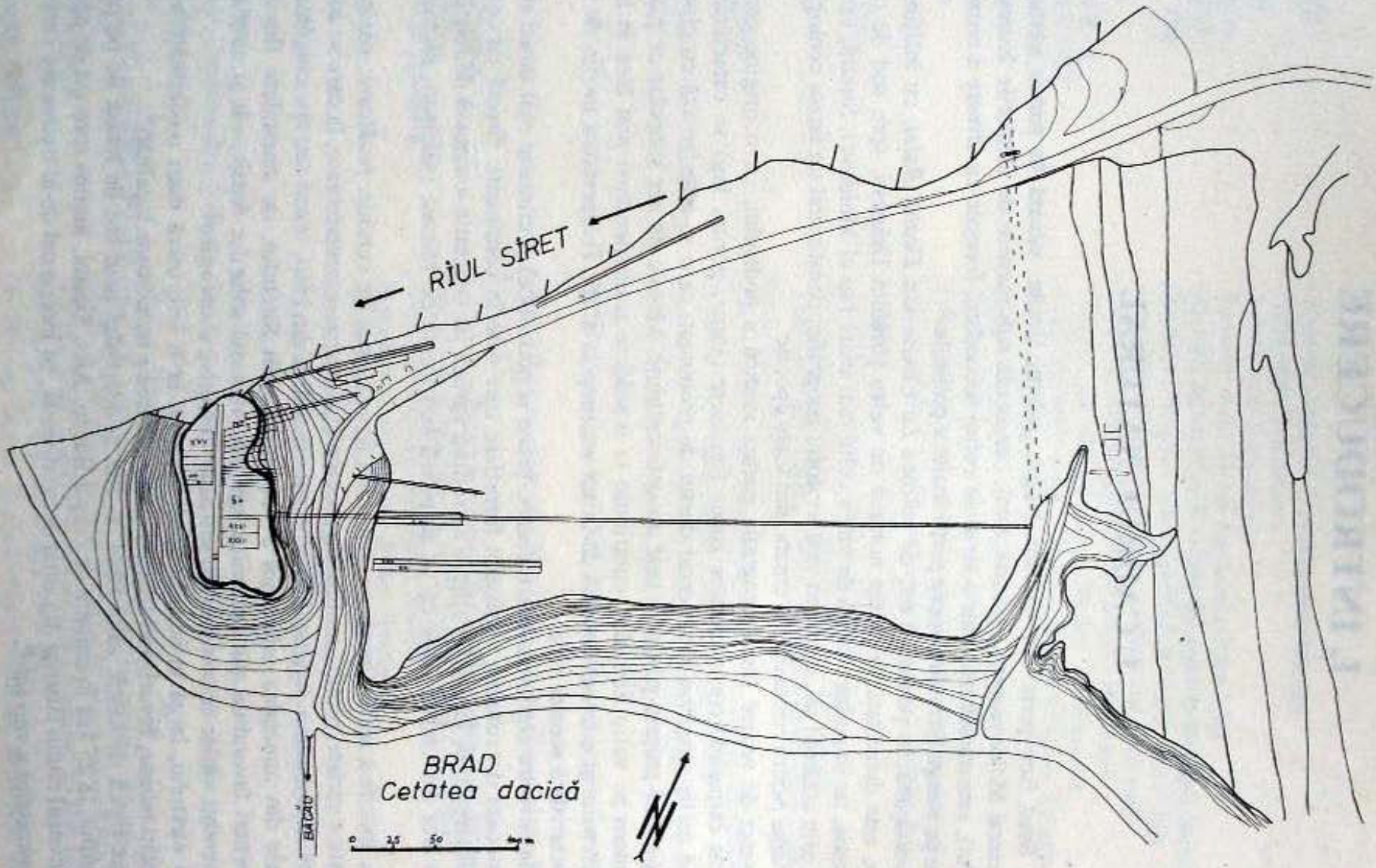

Fig. 1 Brad-planul general al săpăturilor.

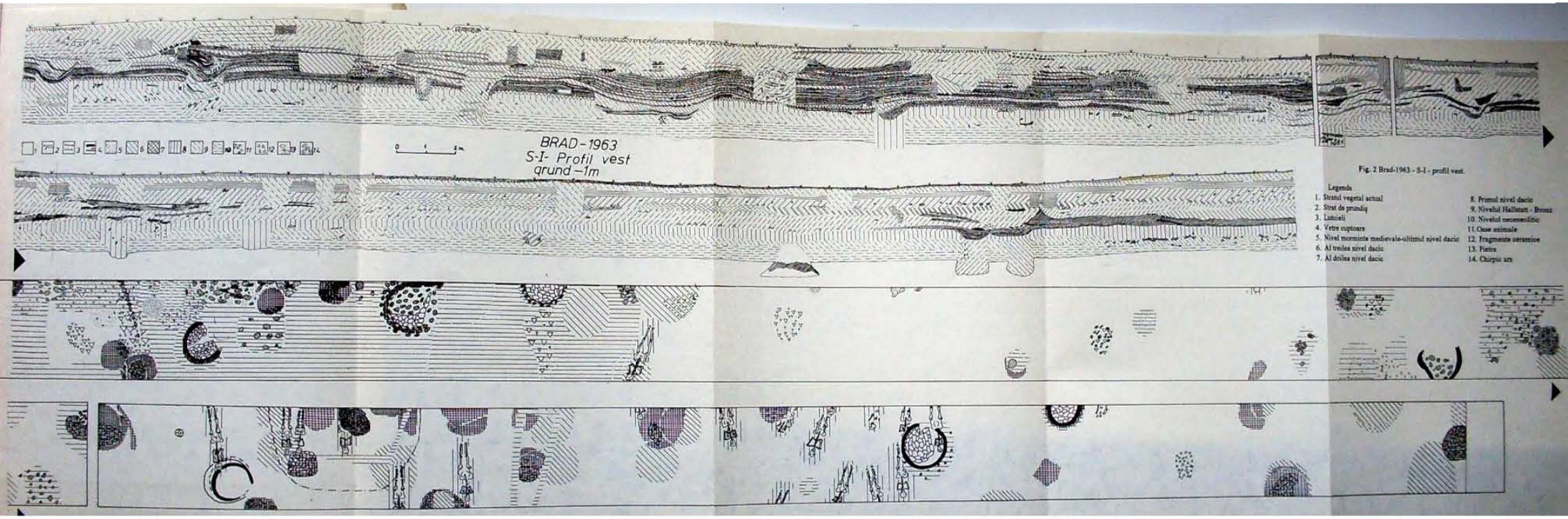

Fig. 2 Brad-1963 - S-I - profil vest.

Legenda

1. Stratul vegetal actual
2. Strat de prundiș
3. Lutuieli
4. Vetre cuptoare
5. Nivel morminte medievale-ultimul nivel dacic
6. Al treilea nivel dacic
7. Al doilea nivel dacic
8. Primul nivel dacic
9. Nivelul Hallstatt - Bronz
10. Nivelul neoeneolitic
11. Oase animale
12. Fragmente ceramice
13. Pietre
14. Chirpic ars

Solurile fertile, abundența izvoarelor etajate cu apa lipsită de sarea celor din depresiunile joase, întinderea pădurilor, apropierea de apele curgătoare cu imensele lor bogății și peisajul variat, au atras comunitățile umane din cele mai vechi timpuri. Pe terasele Siretului, pe coastele dealurilor sau pe văile pâraielor din împrejurimi au fost descoperite numeroase urme arheologice începând cu epoca neolitică și până în zilele noastre. Este suficient să amintim că în apropierea localității Brad, la Călinești, Negri, Migla, Drăgești, Dămienești, Călugăreni etc., au fost descoperite așezări din epoca neolitică, epoca bronzului, prima epocă a fierului, epoca geto-dacică, perioada migrațiilor, epoca feudală. La acestea adăugăm faptul că în sec. XIX primul nostru agronom – marele revoluționar Ion Ionescu de la Brad își alegea ca loc pentru vestita școală de agronomie tocmai localitatea Brad, iar ferma model organizată de acesta se suprapunea exact peste una din cele mai mari stațiuni arheologice din zonă, locuită din epoca neolitică și până în zilele noastre. Astfel, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai științei agricole pe care îl avea țara își lega numele de locurile atât de căutate pentru condițiile favorabile așezărilor omenești. Tot aici, în apropiere de micuța biserică de lemn din sec. XVII, se află mormântul marelui revoluționar pașoptist Ion Ionescu de la Brad, străjuit de un obelisc ridicat de Societatea Agronomilor din România în anul 1921.

2. ISTORICUL CERCETĂRILOR

Descoperirea așezării dacice de la Brad a fost făcută cu ocazia unei cercetări de suprafață întreprinsă pe valea Siretului în anul 1962 de către Alexandru Vulpe de la Institutul de Arheologie din București și Vasile Ursachi de la Muzeul de istorie din Roman. Stațiunea nu a fost semnalată până la această dată, deși pare imposibil să nu fi fost observat faptul că orice intervenție în solul de pe terasa ocupată de ferma agricolă sau grădină botanică a școlii înființată de Ion Ionescu de la Brad, scotea la iveală numeroase urme arheologice. Acestea, desigur, nu ar fi scăpat atenției marelui savant pentru a le prezenta forului științific al țării, mai ales că este vorba de perioada când Alexandru Odobescu întocmea Repertoriul Arheologic. În orice caz, chiar dacă acest lucru a fost semnalat de către Ion Ionescu de la Brad, informațiile nu au fost incluse în Repertoriu. Nici după aceasta nu a fost semnalată prezența unor urme de locuire mai veche pe acest platou cu toate că în decursul secolului al XIX-lea au fost întreprinse numeroase intervenții care au afectat straturile mai vechi ale stațiunii arheologice de aici. Șanțurile pentru temeliile clădirilor construite în sec. XIX și XX au afectat nu numai nivelurile dacice ci și morminte de înhumație din sec. XVI - XVIII. De asemenea, porțiunea dinspre apa Siretului este în continuă erodare ceea ce face ca o mare cantitate de material arheologic să fie scos la iveală, facilitându-ne dealtfel, în 1962, descoperirea așezării prin cercetări de suprafață.

Cercetarea sistematică a stațiunii a început în vara anului 1963 de către un colectiv de la Institutul de Arheologie din București și Muzeul de istorie din Roman, prin săparea a două secțiuni – S I și S II – practicate în zona principală a așezării, pe acropolă[10]. În anul următor, 1964, același colectiv condus de Alexandru Vulpe, la care s-a adăugat Mihalache Brudiu de la Muzeul de istorie Roman, a continuat cercetarea în secțiunile (I și II) amintite. (pl. 345/1)

Începând cu anul 1965 săpăturile au fost conduse de către Vasile Ursachi, executându-se până în anul 1984, cu o întrerupere de doi ani – 1967 și 1968 – douăzeci și nouă de secțiuni, atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. De asemenea, în necropola tumulară s-au săpat trei tumuli.

Săpăturile arheologice pe acropolă constau din 20 secţiuni I, II, IIb, IV - X, XIII, XVI, XXII - XXVII, XXIX (sunt incluse şi cele două care continuă în şanţul de apărare - IIb şi XIV), precum şi o casetă – C I – în colţul de est. În afară de S I care este orientat NS, toate celelalte secţiuni sunt perpendiculare pe acesta sau pe şanţul de apărare. (fig. 1)

Secţiunea I, de 100 x 3 m, a fost săpată în două campanii, 1963 şi 1964, şi taie în două, pe axul lung, acropola. Săpăturile au ajuns până la pământul viu, peste 3,20 m, şi au dat un bogat material arheologic precum şi numeroase complexe de locuire printre care 76 vetre, aparţinând mai multor epoci, 37 locuinţe de suprafaţă, 4 bordeie, 13 cuptoare de încălzit sau copt pâine, 54 gropi şi 120 morminte medievale. (fig. 2). Urmele locuinţelor constau mai ales din lutuieli şi chirpici arşi, numărul lor este mult mai mare, noi am numerotat doar pe cele mai bogate în material arheologic, care au fost prinse pe suprafeţe mai mari în secţiune şi care aveau mai mult elemente constructive bine definite. Celelalte, marcate în profilele şanţului se prezintă multă fragmentate, unele destul de subţiri, păstrate pe porţiuni mici. Toate acestea demonstrează intensitatea locuirii şi desele refaceri care au avut loc în perioada ultimelor două secole de existenţă a aşezării dacice. (pl. 344/2, 4) (pl. 344/1, 3)

Secţiunea II, 24 x 3 m, în partea de nord a acropolei, perpendiculară pe şanţul de apărare, săpată în anii 1963 şi 1964. În 1965 a fost prelungită cu încă 52 x 2 m şi notată S IIb. A fost prima secţiune care explorează şanţul de apărare în vederea datării construcţiilor defensive de aici. În săpătură au fost dezvelite 9 vetre, 8 locuinţe de suprafaţă, 4 gropi, 11 morminte medievale, o fortificaţie din epoca bronzului şi alta din perioada dacică. În S IIb s-au descoperit 21 de gropi şi o vatră. De menţionat construcţia de lemn la fortificaţia dacică şi numărul mare de gropi în zona şanţului de apărare. (pl. 346/1, 2)

Secţiunea IV/1966, 12 x 3 m, paralelă cu S II, în partea de vest a acesteia, deschisă pentru urmărirea fortificaţiei. S-au descoperit câteva vetre, lutuieli de la locuinţe dacice, o locuinţă neolitică, o groapă şi trei morminte. S-a surprins şi aici fortificaţia dacică cu construcţia de lemn.

Secţiunea V/1969, prima care taie acropola pe mijlocul ei, de la vest la est, perpendiculară pe S I, având dimensiunile de 60 x 2 m. În această secţiune s-au dezvelit 11 vetre, 4 locuinţe de suprafaţă, 12 gropi şi 17 morminte de înhumaţie medievală. În capătul de est s-a surprins, foarte bine, fortificaţia din epoca bronzului. De asemenea, o locuinţă de mari dimensiuni, cu lutuială, chirpici ars şi construcţii de lemn.

Secţiunea VI/1971, de 35 x 5 m, trasată în partea de NE a acropolei, perpendiculară pe S I, cu scopul de a dezveli locuinţa mare din SV precum şi fortificaţia din epoca bronzului şi cea dacică. În săpătură s-au cercetat 7 locuinţe de suprafaţă, 7 gropi, 4 vetre şi 27 morminte de înhumaţie. De notat vetrele şi bârnele de lemn din locuinţa mare, precum şi palisada de lemn din epoca dacică.

Secţiunea VII/1972, cu dimensiunea de 35 x 3 m paralelă su S VI. În acest şanţ s-au descoperit 2 vetre, 3 locuinţe de suprafaţă şi 11 gropi. Au continuat să apară resturile locuinţe mari precum şi fortificaţii. Material mai abundent în locuinţe şi gropi.

Secţiunea VIII/1972, în partea de N a secţiunii VII, de 35 x 4 m, făcută cu scopul de a dezveli şi prinde limitele de nord ale locuinţei mari cu lutuială şi chirpici. Au continuat să apară elemente de fortificatie si complexe de locuire din mai multe epoci. S-au dezvelit 3 locuinţe de

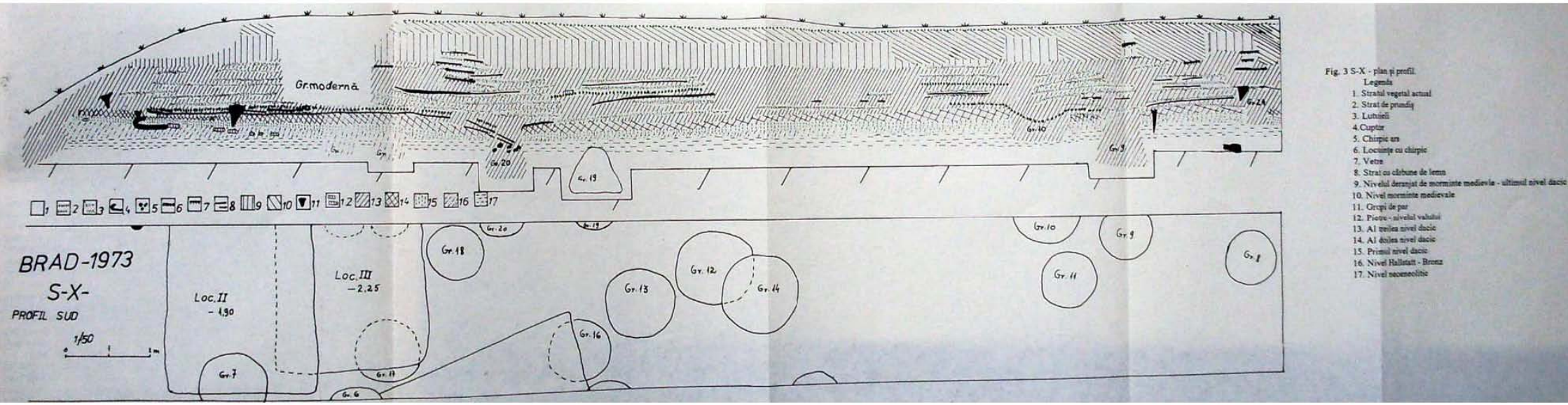

Fig. 3 S-X - plan și profil.

Legenda

1. Stratul vegetal actual
2. Strat de prundiș
3. Lutuieli
4. Cuptor
5. Chirpic ars
6. Locuințe cu chirpic
7. Vetre
8. Strat cu cărbune de lemn
9. Nivelul deranjat de morminte medievle - ultimul nivel dacic
10. Nivel morminte medievale
11. Gropi de par
12. Piatra - nivelul valului
13. Al treilea nivel dacic
14. Al doilea nivel dacic
15. Primul nivel dacic
16. Nivel Hallstatt - Bronz
17. Nivel neoeneolitic

Fig. 4 Brad-1976 - S-XIV - plan și profil.

Legenda

1. Pământ galben cenușos
2. Pământ negricios de umplutură
3. Pământ negricios vegetal
4. Pământ de scursură
5. Pământ vinețiu de umplutură
6. Cărbune de lemn
7. Vatră cu prundiș
8. Mormânt de copil
9. Pământ galben bine bătut
10. Vetre cu crustă
11. Oase de animale
12. Chirpic ars
13. Fragmente ceramice
14. Pământ galbenm - viu
15. Cuptoare

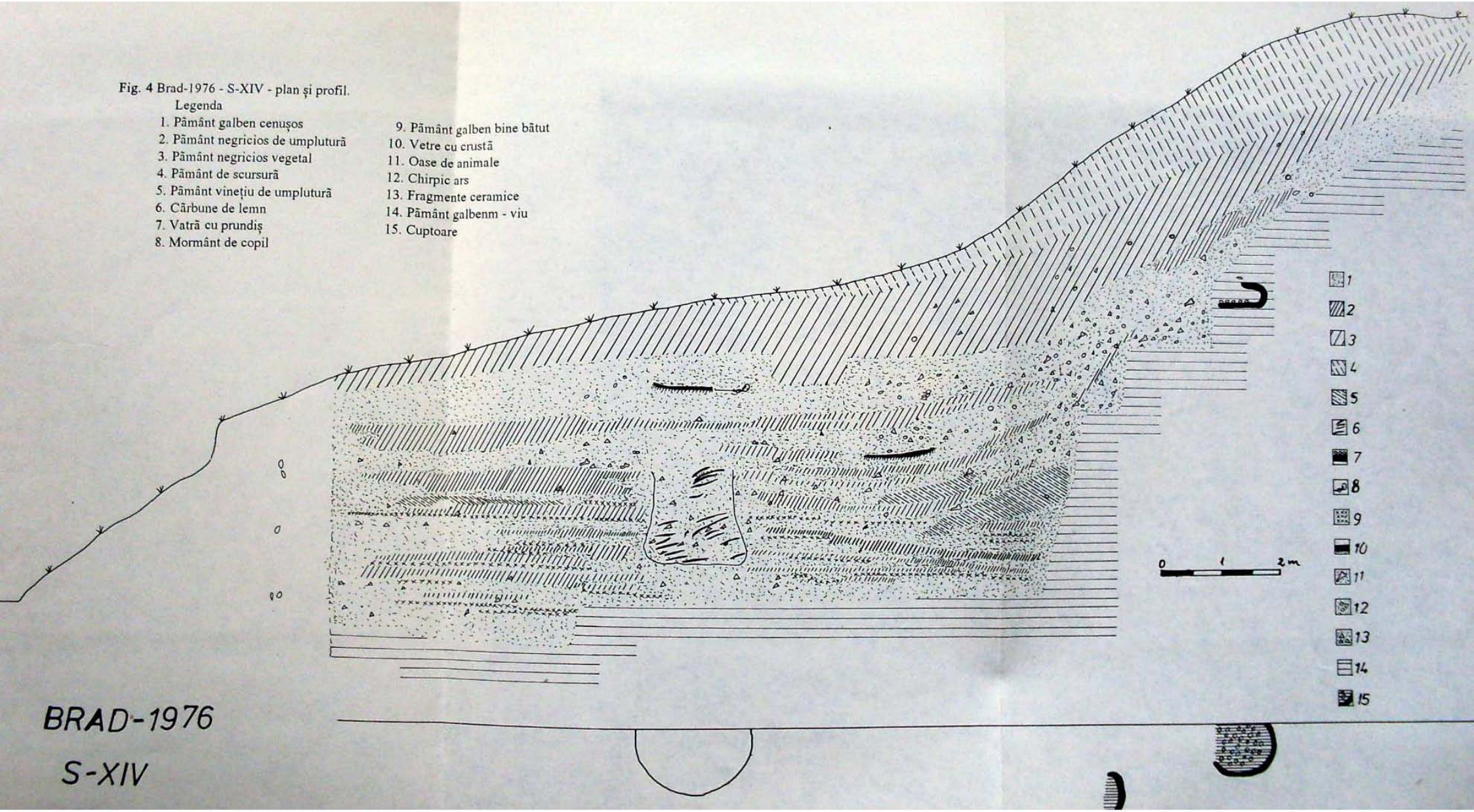

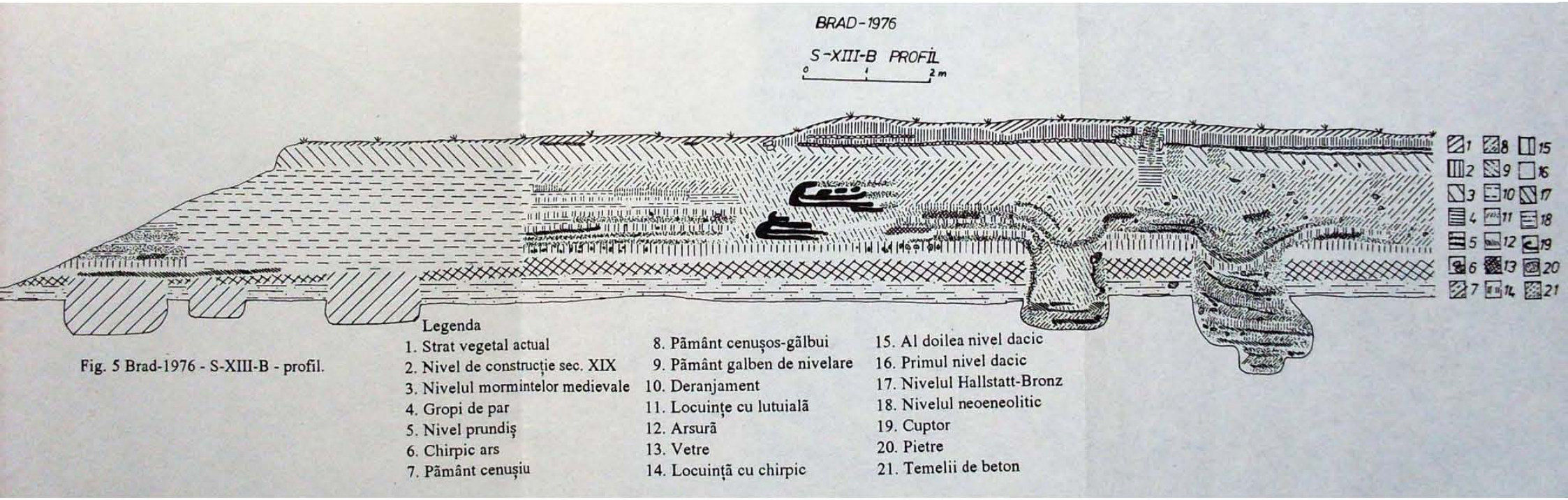

Fig. 5 Brad-1976 - S-XIII-B - profil.

Legenda

1. Strat vegetal actual
2. Nivel de construcție sec. XIX
3. Nivelul mormintelor medievale
4. Gropi de par
5. Nivel prundiș
6. Chirpic ars
7. Pământ cenușiu
8. Pământ cenușos-gălbui
9. Pământ galben de nivelare
10. Deranjament
11. Locuințe cu lutuială
12. Arsură
13. Vetre
14. Locuință cu chirpic
15. Al doilea nivel dacic
16. Primul nivel dacic
17. Nivelul Hallstatt-Bronz
18. Nivelul neoeneolitic
19. Cuptor
20. Pietre
21. Temelii de beton

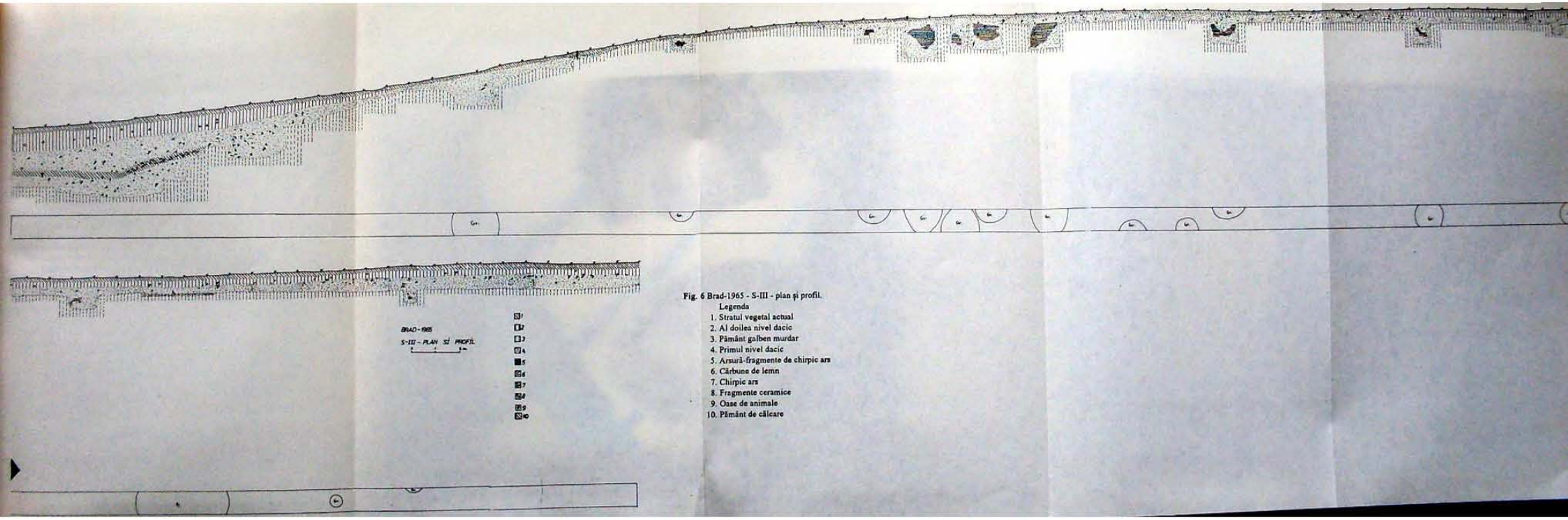

Fig. 6 Brad-1965 - S-III - plan și profil.

Legenda

1. Stratul vegetal actual
2. Al doilea nivel dacic
3. Pământ galben murdar
4. Primul nivel dacic
5. Arsură-fragmente de chirpic ars
6. Cărbune de lemn
7. Chirpic ars
8. Fragmente ceramice
9. Oase de animale
10. Pământ de călcare

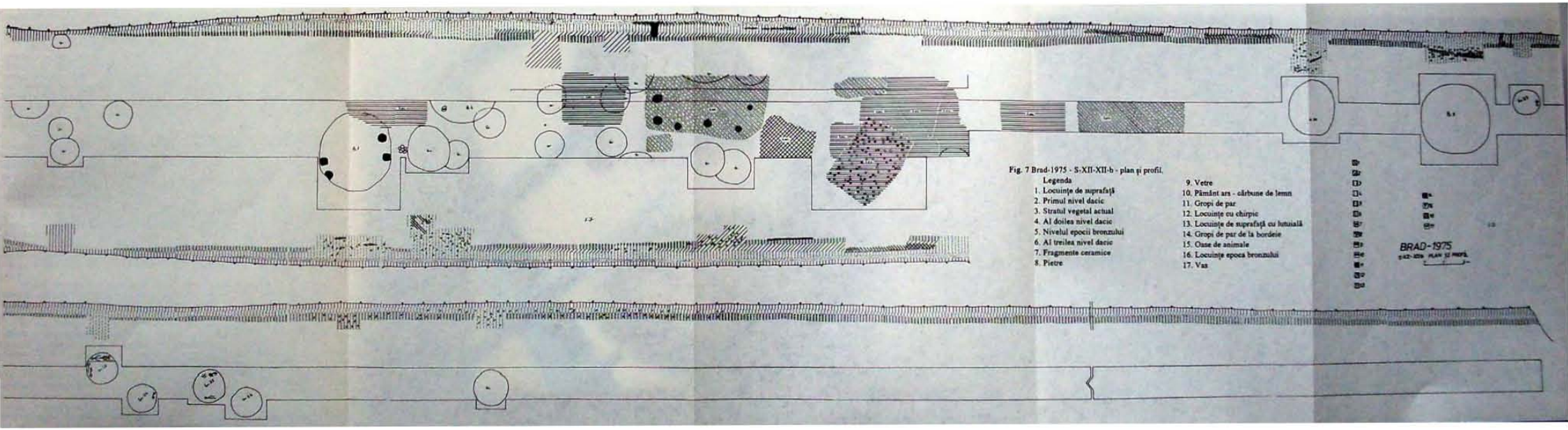

Fig. 7 Brad-1975 - S-XII-XII-b - plan și profil.

Legenda

1. Locuințe de suprafață
2. Primul nivel dacic
3. Stratul vegetal actual
4. Al doilea nivel dacic
5. Nivelul epocii bronzului
6. Al treilea nivel dacic
7. Fragmente ceramice
8. Pietre
9. Vetre
10. Pământ ars - cărbune de lemn
11. Gropi de par
12. Locuințe cu chirpic
13. Locuințe de suprafață cu lutuială
14. Gropi de par de la bordeie
15. Oase de animale
16. Locuințe epoca bronzului
17. Vas

suprafață, 3 vetre și 4 gropi. De notat valul din epoca bronzului placat cu pietre de râu, gropile de la palisada dacică, pavajul dacic cu pietre de râu în apropierea locuinței mari, precum și o vatră înconjurată cu pietre mari.

Secțiunea IX/1972, în partea de nord a acropolei, paralelă cu S VIII, având dimensiunile de 35 x 3 m. Pe suprafața ei s-au descoperit 3 locuințe de suprafață, 10 gropi, un pavaj dacic, fortificația din epoca bronzului, gropi de pari de la palisada dacică și 76 morminte de înhumație. În acest număr sunt incluse și mormintele din S VII și S VIII.

În partea de est a Șanțului V/1969, s-a trasat o nouă secțiune – S X/1973, cu dimensiunile de 35 x 10 m, în vederea prinderii limitelor de sud ale locuinței mari din SV - X. Fiind cea mai mare suprafață cercetată până în prezent pe acropolă, această secțiune a dat o mare cantitate de material arheologic precum și posibilitatea cercetării în întregime a unor complexe de locuire, în special locuințe. În afară de cele 26 gropi, aparținând mai multor epoci, s-au descoperit 41 vetre, 25 locuințe de suprafață, 73 morminte medievale, precum și limitele de nord ale locuinței mari, urme ale fortificației din epoca bronzului și palisada cu șanțul de apărare din epoca dacică (fig. 3). Această secțiune – S X – a fost continuată, păstrându-se profilul de sud, în zona șanțului de apărare prin săparea **Secțiunii XIV/1976**, de 23 x 1,5 m, care ajunge în șoseaua Bacău-Dămienești și face legătura cu S XI - S A/1976 din așezarea deschisă, obținându-se astfel un profil complet al șanțului de apărare dacic (fig. 4). În această secțiune s-au cercetat 4 vetre, 2 cuptoare, 2 gropi, un mormânt de înhumație dacic precum și sistemul de construcție a escarpei șanțului de apărare din perioada dacică.

În campania din anul 1974 s-a săpat o secțiune în colțul de NE a acropolei, cu scopul de a surprinde elementele de construcție pe care le presupuneam a fi existat în această zonă, datorită configurației terenului, care indica un fel de bastion. Secțiunea, având dimensiunile de 10 x 10 m, notată cu **C 1**, taie în două această porțiune de formă semicirculară. Săpăturile au arătat însă, că nu este vorba de nici un bastion (sau turn), zona având elementele comune, în ceea ce privește locuirea, cu celelalte porțiuni de acropolă, cu excepția unei perioade, destul de scurte, legată de semnificația unei gropi – Gr. 18 – când ar fi putut să aibă un caracter religios. În **C 1** au fost cercetate 18 gropi, 7 locuințe de suprafață, 5 vetre și 50 morminte de înhumație medievale. Nu a fost surprins nici un element de fortificație. Remarcăm, așa cum am arătat mai sus, prezența unei gropi, cu totul deosebite, atât ca dimensiuni cât și în ceea ce privește inventarul, care a fost cercetată și în campania anului 1975.

În vederea urmăririi situației stratigrafice în partea de vest a acropolei, cercetările au continuat cu săparea a încă trei secțiuni perpendiculare pe **S I** și cu capetele în buza terasei dinspre apa Siretului.

Prima dintre acestea a fost **Secțiunea XIII/1976**, cu dimensiunile de 20 x 10 m (fig. 5). Săpăturile efectuate au dat posibilitatea cercetării unui număr de 26 gropi, 14 locuințe de suprafață, 12 vetre, 45 morminte de înhumație medievale, un cuptor pentru pâine cu 7 faze de refacere și temeliile construcțiilor din sec. XIX. Atât materialul arheologic, foarte bogat, cât și complexele de locuire au adus date noi privitoare la organizarea internă a așezării.

Alături de această secțiune, în anul 1977 s-a săpat un nou șanț notat S XVII/1977 cu dimensiunile de 20 x 4 m, cu scopul de a continua explorarea unei zone importante din centrul acropolei, care să delimiteze, printre altele, și suprafața pieței unde nu s-au construit locuințe sau alte anexe gospodărești într-o lungă perioadă de timp din epoca dacică. Exceptând materialul arheologic abundent, provenit din această secțiune, săpăturile au scos la iveală 23 gropi, 15

locuinţe de suprafaţă, 26 morminte de înhumaţie precum şi urmele construcţiilor din secolul XIX.

Importanţa elementelor de construcţii defensive din zona intrării, descoperite în campaniile anterioare au impus efectuarea unor cercetări mai intense în această parte a acropolei. Astfel, în campaniile anilor 1979 şi 1980, săpăturile au fost efectuate în această zonă, prin cele trei secţiuni S XXII, S XXIII şi S XXIV.

Secţiunea XXII a fost trasată paralel cu **S II/1963**, la un metru distanţă, în partea de est, cu dimensiunile 28 x 3 m, cercetându-se 6 gropi, 3 locuinţe de suprafaţă, 6 vetre, 8 morminte de înhumaţie medievale, valul placat cu pietre de râu din epoca bronzului şi prima epocă a fierului, precum şi şanţul de apărare cu construcţia de lemn din perioada dacică.

Secţiunea XXIII, cu dimensiunile de 14 x 3 m, care continuă pe acropolă **S XXII**, a avut ca scop surprinderea unor elemente de legătură între intrarea pe platou şi construcţiile civile din această parte a aşezării. Cunoaşterea acestei zone a impus deschiderea unei noi secţiuni – **S XXIV**, de 22 x 3 m, paralelă cu secţiunea **S XXIII**, care merge până pe coama valului din epoca bronzului, fără a intra în zona escarpei şanţului de apărare dacic şi a construcţiei de lemn. Pe lângă cercetarea celor 10 locuinţe de suprafaţă, 14 gropi, 11 vetre, un cuptor şi 32 morminte de înhumaţie, remarcăm surprinderea pavajului dacic care face legătura cu cel descoperit în anul 1972 în **S IX**.

Întrucât conducta de apă pentru sistemul de irigaţii din această parte a satului Brad trece prin zona imediată a Şanţului XVI, unde ar fi trebuit să se cerceteze suprafaţa centrală a acropolei, următoarea secţiune din partea de vest a fost trasată la 13 m nord de aceasta. Secţiunea notată cu **S XXV** cu lungimea de 23 m şi lăţimea de 10 m, a permis cercetarea unui număr de 27 gropi, 15 locuinţe de suprafaţă, 20 vetre, un sanctuar dacic cu trei faze, 43 morminte medievale şi temeliile construcţiilor din sec. XIX - XX. Deosebit de interesantă este construcţia sanctuarului, care se află în apropierea pieţei centrale pavată cu piatră de râu, descoperită în secţiunile IX şi XXIII, ceea ce a impus deschiderea în campania anului 1982, a unei noi secţiuni, **S XXVI**, în partea de sud, cu scopul de a continua dezvelirea şi cercetarea acestuia.

Secţiunea XXVI de 25 x 5 m a dat posibilitatea dezvelirii şi cercetării, în continuare, a sanctuarului dacic, fără însă a-i surprinde limitele de SE, a 12 locuinţe de suprafaţă, 9 gropi, 15 morminte medievale şi construcţiile din sec. XIX - XX. Se adaugă noi elemente privind construcţia sanctuarului dacic precum şi descoperirea unui frumos depozit de obiecte de podoabă din epoca eneolitică.

Pentru a dezveli în întregime sanctuarul dacic în campania din anul 1983 s-a săpat o nouă secţiune notată cu **S XXVII**, cu dimensiunile de 25 x 6 m, în care s-au descoperit 22 gropi, 8 locuinţe de suprafaţă şi 42 morminte de înhumaţie medievale.

În vederea cercetării integrale a zonei de NV a acropolei, în campania din anul 1984 s-a trasat o nouă secţiune – **S XXIX** de 24 x 4 m, paralelă cu **S XXIV**, în partea de E a acesteia cu care ocazie s-au cercetat mai multe locuinţe de suprafaţă, vetre, gropi, morminte medievale şi valul din epoca bronzului.

Aşadar, în partea principală a aşezării dacice de la Brad, acropola, au fost întreprinse săpături sistematice în 20 de secţiuni din care 12 au cuprins şi zona fortificaţiei dacice, două au avut ca scop obţinerea unor profile longitudinale şi transversale ale acropolei, 13 din ele au

explorat zona centrală iar una – C 1 – a adus date importante privitoare la partea de SE a acropolei.

Primele cercetări întreprinse de noi în aşezarea deschisă au fost în anul 1965 prin săparea unui şanţ – **S III** – de 100 x 1 m, în partea de NV, către apa Siretului, perpendicular pe şanţul de apărare, trasat cu scopul de a verifica întinderea locuirii dacice precum şi sistemul de construcţie a contra escarpei şanţului de apărare din epoca dacică. Au fost cercetate 15 gropi şi un mormânt de înhumaţie dacic. (fig. 6)

A doua secţiune în aşezarea deschisă – **S IV** – de 70 x 1 m a fost efectuată în acelaşi an, către mijlocul platoului, de asemenea, perpendicular pe şanţul de apărare cu scopul de a obţine o situaţie stratigrafică a acestei zone. Cu acest prilej au fost descoperite 10 vetre şi 10 locuinţe de suprafaţă. Întrucât nu s-au putut cerceta în întregime aceste locuinţe din cauza lucrărilor agricole, săpătura nu a continuat, astfel că nu am putut beneficia de un profil complet al acestei părţi din aşezare.

Următorul prilej de cercetare, favorizat de lucrările în asolament practicate pe acest platou de către CAP Negri a fost în anul 1975 când s-au săpat două secţiuni alăturate – **S XI** şi **S XII**, primul de 52 x 3 m iar cel de-al doilea de 50 x 3 m, descoperindu-se 21 locuinţe de suprafaţă, 5 bordeie, 2 vetre, 33 gropi şi 10 morminte de înhumaţie dacice. Se obţinea şi primul profil de 100 m în mijlocul aşezării deschise, prin prelungirea şanţului XII cu încă 50 x 1,50 m şi notat cu S XIIb. (fig. 7)

În anul următor, 1976, se prelungea S XI în capătul de vest pentru a obţine o secţiune în contraescarpa şanţului de apărare, notată cu **S XI - S A** cu dimensiunile de 23 x 1,5 m. De asemenea, S XIIb, continua cu o porţiune de 287 x 1,5 m în partea de est, obţinându-se în acest fel, un profil complet al aşezării dacice prin punerea cap la cap a profilurilor şanţurilor S XIII; S X; S XIV; S XI - S A; S XI şi S XIIb, cu o lungime totală de 520 m.(fig. 28)

Tot în aşezarea deschisă, cu prilejul lucrărilor de asfaltare a şoselei Bacău-Dămieneşti, la circa 500 m de acropolă, în partea de nord, s-a dat peste un şanţ de apărare. În anul 1977 s-a săpat o secţiune – S XV, de 10 x 2 m în partea de vest a şoselei, spre apa Siretului, pentru a se verifica traseul acestei construcţii defensive, precum şi datarea ei.

În acelaşi an s-au efectuat săpături în aşezarea deschisă prin cercetarea zonei din apropierea şanţului III - 1965. Au fost trasate 3 secţiuni notate cu S XVII, S XVIII şi S XIX. Prima a permis cercetarea unui număr de 22 gropi şi un bordei, precum şi obţinerea unui profil de 62 m. În a doua secţiune – S XVIII de 44 x 3 m, s-au cercetat 8 gropi şi două bordeie, iar în cea de a treia – S XIX, de 24 x 3 m, au fost cercetate 9 gropi şi un mormânt de înhumaţie dacic.

În anul 1978, tot în aşezarea deschisă, au fost săpate secţiunile XX şi XXI, apropiate, cu dimensiunile de 100 x 6 m, la 20 m E de S XII. Scopul acestor secţiuni a fost explorarea unei zone mai întinse în partea cea mai intens locuită din aşezarea deschisă, în vederea obţinerii unor date privitoare la organizarea construcţiilor din această parte a aşezării dacice. Săpăturile au dat un bogat material arheologic, recoltat din stratul de cultură materială precum şi din cele 55 gropi, 5 bordeie, 20 locuinţe de suprafaţă. Pentru dezvelirea completă a unor complexe de locuire s-au mai săpat 5 casete cu o suprafaţă de 100 mp. Au fost descoperite 9 vetre şi un mormânt de înhumaţie dacic.

Tot în zona aşezării deschise, în apropierea bazinului pentru irigaţii, unde a fost descoperit un mormânt de incineraţie, s-a săpat un şanţ, notat S XXI - A, cu dimensiunile de 24 x 2 m, în vederea verificării existenţei în această zonă a unei necropole dacice sau dacă a fost locuită. Rezultatele cercetării au demonstrat că nu există nici o necropolă, iar locuirea se rezumă la câteva fragmente ceramice şi o vatră din epoca bronzului.

Prin cele 31 de secţiuni s-a cercetat o suprafaţă totală de peste 4500 mp, atât în zona fortificată – acropolă, cât şi în aşezarea deschisă, obţinându-se numeroase date privitoare la organizarea aşezării, sistemul de fortificaţii, ocupaţii etc.

În anul 1969, odată cu trecerea în plan a tumulilor care se observau, peste 12, am început şi lucrările de cercetare a trei dintre ei. Observaţiile făcute cu acest prilej ne-au dat posibilitatea cunoaşterii unor aspecte privind ritul şi ritualurile de înmormântare la geto-dacii din această aşezare, în special pentru cei ce au fost înmormântaţi în aceşti tumuli. În afara celor trei morminte principale, în tumulii cercetaţi s-au mai descoperit în mantaua movilelor, 2 morminte de înhumaţie şi unul de incineraţie. (fig. 8)

O mică parte din rezultatele acestor săpături au fost publicate de către Alexandru Vulpe[11] şi Vasile Ursachi[12], iar acum, datorită marelui volum de informaţii obţinute, considerăm oportun a prezenta sub formă monografică rezultatele cercetărilor privind cetatea geto-dacică de la Brad.

II. AŞEZAREA GETO-DACICĂ

1. DESCRIERE

Cetatea geto-dacică de la Brad este situată în partea de SV a satului cu acelaşi nume, pe terasa stângă a Siretului, la jumătatea distanţei dintre Bacău şi Roman. În acest loc terasa, înaltă de peste 35 m de la nivelul apei Siretului, pătrunde mult în zona de luncă a văii acestui râu, formând un platou cu o mare vizibilitate asupra terenului din jur[13]. De pe botul acestei terase se poate controla o mare parte din zona văii Siretului, constituind din aceste motive, un minunat loc pentru dezvoltarea unei aşezări cu funcţii militare, comerciale sau administrative.

Locul, denumit de localnici *La stâncă* ne indică compoziţia terasei, care prin duritatea ei nu a permis apei Siretului să o distrugă. Aici, râul o ocoleşte, făcând o buclă şi creând, totodată, o adevărată fortificaţie naturală. (pl. 345/2)

În partea de est, acest platou este segmentat de un şanţ artificial, care a avut ca scop apărarea părţii principale a aşezării. (pl.347/1) În acest fel avem de a face cu două zone distincte, cea fortificată şi aşezarea deschisă, pe dealul care flanchează terasa se află necropola tumulară. (fig. 1)

În funcţie de aceste trei mari componente ale cetăţii de la Brad, activitatea de cercetare s-a desfăşurat, pe parcursul a 19 campanii, în trei puncte distincte: acropolă, aşezare deschisă şi necropola tumulară.

Denumirea de acropolă o folosim în înţelesul de poziţie mai înaltă faţă de terenul din jur şi mai ales ca parte dominantă în cadrul unei aşezări fortificate. Înălţimea ei, mai mare cu circa 2 m faţă de restul terasei se datorează intensităţii locuirii în această zonă, care, aşa după cum vom vedea, a fost locuită în mai multe epoci decât restul terasei. Stratul arheologic depăşeşte 3 m pe acropolă şi este de 1 - 1,20 m în aşezarea deschisă.

Având, în prezent, o duprafaţă de circa 7000 mp, această zonă fortificată a suferit, în decursul timpului, modificări substanţiale prin distrugerile provocate de acţiunea îngheţului şi dezgheţului, a vântului şi apei, care au rupt o bună parte din ea. Acest fenomen se produce şi astăzi, mai ales, în zona dinspre apa Siretului, micşorând, la intervale de timp nu prea mari, suprafaţa acropolei. Partea de S şi SV, mai stabilă, are o pantă destul de abruptă, care constituie un bun obstacol în calea celor ce vor să pătrundă pe platou. (fig. 1)

Separarea acropolei de restul terasei s-a făcut încă din epoca bronzului, printr-un şanţ de apărare, mult lărgit în epoca dacică, având deschiderea maximă de 56 m şi adâncimea de 10 m. Vizibil şi astăzi, şanţul este mult adâncit în epoca modernă de către şoseaua Bacău-Dămieneşti, care foloseşte o bună parte din el pentru micşorarea pantei.

Acropola, de formă ovală, cu axul lung de peste 100 m şi lăţimea maximă de 60-70 m orientată NS – paralel cu apa Siretului, a fost cercetată din prima campanie de săpături – 1963 –

prin două secţiuni – S I, pe direcţia NS, în vederea obţinerii unui profil longitudinal şi S II, perpendicular pe şanţul de apărare, în partea de nord a acropolei.

Din suprafaţa actuală a acropolei, o bună parte, circa 1/4, este ocupată de biserică şi cimitirul actual al satului Brad. În acest fel pentru cercetare a mai rmas o suprafaţă de circa 5000 mp din care, până în prezent, s-au săpat peste 2500 mp, ceea ce reprezintă aproximativ 35% din această importantă parte a aşezării.

În partea de NE a acropolei, peste şanţul de apărare, se întinde un platou cu o suprafaţă de peste 10 ha, care face parte din terasa Siretului, având forma unui trunchi de con. Terenul are o uşoară înclinare de la est la vest şi o poziţie cu circa 2 m mai joasă decât acropola, datorită faptului că aici intensitatea locuirii a fost mai mică faţă de zona principală a aşezării (acropola).

Suprafaţa locuită în epoca dacică, circa 25000 mp, dacă ne referim la perioada cea mai intens locuită când stratul de cultură atinge 1,20 m grosime, denumită de noi aşezarea deschisă pentru a delimita aceasta de zona fortificată, ocupă partea superioară a trunchiului de con, având în colţul de sud un bot de terasă care pătrunde mai adânc în valea Siretului.

Cercetările întreprinse până în prezent au cuprins o suprafaţă de peste 2400 mp, ceea ce reprezintă circa 9% din această parte a aşezării dacice şi au constat din 11 secţiuni săpate în mai multe campanii arheologice.

La o distanţă de aproximativ 500 m spre est de aşezarea deschisă, pe dealul denumit de localnici *Dealul Ralet* se află necropola tumulară. Înainte de anul 1969, când a început plantarea viţei de vie pe acest deal se distingeau mai mulţi tumuli de mărimi diferite. Nivelarea care a avut loc odată cu lucrările agricole anterioare, dar mai ales acelea pentru plantarea viţei de vie, au uniformizat terenul, astfel încât astăzi nu se mai cunoaşte nici unul.

În campania arheologică din anul 1969 s-au cercetat, în întregime, 3 tumuli din cei 12 care se observau şi care au fost trecuţi în plan.

În imediata apropiere a grupului de tumuli s-a descoperit un cimitir de incineraţie şi înhumaţie care aparţine sec. II - III e.n. În mare parte distrus de lucrările adânci pentru plantarea viţei de vie, prin cele două secţiuni practicate de noi, din cimitir s-au putut recupera 2 morminte de înhumaţie – copii – şi 19 de incineraţie în urne sau gropi. Cimitirul aparţine aşezării carpice care se află la peste 500 m SE de necropolă, în marginea satului Călineşti, comuna Negri, judeţul Bacău.

2. STRATIGRAFIE

Întrucât în cele două părţi distincte ale staţiunii, acropolă şi aşezarea deschisă, situaţia stratigrafică este diferită, atât ca intensitate cât şi din punct de vedere al epocilor în care au fost locuite, prezentarea o vom face în mod separat, încercând pe parcurs să ne folosim, în datarea anumitor straturi de cultură materială, de ceea ce poate completa una pe alta. În acest sens, trebuie să subliniem aportul situaţiei stratigrafice clare din aşezarea deschisă, care poate lămuri mai bine situaţia pe acropolă, unde, din cauza cimitirului medieval ultimele două niveluri dacice sunt aproape complet răscolite.

În analiza stratigrafiei, pe acropolă, vom face referiri mai frecvente la secţiunile care sunt considerate principale în cercetarea longitudinală şi transversală a părţii fortificate a aşezării, respectiv S I pe direcţia NS şi S XIII – S X pe direcţia EV, fără a neglija aportul unor situaţii deosebite surprinse în celelalte secţiuni. După cum, situaţia din şanţul de apărare va fi analizată

separat, legată de sistemul de fortificații al stațiunii. De asemenea, întrucât descoperirile privind epoca neolitică, epoca bronzului, prima epocă a fierului și epoca feudală fac obiectul unor prezentări separate, în contextul lucrării de față ne rezumăm doar la o selecție a materialelor, care ne ajută la datarea nivelurilor respective.

Așadar, începem cu prezentarea stratigrafiei șanțului I, care taie longitudinal acropola, obținându-se astfel un profil complet pe direcția N-S cu numerotarea de la nord la sud pe o lungime de 100 m și a șanțurilor XIII și X, perpendiculare pe S I, cu numerotarea carourilor de la S I spre vest și respectiv spre est, pe o lungime de 60 m.

Stratul de cultură materială, în această zonă, are o grosime de circa 3 m și comportă mai multe epoci: epoca neolitică, perioada de tranziție de la neolitic la bronz, epoca bronzului, prima epocă a fierului, epoca dacică și epoca feudală.

Stratul de cultură neolitic se află peste pământul galben-murdar, steril din punct de vedere arheologic și are o culoare cafeniu-roșcată. Grosimea stratului nu este aceeași pe toată lungimea șanțurilor, ea variază între 0,20 - 0,40 m și conține material ceramic, oase de animale și resturi de la locuințe. Diferența de grosime nu este legată de fazele culturii Cucuteni deosebite doar tipologic și nu stratigrafic, ci acțiunii locuitorilor din epoca bronzului, care au folosit pământul, din această zonă, pentru fortificații. Odată cu aceasta au fost distruse și unele locuințe cu platforme de chirpici mai ales cele din partea de nord-est a acropolei.

Locuințele neolitice, atât cât s-au păstrat, au, în general, un strat destul de gros de chirpici ars sub care s-au descoperit diverse unelte, obiecte de podoabă, piese de cult și mai ales ceramică. Pe toată suprafața cercetată nu s-au surprins situații de suprapunere de locuințe sau alte complexe de locuire aparținând deferitelor culturi ale epocii neolitice marcate de prezența unor materiale specifice anumitor faze ale acestora.

Adâncimea mare la care se află așezarea neolitică nu a permis o dezvelire totală a locuințelor surprinse în secțiuni, mulțumindu-ne să consemnăm descoperirile parțiale ale acestor complexe. Se poate constata o dispunere a locuințelor, mai ales pe marginea platoului. Din cele șase locuințe neolitice, descoperite în S I, două se aflau la adâncimea de 2,10 - 2,40 m iar celelalte la o adâncime mult mai mare – între 2,60 - 3 m, în timp ce următoarele două locuințe descoperite în c 13-19, deci în mijlocul platoului, au o adâncime ce nu depășește 2,40 m, pentru ca în c 41-44 alte două locuințe să se afle la – 2,60 - 3 m. După materialul descoperit în ele nu poate fi vorba de faze diferite, care să explice diferențele de adâncime.

Din celelalte 9 locuințe neolitice surprinse în secțiunile II, IV/1965, VII, IX, XIII, XVI, XXII-XXIV, doar două sunt spre mijlocul platoului – cele din S VII și S IX, celelalte situate mai ales pe marginea de nord-vest, unele din ele tăiate sau suprapuse de fortificația din epoca bronzului. De notat lipsa aproape totală a urmelor de locuințe neolitice în partea de est a acropolei, cu excepția materialelor descoperite în valul de apărare din epoca bronzului, provenite din distrugerile de locuințe sau alte complexe neolitice, pentru a se construi fortificația, mai precis valul de apărare, din această epocă. Această situație a fost surprinsă în toate secțiunile din partea de est a așezării fortificate.

În afară de locuințe s-au mai descoperit, pe suprafața cercetată, 12 gropi neolitice, de diferite mărimi, care conțineau destul de puțin material arheologic. Numărul mic de gropi și inventarul sărăcăcios al lor constituie o caracteristică a așezării neolitice de la Brad, în comparație cu majoritatea așezărilor din această epocă. Material mai abundent a fost descoperit în strat și mai ales în pământul răvășit din șanțul de apărare sau din valul epocii bronzului, care în cea mai mare parte a ajutat, la stabilirea etapelor de locuire neolitică din această stațiune.

Cele mai vechi urme neolitice aparţin culturii Precucuteni. Fără a putea preciza câte din locuinţele neolitice descoperite aparţin acestei culturi, datorită condiţiilor specifice de cercetare a lor, în săpăturile efectuate până în prezent s-au descoperit destul de multe materiale caracteristice acesteia. Printre acestea amintim vase piriforme, pahare, capace etc. decorate cu motive incizate, idoli antropomorfi de diferite mărimi, unii decoraţi prin incizii, alţii nedecoraţi, caracteristici culturii Precucuteni, precum şi alte materiale ce pot fi atribuite acestei epoci[14]. (pl. 215/7-9; 216/1,2)

În cea de a doua şi a treia fază de locuire neolitică pe acest platou sunt caracteristice, mai ales, vasele pictate aparţinând culturii Cucuteni fazele A şi AB, reprezentate prin câteva exemplare întregi şi întregibile, precum şi prin multe fragmente ceramice care păstrează destul de bine pictura, pe baza căreia putem să le atribuim fazelor culturii Cucuteni, bine definite în alte aşezări[15]. De asemenea menţionăm descoperirea unor idoli antropomorfi şi zoomorfi (pl. 215/4-6; 216/3-5) unelte din silex, os sau piatră precum şi destul de multe fragmente ceramice de tip Cucuteni C (pl. 215/2, 3) cu scoică pisată în compoziţie şi decorate cu pieptenele sau şnurul răsucit. Adăugăm la acestea un frumos topor de aramă cu braţele în cruce (pl.216/6) descoperit într-o locuinţă din S I[16] şi a unui interesant depozit de obiecte de podoabă.

Depozitul, descoperit în S XXVI, la adâncimea de 2,60 m, într-o groapă mică dintr-o locuinţă, se afla într-un vas de tip askos, distrus la partea superioară. El este compus din următoarele piese:

- 2 brăţări din bară de aramă cu secţiune rombică, având capetele ascuţite şi suprapuse
- un topor de aramă, de tipul cu braţele în cruce, la capătul scurt sub formă de daltă iar la celălalt, un ascuţiş de formă rombică
- 2 verigi din sârmă de cupru, cu capetele alăturate
- 262 mărgele cilindrice din aramă
  10 mărgele tubulare din cupru
- 11 mărgele rotunde dintr-o pastă negricioasă
- 2 mărgele cilindrice din marmoră
- 190 mărgele din canini de cerb
- 2 discuri de aur, conice, cu câte două găuri pentru agăţat, unul din ele este întreg şi are ca decor un cerc de perle executat în tehnica *au repousse*, iar celălalt cu marginea ruptă chiar din zona acestui cerc de perle, care a slăbit rezistenţa piesei. După formă şi mărime se pare că amândouă aveau aceleaşi caracteristici şi greutate şi făceau parte dintr-o singură garnitură.

Valoarea de unicat a unor piese din acest depozit demonstrează importanţa aşezării eneolitice de la Brad în contextul descoperirilor din această epocă în zona Siretului mijlociu.

Dacă mărgelele constituie un element destul de frecvent în descoperirile eneolitice din ţara noastră şi împrejurimi, sau verigile ori alte obiecte mici din aramă[17] celelalte tipuri de obiecte din acest depozit sunt extrem de rare sau chiar unicate. Aşa de exemplu, discurile de aur, de forma amintită, nu apar în culturile eneolitice de la noi, decât din aramă sau lut, unele similitudini, cu piese de aur ar fi între descoperirile din necropola de la Varna sau din Cultura Bodrogkerestur[18].

Brăţări de aramă, deşi existente în descoperirile de până acum, din aria culturii Cucuteni, nu au forma celor de la Brad[19]. În majoritatea cazurilor sunt plurispiralice, cu secţiune rotundă sau ovală şi nicidecum rombică, element ce conferă rolul de unicat între descoperirile din această zonă.

Un alt element, cu totul nou, îl reprezintă toporul de aramă. Cele mai apropiate analogii le găsim tot în descoperirile de la Varna precum şi în exemplarul de la Fâstâci descoperit întâmplător şi publicat de curând[20].

Pe baza analogiilor amintite cât şi a contextului în care a fost descoperit, putem spune că depozitul de obiecte de podoabă de la Brad aparţine culturii Cucuteni, faza A 4, iar piesele cele mai importante – brăţările, toporul şi discurile de aur precum şi vasul askos – constituie produse importate din sud, din aria culturii Gumelniţa.

Din datele pe care ni le oferă cercetările de până acum putem constata faptul că aşezarea neolitică de pe acest platou nu avea o întindere prea mare. În orice caz ea nu depăşea prea mult limitele zonei fortificate din epoca bronzului, fapt demonstrat de lipsa stratului neolitic în aşezarea deschisă. Faptul că s-au descoperit locuinţe neolitice care au fost tăiate de fortificaţia epocii bronzului demonstrează că întinderea aşezării neolitice era ceva mai mare decât platoul fortificat al acestei epoci dar mai mică faţă de limitele fortificaţiei dacice. De asemenea, nu s-a putut constata dacă a existat sau nu o fortificare a aşezării neolitice, ea ar fi putut exista în zona şanţului de apărare dacic, dar aceasta nu poate fi controlată din cauza proporţiilor mari ale acestuia din urmă.

După încetarea aşezării din faza A-B a culturii Cucuteni acest platou a fost folosit ca nacropolă. Până în prezent, în secţiunile practicate, s-au descoperit patru morminte de înhumaţie. Scheletele, aflate la o adâncime destul de mare de la suprafaţa actuală a solului (peste 3 m) s-au păstrat destul de bine. Unul din morminte, dublu – un schelet de matur cu un copil în braţe – în poziţie chircită, cu mâinile aduse pe umărul drept, deasupra craniului de copil. Capul întors spre dreapta, iar la picioare, are ca inventar, un vas dintr-o pastă negricioasă, sfărâmicioasă, care nu s-a păstrat. În vas s-au găsit câteva oase de animal. (pl. 217/3)

Celelalte trei morminte se aflau, de asemenea, la o adâncime destul de mare, fapt ce a făcut să nu fie deranjate de lucrările de la şanţul de apărare, în zona în care se găseau. Poziţia scheletelor era de asemenea, chircită, însă orientarea diferită. Astfel, M II era orientat E-V faţă de cel de al treilea (pl. 217/1), care avea orientarea N-S, – picioarele mai puţin chircite decât la mormântul III, mâinile aduse la umărul stâng şi craniul îndreptat cu faţa spre stânga. Acest mormânt (M II) a avut ca inventar un frumos şirag de mărgele, confecţionate dintr-o pastă roşie şi din os, compus din 90 piese. Cel de al treilea mormânt nu a avut nici un fel de inventar. (pl. 217/2)

Ultimul mormânt din această epocă s-a descoperit în campania anului 1984, în zona valului de apărare din epoca bronzului, sub acesta, în poziţie chircită, orientat ENE-VSV, şi avea ca inventar, în zona picioarelor, un frumos vas din pastă cenuşie, cu două torţi, decorat cu şiruri de brâuri crestate, dispuse orizontal şi vertical. (pl. 217/3,4)

Pe baza inventarului descoperit la mormintele prezentate tipul de mărgele şi mai ales vasul din cel de al patrulea mormânt, care au analogii în mai multe descoperiri din Moldova şi Muntenia[21] precum şi a poziţiei stratigrafice, aflate sub valul din epoca bronzului, putem spune că această necropolă aparţine perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului.

Aşezarea corespunzătoare acestui cimitir încă nu a fost descoperită, dar este posibil să fi existat tot pe acest platou, suprapunând nivelul eneolitic şi fiind distrusă de lucrările pentru fortificaţiile ulterioare. În orice caz, printre materialele descoperite în săpăturile de până acum nu au fost surprinse elemente caracteristice acestei epoci, cu excepţia unui topor de silex, şlefuit, descoperit la suprafaţa solului. Nici în aşezarea deschisă nu s-au descoperit urme ale unei locuiri din această epocă. Mai adăugăm, ca un argument la existenţa aşezării pe acest platou, faptul că cele patru morminte erau dispuse pe marginea de nord-est a platoului, ceea ce ar putea să fi

reprezentat şi marginea aşezării respective. După cum numărul mic de morminte descoperit, poate fi pus în legătură cu distrugerea necropolei de către lucrările la şanţul de apărare dacic.

Peste nivelul neolitic se află o depunere de pământ de culoare cafenie cu pigmentaţie de chirpic roşu, care are o grosime de 0,10 - 0,30 m. Acest strat de cultură conţine destul de puţin material arheologic şi este marcat doar de câteva complexe de locuire. Printre acestea remarcăm prezenţa unor locuinţe de suprafaţă, semnalate de o aglomerare mai mare de chirpic ars şi ceramică, câteva vetre de foc, precum şi un număr destul de redus de gropi, care conţin, în general, puţin material arheologic.

Materialul descoperit, ceramică şi diverse alte obiecte, permite încadrarea locuirii în cultura Monteoru I C 2 - I-a şi perioada de sfârşit a epocii bronzului, Cultura Noua. (pl. 218/1-10; 213/2; 214/10)

În epoca bronzului s-a făcut, pe acest platou, prima fortificaţie artificială, prin separarea din terasă a unei porţiuni; cu ajutorul unui şanţ şi val de apărare. Datorită şanţului mare de apărare construit în epoca dacică, care se suprapune în parte peste cel din epoca bronzului, nu se poate şti dacă în această zonă a existat, în epoca bronzului, numai un şanţ de apărare sau mai multe. În orice caz, la 500 m distanţă de acesta, după cum vom vedea la analiza situaţiei din aşezarea deschisă, se află un al doilea şanţ de apărare aparţinând acestei epoci.

După mărimea valului, păstrat în unele porţiuni destul de bine, putem presupune că şanţul, în epoca bronzului, nu avea dimensiuni prea mari. Surprins în mai multe secţiuni pe acropolă, valul era placat, pe toată suprafaţa cu un strat de pietre de râu.

Datarea valului de apărare şi a şanţului aferent, din care nu se mai păstrează decât o parte, este asigurată atât de poziţia stratigrafică – nivelul stratului de pietre care plachează valul este suprapus de stratul de cultură hallstattian – cât şi de structura valului, care are în compoziţie numai materiale arheologice aparţinând epocii neolitice, în special chirpic şi fragmente ceramice de la locuinţele distruse cu prilejul construirii lui.

Stratul de cultură aparţinând primei epoci a fierului este destul de subţire şi se suprapune peste cel din epoca bronzului. Culoarea pământului este cu puţin mai deschisă decât cel din epoca bronzului, aşa încât, pe multe porţiuni, ele nu se pot delimita. Grosimea stratului variază între 0,05 până la 0,15 m, uneori dispărând aproape complet. Cu toate acestea, cele câteva complexe de locuire – locuinţe şi gropi – care au dat un frumos material arheologic, ne permite să conchidem că în această epocă a existat o locuire destul de importantă. Materialele descoperite se încadrează în faza de început a epocii fierului Hallstatt B.

Printre materialele descoperite, în afară de ceramică, merită să amintim două fibule de bronz de tip egean, cu corpul umflat, care datează stratul de cultură şi locuinţa în care a fost găsită una din ele, în sec. X-IX î.e.n.[22]. De asemenea, a fost descoperită o unealtă din os pentru imprimat decorul de cercuri concentrice pe vasele aparţinând perioadei de început a hallstattului, din cultura Babadag-Cozia-Brad. (pl. 219/1-12)

Şanţul şi valul de apărare din epoca bronzului au fost folosite şi de către locuitorii primei epoci a fierului. În unele locuri se observă o mică înălţare a valului tot cu pământ şi pietre de râu, lucrare efectuată de către aceştia din urmă.

Faptul că limitele aşezării din această epocă sunt marcate de fortificaţia amintită, în aşezarea deschisă ne mai existând acest strat, ne permite să considerăm că locuirea hallstattiană de pe acest platou, a fost de scurtă durată.

Stratul de cultură din epoca geto-dacică are o grosime medie de 2 m şi poate fi împărţit, din punct de vedere cronologic, în patru niveluri şi mai multe faze de locuire.

1. Cel mai vechi nivel dacic aparţine sfârşitului secolului al IV-lea î. e.n. şi secolului al III-lea î.e.n. şi este reprezentat de un strat de pământ negricios, bine bătut, având o grosime de 0,05 - 0,25 m, cu puţine urme materiale, care constau din fragmente de chirpici de la locuinţe sau vetre, oase de animale şi fragmente ceramice. Acest strat se suprapune direct pe cel din prima epocă a fierului.

Din materialele descoperite în acest nivel, au putut fi reconstituite, până în prezent, câteva vase, din care străchini lucrate cu mâna, de culoare brun-cărămizie, cu gura uşor trasă spre interior, cu patru torţi oblice, perforate sau neperforate şi fundul plat. Împreună cu câteva străchini fără torţi şi vase cu profilul drept, decorate cu brâie în relief sau cu proeminenţe conice, au mai fost descoperite câteva vase cu două torţi, cu gâtul cilindric şi buza uşor răsfrântă, precum şi o cană bitronconică cu o toartă.

Alăturăm celor de mai sus, descoperirea unor fragmente de vase lucrate la roata olarului, unele cu un firnis sau vopsea neagră, ce constituie piese din import. Este vorba de câteva fragmente de la o strachină cu toartă orizontală, negricioasă, precum şi resturile unei farfurii cu firnis negru, de asemenea lucrată la roată. Aceste tipuri de vase, frecvente în descoperirile din Dobrogea, constituie produse de import ale populaţiei locale, aduse din zona litoralului vestic al Mării Negre.

În general, acest tip de ceramică este datată cu ajutorul unor elemente sigure, în secolele IV-III î.e.n. Ne referim la ceramica din aşezările de la Zimnicea[23], Poiana[24], Răcătău[25], Cucorăni[26], Satu Nou[27], Bugeac[28] etc., unde apare în complexe alături de amfore greceşti stampilate, sau alte materiale care asigură o datare precisă.

Nu este exclus ca o serie de fragmente de amfore descoperite la adâncimi mari să aparţină unor tipuri specifice acestei perioade, dar lipsa ştampilelor sau a elementelor sigure, caracteristice, nu ne permite luarea în considerare a acestui tip de materiale.

2. Al doilea nivel dacic, cu o grosime ce nu depăşeşte, în unele locuri, 0,30 m, are o culoare mai deschisă decât primul nivel, cu multă pigmentaţie de chirpic ars, ceea ce îi dă un aspect roşietic. Acest strat conţine mai mult material arheologic, în special ceramică şi oase de animale.

Ceramica este reprezentată, în special, de cea lucrată la mână, de culoare cărămizie sau neagră cu luciu. Formele cele mai răspândite sunt borcanele, străchinile, fructierele şi cănile cu o toartă. Aceste forme apar în majoritatea aşezărilor din sec. III-II î.e.n. din Moldova sau din celelalte regiuni ale ţării noastre, printre care: Zimnicea, Poiana, Răcătău, Lunca Ciurei, Botoşana, Băiceni-Mlada, Cucorăni, Bâtca Doamnei[29] etc., unde sunt datate în sec. III-II î.e.n., unele forme continuate în prima parte a sec. I î.e.n.

Din categoria vaselor lucrate la roată amintim o imitaţie locală de culoare cenuşie, a unei cupe deliene, care reprezintă cea mai nordică apariţie în Moldova[30].

În acest al doilea nivel dacic s-au descoperit şi trei monede de tip Bucureşti-Vârteju, care asigură o datare a stratului la sfârşitul sec. II şi începutul sec. I î.e.n.[31]

De asemenea, pe lângă alte materiale, merită să amintim şi prezenţa unor fibule de fier, din care două cu portagrafa în formă de ramă cu resortul scurt şi câteva cu portagrafa lamelară, resortul scurt, cu patru spire şi corpul curbat, datate la începutul sec. I î.e.n.[32]

Aceste două niveluri dacice pot fi mai uşor individualizate deoarece pe toată lungimea şanţurilor ele reprezintă culori şi compoziţie distincte. În aceste două niveluri au fost surprinse, pe lângă locuinţe de suprafaţă şi 4 bordeie, de formă ovală sau rotundă.

3. Începând cu al treilea nivel dacic, aspectul stratului de cultură se schimbă, atât din punct de vedere al intensităţii locuirii – marcată de suprapunerea de locuinţe – cât şi de

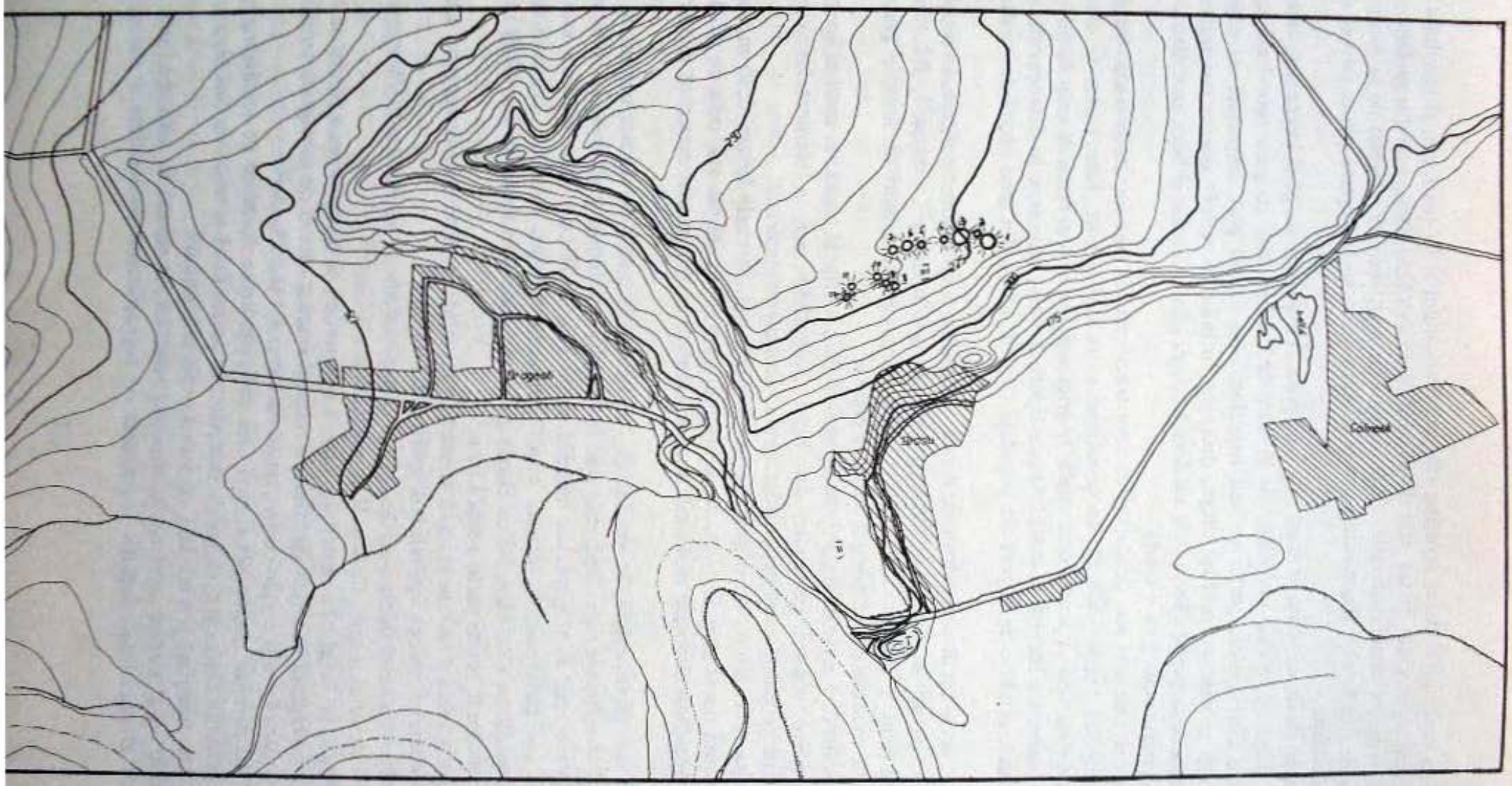

Fig. 8 Brad - plan general.

abundenţa materialului. Ca şi la Poiana[33] sau Răcătău[34], stratigrafia de la Brad are un aspect foarte complicat din cauza mulţimii gropilor, aparţinând diferitelor faze, sau a deselor refaceri. De aici înainte, pe o grosime de circa 0,60 m, cât măsoară acest nivel, se pot urmări doar succesiunea locuinţelor cu lutuieli, a vetrelor sau a zonelor de nivelare. Acestea din urmă, neavâmd o continuitate pe toată suprafaţa acropolei, nu ne permite o împărţire pe etape de dezvoltare.

Cel de al treilea nivel dacic, cu aspectul lui complicat, conţine numeroase urme de la locuinţe, în special lutuieli, vetre şi bârne de lemn carbonizate, precum şi o mare cantitate de ceramică, unelte şi obiecte de podoabă, caracteristice fazei clasice a culturii dacice, asemănătoare cu cele descoperite în marile aşezări din Moldova: Poiana, Răcătău, Bâtca Doamnei, Cozla, Piatra Şoimului (Calu), Tiseşti, Cândeşti-Vrancea, Barboşi-Galaţi, precum şi din alte zone ale ţării: Piscu Crăsani, Cârlomăneşti, Grădiştea, Popeşti, Tinosu, Ocniţa, Tilişca, Grădiştea Muncelului, Pecica etc.[35]

Surprinderea unor porţiuni în care se succed câte şapte până la nouă suprapuneri de vetre sau lutuieli, fără zone de nivelare între ele, demonstrează continuitatea aceluiaşi element de viaţă pe tot parcursul a două secole. De aici şi imposibilitatea separării, din punct de vedere stratigrafic, între sec. I î.e.n. - I e.n. sau chiar în cadrul aceluiaşi secol. Această separare este în momentul de faţă, aproape imposibilă şi din punct de vedere al materialului descoperit, deoarece, în cea mai mare parte, ultimul nivel a fost distrus de cimitirul medievel, iar porţiunile mici păstrate nu pot fi concludente. În acest context, ţinând seama că până la adâncimea de 1,10 m materialul a fost răscolit şi amestecat de înmormântările medievale, am considerat ultimul nivel dacic de aici, care ar aparţine sec. I e.n., ca începând de la această adâncime. Nici în celelalte mari staţiuni dacice, care au fost cercetate, un s-a putut face această separare. S-a putut constata însă, abundenţa, prezenţa sau lipsa unor anumite materiale locale sau de import, care atestă mai lesne intensitatea schimbului sau a influenţelor în cadrul unei evoluţii normale a culturii materiale, decât etape distincte de dezvoltare.

De altfel cultura materială corespunzătoare celor două secole a ajuns la o aşa uniformizare în toată zona ocupată de statul dac, încât nu mai este posibilă o împărţire pe faze de dezvoltare, evoluţia este aceeaşi pe toată aria civilizaţiei dacice.

Unele elemente care să confirme izvoarele literare privitoare la evenimentele mai importante care au putut influenţa viaţa oamenilor din aceste mari aşezări, cu greu pot fi sesizate. În orice caz, cu excepţia ultimelor urme de locuire din această cetate, lucru dealtfel semnalat şi în cea de la Poiana sau Răcătău, când locuinţele au aspectul unor simple colibe, cu un strat de prundiş – semn al unei locuiri temporare, celelalte urme demonstrează o intensă locuire în toate fazele. Având în vedere marea densitate a locuinţelor pe acropolă, în exclusivitate de suprafaţă, desele nivelări şi refaceri pot fi puse în legătură, nu numai cu unele confruntări militare, ci chiar cu obişnuitele incendii care mistuiau mare parte din aşezare.

Întrucât nu există nici o nivelare care să cuprindă întreaga suprafaţă a acropolei, putem fi siguri că aşezarea nu a fost părăsită, în cadrul ultimilor două niveluri dacice, niciodată în cele două secole I î.e.n. - I e.n.

Ne referim, în primul rând la evenimentele din sec. I e.n. care au dus la golirea de populaţie a unor zone din nordul Dunării[36].

Dacă primele faze din cel de al treilea nivel dacic (folosim termenul de faze pentru a marca doar momente de construcţie şi reconstrucţie a locuinţelor) pot fi uşor datate, atât prin fibulele caracteristice sec. I î.e.n. cât, mai ales, prin monedele romane republicane descoperite în locuinţe sau în strat, ultimele urme dacice, pe acest platou, nu pot fi datate cu precizie din lipsa

monedelor sau a altor elemente sigure. La aceasta se mai adaugă răscolirea provocată de mormintele medievale sau construcţiile moderne, care au amestecat materialul. Ceramica precum şi celelalte obiecte descoperite nu ne pot indica cu precizie data la care această importantă aşezare a fost părăsită şi din ce motive.

4. Ultimul nivel dacic, aşa după cum arătam mai înainte, începe de la adâncimea de 1,10 m. Ultima fază este reprezentată de o locuire temporară, marcată de prezenţa unor locuinţe-colibe, cu un strat de prundiş la bază. Aceste locuinţe ar putea indica o revenire a unui număr restrâns de familii, după o părăsire, poate completă a aşezării. Când s-a întâmplat aceasta şi cu ce prilej, rămâne ca o sarcină a viitoarelor cercetări. Noi credem că sfârşitul aşezării dacice de aici poate fi pus în legătură cu importantul eveniment de la începutul sec. II e.n., cucerirea Daciei de către romani, deşi ultima monedă descoperită până în prezent în cadrul acestei aşezări, datează din anii 60-69 e.n., fiind o emisiune a împăratului Nero[37].

În anul 1974, cu ocazia săpării unui şanţ pentru irigaţii, care tăia aşezarea deschisă pe toată lungimea ei, s-a putut constata locuirea întregului platou în perioada dacică. Stratul de cultură pierde însă din intensitate, marcată atât de grosimea stratului cât şi de abundenţa materialului, pe măsură ce ne depărtăm de acropolă. Grosimea cea mai mare, de 1 - 1,20 m, se menţine pe o distanţă de circa 100 m de la şanţul de apărare, după care se subţiază, ajungând, în partea de est, la mai puţin de 0,15 m grosime.

Din punct de vedere stratigrafic, situaţia în aşezarea deschisă, se prezintă astfel: la bază se află un strat de pământ cafeniu-deschis, cu o grosime de 0,10 - 0,25 m care conţine urme arheologice ce aparţin epocii bronzului – Cultura Monteoru. Pe lângă ceramică, în acest strat au fost descoperite mai multe locuinţe (6) unele cu chirpic ars, precum şi câteva vetre de foc. Stratul din epoca bronzului se menţine pe toată lungimea şanţului care taie aşezarea deschisă dacică (S XII şi S XIIb) şi continuă încă circa 50 m peste acest şanţ. Din cercetările de până acum s-a putut constata faptul că aşezarea din epoca bronzului cuprinde o arie destul de mare, delimitată de marginea terasei Siretului şi cele două şanţuri de apărare din această epocă.

Al doilea strat de cultură, care suprapune pe cel din epoca bronzului, are o culoare ceva mai închisă şi o grosime ce nu depăşeşte în anumite locuri 0,15 m. Spre deosebire de cel din epoca bronzului, acesta nu se menţine decât pe o zonă foarte restrânsă şi conţine o cantitate mică de materiale arheologice, în special fragmente de chirpic ars şi ceramică lucrată cu mâna, unele cu luciu negru, aparţinând sec. II - I î.e.n. Acest lucru demonstrează că în această perioadă, zona aşezării deschise, a fost foarte puţin locuită. În secţiunile săpate până în prezent acest strat se menţine pe o lungime de 30-35 m de la şanţul de apărare.

Al treilea nivel arheologic aparţine epocii de mare înflorire a culturii dacice şi are o grosime de 0,30-0,40 m şi o culoare cenuşiu-deschis. El corespunde celui de al treilea nivel dacic de pe acropolă, când aşezarea de la Brad cunoaşte apogeul înfloririi ei. Este epoca în care se construieşte şanţul mare şi palisada. Aşezarea deschisă din această perioadă se întinde pe o lungime de circa 100 m de la şanţul de apărare.

În zona aşezării deschise se individualizează un al patrulea strat de cultură, al treilea dacic, care corespunde cu primele faze ale nivelului patru dacic de pe acropolă. Acest strat are o culoare mai închisă decât cel anterior şi o grosime de 0,15-0,20 m. Remarcăm existenţa unei locuinţe mari cu stâlpi de lemn (7 x 4 m) şi mult chirpic, care aparţine acestui nivel. Acest strat de cultură se menţine pe o lungime de 400 m de la şanţul de apărare, dovedind că în această parioadă aşezarea deschisă avea cea mai mare întindere.

În aşezarea deschisă lipseşte primul şi ultimele faze ale nivelului patru dacic existent pe acropolă, respectiv lipsa acelor materiale sau complexe de locuire aparţinând sec. IV - III î.e.n.

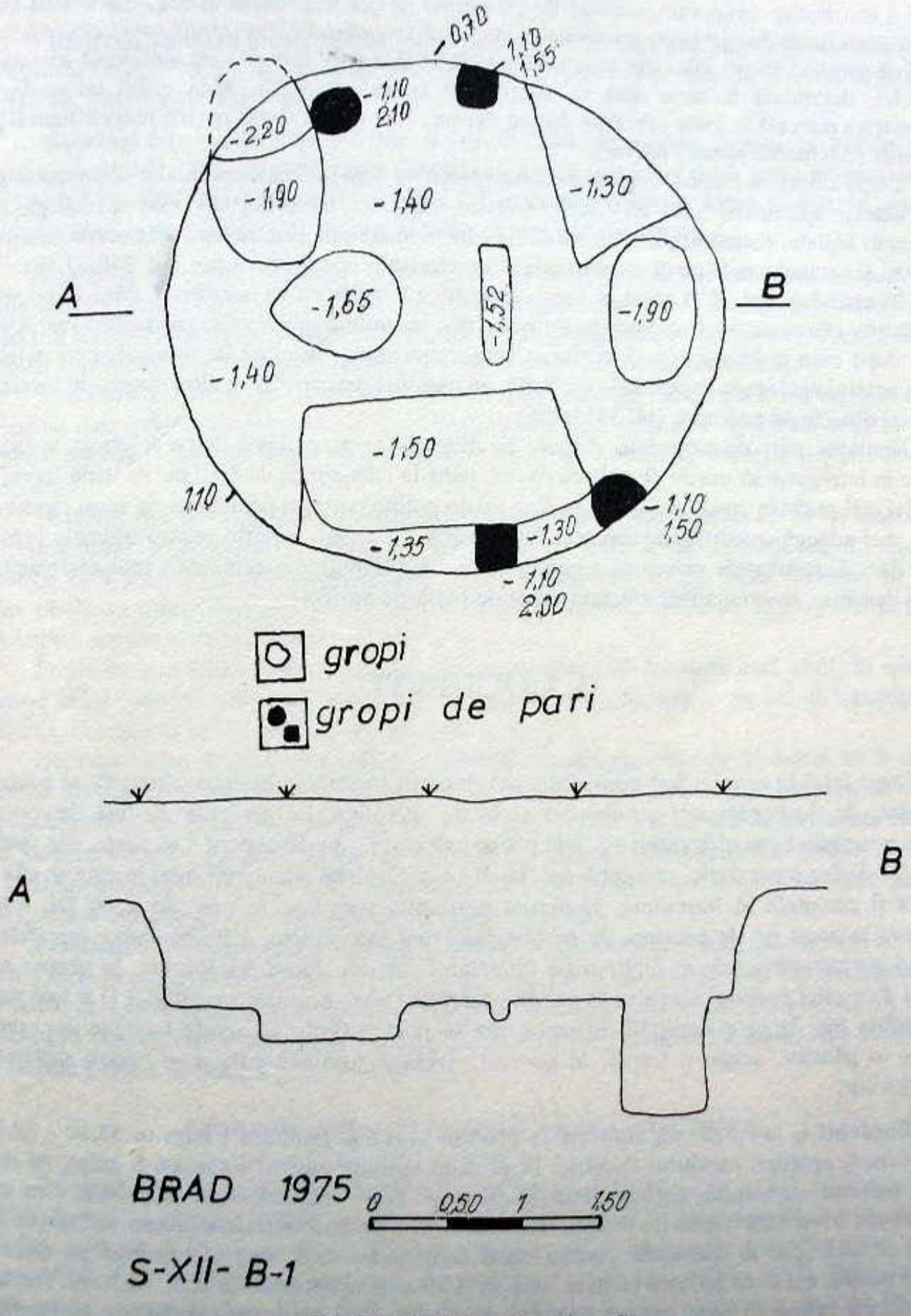

Fig. 9 S-XII-B-1 - plan și profil.

cât şi a locuinţelor temporare marcate de porţiunile de prundiş. Lipsa acestui ultim strat s-ar putea datora lucrărilor agricole practicate în decursul timpului. Pentru primul nivel este evident faptul că numărul locuitorilor din acea perioadă fiind destul de mic (le) era suficientă suprafaţa acropolei, delimitată la acea dată de şanţul din epoca bronzului. Abia odată cu explozia demografică marcată în toate aşezările dacice din sec. I î.e.n., s-a simţit nevoia măririi suprafeţei de locuire (din marile aşezări dacice).

După încetarea locuirii dacice, pe acest platou nu s-au mai descoperit alte urme materiale decât câteva aparţinând sec. XIV-XV. Acestea însă, nu formează un strat arheologic, ci descoperiri izolate, constând dintr-un bordei şi câteva materiale, printre care fragmente ceramice cărămizii şi cenuşii, unele cu decor stampilat, caracteristice acestei perioade. (pl. 343/17,18)

Începând cu sec. XVI acest platou (acropola) a fost folosit ca necropolă. Până în prezent, în săpăturile efectuate, au fost descoperite peste 600 morminte medievale, aparţinând sec. XVI - XVIII, după cum o demonstrează inventarul unor morminte. În afară de monede, care asigură datarea acestei necropole în perioada amintită, au mai fost descoperite şi alte obiecte de inventar, în special obiecte de podoabă. (pl. 343/1-16)

Numărul mare de morminte, dispuse pe întreaga zonă cercetată de pe acropolă, a distrus aproape în întregime straturile de cultură dacice până la adâncimea de 1,10 m. Pe toată suprafaţa acropolei, cel puţin în zona cercetată, au fost foarte puţine porţiuni neafectate de acest cimitir, la care se mai adaugă construcţiile din sec. XIX şi XX. În aceste condiţii pentru ultimele faze de locuire dacică, rezultatele cele mai concludente pot fi obţinute din cercetarea mai amănunţită a aşezării deschise, care nu a fost afectată decât de lucrările agricole.

3. LOCUINŢE

După felul în care au fost construite, am împărţit locuinţele în două categorii: a) adâncite în pământ, de tip bordei sau semibordei şi b) de suprafaţă. Pe acropolă au fost descoperite locuinţe aparţinând ambelor categorii. Din prima categorie s-au descoperit 4 locuinţe. Ele aparţin celui de al doilea nivel dacic, respectiv sec. III-II î.e.n. Datorită adâncimii mari la care se află nu au putut fi cercetate în întregime, ci numai porţiunile surprinse în şanţ. În acest fel, datele referitoare la acest tip de locuinţă de pe acropolă sunt incomplete, atât din cauza suprafeţelor mici din ele cercetate, cât şi faptului că inventarul lor este foarte sărăcăcios. În genere s-au surprins doar mici porţiuni mai ales în profilul şanţului (toate s-au descoperit în S I) şi mai puţin pe suprafaţa mai largă a secţiunii. În orice caz se poate afirma că aceste locuinţe erau puţin adâncite în pământ, aveau o formă, în general, ovală şi foloseau pari groşi pentru susţinerea acoperişurilor.

Bordeiul I, la - 2,20 m, surprins în profilul vestic al Şanţului I între m 55,40 - 59,20, puţin adâncit, aparţine nivelului II dacic. În profilul şanţului au fost surprinse 5 gropi, nu prea adânci, umplute cu cenuşă, care ar putea să fie de la parii care susţineau acoperişul. Cea mai mare groapă avea adâncimea de 0,50 m şi 0,40 m în diametru. Celelalte aveau adâncimea de 0,20 m şi 0,15-0,20 m diametru. Aşadar dacă considerăm axul lung al locuinţei pe direcţia şanţului nostru, am avea un oval cu axul lung de 3,80 m şi adâncimea de 0,25 - 0,30 m. Fundul, pe porţiunea prinsă în şanţ, prezenta multe denivelări, fără construcţii deosebite în interior.

Gropile de pari indică prezența elementelor de acoperiș. Inventarul, foarte sărăcăcios, nu este concludent, fiind în general amestecat de construcțiile ulterioare.

Bordeiul II apare în profilul de est al șanțului I, la - 2,15 m, are colțurile rotunjite și adâncimea de 0,15 m, cu puține materiale. Probabil că atât adâncimea cât și inventarul a fost afectat de construcțiile ulterioare.

Bordeiul III – surprins în S I între m. 68,70-72,60, în profilul de vest, la 2,20 m adâncime, iar fundul la - 2,42 m, deci puțin adâncit, de formă ovală, cu două gropi de par, nu prea mari de 0,20 m adâncime și 0,20 m diametru. Ca inventar, pe lângă câteva fragmente ceramice lucrate la mână, remarcăm prezența unei greutăți piramidale din lut ars.

Bordeiul IV – între 75,40 m - 79,80 m în S I la 2,20 m adâncime. Este cel mai adânc dintre toate – ajunge până la - 2,70 m. Se văd două gropi de par cu o adâncime de 0,35 m și diametrul de 0,30 m și o altă groapă în interiorul lui, nu prea adâncă – de 0,15 m și lungă de 1 m. Inventar foarte sărăcăcios compus din câteva fragmente ceramice nesemnificative.

În concluzie putem spune că cele patru locuințe adâncite de pe acropolă nu ne-au oferit suficiente date privitoare la sistemul de construcție și alte elemente specifice acestui tip de locuință, cum ar fi cele privitoare la sistemul de încălzire, iluminat, intrarea sau alte accesorii interioare.

Numărul mic în comparație cu ale celor de suprafață și apartenența lor la un singur nivel de locuire dacic de pe acropolă, demonstrează faptul că acest tip de locuință nu era folosit de populația care locuia cea mai importantă zonă a unei așezări de tip *davă*. Trebuie să notăm totuși, că ele au apărut numai în partea de sud vest a acropolei, indicând, în acest fel și direcția de locuire a acestui promontoriu în sec. II-I î.e.n.

În așezarea deschisă raportul dintre cele două tipuri de locuință este altul, în sensul că numărul celor adâncite este mult mai mare dar nici aici nu depășește pe cel al locuințelor de suprafață. Ele apar și în cel de al treilea nivel dacic de aici.

Din cele 15 bordeie cercetate până în prezent, 10 aparțin celui de al doilea iar 5 celui de al treilea nivel dacic din așezarea deschisă, respectiv celui de al treilea și al patrulea nivel dacic de pe acropolă, deci nivelurilor care aparțin sec. I î.e.n.-I e.n. Nu trebuie să excludem existența unor locuințe de acest tip și în primul nivel dacic din așezarea deschisă, însă stratul de cultură din această perioadă este foarte sărac, ceea ce indică o populație puțin numeroasă, care nu ocupa o suprafață prea mare de teren pentru construcția de locuințe.

Prezentăm, în continuare, bordeiele cercetate în așezarea deschisă, pe niveluri de locuire și cu întreg inventarul descoperit în ele cu scopul vădit de a contribui la elucidarea unor probleme de cronologie pentru anumite materiale, mai ales ceramică, știut fiind că piesele arheologice descoperite în complexe închise pot oferi multe elemente de datare sau sincronisme ale anumitor tipuri de obiecte. (pl.349/3-6)

NIVELUL II DACIC DIN AȘEZAREA DESCHISĂ

Bordeiul 1/S XII de formă rotundă, între m. 18,30 și 22,40 – din S XII, cu diametrul de 3,90 m, fundul se află la - 1,40 m de la suprafața solului actual. Adâncimea de la care pornește este de - 0,70 m în zona internă și - 1,10 m în partea opusă. În interior are patru găuri de pari dispuse câte două în marginile interioare ale locuinței, pe direcția SSE - NNE. Primele două, către intrare, pornesc de la 1,10 m până la 1,50 m, respectiv 1,55 m adâncime, deci cu 10-15 cm

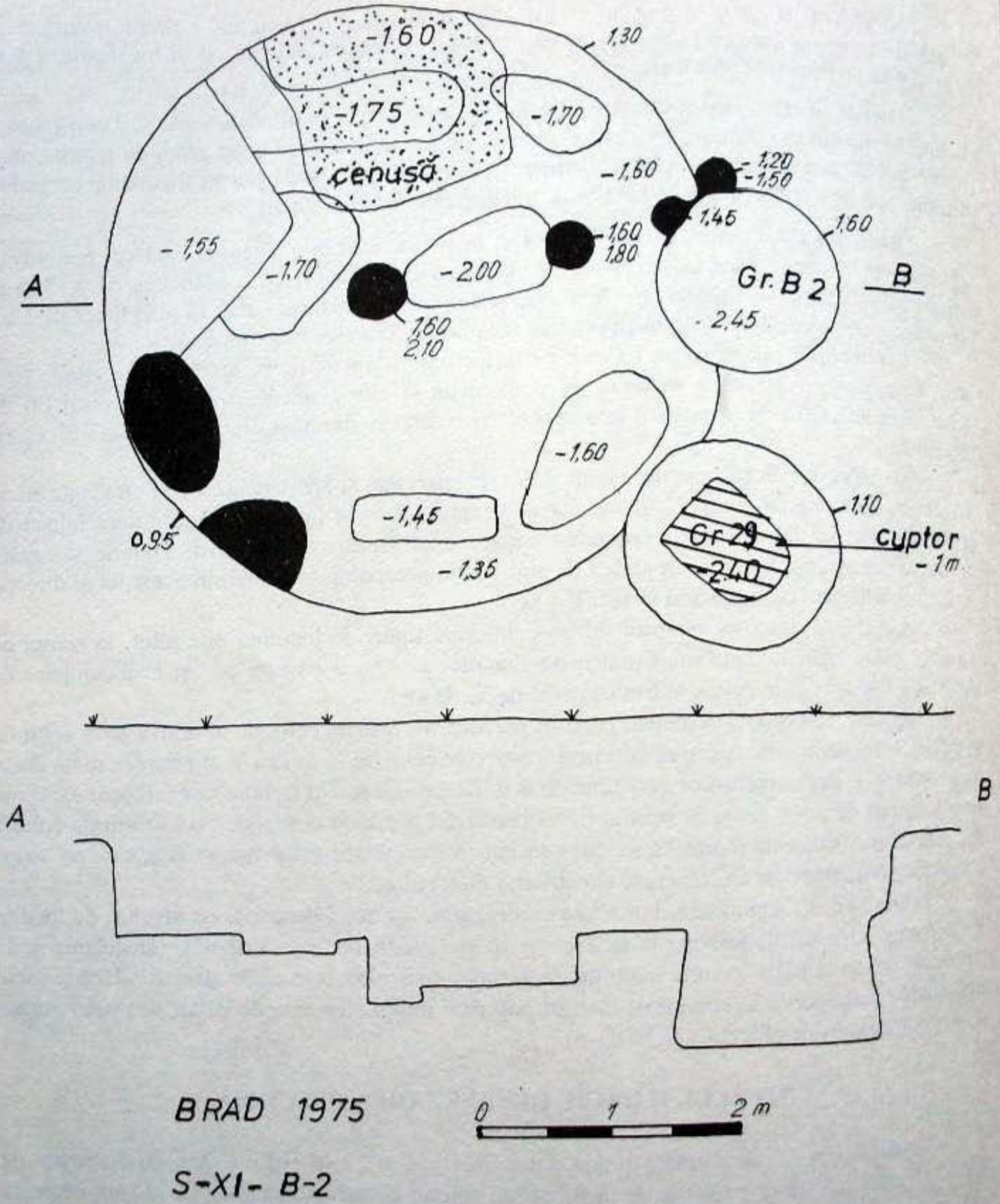

Fig. 10 S-XI-B-2 - plan și profil.

mai adânci decât fundul bordeiului, iar celelalte două, din planul îndepărtat al intrării, marcată de un prag lat de 0,80 m, dispus în partea de sud-vest a gropii bordeiului, pornesc tot de la - 1,10 m, dar sunt mult mai adânci, una ajunge la - 2,10 m iar cea de a doua la - 2 m. Aceasta din urmă are forma pătrată, la fel cu cea din partea opusă, care ajunge la 1,05 m adâncime. (fig. 9)

În interior mai multe gropi, de diferite mărimi şi adâncimi care formează unele praguri – una pe partea nord vestică a bordeiului, alta în partea stângă a intrării, de formă ovală, care ajunge la 1,90 m adâncime şi o a treia, în partea de SE a bordeiului, tot ovală, care depăşeşte, prin cotlonire, marginea locuinţei, ajungând la - 2,20 m. Alte două gropi, mai mici, rotunde, lângă cele două prezentate anterior, care ajung la 1,65 m adâncime. În mijlocul bordeiului, un fel de uluc, lat de 0,20 m şi lung de 0,80 m, este cu 12 cm mai adânc faţă de fundul locuinţei. În partea de VNV, pe o porţiune de circa 2 x 0,50 m, bordeiul este suprapus de o locuinţă de suprafaţă (L 2) cu lutuială, la adâncimea de 0,90 m. Pereţii locuinţei sunt drepţi (verticali) şi nu prezintă alte elemente de construcţii care să ne indice cum se prezintă deasupra solului. După felul cum sunt dispuse gropile pentru stâlpii care susţineau acoperişul putem spune că acesta era în două ape, dar curios, orientat de-a curmezişul intrării. Adâncimea şi forma gropilor de pari indică, de asemenea, elemente deosebite în susţinerea acoperişului, care putea să aibă şi altă formă. Dacă intrarea nu era în zona pragului amintit ci între cele două gropi de stâlpi de pe partea de SE a locuinţei, pe o scară de lemn, atunci poziţia gropilor de pari care susţineau acoperişul este mai firească, atât pentru orientarea locuinţei cât şi pentru pantele de scurgere a apei de pe acoperiş.

Nu avem nici un indiciu privind iluminarea locuinţei, cu excepţia celor 5 cești care erau folosite pentru aceasta, descoperite în interior. De asemenea, în interior nu s-a descoperit nici un element pentru încălzire sau pentru preparat hrana. Cele două gropi mai adânci ar fi putut servi pentru păstrarea unor provizii alimentare, după cum altele, mai puţin adânci, puteau să constituie lăcaşuri pentru unele recipiente cu aceleaşi rosturi. Alte amenajări, cum ar fi pragurile sau unele platforme adâncite au putut servi ca rafturi pentru anumite obiecte sau locuri pentru odihnă.

Inventar. În interiorul bordeiului au fost descoperite: oase de animale, cărbune de lemn, cenuşă, fragmente de chirpic ars, obiecte de bronz şi lut, ceramică. Dintre obiecte menţionăm 3 fusaiole (8807, 8742, 8725), o fibulă de bronz (9196) şi un obiect de bronz. Materialul cel mai numeros îl constituie ceramica. Din cele 293 fragmente ceramice lucrate la mână au putut fi identificate următoarele tipuri de vase: 28 vase borcan de diferite mărimi, dintre care unul mare, de provizii, 5 căţui, 1 vas borcan mijlociu, cenuşiu cu lustru şi o fructieră cenuşie cu lustru. Cele 298 fragmente ceramice lucrate la roată provin de la următoarele tipuri de vase: 21 fructiere, 5 vase urnă, 8 străchini, 2 capace, 13 căni cu o toartă, 1 kantharos, 1 cană de lux, un vas cu tub, o strecurătoare şi un castron cu 3 torţi din pastă cenuşie, o fructieră, 2 căni şi kanthanos din ceramică dacică pictată, o farfurie, o fructieră, o cană roşie, precum şi o amforă albicioasă, două galbene şi două roşii de import.

Bordeiul 2/S XI (fig. 10) la 0,95 m adâncime, între m. 34,80 - 39,75, de formă rotundă cu şase găuri de pari, din care 5 în interior şi una în afara gropii bordeiului, cinci din ele dispuse în linie, pe direcţia SSV-NNE. Două din interior în partea de SSV sunt mai mari şi ovale în comparaţie cu celelalte, care sunt mai mici, cu un diametru de 0,30 m şi adâncimi diferite. Cele mai adânci se află în partea de NNE, deoarece ajung pe fundul unei gropi, Gr. B2, care aparţine bordeiului şi constituia, probabil, un fel de depozit anexă a locuinţei. Aceeaşi funcţie ar fi putut să aibă şi Gr. 29 care se află în marginea estică a bordeiului şi porneşte de la aceeaşi adâncime cu acesta.

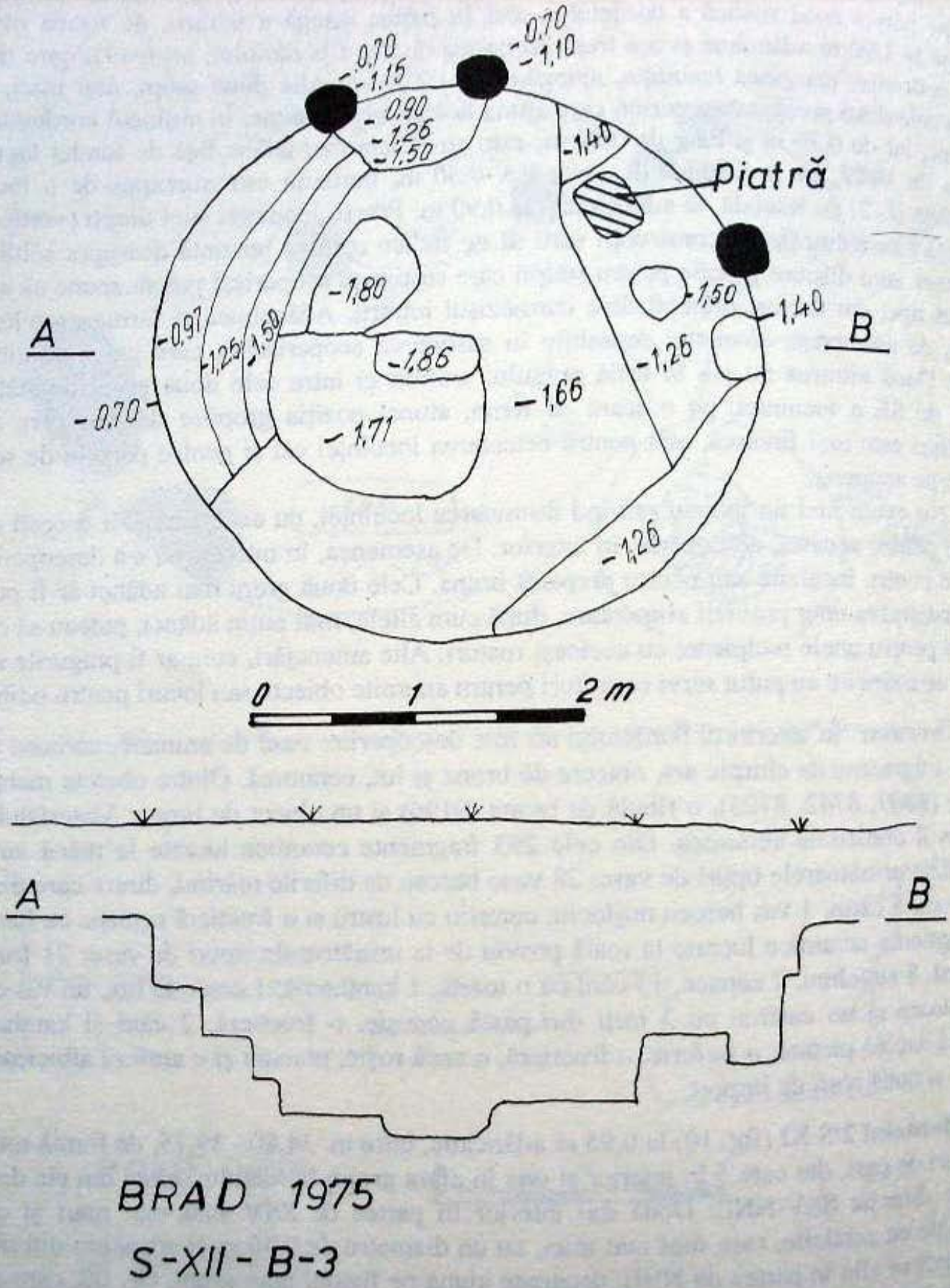

Fig. 11 S-XII-B-3 - plan și profil.

În interior, mai multe gropi sau alveolări de forme diferite, nu prea adânci, constituiau, probabil, lăcașuri pentru diverse obiecte sau pentru odihnă. În partea de nord, o porțiune de circa 1,50 mp era acoperită cu un strat de cenușă fină ce avea grosimea de circa 0,5 cm, provenită de la arderea unui obiect de lemn sau de la acoperiș. În orice caz acesta un constituia o vatră sau măcar un loc unde s-ar fi făcut focul, deoarece pământul de sub stratul de cenușă nu prezenta urme de ardere. În interior, deci nu se afla nici o vatră sau vreo altă amenajare care să ne indice sistemul de încălzire sau mijlocul de preparare a hranei. Fundul bordeiului era bătătorit, iar intrarea se făcea printr-un gârlici în partea de SV, probabil printre cei doi stâlpi mai groși, care susțineau acoperișul în această parte. Adâncimea locuinței nu era prea mare. Fundul ei se afla la - 1,40 m de la suprafața actuală a solului, iar pereții drepți, nu aveau mai mult de 0,50-0,60 m adâncime, fără urme de construcție la suprafața solului. Acoperișul era în două ape, cu orientarea SSV-NNE. Nu avem indicii asupra materialului care era folosit la acoperiș. În orice caz, după cantitatea de cenușă și cărbune de lemn din interiorul bordeiului putem spune că acesta era din lemn, șindrilă sau stuf.

Cele două gropi din marginea bordeiului constituiau, desigur, anexe-depozit ale locuinței, care funcționau odată cu aceasta. Prima – Gr. B2 – se află în interiorul bordeiului, ca o prelungire a marginei lui către ENE, avea forma cilindrică, iar cea de a doua, Gr. 29, în marginea bordeiului, în afară, avea formă de clopot. După umplerea ei – la circa 0,10 m mai sus, s-a construit un cuptor pentru copt pâine sau încălzit. Bordeiul este suprapus de mai multe locuințe de suprafață (L 4,5 și 16) precum și de construcția cu stâlpi de lemn și pereții cu chirpici cu nuiele.

Inventarul este foarte bogat și constă din: oase de animale, pietre de râu, cărbune de lemn, cenușă, fragmente de chirpic ars, crustă de vatră, ceramică și diverse obiecte. Ceramica lucrată la mână este foarte abundentă și deoasebim din cele 476 fragmente, următoarele forme: 40 vase borcan de diferite mărimi, din pastă cărămizie, grosieră, 11 cești dacice din aceeași pastă, două vase borcan negre și două cenușii, o cană și o strachină cărămizii, 5 fructiere cenușii, 4 negre și o cană cenușie cu lustru. Mai bogată în forme, ceramica lucrată la roată este reprezentată de: 8 vase urnă cenușii, 19 fructiere, una roșie și una dacică pictată, 2 căni roșii, 3 dacice pictate și 21 cenușii, 11 străchini cenușii, un kantharos dacic pictat și două cenușii, un vas cu corpul bombat și buza trasă spre interior cenușiu, două capace, două strecurători și două cupe cu picior cenușii, un vas mic roșu, 3 amfore albicioase, două gălbui și două roșii din import.

La acestea adăugăm obiectele: 4 unelte din os (8881,12366, 8815,8816) un fragment de oglindă de metal (8765), un fragment de sticlă (8730), o bucată de tablă de bronz (8761), 3 cuțite din fier (8800, 9203, 8823), o fibulă și un ac de fibulă din bronz (8801), o seceră din fier (8814), o bară de bronz (8824) precum și un creuzet (8643). Fibula face parte din categoria celor puternic profilate cu un nod pe corp.

Considerând că gr. 29 face parte din această locuință dăm și inventarul acesteia: 8 vase borcan, 4 cățui, din care una cu toartă decorată, 1 vas borcan cenușiu cu lustru din pastă lucrată cu mâna, o cană roșie, un vas urnă mijlociu roșu, un kantharos cenușiu, un castron cu 3 torți cenușiu, 5 căni și 3 fructiere cenușii precum și o amforă cărămizie. În afară de acestea, în groapă s-au mai găsit: oase de animale crustă de vatră, cenușă, cărbune de lemn.

Bordeiul 3/S XII (fig. 11) la 0,55 m adâncime, între m. 76,85 - 80,30, de formă rotundă. Deși diametrul este mic, de numai 3,45 m, adâncimea lui depășește 1,60 de la suprafața actuală a solului și mai bine de 1 m de la solul antic. Spre deosebire de celelalte bordeie acesta are pereții care coboară în trepte, formând adevărate rafturi pentru obiecte mai ales în partea de ESE unde

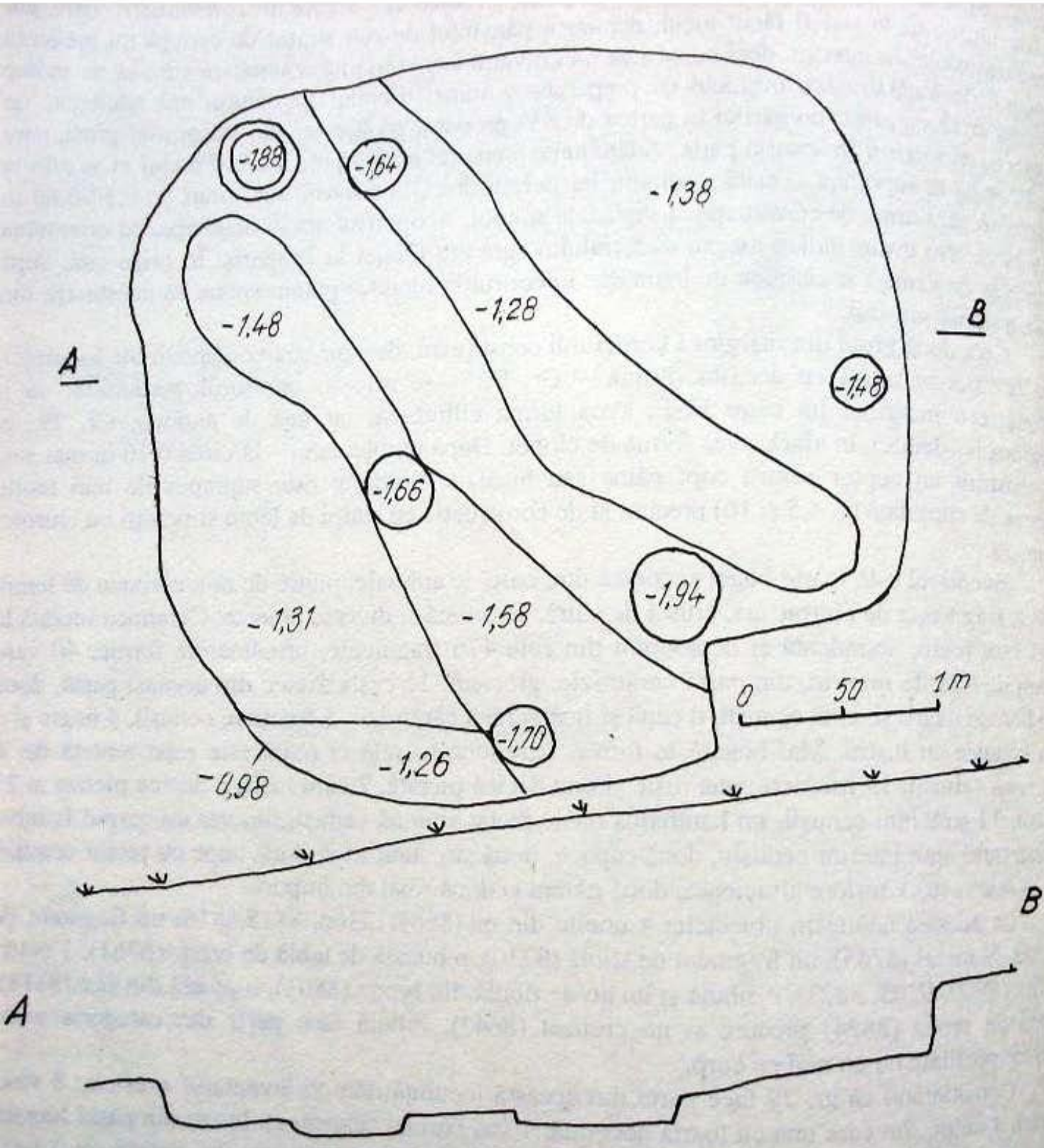

Fig. 12 S-XX-B-1 - plan și profil.

se formează 3 asemenea rafturi de circa 0,25 m înălţime şi 0,15-0,25 m lăţime. Bordeiul are 3 găuri pentru stâlpii care susţineau acoperişul şi probabil şi a patra care se află în mijlocul lui, fără de care nu ne-am explica cum putea să arate acest acoperiş. Două din găuri, aflate în partea de sud a gropii bordeiului, flancau intrarea printr-un gârlici în interior, cea de a treia se află în partea de VSV. Toate trei se aflau în afara spaţiului locuinţei, dar intrau puţin şi în aceasta. După felul cum sunt plasate putem spune că acoperişul avea o formă rotundă, susţinută de un stâlp central, de la care porneau două bârne care se sprijineau pe stâlpii ce flancau intrarea. Rostul celui de al treilea stâlp din marginea bordeiului nu-l putem explica. În interior, pe lângă rafturile amintite, mai existau câteva platforme cu adâncimi diferite făcute cu acelaşi scop ca la cele prezentate mai sus. Nu avea vatră sau alte elemente de încălzit şi nici construcţii anexe.

În interior, pe lângă cenuşă, cărbune, oase de animale, chirpic ars, zgură şi crustă de vatră s-au mai descoperit multe fragmente ceramice care provin de la: 46 vase borcan şi 5 cești dacice din pastă grosieră, un vas borcan cenuşiu, o cană cărămizie, o fructieră cenuşie, două cărămizii şi un pahar cărămiziu cu lustru, 12 vase urnă cenuşii şi una dacică pictată, 2 căni roşii, 20 cenuşii şi una de lux, 10 străchini, 3 kantharos, un vas cu corpul bombat şu buza spre interior, 3 strecurători şi 3 cupe cu picior cenuşii din categoria ceramicii lucrate la roată, o amforă albicioasă, una gălbuie şi una roşie de import, precum şi următoarele obiecte: 1 piesă din fier (8827), un cui (8826), două obiecte din fier (8994, 8995), un obiect din bronz (8960), unul din ceramică (8771), o mărgică din sticlă (8658), o brăţară de bronz (8704), o fusaiolă (8770), un cercel din bronz (8676) şi un fragment de fibulă din bronz (9205). Remarcăm prezenţa unei pietre de mari dimensiuni, de 0,45 x 0,30 x 0,25 m, pe una din platformele bordeiului.

Bordeiul 4/S XII de formă rotundă, între m. 24,25 - 27,25, la 0,75 m adâncime de suprafaţa actuală a solului. Nu are nici un element de construcţie, nici pentru acoperiş sau intrare nici în interior. Probabil toate construcţiile din lemn se sprijineau pe marginile bordeiului, iar intrarea, având în vedere adâncimea mică, se făcea direct.

Inventarul este destul de bogat şi constă mai ales din ceramică, oase de animale, cenuşă, crustă de vatră, zgură. Din cele peste 400 fragmente ceramice lucrate la mână s-au putut identifica următoarele tipuri de vase: 44 vase borcan, cărămizi din pastă grosieră, 3 vase borcan negre cu lustru, 9 căţui, 2 căni negre, o strachină cărămizie şi o rondelă. Ceramica lucrată la roată provine de la următoarele tipuri de vase: 19 vase urnă cenuşii şi două roşii, 20 fructiere cenuşii, 24 căni cenuşii, 2 de lux, două dacice pictate şi una roşie, 9 străchini cenuşii şi una dacică pictată, 5 kantharos cenuşii şi unul dacic pictat, 2 capace dacice pictate, 3 strecurători cenuşii, 2 castroane cu 3 torţi cenuşii, 2 farfurii roşii, o cupă cu picior roşie precum şi 3 amfore galbene şi 2 roşii de import.

Alte obiecte nu au fost descoperite, numai lipsa amforelor albicioase, de obicei cu torţile bifide, ne indică o datare mai timpurie a acestui complex.

Bordeiul 5/S XI – rotund (sau oval – nu a fost săpat în întregime) – la 0,50 m adâncime de la suprafaţa actuală a solului, între m. 2,25 - 5,75 m, intră aproximativ 0,40 m în S XI. Este suprapus de o locuinţă cu lutuială – Loc. 1 – Nu s-au surprins nici un fel de elemente de construcţie, dar ca adâncime nu are mai mult de 0,25 m. Nici inventarul nu este concludent, deoarece nu s-au descoperit decât câteva fragmente ceramice.

Bordeiul 1/S XX (fig. 12) de formă ovală, între m. 38,80 - 42,40, cu axul lung de 4,10 m, la 0,98 m adâncime. Fundul bordeiului ajunge la - 1,40 m, deci nu prea adânc. În partea de S are un intrând în unghi drept, un fel de ştirbătură, care-i dă o formă (curioasă) deosebită. Rostul

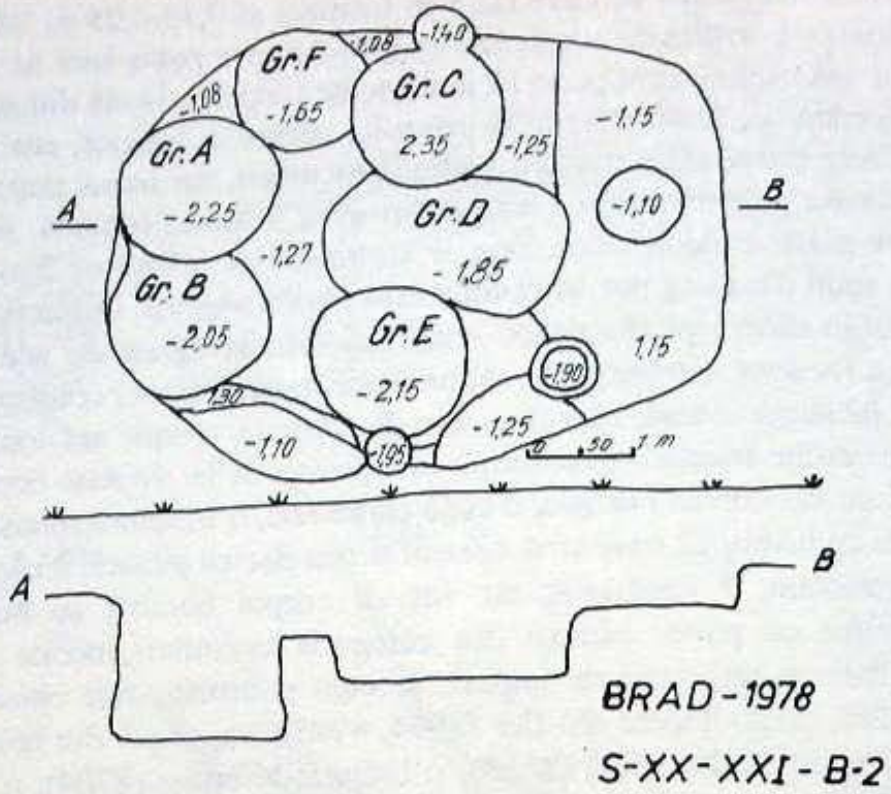

Fig. 13 S-XX-XXI-B-2.

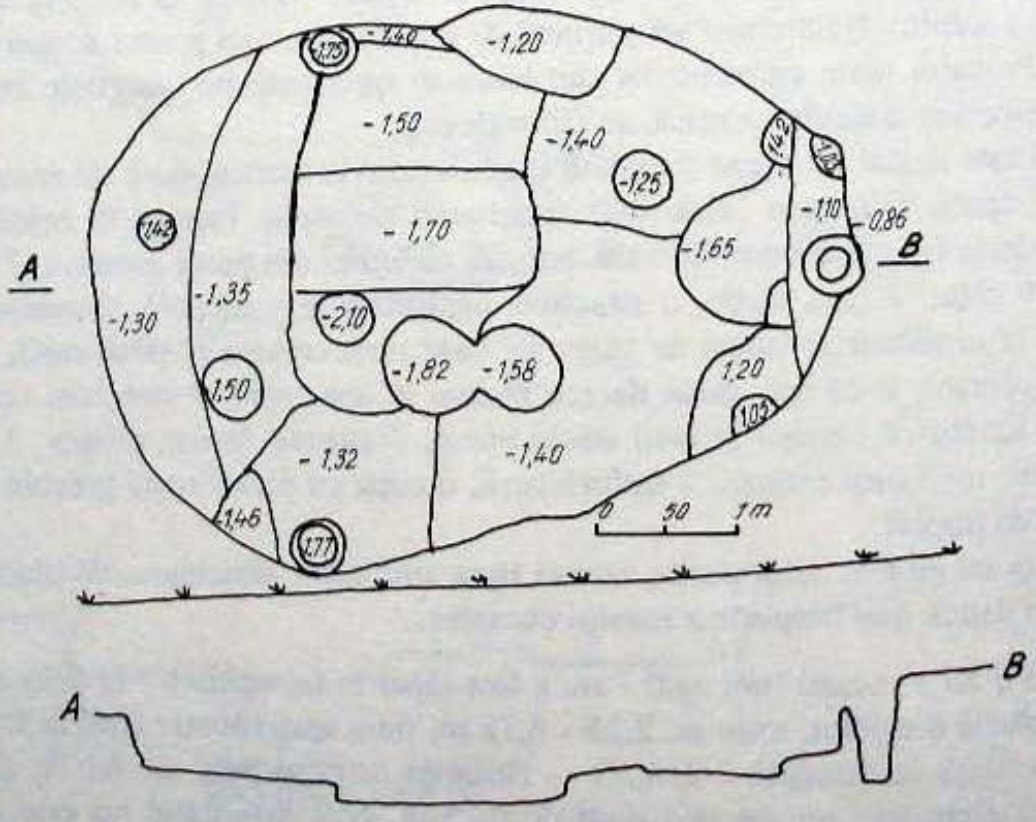

Fig. 14 S-XX-B-3 - plan și profil.

acesteia nu poate fi altul decât o poliță sau un raft din pământ cruțat care constituie suportul vreunui obiect. Aparține, stratigrafic, celui de al doilea nivel dacic din așezarea deschisă. Pereții, verticali, nu sunt prea adânci și nici nu prezintă urme ale unor construcții speciale care să se fi continuat la suprafață. Fundul, bine bătătorit prezintă două șănțuiri sau alveolări paralele – pe direcția N-S – nu prea adânci, de la un capăt la altul al locuinței. Două trepte, una la - 1,22 și alta la - 1,31 m asigurau intrarea, situată în partea de SSV. În interior 6 găuri rotunde, care depășesc fundul bordeiului cu adâncimi variabile de la 0,05 m la 0,57 m. Două din ele care sunt mai mari și mai adânci au diametrul de 0,40 - 0,44 m și adâncimea de 1,88 și 1,97 m susțineau acoperișul, fiind situate pe direcția N-S. În cazul că și celelalte gropi de pari care sunt plasate în interior, au servit tot la susținerea acoperișului, ne vedem obligați a admite un acoperiș conic sau în orice caz destul de neregulat. Nu a avut vatră sau alt mijloc de încălzire sau preparare a hranei. De asemenea nu are nici un fel de anexă sau alte amenajări. O greutate piramidală ar putea indica sistemul de încălzire a locuinței (12531).

Inventarul este compus din: ceramică, unelte, oase de animale, cenușă, zgură, chirpici arși, crustă de vatră. Ceramica este destul de abundentă și aparține celor două mari categorii, lucrată la mână și la roată. Din cele peste 200 fragmente ceramice lucrate la mână au putut fi identificate următoarele tipuri de vase: 15 vase borcan de diferite mărimi, decorate cu butoni rotunzi mijlocii, pastile cu 3 alveole, brâu alveolat și crestat, 2 cățui, o fructieră cărămizie cu lustru, o căniță și un vas borcan negru cu lustru precum și o greutate piramidală din pastă cărămizie, cu gaură transversală. Din ceramica lucrată la roată am deosebit următoarele piese: 10 căni cenușii cu o toartă ușor supraînălțată, 2 fructiere cenușii cu marginea dreaptă și piciorul perforat, o fructieră mică cenușie cu marginea fațetată, 1 kantharos mic cenușiu, un capac, două căni, o fructieră și un kantharos dacice pictate și 3 cănițe roșii. Din punct de vedere al decorului, la ceramica lucrată la mână amintim prezența butonilor rotunzi mijlocii, a pastilelor cu 3 alveole, brâul alveolat și crestat. La ceramica lucrată la roată remarcăm prezența fructierelor cu buza evazată drept sau fațetată și piciorul profilat.

Adăugăm obiectele și uneltele: un ac de fier (12308), o unealtă de fier (12297), o unealtă de os (12283), o spatulă de os (12479) și 4 fusaiole (12414, 12406, 12483, 12485).

Bordeiul 2/S XX-XXI (fig. 13) la 0,70 m adâncime, între m. 31,10 - 35,95, de formă ovală cu axul lung de 6 m. A avut o destinație cu totul aparte. Fundul se afla la - 1,25 - 1,27 m de la suprafața actuală a solului, însă aproape întreaga suprafață a bordeiului a fost străpunsă de 6 gropi mari și una mai mică, care au făcut din această locuință un adevărat depozit-cămară a unui număr destul de mare de familii. Intrarea se făcea prin partea estică cu ajutorul a două trepte, la - 1,08 și 1,30 m, pe o suprafață mică ce asigura accesul la cele 6 gropi dispuse în cerc. În afara celor 6 gropi mai rămânea o suprafață în partea de NNV a bordeiului, cu lungimea de 2 - 2,50 m pe toată lățimea lui, care putea să aibă și altă destinație decât cea de cămară. Tot în acest spațiu mai existau două gropi – una de par – adâncă și alta mai puțin adâncă - 1,10 m dar ceva mai largă 0,90 m diametru. Gropile de pari, care susțineau acoperișul, în număr de două, erau dispuse în marginea bordeiului cu jumătate din circumferință ieșite în afară, pe direcția EV deci de-a latul locuinței. Cel de al treilea stâlp, în interior, cu diametrul de peste 0,50 m și adâncimea de 1,90 m servea probabil la asigurarea a două intrări dinspre ENE, care duceau către suprafața afectată de gropile de provizii.

Gropile de provizii din acest bordei – notate cu litere de la A la F – au în general forma cilindrică, cu adâncimi variabile care ajung până la - 2,35 m de la suprafața actuală a solului.

Toate pornesc de la adâncimea de 1,27 m, deci de pe fundul bordeiului. Inventarul lor, destul de bogat va fi prezentat separat de al bordeiului propriu zis.

Inventarul bordeiului se compune din: ceramică, oase de animale, cenușă, cărbune, zgură. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de 545 fragmente care provin de la: 26 vase borcan de diferite mărimi decorate cu val adâncit și brâu crestat, brâu crestat, brâu alveolat, brâu crestat incizii, butoni mici rotunzi cu două alveole și brâu crestat, 8 căţui, o fructieră, un vas borcan și o cupă cu picior cărămizii cu lustru, o fructieră și un vas borcan mare negre cu lustru, o căniță cenușie cu lustru. Ceramica lucrată la roată, deși mai puțin numeroasă, cuprinde o gamă mai largă de forme: 5 vase urnă, 23 căni, o cană de lux, 12 străchini, 10 fructiere, 5 kantharosuri roșii, o cană și o fructieră dacice pictate precum și o amforă roșie de import. La acestea adăugăm următoarele obiecte: o fusaiolă (12375), o scoabă de fier (12360), un ac de fier (12320), o unealtă de fier (12316), un creuzet (12471), un obiect ceramic (12424) și o piatră de ascuțit. Decorul ceramicii lucrate cu mâna cuprinde: brâu alveolat, crestat, incizii, val adâncit, butoni rotunzi cu două alveole.

B 2 - Groapa A – are forma cilindrică, adâncimea de 2,25 m, situată în partea de SSE a bordeiului, se întretaie cu Gr. B și F. Inventarul este compus din ceramică, oase de animale, cenușă se află pe tot spațiul gropii, amestecat. Ceramica lucrată la mână provine de la două vase borcan cărămizii din pastă grosieră, 2 căţui, un vas borcan cenușiu cu lustru, un vas borcan negru cu lustru, o cupă cu picior cărămizie și câteva fragmente din epoca bronzului. Cele două vase borcan cărămizii sunt decorate cu incizii în val și linii orizontale. Din ceramica lucrată la roată s-au identificat două căni și o fructieră cenușie precum și o cupă mică cu picior roșie. Dintre obiecte: o fusaiolă (12400) și o piatră mică de ascuțit.

B 2 - Groapa B – cilindrică, fundul la - 2,05 m, situată în partea de E a bordeiului, în stânga intrării. Este întretăiată pe o mică porțiune de Gr. A. Nu a avut inventar.

B 2 - Groapa C – cilindrică, adâncimea de 2,35 m cea mai adâncă – situată în partea de V a bordeiului, pe linia gropilor de pari, întretaie Gr. F și D. Inventar: 7 vase borcan decorate cu brâu alveolat, brâu crestat, incizii de linii paralele, 2 căţui, un vas borcan negru și unul cenușiu cu lustru, o cană neagră cu lustru. Din pastă cenușie: 3 căni, o fructieră cu picior profilat și o strachină. Din import fragmente de la o amforă albicioasă.

B 2 - Groapa D – are o formă alungită, impusă de cele două gropi care o întretaie C și E. Se află la mijlocul locuinței cu axul lung pe direcția SSE - NNV, fundul la -1,85 m. Conținea puțin material, care provine de la 2 vase borcan, unul cu brâu crestat, o cupă cu picior cenușie din categoria ceramicii lucrate cu mâna și o cană cenușie și un kantharos mic dacic pictat din ceramică lucrată la roată.

B 2 - Groapa E – cilindrică, în partea dreaptă a intrării atinge groapa de par care susține acoperișul, fundul la - 2,15 m, întretaie Gr. D. Inventar: 3 vase borcan, 3 căţui și un vas borcan cenușiu cu lustru, un vas urnă mare, 3 fructiere și o strecurătoare din categoria ceramicii lucrate la roată din pastă cenușie, o fructieră roșie. În groapă s-a descoperit și o monedă de bronz (12321).

B 2 - Groapa F – cilindrică, în partea de SV a bordeiului, întretăiată de Gr. A și C, fundul la - 1,67 m. Este cea mai mică dintre toate. Nu a avut inventar.

După cum se poate observa toate cele 6 gropi de provizie se întretaie una pe alta, ceea ce înseamnă că folosirea lor concomitentă impunea existența unor recipiente care erau introduse în ele pentru a păstra anumite produse. Inventarul lor nu este altceva decât inventarul obișnuit al bordeiului propriu zis.

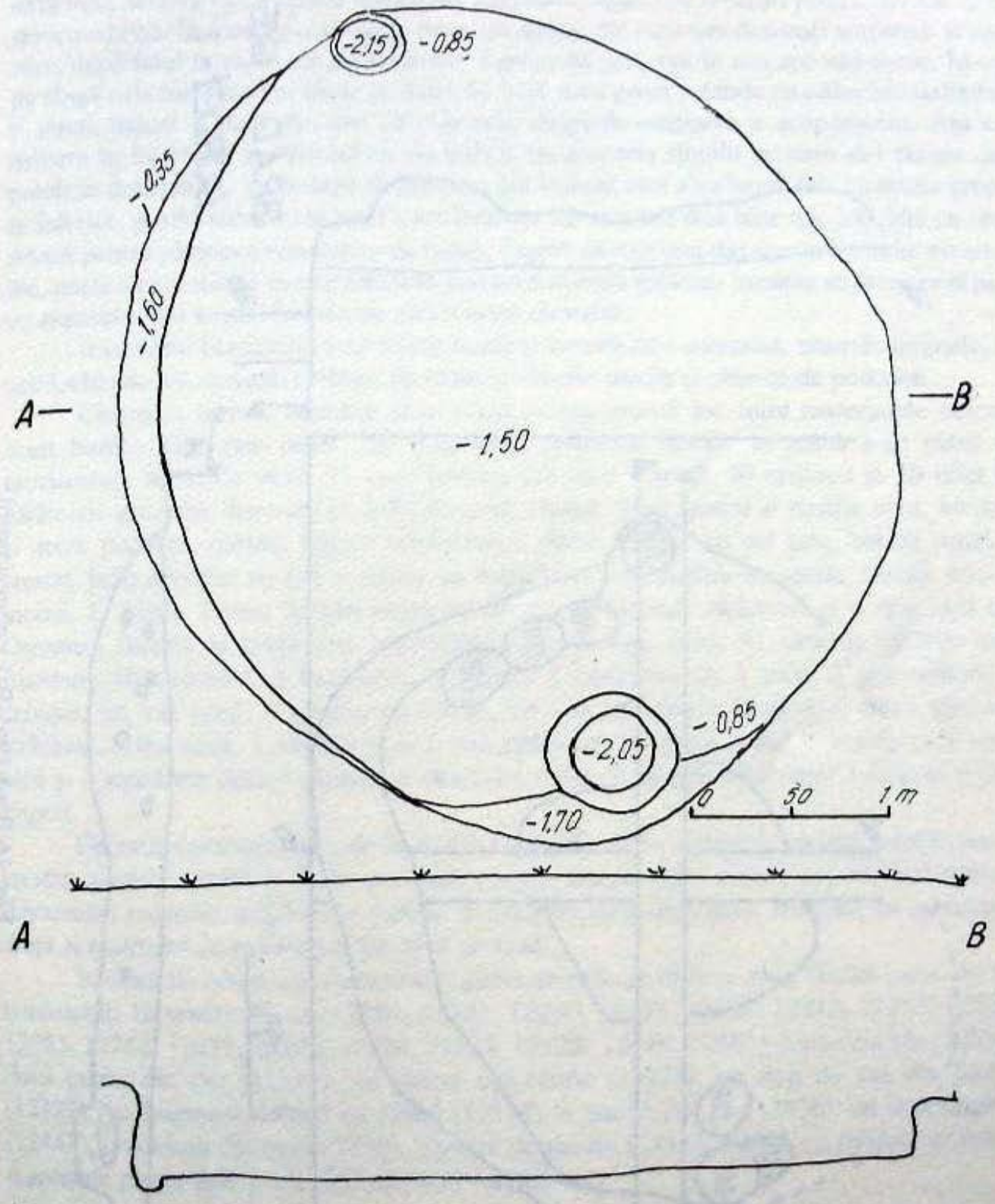

BRAD - 1978

S - XXI - B-5

Fig. 15 S-XXI-B-5 - plan și profil.

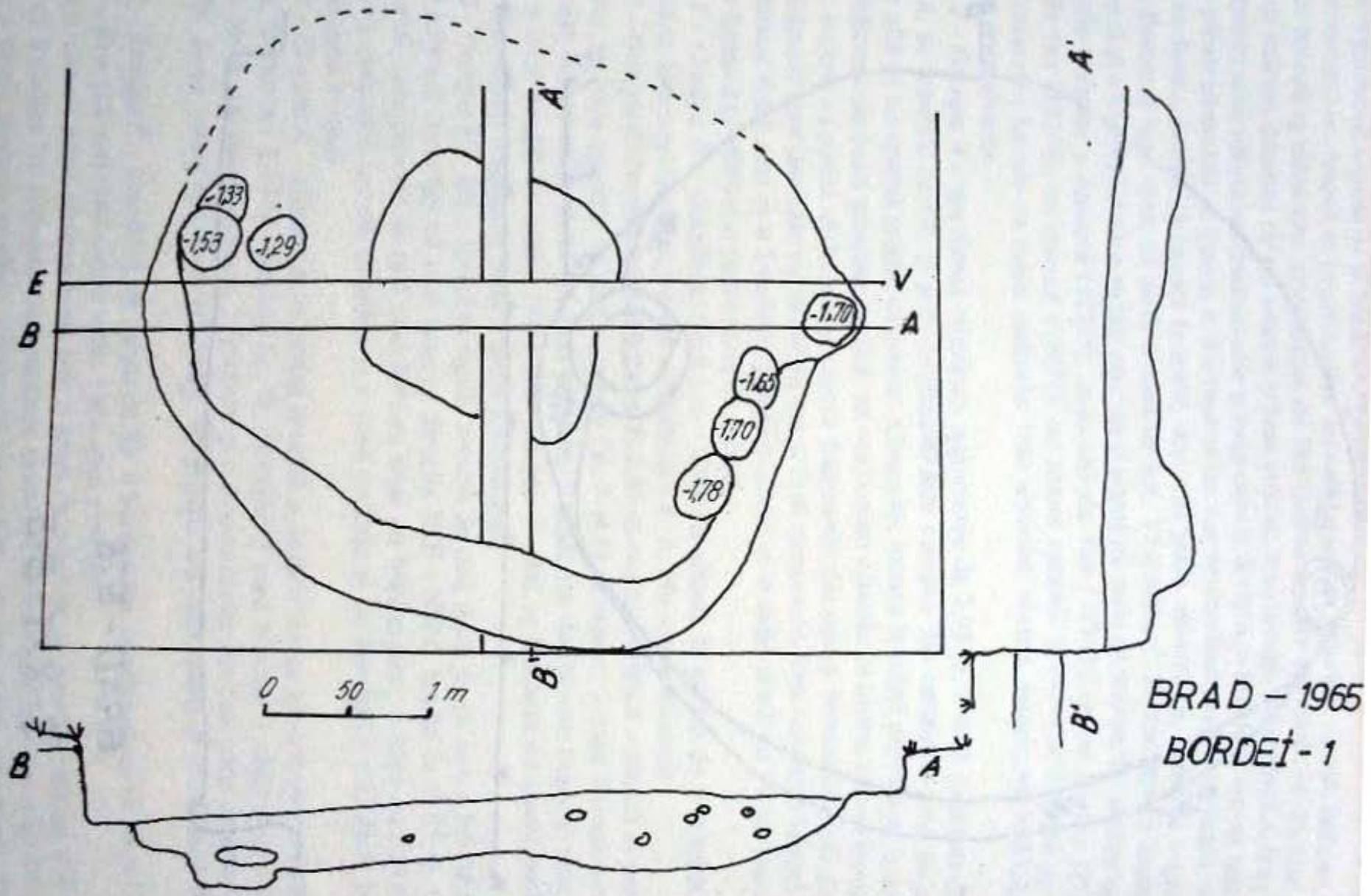

Fig. 16 Brad-1965-B-1 - plan și profil.

Bordeiul 3/S XX (fig. 14) la 0,85 m adâncime, între m. 82,45 - 86,75, de formă ovală, cu axul lung de 5,70 m cu câteva amenajări interioare, legate de lăcaşuri pentru diverse obiecte sau pentru odihnă. În interior mai multe gropi de stâlpi, din care trei destinaţi susţinerii acoperişului, care, după felul în care sunt dispuse cele 3 gropi de pari, era în trei ape sau conic. În orice caz, pe lângă cele trei gropi amintite se mai află încă zece gropi rotunde cu adâncimi deferite, care ar fi putut, măcar o parte din ele, să cuprindă stâlpi de susţinere a acoperişului. Aşa cum sunt dispuse în interiorul bordeiului nu ne indică un acoperiş simplu pe care să-l putem deduce cu precizie. În orice caz un trebuie să pierdem din vedere, mai ales locuinţele cu multe gropi de pari în interior, posibilitatea existenţei unor locuinţe cu etaj sau mai bine zis, locuinţe cu un demisol folosit pentru păstrarea rezervelor de hrană. Faptul că nici una din aceste locuinţe nu are vatră de foc, poate să constituie un argument în favoarea acestei ipoteze. Intrarea se făcea prin partea SSE cu ajutorul a trei trepte. În interior nici o urmă de vatră.

Inventarul bordeiului este foarte bogat şi constă din: ceramică, oase de animale, crustă de vatră, chirpic ars, cenuşă, cărbune de lemn şi diverse unelte şi obiecte de podoabă.

Ceramica lucrată la mână şi la roată ocupă primul loc între materialele descoperite în acest bordei. Din cele peste 750 fragmente ceramice lucrate la mână s-au putut identifica următoarele tipuri de vase: 37 vase borcan, din care 7 mari, 20 mijlocii şi 10 mici din pastă cărămizie grosieră, decorate cu brâu alveolat crestat, brâu crestat şi pastile mici, alveole adânci şi decor pectinat, pastile, butoni mici conici, decor incizat cu val larg, butoni rotunzi şi brâu crestat, brâu alveolat pe gât şi decor cu măturicea plus pastile alveolate, butoni mici conici şi incizii, 17 căţui, 2 vase borcan negre cu lustru, 2 fructiere cărămizii şi o strachină cărămizie. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de: 8 vase urnă, 33 căni de diferite mărimi, 19 fructiere, 10 străchini, 5 kantharos, 1 capac, 1 castronaş cu 3 torţi, 3 strecurători din pastă cenuşie, un vas urnă, 5 căniţe, un capac, un vas cu corpul bombat şi buza spre interior, 2 străchini, o fructieră, 1 kantharos şi o strecurătoare din pastă roşie; 4 fructiere, 3 kantharos, 4 căni şi o strachină dacică pictată; o strachină roşie, 2 amfore albicioase bifide şi două roşii de import.

Decorul ceramicii lucrate la mână cuprinde: brâu alveolat, crestat, pastile mari şi brâu crestat, alveole adânci şi decor pectinat, pastile, butoni mici conici, val incizat, butoni rotunzi. Remarcăm prezenţa străchinilor lucrate la roată cu buza îngroşată, fructiere cu marginea evazată drept şi castronul cu trei torţi şi piciorul profilat.

În afară de ceramică remarcăm bogăţia de obiecte diverse care făceau parte din inventarul bordeiului: 18 unelte din os (12262, 12261, 12260, 12259, 12258, 12257, 12256, 12255, 12254, 12253, 12252, 12251, 12250, 12330, 12328, 12329, 12448, 12443) două fusaiole (12291, 12403) două cuţite din fier (12344), un obiect din bronz (12323), un dop de vas din pastă gălbuie (12322), un fragment de inel cu piatră (12319), o patină din os (12476), un străpungător din os (12447), un ciocan din fier (12356), 2 pietre de ascuţit (12333, 12505), o rondea cenuşie (12504), o greutate piramidală şi un căţel de vatră fragmentar.

Bordeiul 4/S XXI (fig. 17) la - 0,80 m, între m. 44,50 - 49,45, de formă rectangulară (neregulată) cu două laturi drepte şi două curbate, prevăzut cu cinci gropi de pari, care susţineau acoperişul, din care 4 pe trei laturi, în marginea interioară a bordeiului şi una în ineriorul lui, la circa 1 m de latura SSE. Cele 5 gropi dispuse două câte două şi una în vârful curburii din partea de S formează suportul acoperişului care ar putea să fi fost în mai multe ape. Fundul, la - 1,45 m, are mai multe denivelări pentru lăcaşuri de diverse adâncimi, din care una în partea de sud, care ajunge la - 1,60 m. Două şiruri a câte 3 gropi mai mici, rotunde, sunt dispuse spre laturile drepte

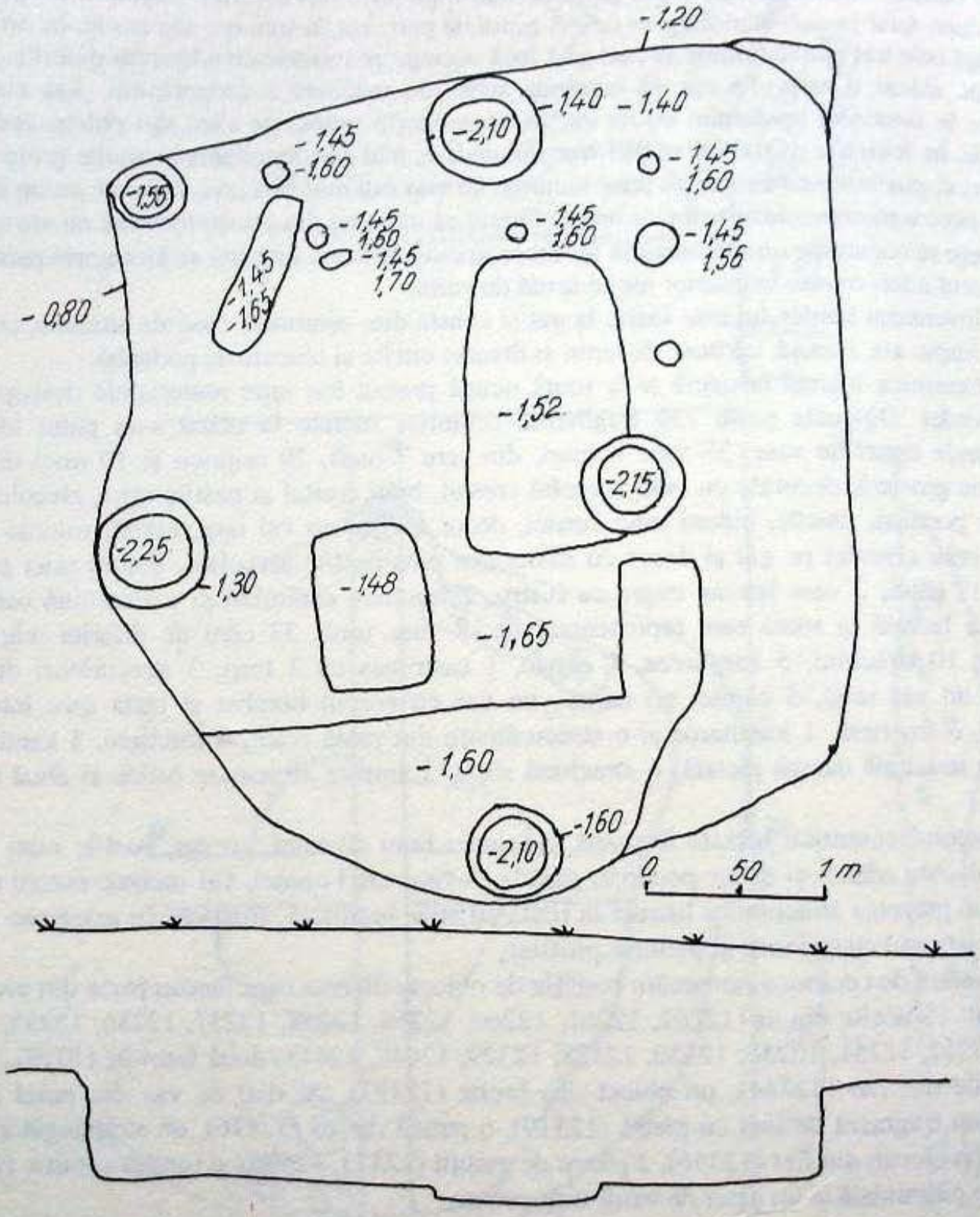

BRAD - 1978

S-XX - B-4

Fig. 17 S-XX-B-4 - plan și profil.

ale bordeiului. Alte amenajări nu mai cuprinde. Bordeiul a fost suprapus de o locuinţă cu lutuială şi una cu chirpic ars din nivelul III dacic din aşezarea deschisă.

Inventarul, de asemenea, bogat, cuprinde, în afară de caramică, multă cenuşă, cărbune, oase de animal, crustă de vatră. Din cele peste 500 fragmente ceramice lucrate la mână am putut identifica următoarele forme de vase: 19 vase borcan de diferite mărimi, decorate cu brâu alveolat, pastile mici cu două alveole, brâu crestat, brâu simplu, decor pectinat, butoni rotunzi mici şi mijlocii, 7 căţui, 2 vase borcan cenuşii cu lustru. Ceramica lucrată la roată cuprinde: 5 vase urnă, 12 fructiere, un crater, un capac, o strecurătoare, 17 căni, 5 străchini, 4 kantharos, un vas cu corpul bombat şi gura spre interior din pastă cenuşie; 2 fructiere dacice pictate, 3 căni, o strachină şi un kantharos din pastă roşie; două amfore galbene din import. Ceramica lucrată la mână are ca decor: brâu alveolat, crestat, pastile mici cu două alveole, decor pectinat, butoni rotunzi. La acestea adăugăm obiectele din piatră, ceramică, os şi metal: 2 pietre de ascuţit (12380, 12379), 4 fusaiole (12398, 12374, 12410, 12407), un cuţit de fier (12352), o unealtă din os (12332), două unelte din fier (12343, 12345) şi un dop de vas din pastă gălbuie (12425).

Bordeiul 5/S XXI (fig. 15) – la - 0,85 m între m. 52,55 - 56,65 de formă ovală, cu axul lung de 5,50 m. Fundul la - 1,50 m, fără alte amenajări interioare decât un mic şănţuleţ, pe latura de NNV făcut, probabil, cu scopul de a se scurge apa ce eventual ar fi pătruns în locuinţă. Pereţii drepţi, nu prea adânci, nu prezintă alte urme de construcţii sau amenajări. În interior, două gropi de pari, pe marginile interioare ale locuinţei, pe direcţia NS, susţineau acoperişul în două ape. Intrarea se făcea cu ajutorul unei trepte în partea de sud.

În interior, destul de puţin material arheologic, din care remarcăm fragmente de la 16 vase borcan din pastă grosieră, cărămizie, decorate cu alveole sub buză, brâu crestat sau alveolat, butoni rotunzi cu 3 alveole mijlocii, brâu alveolat şi virgule în relief simple, un vas borcan cenuşiu cu lustru, o cană cărămizie şi 2 căţui. Ceramica lucrată la roată cuprinde: 3 fructiere, 8 căni, 3 străchini, o strecurătoare din pastă cenuşie, o cană roşie şi o amforă roşie şi una gălbuie de import. În afară de acestea s-au mai descoperit: un fragment de râşniţă din tuf vulcanic, o fusaiolă (12402), o fibulă (12346) şi un dop de vas din pastă gălbuie (12522).

Decorul ceramicii lucrate cu mâna cuprinde: alveole sub buză, brâu alveolat şi crestat, butoni rotunzi cu 3 alveole, brâu alveolat şi virgula în relief.

NIVELUL III DACIC AŞEZAREA DESCHISĂ

Bordei 1/1965 (fig. 16) la 0,55 m adâncime, de formă ovală, situat în partea de nord a acropolei, peste şanţul de apărare. A fost descoperit cu ocazia lucrărilor de amenajare a drumului Brad-Drăgeşti, aproape de punctul unde începe să coboare către Brad. Latura de sud nu a mai putut fi prinsă, fiind distrusă de lucrările amintitie prin taluzare. Axul lung, pe direcţia EV, are o lungime de 4,40 m. Intrarea se făcea prin partea de sud fără alte amenajări, datorită faptului că adâncimea lui nu depăşea 0,40 m. În interior, în mijlocul construcţiei, se afla o platformă de lut galben - cruţat cu 0,15 m mai înaltă decât fundul bordeiului. Pe latura de N şi NV s-a lăsat un pat de pământ cruţat, cu o prispă, cu lăţimea maximă de 0,50 m. Pe laturile de E şi V 7 gropi de pari care susţineau acoperişul în două ape. După felul cum sunt dispuse aceste gropi se poate presupune că locuinţa a cunoscut mai multe etape de refacere, când s-au înlocuit stâlpii care susţineau acoperişul, cu care ocazie nu mai era respectată groapa veche sau lăcaşul vechi al bârnei respective. Una din gropile de pe partea vestică iese cu o jumătate de circumferinţă în afara gropii bordeiului. Fundul bordeiului este bine lutuit, fără urme de vetre sau cuptoare.

Inventarul, foarte bogat, cuprinde: ceramică, oase de animale, crustă de vatră, zgură, cenuşă, cărbune de lemn, obiecte şi unelte diverse. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de peste 850 fragmente care fac parte din următoarele tipuri de vase: 67 vase borcan din care 38 mijlocii, 19 mici şi 10 mari, decorate cu brâu crestat, val adâncit şi striat, buza îngroşată şi faţetată, buza crestată, cârlige în relief crestate, brâu vertical alveolat, brâu dublu alveolat sau crestat, butoni mici cu o alveolare, pastile mici cu 3 alveole, brâu simplu, brâu crestat şi decor incizat, 24 căţui, un sfeşnic cărămiziu, un vas borcan cenuşiu cu lustru, unul negru cu lustru, o strachină cărămizie. Din ceramica lucrată la roată, peste 500 fragmente am putut identifica: 13 vase urnă, 43 fructiere, 3 căni de lux, 39 de căni, 12 kantharosuri, 15 străchini din care 3 cu picior, un vas cu gura spre interior, 4 strecurători din pastă cenuşie, 2 căni, o fructieră, un vas cu gura spre interior, din pastă roşie, o strachină, 2 kantharosuri roşii, o amforă roşie şi două amfore albicioase cu torţi bifide de import.

În afară de ceramică s-au mai descoperit următoarele obiecte: vârf de săgeată din fier (5903), o oglindă (5940), o fusaiolă (7815), un obiect de fier (11010), un cui de fier (11017) un alt vârf de săgeată (11464), 4 cuţite de fier (11479, 11486, 11488, 11490), o unealtă de os (11896) şi o greutate piramidală.

Bordei S XI - SA – descoperit în capătul de vest al secţiunii S XI - SA - 1977, în zona contraescarpei şanţului de apărare. Bordeiul avea o formă ovală, cu axul lung de 3,60 m pe direcţia NS, la 0,50 m adâncime. Fundul la - 1,05 m de la suprafaţa solului actual. Nu s-a găsit nici un fel de construcţie pentru intrare sau acoperiş, probabil intrarea era pe partea dinspre V, deasupra talvegului şanţului de apărare, parte distrusă în prezent de lucrările pentru construirea şoselei Brad-Drăgeşti.

Inventar: peste 200 fragmente lucrate la mână, care provin de la 22 vase borcan de diferite mărimi, decorate cu brâu alveolat şi crestat, val adâncit, benzi crestate, 6 căţui, cenuşă, cărbune, crustă de vatră, oase de animale. Ceramica lucrată la roată este mai diversificată în ceea ce priveşte tipurile de vase identificate: 2 vase urnă, 17 căni, o cană de lux, 8 străchini, 9 fructiere, 2 strecurători, 1 capac din pastă cenuşie, o căniţă roşie, o cană dacică pictată precum şi 2 amfore galbene, una roşie şi una albicioasă de import.

Bordeiul 1/S XVII, la 0,60 m adâncime, între m. 24,50 - 29,10, de formă ovală. A fost tăiat de 5 gropi săpate ulterior – Gr. 10-14 – care nu au dat posibilitatea cunoaşterii unor elemente de construcţie interioare. Din spaţiile dintre gropi au fost recuperate următoarele materiale, care au făcut parte din inventarul bordeiului: 50 fragmente ceramice care provin de la 10 vase borcan, din pastă grosieră, decorate cu brâu alveolat sau nedecorate şi o căţuie. Ceramica lucrată la roată provine de la: 2 vase urnă, 4 fructiere, 6 căni, o cană de lux, 3 kantharosuri, o strachină, un vas cu tub din pastă cenuşie, un vas cu corpul bombat şi buza spre interior şi o cană dacică pictată, o fructieră roşie, 2 amfore gălbui de import. Au mai fost descoperite şi alte materiale, printre care: crustă de vatră, oase de animale, cenuşă, cărbune de lemn, un mâner de os (12207), două bucăţi sârmă de bronz (12123, 12124) şi o piatră mare de ascuţit.

Bordeiul 2/S XVII-XVIII, la 0,30 m adâncime, între m. 44 - 44,70, de formă ovală. Fundul, bine bătătorit, ajunge la 0,95 m adâncime. Nu are nici o amenajare interioară cu excepţia unui gârlici la intrare în partea de E, care lungeşte ovalul cu circa 1,30 m. În interior nici o urmă de pari pentru acoperiş, probabil că acesta era sprijinit pe marginile bordeiului.

Inventar destul de bogat: ceramică, oase de animale, cenuşă, cărbune, diverse obiecte. Din ceramica lucrată la mână s-au putut identifica 24 vase borcan, decorate cu brâu simplu, decor

incizat în val, 5 căţui unele frumos decorate. Din cele aproape 200 fragmente ceramice lucrate la roată s-au identificat următoarele forme: 3 vase urnă, 16 fructiere, 11 căni, o cană de lux, 2 strecurători, 5 străchini, 3 kantharos, un vas cu gura spre interior, din pastă cenuşie, o strachină, o fructieră, o cană din pastă roşie, o cupă cu picior şi o căniţă dacică pictată, o farfurie cu firnis negru, o amforă gălbuie şi o amforă roşie de import. La acestea se adaugă următoarele obiecte: i râşniţă din tuf vulcanic, 4 brăţări de bronz (12126, 12129, 12128, 12127), două din fier (12193, 12192) şi un cercel din bronz (12194).

Bordeiul 3/S XIX – la 0,50 m adâncime, de formă ovală. A fost surprins în malul şoselei Brad-Drăgeşti, distrusă în parte de taluzul acesteia. A fost cercetată doar o jumătate din locuinţă. Nu s-a surprins nici un fel de amenajare. Fundul, bine bătut, nu prezenta denivelări, se afla la -1,20 m de la suprafaţa actuală a solului. Probabil intrarea era în partea de SE unde este distrusă. În interior s-a descoperit o cantitate destul de mare de materiale, mai ales ceramică. Din cele peste 350 fragmente ceramice lucrate la mână au fost identificate 28 vase borcan, din pastă grosieră, dintre care 4 vase mari, 14 mijlocii şi 10 mici, 7 căţui şi un sfeşnic. Ceramica lucrată la roată cuprinde: 2 vase urnă, 10 căni, o cană de lux, 13 străchini, 13 fructiere, 2 strecurători din pastă cenuşie, 2 cupe cu picior şi un vas urnă din pastă roşie, un capac şi un vas de cult dreptunghiular dacice pictate, o amforă gălbuie şi una roşie de import, la care adăugăm: o piatră de ascuţit, o unealtă de os, o piatră rotunjită, o fusaiolă (11816), o unealtă din fier (12134), un cuţit din fier (12147) şi 9 cuie din fier (12138, 12153, 12145, 12144, 12143, 12142, 12141, 12140, 12139).

Din cele prezentate rezultă că locuinţele adâncite de la Brad, cercetate până în prezent, 4 pe acropolă şi 15 în aşezarea deschisă, erau de formă rotundă, ovală sau rectangulară, cu un sistem foarte simplu de construcţie. Era preferată forma ovală devreme ce majoritatea, 13, aparţin acestei categorii, după care urmau cele rotunde, 5 şi una singură rectangulară[38].

Din punctul de vedere al formei, exceptând pe cele de pe acropolă, care nu au fost dezvelite în întregime, putem accepta ideea că erau grupate în cadrul aşezării, după tip, eventual indicând şi o diferenţă în timp, în funcţie de spaţiul pe care îl ocupă. Astfel, cele 5 locuinţe adâncite – B1-B5 – din S XI-XII au forma rotundă şi ocupa mijlocul aşezării deschise în timp ce următoarele 9, ovale, dispuse de o parte şi de alta a acestei zone. Cel rectangular, apropiindu-se ca formă de cele ovale se află în acelaşi perimetru. Deocamdată nu putem spune dacă există vreo diferenţă în timp între aceste două tipuri de locuinţă şi nici evoluţia aşezării în funcţie de acest lucru, având în vedere şi faptul că existau locuinţe de suprafaţă contemporane cu ambele tipuri.

Trebuie să remarcăm totuşi faptul că deşi locuinţele adâncite au fost făcute atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă ele nu reprezintă decât etape diferite. Astfel, cele de pe acropolă aparţin nivelului II dacic, respectiv sec. III-II î.e.n. în timp ce în aşezarea deschisă nu există nici unul din această perioadă, toate aparţin nivelului II şi III din această zonă, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n., prin aceasta avem şi dovada persistenţei acestui tip de locuinţă pe tot parcursul existenţei aşezării de la Brad. Pe acropolă, însă, pe tot parcursul celor două secole – I î.e.n. şi I e.n. nu mai apare nici o locuinţă de tip bordei[39]. De altfel, evoluţia lor poate fi urmărită din epoca bronzului, dar cele mai apropiate ca timp de aşezarea noastră sunt locuinţele bordei din sec. V î.e.n. - II e.n. de la Stâncești[40], Cotnari[41], Poiana[42], Băiceni-Mlada[43], Lunca Ciurei[44], Sorogari[45], Cucorăni-Medeleni[46], Botoşana[47], Căţelu Nou[48], Tinganu[49], Popeşti[50], Crăsani[51], Barboşi[52], Răcătău[53], Sălaşuri[54], Pecica[55], Comana de Jos[56], Slimnic[57], Arpaşu de Sus[58], Huşi Corni[59], Cătunu[60] etc. Acest tip de locuinţă a continuat şi în etajele următoare, fiind

descoperite în toate aşezările din sec. II-III e.n. din Moldova, ca de exemplu cele de la Văleni-Boteşti[61], Săbăoani[62], Aldeşti[63], Poiana-Dulceşti[64] etc.

Pereţii acestor locuinţe erau drepţi (verticali), probabil feţuiţi cu lut sau căptuşiţi cu bârne de lemn (nu s-au găsit urme de nici un fel), adâncite puţin în pământ. Amenajările interioare ca: rafturi, prispe, platforme, care porneau în trepte aproape de la nivelul de săpare a gropii, până jos, ne dau posibilitatea să presupunem că partea cea mai mare a pereţilor era la suprafaţa solului, unde lemnul şi lipitura de lut, pentru asigurarea etanşeităţii, era indispensabilă. Existenţa fragmentelor de cărbune de lemn şi a chirpicilor arşi în interiorul acestor bordeie explică aceasta.

În legătură cu existenţa unor construcţii la suprafaţa solului, care să depăşească dimensiunile unor simpli pereţi de 1-2 m înălţime şi acoperişul respectiv, considerăm că ar fi posibilă prezenţa unor locuinţe cu etaj, construite din lemn, deasupra acestor bordeie, care în acest caz ar deveni simple beciuri sau depozite ale familiei respective. Lipsa unor amenajări pentru preparatul hranei sau pentru încălzit, existenţa a numeroase rafturi, lăcaşuri pentru recipiente, platforme sau a mai multor gropi pentru parii care susţineau o suprastructură mai complicată şi evident mai grea, constituie o dovadă ce merită a fi luată în seamă în sprijinul acestei ipoteze. Să nu uităm că şi astăzi la munte sau în zone de deal, se construiesc locuinţe în acest stil. În acest caz am putea explica mai uşor bogăţia unor astfel de locuinţe în comparaţie cu cele de suprafaţă şi deci posibilitatea ca ele să fi aparţinut unor familii mai bogate în cadrul aşezării de aici. Este adevărat, însă, că în acest caz, problema existenţei unor vetre deschise sau chiar cuptoare pentru încălzit, în asemenea locuinţe cu etaj, nu mai poate fi pusă. Folosirea vetrelor portative sau a altor mijloace pentru încălzit rămâne singura posibilitate a rezolvării acestei probleme. Crusta de vatră prezentă în majoritatea acestor locuinţe este edificatoare în acest sens.

În interior, aşa cum am arătat deja, existau diverse amenajări, platforme sau alveolări, obiecte sau recipiente cu provizii. Ţinând seama şi de faptul că asemenea locuinţe sau adăposturi, constituiau adevărate cămări în care temperatura relativ constantă, constituia principalul mijloc da a se asigura păstrarea, mai ales pe timp călduros, a rezervelor de hrană, nu este deloc surprinzător faptul că unele bordeie, cum este B 2 - S XX-XXI, constituiau adevărate depozite colective care deserveau mai multe familii ale comunităţii respective.

La nici unul din bordeie nu s-au descoperit vetre de foc sau cuptoare, ceea ce presupune că încălzirea pe timp friguros, în cazul că erau locuinţe, se realiza cu ajutorul acelor greutăţi piramidale de lut sau a pietrelor ce erau încălzite în altă parte şi aduse încinse pentru a asigura căldura necesară. Folosirea pe scară largă a lemnului, şindrilei şi stufului la construcţia acestor locuinţe pot constitui motive care nu permiteau folosirea focului în interior. Descoperirea unor vetre deschise în afara locuinţelor ar putea indica tocmai faptul că erau folosite pentru aceasta, dar nu putem admite că acest lucru putea să fie făcut în permanenţă, mai ales pe timp nefavorabil.

Intrarea în bordeie se făcea, de obicei, prin partea de S-SE sau E, cu ajutorul unor amenajări destul de simple: pentru cele mai puţin adânci, cum sunt B 4,5-S XI-XII; B 1/1965, intrarea era directă, la cele mai adânci se făcea cu ajutorul unor scări, probabil de lemn – B 4-S XX, prin trepte din pământ cruţat – B 1-S XII şi B 1,2,3,5,-S XX-XXI sau printr-un plan înclinat, gârlici, B 2,3-S XI-XII şi B 2-S XVII. La două din ele, precum şi la cele de pe acropolă, nu s-au găsit elemente care să ne indice sistemul de intrare. De obicei la intrare se aflau câte doi stâlpi care permiteau montarea, probabil a unei uşi ce se deschidea în interior. Existenţa unor cuie, piroane sau alte obiecte metalice pot veni în sprijinul ideii existenţei unor uşi sau ale altor construcţii de lemn în interior.

Acoperişurile acestor locuinţe erau din stuf, crengi, paie sau şindrilă, în două ape – B 1,2-S XII, B 2,5/S XX-XXI şi B 1/1965, conice – B 3/S XII şi B 1/s XX, în trei sau mai multe ape B3 - S XX. Şase bordeie din aşezarea deschisă nu au elemente care să ne indice sistemul de acoperiş. Este posibil ca întreaga construcţie a acoperişurilor acestor locuinţe să se fi sprijinit pe partea exterioară a gropii, fără a lăsa urme care să se fi păstrat până astăzi.

După felul cum sunt plasate în cadrul aşezării deschise, oarecum pe aceeaşi linie, fiind surprinse pe traseul celor două secţiuni duble – S XI-XII şi S XX-XXI putem avansa ideea unei oarecari sistematizări a aşezării dacice, chiar dacă aceasta nu indică un plan riguros respectat. Faptul că sunt pe aceeaşi linie, de la marginea şanţului de apărare spre exterior, la distanţe diferite, dar destul de mari pentru a lăsa spaţiu între ele (este adevărat că zonele necercetate mai pot aduce încă noutăţi privind amplasarea locuinţelor de acest fel) pentru drumuri sau alte construcţii, ne indică o oarecare organizare a aşezării deschise de la Brad.

De remarcat, totuşi, faptul că locuinţe de tip adâncit nu au mai fost construite în sec. I î.e.n. - I e.n. pe acropolă, zonă intens locuită în această perioadă de către acea parte a populaţiei care deţinea nu numai funcţii deosebite în conducerea localităţii ci şi o putere economică foarte mare. Aceasta înseamnă, pe de o parte, că ele nu permiteau realizarea unui confort sporit pretins de acea parte a populaţiei cât şi de faptul că, în condiţiile aglomerării locuinţelor pe acropolă, cele adâncite nu puteau oferi posibilitatea unor îmbunătăţiri arhitectonice elevate în comparaţie cu cele de suprafaţă, care, prin folosirea lemnului, dădeau posibilitatea realizării unor adevărate lucrări de artă, în consens cu pretenţiile acelei aristocraţiei dacice, care se desprindea tot mai mult de masa locuitorilor de aici.

Continuând să fie construite în aşezarea deschisă, numărul lor era din ce în ce mai redus, locuinţa de suprafaţă îşi arăta avantajele, în primul rând cele legate de folosirea lemnului precum şi a rapidităţii cu care erau construite. Numai aşa se explică de ce marea majoritate a locuinţelor sunt de suprafaţă.

Datarea locuinţelor adâncite a fost făcută pe baza stratigrafiei, dar şi cu ajutorul unor piese din inventarul lor, cum ar fi de pildă fibulele, care ne oferă posibilitatea unor determinări în limite destul de restrânse. Prezentarea întregului inventar, cu indicarea unor caracteristici, mai ales de decor, la ceramica lucrată la mână, care ni s-au părut esenţiale în cronologia unor tipuri de vase, am făcut-o cu scopul de a se putea realiza sincronisme tipologice în cadrul unor complexe închise, astfel, dându-ne posibilitatea să utilizăm o parte din ceramică la datarea unor complexe arheologice în alte contexte. Menţionăm însă, că este vorba doar de o parte din ceramică, care, aşa cum vom vedea pe parcurs, şi-a dobândit calitatea de reper cronologic.

LOCUINŢE DE SUPRAFAŢĂ

Cel de al doilea tip de locuinţă, construite la suprafaţa solului, era foarte răspândit în aşezările din sec. I î.e.n. - I e.n. Pe acropolă au fost descoperite, până în prezent, în toate cele patru niveluri dacice, peste 150 locuinţe de suprafaţă, la care adăugăm cele peste 200 vetre, care de obicei marchează existenţa unei locuinţe. Trebuie să menţionăm că în acest număr au fost incluse doar locuinţele care aveau un strat mai gros al lutuielii sau pereţilor şi un inventar mai bogat. Cele care au lăsat urme superficiale, neconcludente din punct de vedere al elementelor pe baza cărora să le putem reconstitui, dar care se aflau în număr mult mai mare decât celelalte, dovadă profilurile foarte complicate ale şanţurilor nu au fost luate în evidenţele noastre statistice.

Locuinţele de suprafaţă apar sub forma unor aglomerări de chirpic ars provenit de la pereţi, dar cel mai adesea sub forma unor lutuieli, de forme şi grosimi diferite, care reprezintă,

de obicei, forma locuinței respective. Nivelarea obligatorie practicată după fiecare distrugere, fărâmița atât materialul ceramic cât și eventualele construcții rămase după incendii. De obicei, această nivelare, era făcută prin înlăturarea resturilor de la pereți sau acoperiș și odată cu aceasta, deci a eventualelor obiecte ce ar mai fi putut fi surprinse în locuințe de către distrugerea respectivă. Din această cauză aceste importante complexe de locuire nu ne oferă, de cele mai multe ori, prea numeroase elemente de datare sau cronologie, deoarece toate obiectele din interior care i-au aparținut sunt înlăturate de cei ce-și construiau noile locuințe. Fac excepție unele edificii distruse prin foc la care nu s-au mai înlăturat rămășițele de la pereți, unde există posibilitatea rămânerii unor materiale importante, surprinse în locuință, de dărâmăturile pereților și acoperișurilor.

Prezentăm, în continuare, doar câteva locuințe de suprafață, care au fost cercetate în bună parte sau integral și mai ales acelea cu un inventar mai bogat și elemente constructive bine definite, care să ne ajute la reconstituirea, măcar în parte, a sistemului de construcție a lor.

Locuința 1/S I, la 1,15 m adâncime, cu un strat de lutuială, gros de peste 10 cm, surprins în partea de E a șanțului între m. 0 și 4,05. Pe lutuiala locuinței s-au descoperit fragmente de la 3 vase borcan și o fructieră neagră cu lustru, din pastă lucrată la mână, două ulcele, 5 căni, 4 fructiere, 2 cupe cu picior, 3 străchini și o strecurătoare din pastă cenușie, două căni dacice pictate, o strachină roșie, 2 vase cu corpul bombat și gura spre interior, 3 amfore roșii și una albicioasă de import. Forma locuinței nu a putut fi reconstituită. Aparține nivelului III dacic.

Locuința 8/S I, la 0,90 m adâncime, între m. 43 - 45 în profilul estic al șanțului. Aparține nivelului IV dacic, printre puținele care s-au păstrat, măcar în parte, pe acropolă. Lutuiala păstrată avea o grosime de 0,15 m deasupra căreia s-au descoperit: fragmente de la 7 vase borcan și o cățuie din pastă cărămizie, grosieră, un vas cu două torți, 14 fructiere, 10 căni, 3 căni de lux, 5 vase urnă, 5 străchini din pastă cenușie lucrate la roată, un vas urnă din ceramică dacică pictată, o fructieră, un kantharos roșu, două amfore roșii și una gălbuie de import.

Locuința 10/S I, la 1,40 m adâncime, între m. 43,40 - 45, spre profilul de vest al șanțului, reprezentată de o platformă de cenușă, cărbune și lut ars. Aparține celui de al treilea nivel dacic. Inventar: 11 vase borcan de diferite mărimi și 3 fructiere negre cu lustru, 2 căni,un vas borcan, 2 vase borcan negre și o cană cărămizie cu lustru, o strachină cenușie și una cărămizie și șase cățui din categoria ceramicii lucrate la mână, o cană și 2 fructiere cenușii lucrate la roată.

Locuința 13/S I, surprinsă între m. 52,80 - 57, la adâncimea de 1,30 m în profilul de Est. Marginea ei apare în șanț ca o dungă de pământ ce indică peretele drept al construcției. Aparține celui de al treilea nivel dacic de pe acropolă și avea ca inventar fragmente ceramice provenite de la două vase borcan cărămizii, un vas borcan cenușiu cu lustru, o fructieră lucrată la roată din pastă cenușie și un vas urnă mare de provizii, lucrat de asemenea, la roată din pastă cenușie.

Locuința 12/S I, la 1,45 m adâncime, aparține celui de-al treilea nivel dacic, între m. 47 și 52,10. Se prezintă sub forma unei platforme de lutuială groasă de 0,05 - 0,07 m, pe toată suprafața șanțului. Ca inventar avea: fragmente de la 6 vase borcan, 2 cupe cu picior, 2 căni cărămizii, o fructieră neagră cu lustru și 2 cățui din pastă grosieră, lucrată la mână, o fructieră cenușie și una roșie, la roată, precum și o unealtă din fier (5583).

Locuința 16/S I, la -1,10 m, apare în profilul de vest al șanțului, între m. 39,70 - 45 și aparține nivelului III dacic. Stratul de lutuială are o grosime de 0,15 m deasupra căruia s-au descoperit: fragmente de la 3 vase borcan, o fructieră cenușie și una neagră cu lustru, o cățuie

din ceramică lucrată la mână, un vas urnă cenuşiu, o fructieră roşie, un vas cu gura spre interior şi o fructieră dacică pictată, o amforă cărămizie de import.

Locuinţa 17/S I, la 1,60 m adâncime, între m. 61,20 - 64,60 cuprinde circa 1,40 m de la profilul de Est. S-au păstrat foarte bine marginile pereţilor şi în special colţurile care indică forma patrulateră a construcţiei. Ca inventar în porţiunea cercetată s-au descoperit: vase borcan – fragmente de la 11 exemplare de diferite mărimi, două vase borcan cenuşii cu lustru, o fructieră neagră cu lustru şi o ceaşcă dacică. Din ceramica lucrată la roată s-au descoperit fragmente de la două căni cenuşii. Locuinţa aparţine nivelului III dacic, în primele faze.

Locuinţa 19/S I, la o adâncime de 1,40 m, în c 47-50, cu lutuială groasă de 0,17 m. Aparţine celui de-al treilea nivel dacic. Inventar: fragmente de la 7 vase borcan şi o căţuie din pastă grosieră cărămizie, 2 străchini, o fructieră şi două căni negre cu lustru, o strachină şi un vas borcan cenuşiu cu lustru. Din ceramica lucrată la roată menţionăm: 4 căni şi 4 fructiere cenuşii, un vas urnă roşu şi o amforă cărămizie de import.

Locuinţa 20/S I, între m. 90,20 - 94,50, cuprinde şi un cuptor, la adâncimea de 1,20 m, în partea de N este tăiată de Gr. 8. În partea de sud s-a păstrat peretele pe o înălţime de 0,45 m. Avea ca inventar: 4 vase borcan cărămizii, din pastă grosieră, 2 vase borcan negre cu lustru şi două ceşti dacice din ceramică lucrată la mână. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de două căni, 4 fructiere, o strecurătoare, un vas cu corpul bombat şi buza trasă spre interior, din pastă cenuşie, precum şi o amforă roşie. După material şi adâncimea la care se află, aparţine nivelului III dacic, către sfârşitul sec. I î.e.n.

Locuinţa 21/S I, cu lutuială, între m. 88,40 - 92,80, la care adăugăm circa 1,60 m adâncime, aparţine primelor faze ale nivelului III dacic. Se păstrează circa 0,30 m din înălţimea peretelui de vest. Este tăiată în partea de N de Gr. 8, care are fundul pe chirpicul locuinţei. Ca inventar conţinea fragmente ceramice de la 5 vase borcan, 1 vas borcan decorat cu barbotină, două vase borcan cenuşii cu lustru şi două cărămizii, 2 ceşti dacice, o fructieră cenuşie şi una neagră cu luştru, o cupă cenuşie cu lustru – din categoria ceramicii lucrate la mână şi două fructiere, două căni cenuşii şi o amforă gălbuie de import.

Locuinţa 23/S I, cu lutuială groasă de 0,16 m, între m. 79,80 - 83,40 – în profilul de vest, la 1,80 adâncime, tăiată de bordeiul 4 în partea de N şi Gr. 9 în partea de S. Aparţine ultimelor faze ale nivelului II dacic. Inventar: fragmente de la 6 vase borcan, un vas cu pereţii drepţi şi o căţuie din pastă grosieră, 2 vase borcan şi o fructieră negre cu lustru, un vas borcan cărămiziu cu lustru. La roată: o cană, o fructieră şi un vas cu gura spre interior din pastă cenuşie.

Locuinţa 26/S I, la 1,50 m adâncime, cu lutuială groasă de 0,16 m, deranjată în partea de S de o groapă. Între m. 45,20 - 50, face parte din cel de al treilea nivel dacic. Inventar: ceramică lucrată la mână: 18 vase borcan de diferite mărimi, 2 vase au profilul aproape drept şi o căţuie din pastă cărămizie, grosieră, 5 fructiere negre cu lustru, 2 vase borcan şi 2 căni cenuşii cu lustru, o cupă cu picior şi o cană, cărămizii cu lustru. La roată: 2 fructiere, 2 străchini, 5 căni, un kantharos din pastă cenuşie, o fructieră şi o cană roşie, un platou roşu şi o amforă cărămizie de import.

Locuinţa 29/S I, la 0,80 m adâncime, aparţine celui de al patrulea nivel dacic, între m. 4 - 9, conţine mult chirpic ars provenit de la pereţii sub s-a descoperit următorul material ceramic: fragmente de la 4 vase borcan cărămizii din pastă grosieră şi o cană neagră cu lustru, lucrate la

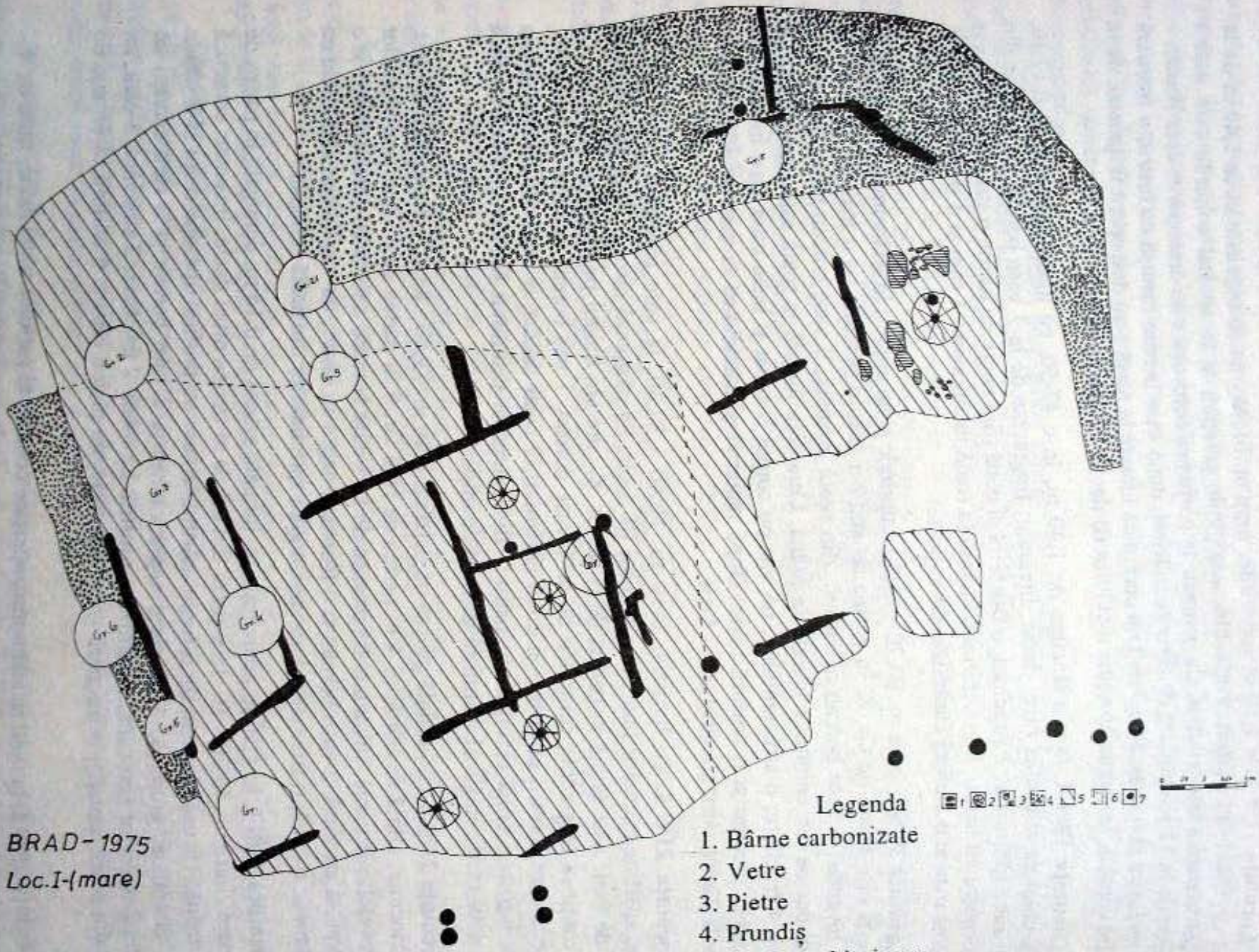

Fig. 18 Brad-1975 - Locuința 1 (mare) - plan.

mână, 4 căni, un vas urnă şi un kantharos cenuşii, la roată, o fructieră şi un kantharos roşii, o amforă gălbuie de import.

Locuinţa 30/S I, între m. 11,50-15,40, la 1,60 m adâncime. Aparţine nivelului III dacic în primele faze. Lutuiala are o grosime de 0,20 m. Inventar: 5 vase borcan şi o căţuie din pastă grosieră, un capac şi o cană cărămize, o fructieră cenuşie şi un vas borcan negru cu lustru. O căniţă roşie şi o fructieră dacică pictată, din categoria ceramicii lucrate la roată.

Locuinţa 33/S I, la 0,90 m adâncime, între m. 57,60 - 64, aparţine celui de al patrulea nivel dacic. Lutuiala are o grosime de circa 0,15 m, deasupra căreia s-au descoperit fragmente de la 21 vase borcan de diferite mărimi şi 4 căţui din pastă grosieră, un vas borcan cenuşiu, o cană neagră şi o fructieră cărămizie cu lustru. La roată: 3 fructiere, 5 căni, 2 kantharos şi 2 străchini cenuşii, o cană roşie şi 2 amfore cărămizii de import.

Locuinţa 34/S I, la 2 m adâncime, între m. 69,20 - 74,35 se termină în partea de N cu un perete de 0,30 m înălţime. Conţine mult cărbune şi fragmente ceramice care provin de la 5 vase borcan, un vas borcan negru şi unul cenuşiu cu lustru, 2 fructiere şi 2 căni negre cu lustru, 2 ceşti dacice lucrate la mână, 4 fructiere şi o cană, cenuşii, lucrate la roată, precum şi o amforă gălbuie de import. După adâncimea la care se află, poate fi dată la sfârşitul sec. II î.e.n. sau începutul sec. I î.e.n.

Locuinţa 36/S I – în profilul de est, la 1,75 m adâncime, între m. 82,90 - 87,50, la ambele capete are pereţi înalţi de circa 0,20 - 0,30 m, în mijloc o groapă de par de 0,40 m în diametru şi 0,50 m adâncime. Puţin material arheologic în interior. Aparţine celui de al treilea nivel dacic.

Locuinţa 1/S V, locuinţă mare (fig. 18), la 1,40 m adâncime, are două faze de construcţie şi aparţine nivelului III dacic. A fost descoperită în S V/1969, prima secţiune perpendiculară pe S I, care tăia pe axul scurt acropola. Locuinţa, marcată de un strat foarte gros de lutuială, arsă la partea superioară, a fost dezvelită, datorită mărimii ei, în mai multe campanii de săpături. Pentru aceasta s-au trasat, în partea de NE a acropolei, secţiunile VI, VII, VIII, IX Şi X pe o suprafaţă de peste 800 mp.

Prima fază este reprezentată de un strat de lutuială din pământ galben de 0,20 m grosime, bine bătut, cu o pojghiţă de circa 2 cm, arsă la roşu în partea superioară. Lungimea era de 24 m şi lăţimea de 18 m, cu axul lung pe direcţia SSE-NNV. Pe latura de vest un pavaj de prundiş, care cuprinde circa 1/3 din mijlocul edificiului, cu lăţimea de circa 3 m. Menţionăm că latura de E se află la mică distanţă de fortificaţia dacică. Fără a dispune de alte detalii consemnăm distrugerea construcţiei prin foc. Arderea la roşu a lutului presupune existenţa unui puternic incendiu care a mistuit un edificiu ce conţinea o mare cantitate de lemn. Rămăşiţele acestui incendiu au fost cu grijă îndepărtate de cei care au construit a doua clădire pe acelaşi plan. Curăţirea cu grijă a acestui spaţiu a fost evidentă în săpăturile noastre prin aceea că între cele două lutuieli aparţinând fazelor amintite nu se afla, cu mici excepţii, nici un fel de material. În zonele unde lutuiala veche era distrusă, au nivelat terenul cu prundiş, pământ bine bătut şi lut galben.

Peste acest nivel de lutuială arsă s-a aşezat o altă lutuială, de data aceasta mai groasă, de 0,30 m, care este arsă, la rându- i de un alt incendiu, după care acest mare edificiu nu a mai fost refăcut. Este inexplicabil faptul că cea de a doua construcţie nu a folosit ca bază (a locuinţei) primul nivel de lutuială, care avea o consistenţă destul de mare şi era destul de bine întărit de arderea sa la roşu. O explicaţie pe care o putem lega de faptul că în etapa a doua edificiul căpăta

o nouă dimensiune, şi chiar o modificare de formă, ar putea să ne lămurească pe deplin. Modificările constau din mărirea suprafeţei cu prundiş către N-V şi poate şi pe latura de N, care devine, în această fază, absidată, micşorarea spaţiului edificiului prin construirea absidei, care lăsa în afară o porţiune de circa 1,5 m în jurul ei, unde apare pavajul amintit, ce putea să constituie o prispă, adăugarea, pe latura de E, a unui pavaj din piatră de râu şi prundiş, cu lungimea de 9,50 x 1 m cuprinzând mijlocul acestei laturi.

Peste acest nivel de lutuială se aflau urmele unor construcţii de lemn şi pământ, precum şi o mare cantitate de materiale arheologice surprinse în locunţă de incendiul care a mistuit-o. Deasupra un strat destul de gros de chirpic ars, care nu a mai fost îndepărtat în antichitate. Pe o porţiune de 13 x 11 m în colţul de SE grosimea stratului de chirpic ars era de peste 0,40 m, ceea ce ar putea indica o construcţie cu etaj. Câteva intervenţii ulterioare, din antichitate sau din evul mediu, au distrus o parte din rămăşiţele edificiului – este vorba de gropi menajere din nivelurile superioare, un bordei feudal şi distrugerile moderne ale părţii de NE şi E. Iniţial, deci, în faza I-a locuinţa avea un plan dreptunghiular după care, în cea de a doua fază, devine un edificiu absidat. După câte se pare, avem de a face chiar cu o schimbare a funcţionalităţii sale, care, o putem lega de religie.

Pentru faza a doua avem mai multe elemente care ne aduc date importante privitoare la sistemul de construcţie al locuinţelor dacice. Pe întreaga suprafaţă a lutuielii arse s-au descoperit mai multe bârne de lemn carbonizate a căror dispunere ne indică împărţirea în mai multe camere. Acolo unde aceste urme sunt mai numeroase am putut identifica, cu reconstituirile logice firești, un număr de 9 camere, 4 dintre ele cu câte o vatră deschisă în mijloc, la care adăugăm încăperea absidată care avea în mijlocul ei, de asemenea, o vatră rotundă, deschisă, în jurul căreia se aflau mai multe pietre din care 6 mai mari. În una din camere, lângă vatră, s-a descoperit o groapă cilindrică, adâncă, a cărei circumferinţă depăşea cu puţin spaţiul camerei respective. Aceasta în condiţiile în care acceptăm ca perete prima şi nu a doua bârnă de lemn carbonizată. Pe latura de vest, trei bârne indică altura de V a edificiului cu absidă şi începutul construcţiei absidale, care era făcut, probabil tot din lemn. O altă bârnă, în apropierea vetrei din absidă, dispusă pe direcţia E-V ar indica peretele dinspre S al acesteia. Dacă acesta este adevărul, atunci absida era destul de mică. Alte câteva bârne izolate precum şi un număr de gropi de pari, existente pe suprafaţa edificiului nu ne dau prea sigure elemente în reconstituirea interiorului. Am putea nota, totuşi, în partea de V, lângă bârnele care mărginesc absida, în afară, două gropi de pari şi o bârnă, care ar indica o intrare în edificiu, prin pavajul de prundiş dinspre zona intrării pe acropolă şi a pieţei, oarecum centrale, pavate cu piatră de râu de pe acropolă. Nu este exclus ca unele bârne care au o poziţie nefirească să aparţină construcţiei de la etaj, dacă aceasta exista într-adevăr. Pavajul de pe latura de est, nu putea fi altceva decât amenajarea intrării în edificiul cu absidă. (pl. 350/1-6)

Dacă în colţul de SE al edificiului, unde dispunerea bârnelor ne-a permis identificarea a 9 camere, suprafaţa ocupată de acestea este de circa 140 mp., întreaga locuinţă, cu cei peste 430 mp., ar cuprinde peste 24 de asemenea camere, bineînţeles dacă acceptăm doar dimensiunile mici ale lor. Chiar în cadrul celor amintite există una de dimensiuni mai mari, la care se adaugă suprafaţa oarecum mult mai mare a încăperii cu absidă. Majoritatea camerelor au dimensiuni de 3 x 2,5 m, una din ele dreptunghiulară, de 5,50 x 4 m.

La examinarea chirpicului de la locuinţă s-a observat că acesta prezintă unele motive decorative, realizate prin impresiuni vegetale. Nici unul din aceste fragmente de chirpic, însă, nu prezintă vreun element de pictură.

Inventarul locuinței este foarte bogat și se compune dintr-o mare diversitate de obiecte. Ceramica, aparținând celor trei categorii principale: lucrată la mână, cu roata și de import, reprezintă partea cea mai numeroasă a inventarului. Din numeroasele fragmente ceramice descoperite s-au putut identifica următoarele tipuri de vase: 86 vase borcan și 16 căței din pastă grosieră, 10 vase borcan negre, 7 cărămizii și 5 cenușii cu lustru, 7 căni negre, 3 cenușii și două cărămizii, 8 fructiere negre, 5 cenușii și una cărămizie cu lustru, o cupă cu picior cenușie, un capac cărămiziu, o strachină cenușie și un bol, lucrate la mână, 19 căni, 4 străchini, 12 fructiere, 4 vase urnă, 2 kantharos, o strecurătoare și o cupă din pastă cenușie, 4 căni, o strachină, 5 fructiere, 4 vase urnă, roșii, o căniță dacică pictată, un vas borcan din pastă poroasă lucrat la roată, o farfurie, un kantharos și 2 amfore roșii de import. La acestea adăugăm: 3 lingouri, o toartă de cazan, 2 nasturi, 5 obiecte fragmentare și mai multe margini de scut din bronz, 4 cuie, un piron, un cuțit, o daltă din fier, un mâner de cuțit și 8 seceri din os, 4 fusaiole și două lustruitoare din ceramică, 3 pietre de ascuțit, precum și mai multe piese de fier și bronz care ar putea să aparțină unui car, o râșniță din tuf vulcanic, mai multe semințe de plante, o monedă republicană romană emisă în anul 46 î.e.n. Este curioasă lipsa aproape totală a ceramicii dacice pictate.

În groapa de lângă vatră s-au descoperit 14 vase borcan și 2 cești dacice cărămizii din pastă grosieră, o fructieră neagră și una cărămizie cu lustru, o strachină cărămizie cu lustru din categoria ceramicii lucrate la mână, 3 căni, o strachină și o fructieră cenușie, o cană roșie și una dacică pictată, o amforă roșie de import.

După materialul descoperit și mai ales după moneda descoperită pe podeaua locuinței, faza a doua a acestui edificiu se încheie în a doua jumătate a sec. I î.e.n. Prima fază ar putea aparține începutului sec. I î.e.n.

Trecând în revistă numeroasele date pe care ni le-a oferit această mare construcție este firesc să ne gândim la cel sau cei ce au locuit în ea. Este vorba desigur de un personaj important al așezării, dacă nu chiar șeful ei.

Dacă din punctul de vedere al folosirii ei drept locuință de către familia conducătorului nu avem dubii, pentru cea de a doua fază se pune problema existenței unei funcții colective ca edificiu religios, folosit de o mare parte a comunității respective dacă nu chiar de toți locuitorii așezării. Dar, având în vedere că în cuprinsul așezării la mică distanță de aceasta, s-a mai descoperit o construcție cu absidă, nu excludem posibilitatea ca edificiul să fie în întregime folosit de către o singură familie.

Pentru zona în care presupunem existența unei construcții cu etaj, nu trebuie să excludem existența unui simplu turn care datorită înălțimii sale putea domina cu privirea întreaga așezare. La aceasta adăugăm faptul că aceasta era plasată la mică distanță de palisada așezării, ceea ce impunea o construcție mai înaltă pentru a supraveghea întreaga fortificație, inclusiv zona așezării deschise.

Existența unor asemenea locuințe, adevărate *palate* în mai multe așezări de caracter oppidan din aria civilizației dacice, demonstrează o organizare protourbană a unor așezări în care locuințele se grupează în jurul unor edificii mai mari sau cu funcții deosebite, în special de ordin religios[65].

Locuința 2/S V descoperită la - 1,50 m, în apropierea locuinței mari, la numai 4,5 de aceasta. Spre deosebire de toate celelalte, aici s-au descoperit mai multe urme de bârne de lemn dispuse haotic în masa de lut ars a dușumelei, precum și o rețea foarte deasă de țăruși de lemn, de 0,20-0,25 m lungime, înfipți de asemenea, în masa de lut galben, ars pe unele porțiuni la roșu,

al dușumelei locuinței. Încă nu am putut deslușI rostul acestora în locuință. Forma locuinței este rectangulară.

Inventarul destul de bogat, constă din câteva obiecte din fier, 2 verigi de bronz, o râșniță din tuf vulcanic și fragmente ceramice, care provin de la următoarele tipuri de vase: 13 vase borcan și o ceașcă dacică din pastă grosieră, 2 fructiere cenușii și una neagră cu lustru, 3 vase borcan negre, o cană cărămizie și una neagră cu lustru, din categoria ceramicii lucrate la mână: 11 fructiere cenușii și una roșie, 7 căni cenușii și una roșie, o cană cenușie de lux, 3 străchini și un vas urnă cenușiu, 2 amfore roșii și una galbenă de import.

Locuința 1/S X, între m. 17,85 - 23,40, la 1,20 m adâncime, nivelul III dacic – ultimele faze, are formă dreptunghiulară cu laturile de 5,50 x 4 m, cu o singură încăpere, fără vatră. Se află deasupra locuinței mari, între ele existând un strat de nivelare. Sub stratul de chirpic ars, destul de subțire, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice, care provin de la: 21 vase borcan și un vas cu pereții drepți, cărămizii, din pastă grosieră, 9 vase borcan cenușii și unul negru cu lustru, o strachină, o fructieră, o cupă cu picior, negre cu lustru, o cană și 4 fructiere cenușii cu lustru, lucrate la mână, 3 vase urnă, 9 căni, 3 căni de lux, 4 strecurători și 2 fructiere cenușii, lucrate la roată.

Locuința 2/S X, în carourile 13 și 14, la 1,90 m adâncime – ultimele faze ale nivelului II dacic sau în prima fază a nivelului III dacic, suprapune pe o porțiune locuința 3. Are forma dreptunghiulară cu latura scurtă de 3,60 m, iar cea lungă de peste 4 m (nu a fost delimitată în partea de NE). Stratul de chirpic nu depășește 10 cm grosime, sub care s-au descoperit fragmente ceramice de la următoarele tipuri de vase: 33 vase borcan, de diferite mărimi, decorate cu brâu alveolat, butoni ușor alungiți cu două alveole, decor pectinat, linii incizate, brâu alveolat și val adâncit, butoni rotunzi simpli, gurguie oblice, pastile rotunde, butoni ușor alungiți și brâu alveolat, un vas borcan cu barbotină, 3 străchini, 10 fructiere și 7 vase borcan cărămizii, unele cu decor sub formă de ancoră în relief, 7 vase borcan și 2 fructiere cenușii cu lustru, un vas borcan și două fructiere negre cu lustru, 2 cești dacice, 2 vase cu pereți drepți, o cană cărămizie cu fundul concav, o cană neagră cu lustru – din categoria ceramicii lucrată la mână; 4 căni cenușii și una roșie, o strecurătoare, 2 fructiere, din care una cu marginea fațetată, 2 kantharosuri cenușii, 2 vase mari cenușii, din categoria ceramicii lucrate la roată, o amforă roșie de import. La acestea adăugăm o fusaiolă (7968) și o seceră din os (8093).

Locuința 3/S X, la 2,25 m adâncime, între m. 21,50 - 25, dreptunghiulară cu latura mică de 3,50 m și cea lungă de peste 3,50 m (nedeterminată în partea de S). Stratul de chirpic subțire, fără vatră. Inventarul era compus din: 27 vase borcan cărămzii din pastă grosieră, decorate cu barbotină, brâu alveolat, incizii în val și linii orizontale, butoni alungiți și brâu alveolat, butoni cu trei alveole, butoni rotunzi și brâu alveolat în unghi drept, butoni rotunzi tăiați în cruce și brâu alveolat, butoni simpli rotunzi, incizii sub buză, în val, o strachină cenușie cu lustru, două vase cu pereții drepți, două căni cărămizii și trei negre cu lustru, un bol cărămiziu, o cățuie și un sfeșnic cenușiu cu lustru din ceramica lucrată la mână; 5 fructiere cenușii din care două mari cu marginea fațetată, o cupă cu picior cenușii, 4 căni cenușii și una roșie, o strachină cenușie și o amforă roșie de import, din ceramica lucrată la roată, precum și 2 fusaiole (6748, 7962). După material și adâncimea la care se afla, locuința aparține celui de al doilea nivel dacic – sec. III-II î.e.n.

Locuința 4/S X, la 1,30 m adâncime, între m. 23 - 28,50, dreptunghiulară cu un strat subțire din chirpic ars. Aparține celui de al III-lea nivel dacic. Inventarul locuinței este compus

numai din ceramică lucrată la mână: 11 vase borcan şi un vas cu pereţii drepţi din pastă grosieră, cărămizie, 4 căni, o strachină, o cupă cu picior şi 3 vase borcan din pastă cărămizie cu lustru, o cană şi 3 vase borcan cenuşii cu lustru, o strachină şi o fructieră neagră cu lustru.

Locuinţa 9/S XIII, între m. 18,30 - 22,50, către Siret, la 2,10 m adâncime, aparţine nivelului II dacic. Patrulateră, distrusă în parte de construcţiile ulterioare, păstrează un strat de chirpic ars de peste 10 cm grosime şi urme de bârne arse, dispuse, mai neregulat, pe suprafaţa locuinţei. Fără vatră sau vreun element constructiv. Inventarul foarte sărac se compune din fargmente de la 9 vase borcan, din pastă grosieră, decorate cu brâu alveolat, butoni rotunzi cu una şi cu trei alveole, pastile cu 3 alveole, incizii, barbotină, butoni conici, brâu alveolat şi virgule sau bastonaşe verticale pe corp, cu alveole sub buză, striuri cu măturicea, val adâncit pe gât, un bol (11848) şi o ceaşcă (8981), 1 vas borcan şi 2 fructiere negre cu lustru, lucrate la mână, 4 fructiere, din care una mare (cu buza evazată drept) şi o cană din pastă cenuşie lucrată la roată.

Locuinţa 15/S XVI, în c 1-2, la 2,05 m adâncime, de formă patrulateră, cu un strat de chirpic foarte subţire sub care nu s-a descoperit material arheologic. Are o vatră deschisă aproximativ în mijlocul ei. Aparţine nivelului II dacic. Alte elemente constructive nu au mai fost descoperite.

Locuinţa 4/S XXIII-XXIV, la 1,25 - 1,50 m adâncime, între m. 7,80 - 14,20, dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite, prinsă doar în parte în secţiunea săpată, din care cauză nu putem şti decât dimensiunile laturei scurte a locuinţei, care este de 5,50 m. Deşi alte elemente de construcţie nu au fost surprinse, cu excepţia unei gropi de par la circa 1,50 m de latura dinspre NV, menţionăm grosimea destul de mare a stratului de chirpic ars, de peste 0,35 m. Notăm, de asemenea, faptul că masa de chirpic ars de la această locuinţă nu a fost înlăturată după distrugerea ei, ci folosită după o riguroasă nivelare şi feţuire ca duşumea pentru o nouă construcţie, ale cărei urme nu au mai rămas, fiind probabil distrusă de intervenţiile sec. XIV-XVIII.

Inventarul, destul de bogat, constă din: 8 căţui şi 33 vase borcan din pastă grosieră, cărămizii, decorate cu brâu crestat, alveolat, incizii şi butoni conici mici, butoni alungiţi cu o alveolă pe mijloc, gurguie în sus, butoni rotunzi cu 3 alveole şi brâu alveolat, apucătoare curbate în sus, în relief, 4 vase borcan, 2 fructiere, un platou-suport cărămizii cu lustru, 4 vase borcan, 2 căni din care una cu toartă cilindrică, negre, cu lustru, 2 vase borcan şi o cană mare cenuşie cu lustru, din categoria ceramicii lucrate la mână; 2 vase urnă, 6 fructiere din care una cu marginea faţetată, 5 căni, 2 străchini – din care una cu buza îngroşată şi rotunjită spre interior, un vas cu buza spre interior, o strecurătoare şi un capac din pastă cenuşie, o strachină, un vas cu buza spre interior, o căniţă, o farfurie şi un vas urnă mare din pastă roşie, o amforă gălbuie şi una roşie de import, lucrate la roată.

Inventarul şi adâncimea la care se află ne indică apartenenţa la cel de al treilea nivel dacic.

Locuinţa 5/S XXIII-XXIV, surprinsă doar în parte în săpăturile noastre, doar porţiunea din două laturi – una din ele curbată între m. 0 - 5,50 m, la 1,30 - 1,50 m adâncime, marcată de un strat de chirpic ars cu o grosime de 0,15 - 0,20 m. În interior, 5 gropi de par, din care 2 în zona curbată a locuinţei, spre V şi urmele a două bârne carbonizate, dispuse în unghi, în mijlocul construcţiei. În exterior, spre N, o anexă dreptunghiulară de 2,25 x 1,75 m. Sub chirpic o cantitate mare de cenuşă şi cărbune de lemn. Aparţine nivelului III dacic.

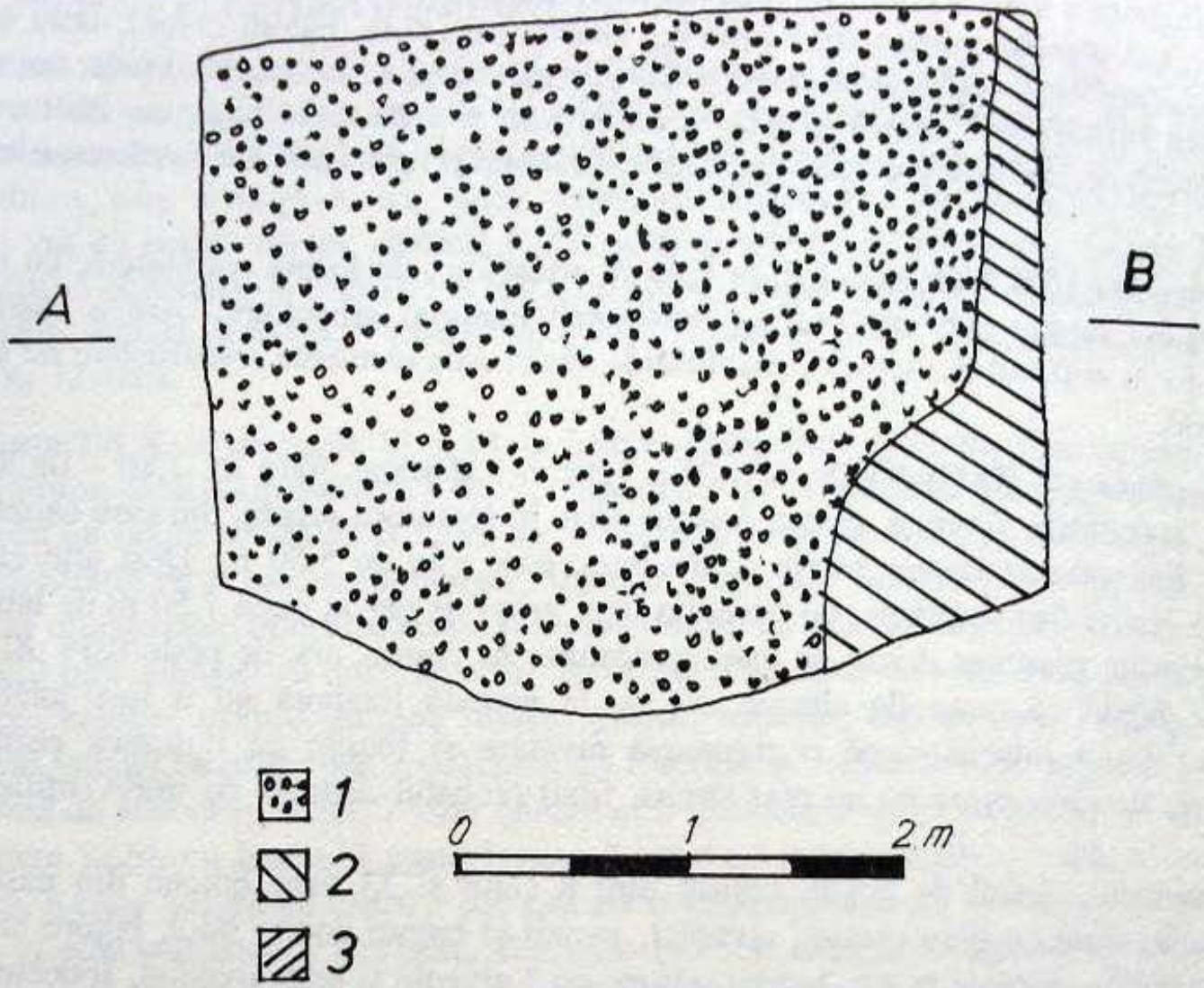

1. Prundiș; 2. Lutuialã; 3. Pãmânt bine bãtut;

BRAD 1975

S-XII- Locuința cu prundiș

Fig. 19 Brad-1975 - Locuința cu prundiș - S-XII.

Inventarul locuinței cuprinde: 6 cățui și 34 vase borcan din pastă grosieră, decorate cu brâu alveolat pe gât și buza crestată, butoni rotunzi simpli, cu una și două alveole, butoni alungiți cu o alveolă, buza alveolată, brâu alveolat vertical și brăduț incizat și butoni mici rotunzi, brâu simplu, virgule în relief, pastile mici pe gât și corp, alveole pe umărul vaselor, val adâncit sau incizat, butoni rotunzi, brâu alveolat, 4 vase borcan cărămizii cu lustru și două vase borcan cenușii cu lustru lucrate la mână, 3 vase urnă, 8 căni, 5 fructiere, din care 3 cu buza fațetată, o strachină din pastă cenușie, 2 cănițe, 1 kantharos și un capac din pastă roșie, o amforă gălbuie, una albicioasă cu torțile bifide și una roșie de import, din categoria ceramicii lucrate la roată.

În zona așezării deschise s-u descoperit 52 locuințe de suprafață, din care 5 aparțin nivelului din epoca bronzului, una primului nivel dacic din această zonă – respectiv sec. III-II î.e.n., 35 celui de al doilea nivel dacic și 11 ultimului nivel.

Forma locuințelor este, în general, dreptunghiulară, unele cu colțurile rotunjite, uneori rectangulare, cu un strat de pământ galben la bază drept dușumea și chirpic ars. Atât stratul de lutuială cât și chirpicul sunt în straturi mult mai subțiri decât pe acropolă, ceea ce a făcut ca urmele lor să se păstreze pe suprafețe destul de mici. Doar la o parte din ele am putut surprinde întreaga suprafață de lutuială sau chirpic ars de la pereți, care ne-au indicat, de altfel, și forma lor. Dimensiunile locuințelor variază între 16 și 25 mp., cu o singură încăpere, în mijlocul căreia, de obicei se află câte o vatră deschisă, de o construcție destul de simplă. Situația este oarecum identică cu cea de pe acropolă, cu singura deosebire că aici nu s-a putut recupera inventarul lor, datorită, așa cum arătam, a stratului subțire de chirpic ars de deasupra lutuielilor, care ar fi putut proteja eventualele materiale din locuința incendiată. De asemenea, nu există locuințe cu absidă, cu mai multe camere sau cu anexe.

Totuși, două dintre construcțiile din așezarea deschisă, locuința 9/S XII și construcția cu pari sau furci înfipți în pământ, se deosebesc prim mai multe elemente constructive, de cele prezentate până acum. Din această cauză, am considerat necesar să le prezentăm în detaliu.

Locuința 9/S XII (fig. 19) la 0,60 m adâncime, din nivelul II dacic din așezarea deschisă, între m. 43,20-47,40 m, are la bază un strat de pământ tare - cenușos cu fragmente mai vechi, bine bătut, peste care s-a pus un strat de prundiș cu pământ galben de lutuială, ce constituie dușumeaua locuinței. Grosimea acestui strat ajunge la 0,15 m. Are formă neregulată, oarecum dreptunghiulară de 3,80 x 3,40 m cu colțurile rotunjite, dar una din laturi – în partea de SE – curbată, pe axul lung, deci nu poate fi vorba de o absidă.

Latura de NNE pe o lățime de 0,25 m are un fel de prispă numai din lut galben (deci lipsește prundișul), la fel și colțul dinspre ESE, pe o suprafață de circa 2 mp (pl. 349/1-2). Este posibil ca acesta să fi constituit intrarea în locuință. Peste această platformă nu s-au găsit decât cenușă și bucăți de cărbune de lemn, ceea ce ne demonstrează că pereții erau în întregime din lemn, fără adaos de lut cu pleavă. Oricum este greu să ne imaginăm că cei ce au construit o altă locuință deasupra acesteia au reușit să curețe atât de bine locul încât nu a rămas nici o urmă din pereții de lut ai locuinței vechi. Alte elemente de construcție nu s-au descoperit. Cu excepția unui cuțit din fier (8837), a unei seceri (8838) și a unui obiect (8839) din fier, descoperite pe această platformă, nu putem atribui cu siguranță nici un material acestei locuinșe.

Locuința 21/S XI-XII (fig. 27), la 0,40 m adâncime, între m. 34,60 - 39,20, aparține nivelului III dacic din așezarea deschisă. Este marcată de un strat de chirpic ars, gros de 0,12 m și 10 gropi de pari înfipți în pământ, care indică o construcție dreptunghiulară de 5,50 x 5 m, cu axul lung pe direcția VSV - ENE. Gropile de stâlpi au diametrul de 0,35 m și adâncimea de 0,50 m. În interior nici un fel de amenajare, nici chiar dușumeaua lutuită. Materialele descoperite în

zonă nu pot fi atribuite, cu siguranţă acestei locuinţe, care suprapune în parte bordeiul 2/SXI. Construcţia, total diferită de cele descoperite până acum atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă, poate să fi avut o destinaţie cu totul specială, eventual de cult. În acest sens nu trebuie să uităm că cele câteva gropi de pari descoperite la Barboşi, au fost considerate şi acceptate ca făcând parte dintr- un edificiu de cult – respectiv un sanctuar – cu tamburi de lemn dispuşi în aliniament. Lipsa unor gropi, care ar indica, şi aici, înşiruirea pe trei sau patru rânduri a coloanelor de lemn, poate fi uşor explicată într-o aşezare unde locuirea a fost foarte intensă. Chiar masa de chirpic ars prezintă zone de distrugere ulterioară. (pl. 351/1-2)

Din cele peste 150 locuinţe de suprafaţă, înregistrate în săpăturile efectuate până în prezent pe acropolă, am prezentat 27, care aparţin ultimelor trei niveluri dacice din zona amintită. Nivelului I îi corespund câteva locuinţe de suprafaţă cu puţine urme materiale, care constau, mai ales, din vetre de foc, arsură şi mici aglomerări de chirpic ars, oase de animale şi ceramică. Ultimelor faze din nivelul IV, respectiv cele aparţinând sfârşitului sec. I şi începutul sec. II e.n., îi corespund, aşa cum arătam la prezentarea stratifrafiei, câteva locuinţe de suprafaţă care aveau drept duşumea un strat destul de subţire de prundiş şi vetre de foc deschise. În aşezarea deschisă, deşi numărul lor este mai mic, notăm existenţa acestora în toate cele trei niveluri dacice.

Rezultatele obţinute ne dau posibilitatea să deosebim, după sistemul de construcţie, mai multe tipuri de locuinţe de suprafaţă: dreptunghiulare, rectangulare şi cu absidă. Unele, majoritatea, cu o singură încăpere, fără vatră în interior, cu pereţii destul de subţiri, din nuiele bătute cu pământ, cu un strat destul de gros, de lut galben, bine bătut, la bază, care constituie duşumeaua. Nu avem indicii dacă existau locuinţe şi fără aceste lutuieli, cu excepţia Loc. 21 din aşezarea deschisă, care putea să aibă altă destinaţie. Pereţii erau susţinuţi de tălpi de lemn groase, în care se îmbucau, după diverse sisteme, furci verticale. Prin împletire sau cu cuie de lemn se prindeau nuiele sau chiar blăni late de lemn, între care se lipea lutul amestecat cu pleavă sau paie. Nu este exclus ca la unele din locuinţe să se fi folosit şi sistemul furcilor înfipte în pământ, cum este cazul construcţiei 21/S XI-XII din aşezarea deschisă. Pentru aceasta s-ar putea invoca prezenţa unor gropi de par, e adevărat puţine la număr, descoperite până în prezent. Deşi destul de disparate pentru a ne da convingerea folosirii acestui sistem de construcţie, nu trebuie să pierdem din vedere că aceste mici urme puteau să dispară uşor în urma noilor locuinţe ce se ridicau în acelaşi spaţiu. Oricum ele lipsesc la construcţiile care au un strat gros de lutuială sau chirpic ars, dar pot fi luate în calcul la locuinţele a căror urme de pereţi groşi din lut ce se mai păstrează pe unele porţiuni cu înălţimea de 0,40 m şi unde nu ne-am putea explica susţinerea lor, în sus, fără existenţa unor furci verticale rezistente. Locuinţe cu pari înfipţi în pământ nu s-au descoperit nici la Răcătău[66], Poiana[67] sau în celelalte aşezări de tip dava cu excepţia celor de la Grădiştea Muncelului[68], Popeşti[69], Tiseşti-Tg. Ocna[70] şi Tinosu[71]. Ele sunt prezente însă în mai multe aşezări dacice printre care amintim: Botoşana[72], Catelu Nou[73], Căciulata[74] etc.

Acoperişul, probabil în două ape, se făcea din stuf, paie sau şindrilă. Nici o urmă de alte materiale, cum ar fi, de exemplu ţigla, care să fi fost folosite pentru aceasta, nu s-a descoperit. Straturile de cenuşă fină, destul de groase uneori, precum şi impresiunile capetelor de stuf pe unele fragmente de chirpic ars ne dau convingerea că acestea erau materialele întrebuinţate pentru realizarea acoperişurilor (pl.243/8-11).

O singură locuinţă avea în interior o vatră deschisă, la care adăugăm, desigur, camerele de la Locuinţa mare, care aveau în centrul lor câte una. Lipsa acestora, în locuinţele cercetate, nu înseamnă că ele nu erau construite, fiind absolut necesare pentru încălzit sau pentru prepararea hranei. Este suficient să spunem că cele peste 200 vetre descoperite pe acropolă şi 27 în aşezarea

deschisă nu puteau să facă parte decât din aceste locuinţe. Nivelarea obligatorie care se face după fiecare distrugere a unei construcţii, afecta, desigur, şi aceste vetre, care se ridicau cu 10-15 cm deasupra nivelului duşumelei. Contextul descoperirii vetrelor – legate de lutuieli – este edificator în acest sens. Tot legat de aceasta este bine să consemnăm şi existenţa unor cuptoare pentru încălzit sau pentru copt pâine, care s-au descoperit în această zonă şi aparţineau, desigur, tot unor locuinţe de suprafaţă. Existenţa vetrelor sau cuptoarelor în afara locuinţelor era, credem noi, imposibilă pe acropolă, în condiţiile unei mari aglomerări de construcţii ce aveau în compoziţie mai ales lemn, paie sau stuf, pericolul incendiilor, şi aşa dese, era iminent la orice adiere de vânt, situaţie, de care, credem noi, au ţinut seama cei ce locuiau în această importantă aşezare. Este adevărat că pentru aşezarea deschisă, unde locuinţele erau la distanţe destul de mari unele de altele, existenţa unor vetre de foc în aer liber care serveau în primul rând la preparatul hranei celor ce locuiau în bordeie sau eventual la încingerea pietrelor sau greutăţilor piramidale de lut, ce serveau la încălzirea locuinţelor în timp de iarnă, nu poate fi pusă la îndoială.

Din categoria locuinţelor dreptunghiulare cu o singură încăpere însă fac parte şi cele care au la bază un strat de prundiş sau lutuială întărită cu o reţea de ţăruşi înfipţi în masa încă moale a lutuielii. Aceste locuinţe au aceleaşi elemente constructive, doar materialul folosit la construirea lor este diferit, ceea ce le conferă un atribut de unicat sau, în orice caz de raritate în masa mare a locuinţelor dacice. Nu credem că am avea de a face cu edificii speciale, cu folosinţă diferită de cea a locuinţelor obişnuite.

Construcţia cu o singură încăpere sunt frecvente în aşezările dacice de pe cuprinsul ţării noastre. Este suficint să amintim faptul că nu există aşezare dacică de tip *dava*, care să nu aibă asemenea locuinţe de suprafaţă. Unele din ele au vetre în interior, altele nu, dar majoritatea se bazează pe acea platformă de lut care servea drept duşumea. De asemenea, este frecventă folosirea lemnului. Majoritatea locuinţelor de suprafaţă descoperite la Poiana[75], Răcătău[76], Bâtca Doamnei[77], Tiseşti[78], Piscu Crăsani[80], Mânăstioara[81], Cândeşti-Vrancea[82], Popeşti[83], Zimnicea[84], Şura Mică[85], Sprâncenata[86], Tinosu[87], Tilişca[88], Pecica[89], Grădiştea Muncelului[90] etc. au acest sistem de construcţie.

Cel de al doilea tip, rectangular, este reprezentat de o singură locuinţă – L 5/S XXIII – pe acropolă şi una în aşezarea deschisă – L 9/S XII. Atât prima cât şi a doua, de fapt, nu sunt decât tot locuinţe dreptunghiulare, numai că una din laturi este curbată, fără a fi absida. Ceea ce trebuie să consemnăm însă, este faptul că locuinţa 5 din S XXIII are şi o anexă, în partea de N, cu dimensiuni nu prea mari, de formă dreptunghiulară, singura de acest fel descoperită până în prezent la Brad. Cea de a doua, din aşezarea deschisă, are ca particularitate platforma de prundiş cu lut precum şi amenajarea spaţiului pentru intrare, în colţul de est. Locuinţe rectangulare s-au descoperit la Arpaşu de Sus[91], Grădiştea[92], unele cu temelii de piatră[93]. În zona Siretului mijlociu nu se cunosc locuinţe care să fi avut drept temelie lespezi de piatră, acest material nu prea se găseşte prin aceste locuri.

În fine, locuinţa cu absidă, cea mai mare şi cu mai multe camere, poate fi încadrată în categoria locuinţelor palat[94]. Exceptând funcţia religioasă, atribuită de mulţi cercetători acestui tip de construcţie şi care noi o vom analiza într-un alt context, rămânem la folosirea lor drept locuinţe ale şefului uniunii de trib şi familiei sale. Deocamdată, locuinţa care a putut primi atributul de *palat* a fost cea de la Popeşti-Argeş, datată în sec. II-I î.e.n. După cum se vede aşezarea de la Popeşti nu este singura care are un asemenea edificiu. Lacune ale cercetării nu ne îngăduie să vorbim astăzi de mai multe aşezări cu asemenea construcţii. Prezenţa lor, inclusiv la Brad, vorbesc de faptul că marile aşezări de tip *dava* au constituit puternice centre

administrative, militare, politice şi comerciale, iar existenţa unor autorităţi centrale, documentată şi pe baza acestor importante edificii, indică gradul de organizare social politică şi economică a dacilor în ultimele secole înaintea erei noastre.

Este adevărat că asemenea locuinţe puteau să aparţină şi altor membri ai aristocraţiei dacice, însă numărul lor fiind atât de mic, în comparaţie cu celelalte construcţii, nu ne îngăduie să admitem aceasta, cel puţin pentru cele două aşezări amintite, dar şi pentru altele, unde construcţii cu mai multe încăperi nu au fost descoperite. Cele de la Fetele Albe, Sarmizegetusa şi Luncani-Piatra Roşie puteau să aibă şi alte funcţii în cadrul aşezărilor respective, nu numai simple locuinţe.[95]

Faptul că la locuinţa mare (1/S V) de la Brad nu am avut elemente care să ne permită împărţirea spaţiului ei în camere, ne împiedică a indica existenţa uneia sau a unor camere mari pentru ceremonii sau sfat, cum s-a putut presupune a fi existat la Popeşti[96]. Aceasta, însă, nu ne împiedică a considera că de fapt era(u) necesară(e) asemenea spaţii într-un mare centru politic-administrativ al dacilor.

Existenţa acelor pavaje de piatră, situate lângă construcţie şi făcând parte din el, dovedeşte grija pentru amenajarea spaţiului de intrare în incintă sau eventual a unui cerdac. După cum, cele două găuri de stâlpi de pe latura de V pot indica o adevărată poartă de intrare în zona funcţională a edificiului, care, aşa cum spuneam, putea să fie şi loc de sfat sau ceremonii pentru aristocraţia aşezării, ori zonei respective.

Materialele folosite la construcţia locuinţelor erau cele tradiţionale: lemnul, lutul, stuful, paiele, prundişul etc. Lemnul avea o întrebuinţare generală, atât la rezistenţa construcţiei prin acele furci, tălpi, grinzi, cât şi la decoraţia exterioară, existentă desigur la acoperiş, uşi, ferestre şi mai ales la întreg mobilierul interior. Gustul pentru frumos,ilustrat de numeroasele obiecte descoperite, în special decorul pe ceramică, pictura pe vase, decorul geometric pe diverse obiecte de podoabă sau unelte, nu putea să ocolească locuinţa, care constituia principalul element al vieţii oamenilor din această epocă. Cum lemnul în construcţia de locuinţe nu a lăsat decât amprente ale existenţei lui nu ne rămâne decât să acceptăm ideea după care meşteşugul prelucrării lui atinsese cel puţin nivelul celorlalte meşteşuguri şi îndeletniciri ale locuitorilor acestor mari aşezări, cu nimic mai prejos faţă de multe realizări contemporane ale zonelor învecinate.

Lutul era folosit atât pentru amenajarea duşumelei, care uneori era feţuită, cât şi pentru construcţia pereţilor, prin umplerea golurilor dintre nuiele sau blănuri, feţuirea şi decorarea interioară. În aceste condiţii lutul era folosit în construcţie cu pleavă sau paie. Cu lut erau amenajate şi vetrele sau cuptoarele din locuinţe.

Prundişul, uşor de adus, din albia Siretului, era folosit atât la construcţia vetrelor şi cuptoarelor cât şi la amenajarea spaţiilor de intrare, pavaje sau chiar platforme pentru locuinţe.

Stuful şi eventual paiele erau folosite pentru acoperiş. Nu excludem posibilitatea ca şindrila să fi înlocuit total sau măcar în parte cele două materiale care erau uşor inflamabile, dar net avantajoase în ceea ce priveşte rapiditatea cu care se putea acoperi o locuinţă, cât şi a uşurinţei de procurare, fără eforturi prea mari, într-o zonă agricolă sau de luncă.

În fine, trebuie să menţionăm faptul că locuinţele de suprafaţă au fost folosite în ultimele trei niveluri dacice de la Brad, atât pe acropolă, cât şi în aşezarea deschisă. Spre deosebire de acropolă, unde în ultimele două secole ale aşezării nu s-au constatat decât locuinţe de suprafaţă, în aşezarea deschisă s-au descoperit şi locuinţe de tip bordei, care au existat concomitent cu cele de suprafaţă. De aici putem deduce că dacii foloseau ambele tipuri de locuinţe dar că cele de tip bordei erau folosite mai ales de populaţia care locuia de obicei în zona nefortificată a aşezării.

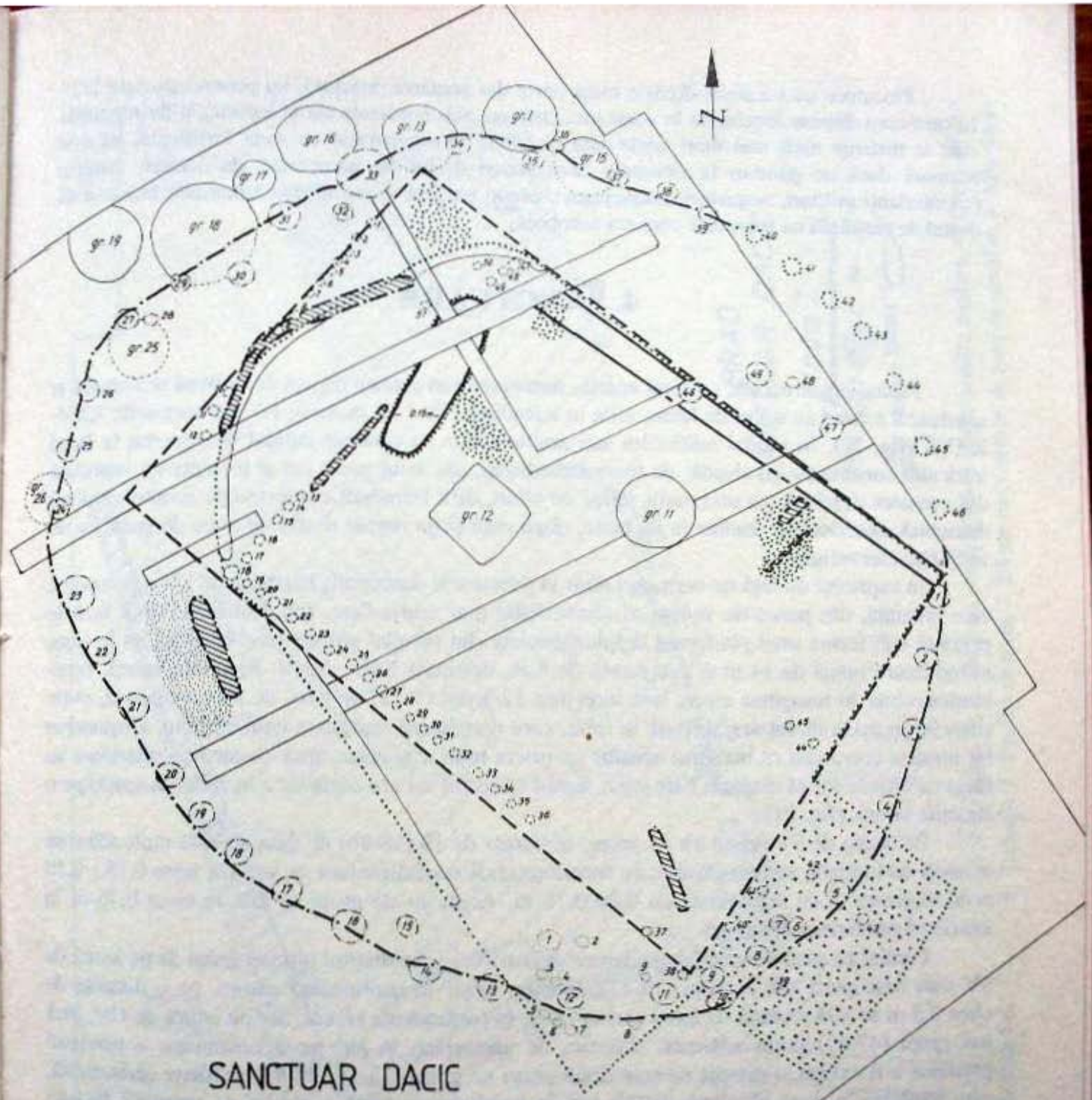

Fig. 20 Sanctuarul rotund - plan.

Deoarece nu s-a săpat decât o mică parte din aşezarea deschisă, nu putem cunoaşte felul în care erau dispuse locuinţele în acest loc. Oricum, atât bordeiele cât şi locuinţele de suprafaţă sunt la distanţe mult mai mari unele faţă de altele în comparaţie cu zona fortificată, situaţie normală dacă ne gândim la existenţa unei păturii destul de numeroasă de oameni înstăriţi (comandanţi militari, negustori, meşteşugari, preoţi etc.) ce-şi construiau locuinţele într-o zonă destul de restrânsă ca suprafaţă cum era acropola.

4. SANCTUARE

Printre construcţiile, cu totul aparte, descoperite în cetatea dacică de la Brad se numără şi sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn, aflat la adâncimea de 1,55 m, în c. 1-7 din secţiunile XXV-XXVII (fig. 20). În rândul edificiilor sau amenajărilor cu caracter cultual descoperite la Brad intră atât construcţia cu absidă, de mari dimensiuni, aşa zisul *palat* cât şi locuinţa de suprafaţă din aşezarea deschisă, cu mai mulţi stâlpi de lemn, care formează o construcţie dreptunghiulară deosebită, descrise mai înainte la locuinţe, după cum şi un număr destul de mare de gropi cu un vădit caracter religios.

În capitolul de faţă ne vom opri doar la sanctuarul descoperit în partea de SV a acropolei, care prezintă, din punct de vedere al construcţiei mai multe faze. (pl. 352/1-2) Prima fază se prezintă sub forma unei platforme dreptunghiulare din pământ galben bine bătut şi ars la roşu, având latura lungă de 14 m şi cea scurtă de 8 m, orientată SSE - VNV. Pe latura scurtă, nord-vestică, chiar în marginea ei, au fost surprinse 12 gropi (1-12) de pari, de formă rotundă, puţin adâncite în masa de lut ars, dispuse în linie, care marchează marginea unui edificiu. Dispunerea lor impune concluzia că numărul acestor gropi era mult mai mare, însă construcţii ulterioare au făcut ca urmele lor să dispară. Este sigur faptul că rostul lor era acela de a închide un spaţiu pe o anumită latură. (fig. 21)

Pe latura de SV un alt şir de gropi, în număr de 19 (18-36) de data aceasta mult adâncite în masa de lutuială, străpungând-o, au forma rotundă cu dimensiuni ce variază între 0,15 - 0,30 m în diametru şi cu adâncimea de 0,20-0,70 m. Acest şir de gropi se află la circa 0,75 m în interiorul platformei de lut ars.

Paralel cu şirul de gropi de pe latura de nord-vest, din dreptul ultimei gropi de pe latura de SV s-au descoperit alte 5 gropi (13-17), dispuse în şir în continuarea cărora, pe o distanţă de circa 2,5 m se află o bârnă de lemn carbonizată, în continuarea căreia, dar pe latura de NV, încă trei gropi (47-49) puţin adâncite, dispuse, de asemenea, în şir, ca o continuare a peretelui presupus a fi existat şi marcat de cele două şiruri de gropi (13-17; 47-49) şi bârna carbonizată, care împărţea în două platforma de lut ars. În imediata apropiere a şirului de gropi 47-49 s-au mai descoperit încă două gropi, puţin adâncite (50, 51). Numărul de gropi de pe latura de SV putea fi mai mare dar din cauza faptului că nu am demontat zona de lut cu prundiş, care formează sanctuarul rotund, deci a treia fază, nu au putut fi descoperite.

După cum se poate foarte bine obseva, şirul de gropi de pe latura de SV şi al treilea şir dinspre NV formează un unghi drept. Este greu de spus ce rost aveau aceste gropi, respectiv parii care ar fi fost în ele, în interiorul edificiului, dar nu putem exclude, aşa după cum am mai arătat, posibila împărţire a interiorului. În orice caz nu aveau nici o legătură cu rezistenţa clădirii de vreme ce se aflau numai pe două laturi ale acesteia. Indiferent ce rol aveau gropile de pe latura de SV, şirul de gropi din interior, respectiv 13-17 şi 47-49, constituiau un perete ce despărţea

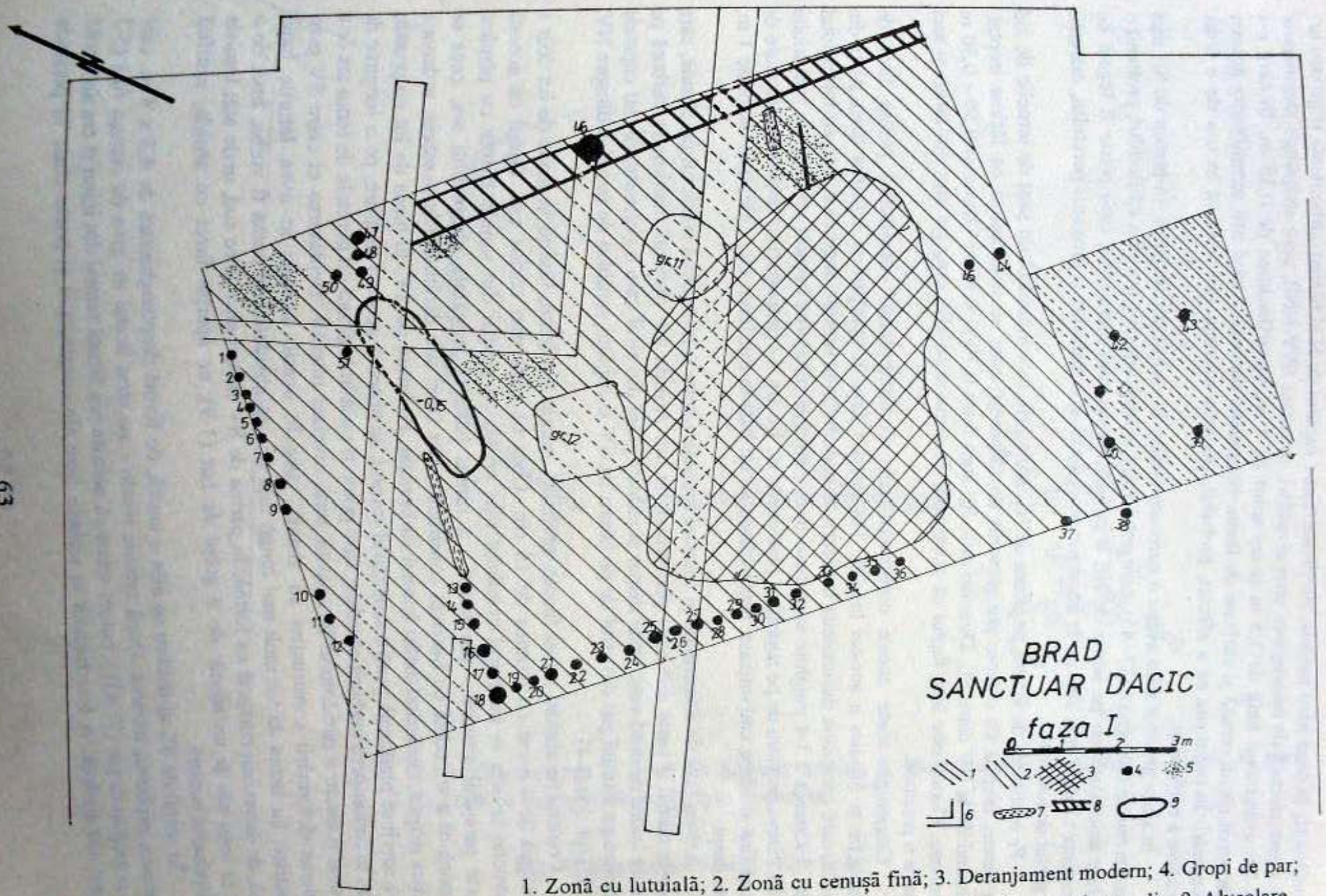

Fig. 21 Sanctuarul rotund - faza I-a.

1. Zonă cu lutuială; 2. Zonă cu cenușă fină; 3. Deranjament modern; 4. Gropi de par; 5. Cenușă; 6. Profile rămase; 7. Bârne carbonizate; 8. Șanț de temelie; 9. Alveolare

construcția în două părți inegale. Porțiunea dintre capătul de N al bârnei carbonizate și groapa nr. 49 a fost afectată de amenajarea unei alveolări, orientată SSV-NNE, care străpunge dușumeaua de lut, având axul lung de 3,5 m și cel scurt de 1 m, cu adâncimea de 0,15 m, în care s-a descoperit multă cenușă și cărbune de lemn. Nu putem cunoaște rostul sau semnificația acestei amenajări. În orice caz ea a afectat, probabil, peretele existent sau intrarea în cea de a doua încăpere a edificiului.

În afara gropilor care aveau o oarecare ordine în cadrul construcției, în partea de SE mai apar un număr de 9 gropi (37- 45), care pot fi puse în legătură cu o anexă a edificiului, probabil o intrare amenajată, iar pe latura de NE o groapă de par mai mare (46), care poate fi legată de rezistența clădirii, mai ales că în acest loc se observă și o reducere a grosimii peretelui, marcată de șanțul de temelie.

Pe o distanță de 9,5 m, pe latura de NE a clădirii, se conturează un șanț de temelie de zid sau perete, umplut cu chirpic ars provenit de la pereți, care se micșorează ca lățime treptat, începând de la NV către SE. Dimensiunile lui sunt între 0,70 și 0,38 m lățime și 0,50 - 0,30 m adâncime. Curios este însă faptul că acest șanț de temelie se află doar pe una din laturi și aici doar pe o porțiune.

Cronologic toate aceste construcții sunt contemporane, constituind prima fază de construcție și folosire a acestei clădiri. Tot acestei faze îi aparține și fețuirea unei părți din lutuială, care constituia dușumeaua încăperii, cunoscându-se urmele degetelor care au întins lutul radial. Existența a 3-4 pojghițe suprapuse demonstrează repetarea acestei operații de mai multe ori. Pe câteva porțiuni de pe suprafața platformei de lut ars s-a descoperit o cantitate mai mare de cenușă fină și bârne carbonizate, remarcându-se un baston din lemn cu o lungime de peste 1 m, foarte drept.

A doua fază de construcție și folosire a acestei zone o reprezintă edificiul cu absidă, care folosește numai o parte din zona platformei de lut. Absida are punctul maxim de curbură pe mijlocul laturii de nord-vest, unde dispar și câteva gropi din șirul care o delimitează, iar capetele se sprijină pe ultimul par din șirul de pe latura de SV și capătul șanțului de temelie dinspre NV. (fig. 22) (pl. 351/3-4)

Construcția absidei a fost făcută, probabil, numai din lemn, lăsând în masa de lut doar o adâncitură de 4-5 cm cu lățimea de 15 cm. Ceea ce pare mai curios este faptul că această construcție se afla în interiorul celeilalte mai vechi, cu pereții din nuiele bătute cu pământ. Urmele peretelui absidei – din lemn – a rămas până la suprafața chirpicului ars, ceea ce înseamnă că a ars odată cu întreaga construcție, dar fiind sub dărâmăturile acesteia, arderea a fost fără oxigen, rămânând astfel lemnul carbonizat. Pe latura de SV, în masa de lut cu prundiș care a servit ca platformă pentru sanctuarul rotund, se observă aceeași șănțuire, pe o lungime de 6,5 m, în continuarea curburii absidale, care poate fi pusă în legătură cu peretele de lemn ars ce a provocat o tasare a pământului în această zonă nivelată ulterior. Deplasarea ei către SV pune problema deformării construcției cu absidă, care în aceste condiții ar avea laturile lungi asimetrice, iar latura de SE mult mai lungă față de cea absidată. Ar putea fi vorba, însă, de o anexă, de asemenea curioasă ca formă, în partea de SV și mai ales către sud, unde atât lutuiala arsă la roșu cât și un număr de 9 gropi de par (1-9), ce aparțin fazei cu absidă, justifică presupunerea noastră.

În colțul de SE al clădirii se afla o anexă, de formă dreptunghiulară de 4,5 x 4 m, care constituia, probabil, intrarea. După urmele lăsate – un strat destul de gros de cenușă fină (5-7 cm) și gropile de par (37-43) – putem spune că aceasta era făcută numai din lemn și era acoperită cu stuf sau șindrilă. A fost folosită în ambele faze ale construcției și poate chiar în perioada

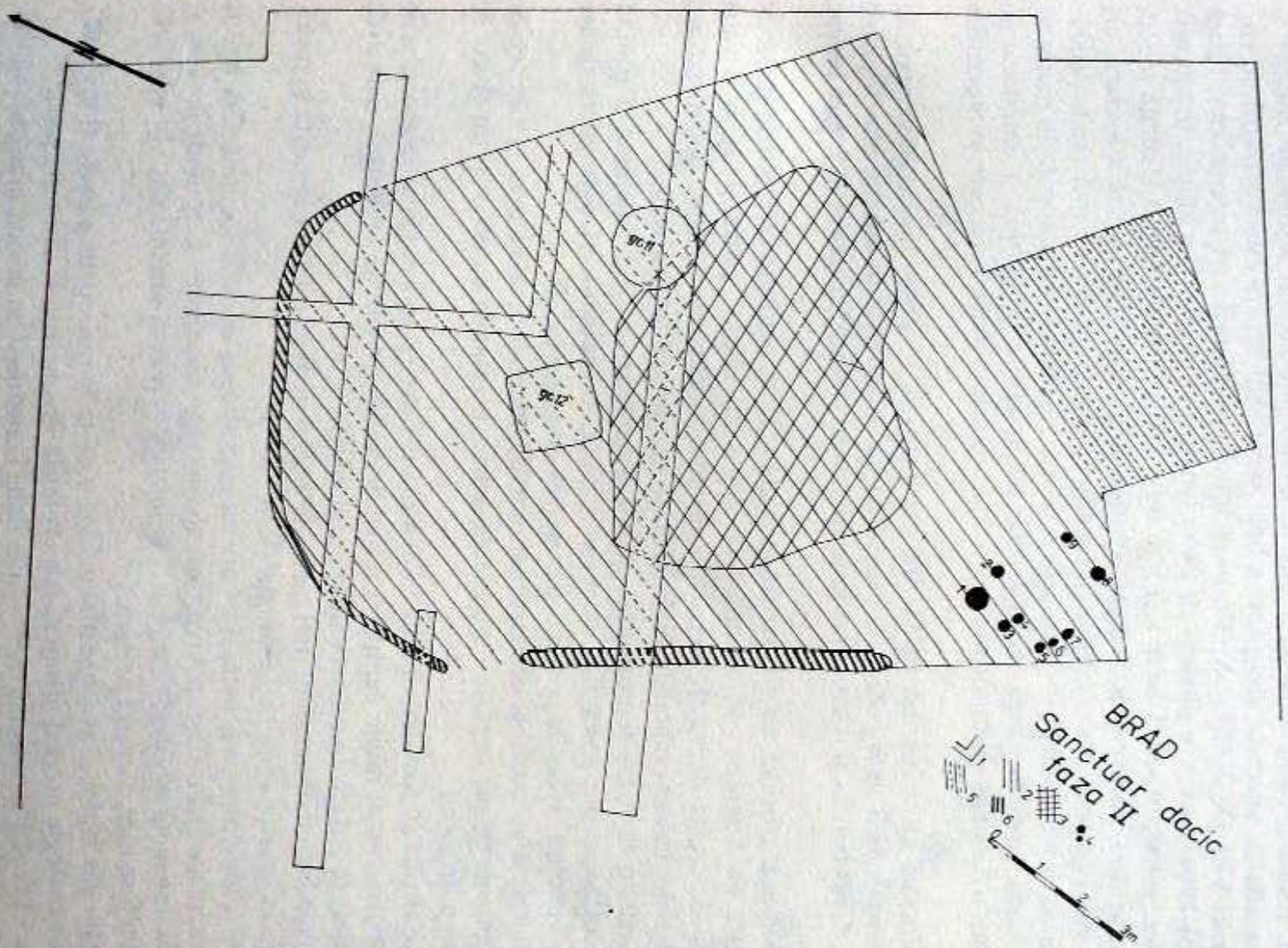

1. Profile rămase; 2. Zonă cu lutuială fețuită; 3. Deranjamente ulterioare; 4. Urme de pari; 5. Zonă cu cenușă fină; 6. Șanțuri de perete

Fig. 22 Sanctuarul rotund - faza II-a.

sanctuarului rotund, fără a avea, evident, aceeași formă. Trebuie să menționăm deci faptul că ambele faze de construcție ale edificiului constituie o etapă de folosire, probabil tot în scopuri religioase, anterioară sanctuarului rotund și că zona aceasta nu era altceva decât perimetrul sacru al așezării de aici. Pentru aceasta ar pleda și alte elemente care au fost semnalate anterior și anume: a) locul se află în imediata apropiere a unei piețe centrale, pavate cu piatră de râu, surprinsă în secțiunile VIII, IX, XXIII și XXIV; b) pe întreaga suprafață care începe din c 8 până în c 21 din S I/1963-1964, deci pe o distanță de 28 m lungime și circa 6-7 m lățime, în ultimele două niveluri dacice, respectiv sec. I î.e.n. - II e.n. nu a fost construită nici o locuință sau alt complex[116]. Este cert deci, că avem de a face cu o oarecare organizare internă a așezării, cel puțin pe acropolă. Această piață era delimitată de o altă construcție mare cu mai multe camere din care una cu absidă dezvelită în S V-X, în partea de est[117], intrarea pe acropolă în partea de nord[118] și această zonă sacră în partea de vest. Sub dărâmăturile de chirpic și amestecat cu aceasta s-a descoperit o cantitate destul de mare de ceramică și alte obiecte, pe care le prezentăm în continuare:

- ceramică lucrată cu mâna din pastă fină cu lustru la exterior – s-au descoperit 82 fragmente care provin de la 3 vase borcan, o ceașcă cu decor în relief în interior și o fructieră cenușii; 2 fructiere, 1 vas borcan și o strachină mică, negre cu lustru; 2 fructiere și 2 vase borcan cărămizii;

- ceramică poroasă, grosieră, cu diverse ingrediente – 250 fragmente care provin de la: 24 vase borcan, 4 cățui, un fragment de ceramică cu decor în relief – probabil de la o vatră portativă, fragmente de crustă de vatră. Decorul cuprinde următoarele motive: butoni rotunzi simpli sau cu 3-4 alveole; butoni combinați cu brâu alveolat; gurguie, brâu alveolat;

- ceramică lucrată la roată reprezentată de 50 fragmente de la 5 fructiere, 5 căni, 1 kantharos și o strecurătoare din pastă fină cenușie, 1 cană, 1 kantharos și o fructieră dacice pictate, precum și o fructieră, 1 vas de provizii și o amforă de import roșii.

Pe aceeași suprafață au mai fost descoperite: oase de anumale – unele arse –, cărbune de lemn, cenușă, 5 fragmente de pietre plate cu urme de ardere, o fusaiolă cu decor și un obiect de ceramică cu un început de gaură.

Construcții cu absidă au fost descoperite în mai multe așezări dacice. Chiar în așezarea de la Brad, tot pe acropolă, în mai multe campanii a fost dezvelită o locuință cu absidă, care avea mai multe camere, fiecare din ele cu câte o vatră în mijloc[119].

La Popești, o clădire cu dimensiuni mai mari, de 11/7,5 m avea o latură absidată în partea de NNV și cuprindea în interior vetre ornamentale[120].

La Piatra Roșie, o clădire cu absidă, dar care nu este altceva decât o locuință fără funcții religioase[121]. De asemenea, la Pecica-Arad, în apropierea sanctuarului rotund se afla o construcție cu absidă, orientată NNV-SSE, cu vatră în interior și pereții ornamentați. În interiorul ei s-a descoperit și un fragment de vatră portativă[122].

Incinta absidală din mijlocul sanctuarului calendar de la Sarmizegetusa poate fi invocată, de asemenea, doar ca analogie privind forma aceasta folosită la sanctuarele din zona sacră[123].

La București – Lacul Tei și Cetățeni[124] – alte două construcții cu absidă întregesc tabloul privind existența unor edificii cu funcții religioase sau care au elemente cu totul deosebite, ce puteau servi unor activități legate de religie.

În orice caz, elementele comune cum ar fi: orientarea spre NNV a absidelor, existența vetrelor ornamentate, a pereților, de asemenea, ornamentați, a resturilor de vetre portative, precum și poziția în cadrul așezărilor, ne dau posibilitatea să admitem că puteau constitui adevărate sanctuare. Ținând seama de situația de la Brad, aceste sanctuare ar putea constitui o

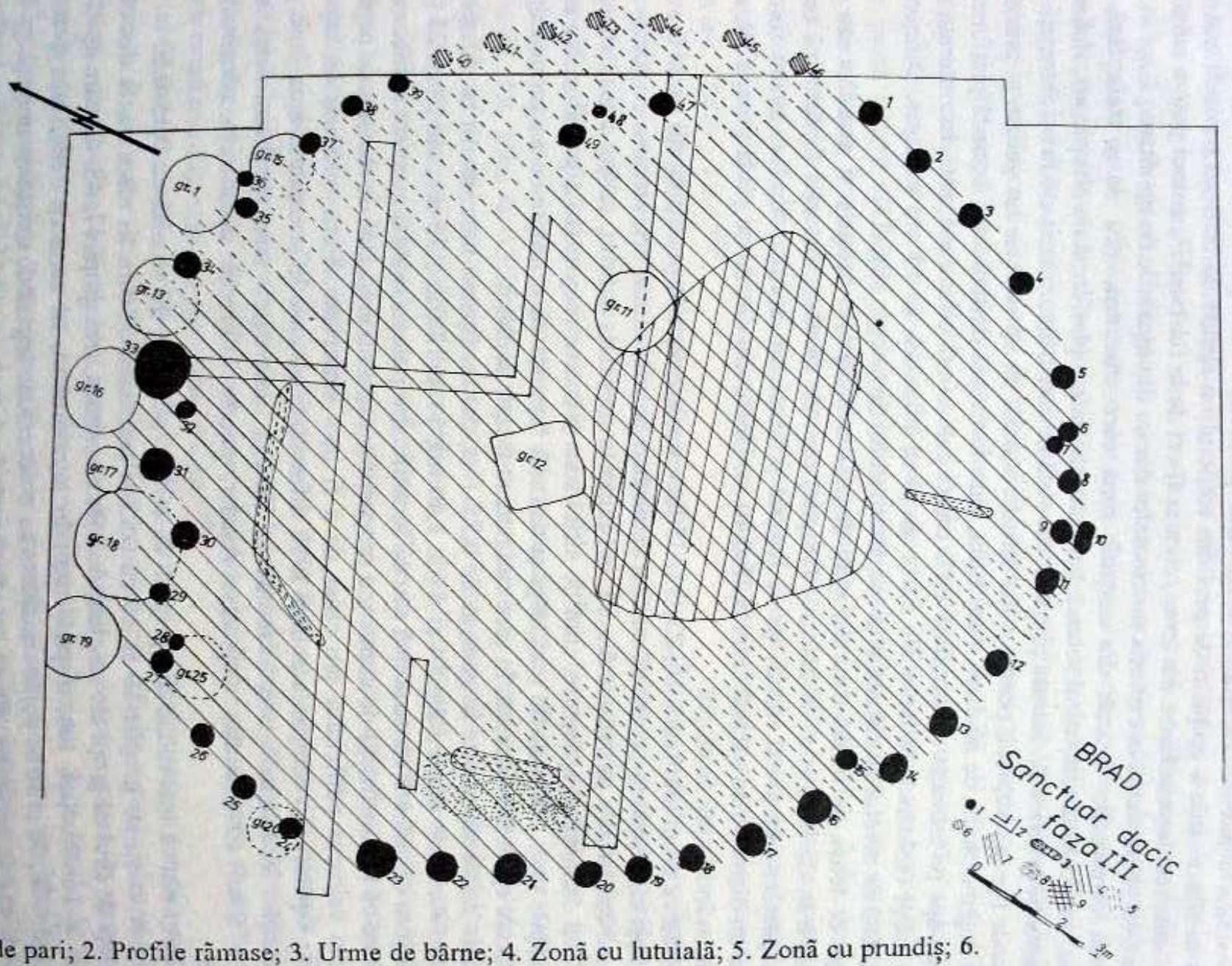

1. Urme de pari; 2. Profile rămase; 3. Urme de bârne; 4. Zonă cu lutuială; 5. Zonă cu prundiș; 6. Urme de pari (presupuse); 7. Zonă cu pământ galben; 8. Cenușă fină; 9. Deranjament modern

Fig. 23 Sanctuarul rotund - faza III-a.

etapă mai veche în construcţiile religioase, care precedau sanctuarele rotunde cu stâlpi de lemn. După cum, existenţa unor sanctuare patrulatere cu aliniamente din tamburi de lemn pot constitui, de asemenea, o etapă între cele două tipuri de sanctuare sau chiar o fază anterioară lor. Datarea precisă constituie elementul esenţial în rezolvarea problemei evoluţiei lor constructive. Dacă dispunerea în aliniamente a grupului de pari din edificiul cu absidă de la Brad poate fi pus în legătură cu sanctuarele patrulatere din lemn, cum ar fi cel de la Barboşi[125], atunci putem admite că ele reprezintă prima etapă în evoluţia sanctuarelor dacice din aşezările de tip *dava*.

Ultima construcţie de cult din această zonă care constituie cea de a treia fază a sanctuarului, o reprezintă sanctuarul rotund, care constă dintr-o platformă de chirpic ars, rămasă de la o construcţie anterioară, distrusă prin foc, nivelată de constructorii noii clădiri şi întregită în porţiunile unde lipsea chirpicul, pentru a lua forma rotundă, cu un strat de lut galben şi prundiş sau pământ negru cenuşos de nivelare, bine bătut, care formează duşumeaua. Această platformă, acoperită aproape pe întreaga ei suprafaţă cu o crustă calcaroasă albicioasă, este înconjurată de un rând de stâlpi (coloane) de lemn ale căror gropi se aflau cu 10-15 cm mai jos. Diferenţa aceasta este dată de nivelul de călcare şi grosimea stratului de chirpic (fig. 23).

Stâlpii de lemn, de formă rotundă, erau dispuşi la distanţele neegale şi se adânceau cu circa 0,65-0,70 m de la nivelul de călcare. Gropile, uşor de urmărit, datorită faptului că erau umplute cu pământ cenuşos şi resturi de la lemnul putrezit sau ars al stâlpilor, aveau formă cilindrică cu un diametru ce variază între 0,25-0,40 m. Unele din ele, ca de pildă groapa 29, are fundul lărgit, având formă de clopot.

Cele câteva gropi mai mari, 16, 23, 31, 33 fac excepţie nu atât pentru faptul că ar fi avut stâlpi mai groşi ci, probabil, pentru că au fost schimbaţi de mai multe ori, cu care ocazie s- au lărgit. În orice caz trebuie să considerăm că, cel puţin la suprafaţa solului, stâlpii aveau aceeaşi dimensiune sau dimensiuni apropiate, cum de altfel sunt şi marea majoritate a gropilor. Nu este exclus ca gropile unor stâlpi să fie mai largi şi datorită faptului că se impunea asigurarea unei distanţe oarecum egale între aceştia, în care caz puteau fi uşor deplasaţi.

Distanţa dintre stâlpi este în general de 0,75-1 m, dar nu lipsesc nici situaţii cu diferenţe mai mari, cum sunt cele dintre stâlpii 4 şi 5 (de 1,40 m), 11 şi 12 (de 1,25 m), sau 26 şi 27 (de 1,15 m). Nu ştim ce valoare constructivă sau ce semnificaţie puteau să aibă asemenea diferenţe, dar considerăm că la construcţii de asemenea proporţii acestea nu erau atât de distonante pentru a micşora din valoarea edificiului sau chiar de a fi uşor observate. Cum însă într-un raport preliminar de săpături din campania anului 1982 diferenţele pe care le semnalam erau puse pe seama cercetărilor încă neîncheiate, în momentul de faţă toate datele sunt rezultatul cercetării exhaustive a zonei complexului respectiv. Aşadar, aceste diferenţe existau în construcţia sanctuarului.

De menţionat că mai multe din gropile de stâlpi 7, 15, 28, 32 se află cu 0,15-0,50 m în interiorul construcţiei, iar gropile 10 şi 36 cu 0,15 şi respectiv 0,30 m în afara ei, la distanţe foarte mici faţă de şirul de gropi ale sanctuarului. De asemenea, trei gropi 47, 48, 49 care aparţin acestui nivel al construcţiei, sunt dispuse mult în interiorul ei, în zona de NE. Dacă pentru poziţiile gropilor 28, 30 şi 36 se poate considera ca o necesitate legată de existenţa unor gropi de provizii sau de cult în apropiere, fie că erau în funcţie la data respectivă, fie că pământul afânat din ele nu permitea o siguranţă în susţinerea stâlpului, pentru stâlpii 10 şi 15 nu putem avea o explicaţie plauzibilă a retragerii lor în zona funcţională a sanctuarului sau în afara lui. Aceeaşi situaţie şi pentru cele două gropi mai mari şi una mai mică 47, 48, 49 din interiorul sanctuarului.

Aşa cum sunt dispuse gropile 1-39, precum şi cele 7 pe care le bănuim a fi existat 40-46, nemarcate în planurile de săpături ale şanţului I, săpat în anii 1963 şi 1964, înscriu un cerc cu

diametrul de 16 m. În afară de masa de chirpic ars, porţiunile de prundiş cu lut galben şi pământul bine bătut, care formau duşumeaua întregului edificiu, având forma rotundă, în interiorul cercului înscris de gropile de stâlpi, nu s-a descoperit nici o altă construcţie. Pentru cele trei gropi din interior 47, 48, 49 nu avem, deocamdată, nici o explicaţie care să ne mulţumească. Dimensiunile gropilor presupun existenţa unor stâlpi destul de groşi, care puteau susţine o greutate suficient de mare, respectiv un acoperiş. Adâncimea de 0,65-0,70 m era suficientă pentru aceasta. În legătură cu existenţa unui acoperiş nu trebuie neglijată nici prezenţa acelei cruste subţiri albicioase aflate deasupra chirpicului, care putea să provină de la arderea şindrilei sau mai cu seamă a stufului, în combinaţie cu apa de infilatraţie. Dealtfel, deasupra chirpicului s-a descoperit o cantitate destul de mare de cărbune de lemn şi cenuşă fină, care ar fi putut să aparţină unei construcţii de lemn aflată deasupra masei de chirpic ars.

Pe întreaga suprafaţă a sanctuarului, la adâncimea de 1,30 - 1,50 m au fost descoperite fragmente ceramice care provin de la 3 ceşti dacice, 20 vase borcan, din care 3 mari, din categoria ceramicii lucrate cu mâna din pastă grosieră, 2 fructiere, un vas borcan şi o cană mare din pastă neagră cu lustru, precum şi o fructieră cărămizie cu lustru. Din categoria ceramicii lucrate la roată, fragmente care provin de la următoarele forme de vase: 2 fructiere, 4 căni, un vas cu corpul bombat şi buza trasă spre interior, 1 capac, 2 străchini de culoare cenuşie precum şi un kantharos dacic pictat şi un altul roşu de import. Toate aceste tipuri de vase aparţin perioadei *clasice* a culturii dacice, fiind asemănătoare cu cele descoperite în majoritatea aşezărilor dacice din sec. I î.e.n. - I e.n.[105].

Masa de chirpic ars, împreună cu stratul de lut galben şi prundiş care făceau parte din construcţia sanctuarului rotund a fost străpunsă, în partea de est, de un deranjament modern, pe o suprafaţă mai mare, precum şi de gropile 11 şi 12, care aparţin, de asemenea, nivelurilor superioare, distrugând şi mormintele medievale aflate în zonă. În rest, pe toată suprafaţa amintită, nu a existat nici o construcţie ulterioară distrugerii sanctuarului, cu excepţia unui strat gros de lut, aflat la 0,35-0,40 m deasupra nivelului de chirpic. Deranjamentele medievale şi moderne nu ne-au putut permite observaţia dacă întreaga zonă a fost nivelată cu acest strat de lut, care ar presupune existenţa în continuare a unui loc de cult, ceea ce nu este deloc exclus. Menţionăm totuşi, descoperirea a două vetre, aflate în partea de vest a spaţiului circumscris de stâlpi, la adâncimea de 1,25 m, care ar presupune o schimbare a destinaţiei acestei suprafeţe în ultimele faze de locuire de către daci.

Din prezentarea făcută rezultă că avem de a face cu o construcţie specială, deosebită de restul edificiilor descoperite până în prezent în această mare staţiune arheologică, de formă rotundă, înconjurată de stâlpi de lemn, care susţineau probabil, un acoperiş şi servea la oficierea unor ritualuri religioase ale populaţiei dacice[106].

Asemenea edificii mai există în aria culturii dacice, însă numărul lor este destul de mic. Din cele 5 sanctuare rotunde descoperite până în prezent în diferite zone, la care se adaugă cel în discuţie, nici unul nu este absolut identic cu altul. Astfel, la Sarmizegetusa, în zona sacră au fost descoperite două sanctuare rotunde, dar care se deosebesc de cel de la Brad prin faptul că au stâlpi din piatră dispuşi într-o anumită ordine, precum şi alte elemente specifice[107]. Sanctuarul mare are un diametru de 30 m, deci mult mai mare, iar în interior alte construcţii din piatră şi lemn, precum şi o vatră de foc[108].

Ceva mai apropiată este situaţia la sanctuarul mic rotund, care ae un diametru de 12,5 m, nu are nici o construcţie în interior, dar stâlpii sunt din piatră, dispuşi într-o anumită ordine[109]. Aceste două sanctuare, datorită dispunerii stâlpilor cât şi a construcţiilor interioare, au fost puse în legătură cu calendarul dacic şi au fost denumite sanctuare calendar[110].

Tot în zona Munţilor Orăştiei, la Feţele Albe, pe terasa a III-a a Şesului cu brânză, a fost dezvelit un sanctuar rotund cu stâlpi de calcar, a căror grupare, din pricina proastei conservări, nu a putut fi stabilită. Sanctuarul are un diametru de 10,80 m, deci apropiat de cel de la Brad. În mijloc are o îngrămădire de pietre, iar în jumătatea sudică a zonei circumscrise o groapă adâncă plină cu chirpic ars[111].

Ultimele două sanctuare rotunde, descoperite la Pecica-Arad şi Dolinean raionul Hotin regiunea Cernăuţi, au cele mai multe elemente comune cu descoperirea noastră.

Sanctuarul rotund de la Pecica-Arad, deşi are un diametru de numai 6-7 m se aseamănă cu cel de la Brad prin faptul că are o platformă de lut bine bătut înconjurată de stâlpi de lemn şi este situat în aceeaşi zonă în cadrul aşezării – în partea de NV a acropolei[112]. Spre deosebire de situaţia de la Brad, aici există o vatră înconjurată cu pietre, în centru edificiului, stâlpii sunt susţinuţi de pietre şi sunt dispuţi într-o ordine anumită – 6 rotunzi şi unul pătrat – situaţie care nu a fost surprinsă la Brad. Având în vedere faptul că atât la Pecica- Arad, cât şi la Brad s-au descoperit fragmente de la vetre portative, lipsa celor fixe din unele sanctuare nu constituie un element care să dovedească o deosebire în funcţionalitatea acestor edificii.

La Dolinean a fost cercetat un sanctuar rotund, cu o platformă de lut galben înconjurată de 36 stâlpi de lemn[113]. Tot aici s-a mai descoperit un pavaj din piatră care înconjura sanctuarul şi care era acoperit de streaşina edificiului, precum şi o groapă în mijloc. Diametrul este de 14 m, iar unii dintre stâlpi sunt întăriţi cu pietre. Deci atât mărimea cât şi sistemul de construcţie, cu mici deosebiri, sunt identice cu cel de la Brad.

Observăm, aşadar, existenţa în diverse aşezări dacice a unor edificii a căror folosire ca sanctuare este posibilă, dacă avem în vedere anumite elemente caracteristice acestui fel de construcţii, care le apropie de cele descoperite în centrul religios de la Sarmizegetusa. Deosebirile existente între acestea pot fi puse în legătură cu diversificarea ritualurilor în zone diferite ale aceleiaşi culturi.

Folosirea lemnului în locul pietrei se impunea acolo unde principalul element de construcţie îl reprezenta acesta. De altfel, cercetările au demonstrat că nu numai în cazul construcţiilor religioase avem de a face cu înlocuirea pietrei cu lemn, ci chiar în fortificaţii şi bineînţeles în construcţia de locuinţe[114]. Abundenţa lui în anumite zone, cum este cazul celor trei aşezări cu sanctuare de lemn amintite, cât şi prelucrarea mai uşoară îl impuneau înaintea altor materiale de construcţii.

Dimensiunile acestor sanctuare varia în funcţie de locul unde erau construite şi probabil de numărul celor care îl foloseau, aşa încât nici mărimea şi nici numărul stâlpilor nu reprezenta un element obligatoriu care să aibă semnificaţii religioase, ci doar dispunerea lor. Nu acelaşi lucru se poate spune însă despre sanctuarele rotunde din piatră de la Sarmizegetusa unde, deşi nu sunt identice, ele pot avea semnificaţii cu totul aparte, impuse de ordinea strictă în aranjarea stâlpilor, mai ales la sanctuarul mare, legate de calendar[115].

Oricum, având în vedere faptul că asemenea construcţii sunt foarte rare, raportate la sutele de locuinţe descoperite până în prezent în aria culturii dacice, punerea lor pe seama unor practici religioase este impusă de specificul elementelor constructive, care le apropie de ceea ce numim sanctuar. Existenţa unor centre religioase mai mari nu înlătură posibilitatea practicării ritualurilor obişnuite, chiar zilnice, în fiecare aşezare. Acestea se efectuau în locuri speciale, pe care le descoperim astăzi în multe aşezări. Numai faptul că urmele acestor edificii sunt greu de depistat şi mai ales dificil de păstrat în condiţiile în care acţiuni ulterioare în zona construcţiei lor au şters principalele rămăşiţe explică numărul încă mic de asemenea sanctuare descoperite

până acum şi aproape imposibil, credem noi, de surprins în aşezările întinse unde urmele lor sunt şi mai puţin consistente

După prezentarea principalelor complexe de locuit din cele două sectoare ale aşezării dacice de la Brad, nu ne rămâne decât să consemnăm, mai ales pentru acropolă, o oarecare grijă pentru dispunerea construcţiilor civile sau publice. Fără a dispune de datele necesare pentru restul acropolei, zona dominată de acea piaţă centrală, pavată cu piatră de râu, o adevărată *agoră*, demonstrează o tendinţă de sistematizare arhitectonică bazată pe închiderea în acest spaţiu a unor edificii cu caracter public cum ar fi: locuinţa mare cu absidă, sanctuarul rotund şi cele două faze anterioare din care una cu absidă, intrarea peste şanţul de apărare din zona aşezării deschise şi probabil alte câteva locuinţe ale aristocraţiei locale, care aveau dreptul de locuire în această zonă importantă a aşezării din care nu lipsea şi cea religioasă. Existenţa sanctuarului şi a câtorva gropi cu caracter de cult, legate probabil de acesta, constituia o adevărată zonă sacră, unde se oficia, probabil, toate ceremoniile religioase ale unei întregi zone cu o populaţie densă, care gravitau în jurul acestei mari aşezări.

5. ANEXE ŞI GROPI

Atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă s-au descoperit un mare număr de vetre deschise, cu o construcţie simplă. Marea lor majoritate au făcut parte din locuinţe de suprafaţă, lucru documentat de faptul că în jurul şi sub ele s-au descoperit porţiuni de lutuială.

Din cele peste 200 de vetre pe acropolă şi 27 în aşezarea deschisă, doar puţine s-au păstrat în întregime. Acest lucru se datoreşte faptului că succesiunea locuinţelor la intervale mici pe acelaşi spaţiu, distrugeau de regulă, majoritatea construcţiilor care depăşeau, de obicei lutuielile acestora. Cum vetrele se aflau deasupra acestor lutuieli, cu o înălţime variabilă care nu depăşea însă 5-15 cm, era firesc ca odată cu nuvelările ulterioare, obligatorii pentru o nouă construcţie, să fie afectate. Multe din ele, însă, au fost distruse şi de gropile nivelurilor mai noi, diverse construcţii sau cimitirul medieval.

După sistemul de construcţie am deosebit două tipuri de vetre: a) simple şi b) cu prundiş la bază. Cele simple se realizau numai cu ajutorul lutului care era masat pe o porţiune de 0,60-0,70 m şi feţuit la partea superioară. Al doilea tip avea la bază un strat de prundiş sau pietre de râu, gros de circa 0,05- 0,10 cm peste care se punea un strat de lut, feţuit la partea superioară, care, ca şi la primul tip, devenea o crustă foarte tare, în urma folosirii ajungând uneori la zgurificare. Sub aceste vetre, pământul devenea, de asemenea roşu, pe adâncimi ce variau între 0,10-0,20 m. În mai multe zone ale acropolei (S II, S X, S XXVIII) s-au descoperit porţiuni unde succesiunea vetrelor ajungea până aproape de suprafaţa solului actual, deci până în ultimele faze ale nivelului IV, demonstrând continuitatea de locuire în toate cele patru niveluri dacice, precum şi faptul că, în genere, locuinţele se refăceau pe acelaşi loc unde şi vatra îşi păstra locul în raport cu pereţii noii locuinţe. Unele mici diferenţe erau legate, desigur, de mărirea sau micşorarea, evident nu prea sesizabilă, a unor construcţii. Pe o mică porţiune din S X s-au putut identifica 11 vetre suprapuse, fără nivelări între ele, ceea ce înseamnă refacerea aceluiaşi tip de locuinţă de 11 ori, într-un interval de timp de cel puţin 200 de ani.

După formă, vetrele se împart, de asemenea, în două categorii: a) rotunde sau ovale şi b) dreptunghiulare. Mai numeroase sunt cele din prima categorie. Dimensiunile, aşa cum arătam mai înainte, nu depăşeau, de regulă, 0,75 m în diametru. Spre deosebire de alte aşezări, la Brad

nu a fost descoperită nici o vatră de formă pătrată sau prevăzută cu decor. Cele câteva dreptunghiulare aveau aceeaşi construcţie cu ale celorlalte ovale sau rotunde şi nu prezentau nici un decor. Vetre patrulatere cu decor au fost descoperite în mai multe aşezări dacice printre care Popeşti[97], Vlădiceasca[98], Piscu Crăsani[99] etc. George Trohani prezenta la simpozionul de tracologie de la Craiova, din anul 1983, mai bine de 20 vetre cu decor, descoperite în aria culturii dacice.

Vetre având forme şi dimensiuni asemănătoare au fost descoperite în toate aşezările dacice de pe întreg cuprinsul ţării, fiind nelipsite nici în perioadele mai vechi sau mai noi. Folosirea lor pentru încălzitul locuinţelor dar mai ales pentru preparatul hranei constituia o necesitate de primă importanţă pentru aşezările din toate timpurile, fapt ce ne îngăduie să consemnăm prezenţa lor în orice tip de aşezare. Mai putem adăuga existenţa unor vetre portative, e adevărat puţine la număr, dar nelipsite, probabil, din multe locuinţe, mai ales din acelea unde nu au fost construite, din diferite motive, vetre fixe.

Cuptoare. În cuprinsul aşezării dacice de la Brad, s-au descoperit până în prezent, un număr de 18 cuptoare. Toate erau pentru încălzit locuinţele sau pentru copt pâine. Dintre acestea, 15 au fost descoperite pe acropolă, două în zona escarpei şanţului de apărare şi unul în aşezarea deschisă. Prezentăm, în continuare, doar trei din ele, care s-au păstrat mai bine şi au elemente constructive semnificative.

Cuptorul 1/S XIII, la - 0,80 m de la suprafaţa actuală a solului, reprezentând ultima fază a folosirii lui, între m. 9,20-11,20. Are forma rotundă, cu gura spre ENE, vatra prezintă o crustă foarte puternic arsă şi o anexă care depăşeşte limitele pereţilor cupolei cu circa 0,30 m. Cuptorul a avut 7 faze de construcţie, prima fază la - 1,65 m. Refacerile repetate au însemnat şi o mutare spre est, care ajunge, în ultima fază la 0,50 m distanţă de prima construcţie. Aceasta nu înseamnă că este vorba de un alt cuptor, mişcările puteau să fie făcute şi pe direcţia cealaltă NS după cum ne demonstrează urmele unei faze, cu 0,20 m mai jos din care s-a păstrat stratul de prundiş de la vatra cuptorului respectiv, care este şi mai mare decât acesta. Deci, în decursul timpului, orice refacere însemna şi o modificare bineînţeles nu prea mare, a dimensiunilor lui, fără a-i afecta, însă, orientarea.

Ultima fază, păstrată destul de bine (trebuie să menţionăm că păstrarea lui se datoreşte, credem noi, în primul rând faptului că duritatea construcţiei a împiedicat pe cei din sec. XVI-XVIII să facă gropi de morminte. De altfel un mormânt din această perioadă, care suprapune cuptorul are groapa până la crusta arsă a cupolei din ultima fază), are o porţiune din cupolă de peste 0,30 m înălţime. Resturi ale acesteia s-au găsit pe vatră, ceea ce înseamnă că doar presiunea pământului a distrus construcţia lui. Vatra, în interior are un diametru de 1,20 m, iar împreună cu pereţii cupolei - 1,50 m. Axul lung, pe direcţia intrării ENE-VSV, inclusiv anexa de vatră, care iese în afară, ca o mică platformă dreptunghiulară, avea dimensiunea de 1,65 m. Toată construcţia avea la bază o platformă de lut galben, care, dealtfel, separă fiecare din fazele lui. Prezenţa acestor platforme ar indica o locuinţă sau în orice caz, o construcţie specială pentru cuptor la care nu lipsea, de regulă, acoperişul. Întreaga porţiune de cupolă păstrată, inclusiv cea căzută pe vatră era puternic arsă la roşu. Vatra era la fel cu vetrele deschise obişnuite din locuinţe, adică pe un pat de prundiş sau pietre de râu, care dădeau posibilitatea obţinerii unor temperaturi mai mari se aşeza un strat de lut, feţuit la partea superioară care devenea crustă puternic arsă pe măsura folosirii cuptorului.

Păstrarea aceluiași cuptor, cu refacerile necesare, pe parcursul folosirii intensive într-o perioadă atât de îndelungată – este vorba de nivelul III și IV dacic , respectiv sec. I î.e.n. I e.n., ne îndeamnă să ne gândim la faptul că în așezarea de la Brad, pe lângă cele (cuptoarele) de încălzit sau de copt pâine, individuale, ale unei singure familii, au putut exista și cuptoare de copt pâine colective. În acest caz ele erau plasate într-o anumită zonă, unde puteau să fie folosite de mai multe familii sau chiar de întreaga colectivitate. După cum, nu excludem existența unor meșteri brutari care puteau fi și proprietari ai unei asemenea adevărate *brutării*. Oricum, în cazul nostru, este vorba de o clădire specială care adăpostea un cuptor de asemenea dimensiuni, păstrat ca atare pe parcursul a cel puțin 100 de ani. Unele porțiuni de arsură din apropiere, la diverse adâncimi, pot fi puse în legătură cu jarul din cuptor care era așezat în apropiere, după cum lipsa locuințelor în imediata vecinătate a lui, constituie indicii ale unui edificiu bine delimitat în cadrul așezării. Adăugând la aceasta faptul că se află situat la mică distanță de piața centrală pavată cu piatră de râu, locuința mare și sanctuarul rotund cu coloane de lemn. Deci în zona centrală a acropolei unde erau plasate edificiile cu folosire electivă a așezării. Un cuptor cu funcție asemănătoare a fost descoperit la Slimnic, unde, ca și aici, nu face parte dintr-o locuință.

Cuptorul 1/S XIV, la 4 m adâncime, între m. 3,60 - 4,70, pe escarpa șanțului de apărare, amenajat în trepte. A fost construit prin cotlonire în pământul cruțat, care prin ardere s-a transformat într-un perete gros de circa 0,05 - 0,10 m formând cupola cuptorului. Vatra era amenajată cu piatră de râu și apoi lutuială, care a devenit prin ardere, o crustă groasă de 1,5-2 cm deasupra stratului de pietre de râu. Forma rotundă, cu gura spre E – deci spre șanțul de apărare. Treapta tăiată în pământul galben al escarpei șanțului a devenit vatra cuptorului, care era folosit prin tăierea unei alte trepte mai jos. Vatra avea diametrul de 0,80 m – împreună cu pereții arși ajungea la peste 1,10 m. Crusta de vatră nu s-a păstrat decât pe o porțiune mică. Au rămas, însă, pe loc stratul de prundiș, precum și pământul ars de sub acesta, cu o grosime de circa 0,15 cm. În interiorul cuptorului s-au descoperit câteva fragmente ceramice și oase de animale, căzute după distrugerea lui.

Cuptorul 2/S XIV, la 4,20 m adâncime, între m. 6,20 - 6,80 m, pe o altă treaptă a șanțului de apărare, având aceleași elemente de construcție ca precedentul. S-a păstrat doar o parte din pereții cuptorului și o mică porțiune din vatră. Aceste cuptoare, după locul unde au fost construite și după inventarul din ele, datează din sec. I e.n., în perioada când șanțul de apărare nu mai era întreținut, pe marginile lui făcându-se diverse construcții de uz gospodăresc.

Celelalte cuptoare din cuprinsul așezării au în general elemente identice de construcție, unele mai mici, cu mai multe faze de refacere, cu pereții cupolei, în general distruși până la nivelul vetrei. Câteva, printre care și cel din așezarea deschisă, erau mai alungite, indicând o formă oarecum ovală.

Deosebim, așadar, două tipuri de cuptoare: rotunde și ovale, având același sistem de construcție – vatră cu strat de pietre de râu, cupolă din lut, fețuită pe ambele părți. Două din ele, cuptorul 1 și 2 din S XIV, se deosebesc datorită locului în care au fost construite, de celelalte, prin aceea că bolta era realizată în pământ cruțat și vatra așezată pe trepte ale șanțului de apărare.

Spre deosebire de toate celelalte care puteau fi folosite atât la încălzit cât și la copt pâine, ultimele două serveau cu siguranță numai pentru coptul pâinii sau preparatul hranei.

Dispuse, în general, pe toată suprafața acropolei și mai puțin în așezarea deschisă, cuptoarele constituiau anexe sau componenete ale locuințelor, deci erau de folosință familială. Unul singur, cuptorul 1/S XIII, datorită locului unde era amplasat cât și a faptului că elementele

de construcţie îl individualizează ca edificiu separat de locuinţe, putea să aibă o folosinţă colectivă de la care nu excludem chiar unele practici religioase ce puteau exista în legătură cu sanctuarul din apropiere.

Cuptoare pentru încălzit sau copt pâine au fost descoperite în majoritatea aşezărilor dacice. Ele au, în general, aceleaşi elemente constructive simple, care le fac accesibile oricăror comunităţi umane. Multe din aceste cuptoare nu au fost semnalate ca atare, tocmai datorită faptului că distrugerile ulterioare au înlăturat cupola, rămânând doar vatra.

În aşezarea de la Brad nu s-a descoperit, însă, nici un cuptor de ars ceramică sau de redus minereuri cu toate că bogăţia de ceramică sau unelte pentru prelucrarea metalelor indică existenţa unor meşteşuguri. Cum astfel de cuptoare au fost descoperite în unele staţiuni dacice din această perioadă cum ar fi la Poiana[100], Căţelu Nou[101], Bâtca Doamnei[102], Deva[103], Şura Mică[104], nu excludem existenţa lor şi aici. S-ar putea să fie vorba de o zonă anume unde aceşti meşteri îşi aveau atelierele şi cuptoarele respective, zonă care va trebui să o descoperim în viitor. În orice caz ele sunt destul de frecvente în aşezările din sec. II-III la populaţia dacilor liberi din Moldova sau în alte zone.

Pavajul cu piatră de râu. Săpăturile efectuate în S IX/1972 au dus la descoperirea unui pavaj la 1,70 m adâncime. Acesta constă din pietre de râu, de dimensiuni mijlocii, întinse pe o platformă de pământ bine bătut. Printre pietre consemnăm şi prezenţa unor fragmente ceramice şi oase de animale. Adâncimea la care se află corespunde primei faze ale Locuinţei 1/S V - (mari), din marginea căreia începe şi acest pavaj, care ocupă întreaga suprafaţă a secţiunii (IX) şi probabil se întinde şi mai departe către NV, înspre zona de intrare pe acropolă. (pl.353/1-2)

Dacă luăm în considerare urmele de pavaj descoperite în S XXIII şi XXIV, putem conchide că acestea fac parte din aceeaşi construcţie ce aparţine primelor faze ale nivelului III dacic, cărora le aparţin mai multe edificii importante din această staţiune: locuinţa mare, fortificaţia dacică (şanţul şi palisada) pavajul amintit etc.

Faptul că deasupra acestui pavaj nu s-au mai descoperit alte construcţii ne face să credem că avem de a face cu o piaţă centrală, care se întinde pe o suprafaţă mult mai mare, identificată încă din săpăturile din anul 1963, 1964. În S I, unde pe o distanţă de peste 28 m, între c 8-23, nu mai exista nici un complex de locuire. Săpăturile din S XIII, X VI, XXV- XXVI au delimitat întrucâtva această piaţă, în jurul căreia, în afară de edificiile amintite notăm un sanctuar rotund cu coloane de lemn.

Pavajul propriu zis nu s-a păstrat în toate zonele cercetate datorită faptului că pietrele de râu, de dimensiuni destul de mici, au fost antrenate dintr-un loc în altul. Existenţa pieţei, însă, este în afara oricărui dubiu, datorită faptului că într-o aşezare atât de intens locuită în toate nivelurile, o suprafaţă atât de mare din mijlocul ei nu poate fi trecută cu vederea, la care adăugăm importantele edificii ce o înconjoară. Trebuie să menţionăm, de asemenea, că această zonă a rămas liberă fără construcţii, până în nivelul IV dacic şi poate şi mai târziu dar nu se mai poate urmări din cauza necropolei feudale care a distrus ultimul nivel dacic până la adâncimea de 1 - 1,10 m.

Aşadar, în centrul acropolei, pe o suprafaţă destul de mare, care porneşte din zona intrării, este mărginită de câteva edificii importante, din care nu lipsesc cele cu caracter religios, se află o piaţă, pavată, în prima fază, cu pietre de râu, care servea, probabil, ca loc de sfat, de adunare sau de trecere către principalele edificii ale aşezării.

Gropi. În apropierea locuinţelor, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, s-au descoperit numeroase gropi, peste 430, unele îngrijit săpate, arse în interior sau numai feţuite, folosite, în special, pentru păstrarea proviziilor. (pl.354/1-2)

Din punct de vedere al funcţionalităţii le putem împărţi în trei categorii: 1) gropi de provizii; 2) gropi pentru extragerea lutului sau depozitarea resturilor menajere şi 3) cu caracter religios (de cult). Cele din prima şi a treia categorie sunt, de obicei, mai bine lucrate şi fasonate, uneori chiar lipite cu lut sau arse, pe când celelalte sunt destul de frecvent cotlonite sau chiar diforme, mai ales către fundul lor.

Gropile din prima categorie, au în general, pereţii bine fasonaţi, de formă cilindrică, uneori arse în interior. După o folosire mai îndelungată şi mai ales după degradarea pereţilor, sunt folosite ca gropi pentru aruncarea resturilor menajere. De obicei umplerea lor este rapidă din care cauză majoritatea nu conţin decât puţine materiale, mai mult cenuşă sau chiar pământ de nivelare. Aşadar, gropile pentru depozitarea resturilor menajere nu sunt altceva decât o fază scurtă de folosire a celor din prima categorie sau a gropilor făcute pentru scoaterea lutului.

Cele din a treia categorie, deşi mai rare, au o formă de clopot sau de pâlnie cu gura în jos şi conţin, de cele mai multe ori, un inventar bogat, din care nu lipsesc crusta de vatră, cenuşă, vase – de obicei întregi sau întregibile şi diverse obiecte din metal, os, piatră etc.

Întrucât, aşa după cum am arătat mai înainte, din punct de vedere al formei, am deosebit două grupe: cilindrice şi în formă de clopot, care înglobează toate tipurile de gropi, indiferent de funcţionalitate, am considerat util a face prezentarea lor în funcţie de forma pe care o au, rămânând ca utilitatea să reiasă din datele privitoare la inventar sau diverse amenajări.

Întrucât numărul gropilor este foarte mare şi cum unele care au un inventar foarte sărac, nu merită o atenţie deosebită, am considerat necesar să prezentăm numai o parte din ele, pe categorii, ţinând seama şi de zonele unde se află. Menţionăm, de asemenea, că numerotarea lor poartă totdeauna şi numărul secţiunii unde au fost descoperite, având în vedere că întreg materialul este marcat în acest fel şi nu mai poate fi schimbat. Prezentarea, oarecum detaliată a inventarului fiecărei gropi o facem cu gândul de a servi cronologiei unor tipuri de obiecte, ce-şi pot dezvălui, în acest context, unele calităţi de repere sau jaloane de epocă, în corelaţiile în care şi stratigrafia ori alte obiecte cu o datare mai precisă, vin să contribuie la ilustrarea contemporaneităţii unor piese diverse.

Din cele 433 de gropi, cercetate până în prezent, în aşezarea de la Brad, 290 au fost descoperite pe acropolă iar 143 în aşezarea deschisă. Pe categorii, 352 sunt cilindrice şi 81 în formă de clopot. Din prima categorie vom prezenta gropile: 2, 3, 7, 17, 32 şi 39 din S I; 1 din S II; 1, 6, 14, 20 din S IIb; 5/S V; 2, 5 din S VII; 11, 12, 16 din S X; 4, 6, 11, 16 din S XIII; 5, 18 din C1; 2, 5 din S XXII; 3, 8/S XXV; 2/S XXVI de pe acropolă şi 5, 6, 8 din S III; 8, 11, 21, 22 din S XI-XIII; 2, 3, 5/S XVII; 20,22/s XVIII; 38/S XIX; 3, 7, 8, 10, 15, 18, 25, 37, 46/S XX-XXI din aşezarea deschisă.

Groapa 2/S I, la 1,92 m adâncime între m. 95,70 - 97,50, apare şi în profilul de est. Conţine multe fragmente ceramice care proveneau de la 10 vase borcan mijlocii cărămizii din pastă grosieră, o căţuie şi 2 vase cu pereţii drepţi, din aceeaşi pastă, 3 vase borcan şi 3 fructiere negre cu lustru, 3 căni, o fructieră şi 2 vase borcan cenuşii cu lustru, fragmente ceramice neolitice şi din epoca bronzului, din ceramică lucrată la mână şi fragmente de la 5 fructiere cenuşii lucrate la roată. Printre obiecte remarcăm: un vas (6671) şi două coarne de bovină,

prelucrate (8106 - 8107). La acestea adăugăm arsură, cărbune, oase de animal, cenușă. Se adâncește până la - 3,30 m și aparține ultimelor faze ale sec. II î.e.n.

Groapa 3/S I, la 2,20 m adâncime, la m. 98, apare în profilul vestic al șanțului, tăiată de Gr. 4. Fundul gropii la - 3 m. Inventar: 3 vase borcan și 5 vase cu pereții drepți, din pastă cărămizie-grosieră, 3 vase borcan negre cu lustru, o cupă cu picior, 3 străchini și un vas borcan cenușiu cu lustru, un vas borcan cărămiziu cu lustru, 3 fragmente de la o margine de vatră precum și câteva fragmente ceramice din epoca bronzului și neolitice. După nivelul de la care pornește și după inventar, poate fi datată la sfârșitul sec. III î.e.n.

Groapa 7/S I, între m. 92,65 - 94,30, profilul vestic, la 1,75 m adâncime. Fundul la - 2,60 m. Conține relativ mult material din care nu lipsesc fragmentele ceramice neolitice, bronz și Hallstatt. Din ceramica lucrată la mână menționăm fragmente care provin de la: 8 vase borcan și 3 vase cu pereții drepți, din pastă grosieră, 3 vase borcan, 2 fructiere, o cană neagră cu lustru, 3 vase borcan și o cană cenușie cu lustru. Din ceramica lucrată la roată semnalăm 2 fructiere, o strachină, un vas urnă și o strecurătoare cenușii, un vas urnă roșu și o cană dacică pictată. Multă cenușă și arsură. Poate fi datată în prima jumătate a sec. I î.e.n.

Groapa 17/S I, la 2,10 m adâncime, între m. 83 - 84,30 în profilul estic al șanțului. Fundul la - 2,90 m. Conține următorul material: fragmente de la 16 vase borcan, 5 vase cu pereții drepți din pastă grosieră, 3 vase borcan, 6 fructiere și 2 căni negre cu lustru, 2 vase borcan și 2 căni cenușii cu lustru, 2 vase borcan și o cană cărămizie cu lustru, fragmente ceramice neolitice și din epoca bronzului din ceramica lucrată la mână, 10 căni și 5 fructiere cenușii, o cană roșie și o amforă gălbuie de import din ceramica lucrată la roată. De asemenea, s-a mai descoperit un bol 8473. Aparține sfârșitul sec. II și începutul sec. I î.e.n.

Groapa 32/S I, între m. 38,50 - 39,70, în profilul de vest, la 1,35 m adâncime. Fundul la - 2,50 m. Inventar: 18 vase borcan din pastă grosieră, un vas borcan, 3 fructiere și două căni negre cu lustru, 2 vase borcan, 2 fructiere și 2 căni cenușii cu lustru, o cană cărămizie cu lustru și un platou cărămiziu, din ceramică lucrată la mână, 7 fructiere, 10 căni, 1 kantharos, 2 străchini, un vas urnă, o strecurătoare și 2 vase cu gura spre interior, cenușii, 4 fructiere, o cană și un capac din ceramică dacică pictată, un vas cu tub și o cană roșii, lucrate la roată. Adăugăm 2 vase, 13940 și 6715, o cană 5505 și o fibulă de bronz (5610) arsură, cenușă, oase de animale. După inventar și nivelul de la care pornește, aparține sec. I î.e.n. - I e.n.

Groapa 39/S I, la - 1,45 m, între 50,60 - 51,40 m, apare și în profilul vestic al șanțului. Fundul la - 2,60 m. Inventar: fragmente de la 17 vase borcan, 3 căței și un vas cu profilul drept din pastă cărămizie-grosieră, 2 vase borcan, 5 fructiere și un vas bitronconic-negre cu lustru, 3 vase borcan și o fructieră cenușii cu lustru, o strachină și o cană, cărămizii cu lustru, un dop de vas din pastă gălbuie, din categoria ceramicii lucrată la mână, 3 fructiere, 2 căni și o cană de lux cenușii, un vas cu gura largă și un kantharos roșii, un fragment ceramic rotunujit. Poate fi datată la jumătatea sec. I î.e.n.

Groapa 1/S II, la 1,35 m adâncime, m. 13,70 - 14,90. Conține destul de puțin material; fragmente ceramice care provin de la 7 vase borcan din care 2 mici, din pastă grosieră, un vas borcan cenușiu și unul negru cu lustru, o strachină și o fructieră cenușii cu lustru, din pastă lucrată la mână, 4 căni, 2 străchini, din care una cu picior, un kantharos, o fructieră și un vas urnă, cenușii, o strachină dacică pictată și o amforă de import, lucrate la roată. La acestea adăugăm un de os – 6831. Se datează la sfârșitul sec. I î.e.n.

Groapa 1/S IIb, la 1 m adâncime, fundul la - 1,70 m, între m. 6,60 - 8 m în profilul estic al şanţului. Inventar: 60 fragmente care provin de la 8 vase borcan din pastă grosieră şi un vas borcan cenuşiu cu lustru lucrate la mână; 2 vase urnă, 5 fructiere, 6 străchini, din care una cu picior, 3 căni, un vas cu gura spre interior, un kantharos şi 2 strecurători cenuşii; o cană; o fructieră şi un kantharos, dacice pictate, un vas urnă roşu, o amforă gălbuie, una roşie şi una albicioasă, de import, lucrate la roată, la care adăugăm o fusaiolă (11935) şi o sârmă de bronz (10546). Aparţine secolului I e.n.

Groapa 6/S IIb, între m. 9,20 - 11,70, la 0,80 m adâncime. Deşi nu era prea adâncă, fundul la - 1,30, conţine un material foarte interesant printre care ceramică, oase de animale, cărbune de lemn, fragmente de chirpic ars, un schelet de câine, melci şi diverse obiecte. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de fragmente care provin de la 7 vase borcan şi 2 căţui din pastă grosieră, iar cea lucrată la roată aparţine următoarelor forme: 10 fructiere, un vas urnă, 4 căni cenuşii, o fructieră dacică pictată, o amforă albicioasă cu torţile bifide şi una roşie de import. Dintre obiecte menţionăm: o fibulă (5902), un fragment de vas din sticlă (11474), două cuie din fier(11475, 11552), un tub de bronz (11550) şi două obiecte nedefinite, unul de bronz (11547) şi unul de fier (11555). Scheletul de câine zăcea pe partea stângă în partea de vest a gropii. După materialul descoperit şi zona în care este făcută groapa, aparţine secolului I e.n.

Groapa 14/S IIb, la 0,80 m adâncime, între m. 9,80 - 11,70, în mijlocul şanţului, în conexiune cu Gr. 6. Fundul la - 1,08 m. Inventar: fragmente de la 19 vase borcan decorate cu brâuri simple şi crestate, val adâncit-larg, decor pectinat, fund uşor inelat (nu există butoni) şi două căţui din pastă grosieră, un vas borcan negru cu lustru, o strachină cenuşie şi una cărămizie cu lustru şi 6 fragmente neolitice din ceramică lucrată la mână, 13 fructiere, 10 căni, 10 străchini din care 2 cu picior, 2 kantharosuri, 4 vase urnă şi o strecurătoare, cenuşii, un kantharos dacic pictat, o fructieră, 3 căni şi un vas urnă, roşii, 3 amfore roşii, 2 albicioase şi una galbenă de import din ceramică lucrată la roată. Menţionăm prezenţa fructierelor lucrate la roată cu buza îngroşată, piciorul profilat, sau cu buza mijlocie adusă spre interior şi apoi evazată drept. Printre obiecte notăm: un vârf de săgeată (5905), 2 cercei (5914 şi 5915), un fragment de oglindă de metal (10560), un cui de fier (10561), un tub din tablă de bronz (10562), o mărgică de sticlă (10563) şi o unealtă de fier (10573). Datează din sec. I e.n.

Groapa 20/S IIb, la 1,80 m adâncime, între m. 22,60 - 25,50, în profilul vestic al şanţului. Inventar: 3 vase borcan şi un păhărel din pastă cărămizie-grosieră şi câteva fragmente neolitice şi din epoca bronzului din ceramică lucrată la mână, o fructieră, 2 căni şi o strachină cu picior, cenuşii, o cană dacică pictată şi o strachină roşie cu picior, lucrate la roată. La acestea adăugăm o fibulă de tip Nauheim (11008) – care datează groapa în a doua jumătate a secolului I î.e.n.

Groapa 5/S V, la - 1,70 m, între m. 28,50 - 30,10. Fundul la - 3,65 m. Inventar: fragmente de la 9 vase borcan şi un vas cu pereţii drepţi din pastă grosieră, 2 vase borcan şi o fructieră negre cu lustru, o fructieră şi un vas borcan cărămizii cu lustru, fragmente ceramice neolitice din epoca bronzului şi prima epocă a fierului, lucrate la mână, 3 vase urnă, 4 căni, 2 fructiere şi o strecurătoare cenuşii, o cană roşie şi două amfore albicioase de import, lucrate la roată. În afară de cenuşă, oase de animale, arsură, câteva obiecte: un corn prelucrat (8108), un obiect din fier (9079) şi o fibulă din fier cu ramă, care datează complexul la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 2/S VII, la 1,90 m adâncime, între m. 1,95 - 3,60. Fundul la - 2,90 m. Materialul este dispus pe fundul gropii şi se compune din: ceramică, cenuşă, cărbune, arsură, oase de animale, fragmente de chirpic ars. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de: 17 vase borcan din pastă cenuşii şi 2 fructiere cărămizii cu lustru. Din cele lucrate la roată deosebim: 3 fructiere, 1 kantharos, 2 străchini, o strecurătoare, un vas urnă şi o cană cenuşii, o amforă cărămizie de import. Adăugăm la acestea 6 vase întregi (6795, 6834, 8322, 8452, 8454, 9433) şi o mărgică (8743). După adâncimea de la care porneşte poate fi datată la sfârşitul secolului II î.e.n. şi începutul secolului I î.e.n.

Groapa 5/S VII, între m. 12,90 - 14,40, la adâncimea de 0,60 m. Menţionăm că în această zonă avem de a face cu o alveolare ceea ce face ca adâncimea notată să nu fie cea reală în raport cu celelalte zone. În orice caz, adâncimea la care a fost prinsă groapa în plan depăşeşte nivelul mormintelor medievale. Inventar: fragmente de la 15 vase şi 3 căţui din pastă grosieră, o cană, o strachină şi o fructieră cărămizii cu lustru, o cană şi o fructieră negre cu lustru lucrate la mână, 8 căni, 4 vase urnă, 3 fructiere, 2 străchini cenuşii, 3 căni roşii, o amforă albicioasă, una gălbuie şi două roşii de import, din ceramică lucrată la roată. Adăugăm un vas miniatură (8733) şi un fragment de sticlă colorată. Datează de la începutul secolului I e.n.

Groapa 11/S X, la 2,10 m adâncime între m. 4,85 - 6,30. Fundul la - 2,95 m. Inventarul se compune din ceramică, cenuşă, oase de animale, arsură, chirpic ars. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de fragmente care provin de la: 20 vase borcan decorate cu brâu alveolat sub buză, alveole simple pe gât, brâuleţe verticale pe umăr alveolate, butoni rotunzi mijlocii combinaţi cu alţii mai mici pe corp, butoni mici pe corp, pastile pe corp, brâu alveolat, 4 căţui din pastă grosieră, 2 vase borcan şi 3 căni negre cu lustru, o cană cenuşie cu lustru, 3 vase borcan şi o fructieră cărămizii cu lustru lucrate la mână, 8 fructiere, 7 căni din care una de lux şi o strecurătoare cenuşii şi o cană roşie, lucrate la roată. Aparţine sfârşitului sec. II î.e.n. – începutul sec. I î.e.n.

Groapa 12/S X, la 2,10 m adâncime, între m. 13,45 - 15,35, aparţine ultimelor faze ale nivelului II dacic, respectiv sfârşitul secolului II î.e.n. – începutul secolului I î.e.n. Inventar: fragmente de la 26 vase borcan, decorate cu alveole pe corp şi pe gât, butoni rotunzi, brâu alveolat, decor pectinat, pastile cu 3 alveole pe corp, butoni alungiţi cu o alveolă (adâncitură) verticală şi brâu alveolat; 8 căţui şi 3 vase cu pereţii drepţi, din pastă grosieră, 6 vase borcan şi o strachină cu picior, negre cu lustru, 2 vase borcan, 3 căni, o fructieră şi o strachină, cărămizii cu lustru, 3 fragmente din epoca bronzului; din ceramica lucrată la mână, 2 căni, 4 fructiere, din care una mare cu marginile faţetate şi o strecurătoare- cenuşii, o cană roşie, lucrate la roată.

Groapa 16/S X, la 2,25 m adâncime, între m. 17 - 18,50. Inventarul, destul de sărac, se compune din: 3 vase borcan din pastă grosieră, un vas borcan mijlociu cărămiziu cu lustru cu buza evazată şi subţiată, o fructieră neagră cu lustru şi o strachină mică neagră cu lustru. La acestea adăugăm două străchini cărămizii întregi, cu 4 torţi orizontale (8448,8450) şi o cană cu o toartă (8451). Aparţine primului nivel dacic, sec. IV - III î.e.n.

Groapa 4/S XIII, la 2 m adâncime, fundul la - 2,95 m, între m. 6,80 - 8,35. Inventar: fragmente de la 9 vase borcan şi o căţuie cu toarta plină din pastă grosieră, decorate cu val incizat, brâu alvelat, brâu alveolat şi alveole pe corp, incizii, butoni rotunzi cu o alveolă, barbotină şi val incizat, pastile pe corp, brâu alveolat în ghirlande; 4 vase borcan, o fructieră şi o cană, cenuşii cu lustru, o fructieră neagră şi o căniţă cărămizie cu lustru, lucrate la mână, 2 căni

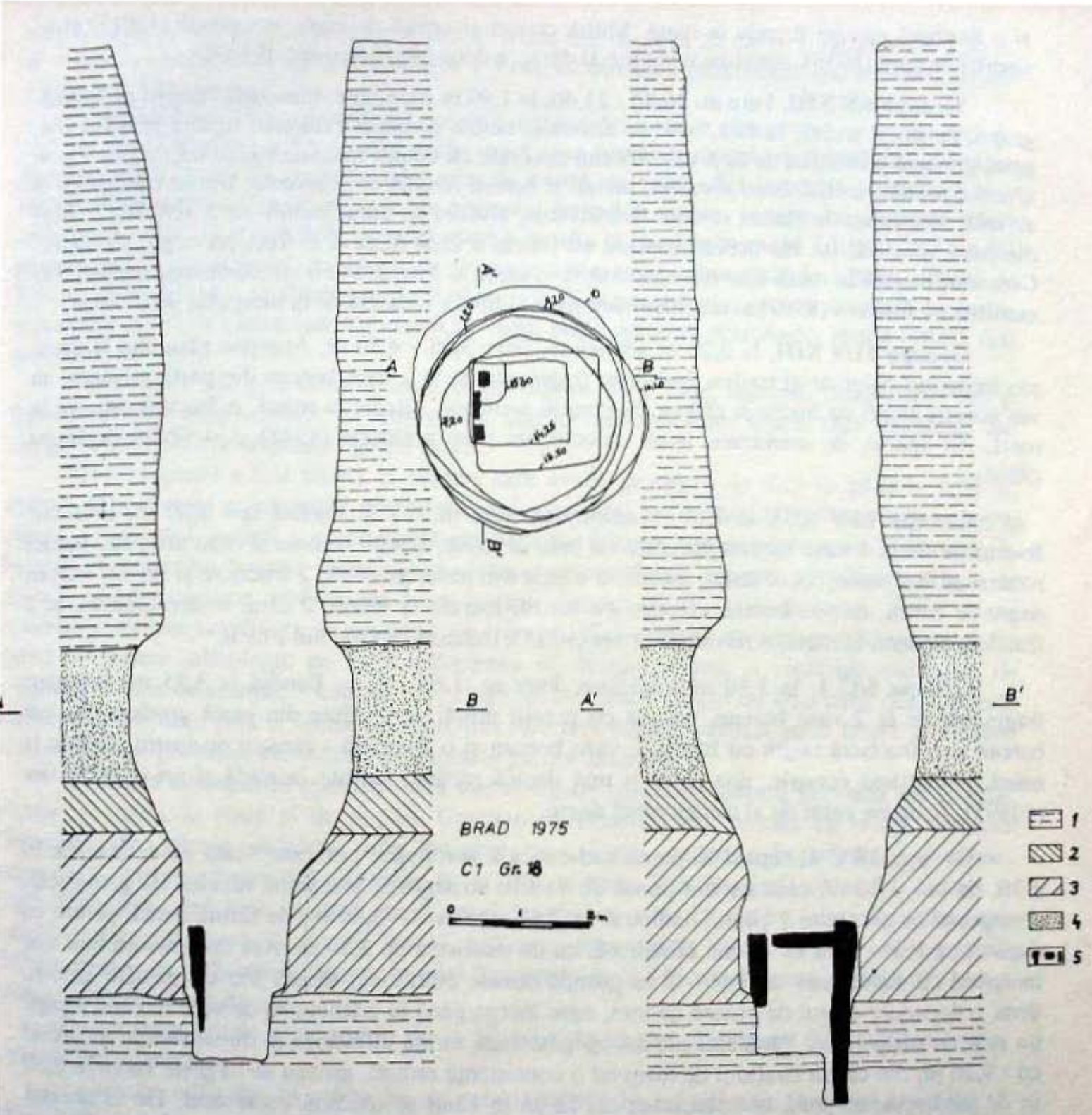

Fig. 24 Brad-1975 - C-1-Gr.18 - plan și profil.

Legenda

1. Lut galben
2. Nisip
3. Prundiș
4. Nisip amestecat cu lut
5. Bârne de lemn carbonizat

și o fructieră cenușii lucrate la roată. Multă cenușă și crustă de vatră, o oglindă (12033) și o unealtă de corn (8936). Aparține nivelului II dacic, a doua jumătate a sec. II î.e.n.

Groapa 6/S XIII, între m. 20,30 - 21,40, la 1,90 m adâncime. Materialul dispus pe fundul gropii. Pe lângă arsură, cenușă, oase de animale, notăm prezența ceramicii lucrate la mână din pastă grosieră provenind de la 5 vase borcan decorate cu butoni rotunzi, butoni rotunzi cu 3 și 4 alveole, pastile, incizii, brâu alveolat, incizii și butoni rotunzi cu 3 alveole, butoni rotunzi cu o alveolă, intercalați de butoni rotunzi fără alveole, alveole pe buză, pastile cu 3 alveole; 2 cățui din pastă grosieră, un vas borcan cenușiu cu lustru, o cană mare și o fructieră negre cu lustru. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de o cană, o fructieră și o strecurătoare, cenușii. De asemenea o fusaiolă (8902) și un obiect de bronz (12402). Datează de la începutul sec. I î.e.n.

Groapa 11/S XIII, la 2,20 m adâncime, între 3,35 - 4,30 m. Aparține nivelului II dacic sau începutul delui de al treilea. Inventar: fragmente de la 2 vase borcan din pastă grosieră, un vas borcan negru cu lustru și câteva fragmente neolitice, lucrate la mână, o fructiră cenușie la roată. Au apărut, de asemenea, două obiecte, un corn prelucrat (8942) și o fibulă de bronz (9206).

Groapa 16/S XIII, la 1,80 m adâncime, între m. 6 - 8. Fundul la - 2,80 m. Inventar: fragmente de la 4 vase borcan decorate cu brâu alveolat, butoni rotunzi și brâu alveolat, butoni rotunzi cu 3 alveole, decor striat, incizii, o cățuie din pastă grosieră, 2 fructiere și un vas borcan negre cu lustru, un vas borcan cenușiu cu lustru, lucrate la mână, 2 căni, o strecurătoare și 2 fructiere cenușii, la roată, o fibulă de bronz (9215). Datează din secolul I î.e.n.

Groapa 5/C 1, la 1,80 m adâncime, între m. 1,65 - 3 m. Fundul la 3,25 m. Inventar: fragmente de la 2 vase borcan, un vas cu pereții drepți și o cățuie din pastă grosieră, un vas borcan și o fructieră negre cu lustru, 2 vase borcan și o fructieră - cenușii cu lustru, lucrate la mână, o fructieră cenușie, una roșie și una dacică pictată, lucrate la roată și un cuțit de fier (10595). Aparține celui de al treilea nivel dacic.

Groapa 18/C 1, săpată în panta sud-estică a acropolei, pornește, luată pe orizontală, în c 10, de la - 1,30 m, ceea ce din punct de vedere stratigrafic înseamnă nivelul III geto-dacic, corespunzător secolului I î.e.n. Diametrul la gură este de 3 - 3,50 m, de formă ovală, pentru ca după circa 1,50 - 2 m să devină cilindrică, cu un diametru de 2,50 m. Așa cum notam mai sus, începând cu adâncimea de 1,50 - 2 m groapa devine cilindrică, săpată într-un pământ galben, dens, o depunere destul de groasă de loes, care merge până la adâncimea de 9,20 m când începe un strat de nisip și lut. Până aici groapa își păstrează forma cilindrică și dimensiunile începând cu - 9,20 m, din cauza stratului de nisip cu o consistență redusă, groapa se lărgește cu circa 0,50 m de jur-împrejur, până la adâncimea de 12,25 m când se termină acest strat. De la această adâncime, probabil din cauza năruirii permanente a marginilor gropii – proces care a continuat tot timpul cât s-a lucrat la golirea ei, forma gropii este patrulateră până la adâncimea de 15,30 m și respectiv 16,05 m, porțiune care străpunge un strat gros de prundiș de circa 2 m și un strat de 1 - 1,70 m de lut galben. La - 14,20 m groapa se micșorează, formând un prag, iar de la - 15,30 m până la - 16,05 m se află groapa unui par. (fig. 24)

Groapa este îngrijit săpată și netezită pe toată adâncimea ei, cu excepția zonei unde procestul de năruire nu permitea o stabilitate a stratului de nisip. Pe latura de est, la circa - 3 m adâncime se afla o mică treaptă de 0,15 m lățime și 0,70 m lungime, din pământ cruțat, situație care se repeta la 5 m adâncime. De asemenea, tot în partea de est, pe marginea bine netezită a

gropii, impresiunea unui capăt de scândură de lemn, lată de circa 20 cm pe o lungime de 2,20 m de sus în jos, adâncită în peretele gropii cu 2-3 cm, ca urmare a introducerii sau scoaterii forţate a ei în sau din groapă.

Începând cu - 5 m, în mijlocul gropii mari, s-a dat peste o altă groapă, cu diametrul de 1,10 m, săpată până la - 1,80 m; aceasta din urmă avea forma de clopot, cu fundul plat având un diametru de 1,50 m. Cu excepţia unui strat de crustă de vatră aflat la partea superioară şi a câtorva fragmente ceramice şi oase de animale, probabil căzute, groapa nu conţinea decât cărbune de lemn şi cenuşă fină. Aceeaşi situaţie se afla şi la adâncimea de 7,10 m când s-a dat peste o groapă, tot în formă de clopot, de dimensiuni mai mari – diametrul de 1,80 m, adâncă de 1,70 m şi fundul plat cu diametrul de 2,10 m. Ca şi la precedenta, groapa conţinea la partea superioară un fel de căpăcuială din crustă de vatră, puţin material arheologic, multă cenuşă fină şi cărbune de lemn.

Atât prima cât şi a doua groapă se distingeau forte bine, datorită compoziţiei cât şi faptului că prin simpla batere cu spaclul din interior se desprindea foarte uşor pământul din marginea lor săpată în umplutura gropii mari.

Golirea gropii a fost făcută în straturi care aveau grosimea de 0,15 m până la 0,30 m, impusă de rezistenţa compoziţiei umpluturii, iar materialul a fost marcat în funcţie de aceasta, pentru o mai bună analiză a eventualelor perioade de folosire sau umplere a ei. Trebuie de la început să remarcăm bogăţia materialului ceramic şi osteologic, precum şi marea cantitate de cenuşă, pământ cenuşos, cărbune de lemn, pietre, chirpic ars şi crustă de vatră. Acest imens material constituie umplutura de sus până jos a gropii, fără a exista straturi de pământ steril din punct de vedere arheologic pe toată adâncimea ei. Notăm, totuşi, o cantitate mai mică de ceramică şi oase de animale începând cu - 12,85 m. Pe fundul gropii nu s-au găsit decât urmele carbonizate ale unor pari şi bârne de lemn, din care trei dispuşi vertical pe o latură şi o bârnă orizontală, care probabil, era aşezată pe capetele parilor amintiţi.

Ceramica descoperită aparţine celor trei categorii cunoscute pentru perioada sec. I î.e.n. lucrată cu mâna, la roată şi de import. Cantitativ predomina cea lucrată cu mâna, din care distingem: vase borcan, străchini, oale, fructiere, căni, căţui, castroane, boluri, tipsii, protome, capace etc., în total fragmente provenite de la 766 de vase. Din categoria ceramicii lucrate la roată distingem: străchini, imitaţii după vasul kantharos, căni, fructiere, vase cu gura spre interior, vase-urnă, vase cu pereţii drepţi, ulcioare, strecurători, vase cu tub, capace, oale, farfurii, castroane, străchini cu picior. În total fragmente de la 468 vase lucrate la roată din care o parte ceramică pictată dacică.

Dintre fragmentele care provin de la 26 vase de import distingem formele: kantharos, căni, amfore şi platouri.

La acestea adăugăm 24 unelte din os: seceri, râşniţe din tuf vulcanic, 4 pietre de ascuţit, 3 obiecte din fier, din care un cuţit, lustruitor, o verigă din fier, 2 fragmente oglinzi şi 9 fusaiole.

După cum se poate constata, numărul de vase depăşeşte cifra de 1200, din care aproape 2/3 sunt lucrate la mână. Menţionăm că în stabilirea apartenenţei unui anumit număr de fragmente la un vas, am luat în considerare numai anumite părţi ale acestora – de obicei buza vasului – aşa fel încât posibilitatea de a greşi să fie cât mai redusă.

Acest număr mare de vase, care înseamnă – de fapt şi un număr mare de tipuri şi variante într-un complex închis, ne permite obţinerea unor corespondenţe cronologice atât de necesare. Însă, înainte de toate, materialul, aşa cum se afla el în groapă, ne demonstrează umplerea ei într-un răstimp destul de scurt şi deci o folosire limitată la un interval de timp destul de mic.

Deşi nu s-a descoperit nici un obiect care să ne permită o datare precisă a ei, după material cât şi după poziţia stratigrafică de la care porneşte, putem considera că groapa aparţine sfârşitului sec. II î.e.n. şi începutul sec. I î.e.n.

Referindu-ne la material, remarcăm prezenţa principalelor tipuri de vase – de jos până sus – spre exemplu, chiar de la începutul umplerii gropii, la adâncimea de 13 - 15,30 m s-au descoperit fragmente de vase lucrate cu mâna şi la roată, precum şi amfore sau ceramică dacică pictată. Această situaţie se menţine până la suprafaţă. S-ar putea să fi existat, totuşi, două sau trei etape de umplere, situaţie ce am putea să o legăm de cele două gropi practicate în mijlocul celei mari.

Câteva exemple de fragmente ceramice aparţinând aceluiaşi vas, dar descoperite la adâncimi diferite, sunt edificatoare în stabilirea unei durate scurte de umplere a gropii. Astfel, fragmente dintr-o fructieră mare neagră cu lustru au fost descoperite la - 7,70 m - 7,70 - 10,10 - 10,60 iar din altă fructieră fragmente începând cu - 7,50 m şi până la - 13,35 m, deci pe o adâncime de aproape 6 m.

Cărui fapt s-ar datora renunţarea atât de rapidă la o construcţie care a însemnat un volum atât de mare de muncă? Răspunsul, credem noi, este legat de scopul folosirii acestei construcţii sau eventual, de unele schimbări în practica religioasă a celor ce au făcut-o. Din acest punct de vedere avem două posibilităţi în a analiza semnificaţia acestei gropi şi anume: 1. construirea ei pentru a fi folosită ca fântână sau cisternă şi 2. construcţie de cult, legată de practicile religioase ale dacilor din această perioadă.

Construirea ei ca fântână nu poate fi luată în considerare decât în condiţiile în care ar fi fost folosită în situaţii critice – de asediu, altfel, împrejurările oferă posibilităţi multiple pentru aprovizionarea cu apă fără mari dificultăţi şi mai ales, fără asemenea construcţii costisitoare şi greu de exploatat. În aceste condiţii, poziţia ei în cadrul aşezării – în colţul de est – aproape de aşezarea deschisă şi deci expusă pericolului de a fi otrăvită sau de a nu putea fi folosită, exclude această posibilitate. La aceasta se adaugă şi faptul că pânza freatică în acest loc este la mare adâncime – pentru a ajunge la ea ar fi fost necesar să se mai sape încă 18 m! Nu credem să nu-şi fi dat seama cei care au început construcţia ei. De asemenea, locul cel mai ferit pentru o fântână – să-i zicem strategică – ar fi fost în partea de SV a acropolei şi nu aici.

Aceleaşi argumente ar pleda şi pentru imposibilitatea folosirii ei ca cisternă, la care adăugăm faptul că pe marginile gropii, nu s-au observat urme de staţionare a apei.

Pentru cea de a doua alternativă pledează multe din situaţiile interne ale aşezării de la Brad, cât şi similitudini cu descoperiri din alte părţi ale Daciei. Astfel, trebuie să menţionăm construcţia de lemn de pe fundul ei, care nu avea nici un scop practic, sau mai bine zis nu putea să aibă. Cei trei pari înfipţi în pământ pe o latură a gropii şi grinda de lemn aşezată pe capetele lor nu putea servi decât la anumite practici religioase, care nu pot fi reconstituite. De asemenea, cele două gropi succesive, umplute cu cărbune şi cenuşă fină şi căpăcuite cu crustă de vatră, nu pot fi legate decât de anumite practici ale cultului vetrei, situaţie verificată aproape în toate aşezările dacice. La acestea adăugăm faptul că însăşi poziţia ei în cadrul aşezării, poziţie respectată şi în alte aşezări din această perioadă – ne referim la davele de la Răcătău[126], Poiana[127], Popeşti[128], Piscu Crăsani[129], unde s-au descoperit asemenea gropi mari, dar nu au fost săpate complet. Similitudinea construirii unor asemenea gropi în mai multe aşezări de acelaşi tip pledează tocmai pentru un scop mai degrabă religios decât practic (gospodăresc) al acestora.

Se cuvine a menţiona, în sprijinul acestei ipoteze, existenţa unor gropi sau puţuri votive descoperite în diverse aşezări, cum este cel de la Ciolăneşti[130], precum şi gropile mari

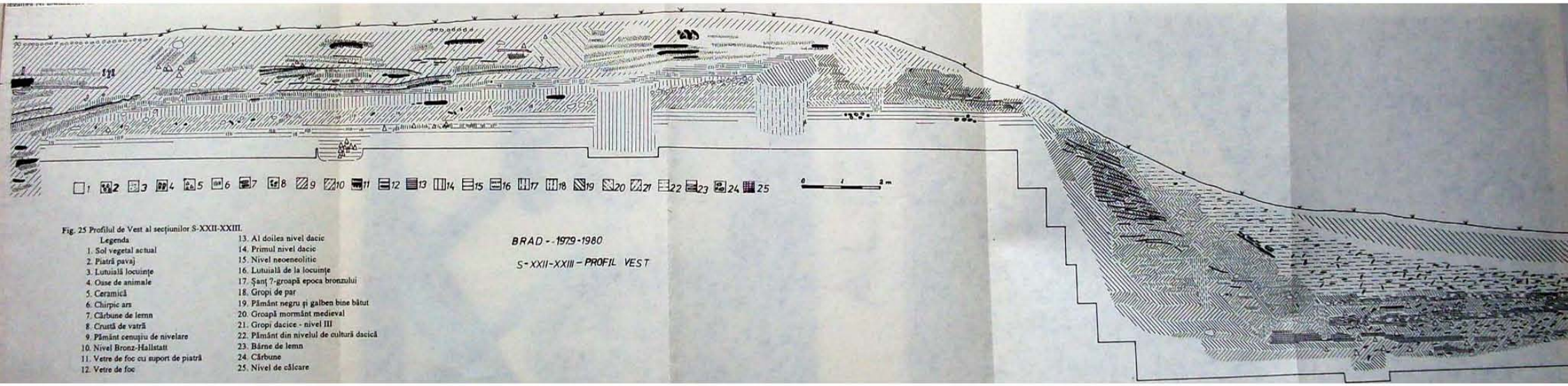

Fig. 25 Profilul de Vest al secțiunilor S-XXII-XXIII.

Legenda

1. Sol vegetal actual
2. Piatră pavaj
3. Lutuială locuințe
4. Oase de animale
5. Ceramică
6. Chirpic ars
7. Cărbune de lemn
8. Crustă de vatră
9. Pământ cenușiu de nivelare
10. Nivel Bronz-Hallstatt
11. Vetre de foc cu suport de piatră
12. Vetre de foc
13. Al doilea nivel dacic
14. Primul nivel dacic
15. Nivel neoeneolitic
16. Lutuială de la locuințe
17. Șanț ?-groapă epoca bronzului
18. Gropi de par
19. Pământ negru și galben bine bătut
20. Groapă mormânt medieval
21. Gropi dacice - nivel III
22. Pământ din nivelul de cultură dacică
23. Bârne de lemn
24. Cărbune
25. Nivel de călcare

descoperite la Ocnița[131], pe care prof. D. Berciu le pune pe seama religiei dacilor, considerând ca verosimilă existența unor camere subterane simbolice în fiecare din davele acestora.

Așadar, fără a putea reconstitui, din motive lesne de înțeles, ritualurile legate de existența acestor gropi, le punem pe seama religiei dacilor.

Renunțarea relativ rapidă la această groapă pentru scopuri religioase, poate fi pusă în legătură cu schimbarea unor ritualuri în această vreme, respectiv legată de apariția la mijlocul sec. I î.e.n. a sanctuarului cu aliniamente sau rotund, cu stâlpi de lemn, în cadrul așezării de la Brad. Rămâne doar ca o ipoteză de lucru studierea existenței unei faze cronologice în construcțiile religioase ale dacilor în care puțurile votive sau gropile cu caracter religios să premeargă marilor sanctuare de mai târziu, având în vedere și faptul că datarea lor (gropilor) la sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. – începutul secolului I î.e.n. pledează pentru aceasta.

Groapa 2/S XXII, la 0,80 m adâncime, fundul la 2,05 m, între m. 8,30 - 9,70. Inventar: din cele 190 fragmente ceramice lucrate la mână s-au putut identifica următoarele tipuri de vase: 21 vase borcan, decorate cu brâu alveolat, crestat, incizii, striuri, unele cu buza ușor îngroșată la exterior, la unele vase borcan fundul este ușor profilat, 2 cățui din pastă grosieră, un vas borcan negru cu lustru, 31 fragmente neolitice. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de următoarele tipuri de vase: 5 fructiere cu picior profilat, buza dreaptă- lată, o farfurie, 4 căni, 3 străchini din care una cu picior, un vas cu gura spre interior, o strecurătoare, un vas urnă și un capac dacice pictate, o amforă roșie și un vas roșu de import. La acestea adăugăm 3 pietre de gresie nu prea mari, chirpic ars, crustă de vatră, cenușă, oase de animale. Datează de la începutul secolului I e.n.

Groapa 5/S XXII, între m. 3,20 - 4,90, la 1,65 m adâncime. Fundul la - 3,30 m. Inventar, peste 300 fragmente ceramice care provin de la 21 vase borcan, unele cu buza ușor evazată, gâtul scurt, decorate cu linii alveolate, crestate, butoni pe gât, conici, butoni rotunzi pe umăr, brâu alveolat și ghirlandă, pastile cu 3 alveole și decor incizat în unghi, brâie scurte alveolate sub buză dispuse vertical, decor striat, gurguie, butoni simpli rotunzi cu una sau trei alveole, 2 vase cu pereții drepți și 2 cățui din pastă grosieră, o strachină neagră cu lustru, cu buza dreaptă și îngroșată spre interior, un vas borcan cărămiziu cu lustru, un sfeșnic cărămiziu, lucrate la mână. Din ceramica lucrată la roată consemnăm: 4 fructiere, 6 căni, un ulcior, o strachină, un vas urnă cu decor incizat în val, cenușii, o cană și o strachină roșii, o amforă roșie și una gălbuie de import, chirpic ars, piatră de râu, crustă de vatră, oase de animale, cenușă, arsură. Datează de la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 3/S XXV, la 1,85 m adâncime, între m. 13,40 - 15. Fundul la - 3,35. Inventar: fragmente de la 9 vase borcan, unul albicios cu butoni, altele cu buza îngroșată și evazată, decorate cu alveole pe gât, striuri, butoni mici cu 3 alveole, butoni mijlocii cu o singură alveolă, butoni mijlocii uniți prin ghirlande din brâu alveolat pe mijlocul vasului, iar pe umăr din loc în loc pastile mari cu alveole, o cățuie din pastă grosieră, o cană și un vas borcan cenușiu cu lustru, fructiere și 2 vase borcan negre cu lustru, unul din ele cu proeminențe late, conice, lucrate la mână, o cană, o fructieră și o strachină cu buza îngroșată și teșită oblic spre exterior, cenușii, o urnă dacică pictată, lucrate la roată. Adăugăm chirpici arși, cenușă, oase de animale, crustă de vatră, o lamă de silex precum și fragmente ceramice neolitice și din epoca bronzului. Datează de la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 8/S XXV, la 2,15 m adâncime, între m. 20,80 - 22. Fundul la - 3,86 m. Se afla în panta ginca platoului spre Siret. Adâncimea a fost luată prin prelungirea orizontalei axului.

Inventar: fragmente de la 8 vase borcan din care unul mic, decorate cu incizii, brâu alveolat, decor pectinat, butoni simpli, pastile, butoni alungiţi cu una sau două alveole verticale, butoni cu 3 alveole, pastile, şir de alveole şi un vas cu pereţii drepţi din pastă grosieră, o fructieră şi 2 vase borcan, negre cu lustru, o străchinuţă cărămizie, fragmente neolitice şi din epoca bronzului, lucrate la mână, o cană cenuşie şi o fructieră roşie, lucrate la roată, 2 pietre de ascuţit cu gaură de agăţat, cenuşă, oase de animale, cărbune, chirpic ars şi crustă de vatră. Aparţine primelor faze ale nivelului III dacic.

Groapa 2/ SXXVI, la 1,85 m adâncime, între m. 21,10 - 22,75. Fundul la - 2,95 m. Se afla tot în marginea platoului spre Siret. Inventar: fragmente ceramice de la 4 vase borcan, decorate cu butoni rotunzi cu două alveole şi brâu alveolat din pastă grosieră, o cană, o strachină şi un vas borcan cenuşii cu lustru, o fructieră neagră cu lustru şi câteva fragmente neolitice, lucrate la mână, o fructieră şi o cană cenuşii la roată, crustă de vatră, chirpic ars, cenuşă, oase de animale, o piatră de râşniţă plată, un creuzet, 4 fragmente mărgele din bronz, 6 fragmente de la o aplică de bronz cu nituri din fier, un creuzet cu urme de bronz şi o fibulă de bronz fragmentară cu resortul în 4 spire, piciorul şi placa în triunghi. Aparţine primelor faze ale nivelului III dacic.

Groapa 5/S III, la 0,35 m adâncime, între m. 58,75 - 60,25. Fundul la - 1,90. Conţine destul de puţin material arheologic din care nu lipseşte cenuşa, arsura şi oasele de animale. Ceramica este reprezentată de fragmente de la 6 vase borcan, din care două mici lucrate la mână din pastă grosieră, 7 căni, 3 vase urnă, 5 fructiere cenuşii, o fructieră roşie, una dacică pictată, o amforă gălbuie şi una roşie de import, din ceramică lucrată la roată, un vas (6690), o fusaiolă (7880), o mărgică din sticlă (11540) şi o fibulă de bronz (5917). Aparţine secolului I e.n.

Groapa 6/S III, la 0,40 m adâncime, între m. 57 - 58,70. Inventar: fragmente de la 7 vase borcan din care 4 mici lucrate la mână, din pastă grosieră, 7 fructiere, o strecurătoare, un capac, 2 căni şi un vas urnă, cenuşii, un vas urnă roşu, lucrate la roată, o râşniţă (6674), un obiect de fier (12553) şi o monedă de argint (5907) – emisă de L. Lucreţio-Trio – A.76 î.e.n. După monedă groapa ar aparţine jumătăţii secolului I î.e.n. însă după material ea nu poate depăşi sfârşitul sec. I î.e.n. - sec. I e.n.

Groapa 8/S III, la 0,45 m adâncime, la m. 52,90 - 54,35. Fundul la - 1,60 m. Inventar: fragmente de la 9 vase borcan din pastă grosieră şi un vas borcan cenuşiu cu lustru, lucrate la mână, 2 străchini, din care una cu picior, 7 căni din care una de lux, 6 fructiere, 2 vase urnă, cenuşii, un capac roşu, o amforă albicioasă şi una roşie, lucrate la roată, un vârf de săgeată (8798) şi o unealtă de fier (10575). Datează de la sfârşitul sec. I î.e.n. şi începutul sec. I e.n.

Groapa 8/S XI-XII, la 1,10 m adâncime, între m. 21,50 - 23,30. Aparţine celui de la doilea nivel dacic, respectiv sec. I î.e.n. Inventar: fragmente de la 3 vase borcan şi 2 căţui din pastă grosieră, un vas borcan mic, negru cu lustru, lucrate la mână, o strecurătoare, o fructieră, 2 căniţe, un vas urnă şi o farfurie, cenuşii, un vas urnă roşu, lucrate la roată, cenuşă, crustă de vatră, chirpic ars, un obiect de fier (9091) şi o căţuie întreagă (14937).

Groapa 11/S XI-XII, între m. 26 - 27,75, la 1,27 m adâncime. Inventarul constă din fragmente ceramice lucrate la mână care provin de la 5 vase borcan şi 2 căţui din pastă grosieră, un vas borcan negrui cu lustru, lucrate la mână, 3 căni, o fructieră şi o cupă cu picior, cenuşii, o amforă roşie de import, lucrate la roată, crustă de vatră, cenuşă, chirpic ars, oase de animale, un cârlig (9103), o ghiulea de praştie (12241) şi o căţuie (12242). Aparţine sec. I î.e.n.

Groapa 21/S XI-XII, la 1,05 m adâncime, între m. 26,30 - 27,80. Ca inventar avea puţin material, care constă din: fragmente de la 2 vase borcan şi o căţuie din pastă grosieră, lucrate la mână, 2 fructiere şi 3 căni cenuşii lucrate la roată, cenuşă, crustă de vatră, arsură, oase de animale, un obiect din fier (8774), o figurină antropomorfă (8773) şi o căţuie (12525). Aparţine sec. I î.e.n.

Groapa 22/S XI-XII, la 0,45 m adâncime, între m. 65,85 - 68,30. Fundul la - 2,20 m. Are un diametru de 2,50 m şi prevăzută cu o treaptă care o apropie de bordeie. Conţinea un bogat material, printre care: zgură, cenuşă, arsură, oase de animale, multă crustă se vatră, chirpic ars şi mai ales ceramică lucrată la mână şi la roată. Din cele peste 450 fragmente din prima categorie s-au putut identifica următoarele forme: 42 vase borcan din care 2 mari de provizii şi 8 mici şi 12 căţui din pastă grosieră, 3 vase borcan şi o fructieră negre cu lustru, o fructieră şi 3 vase borcan cenuşii cu lustru, o strachină cărămizie, câteva fragmente din epoca bronzului. Ceramica lucrată la roată aparţine următoarelor tipuri de vase: 25 fructiere, 6 vase urnă, 9 străchini, un capac, o strecurătoare, 2 vase cu gura spre interior, 16 căni, 2 cupe cu picior, 3 kantharosuri, cenuşii, un vas urnă, o căniţă şi o fructieră, roşii, un platou şi o căniţă, dacice pictate, o cană, o amforă cărămizie, una albicioasă bifidă şi una gălbuie de import, 2 coarne de bovine cu urme de prelucrare, o căţuie (12247) şi o unealtă (8820). Aparţine sec. I e.n.

Groapa 2/S XVII, la - 0,75 m, între m. 7,35 - 8,95. Destul de adâncă, fundul ajunge la - 1,70 m. Conţine material doar pe fundul ei unde se află, în poziţie întinsă, culcate pe partea dreaptă, în marginea dinspre vest, două schelete de câine, suprapuse, între ele un strat subţire de pământ de circa 10 cm. Inventar: fragmente de la 3 vase borcan din pastă grosieră şi un vas borcan cenuşiu cu lustru, lucrate la mână, 2 fructiere, un vas urnă şi 2 căni cenuşii, o cană roşie, o fructieră dacică pictată, o amforă gălbuie cu gura largă, de import, lucrată la roată, o piatră mică de ascuţit şi un obiect de fier (12132). Aparţine secolului I î.e.n.

Groapa 3/S XVII, la 0,40 m adâncime, între m. 14,30 - 15,25. Inventar: 75 fragmente ceramice care provin de la 5 vase borcan, o căţuie şi o strachină mică din pastă grosieră, lucrate la mână, o fructieră şi o strachină cenuşii la roată, o fusaiolă şi un braţ de balanţă (12135) din fier. Aparţine sec. I e.n.

Groapa 5/S XVII, între m. 47,20 - 48,35, la 0,40 m adâncime. Inventar: 3 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, 3 fructiere, 2 vase urnă, o cană şi 2 străchini, cenuşii, la roată, 2 seceri de fier (12160, 12155) şi o unealtă de fier (12156). Aparţine secolului I e.n.

Groapa 13/S XVII, între m. 26,75 - 28,40, la 0,40 m adâncime. Face parte din ultimul nivel dacic. Inventar: fragmente de la 5 vase borcan, din care 3 mici, din pastă grosieră, lucrate la mână, o cană şi o fructieră, cenuşii, o amforă gălbuie de import lucrate la roată, un obiect de bronz (12189) şi un mâner de os (11897).

Groapa 20/S XVIII, la 0,45 m adâncime, între m. 39,30 - 41. Inventar: fragmente de la 8 vase borcan din care 5 mici, două căţui şi fragmente din epoca bronzului, lucrate la mână, 5 căni, 2 vase urnă, 3 fructiere, 2 străchini şi o strecurătoare, cenuşii, o cană dacică pictată, o amforă gălbuie de import, lucrate la roată, o râşniţă din tuf vulcanic, 3 unelte de os (12175, 12174, 12173), cenuşă, chirpic ars, oase de animale. Aparţine sec. I e.n.

Groapa 22/S XVIII, la 0,50 m adâncime, între 34,30 - 35,60. Avea ca inventar cenuşă, arsură, crustă de vatră, oase de animale şi ceramică. Din cele peste 75 fragmente lucrate la mână

s-au putut identifica 6 vase borcan din pastă grosieră şi un vas borcan negru cu lustru. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de o cană, un vas urnă şi o fructieră, cenuşii, o căniţă roşie şi o amforă gălbuie de import. Au mai apărut şi două dopuri de vase din pastă gălbuie (12197, 12195).

Groapa 38/S XIX, între m. 44,15 - 45,75. În afară de cenuşă, crustă de vatră, oase de animale şi ceramică s-a descoperit şi un schelet de câine, aşezat pe partea stângă în mijlocul gropii. Inventarul, foarte sărac constă din: fragmente de la 2 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, 2 fructiere şi o căniţă, cenuşii, o fructieră roşie, lucrate la roată. Aparţine ultimului nivel dacic.

Groapa/S XXI, între m. 4,40 - 6, la 0,40 m adâncime. O groapă foarte puţin adâncă, doar 45 cm, dar destul de largă. Conţinea la fundul ei un schelet de câine, aşezat pe partea stângă, în marginea de SV a gropii. Inventar: 5 vase borcan, lucrate la mână din pastă grosieră, 2 căni şi 2 străchini, cenuşii, o căniţă roşie şi o amforă roşie de import, lucrate la roată, o fusaiolă (12404), un cuţit(12354), un mâner de os (12351), un obiect de os (12282) şi o râşniţă (12523). Aparţine ultimului nivel dacic.

Groapa 7/S XXI, la - 0,40 m, între m. 10,90 - 12,75. Inventar: 125 fragmente lucrate la mână care provin de la 12 vase borcan din pastă grosieră, o fructieră cărămizie, cu lustru, o cană şi o fructieră negre cu lustru, fragmente din epoca bronzului. Din ceramica lucrată la roată am identificat următoarele tipuri de vase: 8 căni din care una de lux, 3 vase urnă, 5 străchini din care 2 cu picior, 2 kantharosuri, un capac, 7 fructiere, cenuşii, o strachină dacică pictată, o fructieră roşie, o amforă albicioasă, bifidă şi una roşie de import. La acestea adăugăm cenuşă, crustă de vatră, zgură, oase de animale, un cercel de bronz (12364) o mărgică de sticlă (12349) şi un creuzet (12285). Se datează în sec. I e.n.

Groapa 8/S XXI, între m. 14,05 - 16,15, la 0,40 m adâncime. Ca inventar, în afară de cenuşă, cărbune de lemn, oase de animale şi chirpic ars, mai conţinea o cantitate destul de mare de ceramică. Au putut fi identificate, pe baza celor peste 100 fragmente ceramice lucrate la mână, următoarele tipuri de vase: 6 vase borcan, 6 căţui din pastă grosieră. Cealaltă categorie de ceramică lucrată la roată, este reprezentată de următoarele tipuri de vase: 6 căni din care una de lux, 6 fructiere, un vas urnă, o strachină, cenuşii, o cană şi o cupă cu picior roşii, un vas cu guler şi o amforă gălbuie, de import. Adăugăm un cercel de bronz (12348). Aparţine sec. I e.n., deci ultimului nivel dacic.

Groapa 10/S XX, la 0,55 m adâncime, între m. 1,35 - 2,70. Inventar: fragmente de la 3 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, 2 vase urnă, 2 căni şi o fructieră, din pastă cenuşie, lucrate la roată, crustă de vatră, oase de animale, cenuşă, un cuţit de fier (12326), un mâner de os (12439) şi un kantharos (13864). Aparţine celui de al doilea nivel dacic – respectiv secolului I î.e.n.

Groapa 15/S XX, între m. 10,90 - 12,35, la 0,60 m adâncime. Inventar: fragmente de la 3 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, 2 fructiere, un vas urnă, 12 căni din care una de lux, 2 kantharosuri şi 4 străchini, din care una cu picior, cenuşii, o fructieră roşie, o amforă albicioasă şi una roşie de import, lucrate la roată, crustă de vatră, oase de animale, cenuşă, 3 rondele cenuşii (12419, 12800, 12475), o fusaiolă (12487) şi o unealtă de fier (12362). Aparţine sfârşitului sec. I î.e.n.

Groapa 18/S XX, la 0,80 m adâncime, între m. 20,10 - 21,05. Inventar: din cele peste 170 fragmente ceramice lucrate la mână provin următoarele forme de vase: 11 vase borcan și o căţuie din pastă grosieră, un vas borcan cenușiu cu lustru. Ceramica lucrată la roată cuprinde următoarele forme: 5 fructiere, 3 vase urnă, 4 căni, din care una de lux, o strecurătoare și 3 străchini, cenușii, o căniţă roșie, o fructieră dacică pictată și o amforă gălbuie de import, o rondea, o piatră de ascuţit (12451), un mâner de os (12440), o fructieră (12537), o strachină (12506), crustă de vatră, cenușă, oase de animale. Aparţine celui de al doilea nivel dacic, către sfârșitul sec. I î.e.n.

Groapa 25/S XXI, la - 0,85 m, între m. 17,05 - 18,80. Puţin material, din care consemnăm: fragmente de la 4 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, o fructieră și un castron cu 3 torţi, cenușii și o căniţă dacică pictată lucrată la roată, o secere de os (12436) și o brăţară de bronz (12293). Aparţine sfârșitului secolului I î.e.n.

Groapa 37/S XXI, la 1,10 m adâncime, între 62,25 - 63,55. Inventarul constă din: fragmente de la 3 vase borcan din pastă grosieră, lucrate la mână, un vas urnă mare, 3 căni, 3 străchini, un vas cu tub și o fructieră cenușii, o cană roșie și o amforă roșie de import, lucrate la roată, o brăţară de fier (12347). Aparţine celui de al doilea nivel dacic, respectiv sec. I î.e.n.

Groapa 46/S XX, între m. 28,05 - 30,20, la 0,85 m adâncime. Inventar: cele peste 300 fragmente ceramice lucrate la mână aparţin următoarelor tipuri de vase: 26 vase borcan, din care 7 mici și 4 căţui din pastă grosieră, decorate cu alveole pe corp, brâu alveolat pe gât, brâu simplu și butoni alungiţi, pastile mijlocii cu 4 alveole, brâu alveolat și butoni mici rotunzi, brâu crestat, un vas borcan cenușiu cu lustru, o fructieră și o cupă cu picior, cărămizii cu lustru, un vas borcan negru cu lustru. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de 7 căni, din care una de lux, 4 străchini, 4 fructiere cenușii, o cană roșie și o amforă gălbuie de import. Au mai fost desocperite: o piatră de ascuţit, 2 căţui întregi (12464, 12509), o strachină (12466), un mâner de os (12445), zgură, crustă de vatră, cenușă și oase de animale. Poate fi datată la sfârșitul secolului I î.e.n.

Din categoria gropilor sub formă de clopot, de pe acropolă, prezentăm următoarele: 6, 13, 26/S I; 2/S V; 1, 2, 6, 15/S X, 2, 10/S XIII, 1/C 1, 2, 3/ XXIII, 1, 2/ XXIV, 4, 5, 6, 7, 10, 16, 18/ SXXV.

Groapa 6/S I, între m. 92,60 - 94,30, apare în profilul de vest al șanţului, prinsă abia la 2,30 m adâncime. Fundul la - 3,20 m, este suprapusă de groapa 7. Inventar: fragmente ceramice care provin de la 4 vase borcan și două vase cu pereţii drepţi din pastă grosieră, o fructieră neagră și un vas borcan cenușiu cu lustru, câteva fragmente neolitice și din epoca bronzului, 3 greutăţi de lut ars, piramidale. Aparţine nivelului I din ultima fază sau nivelului următor.

Groapa 13/S I, la 2,30 m adâncime între m. 68,40 - 69,80, apare și în profilul de est al șanţului, foarte bine lucrată, feţuită, cu urme de pari putreziţi în interior, conţinea multă ceramică, oase de animale, cenușă. A fost folosită pentru păstrarea proviziilor de cereale. Inventar: fragmente de la 3 vase borcan și o căţuie din pastă grosieră, un vas borcan cenușiu cu lustru, o fructieră neagră și o cupă cărămizie cu lustru, un vas mic (4455). Aparţine nivelului II dacic, respectiv sec. III-II î.e.n.

Groapa 21/S I, la 1,70 m adâncime, între m. 2,50 - 3,40, bine lucrată, conţine mult material, printre care: cenușă, cărbune de lemn, arsură, crustă de vatră, oase de animale, ceramică și diverse obiecte. Materialul se afla pe fundul gropii amestecat cu pământ și cenușă. Ceramica lucrată la mână, mai numeroasă, cuprindea fragmente ceramice de la 23 vase borcan și

7 căţui din pastă grosieră, un vas borcan, două fructiere şi o cană, cenuşii, cu lustru, 2 vase borcan, o fructieră şi două căni negre cu lustru. La roată au fost lucrate două fructiere, un vas urnă, 3 căni şi o strachină cenuşii, o amforă cărămizie din import. Se adaugă următoarele obiecte: o brăţară (lănţişor) de bronz (5606), o teacă de bronz (5608), o unealtă de fier (5629), o greutate de la plasa de pescuit (5665), un topor de piatră (5666), o fusaiolă (5668) şi o fibulă (5602). Aparţine celui de al treilea nivel dacic.

Groapa 26/S I, la 1,26 m adâncime, între m. 19,60 - 21,60, apare şi în profilul estic al şanţului, bine lucrată, arsă în interior. Fundul la - 3,70 m. La - 3,40 m a apărut o masă de grâu şi mei carbonizat precum şi arsură de la pereţi, mai ales în partea de sud a gropii. Deasupra, amestecat cu pământ, au apărut multe fragmente ceramice, oase de animale, crustă de vatră, cenuşă şi diverse obiecte. Ceramica lucrată la mână este reprezentată de fragmente de la 16 vase borcan şi 4 căţui din pastă grosieră, 4 vase borcan şi 4 fructiere cenuşii cu lustru, o fructieră neagră cu lustru, un vas borcan, o fructieră şi 2 căni cărămizii cu lustru. La roată s-au putut identifica următoarele tipuri: 3 fructiere, 6 căni din care una de lux, 2 străchini, o strecurătoare şi un kantharos cenuşii, 2 fructiere, o cană, un kantharos şi un vas urnă roşii, o amforă cărămizie şi una gălbuie de import. Adăugăm câteva obiecte: o unealtă de os (5506), o oglindă de bronz (5614), un inel de bronz (5626), o ceaşcă (9426) şi o fibulă de fier (4804). Se datează în sec. I î.e.n.

Groapa 2/S V, la 2 m adâncime, între m. 7,60 - 8,40. Inventar: fragmente ceramice de la 14 vase borcan şi 2 căţui din pastă grosieră, 4 vase borcan şi 2 fructiere negre cu lustru, un vas borcan cărămiziu şi o fructieră cenuşie cu lustru, fragmente neolitice, din epoca bronzului şi hallstattiană antrenate cu ocazia săpării gropii, lucrate la mână, 5 fructiere, 2 vase urnă, o strachină şi o cană, cenuşii, lucrate la roată. Aparţine celui de al doilea nivel dacic, în ultimele faze.

Groapa 1/S X, la 2 m adâncime, între m. 5,65 - 7,05. Inventar: fragmente ceramice care provin de la 8 vase borcan, 4 căţui şi un vas cu pereţii drepţi din pastă grosieră, un vas borcan şi o fructieră cenuşii cu lustru, un vas borcan, două străchini, o fructieră şi 2 căni cărămizii cu lustru lucrate la mână, 2 fructiere şi o cană, cenuşii, o cană roşie, lucrate la roată, precum şi o fibulă de bronz (11440). Datează din sec. I î.e.n.

Groapa 2/S X, între m. 16,30 - 17,25, la 1,75 m adâncime. Fundul la - 3,55 m. Inventar destul de bogat constând din: crustă de vatră, cenuşă, cărbune de lemn, chirpic ars, ceramică, dispus mai ales pe fundul gropii. Fragmentele ceramice lucrate la mână provin de la: 11 vase borcan şi un vas cu pereţii drepţi, din pastă grosieră, decorate cu barbotină, butoni rotunzi, butoni alungiţi cu o alveolă verticală, brâu alveolat, decor pectinat şi cu măturicea, o cană, un vas borcan, cenuşii, 2 cărămizii şi 4 fructiere negre cu lustru. Din ceramica lucrată la roată menţionăm: 6 fructiere, 2 strecurători, o strachină cu picior şi două căni cenuşii, o cană roşie şi o amforă albicioasă de import. Un vas întreg (6685). Aparţine celui de al treilea nivel dacic.

Groapa 6/S X, la 1,65 m adâncime, între m. 22,50 - 23,80. Taie locuinţa mare. Inventar: 10 vase borcan şi 2 căţui din pastă grosieră, 4 vase borcan, 2 căni şi o fructieră cenuşii cu lustru, 3 vase borcan cărămizii unul decorat cu apucători dreptunghiulare, 2 fructiere şi o strachină, cărămizii cu lustru, lucrate la mână, 6 căni, 3 fructiere şi un vas urnă, cenuşii, 2 căni roşii, 2 oale şi un vas borcan din pastă grosieră, lucrate la roată, o râşniţă din tuf vulcanic şi un obiect de bronz (11573). Aparţine nivelului III dacic.

Groapa 15/S X, între m. 11,20 - 12,55, prinsă abia la 2,50 m adâncime, deşi face parte din cel de al treilea nivel dacic, fundul ei ajunge la - 4,10 m, fiind una din cele mai adânci gropi de pe acropolă. Conţinea un bogat inventar din care se remarcă ceramica lucrată cu mâna, fină cu lustru la exterior. Au fost identificate 15 vase borcan, decorate cu butoni rotunzi cu o alveolă şi brâu alveolar, brâu alveolat, 2 căţui şi 2 vase cu pereţii drepţi, din pastă grosieră, o strachină, o cană, 2 vase borcan şi o fructieră, cărămizii, cu lustru, 2 căni şi un vas borcan, negre cu lustru, 3 vase borcan şi o strachină, cenuşii, cu lustru.

Din ceramica lucrată la roată notăm: 8 fructiere, unele cu picior gros şi înalt, 7 căni, 4 străchini şi 2 capace cenuşii, un platou roşu şi 2 amfore cărămizii din import. Poate fi datată la sfârşitul secolului II şi începutul secolului I î.e.n.

Groapa 2/S XIII, între m. 4,90 - 6,15, la 1,40 m adâncime. Bine fasonată, conţinea relativ puţin inventar dispus mai ales pe fundul gropii. În afară de crustă de vatră, cenuşă, chirpic ars, oase de animale, s-au descoperit fragmente ceramice lucrate la mână din pastă grosieră care provin de la 3 vase borcan şi o căţuie, din pastă fină, cu lustru, un vas borcan cenuşiu, o fructieră neagră şi un vas borcan cărămiziu. La roată au fost identificate următoarele tipuri de vase: 2 căni, un kantharos, o fructieră din pastă cenuşie. De asemenea un cercel din bronz (9208). Datează din secolul I e.n.

Groapa 10/S XIII, la 1,70 m adâncime, între m. 6 - 7,10. Inventar foarte sărac, dispus pe fundul gropii. În afară de câteva fragmente care provin de la un vas borcan negru şi unul cărămiziu cu lustru, s-a mai descoperit o fibulă de bronz (9207). Datează din secolul I î.e.n.

Groapa 1/C 1, între m. 7 - 8,50, la 1,10 m adâncime. Inventar: chirpic ars, oase de animale, crustă de vatră, cenuşă, ceramică lucrată la mână şi la roată, diverse obiecte. Din cele peste 275 fragmente ceramice lucrate la mână au fost identificate: 26 vase borcan din care 6 mici şi o căţuie din pastă grosieră, un vas borcan cenuşiu şi două negre cu lustru. Cele lucrate la roată fac parte din 4 fructiere, 2 căni şi o cupă mică cu picior cenuşiu. Adăugăm următoarele obiecte: 3 fusaiole (8138, 8137, 8136), 2 unelte de os (8201, 8200), o unealtă de piatră (8199) un corn prelucrat (8198), o mărgea de sticlă (10730) şi o fibulă de bronz (9198). Se datează în secolul I e.n.

Groapa 2/S XXIII, la 1,70 m adâncime, între m. 4,30 - 5,80. Fundul la 3,30 m. Bine fasonată. Materialul dispus mai ales pe fundul gropii. Inventar: fragmente ceramice de la 23 vase borcan decorate cu butoni cu 3 alveole şi brâu alveolat, pastile cu 3 alveole, butoni rotunzi, pastile mari cu 4 sau mai multe alveole, butoni conici şi brâu alveolat, brâu alveolat, val incizat, butoni rotunzi cu 4 alveole, butoni alungiţi cu o alveolă şi butoni rotunzi cu două alveole, 3 căţui din pastă grosieră, 3 vase borcan, din care unul cu apucătoare în relief curbată în sus şi o fructieră, negre cu lustru, un vas borcan cenuşiu şi unul cărămiziu cu lustru, fragmente neolitice şi din epoca bronzului, lucrate cu mâna, 4 vase urnă, 8 căni, 2 fructiere din care una cu piciorul curbat în exterior, bombat la mijloc, 2 kantharosuri, un ulcior şi o strachină, cenuşii, o fructieră roşie, o amforă gălbuie de import, lucrate la roată. Se mai adaugă o piatră de ascuţit, crustă de vatră, cenuşă, chirpic ars, oase de animale. Aparţine nivelului III dacic.

Groapa 3/S XXIII, între m. 0 - 0,90, la 2,20 m adâncime, cercetată parţial. Inventar: fragmente ceramice care provin de la 18 vase borcan, decorate cu pastile cu 3 şi mai multe alveole, brâu alveolat, gurguie dreptunghiulare în sus şi brâu alveolat, butoni alungiţi cu o

alveolă, butoni alungiţi cu 2 alveole şi brâu alveolat, butoni rotunzi şi conici, 2 căţui din pastă grosieră, un vas borcan şi o cană cenuşii la roată. Aparţine nivelului II dacic.

Grupa 1/S XXIV, între m. 2 - 3,80, la - 1,40 m (3,50). Inventar: fragmente de la 18 vase borcan, decorate cu brâu alveolat, butoni rotunzi, pastile cu 3 alveole, butoni alungiţi, striuri, 3 căţui din pastă grosieră, 2 strâchini, un vas borcan şi o fructieră, cărămizii cu lustru, 3 vase borcan negre cu lustru, din care unul cu apucători dreptunghiulare oblice pe umăr, lucrate la mână, un vas urnă şi 2 căni cenuşii, o strachină şi o fructieră roşii, un vas cu tub şi o fructieră dacice pictate. Aparţine nivelului III dacic.

Groapa 2/S XXIV, între m. 12,55 - 14,35, la 1,40 m adâncime, sub locuinţa 4 cu chirpic. Conţinea un bogat material ceramic. Din cele peste 350 fragmente ceramice lucrate la mână au putut fi identificate următoarele tipuri de vase: 43 vase borcn şi 2 căţui decorate cu pastile mari cu 4 şi mai multe alveole, butoni rotunzi cu o alveolă, butoni conici şi brâu alveolat, val incizat, butoni alungiţi cu o alveolă şi pastile cu brâu alveolat în ghirlandă, buza crestată, butoni conici, gurguie cu vârful în sus, oblice, butoni rotunzi şi decor adâncit în val, din pastă grosieră, un vas borcan, o strachină şi o fructieră, cărămizii cu lustru, 2 vase borcan, o fructieră şi 2 căni negre cu lustru, un vas borcan cenuşiu cu lustru. Ceramica lucrată la roată este reprezentată de un vas urnă, 3 fructiere din care una cu buza îngroşată şi rotujită şi alta cu piciorul înalt şi bombat la mijloc, 5 căni, 1 kantharos şi 2 strâchini cenuşii şi două căni roşii. În afară de acestea s-au mai descoperit: o rondea, piatră arsă de la vetre de foc, crustă de vatră, cenuşă, oase de animale. Datează din secolul I î.e.n.

Groapa 4/S XXV, (- 1,80 - 3,60 m), în c 9 şi 10, în formă de clopot, pereţii bine fasonaţi, fundul uşor alveolat. Diametru la gură de 1,65 m, iar la fund de 2,75 m. Inventarul se afla în tot spaţiul gropii, amestecat cu pământ cenuşos şi gălbui şi era compus din: ceramică – a) lucrată cu mâna din pastă fină cu lustru – 155 fragmente, din care distingem 2 vase borcan cenuşii; 240 fragmente negre, care fac parte din 2 fructiere, o strachină şi 4 vase borcan, cu decor de acolade în relief şi apucători alungite; 30 fragmente cărămizii, de la 2 fructiere mari, o cană mare cu toarta decorată cu butoni, un vas borcan cu apucători dreptunghiulare; b) ceramică poroasă, cărămizie, cu ingrediente de cioburi pisate sau prundiş: 930 fragmente de la 44 vase borcan de diferite mărimi, predomină cele mijlocii, 6 căţui şi fragmente de margine de vatră portativă sau gardină.

Decorul vaselor borcan este foarte divers şi cuprinde următoarele motive: brâu alveolat, brâu alveolat şi butoni rotunzi cu trei alveole; brâu alveolat şi pastile pe corp, între ele, deasupra 3 alveole, butoni mari rotunzi, puţin proeminenţi, ca un fel de barbotină, brâie alveolate dispuse orizontal şi vertical, pastile mari cu cinci alveole, puţin proeminente, brâu în ghirlande, butoni rotunzi cu o singură alveolă la mijloc, de diverse mărimi, butoni cu trei alveole, pastile cu alveole pe corp dispuse în neorânduială, pastile simple pe corp, butoni alungiţi orizontal cu una, două sau trei alveole verticale, butoni alungiţi orizontal cu două crestături, formând trei vârfuri colţuroase, butoni simpli rotunzi, butoni simpli rotunzi şi brâu alveolat, gurguie cu vârful în sus, proeminenţe alungite orizontal fără alveole, adânciturі neregulate pe corp, buze crestate şi incizii pe corp şi pe parte interioară a buzei, butoni rotunzi cu trei alveole şi decor incizat.

Ceramica lucrată la roată este în cantitate mai mică şi provine de la două fructiere mari şi una mijlocie, 5 căni şi un vas de cult - kernos, toate din pastă fină cenuşie şi o cană roşie din import!

În afară de ceramică s-au mai descoperit: o piatră de ascuțit, o fibulă de fier de tipul cu ramă, un vârf de săgeată cu trei muchii, din fier, un obiect din fier - fragmentar, cărbune de lemn, cenușă, chirpic ars, crustă de vatră, oase de animale, unele arse, 8 fragmente de râșniță din tuf vulcanic, un fragment de idol antropomorf și 50 fragmente ceramice neolitice. Datează din prima jumătate a secolului I î.e.n.

Groapa 5/S XXV, între m. 17,35 - 19,25, la 2 m adâncime. Bine lucrată, fundul drept cu diametrul de 1,90 m la gură și 2,35 m la fund. Materialul ceramic amestecat cu cenușă, crustă de vatră, chirpic ars și pământ, se afla mai ales pe fundul gropii. Inventar: 17 vase borcan din care 4 mai mari și 5 mai mici, decorate cu alveole, brâu alveolat, incizii pe corp, butoni simpli rotunzi, butoni rotunzi cu 3 alveole, pastile mari cu trei alveole, un fragment cu pictură, 6 cățui, din care 4 întregibile, din pastă grosieră, 4 fructiere din care una cu piciorul rupt și șlefuit pentru folosire ca strachină; 2 căni, 3 vase borcan și un bol, negru cu lustru, un vas borcan cenușiu, unul cărămiziu și o fructieră cărămizie cu lustru, 16 fragmente neolitice, lucrate la mână, 2 căni cenușii, un ulcioraș și o străchinuță roșii de import, lucrate la roată. În afară de acestea s-au mai descoperit: 4 pietre de ascuțit, o patină de os, o rondea plată, șlefuită, prevăzută cu o gaură la mijloc și câțiva bulgărași de (pastă roșie) ocru roșu. Se observă, așadar, abundența ceramicii lucrate la mână. Datează de la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 6/S XXV, surprinsă în peretele de nord al secțiunii, la 1,50 m adâncime, între m. 17,50 - 19, diametrul la gură de 1,50 m, iar la fund de 2 m. Conținea relativ mult material ceramic, arsură, cărbune de lemn, chirpic ars, crustă de vatră, oase de animale și pământ. Din cele peste 120 fragmente ceramice au putut fi identificate următoarele tipuri de vase lucrate la mână, 8 vase borcan, decorate cu brâu alveolat, butoni rotunzi cu una, două sau trei alveole, brâu alveolat și pastile, incizii, brâu și ghirlandă, trei cățui întregibile și un vas cu pereții drepți, din pastă grosieră, o fructieră, un vas borcan și o cană, negre cu lustru, 2 vase borcan cenușii cu lustru și 6 fragmente neolitice. Ceramica lucrată la roată este mai puțină și provine de la o fructieră cu piciorul înalt și gros și o cană, cenușii și o cană roșie. Adăugăm cele câteva obiecte: un os de animal perforat la un capăt, două pietre de ascuțit, o mărgică de sticlă decorată cu ochi de păun și fragmente de la un ou. Aparține nivelului III dacic.

Groapa 7/S XXV, (-2,10 -3,60 m), în c 10 și 11, în formă de clopot, pereții bine lucrați, diametrul la gură de 1,50 m, la fund 2,50 m, inventarul, aflat mai mult spre fundul gropii, se compune din: ceramică lucrată de mână - a) pastă fină, cu lustru, fragmente care provin de la 2 vase borcan, o fructieră și o cățuie fără toartă, cenușii și două vase borcan cărămizii; b) pastă poroasă cu ingrediente: 16 vase borcan, 3 cățui din care una cu două torți, un vas cu buza dreaptă, corpul alungit, un sfeșnic mic. Decorul este foarte variat și cuprinde: proeminențe conice și caneluri verticale, brâu alveolat, pastile pe corp, brâu alveolat și alveole – câte patru, apucători orizontale și bucle în relief, butoni dreptunghiulari cu șea, butoni rotunzi cu alveole pe corp, proeminențe conice.

Ceramica lucrată la roată: pastă fină, cenușie, 2 căni de lux, una din ele cu toartă împletită, cealaltă din trei cilindri alăturați, 4 fructiere, din care 2 cu buza fațetată, 3 vase cu două torți, 5 căni și o strachină. Din pastă roșie: o cană de import. De menționat că în această groapă s-au descoperit cele mai multe vase întregi și întregibile - 21.

În afară de ceramică inventarul gropii mai cuprinde: 5 pietre de ascuțit, un corn în curs de prelucrare, 4 fusaiole, 2 cuțite de fier, o piatră de praștie și cărbune de lemn, cenușă, crustă de vatră, chirpic ars și oase de animale – unele arse. Poate fi datată la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 10/S XXV, între m. 17,80 - 19,25, la 2,10 m adâncime. Fundul uşor alveolat, la - 3,70 m. Diametrul la gură de 1,40 m iar la fund de 1,75 m. Inventarul destul de bogat, se afla pe tot spaţiul gropii, fiind amestecat. Din cele peste 500 fragmente ceramice lucrate la mână deosebim: 18 vase borcan, din care 4 mari, decorate cu pastile alveolate, brâu alveolat, incizii, brâu alveolat şi crestături pe buze, brâu alveolat orizontal şi vertical, alveole pe corp, butoni rotunzi simpli, butoni alveolaţi, butoni mici şi decor incizat, apucători alungite oblice, 4 vase cu pereţii aproape drepţi, decorate cu brâu simplu, alveolat sau numai cu alveole, o căţuie din pastă grosieră, două vase borcan, o fructieră şi o cană, negre cu lustru, un vas borcan cenuşiu cu lustru, două vase borcan şi o fructieră, cărămizi cu lustru, câteva fragmente neolitice şi hallstattiene. Ceramica lucrată la roată este reprezentată doar de câteva fragmente care provin de la două căni şi două fructiere cenuşii, o fructieră roşie şi o amforă roşie de import. Din inventarul acestei gropi mai fac parte: două pietre de ascuţit, cărbune de lemn, cenuşă şi chirpic ars, crustă de vatră, pietre de râu, oase de animale. Datează de la începutul secolului I î.e.n.

Groapa 16/S XXV, în apropierea sanctuarului rotund, la 1,75 m adâncime, între m 4,50 - 6. Diametrul maxim, la fund, are 2,40 m. Este bine lucrată şi feţuită, fără a fi arsă sau lipită. Fiind în apropierea sanctuarului putea să aibă un caracter de cult. Inventar: fragmente de la trei vase borcan decorate cu butoni rotunzi, brâu alveolar, butoni alungiţi cu o alveolă verticală, o căţuie din pastă grosieră, un vas borcan şi o fructieră, cenuşii cu lustru, o fructieră şi un vas borcan, negre cu luctru, o cană şi un vas borcan, cărămizii cu lustru, 6 fragmente neolitice şi 12 din epoca bronzului, lucrate la mână, 2 căni, o strachină, o fructieră şi un vas urnă, cenuşii, lucrate la roată. La acestea se adaugă cenuşă, cărbune de lemn. chirpic ars, oase de animale, un dop de ceramică şi o fibulă de bronz. Aparţine nivelului III dacic.

Groapa 18/S XXV, (-1,85 -3,55m), în c 4 şi 5, în formă de clopot, pereţii bine fasonaţi, diametrul la gură 1,75 m, la fund 2,80 m. Se află în imediata apropiere a sanctuarului rotund şi clădirii cu absidă (s-ar putea să fi fost contemporană sau cu puţin înaintea acesteia din urmă – chirpicul ars acoperea şi groapa). Materialul se află în tot spaţiul gropii. Inventar: ceramică lucrată cu mâna – a) fină cu lustru: 2 vase borcan, 3 fructiere şi o strecurătoare din pastă neagră, o fructieră cenuşie şi 2 fructiere, o strachină şi un vas borcan, cărămizii; – b) ceramică poroasă, cu ingrediente – 225 fragmente care provin de la 5 vase cu pereţi aproape drepţi, 16 vase borcan, o căniţă şi trei căţui. Decorul, de asemenea, destul de variat: brâu alveolat, brâu alveolat orizontal şi vertical, butoni cu 1, 2 şi 3 alveole, butoni laţi şi alveole verticale, pastile pe corp, caneluri în val pe corp şi pe gât, butoni şi decor incizat.

Ceramica lucrată la roată: pastă fină cenuşie; 4 fructiere, 3 căni, 1 kantharos, 1 vas de cult – chernos; pastă roşie: 2 căni, din care una de lux, o cană şi o strachină mică, dacice pictate.

Pe lângă ceramică s-au mai descoperit: 2 pietre de râşniţă, plate, gardină de vatră, o fibulă de fier cu ramă, 3 pietre de ascuţit, un corn în curs de prelucrare, 3 fusaiole, oase de animale, unele arse, cenuşă, cărbune de lemn, chirpic ars, crustă de vatră. Ca şi la groapa 4/S XXV, fibula cu ramă datează inventarul gropii la începutul sec. I î.e.n. Observăm prezenţa ceramicii dacice pictate.

Din aşezarea deschisă prezentăm următoarele gropi: 1 drum/1965, 12/S XI, 21 S/XII, 25 S/XVII, 31 S/XIX, 4, 9, 13, 35 S/XX-XXI, care fac parte din această categorie.

Groapa 1 drum /1965, descoperită în urma taluzării malului la şoseaua Brad-Drăgeşti. Porneşte de la adâncimea de 0,40 m de 1,50 la gură şi 1,85 la fund; a fost tăiată de o altă groapă în partea de sud. Pereţii au fost arşi puternic pe o grosime de 1,5 cm. A fost construită pentru păstrarea proviziilor. Inventar: fragmente de la 4 vase borcan, din pastă grosieră lucrate la mână,

3 străchini, 4 căni, 4 fructiere cenuşii, o cană roşie, un kantharos roşu de import. Au mai fost descoperite următoarele obiecte: o fusaiolă (11933), un cuţit (brici - 11521), un obiect de fier (11483), un creuzet (8645) şi o lamă de silex (11901). Aparţine nivelului IV dacic.

Groapa 12/S XI, între m. 26 - 27,75, la 1,27 m adâncime. Inventar: fragmente de la 11 vase borcan din care 2 mari şi 3 mici, 2 căţui şi un vas cărămiziu cu apucători dreptunghiulare, din pastă grosieră lucrată la mână, 2 străchini, 1 capac, 5 căni, o cupă cu picior, 6 fructiere şi un vas urnă, cenuşii, o fructieră şi un vas urnă roşii, o amforă gălbuie şi una cărămizie de import, lucrate la roată. Adăugăm un cuţit de fier (8804), o bară de bronz (8805), o fusaiolă (8720), un vas borcan (12538), un creuzet şi o fibulă (8803).

Groapa 21/S XII, la 1.05 m adâncime, între m. 26,30 - 27,80, bine lucrată, având diametrul la gură de 1 m şi 1,50 m la fund. Materialul se afla mai ales pe fundul gropii. Inventar: fragmente de la două vase borcan şi o căţuie lucrate de mână din pastă grosieră, 2 fructiere şi 3 căni cenuşii, lucrate la roată, o figurină de lut antropomorfă (8773), o căţuie (12525) şi un obiect de fier (8774). Poate fi datată în secolul I î.e.n.

Groapa 25/S XVII, la 0,30 m adâncime, între m. 54,85 - 56,40. destul de adâncă, fundul la -1,75 m,bine lucrată şi feţuită. Materialul dispus mai mult pe fundul ei. În afară de cenuşă, cărbune de lemn, oase de animale, s-au descoperit fragmente ceramice lucrate la mână din pastă grosieră, care provin de la 8 vase borcan, din care 4 mici şi 2 mari. Din ceramica lucrată la roată deosebim: 2 căni, 2 străchini, un vas cu gura spre interior, cenuşii, o cană dacică pictată, o amforă gălbuie de import, o rondea (11905) şi o piatră de râşniţă roşcată sfărâmicioasă. Datează din sec. I e.n.

Groapa 31/S XIX, nu prea adâncă, cu diametrul la gură de 1,20 m şi 1,60 m la fund, între m. 37,15 şi 38,35. Inventar: cenuşă, cărbune de lemn, crustă de vatră, chirpic ars, oase de animale şi ceramică. Din ceramica lucrată la mână deosebim 12 vase borcan şi 3 căţui. La roată au fost identificate următoarele tipuri: 3 fructiere, o cană şi o strachină, cenuşii, o fructieră şi o cană roşii, o amforă gălbuie de import. Adăugăm o frumoasă imitaţie din pastă cenuşie după un crater. Aparţine nivelului III dacic din aşezarea deschisă.

Groapa 4/S XXI, la 0,40 adâncime (fundul la -1,80) între m. 5,70 - 8 m. Este foarte largă şi adâncă, bine lucrată şi feţuită, cuprinzând un bogat material, dispus pe toată suprafaţa. Diametrul la gură de 2,30 m, la fund de 2,70 m. Fundul uşor albiat. Inventar: cărbune de lemn, multă zgură, cenuşă, arsură, crustă de vatră, ceramică, diverse obiecte. Ceramica lucrată la mână cuprinde: 8 vase borcan, din pastă grosieră, un vas borcan negru şi o fructieră cărămizie cu lustru, lucrate la mână, 2 vase urnă, 5 căni, 2 kantharosuri, 6 străchini din care 2 cu picior, 6 fructiere şi o strecurătoare, cenuşii, un vas urnă roşu, un vas cu urna spre interior şi o fructieră dacică pictată, un kantharos şi o cană roşii de import. Adăugăm o rondea (12420) şi un ac de fier (12339).

Groapa 9/S XX, la 0,60 m adâncime, în capătul vestic al secţiunii. Are 2 m adâncime, bine lucrată, cu diametrul la fund de 2 m. Conţinea un bogat material arheologic, printre care: 9 vase borcan şi o căţuie din pastă grosieră, lucrată la mână, 3 vase urnă, 15 căni, 8 fructiere, o strecurătoare, un vas cu tub şi străchini din care 3 cu picior, cenuşii, o strachină şi o cană, roşii, un kantharos mic dacic pictat, 2 amfore galbene şi una roşie de import, lucrate la roată, o fusaíolă (12489) şi un creuzet (12472). Predomină, aşadar, ceramica lucrată la roată. Aparţine sec. I î.e.n., ultimele faze.

Groapa 13/S XX, la 0,65 m adâncime, între m. 9,20 - 10,75, cu puţin material, care se găsea pe fundul gropii. Inventar: fragmente de la 4 vase borcan şi o căţuie, din pastă grosieră, un vas borcan negru cu lustru, lucrate la mână, 2 vase urnă şi 2 fructiere, cenuşii, o fructieră roşie, o amforă roşie de import, lucrate la roată, o brăţară de fier (12358), cenuşă, crustă, crustă de vatră, zgură de fier, cărbune de lemn, chirpic ars. Aparţine celui de al doilea nivel dacic.

Groapa 35/S XXI, între m. 36,05 - 37,60, la 1,05 m adâncime. Diametrul la gură este de 1,55 m, la fund de 1,92 m. Inventar: fragmente ceramice de la 7 vase borcan din care trei mici şi 3 căţui din pastă grosieră, o cană cenuşie cu lustru, lucrate la mână, un vas urnă, o cană, o strachină, 3 fructiere, un kantharos, o strecurătoare, cenuşii, o fructieră şi o cană roşii, o căniţă dacică pictată, o amforă roşie cu toarta cilindrică, de import, lucrate la roată, un vârf de săgeată din fier (12309), cenuşă, crustă de vatră, cărbune de lemn, oase de animale. Datează din cel al doilea nivel dacic.

La capătul acestei prezentări, putem spune că cele două tipuri de gropi, cilindrice şi sub formă de clopot au constituit formele de bază folosite în această aşezare. Preponderenţa celor dintâi este dată de faptul că erau mai uşor de construit şi vizau, în special, scoaterea lutului pentru construcţia locuinţelor, fenomen accelerat atât de explozia demografică constatată în sec. I î.e.n. cât şi a deselor incendii care aveau loc în zona principală a aşezării, pe acropolă.

Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că aceste construcţii, indiferent de forma pe care o aveau, erau făcute cu scopuri gospodăreşti, din care, aşa cum notam mai sus, scoaterea lutului pentru construcţia locuinţelor era atât de necesară. Dar existenţa lor pe lângă locuinţe pune şi o altă problemă şi anume aceea de a fi folosite drept locuri de păstrare a proviziilor fiecărei familii. Aşa după cum am văzut, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă au existat gropi speciale pentru păstrarea cerealelor care erau fie arse (în interior) fie lutuite sau netezite pentru a se putea asigura contra umidităţii. Cum astfel de gropi sunt cunoscute în majoritatea aşezărilor dacice Poiana[132], Răcătău[133], Cârlomăneşti[134], Barboşi[135], Căţelu Nou[136], Popeşti[137], Pecica-Arad[138], dar şi în alte epoci cum ar fi de pildă cele de Văleni[139], Tifeşti, Poiana-Dulceşti şi Butnăreşti[140], pentru secolele II-III e.n., considerăm valabile şi pentru daci consemnările lui Tacitus privitoare la sistemul de păstrare a cerealelor de către germani[141].

Deşi s-au cercetat un număr foarte mare de gropi, nu s-a descoperit nici una care să aibă păstrată acea împletitură de nuiele consemnată în săpăturile de la Slimnic[142] şi Arpaşu de Sus[143]. Este firesc însă, ca ele să se fi făcut şi în această zonă, de vreme ce procedeul nu constituia o problemă dificilă nici din punct de vedere al construcţiei în sine şi nici în lipsa materialului respectiv. Este adevărat, însă, că pământul mai uscat din această zonă, de terasă înaltă, nu punea probleme prea mari privind umiditatea şi în acest caz se putea uşor renunţa la aceasta. Numărul cel mai mare de gropi, însă, nu erau arse sau feţuite şi nici nu erau toate pregătite ca depozite de cereale, ci folosite şi în alte scopuri.

La Popeşti, de exemplu, s-au descoperit 5 vase mari de provizii, îngropate în pământ, constituind aşa zisa cămară de lângă clădirea mare cu absidă[144]. Acest lucru ne demonstrează că cerealele puteau fi păstrate şi în felul acesta, iar gropile în care erau introduse recipientele respective erau făcute lângă locuinţe şi aveau, desigur, forma cilindrică. După introducerea vaselor în gropi se arunca pământ pentru a le fixa mai bine. Deşi în Moldova nu s-au descoperit asemenea depozite, putem fi siguri că aceasta se datoreşte nu atât inexistenţei acestui sistem de păstrare a cerealelor cât mai ales a faptului că vasele respective nu s-au păstrat la locul lor, fiind scoase, probabil, după fiecare incendiu sau altă situaţie fortuită. În acest sens trebuie să

remarcăm prezenţa unui număr destul de mare de asemenea vase atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, care au fost, desigur, folosite în primul rând, pentru păstrarea cerealelor.

Folosirea vaselor pentru păstrarea proviziilor şi în afara acestor gropi este posibilă, dar, în aceste condiţii nu mai putea fi asigurată aceeaşi temperatură constantă pe care o ofereau gropile respective şi nici stabilitatea necesară. Oricum nu trebuie să excludem folosirea lor şi în afara gropilor, mai ales că multe din ele s-au descoperit în locuinţe. Dar gropile puteau să adăpostească nu numai cereale ci şi alte produse alimentare, în saci, coşuri sau în recipiente mai mici din lemn ori ceramică, fiind preferate mai ales pentru calitatea de adevărate regulatoare naturale de temperatură. Odată cu degradarea acestora, datorită atât rozătoarelor cât, mai ales, infiltraţiilor de apă, renunţarea folosirii lor era urmată de umplerea, uneori rapidă, cu materiale diverse. Numai aşa putem explica, de cele mai multe ori, puţinele materiale arheologice descoperite în ele şi mai ales cenuşă, oase de animale, chirpic ars şi în special pământ de nivelare, aflat la îndemână, în condiţiile deselor refaceri. După cum fragmentele ceramice sau unele obiecte ce se mai găsesc uneori în aceste gropi sunt dispuse, în general, pe fundul lor.

În aceste condiţii este greu să credem că se făceau gropi speciale pentru aruncarea resturilor manajere. În sprijinul acestei ipoteze vin şi alte elemente specifice acestei aşezări. Abundenţa materialelor ceramice şi osteologice în straturile de pământ între complexele de locuire, demonstrează că o mare parte din ele nu făceau obiectul unei acţiuni de salubrizare, iar dacă aceasta exista, era mult mai uşor ca resturile menajere să fie aruncate în vale pe apa Siretului, din imediata apropiere, decât să se fi făcut gropi speciale, care oricum nu puteau să constituie în condiţiile unei mari aglomerări de locuinţe, o rezolvare pentru o bună parte din locuitori. O necesitate ar fi existat pentru cenuşa din vetre care nu putea fi aruncată la întâmplare, însă compoziţia umpluturii gropilor arată că aceasta este prezentă mai ales pe fundul lor, deci numai atunci când erau părăsite şi trebuiau umplute. Cele care au mai multă cenuşă sau alte materiale au fost umplute imediat după un incendiu, ori au altă semnificaţie, în special de cult.

Cantitatea extrem de mare de oase de animale provenite de la consumul de carne descoperite mai ales în strat, demonstrează faptul că acestea erau aruncate la întâmplare. De altfel, chiar printre pietrele de pavaj din centrul acropolei, au fost descoperite oase şi fragmente ceramice.

Cu totul alta putea fi situaţia în aşezarea deschisă, unde, din cauza distanţei mari faţă de Siret, se impune o oarecare grijă pentru aruncarea resturilor menajere. În această zonă am putea vorbi despre gropi speciale pentru resturile menajere, însă inventarul majorităţii acestora arată că situaţia nu diferă prea mult faţă de acropolă. Şi aici majoritatea gropilor, exceptând pe cele de provizii sau cu caracter de cult, conţin materiale şi ceramică, mai ales pe fund şi mai puţin în partea superioară a lor.

Pe acropolă aceste gropi ar fi ocupat un spaţiu care şi aşa era foarte restrâns, la care se adaugă faptul că prezentau un real pericol pentru dărâmarea locuinţelor, care şi aşa sufereau de pe urma tasării pământului la unele gropi mai vechi peste care se construiau. Multe din gropi au în partea superioară, datorită tasării pământului, una, două sau chiar mai multe lutuieli succesive de locuinţe provenite de la refacerea repetată a acestora în urma denivelării podelei.

Cum situţia este identică şi la alte aşezări din acestă perioadă, ne referim în special la cele de tip *dava*, ca de pildă la Răcătău[145], Poiana[146], Popeşti[147], Pecica[148], unde stratigrafia pare foarte complicată tocmai datorită acestor ondulări de lutuială sau chiar al straturilor de nivelare, datorită gropilor, putem fi siguri că pe acropolă nu se făceau gropi speciale pentru aruncarea resturilor menajere. Simpla umplere a celor de provizie care ieşeau din uz, mai ales după un

incendiu, sau după dărâmarea pereților (în care aruncau mai întâi resturile de la locuințe și cenușa provenită de la arderea lor), lasă impresia existenței unor gropi pentru resturi menajere, tocmai datorită faptului că în ele se aruncau principalele resturi ale incendiilor și mai apoi pământul de nivelare care umpleau definitiv, pentru a se putea construi o nouă locuință.

Dacă fenomenul umplerii acestor gropi nu este legat de un proces al păstrării curățeniei în cadrul acropolei, nu vedem de ce aceasta ar fi fost obligatoriu în așezarea deschisă, unde spațiul larg între locuințe, apropierea unora dintre ele, de partea abruptă a terasei sau chiar a șanțului de apărare, ofereau suficiente posibilități de aruncare a resturilor menajere fără a se construi locuri speciale pentru aceasta. Și aici, cantitatea mare de fragmente ceramice și oase de animale din stratul de cultură, vine să confirme un oarecare dezinteres față de curățenia spațiilor libere dintre locuințe. Este adevărat că aceasta nu se referă la materialele care ar fi constituit un pericol pentru sănătatea oamenilor sau securitatea locuințelor, mai ales împotriva incendiilor.

Folosirea gropilor pentru păstrarea proviziilor este documentată și de prezența acelor bordeie, adevărate depozite colective, cum este cel din S XII, unde 6 gropi au servit păstrării unor materiale diverse, care nu puteau aparține, desigur, unei singure familii. Existența unui singur acoperiș pentru mai multe asemenea gropi, arată și o atitudine colectivă față de proviziile comunității atât de importante pentru acele vremuri. Din acest punct de vedere, nu excludem nici existența unor adevărate hambare sau magazii comune sau familiale construite la suprafața solului, mai ales din lemn sau nuiele, dar care nu s- au păstrat. Documentate în alte așezări, mai ales în zona munților Orăștiei[149], nu puteau lipsi și în alte locuri unde lemnul era la îndemâna tuturor.

Demn de remarcat este și faptul că în ultimul nivel dacic, exceptând ultimele faze, pe acropolă nu au mai fost construite gropi de provizii sau de cult. Acest lucru se datorește în primul rând, faptului că grosimea stratului de cultură, până la acea dată, era destul de mare și avea o compoziție care nu asigura nici o rezistență acestora. În aceste condiții era de prisos să se sape gropi care se năruiau imediat. Chiar dacă au existat unele, mai puțin adânci, ce constituiau lăcașuri pentru vasele mari de provizii, ele se umpleau imediat ce nu mai erau folosite și pământul se uniformiza. În orice caz, straturile de lutuială și nivelări ale nivelului III dacic nu au mai fost străpunse de asemenea gropi. Ar însemna, așadar, că locuitorii de aici nu mai aveau depozite de grâne în gropi ci la suprafața solului, sau acestea erau construite în altă parte. Un indiciu în acest sens l-ar putea constitui gropile din partea de vest a așezării deschise. Aici, pe o suprafață destul de mare, au fost descoperite peste 50 de gropi, fără urme de locuințe printre ele, cu excepția câtorva bordeie, care erau dispuse în marginea zonei amintite, spre centrul așezării deschise. Cu excepția unui număr restrâns care au putut avea alte semnificații, majoritatea gropilor conțineau un inventar foarte sărac. Cum printre ele se aflau și câteva bine fasonate, lipite sau chiar arse, considerăm că este posibilă ipoteza după care întreaga zonă de aici constituia un câmp de gropi-depozit, pentru locuitorii ce-și aveau locuințele pe acropolă. În sprijinul acestei idei vine și faptul că aproape toate gropile din această zonă datează din sec. I e.n., perioadă când, pe acropolă, așa cum notam mai sus, nu s-au mai construit. Gropile din șanțul de apărare, mai ales cele din zona intrării, aveau, desigur, aceeași destinație, dacă avem în vedere faptul că fortificația, în sec. I e.n., nu mai era întreținută.

Ipoteza existenței unor câmpuri de gropi dar cu altă destinație, a fost formulată de către M. Ignat pentru așezarea de la Zvoriștea[150]. Aici s-au descoperit mai multe gropi cu puțin material, în afara spațiului locuințelor, care au fost puse pe seama unor morminte. Cum inventarul nu indica existența mormintelor și cum nici alte elemente sigure, care să ateste existența unor asemenea morminte, nu au fost descoperite, rămânem la ideea că ele aveau rostul

de depozite. Același lucru, credem noi putea fi la Moigrad, cu toate că aici s-au descoperit și oase arse care ar putea proveni de la incinerarea unor oameni[151].

Posibilitatea folosirii gropilor ca loc pentru arderea ceramicii, ipoteză formulată de I.H.Crișan[152], care pornea de la faptul că nu se găsesc cuptoare de ars ceramică în marile așezări dacice, este exclusă la Brad, nu atât pentru imposibilitatea arderii unei cantități atât de mari de vase în cuprinsul așezării unde sunt gropi, cât mai ales pentru faptul că nu putem admite existența unor cuptoare într-o zonă atât de aglomerată, cum era acropola. Același lucru poate fi valabil și pentru topirea fierului[153], cu toate că în multe asemenea gropi, mai ales în așezarea deschisă, s-a descoperit zgură de fier. Prelucrarea metalelor sau arderea ceramicii erau făcute, desigur, tot în cadrul așezării, dar într-o zonă, probabil, marginală care nu a fost încă depistată.

O bună parte din gropi au avut semnificații religioase fiind legate de unele ritualuri practicate de locuitorii acestei mari așezări. Astfel, multe gropi, mai ales cele în formă de clopot aveau ca inventar fragmente de vetre, mai ales crustă, și pot fi legate de cultul vetrei. Această practică a fost atestată aproape în toate așezările dacice. Radu Vulpe, pe baza descoperirilor de la Poiana, constată că aceste bucăți de vetre, uneori chiar vetre întregi, nu puteau fi legate decât de cultul domestic al vetrei și al focului[154], care, spunem noi, ar fi putut deveni o obișnuință sau o regulă ce nu mai necesita ritualuri speciale. De aici și prezența acestor urme în gropi care nu aveau numai decât semnificații cultuale sau, în orice caz, nu mai erau construite special pentru aceasta.

Alte gropi, cum ar fi cele din imediata apropiere a sanctuarului rotund (4,7/S XXV) pot fi puse în legătură și cu alte ritualuri din acest lăcaș de cult, în urma cărora se aruncau diverse obiecte, mai ales ceramică. Aceste gropi conțin, de obicei, o cantitate mare de obiecte, unele întregi sau întregibile, din care nu lipsesc fructierele mari negre sau cenușii cu lustru, lucrate la mână, cestile cu decor în relief, în interiorul cupei, vasele chernos etc. Din acest punct de vedere este suficient să amintim marea bogăție a gropilor notate mai sus, care sunt contemporane cu primul nivel al construcției cu absidă sau cu sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn. Existența materialului până aproape de gura gropilor respective, vorbește de la sine că erau folosite o perioadă mai îndelungată de timp. Nu mai puțin semnificativă este groapa 18 din C 1, care, așa cum arătam, nu putea să aibă decât o funcție religioasă, legată de anumite culte chtoniene ce mai puteau să persiste în această epocă (sfârșitul secolului II și începutul secolului I î.e.n.) măcar sub forma unor obiceiuri populare, dacă nu chiar printr-o existență concomitentă, într-o anumită fază, cu cele uranice[155]. Este ideea care se degajă din prezența acestor impresionante complexe în mai multe așezări dacice, mai ales de câmpie, într-o perioadă care premerge apariția sanctuarelor cu aliniamente sau rotunde, bine cunoscute în etapele următoare.

Un alt grup de gropi, toate cilindrice, conțineau schelete de animale. Cele mai multe situate în așezarea deschisă, din care două în zona de vest, una în șanțul de apărare și alta în centrul ei. Fiecare din aceste gropi conținea unul sau două schelete de câine. O singură groapă, pe acropolă, Gr. 51/S I, avea un craniu de cal.

Înhumări de câini s-au descoperit în mai multe așezări dacice printre care: Cucorăni[156], Răcătău[157], Peretu, Zimnicea[158] etc., însă nicăieri nu s-a putut stabili adevărata semnificație a acestor practici. Pentru o perioadă mai târzie, Gheorghe Bichir, studiind mai amănunțit această problemă, în legătură cu prezența lor în așezările carpice, le pune pe seama unor sacrificii dictate de unele criterii economice, mai ales că printre aceste înhumări, se găsesc și schelete de iepuri[159]. Scheletele de cai sau numai părți din ei, s-au descoperit la Cătunu[160], Grădiștea-Brăila[161] etc. unde au fost considerate ca având semnificații de cult, fără a se putea spune prea mult despre aceasta.

O ultimă categorie de gropi se referă la cele din așezarea deschisă în care s-u făcut înhumări umane. Problema fiind legată de necropola așezării dacice va fi prezentată la capitolul respectiv.

III. SISTEMUL DE FORTIFICAȚII

Din cele 20 secțiuni practicate în zona principală a așezării, 12 au avut în vedere cunoașterea unor aspecte legate de sistemul defensiv. Cele mai consludente rezultate, privind această problemă, ne-au fost oferite de secțiunile S II, S IIb și S XIV, iar pentru palisada dacică, de secțiunile S X-V, unde s-a putut face și corespondența între fortificație și unele edificii de pe acropolă. Pentru contraescarpă, în afară de datele din S IIb, merită să amintim pe cele din S III și S XI-SA.

O prezentare succintă a principalelor urme lăsate de construcțiile defensive ale acestei așezări, se impun cu atât mai mult cu cât aceasta prezintă și unele particularități față de celelalte așezări de tip *dava* cunoscute până în prezent.

Deși platoul respectiv a fost locuit încă din epoca neolitică – cultura Precucuteni – prima fortificație s-a făcut în epoca bronzului, cultura Monteoru, faza I C2 - I a și constă dintr-un șanț și un val de apărare, care separă o porțiune de pământ de restul terasei. Șanțul și valul închidea o incintă care avea o suprafață de circa 10.000 m.p., ce constituia prima zonă locuită de o populație a epocii bronzului. O a doua incintă, care aparținea tot acestei epoci, era delimitată de un al doilea șanț de apărare, construit la circa 500 m de acesta. Atât prima cât și a doua incintă au fost, după descoperirile de până acum, destul de slab locuite în această epocă, zona având un caracter de cetate de refugiu[162] (fig. 1).

După mărimea valului, care se păstrează, pe unele porțiuni, destul de bine, șanțul adiacent nu avea o dimensiune prea mare, dar grija pentru această fortificație este ilustrată de placarea cu pietre de râu a valului în interiorul zonei fortificate. Cel de al doilea șanț nu mai avea val.

Aceeași fortificație a fost folosită și în prima epocă a fierului, când se constată, în unele locuri, înălțarea valului, tot cu pietre de râu. De asemenea, primele două niveluri dacice – sec. IV-II î.e.n. au folosit fortificația veche, fără însă a- i acorda mare atenție, de vreme ce s-au construit locuințe chiar pe valul de apărare, existând tendința de aplatisare a lui.

Începând cu cel de al treilea nivel dacic de pe acropolă, respectiv jumătatea sec. I î.e.n., așezarea capătă o nouă fortificație, mult mai puternică, care constă, ca și în epocile anterioare, tot dintr-un șanț de apărare, la care se adaugă o construcție de lemn. Acest șanț, păstrând dimensiunile incintei existente încă din epoca bronzului, începe de pe coama valului monteorean (distrugând întreaga fortificație mai veche) și are o formă trapezoidală cu deschiderea maximă de 56 m și adâncimea de 10 m (pl. 347/1)

Dimensiunile foarte mari ale șanțului în comparație cu incinta ce o închidea, nu mai cerea un alt element de fortificație respectiv un val, deoarece ar fi micșorat și mai mult suprafața acesteia. Valul a fost înlocuit cu o palisadă simplă – un fel de gard dublu de lemn între care era bătut pământ – având grosimea de circa 0,60 - 0,80 m. Construită pe marginea șanțului rolul acestei palisade era, printre altele, acela de a apăra locuințele ce erau făcute imediat în spatele ei (fig. 33) (pl.347/2)

Dacă luăm în considerare adâncimea de 0,50 - 0,60 m la care erau înfipți stâlpii de susținere, palisada nu avea o înălțime prea mare, totuși așezată pe marginea unui șanț atât de lat și adânc, eficacitatea ei era foarte mare.

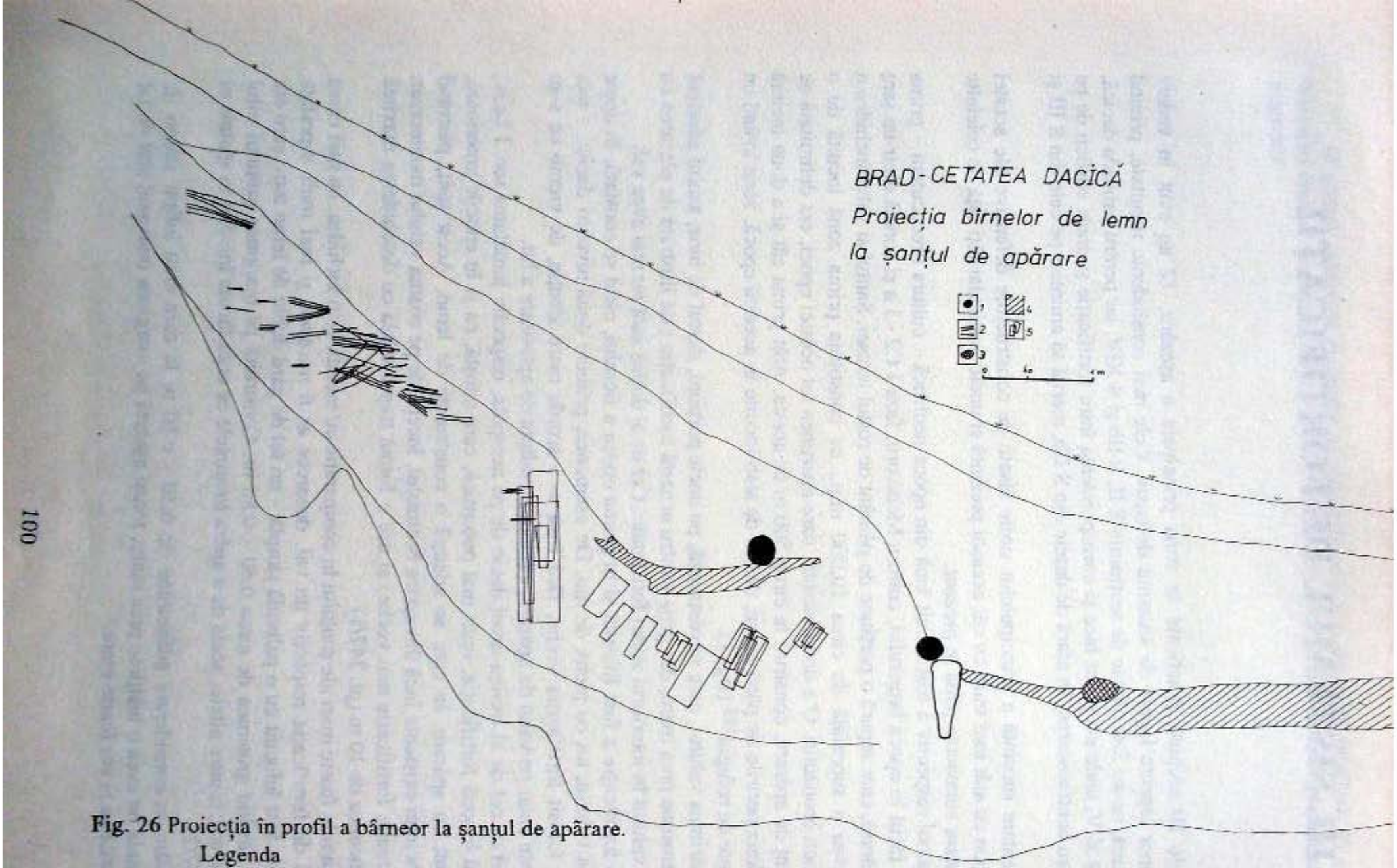

Fig. 26 Proiecția în profil a bârneor la șanțul de apărare.

Legenda

1. Bârne de lemn așezate orizontal pe escarpă
2. Bârne de lemn așezate perpendicular pe escarpă
3. Piatră
4. Pământ de călcare
5. Pari de lemn înfipți vertical sau oblic în zona escarpei

Înclinația laturilor șanțului de apărare era diferită, mai puternică în zona dinspre acropolă (escarpa) de circa 45° și mai lină în zona așezării deschise (contraescarpa), unde, pe alocuri, era amenajată în trepte.

În zona intrării pe acropolă s-a descoperit o construcție din lemn, surprinsă pe o lățime de 9 m, dar fără a-i prinde marginele, care avea rolul unei porți de intrare și constituia, totodată un sistem de întărire a escarpei șanțului de apărare. Aceasta era necesară, mai alea, în partea de nord-vest a acropolei, acolo unde agenții naturali distrugeau mai lesne construcțiile de pământ și mai ales panta șanțului de apărare. De altfel, însăși lățimea mare pe care s-a surprins această construcție, ne arată că avem de a face cu o acțiune de întărire a fortificației (pl.348/1)

Prima fază a acestei construcții constă dintr-o platformă de 0,70 m grosime și 5,50 m lungime, ce pornește de pe acropolă, din nivelul III dacic, tăind cele două niveluri dacice anterioare precum și o parte din fortificația epocii fierului și a bronzului. În compoziția acestei platforme se observă straturi succesive de pământ galben-lutos, cu mare aderență, de culoare mai închisă sau mai deschisă, bine bătut, în care erau înfipte, desigur, elemente de fortificații din lemn ce nu s-au mai păstrat. Cu excepția unor gropi de par, care nu ne permit o reconstituire a construcției acestei fortificații, nu s-au mai descoperit alte urme pe această platformă. De altfel, gropile menajere aparținând nivelurilor ulterioare, care au străpuns platforma, au distrus urmele ce ar mai fi putut rămâne din ele. După această platformă și legată de ea, începe șanțul de apărare dacic, care are trei faze, la distanțe în timp nu prea mari:

I - prima fază corespunde construcției șanțului de apărare, când escarpa din această zonă, avea o pantă abruptă tăiată în pământul galben, la fel ca pe celelalte laturi ale acropolei, în timp ce contraescarta era amenajată, aici, în pantă lină pentru a facilita intrarea pe acropolă. Fazei de construcția a șanțului îi corespunde un strat destul de subțire de depuneri arheologice, care constau din pietre, oase de animale, chirpici și în special ceramică din epocile anterioare, antrenate din straturile distruse cu prilejul săpării șanțului;

II - celei de a doua faze îi corespunde construcția de lemn, care avea rolul de a întări escarpa șanțului de apărare, precum și ușurarea sau îngreunarea intrării pe acropolă. Astfel pe linia șanțului de apărare, de sus până jos, s-a bătut un strat de pământ galben sau negricios, succesiv, cu mare aderență la panta șanțului de apărare, cu o lățime de 0,35 - 0,40 m, în care s-au înfipt bârne de lemn, în poziția orizontală sau ușor înclinată, perpendiculare pe panta șanțului, formându-se un fel de acoperiș în trepte. Bârnele, cu dimensiunile de 1 - 1,50 m lungime și un diametru de 0,15 - 0,25 m erau bine prinse în pământ. Pentru a se permite o ușoară înclinație s-au folosit și bârne transversale. Această *armătură* era susținută de un rând de pari înfipți vertical la adâncimea de circa 3,5 - 4 m de la nivelul de sus al bârnelor. La 2 m de acești pari, pe fundul șanțului și paralel cu aceștia, un alt rând de pari, dar de data aceasta așezați în poziție oblică. La unii din ei, pentru a se menține poziția oblică, s-au descoperit un fel de contraforturi, din bucăți de lemn. La 1,50 m de aceștia și tot paralel cu ei un al treilea rând de pari așezați vertical, încheia întreaga construcție de lemn. Între primul și al treilea rând de pari s- ar fi putut să existe un pod mobil, care, aruncat dinspre acropolă, ușura trecerea șanțului de apărare spre această parte a așezării după cum, al doilea rând de pari, care erau așezați în poziție oblică, ar fi putut să fie ascuțiți la capătul din afară, pentru a constitui un obstacol în plus, împotriva celor ce ar ataca această zonă, după ridicarea podului de care am amintit mai sus (pl.348/2) (fig. 25 și 26)

Nivelul de călcare corespunzător acestei construcții este destul de gros, bine bătut, deci larg folosit ca loc de trecere și conține multă ceramică, oase de animale și mai ales pietre, un adevărat pavaj. De asemenea, are în compoziție mult cărbune de lemn provenit de la

construcțiile de pe acropolă distruse în repetate rânduri de incendiile constatate în cercetările noastre;

III - în fine, unei a treia faze îi corespunde un strat de pământ bine bătut, care apare în trepte, datorită poziției bârnelor peste care s-a așezat pământul, după care, în zona contraescarpei, apare un alt nivel de călcare cu multe resturi osteologice, cărbune de lemn și piatră. Între cele două niveluri de călcare apare un pământ galben-murdar provenit de la construcțiile de pe panta șanțului de apărare sau chiar de la locuințele de pa acropolă. Peste acest nivel, care constituie ultima amenajare a șanțului de apărare, s-a descoperit mult material de scursură, foarte mult cărbune de lemn, probabil de la ultimele construcții defensive de pe marginea acropolei, vetre de foc, cuptoare etc. Acestea ne demonstrează că acest element de fortificație respectiv șanțul – nu mai era întreținut și deci nu mai reprezenta un interes pentru locuitorii așezării. Însăși așezarea, capătă din acest moment, alt caracter decât cel militar. Trebuie să remarcăm faptul că cele trei faze de construcții de la șanțul de apărare au fost surprinse numai în zona dinspre nord-vest a acropolei – respectiv în porțiunea presupusă a intrării. În rest, situația stratigrafică ne indică o întreținere a pantelor șanțului de apărare pe toată durata fazelor semnalate în zona intrării, fără a exista construcții speciale din lemn sau pământ. Abia către sfârșitul celei de a treia faze, sau chiar imediat după aceasta, apar și aici elementele care ne indică o renunțare la fortificații, respectiv apariția unor construcții civile-gospodărești, umplerea treptată a șanțului etc.

Materialele descoperite în șanțul de apărare, cele trei faze ale construcțiilor din zona intrării, nivelul de la care pornește șanțul de apărare și palisada de lemn ne indică o datare a acestei mari fortificații, la mijlocul sec. I î.e.n.

Printre materiale menționăm prezența ceramicii caracteristice acestei perioade, fibule care se datează la jumătatea sec. I î.e.n., o monedă de argint emisă în anul 48 î.e.n., descoperită chiar pe fundul șanțului etc. În ceea ce privește nivelul de la care pornește șanțul sau construcțiile de lemn, elemente surprinse în toate secțiunile care au atins zona fortificată, ne indică stratul de cultură datat în sec. I î.e.n., corespunzător, deci, celui de al treilea nivel dacic de pe acropolă.

Ultima fază de folosire a palisadei și șanțului de apărare, poate fi pusă în legătură cu construcțiile gospodărești și materialul de umplutură în care s-au descoperit numeroase obiecte ce pot fi datate la sfârșitul sec. I î.e.n. și sec. I e.n. printe care numeroase fibule din fier și bronz, obiecte de podoabă și ceramică.

Așadar, putem conchide că fortificația dacică de la Brad apare la jumătatea sec. I î.e.n., din nivelul III dacic de pe acropolă, a fost bine întreținută o perioadă nu prea mare de timp, pentru ca la sfârșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n., interesul pentru ea să scadă treptat până la abandonarea definitivă. Așezarea însă, capătă un caracter mai mult administrativ, meșteșugăresc sau chiar politic, cu o mare influență asupra așezărilor dacice dintr-o zonă destul de întinsă. Este situația tuturor marilor așezări de tip dava din Dacia preromană, așezări cu un pronunțat caracter protourban, care au făcut, printre altele, să fie consemnate de geograful Ptolemeu drept *poleisuri*[163].

Odată cu marile progrese înregistrate în studierea civilizației geto-dacice, marcată de numeroasele descoperiri ale arheologilor noștri din ultimele trei decenii, cercetarea devine din ce în ce mai nuanțată, mai completă și mai diversificată, legată de multiplele aspecte pe care le înglobează o așezare, o cetate sau oricare alt monument al culturii materiale și spirituale ale acestora.

Unul din aceste aspecte îl reprezintă și problema fortificațiilor la geto-daci, problemă de multe ori în centrul atenției cercetătorilor noștri, fără, însă, a se lămuri definitiv, multe din

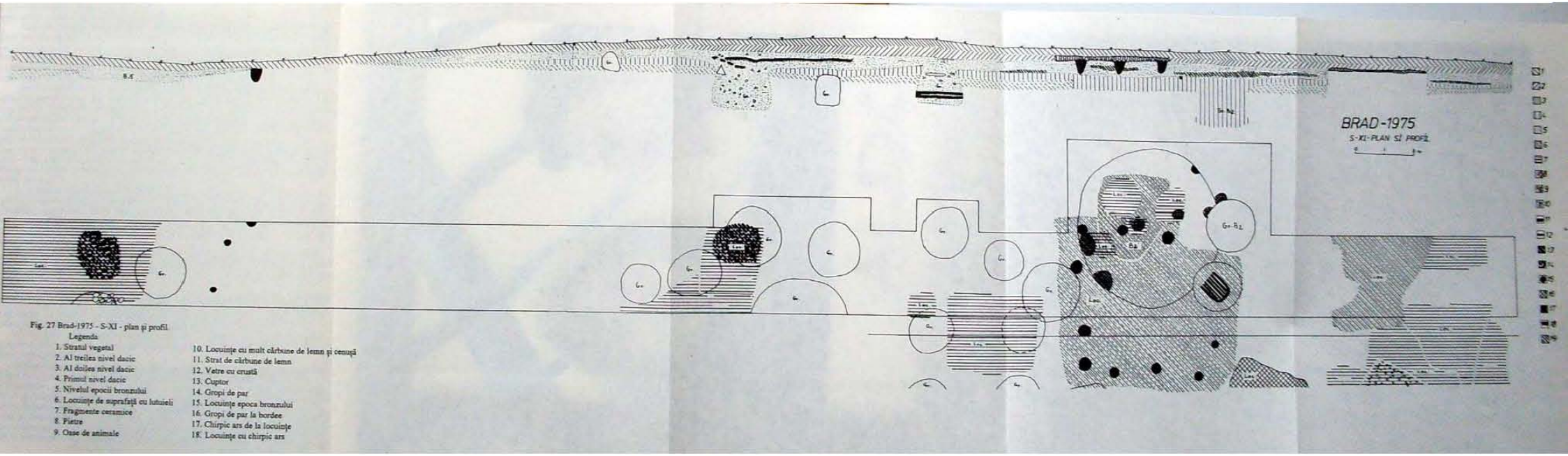

Fig. 27 Brad-1975 - S-XI - plan și profil.

Legenda

1. Stratul vegetal
2. Al treilea nivel dacic
3. Al doilea nivel dacic
4. Primul nivel dacic
5. Nivelul epocii bronzului
6. Locuințe de suprafață cu lutuieli
7. Fragmente ceramice
8. Pietre
9. Oase de animale
10. Locuințe cu mult cărbune de lemn și cenușă
11. Strat de cărbune de lemn
12. Vetre cu crustă
13. Cuptor
14. Gropi de par
15. Locuințe epoca bronzului
16. Gropi de par la bordee
17. Chirpic ars de la locuințe
18. Locuințe cu chirpic ars

elementele ce compun aceste vestigii, ne referim, în special, la ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub numele de *dava*, termen folosit mai ales pentru o perioadă cuprinsă în limitele ultimelor secole î.e.n. şi primul secol al erei noastre, de când şi izvoarele literare consemnează prezenţa acestora pe pământul Daciei.

Este suficient să amintim, din acest punct de vedere, faptul că în ultimii 30 de ani, pe lângă cele câteva aşezări de acest tip cunoscute şi în parte cercetate[164], s-au descoperit numeroase alte cetăţi în toate regiunile ţării, printre care cele de la Căpâlna, Piatra Craivei, Tilişca în Transilvania[165], Berindia, Clit, Tăşad, Marca în Crişana[166], Pecica, Arad[167], Socu-Bărbăteşti, Ocniţa în Oltenia[168], Popeşti, Cârlomăneşti, Gradiştea în Câmpia Munteniei[169] şi Tiseşti, Bâtca Doamnei, Calu, Cândeşti, Barboşi, Răcătău, Brad în Moldova[170].

Deşi cercetarea intensă a multora din ele a adus o bogată informaţie privitoare la diverse aspecte ale existenţei lor, mai sunt încă probleme care nu au fost elucidate, fie din cauza volumului mic al lucrărilor de cercetare, fie a celei legate de studierea numai a unei anumite zone. Printre acestea amintim încă puţine cercetări în zona fortificaţiilor, la multe din marile obiective descoperite, care nu au permis o datare precisă a lor. Ori, esenţial pentru elucidarea multor probleme legate de apariţia şi existenţa acestor cetăţi şi în special cele care privesc un sistem unitar al construirii lor, îl constituie datarea acestor fortificaţii şi mai puţin a locuirii lor în diferite etape, chiar dacă este vorba de o locuire neîntreruptă de câteva secole. De aici şi diferenţa între limitele cronologice ale aşezării şi cele ale fortificaţiilor, care de cele mai multe ori nu se suprapun[171].

În funcţie de această datare precisă a fortificaţiilor putem vorbi de caracterul lor, în contextul civilizaţiei dacice, dacă fac parte sau nu dintr-un sistem de apărare sau dacă importanţa lor în diferite etape poate confirma unele evenimente consemnate de izvoarele scrise. Ne referim în special la perioada de mare înflorire a civilizaţiei dacice cuprinsă în limitele sec. I î.e.n. şi sec. II e.n., perioadă foarte bogată în evenimente care au adus schimbări substanţiale pe o întreagă zonă de la nordul Dunării[172].

În cele ce urmează, ne vom referi la două dintre fortificaţiile dacice din această vreme, consemnate de Ptolemeu în sec. II e.n., în Geographia sa şi identificate, în mod ipotetic, cu cele două *dave* de pe Siret: Piroboridava şi Tamasidava, respectiv aşezarea întărită de la Poiana şi Răcătău[173].

A doua mare aşezare dacică întărită, cercetată în ultima vreme de către Muzeul Judeţean Bacău în colaborare cu Muzeul de istorie din Roman a fost cea de la Răcătău, comuna Pânceşti, judeţul Bacău. Ca şi cea de la Brad, aşezarea de la Răcătău este situată pe terasa stângă a Siretului, într-o zonă ce domină o bună parte din valea acestui râu.

Trecând peste importantele descoperiri făcute aici începând cu anul 1968, menţionăm doar faptul că din cele 25 de secţiuni practicate până în prezent în această aşezare, 15 au avut ca obiectiv contrucţiile defensive ale ei.

Ca şi la Brad, prima fortificaţie de aici aparţine epocii bronzului şi este formată dintr-un şanţ de apărare a cărui dimensiuni nu se pot cunoaşte din cauza şanţului mare din sec. I î.e.n., care îl suprapune, un val de pământ şi o palisadă de lemn. Valul, de dimensiuni ceva mai mari decât cel de la Brad, a fost placat cu pietre mari de calcar şi pietre de râu, care îl făceau foarte rezistent. În partea dinspre şanţ s-a construit o palisadă din lemn cu pământ, la care au fost folosite, pe lângă pari înfipţi vertical în pământ, o serie de bârne mari de lemn aşezate orizontal, pentru a forma paramentul exterior şi interior între care se bătea pământul. Distanţa de la un perete la altul era de 1,50 - 2 m, ceea ce constituia un adevărat zid. Pornind de la adâncimea la

care erau înfipți parii – de 0,50 până la 0,85 m, putem spune că înălțimea palisadei nu era prea mare.

Această construcție nu cuprindea întreaga suprafață a acropolei. Din zona intrării, în perioada dacică, pornea un șanț mare și adânc, în forma literei V, care făcea legătura între palisadă și buza terasei dinspre Siret și constituia continuarea fortificațiilor amintite. În zona acestui șanț nu mai exista nici val și nici palisadă. Șanțul a fost acoperit de daci, odată cu construcția fortificației din secolul I î.e.n., pentru a mări suprafața acropolei, sau pentru a fructifica viroaga care, probabil se formase, pentru a construi șanțul de apărare de dimensiuni mai mari în partea de nord-vest a porțiunii ce constituia intrarea pe platou.

Fără a avea indicii concludente, având în vedere faptul că acest platou a fost locuit și în perioada Hallstattului, putem considera că locuitorii acestei perioade au folosit această fortificație. Nu s-au semnalat modificări sau amenajări speciale în sistemul defensiv al așezării. Același lucru se poate constata și pentru nivelul dacic aparținând sec. IV-II î.e.n., când palisada nu mai exista iar valul era total neglijat – pietrele fiind în mare parte dislocate și împrăștiate. Gropi cu resturi menajere străpungeau masa de pietre a valului.

În secolul I î.e.n. așezarea, ajungând la o mare înflorire, este puternic întărită cu un șanț de apărare de dimensiuni impresionante. Adâncimea de 16 m și deschiderea maximă de 48 m făcea aproape imposibilă intrarea pe acropolă. Pe marginea ei, în zona șanțului de apărare, s-a făcut o palisadă simplă de lemn cu pământ. Rolul acestei palisade era desigur minim în comparație cu șanțul, fiind construită, probabil, pentru a proteja locuințele de pe marginea acropolei. Ca și la Brad, nici aici nu s-a amenajat un val de pământ, care ar fi micșorat mult suprafața acropolei. Pământul scos cu ocazia săpării șanțului a fost aruncat în albia Siretului sau folosit la construcția altor locuințe. Intrarea pe acropolă se afla, probabil, în zona în care și astăzi este posibil accesul printr-un drum care pornește, în pantă lină dinspre așezarea nefortificată, închizând pe o porțiune șanțul de apărare.

Campania de săpături, din 1982, a adus elemente noi în sistemul de fortificații al așezării, prin aceea că s-a descoperit și aici o construcție de lemn, în parte asemănătoare cu cea de la Brad. Deocamdată nu s-a descoperit acea întărire cu lemn a escarpei șanțului de apărare, existent în așezarea de la Brad, dar care poate lipsi aici tocmai datorită faptului că orientarea așezării nu permitea agenților naturali să distrugă escarpa șanțului de apărare și deci nu mai cerea un nou element de protejare.

Deși o lucrare impresionantă ca proporții, fortificația de la Răcătău nu s-a bucurat nici ea de o atenție mai mare în decursul existenței importantei așezări de aici. Nu mult după construcție, pe ambele pante ale șanțului s-au făcut cuptoare, vetre de foc, gropi pentru resturi menajere și chiar înmormântări de copii, în timp ce fundul șanțului nu mai era întreținut, depunerile îi micșorau din ce în ce mai mult adâncimea.

Atât perioada de început a fortificației cât și cea în care a fost abandonată au fost bine datate cu materiale specifice printre care amintim: monede, fibule, ceramică și alte obiecte[174], precum și stratigrafic, observându-se în mod clar străpungerea nivelurilor mai vechi, respectiv epoca bronzului, prima epocă a fierului și sec. IV-II î.e.n., după cum construcțiile și materialele din sec. I e.n. suprapun elementele de fortificații din sec. I î.e.n.

În concluzie, putem afirma că așezarea dacică de la Răcătău a fost fortificată la mijlocul sec. I î.e.n. și a încetate să mai prezinte importanță, din acest punct de vedere, la sfârșitul acestui secol sau la începutul celui următor. Locuirea ei însă, a căpătat noi dimensiuni, ilustrată de o mare bogăție de materiale arheologice, care o așează între marile așezări dacice ale perioadei de mare înflorire a acestei civilizații.

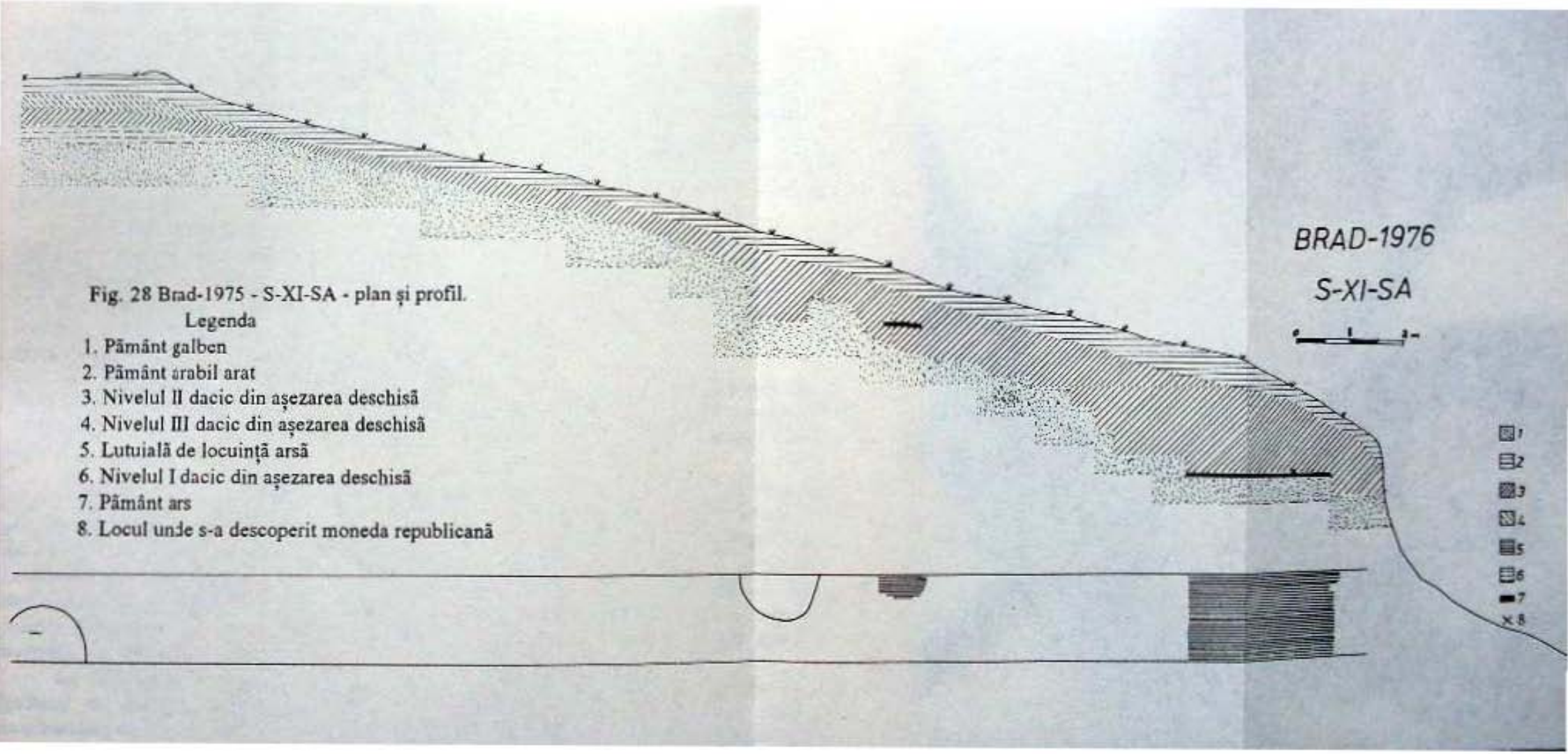

Fig. 28 Brad-1975 - S-XI-SA - plan și profil.

Legenda

1. Pământ galben
2. Pământ arabil arat
3. Nivelul II dacic din așezarea deschisă
4. Nivelul III dacic din așezarea deschisă
5. Lutuială de locuință arsă
6. Nivelul I dacic din așezarea deschisă
7. Pământ ars
8. Locul unde s-a descoperit moneda republicană

Cea mai mare aşezare dacică întărită, cunoscută încă de la sfârşitul sec. XIX şi cercetată sistematic în mai multe campanii, aşezarea de la Poiana-Tecuci, prezintă multe analogii, în ceea ce priveşte sistemul de fortificaţii, cu cele prezentate până acum. Deşi problema fortificaţiei de aici nu a constituit obiectul nici unei campanii de săpături, din cel publicate se poate vedea că două secţiuni au atins măcar în parte şi escarpa şanţului de apărare. Aceste două secţiuni C şi V au surprins în profilul lor urmele unui val de pământ de dimensiuni destul de modeste totuşi, faţă de mărimea şanţului de apărare[175].

Săpăturile efectuate până în prezent arată că deşi staţiunea a fost locuită încă din epoca bronzului, nici un element de fortificaţie nu aparţine acestei epoci. Secţiunile B.X.Y. şi Z care ar fi trebuit să surprindă, după conformaţia terenului, valul de pământ, nu prezintă nici un element al fortificaţiei, ceea ce poate să constituie un indiciu că acesta nu a existat pe toată porţiunea de pe acropolă din aceleaşi motive pentru care el nu a fost necesar nici la Brad şi nici la Răcătău.

Cu toate că nu a existat o secţiune care să traverseze şanţul de apărare, după cum se prezintă situaţia pe teren, putem spune că acesta era destul de mare, comparabil cu cele de la Brad şi Răcătău, construit fiind, după cum este datat valul din secţiunea C şi V, în aceeaşi perioadă cu cele de la Brad şi Răcătău.

Lipsa unor amenajări speciale sau a unor lucrări de refacere ori întreţinere, care ar fi trebuit să apară în unele secţiuni practicate până în prezent, ne face să credem că şi aici fortificaţia din sec. I î.e.n. nu a avut o durată prea mare. Ea ar fi putut să fie abandonată odată cu cele de la Răcătău sau Brad, legată de unele evenimente de la sfârşitul sec. I î.e.n. sau de instaurarea unei perioade de calm după dezmembrarea statului lui Burebista, care putea să dureze până în a doua jumătate sau chiar la sfârşitul secolului I e.n.

Pe lângă cele trei aşezări dacice fortificate prezentate în bazinul Siretului mai există câteva care se datează în aceeaşi perioadă şi au aceleaşi caracteristici. Printre acestea menţionăm aşezarea de la Barboşi-Galaţi, Cândeşti-Vrancea, Tiseşti-Tg.Ocna şi Piatra Şoimului (Calu)-Neamţ.

O situaţie oarecum specială o are aşezarea de la Barboşi-Galaţi. Aici, în afară de şanţul mare de apărare, a cărui construcţie aparţine jumătăţii sec. I î.e.n., pe toată marginea acropolei s-a construit o mare palisadă de lemn şi pământ, care avea o grosime de 4,50 m. Raportată la dimensiunile mici ale acropolei, această construcţie micşora şi mai mult suprafaţa locuibilă a ei. La acestea, dacă mai adăugăm prezenţa unui sanctuar pe acelaşi loc, format din tamburi de lemn, care aveau diametrul de 0,30 - 0,50 m, aşezat pe două aliniamente,putem deduce caracterul deosebit al aşezării, care o apropie mai mult de cetăţile de refugiu decât de cele unde suprafaţa acropolei este intens locuită, pe care Ptolemeu le consemnează drept poleisuri[176].

La Cândeşti-Vrancea, aşezarea dacică întărită, cercetată de către un colectiv de la Institutul de istorie şi arheologie din Iaşi şi Muzeul Judeţean Vrancea, este oarecum asemănătoare cu a celor trei de pe Valea Siretului[177]. De asemenea, la Tiseşti- Tg.Ocna, unde există doar un singur strat de cultură, datat la mijlocul sec. I î.e.n., fortificaţia aparţine acestei perioade[178].

Aşezarea întărită de la Piatra Şoimului (Calu), unde au fost reluate cercetările în ultima vreme de către Muzeul din Piatra-Neamţ, prezintă situaţii oarecum asemănătoare cu cea de la Brad, Răcătău şi Poiana. Aici, prima fortificaţie cu val placat cu piatră de râu şi şanţ, aparţine tot epocii bronzului, după care, în perioada dacică a fost întărită cu un şanţ mare de apărare[179].

Din datele pe care le avem până acum, publicate ori comunicate cu diverse prilejuri, putem constata că atât cetăţile dar mai ales aşezările fortificate de tip *dava* nu au avut aceeaşi perioadă de existenţă. Deşi apariţia lor poate fi considerată simultană, sau mai bine zis la

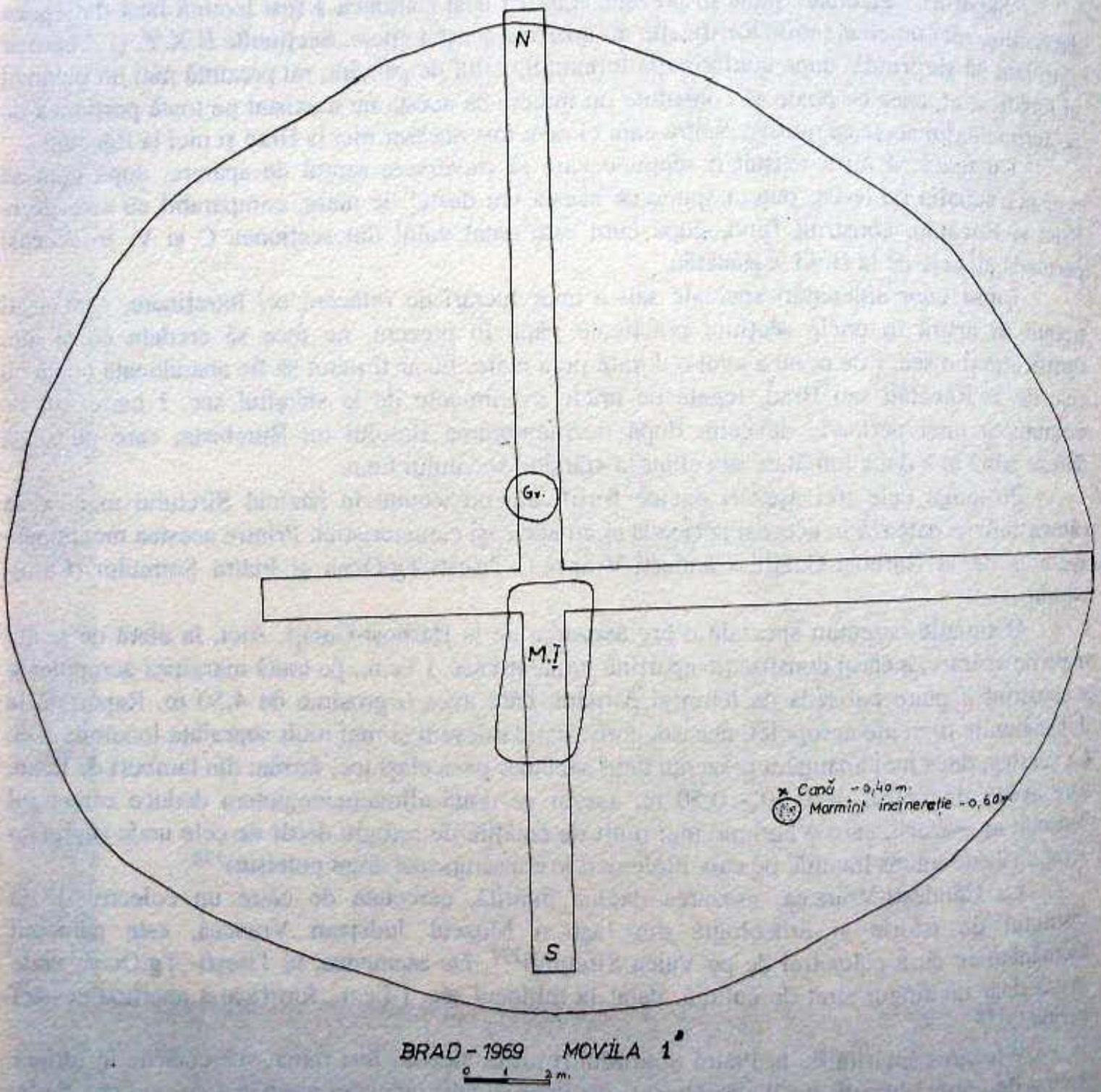

Fig. 29 Movila 1 - plan.

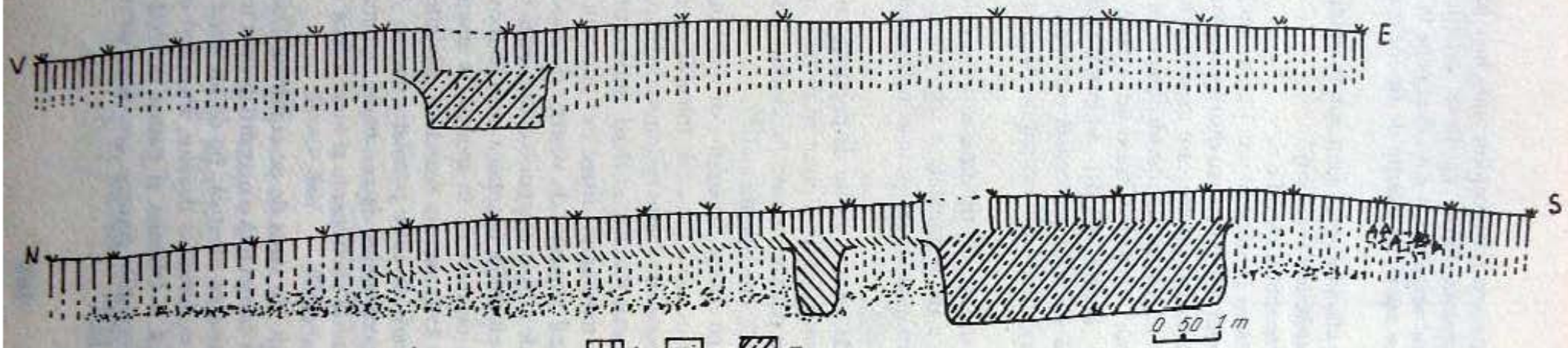

Fig. 30 Movila 1 - profile.

Legenda

1. Pământ vegetal actual
2. Pământ galben murdar
3. Pământ galben viu
4. Pământ galben din groapă
5. Groapă mormânt
6. Ceramică și cărbune

intervale mici de timp, momentul abandonării fortificațiilor sau chiar părăsirii lor este diferit. Din acest punct de vedere putem constata faptul că toate cetățile de piatră intra sau extracarpatice au dăinuit până la începutul secolului II e.n., deci până la sfârșitul confruntărilor militare dintre daci și romani, în timp ce așezările întărite de tip *dava* cunosc situații diverse, deosebind trei categorii:

a - așezări care sunt abandonate la sfârșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n.

b - așezări care dispar în a doua jumătate a sec. I e.n.

c - așezări care se mențin până la începutul sec. II e.n.

a - Din categoria așezărilor care dispar la sfârșitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n. fac parte, în special, cele din Câmpia Munteniei. Părăsirea sau distrugerea lor fiind pusă în legătură, mai ales, cu evenimentele din această perioadă, printre care expediția lui Sextus Aelius Catus, care se încheie cu evacuarea unui număr important de transdanubieni în sudul Dunării. Este de presupus deci că o parte din aceste așezări au fost distruse de această expediție iar populația transmutată în sudul Dunării. Printre aceste așezări amintim: Popești, Piscul Crăsani, Cârlomănești, Gradiștea a căror existență sfârșește în această perioadă. Acestea au dispărut nu numai ca fortificații ci chiar ca așezări civile, teritoriul ocupat de ele nu a mai fost locuit de către daci în perioada următoare.

b - În cea de a doua categorie de așezări de tip *dava* ar intra cele a căror dispariție este legată de un alt evenimente petrecut în a doua jumătate a sec. I e.n. și anume expediția lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, în urma căreia un alt însemnat număr de daci sunt trecuți în sudul Dunării.

După câte se pare, zona afectată de această golire de populație ar fi sudul Moldovei și o parte din estul Munteniei ceea ce ar însemna că ar fi putut să dispară dava de la Barboși, deși autorii cercetărilor de aici, datează cetatea până în vremea lui Domițian sau Traian, pe baza unei monede emisă de acest împărat, în anul 102, descoperită aici[180].

Dacă datarea celorlalte dave de pe valea Siretului s-ar face numai pe baza ultimelor monede descoperite, ceea ce ar constitui o gravă greșeală, întrucât acestea nu pot constitui un element sigur de datare, mai ales pentru perioade foarte restrânse de timp, în această categorie de așezări dacice ar intra și davele de la Poiana, Răcătău și Brad, unde ultimile monede aparțin lui Nero sau Septimius Severus. Cum însă momentul dispariției acestora, demonstrat de autorii săpăturilor, care au ținut seama de întregul complex de vestigii descoperite aici, este începutul sec. II e.n., aceste dave fac parte din cea de a treia categorie consemnată de noi.

Întrucât cercetările de până acum, efectuate la cetatea de la Barboși, nu au reușit să dateze cu exactitate fortificașiile dacice de aici, ne referim, în special, la abandonarea sau distrugerea lor, suntem înclinați să credem că ele au avut aceeași soartă cu celelalte de pe Valea Siretului, dispărând, deci, înainte de părăsirea așezării de către populația dacică. Acest teritoriu, înglobat în Moesia Inferior înainte de ultimele confruntări daco-romane, nu mai putea să, cuprindă o cetate dacică care să ia parte la aceste ultime evenimente și nici să facă obiectul consemnării ei în Geographia lui Ptolemeu, ca oraș al Daciei[181].

c - Cele mai multe din așezările de tip *dava* de pe cuprinsul Daciei au fost abandonate odată cu evenimentele din 105 - 106, ca o consecință o ocupării acestui teritoriu de către romani, care au impus părăsirea lor, fie prin ocuparea efectivă, fie că au intrat sub supravegherea lor directă. Din această categorie fac parte majoritatea davelor, începând cu cele din Moldova și terminând cu cele din zona subcarpatică a Olteniei și partea de vest a Munteniei, deci cu excepția celor din zona afectată de intervențiile romane care s-au terminat cu transferarea în sudul Dunării a unui număr însemnat de daci.

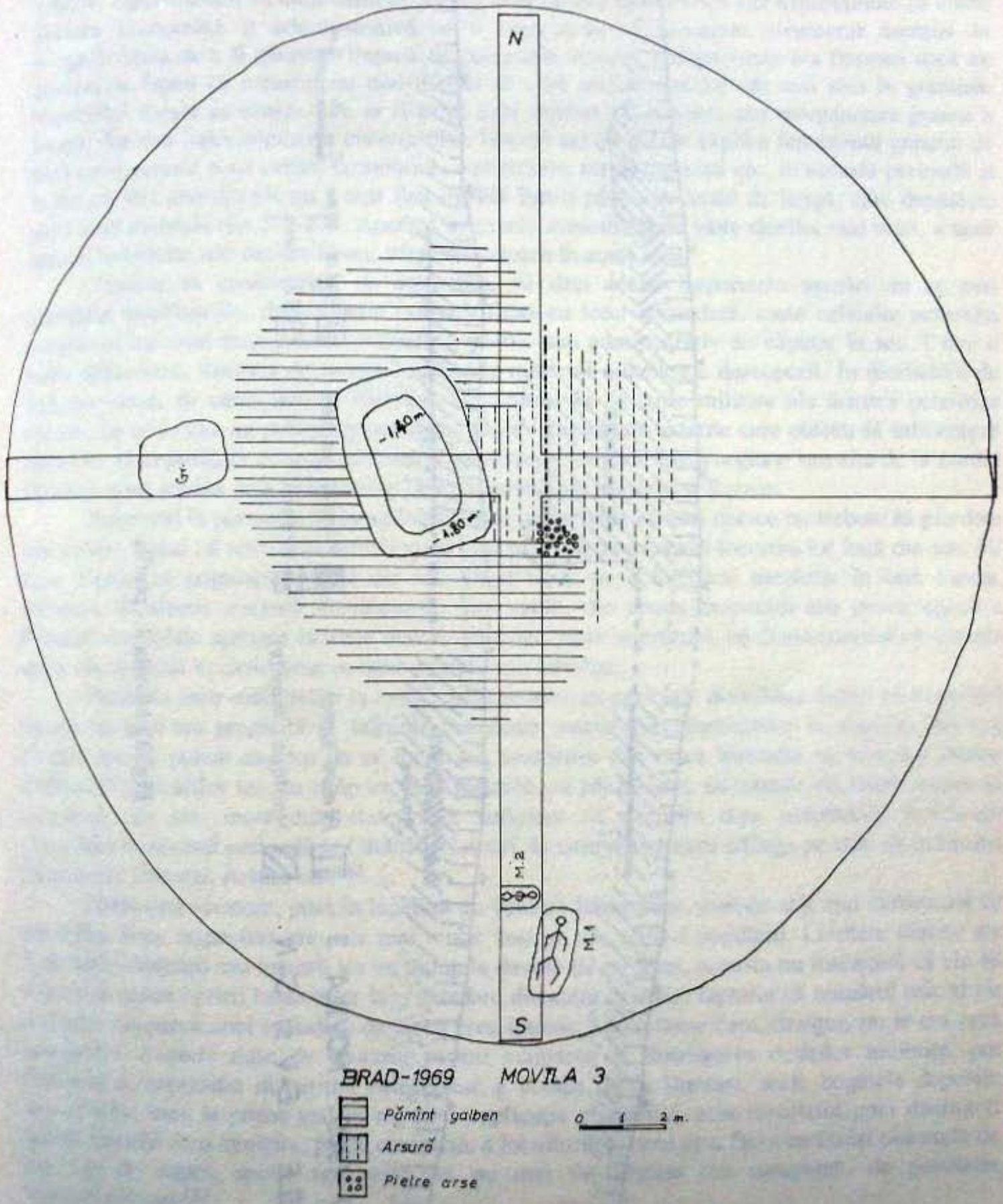

Fig. 31 Movila 3 - plan.

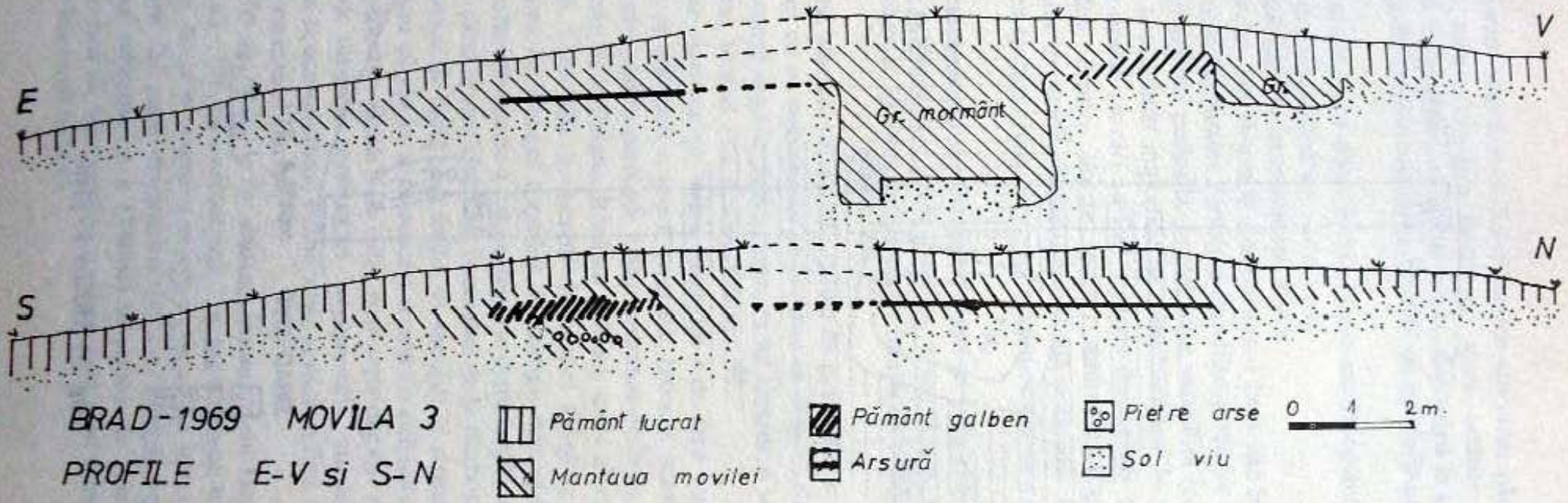

Fig. 32 Movila 3 - profile.

Deşi din punct de vedere al fortificaţiilor ele nu mai reprezentau nici un pericol pentru romani, fiind distruse cu mult înaintea acestor evenimente sau în orice caz neîntreţinute ca atare, puterea economică şi administrativă ce o reprezentau a constituit elementul esenţial în obligativitatea de a fi părăsite. Impusă de cuceritori, această obligativitate era firească dacă ne gândim la faptul că romanii nu mai doreau să aibă atât în interior cât mai ales la graniţele imperiului focare puternice care ar fi trezit uşor dorinţa de refacere sau reorganizare pentru a începe din nou lupta împotriva cuceritorilor. Numai aşa ne putem explica fenomenul general de părăsire a acestor mari centre economice, comerciale, meşteşugăreşti etc. în această perioadă şi faptul că nici una din ele nu a mai fost locuită într-o perioadă destul de lungă, care depăşeşte chiar evenimentele din 271-274. Apariţia în zonele învecinate, pe văile râurilor mai mici, a unor aşezări neîntărite, ale dacilor liberi, sunt edificatoare în acest sens.

Trebuie să consemnăm, de asemenea, că deşi aceste importante aşezări nu au mai întreţinut fortificaţiile, deci funcţia militară fiind cu totul secundară, toate celelalte activităţi caracterisitice unui mare centru economic, politic sau administrativ au căpătat în sec. I e.n. o mare dezvoltare, ilustrată de marea bogăţie de material arheologic descoperit. În momentul de faţă nu putem şti cărui fapt se datoreşte renunţarea la funcţiile militare ale acestor puternice aşezări. În orice caz nu putem ignora multe din evenimentele externe care puteau să influenţeze sau chiar să impună, în această perioadă, organizarea militară într-o regiune sau alta de la nordul Dunării, zonă intrată deja în intenţiile de expansiune ale Imperiului Roman.

Revenind la perioada de început a acestor importante aşezări dacice nu trebuie să pierdem din vedere faptul că nivelurile arheologice mai vechi demonstrează locuirea lor încă din sec. IV î.e.n. Faptul că populaţia dacică din sec. IV-II î.e.n. nu a fortificat aşezările în care locuia, folosind, în ultimă instanţă, fortificaţiile mai vechi, din epoca bronzului sau prima epocă a fierului, constatate aproape la toate davele cercetate până în prezent, ne demonstrează că aceasta nu se făcea decât în cazul unui pericol iminent sau imediat.

Prezenţa unor mari cetăţi la est de Siret în aceeaşi perioadă dovedeşte faptul că populaţia dacică de aici era pregătită să înfrunte eventuale atacuri ale populaţiilor în mişcare din est. Numai aşa ne putem explica de ce locuitorii aşezărilor din valea Siretului nu acordau atenţie fortificării aşezărilor lor, în timp ce la o distanţă nu prea mare, un număr de cetăţi aveau să cunoască cea mai mare dezvoltare. Este suficient să amintim doar puternicile fortificaţii construite în această perioadă la Cătălina-Cotnari, la care mai putem adăuga pe cele de la Moşna Brăhăşeşti, Buneşti, Arsura etc.[182]

Dispariţia acestora, pusă în legătură cu venirea bastarnilor, este cu atât mai verosimilă cu cât însăşi zona respectivă are cele mai multe vestigii ale acestei populaţii. Limitele vestice ale întinderii stăpânirii sau locuirii lor nu ajung la davele de pe Siret, aceasta nu înseamnă că ele au constituit cauza opririi bastarnilor la o oarecare distanţă, ci însăşi faptului că numărul mic al lor a limitat ocuparea unei suprafeţe de teren prea întinse, într-o lume care, desigur, nu le era prea favorabilă. Luptele duse de baştarni pentru ocuparea şi distrugerea cetăţilor amintite, pot constitui şi explicaţia dispariţiei neaşteptate a cetăţii de la Buneşti, unde bogatele depozite descoperite, care la prima vedere nu au o explicaţie plauzibilă, sunt rezultatul unei distrugeri rapide însoţită de o nimicire, poate completă, a locuitorilor, ceea ce a făcut ca însăşi obiectele de aur sau de argint, unelte sau arme, să nu mai fie căutate sau recuperate de populaţia supravieţuitoare[183].

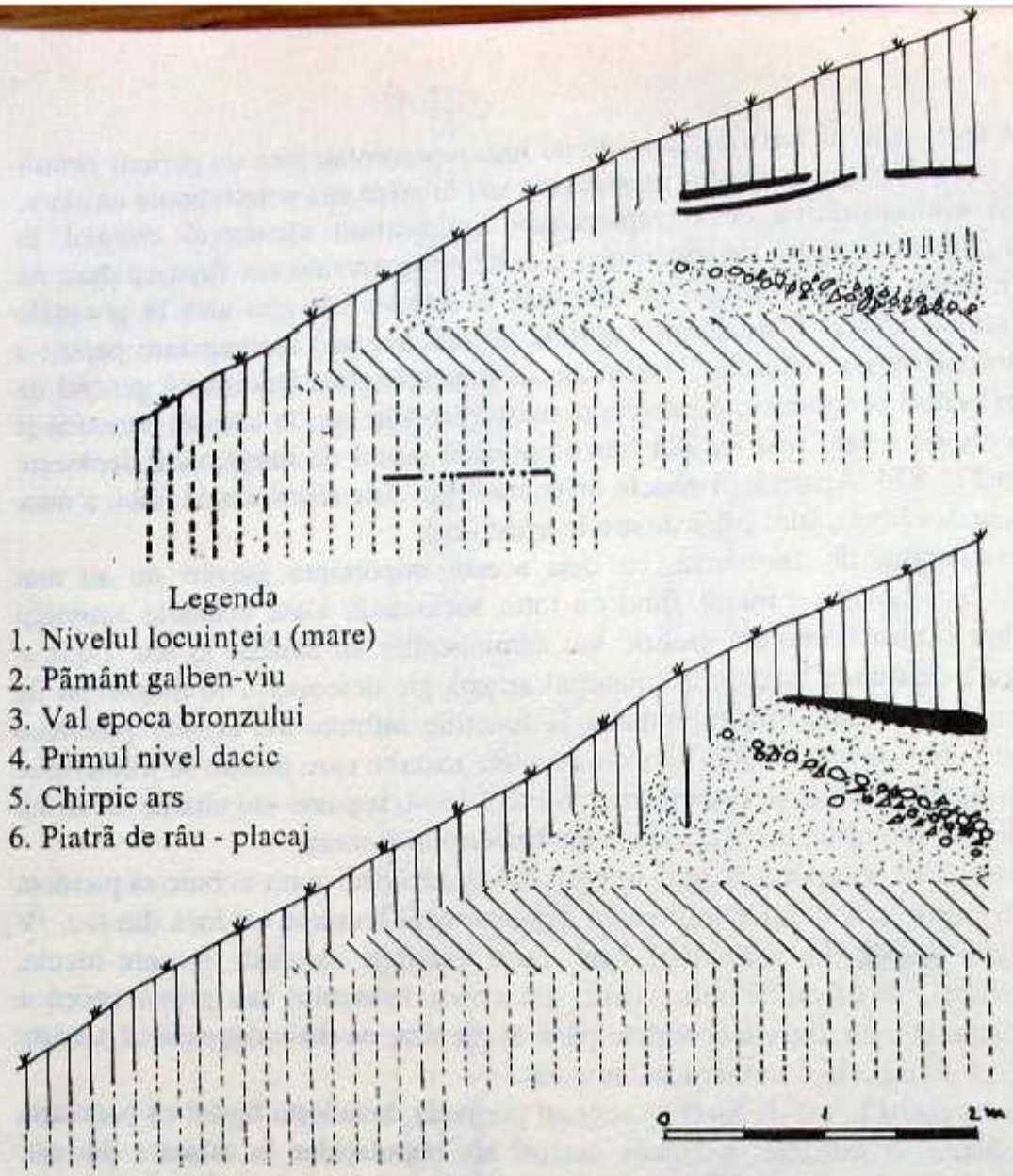

Legenda

1. Nivelul locuinței 1 (mare)
2. Pământ galben-viu
3. Val epoca bronzului
4. Primul nivel dacic
5. Chirpic ars
6. Piatră de râu - placaj

BRAD 1971

S-VI- microprofile

7. Mormânt perioada de tranziție spre epoca bronzului
8. Lutuieli - locuința 1 (mare)
9. Nivel neoeneolitic

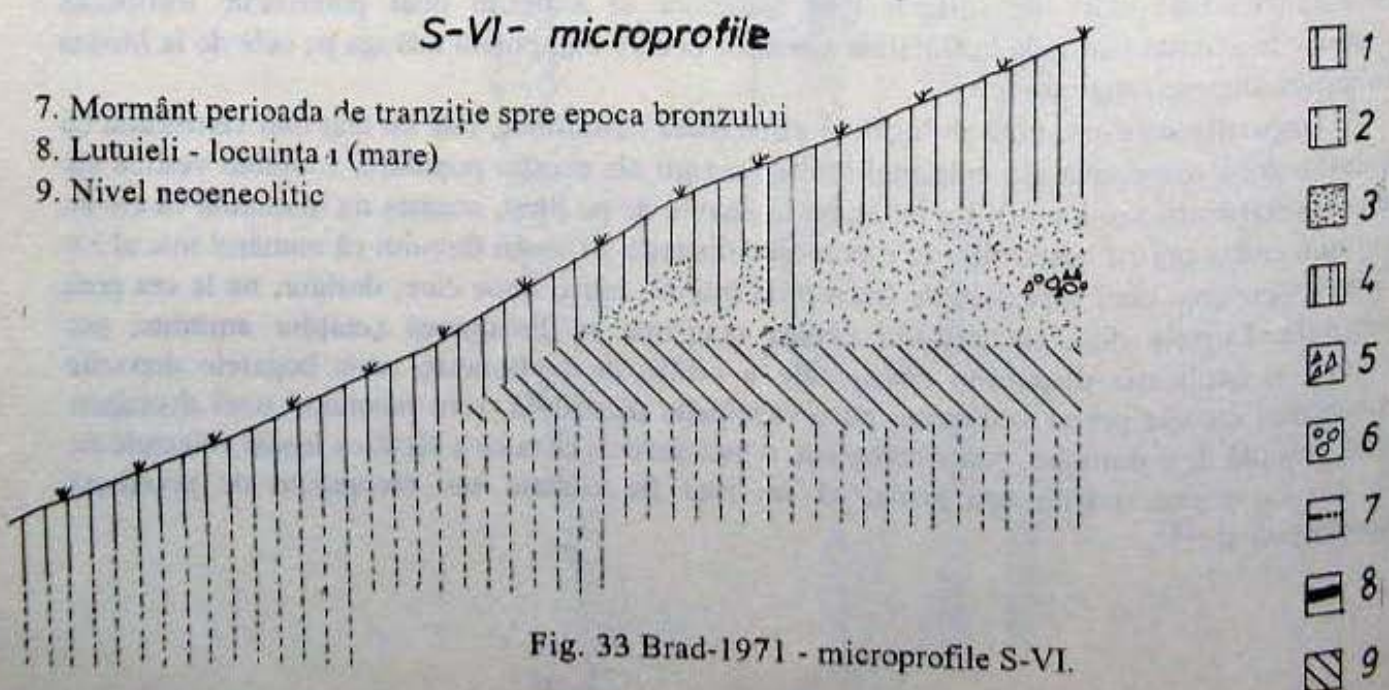

Fig. 33 Brad-1971 - microprofile S-VI.

IV. INVENTARUL AŞEZĂRII

1. UNELTE

În cele 20 campanii arheologice, efectuate până în prezent, s-a descoperit un bogat material arheologic, care reflectă o evoluţie continuă, în toate nivelurile de locuire dacice, reprezentând cele câteva secole de existenţă a cetăţii de la Brad. Materialul este asemănător cu cel descoperit în aşezările dacice de la Răcătău, Poiana, Bâtca Doamnei, Tiseşti, Cândeşti-Vrancea, Piatra Şoimului, Barboşi, Cârlomăneşti, Tinosu, Popeşti, Grădiştea-Brăila, Sprâncenata, Ocniţa, Socu-Bărbăteşti, Grădiştea Muncelului, Piatra Craivei, Căpâlna, Pecica etc. pentru a enumera doar o parte din marile staţiuni dacice din această perioadă, cercetate pe cuprinsul ţării noastre.

Dacă ar fi să facem o ierarhie a tipurilor de obiecte descoperite la Brad, în funcţie de cantitatea lor, ceramica ar fi pe primul plan, după care ar urma obiectele de metal, os, piatră etc. Dar ceea ce trebuie să consemnăm, de la început, legat de acest aspect, este faptul că inventarul rămas exprimă doar o infimă parte din ceea ce a existat pe parcursul timpului în aşezare, având în vedere că desele incendii urmate de nivelări ale terenului precum şi părăsirea organizată a aşezării la începutul sec. II e.n. au distrus, pierdut sau luat (cum era firesc) cea mai mare parte a acestuia. Chiar pentru ceramică, situaţia este identică nu atât pentru ceea ce locuitorii au putut lua cu ei, cât, mai ales, pentru distrugerile provocate de incendii. Din această cauză materialul ceramic este destul de fragmentat. Ceea ce s-a găsit întreg sau întregibil provine, mai ales, din inventarul locuinţelor sau al gropilor. Situaţia este identică şi la alte aşezări din aceeaşi perioadă[184].

Acest imens material a fost structurat, în prezentarea noastră, pe categorii şi tipuri, în funcţie de materialul întrebuinţat în confecţionarea lor, a modului de folosire în cadrul activităţilor sau ocupaţiilor locuitorilor de aici, precum şi legat de posibilitatea de procurare a unor obiecte sau ceramică din alte zone.

Începem prin a prezenta uneltele de producţie, obiectele de uz casnic, arme, ceramică, obiecte de podoabă şi monede, descoperite atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă. Pentru a nu segmenta şirul expunerii, prezentarea o vom face global, indicând, atunci când este cazul, locul de proveniență a unor piese, dacă aceasta reclamă o caracteristică a unei zone ce trebuie evidenţiată.

Realizarea uneltelor la geto-daci era legată de o dezvoltare destul de mare a meşteşugurilor, care reclamau un intens proces de prelucrare a diferitelor materii prime: fier, bronz, lut, piatră, os sau chiar metale preţioase, ca de pildă argintul folosit mai ales pentru obiecte de podoabă.

Prelucrarea metalelor, mai ales fierul şi bronzul, dar şi a celorlalte materiale, este bine cunoscut din multiplele descoperiri făcute în marile aşezări cercetate. Este suficient să amintim

prezența unor cuptoare de redus minereu, lupe, zgură de fier sau bronz, bare de fier, lingouri, creuzete, tipare etc.[185] Chiar în așezarea de la Brad, s-au descoperit, în multe gropi, locuințe sau în stratul de cultură, asemenea materiale, care demonstrează că multe din uneltele, armele și obiectele de podoabă ale așezării erau confecționate pe loc. Evident, însă, că o parte din acestea erau procurate și prin schimburi comerciale, frecvente în această perioadă.

În funcție de utilitatea uneltelor, este firesc să începem cu cele legate de principala ocupație a geto-dacilor – agricultura – pentru care consemnăm prezența în inventarul așezării de la Brad, a următoarelor unelte: brăzdare de plug, cuțite de plug, coase, seceri, cosoare și vergi pentru înmănușare.

Brăzdar de plug (inv. 12066), confecționat dintr-o bară metalică, dreptunghiulară în secțiune, îngustată la un capăt și terminată cu un spin (cârlig) de prindere în lemn, iar la celălalt îndoită și lățită, ca un fel de lingură, prevăzută cu o nervură mediană ușor rotunjită. Vârful este teșit, probabil de la întrebuințare sau datorită condițiilor nu prea bune de conservare. Are lungimea de 26,4 cm și lățimea la partea activă de 6,3 cm. A fost descoperit pe acropolă în S X la - 1 m (pl. 1/6; 220/1)

Brăzdar de plug (inv. 9193) aproape identic cu cel descris, doar că partea activă are forma rombică cu vârful mai ascuțit iar nervura mediană mai pronunțată. Lungimea de 24,2 cm, iar lățimea maximă, la partea activă, de 4,8 cm. A fost descoperit în S XIII la 1,80 m adâncime (pl. 1/9; 220/2).

Brăzdar de plug (inv. 11992), de aceeași formă ca primul, ruptă partea superioară. Starea de conservare este foarte proastă. Lungimea păstrată este de 12,2 cm iar lățimea de 5,3 cm. A fost descoperit în C 1 la 1,10 m adâncime (pl.220/3).

Așadar toate cele trei brăzdare de plug descoperite la Brad se aflau pe acropolă. Unul din ele, după adâncimea la care se afla, aparține nivelului III dacic în primele faze, deci începutul sec. I î.e.n. iar celelalte două celui de al patrulea nivel respectiv începutului sec. I e.n. După formă, cel de al doilea, cu baza rombică, aparține celui mai vechi nivel dacic de la Brad. Cum însă diferența nu este prea mare nu putem vorbi de două tipuri diferite. De altfel, așa cum se cunoaște din literatura de specialitate nu existau mai multe tipuri de brăzdare la geto-daci[186].

Brăzdare de plug s-au găsit în numeroase așezări dacice, ca de pildă: Poiana[187], Răcătău[188], Bâtca Doamnei[189], Cetățeni[190], Popești[191], Tinosu[192], Grădiștea Muncelului[193], Costești[194], Ocnița[195], a căror datare merge din sec. IV î.e.n. până în sec. II e.n. Adăugând cele din sec. II-III e.n. din Moldova, ca să ne rezumăm doar la această regiune, descoperite la Văleni-Botești[196], Mastacăn-Dragomirești[197] și Slobozia-Roznov[198], putem spune că acest tip de brăzdar constituia principala unealtă pentru agricultură la geto-daci.

Pentru a nu intra în detalii privind originea și evoluția brăzdarului de plug este suficient să notăm că aceasta a constituit subiectul multor studii de specialitate[199]. În legătură cu situația de la Brad ar fi să notăm faptul că în această așezare nu s-a descoperit nici un brăzdar de plug de tipul celtic, cu toate că ne aflăm la mică distanță (2 km) de marele depozit de la Negri-Bacău, care conținea nu mai puțin de 315 asemenea piese[200]. Amintind și celelalte două localități unde s-au descoperit asemenea brăzdare de plug de tip celtic Ichimeni și Oniceni[201], nu ne rămâne decât să constatăm că acestea nu au fost nici folosite și nici asimilate de populația geto-dacică, chiar în condițiile în care ajungeau pe aceste meleaguri. Având în vedere și importanța metalului ca atare, puteau măcar să se fi folosit ca materie primă. Faptul că au rămas în depozite, fără urme de folosire, este edificator. Lipsa lor și în celelalte zone ale Daciei, poate fi concludentă pentru a

căuta originea acestui tip de unealtă în altă parte. În acest sens sunt edificatoare studiile lui M. Cicicova privitoare la brăzdare de plug asemănătoare descoperite în Bulgaria, care pot constitui o cale de pătrundere spre nordul Dunării[202].

Cuțit de plug (11545), din bară masivă de fier. Se păstrează doar o parte din el și anume capătul inferior, lățit și ascuțit al piesei. Cum nici unul din cuțite nu s-a păstrat întreg pentru descrierea acestei unelte vom apela la cel descoperit la Poiana-Tecuci[203], care are o tijă metalică, dreptunghiulară în secțiune, lățită la un capăt și ascuțită. Secțiunea tăișului este triunghiulară. Lățimea părții păstrată a exemplarului de la Brad este de 4,7 cm iar lățimea de 2,9 cm (pl.220/4)

Cuțit de plug (12284), identic cu cel descris mai sus, doar cu vârful mai ascuțit. Lungimea 6,2 cm și lățimea de 2,8 cm. Alte două fragmente de cuțite de plug (inv. 4800 și 16778) prezintă elememente identice cu cele descrise (pl. 1/1; 220/5)

Folosirea acestui tip de unealtă nu era generalizată la daci, dovadă puținele exemplare descoperite până acum la Bicfalău[204], Cetățeni[205], Craiva[206], Grădiștea Muncelului[207], Strâmbu[208], Poiana[209], Răcătău[210], care ne arată că el nu era atât de necesar, mai ales în zonele unde pământul era mai ușor de lucrat, dar care din punct de vedere cronologic apare de timpuriu (Cetățeni) dacă nu chiar odată cu brăzdarul[211].

Secerile sunt uneltele agricole cel mai numeroase (cu excepția râșnițelor din tuf vulcanic), descoperite în așezarea de la Brad.

După sistemul de înmănușare am deosebit două tipuri: cu spin și cu limbă la mâner. Cea de a doua categorie se apropie de coase, doar dimensiunile pot să le separe. Din cele 20 seceri descoperite 18 fac parte din prima categorie.

Secerile cu spin sunt confecționate dintr-o lamă de fier, curbată, triunghiulare în secțiune, ascuțite la un capăt și terminate, la capătul celălalt cu un spin sau cârlig de fixare. Unele au muchia ușor îngroșată iar partea cu spinul are secțiunea dreptunghiulară. Spinul este ascuțit către capăt pentru a putea fi introdus în mânerul de lemn. Nici una din seceri nu prezenta pe ascuțiș zimți[212]. Lățimea lamei nu este aceeași, la toate secerile, după cum nici curbura lor.

Secerile cu spin (inv. 8839), lama îngustă și puternic curbată, ascuțită la vârf, terminată cu un spin la celălalt. Are lungimea de 21 cm iar lățimea maximă a lamei de 2 cm, ascuțișul de 0,5 cm iar muchia de 2,5 mm, descoperită în S XIII la - 0,60 m (pl. 2/3; 220/6)

Seceră cu spin (inv. 9116), identică cu cea descrisă mai sus, dar cu vârful rupt. Lungimea 20 cm și lățimea de 1,6 cm, starea de conservare mediocră, ascuțișul prezintă unele rupturi. Descoperit în S VII-A la - 0,80 m (pl.2/4; 220/7)

Seceră cu spin (inv. 12296), identică cu cea de sus, ruptă la vârf. Partea păstrată are lungimea de 10,4 cm și lățimea de 1,7 cm. A fost descoperită în S XXI la 0,40 m adâncime (pl. 2/11; 220/9)

Seceră cu spin (inv. 11513), identică cu cea de sus, are o lungime de 20,8 cm iar lățimea de 2 cm (pl.2/12; 220/8)

Seceră cu spin (inv. 6676), identică cu celelalte de mai sus, doar vârful puțin teșit și lama mai lată. Are lungimea de 23,8 cm și lățimea de 3,8 cm. Descoperită pe acropolă la - 1,50 m (pl. 2/14; 220/10)

Seceră cu spin (inv. 11398), identică cu cea de sus, are vârful rupt. Lungimea păstrată este de 12 cm iar lățimea de 2 cm.

Seceră cu spin (inv. 8838), cu lama îngustă, vârful ascuțit, mai puțin curbată decât celelalte prezentate, cu lungimea de 15 cm și lățimea de 2,2 cm. Descoperită în S XII la 0,70 m adâncime, într-o locuință de suprafață (pl. 2/9)

Seceră cu spin (inv. 12043), identică cu cea de sus, are vârful rupt, se păstrează doar parte din ea. A fost descoperită în C 1 la 0,75 m adâncime.

Au mai fost descoperite 5 seceri cu spin pe acropolă și 5 în așezarea deschisă pe care nu le mai prezentăm, fiind fragmentare. Ele aparțin aceluiași tip și au fost descoperite atât în strat cât și în locuințe sau gropi. Aparțin ultimelor două niveluri dacice de la Brad. De pe acropolă provin secerile cu nr. de inv. 11989, 11993, 4802, 4824, 4825 iar din așezarea deschisă 12160, 12299, 12280, 12135, 12314.

Secerile cu limbă la mâner, sunt mai rare, au lama puțin curbată și nu prea lată, vârful ascuțit, iar la celălalt capăt, o limbă nu prea lungă pentru a se prinde de mâner cu ajutorul unei verigi din fier. La Brad au fost descoperite două piese, pe acropolă.

Seceră (inv. 9048), lungă de 23,4 cm, iar lățimea maximă de 2,4 cm. Adâncimea la care a fost descoperită este de 0,50 m (pl. 2/1; 220/11)

Seceră (inv. 11502), identică cu cea de sus, dar păstrată doar o parte – vârful. Porțiunea păstrată are lungimea de 14,2 cm, iar lățimea de 1,8 cm (pl. 2/2; 220/12)

După formă, acest tip de seceră, poate fi asemuită cu o coasă, mai ales că aveau aceeași funcționalitate. Cum însă dimensiunile sunt reduse sub 25 cm în lungime, le-am inclus la seceri. Nu am găsit nici un exemplar care să aibă orificii de înmănușare, așa cum s-a descoperit la Andolina, județul Ialomița[213].

În așezările dacice secerile sunt foarte frecvente, constituind unealta de bază pentru agricultură. Nu există așezare care să nu aibă în inventar cel puțin câteva asemenea piese. Este suficient să notăm câteva așezări unde numărul lor este destul de mare: Răcătău[214], Popești[215], Grădiștea Muncelului[216], Piatra Craivei[217].

Prezente în așezări mai vechi dar și mai noi, acest tip de unealtă a fost intens folosit în agricultură, în toate epocile. Unele zone aveau seceri mult mai masive și se foloseau drept arme[218]. În afară de secerile din fier, la Brad s-au descoperit și altele din os pe care le vom prezenta la uneltele din această categorie.

Coasele sunt extrem de rare în așezările dacice[219]. Cel puțin pentru cele din câmpie această unealtă este atât de rară încât abia putem consemna câteva. La Brad a fost descoperită o singură coasă (inv. 4811), fragmentară având aceeași formă cu a secerilor cu lama puțin curbată și cu limbă la mâner, doar dimensiunile au constituit criteriul de stabilire a tipului de unealtă. Astfel, cea pe care o prezentăm, păstrată doar în parte (vârful ei) are o lungime de 17 cm și o lățime de 3 cm, conservată destul de prost. A fost descoperită pe acropolă, în zona șanțului de apărare.

Legat de existnța acestui tip de unealtă, dar și a secerilor se cuvine să prezentăm verigile din fier care serveau la fixarea acestor unelte de mânerele de lemn. Ele aveau forma rotundă, de inel, sau dreptunghiulară, în funcție de forma mânerului de lemn. Majoritatea acestor verigi erau făcute din bare rotunde sau dreptunghiulare din fier, cu capetele unite la forjă, tăiate din tuburi

Răspândirea acestui tip de piese este foarte mare şi ele abundă în zona Munţilor Orăştiei. Au fost descoperite şi la Bâtca Doamnei[224], Buleta[225], Craiva[226], Sighişoara[227], Strâmbu[228] pentru a nu aminti decât o parte din ele.

Având în vedere că tesla de la Brad a fost descoperită într-un complex ce datează de la jumătatea sec. I î.e.n., iar celelalte nu depăşesc în timp începutul acestui secol şi secolul I e.n. nu ne rămâne decât să considerăm unealta o creaţie a acestei perioade, care are ca inspiraţie lumea greco-romană, în mediul căreia era întâlnită cu precădere[229].

Ţapină ? (inv. 19625) – confecţionată dintr-o bară de fier, dreptunghiulară în secţiune, îndoită, cu capetele lipite şi ascuţite prin forjare, mijlocul ca o buclă, ovală, pentru coadă iar muchia dreaptă. De la gaura de înmănuşare în jos, un spaţiu în forma literei V până la unirea definitivă a celor două capete de bare. Lungimea piesei este de 14,8 cm iar lăţimea maximă la buclă de 3,4 cm şi grosimea de 3 cm. Descoperită pe acropolă la 0,50 m adâncime. În aşezările dacice nu a mai fost găsită până în prezent o asemenea unealtă. După forma pe care o are am considerat-o unealtă pentru prelucrarea lemnului, folosită prin analogie cu unele piese actuale pentru manevrarea butucilor de lemn de dimensiuni mai mari (pl. 3/8; 221/3)

Dălţile sunt printre cel mai răspândite unelte pentru prelucrarea lemnului, având forme şi dimensiuni diferite, în funcţie de marea varietate a lucrărilor la care erau folosite. În prezentarea pe care o facem, includem şi dălţile care au servit la tăierea metalelor, pentru a nu segmenta şirul firesc al descrierii.

Dălţile descoperite la Brad se grupează în cele trei tipuri principale formulate de I. Glodariu şi E. Iaroslavschi, cu variantele respective[230].

Tipul I, dreptunghiulare, pline, cu tăişul subţiat treptat, cuprinde trei piese, din care două se foloseau, mai ales, la tăierea metalelor. Două din ele au fost descoperite în aşezarea deschisă şi una pe acropolă.

Daltă (inv. 11994), din bară dreptunghiulară, vârful ascuţit brusc, muchia plină, uşor îndoită într-o parte, cu partea superioară uşor lăţită de la întrebuinţare. Lungimea 9,8 cm, lăţimea 1 cm şi grosimea 0,7 cm, descoperită în C 1 la - 1,40 m, deci nivelul III dacic (pl. 3/1; 221/4)

Dăltiţă (inv. 12337), descoperită în S XXI, la 0,40 m adâncime, are corpul dreptunghiular cu laturile de 0,8 x 0,4 cm, lungimea de 5,9 cm. La partea superioară este lăţită de la întrebuinţare ca şi cealaltă, servea la tăiatul metalelor (pl. 3/4; 221/5)

Daltă (inv. 10555) – dreptunghiulară în secţiune, cu partea superioară uşor răsucită, tăişul subţiat treptat – cu lungimea de 7,4 cm şi lăţimea de 1,9 cm la partea superioară şi 0,9 la tăiş. Descoperită la 1,27 m adâncime, în aşezarea deschisă, deci nivelul II dacic – sec. I î.e.n. (pl. 3/2; 221/6)

Tipul II – cu limbă la mâner, corpul rotunjit sau aplatizat, tăişul drept sau cu marginile uşor ridicate, sub formă de şa, caracteristice celor două variante. Capătul care intra în mânerul de lemn era rotund sau dreptunghiular în secţiune.

Daltă (inv. 8760) din bară plată de fier cu un capăt lăţit drept, iar la celălalt mai îngustă pentru înmănuşat. A fost descoperită în S XII, c 19 la 1 m adâncime. Aparţine nivelului III dacic.

Daltă (inv. 11990; pl. 3/3) – descoperită în S XIII, Gr. 15, respectiv nivelul III dacic. Are corpul pătrat în secţiune, la un capăt ascuţit pentru mâner iar la celălalt lăţită drept. Are lungimea de 17,2 cm, iar lăţimea tăişului de 1,4 cm.

Daltă (inv. 16779), cu un capăt rotund pentru înmănuşare, iar celălalt mult lăţit. Lungimea de 10 cm, lăţimea tăişului de 2,8 cm. A fost descoperită în S XXV.A, c 3, la 0,50 m adâncime, aparţine nivelului IV dacic (pl. 3/5).

Daltă (inv. 10547) – lungă de 8,3 cm şi lată de 0,5 cm, tăişul nu este prea mult lăţit, capătul de prindere în mâner, rotund în secţiune. Descoperită în S III la 0,70 m adâncime, aparţinând sec. I î.e.n. Toate cele patru piese descrise fac parte din varianta a a tipului II[231] (pl. 221/7)

Daltă (inv. 10576; pl. 3/7; 221/8) cu corpul dreptunghiular, capătul pentru mâner uşor ascuţit, iar celălalt, partea activă, modelată sub formă de şa. Servea, probabil, la sculptură. A fost descoperită în aşezarea deschisă la 1,50 m adâncime. Dimensiuni: lungimea de 7,9 cm, lăţimea tăişului de 0,7 cm. Este singura piesă din varianta b a tipului II[232]. Trebuie să notăm că pentru cele două variante ale tipului II de dălţi pe care le- am descris, corespund caracteristicile celui de al treilea tip ilustrate de I. Glodariu şi E. Iaroslavschi, pe care noi nu le-am surprins la Brad decât în parte. Este vorba de dălţile cu toc de înmănuşare, ce fac parte din tipul III, cu corpul rotund sau oval, la un capăt lăţit sau îngustat treptat pentru tăiş iar la celălalt terminat printr-un tub de înmănuşare sau manşon.

Daltă (inv. 11491), cu corpul rotund, la un capăt uşor lăţit, iar la celălalt terminată printr-un manşon, din care s-a rupt o porţiune. Un colţ din tăiş este rupt din vechime, probabil de la folsire. A fost descoperită pe acropolă la 0,50 m adâncime, deci sec. I e.n. Este singura piesă cu manşon descoperită la Brad. Are lungimea de 25,2 cm iar lăţimea tăişului de 1,6 cm. Diametrul manşonului este de 3,4 cm în exterior (pl. 4/6; 221/9)

Daltă (inv. 5909) – cu corpul rotund, partea activă uşor lăţită şi ascuţită, tubul de înmănuşare prelung, descoperită în aşezarea deschisă la 0,40 m adâncime, nivelul III dacic – sec. I e.n. Dimensiuni: diametrul tubului de înmănuşare la exterior 2,5 cm, lungimea piesei 10,1 cm iar lăţimea tăişului 1,9 cm (pl. 4/7; 221/10)

Daltă (inv. 11991) – descoperită pe podeaua locuinţei mari 1/S V, aparţine sec. I î.e.n., are corpul rotund, tub de înmănuşare şi tăiş drept, rupt la un cloţ prin folosire. Starea de conservare nu prea bună, cu diametrul maxim al tubului, la exterior de 1,7 cm, lungimea piesei de 9,3 cm, lăţimea tăişului de 1,8 cm (pl. 4/8; 221/11)

Daltă (inv. 11487) – identică cu cea descrisă anterior, numai că tăişul nu este lăţit. A fost descoperită pe acropolă la 1,45 m adâncime, nivelul III dacic. Diametrul la exterior, al tubului de înmănuşare, 2,9 cm, lungimea de 11,4 cm, lăţimea tăişului de 1,2 cm. Starea de conservare nu prea bună (pl. 4/9; 221/12)

Daltă (inv. 11958) – identică cu cea de sus, are lungimea de 10,1 cm lăţimea tăişului de 0,8 cm, iar diametrul maxim, la exterior al tubului de înmănuşare de 1,9 cm. Face parte din cel de-al treilea nivel dacic, în primele faze, fiind descoperită pe acropolă la 1,80 m adâncime (pl. 4/10; 221/13)

Daltă (inv. 12130) – descoperită la 1,40 m adâncime, în aşezarea deschisă, aparţine ultimului nivel dacic, este identică cu cele descrise mai sus, doar că tăişul este ceva mai lat. Are

lungimea de 13,8 cm, lăţimea tăişului de 2,7 cm iar diametrul maxim, la exterior, al tubului ne înmănuşare de 2,4 cm.

În afară de cele prezentate aici, au mai fost descoperite încă trei de acelaşi tip, dar într-o stare de conservare mai proastă, din care cauză nu le mai descriem aici.

Aşadar, cele 20 de dălţi descoperite la Brad aparţin ultimelor două niveluri dacice de aici. Cum asemenea piese au fost descoperite şi în alte contexte cronologice, ca de pildă la Cătelu Nou[233], putem considera că piesa ca atare era cunoscută de geto-daci şi înainte de sec. I î.e.n. Pentru sec. I î.e.n. şi sec. I e.n. prezenţa acestui tip de unealtă este documentată în toate marile aşezări: Poiana[234], Răcătău[235], Bâtca Doamnei[236], Popeşti[237], Grădiştea Muncelului[238], Craiva[239], Căpâlna[240], Strâmbu[241], Tilişca[242]. Ea continuă să existe şi în perioada următoare fiind cunoscută în multe aşezări carpice: Văleni-Boteşti[243], Poiana-Dulceşti[244].

O altă unealtă folosită de geto-daci în prelucrarea lemnului este **sfredelul**. La Brad au fost descoperite două piese.

Sfredel (inv. 11525) cu corpul rotund în secţiune, la un capăt lăţit şi ascuţit pentru înmănuşare, iar la celălalt scobit, ascuţit şi uşor spiralat. A fost descoperit pe acropolă la 1,20 m adâncime, deci nivelul III dacic – sec. I î.e.n. Lungimea piesei este de 12 cm, iar lăţimea la partea activă, de 0.7 cm. Este un tip necunoscut până acum, de vreme ce, autorii "Civilizaţiei fierului" nu consemnează decât un singur tip de sfredel[245] (pl. 4/4; 221/15)

Sfredel (inv. 10569) – cu un capăt rotunjit şi ascuţit pentru înmănuşarea iar la celălalt lăţit şi scobit, ca o linguriţă, fiind tipul cunoscut în descoperirile de până acum. A fost descoperit în aşezarea deschisă la 0,40 m adâncime, aparţinând ultimului nivel dacic. Are lungimea de 8,6 cm, iar lăţimea la partea activă de 0.6 cm (pl. 4/3; 221/16)

Aşa cum arătam mai înainte, cel de-al doilea tip de sfredel descoperit la Brad are analogii în mai multe aşezări de pe cuprinsul Daciei: Bâtca Doamnei[246], Craiva[247], Costeşti[248], Grădiştea Muncelului[249], Strâmbu[250], Luncani-Piatra Roşie[251], Moigrad[252], şi se datează în general în sec. I e.n. Primul tip care este şi mai vechi, după nivelul de descoperire, dar mai perfecţionat decât celălalt, este cunoscut în lumea romană[253], ceea ce ne indică şi originile acestei piese. Oricum această unealtă nu a fost descoperită până în prezent în aşezări mai vechi.

Cuţitoaia – unealtă folosită la şlefuirea lemnului. Două piese, din această categorie de unelte pentru tâmplărie, au fost descoperite şi la Brad.

Cuţitoaie (inv. 9108) – cu lama dreaptă, triunghiulară în secţiune, mânerele perpendiculare pe lamă, uşor orientată la capăt pentru înmănuşare, ruptă din vechime, se păstrează doar o mică parte din ea. A fost descoperită în aşezarea deschisă la adâncimea de 0,40-0,60 m, în cel de-al doilea nivel dacic, respectiv sec. I î.e.n. Dimensiunile părţii păstrate: lungimea de 7 cm, lăţimea lamei în partea adâncă 1,7 cm (pl. 4/2; 221/18)

Cuţitoaie (inv. 11529), identică cu cea descrisă mai înainte, se păstrează pe o porţiune şi mai mică din ea. Lungimea porţiunii păstrate este de 4,5 cm, iar lăţimea părţii active de 1,2 cm. A fost descoperită tot în aşezarea deschisă la 0,17 m adâncime, aparţine deci sec. I e.n. (pl. 4/1; 221/17)

Cele două piese de la Brad fac parte din categoria uneltelor încadrate în tipul II, descoperite până în prezent numai la Grădiştea Muncelului[254]. Cum în aşezările dacice din Moldova nu se cunosc tipurile cuţitoaielor descoperite aici, rămânem deocamdată, la analogiile din zona Munţilor Orăştiei, fără a nega posibilitatea ca aşezările din zona Moldovei să aibă în

inventar acest tip de unealtă. Deşi precizarea originii acestei unelte nu a fost făcută, credem că mediul roman rămâne cel mai accesibil populaţiei dacice din această zonă.

Compasul, unealtă cu o întrebuinţare generală atât în prelucrarea lemnului cât, mai ales, în diverse decoraţiuni pe vase sau pe lemn. Este puţin cunoscut în descoperirile dacice, tocmai datorită faptului că era confecţionat, se pare, din lemn şi ca atare nu s-a putut păstra. Puţinele exemplare din metal, au putut fi găsite doar la Grădiştea Muncelului[255] şi la Brad. Pezentăm cinci asemenea piese, descoperite atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă.

Compas (inv. 11986), confecţionat dintr-o bară de fier, îndoită semicircular, lăţită la un capăt şi prevăzută cu un nit. În apropierea nitului o porţiune îngroşată, ca un prag, pentru oprirea celuilalt braţ. Capătul celălalt, puţin mai lat este tăiat drept. Pare a fi un instrument de măsurat volumele sferice sau rotunde. Are lungimea braţului de 9 cm, lăţimea maximă de 1,5 cm, iar grosimea lamei de 2 mm. A fost descoperit în C 1 la 1,75 m adâncime, primele faze ale nivelului III dacic (pl. 5/13; 222/1)

Compas (inv. 11021) – identic cu cel descris mai sus doar că în loc de nit are doar gaura în care intra nitul, ceea ce ar corespunde cu al doilea braţ al piesei respective, doar că acestea fiind mai mare aparţine unei alte piese. Are lungimea de 11,2 cm şi lăţimea de 1,4 cm. A fost descoperit în S VII la 0,60 m adâncime, deci sec. I e.n. (pl. 5/14; 222/2)

Compas (inv. 11557), identic cu primul, doar că braţul este rupt la capăt, unde are şi o mică proeminenţă iar partea îngroşată, lângă nit, nu mai există. Braţul nu este aşa curbat. Are lungimea de 9,5 cm şi lăţimea maximă de 1 cm. A fost descoperit în S XIII la 0,50 m adâncime, sec. I e.n. (pl. 5/12; 222/3)

Compas (inv. 12122), cu braţul curbat, pătrat în secţiune, vârful ascuţit iar celălalt lăţit şi prevăzut cu un nit. Descoperit în S XVI la 0,55 m adâncime, sec. I e.n. Lungimea braţului de 8 cm, iar lăţimea de 0,5 cm.

Cele 4 braţe de compas fac parte dintr-o categorie de unelte necunoscută până în prezent. Exceptând curbura şi lăţimea lor, toate s-ar încadra în tipul I[256] (pl. 5/6; 222/4)

Compas (inv. 12306) – confecţionat dintr-o placă de fier pătrată în secţiune, lăţită spre capăt în formă trapezoidală şi prevăzută cu o gaură în care era introdus un nit ce prindea celălalt braţ al piesei. La celălalt capăt ascuţită. Este tipul I binecunoscut la Grădiştea Muncelului. A fost descoperit în aşezarea deschisă la 0, 40 m adâncime, deci sec. I e.n. Lungimea braţului de 7,1 cm, lăţimea piesei la capătul de prindere a celuilalt braţ de 2 cm, iar grosimea de 0,4 cm (pl. 5/11; 222/5)

Unealtă pentru confecţionat linguri (inv. 16566), descoperită la 1 m adâncime, pe acropolă, aparţine ultimului nivel dacic, este confecţionată dintr-o bară de fier dreptunghiulară în secţiune, cu vârful îndoit şi ascuţit pentru înmănuşare, iar la capătul celălalt, mult lăţită şi îndoită ca un cârlig cu ambele margini ascuţite pentru scobit în lemn. Are lungimea de 16 cm, grosimea de 0,4 cm şi lăţimea maximă de 2,7 cm. Este prima descoperire în aria culturii dacice (pl. 5/10; 222/6)

Prezentând uneltele de tâmplărie se cuvine să consemnăm numărul destul de mare al acestora. Dintre toate, dălţile predomină ca număr. Descoperite în ambele sectoare ale aşezării şi aparţinând, în speţial ultimelor două niveluri dacice, aceste unelte demonstrează gradul înalt al dezvoltării acestui meşteşug, legat, desigur, de o abundenţă a materialului lemnos în zonă.

Prezența unui număr destul de mic de unelte de tâmplărie, din care cele mai importante, cum ar fi toporul, barda, fierăstrăul sau rindeaua, ce nu puteau lipsi într-un atelier de tâmplărie, o punem pe seama incompletei cercetări a așezării, după cum, nu lipsită de interes, este și ipoteza ocrotirii acestor importante unelte, atât împotriva focului cât și în condițiile unor confruntări militare sau obligația de a părăsi așezarea, cum probabil s-a întâmplat la începutul sec. II e.n., când au fost, cu prioritate, luate de meșteri sau populația de rând.

O civilizație a lemnului pe care o presupunem ajunsă, la daci, la un nivel foarte ridicat, nu putea să fie lipsită de o întreagă gamă de unelte, diferențiate după diversele activități constructive, modelare sau decorare a lemnului și a obiectelor din lemn din care nu excludem o arhitectură bogată în fațade sculptate sau o gamă largă de mobilier și obiecte de uz casnic, artistic lucrate.

Unelte de orfevrerie. Deși în așezare s-au descoperit numeroase materiale care atestă o intensă activitate privind prelucrarea metalelor, în special obiecte de podoabă, pentru care nu lipsite de importanță sunt obiectele în curs de prelucrare, lingouri de diferite mărimi și forme, tipare de piatră, creuzete pentru turnat, cu urme de bronz, zgură metalică etc., unelte găsite sunt foarte puține. Acest lucru este valabil nu numai pentru așezarea de la Brad ci și pentru celelalte din Moldova sau din alte zone. Fac excepție așezările unde s-au descoperit ateliere speciale, ca de pildă la Pecica-Arad[257].

În așezarea de la Brad o singură piesă poate fi pusă în legătură cu orfevreria și anume un ciocan din fier, nu prea mare, care servea, desigur, pentru aceasta.

Ciocan (inv. 12356; pl. 5/9; 222/7), descoperit în așezarea deschisă la 0,80 m adâncime, aparținând celui de al doilea nivel dacic, respectiv sec. I î.e.n. Este confecționat dintr-o bară metalică cu mijlocul pătrat în secțiune, prevăzut cu o gaură transversală ovală, cu axul lung pe direcția brațelor piesei spre capete, cu secțiunea rotundă, terminată la părțile active, la un capăt rotund, iar la celălalt ascuțit, ca o dăltiță dreptunghiulară. Ambele capete sunt trase spre interior (spre coadă). Are lungimea de 12 cm, iar grosimea în zona ovalului pentru înmănușare de 1,2 cm. Face parte din cel de al VI-lea tip stabilit de I. Glodariu și E. Iaroslavschi. Exemplare asemănătoare la Craiva, datate în sec. I î.e.n. - I e.n.[259]

Legat de procesul prelucrării metalelor, prezentăm în continuare câteva piese, care au putut servi la aceasta și anume: bare de bronz, lingouri de bronz și fier, sârmă de bronz și fier.

Bară de bronz (inv. 12121) – pătrată în secțiune cu capetele lățite – unul invers față de celălalt, descoperită pe acropolă la 0,80 m adâncime, sec. I e.n., cu lungimea de 10,4 cm, iar lățimea de 0,4 cm. Nu se cunoaște la ce putea folosi, ar putea fi o piesă în curs de prelucrare sau chiar lingou (pl. 5/7; 222/8)

Bară de bronz (inv. 9042) – rotundă în secțiune, cu un capăt ușor lățit, celălalt turtit de la batere, ca o dăltiță. Are lungimea de 12,2 cm, iar diametrul de 0,4 cm. A fost descoperită pe acropolă, la 0,60 m adâncime, sec. I e.n. Ar putea să fi fost folosită ca dăltiță, pentru lucrări fine sau lingou (pl. 5/8; 222/9)

Bară de bronz (inv. 8740), rotundă în secțiune și profilată – gâtuită din loc în loc și marcată de câte o nervură în relief. Are lungimea de 7,5 cm și grosimea de 0,5 cm. A fost descoperită, de asemenea, pe acropolă la 0,70 m adâncime, aparține de nivelul IV dacic – sec. I e.n. Ar putea fi o piesă în curs de prelucrare (pl. 5/3; 222/10)

Bară de bronz (inv. 8760) – dreptunghiulară în secţiune, cu un capăt uşor ascuţit, descoperită la 0,40 m adâncime, în aşezarea deschisă, aparţinând ultimului nivel dacic. Are lungimea de 5,6 cm şi lăţimea de 0,6 cm. Ar putea fi un mic lingou de bronz (pl. 5/2; 222/11)

Lingou de bronz (inv. 9232) – de formă ovală alungită, lenticulară în secţiune, cu lungimea de 18,4 cm şi lăţimea de 2,2 cm, turnată. A fost descoperită în locuinţa 1 mare din S V şi aparţine nivelului III dacic (pl. 6/13; 222/12)

Lingou de bronz (inv. 9233) – identic cu cel de sus, dar cu lungimea de 18,6 cm. Aparţine aceluiaşi complex (pl. 6/12; 222/13)

Lingou de bronz (inv. 8849) – diform de la turnare, care nu a fost făcută în formă, cu lungimea de 7 cm între braţe şi grosimea de 1,4 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă la 0,20 m adâncime, sec. I e.n.

Lingou de bronz (inv. 9045) – ca un bulgăraş oval, cu axul lung de 3,7 cm şi cel mic de 3 cm, descoperit pe acropolă la - 1,50 m aparţinând nivelului III dacic.

Lingou de bronz (inv. 8885) – identic cu cel de sus, cu axul lung de 4,4 cm şi cel scurt de 3,3 cm, descoperit pe acropolă în locuinţa 2/S V, aparţinând, de asemenea nivelului III dacic.

Lingou de bronz (inv. 9022) – sub forma unei bare alungite, ovale, cu lungimea de 5,4 cm şi lăţimea de 1 cm, descoperit pe acropolă la 1,20 m adâncime, nivelul III dacic, în ultimele faze.

Lingou de bronz (inv. 8806) – de formă dreptunghiulară, tăiat la capete, turnat, cu lungimea de 4,7 cm, lăţimea de 3,8 cm. A fost descoperit deasupra chirpicului de la locuinţa mare I/S V, pe acropolă, deci sec. I î.e.n. (pl. 6/9; 222/14)

Lingou de plumb (inv. 11500), bară cilindrică, lungă de 9,3 cm şi groasă de 1 cm. A fost descoperit pe acropolă la 0,50 m adâncime, sec. I e.n. (pl. 6/11; 222/15).

Lingou de fier (inv. 8864) – bară dreptunghiulară, lungă de 6,8 cm şi lată de 2,7 cm, tăiată la un capăt. A fost descoperit pe acropolă la - 0,50 m, sec. I e.n.

Lingou de fier (inv. 11039) – identic cu cel de mai înainte, cu lungimea de 7,2 cm şi lăţimea de 3,6 cm, tăiat la ambele capete. Descoperit pe acropolă la 0,25 m adâncime, sec. I e.n.

La acestea adăugăm un număr de 12 bucăţi de sârmă de bronz sau fier de diferite grosimi, descoperite atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă şi aparţinând nivelurilor III şi IV dacice.

Descoperirea unui număre destul de mare de lingouri de bronz, plumb şi fier demonstrează bogata activitate metalurgică din aşezare.

Documentat şi în alte aşezări dacice ca de pildă la Răcătău[260], Poiana[261], Bâtca Doamnei[262], Popeşti[263], Pecica[264], dar mai ales la Grădiştea Muncelului[265], acest meşteşug cunoaşte o mare dezvoltare în ultimele două secole î.e.n. şi primul secol al erei noastre. Existenţa unor ateliere speciale în marile aşezări dacice, este dovedită de marea cantitate de materiale, zgură, lingouri, creuzete sau piese neterminate, în curs de prelucrare, descoperite în fiecare dintre acestea. Numărul redus al obiectelor de fier sau bronz, aşa cum arătam mai înainte, nu este legat de existenţa acestor ateliere ci de faptul că uneltele respective au fost luate în momentul părăsirii aşezării sau păstrate cu sfinţenie în timpul existenţei mai îndelungate a unei aşezări, atitudine impusă, mai ales, de raritatea materiei prime în multe zone din aria civilizaţiei dacice.

Unelte de pescuit. Una din cele mai vechi îndeletniciri ale omului, pescuitul, era intens practicată de locuitorii aşezării dacice de la Brad. Apropierea de râul Siret le oferea posibilitatea să facă din aceasta o ocupaţie de bază pentru care au confecţionat unelte diverse. Între acestea un rol de seamă îl aveau cârligele de undiţă şi harpoanele.

În aşezarea de la Brad au fost descoperite 10 cârlige de undiţă, de diferite mărimi, pe care le-am grupat în două categorii, în funcţie de forma barei metalice din care au fost confecţionate. Cele mai multe au corpul dintr-o lamă rotundă, în secţiune, lăţită la un capăt pentru a fi prinsă de firul de sfoară, iar celălalt subţiat şi îndoit în sus.

Trei exemplare sunt mari (inv. 11961, 11962 şi 9100; pl. 6/4; 222/16-18). Au lungimea de 11,5 cm şi grosimea de 0,7 cm, din care primele două descoperite pe acropolă la 1 m adâncime şi ultima în aşezarea deschisă la 0,70 m adâncime, ceea ce înseamnă că primele două aparţin sec. I e.n. şi ultima sec. I î.e.n.

Un exemplar (inv. 8866; pl. 6/3; 222/19) a fost descoperit pe acropolă la 1,80 m adâncime, are lungimea de 7,5 cm, cu partea superioară ruptă, iar cârligul este prevăzut cu un ac opritor, dispus în poziţie inversă faţă de vârful piesei. După adâncimea la care a fost găsită, aparţine primelor faze ale nivelului III dacic.

Cârlig de undiţă (inv. 8782) – de acelaşi tip cu precedenta, doar mai mică, lungimea de 5,2 cm şi grosimea de 0,4 cm. A fost descoperită pe acropolă la 1,10 m adâncime şi aparţine sec. I e.n. (pl. 6/7; 222/20)

Alte două piese (inv. 11960 şi 9103), prima descoperită pe acropolă şi a doua în aşezarea deschisă, aparţinând ultimului nivel dacic, sunt din aceeaşi grupă (pl. 6/1,8; 222/21,22)

Al doilea tip îl formează cârligele cu capăt dreptunghiular şi vârful rotund. Avem două exemplare (inv. 10759 şi 8763), descoperite pe acropolă şi aparţin sec. I e.n. Dimensiunea celor dintâi este de 4,4 cm în lungime şi 0,5 cm în lăţime (pl. 222/23)

Harpon din fier (inv. 16431), din bară dreptunghiulară rupt la ambele capete, probabil îndoit la capătul de sus pentru prins şi ascuţit la partea activă, unde era prevăzut şi cu doi spini de oprire. Vârgul este rupt. A fost descoperit pe acropolă la 0,60 m adâncime, sec. I e.n. Porţiunea păstrată are lungimea de 7,4 cm, iar lăţimea de 1 cm (pl. 6/2; 222/24)

Unelte de pescuit, în special cârlige, au fost descoperite în mai multe aşezări, precum Poiana[266], Răcătău[267], Tinosu[268], Popeşti[269], Căşelu Nou[270] şi prezintă aceleaşi forme pe o durată foarte lungă.

Materiale de construcţie. Într-o aşezare în care folosirea lemnului este documentată în majoritatea lucrărilor de construcţie, dar mai ales la locuinţe şi fortificaţii, este firesc să găsim numeroase obiecte metalice folosite la îmbinarea lemnelor pentru pereţi, ferestre, acoperişuri, uşi etc. Printre obiectele care au făcut parte din această categorie, descoperite la Brad, notăm: cuie, ţinte, piroane, scoabe, cârlige, chei, clanţe de uşi, ţâţâni.

Cuie – au fost descoperite atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă, în locuinţe, gropi şi strat, aparţind, în special nivelurilor III şi IV dacice, deci sec. I î.e.n. - I e.n. La Brad au fost descoperite 33 de cuie, care au lungimea cuprinsă între 4 şi 8 cm, cu corpul rotund sau dreptunghiular, uneori pătrat, la un capăt ascuţit iar la celălalt lăţit şi îndoit orizontal sau îngroşat

şi terminat printr-un disc sau cap dreptunghiular. Multe din ele sunt îndoite, aşa cum au rămas de la incendii. Serveau, mai ales, la prinderea bucăţilor subţiri de lemn la acoperiş sau alte obiecte mai mici. Desigur erau uşor înlocuite cu cele din lemn pe care le presupunem a fi existat, de vreme ce numărul celor din fier este relativ mic (221/19-28).

Existenţa în toate aşezările dacice a cuielor, le-am consemnat pentru a ilustra varietatea materialelor de construcţie ale dacilor din ultimele două secole de existenţă a civilizaţiei lor.

Scoabe (pl. 7/1-17), majoritatea sunt din fier, cu o largă răspândire în cultura dacică, fiind descoperite în toate aşezările cercetate[271]. Sunt confecţionate din bare de fier, uneori bronz, dreptunghiulare sau rotunde în secţiune, în forma literei U. Cele mai multe au secţiunea pătrată sau dreptunghiulară, cu capetele lăţite pentru a intra, prin batere, în lemn (inv. 12151, 5476, 12130, 10579, 9015, 16736; pl.223/1- 5) descoperite atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă, aparţinând la toate cele 4 nivele dacice. Printre ele (12011) din bronz şi (11064) din fier (pl.223/10), descoperite la - 2,30 m ceea ce înseamnă primul nivel dacic, iar (9040) la 1,90 m adâncime, aparţinând deci nivelului II dacic. Dimensiunile lor variază între 4 şi 8 cm la lungime şi 3 şi 6 cm lăţime.

O altă categorie de scoabe au corpul rotund în secţiune cu capetele ascuţite (11073; pl.223/7), având în general aceleaşi dimensiuni. O scoabă cu totul deosebită (8642) are formă de placă rombică cu două capete ascuţite, având dimensiunile de 8 x 3,5 cm (pl.223/9).

Piroane (pl. 8/6-8, 10-14, 16, 20, 21; pl.223/11-19) sunt asemănătoare cu cuiele, dar mult mai mari, confecţionate din bare metalice dreptunghiulare sau pătrate în secţiune, cu vârful ascuţit iar capul lăţit, în forma literei T sau îndoite numai într-o parte[272]. Unele au floarea dreptunghiulară sau sub formă de calotă. Cele mai multe aparţin primei categorii - 16, iar două aparţin celei de a doua. Dimensiunile variază în jurul a 10-15 cm. Doar unul în aşezarea deschisă aparţine ultimelor două niveluri dacice.

Ţinte (pl. 8/1-5, 9, 15, 17, 19). În general sunt construite din două părţi: cuiul şi floarea care era sudată. Cuiul are în toate cazurile secţiunea pătrată sau dreptunghiulară, cu vârful ascuţit iar floarea rotundă sau ovală, puţin bombată, groasă de circa 1 mm. Nici una din cele 15 ţinte descoperite la Brad nu a fost decorată. Cel mai mare diametru al florii nu depăşeşte 4,7 cm, iar cele mai mici în jur de 2 cm. Toate aparţin sec. I î.e.n. - I e.n.

Ţintele descoperite la Brad se încadrează în tipul III stabilit de I. Glodariu şi E. Iaroslavschi[273] şi au analogii în zona Sarmizegetusei[274] şi la Răcătău[275].

Ţâţâni – pentru uşi şi ferestre, formate dintr-o bară de fier, rotundă în secţiune, cu un capăt ascuţit, iar la celălalt îndoită în unghi drept, formându-se un cui în care era aşezată cealaltă piesă prevăzută cu ureche[276] (inv. 11028), cu dimensiunile de 12 cm, iar grosimea cuiului de 0,8 cm, descoperită în aşezarea deschisă la 0,70 m adâncime, sec. I î.e.n. (pl. 9/15; 224/1)

Un alt tip de ţâţână, cu corpul plat şi cuiul rotund în secţiune, are dimensiuni apropiate de cea descrisă. Din cele 4 existente la Brad, 3 au fost descoperite în aşezarea deschisă, două în gropi (12362 şi 11298) şi una în B 4/S XX (12343), (pl. 9/16, 12, 14; pl.224/2-4)

În sfârşit, al treilea tip de ţâţână, îl formează cele care au un capăt plat şi unul rotund. Avea o poziţie verticală deoarece cuiul este pe acelaşi plan cu placa prevăzută cu o gaură pentru prinderea de lemn cu ajutorul unui cui (9802) – are lungimea de 18,2 cm iar lăţimea de 2 cm (pl. 9/8; 224/5)

Alte două piese (inv. 12149 și 12154; pl. 9/13, 11; 224/6,7) care au un fel de spin de înmănușare sau poate fi un cui, are forma unei lame triunghiulare, cu vârful ascuțit. Una întreagă are lungimea de 10,2 cm și lățimea de 1,9 cm, iar cealaltă ruptă la un capăt, are lungimea de 5,3 cm. Amândouă au fost descoperite în așezarea deschisă și aparțin ultimelor două niveluri dacice. Nu putem preciza la ce foloseau.

Cârlige – de diferite mărimi, serveau mai ales pentru agățat diverse obiecte în locuințe, pentru blocat ușile sau la diverse alte activități. Au fost descoperite 15 exemplare, pe care le-am împărțit în 4 categorii:

- rotunde în secțiune, cu un capăt terminat cu o buclă și vârful ascuțit sau cu un capăt drept și celălalt întors și ascuțit (inv. 16756 și 11507). Primul are lungimea de 12 cm, iar al doilea 8,5 cm, ambele descoperite pe acropolă în ultimul nivel dacic;
- pătrate sau dreptunghiulare în secțiune, unele prevăzute cu o gaură de prindere la un capăt (16654), altele cu cârligul ascuțit și adus în sus ca o undiță (15253), ambele descoperite pe acropolă în ultimul nivel dacic. Primul cu lungimea de 10,2 cm iar al doilea de 8 cm (pl. 9/3, 9; 224/10.11)
- pătrate la un capăt unde sunt mai groase, rotunde la mijloc și ușor lățite, terminate cu o buclă la celălalt capăt. Au fost descoperite două exemplare, unul în așezarea deschisă (9101) și celălalt (15422) pe acropolă, primul de 22 cm lungime, aparține secolului I î.e.n. iar cel de al doilea, ceva mai mic – de 15,8 cm lungime, din ultimul nivel dacic. Acestea serveau probabil, la blocat ușile (pl. 9/7; 224/12,13)
- cârlige mari, plate, în secțiune dreptunghiulare, cu două brațe în unghi drept, cea mai mică, de jos, terminată cu o îndoitură în sus, nu prea mare, iar brațul lung, prevăzut în partea de sus cu un inel sau o buclă realizată prin îngustarea piesei și apoi îndoită sub formă de inel. Au fost descoperite 3 asemenea cârlige pe care le prezentăm, deoarece sunt destul de frumos realizate și au dimensiuni destul de mari.

Cârlig (inv. 6823) – din bară de fier, plată, cu brațul lung terminat printr-o buclă având dimensiunea de 17,6 cm iar cel scurt de 10,2 cm. Îndoitura în sus are 1,8 cm iar latura piesei de 0,8 cm. A fost descoperită pe acropolă la 0,40 m adâncime – sec. I e.n. (pl. 9/4; 224/14)

Cârlig (inv. 8840), identic cu cel de sus, dar cu dimensiuni diferite. Brațul lung de 20,1 cm, cel scurt de 12,6 cm iar îndoitura mică de 2,1 cm și lățimea de 1,2 cm. Descoperit în așezarea deschisă în nivelul II dacic, sec. I î.e.n. (pl. 9/5; 224/15)

Cârlig (inv. 16531), identic cu celelalte două, partea superioară cu buclă, brațul lung cât a mai rămas, este de 14 cm, brațul scurt de 13,4 cm, îndoitura mică de 1,8 cm și lățimea de 1 cm. A fost descoperit în nivelul IV dacic de pe acropolă (pl. 10/5; 224/16). Acest tip de cârlig, prezentat în mai multe așezări dacice ca de pildă la Ocnița[277], dar și în alte zone ale Europei[278], sunt considerate drept chei.

Clanță de ușă (inv. 11023; pl. 10/6, 224/18) din fier, cu un capăt mult lățit, corpul pătrat iar capătul opus prevăzut cu un spin. A fost descoperită în așezarea deschisă la 0,70 m adâncime, sec. I î.e.n. Are lungimea de 15,8 cm și lățimea maximă de 2 cm.

Clanță de ușă (inv. 19623), de alt tip, ovală la un capăt care este și mult lățit, cu corpul rotund, iar capătul rotund, iar capătul opus dreptunghiular prevăzut cu o gaură ovală. Dimensiunea: 8,7 cm în lungime, 0,7 cm grosime iar diametrul maxim al ovalului de 4,4 cm. A fost descoperită pe acropolă la 0,75 m adâncime, sec. I e.n. (pl. 10/1; 224/17)

Cheie (inv. 19622) confecționată dintr-o lamă de fier nu prea lată, dreptunghiulară în secțiune, prevăzută la un capăt cu o buclă pentru agățat, iar la celălalt o îndoitură perpendiculară, lățită și decupată. Are lungimea de 10,8 cm și lățimea de 3 cm. A fost descoperită pe acropolă în ultimul nivel dacic sec. I e.n. (pl. 10/2; 224/19)

Obiecte de uz curent. Cele mai numeroase obiecte din această categorie sunt cuțitele de fier, prezente în toate așezările dacice. Numărul mare descoperit la Brad ne-a obligat la o clasificare a lor după formă și alte elemente componente, în care deosebim:

a – **cuțite cu lama triunghiulară**, mâner gros, are secțiune dreptunghiulară, prevăzute cu opritor la întâlnirea cu lama, cu 3 nituri de fier pentru prins mânerul. Lama este triunghiulară în secțiune. S-a descoperit un singur exemplar (8873), (pl. 11/7; 224/20), cu lungimea de 15,6 cm și lățimea maximă a lamei de 2 cm. Aparține nivelului IV dacic, sec. I e.n. de pe acropolă;

b – **cuțite din fier cu lama lungă, dreaptă**, cu vârful rotunjit, triunghiulară în secțiune, cu limbă de înmănușare. Au fost descoperite 2 exemplare (inv. 12303 și 11408). Primul a fost descoperit în așezarea deschisă, la 0,40 m adâncime, sec. I e.n. Are lungimea de 10,1 cm și lățimea lamei de 1,3 cm (pl. 11/8, 9; 224/21);

c – **cuțite din fier ușor curbate**, cu limbă de înmănușare, lama triunghiulară în secțiune. Au fost descoperite 28 exemplare, atât pe acropolă, cele mai multe, cât și în așezarea deschisă. Prezentăm cinci din ele, două pe acropolă (16565 și 16567), ambele în nivelul III dacic, primul cu lungimea de 10,7 cm și lățimea lamei de 1,6 cm; al doilea cu lungimea de 11,1 cm și lățimea de 1,8 cm. Din celelalte trei, descoperite în așezarea deschisă, unul aparține unui bordei (B 3/S XX – inv. 12300) cu lungimea de 8,5 cm și lățimea de 1,4 cm, celelalte două în strat, aparținând sec. I î.e.n., unul (inv. 9106) are lungimea de 8,2 cm și lățimea de 1,5 cm, iar celălalt (inv. 9806), lung de 11,5 cm și lat de 1,7 cm (pl. 224/22-26).

d – **cuțite cu limbă de înmănușare**. Lama dreaptă, ușor ascuțită la capăt, prevăzute cu o șănțuire sub marginea de sus. O parte din ele ar putea fi incluse la pumnale. S-au descoperit 7 exemplare din care 3 acropolă și 4 în așezarea deschisă și aparțin ultimelor două niveluri dacice. Prezentăm 4 din ele, unul (inv. 11522) cu lungimea de 9,6 cm și lățimea de 1,4 cm, descoperit în așezarea deschisă la 0,60 m adâncime, iar celelalte trei (inv. 4808), de 9,9 cm lungime și 1,4 cm lățime (inv. 19598) lung de 16,2 cm și lat de 1,5 cm și (inv. 8996) de 15,4 lungime și 1,8 cm lățime. Ultimul în așezarea deschisă și primele pe acropolă (pl. 11/11; 225/1-4)

e – **cuțite mici, curbe**, cu limbă de înmănușare, lama triunghiulară în secțiune. Au fost descoperite 34 exemplare, atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă (cele mai multe). Aparțin ultimelor două niveluri de locuire. Prezentăm 7 exemplare, trei de pe acropolă (inv. 11549) de 7,8 x 0,9 cm, (5973) de 7,2 x 1,7 cm și (11511) de 8,9 x 1,5 cm și 4 din așezarea deschisă (inv. 12289) de 7,2 x 1,1 cm, (inv. 12268) de 7,3 x 1,2 cm, (inv. 11020) de 6,1 x 1,3 cm și (inv. 11074) de 5,6 x 1,3 cm. Unele au curbura mai pronunțată (pl. 225/5-11).

f – **cuțite lungi, cu limbă de înmănușare**, lama ușor îngustată la vârf, triunghiulară în secțiune. Au fost descoperite 6 exemplare, din care 5 pe acropolă, toate în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n. Prezentăm 3 din ele (inv. 8840) de 12 x 2,2 cm, din așezarea deschisă, (inv. 8997) de 12,6 x 1,6 cm și (încă 16530) de 21,2 x 2,1 cm de pe acropolă (pl. 225/12-14)

g – **cuțite cu lama curbată**, limbă de înmănușare și lama triunghiulară în secțiune. S-au descoperit 20 exemplare, atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă, aparținând nivelului II, III și IV dacic, respectiv sec. II î.e.n. - I e.n. Prezentăm 6 din ele, trei de pe acropolă (inv. 17583) de 13 x 1,5 cm, (inv. 11467) de 10,4 x 1,8 cm și (inv. 11401) de 12,7 x 1,4 cm și trei din așezarea

deschisă, (inv. 8835) de 14 x 1,4 cm, (inv. 8792) de 10,6 x 1,4 cm, (inv. 8843) de 12,3 x 1,2 cm (pl. 11/1,2; 225/15-20)

h – **cuţite cu lama dreaptă**, mâner gros din fier, cu secţiune ovală, lama dreaptă rotunjită la capăt şi triunghiulară în secţiune. Un singur exemplar (inv. 11512) cu lungimea de 22,2 cm şi lăţimea lamei de 2 cm, descoperit pe acropolă la 1,50 m adâncime, deci al treilea nivel dacic (pl. 11/12).

i – **cuţite cu mâner plat**, din fier, prevăzut cu nituri pentru plăsele de lemn şi manşoane laterale la capete, din fier sau bronz. Un exemplar are lama ruptă (8715; S X, c 5/B, - 1,70). Pe mâner urme de lemn. Lungimea părţii păstrate este de 9,4 cm iar lăţimea de 2 cm. A fost descoperit pe acropolă în al treilea nivel dacic (pl.225/21). Un al doilea exemplar are şi o parte din lamă (8883). Dimensiunile piesei sunt de 12,7 x 1,3 cm, descoperit pe acropolă în ultimul nivel dacic (S V, c14, - 0,20; pl. 12/7, 8; 225/22)

j – **cuţite cu lama lată**, mânerul terminat cu un disc opritor din bronz, fără urme de nituri, probabil în mânerul de lemn era înfiptă limba de înmănuşare a cuţitului, după care se aplica discul opritor prin nituire în limba cuţitului. Vârful lamei cuţitului este ascuţit şi uşor încovoiat, triunghiular în secţiune. Un singur exemplar (9119), cu lungimea de 29 cm şi lăţimea de 3 cm (pl. 12/9).

k – **cuţite cu lama dreaptă**, limba de înmănuşare, lama triunghiulară în secţiune. Au fost descoperite 58 exemplare, în cea mai mare parte în aşezarea deschisă, unde apar în toate cele trei niveluri dacice. Pe acropolă, mai puţine, apar doar în ultimele două niveluri dacice, din care prezentăm 8 exemplare, mai bine păstrate (inv. 8878, 4834, 11985, 16767) în al treilea nivel dacic şi (inv. 4809, 9051, 9047, 16775) în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n. Din aşezarea deschisă ilustrăm următoarele piese: (inv. 10589) din primul nivel dacic, (inv. 8808, 8836, 8804, 8879, 12324, 12290, 12304 şi 12313) din al doilea şi (inv. 11546, 12361) din cel de al treilea. Dimensiunile lor variază între 6 şi 11 cm lungime şi 1,3 - 2 cm lăţime (pl.225/23-27; 226/1-14).

l – **cuţite cu lama dreaptă**, cu o limbă de înmănuşare scurtă şi rotundă în secţiune. Au fost descoperite două piese în aşezarea deschisă (inv. 8848) şi (11521) şi aparţin sec. I e.n. Au servit probabil, drept brice, având în vedere şi dimensiunile reduse (pl.11/6; 12/2; 225/16; 226/15)

m – **cuţite cu lama dreaptă**, uşor ascuţite spre vârf, mânerul decupat, cu 3 găuri pentru nituri de prindere a plăselelor de lemn sau os. Sunt exemplare şi fără găuri de nit. Au fost descoperite 2 exemplare (inv. 11531 şi 11566) destul de lungi aparţinând ultimului nivel dacic de pe acropolă. Pentru cel fără găuri de nit putem admite folosirea lui fără plăsele de lemn sau os (pl. 11/13; 226/17)

n – **Bricege cu plăsele de os, fusiforme**, decorate pe ambele părţi cu cerculeţe mici cu câte un punct la mijloc sau cercuri concentrice incizate. Plăselele sunt prinse de placa metalică cu nituri de fier. Nici unul din cele două exemplare descoperite nu păstrează lama, care era probabil dreaptă cu vârful ascuţit. Cele două piese (inv. 11959 şi 8783) au fost descoperite pe acropolă şi aparţin ultimelor două niveluri dacice (pl. 1/8, 3/ 226/18,19)

La sfârşitul acestei prezentări este necesar să conchidem că aceste obiecte erau intens folosite de către daci iar diversitatea formelor, a tipurilor de înmănuşare şi a dimensiunilor erau legate de marea varietate a activităţilor la care erau folosite. Unele din ele, mai ales cele mai mari, puteau servi drept arme, pe când cele mici puteau constitui uneltele necesare unor lucrări în lemn, chiar pentru sculptură.

Cuţitele sunt foarte frecvente în toate aşezările dacice contemporane, mai ales în se. I e.n., Poiana[279], Răcătău[280], Bâtca Doamnei[281], din Moldova, Popeşti[282], Tinosu[283] în Muntenia sau zona Munţilor Orăştiei, în special la Grădiştea Muncelului[284], şi se datează în sec. II î.e.n. - I e.n.

Furculiţe sau frigări din fier cu doi dinţi ascuţiţi, făcute dintr-o lamă dreptunghiulară în secţiune şi prevăzute cu o limbă pentru mâner. Dimensiunile lor, de obicei mici, variază între 5 şi 7,5 cm din care numai limba de mâner măsoară 3,5 - 4 cm. Din cele trei exemplare descoperite la Brad, două sunt din aşezarea deschisă (inv. 12059 şi 9088), aparţinând celui de al doilea şi al treilea nivel dacic, iar a treia (9098) pe acropolă, din sec. I e.n. (pl. 13/33, 32, 34; 227/2-4).

Un alt tip de frigare, mai mare, are tub de înmănuşare, corpul rotund şi dinţii ascuţiţi, uşor curbaţi. A fost descoperit un singur exemplar (8875) pe acropolă şi aparţine ultimului nivel dacic. Această piesă ar fi putut servi şi ca armă (pl. 13/23; 227/1).

Piese asemănătoare în principalele aşezări dacice: Răcătău[285], Poiana[286], Căpâlna[287], Costeşti[288], Cozia[289], Ocniţa[290], Pecica[291], datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Originea acestui tip de piesă poate fi găsită în lumea greacă sau romană[292].

Ace – confecţionate din fier sau din bronz dintr-o sârmă rotundă, pătrată, dreptunghiulară sau lăţită în secţiune, ascuţită la un capăt iar la celălalt uşor lăţită şi găurită pentru introducerea firului de aţă. Cele mai multe au urechea făcută prin perforare dar nu lipsesc nici exemplare la care aceasta se obţinea prin îndoirea fierului şi apoi lipirea lui prin batere de corpul piesei. Au fost descoperite atât în aşezarea deschisă (Inv. 11078; pl. 227/5) cât şi pe acropolă (11574, 11575, 11999, 12000), cu dimensiuni ce variază între 5 şi 11 cm. Aparţin ultimelor trei niveluri dacice mai frecvente în nivelul III (pl. 13/16, 13, 7, 8; 227/6-9).

Un ac cu totul deosebit (inv. 17584; pl. 13/6; 227/10) care nu servea la cusut are secţiunea lenticulară, din fier, cu o ureche făcută în capătul lăţit al piesei şi prevăzută cu o verigă, tot din fier, rotundă în secţiune, pentru agăţat. Piesa are vârful ascuţit şi o lungime, fără verigă, de 25,4 cm. A fost descoperit pe acropolă, în ultimul nivel dacic. Nu putem preciza la ce folosea.

Numărul acelor în cuprinsul aşezărilor dacice este foarte mare şi aceasta demonstrează larga folosire pentru confecţionarea îmbrăcămintei. Prezente în marile aşezări dacice: Răcătău[293], Poiana[294], Ocniţa[295], Sighişoara[296], Pecica[297] etc. din sec. I î.e.n. - I e.n. dar şi mai târziu în aşezările şi necropolele carpice: Poieneşti, Bărboasa-Gălăneşti, Văleni-Boteşti, Săbăoani, Poiana-Dulceşti[298] etc., acest tip de unelte cunoaşte o largă folosire încă din epoca neolitică.

Foarfeca, întrebuinţată la tunsul oilor, al oamenilor dar şi în alte activităţi gospodăreşti, era unealta necesară şi probabil, prezentă, în toate aşezările dacice. Tipul binecunoscut în aşezările dacice, are forma literei U, şi este confecţionată dintr-o lamă de fier, lăţită la mijloc şi cu două lame la extremităţi. La Brad a fost descoperit un singur exemplar cu lungimea de 18,7 cm, la 1,70 m adâncime în nivelul dacic de pe acropolă (pl. 227/14). Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Răcătău[299], Bâtca Doamniei[300], Popeşti[301], Clit[302] etc. datate în sec. I î.e.n. - I e.n.

În afară de foarfeca descrisă mai sus, alte câteva piese, păstrate fragmentar, ar putea să facă parte din categoria acestor unelte. Este vorba de piesa din fier (12297) descoperită în B 1/S XX, deci în aşezarea deschisă, în nivelul II dacic de aici, care constă dintr-o bară de fier dreptunghiulară, la un capăt terminată printr-o verigă iar la celălalt cu două braţe scurte

reprezentând o jumătate din piesă, între care ar fi putut intra cealaltă jumătate a foarfecii, cu cea de a doua lamă, prinsă cu un nit. Acest tip se apropie de cel de astăzi (pl. 13/25; 227/12)

Alte două exemplare, din care unul pare a fi asemănător cu cel descris mai înainte, păstrat fragmentar (inv. 16717) şi un altul (11405), confecţionat dintr-o bară de fier, îndoită la un capăt sub formă de cârlig, rotundă în secţiune şi lăţită la celălalt capăt şi îndoită ca un braţ de foarfece. Ambele au fost descoperite pe acropolă în ultimul nivel dacic. Şi aceasta din urmă s-ar apropia de forma mai nouă a foarfecelor (pl. 13/24,26; 227/11,13)

Întrucât nu avem analogii în alte aşezări dacice[303], considerăm că asemenea piese ar fi putut exista, mai ales în zona de câmpie, unde creşterea oilor nu constituia ocupaţia de bază a locuitorilor şi că cele în forma literei U erau folosite mai ales pentru tunsul oilor. Rămâne ca cercetări viitoare să confirme ipoteza existenţei acestui tip de foarfecă la geto- daci.

Străpungătoare (pl. 14/1-32) confecţionate dintr-o bară de fier, cu secţiune rotundă, în forma literei D, pătrată sau dreptunghiulară, ascuţită la un capăt şi lăţită la celălalt pentru a intra în mâner. Erau folosite în special drept sule, unelte pentru găurit lemn, piele sau alte materiale, în procesul confecţionării încălţămintei, îmbrăcămintei etc. Numărul lor este destul de mare (55 exemplare) atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă şi aparţin ultimelor trei niveluri dacice. O parte din ele au putut servi şi ca vârfuri de săgeţi.

Cele mai multe au secţiunea pătrată sau dreptunghiulară cu ambele capete ascuţite şi mijlocul îngroşat (12266, 11536, 11024, 10573), cu secţiunea rotundă (10550), în forma literei D (10575), cu un capăt rotund şi celălalt pătrat (12301, 12120), pătrate (8993) sau dreptunghiulare (8759) – (pl.227/15-24).

Sunt prezente în majoritatea aşezărilor dacice, multe din ele nepublicate. În orice caz putem cita măcar o parte din ele: Poiana[304], Răcătău[305], Bâtca Doamnei[306], unde s-au descoperit în cantităţi destul de mari, ceea ce ne face să credem că erau frecvente şi în celelalte staţiuni dacice.

Dorn, dintr-o bară rotundă, partea inferioară lipsă. Un singur exemplar (inv. 10580; pl. 15/4, 227/25) descoperit în aşezarea deschisă în ultimul nivel dacic. Este de tipul II după clasificarea lui I. Glodariu şi E. Iaroslavschi. Exemplare identice au fost descoperite la Sarmizegetusa[307], Meleia, Blidaru[308], Bâtca Doamnei[309], Popeşti[310], Răcătău[311] şi datează din sec. I î.e.n. - I e.n.

Nicovale, de mici dimensiuni cu corpul în formă de trunchi de piramidă, serveau la lucrările specifice orfevreriei. Au fost descoperite trei exemplare, numai pe acropolă (inv. 11503, 11505 şi 11988), cu dimensiuni ce variază între 6, 8 şi 9 cm lungime şi 0,8 şi 1 cm lăţime. Primele două aparţin nivelului IV dacic iar cea de a treia nivelului III, respectiv sec. I î.e.n. (pl. 15/6, 5, 8; 227/26-28)

Cele mai apropiate analogii le avem la Pecica-Arad[312], unde s-au descoperit două nicovale de acest tip în atelierul bijutierului de aici şi fac parte din primul tip de nicovală[313].

Braţ balanţă (inv. 8778), confecţionat dintr-o lamă de fier, pătrată în secţiune şi lăţită la capete unde are câte o gaură în care se introducea firul de la talger. La mijlocul piesei, în partea de sus, o ridicătură, de asemenea, cu gaură pentru agăţat. Unul din capetele piesei este rupt din vechime. Porţiunea păstrată are lungimea de 19,6 cm, iar grosimea de 0,4 cm. A fost descoperit pe acropolă, în ultimul nivel dacic. A servit, probabil, la cântăritul pieselor mici de podoabă sau a diferitelor substanţe ori mirodenii venite din alte zone (pl. 15/7; 228/1) Exemplare

asemănătoare au fost descoperite la Poiana[314], Popeşti-Novaci[315], care au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Sunt considerate produse de import din lumea greacă[316].

În afară de uneltele prezentate, în inventarul aşezării de la Brad mai există o serie de obiecte a căror funcţionalitate nu ne este cunoscută. Printre acestea am putea aminti câteva bare de fier, oval-alungite, uşor arcuite (inv. 9118, 8834, 11536) descoperite atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, precum şi o piesă de fier, ca o lopăţică rombică, prevăzută cu un mâner mic. Alte piese ca: benzi de fier şi bronz, fragmente diforme de fier, bucăţi de tanblă etc. sunt frecvente în săpăturile noastre (pl. 16/11, 6; 228/2)

Vase metalice (includema aici şi pe cele de bronz), s-au descoperit foarte puţine în comparaţie cu celelalte tipuri de recipiente. Păstrate, în general, fragmentar din care cauză nu pot fi reconstituite formele lor. S-au păstrat doar părţile mai groase şi mai rezistente, cum ar fi: margini, toartă, aplice. Dat fiind numărul mic al acestora le prezentăm pe toate.

1. **Toartă de vas** (inv. 16703; pl. 15/3; 228/3) din fier, triunghiulară în secţiune, cu capetele întoarse ca un cârlig, curbată. Se păstrează doar o parte. A fost descoperită pe acropolă în ultimul nivel dacic. Porţiunea păstrată are lungimea de 8 cm.

2. **Toartă de vas** (inv. 8995; pl. 15/2; 228/4) din sârmă de fier, rotundă în secţiune, cu capetele întoarse ca un cârlig, curbată. Se păstrează doar o parte, cu lungime de 10, 4 cm. Diametrul sârmei este de 3 mm. A fost descoperită în aşezarea deschisă, în B 3/S XII, deci aparţine sec. I î.e.n. Ambele piese descrise constituiau, probabil, torţile unor căzănele de fier.

3. **Margine de vas** (inv. 9109; pl. 15/12; 228/5) din tablă de broanz îndoită la o margine şi uşor curbată. Descoperită în B 3/S XII în aşezarea deschisă şi are lungimea de 4,2 cm, iar lăţimea de 2,3 cm.

4. **Margine de vas** (inv. 8822) asemănătoare cu cea descrisă mai înainte, descoperită în aşezarea deschisă în cel de al doilea nivel dacic. Are lungimea de 5 cm şi lăţimea de 3,8 cm (pl. 15/11; 228/6).

5. **Margine de vas** (inv. 5924), la fel cu cele de la nr. 3 - 4, descoperită în aşezarea deschisă – nivelul III dacic. Dimensiuni: 5,4 lungime şi 4,8 lăţime (pl. 15/15; 228/7)

6. **Margine de vas** (inv. 16436), asemănătoare cu celelalte trei, aparţine ultimului nivel dacic de pe acropolă şi are lungimea de 3,5 cm şi lăţimea de 3,3 cm. Nici una din cele 4 piese nu poate servi la identificarea tipului de vas din care fac parte. Din această cauză nu putem să le încadrăm în nici una din tipurile de vase metalice cunoscute. Notăm totuşi prezenţa lor în ultimele două niveluri dacice, deci sec. I î.e.n. - I e.n. (pl. 15/9; 228/8).

7. **Toartă de vas** (inv. 11572; pl. 15/1; 228/9) din bronz, rotundă în secţiune, cu capetele uşor ascuţite şi îndoite în sus ca un cârlig. Este curbată în sus şi are diametrul de 3 mm. A fost descoperită la 2 m adâncime, deci nivelul II dacic. Lungimea piesei, cât se mai păstrează, este de 10,5 cm.

8. **Toartă de vas** (inv. 8795; pl. 15/10; 228/10) din bronz. lată de 0,5 cm, îndoită în sus şi formând o buclă-inel după care ambele capete se prindeau de gura vasului, din care se păstrează doar o mică porţiune.

9. **Toartă de vas** (inv. 6888; pl. 15/13; 228/11) din bronz, turnată în formă de unghi cu capetele întoarse în ambele părţi, destul de rudimentar. Piesa intra, probabil, într-o verigă sau un lăcaş devenind mobilă. Aparţinea unui vas nu prea mare. Are distanţa între capete de 4,5 cm şi grosimea variind între 0,5 - 0,8 cm. A fost descoperită pe acropolă la - 1,96 m, deci în cel de al doilea nivel dacic, sec. II - I î.e.n.

10. **Aplică de la un ataş de vas de bronz** (inv. 6793), de forma unei frunze de stejar, turnată. Împreună cu o altă piesă din bronz, turnată în forma unui cap de leu, pierdută după decoperire, făcea parte din inventarul mormântului principal de la movila II. Are dimensiunile de 3,6 cm lungime şi 2,9 cm lăţime. (pl.340/22)

11. **Toartă de cazan** (inv. 9231; pl. 15/16; 228/12), din bronz, de formă rectangulară, cu două colţuri laterale şi o ureche- verigă în partea superioară, turnată, prevăzută cu două găuri pentru nit, pe mijlocul ei. Partea de jos este curbată spre interior. Întreaga piesă uşor curbată, cu urme de folosire. Are lungimea de 13,3 cm şi lăţimea de 8,2 cm. A fost descoperită în Loc. mare 1/S V, deci sec. I î.e.n.

12. **Caserolă de bronz** (pl. 17/3; inv. 22785) cu corpul tronconic, buza uşor evazată, fundul, probabil, terminat printr-un inel, toarta cu decor în relief se lăţeşte spre capăt, unde este prevăzută cu două orificii mai mari care flanchează unul mai mic, dispus pe linia mediană. Se păstrează doar o parte din ea, buza, o parte din corp şi o toartă. Diametrul gurii este de 13 cm, iar lungimea torţii de 14 cm. A fost descoperită pe acropolă la 1,40 m adâncime, în nivelul III dacic.

Caserole au fost decoperite în aproape toate aşezările mari dacice, deosebindu-se din punct de vedere al tipului şi probabil al provenienței. I. Glodariu ocupându-se în mod special de importurile din această vreme, semnala 11 caserole pe teritoriul Daciei[317], la care în momentul de faţă, mai putem adăuga câteva descoperite în ultima vreme la Bâtca Doamnei[318], Răcătău[319], Barboşi[320], Ocniţa[321]. Toate caserolele descoperite până în prezent pe teritoriul ţării noastre au fost datate în limitele sec. II î.e.n. - sec. II e.n., predominând cele din sec. I e.n.[322] Ca tip, aproape toate sunt cu corpul tronconic, buza uşor evazată, pereţii traşi spre interior, fundul inelar iar mânerul terminat printr-un disc cu o perforaţie rotundă centrală. Unele din ele au şi inscripţii cu centrul de producţie.

Caserola descoperită la Brad aparţine unui tip aparte, având drept caracteristică mânerul terminat prin două orificii mari şi unul mai mic şi prevăzută cu un decor în relief pe partea superioară care nu s-a mai păstrat decât sub forma unei depuneri ce l-a făcut pe prof. Aurel Buzilă, care a restaurat piesa, să creadă că ar putea fi vorba de existenţa a 3-4 vase puse unul în altul pentru a explica grosimea şi depunerile de pe mâner şi buză.

Cum pe teritoriul ţării noastre nu a mai fost descoperită o piesă asemănătoare ca tip, am lărgit sfera căutării unor analogii pe teritoriul Europei, unde cel puţin trei tipuri de asemenea vase au elemente comune cu cea de la Brad. Este vorba de tipul 132, 136 şi 151 din clasificarea făcută de H.J.Eggers[323].

Tipul 132 are decorul în relief dar mânerul se termină tot printr-o singură perforaţie, ceea ce face ca asemănarea piesei de la Brad să fie doar parţială şi ca atare să nu ţinem seama de ea decât în măsura în care alte elemente ar impune o similitudine de ordin cronologic sau al locului de producere, pe care în momentul de faţă nu le surprindem[324].

Tipul 136, varianta Kjaermugaard este mai apropiată de cel de la Brad, cu singura deosebire că îi lipseşte perforaţia mai mică de pe mâner dintre cel două mari. Diferenţa este însă foarte mică, ea putând să aparţină şi stării mai proaste de conservare a piesei de la Brad, în sensul că această perforaţie a fost marcată doar prin reconstituire. După cum nu este exclus ca ea să fi fost făcută ulterior pentru a putea fi agăţată. În orice caz este foarte apropiată de forma caserolei acestui tip şi variante[325].

Tipul 151, varianta Debé, este asemănătoare cu cea descrisă mai sus doar că în afară de cele două perforaţii ale mânerului mai este prevăzută cu un decor ce face ca aceasta să se termine în unghi, ceea ce ar indica, într-o oarecare măsură o anexă care ne-a făcut să reconstituim piesa de la Brad cu acea perforaţie mică[326].

Cunoscând, aşadar, cele trei tipuri de caserolă asemănătoare cu cea de la Brad, mai ales ultimele două (136 şi 151), descoperite în Scandinavia, Germania, Panonia, Danemarca sau Polonia, putem include şi spaţiul ţării noastre ca zonă de comerţ cu acest tip de vas. Cum toate cele trei tipuri sunt datate în se. I î.e.n., către sfârşitul lui, în perioada B 1 a clasificării lui Eggers şi adăugând situaţiile stratigrafice şi tipologice în care s-a descoperit piesa de la Brad, putem conchide că vasul respectiv a fost adus în aşezarea de la Brad la sfârşitul sec. I î.e.n.

Coroborând cu datele referitoare la proveniența pieselor asemănătoare din Dacia şi din celelalte ţări, putem conchide că direcţia comerţului cu acest fel de piese nu putea fi decât cel dinspre SV, iar centrul de producţie, constatat pentru majoritatea recipientelor de bronz din această vreme, din care unele cu inscripţii, să nu fie altul decât Italia de Nord, respectiv atelierele Campaniene[327]. Acest lucru avea să-l facă pe I. Glodariu, atunci când constata numărul relativ mic de piese de bronz în zonele extra-carpatice-răsăritene, să considere comerţul Daciei orientat către zonele vestice ale Imperiului şi mai puţin cu sudul grecesc[328] mai ales pentru produsele de toreutică. Cum la data când I. Glodariu aduna datele referitoare la descoperirile de bronzuri din zona extracarpatică numărul acestora era destul de mic (astăzi se pot adăuga încă vreo câteva piese privind asemenea importuri), situaţia pare a aduce unele corecturi tezei amintite. În acest sens, atât descoperirile de la Brad cât şi cele de la Răcătău şi Barboşi sau din alte aşezări dacice din zona extracarpatică, nepublicate încă, ar impune constatarea că aceste produse au putut să vină şi din zonele răsăritene ale imperiului, acolo unde legăturile comerciale ale acestora cu populaţia dacică erau bine definite, chiar dacă produsele ce făceau obiectul importului dacic proveneau din atelierele italice, greceşti sau orientale. Să nu uităm rolul Siretului în transportul mărfurilor destinate comerţului.

În afară de cele descrise până aici s-au mai descoperit o serie întreagă de obiecte de metal a căror formă şi stare de conservare nu ne permit să deducem din ce fel de unelte au făcut parte. Ele ne demonstrează, însă, că avem de a face cu un număr mult mai mare de unelte de metal în cadrul aşezării. Nu trebuie să uităm totuşi, că marea majoritate a uneltelor metalice, datorită preţului ridicat al metalului însuşi, erau cu grijă adăpostite de proprietarii lor, în care sens putem fi siguri că marea majoritate au fost luate odată cu părăsirea aşezării. Numai aşa ne putem explica lipsa unor tipuri de unelte cât şi numărul relativ mare al altora din aşezare, care desigur aveau o întrebuinţare zilnică şi nu puteau lipsi într-o zonă atât de populată cum era aceasta.

Având în vedere, însă, tipurile şi chiar numărul uneltelor descoperite, putem deduce varietatea ocupaţiilor locuitorilor din această aşezare, aspect pe care îl vom analiza în amănunt la un alt capitol al lucrării noastre.

Unelte din piatră. Piatra, acest material care a fost întrebuinţat pentru confecţionarea de unelte din cele mai vechi timpuri, nu a încetat să servească şi în epocile mai noi la realizarea unor piese de strictă necesitate omului, chiar dacă pe parcursul timpului metalul a înlocuit multe dintre uneltele de piatră. Printre uneltele care au fost confecţionate din piatră, în această perioadă, remarcăm: râşniţele, pietrele de ascuţit, tiparele şi percutoarele, fusaiolele.

Râşniţele (pl. 229/27-29) sunt foarte frecvente în aşezarea de la Brad şi se prezintă sub două tipuri – unele mai vechi, plate, cu o alveolare centrală, provenită de la întrebuinţare şi prevăzută cu un percutor cu care se zdrobeau seminţele. Numărul acestora este însă foarte mic şi în general, se prezintă sub formă fragmentară.

Cele mai multe sunt de tipul greco-roman cu două piese, meta care era fixă şi catillus, curbată sub foama unui trunchi de con care se îmbucă una în alta, pentru a putea zdrobi

semnițele ce erau introduse printr-un orificiu central la capătul superior. Făina rezultată se prelingea de pe planul înclinat al piesei de jos. Aceste două piese erau prinse una de lata printr-o tijă centrală care putea fi din lemn sau din metal. Unele piese au câte o gaură pe partea exterioară în care era introdus un băț pentru a ușura învârtirea părții mobile pentru a zdrobi semințele.

Au fost descoperite atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă, în strat, gropi sau locuințe. Numărul lor este de ordinul sutelor dar marea majoritate se prezintă sub formă fragmentară. Cele mai multe aparțin ultimelor două niveluri dacice, respectiv sec. I î.e.n. - I-II e.n. Materialul din care sunt confecționate este cel mai adesea tuful vulcanic, dar nu lipsesc nici piese din gresie. După felul cum sunt lucrate putem spune că aparțin unor ateliere speciale, dotate cu unelte destul de perfecționate, deoarece suprafețele pieselor au urme foarte fine de prelucrare, cu toată duritatea acestui material. Oricum ele constituiau unelte aduse din altă parte, probabil din zonele unde exista acest material din abundență și tot acolo, probabil, erau și atelierele de confecționare a lor. Sunt prezente în toate așezările dacice și demonstrează dezvoltarea agriculturii la daci, care impunea existența lor, mai ales în așezările de câmpie sau de dealuri unde agricultura se practica pe suprafețe mari. Ele nu lipsesc nici în așezările de munte, unde nu se făcea agricultură dar care își aveau rezervele agricole tot în boabe ce erau măcinate pe loc după nevoile zilnice ale populației.

Nu trebuie să excludem folosirea acestui tip de unelte și pentru alte activități, cum ar fi, de pildă, măcinarea sau zdrobirea pământului sau a ingredientelor pentru confecționarea ceramicii. Un alt tip de unealtă din piatră, foarte frecventă în așezările dacice o reprezintă pietrele de ascuțit. După formă și materialul din care sunt confecționate pot fi împărțite în mai multe tipuri: plate, dreptunghiulare, rotunde sau ovale, triunghiulare și ușor lățite.

Pietrele de ascuțit, plate (pl.229/1-26). Erau, de obicei, fixe sau în orice caz obiectul de ascuțit era purtat în sens liniar sau circular pe ele (piatră) pentru a fi ascuțit. Aveau dimensiuni ceva mai mari din care cauză nu puteau fi folosite în alt mod. Numărul lor este destul de mic - 9 exemplare pe acropolă și 11 în așezarea deschisă, fiind prezente în complexe închise sau în strat, în toate cele patru niveluri dacice.

Pietre de ascuțit de tip cute, au o formă alungită și lățită, folosite la ascuțitul diverselor unelte de metal, os sau ceramică. Cele mai multe pe acropolă - 51, în locuințe, gropi și mai ales în strat, la adâncimi diferite, fără a lipsi în vreunul din nivelurile dacice. În așezarea deschisă, numărul lor este mai mic - 27 și aparțin, de asemenea, tuturor nivelurilor dacice. Multe din ele au gaură pentru agățat.

Pietre de ascuțit de tip cute, de formă rotundă, ovală sau dreptunghiulară. Constituie cel mai frecvent tip de unealtă de ascuțit din așezarea deschisă sau acropolă. Unele din ele foarte frumos lucrate, mai ales cele din piatră nisipoasă cu bobul foarte mic, erau folosite, probabil, pentru ascuțirea unor unelte mici cu tăișul foarte fin. Multe din ele sunt prevăzute cu gaură pentru agățat, la unele doar începutul acestora. Cele mai multe au fost descoperite pe acropolă - 63, prezente în toate nivelurile dacice. În așezarea deschisă au fost descoperite 32 exemplare, multe în complexe închise, mai ales în bordeie.

Pietre de ascuțit triunghiulare în secțiune, de tip cute. Au fost descoperite doar două exemplare, unul pe acropolă și al doilea în așezarea deschisă.

După numărul destul de mare al acestor unelte putem spune că întrebuințarea lor era foarte generalizată pentru aproape toate tipurile de unelte. Multe din aceste pietre erau cu grijă

alese chiar din prundişurile de pe Siret. Altele, însă, erau aduse din alte locuri, mai ales cel din piatră fină, de culoare gălbuie- albicioasă sau cenuşiu-închis, care serveau la ascuţitul uneltelor sau obiectelor mai mici pentru a li se asigura o suprafaţă mai netedă. Acestea aveau şi o formă mai bine definită: dreptunghiulare, pătrate sau ovale, în funcţie de tipul de unealtă ce trebuia ascuţit. Nu este exclus ca acest tip de pietre de ascuţit să fi constituit obiect de import.

Ghiulele de praştie din piatră (pl.230/1-9), de formă ovală, sferică sau puţin mai plate. Numărul lor este destul de mic - 6 pe acropolă şi 3 în aşezarea deschisă, serveau, probabil, la vânătoare sau pentru joacă. Majoritatea au fost descoperite în strat, doar două în bordeie.

Percutoare din piatră (pl.230/10-13), de formă ovală, paralelipipedică sau discoidală. Unele din ele pot aparţine epocii neolitice dar folosite şi în epoca dacică, fiind descoperite în nivelurile acestei epoci. Au fost descoperite atât în aşezarea deschisă - 3 exemplare cât şi pe acropolă - 8, în gropi, locuinţe sau în strat. Un exemplar (16425) descoperit pe acropolă în şanţul de apărare are toate suprafeţele prevăzute cu câte o adâncitură la mijloc, probabil pentru spargerea unor materiale de formă sferică sau ovală.

Lustruitor din piatră, cenuşiu la culoare, din piatră de râu, de forma tipică a lustruitoarelor pentru ceramică. Deşi nu are urme de prelucrare sau de întrebuinţare, care dealtfel nici nu s-ar cunoaşte dacă ţinem seama de duritatea acestor pietre, putem admite că forma însăşi invita meşterul olar la o asemenea folosire. A fost descoperit un singur exemplar (19514) pe acropolă (pl. 18/4)

Tipare din piatră cenuşie (pl.230/14-17), plate prevăzute cu şănţuiri pentru turnat metalul. Toate cele trei tipare descoperite – unul pe acropolă şi două în aşezarea deschisă – sunt fragmentare şi reprezintă tipare de ace sau simple şănţuiri pentru scurgerea metalului, făcute prin dăltuire pe suprafaţa netedă a pietrei (pl. 18/1-3).

Aceste tipare, alături de alte unelte, dovedesc existenţa în aşezarea de la Brad a unor meşteşugari, care se ocupau cu prelucrarea metalelor.

În toate cele 4 niveluri dacice de pe acropolă şi cele trei din aşezarea deschisă s-au descoperit şi numeroase unelte din silex, peste 120, care au fost folosite în diverse scopuri şi de către populaţia dacică, cu toate că multe din ele aparţin nivelurilor mai vechi, neolitice sau din epoca bronzului.

Fusaiole (pl. 35/12), din piatră, bine şlefuite, de formă sferică, cu gaura transversală. A fost descoperit un singur exemplar pe acropolă.

Uneltele din piatră sunt foarte frecvente în toate aşezările dacice mari sau mici. Dacă cele legate de agricultură sunt în număr mai mare în aşezările de şes sau de dealuri, ca de pildă la Răcătău, Poiana, Cândeşti, Popeşti, Piscu Crăsani, Tinosu, Cârlomăneşti[329] etc. celelalte, folosite mai ales la ascuţitul uneltelor sunt prezente peste tot în aşeările dacice. Nu e mai puţin adevărat că şi râşniţele, mai ales cele din tuf vulcanic, sunt prezente în aşezările de munte, ele fiind descoperite în toate cetăţile dacice din Munţii Orăştiei[330] sau din alte zone. Tipul greco-roman de râşniţă cu meta şi catillus a fost asimilat de toate aşezările dacice datorită randamentului lor, la care se mai poate adăuga faptul că materialul din care erau confecţionate şi atelierele speciale care le făceau se aflau în centrul lumii dacice[331].

Unelte din os. La o populaţie unde creşterea vitelor, vânatul sau pescuitul erau ocupaţii de bază, este firesc ca numărul şi varietatea uneltelor, armelor sau obiectelor de podoabă din os să fie mare. În acest sens putem spune că după piatră, cele mai numeroase unelte erau

confecționate din os. O parte din ele, datorită condițiilor specifice ale pământului în care zăceau, nu s-au mai păstrat ori s-au păstrat fragmentar. Totuși, numeroase unelte și diverse obiecte din os au fost descoperite în așezările dacice de pretutindeni, inclusiv în cea de la Brad. Prezentăm în continuare, pe tipuri, uneltele și obiectele din os descoperite atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă.

Seceri (pl. 19/1-11; 231/1-6) – majoritatea erau confecționate din coaste de animal, datorită faptului că prezentau o curbură specifică uneltei amintite. Partea din interior, deci curbura mică, era de obicei mai ascuțită prin șlefuire. La nici un exemplar nu s-au semnalat zimți. Unele din ele au la un capăt, de obicei la cel mai gros, o gaură pentru agățat. Sunt prezente pe acropolă, atât în complexe închise cât și în strat, la adâncimi diferite, cuprinse în locuințele tuturor celor 4 niveluri dacice. În așezarea deschisă s-au descoperit doar cinci exemplare din care trei cu gaură de prindere, față de 136 pe acropolă. Erau confecționate atât din coaste mai late cât și din cele înguste. Majoritatea sunt fragmentare. De menționat, descoperirea unui număr destul de mare în Gr. 18 de cult din C 1 - 18 exemplare.

Străpungătoare (pl. 20/1-4, 6, 7, 11-13; 230/18-26) sunt confecționate, de obicei, din coarne de animale domestice sau chiar sălbatice, prin ascuțire și șlefuire. Forma simplă indică și o folosire generală în activitatea omului, la decorat ceramica, cusutul pieilor, a țesăturilor mai groase, care necesitau găurirea prealabilă pentru a fi apoi cusute etc. Cele mai multe au fost descoperite pe acropolă - 48 exemplare, unele din ele prevăzute cu câte o gaură de agățat. În așezarea deschisă, numărul lor este mai mic - 13 și au fost descoperite mai ales în bordeie. Aparțin, ca și secerile, tuturor nivelurilor dacice atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă.

Patine (pl. 21/1-7; 22/1-6; 230/31-44), făcute din oase lungi, mai ales femure de bovine, șlefuite rotund la capete și plat la mijlocul piesei. Nu prezintă nici un alt elemente care să indice prinderea de picior, cu excepția capetelor de oase care sunt mai groase, respectiv mai ridicate și constituiau un fel de piedică în a aluneca piciorul înainte sau înapoi. Erau folosite probabil numai pe Siretul înghețat, ca mijoc de transport sau joacă. Pe acropolă au fost descoperite 28 exemplare iar în așezarea deschisă doar 6, toate în B 3/S XX. Unele din ele au lustrul unei îndelungi folosiri, altele sunt foarte îngrijit prelucrate prin șlefuire. Adâncimea la care au fost găsite indică prezența lor în toate cele patru niveluri dacice, dar cele mai multe apar până la adâncimea de 1,25 m, deci, în ultimul nivel dacic.

Sule din os (pl. 20/5, 8-10; 23/2; 232/5-7,9), de formă simplă, din oase mici, rotunjite și ascuțite prin șlefuire, altele din oase de pește (8 exemplare). Pe acropolă au fost descoperite cele mai multe – 26 – începând cu adâncimea de 0,50 m și până la - 2,45 m, iar în așezarea deschisă doar 5 exemplare din care 3 în bordeie. Erau întrebuințate la fel ca străpungătoarele, dar la materiale mai fine, subțiri.

Mânere (pl. 23/1, 3-6; 24/1-11; 25/1-6; 233/1-3, 6-14). Confecționate mai ales din coarne de animal, destul de simple, tăiate la capete și uneori șlefuite, prevăzute cu o gaură în care intra unealta de metal – mai ales sule și cuțite din fier. Unele exemplare de mânere de cuțit sunt confecționate din două piese prinse de limba cuțitelor cu nituri. Multe din ele sunt frumos ornamentate, mai ales cu cercuri concentrice incizate, având forme dreptunghiulare, fusiforme etc. Câteva exemplare de mânere de briceag sunt adevărate lucrări de artă. În săpătură s- au descoperit și mânere în curs de prelucrare, neterminate, fapt ce indică existența unor meșteri în

prelucrarea osului. Pe acropolă au fost descoperite 22 exemplare, iar în aşezarea deschisă 19. Cele mai multe apar în gropi şi în bordeie şi aparţin tuturor celor 4 niveluri dacice.

Spatule – deosebit de îngrijit lucrate, având un capăt rotund în secţiune şi celălalt mult lăţit în formă de frunză sau romb, cu marginile ascuţite. erau folosite, mai ales, pentru decoratul vaselor dar şi în alte activităţ, probabil chiar ca instrument medical. S-au descoperit 5 exemplare din care 4 pe acropolă. Toate aparţin ultimelor două niveluri dacice, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n. (pl. 26/1, 2, 4; 27/2, 3; 230/27-29).

Lustruitoare – confecţionate după tipul obişnuit al celor din lut, mai ales din zonele de ramificaţie ale coarnelor de cerb, cu partea activă tăiată drept, uneori şlefuită, de formă ovală. Au fost descoperite doar două exemplare pe acropolă ce aparţin celui de al doilea şi al treilea nivel dacic. Nici unul din ele nu prezintă urme de folosire prea îndelungată, probabil nu dădeau randamentul scontat, motiv pentru care şi numărul lor este extrem de redus (pl. 28/1, 5).

Ace (pl. 25/7-9; 231/14, 15, 17, 18) – frumos şlefuite, rotunde în secţiune, prevăzute cu ,aură – uneori transversală, ovală, alteori gaura porneşte de pe laterală şi iese în capul piesei. Dimensiunile sunt mai mari decât la cele metalice, aceasta indică şi o folosire adecvată, mai ales la cusutul pieilor sau a ţesăturilor groase. Au fost descoperite doar 6 exemplare din care 4 pe acropolă. Toate piesele provin din ultimul nivel dacic.ţ

Dălţi – un singur exemplar (15407) descoperit la adâncimea de 1,65 m, pe acropolă deci în cel de al treilea nivel dacic, confecţionată dintr-o bucată de os (probabil femur) cu corpul oval în secţiune şi partea activă uşor lăţită şi ascuţită. Servea la prelucrarea unor obiecte din material moale, probabil ceramică, sau piele, mai ales pentru decor. Duritatea piesei nu permitea o folosire în prelucrarea lemnului, metalului sau chiar a osului (pl. 25/10).

Fluiere confecţionate din oase mici, cilindrice, prevăzute cu o gaură pe una din laturi spre capăt. Unele au la capătul opus o altă gaură, mai mică, care folosea, probabil, pentru agăţat. S-au descoperit trei exemplare, toate pe acropolă în cel de al treilea nivel dacic (pl. 28/2-4; 232/10-12)

Unelte din os pentru răsucit frânghii – din coarne de animal, îndoite şi prevăzute la capătul gros cu o gaură şi un prag tăiat în partea mică a curburii osului. A fost descoperit un singur exemplar pe acropolă, la 1,70 m adâncime, deci cel de al treilea nivel dacic (pl. 26/5; 233/4)

Un exemplar asemănător a fost descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa dar aparţine unei perioade mai târzii, sec. I - III e.n.[332]

Unealtă pentru plantat răsaduri - chitanog – (11885), din corn de animal, prevăzut cu un prag pentru stabilitatea în mâna celui ce-l foloseşte, vârful ascuţit. Un singur exemplar descoperit în Gr. 36/S XIX, din ultimul nivel dacic (pl. 26/3; 233/5)

Fusaiole (pl. 31/7, 8, 10-13; 233/15-20), destul de simple, confecţionate mai ales din capete de os retezat drept iar la celălalt sub formă de calotă şi prevăzute cu câte o gaură transversală. La fel ca la lustruitoare, randamentul scăzut, din cauza greutăţii lor mici, a făcut ca numărul să fie destul de mic 3 pe acropolă şi două în aşezarea deschisă, toate în ultimul nivel dacic. Una este decorată în linii orizontale, incizate, paralele. Multe vertebre de peşte, prevăzute cu câte o gaură transversală, şlefuite, ar putea să fi fost întrebuinţate tot ca fusaiole.

Obiecte diverse din os. Nasturi – un singur exemplar, descoperit pe acropolă în ultimul nivel dacic, de formă rotundă prevăzut cu patru găuri dispuse simetric în mijlocul piesei, care mai are pe margine două cercuri concentrice incizate. Fiind singurul exemplar descoperit la Brad şi neavând analogie în alte staţiuni dacice, el poate aparţine unor perioade mai noi, respectiv sec. XVI - XVIII (pl. 30/9).

Cutie din os (pl. 30/21; 232/2) de formă dreptunghiulară, cu marginile rotunjite, prevăzută cu o scobitură rotundă în mijloc, lărgită spre fund, în care se află o pastă negricioasă. Pe cele două laturi lungi laterale se află un decor adâncit de formatul unui ochi de vultur. Piesa este foarte fin lucrată pe toate părţile şi servea, probabil, la depozitarea unor substanţe de fard sau diverse alifii. Analiza substanţei care se mai află în ea ar indica precis ce fel de material conţinea cutia respectivă. A fost descoperită în Loc. I mare de pe acropolă (1/SV), deci aparţine sec. I î.e.n. Nu cunoaştem analogii pentru ea. Cutii din metal pentru farduri au fost descoperite în aşezări mai târzii. De exemplu la Pădureni, într-o necropolă carpică, a fost descoperită o cutiuţă metalică pentru farduri[333].

Piesă din os inscripţie (inv. 12206; pl. 29/1; 232/1) descoperită în aşezarea deschisă în ultimul nivel dacic. Pe o bucată de os plat este incizată o inscripţie asemănătoare cu semnele aşa zise sarmatice, descoperite pe mai multe fragmente ceramice de la Răcătău[334] şi foarte frecvente mai târziu, mai ales în zona de nord a Mării Negre. Aceste semne au fost puse pe seama existenţei unei populaţii sarmatice. Descoperirea unei asemenea inscripţii la Brad nu exclude pătrunderea în sec. I e.n. şi începutul sec. II e.n. a unor reprezentanţi ai sarmaţilor în aceste mari aşezări dacice. Alte materiale care să indice o prezenţă masivă a acestei populaţii nu au fost semnalate în nici una din aşezările de tip *dava* din Moldova.

Instrumente medicale (pl. 27/4-7) – este vorba de trei piese din os, cu un capăt mai gros şi unul uşor lăţit, lungi, care puteau servi la diverse activităţi legate de practicarea medicinei empirice. Prelucrarea lor la capătul mai subţire indică acest lucru, după cum ele puteau să folosească şi la alte activităţi, ca de pildă, decoratul vaselor.

Ou de pasăre – întreg, de mici dimensiuni, descoperit pe acropolă la 1,10 m adâncime. Încă nu ştim de la ce pasăre provine. Al doilea exemplar, probabil de găină, a fost descoperit într-o groapă, tot pe acropolă, dar se păstrează fragmentar (pl. 29/6; 230/30)

Verigă – din os, şlefuită pe toate părţile şi prevăzută cu o gaură transversală care indică o folosire a ei şi drept cataramă. A fost descoperită pe acropolă, la 1,40 m adâncime, în nivelul III dacic.

La toate cele prezentate, mai putem adăuga un număr foarte mare de oase (de ordinul sutelor) cu urme de prelucrare, mai ales coarne de bovine sau cervide, care demonstrează o mare dezvoltare a meşteşugului prelucrării osului (pl. 231/8-13,16)

Unelte din ceramică. O parte din uneltele folosite de dacii de la Brad au fost confecţionate din ceramică. Cele mai multe sunt legate de păstorit, pescuit sau olărit, ca de pildă: fusaiole, greutăţi de la plasa de pescuit sau lustruitoare.

Fusaiolele reprezintă ponderea cea mai mare între descoperirile de ceramică. După formă ele se împart în mai multe categorii, iar după material aparţin atât pastei cărămizii-grosiere cât şi celei fine – cărămizii, cenuşii şi negre. Prezentăm în continuare, tipurile de fusaiole clasificate după formă.

Fusaiole piriforme – cele mai puţine exemplare, doar trei, care au forma de pară, prevăzute cu gaură longitudinală (7942, 4511, 6751; pl. 31/5, 1-3; 234/1,2)

Fusaiole de tip mosorel – din pastă cărămizie, cenuşie sau neagră, cu gaură transversală, mijlocul şănţuit (7882, 6752, 5940; pl. 31/9, 6, 4; 234/3,4)

Fusaiole bitronconice – sunt de formă bitronconică alungită sau mai plată. Au fost descoperite 113 exemplare, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, în toate nivelurile dacice (pl. 32/1-13; 234/5-10)

Fusaiole faţetate – mai puţin numeroase, cu laturile faţetate. Au fost descoperite 36 exemplare în toate nivelurile dacice (pl. 33/1-6, 8; 234/11-15)

Fusaiole carenate (pl. 34/1-5, 7; 234/16-19) bitronconice sau plate, mijlocul prevăzut cu o carenă pronunţată. Prezente atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă în cele patru niveluri dacice. Numărul lor este destul de mic - 20 exemplare.

Fusaiole rotunjite (pl. 35/1-11; 234/20-23) mai înalte sau plate, rotunjite la margine. Este forma cea mai răspândită şi probabil cea mai căutată, cu randament foarte bun. Au fost descoperite 215 exemplare în toate nivelurile dacice. Una din ele (16590) are gaura care nu străpunge piesa, ci numai o parte din ea, după cum alta (7933) în loc de gaură transversală are două proeminenţe (pl. 234/24)

Fusaiole plate – rotunjite la margine, uşor bitronconice sau drepte, cu muchie: 48 exemplare în toate nivelurile dacice cele mai multe în nivelul III dacic (pl. 36/1-15; 235/1-8).

Fusaiole retezate, cu profil bitronconic, rotunjit, retezate la capete prin şlefuire. Au fost descoperite 29 exemplare din care 6 retezate numai la un capăt. Prezente în ultimele trei niveluri dacice, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă (pl. 37/1- 14; 235/9-16).

Fusaiole cu decor, bitronconice sau rotunjite, prevăzute cu decor adâncit sau incizat. Decorul divers, bine executat le dă o notă de eleganţă. Au fost descoperite în ambele zone ale aşezării, mai ales în ultimele două niveluri dacice. Numărul lor este destul de mic - 24 exemplare (pl. 34/6, 8-13; 236/1-10; 237/1-12).

Fusaiole din funduri de vase (pl. 33/7, 9, 10; 235/17-20) lucrate la roată, inelare, tocite şi şlefuite la partea superioară. S-au descoperit trei cenuşii şi una roşie, în ultimele două niveluri dacice de pe acropolă.

Fusaiole din pereţi de vase – cenuşii, la roată, în curs de prelucrare sau prelucrate dar în forme neregulate, 6 exemplare negre cu lustru, la mână, o singură piesă roşie la roată – 5 exemplare, cărămizii-albicioase, din amfore, – 1 piesă, cărămizie, la mână, cu lustru, 3 exemplare şi cărămizii din pastă poroasă-grosieră – 3 exemplare (pl.235/21-25)

Lustruitoare. Din pastă cărămizie, cenuşie sau neagră, lucrate la mână. Se pot deosebi trei categorii: cu partea activă de formă ovală-dreaptă şi mânerul conic – cele mai multe – 37 exemplare, cu partea activă lată şi uşor curbată, mânerul dreptunghiular în secţiune, cu o gaură de prindere, două piese şi cu mânerul oval în secţiune şi partea activă puţin evazată – un singur exemplar. Se mai pot adăuga cele lucrate din os, prezentate mai sus. Au fost descoperite în toate nivelurile dacice atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă (pl. 38/1- 10; 41/1, 25; 238/1-8)

Obiecte diverse din lut ars. Greutăți piramidale, din lut ars, prevăzute cu o gaură transversală; cele mai multe au fost descoperite pe acropolă – 8 și numai 2 în așezarea deschisă. Unele din ele un sunt arse. Exceptând posibilitatea folosirii lor la războiul de țesut (unele fiind prea mari pentru aceasta) avem în vedere ipoteza după care erau folosite la încălzitul încăperilor, mai ales în bordeie, care nu erau prevăzute cu vetre. Nu excludem deci posibilitatea ca ele să fi fost principalul mijloc de încălzit a locuințelor dacice fără vetre. Ele pot fi legate de vetrele descoperite între locuințe, mai ales în așezarea deschisă. Unele greutăți (16534) bitronconice, mai mici, puteau servi drept greutăți de cântar. Greutăți piramidale au fost descoperite în toate așezările dacice cercetate, printre care: Răcătău[335], Poiana[336], Ocnița[337], Pecica[338] (pl. 39/1-9, 12; 40/2, 4-17; 239/3-15)

Greutăți pentru plasa de pescuit – din lut ars, de formă rotundă sau discidală, prevăzute cu o gaură transversală prin care se introducea sfoara de la plasa de pescuit. Au fost descoperite doar două exemplare pe acropolă, din care una din nivelul neolitic. Nu este exclus ca o parte din aceste greutăți pentru plasa de pescuit să fi fost din lemn sau piatră, mai rezistente, după cum este posibil ca unele din ele să se fi păstrat chiar pe malul Siretului (pl. 39/13; 40/1, 3; 239/1, 2)

Dopuri de vase – confecționate, tot din ceramică, dintr-o pastă negricioasă, conice, cu o ureche de prindere la partea superioară, goale în interior – unele cu gaura pătrată sau dreptunghiulară (5 exemplare – pl. 42/17, 22 - 240/15-19) sau cilindrice, cu un capăt conic și celălalt rotunjit, din pastă gălbuie – 23 exemplare. Au fost descoperite atât în așezarea deschisă cât și pe acropolă, în locuințe, gropi și strat de cultură, aparținând ultimelor două niveluri dacice (pl. 42/1 - 16, 18 - 21; 240/1-14)

Obiecte diverse din ceramică. Sigilii ? din pastă cărămizie cu partea activă rotundă și mânerul ascuțit și puțin încovoiat (8206), cu mânerul cilindric – rupt (15219) și cu partea activă cvasirotundă iar mânerul scurt (15275). Descoperite atât pe acropolă - 2, cât și în așezarea deschisă (pl. 39/6, 7; 241/1-3)

Rondele, un fel de discuri din ceramică, în special din fragmente de vase, lucrate la mână sau la roată. Numărul lor este destul de mare în toate așezările dacice. La Brad apar atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă, fiind confecționate din ceramică lucrată la mână, cenușii, cu lustru – 3 exemplare, negre cu lustru – 2 rotunde și una pătrată (19552), roșii, la roată, din amfore – 22 piese, din vase cenușii – 57 și din vase dacice pictate – 2. Multe din ele sunt rectangulare, confecționate din amfore – 2 exemplare, cărămizii, la mână – 30 și 2 cenușii la roată (pl.241/1-15). Una singură, din piatră, o gresie nisipoasă, bine șlefuită pe margini, de formă ovală, are un decor incizat pe ambele fețe (19631). Motivul incizat pe una din fețe ar putea reprezenta împărțirea unui teren în parcele, iar pe partea cealaltă, un motiv greu de descifrat (pl.241/4). Un exemplar asemănător, din ceramică, descoperit la Ocnița, este considerat ca simbol solar[339]. O întrebuințare certă a acestor rondele, încă nu a fost precizată. Unii cercetători le consideră simple jucării[340] sau piese de la un joc de societate[341], fise de vot, piese pentru socoteli[342] sau chiar proiectile de praștie[345].

Ghiulele de praștie (inv. 4562), globulare, arse la roșu, cu dimensiuni destul de mici – D = 2 cm, descoperite pe acropolă în cel de al treilea nivel dacic (pl. 39/5; 242/16)

Alături de piesele prezentate, care au o întrebuințare bine definită, sau în orice caz foarte cunoscute în așezările dacice, la Brad s-au mai descoperit câteva obiecte de ceramică a căror formă sau stare de conservare nu ne permite să le atribuim unui anumit tip de unelte sau obiecte

cu semnificaţii precise. Printre acestea remarcăm două piese (inv. 8940 şi 15304; pl. 43/5, 1; 242/1-2), din ceramică cenuşie, de formă dreptunghiulară, la un capăt rupte iar la celălalt uşor lăţite şi prevăzute cu câte o gaură centrală transversală.

Deşi sunt şlefuite pe toate părţile, nici un element nu indică o proveniență la o unealtă specifică unui anumit tip de lucrări. Nu este exclus totuşi să fi fost cozi de linguri sau de recipiente speciale folosite în acea perioadă, care erau atârnate prin folosirea găurilor cu care erau prevăzute. Alte câteva piese din ceramică, prevăzute cu găuri (16415, 16380) nu le putem atribui, cu siguranţă, unui tip cunoscut (pl. 43/3, 9; 242/3,4) Două fragmente de torţi de amfore (16355, 16188) sunt prevăzute cu câte o gaură pentru agăţat (pl.242/10,11) Alte câteva fragmente de vase, prevăzute cu găuri, şlefuite pe margini sau scrijelite (15217, 12079, 12475) nu ne lămuresc rostul lor în contextul uneltelor de aici (pl.242/5-7). Multe fragmente ceramice sunt prevăzute cu găuri pentru reparaţii (pl.242/8,9,15).

Un alt tip de piesă din ceramică, a căror întrebuinţare este incertă o reprezintă fundurile de vase şlefuite sau piesele cu nr. de inv. 12078, 8479 sau 16354 (pl. 43/8, 7, 4; 243/1-3). Adăugăm la acestea, o piesă piramidală (12334) confecţionată dintr-un fragment de vas, bine şlefuită pe toate feţele (pl. 39/4; 242/13) o pastilă (8771) cu cele două feţe adâncite (pl. 39/3; 242/14) şi o piesă din ceramică, ovală (12083) cu vârful uşor ascuţit, prevăzută cu adânciturii verticale pe partea superioară ce ar putea să provină de la o ţesătură în care s-a aşezat lutul moale, care a fost strâns apoi de aceasta în partea de sus (pl. 44/2; 242/12)

O altă piesă cu totul deosebită, o reprezintă un fel de **butuc de roată** (pl.212/1), din pastă fină, cenuşie, lucrată la roată, descoperită pe acropolă în ultimul nivel dacic. Piesa are o lungime de 10 cm, diametrul la un capăt de 3,5 cm, iar la celălalt de 3,2 cm, prevăzută cu o gaură cu un diametru de 1,8 cm, bine fasonată la ambele capete. În apropiere de zona în care trebuiau să înceapă spiţele, un brâu simplu în relief, pe ambele laturi. Cum, piesa este fragmentară, lipsind orice indiciu care să ne dea posibilitatea reconstituirii în zona spiţelor, credem, totuşi că ar putea fi vorba de o roată de la un car solar, legat de anumite practici religioase. Oricum, materialul din care este confecţionată nu permitea folosirea unei asemenea roţi la alte activităţi. Este o piesă unică, deocamdată, în aria culturii dacice, dar pusă alături de alte elemente ale cultului solar, ca de pildă: fusaiole, rondele, funduri de vase (mai ales căţui) decorate cu semne solare incizate sau fructiere şi alte tipuri de vase lucrate la roată şi decorate, prin lustruire, cu elemente care indică un cult al soarelui, descoperite în multe aşezări din această perioadă, ne dezvăluie diversitatea obiectelor de ritual folosite de daci.

Căţei de vatră, sau suporturi pentru frigare din pastă grosieră sau fină, cu lustru, având forma alungită, capetele terminate cu protome, în special de berbec, iar corpul simplu ori decorat cu incizii, linii alveolate, caneluri (pl. 79/1-3; 269/1,2; 270/2). După cât se pare erau folosite pentru susţinerea frigărilor din fier. Au fost descoperite doar câteva exemplare, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, în cel de al doilea şi al treilea nivel dacic, respectiv sec. III - I î.e.n. Nu este exclusă existenţa lor şi în nivelul IV. Un exemplar descoperit în aşezarea deschisă (12527) are pe corp un frumos decor în relief, pe ambele feţe laterale, format dintr-un cerc tăiat pe diametru cu o linie în relief şi un dreptunghi, care are mijlocul laturilor scurte unite, de asemenea de o linie în relief. Capătul, respectiv protoma, a fost ruptă din antichitate, la fel şi o bună parte din piesă.

Un alt exemplar, descoperit pe acropolă, în cel de al treilea nivel dacic, din care se păstrează doar protoma, este din pastă cărămizie şi prevăzută cu o gaură transversală, în partea de jos, de formă rotundă. Protoma reprezintă două capete de berbec, dispuse cu botul spre părţile

laterale, având marcate gura, nările şi ochii, printr-o linie incizată şi împunsături, iar coarnele în relief scurte şi curbate. În zona de unire a gâtului se formează un fel de şa. Piesa este decorată pe două părţi, una laterală şi cealaltă frontală cu un motiv de linii incizate sau cercuri canelate (pl. 270/1). Dimensiunile părţii păstrate: lungimea 16,3 cm şi lăţimea maximă 8,4 cm.

Asemenea obiecte au fost descoperite în mai multe aşezări dacice: Poiana[346], Răcătău[347], Ocniţa[348], Pecica[349], în aria culturii Poeneşti-Lukaşevka[350], sau în alte zone ale Europei sau Asiei[351], datate în sec. II - I î.e.n. Continuă şi în perioadele următoare, fiind prezente chiar şi în aşezările carpice[352]. Unii cercetători includ în această categorie şi greutăţile piramidale prevăzute cu găuri transversale, descoperite în toate aşezările dacice, ceea ce nu corespunde cu tipul de piese pe care le-am prezentat noi, având o cu totul altă întrebuinţare[353].

Căţeii de vatră, alături de rolul lor practic, sunt consideraţi şi ca piese legate de cultul vetrei şi al focului, folosiţi deci în diverse ritualuri practicate de către populaţia dacică[354].

Din cele prezentate mai sus, referitor la uneltele descoperite în aşezarea de la Brad, rezultă o gamă variată de activităţi reprezentate de multitudinea tipurilor de unelte care s-au păstrat până în zilele noastre. Exceptând faptul că o mare parte dintre uneltele dacilor nu s-au păstrat, fie datorită faptului că materialul din care erau confecţionate, perisabil, nu a rezistat timpului, fie că multe din ele erau luate de cei ce părăseau aşezarea sau de învingători, ori pur şi simplu erau transformate, având în vedere valoarea materialului din care erau confecţionate dacă ne referim la cele metalice, trebuie să consemnăm existenţa unor intense activităţi a locuitorilor de aici, legate de principalele ocupaţii: agricultura, creşterea vitelor, pescuitul, vânatul, sau diferite meşteşuguri ca: olăritul, prelucrarea metalelor, a osului, a lemnului, ţesutul etc.

Pezente în majoritatea aşezărilor dacice din această vreme, elé ne indică un grad înalt de dezvoltare a forţelor de producţie care a dus la constituirea statului dac condus de Burebista şi apoi Decebal. Această dezvoltare avea să însemne apariţia unei puteri care a dat multă bătaie de cap Imperiului Roman, atât prin puterea pe care o reprezenta cât şi prin potenţialul economic ce constituia o invitaţie directă pentru un imperiu atât de des încercat de prăbuşiri economice ce se cereau a fi redresate prin noi cuceriri.

2. ARME

În cadrul aşezării de la Brad au fost descoperite şi câteva arme, unele din ele mai slab conservate, folosite atât în luptă cât şi la vânătoare. Prezentăm, în continuare, armele ofensive şi cele defensive, descoperite până în prezent, în cadrul spaţiului săpăturilor noastre.

Vârfuri de săgeţi – sunt reprezentate de mai multe tipuri, frecvente în această perioadă şi în alte aşezări dacice. Este suficient să arătăm că nu există aşezare de tip *dava* care să nu aibă măcar câteva asemenea arme. Din vârfurile de săgeţi descoperite, am deosebit 7 tipuri:

1 – vârfuri de săgeţi cu trei muchii, unele cu aripioare, cu tub de înmănuşare, din bronz. S-au descoperit 7 exemplare atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, în toate cele patru niveluri dacice. Tipul ca atare este cunoscut sub numele de vârfuri de săgeţi de tip scitic (pl. 45/15-21; 244/1-7)

2 – Vârfuri de săgeţi cu trei muchii, pline, cu peduncul, din bronz. Două exemplare pe acropolă (pl. 45/14, 22; 244/8).

3 – Vârfuri de săgeți cu trei muchii, cu aripioare, peduncul, dar din fier, 4 exemplare atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. Două dintre ele (5903 și 10559) în B1 /1965. (pl. 45/29, 30, 25; 244/9-12)

4 – Vârfuri de săgeți foliforme, cu tub de înmănușare, din fier. Au fost descoperite atât pe acropolă – 5 cât și în așezarea deschisă – 7, din care 5 în complexe închise, în toate cele 4 niveluri dacice (pl. 45/23. 24. 26-28, 31-37; 244/13-23)

5 – Vârfuri de săgeți pătrate în secțiune cu tub de înmănușare rotund. S-au descoperit 11 exemplare din fier, din care 5 în așezarea deschisă în toate nivelurile dacice și un singur exemplar din bronz (12162; pl. 244/24) în cel de al treilea nivel dacic de pe acropolă, la 1,20 m adâncime (pl. 45/1, 2, 4, 7-13; 244/25-34)

6 – Vârfuri de săgeți pătrate în secțiune, cu vârful ascuțit, torsionate puțin la mijloc, prevăzute cu tub de înmănușare rotund, un sigur exemplar, din fier, descoperit în așezarea deschisă la 0,36 m adâncime (11030; pl. 45/6; 244/35)

7 – Vârfuri de săgeți pătrate în secțiune spre vârf, un corp rotund nu prea lung și apoi tubul de înmănușare rotund – două exemplare (8892 și 4823) – descoperite pe acropolă în ultimul nivel dacic (pl. 45/3, 5; 244/36, 37)

8 – Vârf de săgeată (inv. 16720; pl. 29/4; 232/8), din os, bine șlefuită și ascuțită, prevăzută cu un manșon pentru introducerea părții lemnoase. Un singur exemplar descoperit pe acropolă. Deocamdată nu am găsit nici o analogie pentru aceasta. De altfel vârfurile de săgeți din os sunt foarte rare. Un exemplar oarecum asemănător, dar mult mai mare a fost descoperit tot pe acropolă (6828) și ar putea fi un vârf de suliță.

Toate aceste tipuri de vârfuri de săgeți sunt prezente în majoritatea așezărilor dacice[355]. Nici una din ele nu este specifică unei anumite perioade care să ne permită o datare mai strânsă a tipului respectiv și implicit a complexului în care s- a descoperit. Trebuie să consemnăm însă prezența celor mai multe în ultimele două niveluri dacice.

Vârf de suliță (11570) din bronz, cu tub de înmănușare, prevăzut cu două manșoane pe corp, către vârf cu aripioare, din bronz. Vârful este rupt din vechime. Pe cele două manșoane un decor incizat de linii paralele, orizontale, și în rețea la mijloc. Un singur exemplar descoperit pe acropolă în cel de-al treilea nivel dacic (pl. 46/10; 244/38)

Vârfuri de lance (pl. 46/11-15; 245/2,3) din fier, cu lama în formă de frunză de salcie, cu tub de înmănușare, de diferite mărimi. Au fost descoperite 6 exemplare, unele fragmentare, atât în așezarea deschisă cât și pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice. Fac parte din tipul II, cu profilul lenticular[356]. Exemplare asemănătoare, datate în sec. I î.e.n. - I e.n. la Poiana[357], Răcătău[358], Popești[359], Grădiștea Muncelului[360].

Pillum – din fier, cu vârful ascuțit, corpul dreptunghiular, pătrat sau rotund în secțiune, cu tub de înmănușare. S-au descoperit 5 exemplare pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice (pl. 46/6, 16, 17; 244/39; 245/1)

Pumnale din Fier, de fapt cuțite de lovit, cu lama lungă, triunghiulară în secțiune, prevăzut cu o șănțuire pentru scurs sângele sub spinarea mai groasă, cu limbă de înmănușare ușor curbată, vârful ascuțit. În această categorie am inclus doar două exemplare (11018 și 11524; pl. 12/11, 12; 245/4,5), descoperite în așezarea deschisă la 0,40 m adâncime. La acestea am mai putea adăuga alte câteva exemplare pe care le-am prezentat la capitolul respectiv – unelte (și anume la cuțite). Nu s-a descoperit nici un pumnal curb de tip sica.

Teacă din bronz (pl. 46/1-4, 6-9; 245/6-12), cu marginile îndoite sau din două plăci una peste alta, prinse cu nituri. Nici un exemplar din cele 8 descoperite nu se păstrează decât parţial. Un singur exemplar s-a descoperit într-o groapă (Gr. 21/I XVIII) din aşezarea deschisă, toate celelalte aparţin ultimelor trei niveluri dacice de pe acropolă. Una singură era din fier, restul din bronz.

Un exemplar, foarte prost păstrat, încât nu s-a mai recuperat nici o porţiune din el, avea o formă de calotă care aparţinea, probabil, unui cuţit-armă, specific dacilor – sica. Aceasta era formată din două foi subţiri, una cu ornamente în relief – se mai cunoaşte un cerc mic cu un punct, spre capătul mai gros, unite printr-o altă bucată de bronz care dădea impresia unei spirale continuie sau pur şi simplu cusătură a unui fir de bronz ce unea marginile, de-a lungul muchiilor tecii. Lungimea piesei era de aprozimativ 20 cm.

Piese de scut din fier, descoperite în diverse zone ale aşezării, fac parte din elementele componente ale scuturilor, constituind întăriturile metalice ale acestora mai ales în zona de prindere. Le prezentăm separat pentru a putea distinge oarecari diferenţe databile, pe baza analogiilor în epoci diferite.

a – Piesă de scut din fier, dreptunghiulară, îndoită, cu curbura în sus – făcea parte din armătura scutului sau drept decor (15251) descoperită pe acropolă, în locuinţa mare, deci sec. I î.e.n. (pl. 47/8; 245/13)

b – Un alt fragment asemănător (15195) descoperit pe acropolă în ultimul nivel dacic (pl. 47/7; 245/14)

c – Acelaşi tip, dar terminată într-o parte cu o limbă mai îngustă – plată(15194). A fost descoperită în C 1 la 1,20 m adâncime, deci în ultimul nivel dacic. Ar putea să fie antrenat de gropile mormintelor medievale din această zonă (pl. 47/5; 245/15)

d – Fragment din acelaşi tip de piesă, dreptunghiulară-plată cu gaură la capăt prin care trece un nit (15190) descoperită tot în C 1 la 1,50 m adâncime, deci niveluul III dacic (pl. 48/5; 245/16)

e – Fragment aproape identic cu cel de la litera c, dar mai mare şi mai curbat (15186; pl. 47/5; 245/17) descoperit în Loc. 1 - mare /S V.

f – Fragment din acelaşi tip de piesă, mult curbată şi prevăzută la mijloc cu o ferăstruică derptunghiulară decupată, descoperită de asemenea în Loc. mare /S V, (15187; pl. 47/3; 245/1)

g – Fragment de piesă din fier, curbată şi prevăzută cu un nit din fier. A fost descoperită în C 1, la 1,20 m adâncime în ultimul nivel dacic (15193; pl. 47/2; 246/2)

h – Piesă de scut, din fier, rombică, curbată şi prevăzută cu mai multe nituri de prindere, tot din fier (15157), descoperită de asemenea în C 1 în ultimul nivel dacic, la 1 m adâncime. (pl. 47/4; 247/3)

i – Alte câteva fragmente descoperite atât în Loc. /S V cât şi în C 1, între 1,20-1,50 m adâncime, provin de la piese asemănătoare.

Tipul de piesă de scut din care fac parte cele prezentate este puţin cunoscut în aria culturii dacice. În nici una din aşezările de tip *dava* nu s-a descoperit un asemenea scut. Singurele analogii le avem în zona Careiului şi în Ungaria, prin descoperirile de la Sanislău[361] şi Borsosgyör[362]. Ele fac parte din elementele unui *umbo* de scut. După reconstituirea făcută de I. Nemeti în Muzeul din Carei, scutul propriu-zis are două sau mai rar, trei asemenea piese (este vorba de piesa de la litera h, rombică) împreună aşezate puţin mai sus de centrul de greutate al scutului, ferind mâna luptătorului, care ţinea scutul printr-un mâner. Multe din celelalte piese

prezentate pot face de asemenea parte din alte elemente ale scutului, fie pentru întăriri, fie pentru decor.

Având în vedere că mormântul în care au fost găsite piese asemănătoare (M. 24) la Sanislău a fost datat la sfârșitul Latènului B 2 (Krämer) și începutul Latènului C[363], iar cel de la Borsosgyör în Latène C (sec. III, a doua jumătate a acestuia și sec. II, prima jumătate, î.e.n.). Deci piese ulterioare celor de la Pișcolt din mormintele nr. 40 și nr. 36[364].

Piesele de la Brad, însă, au fost descoperite în contexte mai târzii, respectiv sec. I î.e.n., ceea ce demonstrează persistența aici a unor elemente mai vechi. Dacă multe din ele nu ar fi fost descoperite într-un complex închis, bine datat, respectiv Loc. mare din S V, am fi putut crede că piesele de scut descoperite la Brad au fost antrenate de lucrări ulterioare și deci scoase din contextul lor firesc, resppectiv sec. III-II î.e.n. Cum însă nici un fragment nu aparține acestui nivel, suntem nevoiți să admitem persistența acestui tip de scut până în sec. I î.e.n. Suntem, totuși, conștienți de faptul că tipul de scut în discuție putea să apară în această așezare, din nivelul II dacic, respectiv în sec. III î.e.n., odată cu alte elemente specifice zonei nord-vestice ale teritoriului țării noastre, ca de pildă brățara cu nodozități, unele fragmente de fibule sau vestitul depozit de la Negri, care nu se află decât la 2 km distanță de așezarea de la Brad, dar care, după cum se vede, nu a mai ajuns în așezarea căreia îi era, poate, destinat. Schimburile comerciale existente în această perioadă au scos la iveală, în multe locuri ca de pildă la Bunești, alte obiecte ce veneau din această zonă[365]. Puținele obiecte descoperite în marile așezări de tip *dava* din Zona Siretului, se datoresc faptului că în perioada respectivă acestea nu aveau importanța și puterea de mai târziu, fiind eclipsate de alte mari așezări dacice ale vremii cum ar fi: Stânceşti, Cotnari, Arsura, Moșna etc., mari așezări fortificate din această perioadă[366] (pl. 47/1; 48/1, 4-22; 246/4-14)

Margini de scut din tablă de bronz, curbate în marginile deschise sau închise, unele prevăzute cu prelungiri rotunde pentru prinderea cu nit de corpul scutului. Unele piese au decor de linii adâncite în partea exterioară sau în jurul niturilor. Din cele peste 30 fragmente descoperite pe acropolă majoritatea fac parte din inventarul Locuinței mari 1/S V-X. Alte câteva sunt din C 1. Deci în aceleași zone în care s-au descoperit și piesele de fier fără să aparțină aceluiași tip de scut. Asemenea piese s-au descoperit și în necropola tumulară. Ele sunt prezente în toate marile așezări din Moldova și din celelalte zone[367]. Margini de scut asemănătoare s-au descoperit și în medii mai vechi, ca de pildă la Sanislău[368].

Margini de scut, cu capetele deschise, prinse de o piesă din tablă în forma literei V, cu două nituri de fier (15191), descoperită în C 1 la 1,50 m adâncime. O piesă asemănătoare (15189) în această zonă demonstrează apartenența la același scut (pl. 48/14, 15, 19; 246/15,16). Nici un fragment nu a fost descoperit în așezarea deschisă. Toate piesele de pe acropolă aparțin nivelului III și IV dacic, deci sec. I î.e.n. - I e.n. Descoperite în complexe închise (Loc. mare 1/S V-X sau necropola tumulară), care aparțin aristocrației dacilor, constituie un indiciu sigur al apartenenței acestui tip de armă defensivă unui anumit grup al populației, care își putea permite, probabil, folosirea unor asemenea arme, destul de scumpe sau greu de procurat. Aceasta nu înseamnă că restul populației nu putea să aibă scuturi, dar ele erau, probabil, mai simple și nu implicau elemente din fier sau bronz, costisitoare. După cum lipsa lor poate fi pusă și pe seama deposedării lor de către armata învingătoare a romanilor în urma războaielor din 101-102 sau 105-106.

Pinteni – din fier, cu spin, dreptunghiulari în secțiune, cu buton în formă de disc la capete, spinul rotund în secțiune și destul de lung. Acest tip de pinteni sunt considerați a fi cei

mai vechi, respectiv sec. I î.e.n.[369]. Cei cu cpinul conic, biconic sau piramidal, butonii mai mici sau cu gaură în loc de buton, sunt mai tărzii. A fost descoperit un singur exemplar, pe acropolă, în nivelul III dacic (6824).

Pinteni identici cu cel de sus (pl. 247/1) dar spinul este pătrat în secţiune, iar corpul în forma literei D în secţiune, cu butoni discoidali la capete, trei exemplare, pe acropolă în cel de-al treilea nivel dacic. Se remarcă un exemplar (inv. 8753), descoperit în Loc. mare 1/S V, care este încrustat, atât pe corp cât şi pe spin, cu fâşii subţiri de bronz, aşezate puţin oblic pe partea superioară a pintenului (pl. 49/5; 247/2-4)

Pinteni cu spinul lung, rotunde în secţiune, corpul în forma literei D în secţiune, cu capetele întoarse spre exterior ca un cârlig sau antene. Un exemplar asemănător s-a descoperit la Cândeşti[370]. Trei exemplare descoperite pe acropolă, de asemenea, în ultimele două niveluri dacice (pl. 49/4; 247/5-7)

Pinteni din fier, cu corpul în forma literei D, spinul lung şi gros de formă conică, rotund în secţiune. Capelete terminate printr-un buton discoidal. Cele trei exemplare aparţin, de asemenea, celor două niveluri dacice din sec. I î.e.n. - I e.n. descoperite pe acropolă (pl. 49/1-3; 247/8,9)

Ca şi în cazul fragmentelor de scut, pintenii nu apar în aşezarea deschisă, constituind deci un apanagiu al celor avuţi, care locuiau, desigur, mai ales, pe acropolă şi foloseau ca atare caii pentru călărie. Existenţa unui pinten cu încrustaţii de bronz dovedeşte folosirea unor piese de harnaşament de podoabă care nu sunt unice la Brad. Piese de harnaşament, respectiv pinteni şi psalii, încrustate cu bronz sau cu argint au fost descoperite şi în alte staţiuni şi au fost datate în sec. I î.e.n. Dar o piesă de harnaşament, încrustată – este vorba de o psalie, a fost descoperită în aşezarea deschisă. Nu este exclus ca ea să fi aparţinut aceluiaşi proprietar, însă nu putem explica prezenţa ei într-un bordei din aşezarea deschisă. Oricum, ca datare, acest tip de piesă aparţine sec. I î.e.n. eventual începutul sec. I e.n., dacă avem în vedere contextele în care au fost descoperite la Brad.

Pinteni din fier au fost descoperiţi în mai multe aşezări dacice printre care: Răcătău[371], Poiana[372], Bâtca Doamnei[373], Popeşti[374], Ocniţa[375], Sighişoara[376], Tilişca[377], Craiva[378] etc.

Piese de harnaşament. Psalie din fier (9107), cu capetele rotunde în secţiune, uşor curbate, mijlocul lăţit în forma cifrei 8 cu două găuri în mijlocul lăţimii maxime a cifrei respective. Un singur exemplar, la 1,25 m adâncime, pe acropolă (pl. 49/8; 247/10)

Psalie din fier (12135) cu capetele terminate printr-o verigă, bara mai subţiată, rotundă în secţiune spre capete, dreptunghiulară la mijloc unde mai există alte două verigute dreptunghiulare, adăugate numai pe o parte a piesei. A fost descoperită în aşezarea deschisă în Gr. 3/S XVII, deci celui de- al doilea nivel dacic din această zonă, respectiv sec. I î.e.n. (pl. 48/7; 247/11)

Psalie din fier (8827), din bară rotundă în secţiune, cu capetele mult îngustate, mijlocul lăţit, pătrat în secţiune, cu două adaosuri – ca două verigi dreptunghiulare, pe o singură parte. Capetele au pe o latură încrustaţii de bare subţiri de bronz, orizontale şi paralele. Această piesă a fost descoperită în aşezarea deschisă în B 3/S XII, care a fost datată în sec. I î.e.n. Este piesa care ar putea să aparţină aceleiaşi garnituri de paradă din care făcea parte şi pintenul cu încrustaţii de bronz, descoperit pe acropolă şi prezentat mai înainte[379]. (pl. 49/6; 247/12)

Psalii – din os, de formă simplă, confecţionate din oase mici la care se dădea câte o gaură la capete sau din fragmente de oase mai mari prelucrate în formă ovală şi prevăzute cu găuri de prindere. S-au descoperit trei piese din care două pe acropolă în primele două niveluri dacice (pl. 29/7-9; 232/13-16)

Spre deosebire de pintenii care s-au descoperit doar pe acropolă, psaliile din fier la care adăugăm şi pe cele din os, prezentate la capitolul respectiv, apar mai frecvent în aşezarea deschisă. S-ar putea să fie vorba de păstrarea pieselor de harnaşament la un loc cu caii, care desigur nu puteau fi ţinuţi pe acropolă, acolo unde locuiau stăpânii lor. Pintenii ca obiecte ce aparţineau mai lesne costumului călăreţului decât harnaşamentului general al cailor, erau păstraţi, deci, la un loc cu armele sau costumele acestora. Numai aşa putem explica prezenţa pintenilor numai pe acropolă.

Piese asemănătoare celor prezentate au fost descoperite în diverse aşezări dacice, printre care Răcătău[380], Popeşti[381], Ocniţa[382], incluse în tipul III de psalii[383]. Ele au o origine mai veche, iar forma, cu unele modificări, o găsim frecvent la ferigile sau în alte aşezări din sec. VI-III î.e.n.[384]. Folosirea largă a acestui tip de piese, într-un interval atât de lung de timp şi pe spaţii largi nu ne îngăduie să le atribuim o valoare cronologică demnă de luat în seamă. Un singur exemplar (12135) nu are analogii în descoperirile dacice de la noi. Acest tip ar putea constitui, însă, o formă locală, care nu a avut o răspândire pre largă datorită, probabil, fragilităţii lui.

Piese de car (15167). În Loc. mare 1/SV-X, cea mai bogată în material arheologic dintre locuinţele descoperite pe suprafaţa cercetată la Brad, au fost scoase la iveală şi câteva piese, care, datorită formelor lor, le-am pus pe seama apartenenţei la un car. Le prezentăm pe cele mai importante, precizând că au fost descoperite pe lutuiala locuinţei sau stratul de chirpic ars, deci aparţin ultimei faze a locuinţei, respectiv sec. I î.e.n., către sfârşitul lui sau poate începutul celui următor, sec. I e.n.

Piesă de car din bronz (15166), în formă de potcoavă, cu nituri de prindere la capete, prevăzută cu un piron care străpunge mijlocul piesei, terminată la un capăt cu o vergea, iar la celălalt cu două umflături ca decor. Pironul are o poziţie puţin înclinată, ceea ce face ca partea cu verigă să iasă din zon prinderii capetelor piesei de porţiunea de lemn de care era prinsă cu ajutorul unor cuie de fier. Ca decor, piesa de bronz are deoparte şi de alta câte o deschizătură (pl. 50/2; 248/1)

Piesă de car (15169), identică cu cea de sus, dar îi lipseşte partea cu verigă de la pironul din mijloc, iar la capătul celălalt acesta are trei umflături în loc de două (pl. 50/3; 248/2)

Piesă de car (15164) – identică cu prima descrisă, dar păstrată mai prost (pl. 50/6; 248/3)

Piesă de car (15176) – identică cu cea de sus, cu marginile puţin mai curbate decât aceasta, păstrată fragmentar, lipsă urechea şi o parte din pironul central cu vĕriga (pl. 50/4; 248/4)

Prezenţa celor patru piese, oarecum identice, în acelaşi complex, ne-a făcut să credem că ele ar aparţine unui car, respectiv ca elemente de decor la capetele de lemn care susţineau roţile.

Partea din mijloc, respectiv veriga pilonului, care ieşea în afară, putea să servească la legarea unor piese de car. Negăsind nici o analogie în mediul dacic, dar nici la alte populaţii care foloseau carul în această epocă, mai ales la populaţiile din sudul Dunării, unde se cunosc numeroase piese de car, ne face să credem că acestea erau produse locale care nu au cunoscut o răspândire prea mare.

Tot pe seama apartenenţei la anumite părţi ale carului sau la diverse piese de harnaşament punem şi următoarele obiecte descoperite în acelaşi loc.

Piesă din fier (15166) cu capetele uşor lăţite şi mijlocul curbat (pl. 50/1; **247/13**).

Piesă din bronz (15168; pl. 50/5; 248/5) în formă de potcoavă, având forma literei D în secţiune, cu capetele uşor lăţite şi rotunjite, prevăzute cu câte un nit sau cui din bronz, care le prindea de lemn, probabil capătul unei bare.

Piesă din fier (15196), identică cu nr. inv. 15166 (pl. 50/7; 247/14) prinsă de o alta de bronz şi fier, prevăzută cu două nituri şi o verigă fragmentară.

Piesă de bronz (15178), sub forma unei jumătăţi de disc, goală pe dinăuntru, prevăzută cu câte o prelungire la capete care au câte o gaură de prindere, având pe cele două laturi câte un cerc adâncit din care porneşte o linie curbată în jos, de asemenea adâncită. Este sigur că folosea ca element de decor, fiind prinsă cu ajutorul cuielor, de părţile lemnoase ale carului (pl. 17/2; 247/15)

Piesă de bronz (15177) – asemănătoare cu cea descrisă mai sus, dar păstrată mai prost. Avea aceeaşi destinaţie şi posibil făcea pereche cu cealaltă la un singur obiect – respectiv car (pl. 17/1; 248/6)

3. CERAMICĂ, LUCRATĂ LA MÂNĂ, LA ROATĂ ŞI DE IMPORT

Reprezintă ponderea cea mai mare în cadrul inventarului aşezării de la Brad, fiind prezentă in majoritatea complexelor arheologice din toate etapele de locuire.

Din punct de vedere al compoziţiei, tehnicii de lucru şi al provenienţei, ceramica se împarte în trei categorii: I-lucrată cu mâna, II-lucrată la roata olarului şi III-ceramica de import. La rândul lor, toate aceste trei categorii prezintă caracteristici diverse, care permit noi clasificări, în cadrul fiecărei grupe şi odată cu acestea, apariţia unor posibilităţi de evidenţiere, mai ales cronologice, a unor tipuri de vase.

Prezentăm, în continuare, tipurile de vase din categoriile amintite, descoperite până în prezent, prin cercetările efectuate in cetatea dacică de la Brad. Pentru a nu fragmenta expunerea, prin reluarea unor tipuri de vase prezente în mai multe niveluri de locuire sau lucrate din pastă diferită, vom evidenţia in text apariţia, frecvenţa şi atunci cînd este necesară compoziţia lor în contextul general al descoperirii.

Menţionăm, de asemenea, că datele stattistice privind raporturile dintre diferite tipuri de vase în cadrul aşezării, precum şi numărul pieselor din anumite complexe închise, au fost întocmite pe baza unei analize minuţioase a materialului ceramic, prin luarea în consideraţie a unei anumite părţi de vas, în special buza, de pe un spaţiu de cel puţin 12 m^2 şi o adâncime de 0.20 m. În acest fel am evitat în cea mai mare măsură posibilitatea de a greşi în aprecierea numărului pieselor, care cu greu puteau sa fie răspândite pe o suprafaţă sau adâncime mai mare. Oricum coeficientul de a greşi nu depăşeşte procentul de 5-10%, ceea ce, evident, nu mai poate schimba nimic din constatările făcute, sau datele enunţate.

În cadrul acestei categorii deosebim două categorii de vase, a căror separare este evidenţiată de calitatea pastei: a) ceramică grosieră, a cărei compoziţie este marcată de prezenţa unor cantităţi, uneori destul de mari de ingrediente (pietricele, nisip cu bobul mare, cioburi pisate etc.) şi b) ceramică fină, care are o pastă mai bine frământată, omogenă, cu puţine ingrediente, prevăzută la exterior sau chiar la interior, cu un slip foarte fin, cu luciu metalic.

Prima categorie este mai numeroasă şi cuprinde o gamă mare de forme de vase, legate, in primul rând, de faptul că această ceramică era folosită pentru preparatul hranei. Arderea acestor vase era neuniformă, din care cauză şi culoarea lor era diferită – de la brun cărămiziu sau gălbui la brun negricioase sau chiar negricioase.

Ceramica fină lucrată cu mâna, are În compoziţie puţine ingrediente, este mai bine arsă şi prezintă la suprafaţa un slip lustruit, cu luciu metalic, care le face mai impermeabile. Vasele confecţionate din această pastă au culoarea neagră, brun-galbuie sau cărămizie, cu lustru puternic. Spre deosebire de ceramica grosieră, care se folosea la preparatul hranei, aceasta, fiind mai fină, avea alte întrebuinţări, legate de păstrarea sau transportul produselor. Întrucât doar puţine din tipurile de vase lucrate cu mâna nu sunt din pastă fină, vom face prezentarea global, evidenţiind, firesţe, atât raportul dintre cele două categorii cât şi recipientele care au fost lucrate numai din pastă grosieră sau fină.

1-**Vasul bitronconic.** Recipientele din această categorie au fundul drept, corpul bitronconic, partea inferioară, de obicei, mai mică decât cea superioară, prevăzute cu patru proeminenţe apucători dispuse diametral sub zona maximă de curbură. Puţine fragmente, însă, pot fi atribuite cu precizie acestui tip de vas, dat fiind faptul că nu permit o reconstituire a unui profil intreg. În orice caz, putem considera că tipul, ca atare, este prezent în primul nivel dacic. Cel puţin două exemplare – pe care le ilustrăm, descoperite la adâncimea de 2,30 -2,50 m fac parte din acest tip de vas (17559 si 17540; pl. 51/24 4; 249/7,8). Evolutiv aparţin tipului de urnă bitronconică hallstattiană şi continuă în formele ceramice târzii.

După elementele pe care le au s-ar putea încadra în tipul III al vasului bitronconic stabilit de I.H.Crişan[385] sau varianta I/6 la E.Moscalu, datate în sec. VI - IV î.e.n., pe baza descoperirilor de la Ciumbrud, Tarivede, Enisala, Cernavodă, Stînceşti, Glăvăneşti, Găiceana, Gogoşu, Alexandria, Satu Nou, Cipău, Ozun, Fîntînele II etc.[386]

În etapa următoare vasele bitronconice capătă o formă mai echilibrată, cu un gât scurt şi buza uşor evazată, mijlocul se rotunjeşte sau îşi păstrează (curbura) unghiul de contact al celor două conuri. Toate exemplarele sunt confecţionate din ceramică fină, cu luciu metalic.

La Brad s-a descoperit un singur exemplar care poate fi încadrat în acest tip de vas (pl. 51/5, 6;249/9). Este greu de precizat dacă forma ca atare, exceptînd cana din aceeaşi categorie, s-a mai lucrat în sec. II î.e.n.. Fragmentele ceramice care ar indica forma bitronconică nu pot fi atribuite cu certitudine vaselor bitronconice sau cănilor. Cum în majoritatea cazurilor cana – mai ales exemplarele întregi – este documentată în perioada amintită preferăm să atribuim şi fragmentele tot acestui tip de vas. În orice caz, odată cu apariţia vasului borcan lucrat din aceeaşi pastă sau chiar a vaselor urnă lucrate la roata olarului, vasul bitronconic a fost, credem noi, abandonat. Adăugăm la aceasta faptul că vasele bitronconice în sec. III - I î.e.n. sunt foarte rare in descoperirile de la noi, exceptând pe cele derivate din forma amintită pe care I.H.Crişan le înscrie în tipologia vaselor din faza mijlocie a ceramicii daco-getice dar care nu mai apar în faza următoare[387]

2 - **Vasul cu pereţii aproape drepţi** – cunoaşte o evoluţie lungă, începând cu epoca bronzului[388] şi până în sec. I e.n. În aşezarea de la Brad am deosebit trei variante ale acestui tip, care constituie şi trei trepte evolutive pentru secolele IV - I î.e.n., alături de vasul borcan propriu zis, care derivă din el: a) drept sau cu corpul uşor curbat, fundul tăiat drept, gura largă sau puţin strânsă, buza dreaptă şi uşor rotunjită (pl. 52/22; 249/10). Sunt de obicei, decorate cu brâu alveolat şi proeminenţe conice sau alungite, dispuse oblic sau orizontal, la partea superioară a vasului, sub buză. Cele mai multe au dimensiuni mijlocii ce nu depăşesc 10 - 15 cm înălţime. Exemplarele mari sunt rare şi nu se găsesc decât in stare fragmentară. Acest tip de vas poate constitui prototipul vasului borcan, dar continuă să existe paralel cu acesta până în sec. I e.n., ca element tradiţional prin celelalte două variante. Vasul cu profil aproape drept constituie element caracteristic pentru primul nivel dacic sec. IV î.e.n., cunoaşte modificări în cel de al doilea, pentru ca în următoarele două niveluri dacice, atît forma, cât mai ales, frecvenţa să constituie elemente destul de rare. În orice caz pentru sec. I î.e.n. - I e.n. confecţionarea lui era întâmplătoare şi nu constituie o caracteristică a producţiei ceramice respective. Au fost găsite atât în locuinţe cît şi în strat sau gropi. Frecvenţa mai mare în primul nivel dacic – 33, dar continuînd să existe, chiar în celelalte niveluri dacice. Este adevărat că unele fragmente descoperite în nivelurile mai noi pot proveni din răscolirile practicate cu diverse prilejuri, în straturile vechi. În total, pe acropolă, au fost descoperite fragmente care provin de la 235 exemplare. Numărul mai mare în ultimele niveluri se explică, mai ale.s, prin intensitatea locuirii.

Acest tip de vas se întâlneşte destul de rar în aşezarea deschisă – doar 11 exemplare din care 3 în gropi, ceea ce explică mai bine faptul că este reprezentativ pentru primul sau poate şi al doilea nivel dacic de pe acropolă. Este vorba, evident, de varianta I-a a tipului pe care I.H.Crişan o încadreaza în faza I, veche, a ceramicii dacice, respectiv tipul II a vasului cu pereţii aproape drepţi[389], iar E.Moscalu, în varianta III/C a vasului clopot[390]. Exemplare asemănătoare, datate în sec. IV - III î.e.n. sau chiar sec. II î.e.n. au fost descoperite atât în aşezări cât şi în necropole, în toate zonele culturii dacice, printre care amintim aşezările de la Poiana[391], Răcătău[392], Huşi-Corni[393], Alexandria[394], Albeşti[395], Cluj-Mănăştur[396] sau în necropolele de la Poieneşti[397], Murighiol[398], Bugeac[399], Enisala[400], Slobozia[401], Ferigele[402], Nuntaşi[403], Satu Nou[404], Teliţa[405] etc. Este forma cea mai răspândită în toată zona traco-getică şi constituie un reper cronologic pentru perioada sec. IV - II î.e.n.

Cea de a doua variantă a tipului, mai târzie, caracteristică sec. II î.e.n. este, ca formă, apropiată de varianta I doar că gura vasului devine ceva mai largă, pereţii drepţi sau uşor curbaţi, fundul plat, iar decorul, care constă mai ales din butoni rotunzi, brâie alveolate, gurguie sau incizii, coboară spre mijlocul vasului. Cele mai multe exemplare ale acestei variante sunt de dimensiuni mici şi apar mai ales în aşezările din sec. III - II î.e.n. ca de pildă: Cucorăni-Botoşani[406], Lunca Ciurei[407], Bîtca Doamnei[408], Răcătău[409], în nivelul II dacic, Poiana – nivelul II[410], , Piscu Crăsani[411], Murighiol[412], Ciumeşti[413], Cicir[414], Moreşti[415], etc. Ele continuă să apară şi în nivelurile mai noi din aşezările de tip dava ca de pilldă la Bîtca Doamnei[416], Răcătău[417] etc. (pl. 52/1, 8. 13 - 16, 23, 24; 249/9-6)

Varianta a treia a tipului de vas analizat, constituie ultima verigă a evoluţiei lui, care coexistă allături de vasul borcan până în sec. I e.n. Asemănător ca formă cu varianta precedentă, îşi etalează diferenţa prin apariţia unei îngroşări a buzei, care devine şi uşor evazată (pl. 52/2 - 7, 9 -12, 17 -21;53/1 - 14, 18, 20, 21, 23, 24; 250/1-12). Această variantă nu a mai fost consemnată de I.H.Crişan, deşi, forma ca atare, apare în multe aşezări ce se datează în sec. I î.e.n. - I e.n. Este suficient să amintim vasele de la Sighişoara[418], Sfîntu Gheorghe[419], Pecica[420], Bicsad[421], Cetea[422], Guşteriţa-Sibiu[423] din nivelurile superioare la care se mai pot adăuga

numeroase alte vase descoperite în marile aşezări dacice, înglobate, în general, la vasul borcan, fără a justifica abandonarea tipului ca atare, odată cu definitivarea formei clasice a tipului de vas amintit. Este cazul să amintim aici numeroasele vase cu pereţii aproape drepţi, descoperite la Bîtca Doamnei, Răcătău, Poiana etc. care nu mai sunt consemnate ca atare. Este adevărat că majoritatea lor sunt de mici dimensiuni sau chiar miniaturi, dar aceasta nu poate constitui un motiv de abandonare a formei ce există paralel cu borcanul.

3 - **Vasul cu două torţi** (pl. 54/6, 7, 9; 251/1-3), cu corpul bitronconic sau rotunjit, un gât scurt, buza dreaptă sau uşor îngroşată sau evazată. Cele două părţi pornesc de sub buză sau chiar de pe ea şi se termină pe umăr, fundul drept sau uşor profilat. Un exemplar are decor incizat pe gât şi umăr, din liinii ce formează ramurile unui brăduţ, pe o parte, sau dispuse neregulat pe cealaltă. Sunt de dimensiuni mijlocii, cu înălţimea de 15 pînă la 20 cm. Exemplarele care depăşesc această dimensiune pot constitui imitaţii după amforele greceşti. Sunt caracteristice numai primului nivel dacic de la Brad şi nu mai apar în nivelurile următoare. S-au descoperit şi câteva fragmente care aparţin acestui tip de vas, din pastă fină, de culoare cenuşie spre negru, cu lustru. Vase asemanatoare au fost descoperite în mai multe aşezări dacice din ţara noastră: Cetăţenii din Deal, Zimnicea, Giurgiu, Căscioarele, Popeşti, Piscu Crăsani, Ozun, Poiana, Pecica, Bugeac, şi au fost puse pe seama imitaţiei formelor de amfore greceşti, datate în sec. V - II î.e.n[424] E.Moscalu le încadrează în tipul XXI, vase cu două mânere, fără a le considera imitaţii după amforele greceşti, dar fără a găsi analogii mai vechi[425]. În orice caz, răspândirea lor pe o suprafaţă destul de mare, fiind prezente în sudul Dunării – la Ravna, dar şi in nord, până in Slovacia – la Chotin, pune problema unei largi folosiri pe parcursul unei lungi perioade de timp.

Având in vedere datarea vaselor de acest tip descoperite la Ozun, Poiana[426] şi Bugeac[427] cu care piesele de la Brad au cele mai bune anologii, în sec. V - IV î.e.n. precum şi nivelul la care au fost descoperite, considerăm că folosirea lor în sec. IV î.e.n. respectiv primul nivel dacic de aici, poate fi cu uşurinţă acceptat. Imitarea amforelor greceşti din această perioadă este posibilă, dar în aşezarea de la Brad nu a fost descoperit nici un recipient de acest tip, care să poată fi datat în sec. IV î.e.n. Fragmentele de amfore descoperite în primul nivel dacic nu au ştampile şi nici alte elemente care să indice o anume formă de amforă, databilă în sec. IV î.e.n. Totuşi, nu excludem existenţa acestora în zonă, dacă avem în vedere descoperirea altor vase greceşti din această perioadă.

4 - **Vasul în formă de clopot** (pl. 54/8, 10; 251/4,5) În această categorie am încadrat vasele cu corpul rotunjit, gura largă, buza dreaptă şi rotunjită, fundul plat, decorate cu butoni rotunzi, dispuşi la partea superioară şi proeminenţe-apucători, câte patru pe linia de maximă rotunjire a vasului. Sunt lucrate numai din pastă fină, de culoare cărămizie cu lustru. Apar numai în primul nivel dacic de pe acropolă. În aşezarea deschisă nici un exemplar. Originea formei este mai veche dar se opreşte la perioada amintită, respectiv sec. IV - III î.e.n.

Acest tip de vas a fost inclus de I.H.Crişan în ceramica proto-dacică şi faza I veche a ceramicii traco-getice[428], iar E.Moscalu, care rămâne la denumirea de vas-sac, le încadrează în varianta IX/d I[429]. Ambii cercetători sunt de părere că vasul în formă de clopot dispare în sec. III î.e.n.

Exemplare asemănătoare celor descoperite la Brad le găsim în aşezările şi necropolele de la Satu Nou[430], Cernavodă[431], Bugeac[432], Poiana[433], Fîntînele[434], Tariverde[435], Enisala[436], precum şi la Ravna în Bulgaria[437].

5 - **Ceşti cu toarta supraînălţată** (pl. 54/1 - 5; 252/1-5) Au corpul rotunjit, buza puţin răsfrântă în afară, fundul drept, prevăzute cu câte o toartă supraînălţată ce se termină pe mijlocul vasului. Are înălţimea de 6 - 8 cm iar diametrul gurii nu depăşeşte 10 - 12 cm. Constituie o fază evolutivă a ceştilor hallstattiene şi sunt datate in limitele sec. VI - II î.e.n., cu modificările survenite pe parcurs până la transformarea în ceaşca dacică. Aşa cum le găsim în primul nivel dacic şi în primele faze ale celui de al doilea de pe acropolă, aparţin tipului II al ceştii proto-dacice descrise de I.H.Crişan[438], fiind prezente la Bîrseşti, Ferigile, Govora, Blaj, pentru sec. VI - V î.e.n. şi ceva mai evoluate în aşezările de la Cepari, Cluj-Mănăştur, Slimnic, Poiana, Răcătău, Pecica, Zimnicea, Fîntînele, Bîrseşti, Alexandria VII, Albeşti, Telita, Trivalea-Moşteni pentru sec. III - II î.e.n. Emil Moscalu le cuprinde în tipul XIX, varianta C şi le consideră, la fel ca ceilalţi cercetători, prototipul din care evoluează ceaşca geto-dacică din sec. II - I î.e.n. - IV e.n.

În aşezarea de la Brad au fost descoperite mai multe exemplare din care 5 întregi, lucrate atât din pastă grosieră (1) cât mai ales din pastă fină cu lustru. Toate exemplarele au fost descoperite pe acroplolă. După adâncimea la care se aflau, ceştile cu toartă supraînălţată de la Brad pot fi datate in sec. IV - III î.e.n., în primul nivel dacic de aici.

6 - **Cana cu o toartă** Este forma cea mai răspândită, cu o bogată varietate în ceea ce priveşte profilul şi dimensiunile. Sunt destul de numeroase mai ales în nivelurile II şi III de pe acropolă, când constituie şi o caracteristică pentru ceramica din această perioadă, având rolul de indiciu cronologic şi chiar etnic.

Am deosebit 5 variante dintre care, primele două, confecţionate, mai ales, din pastă grosieră, constituie punctul de plecare pentru definitivarea specific dacică a cănilor cu o toartă, caracteristice sec. II - I î.e.n., după care transpunerea la roată va face să se micşoreze numărul acestui tip de recipient, lucrat la mână.

Prima variantă, are corpul rotunjit, fundul drept, buza uşor răsfrântă şi profilată cu o toartă ce porneşte de sub buză şi se termină pe umăr sau pe mijlocul vasului (pl. 55/8, 9, 252/6)

Cea de a doua are corpul bitronconic, uşor rotunjit, buza dreaptă rotunjită, cu o toartă ce porneşte de pe buză, uneori puţin supraînălţată, fundul drept sau uneori, uşor profilat (pl. 55/5; 252/7,8).

Atât prima cât şi a doua variantă îşi au originea în cana hallstattiană şi cunosc modificări pe parcurs, legate atât de formă, de tipul torţii cât şi de ornamentaţie. Cănile din pastă grosieră sunt mai rare şi nu cunosc o dezvoltare prea mare. După cât se pare ele sunt prezente doar în primele două niveluri dacice de la Brad.

În acest context, pentru primele două variante, rămânem la cele câteva exemplare care au analogii cu descoperirile de la Poiana, Cluj-Mănăştur, Sfîntu Gheorghe, Cernavodă, Potelu, Odobeşti, Zimnicea, Blaj, Proştea-Mare, Poian, Stâncesti, Răcătău[440] încadrate de I.H.Crişan în cele două tipuri de căni din faza I veche a ceramicii daco-getice, precum şi în varianta XVII/b după tipologia făcută de E.Moscalu pentru exemplarele de la Tulucesti, Galaţi, Murighiol, Telita, Slobozia etc.[441] a căror formă şi datare corespunde situaţiei de la Brad.

Următoarele trei variante de căni descoperite la Brad, fac parte din inventarul nivelurilor II - III şi IV dacice de pe acropolă datate în limitele secolelor II î.e.n. - I e.n. şi sunt confecţionate, cu mici excepţii, din pastă fină cu lustru la exterior, de culoare neagră, cenuşie sau cărămizie.

Varianta a treia o reprezintă cănile cu corpul bitronconic, mai scunde, unirea celor două trunchiuri de con, bine marcată, fundul drept, buza uşor răsfrântă şi rotunjită, prevăzute cu câte o

toartă uşor supraînălţată. Caracteristic este egalitatea celor două trunchiuri de con. Toarta este in general ovală în secţiune sau rotundă. Cuprinde cel mai mare număr de piese descoperite la Brad. Această variantă corespunde în mare parte tipului I de cană stabilit de I.H.Crişan pentru faza a II-a mijlocie a ceramicii daco-getice, cu deosebirea că marcarea unirii celor două trunchiuri de con cât şi egalitatea lor le apropie mai mult de tipul II al vaselor din această etapă[442].

Majoritatea exemplarelor provin din al doilea şi al treilea nivel dacic de pe acropolă, dar nu lipsesc nici în aşezarea deschisă sau în ultimul nivel dacic de pe acropolă (pl. 56/8, 10, 12, 13; 253/4-10).

A patra variantă se caracterizează prin mărimea trunchiului de con superior faţă de cel inferior, profilarea buzei şi uneori a fundului, ceea ce îi dă o oarecare eleganţă. Celelalte elemente sunt ca la varianta precedentă. Numărul lor este mai mic in comparaţie cu cele din varianta anterioară, dar prezente şi în aşezarea deschisă. Corespund tipului II de cană al ceramicii geto-dacice din faza a II-a mijlocie a lui I.H.Crişan[443] (pl. 56/1-6, 9, 11; 253/1-3)

Atât a treia cât şi a patra variantă a cănii cu o toartă sînt prezente în toate marile aşezări dacice cercetate. Este suficient să amintim prezenţa lor la Poiana[444], Răcătău[445], Bîtca Doamnei[446], Cîndeşti[447], Grădiştea[448], Tinosu[449], Popeşti[450], Ocniţa[451], Pecica[452], unde au fost datate în sec. II - I î.e.n.

Unii cercetători consideră că acest tip de vas, corespunzător variantei a treia şi a patra din prezentarea noastră, ar sfârşi în sec. II î.e.n., eventual sec. I î.e.n., locul lui fiind luat de cănile lucrate la roată. În acest sens sunt invocate datările făcute în diverse aşezări ca de pildă Zimnicea, Rădulești, Pecica, Popeşti etc.[453] sau din observaţiile făcute la Poiana unde ceramica fină lustruită lucrată cu mâna dispare în nivelurilke III şi IV[454].

Cum situaţia este diferită la Brad, unde cantitatea de ceramică fină lucrată la mâna contiuă să existe şi în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n. şi încă în cantităţi destul de mari, considerăm oportun a pune problema continuării folosirii sau chiar producerii ei în perioada clasică a civilizaţiei dacice, măcar pentru un anumit tip de recipiente. Ar putea fi vorba de folosirea cel puţin a cănilor şi fructierelor negre sau cenuşii cu lustru, la anumite ritualuri religioase, ca un element tradiţional ce nu putea fi înlocuit, sau în orice caz, care nu cerea o atare înlocuire. Este adevărat că ceramica lucrată la roată înlocuieşte pe cea lucrată cu mâna, mai ales că producţia celei dintâi era din ce în ce mai mare iar diversificarea formelor cunoaşte o adevărată bogăţie. Aceasta se întâmpla mai ales la recipientele care nu erau folosite la preparatul hranei, întrucât rezistenţa lor la repetate expuneri la foc era minimă şi deci nu puteau fi întrebuinţate pentru aceasta. Este, dealtfel şi cazul ceramicii fine lucrate la mână, a cărei întrebuinţare era identică cu a celei lucrate la roată, doar că tipurile de vase erau limitate la câteva forme din care doar cana şi fructiera au mai putut sta alături de ceramica lucrată la roată şi aceasta, aşa după cum arătam mai înainte doar pentru anumite practici rituale.

În sprijinul acestei ipoteze vine şi faptul că în majoritatea aşezărilor dacice din sec. I e.n. se găsesc, pe lângă ceramică fină lustruită, lucrată la mână şi numeroase lustruitoare din lut ars. Ori după forma si dimensiunile lor, nu puteau servi decât la lustruirea unor suprafeţe mari, cum este cazul acestor vase, care nu prezentau nici decor în relief şi nici lustruit. În cazul celor lucrate la roată, uneltele erau din alt material şi bineînţeles mult mai mici, dacă avem în vedere varietatea decorului lustruit de pe majoritatea vaselor din acestă categorie.

Ultima variantă a cănilor cu o toartă o reprezintă cele la care partea superioară a trunchiului de con se transformă într-un cilindru iar corpul se rotunjeşte. Datorită eleganţei lor, multe din ele au fost considerate adevărate căni de lux. mai ales că sunt prevăzute cu torţi

frumos decorate prin torsionare a doi-trei cilindri, crestare, alveolare sau formate din două sau trei vergele alăturate, iar pe buza unor exemplare se află alte elemente de decor, cum ar fi brâie simple sau butoni rotunzi. Unele căni au fundul uşor profilat sau în formă de umbo. Menţionăm că asemenea căni de lux există şi la variantele trei şi patru din prezentarea noastră, numărul lor, însă, este destul de redus (pl. 56/7 252/9,10)

Vase de acest tip s-au descoperit în majoritatea aşezărilor dacice de tip dava. Este suficient să amintim prezenţa lor la Răcătău[455], Bîtca Doamnei[456], Poiana[457], Piscu Crăsani[458], Popeşti[459], Zimnicea[460], Pecica[461], datate în sec. II - I î.e.n. Cele mai bune analogii le au în vasele descoperite la Ciolăneştii din Deal într-un complex închis, datat la sfârşitul sec. II î.e.n. şi începutul sec. I î.e.n.[462]. I.H.Crişan le încadrează în tipul III al fazei a II-a mijlocie a ceramicii geto-dacice şi le consideră ca o fază evolutivă a tipului II de cană, care şi din punct de vedere cronologic o continuă până la transpunerea la roată, fiind considerată pe drept cuvânt, prototipul cănilor de lux lucrate la roată din perioada *clasică* a culturii dacice. Consemnând că şi la Brad această variantă de cană nu apare în nivelurile mai noi, respectiv sec. I î.e.n. şi I e.n. întărim ipoteza formulată de I.H. Crişan, după care tipul III de cană lucrată la mână dispare odată cu apariţia celor lucrate la roată (pl. 4/1 - 4;6, 7, 10)[463]. Discutând, în general, despre apariţia cănilor cu o toartă în ceramica daco-getică, este necesar să consemnăm părerile cercetătorilor care le consideră imitaţii după oinochoe greceşti dat fiind şi firnisul negru pe are acestea îl aveau[464]. Emil Moscalu le consideră ca având o origine hallstattiană bazat pe faptul că ele există în necropola de la Stoicani, sec. VIII - VII î.e.n., Tulucești-Galaţi (sec. IV î.e.n.), Murighiol (sec. IV î.e.n.), Zimnicea, Slobozia, Odobeşti[465].

Alăturându-ne părerii după care cana cu toartă supraînălţată este o formă locală, ce într-o anumită perioadă, ajunge să caracterizeze o întreagă epocă, atât din punct de vedere cronologic cât şi chiar etnic, nu facem decât să scoatem în evidenţă realitatea ce ne este oferită de numărul mare de exemplare descoperite la Brad sau în alte aşezări dacice. Statistic consemnăm 29 de exemplare în primul nivel dacic de pe acropolă şi peste 250 în nivelul IV. În total, pe acropolă s-au descoperit fragmente care provin de la 812 căni.

Deşi stratul de cultură din sec. II - I î.e.n. în aşezarea deschisă este destul de subţire, numărul cănilor se ridică la peste 70. Este adevărat că cele mai multe apar în nivelul II şi III dacic, respectiv sec. I î.e.n., dar acest lucru ne convinge că tipul de recipient amintit există şi în ultimul nivel dacic, acolo unde nu se mai pune problema unor deranjamente ulterioare, cum este cazul pe acropolă, unde s-ar putea invoca prezenţa acestora în ultimul nivel, tocmai datorită cimitirului medieval care a frământat pământul. Este necesar să arătăm din acest punct de vedere, că deranjamentele provocate de înmormântările medievale nu au depăşit adâncimea de 1,10 m de la care am şi consemnat existenţa ultimului nivel dacic. Deci amestecarea materialului s-a făcut numai în limitele acestui nivel, când este adevărat, nu se mai pot face observaţii stratigrafice care să permită o datare mai strânsă a complexelor sau obiectelor din sec. I î.e.n. din acest motiv am şi apelat la situaţia mai clară din aşezarea deschisă, atunci când a fost nevoie să lămurim situaţii mai dificile privind apartenenţa unor materiale arheologice din ultimul nivel dacic, sec. I e.n.

7 - **Strachina**. Înainte de a trece la prezentarea variantelor acestui tip, existente la Brad, este bine să definitivăm cu mai multă claritate ceea ce înţelegem noi prin strachină. În acest sens este bine cunoscut faptul că până în prezent noţiunile de strachină şi castron nu au o delimitare precisă, care să ne ofere posibilitatea folosirii acestor termeni în a denumi cu precizie un anumit recipient. În general termenii se referă la mărimea vaselor respective, din care cauză unii mai

înţeleg strachina ca fiind mai mica iar castronul mai mare, fără a se şti, dealtfel, de la ce dimensiuni începe unul şi până la care merge celălalt. Folosirea, pe lângă tipul de vas respectiv şi a unor adjective privind mărimea sau chiar a diminutivelor, ca de pildă strachină mare, străchinuţă, castronel, castronaş etc., înlătură diferenţa dintre castron şi strachină, aşa fel încât nu se mai ştie despre ce tip de vas este vorba. Încercând să lămurim, într-o oarecare măsură această dilemă, am considerat oportun a folosi termenul de castron pentru recipiente care au torţi iar cel de strachină pentru cele care nu au nici un fel de mânere. În acest fel înlăturăm unele dubii în prezentarea vaselor de acest tip, cu toate că nici aceasta nu lămureşte pe deplin despre ce fel de vas este vorba, dacă ţinem seama de faptul că forma lor este asemănătoare. Totuşi, folosirea în acest sens a termenilor respectivi, constituie un mod necesar în a delimita cel puţin formal două tipuri de vase, fără a mai fi nevoie de a adăuga dimensiunile sau alte elemente specifice fiecăruia dintre ele.

Strachina, are în general, forma tronconică, buza dreaptă adusă spre interior sau evazată, cu un umăr mai mult sau mai puţin pronunţat, fundul drept şi gura largă. După arcuirea pereţilor şi forma buzei am împărţit străchinile descoperite la Brad, în cele 4 niveluri dacice, în 4 variante: **a) tronconice**, cu fundul drept, buza răsfrântă spre exterior şi prevăzută cu un umăr mai mult sau mai puţin pronunţat (pl. 58/1 - 11; 254/5-12). Sunt confecţionate mai ales din pastă fină, lustruită, de culoare neagră, cenuşie sau cărămizie. Sunt prezente in toate cele patru niveluri dacice, dar predomină în nivelurile II şi III. Cu toate că apar încă din sec. VI[466] ele sunt frecvente începând din sec. IV - III î.e.n. prin descoperirile de la Albeşti, Trivalea-Moşteni, Grădiştc-Călăraşi, Zimnicea, Cucorăni, Sfântu Gheorghe, Moreşti, Valea lui Mihai, Ciumeşti, Arad-Gai, datate în limitele sec. IV - II î.e.n.[467] I.H.Crişan le încadrează în tipul III al străchinilor din faza a II-a mijlocie a ceramicii geto-dacice[468], iar E. Moscalu, considerându-le castroane, dat fiind mărimea, le cuprinde în varianta X/f.

b) la această variantă buza este evazată oblic, gâtul scurt şi fundul plat. După profil sunt asemănătoare tipului D de strachină de la Ferigile, fără a avea, însă, decorul şi compoziţia pastei acestora[469]. Exemplare asemănătoare, dar mai vechi, la Bîrseşti[470], Piatra Frecăţei[471], sec. VI - V î.e.n., Răcătău[472], Poiana[473], Ciumeşti, Cluj-Mănăştur[474], Piscu Crăsani[475], datate în sec. IV - II î.e.n. I.H. Crişan le încadrează în tipul III din faza a II-a mijlocie, iar E.Moscalu în varianta XII/b.

La Brad au fost descoperite mai ales în nivelurile II şi III dacic de pe acropolă, precum şi în ultimele două niveluri dacice din aşezarea deschisă.

c) a treia variantă de străchini, are pereţii oblici buza dreaptă şi uşor îngroşată spre exterior, ceea ce dă o impresie de evazare (pl. 57/6; 254/3). Fundul este drept. Sunt puţine la număr dar apar în toate nivelurile dacice, cele mai multe însă în nivelul II şi III. Analogii la Bugeac[476], Corabia[477], Telita[478], Enisala[479], Vlădiceasca[480], Zimnicea[481], datate în sec. IV - II î.e.n. I.H. Crişan nu le cuprinde în nici un tip şi nici nu le ilustrează. E.Moscalu le încadrează la castroane în varianta X/C[482].

d) Am inclus în această variantă strachinile care au buza uşor înclinată spre interior, dreaptă şi rotunjită, prevăzute cu un umăr nu prea pronunţat (pl. 57/7; 254/4). S-au descoperit patru exemplare, doar în primul şi al doilea nivel dacic de pe acropolă. În aşezarea deschisă nici un exemplar, ceea ce indică faptul că numărul lor deja era în descreştere în sec. III - II î.e.n. la Brad. Cele mai bune analogii le găsim la Poiana, Satu Nou, Stînceşti, Slobozia, Vaslui, Cotnari, Frumuşica, Răcătău, Cepari, Apahida, Cluj-Mănăştur, Ciumeşti unde sunt datate în sec. IV - II î.e.n.[483]. I.H.Crişan le încadrează în tipul I, faza veche iar E.Moscalu în varianta XI/c[484]. În fine, un exemplar de strachină cu totul izolat, provine din transformarea unei fructiere, care, probabil,

era deteriorată, prin retezarea și șlefuirea părții de sus a piciorului, care devine fundul inelar al noului recipient și marginea fructierei, care prin șlefuire devine buza, ușor evazată, a străchinii. Este de culoare neagră cu lustru și a fost descoperită pe acropolă la 1.80 m adâncime – în nivelul II dacic. Am mai putea adăuga un fragment de strachină (15552) din pastă cărămizie având mică în compoziție. Această pastă este caracteristică vaselor lucrate în zona de munte, ceea ce ne dovedește că erau aduse din importanta așezare de la Bîtca Doamnei, fie din zona Munților Orăștiei, constituind și un indiciu al legăturilor existente între populațiile dacice din diferite zone.

Așadar, strachina, intens folosită de daci, cu o origine locală ce pornește din Hallstatt, cuprinde o gamă largă de exemplare care au fost descoperite în toate cele 4 niveluri dacice de pe acropolă, 9 aparțin primului nivel dacic și 128 celui de al patrulea, iar în așezarea deschisă din cele 28 de exemplare, 12 au fost descoperite în nivelul II și 11 în nivelul III dacic, un exemplar într-o locuință bordei și 5 în gropi.

8 - **Castronul** – cu două, trei sau patru torți orizontale, corpul tronconic, fundul drept, uneori ușor profilat, buza dreaptă și rotunjită. În general sunt încadrate la străchini, din care cauză, puține lucrări în care se face tipologia ceramicii, le cuprind separat.

În așezarea de la Brad au fost descoperite puține exemplare – doar 9, toate pe acropolă. Cu excepția unui singur exemplar, celelalte au fost descoperite în nivelul I și II dacic, I.H.Crișan nu le include în nici o categorie, dealtfel nici nu sunt ilustrate, probabil nu erau cunoscute la acea dată, iar E.Moscalu le încadrează în varianta XI/c a străchinilor lucrate la mână[485].

Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Răcătău[486], Hăbășești[487], Murighiol[488], Hușu-Corni[489], sec. IV - II î.e.n. și reprezintă imitarea vaselor grecești de tip lekane și constituie repere cronologice demne de luat în seamă pentru descoperirile din zona nord-dunăreană.

9 - **Fructiere** (pl. 59/2, 7, -10; 256/1-8). Este o formă de vas larg răspândită în ceramica dacică, nelipsită în nici una din așezările cercetate. Are o formă asemănătoare fructierelor de azi, din care cauză a și căpătat această denumire. Este un vas cu gura largă, buza evazată orizontal sau oblic, prevăzută cu un picior de susținere. Apare din primul nivel dacic, dar este caracteristică pentru sec. II - I î.e.n., când și din punct de vedere numeric este preponderentă. Ca formă există din Hallstatt.

Confecționată din pastă fină, lustruită atât la exterior cât și la interior, fructiera a constituit un element important în cadrul ceramicii dacice, servind, după cât se pare, numai unor practici legate de cult sau, în orice caz, unor activități deosebite. Numai așa ne putem explica existența ei chiar și după masiva transpunere la roată. nelipsind din nici una din așezările daco-getice din sec. I î.e.n. - I e.n. Apogeul producerii și folosirii ei, însă, este în sec. II - I î.e.n., la Brad descoperindu-se, în aceste niveluri, cele mai multe exemplare, dintre care majoritatea în complexe închise – locuințe și gropi. Dacă în primul nivel numărul de 43 exemplare nu înseamnă că apariția lor este certă, pentru cel de al treilea, cele 517 fructiere, descoperite în strat, demonstrează producerea și folosirea lor în mod curent, alături de cele lucrate cu roata. Consemnând existența unor variante ale tipului de bază, precum și a celor trei grupe legate de culoare: negre, cenușii și cărămizii, nu trebuie să uităm eleganța acestui tip de recipient în cadrul ceramicii lucrate cu mâna și gradul înalt de stăpânire a meșteșugului olăritului, mai ales pentru exemplarele mari. În total pe acropolă s-au descoperit 1242 exemplare din care peste 250 în locuințe și în gropi.

În așezarea deschisă – din cele 93 exemplare descoperite, 55 provin din ultimele două niveluri dacice și 36 din locuințe și gropi.

Încercând o clasificare a lor după cupă sau buză, nu ne rămâne decât să confirmăm existența la Brad a celror trei tipuri consemnate de I.H.Crișan pentru faza II mijlocie a ceramicii daco-getice[490], cu deosebire că aici din punct de vedere cronologic nici unul din tipurile anunțate nu se oprește la sec. I î.e.n. din contra, așa cum arătam și pentru căni, ele continuă să existe în număr destul de mare chiar în sec. I al erei noastre. În afară de argumentele pe care le aducem pentru căni, am putea adăuga aici și faptul că în multe gropi, legate de sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn, datat în sec. I î.e.n. - I e.n., s-au descoperit fructiere negre cu lustru, lucrate la mână, din care câteva întregi sau întregibile. Dintre ele nu lipsește nici fructiera cu buza fațetată, cu toate că acest tip, așa cum arăta I.H.Crișan, aparține numai nivelului II/1[491]. Este adevărat că fructierele cu buza fațetată constituie un reper cronologic demn de luat în seamă, mai ales pentru faptul că ele au constituit și modelul după care au fost transpuse la roată primele fructiere dacice, dar aceasta nu ne îngăduie să considerăm dispariția bruscă a lor numai pentru că erau lucrate (transpuse) la roată.

Consemnând existența celor trei tipuri de fructiere lucrate cu mâna, din pastă fină, lustruită, cu caracteristicile care au stat la baza clasificării lor, nu înseamnă că am epuizat multitudinea de elemente specifice, e adevărat minore, care pot fi puse pe seama fanteziei olarilor daci în confecționarea acestui elegant tip de recipient. Totuși, în așezarea de la Brad, nu s-a descoperit nici un exemplar cu piciorul perforat așa cum există la Poiana[492], Popești[493], Piscu Crăsani[494].

În ceea ce privește datarea acestui tip de vas, putem spune că el apare în nivelul I dacic de pe acropolă și continuă până în sec. I e.n. Deși nu putem preciza până când, în sec. I e.n., există sau dacă a existat până la părăsirea așezării, prezența fructierei o putem pune în legătură cu existența unor edificii de cult, ca de pildă sanctuarul rotund cu tamburi de lemn a cărui existență încetează în prima jumătate a sec. I e.n.

I.H.Crișan, deși consideră că fructiera a apărut în ceramica dacică încă din faza I veche pe baza descoperirilor de la Cluj-Mănăștur, Slimnic, Proștea Mare și eventual Poiana, derivat din vasele cu picior descoperite în așezările hallstattiene – ca de pildă cele de la Mediaș și Reci[495], datează cu siguranță, acest tip de vas în faza a II-a mijlocie – respectiv sec. III - II î.e.n. Pentru sec. I î.e.n., același autor, consideră vasul amintit înlocuit de tipurile IV și V lucrate la roată[496].

E.Moscalu, care se referă doar la un singur tip de fructieră, bazat pe lungimea piciorului și anume varianta XXIV/a, cu picior scurt, se oprește la sec. IV - II î.e.n.[497].

Cele mai bune analogii, pentru fructierele descoperite la Brad, le găsim în așezările Poiana[498], Răcătău[499], Bîtca Doamnei[500], Cîndești[501], din Moldova, sau Grădiștea[502], Piscu Crăsani[503], Popești[504], Pecica[505] din alte zone ale civilizației dacice, a căror datare se oprește, în general, la limitele sec. I î.e.n. Publicarea exhaustivă a materialului din marile așezări dacice de tip *dava* din Moldova, care continuă și în sec. I e.n. va da posibilitatea cunoașterii cu precizie a limitelor cronologice a acestui tip de vas. Deocamdată din observațiile făcute la două din aceste mari așezări – Brad și Răcătău – putem spune că el continuă și pe parcursul sec. I e.n., fără a preciza, dacă este vorba de tot secolul I sau numai prima jumătate a lui.

10 - **Cupa cu picior** (pl. 59/1, 3 - 5; 257/1-3). Am inclus în această categorie vasele cu picior scurt, corpul tronconic, cu pereții ușor arcuiți, buza dreaptă sau rotunjită, lucrate din pastă fină cu lustru. S-au descoperit puține exemplare, mai ales în nivelurile II și III dacice de pe acropolă. Nu lipsesc nici în așezarea deschisă. Forma, ca atare, va fi transpusă la roată pe tot parcursul sec. I î.e.n. -I e.n. Nu reprezintă un element definitoriu pentru o anumită perioadă și nici nu poate constitui un reper cronologic în cadrul ceramicii dacice. Își are originea în formele

hallstattiene, ca de pildă necropola de la Stoicani, sec. VIII - III î.e.n.[506], Bugeac, sec IV etc.[507] Ele nu lipsesc nici la Poiana, Răcătău, Popești, Sighișoara, Pecica, Cetea[508], datate în sec. III - II î.e.n. după care au fost transpuse la roată. Nu excludem posibilitatea dăinuirii ei și în sec. I î.e.n. sau chiar I e.n. Păstrarea fragmentară a pieselor de acest fel nu ne îngăduie să atribuim cu certitudine multe din fragmentele ceramice care ar putea face parte din acest tip de vas.

11 - **Vasul cu corpul globular.** Așa cum o spune și denumirea, acest tip de vas, are drept caracteristică arcuirea pereților care îi dă un aspect globular. Deosebim două variante, legate de forma buzei: **a) cu buza rotunjită și evazată**, uneori ușor îngroșată la exterior (pl. 60/10 - 13, 15, 16, 20, 21; 257/4-6; 258/8) și **b) cu buza dreaptă** sau ușor adusă spre interior (pl. 60/3 - 5, 8, 9; 257/7-9).

Vasele de acest tip au fost încadrate de I.H.Crișan în categoria vaselor cu aspect globular pentru faza I veche a ceramicii daco-getice[509] și derivate din vasele bitronconice pentru faza următoare, iar Emil Moscalu în varianta II/f și II/f I[510], deosebite prin dimensiuni de vasele cu mijlocul bombat, pe care le datează din sec. III - I î.e.n.. și le atribuie ca origine autohtonilor[511].

La Brad, apar în al doilea și al treilea nivel dacic de pe acropolă. Numărul lor este, însă, foarte redus, ceea ce înseamnă că nu erau folosite prea mult. Nici una din cele două variante nu reprezintă un indiciu cronologic, dar are corespondențe în vasele hallstatiene, sau mai târzii, ca de pildă cele de la Cluj-Mănăștur, Poiana, Stânceşti, Ciolănești, Dezmir, Baraolt, Moigrad, Oradea, Turia, Sf. Gheorghe[512], cu aspect globular.

12 - **Oale simple cu corpul rotunjit.** În această categorie am inclus vasele scunde cu corpul mult arcuit, fundul plat buza evazată, lucrate din pastă fină cu lustru. Unele exemplare au câte două proeminențe conice sau alungite aplicate pe umăr. Apar numai pe acropolă în cel de al doilea nivel dacic și eventual în cel de al treilea. S-au descoperit puține exemplare în strat sau în gropi (pl. 60/1, 2; 257/10, 11)

Exemplare asemănătoare au fost găsite la Poiana[513], nivelul II și III, incluse de I.H. Crișan în categoria oalelor simple[514], iar Emil Moscalu ilustrează un vas de acest tip descoperit la Ravna[515].

Având în vedere numărul redus de exemplare, considerăm că acest tip de vas nu avea o răspândire prea mare, iar forma ar fi putut să apară doar incidental, ca o abatere de la vasul borcan sau cel bitronconic.

13 - **Vasul pepene.** Are forma alungită cu pereții ușor curbați, buza răsfrântă în exterior și fundul drept. Dimensiunile acestui tip de vas sunt în general, mari, depășind 0,40 m înălțime, folosite probabil, pentru provizii. Nu au nici un fel de motive decorative. În așezarea de la Brad s-au găsit puține exemplare ce aparțin nivelului II și III dacic. Continuă să existe și mai târziu, în nivelul IV de la Brad, precum și în secolele următoare, mai ales în repertoriul ceramicii carpice. Ca tip, derivă din formele mai vechi, în special din vasul bitronconic. În așezarea deschisă nu s-a descoperit nici un exemplar (pl. 60/6, 7; 258/11, 12).

Exemplare asemănătoare au fost descoperite în majoritatea așezărilor dacice, în nivelurile superioare. Este suficient să amintim pe cele de la Bîtca Doamnei[516], Răcătău[517], Poiana[518].

I.H.Crișan le consideră specifice fazei a III-a clasice[519], dar care apar din faza anterioară, iar Emil Moscalu nu catalogheză asemenea recipiente și nici nu ilustrează vreun vas de forma discutată.

14 - **Boluri.** (pl. 60/14, 17, 19; 258/1-5) Au forma un unor cupe semisferice, din care cauză sunt (chiar) cuprinse în unele lucrări cu această denumire. Fundul plat, abia schițat sau

ușor bombat, buza subțiată și rotunjită. Unele au buza ușor trasă spre interior, iar fundul concav. În general puține exemplare descoperite în primele trei niveluri dacice pe acropolă. În așezarea deschisă un singur exemplar. Forme asemănătoare au fost descoperite la Răcătău[520], Poiana[521], Piscu Crăsani[522], Popești[523].

Imită formele grecești din metal sau ceramică cu firnis negru, destul de frecvente în repertoriul vaselor din această perioadă. Așa cum notează I.H.Crișan, pe baza descoperirilor de cupe semisferice, din ceramică sau metal, au o viață foarte lungă din sec. V î.e.n. până în sec. I î.e.n.[524]. Situație confirmată și de descoperirile de la Brad. Emil Moscalu nu le include în repertoriul de forme dacice. Piesele încadrate de el în tipul 19-boluri se referă doar la cele lucrate la roată, care au și mânere orizontale, ceea ce reprezintă o situație cu totul diferită[525].

15 - **Vasul tronconic** (pl. 53/15 - 17, 19, 22; 60/18; 258/6) cu pereții oblici, gura largă și buza rotunjită, fundul tăiat drept, uneori ușor profilat.. Exemplare foarte puține și de dimensiuni nu prea mari. Au fost descoperite numai pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice. Am deosebit două variante ale acestui tip, una cu buza evazată și a doua cu buza dreaptă, fără a exista și o diferență cronologică între ele. Forma este cunoscută în unele așezări dacice, mai ales în nivelurile sec. I e.n. ca de pildă la Meleia și Pecica[526], încadrate de I.H.Crișan în faza a III-a clasică a ceramicii daco-getice. E. Moscalu include vasele tronconice, fără ornamente, în varianta X/c și le datează în sec. V-II î.e.n., prin exemplarele descoperite la Bugeac, Canlia, Telița, Enisala, Vlădiceasca, Zimnicea etc., situație cu totul deosebită față de cea de la Brad[527] sau Meleia și Pecica. În acest context, considerăm lipsa acestui tip de vas în așezările dacice de tip *dava* din nivelurile mai vechi, ca o limitare a răspândirii acestei forme în afara zonei sud-estice a teritoriului țării noastre.

16 - **Vase cu corpul ușor arcuit**, buza dreaptă, rotunjită și adusă spre interior, fundul drept. Unele au decor din brâu alveolat sau crestat, butoni simpli sau alveolați, gurguie. Sunt confecționate din pastă grosieră. Sunt puține exemplare, de dimensiuni nu prea mari, în ultimele două niveluri dacice. Derivă din vasele bitronconice, și sunt apropiate ca formă de vasele borcan, din care cauză au fost incluse, de către majoritatea cercetătorilor, la cele două tipuri de vase. (pl. 258/7-9).

Deși nu reprezintă o serie mare de vase care să constituie o caracteristică a unei perioade, am considerat necesar să le clasificăm separat pentru a scoate în evidență unele aspecte ale diversificării formelor ceramice în sec. I î.e.n. - I e.n. ca o consecință a creșterii numărului meșteșugarilor daci și mai ales a fanteziei lor.

17 - **Vasul borcan** – cel mai răspândit recipient în cadrul culturii dacice, a cărui evoluție cuprinde o perioadă foarte îndelungată, ajungând să constituie element cu semnificații etnice. Apare încă din primul nivel dacic și cunoaște mai multe variante, legate atât de procesul evolutiv al tipului cât, mai ales, de fantezia meșterilor olari. Își are originea în tipurile de vase hallstattiene și constituie un element de continuitate în perioadele următoare. După diversitatea acestui tip de vas, putem presupune că nu era făcut numai de meșteșugari specializați, după cum arderea incompletă și neuniformă oferă posibilitatea avansării ipotezei că acest tip de vas putea să fie lucrat de oricare membru al comunității respective și ars în gropi simple sau superficial amenajate[528]. Aceasta ar explica diferența dintre numărul extrem de mare al vaselor din așezare și lipsa cuptoarelor de olar. Fenomenul este general în cultura dacică. Sunt confecționate atât din pastă grosieră cât și din pastă fină cu lustru.

Tipul de bază al vasului are forma unui borcan cu pereţii arcuiţi, fundul drept şi buza uşor îngroşată şi răsfrântă în exterior. Exemplarele cele mai bine proporţionate, dar şi cele mai numeroase, au dimensiuni mijlocii ce nu depăşesc 15 - 20 cm înălţime. Nu lipsesc nici exemplare mai mari, uneori chiar destul de mari pentru a ne gândi la folosirea lor ca vase de provizii, după cum vasele borcan miniatură sunt foarte frecvente în descoperirile de până acum, atât în aşezarea de la Brad cât şi în celelalte staţiuni dacice. Cu toate acestea, vasele de talie mijlocie domină din punct de vedere numeric pe celelalte şi constituie principala formă de vas folosită de daci pentru preparatul hranei, datorită calităţilor deosebite, mai ales cea legată de rezistenţa la foc.

Folosirea quasitotală a vaselor borcan, mai ales a celor de talie mijlocie la preparatul hranei, deci supuse unor arderi secundare repetate, nu exclude o bogată ornamentaţie exterioară, ce caracterizează majoritatea vaselor de acest tip. Decorul, foarte variat, ocupă, mai ales, mijlocul vasului, umărul, gâtul şi uneori marginea. Un studiu amănunţit al ornamentaţiei sincronizat cu elemente de datare sigure şi mai ales în complexe închise, poate constitui un indiciu cronologic şi de evoluţie pentru ceramica dacică lucrată cu mâna.

Aşa cum arătam mai înainte, vasul borcan, cu diversele lui varinante şi trepte de evoluţie, este prezent în toate staţiunile dacice, dar din punct de vedere numeric, diferă de la o etapă la alta. Astfel, referindu-ne la situaţia de pe acropolă, notăm existenţa a circa 100 exemplare în nivelul I dacic, pentru ca în ultimul nivel – respectiv sec. I e.n. – începutul sec. II e.n. numărul lor să depăşească cifra de 5000. Acest lucru se datoreşte nu numai faptului că tipul de vas se generalizează pe parcurs, ci intensităţii locuirii, legată de explozia demografică din sec. I î.e.n. - I e.n., care impunea o producţie mult mai mare de obiecte de uz curent, inclusiv ceramică. Ori, situaţia statistică, inclusiv a acestui tip de vas, confirmă mărirea numărului locuitorilor din această aşezare în perioada amintită. Trebuie să adăugăm, la aceasta, şi numărul destul de mare de piese de acest tip descoperite în locuinţe şi gropi, care apropie cifra vaselor borcan de la Brad de 8000 exemplare.

În aşezarea deschisă, în cele trei niveluri dacice, s-au descoperit fragmente care provin de la 3319 exemplare, cele mai multe în ultimul nivel – 1238 şi în gropi – 646.

Vasele borcan din pastă fină, cu lustru la exterior, au în general aceeaşi formă cu cele din pastă grosieră, cu singura deosebire că nu sunt înzestrate cu bogăţia de ornamente ale acestora. Motivele ornamentale, se reduc la proeminenţe conice sau dreptunghiulare, brâie scurte în forma literei V răsturnate sau semilună, dispuse pe partea superioară a vasului. Vasele din pastă fină au aceeaşi evoluţie cu cele din pastă grosieră, până în sec. I e.n. când producerea lor scade treptat şi va dispare către sfârşitul acestui secol. În orice caz el nu mai apare între formele ceramice ale sec. II - III e.n. Este caracteristic, împreună cu alte tipuri de vase, sfârşitului sec. II î.e.n. şi sec. I e.n. Cele mai multe exemplare au culoarea cenuşie şi neagră, mai puţin cărămizie. Apar atât în locuinţe cât şi în gropi. Pe acropolă s-au descoperit fragmente care aparţin unui număr de 1892 exemplare.

Apar şi în aşezarea deschisă în număr destul de mare. Cele mai multe în nivelul II dacic. În total s-au descoperit peste 220 exemplare.

Aşa cum arătam mai înainte, vasele borcan, au o foarte largă gamă de forme şi decor, pe baza cărora s-au făcut, în literatura de specialitate, multe clasificări, în dorinţa de a scoate în evidenţă elementele definitorii, mai ales cronologice, care să contribuie la o datare mai strânsă în cadrul aşezărilor dacice. Cum nici una din aceste clasificări nu a reuşit să delimiteze (cu claritate) cronologic variantele tipului de vas borcan, datorită faptului că majoritatea aşezărilor

nu au publicat întreg materialul ceramic şi mai ales cel din complexele închise, care indică, cel mai sigur, contemporaneitatea unor tipuri de vase, problema rămâne deschisă.

Încercând să aducem o contribuţie în acest sens, având în vedere marea bogăţie de material ceramic ce ne stă la dispoziţie, provenit atât din strat cât mai ales din complexe închise, prezentăm în continuare două variante ale vasului borcan, care, considerăm noi, reprezintă două etape în evoluţia acestui tip de vas.

Prima variantă a vasului borcan are gura largă (diametrul gurii este mai mare decât a fundului), fundul plat, buza uşor îngroşată la exterior şi evazată, corpul uşor arcuit şi gâtul scurt. Decorul, în general, mai puţin bogat, constă, mai ales, din butoni rotunzi, conici, dreptunghiulari, semilună, în relief, brâu alveolat sau crestat, mai rar simplu, decor pectinat, incizii în val, butoni rotunzi alveolaţi sau alungiţi. Un exemplar, mai mare, are la suprafaţă o crustă albicioasă, puternic arsă spre vitrificare, decorat cu butoni alungiţi, uşor oblici, alternând cu semilună, cu vârfurile în sus, în relief (19151; pl. 61/4-7; 52/2-8; 64/10; 259/1-7; 260/1-9).

Acest tip de vas borcan reprezintă prima fază de evoluţie după vasele cu pereţii aproape drepţi, pe care E. Moscalu le include în varianta VI/a, b şi c şi le datează în sec. VI - VIII î.e.n.[529], iar I.H. Crişan le include la vasele derivate din cele bitronconice sau la vasul borcan dar care nu apare decât în faza a III-a clasică a ceramicii dacice[530].

Oricum vase asemănătoare s-au descoperit la Enisala[531], Murighiol[532], Brăiliţa[533], Teliţa[534], Poiana[535], Răcătău[536], Piscu Crăsani[537], datate, în general, în sec. IV - II î.e.n. Unele exemplare întregi sau întregibile, descoperite în gropi datate în sec. I î.e.n., la Brad, demonstrează existenţa lor şi în această perioadă, constituind un reper cronologic pentru aşezările din sec. IV - I î.e.n., dar mai ales pentru sec. II - I î.e.n. când numărul lor este cel mai mare.

A doua variantă are gura doar puţin mai largă, sau chiar, egală cu fundul, corpul arcuit, gâtul mai prelung, cu o sveltеţe mai pronunţată, fundul plat, uneori profilat, buza îngroşată şi profilată, evazată spre exterior. Predomină decorul de brâu alveolat sau crestat, incizii în val sau linii paralele, pastile mici (pl. 61/1-3; 62/1; 63/1-15; 64/1-9, 12, 13; 261/1-12). Sunt cele mai frecvente şi reprezintă varianta de vas borcan definitiv format, care încheie procesul evolutiv început din epoca hallstatiană. Este caracteristic sec. I î.e.n. - I e.n., prezent în toate aşezările dacice cercetate. I.H. Crişan, care le consideră specific fazei a III-a clasice, datează acest tip de vas începând cu sec. II î.e.n. care apare şi se dezvoltă paralel cu ceaşca dacică, atingând faza de apogeu în sec. I î.e.n. - I e.n.[538]

În fine, ar mai fi de adăugat, referitor la vasul borcan, în general, descoperirea unor fragmente (15553, 15206 şi 15554), care au mică în pastă, ceea ce dovedeşte, aşa cum arătam mai înainte, existenţa unor legături între populaţiile de la şes şi cele din zonele muntoase, unde acest tip de pastă este caracteristic.

Analogii pentru cea de a doua variantă a vaselor borcan sunt atât de numeroase în toate aşezările dacice, încât ne mulţumim a aminti doar pe cele mai importante din Moldova: Poiana[539], Răcătău[540], Bâtca Doamnei[541], Piatra Şoimului[542], Cândeşti[543], Tiseşti[544], a căror datare în sec. I î.e.n. - I e.n. este bine stabilită.

18 - **Ceaşca dacică**, numită şi căţuie, are forma tronconică, fundul plat, buza dreaptă şi uşor rotunjită, prevăzută cu una sau două torţi ce pornesc de sub buză până la fundul vasului. Este foarte frecventă în aşezările dacice şi era, probabil, folosită la iluminat. Partea superioară a interiorului, de obicei, afumată, ilustrează folosirea ei ca opaiţ. Variantele tipului de bază nu conţin elemente prea diferite, ele se referă, în special, la înclinaţia pereţilor, înălţimea, numărul

și aranjarea torților, existența sau lipsa decorului. Marea varietate a ceștilor este legată și de procesul evolutiv dar mai ales de faptul că meșterii olari sau chiar ceilalți membri ai comunității, care confecționau aceste vase, aduceau, vrând- nevrând, elemente proprii creației lor, la fel cu ceea ce constatam pentru vasele borcan. Ca și acestea, ceașca constituie un element definitoriu din punct de vedere etnic, cu o viață tot atât de lungă și cu o folosire intensă în toate etapele. Faptul că la Brad nu s-a descoperit nici un alt recipient cu destinație specială pentru iluminat – ne referim în special la lucernele romane existente în vremea respectivă în alte așezări, ne îndeamnă să credem că ceașca dacică mulțumea din acest punct de vedere, populația de aici.

Ceașca dacică, la fel ca vasul borcan, era confecționată din pastă grosieră, cu multe impurități, arsă neuniform, de culoare brun-cărămizie. Cele mai multe sunt de talie mijlocie, cu înălțimea ce nu depășește 10 cm, fără să lipsească din repertoriu și unele exemplare mai mari. Acestea au, de obicei, două torți. Foarte numeroase sunt ceștile miniatură, care imită, de obicei, pe celelalte, dar care au și multe elemente noi, cum ar fi de pildă: fundul ascuțit, toarta subțiată prin alveolare bilaterală etc.

Din pastă fină s-au confecționat extrem de puține cești, care au forma asemănătoare însă fără torți. S-a descoperit și un exemplar negru cu lustru, care are buza decorată cu patru lobi oblici, dispuși în cruce. Ceștile din pastă fină descoperite la Brad fac parte din nivelul III dacic.

Din punct de vedere al ornamentării merită să semnalăm prezența unui număr destul de mare de cești frumos decorate cu brâu simplu sau alveolat pe corp sau chiar în interior, buza crestată sau alveolată, la fel și marginea fundului sau toarta, incizii sau alte motive decorative, care dau o notă destul de atrăgătoare acestor recipiente. Unele din ele mai ales cele cu decorul incizat de cercuri concentrice, ar putea să fie legate de anumite practici religioase.

Pe baza dispunerii torților, forma buzelor, profilării fundului și motivele ornamentale, am împărțit ceștile descoperite la Brad în 9 variante:

a) **Cești cu toarta prinsă sub buza** vasului și se termină deasupra fundului, mai mult sau mai puțin înalte sau evazate, fundul drept sau ușor profilat, buza profilată, toarta cilindrică sau pătrată în secțiune, unele cu caneluri longitudinale, nedecorate. Sunt prezente atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. Cele mai multe exemplare întregi – 71. (pl. 65/1-17; 66/1-24; 67/1-24; 74/2; 262/1-22)

b) **Cești fără toartă**, confecționate din pastă grosieră dar și fină cu lustru, cu fundul drept sau ușor evazat, unele cu marginea fundului crestată, buza rotunjită, dreaptă sau profilată. Au fost descoperite 45 exemplare întregi, atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. Cele mai multe aparțin nivelului III - IV dacic (pl. 1-33; 263/1-10).

c) **Cești cu decor**, buza și fundul profilat, prevăzute cu una sau două torți, având ca decor: brâu alveolat sau crestat așezat deasupra fundului sau sub buză, orizontal sau vertical, brâu crestat, pe corp, brăduț incizat, marginea fundului crestată, incizii pe corp și pe fund etc. Apar în toate cele trei niveluri dacice, atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. Cele mai multe în nivelul III și IV dacic. Au fost descoperite 26 exemplare întregi (pl. 70/1-11; 71/1-18; 264/1-12; 265/1-13)

d) **Cești cu torțile pline** (oarbe), buza ușor profilată, fundul drept. Torțile, în general, cuprind 1/2, 3/4 sau chiar mai mult din corpul vasului, trase din vas, altele aplicate și cu o intenție de perforare. Cele mai multe torți sunt trase din corpul vasului și au aspectul unor ciupituri. Au dimensiuni diferite, multe miniaturi, dar nici una nu are decor. Au fost descoperite și exemplare întregi provenite din ultimele două niveluri dacice de pe acropolă și din așezarea deschisă (pl. 69/10-28; 266/1-6).

e) **Cești cu fundul ascuțit**, buza mult evazată, unele au fundul îndoit, conic, ciupit sau crestat. În general sunt mici. Cea mai mare are înălțimea de 5,4 cm. Au fost descoperite în ultimele trei niveluri dacice atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă. În total 14 exemplare întregi (pl. 72/16-29; 266/7- 10).

f) **Cești cu toarta prinsă de buză și de fund**, unele cu buza și fundul ușor profilate, torțile masive, cilindrice sau pătrate în secțiune, cu corpul mai scund sau mai svelt, în general fără decor. Majoritatea din cele 10 exemplare întregi, au fost descoperite pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice (pl. 72/7-15; 266/11-15).

g) **Cești cu toarta prinsă de fund și sub buză**, cu buza și fundul profilat. Cele cu buza profilată sunt mai evazate. Torțile cilindrice sau pătrate în secțiune. Au fost descoperite 32 exemplare întregi. Cele mai multe în nivelul III dacic (pl. 72/25; 73/1-26; 263/11-22).

h) **Cești cu două torți**, cilindrice în secțiune, dispuse simetric, cu buza și fundul profilat. Cele mai multe nu au decor. Doar două exemplare din cele 7 întregi sunt prevăzute cu un frumos decor de brâie alveolate, dispuse în diverse feluri. Cele mai multe apar pe acropolă în ultimele două niveluri dacice. Nu lipsesc nici în așezarea deschisă (pl. 72/1, 3, 5, 6; 74/1; 266/19-22).

i) **Cești cu toarta prinsă de buză și deasupra fundului**, mai înalte sau mai scunde, buza dreaptă, la fel și fundul, torțile cilindrice în secțiune, unele au buza evazată. Toate cele 7 exemplare întregi au fost descoperite pe acropolă în ultimele două niveluri dacice. Ele nu lipsesc însă, nici în așezarea deschisă (pl. 69/1-9; 266/16-18).

Trecând în revistă gama largă a variantelor ceștii dacice descoperite la Brad ne îngăduie să conchidem că acest tip de vas era frecvent în această așezare. Statistic și acest tip de vas cunoaște o evoluție ascendentă, fiind nelipsit nici în locuințe sau gropi. Dacă în cel de al doilea nivel dacic de pe acropolă numărul lor este destul de mic – 81 exemplare, în ultimul s-au descoperit peste 690, iar pe toată suprafața cercetată pe acropolă, numărul lor atinge cifra de 1480 exemplare.

Numărul ceștilor dacice descoperite în așezarea deschisă ajunge la 493 exemplare, din care 79 în locuințe de suprafață sau bordeie și 102 în gropi. Ele apar, și aici, în toate cele trei niveluri dacice, însă cele mai multe în ultimul nivel.

Prezența unui număr atât de mare de cești dacice în așezarea de la Brad, pune problema generalizării acestui tip de vas în folosirea lui drept opaiț, în care caz este obiectul strict necesar fiecărei locuințe sau familii. Numai așa putem explica răspândirea acestui tip de vas pe toată aria civilizației dacice, ca un element cu semnificații etnice, care va dăinui încă multă vreme în mileniul I al erei noastre.

Având în vedere că vasul de care vorbim a fost în atenția multor cercetători, pentru care s-au elaborat și studii speciale, privitoare atât la formă cât, mai ales, la cronologia acestui tip de vas, nouă nu ne rămâne decât a sublinia apariția lui în cel de al doilea nivel dacic, de pe acropolă, respectiv în sec. III - II î.e.n., foarte probabil din a doua jumătate a sec. III î.e.n. dar, oricum sigur în sec. II înaintea erei noastre și continuând să existe până la sfârșitul așezării de aici. Deși cele 9 variante pe care le-am prezentat nu reprezintă verigi cronologice care să ne dea posibilitatea structurării (lor) pe spații de timp restrânse și bine definite, considerăm că însăși multitudinea lor constituie un element caracteristic olăriei dacice de uz comun. Un studiu amănunțit al acestui tip de recipient, la scara mai multor așezări de pe un spațiu larg ar putea totuși să consemneze oarecari diferențe de timp (cronologice) între diferitele variante, care să constituie jaloane de cronologie relativă în datarea așezărilor dacice, având în vedere prezența vasului ca atare în oricare din ele.

Constituind faza de apogeu a evoluției ceștii cu o toartă, păstrată încă din epoca hallstatiană și consemnată ca fiind definitiv formată în sec. II î.e.n., ceașca dacică devine element definitoriu pentru ceramica dacică în perioada următoare[545].

19 - **Vas cu corpul alungit** (pl. 75/9; 267/1) cu pereții ușor arcuiți, fundul drept, buza rotunjită, prevăzut cu patru butoni conici dispuși diametral, în partea superioară a vasului. S-a descoperit un singur exemplar în Gr. 7/S XXV-B, datată la începutul sec. I î.e.n. Deocamdată pare a fi un exemplar unicat în cultura dacică, deși are unele asemănări cu vasul descoperit la Moroști, datat în sec. III - II î.e.n. și încadrat de I.H.Crișan la vasele cu profil aproape drept[546], sau ce cele din varianta IX/a 1 pe care E. Moscalu le consideră ca începând din sec. VI și continuă până în sec. II - I î.e.n., cu excepția zonei extracarpatice unde, așa cum notează autorul citat, nu apare nici un exemplar[547]. Acceptând, deci, o similitudine cu vasele din această variantă, avem dovada apariției lui și în zona extracarpatică, pentru sec. I î.e.n.

20 - **Pahare** (pl. 65/10-13; 267/2-4). Am inclus în această categorie, recipientele, în general mici, cu pereții drepți, buza dreaptă, rotunjită sau, în unele cazuri, puțin îngroșată, fundul plat. Au putut fi reconstituite doar 5 exemplare, descoperite în ultimul nivel dacic de pe acropolă și în așezarea deschisă. Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Răcătău[548], Poiana[549], Pecica[550] și au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n.

21 - **Strecurători** (pl. 75/4, 7, 8; 267/5,6). Deosebim trei variante ale acestui tip de vas, descoperite la Brad, care au forme diferite, lucrate din pastă grosieră și fină, cu lustru:

a) de formă ovală, fundul rotunjit, marginile rotunjite, ridicate drept, scundă, ca o farfurioară, fundul perforat cu mai multe găuri dispuse neregulat. Un singur exemplar descoperit în ultimul nivel dacic de pe acropolă. Nu are analogii în alte stațiuni; b) – cu corpul aproape semisferic, gât ușor prelungit, buza evazată și rotunjită, cu o singură toartă care pornește de pe buză și se termină pe umărul vasului, din zona în care încep perforațiile. S-a descoperit un singur exemplar, din pastă fină-cărămizie, cu lustru în cel de al treilea nivel dacic de pe acropolă. Este oarecum asemănător cu tipul frecvent de strecurătoare lucrată la roată în sec. I î.e.n. - I e.n. Se aseamănă cu cea descoperită la Bicsad, inclusă de I.H. Crișan în faza a II-a mijlocie, varianta 2, datată în sec. II - I î.e.n.[551]; c) – strecurători din pastă fină, cu lustru, de culoare neagră sau cenușie, de forma unor pâlnii, cu gura largă și fundul drept sau ușor bombat. Au fost descoperite, de asemenea, în ultimele două niveluri dacice de pe acropolă.

În total au fost descoperite 13 strecurători lucrate cu mâna numai pe acropolă, din care 6 în nivelul III dacic și 2 în gropi. Vase asemănătoare au fost descoperite în majoritatea așezărilor dacice, printre care: Poiana[552], Răcătău[553], Piscu Crăsani[554], Popești[555], Bâtca Doamnei[556], Ocnița[557], Sighișoara[558], Pecica[559], datate în sec. II - I î.e.n. Vasul, ca atare, există și în nivelurile mai vechi, fiind o formă folosită încă din epoca neolitică, nelipsită, după cum este și firesc, în nici una din așezările a căror locuitori se ocupau cu creșterea vitelor.

22 - **Capace de vase** (pl. 76/1-6; 77/1-7; 267/7-10). Am descoperit trei variante de capace lucrate la mână, separate în funcție de formă și mâner. Toate capacele lucrate la mână sunt din pastă fină, de culoare cenușie, cărămizie sau neagră cu lustru. Prima variantă cuprinde capacele plate, cu marginile rotunde și prevăzute cu un mâner cilindric ce pornește perpendicular din mijlocul lui. Sunt de dimensiuni mici, cu un diametru de 6 - 10 cm și o grosime ce nu depășește 1 cm. Au fost descoperite în ultimele trei niveluri dacice pe acropolă. În așezarea deschisă, nici un exemplar.

A doua variantă, mai mare, are forma rotundă, cu marginile rotunjite, prevăzute cu o toartă aplicată, semicirculară, ale cărei capete intrau într-un cep în corpul capacului. La nici unul nu s-a păstrat toarta prinsă ci numai cepurile respective. Dimensiunile acestora sunt mai mari, de până la 0,20 m în diametru și circa 1 cm în grosimea. Apar numai pe acropolă în cel de al doilea și al treilea nivel dacic.

Ultima variantă este reprezentată de un singur exemplar, fragmentar, care indică o formă conică, prevăzută cu un buton rotund de prindere descoperit, de asemenea, pe acropolă, în cel de al treilea nivel dacic.

Capace asemănătoare au fost descoperite în mai multe așezări dacice începând cu sec. VI î.e.n. și până târziu în sec. I î.e.n., încadrate în diverse tipuri și variante. Astfel, E. Moscalu include astfel de capace în varianta XXIII/b, c și d pe care le datează pe baza descoperirilor de la Orbeasca de Sus, Curteni, Cernica, Trivalea-Moșteni, Vlădiceasca, Popești, Poiana, Lunca Ciurii, în sec. VI - II î.e.n.[560] I.H. Crișan, deși admite existența lor în nivelele mai vechi, le consideră caracteristice fazei a III-a clasice a ceramicii daco-getice[561].

Exemplarele de la Brad se încadrează în limitele ultimelor trei niveluri dacice de la Brad, respectiv sec. III î.e.n. - I e.n., la fel cu cele descoperite la Poiana[562], Răcătău[563], Bâtca Doamnei[564]. Remarcăm pentru nivelurile III și IV de la Brad abundența capacelor lucrate cu roata pe care le vom analiza la capitolul următor. Toate cele 13 capace lucrate cu mâna de la Brad au fost descoperite pe acropolă.

23 - **Tipsii** (pl. 78/1; 267/11-13), sau tăvi, lucrate la mână, din pastă grosieră, cărămizie, cu pereții drepți și foarte scunzi, buza rotunjită. Deși sunt rare, la Brad au fost descoperite doar două fragmente în nivelul III dacic de pe acropolă, apar în majoritatea așezărilor dacice, unele lucrate din pastă fină cu lustru. Cele mai vechi datează din sec. V - III î.e.n. ca de pildă la Stânceşti, Orbeasca de Sus, Socetu și Băiceni (E.M. p. 87) pe care Emil Moscalu le încadrează în varianta XXIII/a[565]. Tot în această categorie ar putea intra și cele câteva fragmente de vetre portative descoperite, de asemenea, pe acropolă în nivelul III dacic.

24 - **Sfeșnice** (pl. 78/2, 4-24; 268/1-6). Au în general, forma unor cupe, cu un picior înalt, cilindric sau în trei muchii, plin sau ușor scobit, cu o talpă mai mică sau mai mare și o cupă, nu prea largă și puțin adâncă la partea superioară, cu pereții oblici, decorați, uneori, la exterior, cu brâie simple sau alveolate, dispuse vertical sau oblic. Nici unul din cele 25 exemplare descoperite la Brad nu este prevăzut cu proeminențe rotunde și ușor scobite, dispuse pe buza vasului, ca cele din așezarea de la Popești[566], Poiana[567] sau Răcătău[568].

La Brad apar în cel de al doilea nivel dacic, poate chiar din primul, dacă luăm în considerare exemplarul de pe acropolă descoperit la 2,80 m adâncime. Cele mai multe aparțin nivelului III dacic – 14 și 4 în ultimul nivel dacic de pe acropolă. În așezarea deschisă s-au descoperit doar două exemplare, unul în nivelul doi dacic și al doilea într-o locuință-bordei, aparținând aceluiași nivel.

Tipul de vas discutat, deși prezent în aproape toate așezările dacice cercetate nu a făcut obiectul unui studiu mai amănunțit.

25 - **Vas cu toartă în formă de X** (pl. 78/3; 268/7) din pastă fină, cărămiziu-gălbuie. S-a descoperit doar un mic fragment pe acropolă la 1 m adâncime, deci în ultimul nivel dacic.

Este singura prezență de factură bastarnică ce apare în așezarea de la Brad, care poate fi pusă în legătură cu firavele legături ce au existat între populația de aici, ca de altfel și din alte așezări dacice din zonă, cum ar fi Bâtca Doamnei, Calu, Răcătău, Poiana și bastarnii, care

locuiau mai la est – nu departe de această zonă a Siretului Mijlociu. Un fragment de vas asemnător a fost descoperit la Pecica – Arad, la o distanţă apreciabilă de zona locuită de bastarni, pe care autorul săpăturilor o pune pe seama unei imitaţii după formele bastarnice[569].

Deşi piesa de la Brad poate fi un fragment de la un vas bastarn, venit aici pe calea schimbului sau cu altă ocazie, nici un alt element descoperit aici un ne îngăduie să admitem legături strânse cu această populaţie. Aceasta constituie, de altfel şi caracteristica marilor aşezări de pe valea Siretului în perioada existenţei acestei populaţii în Podişul Central Moldovenesc, care au şi determinat, poate, oprirea lor (bastarnilor) la o oarecare distanţă de ele.

26 - **Sunători** (pl. 75/1-3, 5, 6; 268/8-11), din pastă cărămizie, grosieră, având forma ovală, decorate cu pastile sau proeminenţe pe corp ori nedecorate, de dimensiuni mici ce nu depăşesc 6,7 cm în diametrul maxim şi prevăzute în interior cu pietricele, care prin scuturare fac zgomot. Acesta a fost şi motivul să le numim aşa. Din această categorie de obiecte ar putea să facă parte mai multe fragmente ceramice, dar nu pot fi atribuite lor datorită elementelor definitorii şi anume închiderea la ambele capete, care nu s-a mai păstrat din cauza ruperii lor.

În aşezarea de la Brad s-au descoperit doar câteva exemplare întregi în cel de al treilea şi al patrulea nivel dacic de pe acropolă. Exemplare asemănătoare au mai fost descoperite la Răcătău[570], Poiana[571], poate şi în alte aşezări dar nu au fost publicate. Lucrările de sinteză privitoare la ceramica dacică nu le cuprind.

27 - **Vas cu tub** (pl. 268/12) din pastă fină cu lustru negru. S-a descoperit doar un fragment de vas cu tubul scurt aşezat oblic în S X c 9/A la 2,20 m adâncime, respectiv în cel de al doilea nivel dacic de pe acropolă. Asemenea vase sunt rare în descoperirile dacice din ţara noastră. Un exemplar descoperit la Arpaşu de Sus, în locuinţa 8/S IV/1974 datată în sec. I e.n., are o culoare galben-roşcată. Nu este exclus să se fi descoperit şi în alte aşezări dar nu au fost publicate. Cert este că în sec. III - II î.e.n. vasul de acest tip exista şi poate constitui prototipul vasului cu tub lucrat la roată din perioada următoare. Atât cel lucrat la mână cât şi cel la roată imită formele greceşti sau pot constitui forme locale care pornesc de la biberoanele cunoscute încă din epoca neolitică.

28 - **Vase cu proeminenţe în interior** (pl. 268/13-17). Am inclus în această categorie vasele lucrate la mână, din pastă grosieră sau fină, care au în interior proeminenţe conice sau butoni rotunzi, dispuşi atât pe fundul cât şi pe pereţii vasului. Cele mai multe fragmente provin de la vase borcan, dar nu lipsesc nici cănile cu o toartă care să fi fost prevăzute cu asemenea proeminenţe. S-au descoperit fragmente de la 6 vase de acest tip, în nivelurile II - III şi IV de pe acropolă. Nu lipsesc nici vase lucrate la roata olarului prevăzute cu asemenea proeminenţe.

Vase asemănătoare s-au descoperit şi la Răcătău[572], poate şi în alte staţiuni dar nu au fost publicate. Rostul lor era, probabil, de a izola de pereţii vasului respectiv alte recipiente ce erau introduse în el, atât pentru procesul de fierbere cât şi de izolare termică. Nu este exclus ca ele să fi avut şi un caracter de cult.

Decorul ceramicii lucrate la mână este foarte variat şi cuprinde o gamă destul de largă de motive realizate prin incizie, alveolare, crestare sau în relief. Dacă pentru cei ce realizau şi foloseau aceste vase ornamentaţia avea un rol pur decorativ, exceptând unele proeminenţe apucători, care aveau şi rosturi funcţionale, pentru noi aceasta reprezintă importante indicii cronologice, chiar poate mai valoroase decât forma recipientelor, care de cele mai multe ori, mai ales pentru ceramica lucrată la mână, constituie rezultatul fanteziei sau chiar neîndemânării meşterilor respectivi. Oricum, după analiza unei imense cantităţi de ceramică din staţiunea

cercetată și din alte așezări, putem constata existența unor ornamente care au o valoare cronologică mai mare decât la multe alte obiecte din metal, os sau piatră, a căror spații largi de difuziune și mai ales a limitelor cronologice întinse în care se manifestă, nu constituie repere cronologice mai strânse. Așa cum constatăm la unele forme ceramice, dar mai ales la un anumit tip de ornamentație, putem stabili valori cronologice mai strânse, care deși nu se limitează la un număr mic de ani, sunt caracteristici unei anumite perioade destul scurte. Aceasta, coroborată cu alte elemente, vine să dateze cu mai multă precizie unele niveluri arheologice din stațiuni cu o lungă perioadă de existență. Este cazul și marilor așezări de tip *dava*. Și acum să trecem la o analiză a tipurilor de ornamentație a ceramicii lucrate cu mâna, de la Brad, pentru a stabili și eventualele repere cronologice pe care le înglobează unele din ele, ce pot fi și sunt comune mai multor așezări din aria culturii dacice.

Ornamente în relief – Sunt cele mai frecvente la ceramica lucrată cu mâna și se prezintă sub mai multe feluri: proeminențe-butoni, pastile, brâie, barbotină etc.

Proeminențele-butoni au forma rotundă, simple sau cu o alveolă, mai înalte sau mai scunde, conice, alungite și prevăzute cu o alveolă sau crestătură, ori cu două alveole sau crestături verticale și dreptunghiulare, simple sau cu una ori două alveole verticale, dispuse, în general câte patru diametral pe corpul vasului, pe umăr, pe gât, sub buză sau pe diametrul maxim. În funcție de zona în care sunt dispuse și combinațiile cu alte elemente de decor, constituie repere cronologice destul de sigure. Astfel, putem fi siguri că acest tip de ornament, uneori în combinație cu brâul alveolar sau pastile, dispuse mai ales sub buză, este caracteristic pentru ceramica sec. IV - II î.e.n. și foarte rar apare mai târziu, când, de obicei, acese elemente sunt mult mai mici sau chiar nu mai apar de loc, ca de pildă butonii alungiți sau dreptunghiulari, ori cei rotunzi, înalți și prevăzuți cu o cruce incizată.

Butonii care mai continuă și în sec. I î.e.n. sunt, în general, mci, uneori au câte o alveolă și sunt dispuși, mai ales, către mijlocul vasului. De cele mai multe ori ei sunt înlocuiți de pastile, de asemenea, mici combinate cu alte elemente decorative.

Pastilele au forma simplă, rotundă, mică, cu una sau mai multe alveole (uneori ajung chiar la 7 alveole pe o singură pastilă), dar de dimensiuni, e adevărat, destul de mari, dispuse ca și proeminențele-butoni pe partea superioară a vasului, mereu în combinație cu alte elemente decorative. În funcție de mărimea lor, se poate spune că reprezintă și ele unele repere cronologice, în sensul că cele mai mari, alveolate, aparțin sec. III - II î.e.n. iar cele mai mici sec. I î.e.n. și poate chiar în sec. I e.n. Evident mult mai rare către sec. I î.e.n. – I e.n.

Brâul constituie cel mai frecvent decor în ceramica dacică și se prezintă sub trei forme: simplu, alveolat și crestat. Dispunerea lui, este de asemenea, foarte diversă, orizontală, cel mai frecvent, verticală, în ghirlandă, oblică sau în combinație cu alte elemente de decor. Nici unul din aceste tipuri de brâie nu constituie o caracteristică a unei perioade, ele se găsesc în toate cele patru niveluri dacice de la Brad, cu singura deosebire că cel alveolat este foarte frecvent, după care urmează cel crestat și apoi cel simplu. Dispunerea lui, mai ales în combinație cu butonii, sub buza vasului sau în orice caz în partea superioară a lui, poate constitui un reper cronologic pentru primele două niveluri dacice de la Brad. Larga folosire a lui în decorarea vaselor dacice rămâne și pentru noi doar o caracteristică a acestei ceramici lucrate la mână, pentru toate perioadele, în care semnificația etnică și rolul decorației rămân singurele elemente valabile.

În afară de aceste trei mari categorii de ornamente în relief, intens folosite la ceramica dacică, mai putem adăuga alte câteva, de mai mică valoare decorativă dar și mai puțin folosite,

care nu prezintă de obicei, nici o valoare cronologică. Este vorba de vasele care au ornamente în relief de forma literei V întors, prezent doar pe câteva vase borcan, decor în formă de semilună cu vârfurile în jos, sub formă de ancoră, sau a unor cercuri concentrice. Un fragment de vas, probabil borcan, din pastă cărămizie, avea drept decor un cap de animal din brâu crestat, aplicat pe vas. Este, dealtfel, singurul motiv decorativ zoomorf descoperit la Brad și după câte cunoaștem, chiar singurul în aria culturii dacice, dacă exceptăm decorul zoomorf la ceramica pictată *de curte* de la Sarmizegetusa și bine înțeles, protomele de la capace sau căței de vatră. Tot foarte rar este și decorul cu barbotină, prezent la Brad doar la câteva vase borcan, pe care le-am amintit deja, la descrierea tipurilor de vase lucrate la mână.

Ornamente incizate. Acestea cuprind o gamă foarte largă de motive, dar care nu prezintă nici o valoare cronologică, deoarece continuă în toate cele patru niveluri dacice fără să constituie o caracteristică a unei anumite perioade. Ele sunt realizate cu ajutorul unor instrumente destul de simple, confecționate din lemn, os, metal etc, ori pur și simplu, improvizate, ca de pildă instrumentele pentru decorul pectinat sau striat cu măturicea. Cele mai frecvente motive decorative sunt: benzile ondulate, benzi orizontale, benzi de linii verticale sau oblice, linii în val, cercuri concentrice, linii oblice sau în zig zag și motivul brăduțului, destul de frecvent în toate nivelurile. Acestea erau realizate pe corpul vasului în poziție verticală cu ramurile în jos.

Ornamente adâncite. Sunt destul de rare și prezente, mai ales, în combinație cu butoni sau ornamente în relief, dispuse pe corpul vasului, în partea superioară. Dintre acestea semnalăm cel cunoscut sub numele *colț de lup* realizat cu ajutorul unui instrument triunghiular la capăt și decorul din alveole simple dispuse grupat câte două sau trei, pe corpul vasului, alternând cu alte motive decorative.

În ceramica lucrată cu mâna nu întâlnim decorul stampilat și nici cel lustruit, dacă exceptăm faptul că lustruirea vaselor din pastă fină, pe toată suprafața și uneori chiar în interior, nu constituia un motiv decorativ ci o necesitate legată de impermeabilitate. Sunt cunoscute, însă, vase lucrate la mână cu decor geometric, pictat, pe care le vom analiza la categoria ceramicii pictate.

Trebuie să remarcăm că cel mai împodobit tip de vas lucrat la mână este vasul borcan, care cuprinde toate tipurile de ornamente prezentate. La aceasta mai putem adăuga ceașca dacică (cățuia) la care motivele decorative cele mai frecvente sunt brâiele și inciziile, apoi vasele cu pereții drepți, vasele bitronconice, cana cu o toartă, vasul clopot, care are ca decor, de cele mai multe ori proeminențele-butoni. De multe ori chiar torțile unor vase sunt prevăzute cu decor incizat sau în relief. Sunt și unele tipuri, ca de pildă, străchinile, castroanele, bolurile, vasul pepene, cupele cu picior sau vasul tronconic care nu are nici un fel de decor. Tot în această categorie ar trebui să includem și vasele din pastă fină, prevăzute cu lustru la exterior, care, de obicei, nu sunt decorate, sau dacă au uneori decor acesta este reprezentat doar de câteva proeminențe conice sau mici ornamente în relief, care nu îngreunau prea mult procesul de lustruire. Între piesele prevăzute cu decor trebuie să includem și *căței de vatră*, care au pe corp benzi simple sau alveolate, incizii, caneluri sau alte ornamente în relief.

CERAMICA LUCRATĂ LA ROATĂ

Această categorie de ceramică se caracterizează printr-o pastă fină, bine frământată și arsă, cu puține ingrediente, care cuprinde o gamă foarte largă de forme. Din punct de vedere al arderii deosebim două tipuri de ceramică lucrată la roată: cenușie, cu mai multe nuanțe și roșie-

cărămizie, arsă oxidant şi acoperită uneori cu un slip foarte fin. Tot în cadrul acestei grupe se include şi ceramica dacică pictată, care constituie cea mai înaltă realizare a meşterilor olari daci.

Din punct de vedere cronologic, ceramica fină, lucrată la roată, descoperită la Brad, apare încă din nivelul I dacic şi cunoaşte cea mai mare dezvoltare în sec. I î.e.n. - I e.n. cuprinzând o gamă impresionantă de forme şi decor. Întrucât culoarea roşie a ceramicii lucrate la roată nu este caracteristică numai unor anumite forme de vase, vom prezenta, din economie de spaţiu, tipurile ceramice o singură dată, specificând la momentul potrivit, atât perioada apariţiei, frecvenţa cât şi forma care este transpusă şi în acest mod, cunoscând faptul că această ceramică (ceramica roşie) nu are decât în mare o valoare cronolotică bine stabilită. Procedeele diferite de ardere nu constituie decât expresia gustului şi nicidecum diferenţe de timp sau chiar influenţe venite din afară, mai cu seamă că arderea oxidantă este cunoscută din cele mai vechi timpuri.

Datele statistice privitoare la numărul recipientelor descoperite la Brad ilustrează faptul că ceramica lucrată la roată este preponderentă. Astfel, pe acropolă au fost descoperite 16219 vase (recipiente) lucrate cu mâna şi 18908 lucrate cu roata în care am inclus şi vasele de import (inclusiv amforele), iar în aşezarea deschisă din cele 11688 exemplare 7461 sunt lucrate la roată. Evident, nu am inclus în această statistică fragmentele de vase, care, la ceramica lucrată cu mâna, sunt mai numeroase, datorită faptului că sfărâmiţarea acestui tip de vase este mai mare. În primul nivel dacic numărul vaselor lucrate la roată este destul de redus – 157 pe acropolă şi 214 în aşezarea deschisă, unde primul nivel dacic corespunde celui de al doilea de pe acropolă, pentru ca în ultimul nivel, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n. acest număr să crească vertiginos la 11689 pe acropolă şi 3122 în aşezarea deschisă, exceptând vasele din locuinţe sau gropi. Aşadar, ceramica lucrată la roată este preponderentă în ultimele două niveluri dacice, respectiv în sec. II - I î.e.n. - I e.n., când multe din tipurile de vase lucrate cu mâna dispar sau mai există în cantitate extrem de mică, locul lor fiind luat de cele lucrate la roată, care erau folosite mai ales ca vase de provizii sau transport. Alături de acestea erau vasele borcan, care formează majoritatea recipientelor lucrate cu mâna, ce erau folosite pentru preparatul hranei, precum şi ceştile dacice folosite la iluminat.

1 – **Vase de provizii** (pl. 80; 81; 82; 83; 84). Am inclus în această categorie vasele cu corpul ovoidal, arcuit, gâtul scurt şi buza evazată, fundul inelar şi gura largă. După mărime ele se împart în două variante: chiupuri şi vase de tip urnă, denumire pe care am adoptat-o datorită asemănării uneori până la identitate, cu urnele daco-carpatice din sec. II-III e.n.

Prima variantă (pl. 80/1-6; 81/1-5, 11, 13, 14; 82/1-6), de asemenea mari, sunt incluse în toate studiile referitoare la ceramica dacică sub denumirea de chiupuri şi se referă numai la vasele de provizii (de mari dimensiuni), care depăşesc 0,50 m înălţime. Toate vasele din această variantă au fundul inelar, pereţii groşi, din pastă fină, cu buza evazată oblic sau drept. Din punct de vedere al formei, deosebim două tipuri: cu corpul ovoidal, alungit şi cu corpul bombat, mai scunde. Unele din ele au câte o şănţuire pe marginea buzei, altele au buza uşor îngroşată şi îndoită în jos, iar cele care au buza mult evazată, prezintă mai multe şănţuiri concentrice. Dimensiunile variază de la 0,50 la 1,50 m înălţime. Prezente în număr destul de mare, foloseau la păstrarea rezervelor de cereale sau lichide diferite, fiind, după cum se pare, îngropate până la o anumită înălţime în pământ pentru a nu se răsturna şi eventual pentru a putea fi uşor scos conţinutul atunci când era nevoie[573].

Cei mai mulţi cercetători, consideră acest tip de recipient ca fiind o imitaţie după vasele pythos sau dolia greceşti şi integrată în repertoriul ceramic al dacilor. Apariţia sa în sec. IV î.e.n. este documentată de exemplarele descoperite la: Zimnicea[574], Fântânele-Teleorman[575],

Grojdibod, Lăceni[576], pentru ca apoi să continue în secolele următoare, recipientul ca atare fiind documentat în aproape toate aşezările dacice printre care: Bâtca Doamnei[577], Răcătău[578] Poiana[579], Popeşti[580], Vlădicească, Tinganu, Bucureştii Noi[581], Ocniţa[582], Sighişoara[583], Pecica[584], Munţii Orăştiei[585]. Numărul mare în aşezările din Munţii Orăştiei, demonstrează largal lor folosire pentru păstrarea proviziilor, mai ales, în zona muntoasă unde nu se puteau face prea uşor gropi, care să înlocuiască aceste vase, aşa cum se pare că este vorba în aşezările de câmpie, unde numărul mare de gropi, special amenajate, unele arse, suplineau aceste recipiente. Nu ştim în ce măsură aceasta poate fi adevărat la Brad, unde numărul vaselor de provizii este destul de mare în comparaţie cu alte aşezări de pe curpinsul Daciei[586]. Este adevărat, însă, că cele de mari dimensiuni şi aici sunt mai puţine.

Singurul cercetător care a făcut o împărţire pe variante a acestui tip de vas este Emil Moscalu, care, în cele trei variante, 1/a, 1/b şi 1/c cuprinde toate tipurile de chiupuri, deci vasele cu o înălţime ce depăşeşte 0,58 m[587]. În primele două variante 1/a - 1/b se pot încadra şi vasele de provizii din prima variantă de la Brad pe care le-am prezentat, iar în cea de a treia, 1/c ar putea intra vasele de provizii de culoare roşie- cărămizie de la Brad, dar care nu mai au decorul pe margine format din rozete, fibule tracice sau cercei liră, pe care autorul le găseşte doar la sud de Balcani. După acelaşi autor nici varianta 1/a nu ar fi prezentă decât în jumătatea sudică a Munteniei şi Olteniei, deşi vase de provizii asemănătoare cu cele cuprinse în această variantă - unele decorate altele nu, au fost descoperite la Răcătău, Poiana şi la Brăila. La Brad şi Răcătău, printre altele, s-au descoperit şi chiupuri cenuşii, la roată, decorate prin ştampilare cu motivul rozetei. Rozeta, găsită pe vase geto-dacice încă din sec. IV î.e.n. cum ar fi de pildă, cele descoperite la Zimnicea, Fântânele, Orbeasca de Sus, Govora-Sat (Poieni) din sec. IV - II î.e.n. sau Cetăţuia, Popeşti, Mânăstirea-Giurgiu, Cozia Veche, Vlădicească, Răcătău şi Poiana din sec. II - I î.e.n.[588]. Exemplarul de la Brad nu poate fi datat cu precizie doarece a fost descoperit în şanţul de apărare, printre materiale scurse de sus (S XXIII - c 13 - 2,50 m). Unele exemplare au buza în trepte, identică cu cele descoperite în Munţii Orăştiei, ceea ce demonstrează răspândirea lor în sec. I e.n. şi în zona est-carpatică.

În afară de rozetă, realizată prin ştampilare, chiupurile de la Brad mai prezintă şi alte motive ornamentale şi anume: linii incizate, paralele, în val, zig-zag, cu diverse combinaţii între ele, brâie simple sau crestate, nervuri în relief, sau motive decorative realizate prin lustruire, dispuse mai ales pe gâtul şi umărul vaselor. Nu lipsesc nici chiupuri de culoare roşie-cărămizie, care prezintă, de obicei, aceleaşi forme sau decor, dar sunt în general mai reduse ca număr faţă de cele cenuşii.

A doua variantă (pl. 81/6-10, 12, 15, 16; 83/1-10; 84/1-14), prezintă aceleaşi caracteristici, cu deosebire că sunt de dimensiuni mai mici. Asemănarea cu vasele-urnă carpice din sec. II - III e.n. ne-a îndemnat să le numim şi noi tot aşa, fără ca măcar vreunul din ele să fi fost folosit drept urnă pentru perioda existenţei aşezării de la Brad – respectiv sec. IV î.e.n. începutul sec. al II-lea e.n. Ele sunt mult mai numeroase decât chiupurile şi aparţin, de asemenea, tuturor celor patru niveluri de locuire dacice de la Brad. Aveau aceeaşi folosire ca şi cele din prima variantă, dar se aflau la îndemâna locuitorilor în toate împrejurările. Nu erau folosite la preparatul hranei deoarece nu rezistau la foc, dar constituiau recipiente pentru păstrat, mai ales lichide, sau pentru transportul lor, fiind mai uşor de manevrat faţă de chiupuri. Au în general aceleaşi tipuri de ornamente, cu excepţia rozetei, dar predomină motivele lustruite. Această variantă nu a fost evidenţiată de nici unul din cercetătorii care s-au ocupat de ceramica dacică, lucrată la roată, deşi este prezentă în toate aşezările dacice. Prin îngustarea şi lungirea gâtului, precum şi prin adaosul a două torţi, au constituit, probabil, prototipul amforelor carpice,

atât de caracteristic pentru sec. II - III e.n. Continuarea celor două variante și în epoca următoare, la carpo-daci, este evidențiată de descoperirea de la Văleni, Săbăoani, Poiana Dulcești, Butnărești, Gabăra-Moldoveni, Săucești, Călugăra, Bărboasa-Gălănești, Dămienești, Pădureni, Poienești etc.[589]

Deși apar încă din primul nivel dacic, este vorba de 11 exemplare, descoperite între 2 - 2,20 m adâncime și care ar putea să aparțină, totuși, celui de al doilea nivel, cele mai multe se aflau în ultimul nivel dacic, unde numărul lor depășește cifra de 1400. În total s-au descoperit, pe acropolă, fragmente de la 2067 exemplare din care 1768 cenușii. Unele fragmente, de culoare roșie par a fi de import și aparțin ultimului nivel dacic. Este dificil, totuși, să credem că asemenea vase, mai ales cele mari, puteau să fie aduse de la distanțe mari.

Apar și în așezarea deschisă în număr destul de mare. Și aici, cele mai multe în ultimul nivel. În total s-au descoperit 550 exemplare cenușii și 56 roșii.

2 - **Vasul cu două torți** (pl. 272/1-7). În această categorie sunt cuprinse vasele care au corpul bitronconic, mijlocul rotunjit, fundul inelar, cu buza dreaptă sau evazată, prevăzute cu două torți. După felul cum sunt dispuse torțile supraînălțate ce pornesc din buza vasului și se termină pe umăr (pl. 85/1-5, 7), cu buza rotunjită și evazată și b) cu torțile ce pornesc de sub buză și se termină pe umăr. Acestea au buza dreaptă (pl. 85/6). Ambele variante sunt, măcar în parte, contemporane, deoarece două din asemenea vase au fost descoperite într-o groapă care datează de la sfârșitul sec. II î.e.n. și începutul sec. I î.e.n. Ambele variante au torțile în bandă lată cu una sau două șănțuiri longitudinale. Decorul vaselor cu două torți este realizat prin lustruire, dispus pe gât sau buză și format din linii în val, zig-zag, rețea de linii oblice în ambele sensuri, care formează mici romburi, linii verticale sau oblice. Zona decorată este, de obicei, marcată de câte o incizie orizontală în marginea buzei. Cu excepția unui singur exemplar, mic, care este lucrat mai neîngrijit, toate celelalte sunt executate cu multă grijă dintr-o pastă foarte fină – cenușie.

După adâncimea și complexele în care au fost descoperite, ele se datează în sec. II - I î.e.n., unele exemplare chiar în sec. I e.n., mai ales cele cu gâtul mai lung și torțile mai puțin supraînălțate, pe care I.H. Crișan le înglobează în varianta 2 a vaselor cu două torți de tip celtic[590]. În cazul nostru numai prima variantă ar corespunde celor două descrise la I.H. Crișan, cu deosebirea că înălțarea gâtului și pierderea din supraînălțare a torților nu a constituit pentru noi un motiv de separare, mai ales că ele nu prezintă nici o diferență cronologică.

Varianta b, necuprinsă în nici una din lucrările privitoare la ceramica dacică, este, deocamdată un unicat, dar faptul că a fost descoperit într-un complex închis (Gr. 7/S XXV/B) împreună cu exemplare din varianta a, ne obligă să o consemnăm ca existentă în sec. II - I î.e.n. în repertoriul ceramicii dacice. E. Moscalu încadrează vasul cu două torți pe care l-am prezentat la varianta a, în tipul 8 – cești cu două mânere pe care le consideră o imitație a kantharosului grecesc pentru sec. IV - III î.e.n.[591] și nu exclude posibilitatea unei legături genetice cu cele pe care I.H. Crișan le socotește ca fiind celtice dar lucrate după modelul grecesc, pentru sec. III - I î.e.n.[592]

Referindu-ne și noi la proveniența (originea) acestui vas, foarte asemănător, este adevărat, atât cu vasele celtice cu două torți cât și cu kantharosul grecesc, dar și cu cana cu o toartă, care mai ales pentru exemplarele svelte, sunt aproape identice dacă le suprimăm una din torți, nu este exclus ca apariția lui să fie o simplă întâmplare, izvorâtă din fantezie, așa de des verificată, a meșterilor olari daci. Oricum, cu excepția unor exemplare scunde și cu corpul mai bombat,

putem spune că ele sunt căni sau cești dacice, lucrate la roată cărora li s-au adăugat încă o toartă. Credem că acesta a fost și motivul pentru care E. Moscalu le apropie de cănile de tip 6/a[593].

Analogiile cele mai apropiate le găsim și în exemplarele descoperite la Poiana[594] Răcătău[595], Bâtca Doamnei[596], Piscu Crăsani[597], Ocnița[598], Sfântu Gheorghe[599], Sighișoara[600], Moigrad[601], Tilișca[602], Pecica[603], datate în sec. II - I î.e.n.

Numărul lor în așezara de la Brad este foarte mic, doar 7 exemplare, descoperite numai pe acropolă, în nivelurile II - IV dacice. Nu este exclus ca acest număr să fi fost mai mare, dar fragmentele care ar fi putut face parte din ele au fost, în general, înglobate la căni, neputându-se ști dacă vasul respectiv a avut una sau două torți.

3 - **Fructiere.** Reprezintă forma de vas cea mai răspândită în ceramica la roată din așezarea de la Brad. Inițial nu erau altceva decât transpunerea la roată a celor lucrate la mână. Pe măsură ce olăritul se dezvoltă, formele acestui tip de vas se multiplică, ajungând să aibă mai multe variante, a căror separare ține cont de forma cupei, a piciorului și a buzei. Legat de aceasta, de multe ori s-a încercat și o clasificare cu valoare cronologică, dar publicarea parțială a acestui tip de vas din marile așezări și mai ales datarea cu precizie a celor publicate în limite strânse de timp, nu au permis o definitivare a acestui sistem cronologic. Oricum, multe din clasificările făcute pe această bază au suficiente elemente pentru a se ajunge la un punct de vedere unanim acceptat, mai ales pentru o anumită variantă a acestui vas.

Pe baza unor diferențe legate de forma cupei, a buzei sau a piciorului, deosebim trei variante ale acestui tip de vas lucrat la roată: a, b și c.

a) (pl. 86/1-6; 87/1-4; 273/1-5). Această variantă are drept caracteristică buza fațetată, piciorul lung și gol în interior, lărgit la capăt ca un postament (talpa). Marginea buzei este adusă în jos, piciorul profilat sau cu câte o nervură deasupra porțiunii care se lărgește – spre talpă. Foarte multe au un umăr mai mult sau mai puțin pronunțat, unele chiar rotunjit, decorate prin lustruire (pl. 88/9, 10, 2; 90/2; 95/14), pe buză sau în interiorul cupei, cu linii orizontale concentrice și val, decor *în căpriori*, zig-zag, linii oblice sau verticale ori alte motive care alternează cu zone mate. Multe exemplare sunt decorate și la exterior, mai ales pe picior sau talpă, cu aceleași motive lustruite, dar mai ales cu linii orizontale sau în val. La câteva exemplare piciorul prezintă o umflătură la mijloc, ceea ce îi dă un aspect de robustețe. Cele mai multe sunt cenușii, dar nu lipsesc nici exemplare roșii, lucrate din pastă fină (pl. 88/1, 3-8, 11).

Au fost descoperite mai ales în cel de al doilea și al treilea nivel dacic de pe acropolă și în primul și al doilea din așezarea deschisă, în complexe închise sau în strat. Pot constitui un element de cronologie, fiind cele mai vechi, care imită fructierele lucrate la mână din pastă fină cu lustru. Mai frecvente sunt în nivelul II și III dar nu lipsesc nici în ultimul nivel dacic, însă numărul lor este extrem de mic. Prezența lor în primul și ultimul nivel dacic poate fi incidentală, fie ca element tradițional (pentru ultimul), fie că, în zona respectivă, primul nivel era distrus și, de fapt adâncimea respectivă aparține celui de al doilea nivel dacic. Cert este că asemenea fructiere pot fi datate cu siguranță în sec. II - I î.e.n.

Exemplare asemănătoare au fost descoperite în mai multe așezări dacice, însă ele nu au fost inserate în mod special de nici unul din cei care s-au ocupat cu ceramica dacică lucrată la roată. Notăm prezența acestei variante în așezările de la Bâtca Doamnei[604], Răcătău[605], Poiana[606], Ocnița[607] etc., care au fost datate în sec. II - I î.e.n.

I.H. Crișan nu le înserează separat cu toate că acest tip de vas este prezent în așezările dacice din Transilvania. Totuși ar putea fi incluse în tipul IV al vaselor cu picior înalt, care le imită pe cele lucrate la mână, între care fructiere cu buza fațetată[608]. E. Moscalu nu include

formele respective în tipul 2 de vas – fructiere. Cele două variante 2/a şi 2/b se referă doar la vasele cu picior înalt din mediul grecesc sau la cele din sud-estul teritoriului ţării noastre pentru sec. V - IV de la Murighiol şi Zimnicea[609].

b) Cea de a doua variantă (pl. 89/1-4, 6, 7; 90/1, 3, 5, 6; 273/6-8; 274/1-4), are buza îndoită orizontal, cu marginea uneori adusă în jos, în care caz ar constitui un element cronologic legat de varianta (anterioară) a, prevăzute cu un umăr uneori rotunjit, în interior buza se termină drept, cupa adâncă, semiovală sau conică, piciorul lung şi destul de subţire, terminat cu o talpă, uneori profilată, la fel şi piciorul care poate avea una sau mai multe nervuri în relief (pl. 89/5; 90/4, 7; 93/4; 95/1-3, 10, 12). Sunt decorate la exterior şi interior prin lustruire, având ca motive benzile orizontale concentrice, valul, linia în zig-zag, motivul *în căprior*, triunghiuri haşurate, linii verticale sau oblice. Sunt de diferite mărimi, dar predomină cele mijlocii. Majoritatea sunt lucrate din pastă fină cenuşie, dar nu lipsesc nici cele de culoare roşie, care au aceleaşi dimensiuni sau ornamente (pl. 91/1-8; 92/1-9; 93/1, 2, 5, 7; 94/1-8). Cele mai frecvente în sec. I e.n. dar apar din sec. I î.e.n., atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă. Fructierele din această variantă domină din punct de vedere numeric pe celelalte şi continuă să existe şi în perioadele următoare fără modificări esenţiale.

Având în vedere caracteristicile pe care le-am enunţat, această variantă poate fi încadrată în tipul IV al vasului cu picior înalt de tip fructieră a lui I.H. Crişan[610], ce se datează în sec. I î.e.n. - I e.n., constituind, după noi, ultima verigă a evoluţiei fructierei dacice. Evident am exclus din această evoluţie criteriul înălţimii şi grosimii piciorului, care, la o analiză mai atentă, nu constituie un element caracteristic pentru perioada următoare, deoarece fructiera cu piciorul scurt exista şi în sec. I e.n. sau chiar I î.e.n., descoperite la Poiana[611], Răcătău[612], Bâtca Doamnei[613] pentru a nu enumera decât câteva localităţi din Moldova.

Având în vedere că această variantă – b – este prezentă în aproape toate, dacă nu chiar în toate, aşezările dacice, ne mulţumim a aminti doar pe cele mai importante: Poiana[614], Răcătău[615], Bâtca Doamnei[616], Tiseşti[617], Cândeşti[618], Barboşi[619], Ocniţa[620], Tilişca[621], Pecica[622], Piatra Craivii[623], Arpaşu de Sus[624], datate în sec. I e.n., cu unele mici modificări neesenţiale, le găsim în majoritatea aşezărilor carpice din Moldova, ca de pildă, Văleni, Poieneşti, Gabăra- Moldoveni, Săuceşti, Călugăra, Săbăoani, Butnăreşti etc.[625]

c) Ultima variantă (pl. 93/3, 6; 96/1-11; 274/5-7) cuprinde fructierele cu buza îngustă, uşor curbată şi evazată, marginea adusă puţin spre interior şi apoi oblică, cu umărul mai mult sau mai puţin pronunţat, cupa, în general, puţin adâncă, piciorul înalt sau mijlociu, profilat, evazat mai mult la bază, ca o talpă, lustruite atât la interior cât şi la exterior, fără a avea motive ornamentale deosebite (pl. 95/4-9, 11, 13). Apar de timpuriu, cronologic s-ar intercala între cele cu buza faţetată – varianta a şi cele cu buza dreaptă – varianta b. Un exemplar întreg s-a descoperit într-o groapă care este datată în sec. II - I î.e.n. (Gr. 7, S XXV). Sunt lucrate din pastă fină de culoare cenuşie sau roşie. Predomină cele cenuşii dar numărul lor nu este prea mare. S-au descoperit atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă.

Din punctul de vedere al lăţimii buzei, această variantă s-ar încadra în tipul V propus de I.H. Crişan, dar celelalte elemente nu mai corespund celor care stau la baza acestei clasificări. Nici cronologic nu corespunde, deoarece tipul V este datat de I.H. Crişan în sec. I e.n.[626], pe când noi îl găsim mai degrabă în sec. I î.e.n. sau chiar ceva mai înainte, în complexe închise care sunt datate cu destulă precizie.

De altfel, clasificarea numai după unele elemente, ca de pildă lăţimea buzei sau înălţimea piciorului nu au dat nici un rezultat unanim acceptat, aşa încât fiecare cercetător vine cu variante noi ce corespund unor valori cronologice deosebite, care, în general, sunt valabile unei singure

aşezări sau eventual unui grup restrâns, unde, de regulă, nu sunt pe deplin publicate materialele, sau cercetările cuprind suprafeţe infime, care nu pot da un material concludent, demn de luat în seamă. Publicarea exhaustivă sau măcar în cea mai mare parte a materialelor din marile aşezări, unde cercetările cuprind suprafeţe mari sau destul de mari, pot aduce cu adevărat contribuţii care să stea la baza unor clasificări, valabile pentru zone largi sau perioade cronologice destul de scurte. Exemplele de neconcordanţă tipologică sau cronologică pe care le-am amintit, în general, la fiecare tip de vas, între cele descoperite la Brad şi studiile speciale privitoare la ceramică, sunt concludente, credem noi, în privinţa valabilităţii multor încercări de a stabili tipuri ceramice valabile pe întinsul unei culturi materiale sau a unei grupări etnice, precum şi în stabilirea unor repere cronologice strânse, pentru anumite tipuri.

Fructiere asemănătoare variantei c, pe care am prezentat-o sunt destul de frecvente în marile aşezări dacice, pentru a nu aminti decât o parte din aşezările care cuprind asemenea piese ca de pildă la Bâtca Doamnei[627], Răcătău[628], Poiana[629], Ocniţa[630], Pecica[631] etc.

Fructiera este cel mai răspândit tip de vas din ceramica lucrată la roată de la Brad, fiind transpusă atât în pastă cenuşie cât şi roşie. Bineînţeles predomină cele cenuşii. Au fost descoperite atât în strat cât şi în locuinţe sau gropi. În nivelul I dacic sunt extrem de rare - 38 - din care cea mai mare parte s-ar putea să aparţină celui de al doilea nivel dacic, dacă avem în vedere că de multe ori stratul arheologic din sec. IV - III î.e.n. este mult mai subţiat sau chiar dispare, prin construcţiile mai noi, practicate aici, pe când în ultimul nivel numărul lor ajunge la 2765. Oricum diferenţa extrem de mare între primul şi al patrulea nivel ne demonstrează marea amploare ce a luat-o această formă în decursul timpului. Cele roşii au aceeaşi evoluţie, dar numărul lor este mult mai mic, de la 4 în nivelul I la 147 în nivelul IV.

Ar mai trebui să adăugăm faptul că aproape toate fructierele sunt decorate atât în interior cât şi în exterior cu motive lustruite sau incizate, ceea ce face ca unele din ele să fie adevărate opere de artă. Bogăţia formelor şi a decorului merită o atenţie deosebită.

Ca şi pe acropolă numărul fructierelor în aşezarea deschisă este foarte mare. De la 51 în primul nivel dacic la 855 în al treilea.

La sfârşitul acestei prezentări merită să consemnăm faptul că fructiera constituie un element definitoriu pentru ceramica dacică, având valoarea unui indiciu etnic, iar pentru unele variante, chiar repere cronologice după care putem data multe din aşezări sau complexe.

4 - **Cana** (pl.48/1 -18; 97/1 -14). Alături de fructieră acest recipient cunoaşte cel mai bogat repertoriu de forme şi decor la care adăugăm un mare număr de exmplare. Şi acest tip de vas a fost iniţial transpuns la roată după formele lucrate cu mâna, dar diversificarea lui a cunoscut o amploare deosebită în nivelul III şi IV de pe acropolă. Atât dimensiunile cât şi motivele decorative, constituie un adevărat tezaur, care face şi din acest tip de vas un element definitoriu pentru meşteşugul olăritului la daci.

Rămânând la cele prezentate pentru cănile lucrate la mână, referitor la tipologie şi origine adăugăm acum existenţa a două variante şi anume cănile bitronconice (pl.97/1, 12, 14; 98/2, 6 12, 14, 16; 99/5, 12; 275/1- 5) şi cele cu corpul rotunjit, care, de altfel, constituie transpunerea la roată a celor lucrate cu mâna (pl. 97/2-11, 13; 98/1, 3-5, 7-11, 13, 15, 17, 18; 99/2, 7, 9; 275/6-12)

Atât prima variantă cât şi a doua sunt de dimensiuni mijlocii şi mici, uneori chiar miniaturi, lucrate din pastă cenuşie sau roşie, cu decor realizat prin lustruire sau incizie, dispus mai ales pe gât şi umăr. Torţile sunt ovale sau în bandă, decorate cu nervuri în relief sau caneluri longitudinale, I.H. Crişan le încadrează în două tipuri pentru faza a II-a mijlocie şi un singur tip,

al doilea, pentru faza a III-a clasică a ceramicii dacice, datând cănile lucrate la roată în sec. II î.e.n. - I e.n[632].

E. Moscalu, care se ocupă în mod special de originea acestui tip de cană lucrată la roată, le încadrează în tipul 6 - căni bitronconice, varianata 6/a şi 6/c pe care le datează în sec. VI î.e.n. - î. e.n.[633]

Pe baza descoperirilor de la Brad putem spune că vasele de acest tip apar din primul nivel dacic, dar în număr destul de mic – 48 pentru ca în ultimul nivel să ajungă la 2734 exemplare, la care se adaugă peste 500 în locuinţe şi gropi. Din totalul de 4720 exemplare doar 162 aparţin primelor două niveluri dacice de pe acropolă. În aşezarea deschisă raportul rămâne, în general, acelaşi, de la 57 în primul nivel dacic la 783 în cel de al treilea. În total au fost descoperite fragmente de la 1925 exemplare, cele mai multe din pastă cenuşie.

S-au descoperit şi câteva exemplare, care au toartă în bandă ce porneşte de sub buză şi pe care E.Moscalu le încadrează în alt tip de vas – tipul 9 – căni bitronconice, varianta 9/a. Spre deosebire de cele descoperite la Viile (Constanţa), Adamclisi, Enisala sau din Bulgaria[634], pe baza cărora s-a făcut clasificarea, cele de la Brad au corpul rotunjit şi nu unghiular. Ele au fost datate în sec. III-II î.e.n., fiind considerate ca produse locale, cu toate că au mânerele prinse sub margine, element ce constituie o caracteristică a cănilor greceşti de tip IX de la Apollonia. Cănile de acest tip de la Brad au fost descoperite în cel de al doilea nivel dacic, deci corespund datării pieselor similare din zona sud-dunăreană.

Tot ca o variantă a cănilor cu o toartă sunt şi cele câteva exemplare, care au corpul rotunjit, buza evazată şi fundul inelat, ceva mai înalt, ca un postament, pe care E. Moscalu le-a înglobat în varianta 6/b şi le datează în sec. V-IV î.e.n., dar care noi le-am descoperit numai în nivelul III şi IV dacic, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n. Este adevărat că toarta nu este aşa de mult suprainălţată, doar profilul vasului este oarecum identic cu acestea[635].

Am mai putea adăuga prezenţa unor căni, care au buza amenajată ca un fel de guler, element ce se perpetuează şi în perioada următoare, în ceramica lucrată la roată a dacilor liberi. Este o formă caracteristică ceramicii romane de unde a şi fost, probabil, imitată şi aparţine sec. I e.n. Exemplarele din pastă roşie sunt mai puţine la număr, dar existau în toate nivelurile – de la 4 în primul nivel dacic pe acropolă, la 211 în ultimul iar în aşezarea deschisă de la 2 în primul la 98 în cel de al treilea.

Analogii pentru cănile lucrate la roată există în toate aşezările dacice, constituind prezenţa cea mai numeroasă din inventarul acestora. Ne rezumăm a trimite la principalele aşezări: Bâtca Doamnei, Răcătău, Poiana, Barboşi, Cândeşti, Calu, Popeşti, Ocniţa, Piscu Crăsani, Tinosu, Sighişoara, Piatra Craivei, Tilişca, Pecica, Munţii Orăştiei etc.

5 - **Cana de lux** (pl. 99/1, 3, 4, 6, 8, 11, 13; 101/5; 276/1, 2). Sunt recipiente de dimensiuni mijlocii sau mari, cu corpul bitronconic sau rotunjit, cu gât prelung, buza evazată unori profilată sau mult lăţită orizontal, fundul inelar, uneori mai înalt şi evazat ca un piedestal, prevăzute cu o toartă în bandă ce porneşte din buza vasului puţin suprainălţată ce cade pe umăr. Un singur exemplar are toarta ce porneşte de sub buză, formată din trei cilindri lipiţi, care s-ar încadra în varianta 9/a a lui E. Moscalu, datate în sec. III - II î.e.n., dar care la Brad a fost descoperită într-un complex datat la sfârşitul sec. II î.e.n. şi începutul sec. I î.e.n. (Gr. 7/S XXV - B).

De remarcat, la cănile de lux, fineţea cu care au fost lucrate, proporţiile elegante şi marea varietate a decorului care a determinat şi denumirea de lux. Motivele decorative, dispuse în special pe gât şi umăr, constau din motive diverse, realizate prin lustruire, nervuri în relief,

incizii la care se adaugă o gamă foarte variată a torţilor, formate din benzi late cu nervuri în relief, caneluri, cilindrii lipiţi sau împletiţi, crestături, butoni conici pe buză sau pe corpul superior al torţii etc.

Cele mai multe sunt lucrate din pastă fină, cenuşie, fără să lipsească, însă, şi exemplare roşii, dar foarte puţine, cu aceleaşi caracteristici, prezente atât pe acropolă, cât şi în aşezarea deschisă, ceea ce înseamnă că nu era un obiect de lux folosit numai de o parte a populaţiei, cu toate că reprezintă cu adevărat un produs ce presupune un rafinament al execuţiei, care le apropie de adevărate lucrări de artă. Din cele 317 exemplare descoperite pe acropolă, doar unul aparţine primului nivel dacic şi acesta fără certitudine, din motivele pe care le-am arătat mai înainte, pe când în nivelul IV numărul lor depăşeşte 208 exemplare. În aşezarea deschisă din cele 105 exemplare, unul aparţine sec. III - II î.e.n., iar celelalte ultimelor două niveluri dacice de aici, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n.. Câteva exemplare – 9, au fost descoperite şi în bordeie iar 25 în gropi.

Considerăm că vasul în discuţie apare în cel de al doilea nivel dacic, către sfârşitul sec. II î.e.n. şi se dezvoltă mai ales în sec. I î.e.n. Pentru perioada următoare, cana de lux nu mai apare în repertoriul de forme al ceramicii carpice sau dacă apare este mult modificată şi nu are aceeaşi eleganţă. În general se poate considera că reprezintă transpunerea la roată a cănilor lucrate la mână din sec. III - II î.e.n. I. H. Crişan le inserează în tipul I al cănilor cu o toartă din faza a III-a clasică. Cele mai apropiate analogii la Bâtca Doamnei[636], Răcătău[637], Poiana[638], Pecica[639].

6 - **Vas cu gât cilindric înalt** (pl. 100/10; 276/3) În aşezarea de la Brad s-a descoperit un singur exemplar care aparţine acestui tip, este lucrat la roată din pastă cenuşie, are fundul inelar, profilat şi înalt ca un postament, corpul bombat şi gâtul cilindric, prevăzut cu două nervuri în relief, unul sub buză, iar celălalt în zona de unire a gâtului cu corpul. Buza este ruptă din vechime. La nivelul nervurii care uneşte gâtul de corp, trei proeminenţe conice iar pe gât trei pastile, dispuse la distanţe egale. Pe umăr este prevăzut cu un decor lustruit de linii oblice şi într-un sens şi în celălalt, care prin întretăiere formează un şir de romburi. A fost descoperit în nivelul III dacic.

Exemplare asemănătoare au fost descoperite în mai multe aşezări dacice, dar majoritatea sunt lucrate la mână. Ele derivă din cănile bitronconice cu gâtul cilindric cu care sunt aproape identice, dar le lipsesc tortiţele. Vase de acest tip au fost descoperite la Răcătău[640], Poiana[641], Ciolăneştii din Deal[642], Sighişoara[643], Mediaş[644], Chirnogi, Popeşti, Piscu Crăsani[645], Pecica[646]. Au fost datate în sec. II î. e.n., eventual sec. I e.n. Puţine au fost transpuse la roată, printre care amintim un singur exemplar la Ciolăneşti, Popeşti, Răcătău etc.

I. H. Crişan consideră că acest tip de vas este specific dacilor şi că apare la sfârşitul fazei II/1 şi dispare în faza următoare, părere confirmată şi de situaţia de la Brad.

M. Petrescu-Dâmboviţa, analizând acest tip de vas descoperit la Ciolăneştii din Deal consideră transpunerea lui la roată pe o perioadă scurtă, a doua jumătate a sec. II î.e.n., dar nu exclude prelungirea şi în sec. I î.e.n.[648]

7 - **Cupa cu picior** (pl. 100/11 - 17). Acest tip de vas are corpul semisferic, buza uşor răsfrântă sau îngroşată, un picior scurt profilat, prevăzut cu o talpă de susţinere. Sunt de dimensiuni mici şi mijlocii şi imită cupele lucrate la mână. Au fost descoperite numai în nivelurile III şi IV de pe acropolă şi II şi III din aşezarea deschisă. În general sunt puţine exemplare – 85 pe acropolă şi 65 în aşezarea deschisă. Este curios că în aşezarea deschisă numărul cupelor de culoare roşie este mai mare decât cele cenuşii – 36, 14 în nivelul II şi 22 în

nivelul III dacic, spre deosebire de situaţia de pe acropolă unde numărul celor din pastă roşie este doar de 10 exemplare.

În comparaţie cu alte tipuri de vase descoperite la Brad, numărul cupelor cu picior este relativ mic ceea ce înseamnă că nu aveau o întrebuinţare prea largă. Ca şi fructierele, îşi au originea în perioadele mai vechi şi constituie o formă locală care s-a dezvoltat cel mai mult în perioada sec. I î.e.n. - I e.n. după care dispar. În aşezările şi necropolele carpice acest tip de vas nu mai apare.

Cupele cu picior – lucrate la roată au fost încadrate de I. H. Crişan în faza a III-a clasică a ceramicii daco-getice şi le consideră proprii culturii materiale locale în perioada sec. I î.e.n. - I e.n.[649]. E. Moscalu care înscrie această formă de vas tipul 4, cu două variante a şi b, se ocupă doar de exemplarele lucrate la roată din perioada sec. V - III î.e.n.[650]

Cele mai bune analogii pentru exemplarele de la Brad le găsim în descoperirile de la Bâtca Doamnei[651], Răcătău[652], Poiana[653], Piscul Crăsani[654], Popeşti[655], Pecica[656], datate în limitele sec. I î.e.n. - I e.n.

8 - **Strachini.** Acest tip de vas, lucrat la roată, are forma asemănătoare celor lucrate cu mâna, pe care le-am prezentat în capitolul anterior. Sunt, deci, semiovale sau tronconice, cu buza trasă spre interior sau evazată, îngroşată sau numai rotunjită, fundul inelar. Sunt arse atât la roşu cât şi la cenuşiu, cu diferite nuanţe.

Spre deosebire de situaţia din Transilvania, unde numărul lor este mai mic în faza a III-a clasica a ceramicii daco-getice[657], la Brad ele constituie unul din cele mai bine reprezentate vase ocupând locul al patrulea în ordinea numarului de piese, după fructiere, căni şi chiupuri sau vase urnă. Astfel pe acropolă s-au decoperit 1580 străchini cenuşii din care doar 10, şi acelea nesigure, în primul nivel dacic şi 1060 în ultimul nivel. Cele de culoare roşie, în număr mai mic, apar abia din nivelul II, un singur exemplar şi 52 în nivelul IV. Situaţia este oarecum aceeaşi şi în aşezarea deschisă, unde în primul nivel dacic apar doar 13 exemplare, din care unul de culoare roşie, pe când în ultimul nivel – sec. I e.n. – numărul strachinilor depăşeşte 360 de piese, din care 21 roşii. Apar şi în locuinţe sau gropi.

Deşi nu constituie un element specific ceramicii daco-getice, datorită faptului că forma însăşi este oarecum asemănătoare la toate popoarele, am încercat o clasificare pe variante, care porneşte de la diversitatea marginilor acestui tip de vas, fără însă a abuza de multitudinea pieselor care se deosebesc prin mici amanunte sau defecte de execuţie. Am deosebit astfel 5 variante pe care le prezentăm în continuare, fără a aduce noutăţi în privinţa cronologiei, care să ne ofere posibilitatea atribuirii unor variante, calitatea de repere cronologice.

a) In această variantă am inclus străchinile care au un umăr mai bine distinct, buza îngroşată spre exterior, uneori teşită oblic, cu corpul destul de adânc, fundul inelar, decorate la interior cu motive lustruite dispuse în mai multe registre. Este varianta cu cele mai multe exemplare (pl. 100/1 - 8; 102/13 - 16;103/12 ; 276/4 -11)

I.H. Crişan înseriază în tipul II de strachină pentru faza a III-a clasică doar o parte din cele pe care noi le-am inclus în această variantă şi anume numai pe cele cu umăr mai pronunţat[658]. În privinta clasificării facută de E. Moscalu trebuie să consemnăm că este foarte dificil să ne încadrăm în ea deoarece caracteristicile pieselor pe care le discută se referă în special la perioadele mai vechi şi ţine seama de produsele greceşti[659]. Ori pentru o perioadă târzie cum este cazul la noi când multe elemente dispar, iar transformările evolutive schimbă cel puţin o parte din caracteristicile care au stat la baza acestor clasificări, este firesc să avem de a face cu recipiente ce-şi găsesc noi criterii de grupare, pe tipuri sau variante.

Se cuvine, totuşi, să scoatem în evidenţă faptul că această variantă este cea mai răspândită în lumea dacică, fiind vasul cu cel mai mare număr de piese descoperit în principalele aşezări cercetate ca de pildă la Bâtca Doamnei[660], Răcătău[661], Poiana[662], Ocniţa[663], Pecica[664] sau cetăţile din Munţii Orăştiei[665].

b) Cea de a doua variantă are buza uşor curbată spre interior şi subţiată, prevăzută cu una sau două şănţuiri, umărul rotunjit, fundul inelar (pl. 1000/9; 102/7, 9; 277/1, 2). Sunt decorate în special prin lustruire atât la exterior cât şi la interior.Sunt puţine exemplare care apar în special în nivelul III şi IV dacice de pe acropolă. Este singura variantă de la Brad care poate fi încadrată în una din tipurile de străchini prezentate de E. Moscalu şi anume varianta 10/b şi 10/b1 ale tipului 10 de străchini[666], pe care le datează în sec. III - I î.e.n. I.H. Crişan nu le include în tipologia străchinilor dacice cu toate că exemplare asemănătoare s-au descoperit la: Bâtca Doamnei[667], Răcătău, Poiana, Ocniţa, Tilişca, Zimnicea, Grădiştea-Călăraşi[667].

c) Străchinile din varianta c au buza îngroşată la exterior şi tăiată drept sau oblic cu umăr mai mult sau mai puţin pronunţat, prevăzute uneori sub buză cu câte o nervură în relief, fundul inelar (pl.102/4, 11, 12; 277/3 - 6). Sunt decorate prin lustruire, unele exemplare au diverse motive dispuse pe registre mai ales în interior. Una din ele (17550) are ca decor raze din mai multe fascicule de linii lustruite, ce pornesc de la fundul vasului până la umăr. O alta are pe fund, în interior, trei adânciturii concentrice, la 0,5 cm. distanţă între ele.

O parte din formele acestei variante, mai ales cele fără nervura de sub buză au fost incluse de I.H. Crişan în tipul I al străchinilor din faza a III-a clasică[668]. Alţi cercetători le înglobează în tipul general al acestei forme, destul de frecvent în aşezările dacice, ca de pildă în cele de la Bâtca Doamnei[669] şi Răcătău[670].

La Brad au fost descoperite în general puţine exemplare, mai ales în nivelul III şi IV dacic, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă.

d) Cuprinde străchini cu buza dreaptă, rotunjită şi uşor evazată, prevăzută cu un umăr destul de pronunţat. Între umăr şi buză o uşoară şănţuire cu o canelură, fundul inelar, la unele mai înalt ca un piedestal (pl. 102/2, 3, 5; 103/13; 277/7 - 9). Sunt şi ele decorate prin lustruire. În general au fost descoperite puţine exemplare, mai ales în ultimul nivel dacic, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă. S-ar putea să avem de a face cu un vas care apare în sec. I e.n., dar nu avem încă convingerea acestui fapt.

e) Ultima variantă de străchini pe care o consemnăm noi are corpul adânc, rotunjit uneori, cu un umăr abia schiţat, buza îngroşată atât la exterior cât şi în interior şi puţin bombată prin rotunjire, fundul inelar, decorate prin lustruire (pl.102/17, 8; 277/10). Sunt puţine exemplare descoperite din care una într-un complex închis, care este datat în sec. II -I î.e.n.(Gr.7/8 XXV B). Ar putea să fie vorba deci, de o variantă destul de veche, foarte apropiată de fructiera cu aceleaşi caracteristici la buză din acelaşi complex, datate, de asemenea, în sec. II - I î.e.n.

Analogii pentru asemenea străchini avem la Bâtca Doamnei[671], Răcătău[672], Tinosul[673], Ocniţa[674], Pecica[675], care au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n.

Trecerea în revistă a celor 5 variante de străchini am facut-o cu gândul că ar putea servi celor ce se ocupă de această problemă, la o analiză mai detaliată a caracteristicilor acestui vas. Este evident, totuşi, că strachina noastră nu a adus nici un element definitoriu pentru una din variante, care să constituie un punct de reper într-o cronologie cât de cât restrânsă dar atât de necesară cercetărilor noastre. O cercetare detaliată a întregului material arheologic descoperit la Brad, pe tipuri de vase, ar putea aduce contriuţii mult mai serioase decât cele pe care le putem prezenta într-o lucrare de sinteză, cum este aceasta. Cum cercetarea este în mare parte realizată în acest sens, nu ne rămâne decât să aşteptăm prilejul de a o prezenta mai pe larg.

9 - **Străchini cu picior** (pl.103/10, 11, 14, 15; 277/11-13). Așa cum o arată și denumirea, vasele pe care le-am inclus în acest tip au forma străchinilor dar în loc de fundul inelar sunt prevăzute cu câte un picior scurt. Recipientele din această categorie de vase au corpul adânc, prevăzute cu umăr, buza evazată și uneori prevăzută cu o șănțuire. Au un picior nu prea înalt, ca un fel de piedestal.Sunt decorate cu linii orinontale lustruite sau incizii. Una din ele – 17548 – are în interior două registre concentrice cu val și linii lustruite iar la exterior, pe umăr, mici incizii verticale. Un alt exemplar (16087) care nu are umăr ci o formă tronconică, cu piedestal, cu o șănțuire pe buză, iar în interior două mari registre concentrice lustruite între care, la mijlocul vasului, un spațiu mat în care sunt făcute cinci grupe, compuse din 8 - 10 și 13 linii verticale lustruite.

Sunt puține exemplare, unele întregi, care au fost descoperite atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă, mai ales în ultimele niveluri dacice, cele mai multe în ultimul nivel – 99 pe acropolă și 45 în așezarea deschisă.

Strachini cu picior lucrate la roată au fost descoperite în majoritatea așezărilor dacice fiind frecvente mai ales în nivelurile din sec. II - I î.e.n. Ele au fost incluse de I. H. Crișan în tipul II de strachină din faza a III-a clasică[676]. Ca analogii le notăm pe cele descoperite la Bâtca Doamnei[677], Răcătău[678], Poiana[679].

10 - **Kantharos.** Folosim această denumire grecească pentru a prezenta un anume tip de recipient care nu este altceva decât imitarea formelor similare de către daco-geți. In literatura arheologică, majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de ceramica dacică, nu au folosit acest termen pentru vasele de acest tip ci doar imitația după vasul kantharos sau cupe cu două torți de tip kantharos. O parte din cercetători le denumesc chiar cești cu două torți. Cu toate că acest vas nu este altceva decât imitarea și apoi diversificarea acestei imitații prin adaosuri de elemente noi sau renunțarea la unele specifice originalelor, dar rămânând, ca formă, imitația acestui vas.

Renunțând cu bună știință la termenul de cupă sau ceașcă am făcut-o mai ales pentru a accentua că vasul în sine este deosebit de acestea și că originea lor din ceramica grecească este bine determinată. Termenul în sine are valoare de separare care nu mai cere alte explicații mai ales pentru faptul că cele originale sunt, de obicei, tratate separat, la importuri sau sunt consemnate în mod expres ca făcând parte din obiectele de proveniență străină. El face separarea și de vasele cu două torți, așa zise de tip *celtic*, care au torțile supraînălțate și corpul oarecum deosebit, mai ales bitronconice sau bombate și buza răsfrântă în exterior.

Acest tip de vas imita, așa cum spuneam, formele grecești și apoi romane, fiind confecționate din pastă roșie sau cenușie, cu corpul cilindric, mai rar bitronconic, buza dreaptă, ușor îngroșată, fundul inelar sau terminat printr-un picior și prevăzute cu torți ce pornesc de sub buză. Trebuie să menționăm că în imitarea vaselor grecești și romane, meșterii olari daci au intervenit cu multe elemente de simplificare, ajungându-se la forme mult schimbate. Remarcăm totuși, la început, probabil, redarea mai fidelă a formelor imitate. La unele exemplare atât torțile cât și piciorul sunt aproape identice cu cele din import. Observăm o gamă variată de motive decorative, mai ales lustruite, dispuse pe corpul vasului și pe torți, asemănătoare, în general, cu cele de pe căni.

Din multitudinea de vase tip kantharos – descoperite la Brad, am putea face, pe baza unor elemente care privesc torțile, buza sau fundul, o clasificare, fără a avea pretenția că am epuizat toate elementele ce separă unele exemplare de altele și fără a ajunge la determinări cronologice strânse pe baza lor. Deși în literatura arheologică românească nu este făcută o atare clasificare, considerăm că este util a prezenta, grupat pe elemente comune, principalele variante ale acestui

tip de vas. Am deosebit 6 variante pe care le prezentăm în continuare, enumerând şi principalele caracteristici ale fiecăreia din ele.

Varianta I-a (pl. 103/8, 9; 278/1, 2), are drept caracteristică forma tronconică a corpului, fundul inelar, buza rotunjită şi evazată sau îngroşată spre exterior, gura largă, torţile în bandă cu şănţuire longitudinală la mijloc, decorate cu nervuri orizontale în relief pe corp sau nedecorate. In general sunt foarte puţine exemplare ce s-au descoperit în al treilea nivel dacic pe acropolă.

Fiind o formă mult schimbată faţă de originalele greceşti sau romane, nu avem prea multe analogii în descoperirile dacice de la noi. Câteva exemplare asemănătoare s-au descoperit la Răcătău[680] şi Poiana[681].

Varianta a II-a (pl. 103/1 -7; 104/7, 11 - 14; 278/3 - 7). Am inclus în această variantă vasele care au corpul cilindric, mai înalte sau mai scunde, buza uşor îngroşată la exterior şi puţin evazată, fundul inelar, decorate prin lustruire cu benzi verticale, oblice sau în căpriror, ori nervuri şi caneluri orizontale în relief dispuse pe corp. Sunt prevăzute cu două torţi în bandă ce pornesc de sub buză.

Si această variantă este slab reprezentată în descoperirile de la Brad. Cele câteva exemplare, cenuşii, aparţin ultimelor două niveluri dacice, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă. Exemplare asemănătoare au mai fost descoperite la Răcătău[682], Poiana[683], Bâtca Doamnei[684], Ocniţa[685].

Varianta III-a (pl.104/10; 278/8) cuprinde vasele kantharos, care au corpul bombat, buza dreaptă şi rotunjită, fundul evazat ca un postament şi torţile în bandă uşor ridicate în sus, formând un unghi ascuţit. Ca decor, singurul exemplar descoperit la Brad, are o nervură în relief, orizontală dub buză.

Deocamdată nu are analogie în nici una din aşezările dacice.

Varianta IV-a (pl. 104/1 -6, 8, 9; 278/9 - 18). Am inclus în această variantă vasele cu corpul cilindric, buza uşor îngroşată la exterior şi puţin evazată, terminată printr-un picior nu prea înalt şi evazat ca o talpă, cu torţile în bandă. Decorul, lustruit sau canelat sau în relief este compus din benzi verticale, oblice sau în căprior nervuri sau caneluri orizontale.

Au fost descoperite mai multe exemplare, mai ales în ultimul nivel dacic de pe acropolă sau în aşezarea deschisă, fără să lipsească şi din cel de al doilea şi al treilea nivel dacic. Numărul pieselor este destul de mare şi cu analogii aproape în toate aşezările dacice cercetate, printre care: Răcătău[686], Poiana[687], Bâtca Doamnei[688].

Varianta V-a (pl. 105/8; 279/1) este reprezentată de un singur exemplar, descoperit în cel de al treilea nivel dacic de pe acropolă, la 1,40 m adâncime, care are corpul arcuit, buza îngroşată la exterior şi puţin trasă spre interior, torţile în bandă cu o nervură longitudinală, având, fiecare, la îndoitură în exterior, câte o pastilă transversală, prevăzut cu un picior înalt şi evazat. Pe corp are un decor lustruit, format din benzi verticale alternând cu un val dispus, de asemenea, vertical, o nervură în relief, orizontală, la baza torţilor sub care urmează un şir de cercuri concentrice şi apoi o linie în zig zag, lustruite.

După formă ar putea să fie mai vechi decât nivelul în care a fost găsit, imitând forme greceşti din sec. III - II î.e.n. Exemplare asemănătoare nu am găsit în descoperirile dacice de la noi. Unele elemente, ca de pildă, pastilele de pe toartă, mai pot fi întâlnite la exemplarele descoperite la Răcătău şi Poiana[689].

Varianta VI-a (pl. 105/7; 279/2-4) cuprinde vase de tip kantharos, care au corpul bitronconic, arcuit, cu partea superioară mai înaltă, rotunjită şi uşor evazată, fundul inelar, două torţi în bandă cu o şănţuire longitudinală la mijloc, prevăzute cu un decor lustruit format din benzi verticale, alternând cu altele oblice dispuse în reţea.

Au fost descoperite patru exemplare atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, mai ales în ultimele niveluri dacice. Şi această variantă are analogii cu unele exemplare descoperite la Răcătău[690], Poiana[691], Tiseşti[692].

Varietatea cea mai mare a acestui tip de vas, o observăm la cele dacice pictate şi de import pe care le prezentăm separat, dar marea majoritate sunt confecţionate din pastă cenuşie şi sunt prezente în număr destul de mare mai ales în ultimele două niveluri dacice de pe acropolă unde s-au descoperit peste 540 exemplare. Nu lipsesc nici în cel de al doilea – respectiv sec. III - II î.e.n., dar numărul este extrem de mic – 12 – ce ar putea să aparţină mai degrabă celui de al treilea nivel dacic. În locuinţe şi gropi s-au descoperit peste 80 exemplare şi provin, de asemenea, din ultimele două niveluri dacice. Tot acestei perioade îi aparţin şi cele 50 exemplare roşii descoperite pe acropolă.

În aşezarea deschisă, din cele 229 vase tip kantharos descoperite, doar 11 aparţin primului nivel dacic, celelalte următoarelor două. Tot aici menţionăm şi descoperirea a 35 de exemplare din pastă roşie, ceea ce ne demonstrează că ceramica roşie, deşi mai puţină, era folosită concomitent cu cea cenuşie în ambele zone de locuire de la Brad.

11 - **Vasul cu tub** - (pl. 105/1 - 6; 106/1 - 3; 107/1 - 3; 279/5, 6) are corpul bombat, buza trasă spre interior, prevăzut cu tub în partea superioară şi o toartă care prinde diametral buza vasului. Decorate cu motive lustruite sau incizate, la partea superioară,pe toartă şi pe tubul de turnare se remarcă unele exemplare care au torţile frumos lucrate şi mai ales zonele de prindere de buza vasului, unde sunt împodobite cu diverse motive lustruite sau mai ales în relief. După un exemplar lucrat din pastă fină, roşie, cu pictură, care este prevăzut cu o protomă în formă de cap de berbec, putem considera că ar fi putut exista şi exemplare identice sau asemănătoare şi în ceramica fină cenuşie. Dar, până în prezent, nici un exemplar din această categorie nu a fost găsit la Brad sau în alte aşezări.

Deşi asemenea tip de vas este cunoscut în mai multe aşezări dacice de pe cuprinsul ţării noastre, ca de pildă la Bâtca Doamnei[693], Cozla[694], Răcătău[695], Poiana[696], Tiseşti[697], Ocniţa[698], nici I. H. Crişan şi nici Emil Moscalu, singurii care se ocupă în mod special de ceramica dacogetică, nu le înseriază. Majoritatea cercetătorilor le includ în tipurile de vase descoperite în anumite aşezări, fără a se ocupa în mod special de originea şi evoluţia vasului (tipului) respectiv. În orice caz, noi considerăm că vasul în discuţie, deşi are corespondenţe în gutusul grecesc, mai ales ca folosinţă, are o origine locală, fiind prezent şi în ceramica lucrată cu mâna din pastă fină, aparţinând sec. III - II î.e.n.. Vase cu tub având diverse funcţii, existau încă din neolitic, folosite, în special la libaţii dar, care au o cu totul altă formă.

Acest tip de vas servea, probabil, la păstrarea şi transportul anumitor lichide sau poate chiar la diverse ritualuri religioase pentru libaţii.In orice caz nu putea servi la preparatul hranei sau pentru păstrarea îndelungată a hranei şi a lichidelor pentru că nu putea să fie închis, gura largă, barată de toartă, nu putea să se permită vasului să fie acoperit.

Vasul tub, apare pe acropolă numai în ultimele două niveluri dacice, respectiv sec II - I î.e.n., atât din pastă roşie cât şi cenuşie. Cele roşii sunt mai puţine, doar 4, faţă de 46 cenuşii, din care 27 în ultimul nivel şi 8 în gropi. În aşezarea deschisă apar în toate cele trei niveluri dacice – 12 exemplare, mai multe în ultimul nivel – 5. Nici un exemplar de culoare roşie. In

acest număr nu sunt incluse cele dacice pictate, care vor fi prezentate separat. Aşadar,vasele cu tub lucrate la roată aparţin fazei clasice a culturii dacice şi dispar odată cu războaiele daco-romane de la începutul sec II e.n. Ele nu mai apar în ceramica lucrată la roată din epoca romană.

12 - **Vasul cu buza spre interior** – (pl. 108/1 - 7; 109/1 - 10; 110/6 - 10). Am inclus în acest tip de vase, cele care au corpul bombat, gura largă, buza trasă spre interior şi fundul inelar. Sunt asemănatoare ca formă cu vasele cu tub, doar că le lipsesc torţile şi tuburile de turnare. Sunt de mărimi diferite, majoritatea mijlocii şi doar puţine mici. Câteva, mai mari, se apropie de vasele chiup, fără a ajunge, înă, la dimensiunile lor. Unele au gura amenajată pentru capac, ceea ce indică folosirea lor la păstrarea proviziilor. Aproape toate exemplarele sunt decorate cu motive lustruite, în relief sau incizate, dispuse pe umăr şi pe buză, şi constau din linii oblice, triunghiuri haşurate, motivul în căprior, linii în zig-zag, linii în reţea. dungi paralele orizontale în relief, linii incizate orizontale etc.

Nu toţi cercetătorii care s-au ocupat de ceramica dacică, le-au inclus în tipologia vaselor lucrate la roată, descoperite în aşezările dacice. Cei care le inserează – le includ fie la chiupuri sau boluri – cum face Aurel Buzilă [699], fie la oale simple, varianta 3 la I. H. Crişan[700]. Doar M. Macrea şi I.Glodariu le includ în tipologie cu numele pe care îl folosim noi[701]. Cert este că ele imită forme romane, fiind descoperite chiar originale, de import, ca de pildă la Răcătău[702], Poiana[703] etc.

La Brad s-au descoperit mai multe exemplare, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, în ultimele două niveluri dacice. Pe acropolă, din cele 180 exemplare cenuşii, mai bine de 110 au fost descoperite în ultimul nivel dacic. Cele patru exemplare descoperite la o adâncime mai mare, respectiv în nivelul II de aici, pot aparţine tot celui de al treilea nivel dacic, dacă luăm în considerare că acest nivel nu are o grosime constantă. Tot pe acropolă s-au descoperit şi 30 exemplare roşii, din care cele mai multe, în ultimul nivel – 20.In aşezarea deschisă numărul lor este mai mic, doar 29 cenuşii şi 13 roşii, toate în ultimele două niveluri dacice. Cele mai multe, de asemenea, în ultimul nivel dacic de aici. Analogii apropiate la Bâtca Doamnei[704], Răcătău, Poiana[705] etc. pentru a nu enumera decât câteva aşezări din Moldova.

13 - **Capace.** În această categorie de vase am inclus pe cele de formă conica sau de calotă semisferică, cu sau fără prag de îmbucare la vasul pe care îl acoperă, având, de obicei, mânere în formă de buton sau disc. Unele sunt decorate pe partea exterioară sau pe buton cu motive diverse, mai ales lustruite. In cadrul capacelor descoperite la Brad am deosebit trei variante, a căror separare are la bază atât forma cât şi butonul sau prinderea la vas.

În prima **variantă - a** - (pl.110/1 - 5; 111/1 -15; 112/7, 12; 280/1 - 12), intră capacele de formă conică, unele aplatizate, cu buton de prindere drept, adâncit sau cu mai multe nervuri concentrice, adâncite, decorate prin lustruire, pe partea exterioară, cu diverse motive, sau nedecorate. Toate au prag de prindere drept sau oblic, care porneşte de sub linia de margine a capacului. Din această variantă fac parte cele mai multe exemplare atât cenuşii cât şi roşii, în ultimele două niveluri dacice.

Varianta - b - (pl. 112/10. 11; 279/7,8) cuprinde capacele de formă conică, cu buton, unele cu butonul terminat prntr-un vârf, fără prag de prindere, având marginea dreaptă, decorate cu motive lustruite sau incizii. Sunt puţine exemplare şi constituie un element caracteristic pentru originea locală a acestui tip de vas.

Varianta - c - (p2. 112/6, 8, 9; 280/13), are caracteristicile tipului a, doar că pragul de prindere se află deasupra liniei de margine, în interior. Şi această variantă este reprezentată de puţine exemplare.

Fără a constitui repere cronologice, nici una din variante nu reprezintă o etapă de evoluţie. Toate variantele sunt contemporane şi aparţin ultimelor două niveluri. Cele câteva capace cenuşii, doar 4 pe acropolă şi două în aşezarea deschisă, care au apărut la o adâncime mai mare, de peste 2m, pot fi considerate ca aparţinând, de asemenea, celui de-al treilea nivel dacic, ceea ce ar indica şi momentul apariţiei capacului în a doua jumătate a sec. II î.e.n. Pentru capacele prevăzute cu prag sau cele roşii, se poate considera o influenţă a formelor romane, ipoteză enunţată şi de alţi cercetători, ca de pildă I.H. Crişan[706] şi M. Macrea şi I. Glodariu[707].

Numărul capacelor în aşezarea de la Brad este destul de mare. Exceptând cele din ceramică dacică pictată, pe acropolă au fost descoperite 235 de exemplare cenuşii din care 69 în cel de-al treilea nivel, 146 în cel de-al patrulea şi 15 gropi. Din cele 33 roşii doar unul a fost descoperit în nivelul III, 20 în nivelul IV şi 14 în locuinţe şi gropi. În aşezarea deschisă situaţia este oarecum identică, din cele 57 capace cenuşii, 2 aparţin nivelului I dacic, 17 nivelului II, 25 ultimului nivel şi 13 în locuinţe şi gropi. Capace roşii sunt însă mai puţine aici, doar 6 din care 3 în ultimele două niveluri dacice şi 3 în locuinţe şi gropi.

În urma acestor date statistice putem conchide că cele mai multe exemplare aparţin ultimului nivel dacic din ambele zone ale aşezării şi că cele roşii nu fac excepţie în privinţa repartizării pe niveluri. Această formă de vas va continua să existe în număr mare şi în etapele următoare, fiind nelipsit în aşezările carpice din Moldova, sau în ceramica provincială romană din Dacia.

Analogii pentru capacele de la Brad există în toate aşezările dacice. Ne oprim doar la cele mai bogate, publicate în ultima vreme şi inserate în tipologia vaselor lucrate la roată cum ar fi: Poiana[708], Bâtca Doamnei[709], Răcătău[710], Popeşti[711], Ocniţa[712], Piatra Roşie[713]. Rudele, Melcia, Gusteriţa-Sibiu, Pecica etc.[714]

14 - **Strecurătoarea** (pl. 112/1 - 5; 113/7, 12; 281/1 - 8) cu corpul semisferic sau conic, gura largă şi buza evazată sub formă de pâlnie, cu o toartă în bandă, uşor supraînălţată dispusă vertical. Partea inferioară prevăzută cu multe perforaţii executate în pastă crudă, încă moale, cu ajutorul unui instrument rotund sau pătrat în secţiune. Recipientul este legat, desigur, de păstorit, dar nu excludem şi o largă folosire în gospodărie sau chiar în practicarea unor ritualuri care necesitau o curăţire a lichidelor pentru libaţii. În legătură cu aceasta, putem aminti existenţa unor cupe cu perforaţii în componenţa vaselor de cult dreptunghiulare, care aveau, desigur, rostul strecurării unor lichide ce trebuiau să fie curate în procesul activităţii de cult.

După formă am deosebit două variante, care se disting doar după partea inferioară a recipientului ce poate fi conic sau semisferic. Tot în două variante au fost împărţire şi strecurătorile din faza a doua mijlocie a ceramicii daco-getice, de către I.H. Crişan, dar această împărţire are la bază şi alte elemente, legate de ceramica lucrată de mână[715]. În orice caz, indiferent de variantă, strecurătorile constituie o prezenţă destul de numeroasă în toate nivelurile dacice. Evident, cele câteva exemplare lucrate la roată, descoperite la adâncimi mari, care ne-au obligat să le includem în primul şi al doilea nivel dacic de pe acropolă şi primul din aşezarea deschisă, nu constituie o certitudine că ar face parte din ceramica lucrată la roată din sec IV - III î.e.n. Nici forma lor, bine conturată şi structurată în sec. I î.e.n., cu care se aseamănă, nu ne îngăduie să le considerăm a face parte din această perioadă. Din acest motiv credem că cele două variante de strecurători lucrate la roată aparţin sec. II î.e.n. - I e.n. Ele contină să existe, cu mici modificări şi în perioada următoare. În acest sens notăm exemplarele descoperite la Dărmăneşti (Piatra Neamţ)[716], Văleni-Boteşti[717] din sec. II-III e.n.

În afară de forma obişnuită a acestui tip de vas, descrisă mi sus, în săpăturile noastre de la Brad au mai apărut câteva funduri de vase din pastă cenuşie, lucrate la roată, care au fost folosite drept strecurători, având fundul perforat. Unele din aceste găuri au fost făcute în pasta crudă, altele însă, după ardere, ceea ce ar presupune folosirea ca strecurători după ce vasul – iniţial o cană sau un alt tip de vas – era spart, iar fundul cu o parte din pereţi fiind folosiţi ca atare.

În săpăturile noastre au fost descoperite peste 550 strecurători din care doar 8 erau făcute din pastă roşie. Pe acropolă, cele mai multe peste 390, aparţin ultimelor două niveluri dacice, iar în aşezarea deschisă, din cele 155 exemplare cenuşii şi trei roşii, doar 4 cenuşii aparţin primului nivel. Aşadar, în sec. I î.e.n. şi mai ales în sec. I e.n. vasul strecurătoare cunoaşte o largă folosire.

Vase strecurători se cunosc în toate aşezarile dacice, fiind incluse în statisticile şi schemele tipologice ale ceramicii dacice. Amintim aici doar o parte din aşezări, mai ales cele din Moldova, care au printre descoperirile de ceramică, şi strecurători: Bâtca Doamnei[718], Răcătău[719], Poiana[720], Cândeşti[721], Popeşti[722], Ocniţa[723], Piscul Crăsani[724], Sighişoara[725], Pecica[726], datate în sec. II î.e.n. - I e.n.

I. H. Crişan consideră că cest tip de vas, pe bună dreptate, are o origine locală mai veche, poate din vasele strecurători din epoca bronzului. În orice caz, este sigur faptul că strecurătoarea nu putea lipsi la o populaţie care se ocupa cu păstoritul.

15 - **Boluri.** Reprezintă un alt tip de vas imitat după formele greceşti. Deşi numărul lor este relativ mic, în descoperirile de la Brad, putem deosebi mai multe variante, care au la bază diferenţe în confecţionarea buzei, a fundului sau a decorului. Din acest punct de vedere am deosebit trei variante: a, b şi c.

Varianta - a - (pl. 113/2, 3, 5, 6; 28. 282/1-4) se caracterizează prin boluri care au drept caracteristică fundul inelar, corpul bombat, buza adusă spre interior, dreaptă şi rotunjită sau uşor evazată, fără decor. Sunt de culoare cenuşie sau roşie cărămizie. Un sigur exemplar, cenuşiu, care are buza uşor evazată, şi un umăr nu prea pronunţat este prevăzut pe gâtul scurt cu un decor lustruit format din linii verticale (8480). Un alt exemplar, de culoare roşie (8484) are buza uşor îngroşată spre exterior pentru a se îmbuca cu capacul.

Varianta - b - (pl. 113/1, 4; 282/5, 6), are elemente comune cu cea descrisă mai sus, doar că fundul este tăiat drept. După cât se pare, această formă este mai veche. Cele două exemplare au apărut la adâncimi mai mari.

În total au fost descoperite doar 8 exemplare de boluri, şapte pe acropolă şi unul în aşezarea deschisă, în ultimile două niveluri dacice. Este vorba, aşa dar, de un vas de lux, folosit mai ales de cei ce locuiau partea principală a aşezării – acropola.

Exemplare asemănătoare celor din varianta a şi b au fost descoperite în mai multe aşezări dacice, şi au fost datate în limitele sec. III î.e.n. - I e.n., fiind considerate imitaţii după vasele greceşti. Printre acestea amintim aşezările de la Bâtca Doamnei[727], Răcătău[728], Poiana[729], Piscul Crăsani[730], Pecica[731], Arpaşul de Sus[732].

Varianta - c - (pl. 282/7) cuprinde bolurile cu decor în relief, cunoscută în literatura de specialitate sub numele de *cupe deliene* sau *cupe megariene*. Optăm şi noi pentru prima denumire, stabilită pe baza a numeroase studii speciale. Pentru imitaţiile după aceste vase, făcute de către daci, o întreagă literatură de specialitate a pus la punct problemele legate de perioada de existenţă a lor în cadrul ceramicii dacice[733]. De asemenea, aproape toţi cercetătorii epocii dacice, înseriază acest tip de vas, destul de frecvent în aşezările cercetate, mai ales în zona extracarpatică, fiind considerat ca un reper cronologic pentru sec. II î.e.n.. Nouă nu ne rămâne decât să prezentăm sigurul exemplar descoperit la Brad, într-o groapă din aşezarea deschisă.

Imitația după o cupă deliană descoperită la Brad, este lucrată la roată, din pastă cenușie, având corpul semisferic, gâtul scurt și buza evezată, și ușor îngroșată. Motivele decorative în relief, au fost realizate cu ajutorul unui tipar și cuprinde 3 zone: prima zonă o reprezintă medalionul central care pornește de la o pastilă și apoi două cercuri concentrice în relief. Între ele un șir de raze oblice, de asemenea, în relief. În jurul acestui medalion, un număr de 14 pastile în relief, de mărimea celei din centrul medalionului tăiate în 4 de două linii incizate care se întretaie în cruce. Urmează a doua zonă, cea mai importantă, care cuprinde corpul propriu-zis al cupei, decorat cu motive vegetale, geometrice și antropomorfe. Ornamentul constă din 6 frunze de ferigă în relief, dispuse vertical între care se intercalează câte un motiv geometric compus dintr-un X în relief, haşurat cu incizii și unul antropomorfic, compus dintr-un pătrat înconjurat de o rozertă cu linii incizate, care dau impresia unei aureole, o fundiță sau un brâu care ar marca gâtul sau mijlocul și un triunghi echilateral împărțit în două printr-o linie verticală. Cele două zone sunt haşurate cu linii incizate dispuse oblic, în direcție inversă, una față de cealaltă, acest triunghi l-am considerat ca fiind partea inferioară a unui corp uman fără picioare. Întreg acest motiv l-am asemănat cu figura schematizată a unei femei cu aureolă. Evident aceasta este numai o ipoteză, deoarece la niciuna din cupele deliene (dacice) descoperite la noi și publicate, nu am întâlnit acest motiv. Aceste ultime motive decorative ocupă alte 6 spații, câte trei de fiecare dintre cele 6 frunze de ferigă. Mai notăm existența unui brâu vertical în relief, care desparte fecare motiv ornamental – deci 12 – unele mai scurte terminate prin câte o pastilă mică la ambele capete, altele mai lungi, care au numai o singură pastilă în partea de sus. În fine, ultimul element de decor al acestei zone îl formează cele două pastile în relief, tăiate în cruce, existente deasupra fiecărei figuri umane și trei deasupra fiecărui motiv decorativ în forma literei X. A treia zonă o formează chenarul care este compus din două linii orizontale în relief, paralele, între care există o linie în zig-zag, de asemenea, în relief. Urmează gâtul și apoi buza cupei, care sunt lustruite.

Dimensiunile cupei nu sunt prea mari – diametrul la gură în exterior este de 11,5 cm, iar înălțimea de 17 cm. Grosimea pereților este de 0,8 cm. Se folosea probabil pentru băut. Fundul decorat, semisferic, nu permitea așezarea lor, de aceea, considerăm că se foloseau numai ținute în mână, iar atunci când nu erau întrebuințate, se așezau pe suporturi sau cu gura în jos. Frumusețea decorului ne îndeamnă să credem că tocmai aceasta era poziția lor în momentul când nu erau folosite. Nu este exclus ca varietatea aceasta de decor să fie legată de anumite practici religioase, fiecare motiv decorativ având adevărate semnificații specifice unor rituri sau ritualuri.

Acest tip de vas, deși imită mai ales ca tehnică, pe cele elenistice, reprezintă un produs al olarilor daci, unde imaginația și măiestria aveau să-și pună amprenta pe o uimitoare bogăție de motive decorative, multe din ele inexistente pe originalele grecești. Deși s-au descoperit și boluri deliene originale nici unul din cele executate de daci nu este absolut identic cu acestea.

În Moldova se cunosc până în prezent câteva exemplare grecești (Brad, Răcătău, Poiana), dar cele (cu decor în relief) getice sunt foarte numeroase în marile așezări dacice Răcătău și Poiana. Stațiunea de la Brad este cea mai nordică așeazare unde s-a descoperit un asemenea vas. Oricum numărul așezărilor dacice în care s-au descoperit cupe deliene getice este mult mai mare decât cele cunoscute în anul 1967 când cercetătoarea I. Franga, face o sinteză a descoperirilor acestui tip de vas[734]. Noi descoperiri aveau să întregească și tabloul prezentat de I.H. Crișan în anul 1969[735]. Cert este că vase de acest tip nu au fost intens folosite mai ales în zona Munților Orăștie constituind un indiciu destul de prețios pentru dispariția lor în sec. I e.n. De altfel, chiar în Transilvania, sunt foarte puține descoperiri de acest fel[736], fapt ce vine să ne convingă de faptul

că erau mai la îndemâna celor ce veneau mai des în contact direct cu lumea grecească, cu produsele de import, pe care le imitau.

După formă, bolul descoperit la Brad se încadrează în categoria a doua – cupe semisferice, asemenea unei calote, din tipologia cercetătoarei I. Franga. Din punct de vedere al marginei aparţine variantei **c** arcuită şi uşor îngroşată la exterior, iar din punct de vedere al decorului în grupa a doua, organizat pe zone, varianta 4 din clasificarea amintită[737]. Dacă ipoteza noastră privind existenţa unor motive antropomorfe este valabilă, putem alătura piesa de la Brad, celor două exemplare de la Popeşti[738] şi una de la Zimnicea[739], care au figuri omeneşti. Oricum, chiar şi cu această alăturare bolul de la Brad nu aduce alte elemente de datare decât cea general stabilită, sec. II î.e.n. - începutul sec. I î.e.n. Ea vine, însă, să lărgească aria de folosire şi poate chiar de confecţionare a lor, dacă noi cercetări vor scoate la iveală şi îi această zonă, tipare pentru acest tip de vas.

16 - **Castroane.** Aşa cum am arătat la prezentarea ceramicii prelucrate cu mâna, folosim acest termen pentru recipientele, în general tronconice, asemănătoare cu străchinile, care sunt prevăzute cu torţi. Aceste vase au gura largă, fundul inelar, buza evazată drept, iar corpul tronconic, cu un gât scurt, sau bitronconic, dacă luăm în considerare gâtul alungit al unor exemplare. Sunt mult mai adânci decât străchinile şi au, în general, trei torţi în bandă, cu nervuri longitudinale în relief, sau adâncite, verticale, prinse de buză şi de gât. Unele exemplare au câte patru torţi puse echidistant sau chiar două. După formă am deosebit cinci variante:

a - cu corpul ovoidal (pl. 114/1, 2; 115/7, 9; 283/7, 9) umărul abia schiţat, la fel şi gâtul, care este scurt, buza evazată drept sau lăţită drept în ambele sensuri. Din această variantă notăm un exemplar cu patru torţi prevăzute cu două şănţuiri longitudinale (17534). Are dimensiuni destul de mari şi este lucrat din pastă cenuşie, fină. Un altul (SX, c 13, - 1,24) asemănător, dar cu gura mai largă şi torţile mai alungite, prevăzut cu un decor în zig-zag, lustruit în interior.

b - asemănătoare cu varianta precedentă (pl. 114/3, 5, 7; 115/8, 10), dar cu umărul mai pronunţat, unele chiar cu un prag, gâtul mai lung şi buza şănţuită pe margine în exterior. Torţile, de asemenea, prevăzute cu câte două nervuri longitudinale adâncite. Unele exemplare au buza uşor teşită oblic în exterior şi îngroşată. După cât se pare, reprezintă varianta cu cele mai multe exemplare- mai ales în ultimul nivel dacic. În afară de procedeul lustruirii, unele sunt prevăzute cu nervuri în relief orizontale dispuse pe umăr.

c - are drept caracteristică umărul pronunţat, aproare carenat (pl. 114/4; 115/11), gâtul scurt, iar buza dreaptă. La unele exemplare marginea este teşită oblic, în jos, către exterior sau sunt prevăzute cu câte o şănţuire orizontală. In general puţine ca număr, în ultimele două niveluri dacice.

d - asemănătoare cu variantele b şi c, doar că sunt prevăzute, la exterior, pe corp, cu mai multe nervuri în relief, dând aspectul unor praguri. În interior, val lustruit. S-a descoperit un singur exemplar, pe acropolă, în ultimul nivel dacic (P1. 114/6).

e - această variantă se deosebeşte de celelalte prin forma corpului, bitronconică, baza prevăzută cu una sau două şănţuiri orizontale, iar torţile cu o singură şănţuire mediană, longitudinală, pornesc de sub buza vasului şi se prind de umăr. Ca decor prezintă nervuri orizontale, în relief, pe gât sau pe umăr.

Toate castroanele descoperite până în prezent la Brad, aparţin ultimelor două niveluri dacice de pe acropolă şi în aşezarea deschisă. Numărul lor, deşi nu prea mare – 63 exemplare – dovedeşte că era destul de frecvent, mai ales în ultimul nivel dacic, unde din cele 42 exemplare de pe acropolă, 31 îi aparţin. În aşezarea deschisă, pe lângă cele 14 exemplare descoperite în

cele două niveluri dacice au mai fost descoperite 4 în bordeie și 3 în gropi, făcând parte și ele din aceste ultime niveluri dacice.

Acest tip de recipient apare, deci, în sec. I î.e.n., fiind prezent și în alte așezări dacice. Aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de ceramica dacică nu au inclus acest tip în tipologia ceramicii daco-getice, cu toate că este puțin probabil să nu fi apărut în mai multe așezări. I. H. Crișan le include la străchini[740]. Singurul care le prezintă este R. Vulpe și le consideră, atunci când vorbește de castroanele de la Izvoare[741] prototipuri pentru cele din sec. III - V e.n. În orice caz, castroane de acest fel, pe lângă cele de la Poiana s-au mai descoperit și la Răcătău[742]. Este adevărat că tipul de vas pe care îl prezentăm devine foarte frecvent în secolele următoare, fiind binecunoscut în descoperirile din sec. I - IV e.n. și considerat din aceste motive, ca reprezentativ pentru această perioadă, sec. III - IV e.n.[743]. Trebuie să menționăm, totuși, că în acest timp, apar și elemente noi în construcția vasului, printre care lățirea buzei spre interior, ocupă un loc important.

17 - **Platouri.** Reprezintă, de asemenea, o imitație a formelor grecești și romane. Deși foarte simple din punct de vedere al construcției, platourile reprezintă un recipient de lux, din care cauză, chiar imitația este destul de rară. Având o adâncime foarte mică, mai mică decât a farfuriilor, raportată la diametrul destul de mare pe care îl au, platourile serveau, probabil, numai la anumite activități din care, cele legate de cult, nu erau pe ultimul plan. Am deosebit două variante, a și b, din care ultima se mai poate diviza în subvariante b1, b2 și b3.

a - au fundul inelar (pl. 115/1 - 6; 283/1), puțin mai înalt decât de obicei la celelalte vase lucrate la roată, umărul scurt, buza dreaptă sau îngroșată la exterior, plate, unele cu decor lustruit de linii orizontale concentrice în interior. Un exemplar mai mic, cu buza dreaptă, rotunjită și umărul de asemenea rotunjit.

b - sunt prevăzute cu picior (pl. 116/11 - 15; 283/2) nu prea înalt și se prezintă în trei subvariante: b1, b2 și b3. Subvarianta **b1** are buza dreaptă și ușor evazată, cu umăr, piciorul cilindric terminat cu un piedestal, cu decor lustruit de linii concentrice în interior și două registre de linii frânte, de asemenea lustruite.

b2 - care sunt ceva mai mari (pl. 283/3) cu buza îngroșată spre exterior, puțin oblică, umărul scurt și piciorul cilindric. Sunt foarte plate.

b3 - cu corpul rotunjit (pl. 283/4) umărul aproape inexistent, buza evazată și ușor teșită, prevăzută cu două șănțuiri paralele-concentrice. Decorate cu linii orizontale concentrice, lustruite în interior, plate, cu piciorul scurt și terminat cu un piedestal.

Trebuie să menționăm că deși numărul lor nu este prea mare, 37 pe acropolă și 11 în așezarea deschisă, din care 31 roșii, varietatea liniilor de profil poate fi mult mai mare decât variantele pe care le-am semnalat. Apar numai în ultimele două niveluri dacice, cele mai multe în ultimul, deci mai ales în sec. I e.n., fiind, evident, imitații ale formelor romane. Însuși faptul că majoritatea sunt din pastă roșie, explică dorința meșterilor olari daci de a se apropia cât mai mult de formele originale, de import.

Deși prezente în aproape toate marile așezări dacice, ca de pildă la Poiana[744], Răcătău[745], nu au fost înseriate separat ca tip, fiind incluse, în general, la farfurii sau castroane.

18 - **Farfurii** (pl.116/1 - 10; 283/5) Sunt foarte asemănătoare cu străchinile, dar se deosebesc de acestea prin adâncimea lor. Sunt mai adânci decât platourile. Majoritatea au corpul rotunjit, buza ușor înclinată spre exterior sau dreaptă, uneori îngroșată, cu umăr, fundul inelar sau plat. Majoritatea sunt decorate cu linii în val, verticale, care unesc liniile orizontale concentrice de mijlocul vasului. Pe buză, de obicei, au un mic val lustruit.

Şi acest tip de vas nu a fost înseriat separat de mulţi cercetători. I. H. Crişan, care le include în faza a IIII-a clasică, pomeneşte de un număr foarte redus de exemplare, printre care cele de la Sighişoara şi Poiana[746]. Mai adăugăm aşezările de la Răcătău[747], unde numărul lor este destul de mare, Bâtca Doamnei[748], Ocniţa[749], datate în sec. I î.e.n. - I e.n.

La Brad s-au descoperit 32 exemplare pe acropolă, în ultimele două niveluri dacice, predomină în ultimul – 27. Cele mai multe sunt cenuşii – 23. În aşezarea deschisă, din cele 15 exemplare, doar 4 sunt cenuşii. Apar în toate cele trei niveluri dacice, dar cele mai multe în ultimele două. Deci, am putea conchide că aparţin doar sec. I î.e.n. - I e.n.

Deşi apariţia lor, în aşezările dacice, este destul de târzie, fapt ce ne îndeamnă să presupunem că acest lucru este legat de influenţa romană, nu trebuie să neglijăm faptul că farfuriile pripriu-zise sunt frecvente în ceramica grecească şi continuă să existe în epoca elenistică, când importurile şi influenţele în lumea dacică sunt destul de bine documentate. De altfel, însăşi faptul că există originale greceşti din sec. IV î.e.n. putem admite apariţia unor forme locale mult mai devreme de sec. I î.e.n., cum ar indica, de altfel, şi singurul exemplar, de culoare roşie, în nivelul I, din aşezarea deschisă, sau cele câteva din gropi sau bordeie care aparţin unor perioade mai vechi. Nu trebuie să excludem, însă, nici evoluţia acelor tăvi sau platouri-tigăi lucrate cu mâna din sec. IV - II î.e.n. care ar fi putut constitui prototipul farfuriilor lucrate la roată.

19 - **Kratere** (pl. 101/7; 283/6). Folosim această denumire pentru că reprezintă cu siguranţă, imitaţii ale vasului grecesc cunoscut încă din sec. V î.e.n. în zona sud-tracică [750]. Are forma kraterului grecesc, gura largă şi evazată drept, nu prea lată, corpul uşor arcuit, fundul inelar, puţin mai înalt faţă de fundul vaselor lucrate la roată, prevăzut cu două torţi aplicate, în forma literei V întors, decorate cu dungi verticale lustruite, dispuse între două nervuri orizontale în relief. Ilustrăm un singur exemplar, păstrat întreg, în Gr. 31/S XIX din aşezarea deschisă, pe baza căruia am făcut şi descrierea de mai sus.

În aşezarea de la Brad s-au descoperit doar 4 exemplare, 3 pe acropolă şi unul în aşezarea deschisă în ultimul nivel dacic. De altfel, majoritatea vaselor de acest tip au fost descoperite numai în ultimele niveluri dacice, respectiv sec I e.n. ca de pildă cele din zona Munţilor Orăştie[751], de la Grădiştea Muncelului, Rudele, Meleia. Nu lipsesc nici în alte aşezări, cum ar fi: Popeşti[752], Poiana[753] sau Răcătău[754], unde pot fi datate chiar din sec I î.e.n., fiind preluate din zonele tracice, aşa cum, pe bună dreptate, semnala I. H. Crişan când se referea la acest tip de vas. E. Moscalu care înseriază 12 variante ale acestui tip, se ocupă doar de cele datate în sec. VI - III î.e.n. fără a nota existenţa lor în veacurile următoare[755]. De altfel, nici una din variantele prezentate şi mai ales ilustrate, de acest autor, nu corespund celor existente în mediul geto-dacic din sec. I î.e.n. - I e.n.[756].

20 - **Ulcioare** (pl. 117/1 - 10; 284/1, 2). Am inclus în această categorie recipientele care au corpul bombat sau oval, gâtul cilindric, îngust, fundul inelar, prevăzute cu o toartă în bandă ce porneşte de sub buză şi până la umăr. După lungimea gâtului şi forma corpului sau a buzei, pot fi împărţite în mai multe variante, dar care nu au, după nivelurile şi complexele în care au fost descoperite nici o valoare cronologică. Acestea ţin, mai degrabă de inspiraţia meşterului olar sau de vasul ulcior care îl are ca model pentru imitaţie, pentru că despre imitaţii este vorba, ştiut fiind că acest tip de vas este cunoscut în repertoriul ceramicii daco-getice înainte de sec. II - I î.e.n. Forma, ca atare, a fost integrată în ceramica daco-getică, mai ales în primul secol al erei noastre, deşi numărul pieselor este destul de mic. Aceasta constituie o dovadă a faptului că a continuat să fie considerat un obiect de lux, care era folosit doar pentru a depozita sau transporta

alimente lichide sau eventual folosit la anumite ritualuri religioase. Forma punea, probabil, şi probleme de oarecare dificultate meşterului olar, în procesul confecţionării lui. Pe acropolă au fost descoperite 31 de ulcioare în ultimele două niveluri dacice, din care doar 4 în cel de al treilea, care corespunde sec. I î.e.n.. Patru din acestea sunt de culoare roşie. În aşezarea deschisă s-au descoperit doar trei ulcioare cenuşii din care două în ultimul nivel dacic.

Prezentăm un exemplar foarte frumos, descoperit pe acropolă în Gr. 5 din S XXII, datată în sec. I e.n., care are corpul mult bombat, gâtul cilindric, la fel şi buza, care prezintă un guler format din două nervuri în relief, fundul inelar, prevăzut cu o toartă în bandă (lipsă în cea mai mare parte) ce porneşte de sub buză până pe umărul vasului. Este din pastă fină, cenuşie, decorat pe gât cu linii verticale lustruite, dispuse între două nervuri în relief, care marchează începutul şi sfârşitul gâtului. Tot pe gât, în direcţia începutului torţii, două nervuri, mai mici, în relief, orizontale. Pe umăr, un frumos decor lustruit, de triunghiuri cu vârful în jos, umplute cu romburi, de asemenea, lustruite, după care urmează o linie şi apoi un şir orizontal de puncte lustruite. Exemplare asemănătoare sunt foarte puţine. Se cunosc dosr câteva, dintre care remarcăm un exemplar întreg aflat în colecţiile Muzeului de istorie a Transilvaniei[757], unul fragmentar în aşezarea de la Răcătău[758]. După forma buzei, prevăzută cu acel guler marcat de cele două nervuri în relief, putem spune că reprezintă o imitaţie a vaselor romane. În perioada aceasta, dar mai ales în sec II şi probabil şi III e.n. se cunosc multe căni cu o toartă, unele de culoare roşie, prevăzute cu un asemenea tip de guler, care constituie imitaţie după vasele romane amintite[759].

Celelalte exemplare, păstrate fragmentar, au o gamă foarte variată de forme şi decor, fiind asemănătoare cu cele descoperite în aşezările dacice de pe cuprinsul ţării noastre cum ar fi: Pecica, Rudele, Sf. Gheorghe, Guşteriţa, Ocniţa, Popeşti, Piscu Crăsani[760], Poiana[761], Răcătău[762], Bâtca Doamnei[763]. Majoritatea sunt datate în limitele sec. I î.e.n. - II e.n. şi considerate ca imitaţii după formele romane. Aproape toţi cercetătorii le înseriază ca produse integrate în repertoriul ceramicii daco-getice, ca piese de lux[764]. Au fost transpuse şi în ceramica dacică pictată. Ele vor continua să existe destul de frecvent şi în ceramica dacilor liberi, mai ales la carpi, aşa cum ne-o dovedesc exemlarele de la Văleni-Boteşti, Săbăoani, Gabăra-Moldoveni etc.[765], fiind de asemenea prezente în număr destul de mare în repertoriul ceramicii provinciei Dacia.

21 - **Amfore** (pl. 285/5,6). Ca şi la alte tipuri de vase, unde am folosit denumirea originalelor pentru a indica imitaţiile făcute de geto-daci, pentru anumite recipiente ce nu-şi au antecedente în ceramica locală şi aici avem de a face cu un nou tip de recipient cu corpul ovoidal, fundul inelar, gura strâmtă şi buza îngroşată, prevăzute cu două torţi în bandă, dispuse diametral de sub buză şi până la umăr. Sunt imitaţii ale vaselor greceşti pe care E. Moscalu le încadrează în tipul 22 de amfore şi pe care, pe bună dreptate, le consideră ca derivate din formele apărute în Grecia şi Troia VII şi VII b, în epoca submiceniană, proto geometrică şi arhaică şi care continuă şi după aceea[766]. La noi cele mai vechi exemplare au apărut la Alexandria VII[767], datate în sec. VI -V, pentru ca apoi, varianta 22/b să fie prezentă în câteva aşezări dacice din sec. II - I î.e.n. – I - II e.n. ca de pildă la Făcăi şi Răcătău[768]. Exemplarele de la Brad vin să confirme faptul că acest tip de amforă îşi începe evoluţia în ceramica din etapa I-a a Latenului geto-dacic, iar apariţia sporadică în cadrul inventarului marilor aşezări dacice, poate fi pus pe seama insuficienţei cercetărilor sau, datorită fragmentării materialului, neglijată ca tip în contextul neincluderii fragmentelor la un tip de vas care apare foarte rar întreg sau întregibil.

nu este exclus ca multe din fragmentele acestui tip de vas, ca de exemplu, torţile, buzele sau chiar corpul să fi fost incluse la căni, asemănătoare în multe privinţe cu acestea.

La Brad s-au descoperit două exemplare în C 1, pe acropolă în nivelul IV dacic. Una din ele are trei torţi, dispuse echidistant, ceea ce constituie un unicat, deocamdată, în aria culturii dacice. Fac excepţie urnele cu trei torţi din aria culturii carpice, care sunt deosebite de acestea. (pl. 118/1; 285/1).

Aşa cum arătam mai înainte, acest tip de vas, nu a fost inclus, cu excepţia lui Emil Moscalu, în nici una din clasificările ceramicii daco-getice, tocmai datorită faptului că era considerată specifică culturii carpice[769] cu o puternică înrâurire romană, fiind acceptată doar mai târziu, după descoperirea celor două amfore de la Făcăi şi Răcătău, ideea unei evoluţii din mediul getic, şi aceasta cu privire doar a unei singure variante (a/3)[770]. Evident, sunt necesare noi descoperiri, mai ales în Transilvania, sau reanalizarea materialului ceramic din principalele aşezări dacice, pentru a se stabili, cu precizie evoluţia acestui tip de vas atât de prezent în ceramica dacilor liberi, respectiv carpii, în sec. II - III e.n. Oricum, chiar în aceste condiţii, tipul de vas pe care îl analizăm, reprezintă un element de continuitate pe o perioadă lungă de timp.

22 - **Vase de cult.** Deşi puţine la număr, trebuie să consemnăm existenţa în staţiunea Brad, a unor recipiente cu totul deosebite, care nu puteau servi decât la anumite practici religioase, de vreme ce, prin formă sau decor, nu au nici o utilizare practică. Este vorba de vasele dreptunghiulare confecţionate din pastă fină cenuşie, roşie sau dacică pictată, prevăzute la un capăt, pe una din laturile scurte cu un tub de turnare iar pe partea de sus, cu o pâlnie, care are baza perforată ca o strecurătoare, impiedicând în acest fel să se introducă în recipient, lichide cu impurităţi. Unele au, de asemenea, pe partea superioară, protome zoomorfe, ca de pildă exemplarul întregit descoperit în cetatea dacică de la Răcătău[771].

Atât forma cât şi existenţa acelei pâlnii-strecurătoare sau a tubului de turnare ne conduce la ideea că aceste vase serveau la libaţii în cadrul diverselor practici religioase pe care le presupunem a fi existat la dacii din zona Siretului. Am numit doar această zonă, care cuprinde doar trei mari *dave*, cea de la Poiana, Răcătău şi Brad, deoarece sunt singurele în care s-au descoperit asemenea vase.

În aşezarea de la Brad au fost descoperite 8 exemplare din care 2 cenuşii, una roşie şi 5 dacice pictate, aparţinând ultimelor două niveluri dacice. Sunt prezente atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă. Numărul mai mare lucrate din ceramică pictată, indică şi perioada lor de folosire, sec.I î.e.n. - sec. I e.n.

23 - **Suporturi de vase.** În cadrul ceramicii lucrate la roată am inclus şi cele câteva suporturi confecţionate din pastă cenuşie, unele cu mult nisip în compoziţie, care le apropie de aşa zisa pastă ciment, cu forma rotundă ca nişte discuri, cu o margine puţin evazată, rotunjită la partea superioară şi cu muchie la cea de jos. Altele sunt inelare pe ambele feţe, uneori prevăzute cu un al doilea inel concentric.

La Brad s-au descoperit 4 exemplare pe care le prezentăm:

1 - **Suport de vas** (S 1 c 23, - 1,10; pl. 119/2; 286/2) din pastă cenuşie, cu mult nisip, lucrat la roată, prevăzut în partea inferioară cu un inel de susţinere cu marginile rotunjite, puţin oblic spre exterior, iar pe partea superioară cu două inele concentrice, din care cel exterior ceva mai înalt decât cel interior. Inelul interior este rotunjit iar cel exterior tăiat drept. Au diametrul de 28 cm, iar grosimea de 5 cm.

2 - **Suport de vas** (inv. 4560; S 1, c43, -0,55; pl.119/1; 284/3) din pastă cenuşie, fină, lucrat la roată, prevăzut cu un inel de fund mult evazat pentru susţinere, iar partea superioară, cu

marginea puțin evazată și rotunjită. Pe partea exterioară, la mijlocul piesei, ca decor, o nervură în relief. Diametrul părții de jos este de 6 cm, mai mare decât al părții superioare, care are doar 5 cm. Înălțimea piesei este de 2 cm.

3 - **Suport de vas** (S X, c 7, -1,25; pl. 120/1; 286/1) din pastă cenușie, cu mult nisip în compoziție, având baza tăiată drept, iar partea superioară prevăzută cu un inel, nu prea pronunțat, drept și ușor rotunjit. Are diametrul de 20 cm, iar grosimea de 2,4 cm.

4 - **Suport de vas** (S IX-A, c3, -1,30; pl. 120/2; 286/3) din pastă cenușie, fină, lucrat la roată (având caracteristicile enunțate la descrierea tipului), asemănător cu cel descris mai sus la nr. 3, doar că marginea este evazată. Are un diametru de 20 cm și o grosime de 2,36 cm.

Piese asemănătoare nu au mai fost publicate până acum dar, după cât se pare, ele există în cadrul ceramicii dacice. În orice caz, în săpăturile de la Răcătău[772] au apărut și probabil că există încă în multe așezări, dar nu au fost publicate. Suportul de la Poiana-Dulcești, publicat de Gh. Bichir, din sec. II-III e.n. nu este identic cu cele prezentate de noi având o cu totul altă formă[773].

După adâncimile la care au fost descoperite, aceste suporturi aparțin ultimului nivel dacic, respectiv sec I e.n., sau chiar în ultimele faze ale nivelului III dacic. Au apărut numai pe acropolă.

24 - **Vase cu gura pentru capac.** Așa cum o arată și denumirea sunt recipiente cu gura strâmtă prevăzute cu un prag unde se îmbucă un capac. Deși sunt puține exemplare, doar două descoperite pe acropolă, în ultimul nivel dacic, le-am inclus în repertoriul ceramicii dacice de la Brad, deoarece constituie, poate, tipul, sau în orice caz o verigă, timpurie în evoluția amforelor carpice cu capac.

25 - **Vase kernos.** Este clar că avem de a face cu un vas cu totul deosebit, care nu-și are antecedente în ceramica daco-getică, din care cauză, cele descoperite în așezările dacice sunt imitații ale vasului kernos, specific grecesc, care are un caracter votiv. Intrucât nu am putut consulta o bibliografie completă a acestui tip de vas, singurele noastre referiri la vasele grecești le-am făcut prin adoptarea denumirii ca atare și pentru exemplarele de la Brad sau din alte părți ale Daciei, unde s-au descoperit asemenea recipiente.

În așezarea de la Brad, am deosebit două tipuri de asemenea vase, care au o formă tubulară cu corp inelar. Primul tip are o poziție orizontală, și era făcut pentru purtarea pe cap, prevăzute cu cupule pentru turnare și ciocuri de scurgere a lichidului folosit la diverse libații. Unele din ele erau prevăzute cu protome animaliere atât pentru decor cât și la ciocurile de scurgere. Nu este exclus ca unele din aceste vase să fi avut pe partea superioară vase mai mici care comunicau între ele prin tubul inelar (un asemenea exemplar a fost descoperit la Valea Seacă-Bârlad, într-o așezare din sec. IV e.n.[774]). Al doilea tip îl reprezintă kernosul cu corpul inelar, tubular, dar așezat în poziție verticală fiind prevăzut cu un suport, cu un picior-talpă pentru menținerea lui în poziție verticală. Pe corp, în partea de sus este prevăzut cu un cupul pentru turnare, iar ceva mai jos cu un cioc de scurgere.

Din primul tip au fost descoperite la Brad mai multe exemplare, unele cu protome animaliere, dat toate sunt fragmentare. Unele sunt lucrate din ceramică dacică pictată, ceea ce indică, într-o oarecare măsură, și perioada de confecționare și folosire a lor în cadrul așezării de la Brad. Din cele câteva exemplare descoperite la Brad, prezentăm doar una mai semnificativă, care are o protomă animalieră.

Piesa (inv. 15483; (pl. 289/4)), de dimensiuni destul de mari după fragmentul și protoma păstrată, este confecționată din pastă cenușie, lustruită cu linii dese, așa încât puțin spațiu a

rămas mat. Se păstrează mai bine o protomă reprezentând un bovideu cu coarnele rupte de la jumătate, la fel botul din care se păstrează doar o mică parte cu locul ochilor marcați de câte două găuri, care pătrund circa 0,5 cm în pastă, urechile destul de mari, sunt ciulite, una din ele ruptă pe jumătate, gâtul înalt și prevăzut cu o nervură în relief, verticală, ce pornește din frunte și se termină pe spate. Din corpul vasului se mai păstrează doar o mică porțiune, care este suficientă pentru a indica tipul de vas. Deși din corpul vasului pornește o gaură prin mijlocul protomei, aceasta nu străpunge piesa, deci nu poate fi cioc de turnare.

Al doilea tip este reprezentat de un singur exemplar decoperit în groapa 4 S/ XXV, care este datată în sec. I î.e.n. și care poate fi pusă în legătură cu sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn din imediata apropiere. Vasul ca atare poate foarte bine să fi fost folosit la diverse ritualuri practicate în acest sanctuar (pl. 121). Trebuie să notăm, că, deocamdată, este singurul exemplar de kernos de acest tip descoperit în aria culturii dacice. Kernosuri de tipul I au mai fost descoperite la Răcătău și Poiana, dar nu au fost publicate. Toate sunt fragmentare și nu pot fi reconstituite cu precizie nici în desen, deoarece se păstrează doar mici părți din ele. Datarea acestui tip de vas în contextul descoperirilor de la Brad, poate fi făcută în limitele sec. II î.e.n. - I e.n. Însăși pasta din care au fost făcute multe din ele, cenușie sau neagră cu lustru, ne indică aceeași perioadă, după cum, cele din ceramică dacică pictată întăresc această datare. Dacă pentru originea vasului nu avem nici un dubiu, căile de pătrundere în zona Siretului, sunt mai incerte, deoarece piese asemănătoare nu au fost descoperite nici în zona vest pontică și nici în cea dunăreană. E. Moscalu, care se ocupă de acest tip de vas, notează existența lor la sudul Dunării, de unde probabil, au pătruns și la noi.

26 - **Pahare.** Au forma cilindrică sau ușor tronconică, cu fundul inelar, buza dreaptă și ușor rotunjită. Imită, în general, formele paharelor de sticlă, dar sunt destul de puține, ceea ce înseamnă că nu erau folosite în activitatea zilnică. Cănile de diferite mărimi, dar mai ales cele mici, înlocuiau cu destulă eficacitate paharele.

În săpăturile noastre de la Brad au fost descoperite doar câteva fragmente de pahare, în ultimul nivel dacic. Nici în alte așezări dacice nu sunt consemnate. Ele apar mai frecvent în sec. II-III e.n.[775]

27 - **Vase cu pereții drepți** sau ușor evazați, dând impresia unor recipiente tronconice. Au buza dreaptă și ușor rotunjită, fundul inelar. Sunt puține exemplare, descoperite în ultimul nivel dacic, pe acropolă.

Acest tip de vas, înseriat de I. H. Crișan pentru faza a III-a este considerat o imitație după formele romane. Cele 4 exemplare din Transilvania[776] la care se mai pot adăuga altele descoperite la Răcătău[777] sau în alte stațiuni, dar nepublicate, ne face să credem că vasul în discuție nu a avut o largă răspândire la geto-daci. Datarea lor în se. I e.n. este confirmată de nivelul în care au fost descoperite exemplarele de la Brad.

28 - **Oale** - lucrate la roată din pastă grosieră, având gura largă, corpul mult arcuit și fundul inelar. Sunt în general scunde și au ca decor linii orizontale incizate pe gât sau pe umăr. Buza este îngroșată spre exterior și rotunjită. Puține exemplare pe acropolă în ultimul nivel dacic.

Exemplare asemănătoare au fost descoperite și la Răcătău, datate în aceeași perioadă[778].

29 - **Vase borcan**, lucrate la roată, din pastă grosieră. Au forma vaselor borcan lucrate la mână. Unele sunt prevăzute cu un decor de linii incizate orizontale, dispuse pe gât.

Toate exemplarele descoperite la Brad, 7 piese fragmentare, aparţin ultimul nivel dacic de pe acropolă. Nici un vas din această categorie nu a fost descoperit în aşezarea deschisă (pl. 83/1-10; 286/5-11).

Numărul mic de exemplare din această categorie se explică prin ineficienţa în folosire, datorită faptului că nu rezistau, ca şi cele din pastă fină, la expunerea repetată la foc, în cazul preparării hranei şi era destul de greu de executat la roată, din cauza porozităţii pastei, care avea în compoziţie multe ingrediente. Apariţia acestui tip de vas în cadrul ceramicii lucrate la roată este întâmplătoare, rară şi fără semnificaţii deosebite.

Acest tip de ceramică apare încă din sec. II î.e.n., ca de pildă la Ocniţa[779], sau mai târziu la Poiana şi Răcătău[780]. Unele din vasele lucrate la roată din acest tip de pastă au folosit la păstrarea proviziilor, din care cauză au dimensiuni mari.

30 - **Căţui** - lucrate la roată, au apărut în mai multe aşezări dacice, ca de pildă la Bâtca Doamnei[781], Răcătău[782], Poiana[783], Grădiştea Muncelului[784] etc. Ele au forma tronconică, cu o singură toartă, dispusă pe mijlocul vasului, cu buza rotunjită dreaptă sau uşor profilată, fundul drept sau inelar, uneori profilat. Sunt executate din pastă grosieră, dar pereţii sunt mult mai subţiri decât la exemplarele lucrate cu mâna (pl. 101/1 - 3; 284/4,5).

La Brad au fost descoperite trei exemplare din care două întregi. Una (16063), fragmentară, are pereţii uşor arcuiţi, buza evazată şi profilată, la fel şi fundul. Lipseşte toarta. Un alt exemplar (9334) are buza rotunjită, uşor trasă spre interior, toarta cilindrică prinsă pe mijlocul vasului, ajungând până la nivelul fundului. Fundul inelar, este uşor profilat. Al treilea exemplar (8367) are buza evezată şi profilată, fundul inelar, profilat şi toarta prinsă pe corp şi adusă în jos până la nivelul fundului.

Primele două aparţin ultimului nivel dacic, iar cea de a treia face parte din inventarul gropii nr. 18 din C1, de cult, care este datată la începutul sec. I î.e.n.. Aşadar ceştile (două) lucrate la roată, din pastă grosieră, aparţin sec. I î.e.n. - I e.n., datare propusă şi pentru exemplarele descoperite în celelalte aşezări dacice[785].

31 - **Vase cu proeminenţe conice în interior** (pl. 101/4; 284/6). S-a descoeprit un singur fragment, din pastă fină, cenuşie, care provine, după cât se pare, dintr-o cană sau vas urnă. Fragmentul are pe partea interioară a vasului o proeminenţă conică, care avea acelaşi rost ca la exemplarele lucrate cu mâna.

Fragmentul descoperit la Brad (16470) aparţine ultimului nivel dacic. Acest tip de vas nu este prezent în toate aşezările dacice, dar există la Răcătău, tot în ultimul nivel dacic[786]. Folosirea lui este incertă. Oricum, proeminenţele conice nu puteau decât să separe sau să ţină la oarecare distanţă un alt vas, care intra în aceasta. Suntem tentaţi să credem că ar putea să fie vorba de încălzirea înceată a unui alt recipient fără a fi expus riscului fisurării.

32 - **Vas bitronconic** (pl. 101/6; 284/7). Fără torţi, cu buza dreaptă, uşor adusă spre interior, fundul inelar, mijlocul bine marcat, prevăzut pe trunchiul de con superior cu o nervură orizontală şi trei brâie simple, oblice, ca decor. Este confecţionat din pastă fină cenuşie. Şi acest vas este unicat în cultura dacică, dar care poate fi o imitaţie după un vas grecesc sau roman. A fost descoperit în aşezarea deschisă, la 0,60 m adâncime, deci în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n.

ORNAMENTE (DECORUL VASELOR LUCRATE LA ROATĂ)

Ca şi la ceramica lucrată la mână, decorul este foarte variat, şi cuprinde următoarele tipuri: decorul incizat, ştampilat, lustruit, în relief şi pictat. Gama largă de motive decorative, realizate pe diverse tipuri de vase, nu mai prezintă din punct de vedere cronologic, importanţa pe care am constatat-o la ceramica lucrată la mână deoarece nici una din motivele decorative sau tehnică de ornamentare nu este specifică unei anumite perioade, cu excepţia, poate, a ceramicii dacice pictate, care se încadrează în anumite limite şi a celei ştampilate. Din această cauză, valoarea ornamentelor ceramicii lucrate la roată rămâne legată de gustul pentru frumos manifestat de meşterii olari şi poate şi de cei care comandau anumite recipiente cu decorul preferat. Aşa încât toate tipurile de ornamente enunţate, cu excepţia celor două, au însoţit ceramica lucrată la roată de la apariţia ei în cadrul aşezării şi până în sec. II e.n. Din acest punct de vedere este normal să constatăm faptul că nici unul din motivele decorative nu domină o oarecare perioadă şi nici nu este tipică unui anumit recipient. O analiză mai amănunţită a decorului ar putea indica unele preferinţe pentru anumite tipuri de vase, dar şi în acest caz nu pot indica perioade cronologice strânse.

Motivele incizate, de pildă, sunt preferate mai ales pentru vasele mari de tip urnă, dar şi pentru cele mijlocii, fiind realizate, de regulă, cu ajutorul roţii olarului şi bineînţeles a unor unelte ascuţite, care după felul cum erau manevrate dădeau liniile orizontale sau benzile de linii prizontale în val, uneori dispuse în registru în care alternează cele în val, cu cele orizontale. Tot în categoria motivelor incizate, remarcăm pe cele în zig-zag, linia frântă sau motivul de linii oblice. Incizia este prezentă pe tot parcursul existenţei ceramicii lucrate la roată, de la Brad.

Motivul ştampilat este foarte rar. La Brad nu s-a descoperit decât un singur fragment dintr-un vas urnă mare, cenuşiu, care a fost decorat pe umăr cu câteva rozete (pl. 290/3). Vase cu astfel de motive decorative au fost descoperite şi în alte aşezări, ca de pildă la Răcătău[787], Poiana[788], Zimnicea[789], Pecica[790], care au fost datate în sec. II - I î.e.n. – I e.n. Exemplarul de la Brad, după context şi stratigrafie, poate fi datat în sec. I î.e.n.

Cel mai răspândit procedeu de ornamentare al ceramicii lucrată la roată este lustruirea. Tehnica aceasta este cunoscută încă din epoca bronzului, constituind şi pentru prima perioadă geto-dacică un mod frecvent de decorare, a ceramicii, mai ales pentru cea fină. Ceramica lucrată la roată, însă, dispune de o gamă foarte largă de motive decorative lustruite, care fac din unele recipiente adevărate opere de artă. Printre cele mai bogat ornamentate notăm fructierele, cănile, străchinile şi alte tipuri de vase, a căror frumuseţe este, uneori, deosebită. Merită să notăm, de pildă, combinaţiile de motive lustruite, dispuse în registre, uneori intercalate cu cele incizate sau în relief de pe unele fructiere, care sunt decorate atât în interior cât şi în exterior, unele străchini sau, mai ales, cănile de lux, ulcioarele, capacele, ori vasele cu tub. Printre motive remarcăm: cercuri simple sau concentrice, triunghiuri simple sau haşurate, benzi de linii verticale sau orizontale, intercalând cu zone mate, puncte, romburi, motivul *în căprior*, linii oblice, verticale sau în reţea, motivul brăduţului etc.

Decorul în relief este mai puţin frecvent în ceramica lucrată la roată, deoarece nu se putea realiza prin acest procedeu. Evident, în afară de nervurile în relief, care erau făcute cu uşurinţă, prin simple intervenţii cu unelte adecvate, în procesul confecţionării vasului. Datorită faptului că nu aveau un efect deosebit în decoraţia vasului respectiv, iar repetarea ducea la o supraîncărcare, nu s-a generalizat şi mai ales, nu a rămas decât în puţine cazuri, singurul decor al unui recipient.

În afară de acestea (nervurile în relief) s-au mai descoperit şi câteva recipiente care erau decorate cu butoni sau pastile, aplicate pe corpul vasului. Aceste însă, sunt puţine la număr şi se referă în special, la vasele urnă, de talie mijlocie.

Ceramica pictată o analizăm într-un capitol special.

ALTE OBIECTE DIN CERAMICĂ

Reprezentări plastice. Printre obiectele din această categorie descoperite la Brad, un loc deosebit îl ocupă figurinele antropomorfe, prezente în aproape toate aşezările dacice cercetate. Prezentăm în continuare cele 8 figurine antropomorfe şi una zoomorfă, descoperite în cursul săpăturilor de pe acropolă sau din aşezarea deschisă.

1 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/4; inv.12814), modelată din lut de culoare brun-gălbuie, bine frământat, dar cu ingrediente care dau suprafeţei piesei un aspect zgrunţuros. Corpul este rotunjit şi prevăzut pe partea din faţă cu două înţepături sus şi una jos, care sugerează ochii şi gura, iar nasul este marcat printr-o dungă în relief, verticală, obţinută prin ciupire, din masa de lut a corpului. Corpul este rectangular din care pornesc două proeminenţe conice mai mici care marchează mâinile şi două mai lungi, depărtate, pentru picioare. Burta este marcată, de asemenea, printr-o umflătură, sub care, între picioare este marcat sexul printr-o dungă mică în relief verticală obţinută, de asemenea, prin ciupire din corp. Gâtul este foarte puţin marcat printr-o zonă ceva mai îngustă decât corpul.

Piesa are înălţimea de 5,7 cm iar grosimea maximă, în zona de mijloc, de 1,8 cm. A fost descoperită pe acropolă la 1,80 m adâncime. Face parte din tipul II al figurinelor antropomorfe, după tipologia lui Silviu Sanie[791].

2 - **Figurină antropomorfă** (pl.287/5; inv.8773), modelată dintr- o pastă mai fină decât precedenta, fără ingrediente, de aceeaşi culoare, cu capul rotunjit, două alveole-ciupituri marchează ochii şi nasul, iar în zona mânilor şi picioarelor câte două proeminenţe uşor ascuţite şi rotunjite la capete, marcând mâinile în poziţie orizontală, iar picioarele depărtate, fără marcarea sexului. În mijloc, pe ambele feţe, câte o crestătură verticală, destul de adâncă, a căror semnificaţie nu o putem deslusi. În general, figurina este destul de neîngrijit lucrată. A fost descoperită în aşezarea deschisă, într-o groapă şi are înălţimea de 5,4 cm, iar grosimea maximă de 1,9 cm. Face parte din tipul II descris de Silviu Sanie.

3 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/1; inv. 8020), aproape identică cu cea de sus, doar că are mâinile în jos, ascuţită la capăt, iar picioarele depărtate şi aduse în faţă ca un fel de tălpi lăţite vertical şi ascuţite. Cu excepţia ochilor şi nasului, marcate ca la piesa de la punctul 2, nu mai are nici un element distinctiv, care să sugereze gura sau sexul. Un picior este rupt din vechime. A fost descoperită pe acropolă la 0,50 m adâncime şi are o înălţime de 5,3 cm.

4 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/8; inv. 11877), din pastă gălbuie cărămizie, bine frământată, cu capul rotunjit, unde sunt marcaţi ochii şi gura prin trei mici incizii orizontale şi nasul printr-o dungă în relief obţinută prin ciupirea pastei. Mâinile, în poziţie orizontală şi picioarele desfăcute, sunt marcate de patru proeminenţe conice. Nici un alt element nu mai apare. Este îngrijit lucrată şi a fost descoperită pe acropolă la 0,60m adâncime. Are înălţimea de 4,8 cm şi grosimea maximă de 1.1 cm.

5 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/7; inv. 8012) din lut ars, gălbui cărămizie, cu capul rotunjit, în care sunt marcate gura, nasul şi ochii cu ajutorul a trei scobituri, două oblice pentru ochi, una orizontală pentru gură şi între ele dunga în relief care sugerează nasul. Este marcat şi gâtul destul de vag, prin îngustarea părţii rotunde a capului, mâinile marcate prin două proeminenţe conice orizontale. În loc de picioare, în partea de jos piesa se îngroaşă cilindric şi este prevăzută cu o gaură pentru introducerea unei tije ce susţinea, probabil, piesa în poziţie verticală. Alte elemente nu mai are. Înălţimea este de 6,7 cm iar grosimea în partea de jos de 2,2 cm. A fost descoperită pe acropolă la 0.50 m adâncime.

6 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/2; inv. 8013) identică cu cea descrisă mai sus doar că ochii şi gura sunt marcate de trei incizii în loc de trei scobituri ca la precedenta. Lipseşte o mână. A fost descoperită la un loc cu precedenta. Are înălţimea de 6.6 cm, iar grosimea în partea de jos de 2.1 cm.

7 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/6; inv. 16596) din lut gălbui-cărămiziu, capul rotunjit, unde sunt marcate prin alveole nu prea adânci, gura şi ochii iar printr-o linie verticală în relief, realizată prin ciupire cu degetele din masa figurinei, este marcat nasul. Corpul scurt, după care urmează picioarele conice, desfăcute. Mâinile, sexul şi alte elemente anatomice nu sunt reprezentate. După mărimea nasului şi forma generală a piesei face parte din categoria figurinelor caricaturale, pe care Silviu Sanie le încadrează în tipul IV[792]. A fost descoperită pe acropolă la 0,75 m adâncime. Înălţimea piesei este de 3,6 cm iar grosimea maximă n zona nasului, de 1 cm.

8 - **Figurină antropomorfă** (pl. 287/3; 214/9) din lut ars, bine frământat, de culoare cărămizie, cu capul rotunjit şi uşor aplatisat, având marcate prin trei înţepături, ochii şi gura, iar nasul printr-o mică proeminenţă, formată prin strângerea pastei, încă moale, între degete. Gâtul marcat printr-o uşoară strângere a pastei, mâinile legate la spate şi picioarele depărtate ca două proeminenţe neregulate. Sexul este marcat printr-o gaură făcută în pasta moale. În partea de sus a mâinilor, în zona de legătură, o altă gaură străpunge piesa până la aproximativ jumătatea grosimii ei. Fără a fi prea bine lucrată, trebuie să menţionăm totuşi, netezirea suprafeţei ei. Este printre puţinele figurine de acest fel descoperite în aria culturii dacice şi poate fi pusă în legătură cu ceea ce scrisese R.Vulpe în 1931 privitor la figurinele magice de la Poiana şi captivii de pe reliefurile de la Adamclisi[793].

9 - **Figurină zoomorfă** (pl. 287/9; inv. 12431) lucrată din pastă grosieră, cărămizie, cu pete cenuşii sub forma unei labe de gâscă sau poate chiar a unei mâini cu degetele desfăcute, care se termină printr-o limbă uşor curbată. Piesa este plată şi destul de îngrijit lucrată cu toate că pasta poroasă nu a permis o finalizare prea bună. A fost descoperită în aşezarea deschisă într-o groapă. Are lungimea de 5,3 cm, lăţimea maximă de 3 cm, iar grosimea de 0,7 cm.

Prezentând cele 8 figurine antropomorfe putem să conchidem că atât forma cât şi tehnica execuţiei sunt similare cu majoritatea pieselor descoperite în marile aşezări dacice ca de pildă la Răcătău[794], Poiana[795], Tiseşti[796], Dumbrăveni[797], Buneşti[798], Pietroasele[799], Cătunu[800], Popeşti[801], Piscu Crăsani[802], Tinosu[803], Ocniţa[804], Marca[805] etc., datate destul de larg, în limitele sec. IV - I î.e.n. - II e.n. Dacă pentru cele mai vechi, cum ar fi piesele de la Buneşti, s-ar putea coborî cu datarea până în sec. II î.e.n. şi deci limita lor cronologică de început ar putea să aparţină acestu secol, sau eventual sfârşitului sec. III î.e.n.[806] pentru sfârşitul lor, descoperirile de la Dumbrava-Iaşi sunt edificatoare[807].

După formă am putut observa că nu toate sunt la fel. Unii cercetători au întocmit chiar o tipologie a lor, care a avut la bază doar diferențierile de formă[808]. Cum însă nici unul din tipurile propuse nu reprezintă un indiciu cronologic sau de altă natură, piese de același fel fiind descoperite în niveluri sau complexe arhelologice din aceeași perioadă, nu putem opera cu această tipologie în stabilirea existenței unor perioade distincte în care s-ar fi folosit un anume tip de figurine. Evident semnificația lor putea să aibă anumite nuanțe în folosire, legate de aceste diferențieri, dar nu putem considera un anumit tip ca fiind caracteristic doar unei etape și altul alteia, din aceleași considerente pe care le-am enunțat mai sus.

Pornind de la contextul în care au fost descoperite, (în strat, gropi și locuințe), este greu de stabilit semnificația acestor piese. Aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de acest tip de figurine le-au pus pe seama unor practici religioase. Aceeași semnificație o aveau și piesele de la Brad, fără a putea preciza ce anume ritualuri se realizau cu ele sau în prezența lor. Considerăm, totuși, că aspectul lor destul de rudimentar nu implică niște ritualuri prea complicate cum sunt înclinați unii cercetători să le atribuie. Prezente, poate, în fiecare locuință, erau folosite în practicile rituale zilnice sau la intervale mici legate de magie sau superstiții.

Încercând să încadrăm piesele de la Brad în tipologia întocmită de Silviu Sanie, observăm că 6 din cele 8 fac parte din tipul II, din care două 8012 și 8013 în varianta II C. Cel de-al șaptelea exemplar (16596) se încadrează în tipul IV. Din punct de vedere al datării observăm că doar unul (12814) din cele șase piese ale tipului doi apare în cel de-al doilea nivel dacic respectiv sec. II. î.e.n. sau poate începutul sec. I î.e.n., pe când celelalte aparțin ultimului nivel dacic, respectiv sec. I e.n. Din acest punct de vedere se poate constata, deci, că tipologic, toate piesele de la Brad care fac parte din tipul II, pot aparține ultimelor trei niveluri dacice. Situația este identică cu celelalte tipuri, dacă luăm în considerare contextele în care au fost descoperite în așezările dacice, ca de pildă la Răcătău sau Piscul Crăsani. Pentru cele două piese din varianta II C, descoperite la Brad, suntem și noi de părere că ar putea fi legate de un ritual aparte[809] și nu de uscarea uniformă a pieselor, cum credeau M. Tatulea și D. Vicoveanu[810].

Analiza pastei și în general aspectul lor rudimentar ne permit să credem că aceste piese puteau să fie confecționate în fiecare așezare, deoarece nu puneau probleme deosebite din punct de vedere al tehnicii. Asemănarea lor pe un spațiu atât de larg, dovedește existența ori a unui centru unic de confecționare ori a unui model emanat de un asemenea centru – eventual nu numai meșteșugăresc ci și religios, dacă ținem seama de existența unei mutații spirituale atât de bine documentate mai ales prin prezența sanctuarelor cu aliniamente sau circulare din aria culturii dacice. În acest context am include și faptul că se poate vorbi despre adevărate pelerinaje ce puteau fi făcute la marile sanctuare de către populația dintr-o anumită zonă, cu care ocazie puteau achiziționa asemenea piese. Altfel este greu de explicat similitudinea unor obiecte atât de mici pe un spațiu atât de larg.

Protome. În cadrul inventarului ceramic din așezarea de la Brad, un loc aparte îl ocupă reprezentările zoomorfe sub formă de protome. deși numărul pieselor de acest fel nu este atât de mare, merită să le acordăm o atenție deosebită, deoarece, răspândite în multe din așezările dacice cercetate, constituie un element specific acestei populații, fiind legate ca și alte obiecte, cum ar fi plastica antropomorfă, de diverse ritualuri religioase sau superstiții.

Exceptând protoma de la vasul kernos, pe care l-am descris mai înainte, în cuprinsul așezării de la Brad s-au descoperit 12 protome zoomorfe pe care le prezentăm în continuare.

1 - **Protomă zoomorfă** (pl. 122/2; 289/2; inv. 16381), din pastă fină, cenuşie, în forma unui cap de viţel cu coarnele rupte, botul ascuţit, rupt în partea de jos, sub bărbie două ciupituri în pasta moale, ochii marcaţi prin două cerculeţe incizate, pe frunte o linie incizată orizontală şi pe creştet o pastilă mică. Urechile rupte se mai păstrează doar locul, iar gâtul cilindric, destul de lung, cu o uşoară curbură în partea dorsală. Nu se poate şti din ce tip de piesă făcea parte. Nu este exclus să fi făcut parte tot dintr-un vas kernos sau un capac. A fost descoperită în aşezarea deschisă la 0.40 m adâncime, deci în ultimul nivel dacic. Are înălţimea de 8.9 cm şi lăţimea în zona coarnelor, de 4.3 cm. Şi această piesă este, din punct de vedere al reprezentării zoomorfe, unică în cultura dacică, fiind complet diferită de cele descoperite în alte părţi ale Daciei.

2 - **Protomă zoomorfă** (pl.122/1; 288/2 inv. 19648), din pastă fină, cenuşie închis, reprezentând un cap de berbec, cu botul alungit şi uşor curbat în jos, coarnele în relief, mult curbate, pornesc din frunte în nghi, formând un fel de creastă care se prelungeşte, mult aplatisată pe bot. Ochii sunt marcaţi prin două găurele rotunde nu prea adânci făcute în pastă moale. Gâtul scurt, cilindric, uşor curbat în partea dorsală şi prevăzut cu o linie verticală lustruită. Are înălţimea de 5 cm şi grosimea gâtului de 2,8 cm. A fost descoperit pe acropolă la 1,10 m adâncime, în ultimul nivel dacic. Piese asemănătoare au fost descoperite în mai multe aşezări dacice.

3 - **Protomă zoomorfă** (pl.122/3; 289/1; inv. 4494), cap de berbec, din pastă grosieră, cărămizie, cu botul scurt, rotunjit, gura marcată printr-o linie incizată, orizontală, ochii prin două înţepături rotunde, iar coarnele printr-un brâu în relief, crestat, mult curbat, terminat printr-o buclă închisă, gâtul foarte gros. După formă ar părea că face parte dintr-un căţel de vatră. A fost descoperită pe acropolă în ultimul nivel dacic. Are înălţimea de 6,3 cm. Şi acest tip de protomă este foarte frecvent între descoperirile dacice.

4 - **Protomă zoomorfă** (pl.289/3; inv. 16577), oarecum identică cu precedenta, dar păstrată numai o parte din ea, cu brâul care marchează coarnele, alveolat, iar pe spate marcând baza gâtului, un alt brâu alveolat. Are urme de ardere secundară. Provine tot de la un căţel de vatră. Înălţimea păstrată este de 5.5 cm. A fost descoperită pe acropolă, la 0,50 m adâncime deci tot în ultimul nivel dacic.

5 - **Protomă zoomorfă** (pl. 123/1; 288/7 inv. 16441), din pastă fină, cenuşie, reprezintă capul unui berbec, cu botul şi o parte din coarne rupte. Cornul care se păstrează porneşte din frunte şi se arcuieşte unghiular. Ochii sunt marcaţi de două găurele rotunde iar gâtul, destul de lung, este oval în secţiune. Are înălţimea de 6,5 cm, iar gâtul, pe axul lung are 3,4 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă în Gr. 10/S XI. Deşi nu este identic cu celălalt (19648), face parte din aceaşi categorie, destul de frecventă în aşezările dacice.

6 - **Protomă zoomorfă** (pl. 123/2, 288/6; inv. 16144), oarecum identică cu precedenta, se păstrează doar o parte, un singur corn în relief, gâtul şi o gaură care marca ochiul. Botul şi celălalt corn au fost rupte din vechime. Pe tot corpul prezintă linii dese lustruite vertical. A fost descoperit pe acropolă în Gr. 18/C I, care a fost datată la începutul sec. I î.e.n.. Are înălţimea de 7 cm, iar axul lung al bazei gâtului de 3,9 cm.

7 - **Protomă zoomorfă** (pl. 123/3, 288/1; inv. 16645), din ceramică dacică pictată, roşie-cărămizie, pastă fină, reprezentând tot capul unui berbec, cu botul lung, adus în jos, ascuţit şi rotunjit, coaarnele în relief mult curbate în sus. Protoma se află la punctul de legătură al torţii unui vas cu tub, cu vasul propriu zis. În faţă are o pastilă aplicată. Ochii sunt marcaţi de două

puncte pictate cu roşu. Zona de demarcaţie între gâtul berbecului şi vas este pictată cu o dungă roşie închis, la fel pastila, coarnele şi mijlocul corpului, între coarne, de la vârful botului până în partea dorsală. Este o piesă unicat în cultura materială dacică. A fost descoperită pe acropolă, la 0,70 m adâncime, în ultimul nivel dacic. Înălţimea capului este de 2 cm, iar lungimea de la bot la partea din spate a coarnelor de 3.1 cm.

8 - **Protomă zoomorfă** (pl. 118/4, 288/8; inv. 16630), din pastă fină, cenuşie, reprezentând, probabil, tot un berbec, cu coarnele în relief, aplicate, arcuite în faţă. Botul lung se pierde în decorul vasului cu tub unde, de fapt se află protoma, la punctul de legătură între toartă şi vas, ca la piesa precedentă. Alte elemente de fizionomie nu mai prezintă. A fost descoperită pe acropolă la 1m adâncime, deci sec I e.n. Lungimea păstrată a corpului este de 5 cm.

9 - **Protomă** (pl. 288/9; inv. 16170), din pastă fină, cenuşie, rotundă în secţiune şi curbată. La curbură, în exterior, o porţiune carenată. Vârful rupt, din care cauză nu putem şti dacă a fost o reprezentare zoomorfă. După curbura părţii de jos s-ar părea că face parte dintr-un vas kernos. Înălţimea piesei este de 5 cm, iar grosimea în partea de jos de 2.6 cm. A fost descoperită pe acropolă la 0.90 m adâncime, în ultimul nivel dacic.

10 - **Protomă** (pl. 288/3; inv. 16476), din pastă fină, cenuşie, lustruită, de formă cilindrică, la un capăt mai groasă, la celălalt mai subţire, ruptă la ambele capete. Are lungimea de 8.2 cm; diametrul la capătul gros de 1,6 cm, iar la celălalt capăt de 1,3 cm. A fost descoperită pe acropolă la 1.40 m adâncime, respectiv în nivelul III dacic.

11 - **Protomă** (pl 288/4; inv. 16375), identică cu cea precedentă, dar în lungime de 7,4 cm, diametrul la un capăt de 1,8 cm iar la celălalt de 1,5 cm. A fost descoperită tot pe acropolă la - 0,60 m adâncime, deci în ultimul nivel dacic.

12 - **Protomă** (pl. 288/5; inv. 15548), din pastă fină, cu lustru negru la exterior, având forma cilindrică cu capetele rupte. Are lungimea de 6 cm şi diametrul de 3,6 cm. A fost descoperită pe acropolă la 2,30 m adâncime în cel de-al doilea nivel dacic, ceea ce corespunde sec. II î.e.n.

În concluzie putem spune că majoritatea protomelor zoomorfe (7 din 12) reprezintă capul de berbec, patru de formă cilindrică, neidentificabile din punct de vedere al reprezentării şi una de viţel. Având în vedere faptul că protomele de berbec sunt prezente în majoritatea aşezărilor dacice, printre care Poiana, Răcătău, Dumbrava, mai ales la *căţeii de vatră*, considerăm ca verosimilă ipoteza după care aceste reprezentări sunt legate de anumite culte sau practici religioase, frecvente la populaţia traco-dacică încă din perioada de început a Latènului[811]. Trebuie să consemnăm faptul că în afară de berbec şi alte animale erau reprezentate în protomele descoperite în diverse aşezări (Popeşti, Piscu Crăsani, Poiana, Răcătău, Bâtca Doamnei etc.) ca simboluri legate de anumite practici religioase[812]. Un loc aparte îl ocupă reprezentările de la Cârlomăneşti, care sunt puse pe seama unui meşter local[813].

Miniaturi de vase. Între descoperirile de la Brad, un loc important îl ocupă vasele miniatură confecţionate atât la mână, din pastă grosieră, cât şi la roată, din pastă fină, cenuşie sau oşie. Recipientele cele mai des imitate sunt căţuile şi vasele borcan din ceramică grosieră, şi cănile din ceramică fină, lucrate la roată. Deşi nu se cunoaşte rolul acestor imitaţii, jucării sau piese de cult, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că imită formele cele mai frecvente de vase, folosite de daci. Căţuia, ca recipient de iluminat, prezentă în fiecare locuinţă, chiar în mai multe exemplare, dar şi ca vas pentru oficierea unor ritualuri religioase, cunoaşte cel mai mare

număr de exemplare, fiind descoperită, mai ales, în ultimele două niveluri dacice de pe acropolă şi în aşezarea deschisă.

Vasele miniatură apar în ultimele trei niveluri dacice, dar cele mai multe aparţin sec. I î.e.n.. Exemplare asemănătoare sau chiar identice au fost descoperite la Bâtca Doamnei, Răcătău, Poiana, Piscu Crăsani, Grădiştea, Popeşti, Ocniţa, Pecica etc. şi sunt datate mai ales în sec. I î.e.n. - II e.n. Continuă să existe în perioada următoare mai ales în aşezările carpice din Moldova.

Pastile din lut - de formă rotundă, cu marginile uşor rotunjite, plate, având cele două feţe uşor adâncite spre mijloc. Unele exemplare au formă sferică, ca nişte proiectile de praştie. Sunt realizate din pastă grosieră, cărămizie. La Brad s-au descoperit trei exemplare, două pe acropolă şi una în aşezarea deschisă, aparţinând ultimului nivel dacic. Diametrul pieselor este de 1,5 - 1,7 cm. Nu se ştie la ce puteau folosi, probabil jucării. Piese asemănătoare s-au descoperit la Răcătău şi probabil şi în alte aşezări dar nu au fost publicate datorită lipsei de importanţă.

Semne pe vase. În cadrul ceramicii lucrate la roată s-au descoperit mai multe fragmente de vase care au diverse semne realizate prin zgâriere, după ardere. Unele din ele reprezintă litere latine sau greceşti, altele, diverse semne care au semnificaţii ce nu le putem desluşi. Facem prezentarea lor pentru a consemna existenţa unor meşteri sau proprietari de vase care ştiau să scrie, în cadrul populaţiei dacice.

- **fragment amforă de culoare roşie** (15493) care are zgâriat semnul X. După dimensiune ar putea fi vorba nu de o literă ci de întretăierea a două linii oblice, în care braţele de sus sunt mai mici decât cele de jos. Întrucât fragmentul are liniile zgâriate pe toată lungimea sau lăţimea lui, nu se poate şti ce dimensiuni a avut semnul respectiv. Lungimea fragmentului de vas este de 10,5 cm iar lăţimea de 7,5 cm; liniile zgâriate au lungimea de 6,6 cm şi 6 cm. A fost descoperit pe acropolă la1,50 - 1,70 m adâncime din al treilea nivel dacic, respectiv sec. II - I î.e.n.

- **fusaiolă** (4411) de culoare cărămizie, are zgâriat pe una din feţe trei litere - A, II şi V, (pl. 34/11 şi 234/11)

- **vas cu două torţi** (6685) lucrat la mână, din pastă cărămizie, are zgâriat pe o parte un brăduţ, iar pe cealaltă parte, mai multe linii, a căror semnificaţii nu le-am putut descifra (pl. 54/9).

- **căţuie** (16253) are pe fund, incizat, două cercuri concentrice, unite într-un singur loc cu o bară (pl. 70/7; 265/11). Poate fi legat de cultul soarelui.

- **căţuie** (8354), are pe fund, incizat, două cercuri concentrice, neunite, dar, probabil cu aceeaşi semnificaţie (pl. 70/10; 285/10)

- **căţuie cu două torţi** (16464), are incizat pe o parte doi brăduţi, iar pe cealaltă parte doi brăduţi, dar înte ei există semnul X, de asemenea, incizat (pl. 74/1; 275/4)

- **cană** (6737), cenuşie, lucrată la roată, are pe umăr un semn incizat, o linie frântă (pl. 97/2; 275/2)

- **cană de lux**, cenuşie, la roată, are pe gât un semnn zgâriat, format dintr-o linie verticală, şi lângă ea o alta cu trei ramificaţii (pl. 101/5; 285/3)

- **rondelă de piatră**, are pe ambele feţe câte un motiv mai complicat, zgâriat, prezentat mai pe larg la capitolul respectiv (pl. 118/3; 241/4)

- **fragment de amforă**, rozie, are pe gât un semn zgâriat format din trei linii drepte dispuse oblic şi o buclă care se prinde de prima linie (pl. 171/1)

- **fund de vas**, probabil un kantharos, import, de culoare roz-gălbui, are incizat, pe fund, două litere II și A (pl. 189/9)

- **fragment din vas, import**, cu pictură albă, are zgâriat un semn format din două triunghiuri unite (pl. 321/6)

- **fragment de vas, import**, cu pictură albă, are zgâriată litera A (pl. 193/8; 321/3)

- **fund de vas, import**, roz-gălbui, are zgâriate pe partea exterioră mai multe linii oblice, cu un capăt la marginea fundului, iar celălalt către mijloc, unele se unesc (pl. 194/4; 321/12)

- **farfurie, import**, are pe fund și pe partea inferioară, deasupra fundului, mai multe liniuțe scurte, zgâriate, a căror semnificație nu am putut-o desluși (pl. 199/5)

- **fragment de vas**, import, are zgâriat, pe fund, un semn format din trei linii oblice, care se unesc la un capăt (pl. 199/7)

- **fragment de vas**, import, are zgâriat, pe gât, un semn format din două ancore, dispuse în sens invers, care se unesc la mijlocul curburii (pl. 201/7; 324/7)

- **kantharos**, cenușiu, la roată, are zgâriat pe o parte un semn care seamănă cu o barcă cu vâsle, iar pe cealaltă un semn dintr-o linie frântă. Poate fi legat, de asemenea, de cultul soarelui, barcă solară[814].

- **fragment de vas**, cenușiu, la roată, are zgâriat în zona decorului incizat, semnul format din trei linii oblice, care se unesc la un capăt, semn întâlnit pe un alt exemplar prezentat mai sus (pl. 290/4)

- **fragment de vas** descoperit în S II c 3 - 0,55, din pastă cenușie, lucrată la roată, are pe fund zgâriată litera A.

După cum se poate vedea, din cele 20 piese cu semne zgâriate, făcute după ardere, 6 au litere grecești sau romane, două au, pe lângă alte semne și brăduțul, iar celelalte, diferite linii drepte, oblice sau ondulate.

Din cele 6 care au litere, 3 sunt vase din import și 3 din ceramica locală. Cea mai frecventă este litera A, prezentă pe patru piese - două de import și două locale, semnul Π este prezent pe doouă piese - una locală și una de import, la fel și semnul X. Un singur V, dar cu brațele ceva mai desfăcute decât normal, se află pe o fusaiolă locală alături de litera A și Π.

Din celelalte semne merită să ne oprim la cel format din trei linii care se unesc la un capăt, prezente pe un vas de import și pe unul local, precum și semnul de forma a două ancore, de pe vasul de import, care pot fi considerate semne de capacitate sau proprietate. Mai complicate ni se par semnele de pe vasul kantharos precum și cele de pe rondela de piatră, care pot fi legate de anumite practici religioase.

Semne pe vase au fost descoperite și în alte stațiuni, ca de pildă la Răcătău[815] sau Ocnița[816]. Unele chiar apropiate de ale noastre, cum ar fi cel de pe cana cenușie cu inscripție pe buză și pe corp de la Ocnița[817], dar a căror semnificație încă nu a fost deslușită. Și aici ca și la Ocnița, literele A și X sunt cele mai frecvente[818].

Faptul că aceste semne zgâriate (sgrafitti) sunt prezente atât pe vasele locale cât și pe cele din import, ne dovedește că populația locală era aceea care le folosea. De regulă aceste semne arătau fie capacitatea vasului, fie proprietarul sau conținutul lor. Cert este că prin aceasta întărim ipoteza după care populația dacică se slujea de scrieerea grecească sau latină, așa cum nota, pe bună dreptate, D. Berciu[819].

Creuzete (pl. 124/1 - 17; 125/1 - 15; 291/1 - 21) - recipiente mici, de formă conică, din pastă cenușie sau neagră, puternic arse, unele chiar zgurificate, prezentând la exterior excrescențe provenite de la topirea pastei la temperaturi înalte. Au forma conică, cu marginile

drepte, rotunjite. Multe din ele au în interior sau chiar la exterior rămăşiţe de metal topit, în special bronz. Au dimensiuni nu prea mari, de la 2 la 6,5 cm.

Au fost descoperite atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă, în strat sau în locuinţe şi gropi. Cele mai multe aparţin ultimelor două niveluri dacice, dar nu lipsesc nici în cel de al doilea nivel de pe acropolă, însă numărul lor este extrem de mic, doar două exemplare în gropi, ce pot aparţine ultimelor faze ale acestui nivel sau chiar celui următor. Au fost descoperite 32 de exemplare din care 14 în aşezarea deschisă.

În afară de forma conică s-a mai descoperit un exemplar (8643), cu corpul rotunjit, ca un bol, având gura largă, pereţi scunzi şi drepţi, iar fundul rotunjit. A fost descoperit în aşezarea deschisă, într-o locuinţă bordei.

Piese asemănătoare, sau chiar identice au fost descoperite în majoritatea aşezărilor dacice şi sunt o mărturie a generalizării meşteşugului prelucrării metalelor la geto-daci. Este suficient să amintim că piese de acest fel, au fost descoperite în principalele aşezări dacice din Moldova: Poiana[820], Răcătău[821], precum şi în celelalte părţi ale ţării, cum ar fi: Socu Bărbăteşti[822], Ocniţa[823], Pecica[824] sau cetăţile din Munţii Orăştiei. Aproape toate au fost datate în limitele sec. II î.e.n. - II e.n.

CERAMICA DACICĂ PICTATĂ

Prezentă în aproape toate aşezările dacice mai importante[825], ceramica dacică pictată nu s-a bucurat, până în prezent de un studiu amănunţit, în care să fie analizate toate aspectele legate de forme, decor, tehnică, datorită faptului că în mare majoritate aceste materiale nu sunt publicate exhaustiv din nici una din aceste aşezări cu excepţia, poate, a celei de la Piatra Craivei[826].

Cele câteva studii asupra acestui tip de ceramică nu au cuprins decât aspecte legate de importurile elenistice sau romane ceramica aşa-zisă *de curte* cu motive vegetale, goemetrice şi zoomorfe, sau simple prezentări de obiecte ce fac parte din această catogorie[827]. Cel mai simplu şi mai complet studiu asiupra ceramicii dacice pictate, mai ales pentru cea descoperită în Transilvania, s-a făcut într-un studiu publicat în Dacia precum şi în lucrarea *Ceramica daco-getică, cu privire specială la Trainsilvania*, care aparţin lui I. H. Crişan.

Tipul de ceramică dacică pictată prezentă în aşezările dacice, cu excepţia celei din Munţii Orăştiei, este cea cu pictură geometrică şi foarte rar cu motive vegetale, iar formele vaselor sunt locale sau imitaţii după cele elenistice ori romane. Din punct de vedere tehnic, vasele erau lucrate la roată, arse la roşu-gălbui, unele acoperite cu o angobă gălbui-rozie, peste care se picta cu alb sau nuanţe diferite de roşu până la maroniu. Nu lipsesc nici vasele lucrate cu mâna, cărămizii, pictate cu benzi maronii sau albe precum şi vase lucrate la roată, cenuşii, pictate cu benzi roşii sau albe. Acestea sunt foarte rare (pl. 126; 127; 295/5,6)

Ceramica dacică pictată descoperită la Brad este, în general, frangmentară şi cuprinde o gamă variată de forme, pe care le prezentăm în ordinea numărului de pise identificate pe baza fragmentelor ceramice care aparţin unui anumit tip de vas[828].

Recipientul cel mai frecvent în ceramica pictată este **cana**, de factură locală, care cuprinde întreaga gamă a cănilor dacice caracteristice perioadei sec. I î.e.n. - sec I e.n. Majoritatea acestora au buza evazată, corpul bombat, fundul inelar şi toarta supraînălţată (pl.128-131; 132/3, 6, 7). Nu lipsesc nici aşa numitele căni de lux, care sunt pictate pe corp cu benzi orizontale de culoare roşie-maronie. La cană este preferată pentru pictură, zona gâtului şi a buzei, mai puţin partea inferioară, care, uneori nu are decât un cerc pictat deasupra inelului de

fund. Torţile sunt uneori acoperite în întregime cu vopsea roşie sau decorate cu benzi simple orizontale sau în zig-zag.

Motivul decorativ este compus din benzi înguste sau late orizontale, benzi orizontale şi triunghiuri haşurate cu linii oblice, benzi late orizontale unite cu altele oblice sau verticale dispuse din loc în loc, benzi roşii alternând cu altele albe sau gălbui orizontale, linii orizontale albe pe corpul roşu etc. Decorul de pe unele căni este asemănător cu cel de pe imitaţiile de kantharos (pl.141-144; 296,297).

În aşezarea de la de la Brad s-au descoperit 382 de căni cuprinzând atât formele mici cât şi cele mijlocii sau mari. Repartizate pe zone şi complexe situaţia este următoarea; 272 căni pe acropolă şi 110 în aşezarea deschisă, dintre acestea 300 au fost descoperite în strat, 2 în locuinţe de suprafaţă, 17 în locuinţe adâncite, 28 în gropi şi 35 în şanţul de apărare. Pe adâncimi, cele mai multe sunt în nivelul de suprafaţă - de la 1 exemplar între adâncimea de 1,90 - 2,10 m la 38 între 0,20 - 0,50 m pe acropolă şi de la 5 exemplare între 0,90 - 1,15 m la 38 între 0 - 0,40 m în aşezarea deschisă.

Pe locul secund în ceea ce priveşte numărul pieselor din ceramică pictată, în aşezarea de la de la Brad, se situează **fructiera**. Este recipientul cu cea mai bogată gamă de motive decorative, fiind de obicei, pictată atât în interior cât şi în exterior (pl.133-137; 298-301). In funcţie de marginea lor, care este zona preferată pentru pictură, deosebim patru tipuri de fructiere dacice pictate;

I - Fructiere cu buza adusă spre interior şi apoi evazată, cu marginea curbată şi adusă în jos (pl.133/1, 3, 4);

II - Fructiere cu marginea adusă spre interior şi apoi evazată drept, marginea exterioară adusă în jos (pl.134, 135);

III - Fructiere cu marginea evazată spre exterior, drept, puţin îngroşată spre partea exterioară (pl.136);

IV - Fructiere cu marginea evazată oblic spre exterior, apoi dreaptă (pl.137/11,13,15).

Fiecare din aceste patru tipuri are câte o caracteristică privind motivistica. Astfel, pentru tipul I este caracteristic motivul de benzi paralele pe buză, câte una sau mai multe, uneori unele subţiri alternând cu altele mai late şi printre ele câte o bandă ondulată, pentru tipul II – benzi roşii mai late alternând cu altele mai gălbui, orizontale, paralele, unele au pe marginea exterioară a buzei câte două şănţuiri paralele, iar interiorul cupei este de obicei pictat în întregime cu roşu, pentru tipul III este caracteristic decorul din două benzi roşii late, paralele orizontale, unite din loc în loc de câte o bară sau mai multe verticale sau oblice de aceeaşi culoare, iar între ele puncte mari sau bare oblice în ambele sensuri (în căpriori), cu interiorul cupei, de obicei, complet roşu, iar pentru tipul IV este caracteristic decorul din benzi orizontale sau linii în zig-zag pe partea teşită, executat cu culoare albă pe fondul gălbui al vasului.

Interiorul cupei fructierelor este pictat într-o singură culoare sau cu diverse motive, linii roşii spre maronii ca: cercuri concentrice unite prin câte două linii oblice în ambele sensuri iar fundul cupei cu raze sau cruci înscrise în cerc. La exterior multe din fructiere au un decor în benzi orizontale paralele.

Piciorul fructierelor este, în general, mijlociu, profilat, decorat, de obicei, cu benzi orizontale simple, uneori intercalate cu linii ondulate. Piciorul la fructiera care foloseşte banda lată este decorat şi el cu benzi late de aceeaşi culoare (pl. 137/1 - 10, 12, 14)

Până în prezent s-au descoperit 357 fructiere din care 282 pe acropolă şi 75 în aşezarea deschisă. Ca şi în situaţia cănilor, abundenţa mai mare se constată în straturile superioare atât pe

acropolă cât şi în aşezarea deschisă, de la 1 exemplar între 1,90 - 2,10 m la 40 între 0,20 - 0,50 m pe acropolă şi de la 3 între 0,90 - 1,15 m la 20 între 0, - 0,40 m în aşezarea deschisă.

Un alt tip de vas, foarte frecvent în aşezările dacice îl reprezintă imitaţia după vasul **kantharos**. Deosebim două grupe mari de imitaţii după acest tip de vas şi anume: a) cu picior şi b) cu fundul inelar. Vasele din prima grupă sunt cele mai apropiate de originale, având, în general, torţile cu placă sau în unghi, bine executate. După compoziţia pastei sunt locale. Decorul la această grupă de vase este compus, în general, din triunghiuri pline, linii oblice pe corp, benzi orizontale mai late unite prin linii oblice în ambele direcţii (în căpriori), torţile pictate în întregime sau cu dungi oblice din loc în loc (pl. 138/2 - 6; 139/1; 140/2. 6. 7; 302/4; 303/3).

A doua grupă, cele mai numeroase, au corpul drept, mijlocul rotunjit către fundul terminat într-un inel, buza dreaptă, uşor evazată sau îngroşată, cu nervuri orizontale în relief. Torţile în bandă sau cilindice, inelare (pl. 138/1; 139/2-9; 140/3-5; 302/1. 3, 5; 303/1-2, 4-7)

Motivele decorative sunt foarte variate, dispuse mai ales, pe peretele drept al vasului, fiind obţinute din multiple combinaţii de linii orizontale, verticale, oblice, ondulate, în ghirlande, în reţea, triunghiuri haşurate sau pline, linii oblice, decor de puncte şi linii orizontale. Torţile vopsite în întregime sau folosindu-se aceleaşi motive ca pe corpul vasului. Partea inferioară a vasului este de obicei nedecorată sau decorată cu câte una, sau două benzi orizontale (pl. 141-151; 304-305)

Şi acest tip de vas este destul de frecvent în descoperirile de la Brad, însumând 184 de exemplare, din care 132 pe acropolă şi 52 în aşezarea deschisă. Se păstrează cam aceeaşi proporţie ca la fructiere, frecvenţa mai mare fiind în straturile superioare, dar prezent în primele faze ale nivelului din sec. I î.e.n.

Capace. Majoritatea capacelor au forma unor vârfuri de con, mai mult sau mai puţin aplatisate. Cele mai multe au câte un prag pentru unirea cu vasul pe care îl acoperă. Sunt prevăzute cu butoane de prindere de diferite forme şi mărimi. Decorate numai pe partea exterioară şi pe buton, motivistica este de asemenea, variată, ca rezultat al combinaţiilor de benzi orizontale late sau înguste, simple; benzi ondulate, bare verticale şi oblice, care formează ferestruici umplute cu culoare alb-gălbuie, ramuri de brad în poziţie verticală. Unele capace sunt pictate pe tot corpul cu roşu. Butoanele de prindere sunt decorate pe disc cu cercuri concentrice, X înscris în cer, cercuri concentrice adâncite sau cercuri simple (pl. 132/1, 2, 4, 5; 152; 153; 306; 307).

Din cele 74 exemplare descoperite, 51 provin de pe acropolă, iar 23 din aşezarea deschisă. Deşi numărul lor este mult mai mare în nivelurile superioare, ele apar pe acropolă doar de la adâncimea de 1,50 m, pe când, în aşezarea deschisă, situaţia se menţine aceeaşi, adică începând cu nivelul de jos.

Străchinile sunt prezente în aşezarea de la Brad sub două forme principale: **a)** cu picior şi **b)** cu fundul inelar. din punct de vedere numeric predomină a doua categorie. Ca şi la celelalte recipiente, motivele decorative se bazează pe combinaţiile de benzi şi linii orizontale, verticale, oblice, în zig-zag. Pentru decor se foloseşte mai mult buza vasului şi interiorul. Multe din străchini sunt pictate complet în interiorul cupei cu culoarea roşie sau maronie (pl. 154-156; 308-309).

Păstrând proporţia ca şi la celelalte vase descrise, menţionăm apariţia lor din cele mai vechi faze ale nivelului din sec. I î.e.n., cu excepţia aşezării deschise, unde, probabil cu totul

întâmplător, nu apare nici un exemplar la adâncimea de 0,90 - 1,15 m. Din cele 52 exemplare, 38 s-au descoperit pe acropolă, iar 14 în aşezarea deschisă.

Un alt tip de recipient, foarte frecvent în aşezările dacice îl constituie **vasul cu corpul bombat**, fundul inelar, buza adusă spre interior, îngroşată şi profilată sau teşită oblic, care sunt decorate, mai ales, cu benzi orizontale late precum şi cu diverse combinaţii de benzi, linii, triunghiuri, etc. (pl. 157 - 162; 310-313). Atât pe acropolă, cât şi în aşezarea deschisă, ele apar ceva mai târziu decât celelalte vase, numărul lor fiind mai mare în straturile de suprafaţă. Astfel, din cele 23 vase de aces tip descoperite pe acropolă, doar unul aparţine nivelului -1,30 - 2,10m, iar în aşezarea descisă, din cele zece exemplare doar unul este la adâncimea de 0,70 - 0,90m.

Platouri, decorate pe partea exterioară cu benzi paralele, orizontale, nu prea late. Unele sunt pictate în întregime cu aceeaşi culoare. Numărul lor este mai mare pe acropolă – 10 – şi destul de puţine în aşezarea deschisă – 2 (pl. 163/9, 11; 165/2; 314/6).

Vase tip urnă, cu buza evazată, gâtul decorat cu caneluri adânci, de diverse mărimi, pictate mai ales pe gât şi buză, dar şi pe corp, cu benzi roşii sau alb-gălbui, unele înguste, altele late. Asemenea vase au fost descoperite numai pe acropolă – 11 – în straturile superioare, precum şi în locuinţe sau gropi (pl. 164; 315).

Vase cu tub, având buza adusă spre interior, cu torţile în bandă sau cu trei cilindri, care unesc, pe diametru, marginile vasului, au ca decor, pe corp, benzi orizontale, paralele, unele unite din loc în loc de bare verticale, toarta şi tubul decorate cu linii simple sau ondulate (pl. 165/3, 6-8; 166; 167; 314/3,5; 316).

Din cele 9 exemplare, 8 au fost descoperite pe acropolă şi unul în aşezarea deschisă. Pe acropolă ele apar între adâncimile de 0,50 - 1,50 m. Din această categorie de vase se remarcă un fragment care are o protomă de berbec, dispusă în zona de unire a torţei cu buza vasului. Este, deocamdată, unicat între descoperirile de ceramică dacică pictată.

Farfurii – 6 exemplare, din care trei pe acropolă şi trei în aşezarea deschisă, decorate în interior şi în exteerior cu benzi orizontale concentrice (pl. 163/1-8, 10; 317/1-4).

Strecurători, cu buza evazată, 5 exemplare descoperite pe acropolă decorate numai la exteiror cu benzi orizontale pe corp. (pl. 165/9, 10; 168; 314/1. 2, 4)

Cupe cu picior – 5 exemplare, din care trei în aşezarea deschisă.

Vase de cult, de formă dreptunghiulară, cu protomă şi cioc de scurgere, decorate cu benzi înguste oblice şi verticale, triunghiuri pline, unele alungite. Din cele 5 exemplare descoperite, trei provin din aşezarea deschisă (pl. 169; 170/2; 318/1-4). Asemenea tip de vase, din categoria ceramicii lucrate la roată, nu s-a descoperit decât în aşezarea de la Răcătău şi Brad. Un exemplar de la Răcătău a putut fi restaurat. Nu este exclus ca vase de acest tip să fie prezente şi în alte aşezări dacice, dar, deocamdată, nu a fost semnalat nicăieri.

Vase cu pereţii drepţi, de tip căzănel, buza îngroşată, pe corp ancore aplicate şi decor pictat din benzi orizontale simple, alternând cu benzi ondulate. S-au descoperit 5 exemplare pe acropolă (pl. 170/3, 4; 317/5, 6)

Vase chernos, 3 exemplare din care 2 pe acropolă decorate cu benzi orizontale (pl. 165/1, 4, 5)

Ulcioare, 2 pe acropolă decorate cu benzi simple orizontale la baza gâtului şi pe corp (pl. 165/13, 14; 170/1; 318/6, 7)

Rondele, 2 bucăţi în aşezarea deschisă făcute din fragmente de vase cu pictură (pl. 165/11, 12; 318/5)

Vase cu gura largă, corpul bombat – un exemplar pe acropolă, având ca decor benzi late orizontale.

Vase cu corpul bombat – un exemplar în aşezarea deschisă cu decor din benzi orizontale late.

Boluri simple – un exmplar pe acropolă decorat cu benzi orizontale.

Din cele prezentate putem deduce că în aşezarea de la Brad a existat o producţie de ceramică dacică pictată destul de abundentă, folosită de marea majoritate a populaţiei acestei aşezări. Numărul mai mic de vase în aşezarea deschisă este explicabil nu prin folosirea în mai mică măsură a acestui produs de către locuitorii de aici, ci prin intensitatea de locuire, marcată de grosimea stratului de cultură din acestă perioadă, care este la jumătatea celui de pe acropolă.

Fără a intra în probleme de cronologie, considerând că marea majoritate a lucrărilor de până acum au elucidat în bună măsură problema datării acestui tip de ceramică, este necesar să menţionăm că ceramica dacică pictată apare încă de la începutul sec. I î.e.n. sub influenţa ceramicii elenistice şi romane, demonstrată atât de formele de vase caracteristice acestei perioade cât, mai ales, de prezenţa şi în primele faze ale nivleului din sec. I î.e.n. de la Brad[829]. Cu toate acestea, urmărind, pe acropolă frecvenţa unor tipuri de vase dacice pictate, la adâncimi diferite, ne putem da seama de nivelul producţiei acestor bunuri în anumite perioade. Astfel, începând de jos în sus, merită subliniată apariţia primelor recipiente de acest fel încă de la adâncimea de 1,90 - 2,10 m, deci din cel de al treilea nivel dacic de la Brad. Acestea aparţin, desigur, primelor faze ale acestui nivel, indicându-se şi formele de vase care apar pentru prima dată, şi anume: fructiera, cana, strachina, kantharosul şi farfuria. Numărul pieselor, mic la început, continuă să crească, atingând cifra cea mai mare către adâncimile 0,70 - 1,10 m, deci prima jumătate a sec. I e.n., pentru ca după aceasta, numărul exemplarelor unor tipuri să se menţină, în timp ce ale altora să scadă. Printre cele care se menţin, sunt, în general, tot formele locale, şi anume: fructiera şi cana. Alte două tipuri de vase dacice pictate – vase cu gura spre interior şi strecurători – apar de la adâncimea de 1,50 - 1,70m, deci la jumătatea sec. I î.e.n. şi cunosc o evoluţie apropiată de a celorlalte descrise anterior, după cum vasul cu tub sau capacul, care apar de la adâncimea de 1,30 până la 1,50 m devin din ce în ce mai numeroase către jumătatea sec. I e.n. Cele mai multe tipuri de vase dacice pictate s-au descoperit în ultimele faze ale sec. I e.n., dar numărul exemplarelor este mai mic, datorat, poate, şi împrăştierii lui de către cimitirul medieval sau construcţiile moderne care au afectat ultimele niveluri dacice. Piese destul de numeroase s-au descoperit şi în locuinţe sau gropi, a căror datare ne indică aceeaşi situaţie stabilită pentru cele din strat, respectiv sec. I î.e.n. - sec. I e.n. Cu excepţia a 4 tipuri: platouri, farfurii, strecurători, vase cu gura largă, toate celelalte se găsesc şi în locuinţe şi mai ales în gropi.

În aşezarea deschisă situaţia este asemănătoare. Faptul că principalele tipuri de vase cunosc aici o mărire a numărului de exemplare în ultimul nivel, constituie o indicaţie elocventă privitoare la situaţia de pe acropolă unde, aşa cum notam, cimitirul medieval şi construcţiile moderne au împrăştiat o parte din materialul arheologic existent. Trebuie să remarcăm de

asemenea, faptul, că în aşezarea deschisă lipsesc unele tipuri de vase, cum ar fi: strecurători, ulcioare, vase urnă, vase cu gura largă de tip căzănel, vase cu pereţii drepţi, boluri, chernos – situaţie care poate fi explicată, mai ales, prin suprafaţa încă mică cercetată din acestă zonă şi mai puţin prin faptul că ele nu au fost folosite de populaţia care locuia aici.

Se cuvine să menţionăm, de asemenea, faptul că vasele pictate cu benzi late cuprind o bună parte din formele autohtone şi în consecinţă nu se mai poate vorbi de o grupă aparte, care ar proveni din import, după cum prezenţa elementelor decorative cu vopsea albă, la multe din vasele descoperite la Brad constituie o dovadă a autohtoniei şi acestui tip[830].

În concluzie, consemnăm faptul că acest tip de ceramică, cea mai înaltă realizare a meşterilor olari daci, existentă în aproape toate marile aşezări dacice, este legată de dezvoltarea meşteşugurilor şi de puternicele influenţe exercitate de ceramica elenistică, prezentă pe aceste meleaguri ca urmare a schimburilor comerciale [831]. Producerea ei de către localnici era impusă nu numai de dezvoltarea meşteşugurilor, în special a olăritului, ci şi de faptul că produsele greceşti erau prea scumpe şi destul de rare.

Dacă apriţia acestui tip de ceramică este uşor de lămurit, mai greu ni se pare a explica fenomenul abandonării ei, ce nu poate fi legat de evenimentele de la 105 - 106 ci de unii factori economici, care nu au mai dat posibilitatea meşterilor olari daci să mai producă asemenea ceramică cu toate calităţile ei[832]. Este binecunoscut faptul că populaţia dacică a continuat să producă o ceramică fină şi după cucerirea romană, continuând multe din formele cunoscute anterior. Printre tipurile şi formele de ceramică care nu mai apar după această dată, se numără şi ceramica dacică pictată. Printre cauzele care au putut determina dispariţia acestui produs ceramic, nu lipsit de interes ar fi şi acela că elementul principal în confecţionarea ei – vopseaua – nu constituia un produs local. În consecinţă ea a putut fi confecţionată doar atâta vreme cât materia primă pentru decor, respectiv coloranţii, putea să fie procurată pe cale comercială, din zonele cu care existau relaţii de schimb. Cum acestea au fost perturbate de evenimentele amintite, care au provocat multe alte schimbări în cultura materială şi spirituală ulterioară, este firesc să considerăm dispariţia acestui tip de ceramică, ca un fenomen legat de noile raporturi impuse de cuceritori, nu numai în zonele ocupate ci şi în cele din afara graniţelor Imperiului.

Numai aşa ne putem explica faptul că deşi populaţia carpică, dacă ne referim doar la populaţia dacică din această zonă, care a continuat să producă o ceramică fină, din care nu lipsea cea arsă la roşu (oxidată) acoperită cu un slip de culoare roşie cărămizie, nu produceau şi ceramică pictată sau nu imitau formele greceşti – mai ales kantharosul – atât de frecvent în perioada anterioară. După cum principalele forme – fructiera, cana, strachina, vasul urnă etc. – existente mai înainte în număr mare în repertoriul ceramicii dacice pictate, nu mai sunt acum produse de meşterii olari ai acestei perioade. Formele amintite, cu mici transformări, continuă să apară frecvent în ceramica fină cenuşiue. Ca atare, nu tehnica producerii ei constituia elementul care sta la baza dispariţiei ceramicii pictate, ci materia primă, care lipseşte, fiind un produs importat dintr-o zonă cu care meşterii olari ai acestei perioade nu mai aveau legături.

Raportat la surafaţa cercetată, numărul pieselor de ceramică pictată este destul de mare, peste 1150 exemplare, poate cel mai mare din aria culturii dacice, dacă ne referim la staţiunile cercetate până în prezent şi a căror rezultate au fost publicate. Oricum, publicarea exhaustivă a pieselor din acestă categorie şi din celelalte aşezări dacice ne va da posibilitatea să avem o imagine mai clară asupra dezvoltării meşteşugului olăritului la daci, după cum limitele producerii ei constituie şi un indiciu cronologic destul de important, care marchează una din cele mai importante etape de dezvoltare a culturii şi civilizaţiei dacice.

CERAMICA DE IMPORT

Alături de alte produse care făceau obiectul mărfurilor de import, ceramica deţine un rol destul de important. Comerţul cu produse ceramice, mai ales greceşti şi romane, a cunoscut o dezvoltare din ce în ce mai mare pe măsură ce ne apropiem de sfârşitul mileniului I î.e.n.. Este o dovadă a dezvoltării relaţiilor de schimb cu lumea celor două mari civilizaţii ale Europei – greacească şi romană – precum şi a posibilităţilor materiale sau gusturilor din ce în ce mai rafinate ale lumii geto-dacice, care în ultimele două secole î.e.n. şi primele din e.n. îşi putea permite, graţie dezvoltării economice, procurarea unor produse de lux, care întreceau în fineţe şi calitate, produsele similare ale meşterilor olari daci.

Ceramica, în dubla ei calitate, de ambalaj al unor produse mult vehiculate de negustorii greci, romani sau localnici şi obiect de tranzacţie comercială, în cazul recipientelor de mare fineţe, căutate mai ales de aristocraţia locală ce-şi putea permite achiziţionarea lor la preţuri, deigur, foarte mari în comparaţie cu produsele similare locale, constituie unul din elementele de bază ale inventarului aşezărilor dacice, care ajută în bună măsură la datarea multor complexe arheologice. Pe lângă rolul de reper cronologic, ceramica de import a avut o mare înrâurire asupra ceramicii locale, multe din formele importate fiind transpuse într-o manieră proprie în olăria locală, după cum elemente privind tehnologia producerii ei au constituit un exemplu pentru meşterii, locali care au realizat, aşa după cum aminteam mai înainte, produse ceramice ce puteau sta alături de multe din vasele greceşti sau romane.

Studierea ceramicii de import descoperite la Brad, ne-a oferit surpriza unei cantităţi nesperat de mari în comparaţie cu cele ce se ştia, până în prezent, din publicaţiile de specialitate, referitoare la prezenţa ei în marile aşezări dacice. În acest context este necesar să subliniem faptul că în niciuna din aceste mari aşezări, cu excepţia, poate, a celei de la Pecica[833], Ocniţa-Vâlcea[834], care beneficiază de monografii, nu sunt publicate toate materialele de import descoperite. Aceste materiale au fost prezentate selectiv şi numai în condiţiile în care au putut servi la datarea unor complexe arheologice în care s-au descoperit. Aşa se face că literatura de specialitate nici nu poate opera cu date statistice complete privitoare la importul ceramicii în cadrul marilor aşezări dacice, ceea ce constituie un impediment în dimensionarea comerţului cu astfel de produse existent în ultimele secole ale mileniului I î.e.n. şi primele din era noastră.

Începem prezentarea ceramicii de import descoperită la Brad, în ordinea numărului de exemplare ale diferitelor tipuri de vase care au constituit obiectul comerţului cu populaţia locală. Având în vedere faptul că cea mai mare parte a recipientelor sunt în stare fragmentară, este necesar să amintim că apartenenţa unui fragment ceramic la un anume tip de vas sau chiar la un singur exemplar s-a făcut ţinându-se seama atât de compoziţia pastei, culoarea, decorul, cât şi a părţii de vas căreia îi aparţine, aşa încât se înlătură posibilitatea ca mai multe fragmente să fie atribuite aceluiaşi vas sau mai multe fragmente din acelaşi vas să fie înseriate ca aparţinând la mai multe exemplare. Excepţie fac fragmentele de amfore luate ca bază de calcul în stabilirea numărului de exemplare, care poate fi împărţit la 3 sau la 4, deoarece au fost notate ca număr de exemplare doar torţile, fundul şi buza, evident care nu aveau caracteristici net deosebite. Luând n considerare şi faptul că în cadrul unui carou din zona săpată în fiecare campanie, care corespunde cu o suprafaţă de cel puţin 6 m.p. la secţiunile cele mai mici de pe acropolă şi de 4 m.p. în aşezarea deschisă, precum şi adâncimea de 0,20 m între două colectări de materiale este greu să credem că se poate greşi în aprecierea numărului de exemplare. De altfel, prin compararea unor materiale ceramice, chiar amorfe, pe suprafeţe şi adâncimi mai mari, s-a ajuns

la concluzia că posibiliatatea de a greşi în aprecierea numărului de exemplare nu ajunge la 5 la sută.

Cel mai răspândit tip de recipient din ceramica de import îl reprezintă amfora, atât de necesară transportului pe apă a uleiului de măsline sau a vinurilor din zona mediteraneeană, care constituiau principalele produse cerute de populaţia locală şi pentru care negustorii greci, romani sau localnici se avântau la distanţe apreciabile de principalele zone de producţie sau comerţ. În acest context trebuie să consemnăm faptul că aceste ambalaje (amforele) rămâneau la locul de destinaţie al produsului transportat, deoarece prin forma lor asigurau cele mai ideale condiţii de păstrare a calităţii acestor produse. Evident nu trebuie să neglijăm faptul că o parte din ele puteau lua drumul înapoi în condiţiile în care negustorii străini transportau produse lichide pentru zonele mediteraneene, în special mierea de albine. După cum se ştie scopul comerţului cu zona din nordul dunării nu era obţinerea de monedă, care deşi existentă, avea o circulaţie destul de restrânsă, mai ales cea locală, ci obţinerea de produse mult căutate în sud: miere, ceară, piei, lână, cereale şi mai ales sclavi[835].

Amforele descoperite la Brad, aproape în totalitate fragmentare, din care cauză nu am încercat o tipologie a lor, le-am catalogat, în funcţie de culoare în trei categorii: albicioase, roşii şi gălbui. Criteriul culorii dându-ne posibilitatea să le includem în linii generale, în anumite tipuri cunoscute pentru această perioadă. La aceasta mai adăugăm luarea în considerare, atunci când a fost cazul, a unor părţi din ele, care constituie caracteristici ale unor tipuri de amfore cum ar fi: buza, toarta şi fundul. Remarcăm, de asemenea, faptul că nici una din ele nu are ştampilă, din care cauză nu le putem include în tipurile de amfore cunoscute şi datate pe baza lor. Cum în literatura noastră de specialitate nu există un studiu al acestui tip de recipient, prezent în număr foarte mare în aşezările dacice, este greu să facem, numai pe baza descoperirilor de la Brad, o clasificare şi o datare precisă a lor. Pentru aceasta am folosit un studiu care ni s-a părut mai apropiat de realităţile descoperirilor noastre şi pe baza căruia prin analogii de formă, am încercat să datăm unele piese de la Brad. Evident nu am uitat nici poziţia stratigrafică a unora din ele pentru a face o legătură cu tipul de amforă şi datarea ei. Doar două fragmente de amforă (pl. 171/1, 5), de culoare roşie, descoperite în ultimul nivel dacic de pe acropolă poartă pe ele nişte semne zgâriate (grafitti) identice sau asemănătoare cu cele de pe fragmentele de la Stoeneşti[836].

Aşa cum arătam mai sus, criteriul separării după culoare ne-a dat posibilitatea unei prime clasificări, care are corespondenţe mai mari cu anumite tipuri de amfore. De pildă, culoarea albicioasă, cu o pastă mai fină, este caracteristică amforelor de tip Cos şi presudo Cos. (pl. 172/1, 2; 326/1, 2). Majoritatea torţilor din această pastă şi culoare sunt bifide, incluse de Silviu Sanie în grupa **d** a torţilor de amforă datate în sec II î.e.n. - I î.e.n.[837] (pl. 173/1, 2, 4, 5; 174/1, 2). Nu lipsesc nici alte tipuri de torţi, cu secţiune ovoidală, cu şănţuiri sau chiar rotunde, care aparţin altor tipuri de amfore, însă numărul lor este destul de mic în comparaţie cu al celorlalte. (pl. 171/2-4, 6-9; 173/7,11; 174/1,2; 175/1,12; 176/1-8; 178/1-3,8-11; 179/2,3,5-9; 180/1,2; 181/3; 327/4,7,8,9,15; 177/1-18). De asemenea există şi torţi bifide din pastă de culoare gălbuie sau rozie, dar şi acestea sunt în număr foarte mic.

Din categoria pastei albicioase, fine, am putut restaura o amforă de Cos (pl. 172/1) cu o înălţime de 71 cm şi o capacitate de 42,726 l şi un exemplar pseudo Cos (pl. 172/2) cu diametrul gurii de 10,5 cm, a fundului de 4,7 cm, o circumferinţă de 73,5 cm, înălţimea de 10,4 cm şi capacitatea de 19,782 l. Statistic consemnăm prezenţa unui număr de 438 fragmente pe acropolă şi 121 în aşezarea deschisă, ceea ce poate să reprezinte circa 109 sau 146 exemplare dacă împărţim cifra totală la 4 sau la 3, pe acropolă şi 30 sau 40 exemplare în aşezarea deschisă.

Numărul nu mi se pare prea mare dacă avem în vedere perioada lungă de existență a lor, prezente în cele 4 niveluri dacice de la Brad, datate în limitele sec. IV î.e.n. - II e.n.

Culoarea gălbuie caracterizează, mai ales, amforele fusiforme cu gâtul lung și îngust, torțile arcuite, ovale, în secțiune cu una sau mai multe șănțuiri longitudinale, de factură romană dar și mai vechi, dacă luăm în considerare faptul că apar din primul nivel dacic de aici (pl. 178/6, 7; 179/4; 180/1-7; 181/1; 327/1,3,5). În total au apărut 493 fragmente pe acropolă și 291 în așezarea deschisă, ceea ce reprezintă, după criteriul de mai sus 164 sau 124 pe acropolă și 91 sau 72 din așezarea deschisă. După cum reiese din datele stratigrafice, observăm numărul mare al lor în ultimele două niveluri dacice și mai ales în ultimul nivel ca dovadă a pătrunderii în mai mare măsură a mărfurilor romane.

Culoarea roșie a amforelor este caracteristică, în special celor cu gura largă (pl. 179/1, 10; 182/1-4; 183/1-26; 184/1; 327/2,6,10,12). Multe din fragmente pot aparține și altor tipuri de amfore, chiar Rodos, având în vedere că apar din primul nivel dacic. De altfel unele fragmente de gât, torți sau fund pot fi atribuite, pe baza formei caracteristice acestui tip de amforă. Numărul pieselor din această categorie este cel mai mare – 702 pe acropolă și 251 în așezarea deschisă, respectiv 234 sau 175 pe acropolă și 83 sau 62 în așezarea deschisă.

Examinând diferitele elemente ale acestor recipiente constatăm prezența, la Brad, a mai multor tipuri de amfore, care în general au fost studiate și prezentate în lucrările de specialitate ale cercetătorilor noștrii[838] sau din alte zone[839].

Așa, de pildă, se constată prezența mai multor tipuri de amforă care au caracteristici ale buzei ce definesc un anume tip. Toate sunt profilate, îngroșate spre exterior, dar în diverse feluri: rotunjit, evazat, oblic, în unghi, cu marginea interioară oblică, rotunjită sau cu una sau cu mai multe șănțuiri. Cele mai mari cu gura largă, de culoare roșie, au, de obicei, buza evazată și îngroșată la exterior și oblică sau rotunjită la interior. Cele de culoare albicioasă au buza îngroșată la exterior, cu gâtul, în general, puțin bombat către zona de prindere a torților și interiorul buzei oblic sau ușor rotunjit, iar cele gălbui au, în general, buza evazată și rotunjită.

După forma buzei, pe baza analogiilor cu amforele prezentate de Zeest notăm prezența amforelor de Kios (pl. 183/2, 16, 5) care fac parte din grupa 11 b și 12[840], amfore din sec. IV - III de tip 24 d[841] (pl. 181/3; 180/5, 6), de tip Soloha I - II datate și în sec. IV - III î.e.n.[842] (pl. 183/1, 4, 6), de tipul 61 a, 62 și 77 c (pl. 182) (pl. 183/20, 24)[843]. Unele tipuri de buze prezente la Brad nu-și găsesc analogii în această zonă din nordul Mării Negre.

Forma torților, de asemenea variată, ne indică, pe baza acelorași analogii, prezența unor amfore din sec. IV - II î.e.n. ca de pildă tipul 30 b (pl. 176/3) de formă aproape dreptunghiulară în secțiune[844], rotunde – din aceeași perioadă, de Rodos[845], bifide de Cos, sec. IV - I î.e.n. de tipul 51,52,52 a, 54, 61 a și 62 a și b[846], rotunde sau ovale în secțiune, cu una sau mai multe șănțuiri longitdinale, de tipul 63, 64 b, 65 b, 67 b, 72, 73 din sec. I - II e.n.[847] (pl. 171/10; 173/6, 9; 174/2-4, 6, 7; 185/1; 186; 187)

Pe baza formei fundului pot fi identificate amfora de Thasos din sec. IV - II î.e.n.[848], Sinope, varianta târzie Rodos, la buze sau torți, există forme de funduri care nu-și găsesc analogii la cele prezentate în lucrarea amintită. Este vorba, în primul rând, de amforele cu fundul profilat, cu dop sau cu decorul incizat (pl. 183/8,10; 185/1-6; 226/3-8; 227/11,13,14,16; 184/5)

Analogii pentru unele forme, ca de pildă cele cu torțile bifide și pseudo Cos sau fusiforme, cu fundul concav ori plin, de epocă romană, constatăm și în alte zone din estul Europei[850]. Analogiile nu sunt perfecte nici cu materialele prezentate de Silviu Sanie, atât din punct de vedere al datării, cât și al tipului de amforă pe baza cărora s-au întocmit tabelele de la pag. 149 și 150[851]. Un studiu amănunțit al tuturor vaselor de acest tip, din așezările cercetate,

datate mai întâi pe baza poziției lor stratigrafice sau complexelor în care s-au descoperit, ar putea oferi o bază pentru o încercare de tipologie a amforelor neștampilate din zona de la est de Carpați și odată cu aceasta stabilirea zonelor cu care populația de aici a întreținut relații comerciale de-a lungul timpului.

În încercarea de a demonstra existența la Brad, a mai multor tipuri de amfore, ne-am bazat pe analogiile amintite, dar și pe existența unor exemplare în nivelurile cele mai vechi de aici. Dacă procedeul s-ar aplica la toate așezărite cercetate, rezultatul ar putea fi mult mai concludent nu numai pentru demonstrarea existenței unor legături comerciale cu mai multe centr din zona Mării Negre sau Mediteraneene ci și a unei intensități mai mari a acestora, dovedite de existența unui volum mult mai mare de recipiente de acest fel decât ce se cunoaște până în prezent.

În afară de cele câteva amfore ștampilate descoperite în principalele așezări dacice de pe Valea Siretului - Răcătău și Poiana, se poate menționa o cantitate impresionantă de fragmente sau chiar piese întregi, care aparțin acelorași tipuri de recipiente (vase) constatate la Brad. Acest lucru demonstrează, în bună măsură, importanța Văii Siretului pentru comerțul cu produse sudice în perioada amintită, indicând, totodată, și posibilitatea ca acest râu să fi fost navigabil până la Brad, dat fiind că amforele constituiau principalele ambalaje ce se transportau mai ales pe apă.

Cea de a doua categorie de ceramică care face obiectul importului dacic în perioada sec. IV î.e.n. - II e.n. o reprezenta recipientele din pastă fină, mult căutate pentru frumusețea lor. Numărul acestora nu se ridică la nivelul amforelor, însă varietatea tipurilor este mult mai mare. Costul foarte ridicat al acestor produse a constituit motivul limitării numărului de exemplare în așezările dacice, dar au contribuit în mare măsură la dezvoltarea olăriei locale prin încercarea de a imita sau de a prelucra în manieră proprie tipurile de vase de import, fapt ce a dus la o dezvoltare fără precedent a meșteșugului olăritului la geto-daci.

Marea majoritate a acestor vase se păstrează în stare fragmentară, ceea ce ne obligă la o prezentare sumară a lor, insistând asupra exemplarelor întregi, întregibile sau cu elemente de decor deosebite, toate incluse în formele de vase pe care le-am putut identifica după fragmentele de buze, torți sau funduri caracteristice unor anumite tipuri de vase. Ca și la amfore, ordinea prezentării ține seama de numărul exemplarelor descoperite.

KANTHAROS

1. Fragment kantharos, de culoare roșie, cu decor barbotinat - frunzuliță - inv. 10521 (pl.188/2; 319/9)
2. Fragment kantharos, de culoare roșie, cu toartă în formă de placă, inv. 15431.
3. Fragment kantharos, de culoare roșie, cu toartă în formă de placă, inv. 13942.
4. Fragment kantharos, terra sigillata, cu smalț gălbui, decor barbotinat și ove în relief, torțile cu placă, având formă de capitel pe mijlocul cărora se află o dungă în relief cu capetele sub formă de săgeată, inv. 1667. Piese asemănătoare au fost descoperite și în alte zone și au fost datate în sec. I - II e.n. de epoca romană[852]. După adâncimea la care a fost descoperită la Brad, aparține ultimului nivel dacic – deci sec. I e.n. (pl. 189/3; 319/6).
5. Fragment kantharos, roșu-gălbui, cu picior - S X, c 2/B, - 1,50 m.
6. Fragment kantharos, roșu - S XXIV, c 3-4, - 0,80 m.
7. Fragment kantharos, de culoare roșie, S XXIII, Gr.2.

8. Fragment kantharos, de culoare roşie, S XXIV, Gr. 2.
9. Fragment kantharos, de culoare roşie-gălbuie, Bd/65, S IV/c 1 E, - 0,60 m.
10. Fragment kantharos, terra sigillata cu decor barbotinat, smalţ cafeniu, S XXV, c 9, - 0,70 m (pl.188/9; 319/12).
11. Fragment kantharos,de culoare roşie, S XXIV, c 4, - 1 m.
12. Fragment kantharos (pl.191/3) de culoare roşie, cu torţile uşor arcuite în sus, în zona căreia este aplicată neglijent o bucăţică de lut. S X, c 4 A, - 1,50 m.
13. Fragment kantharos, roşu, cu torţile sub formă de placă biconcavă, S X, c 7, - 1,25 m.
14. Fragment kantharos, apropape identic cu cel de sus, S X, c 13, - 1,25 m.
15. Fragment kantharos, de culoare roşie, torţile cilindrice, S X, c 7, - 0,75 m.
16. Fragment kantharos, roşu, S X, c 6, - 1,25.
17. Fragment kantharos, cu picior, de culoare roşie, S X, c 7, - 1,25 m.
18. Fragment kantharos, cu smalţ cafeniu, S X, c12, -1 m.
19. Fragment kantharos, de culoare roşie, torţile sub formă de placă, cu decor de linii incizate, S X, c 10, - 0,70 m (pl.191/1).
20. Fragment kantharos (pl.192/15), de culoare roşie, torţile sub formă de placă biconcavă, decorate cu linii incizate; S X, c 9, - 0,50 m.
21. Fragment kantharos, roşu, cu torţile în acoladă, S X, profil N (pl. 191/2).
22. Fragment kantharos, terra sigillata, cu smalţ maroniu, decorat cu ove în relief sub buză şi linii orizontale adâncite, S X, c 10, - 1,50 m (pl. 189/5; 319/1). O piesă asemănătoare în nordul Mării Negre[853].
23. Fragment kantharos, roşu, cu smalţ maroniu, terra sigillata,S VII-A, c 5, - 1,70 m.
24. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, decorate cu linii incizate, S I, c 19, - 0,70 m.
25. Fragment kantharos, aproape identic cu cel de sus, dar mai scurtă placa. Bd/65,Gr.I.
26. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, decorate cu linii incizate. Bd/65, S IV, c 9, - 1,80 m.
27. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, fără decor. Bd/65, Gr. 1.
28. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, decorate cu linii incizate, Bd/65, Gr. 1.
29. 7 fragmente kantharos, de culoare roşie, S IV, c 13, - 0,60 m.
30. Fragment kantharos, roşu, cu picior, S I, c 21, - 1,10 m.
31. Fragment kantharos, de culoare roşie, S I, c 25, - 0,70 m.
32. Fragment kantharos, cu smalţ cafeniu, Bd/65, S IV, c 5, - 1,40 m.
33. Fragment kantharos, terra sigillata, cu smalţ maroniu, S VI,c 15, - 090 m.
34. Fragment kantharos roşu, S V, c 18, - 1,50 m.
35. Fragment kantharos, terra sigillata, cu vopsea maronie, S III, c 32, - 0,40 m.
36. Fragment kantharos, terra sigillata, cu torţi cilindrice, Bd/66, S IV, c5, - 0,65 m.
37. 2 fragmente kantharos, cu smalţ maroniu, S II, c 1, -1m.
38. Fragment kantharos, roşu, S I, c 37, - 0,37 m.
39. Fragment kantharos, roşu, S VI, c 5, - 0,60 m.
40. Fragment kantharos, terra sigillata, cu smalţ maroniu, S VI, Loc. mare.
41. Fragment kantharos, cu smalţ multicolor, S II, c 1, - 0,30 m.
42. Fragment kantharos (pl. 189/1; 319/10), roz gălbui, cu barbotină, S I, c 37, - 0,80 m.
43. Fragment kantharos, roşu, cu pictură albă, S V, c 16, - 1,30 m.(pl. 192/5; 320/2).
44. Fragment kantharos, roşu, cu smalţ maroniu, S II, c 6, - 0,90 m.
45. Fragment kantharos, roşu, cu pictură albă, Bd/66, S A

46. Fragment kantharos, roşu, cu smalţ verde, având ca decor o ghirlandă, Bd/65, S II b, c 21 (pl.189/6; 319/4)
47. Fragment kantharos, roşu cu pictură albă, S V, c 17, - 1,70 m.(pl.192/4; 323/3).
48. Fragment kantharos, roşu cu pictură albă, Bd/66, S A (pl.192/1; 320/1)
49. Fragment kantharos (pl.189/10; 319/13), roşu cu barbotină, terra sigillata, S V, c 19, -0,80 m.
50. Fragment kantharos (pl.189/1; 319/5), roşu, terra sigillata, cu barbotină, S V, c 19, - 0,40 m.
51. Fragment kantharos, roşu terra sigillata, cu barbotină, S VI, c 13, - 0,70 m.
52. Fragment kantharos, roz-gălbui, caolin, având pe fund zgâriate două litere Π şi A, S I, c 6, - 1,60 m (pl.189/9)
53. Fragment kantharos, roşu, cu decor de linii orizontale incizate sub buză şi deasupra zonei fundului - 14331.
54. Fragment kantharos, roşu, decorat cu linii orizontale incizate pe corp, S XXIII, c 5, - 0,50 m.
55. Fragment kantharos,roşu, terra sigillata, cu smalţ maroniu (15056).
56. Fragment kantharos, roşu, terra sigillata, cu smalţ maroniu (15053).
57. Fragment kantharos, roşu, terra sigillata, cu smalţ maroniu (15055).
58. Fragment kantharos, roşu, terra sigillata, cu smalţ maroniu (15054).
59. Fragment kantharos, maroniu, torţile cu placă biconcavă, decorate cu linii incizate (13341).
60. Fragment kantharos, roşu (13318).
61. Fragment kantharos (13325).
62. Fragment kantharos (13354).
63. Fragment kantharos, maroniu (13335).
64. Fragment kantharos, roşu (13346).
65. Fragment kantharos, maroniu (14155).
66. Fragment kantharos, maroniu (13314).
67. Fragment kantharos, maroniu (13153).
68. Fragment kantharos, roşu (13349).
69. Fragment kantharos, roşu (13344).
70. Fragment kantharos, roşu (13510).
71. Fragment kantharos, maroniu (13343).
72. Fragment kantharos, maroniu (13340).
73. Fragment kantharos, roşu, decorat cu nervuri în relief, orizontale pe corp (13315).
74. Fragment kantharos, roşu (14710).
75. Fragment kantharos, roşu (15099).
76. Fragment kantharos, roşu (14636).
77. Fragment kantharos, caolin, maroniu, cu picior (13342).
78. Fragment kantharos, caolin, maroniu, cu picior (13320).
79. Fragment kantharos, terra sigillata (13353).
80. Fragment kantharos, roşu, cu barbotină (13838).
81. Fragment kantharos, roşu (13831).
82. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13834).
83. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13832).
84. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13839).
85. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13846).
86. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13853).
87. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie (13822).
88. Fragment kantharos, roşu (13840).

89. Fragment kantharos, roşu (13855).
90. Fragment kantharos, terra sigillata cu tortiţe cilindrice (13956).
91. Fragment kantharos, cu caolin, glazură maronie (13817).
92. Fragment kantharos, terra sigillata cu barbotină, torţile cu placă - 13823 (pl. 188/10;319/7).
93. Fragment kantharos, roşu, terra sigillata, cu barbotină - 13845, (pl.189/2).
94. Fragment kantharos, terra sigillata, cu barbotină - 13841, (pl.188/6;319/11).
95. Fragment kantharos, terra sigillata, cu barbotină (13815).
96. Fragment kantharos, roşu, torţile cu adaos în partea de sus.Asemenea adăosuri, aplicate destul de neglijent, s-au descoperit şi pe alte vase, ca de pildă exemplarele elenistice datate în jurul anului 200 î.e.n.[854] (13830).
97. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă (13821).
98. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, decorae cu linii incizate (13837).
99. Fragment kantharos, roşu (13847).
100. Fragment kantharos, roşu, torţile cu placă, decorate cu linii incizate (13819).
101. Fragment kantharos, roşu, S XXV-A, c 9, - 0,70 m.
102. Fragment kantharos, roşu, S XXV-A, c 6, - 0,70 m.
103. Fragment kantharos, roşu, S XXVI, c 6, - 1,10 m.
104. Fragment kantharos, roşu (15531).
105. Fragment kantharos, roşu, S XXV-A, c 7, -0,90 m.
106. Fragment kantharos, roşu, cu picior, S XXV-A, c 1, - 0,90 m.
107. Fragment kantharos, roşu, S XXV-B, c 6, - 0,90 m.
108. Fragment kantharos, terra sigillata, cu glazură maronie şi barbotină, S XXV-A, c 10, - 0,70 m. (pl.189/4; 319/2).
109. Fragment kantharos, cu caolin, maroniu (15533).
110. Fragment kantharos, roşu, cu glazură maronie, S XXII, c 9, SA.
111. Fragment kantharos, roşu, S XXV. Passim.
112. Fragment kantharos, terra sigillata, cu glazură şi barbotină S XXV, c 10, - 0,90 m (pl.188/4; 319/3).
113. Fragment kantharos, cu smalţ alb, decor în relief, bigă trasă de cai, S XXV-B, c 6, - 0,70 m (pl.188/8).
114. Fragment kantharos, cu smalţ verde în exterior şi gălbui-verde în interior. La exterior frunze, S XXIV, c 1, - 0,75 m.
115. Kantharos roşu, cu glazură roşie-maronie, buza evazată, pereţii uşor înclinaţi spre interor, torţile curbate în sus, I = 6,6 cm, D.g. = 7 cm (inv.16065), lipseşte fundul (pl.192/7; 320/6).
116. Kantharos, roşu, cu pereţii puţin înclinaţi spre interior, buza uşor evazată, torţile curbate, fundul inelar. Pe corp un decor pictat cu alb – frunze dispuse orizontal (inv. 12515) I = 7 cm, D.g. = 8,6cm (pl.192/6; 320/4).
117. Kantharos roşu, pastă fină, pereţii drepţi, fundul inelar, buza dreaptă şi rotunjită. Torţile mici, dispuse în jumătatea superioară a corpului sub buză, cilindrice cu un început de placă la baza de sus a torţii (inv. 14946). I = 7 cm; D.g. = 9,6 cm (pl.192/8).
118 Kantharos roşu, asemănător cu 115, îi lipsesc torţile (inv.16874). I = 7 cm, D.g. = 9,4 cm (pl. 192/9; 320/5).
119. Kantharos roşu, cu pereţii drepţi, buza dreaptă şi rotunjită, fundul scurt-inelar. Pe corp are trei nervuri în relief, dispuse orizontal, la distanţe egale. Lipsesc torţile. Poate fi un vas fără torţi. (inv. 16092). I = 10,5 m; D = 11,4 cm; (pl.192/16; 320/9).

120. Kantharos roşu, terra sigillata, cu corpul rotunjit, buza dreaptă şi îngroşată la exterior, decorat cu o nervură orizontală în relief la mică distanţă sub buză şi barbotină pe corp. Este prevăzut cu un picior de susţinere nu prea înalt (inv. 15156). Îi lipsesc torţile. Poate fi şi o cupă fără torţi. I = 14,6 cm; D.g. = 15 cm; (pl.188/11; 319/15).

121. Kantharos roşu, cu barbotină, fundul inelar, lisesc torţile buza dreaptă şi rotunjită. I = 6,6 cm; (inv.20686) (pl.188/7; 319/14).

122. Kanharos roşu, cu picior, corpul rotunjit, buza dreaptă şi rotunjită, torţile cu placă. I = 18,5 cm. (inv.20683) (pl.191/7; 320/10).

123. Kantharos roşu, buza dreaptă, uşor rotunjită, fundul inelar, decorat cu linii orizontale incizate în zona de prindere a torţilor şi un decor incizat pe corp. I = 7,1 cm. (inv. 20684); (pl.192/12; 320/7).

La acestea adăugăm kantharosul descoperit într-un mormânt de incineraţie din zona aşezării deschise care va fi prezentat în contextul respectiv.

Putem constata că acest tip de vas, care ajunge la peste 120 de exemplare în aşezarea de la de la Brad, constituia una din principalele forme îndrăgite de localnici. Acest lucru este întărit şi de faptul că geto-dacii, începând din nivelul III dacic de aici au ca punct de plecare în imitarea acestui vas, originalele importate pe baza cărora diversificarea imitaţiilor este deosebit de mare.

Aşa cum se poate uşor observa, vasele de acest tip, venite ca obiecte de import, sunt deosebit de elegante şi frumoase. Majoritatea au decor vegetal sau geometric pictat sau realizat în tehnica barbotinei, smaltul, glazura sau chiar decorul incizat. Sunt prezente în mare măsură şi vasele terra sigillata. Multe din vasele de tip kantharos au zgâriate pe corp sau pe fund diverse semne sau litere, realizate după ardere, deci în perioada folosirii, ceea ce nu exclude ca ele să fi fost făcute de localnici. Realizarea unora dintre ele sau citirea lor de către populaţia locală, pune problema folosirii scrisului în această mare aşezare dacică.

După adâncimea la care au fost descoperite se poate constata că acest tip de ceramică a apărut în ultimele două niveluri dacice, recpectiv sec. I î.e.n. - II e.n. ceea ce corespunde cu datarea multor exemplare descoperite în alte staţiuni din ţară, ca de pildă la Răcătău[855], Poiana[856], Barboşi[857], precum şi în alte zone din apropiere. Cei mai mulţi datează acest tip de ceramică în sec. I e.n. şi mai târziu. Vase de tip kantharos, din pastă fină, cu decor barbotinat sau terra sigillata sunt datate de E. Bonis în epoca romană[858], cum de altfel datează şi alţi cercetători[859]. I.Glodariu consideră acest tip de vas, exceptând puţinele exemplare greceşti prezente în sec V - III î.e.n., ca fiind importate în zonele noastre, începând cu sec. II î.e.n. Formele elenistice stând la baza imitaţiilor dacice[860].

CĂNI

1. 8 fragmente de cană, de culoare gălbuie-roşcată, decorate în tehnica barbotinei. inv. 16541 (pl.195/1-7; 321/10 a-g).
2. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XXIV, c 8, - 1,25 m.
3. Fragment cană, roşie, S XXIV, c 5, - 0.75 m.
4. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XXIV, c 1, Loc.3, - 1 m.
5. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XXIV, c 3, - 1,50 m.
6. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XXIV, c 5, - 0,75 m.

7. Fragment cană, terra sigillata, cu smalț cafeniu, S XXIV, c 3, - 1,50 m.
8. Fragment cană, terra sigillata, cu smalț cafeniu la exterior, S XXIV, c 3, - 1,50 m.
9. Fragment cană, roșie-gălbuie, cu toartă cilindrică, S XXIV, c 5, - 0,75 m.
10. Fragment cană, roșie-gălbuie, cu caolin, având pe fund câteva semne zgâriate, S X, c 3, - 1,25 m. (pl.194/4).
11. Fragment cană, roșie, S IV, c 34, - 0,40 m.
12. Frament cană, roșie, S IV, Cas I est, c 24
13. Fragment cană, roșie, S IV, Cas I vest, - 1,50 m.
14. Fragment cană, roșie, S IV, BD/65, B 1.
15. Fragment cană, roșie, S IV, Cas I est, c 25 - 28.
16. Fragment cană, roșie, S IV, Cas I vest, - 1,60 m.
17. Fragment cană, roșie, S IV, Cas vest, - 1,60 m.
18. Fragment cană, roșie, Bd/65, B 1.
19. Fragment cană, roșie, S IV, Cas I est, - 1 m.
20. Fragment cană, roșie, S IV, Cas I vest, - 1,60 m.
21. Fragment cană, roșie (15523), S A.
22. 4 fragmente cană, roșie (15519).
23. Fragment cană, roșie, Bd/65, Gr.3.
24. Fragment cană, roșie, S X, c 11, - 0,50 m.
25. Fragment cană, roșie, S X, c 7, - 0,70 m.
26, Fragment cană, roșie, S X, c 11, - 0,50 m.
27. Fragment cană, roșie,C 1, G r. 18 cult, - 4,44 - 4,60 m.
28. Fragment cană, roșie, S X, c 3, -0,50 m.
29. Fragment cană, roșie, S X, c 11, - 0,25 m.
30. Fragment cană, cărămizie, cu pete maronii, S X, c 7, - 0,25 m.
31. Fragment cană, roșie, C 1, c 2, - 0,25 m.
32. Fragment cană, terra sigillata, S X, profil.
33. Fragment cană, roșie, cu vopsea maronie, S X, c 5, -0,75 m.
34. Fragment cană, gălbuie-maronie, cu caolin, S X, c 1, -1m.
35. Fragment cană, terra sigillata, cu smalț cafeniu, S X, c 3 - A, - 2 m.
36. Fragment cană, terra sigillata, S I, c 42, - 1,10 m.
37. Fragment cană, roșie, S IV, c 8, - 1.80 m.
38. Fragment cană, roșie, S I, c 24, - 0,90 m.
39. Fragment cană, terra sigillata, S IV, c 19, -0,40 m.
40. Fragment cană, roșie, cu slip maroniu, S V, c 18, - 1,90m
41. Fragment cană, roșie, cu slip maroniu, S VI, c 3, -0,40m.
42. Fragment cană, roșie, Bd/65, S IV, Cas I vest, - 1,60 m.
43. Fragment cană, terra sigillata, S I, c 42, - 1,10 m.
44. Fragment cană, terra sigillata, cu smalț maroniu, S II, c 6, - 1,90 m.
45. Fragment cană, terra sigillata, S I, c 5, - 0,90 m.
46. Fragment cană, terra sigillata, Bd/66, S A.
47. Fragment cană, cu smalț maroniu, S V, c 19, - 0,40 m.
48. Fragment cană, roșie, cu smalț maroniu, Bd/65 - S A.
49. Fragment cană, roșie, cu pictură albă, Bd/64, S I, - 1,30 m (pl.193/3; 321/8).
50. Fragment cană, roșie, cu barbotină, S I, c 7, - 0,70 m, (pl.193/9;321/2) (pl.193/9; 321/2).
51. Fragment cană, terra sigillata, cu babotină, S I, c 12, - 0,50 m (pl.194/3; 321/5).

52. Fragment cană, roşie, cu barbotină, S II, c 2, - 0,70 m.
53. Fragment cană, roşie, cu barbotină, S II, c 1, - 0,50 m, (pl.193/2; 321/4).
54. Fragment căniţă, roşie, cu smalţ maroniu, cu pictură albă, frunze şi un semn zgâriat (grafitti) (pl.193/1; 321/6), S I, c 6, - 0,30 m.
55. Fragment cană, roşie, cu pictură albă, frunze, S I, c 20, - 0,50 m (pl.193/4; 321/7).
56. Fragment cană, roşie, cu smalţ maroniu, grafitti litera A, S II, c 9, - 0,80 m (pl.193/8; 321/3).
57. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S II, c 9, - 2,50m
58. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S II, c 11, - 0,70m.
59. Fragment cană, roşie, terra sigillata, cu barbotină, S I, c 45, - 0,80m (pl.193/6; 321/9).
60. Fragment cană, roşie, S XX, c 43, - 0,40 m (inv.13358).
61. Fragment cană, maronie, S XX, c 3, - 0,40 m (inv. 13345).
62. Fragment cană, S XX, c 3, - 0,40 m (inv. 13359).
63. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XI, c II, - 0,40 m (inv.13319).
64. Fragment cană, roşie,terra sigillata, S XXI, c 30, - 0,60 m (inv.13352).
65. Fragment cană, roşie, terra sigillata, SXXI, c 22, - 0,60m (inv. 13360).
66. Fragment cană, roşie, S XXI, c 45, - 0,20 m (inv. 13322).
67 Fragment cană, roşie, S XX, c 43 - 45, - 20 m (inv 13351).
68. Fragment cană, terra sigillata, cu pictură albă, S XX, - 60 m (inv. 13347).
69. Fragment cană, roşie, cu pictură albă, S XXI, Gr. 38 (13356).
70. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XXI, c 35, - 0,20m (inv. 13989).
71. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XII, B 3 (inv. 14389).
72. Fragment cană, roşie, terra sigillata, C 1, G. 18, cult (inv. 15065).
73. Fragment cană, roşie, terra sigillata, S XX, gr. 46 (13348).
74. Fragment cană, roşie, S XXI, c 31, - 0,25 m (inv. 13327).
75. Fragment cană, roşie, S XXI, c 45, - 0,20 m (inv. 13324).
76. Fragment cană, roşie, S XX, C III, - 60 m (inv. 13321).
77. Fragment cană, roşie, S XX, c 43 - 45, - 0,20 m. (inv. 13355).
78. Fragment cană, roşie, S XX, c 3, - 0,40 m (inv.13357).
79. Fragment cană, roşie, S XXI, C B 1, - 0,40 m (inv. 13359).
80. Fragment cană maronie, S XX, c 14, - 0,40 m (inv.13332).
81. Fragment cană, roşie, S XVIII, Gr. 22 (inv. 13827).
82. Fragment cană, roşie, C 1, c 3, - 1,90 m (inv. 13835).
83. Fragment cană, roşie, S XVIII, Gr. 22 (inv. 13851).
84. Fragment cană, roşie, S VII, c 5, - 0,40 m (inv.13849).
85. Fragment cană, roşie, S XIII, c 6, - 0,70 m (inv. 13825).
86. Fragment cană, roşie, toarta cu 3 cilindri, S IX, c 1, - 2,40 m (inv. 13828), (pl.321/13).
87. Fragment cană, roşie (inv. 15532) – Passim.
88. Fragment cană, roşie, cu pictură albă, geometrică, S XXVI, c 11, -1,30 m (pl.192/14; 321/11).
89. Fragment cană, roşie, decorată, prin imprimare, pe umăr cu motive în forma literei U, zimţat (inv. 15155), S X, c 4, - 0,75 -1 m (pl.194/6; 321/14).
90. O cană, întreagă, cu corpul bombat, gâtul cilindric, buza răsfrântă în afară, fundul inelar, prevăzută cu o toartă în bandă ce porneşte de sub buză şi până la umăr, de culoare cărămizie, pastă fină, pereţii subţiri. A fost descoperită într- o groapă cu materialele ce se datează la începutul sec I î.e.n. Ar putea fi o cană elenistică. I = 26, inv. 19146 - S XXV - B, gr. 7 (pl.194/1; 321/1).

Ca şi la vasele de tip kantharos, cănile au constituit un obiect de import destul de căutat de localnici, cu toate că forma ca atare, nu era necunoscută lor. Cele mai timpurii importuri de căni apar în staţiunea de la Brad, tot în sec II î.e.n., dacă ne luăm după adâncimea la care au fost descoperite unele exemplare. Formele elenistice apoi cele romane au continuat să apară pe piaţa dacică, fără a constitui, totuşi, o piesă de prea mare finețe în comparaţie cu cele autohtone. Unele părţi, ca de exemplu, torţile cu 3 cilindri, au fost înglobate şi în repertoriul de forme dacic.

Exemplare de căni de import au mai fost descoperite şi în alte staţiuni dacice din Moldova, Bâtca Doamnei[861], Răcătău[862], Poiana[863], Calu[864] şi au fost datate în sec. I î.e.n. - II e.n. Cănile de import nu au constituit un reper cronologic pentru datările noastre, deoarece forma în sine, este destul de frecventă în ceramica locală dintr-o perioadă mai veche.

PLATOURI

1. Fragment platou, roşu, terra sigillata, S XXIV, c 8, -1,25 m.
2. 2 fragmente platou, roz-gălbui, descoperite separat, unul la mormântul de incineraţie din aşezarea deschisă şi celălalt în S X, c 9/B, - 1, 5o m.
3. Fragment platou, roşu (14009), S I, c 42, - 1 m.
4. Fragment platou, roşu, Bd/80 - passim.
5. Fragment platou, roşu, S XXIV, c 3, - 0,70 m.
6. Fragment platou, roşu, S X, c 7, - 1,25m.
7. Fragment platou, roz-gălbui, S X, c 7, - 1,25m.
8. Fragment platou, roşu, S X, Gr. 15.
9. Fragment platou, roşu, S X, c 7, - 1,25 m.
1o. Fragment platou, roşu, S X, c 15/B 1, - 1,80 - 2m.
11. Fragment platou, terra sigillata, S VII, c 1, - 0,70 m.
12. Fragment platou, roşu, Bd/66, S A
13. Fragment platou, roşu, terra sigillata, S I, c 26, - 1,35m.
14. Fragment platou, roşu, S VI, c 5, - 0,60 m.
15. Fragment platou, roşu, S I, c 35, - 1 m.
16. Fragment platou, roşu, S II, c 3, - 0,30 m.
17. Fragment platou, roşu, S IIb.
18. Fragment platou, roşu (13336), S XXI, c 44, - 0,40 m.
19. Fragment platou, roşu (13334), S XX, c 16, - 0,40 m.
20. Fragment platou, roşu (13313), S XX, c 37, - 0,40 m.
21. Fragment platou, roşu, terra sigillata (15066), C 1, Gr. 18 cult.
22 Fragment platou, roşu, (15064), C 1, Gr. 18 cult.
23. Fragment platou, roşu (13328), S XXI, c 35, - 0,40m.
24. Fragment platou, roz-gălbui, cu picior (13596).
25. Fragment platou, roşu, cu smalţ maroniu, (13323), S XXI, c 42, - 0,60 m.
26. Fragment platou, roşu (13311), S XXI, c 35, - 0,60 m (pl.196/14).
27. 5 fragmente de platou, roşu (14005), S VI, c 3, - 0,60 - 0,70 m.
28. Fragment platou, roşu, terra sigillata (13854), S XIII, c 3 A, - 0,10 m.
29. Fragment platou, roşu, terra sigillata (13886), S XII, c 23, - 0,40 m.

30. Fragment platou, roşu, (13844), S VII, c 2, - 0,70 m.
31. Fragment platou, roşu, (13836), S X, c 5 A, - 1, 90 m.
32. Fragment platou, roşu, (13852), S VII, c 3, - 0,70 m.
33. Fragment platou, roşu, (13848), S XVI, c 5, - 0,40 m.
34. Fragment platou, roşu, (13842), S VII, c 4, - 0,70 m.
35. Fragment platou, roşu, (13829), S XVI, c 5, - 1 m.
36. Fragment platou, roşu, (13826), S VII-A, c 7, - 0,70 m.
37. Fragment platou, roşu, (13818), S XVI, c 8, - 0,70 m.
38. Fragment platou, roşu, (13820), S VIII, c 3, - 0,50 m.
39. Fragment platou, roşu, (13896), S XXI, c 23, - 0,20 - 0,40m.
40. Fragment platou, roşu, (13361 a), S XX, passim (pl. 197/4).
41. Fragment platou, roşu, S I, c 26, - 1,25 m.
42. Platou roşu, fundul inelar, cu umăr, buza uşor evazată şi rotunjită. D = 24 cm, (20690), Bd/82, S XXVI, c 9, - 0,90 m (pl.322/1).
43. Platou roşu, fundul inelar, umăr pronunţat, buza dreaptă şi rotunjită. D = 17,6 cm, (20688), S XXV-A, c 8, - 0,70 m, (pl.196/4; 322/2).
44. Platou roşu, fundul inelar, umărul pronunţat, buza îngroşată spre exterior. D = 24 cm, S XVI, c 3, - 0,40 - 0,60 m. (16058) (pl.196/5; 322/3).
45. Platou roşu, fundul inelar, umărul pronunţat, buza îngroşată la exterior şi puţin evzată. D = 36 cm, S X, c 10, - 0,75 m, (16057), (pl.196/10; 322/4).

Cu excepţia a două fragmente de platou care apar la adâncimea de 1,90 - 2m, toate celelalte aparţin ultimului nivel dacic de la de la Brad. Aşadar, putem conchide că acest tip de vas apare destul de sporadic în ultimul secol î.e.n. şi se generalizează în secolul următor, fiind prezent atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă.

Ca formă, după cum se poate observa, a fost imitat de localnici, în bună măsură, ceea ce presupune folosirea lui în diverse activităţi, printre care cele cu caracter religios erau pe primul plan. Vasul, ca atare, nu putea folosi în activităţile de zi cu zi ca recipient de uz casnic, deoarece prin însăşi caracteristicile lui sugerează o punere în evidenţă a unor obiecte sau lichide, ori folosirea colectivă în cadrul unor procesiuni.

Prezenţa lui între obiectele de ceramică importată de către lumea dacică a fost pusă în evidenţă de majoritatea lucrărilor de specialitate care au abordat problema importului din lumea elenistică sau romană, fiind consemnată în majoritatea aşezărilor dacice cercetate[865].

STRĂCHINI

1. Fragment strachină, roşie, S XXIV, c 4, - 0,50 m.
2. Fragment strachină, roşie, S XI, c 25, - 0,25 m.
3. Fragment strachină, roşie, terra sigillata, S X, c 8/A 2, - 1, 90 - 2 m.
4. Fragment strachină, roşie, mică, S I, c 14, - 0,70 m.
5. Fragment strachină, roşie, cu smalţ maroniu, S I, c 20, - 1,10 m.
6. Fragment strachină, roşie, S II b, c 25.
7. Fragment strachină, roşie, (13337), S XX, c 4.
8. Fragment strachină, roşie, 913312), S XXI, c 43, - 0,40 m.

9. Fragment strachină, roşie, cu smalţ pe ambele părţi, (1330), S XXI, C V, - 0,60 m.
10. Fragment strachină, roşie, cu umărul rotunjit şi trei nervuri în relief (pl. 199/4), orizontale şi paralele, buza uşor adusă spre interior, (13361 b), S XX, passim.
11. Fragment strachină, roşie, 913892), S XII, c 20, - 0,65 m.
12. Fragment strachină, cu caolin,glazură maronie, S XXV-A, c 10, - 0,90 m.
13. Fragment castron, cu firnis negru, toarta orizontală, buza dreaptă şi uşor rotunjită, (14147), C 1, c 4, - 2,10 m (pl.197/14;322/5).
14. Fragment strachină, cu firnis negru, buza uşor evazată, dreptă şi rotunjită, pe umăr două şănţuiri orizontale, paralele, (16344), C 1, c 4, - 1,90 - 2,10 m.
15. Fragment strachină,cu firnis negru, decor de linii oblice, adâncite, dispuse în cerc, pe partea interioară a vasului, S XXII, c 1, - 1,65 m, (pl. 197/15; 322/6).
16. Fragment strachină,roşie, cu smalţ, fundul inelar, corpul rotunjit, (13330), S XXI, - 0,60 m.
17. Fragment strachină,roşie,umărul profilat, buza îngroşată la exterior şi rotunjită, S XXIV, c 3, - 0,70 m.
18. Fragment strachină, roşie, cu buza trasă spre interior şi îngroşată, umărul rotunjit şi marcat de o nervură în relief, (13317), S XXI, c 40, - 0,40m.
19. Strachină roşie, cu fundul inelar, umărul rotunjit, buza uşor evazată şi rotunjită, D = 20,52 cm, (20691), S XXV B, c 9, - 1,30 m, (pl. 322/9).
20. Strachină roşie, fundul inelar, umărul scurt şi rotunjit, buza evazată şi îngroşată la exterior, rotunjită, D = 21 cm, (20689), S XXIII, c 4, - 0,50 m (pl.197/7; 322/11).
21. Strachină roşie, buza trasă spre interior şi îngroşată la exterior, rotunjită, umărul rotunjit, marcat de o nervură în relief, fundul inelar, D = 18,6 cm, (16872), S XX, B 3, (pl.199/3; 322/8).
22. Strachină roşie, buza trasă spre interior şi puţin îngroşată, umărul bine marcat, fundul inelar, D = 12,8 cm, (16877), S VII, c 3, - 0,70 m. (pl.197/8; 322/7).
23. Strachină roşie, buza evazată şi profilată, cu o şănţuire sub buză, umărul pronunţat, fundul inelar, D = 13,2 cm, (16873), S XX, c 17, - 0,60m. (pl.197/9; 322/10).

Deşi strachina din import nu diferă prea mult, ca formă, de cele locale, este necesar să menţionăm că acest tip de vas a fost de timpuriu imitat de geto-daci. Este suficient să amintim că o bună parte din castroanele sec IV -III î.e.n., din aşezările dacice au drept caracteristică torţile orizontale imitate după formele greceşti lucrate la roată, care veneau ca mărfuri de import în aceste zone. În acest sens remarcăm prezenţa, la Brad, a unui fragment de castron cu firnis negru, descoperit în primul nivel dacic de aici, care datează şi nivelul respectiv în sec. IV - III î.e.n. tot în acest nivel s-au descoperit şi castroane locale, lucrate cu mâna, care imită formele greceşti.

Ceramica lucrată la roată cu firnis negru, deşi puţină între descoperirile din sec. IV - III din zona de la est de Carpaţi, consemnează totuşi, existenţa unui import de asemenea ceramică, care a constituit model pentru olarii daci în confecţionarea castroanelor cu torţi orizontale sau oblice. Ea este prezentă în inventarul marilor aşezări vest-pontice, ca de pildă la Histria unde este, de asemenea, datată în sec. IV -III î.e.n. Analogiile cu ceramica de la Histria[866] şi din alte părţi[867] ne dau posibilitatea datării primului nivel dacic de la de la Brad, în sec. IV - III î.e.n.

Amintind că în afară de cele două fargmente cu firnis negru descoperite la adâncimea de 1,90 -2,10 m, mai există unul de aceeaşi factură descoperit la o adâncime mai mică, respectiv 1,65 m, putem conchide că ceramica grecească cu firnis negru, a continuat să fie importată de daci şi în perioada elenistică. Majoritatea celorlalte strâchini de import descoperite la Brad,

aparţin ultimului nivel dacic, respectiv sec I - II e.n., când comerţul cu lumea romană cunoaşte o dezvoltare deosebită. Este momentul să notăm că aproape toate recipientale de import din această perioadă sunt de factură romană.

FARFURII

1. Fragment farfurie, roşie, S XXIV, c3 - 1,50 m.
2. Fragment farfurie, roşie, S XXIV, c 4, - 0,15 m.
3. Fragment farfurie, roşie, terra sigillata, S XXIV, c 5, - 0,75 m.
4. Fragment farfurie, roşie, S XXIV, c 6, - 1,50 m.
5. Fragment farfurie, roşie, S X, c 3, - 1,25 m.
6. Fragment farfurie, roşie, S X, c1, - 0,75 m.
7. Fragment farfurie, roşie,buza îngroşată spre exterior, S II, c 8, - 0,30 m.
8. Fragment farfurie, roşie,buza îngroşată, fundul tăiat drept, cu smalţ maroniu, S VI, c 10, Loc. mare (pl.323/7).
9. Fragment farfurie, roşie, (13338), S XX, C III, - 0,60 m (pl.198/4).
10. Fragment farfurie, maronie, (13326), S XX, c 44, - 80 m (pl.198/7).
11. Fragment farfurie, maronie, cu buza evazată drept şi prevăzută cu 2 şănţuiri orizontale paralele (13333), S XXI, c 10, -0,40 m (pl. 198/3).
12. Fragment farfurie, roşie, (13361 a), S XXI, c 10, - 0,40m.
13. Fragment farfurie, roşie, (13850), S VIII, c 1, - 1,30 m.
14. Fragment farfurie, roşie, cu glazură maronie, S VIII-A, c 2, - 1,50 m.
15. Fragment farfurie, roşie, terra sigillata, cu două cercuri concentrice din liniuţe oblice adâncite, pe partea interioară, spre fund, (13843), c 10 -B, -1,60 m (pl.198/9).
16. Fragment farfurie, roşie,S XXV - B, c 7, - 0,90 m.
17. Farfurie, roşie, fundul inelar, umărul rotunjit, buza trasă spre interior, D = 22 cm, (15152), S I, c 40, - 0,80 m.
18. Farfurie roşie, fundul inelar, umărul rotunjit, buza evazată şi înclinată puţin în jos, D = 25 cm, (16060), S XXI, c 30, - 0,20 - 0,40 m. (pl.198/11; 323/4).
19. Farfurie roşie, fundul inelar, umărul rotunjit, buza evazată oblic şi rotunjită, (15515), D =16 cm, S XX, C IV, - 0,40 m, (pl.198/12; 323/2).
20. Farfurie cărămizie, fundul tăiat drept, buza evazată şi trasă puţin în jos, (67110, D = 23,4 cm, S II, c 3, - 0,80 m.(pl.198/1; 323/3).
21. Farfurie, cu firnis negru, fundul tăiat drept, pereţii oblici, buza teşită spre interior, decorată în interior cu două cercuri concentrice pe linia fundului, într care se află un motiv de liniuţe oblice incizate, D = 17 cm, (16197), (pl.198/14; 323/9).
22. Farfurie cu picior, roşie, piciorul surt evazat, umărul rotunjit, buza evazată oblic şi profilată, D = 19 cm, (20679), (pl. 32/8).
23. Farfurie cu picior, vopsea roşie, piciorul scurt, mult evazat, umărul rotunjit, buza îngroşată la exterior şi evazată, deaupra umărului o linie adâncită orizontală, D = 17,4 cm (15154), S XX, C IV, - 0,40m (pl. 323/6; 200/7).
24. Farfurie cu picior, roşie, piciorul nu prea înalt şi evazat ca o talpă, umărul rotunjit, gâtul scurt, buza uşor evazată şi rotunjită, prevăzută cu două torţi cilindrice de forma literei U

întors, prinsă de umăr și deasupra buzei, D = 17,6 cm, (9228), S X, c 9, -1,25 m. (pl.200/8; 323/1)

Primele farfurii de import în stațiunea Brad ar fi cele la adâncimea de 1,50 -1,60 m, care ar aparține produselor elenistice venite în cursul sec. I î.e.n. Printe acestea deosebim farfuria cu finis negru cu decor în interior din cercuri concentrice și liniuțe și un exemplar din pastă fină, de culoare roșie, care are, de asemenea, un cerc din două rânduri de liniuțe oblice incizate. La acestea s-ar mai putea adăuga câteva cu glazură, după care majoritatea aparțin importurilor romane, atât de prezente în așezările dacice în sec. I - II e.n.[868] precum și în zonele învecinate[869].

AFUMĂTORI

1. Fragment afumătoare, roșie, corpul puternic profilat, S X, c 6, - 1,25 m.
2. Fragment afumătoare, roșie, profilată, S I, c 24, - 0,50 m.
3. 2 fragmente afumătoare, roșie, profilată, S I, c 24, - 0,70 m.
4. Fragment afumătoare, roșie,profilată, S I, c 21, - 0,90 m.
5. Fragment afumătoare, roșie, profilată, S I, c 21, - 1m.
6. Fragment afumătoare, roșie, profilată, Bd/66 -S A
7. 3 fragmente afumătoare, roșie, profilată, S V, c 18, -,60 m.
8. Fragment afumătoare, roșie, profilată, S I, passim.
9, Fragment afumătoare, roșie, profilată, (13331), S XX, c 18, - 0,40 m.
10. Fragment afumătoare, roșie, profilată (13350), S XX, c 22, - 0,25 m.
11. Fragment afumătoare, roșie, profilată, (14337), S XII, c 16, - 0,40 m.
12. Fragment afumătoare, roșie, profilată, S XXII, c 8, - 0,40 m.
13. Fragment afumătoare, roșie, profilată, S XXV, c 7, - 0,90 m.
14. Fragment afumătoare, roșie, profilată, (16059), S VI, c 3, - 0,50 m. (pl.190/4; 324/6).
15. Fragment afumătoare, roșie, puternic profilată, S X, c 3-A, - 1,50 m. (pl.190/3; 324/5).
16. Afumătoare, cărămizie, puternic profilată, descoperită în mormântul de incinerație din așezarea deschisă.

Discuțiile privind forma, datarea și alte detalii legate de prezența acestui tip de vas în așezarea de la Brad vor fi făcute la capitolul următor, cu ocazia prezentării inventarului mormântului de incinerație din așezarea deschisă.

VASUL CU GURA SPRE INTERIOR

1.Fragment de vas cu gura spre interior, corpul bombat, roz-gălbui, S V, c 15, - 1,10 m.
2. Fragment de vas cu gura spre interior, corpul bombat, roșu, (13301), S XX, c 3, - 0,40 m.
3. Fragment de vas cu gura spre interior, corpul bombat, roșu-maroniu, (13317), S XXI, c 40, - 0,40 m.

Vasul cu corpul bombat, fundul inelar şi gura trasă spre interior, apare şi în ultimele două niveluri dacice de la Brad. Deşi au fost descoperite puţine exemplare, trebuie să notăm larga imitare de către geto-daci a acestui tip de vas. El este prezent şi în alte aşezări dacice ca de pildă la Răcătău[870], Poiana[871], Bâtca Doamnei[872], fiind datate în sec I -II e.n., ca import roman. După cum am putut constata la Brad, fiind imitat din sec I î.e.n.,trebuie să admitem existenţa lui între mărfurile de import de mai înainte, venit probabil, după formele elenistice.

CUPE DELIENE

1. Fragment cupă, roşie, decor în relief, S X, c 8, - 1 - 1,25 m, (pl.190/8; 324/3).
2. Fragment cupă, roşie, cu glazură, decor în relief, S I, c 21, - 1,35 m (pl.190/6; 324/2).

Prezenţa lor între vasele de import a fost bine documentată prin numeroasele descoperiri din aşezările dacice. Ele au fost datate începând cu sec III î.e.n., fiind intens imitate de geto-daci, mai ales în sec. II - I î.e.n.[873]. Şi la Brad s-a descoperit o asemenea imitaţie, pe care am prezentat-o mai înainte. După nivelul în care au fost descoperite cele două fragmente de cupă de la Brad, ar putea fi datate la sfârşitul sec. I î.e.n. şi începutul sec I e.n., perioadă când se consideră că ele nu mai apar la noi. În acest context am putea considera că aceste cupe aparţin olăriei romane sau sunt prezente ca elemente tradiţionale în inventarul ceramic al geto-dacilor din sec. I î.e.n. - I e.n. Oricum, după decorul care îl au, nu fac parte dintre piesele bine cunoscute în perioada anterioară. Dacă piesele (la Brad) ar fi fost descoperite în nivelurile mai vechi, ne-am fi bazat şi noi pe ele în datarea celui de al doilea nivel dacic de aici.

În afară de aceste tipuri de vase pe care le-am prezentat şi care au fost mai intens vehiculate ca produse de schimb, au mai apărut şi alte recipiente, în număr mic, pe care le prezentăm în continuare.

1. Fragment bol, cu glazură maronie, S XXVI, c 10, - 0,70 m.
2. Fragment vas cu tub, roşu, cu buza profilată, puţin îngroşată şi trasă spre interior, umărul rotunjit, având pe corp un semn zgâriat în formă de ancoră (13316), S XXI, c 35, - 0,40 m (pl.201/7; 324/7).
3. Fragment gât lacrimariu, din pastă cărămizie, S I, c 30, - 1,40 m, (pl.196/7; 324/4).
4. Fragment unguentariu, cărămiziu, 13833 (pl.196/11).
5. Unguentariu, din pastă cărămizie, cu vopsea maronie la partea superioară, neglijent aplicată, are forma unui chiup, cu fundul drept, corpul rotunjit, buza adusă spre interior, I = 7cm, (4456), S I, c 31-M, - 2,55m (pl.196/8; 324/1).
6. Fragment unguentariu, din pastă cărămizie cu caolin
7. Fragment dintr-un vas cu figuri umane în relief, de culoare roşie-cărămizie. Fragmentul păstrat are o figură umană, o femeie, căreia îi lipseşte capul, goală, de pe care un alt personaj îi smulge un văl cu care era acoperită. Fragmentul face parte dintr-un vas cu mai multe figuri umane, constituind o scenă erotică. Dimensiunile, fragmentului păstrat sunt de 7 x 5,8 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, în S XX, c 38, - 0,45 mm (pl.324/8).

Cele mai apropiate analogii le-am găsit între antichităţile greco-elenistice şi romane. Astfel în Muzeul Louvre, pe un sarcofag din marmoră elenistic se află un grup de nereide, prezentate într-o scenă erotică, despuiate, unele cu veşmântul identic cu cel de la Brad[874].

O altă scenă cu naşterea Venerei, înconjurată de nimfe şi alte personaje, nimfele în mişcare, cu veşmintele şi poziţiile apropiate de cea din piesa noastră[875]. Scena este o friză din marmoră, în Muzeul Louvre, de factură greco-elenistică. Acelaşi autor prezintă o statuie romană, Venus tip Callipyge, din Muzeul Burbonic din Neapole, care are poziţie şi veşmânt asemănător[876].

Adăugăm, la cele de mai sus, analogiile cu statuia romană în marmură din Villa Borghese – o nimfă aplecată, care ţine în mână un vas[877] şi o altă statuie romană, la Constantinopol – o nimfă care are poziţie şi veşminte asemănătoare cu cea de la Brad[878].

Aşadar, din punct de vedere al scenei din care face parte figura umană de pe fragmentul de la Brad, piesa poate aparţine atât ceramicii elenistice cât şi cele romane. Dacă avem în vedere că ea a fost descoperită în ultimele faze ale nivelului II dacic din aşezarea deschisă şi în primele din nivelul III, putem spune că piesa de la Brad este de factură romană. Până acum nu avem analogii, fie elenistice, fie romane, în cuprinsul Daciei.

La capătul acestei prezentări se cuvine să remarcăm numărul mare de piese ceramice de import prezente între antichităţile de la Brad, fapt ce demonstrează o intensă activitate comercială. Numărul impresionant de piese prezentate, incomparabil mai multe decât cele incluse în principalela lucrare care se ocupă cu comerţul dacilor în această perioadă[879], nu modifică cu nimic concluziile autorului acestei lucrări, care, chiar în condiţiile existenţei unui număr mic de piese cunoscute la acea dată, consemna faptul că principalele aşezări dacice din Moldova (Poiana, Răcătău, Brad) deţineau prioritatea în ceea ce priveşte importul elenistic sau roman în sec. II - I î.e.n. – I e.n.[880]. Din contra am adăuga noi, scoaterea la iveală a unui număr mult mai mare de piese, confirmă datele enunţate de arheologul clujean. Suntem convinşi că şi în celelalte aşezări dacice, dar mai cu seamă în cele de la Poiana şi Răcătău, după studierea întregului material, vom asista la prezentarea unui număr mult mai mare de piese de import decât cele cunoscute până acum. În acest contex avem posibilitatea să dimensionăm cu mai multă siguranţă, cometul cu produse ceramice ale dacilor cu lumea elenistică sau romană.

În continuare considerăm util a prezenta şi importurile de vase de sticlă, care sunt, într-un fel, legate de ceramică, atât pentru faptul că unele din ele constituiau ambalajul unor produse fine – parfumuri, unguente – aduse din zona sudică, cât şi datorită faptului că ele constituiau mărfuri cerute de aristocraţia locală, ca obiecte de lux.

1. Fragment de vas cu corpul bombat, gura strâmtă şi evazată, gâtul scurt şi profilat din pastă albicioasă, (11407), S XIII, c 2-A, - 0,50m (pl. 202/7; 324/11)
2. Tortiţă de vas kantharos, din pastă albă (16430).
3. Fragment de pahar, din pastă albicioasă, cu nervuri în relief, verticale pe corp (16428).
4. Fund de vas, bombat spre interior, sub forma de umbo, din pastă gălbuie (16143)
5. Fragment de vas, din pastă maronie (15556).
6. Pastilă din sticlă, şlefuită, din pereţii unui vas, din pastă cu irizaţii violacee, D = 1,7 cm, (10572), B1 (pl. 202/3; 325/2)
7. Fragment de fund, inelar, din pastă maronie, cu irizaţii (16557).
8. Fragment vas, din pastă albicioasă, cu irizaţii (16484).
9. Fragment vas, din pastă verzuie (16344).

10. Fragment vas, din pastă verzuie, transparentă, cu buza îngroşată şi prevăzută cu o şănţuire orizontală, (8746) (pl. 202/4)
11. Fragment vas, din pastă verzuie transparentă, (8730).
12. Fragment vas, din pastă transparentă, cu nervuri verticale, în relief şi pictură albă pe umăr, (8751).
13. Fund de vas, de culoare verzuie, transparentă cu irizaţii, marginea inelului de fund ondulată neuniform, fundul concav, sub formă de umbo, (8749; pl. 202/1)
14. Fragment vas, din pastă albicioasă, cu nervuri verticale în relief (8748).
15. Fragment vas, din pastă albicioasă, cu decor în valuri (8747).
16. Fragment vas, din pastă verde închis, cu gâtul lung, buza îngroşată în exterior, profilată (8653), Bd/65, B 1 (pl. 202/8; 325/4)
17. Fragment vas, din pastă albicioasă, cu nervuri în relief (8765).
18. Fund de vas, din pastă verzuie cu irizaţii albicioase, (9021; pl. 202/6)
19 Fragment vas, din pastă albicioasă, transparentă, corpul cilindric, gâtul scurt, buza îngroşată la exterior, (12199; pl. 325/5)
20. Fragment vas, din pastă verzuie cu irizaţii, buza dreaptă şi rotunjită, corpul prevăzut cu coaste în relief, oblice, probabil o farfurie (18488), S XXII, c 13, - 1,90 - 2,10 m (pl. 202/2; 325/3)
21. Fragment vas, din pastă albă, lăptoasă, gâtul lung, buza îngroşată în exterior (11450), S Z, Profil Nord (pl. 324/9)
22. Fragment vas, din pastă indigo (11450).
23. Fragment vas, din pastă albicioasă, transparentă 910577).
24. Fragment vas, din pastă albă, transparentă, cu irizaţii (10409).
25. Fragment vas, din pastă albă, transparentă, cu irizaţii (11474).
26. Fragment vas, din pastă gălbuie, transparentă (10556).
28. Fund vas, din pastă verzuie, transparentă, cu irizaţii (11452)
29. Fragment pahar, din pastă maronie, cu nerviri în relief, oblice, descoperite în mormântul de incineraţie din aşezarea deschisă (8651).
30 Fragment vas, din pastă albicioasă, lăptoasă, cu gâtul cilindric, cu o nervură în relief, buza îngroşată la exterior (8707), S IX - A, c 5, - 0,40 m (pl. 324/10)
31. Toartă vas, de tip kantharos, cu placă, în acoladă, din pastă albicioasă, cu irizaţii (8750), S III, - 0,70 m (pl. 325/1)
32. Fragment vas, din pastă albicioasă, cu nervuri în relief, (5625), S II, passim (pl. 325/6)

După cum se poate observa toate cele 32 de fragmente de vase de sticlă descoperite la Brad se aflau în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n., perioadă când comerţul cu astfel de produse cunoaşte o dezvoltare deosebită, datorită generalizării confecţionării ei în mai multe centre meşteşugăreşti din sudul şi estul continentului[881]. Populaţia locală nu a cunoscut procedeul confecţionării vaselor din sticlă. Prezenţa lor în descoperirile din zona extracarpatică o datorăm atelierelor orientale[882], care furnizau cea mai mare parte din vasele de sticlă.

4. OBIECTE DE PODOABĂ

Am inclus în această categorie, în afară de podoabe, diverse obiecte de toaletă, accesorii pentru veşminte, care prin frumuseţea lor, pot sta alături de ceea ce denumim obiect de podoabă. Prezentăm, aşadar, aceste obiecte în ordinea frecvenţei anumitor tipuri descoperite în aşezarea de la Brad.

Fibule. În cetatea de la Brad au fost descoperite, până în prezent, peste 100 fibule din care 70 din bronz, 32 din fier şi una din argint, aparţinând mai multor tipuri şi perioade. Cum este bine cunoscut, astfel de piese, destul de numeroase în descoperirile aşezărilor dacice, au constituit şi constituie un principal element de datare, folosit şi de noi atunci când a fost cazul să delimităm cronologic diferite complexe de locuire sau straturi de cultură în care au fost descoperite.

a - **Fibulă din bronz** (8787), cu arcul uşor curbat, prevăzută cu nodozităţi realizate prin linii incizate, descoperită pe acropolă în S X, c 3, - 1,85 m. Fragmentul are lungimea de 4,4 cm şi diametrul de 0,6 cm şi poate fi încadrat în grupa fibulelor de tip Dux. Piese asemănătoare au fost descoperite pe teritoriul Moldovei la Ichimeni şi Truşeşti[883], Sărata Monteoru în Muntenia[884] şi Ciumeşti Arad-Gai, Peţelca, Giriş-Tărian din Transilvania[885], pentru a enumera doar câteva aşezări cu asemenea fibule datate în sec. III î.e.n. Vlad Zirra le localizează în Latène B2, în jurul anului 300 î.e.n. Ambroz le include în grupa 1 şi le datează în a doua jumătate a sec. III î.e.n.[886]. Cea mai apropiată analogie pentru piesa de la Brad o reprezintă fibula de la Ichimeni-Dorohoi, care este datată în sec. IV-III î.e.n. Adâncimea la care a fost descoperită – 1,85 m – ne indică al doilea nivel dacic de pe acropolă în primele faze, respectiv sec IV - III î.e.n. Având în vedere fragmentul mic păstrat, el poate aparţine şi unei brăţări de aceeaşi factură, prezente numai în Transilvania, care are aceeaşi datare, sec. IV-III î.e.n.[887] (pl. 203/1; 328/1).

b - **Fibule de tip tracic** (pl. 204/2; 328/2). Sunt fibule care au corpul în forma literei S, cu diverse variante. La Brad s-a descoperit un singur exemplar, fragmentar, din care se păstrează doar o parte din corpul fibulei (inv. 11256), formată dintr-o sârmă, rotundă în secţiune, mai groasă la mijloc şi subţiată spre capete, din categoria formelor simple, de tip tracic, descoperite în mai multe aşezări dacice printre care: Poiana[888], Răcătău[889], Buneşti-Avereşti[890], Zimnicea[891].

În general, acest tip de fibulă este datat destul de larg, în limitele sec. IV-II î.e.n. Aşa de pildă, Radu Vulpe le consideră ca o variantă carpato-balcanică a tipului Certosa şi le datează în Latène III. Al. Alexandrescu, care face o tipologie a lor, mai ales pe baza desoperirilor de la Zimnicea le consideră prezente în intervalul amintit - sec. IV - II î.e.n. Alţi cercetători, pe baza complexelor în care le-au descoperit le datează din sec. IV şi până la începutul sec. II î.e.n.[892].

Exemplarul de la Brad, deşi fragmentar, după adâncimea la care a fost descoperit, poate fi datat în sec. III î.e.n., constituind un element de datare în plus pentru cel de-al doilea nivel dacic de pe acropolă.

c - **Fibule cu ramă**, lucrate din fier, cu corpul arcuit, puțin îngroșat la mijloc, rotund în secțiune, resortul bilateral mai lung sau mai scurt, cu mai multe spire, portagrafa sub formă de ramă. Au fost descoperite 7 exemplare din care 5 întregi și 2 fragmentare.

Trei exemplare (16550, 17582, 6804); (pl. 328/3,4,5) au resortul lung, bilateral, format din mai multe spire. Alte trei (8692, 9200, 12183); (pl. 203/3,5; 328/6-8) cu resortul bilateral scurt, format din 2-4 spire și un exemplar (19593; pl. 328/9) la care nu se poate preciza mărimea resortului, fiind rupt din vechime. Mărimea lor diferă, de la 9,5 cm la 4 cm lungime. Toate au fost descoperite în cel de-al treilea nivel dacic de pe acropolă respectiv sfârșitul sec. II î.e.n. și I î.e.n.; 4 în strat, de la adâncimea de 1,20 m la 1,75 m și 3 în gropi, datate în sec. I î.e.n.

Fibule cu ramă s-au descoperit în mai multe așezări dacice[893], precum și în zonele învecinate, numărul lor este relativ mic și sunt datate în sec. I î.e.n. Ambroz le include în grupa III fibule de schemă Latène târzie și le datează în sec. I î.e.n.[894], la fel și H. B. Kyxapenko care consideră existența lor în nordul Mării Negre, până la începutul sec. I e.n.[895]. R. Hackman le datează în prima jumătate a sec. I î.e.n. și a doua jumătate a sec. I î.e.n.[896], incluzându-le în perioada timpurie a fazei mijlocii pentru Europa nordică și de est, la fel și I. Filip, pentru Europa Centrală[897].

După adâncimile la care au fost descoperite, toate cele 7 fibule cu ramă de la Brad aparțin nivelului III dacic de pe acropolă ceea ce confirmă datarea în sec. I î.e.n. a acestui nivel. Prezența lor constituie un bun reper cronologic și pentru alte complexe, ca de pildă gropile sau locuințele ce au în inventar asemenea piese.

d - **Fibule de tip Nauheim sau linguriță.** Acest tip de fibulă are un capăt terminat sub forma unei linguriță care protejează resortul format din 4 spire, corpul dreptunghiular și ușor curbat, iar la celălalt capăt, rotunjit și prevăzut cu port agrafă sub formă de teacă. Se consideră că cele lucrate dintr-o singură bucată sunt fibule Nauheim, iar cele din două bucăți – linguriță și resortul cu acul – tip linguriță. Prima constituind prototipul celei de-a doua (prototip) are o origine celtică, din regiunea Rinului[898], iar cele de tip linguriță, evident pornind de la cele Nauheim, sunt caracteristice populației dacice. O. Floca le consideră de origine dacică[899], la fel și L. Mărghitan[900].

La Brad au fost descoperite 12 fibule de acest fel din care 6 fără corpul sub formă de linguriță, ce constituie caractedistica acestui tip. Una este din argint, iar celelalte din bronz. Trei din cele șase care au partea superioară, sunt întregi, păstrate relativ bine, au lungimea cuprinsă între 7 și 7,6 cm. Două din ele au fost descoperite pe acropolă una într-o groapă (11008; pl. 328/11), SII, Gr. 20, iar cealaltă (12190; pl. 208/6; 328/10) în strat (S XVI, c7, - 1,70), la 1,70 m adâncime. A treia a fost descoperită în așezarea deschisă, într-o locuință adâncită (S XII, Gr. B 1; inv. 9196; pl. 203/9; 328/15). Celelalte trei, fragmentare, au fost descoperite pe acropolă. Două din bronz (8886 și 11956; pl. 203/7; 328/12, 13) se aflau la adâncimea de 1 - 1,50 m, iar cea de-a treia, din argint (9199) la 1,15 m adâncime (pl. 203/8; 328/14). Toate piesele, inclusiv cea de argint, sunt decorate pe corp cu o linie incizată, apropiată și paralelă cu marginea fibulei.

Cea de-a doua categorie, care păstrează doar resortul cu acul și uneori porțiunea de prindere de linguriță, din bronz, se păstrează destul de bine, cu excepția unui singur exemplar (9205) descoperit într-o locuință adâncită din așezarea deschisă (S XII, B 3) căreia îi lipsește o parte din ac (pl. 203/10; 328/16). Lungimea acului cu resortul este cuprinsă între 4,7 și 5,6 cm. Au fost descoperite atât în așezarea deschisă (5917 - S III, Gr. 15; 8803 - S XI, Gr. 12; pl. 203/11, 12; 328/ 17, 18) cât și pe acropolă (5613 - SI, c 24, - 1,10 și 10584 - S I, c 41, - 1,50

9215, S XII Gr. 16) în gropi, locuinţe sau strat, în cel de-al treilea nivel dacic de pe acropolă şi al doilea din aşezarea deschisă (pl. 203/13, 14, 15; 328/19, 20,15).

Acest tip de fibulă, ce-şi are originea în Europa centrală şi de vest, este destul de frecvent în aşezările dacice, care constituie şi limita de est a răspândirii ei. În Nordul Mării Negre ele nu mai apar. Frecvenţa mai mare în aşezările dacice precum şi în inventarul marilor tezaure, au făcut pe unii cercetători să le considere de origine dacică. Unii (S.Sanie) consideră că fibulele linguriţă sunt atât din import cât şi locale, punct de vedere pe care îl îmbrăţişăm şi noi[901].

Datarea nu diferă prea mult de la un cercetător la altul fiind acceptată în general, perioada sec. I î.e.n. şi primele decenii ale sec. I e.n. Aşa de pildă, K. Horedt le încadrează în grupa A 4 - a - d a tezaurelor timpurii, cuprinsă între 25 î.e.n. şi începutul sec. I e.n.[902]. D. Berciu le consideră caracteristice pentru jumătatea sec. I î.e.n. şi primele decenii ale sec. I e.n.[903], iar R. Hachiman le încadrează în grupa a III-a, în perioada târzie a fazei mijlocii din Europa Centrală şi de est. Deci în Latènul târziu[904]. La Brad ele aparţin celui de-al treilea nivel dacic şi pot fi datate în sec. I î.e.n. - primul sfert al secolului I. e.n., constituind şi un reper cronologic pentru datarea unor complexe în care a fost descoperită.

Fibule de acest fel au fost descoperite în mai multe aşezări dacice din sec. I î.e.n. - I e.n., ca de pildă Răcătău[905], Poiana[906], Tinosu[907], Popeşti[908], Ocniţa[909] precum şi în inventarul unor tezaure care se datează în aceeaşi perioadă[910].

e - **Fibule puternic profilate.** Au corpul profilat, prevăzut cu unul sau două noduri, piciorul lung, terminat uneori cu un mic buton, portagrafa triunghiulară sau sub formă de teacă, resortul bilateral scurt, format din 4 până la 6 spire. Înregistrăm mai multe variante, care se deosebesc prin curbura corpului, dispunerea nodului şi forma piciorului.

e 1 - sunt fibule cu corpul lung, la capătul dinspre resort lăţit trompetiform, curbura neaccentuată, prevăzute cu câte un nod dispus în partea superioară a fibulei, către resort, piciorul terminat printr-un mic buton, de obicei sub formă de calotă şi portgrafa lamelară sau triunghiulară. Au fost descoperite 4 exemplare, două în şanţul de apărare (5902 şi 5899; pl.204/1,2; 328/22,23), una pe acropolă (8695; pl.204/3; 328/24) S VII-A, c 5, - 0,20 m - şi una (12357) în aşezarea deschisă - S XX, C II, - 0,40 m, (pl. 204/4;328/25). Cele două fibule din şanţul de apărare sunt mai mari, una are 5,8 cm iar cealaltă 6,4 cm lungime şi se deosebesc una de alta prin forma nodului care la exemplarul 5899 este ca o umflătură de formă dreptunghiulară, urmată de o şănţuire şi o nouă umflătură mai mică, fără a fi al doilea nod, faţă de cealaltă (5902), care are nodul format din trei profiluri în trepte, cel mai pronunţat fiind la mijloc. Al treilea exemplar (8695) are corpul plat, nodul dispus mai mult către resort, portagrafa triunghiulară, piciorul terminat cu un mic buton conic şi resortul cu 6 spire. Are lungimea de 4,4 cm. Fibula descoperită în aşezarea deschisă are corpul plat, nodul dispus la jumătatea fibulei, piciorul conic, mai lung şi ridicat puţin în sus. Îi lipseşte resortul şi acul. Lungimea piesei este de 3,7 cm.

Acest tip de fibulă este prezent pe o arie largă din Europa, fiind datat, în general, în sec. I e.n. Aşa, de pildă, Ambroz le datează în epoca lui Claudiu-Nero-Vespasian (40-70 e.n.)[911], M. Smiszko, în cultura Lipiţa, în aceeaşi perioadă[912] O. Almgren în a doua jumătate a sec. I şi prima jumătate a sec. II e.n.[913] T. Kolnic între 10 - 50 e.n.[914], iar R. Hachman în faza târzie, varianta M/N din grupa 4[915]. La noi în ţară sunt datate în aceeaşi perioadă, exceptând pe cele de la Ocniţa, care au o datare mai largă - sfârşitul sec. I î.e.n. şi începutul sec. I e.n. Piese asemănătoare celor prezentate au fost descoperite la Răcătău[916], Poiana[917], Ocniţa[918], Cuciulata[919], datate, aşa cum am arătat, în sec. I e.n. Nivelul în care au fost descoperite cele de

la Brad ne indică aceeași perioadă și odată cu aceasta calitatea de reper cronologic, valabil pentru datarea complexelor cu asemenea piese în perioada sec. I e.n.

e 2 - au drept caracteristică curbura accentuată a corpului și întreruperea bruscă a acestei curburi în dreptul nodului, piciorul ușor ascuțit, fără buton. Portagrafa lamelară, resortul bilateral din 4 - 6 spire. Au fost descoperite 4 exemplare, trei pe acropolă și una în așezarea deschisă. Cel ami mare exemplar (5610 cu lungimea de 7,8 cm, a fost descoperit în S I. c 18, - 1,35 m, (pl. 204/5; 328/25). Al doile exemplar de pe acropolă (6809), mai mic, 5 cm lungime, a fost descoperit în S V, c 12, - 1,05 m, (pl. 204/6; 328/26). Pe corpul arcuit, de la resort până la buton, are un decor de linii incizate pe mijloc. Cea de-a treia piesă din acest sector (9206) cu corpul rotunjit are lungimea de 2,5 cm. Îi lipsește resortul și acul. A fost descoperită într-o groapă - S XIII-B, Gr. 11, (pl. 204/7;328/29).

Piese asemănătoare au fost incluse de Ambroz în grupa 4 - subgrupa 3, fiind datate în sec. I î.e.n. - sec. I e.n.[920]. La fel le datează și O. Almgren sau R. Hachman[921]. Pentru exemplarele descoperite în țară nici un cercetător nu face separația între acestea și cele din varianta e 1, ceea ce face ca datarea să fie aceeași, adică sec. I e.n. D. Berciu, care datează fibulele profilate și în sec. I î.e.n. nu arată care variantă este mai veche și ar putea să aparțină acestei perioade, prezentându-le în bloc[922]. În situația de la Brad, pe baza unor complexe arheologice în care au fost descoperite, mai ales cele din S XIII-B, Gr. 11 și S XI-B 2, datate în sec. I î.e.n. pe baza altor materiale putem admite existența lor și în acest secol.

e 3 - fibule cu corpul rotund sau plat și lățit spre resort, puternic curbat, prevăzut cu un nod dispus pe linia de retragere spre piciorul terminat cu un buton, resortul bilateral din 4-6 spire, portagrafa lamelară. Au fost descoperite două exemplare, pe acropolă, unul (5918) cu lungimea de 4 cm, în S I, c 19, - 1 m, (pl. 204/9; 329/1), celălalt (19595), în S XXV, Gr. 16, are lungimea de 4,2 cm (pl. 204/16; 329/20. Asemenea exemplare sunt datate în sudul URSS în prima jumătate a sec. I e.n.[923], iar în Europa Centrală la sfârșitul sec. I ne.n. - începutul sec. I e.n.[924]. Exemplarele asemănătoare descoperite la Răcătău, Poiana, Ocnița[925] sunt datate ca și celelalte fibule puternic profilate, în sec. I e.n. Cele două exemplare de la Brad pot fi datate, după contextul în care au fost descoperite, în sec. I î.e.n. (19595) și sec. I e.n. (5918).

e 4 - sunt fibule profilate, având două noduri pe corp, piciorul terminat cu un buton conic, resortul cu mai multe spire, bilateral, portagrafa lameleră sau tronconică. Al doilea nod are forma trompetiformă și se leagă direct de resort. S-au descoperit trei exemplare, două de bronz și una de argint. Din cele două de bronz, una (9195) a fost descoperită pe acropolă, S X, c 6, - 1,25 m, are lungimea de 2,6 cm, cu resortul rupt și acul lipsă (pl. 204/10; 329/3). Cel de-al doilea nod, la mijlocul piesei, este format din 5 profile, din care cel mijlociu este mai mare și este flancat de câte două egale. A doua piesă, de bronz (6805) a fost descoperită în așezarea deschisă - S IV/65, c 7, - 1,20 m (pl. 204/11; 329/4). Între cele două noduri corpul este rombic, nodul din mijlocul piesei este compus din trei profile din care cel mijlociu mai pronunțat. Lungimea fibulei este de 4,3 cm. A treia fibulă din varianta e 4, din argint (6803) are corpul rotund, piciorul scurt, terminat printr-un buton conic. Resortul bilateral din mai multe spire. A fost descoperită în așezarea deschisă, S IV/65, c 24, - 0,58 m. Lungimea piesei este de 3,8 cm (pl. 204/12;329/5).

Acest tip de fibule, Ambroz le încadrează în Grupa II, varianta I/1 și le datează în a doua jumătate a sec. I e.n.[926] Silviu Sanie consideră că acest tip poate exista încă din prima jumătate a sec. I e.n., bazându-se pe piesele de la Barboși și Răcătău[927].

În cetatea de la Brad, toate cele trei exemplare apar la limita ultimelor două niveluri dacice, ceea ce înseamnă începutul sec. I e.n.

e 5 - fibulele din această variantă sunt asemănătoare cu cele descrise mai înainte - e 4 - numai că al doilea nod de pe corp nu mai este trompetiform, curbura corpului este foarte mică iar piciorul, terminat printr-un buton conic, este mai lung. Cele două exemplare descoperite la Brad sunt fragmentare şi aparţin ultimului nivel dacic. Una (9201) a fost descoperită pe acropolă, S X, c 4, - 0,75 m, cu lungimea de 3,2 cm (pl. 204/13; 329/6), iar cealaltă (5916), în aşezarea deschisă - S IV/65, c 24, - 0,40 m şi are lungimea de 2,5 cm (pl. 204/4; 329/7). Ambele exemplare sunt din bronz.

Încadrate în grupa 10/1, fibulele din sudul URSS, sunt datate în sec. I-II e.n.[928]. Pentru cele identice sau asemănătoare din ţara noastră datarea oscilează în limitele sec. I î.e.n. - sec. I e.n.la D. Berciu[929] şi sec. I şi începutul sec. II e.n. la majoritatea cercetătorilor[930]. M. Babeş, citându-l pe Ambroz arată că fibulele cu 2 noduri sunt mai noi decât cele cu un singur nod pe corp, ceea ce înseamnă o datare mai apropiată de sec. II e.n.[931]. Acest lucru este confirmat şi de poziţia stratigrafică a pieselor de la Brad. Trebuie să notăm că aceste tipuri şi variante constituie prototipuri pentru fibulele de mai târziu caracteristice sec. II - III e.n.

e 6 - fibule cu corpul puţin curbat, lăţit trompetiform spre resort, routnd în secţiune, cu două noduri simple, piciorul scurt, terminat cu un buton rotund, portagrafa triunghiulară, ajurată. S-a descoperit un singur exemplar (12265), în aşezarea deschisă, S XX, c 12, - 0,50 m. Are lungimea de 7,2 cm (pl. 204/15; 329/8). Fibulele de acest fel au fost descoperite în mai multe părţi ale Europei şi sunt datate de asemenea în sec. II e.n. S. Sanie le consideră de tip norico - panonic, fiind clasificate între cele 17 variante ale tipului Doppelknopf ce se încardează în caracteristicile tipului A 236 - c, datate la sfârşitul sec. I e.n.[933] R. Vulpe le încadrează în Latènul III[934], iar D. Berciu în sec. I î.e.n. - I e.n.[935] Exemplarul de la Brad poate fi încadrat la începutul sec. I e.n. Exemplare asemănătoare datate în aceeaşi perioadă, au fost descoperite la Poiana, Ocniţa, Răcătău etc.

f - cu corpul arcuit, plat, având un mic profil în zona de unde începe piciorul care este, de asemenea, lăţit. Pe mijlocul corpului, un decor incizat, iar pe mijlocul piciorului o nervură în relief. Resortul bilateral, din 6 spire, portagrafa sub formă de placă. Are toate caracteristicile fibulei cu ochi, doar că îi lipseşte decorul respectiv. Din această cauză, singurul exemplar descoperit la Brad, l-am încadrat în această grupă a fibulelor cu ochi. Piesa de la Brad (8693) are lungimea de 5,2 cm, a fost descoperită pe acropolă S IX - A, c5, - 1,30m (pl. 205/1; 329/9)

Fibule cu ochi sunt încadrate în grupa III de către O. Almgren şi le datează, pentru apusul Europei, în prima jumătate a sec. II e.n.[936] Ambroz le consideră mai vechi şi le datează în sec. I î.e.n. - I e.n., începând cu epoca lui August, încadrându-le în Grupa 9[937]. Ele sunt prezente şi în cultura Lipiţa fiind datate de M. Smiszko - sec. I e.n.[938]

Exemplarele descoperite în ţara noastră sunt datate în aceeaşi perioadă[939].

Având în vedere contextul în care a fost descoperită fibula de la Brad, putem considera că ea aparţine nivelului IV dacic de pe acropolă în primele faze, deci la începutul sec. I e.n.

g - fibule din fier, corpul alungit, puţin arcuit, piciorul lung, portagrafa lamelară, resortul bilateral, lung. S-au descoperit două exemplare, pe acropolă puternic oxidate. Unul (4804) cu lungimea de 6,4 cm, a fost descoperit într-o groapă - S I, c 10 M, - 0,90 m, Gr. 36, (pl. 329/10), iar cealaltă (16537) în strat - S XXIII, c 7, - 1 m. Are lungimea de 4 cm (pl. 329/11)

Fibule asemănătoare au fost descoperite şi în alte aşezări, fiind considerate de tip Latène târzii. Aşa de pildă, D. Berciu, care le găseşte în nivelul III de la Ocniţa, le datează în sec. I e.n.[940], pe când M. Babeş consideră că asemenea piese sunt mai vechi, de schemă Latène mijlocie, poate fi cu ramă[941]. M. Macrea şi I. Glodariu datează piesa de la Arpaşu de Sus în sec.

I e.n. ca fiind de schemă Latène târzie[942]. După adâncimea la care au fost descoperite, piesele de la Brad fac parte din ultimul nivel dacic de aici, putând fi datate în sec. I e.n.

h - fibule cu resortul lung, uneori mai lung decât fibula, bilateral, corpul ușor curbat, rotund în secțiune, ușor profilat, piciorul scurt, terminat printr-un mic buton, portagrafa sub forma de placă. Au fost descoperite două exemplare din bronz, una (19630) în ultimul nivel dacic de pe acropolă - S XXVI c 2, - 0,45 m, (pl. 205/11; 329/12), iar cealaltă (11465), tot pe acropolă în S I, c 24 - 27 (pl. 205/2; 329/13). Primul exemplar are lungimea de 2,7 cm, resortul de 3,4 cm lungime, iar cel de-al doilea, lungimea de 2,7 cm și resortul de 3,5 cm (lungimea).

Asemenea fibule sunt mai rare, din care cauză nu sunt înscriate în principalele lucrări de sinteză. M. Turcu le numește fibule cu resort bilateral în forma literei T și le consideră ca derivate din tipul fibulei dacice cu nodozități, datându-le în perioada târzie a celei de-a doua epoci a fierului[943]. O. Almgren le include în grupa C (p. 241) de schemă Latène mijlocie[944]. Având în vedere faptul că numai una din ele are poziția stratigrafică certă (19630), nu putem face alte precizări, decât faptul că aceasta aparține ultimului nivel dacic de pe acropolă respectiv sec. I e.n.

i - fibula de fier, resortul bilateral, din mai multe spire, corpul plat se subțiază spre picior, portagrafa lamelară. Un singur exemplar (8697) descoperit pe acropolă în primele faze ale ultimului nivel dacic S IX-A, c 4, - 1,20 m. Lungimea piesei este de 5,1 cm (pl. 205/3; 329/14).

Acest tip de fibulă este inclus de Ambroz în grupa 12 și datate în sec. I e.n.[945] La noi nu se cunosc exemplare asemănătoare între descoperirile dacice. Cel pe care l-am prezentat, ținând cont de adâncime la care se află, poate fi datat, de asemenea în sec. I e.n.

j 1 - fibule cu corpul simplu, ușor curbat, resortul scurt, din 4 - 6 spire, portagrafa triunghiulară. La Brad au fost descoperite 10 exemplare, 6 din fier și 4 din bronz. Cele din fier sunt mai mari. Din cele 6 de fier, 5 au fost descoperite pe acropolă, 4 în strat, la adâncimi între 1,70 - 2 m și una într-o groapă. Cel de-al șaselea exemplar din fier a fost descoperit în așezarea deschisă - S XII. Una singură din cele 4 descoperite în strat (9140; pl. 205/4; 329/15) este întreagă, cu lungimea de 7,8 cm, are corpul curbat, resortul din puține spire, portagrafa triunghiulară, fiind descoperită la adâncimea cea mai mare S X, c 10 A 2, - 2m. Un alt exemplar (12198; pl. 205/5; 329/16) are corpul ușor curbat și lățit, dar îi lipsește piciorul și portagrafa. Lungimea părții păstrate este de 5,5 cm. A fost descoperită în S XV, c 7, - 1,70 m. Al treilea exemplar, (11501; pl. 205/6; 329/17) cu corpul ușor curbat, rotund în secțiune, căruia îi lipsește piciorul și portagrafa, are lungimea de 6 cm. A fost descoperită în S XIII - A, c1 - 1,95 m. Cel de-al patrulea exemplar are corpul puțin curbat, rotund în secțiune, cu lungimea de 6,7 cm. A fost descoperită în S X, c7A, - 1,80 m. Piesa cea mai bine păstrată (8869; pl. 205/7; 329/19) a fost descoperită în S V, Gr. 5, - 1,50 m și are lungimea de 7,3 cm. Corpul este ușor curbat, rotund în secțiune, resortul cu patru spire și portagrafa triunghiulară. Exemplarul din așezarea deschisă (8844; pl. 205/8; 329/20) are corpul curbat unghiular, resortul din patru spire și portagrafa triunghiulară. Îi lipsește acul. A fost descoperită în S XII, fără a se putea preciza adâncimea exactă la care a fost găsit. Lungimea piesei este de 7,3 cm.

Fibulele din bronz sunt mai mici și mai simple, fiind descoperite pe acropola. Fibulă de bronz, (9198; pl. 205/9; 329/21) și executată dintr-o sârmă, rotundă în secțiune, cu puține spire și portagrafa triunghiulară, lungimea de 5 cm, a fost descoperită în C1, Gr. 1. Al doilea exemplar, (9194; pl. 329/22), de aceeași formă, cu lungimea de 5,1 cm, căreia îi lipsește portagrafa, a fost descoperită în S VI, c 8, - 1,25 m, Loc. mare. Un alt exemplar (9207; pl. 205/10; 329/23), are corpul dintr-o bară ușor lățită, portagrafa lamelară și resortul din 6 spire. A fost descoperită în S XIII - B Gr. 2 și are lungimea de 3,6 cm. Ultimea piesă din bronz, este fragmentară (16554; pl.

329/24) lipsindu-i resortul şi acul. Este de aceeaşi formă cu precedenta, are lungimea de 4 cm şi a fost descoperită pe acropolă în S XIII, c 2, - 0,50 m.

Acest tip de fibule cunoscute sub numele de fibule militare şi încadrate de Ambroz în grupa 4, datându-le la sfârşitul sec. I î.e.n. - I e.n., denumindu-le şi semiromane (Torypumckue) sunt prezente în toată Europa[946]. În vestul continentului ele sunt datate în sec. I - II e.n.[947]. În sudul URSS sunt prezente în aria culturii Zarubineţ, în sec. I e.n.[948] Fibule de acest tip au fost descoperite în mai multe aşezări dacice, printre care: Răcătău[949], Poiana[950], Cârlomăneşti[951], Tinosu[952], Piscu Crăsani[953], Ocniţa[954], Piatra Craivei[955], Moigrad[956], Sighişoara[957] şi au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Aşa de pildă, Radu Vulpe le consideră aparţinând perioadei Latène III[958], M. Babeş le datează la sfârşitul sec. I î.e.n.[959] iar D. Berciu descoperă un exemplar într-un complex închis datat la sfârşitul sec. I î.e.n.[960]

După adâncimea la care au fost descoperite, majoritatea fibulelor de acest fel, la Brad, putem considera, cel puţin pentru cele din fier, că apar mult mai devreme faţă de cum sunt datate în prezent. După formă ele ar deriva din fibulele cu ramă şi ar putea exista odată cu acestea. În orice caz nu întâmplător cele mai multe aparţin primelor faze ale nivelului III dacic de pe acropolă respectiv sec. II î.e.n. - începutul sec. I e.n. Este adevărat că unele variante din bronz, mai suple şi mai mici, aparţin nivelului superior, fiind prezente în sec. I e.n. Nu întâmplător fibulele de tip A 2 a din tabelul cronologic întocmit de K. Horedt, asemănătoare cu acestea provin din tezaure ce aparţin grupei vechi şi mijlocii, a căror datare este cuprinsă între 125 - 75 î.e.n. - 75 - 25 î.e.n.[961] Este, aşadar, evident faptul că acest tip de fibulă poate fi datat în aşezările dacice, cel puţin de la începutul sec. I î.e.n. Adăugăm la acestea faptul că exemplarul din fier cu corpul curbat în unghi (8844) de la Brad are analogii cu piesele, e adevărat cu portagrafa sub formă de ramă, incluse de R. Hachman în perioada timpurie a fazei mijlocii a fibulelor din centrul şi estul Europei[962].

j 2 - fibule din bronz, cu corpul din bandă nu prea lată, curbat, resortul din 4 spire şi portagrafa lamelară. Un singur exemplar (8694), lung de 4,3 cm a fost descoperit pe acropolă în S IX, c3, - 0, 75 m. Piese asemănătoare au fost datate în sec. I - II e.n., încadrate de Ambroz în grupa 4/2 - fibule militare, prezente în aria culturii Zarubineţ în sec. I - e.n.[963] descoperite de asemenea, la Olbia, într-un complex de sec. I e.n. R. Vulpe le consideră provincial romane[964]. O. Almgren, referindu-se la o piesă asemănătoare, o consideră ca fiind de schemă Latène mijlocie[965].

Evident, adâncimea la care a fost descoperită la Brad, nu ne permite să luăm în considerare tipul prezentat de O. Almgren, dar piese asemănătoare cu cele din varianta j 1, descrisă mai sus, ar putea intra în discuţie privind originea acestui tip de fibulă. Piesa de la Brad aparţine ultimului nivel dacic de pe acropolă deci sec. I e.n.

k - fibule din bronz, corpul lăţit rombic, ca un scut, plat, resortul bilateral cu mai multe spire, piciorul scurt, portagrafa lamelară. S-a descoperit un singur exemplar (19629) pe acropolă în S XXVI, c 11, 1,10 m. Are lungimea de 3,5 cm (pl. 205/13; 329/26)

Fibule asemănătoare, descoperite în URSS au fost incluse de Ambroz în grupa 12/6 şi le datează în a doua jumătate a sec. I e.n. prima jumătate a sec. II e.n.[966] Aşa zisele fibule cu scut sunt bine cunoscute în descoperirile dacice din ţara noastră. V. Pârvan, referindu-se la exemplarele de la Cèrbel şi Saes le considera *popular dacice*[967], ca o reminiscenţă hallsttatiană şi le datează în Latène III. D. Berciu datează fibula cu disc, descoperită la Ocniţa, în prima jumătate a sec. I î.e.n., fiind asociată cu alte materiale din complexul respectiv[968]. R. Vulpe, consideră piesa de la Poiana provincial romană[969], iar exemplarul de la Popeşti[970] descoperit în *palat* în sec. I î.e.n. K. Horedt, care foloseşte pentru cronologia tezaurelor dacice, fibulele cu

scut A 3 - a - b, asemănătoare cu cea descoperită la Brad, le include în grupa mijlocie a tezaurului dacic, deci în intervalul 75 - 25 î.e.n.[971] Piesa de la Brad nu poate fi coborâtă, datorită adâncimii la care a fost descoperită, mai jos de începutul sec. I e.n.

1 - fibule de bronz cu corpul în formă de ancoră, la un capăt şi timonă la celălalt. Ancora are cele trei vârfuri de formă rotundă, fiecare dintre ele, decorate cu două cercuri concentrice gravate. Timona, de formă rotundă, este despărţită de ancoră printr-un profil. Pe cele trei părţi libere sunt dispuse echidistant trei proeminenţe rotunde. Discul timonei, spre margine, are trei cercuri concentrice, după care se află un spaţiu adâncit în care a fost montată o piatră preţioasă sau email, care nu s-a mai păstrat. În mijlocul discului timonei se află o gaură de 3 mm diametru, care străpunge piesa. Ancora are braţele puţin îndoite în jos. Pe partea dorsală a timonei se află o balama prinsă de corp şi o placă simplă îndoită la cap pentru prinderea arcului, dispusă sub ancoră. A fost descoperită de S II b. Gr. 3. Are lungimea de 4,2 cm (5900; pl. 205/14; 329/27)

Nu am descoperit analogii între descoperirile din ţară saú împrejurimi. Piese oarecum asemănătoare, multe fibule broşe, emailate sau nu, au fost descoperite în mai multe aşezări din Europa centrală şi de est, datate în sec. I - II e.n. Ambroz le încadrează în grupa de 8/2 şi le datează diferenţiat cele fără email în epoca Tiberiu-Claudiu 14 - 54 e.n. iar cele cu email, a doua jumătate a sec. I şi începutul sec. II e.n.[972] D. Berciu le datează în sec. I e.n.[973] V. Pârvan, referindu-se la fribulele cu disc cunoscute până atunci, le încadra în Latènul roman, prelungit adânc până în vremea imperială[974]. R. Vulpe încadrează piesele asemănătoare descoperite la Poiana, în epoca imperială[975]. Aceste tip de fibule-broşe există şi mai târziu, amintind în acest sens piesa de la Poieneşti din sec. II - III e.n.[976]

Complexul în care a fost descoperită piesa de la Brad aparţine ultimului nivel dacic, ceea ce corespunde sec. I e.n.

Un număr mare de fibule s-au păstrat fragmentar, ceea ce a făcut să nu le putem preciza tipul din care fac parte. În acest fel considerăm că nu este cazul să le prezentem separat, notând doar că ele contează ca număr de piese, care ne indică folosirea acestui obiect pentru prinderea veşmintelor, în mod curent, de către populaţia dacică. Nu încheiem înainte de a aminti descoperirea unor piese în curs de prelucrare printre care un exemplar format dintr-o sârmă de bronz, subţiată la un capăt şi mai groasă la celălalt, unde trebuia să fie corpul fibulei şi unde este terminată doar portagrafa lamelară şi piciorul cu buton conic. Fibula a fost descoperită pe arcopolă. Această piesă ne demonstrează că cel puţin o parte din fibule erau confecţionate de meşteri daci. Piese în curs de prelucrare au mai fost descoperite şi în alte aşezări dacice, ca de pildă la Răcătău şi Poiana[977].

Brăţări. În săpăturile efectuate până în prezent s-au descoperit 34 brăţări, întregi şi fragmentare, din care 22 din bronz şi 12 din fier. Pe baza unor elemente privind sistemul de închidere, forma corpului, decorului, etc., am deosebit mai multe tipuri, pe care le prezentăm fără a ţine seama de materialul din care sunt făcute.

a - **Brăţara din bronz, turnată** (16553), cu corpul decorat prin trei rânduri de proeminenţe sferice, dispuse pe partea exterioară a piesei (pl.206/1; 330/1). Pe o mică porţiune lipseşte câte o proeminenţă sferică din fiecare rând, lăsând un spaţiu unde brăţara este desfăcută, având o mică fisură care permite o oarecare elasticitate în momentul introducerii pe braţ. Este posibil ca această fisură să nu fi existat de la început, deoarece, în acest caz, ar fi trebuit să existe un sisitem mai complicat şi mai eficace de închidere. A fost descoperită pe arcopolă, în S XXIII, c 1 - 1,90m. Diametrul exterior al piesei este de 8,3 cm, iar cel interior de 6,5 cm. Diametrul

unei proeminenţe este de 0,5 cm. Fiecare rând are câte 34 asemenea sfere, unele din ele cu defecte de la turnare, care nu au mai putut fi, prea bine, înlăturate. Unele resturi de la turnare nu au fost înlăturate nici din interiorul piesei. Corpul, sau miezul pe care sunt dispuse cele 102 sfere, are forma rotundă, în secţiune.

Acest tip de brăţară, cu nodozităţi sau cu protuberante pe corp, sunt destul de frecvente în Latène, atât în spaţiul central european cât şi în zona ocupată de geto-daci. Datarea pieselor de acest fel este foarte diferită, începând cu sec. III î.e.n. şi până în sec. II - III e.n. În orice caz ea cunoaşte o largă răspândire, fiind preluată de la celţi. Trebuie să notăm, totuşi, existenţa unor variante, care, prin caracteristicile lor pot reprezenta şi repere cronologice într-o perioadă atât de lungă de existenţă. În acest sens putem spune că exemplarul de la Brad, prin caracteristicile lui, poate fi socotit printre cele mai vechi exemplare. Nici una din brăţările de acest fel cunoscute, mai ales în zona răsăriteană a Europei, nu este identică cu cea de la Brad. Cele mai apropriate analogii, exemplarele de la Poiana[978], Andolina[979] şi Piatra Craviei[980], se deosebesc nu numai prin mărimea lor, în general mai mică decât piesa de la Brad, ci şi prin forma nodozităţilor sau execuţia lor. Cele trei piese amintite sunt datate şi ele diferit, primele două în sec. I î.e.n., iar a treia în sec II - I î.e.n. Vl. Zirra le include în Latène D 1 - primele două şi Latène C 2 - D 1 pe a treia[981].

Cea mai veche datare a unei piese asemănătoare, sec. III - II î.e.n. este făcută pentru brăţara de la Ocniţa, care are proeminenţele dispuse mult mai rar, deci o variantă a tipului de bază[982]. Alte exemplare, printre care şi cea de la Papiu Ilarian[983] fac parte din inventarul unor morminte celtice din Latènul C.

Brăţări cu nodozităţi se conosc şi în alte aşezări, datate mai târziu, sec. I e.n. ca de pildă la Albeşti[984], Poiana[985], Pecica-Arad[986], Racătău[987], precum şi în zona de nord a Mării Negre, datate în sec. I - II e.n.[988]. Unele variante apar şi mai târziu, de pildă exemplarul dintr-un mormânt de incineraţie de la Găbara-Moldoveni, din sec. II - III e.n.[989] Revenind la piesa de la Brad, este necesar să notăm particularitatea formei şi a tehnicii de execuţie care ne indică evoluţia din formele celtice, cu pseudoperle sau emiove, din Latènul B 2 - C 1. În orice caz la o datare timpurie ne îndeamnă şi poziţia stratigrafică a ei, fiind descoperită în cel de al doilea nivel dacic pe acropolă, sec III - II î.e.n. Credem că exemplarul descoperit la Brad poate fi datat în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., respectiv în primele faze ale nivelului II dacic de aici.

b - **Brăţări din bronz**, desfăcute, care au la un capăt protome animaliere. La Brad s-au descoperit trei exemplare, două pe acropolă şi una în aşezare deshisă.

Brăţară de bronz, dintr-o bară (8796) cu secţiunea în forma literei D, un capăt este rupt din vechime, iar celălalt, îngroşat şi modelat în forma unui cap de şarpe (p1.206/6; 330/2). Diametrul maxim al piesei este de 5,5 cm, grosimea barei de 0,3 cm iar a capului de 0,5 cm. A fost descoperită în S VII A, c 2, - 0,80m.

Brăţară de bronz (8700), dintr-o bară ovală în secţiune, modelată la un capăt în forma unui cap de şarpe, celălalt rupt din vechime (p1.206/2; 330/31). Diametrul porţiunii păstrate este de 4,5 cm, iar grosimea barei de 0,7 cm. Capul, văzut din profil, are marcat ochiul şi gura deschisă Protoma ar indica şi capul unei raţe cu ciocul desfăcut. A fost descoperită pe arcopolă în S X, c 13, - 1m.

Brăţară de bronz (10574), dintr-o sârmă rotundă în secţiune, în patru muchii, pe o mică porţiune unde începe să se subţieze, vârful ascuţit şi terminat printr-o mică umflătură, celălalt capăt îngroşat, este modelat în forma unui cap de şarpe cu gura deschisă. Diametrul maxim este

de 6,1 cm, grosimea sârmei între 0,1 ţi 0,2 cm, iar a capului de 0,4 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă - S IV/65, c 6, - 0,75 (p1,206/3;330/4)

Brăţări cu capete terminate cu protome animaliere şi mai ales a capului de şarpe, aşa cum remarca la începutul secolului. V. Pârvan sunt foarte răspândite în toată Europa[990]. Ele îşi au originea în brăţările plurispiralice din epoca bronzului şi prima epocă a fierului, Latènul dacic a preluat acest motiv şi l-a adaptat la formele specifice de brăţări şi cercei din această perioadă, prezente în multe din tezaurele din sec. IV - I î.e.n. Este bine documentată şi răspândirea lor în principalele aşezări dacice, fiind datate în sec. I î.e.n. - I e.n., cum ar fi: Racătău[991], Poiana[992], Ocniţa[993], pentru a nu da câteva exemple. K. Horedt, folosind brăţările cu capete de şarpe din tezaurele dacice, D 1 a - D 1 b, D 2 a şi D 2 b, le găseşte în toate cele trei grupe de tezaure, deci până în epoca romană[994]. Brăţările de la Brad, analizate prin prisma adâncimii la care au fost descoperite nu pot fi datate mai jos de ultimile decenii ale sec. I î.e.n.. Înclinăm totuşi să credem că piesa cu număr de inventar 8700, deşi descoperită în ultimul nivel didactic de pe acropolă poate fi mai veche. Printre argumentele care sprijină această ipoteză este şi acela al masivităţii piesei, precum şi maniera de lucru care se aproprie mai mult de exemplarele din Hallstattul târziu.

c - **Brăţara de bronz**, din bandă plurispiralică (11996). Are cinci spirale, diametrul maxim fiind de 4,7 cm. Lăţimea benzii este de 0,6 cm. A fost descoperită pe arcopolă, peste valul din epoca bronzului, în primul nivel dacic (p1.207/2; 330/5). Ca formă acest tip de brăţară îşi are originea în exemplarele foarte vechi din epoca bronzului şi a Hallstattului. Ele sunt prezente şi în Latènul dacic, mai ales în tezure, dar sunt frumos ornamentate. Piesa noastră nu are nici un ornament, ceea ce face să credem că nu a fost terminată. Brăţările prurispiralice din tezaurele dacice – unele fără ornament – D 5 a - sunt, de asemenea prezente în toate cele trei grupe de tezaure[995]. Exemplarul în discuţie poate fi datat în primul nivel dacic. Nu este exclusă nici posibilitatea unei vechimi mai mari, din epoca bronzului sau prima epocă a fierului.

d - **Brăţară de bronz** (12307), dintr-o bară rotundă în secţiune (pl. 207/12; 330/6), cu un capăt mult îngroşat, iar celălalt subţiat. are lungime de 13 cm. şi grosimea maximă de 0,7 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă - S XX - C IV, - 0, 40 m. Este posibil ca piesa să fie fragmentară, lipsindu-i şi celălalt capăt îngroşat.

O piesă asemănătoare a fost descoperită la Ocniţa cu deosebirea că amândouă capetele sunt îngroşate şi uşor profilate. A fost datată în a doua jumătate a secolului I î.e.n.[996] Cele din tezaurele dacice, cu decor sunt prezente, de asemenea, în toate cele trei grupe de tezaure[997]. Exemplarul de la Brad, descoperit în ultimul nivel dacic din aşezarea deschisă, poate fi datat în sec. I e.n.

e - **Brăţară de bronz** (12294), dintr-o sârmă rotundă, este deschisă, capetele prevăzute cu câte o mică umflătură, Diametrul piesei este de 8 cm, iar grosimea sârmei de 0,2 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă - S XXI, c 17, - 0,3 m, (pl. 207/9; 330/7).

O piesă asemănătoare a fost descoperită la Sărta Monteoru[998] şi a fost datată în sec. III î.e.n. O brăţară cu capetele conice a fost descoperită la Poiana-Gorj în tezaur, datată în sec. I e.n. (Domiţian)[999].

Umflătura de la capetele piesei ar putea indica o încercare nereuşită de a le decora, sub forma unor terminaţii conice, bine cunoscute la unele brăţări, torquesuri sau mai ales cercei din această perioadă. Este adevărat, însă că cerceii cu capătul conic au mdelat celălalt capăt cu o mică umflătură sau sferă, aproape identice cu ale brăţării în discuţie. Există şi în sec. II - III e.n.

la carpi, pe care Gheorghe Bichir le numeşte dacosarmatice[1000]. Poziţia stratigrafică a piesei indică o datare a piesei în sec. I e.n.

f - **Brăţară din sârmă de bronz** (5926), rotundă în secţiune, cu capetele uşor lăţite, deformată. Grosimea piesei este de 0,2 cm. a fost descoperită pe acropolă - S I, c 15, - 0,80 m (pl. 207/7; 330/8), în ultimul nivel dacic, poate fi datată în sec. I e.n. Piese asemănătoare s-au descoperit la Poinana[1001] şi Răcătău datate în aceeaşi perioadă.

g - **Brăţară din bară de bronz**, cu patru muchii, ruptă la ambele capete (6812). Porţiunea păstrată are pe axul scurt 4 cm şi pe axul lung 5 cm. Grosimea barei din care este confecţionată este de 0,5 cm. A fost descoperită pe acropolă S I, c 35, - 2 m (pl. 206/12; 330/9)

Întrucât nu am găsit analogii la nici una din marile aşezări dacice, considerăm suficientă pentru datare, adâncimea la care a fost descoperită, respectiv al doilea nivel dacic de pe acropolă – sec. III - II î.e.n.

h - **Brăţări din sârmă de bronz**, rotunde sau în patru muchii, cu capetele modelate în diverse feluri. Brăţara de bronz (8699; pl. 206/10; 330/10), cu capetele rulate în spirală spre capul piesei. Grosimea sârmei de bronz este de 0,2 dm, iar diametrul maxim al brăţării de 4,8 cm. A fost descoperită pe acropolă - S X, c 11 - A 2, - 2,20m. Brăţară din sârmă de bronz (12293), rotundă în secţiune, cu capetele rulate în spirală, deasupra piesei. Pe corp are două sârme mai mici înfăşurate în 3 şi 4 spire. Diametrul piesei este de 5,2 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă - S XXI, Gr. 25 (pl. 206/16; 330/15)

Brăţară din sârmă de bronz (8756), în patru muchii, capetele rotunde în secţiune, rulate în mai multe spirale. Piesa a fost descoperită întinsă, probabil, în curs de prelucrare, în aşezarea deschisă - S IV, c 29, - 0,49 cm. Are lungimea de 14 cm şi grosimea sârmei de 0,2 cm (pl. 207/14; 330/12)

Brăţară din sârmă de bronz (8757) rotundă în secţiune, la un capăt lăţită circular şi prevăzută cu o gaură, la celălalt capăt doi lobi laterali. Corpul este îndoit în trei meandre. Dimensiunea piesei, în forma în care se găseşte este de 4 cm, lungimea între capete, iar grosimea sârmei de 0,3 cm. A fost descoperită pe acropolă - S VIII - A, c 5, 1 m (pl. 206/8; 330/13)

Exemplare identice nu cunoaştem în descoperirile de până acum. Totuşi motivul spiralei de la capete este foarte frecvent la multe din brăţările sau inelele dacice cunoscute, numai că acestea au capetele desprinse, nu libere ca la exemplarele noastre.

Dacă ne luăm după adâncimea la care au fost descoperite este uşor să datăm acest tip de brăţări, din sec. IV-III î.e.n. până în sec. I e.n.

i 1 - **Brăţări din sârmă de bronz** sau fier, rotunde în secţiune, cu capetele petrecute, unul peste altul, şi înfăşurate în una sau mai multe spire.

Brăţară din sârmă de bronz (12167), rotundă în secţiune, cu capetele petrecute unul peste altul pe o lungime de 1,7 cm şi apoi înfăşurate pe corp, în patru spire. Diametrul maxim de 7,4 cm, grosimea numai de 0,2 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă – S XVIII, Gr. 21 (pl. 330/14).

Brăţară de bronz (12126) cu capetele petrecute pe o porţiune de 2,5 cm şi înfăşurate pe corp în cinci spire. Are diametrul de 7,5 cm şi grosimea de 0,2 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă. S XVII - B 2 (pl. 207/13; 330/15).

Brățară identică cu precedenta (12127), capetele înfășurate numai în patru spire. Diametrul piesei este de 7 cm iar grosimea de 0,2 cm. A fost descoperită tot în S XVII - B 2 (pl.207/1; 331/1).

Brățară identică cu cea de sus (12128), cu câte cinci spire, având diametrul de 7,3 cm. A fost descoperită împreună cu celelalte două de mai sus (pl.207/3; 331/2).

Brățară de bronz (16559) cu capetele petrecute pe o distanță de 6,6 cm și apoi înfășurate. Piesa fiind ruptă la ambele capete din zona în care începea înfășurarea, nu putem ști în câte spire se realiza pe corp. În orice caz, o porțiune înfășurată pe corp, desprinsă de capete, din cinci spire, ar indica și la această piesă, înfășurarea capetelor tot în cinci spire. Diametrul piesei este de 7,7 cm, grosimea de 0,2 cm. A fost descoperită pe acropolă - S XXIV, c 11 E, - 0,50 m (pl.206/11; 331/3).

Brățară din fier (8985) rotundă în secțiune, fragmentară, se păstrează doar o parte din corp și cinci spire de la un capăt înfășurat pe el. Are lungimea de 5 cm și grosimea de 0,2 cm. A fost descoperită pe acropolă în S VIII - A. c 2, - 1,60 m (pl.207/4; 331/4)

i 2 - **Brățări din bronz sau fier**, rotunde în secțiune, cu capetele petrecute unul peste altul și înfășurate în mai multe spire, având pe corp bucăți de sârmă de bronz, fier sau argint înfășurate în mai multe spire, inele din fier sau bronz, pandative sub formă de secure.

Brățară de bronz (6814; pl.207/11; 331/5) din sârmă rotundă în secțiune, cu capetele petrecute unul peste altul și înfășurate într-o singură spiră, restul de 7 și respectiv 10 spire care provin de la cele două capete au fost rupte și se păstrează la o mică distanță de ele, înfășurate pe corp. Tot pe corpul brățării se mai află un grup de 7 verigi din bronz, cu diametrul de 1 cm și o porțiune de 12 spire din sârmă de argint. Diametrul brățării este de 8,6 cm, iar grosimea de 0,2 cm. A fost descoperită pe acropolă - S I, c 8 M, - 0,52 cm.

Brățară din fier (12192) rotundă în secțiune, cu capetele petrecute unul peste altul și înfășurate pe corp în cinci spire. Pe corp, un mic inel oxidat. Diametrul piesei este de 7,5 cm și grosimea sârmei de 0,3 cm. A fost descoperită în așezarea deschisă, S XVIIIB 2, (pl. 206/14; 331/8)

Brățară din fier (12363) cu corpul rotund în secțiune, capetele petrecute unul peste altul și înfășurate în una și respectiv trei spire. Pe corp un inel tot din fier, cu diametrul de 1 cm. Diametrul piesei este de 4,8 cm, iar grosimea sârmei de 0,3 cm. A fost descoperită în așezarea deschisă, S XXI, c 29, - 0,60 cm (pl. 206/9; 331/6)

Brățara din fier (5923; pl. 206/17; 331/7), cu corpul rotund în secțiune, capetele petrecute unul peste altul și apoi înfășurate în câte trei spire. Pe corp două verigi din fier cu diametrul de 1 cm și un pandantiv - secure are lungimea de 1,5 cm. A fost descoperită în șanțul de apărare - S II - S A, c 19 S, - 1,10 m. Diametrul piesei este de 6,2 cm, iar grosimea sârmei de 0,2 cm.

Brățară din fier (12347), rotundă în secțiune, cu capetele petrecute unul peste celălalt și apoi înfășurate în câte o singură spiră. Pe corp 11 verigi inele, lipite în prezent din cauza ruginii. Diametrul piesei este de 5,5 m, iar grosimea sârmei de 0,3 cm. A fost descoperită în așezarea deschisă - S XXI, c32, - 1m, Gr. 37 (pl. 206/7; 330/16)

Tot din această categorie mai fac parte un număr de 4 brățări, din fier și una din bronz, păstrate fragmentar, descoperite atât pe acropolă cât și în așezarea deschisă.

Tipul de brățară pe care l-am prezentat (ambele variante) constituie piesa de podoabă cea mai răspândită în lumea dacică. Din această categorie mai fac parte și mulți cercei din bronz, fier sau argint. V. Pârvan, referindu-se la piesele de la Cerbel și Remetea, arată că acest tip de brățară este caracteristică Latènului III[1003]. Cele mai apropiate analogii le găsim în piesele din

tezaurul de la Poiana-Gorj[1004], cetățile dacice de la Pecica[1005], Răcătău[1006], Poiana[1007] precum și existența tipului D 3 a în multe alte tezaure dacice, prezente în toate cele trei grupe stabilite de K. Horedt.[1008]

În privința datării trebuie să consemnăm faptul că piesele de la Brad se încadrează în limitele sec. I î.e.n. - I e.n., fiind descoperite în ultimele două nivelui dacice. Remarcăm, de asemenea prezența într-o locuință adâncită a nu mai puțin de 5 brățări întregi, două de fier și trei de bronz.

j - **Brățări din bronz sau fier** din bare dreptunghiulare în secțiune. S-au descoperit două exemplare, unul de bronz și unul de fier, fragmentare.

- Piesă de bronz (8802), are lungimea de 3,1 cm și grosimea de 0,5 cm (pl. 206/13), iar cea de fier (11075), mai subțire are lungimea de 5,1 cm iar grosimea de 1,3 cm (pl. 206/5; 330/17)

Fiind fragmentare nu putem preciza din ce tip de brățară fac parte. Oricum, brățări cu corpul în patru muchii se întâlnesc în aria culturii dacice. Este suficient să amintim, în acest sens, piesele de la Poiana-Tecuci[1009].

k - **Brățări din fier**, rotunde în secțuine, neînchise cu capetele simple sau ușor ascuțite.

Brățară din fier (16533) rotundă în secțiune, cu capetele rupte din vechime. După cât se pare unul din capete este ușor subțiat. Diametrul piesei este de 6,8 cm, iar grosimea de 0,3 cm. A fost descoperită pe acropolă - S XXIV, c4, - 1 m (pl. 207/10; 331/9) Brățară din fier (12193), din sârmă rotundă în secțiune, cu capetele ușor ascuțite. Are diametrul de 7 cm și grosimea de 0,3 cm. a fost decoperită în așezarea deschisă - S XVII - B 2 (pl. 207/6; 331/10)

Brățară din fier (12131) rotundă în secțiune, cu capetele ascuțite. Unul din capete este rupt din vechime. Diametrul piesei de 5,3 cm, iar grosimea maximă de 0,4 cm. A fost descoperită pe acropolă S XVI, c 3, - 0, 60 m (pl. 206/15; 331/11)

Acest tip de brățară, foarte simplu este prezent în multe așezări dacice din sec. I î.e.n. - I e.n.[1010] Unele din ele, mai ales cele fragmentare, puteau să facă parte din grupa cea mai răspândită a brățărilor prezentate de noi la litera I. Multe piese asemănătoare, descoperite în diverse așezări dacice nici nu au fost prezentate drept brățări ci simple bucăți de fier sau bronz.

1 - **Brățară din bronz** (9209), rotundă în secțiune, cu capetele lățite și ușor despicate. Unul din capete puțin îndoit în afară. Diametrul piesei este de 4,5 cm iar grosimea de 0,2 cm (pl. 206/18; 331/12).

Nu avem analogii pentru ea și considerăm că poate fi o piesă în curs de prelucrare.

m - **Brățară din sârmă de bronz** (8704), rotundă în secțiune, cu un capăt întors ca un cârlig, iar la celălalt o buclă de prindere realizată din întoarcerea sârmei și apoi înfășurată pe corp în cinci spire. Diametrul este de 7,5 cm, iar grosimea de 0,15 cm. A fost descoperită în așezarea deschisă - S XII - B 3 (pl. 207/5; 331/13)

Brățări asemănătoare se găsesc în așezări mai târzii, dar sistemul de închidere este cunoscut la multe piese din tezaurele dacice din sec. I î.e.n. - I e.n. Așa de pildă, în Tezaurul de la Hunedoara sunt două coliere care au acest sistem de închidere[1011], iar K. Horedt, incluzându-le în tipul C 3 a le găsește în toate cele trei grupe de tezaure[1012]. Complexul arheologic în care a fost decoperită piesa de la Brad ne permite să o datăm în sec. I î.e.n.

Cercei. Printre obiectele de podoabă descoperite în așezarea de la Brad, un loc aparte îl reprezintă cerceii. Confecționați din diverse materiale, dar mai ales din bronz, argint sau fier,

diversitatea acestui tip de obiect de podoabă este deosebit de mare, ceea ce face anevoioasă o încercare de structurare pe tipuri care să constituie cât de cât repere cronologice valabile pentru anumite complexe din care fac parte. Însoţind perioade îndelungate, diverse urme ale culturii materiale dacice, prezente în tezaure, aşezări sau fortificaţii, constituie un adaos de siguranţă în atribuirea mai mult etnică decât cronologică a acestora. Însuşi caracterul de obiecte ce sunt cu uşurinţă vehiculate pe spaţii largi, dar mai ales pe întinderi în timp ne-am bucurat de prezenţa lor atunci când au devenit o modă la populaţia dacică şi au fost cu predilecţie produse şi purtate în anumite perioade de timp. Numai în aceste condiţii ele au devenit purtătoare de semnificaţii cronologice sau etnice pe care de multe ori, ne bazăm în determinările unor complexe arheologice, depozite de obiecte ce asigură o datare fără probleme.

a - **Cercei din bară de bronz**, cu corpul profilat, prevăzuţi cu o gaură la partea superioară prin care este introdusă o verigă, tot din bronz cu capetele înfăşurate.

Cercel (8676; pl.207/7; 331/14) cu capul uşor lăţit, corpul profilat, lung de 2 cm şi gros de 0,3 cm. Veriga din sârmă de bronz are diametrul de 1,2 cm. A fost desoperit în aşezarea deschisă - S XII, c 40, B 3.

Cercel identic cu cel de sus (8686; pl. 208/15; 331/15) dar mai mare. Lungimea 2,4 cm, grosimea de 0,4 cm şi diametrul verigii de 1,4 cm. A fost descoperit în şanţul de apărare - Bd/72. S A, - 1,60 m.

Cercel (8689) lung de 2 cm, gros de 0,4 cm şi cu diametrul verigii de 1,5 cm. A fost descoperit pe acropolă (pl.208/18; 331/17).

Cercel (8682) din bronz cu lungimea de 2,5 şi grosimea de 0,5 cm. Diametrul verigii de 1,4 cm. A fost descoperit pe acropolă în S X, c 6, - 1,40 m.

Au mai fost descoperite 10 exemplare de cercei de aceeaşi factură de dimensiuni diferite, dar apropiate de cele ale pieselor deja descrise, cărora le lipseşte veriguţa de prindere. 9 din acestea provin de pe acropolă, 6 din ultimul nivel dacic, unul din nivelul III şi doi dintr-o groapă ce aparţine nivelului III dacic. Un exemplar (12364; pl.208/9;331/18) a fost descoperit într-o gropaă din aşezarea deschisă. La exemplarele prezentate adăugăm un număr de cercei, identici ca formă care fac parte din inventarul unor morminte din aşezarea deschisă şi pe care îi prezentăm în contextul respectiv.

Piese asemănătoare au fost descoperite în mai multe din aşezările şi cetăţile dacice printre care Răcătău[1013], Poiana[1014], Căndeşti[1015], Ocniţa[1016] etc., datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Trebuie să notăm faptul că asemenea cercei dispar din inventarul aşezărilor şi necropolelor din sec. II - III e.n. În acest context putem să ne bazăm şi pe valoarea lor de reper cronologic.

b - **Cercei din bronz sau fier**, cu corpul în formă de secure, cu veriguţă de prindere din sârmă de bronz cu capetele înfăşurate.

Cercel (9211; pl.208/11; 331/19) lung de 2,1 cm, lăţimea ascuţişului securii de 1 cm şi diametrul verigii de prindere de 1,3 cm. A fost descoperit pe acropolă - S XIII, c 1 - A, - 0,90 m.

Cercel (8687) cu lungimea securii de 2 cm şi lăţimea tăişului de 1,2 cm. Diametrul verigii de 1,4 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă - S IV/65, Cas. 2, - 0,40 m (pl.208/17; 331/20).

Cercel (8690) din bronz la care se păstrează doar securea, care are lungimea de 2,1 cm şi lăţimea tăişului de 0,9 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă - S IV, c. 2, - 0,60 m (pl.208/6; 331/21).

Cercel (5923) din fier, cu o parte din veriga de prindere ruptă. Lungimea securii 1,9 cm şi lăţimea tăişului de 0,8 cm (pl.208/16).

Cercei de acest tip au fost descoperiţi în cetatea de la Poiana[1017], Răcătău[1018].

Sunt prezenţi şi în tezaurele dacice ca de pildă în tezaurul de la Poiana-Gorj[1019]. După cum am putut vedea, securea este folosită ca pandantiv şi la brăţările din bronz sau fier, ca cele descoperite la Răcătău şi Brad.

Datarea acestor piese este în general identică cu a brăţărilor din această categorie sau a cerceilor de la punctul a. Toate exemplarele de la Brad au fost descoperite în ultimul nivel dacic, deci sec. I e.n.

c - **Verigi din bronz, fier şi argint**, din sârmă rotundă în secţiune cu capetele petrcute unul peste altul şi înfăşurate pe corp, de mărimi diferite, care pot aparţine unor tipuri de cercei sau ca inele digitale.

Verigă de bronz (5585) cu diametrul de 1,2 cm. Descoperită pe acropolă, S I, c 7, - 0,40 m (pl.208/24; 330/18).

Verigă de argint (19628) cu diametrul de 1,5 cm, descoperită pe acropolă - S XXVI, c 8, - 0,50 m (pl.208/21; 330/19).

Verigă de bronz (12148) cu diametrul de 1,3 cm, descoperită pe acropolă - S XVI, c,2, - 1 m, (pl.208/21; 330/20).

Verigă de bronz (5913) descoperită în aşezarea deschisă - C IV, c 21, - 0,60 m. Are diametrul de 3,5 cm (pl.208/28; 330/21).

Verigă de fier (8706) cu diametrul de 2,8 cm, descoperită în aşezarea deschisă - S XI, c 14, - 1,25 m (pl.208/29; 330/22).

Verigă de fier (5923 a) cu un pandantiv secure din fier pe corp, diametrul verigii de 3 cm. A fost descoperită în şanţul de apărare - S II - S A, c 19 S, - 1,10 m (pl. 208/30; 330/23)

Verigi de acest fel sunt foarte răspândite în teritoriul geto-dacilor. Apar atât în tezaure, Poiana-Gorj[1020] cât şi în aşezări sau cetăţi ca de pildă la Răcătău[1021], Poiana[1022], Bâtca Doamnei[1023], Tinosu[1024], Ocniţa[1025], Pecica[1026] etc. Datarea, ca şi cerceii de la punctele a şi b, în sec. I î.e.n. - I e.n. Exemplarele de la Brad confirmă această datare, fiind descoperite în ultimele două niveluri dacice de acici, respectiv sec. I î.e.n. - I e.n.

d - **Cercei din bronz**, cu secţiunea rotundă, vârful ascuţit, iar capul lăţit şi rulat de două ori spre exterior, Au fost descoperite două piese, pe acropolă, una (8685) în S VIII A, c 10, - 1 m (pl.208/27; 331/22), cu diametrul de 2,3 cm şi sârma groasă de 0,2 cm şi cea de a doua (12003; pl. 208/32; 331/23) cu diametrul de 2,6 cm în S X.

După adâncimea la care a fost descoperită prima piesă o putem încadra în sec. I e.n. Tipul acesta de cercel nu este aşa de răspândit, dar mai apare în câteva descoperiri, ca de pildă la Răcătău şi Poiana[1027].

e - **Cercei cu capul conic**, corpul rotund în secţiune, vârful terminat printr-o mică unflătură sau ascuţit.

Cercel din bronz (12172) cu diametrul de 3,7 cm şi grosimea sârmei de 0,3 cm. A fost descoperit pe acropolă, S XVI, c 7, - 1,10 m (pl.208/40; 331/24).

Cercei din bronz (12359) cu diametrul de 3 cm şi grosimea sârmei de 0,2 cm (pl208/41; 331/25). Descoperit în aşezarea deschisă, S XX, Gr. 17.

Cercel din bronz (8680) descoperit pe acopolă, S IX, c !, - 1 m. Diametrul piesei este de 3,3 cm. (pl.208/44; 331/26).

Cercel din bronz (5916) cu diametrul de 3,5 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S IV, c, 24, - 0,40 m (pl.208/43/331/27).

Cercel din bronz (16546).

Cercel din bronz (11445) descoperit pe acropolă, S X, c 2 B, - 1,45 m, are diametrul de 4 cm şi grosimea sârmei de 0,5 cm. pe corp are un inel tot din bronz. (pl.208/42).

Cercel din argint (5912) cu diametrul de 3,5 cm şi grosimea de 0,4 cm. Pe corp este prinsă o verigă mai mică, tot din argint, cu capetele apropiate. A fost descoperit în şanţul de apărare, S IV/1966 - S A, -1,05 m. (pl.208/39;331/28).

Acest tip de cercel este prezent în mai multe din aşezările dacice ca de pildă cele de la Răcătău, Poiana[1028], Ocniţa[1029] precum şi în componenţa diferitelor tezaure dacice incluse de K. Horedt în tipul E 5-a prezente în toate cele trei grupe de tezaure[1031]. Datarea acestui tip de cercel este destul de largă şi aşa cum aminteam, aparţin celor trei grupe de tezaure datate între sec. VI î.e.n. - I e.n. Nivelurile III şi IV de la Brad în care au fost descoperite toate cele şapte piese, confirmă datarea lor în sec. I î.e.n. - I e.n. Inclinăm să credem că acest tip de cercel nu avea o răspindire prea mare de vreme ce în multe aşezări dacice nu au fost descoperite.

f - **Cercei din bronz sau argint**, cu corpul torsionat, un capăt ascuţit iar celălalt lăţit şi modelat în formă de cap de şarpe sau lup. Unele au vârful terminat printr-o mică umflătură sau sferă, ca la cerceii şi brăţările cu un capăt conic şi celălalt prevăzut cu o umflătură.

Cercel din argint (12129) corpul torsionat, un capăt ascuţit şi prevăzut cu o mică umflătură iar celălalt modelat în forma unui cap de şarpe sau lup. Are diametrul de 4,6 cm şi grosimea de 0,3 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă - S XVII B 2 (pl.208/36; 331/1).

Cercel din bronz (11527), corpul torsionat, vârful ascuţit iar celălalt capăt modelat în forma unui cap de şarpe sau lup. Diametrul piesei este de 3,5 cm, grosimea de 0,3 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S VI/1965, c 30, Cas. II, - 0,60 m (pl.208/34; 331/2).

Cercel din bronz (12384) cu corpul torsionat, ascuţit iarcelălalt capăt modelat în forma unui cap de şarpe. Diametrul peisei este de 3,5 cm. iar grosimea de 0,2 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S XXI, Gr. 8 (pl.208/37; 331/3).

Cercel din bronz (5910), corpul torsionat, vârful ascuţit (pl.208/38; 332/4). Diametrul piesei este de 3,8 cm iar grosimea de 0,25 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S III, c 4 - 1,70 m.

Cercel din bronz (5914), corpul torsionat, vârful ascuţit, iar celălalt capăt lăţit şi modelat în forma unui cap de şarpe. Diametrul de 3 cm, grosimea de 0,2 cm. A fost descoperit în şanţul de apărare, S II 6, Complex III, Gr. 14, - 0.70 m (pl. 208/31; 332/5).

Tipul acesta de cercel este foarte răspândit în mediul dacic, fiind descoperit în multe aşezări, necropole şi cetăţi dacice. Au aceeaşi răspândire şi probabil au existat paralel cu brăţările de aceeaşi factură care au un capăt sau amândouă prevăzute cu protome de şarpe. Multe din brăţările de mici dimensiuni au putut fi folosite drept cercei. Tipul E 5-b care poate fi identic cu brăţările D 1 a, b, c şi D 2 ba prezente în toate cele trei grupe de tezaure dacice, sunt datate în sec. I î.e.n. şi II e.n.[1032] Analogiile cele mai apropiate pentru peisele de la Brad le găsim în descoperirile de la Răcătău[1033], Poiana[1034] etc., datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Ceea ce mai trebuie să subliniem este faptul că cerceii de acest tip de la Brad au fost descoperiţi numai în aşezarea deschisă. Chiar exemplarul din şanţul de apărare poate fi considerat ca aparţinând tot aşezării deschise deoarece apare în contraescarpa şanţului sau mai bine zis în zona de intrare pe cetate. Din punct de vedere al datării situaţia este aceeaşi ca pentru celelalte tipuri de cercei, sec. I î.e.n. - I e.n. acest tip de cercel nu mai apare, cel puţin pentru zona dacilor liberi din Moldova.

g - **Cercei din bronz cu corpul torsionat**, vârful ascuţit iar celălalt capăt lăţit vertical.

Cercel de bronz (8688) cu diametrul de 3,7 cm, grosimea de 0,3 cm. A fost descoperit pe acropolă, S VII - A c 2, - 0,70m (pl.208/33; 332/6).

Cercel din bronz (8702), descoperit în aşezarea deschisă - S XI, C 1, - 0,50 m. Loc. Diametrul piesei este de 3,6 cm, iar grosimea de 0,2 cm (pl.208/33; 332/7).

Cercel din bronz (12194), vârful rupt, diametrul de 2,6 cm şi grosimea de 0,20 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S XVII B 2 (pl.208/25; 332/8).

Alţi doi cercei din această categorie au fost descoperiţi în Gr. 36/XIX în inventarul unui mormânt de inhumaţie şi va fi prezentat în contextul respectiv.

Tipul de cercel descris mai sus derivă din cel cu capătul modelat în protomă de şarpe. În parte a mers paralel cu acesta, dar pe cât se pare, continuă şi în perioada următoare[1035]. Exemplare asemănătoare au mai fost descoperite la Răcătău, Poiana[1036] etc. şi sunt datate în sec. I î.e.n. Piesele de la Brad apar numai în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I e.n.

h - **Cercel din sârmă de bronz tersionată**, cu capetele ascuţite. S-a descoperit un singur exemplar (11567) pe acropolă, S X, c 2, - 1,25 m. Grosimea piesei este de 0,2 cm, iar diametrul de 4 cm. (pl.208/23; 332/49).

Piese asemănătoare nu au mai fost descoperite în alte aşezări. Poate fi datat în sec. I e.n.

i - **Doi cercei confecţionaţi din bandă de bronz**

Cercel (5603) din tablă de bronz, lată de 0,7 cm, prevăzut cu un cârlig de agăţat. A fost descoperit pe acropolă, S I, c 13 V, - 2,50 m (pl.208/22; 332/9).

Cercel (12119) din tablă de bronz, răsucită în spirală. Lăţimea benzii este de 0,6 cm, iar lungimea piesei de 2,5 cm. A fost descoperită pe acropolă, S I, c 30 m, - 2,70 m (pl.208/26; 332/10).

Ambele piese fără analogii în lumea dacică, provin de la adâncime mare, ceea ce indică apartenenţa la o altă epocă. Le-am inclus aici deoarece este posibil ca ele să fi căzut de sus, fiind de mici dimensiuni. Nici pentru epocile anterioare nu sunt piese caracateristice.

j - **Piesă de bronz** (8830) care face parte, probabil, dintr-un cercel de formă pătrată, cu mijlocul oval, gol, prevăzut cu câte o perlă la fiecare colţ, pe ambele feţe. Are lăţimea de 1,1 cm şigrosimea de 0,4 - 0,6 cm. A fost descoperită pe acropolă - S VI, c 5, - 1,20 m în ultimul nivel dacic de pe acropolă (pl.208/20; 332/11).

Mărgele. În aşezarea de la Brad s-au descoperit peste 50 de mărgele din sticlă sau alte materiale a căror formă sau decor nu prezintă caracateristici care să constituie repere cronologice. Din această cauză, în prezentarea lor, nu vom nota complexele în care s-augăsit, aceasta făcându-se numai atunci când este cazul unor complexe închise. Înscrierea numerelor de inventar constituie un suficient indiciu pentru urmărirea lor. Prezentarea pe grupe sau categorii, nu are la bază elemente de tipologie, valabile pentru o arie largă de piese, ci pur şi simplu, pentru a uşura evidenţierea lor. Mai trebuie să notăm faptul că mărgele s-au descoperit atât în locuinţe cât şi în gropi sau strat, în ultimele trei niveluri dacice.

1. Mărgele din pastă de sticlă verzuie, cu coaste verticale, gaura de agăţare destul de largă. S-au descoperit două exemplare (8654, 8651). Alte două exemplare au culoare albastru închis (5624, 15325) şi unul de culoare gălbui-verzuie (pl. 209/15,9,12; 332/12-16).
2. Mărgică din sticlă albă şi indigo, turnată în spirale concentrice în formă de disc (8669; pl. 209/22; 332/17)
3. Mărgele din pastă sticloasă, maronie cu incrustaţii albe şi albăstrui. S-au descoperit 11 exemplare din care două ca inventar la un mormânt de inhumaţie: 9096,12013, 11565, 16738, 8790, 8658, 10563, 10761, 12350.

4. Mărgele din pastă sticloasă, de culoare maronie-verzuie cu puncte albe într-un cerculeţ gălbui-auriu. Un singur exemplar (8673; pl. 209/14; 332/18)
5. Mărgele din sticlă lăptoasă cu pictură maronie, în formă de coşuleţ (8832, 8659; pl. 209/20; 332/19,20)
6. Mărgele din pastă sticloasă de culoare albăstruie cu incrustaţii albe. Un singur exemplar (8653; pl. 209/23; 332/21).
7. Mărgele din pastă de sticlă *milefiori* (8655, 16549), una *cu ochi* (19619; pl. 209/46,19; 332/22,23).
8. Mărgele din pastă de sticlă verzuie, mici, unele carenate. Un singur exemplar (10733; pl.209/2).
9. Mărgele din sticlă de culoare indigo, uşor alungite şi bombate (11007, 11442).
10. Mărgele din sticlă albăstruie, profilate (11037,11038).
11. Mărgele din os, cilindrice (10730; pl. 209/1).
12. Mărgele din sticlă de culoare verde, faţetate (11580, 8662).
13. Mărgele mici, milefiori (5507).
14. Mărgele din pastă de sticlă albastră, cilindrice (11577; pl. 209/8).
15. Mărgele din sticlă, rotunde, dediferite culori, 11 exemplare (8657 a ş b, 11542, 11579, 15413, 11066, 8661, 8797, 11470, 11412, 11453; pl. 209/3,5).
16. Mărgele din sticlă gălbuie, transparentă, cu incizii albe, modelate în forma unui butoiaş (12085; pl. 209/1).
17. Mărgele din lut ars, cărămizii, cu decor din ciupituri sau alveole dese (16714, 8776,, 16559; pl. 209/7,16;332/24).
18. Mărgele din chihlimbar, plate (16854, 10566; pl.209/13,21).
19. Mărgică din piatră sau marmură cu dungi maronii (15387).
20. Mărgică din bronz, tip butoiaş, fragmentară (12034; pl. 209/4).
21. Mărgică din sticlă albă-albăstruie, în formă de inimă (8656; pl. 332/25).

Adaugăm la acestea 5 mărgele din necropola tumulară, care vor fi prezentate la capitolul respectiv.

Mărgelele de sticlă sunt destul de frecvente în aşezările dacice. Este suficient să amintim doar câteva din ele, unde numărul lor este destul de mare: Răcătău, Poiana, Popeşti, Ocniţa etc., datate în sec. I î.e.n. - I e.n. În secolele următoare continuă să se înmulţească, datorită faptului că apar atelierele locale de sticlari. Din acest punct de vedere este suficient să urmărim inventarul aşezărilor şi necropolelor din sec. II - IV e.n. din Moldova sau nordul Mării Negre[1037].

Mărgele descoperite la Brad sunt datate în sec. I î.e.n - I e.n. în funcţie de nivelul în care a fost descoperită fiecare piesă.

Oglinzi. Din cele peste 30 exemplare descoperite la Brad, doar cârteva sunt mai bine păstrate, dându-ne posibilitatea să stabilim forma acestor obiecte de toaletă. Ele indică forma rotundă, prevăzută în partea de jos cu o mică prelungire care se introducea, probabil, într-un suport de lemn sau os, ce constituia mânerul. Dimensiunile diferă de la 3,2 la 5,3 cm în diametru, cu o grosime de 1 - 2 mm. Erau confecţionate prin turnare, dintr-un material albicios, argint sau bronz. Puţine mai păstrează luciul ce constituia faţa oglinzii. Au fost descoperite atât în aşezarea deschisă cât şi pe acropolă, în locuinţe, gropi sau în strat, aparţinând ultimelor două niveluri dacice (pl. 209/27-32, 34-37; 332/27-30).

Piese asemănătoare au fost descoperite în majoritatea aşezărilor dacice printre care Răcătău[1038] şi Poiana[1039] pentru a da doar exemplele cele mai apropiate de cetatea de la Brad. Peste tot sunt datate în sec. I î.e.n. - I e.n.

Pandantive. a - **Pandantive căldăruşă din fier şi bronz**, de formă cilindrice sau pătrate, cu fundul plan şi tortiţa în semicerc. S-au descoperit 13 exemplare, 10 în inventarul mormintelor de înhumaţie, pe care le prezentăm în contextul respectiv şi 3 pe acropolă sau în aşezarea deschisă. Unele sunt mai înguste şi mai înalte, altele mai scunde şi mai largi. Una din ele, din bronz, are tortiţa prinsă de la fund (12010).

Piesele descoperite pe acropolă (11448 şi 12010; pl.209/40, 41; 332/31, 32) se aflau în ultimul nivel dacic. În aşezarea deschisă s-a descoperit un exemplar (8674) din fier, într-o groapă (pl. 209/39; 332/33). Dimensiunile căldăruşelor variază între 1 şi 2,2 cm în diametru.

Piese asemănătoare au fost descoperite în cetăţile dacice de la Răcătău[1040], Popeşti[1041], Ocniţa[1042] şi au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Cele mai multe fac parte din inventarul necropolelor carpice ceea ce a făcut ca mulţi cercetători să le considere specifice acestei popualaţii, ca elemente specifice din cultura Przeworsk unde numărul lor este foarte mare[1043]. La Brad ele apar în ultimul nivel de locuire şi pot fi datate în sec. I e.n.

b 1 - **Pandantive din bară de fier sau bronz**, cu cârlig de agăţat. Am inclus în această categorie unele piese cu folosire incertă, dar care pot fi considerate şi obiecte de podoabă mai ales pentru garnituri de harnaşamente.

Pandantiv din fier (16721) în formă de frunză la un capăt, ovală în secţiune sau rotundă şi găurită la capătul celălalt, pentru agăţat. Are lungimea de 8,3 cm şi lăţimea maximă de 1,7 cm. A fost descoperit pe acropolă, S XXV A, c 10, - 0,70 m (pl.322/34).

Pandantiv din fier (11517; pl. 332/35) aproape identic cu precedentul, dreptunghiular în secţiune, fără gaură de agăţare. Piesa a fost probabil ruptă în această zonă. Lungimea este de 7 cm, iar lăţimea maximă de 1,1 cm. A fost descoperit pe acropolă, S X, c 4, - 1,25 m.

Pandantiv din bronz (12171; pl.332/36) din bandă nu prea lată, 0,4 cm, dreptunghiulară în secţiune, subţiată rotund la capătul de sus şi îndoită sub formă de cârlig-buclă. Are lungimea de 7,2 cm. A fost descoperită pe acropolă, S V, c 9, - 2,30 m.

Pandantiv din bronz (6813) de forma unei frunze alungite, rotundă la vârf, îngustată şi îndoită la capătul celăalat, pentru agăţat. Dreptunghiulară în secţiune. A fost descoperită pe acropolă, S I, c 40, - 1,70 m. Lungimea piesei este de 8,6 cm iar lăţimea maximă de 1,6 cm (pl. 332/37).

b 2 - **Pandantiv din bronz** (12271;pl.332/38) din bară dreptungiulară îngustată la capătul de sus şi îndoită sub formă de cârlig-buclă. Are lungimea de 10,3 cm şi lăţimea de 0,6 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă, S XX, c 3, - 0,40 m. O piesă asemănătoare a fost descoperită la Ocniţa şi considerată cheie[1044]. Piese similare se găsesc în cultura Przeworsk precum şi la carpi. Un exemplar în aşezarea de la Văleni. Cele din cultura Przeworsk sunt date drept amnare[1045].

c - **Piesă din bronz** (8780), de formă bitronconică, confecţionată prin unirea a trei cercuri dispuse orizontal, două egale la capete şi unul mai mare în centru la distanţa de 2 cm unul de altul şi unite prin 6 bare oblice, formând un fel de glob, gol pe dinăuntru. Cele 6 bare de legătură şi cercul din centru, au pe corp, la exterior, perle-bobiţe, turnate din loc în loc, dând piesei un aspect deosebit. Capetele piesei prezintă urme de tocire ca rezultat al folosirii în

contact cu alte obiecte dure, probabil fier sau tot bronz. Înălţimea piesei este de 4,1 cm iar diametrul de 4,2 cm. A fost descoperită în aşezarea deschisă, S XII, c 40, - 0,40 m.

Folosirea piesei prezentate este incertă. După urmele de folosire ar putea fi un cap de baldachin sau partea de sus a unui sceptru. Forma şi decorul indică evident o piesă de podoabă, care putea fi purtată şi ca pandantiv. Este şi motivul pentru care am introdus-o în această categorie de obiecte. Obiecte similare în cultura dacică nu există. După adâncimea la care a fost descoperită poate fi datată în sec. I e.n.

Catarame. Au fost descoperite 7 catarame din fier şi bronz, de diferite mărimi şi forme. Cele mai multe sunt simple formate dintr-o verigă rotundă sau uşor ovală şi prevăzută cu o limbă de prindere, ascuţită la vârf.

Catarama din fier (9046) de formă rotundă, dreptunghiulară în secţiune, prevăzută cu un spin plat şi ascuţit la vârf. Diametrul piesei este de 2,5 cm. A fost descoperită în şanţul de apărare - S A, - 1,47 m (pl.211/8; 332/40).

Cataramă din fier (12057) în forma literei D, ovală în secţiune. Nu s-a păstrat spinul de prindere. Are diametrul de 4,2 cm şi grosimea de 0,7 cm. A fost descoperită pe acropolă la 2,10 m adâncime (pl.332/42).

Spin de cataramă (8800) din bronz, dreptunghiular, ascuţit la vârf şi îndoit la capătul opus. Are lungimea de 2,7 cm. A fost descoperit în aşezarea deschisă, S XI B 2 (pl. 211/6; 332/43).

Spin de cataramă (8987) din fier, identic cu cel descris mai sus.

Catarame din cele descrise mai sus au fost descoperite în mai multe aşezări dacice, ca de pildă la Răcătău, Poiana, Ocniţa, dar multe din ele sunt consemnate în momentul în care sunt lipsite de spinul de prindere, drept inele de coasă sau seceri[1046].

Cataramă din bronz (11506), ovală în secţiune, cu părţile laterale puţin aduse spre interior, turnată, fragmentară, lungimea piesei este de 3,8 cm. A fost descoperită pe acropolă, S XIII - B, Gr. 24 (pl.211/12;332/44). O piesă asemănătoare a fost descoperită în nivelul III din aşezarea civilă de la Ocniţa[1047]. Alte analogii nu avem, dar după complexul în care a fost descoperită la Brad, poate fi datată în sec. I î.e.n.

Cataramă din bronz (8828) fragmentară, din bară dreptunghiulară în secţiune, având forma literei T. Lăţimea piesei este de 3,7 cm. A fost descoperită pe acropolă - S „VIII - A, c 2, - 20 m, deci ultimul nivel dacic (pl.211/2; 332/45).

Nasturi. S-au descoperit 7 nasturi din bronz de forma unui disc cu o urechiuşă de prindere, lipită pe partea dorsală. Diametrul lor variază între 1,6 şi 3,2 cm. Toate exemplarele au fost descoperite pe acropolă în ultimele două niveluri dacice.

Tub pentru ace. A fost descoperit un singur exemplar, din bronz, mai larg în partea superioară, 0,6 cm, mai îngust la cea inferioară – 0,3 cm – decorat pe corp cu două manşoane tot din bronz, late de 0,8 cm, dispuse la 2 cm unul de altul. Lungimea piesei este de 7,7 cm. A fost descoperit pe acropolă, S II, c 8 - 1 m (pl. 209/38; 332/46). Piese asemănă au fost descoperite la Răcătău şi Poiana[1048], datate în sec. I î.e.n. Ele apar şi mai târziu în inventarul aşezărilor carpice.

Lănţişoare. Lănţişor din bronz (6810) din bare de sârmă, rotundă în secţiune, cu capetele întoarse sub formă de buclă şi înfăşurată pe corp în trei - patru spire. Fiecare buclă este prinsă de

următoarea la confecționarea piesei. S-a păstrat doar o parte din lănțișor, format din patru bare, din care ultimele două au capetele ușor ascuțite. Fiecare bară are lungimea de 5,5 cm și grosimea de 0,2 cm. A fost descoperit pe acropolă, S V, c 15, - 1,30 m (P1. 209/45; 333/1)

Lănțișor identic cu cel de sus, numai că fiecare bară din care este format, are lungimea de 4 cm. Se păstrează doar două segmente întregi și unul fragmentar. A fost descoprit pe acropolă, S I, c 2, - 2 m, într-o groapă din sec. I î.e.n.

Lănțișor de fier (9095; p1. 209/44; 332/47) format dintr-o bară rotundă, groasă de 0,3 cm și lungă de 5,8 cm, ușor subțiată la capete, care sunt întoarse sub formă de buclă și înfășurată în corp în 4-5 spire. De unul din capete, intrată în buclă, este prins un fragment de lănțișor, format din 4 zale de sârmă de fier dublă, care intră una în alta și se încheie sub formă de buclă. Lungimea fiecărei zale este de 1,1 cm. A fost descoperit în șanțul de apărare, pe o vatră, împreună cu o monedă republicană. Alte două zale (9094) dar din bronz, de formă rotundă, cu diametrul de 1,4 cm, îmbinate la fel cu cele descrise mai sus au fost în același complex (pl. 209/43; 332/18). O altă zală, din bronz cu capetele desfăcute, dar dintr-o singură bucățică de bandă dreptunghiulară în secțiune (1211 8) a fost descoperită pe acropolă, S I, c 24, - 1,80 - 2,10 m (p1. 209/42.)

Tipul de lanț cu bare și bucle la capete este semnalat în literatura dacică. V. Pârvan prezintă un mare număr de lanțuri cunoscute la acea dată din descoperirile dacice, care au drept pandative inele terminate cu ținte a căror prindere se făcea tot pe baza unei bucle realizate din sârma respectivă și apoi răsucită pe cap[1049]. Ele imită într-un fel brățările sau inelele cu bucle pentru prins. Din acest motiv, credem că pot fi datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Celălalt tip, b, cu zale ușor alungite sau rotunde se cunosc în special în tezaurele dacice ca de pildă la Cerbel și Remetea.

K. Horedt le încadrează în tipul B1, care apare în grupa timpurie și mijlocie a tezaurelor dacice, deci până la sfârșitul sec. I î.e.n.[1051]

Exemplarele din grupa a de la Brad aparțin ultimelor două niveluri dacice, pe când cele din grupa b au fost descoperite numai în penultimul nivel dacic, împreună cu o monedă republicană de la jumătatea sec I î.e.n. În acest fel putem conchide că există o diferență cronologică între un tip și altul.

Aplice. Aplice de argint (8781) rotundă, din foiță modelată pe negativ prin ciocănire (se cunosc urmele loviturilor date în partea dorsală a piesei). În mijloc are un disc bombat, după care urmează o șănțuire, apoi un inel de asemenea bombat și marginea dreaptă. Pe margine, echidistant, sunt dispuse 4 niturі cu ajutorul cărora se prindea de suport. Diametrul piesei este de 6,2 cm, iar grosimea foiței de argint de 0,2 cm. A fost descoperită pe acropolă, S VII, c 6, - 1,10 m (pl. 210 /37; 333/4).

Piese asemănătoare nu cunoaștem în inventarul așezărilor dacice precum și a necropolelor. Ea putea fi aplicată, fie pe un costum de paradă, prinsă de pieptarul de piele sau pe coif, fie fruntar la piesele de harnașament de podoabă. Nu excludem nici posibilitatea de a fi ornat un scut. După adâncimea la care a fost descoperită – ultimul nivel dacic – poate fi datată în sec. I e.n.

Aplică de bronz (12001) de forma unui oval îngustat la mijloc, având pe corp două umflături, care marchează mijlocul celor două cercuri formate de îngustarea piesei. Piesa este fragmentară, ruptă la unul din capete, porțiunea care se păstrează are lungimea de 3,8 cm și lățimea de 1,9 cm. Grosimea piesei este de 0,15 cm. A fost descoperită pe acropolă, S XIII, -

1,25 m. Piesa nu are nici un indiciu privind prinderea de suport, probabil era lipită sau introdusă într-un lăcaș. Nu are analogii în descoperirile dacice (pl. 210/30; 333/3).

Aplică (8788) din tablă de bronz, groasă de 1,1 cm, de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite. Piesa a fost ruptă din vechime, pe ambele laturi lungi. Pe corp se află un motiv geometric, realizat prin găurele mici, care perforează piesa. Lungimea este de 3,7 cm iar lățimea de 3,2 cm. A fost descoperită in așezarea deschisă, S XI, c17, - 0,70m. Aplica era cusută probabil, pe costum (pl. 210/29; 333/2). Un fragment de aplică decorată prin perforare a fost descoperită la Poiana-Tecuci[1052]. După adâncimea la care a fost descoperită aplica poate fi datată la sfârșitul secolului I î.e.n.

Inele. S-au descoperit 21 inele, din care două de fier și 19 din bronz (pl. 210/1-19; 333/7-13). Majoritatea sunt simple, turnate ori încheiate prin ciocănire. Au corpul rotund sau oval în secțiune. Diametrul variază de la 1,6 la 2,6 cm și bara din care sunt executate de la 0,2 la 0,4 cm. Cele mai multe au fost descoperite pe acropolă în locuințe, gropi și strat. Două exemplare, prin forma lor, fac excepție și le prezentăm separat.

Inel de bronz (9092) format din patru spirale unite. Grosimea este de 0,1 cm, iar diametrul de 2 cm. A fost descoperit pe acropolă – S VIII, c 3 – 0,60 m (pl. 210/8; 333/5)

Inel de bronz (12319) fragmentar, se păstrază doar o porțiune din corp și suportul pentru piatră. Piatra, ovală, este din sticlă albă transparentă. Dimensiunea lăcașului pietrei la exterior este de 1 cm pe axul lung, iar a pietrei de 0,8 cm. A fost descoperit în așezarea deschisă - S XX - B 3 (pl. 210/34; 333/6). Inele cu pietre prețioase au fost descoperite la Răcătău[1053], Poiana[1054] datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Contextul în care a fost descoperit la Brad indică sec. I î.e.n.

Manșoane și tuburi. Manșon din tablă subțire (11563) de bronz, cu capetele petrecute puțin, unul peste altul. Are lățimea de 1, 7 cm și diametrul de 2,1 cm. Pe marginile piesei, la 0,2 cm, deoparte și de alta, o șănțuire, iar pe corp un decor incizat. A fost descoperit pe acropolă S X, c 11, - 1 m (pl. 210/31; 333/14)

Manșon din tablă de bronz (11550) cu capetele apropiate fără a se uni, prevăzut cu un decor de 5 linii adâncite paralele. Lungimea piesei este de 1,4 cm iar diametrul de 1 cm. A fost descoperit în șanțul de apărare, S II b Complex III, - 0,60 m (pl. 210/21; 333/15)

Manșon de bronz (9102) cu capetele puțin suprapuse, având ca decor linii adâncite paralele. Lățimea manșonului este de 0,8 cm, iar diametrul de 0,7 cm (pl. 209/25). Alte patru manșoane din bronz, asemănătoare, dar de mărimi diferite (10562), 18761, 8988 și 11 568; pl. 210/32, 33; 333/16,17)

Piesă din fier (9080) la care două aripioare îndoite una peste alta formează un manșon. A fost descoperit în șanțul de apărare - S A -, - 1,40 m. Lungimea piesei este de 3,7 cm, iar diametrul de 1 cm (pl. 333/18)

Tub de bronz (12103) din tablă cu marginile alăturate. Pe partea opusă îndoiturii se află o linie adâncită longitudinală. În interior se află lemn. Lungimea piesei este de 7,8 cm iar diametrul de 0,8 cm. A fost descoperit pe acropolă S VI, c 15 - 0,40 m (pl. 333/19)

Piese asemănătoare au fost descoperite în mai multe așezări dacice printre care amintim Răcătău, Poiana etc. și au fost datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Ele apar și mai târziu în așezările carpice.

Ac de păr (inv. 6831), din os, frumos lucrat, în forma unui cap de lebădă, cu gâtul încordat, prevăzut cu o umflătură la mijloc și vârful ascuțit. Este o realizare cu adevărat artistică,

dovedind existența unor buni cunoscători în redarea mișcării acestei piese. Dat fiind numărul mic al unor asemenea piese în așezările dacice, putem admite că ele ajungeau aici și pe calea schimbului. A fost descoperit pe acropolă într-o groapă din nivelul III dacic (pl. 29/2; 231/7)

Dinți de animal – unii folosiți ca amuletă, șlefuiți la un capăt și găuriți la celălalt pentru a fi atârnați. Se foloseau mai ales colții de mistreț și lup. Cele mai multe exemplare, 6, au fost descoperite pe acropolă în toate nivelurile dacice și unul în ultimul nivel din așezarea deschisă (pl. 30/15 - 17; 232/3,4)

În afară de cele prezentate s-au mai descoperit obiecte de podoabă în necropola tumulară pe care le prezentăm la capitolul respectiv.

5. MONEDE

Pe parcursul cercetărilor noastre au fost descoperite 29 monede din care 5 dacice, 13 republicane, 5 imperiale și 6 romane neidentificabile. Dăm mai jos descrierea lor[1055].

1. Monedă dacică (9164) de tip Vârteju, schyphata. Av. Capul lui Zeus foarte mult schematizat. Rv. cal foarte mult schematizat. In locul călărețului apar trei globule, așezate în unghi, cu vârful în jos. Argint, 5,40 gr., 2,6 cm în diametru. A fost descoperită pe acropolă sub Loc. mare S/72/3, c 2, - 2,30 m, (pl. 334/1)
2. Monedă dacică (9164) de tip Vârteju, schyphata, descoperită pe acropolă S I, c 24 V, - 2,50 m Av. Capul lui Zeus foarte mult schematizat. Rv. cal foarte mult schematizat. În locul călărețului apar trei globule, așezate în unghi, cu vârful în jos. Prost conservată. Bronz, 4,41 gr., 20 mm diametru (pl. 334/2)
3. Monedă dacică (9164) de tip Vârteju, schyphata. Prost conservată. A fost descoperită pe acropolă S X, c 13 - B 2, - 1,80 m, sub lutuiala socuinței cu chirpic (Loc. IV). Av. Capul lui Zeus foarte mult schematizat. Rv. cal foarte mult schematizat. În locul călărețului apar trei globule, așezate în unghi, cu vâful în jos. Bronz argintat, 5,94 gr., 21 mm (pl. 334/3)
4. Monedă dacică (8893) de tip Vârteju, schyphata. Prost conservată. Descoperită pe acropolă S V, c 14, - 2,30 m Av. Capul lui Zeus foarte mult schematizat. Rv. cal foarte mult schematizat. În locul călărețului apar trei globule, așezate în unghi cu vârful în jos. Bronz argintat.
5. Monedă dacică (9152) de tip Vârteju, schyphata. Prost conservată. Se păstrează doar o mică porțiune. A fost descoperită pe acropolă S X, c 11 - A, - 1,90 m. Bronz.

   Toate monedele dacice descoperite la Brad fac parte din tipul Vârteju, fiind descoperite pe acropolă în cel de-al doilea nivel dacic, ultimele faze și primele faze din cel de-al treilea.
6. Denar roman republican (9149; pl. 334/4)

   L (Appuleius) Saturnius

   Av. Capul cu coif al Romei spre stânga

   Rv. Saturn în quadriga, spre dreapta, ține hățurile în mâna stângă, iar harpa în dreapta. L SATVRN.

   Argint 3,35 gr., 19 mm. Sydenham, Roma 578 a, a 100-97 î.e.n. Crawford 317, 3 a, 104 î.e.n.

   A fost descoperită pe acropolă S X, c 9, - 1,40 m.
7. Denar roman republican (9148 pl. 334/5)

   L (Marcius) Censorinus

Av. Capul laureat la lui Aplool spre dreapta
Rv. Marcyas aleargă spre stânga cu mâna dreaptă ridicată, în spate, coloană cu statuia Victoriei. În față, L. CENSOR. Arcint 3,36 gr., 17 mm. Sydenham, Roma 737 a. 82 - 81 î.e.n. Crawford, 363, 1 d, 82 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S VI - passim

8. Denar roman republican (9157; pl. 334/6)
P. Crepusius
Av. Cap laureat (Apollo?) spre drapta
Rv. Călăreț spre dreapta ținând sulița. P. CREPUSI
Argint 3,13 gr., 19 mm, Sydenham, Roma 738 a, a. 82-81 î.e.n. Crawford, 361, 1 a, 82 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S X, c 8, - 1 m.

9. Denar roman republican (9147; pl. 334/7)
C. Norbanus
Av. Capul lui Venus C. NORBANVS. CXXXXVIIII
Rv. Spice de grâu, fascii cu topor și caduceus
Argint 3,51 gr., 18 mm. Sydenham, Roma 739, a 80 î.e.n. Crawford 357, 1 b, 83 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S X, c 9, 0,70 m.

10 Denar roman republican (5907; pl. 334/8)
L. Lucretius Trio
Av. Capul radiat a lui Sol, spre dreapta
Rv. Semilună cu 7 stele TRIO. L. LVCRETI.
Argint 3,75 gr., 19 mm, Sydenham, Roma 783, a. 74 î.e.n. Crawford 390, 1, 76 î.e.n.
Descoperită în așezarea deschisă, S III Gr. 6.

11. Monedă romană republicană (9156 pl. 334/9)
L. Roscius Fabatus
Av. Capul zeiței Juno Sospita, spre dreapta, L. ROSCI
Rv. Fată și șarpe față în față. FABATI.
Argint 3,55 g. 18 mm Sydenham, Italia, 915, a. 58 î.e.n.
Crawford 412,1, 64 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S VI, c 7, - 0,60 m.

12. Monedă romană republicană (9153; pl. 334/10)
L. Hostalius Saserna
Av. Cap spre dreapta, în spate carnyx
Rv. Artemis ținând sulița în mâna stângă. L. HOSTILIVS;
jos, SASERNA.
Argint 3,94 g. 18 mm, Sydenham, Roma 953, a. 48 î.e.n. Crawford 448, 4, 48 î.e.n.
A fost descoperită pe fundul șanțului de apărare S XI - S A capătul de V

13. Monedă romană republicană (9159; pl. 334/11)
Manius Cordius Rufus
Av. Capetele dioscurilor. In jur, RVFVS. III VIR
Rv. Venus stă spre stânga, ținând balață în mâna dreaptă și sceptrul în mâna stângă, cu Cupidon pe umăr NV. CORDIVS.
Argint 3,49 g. 16 mm. Sydenham, Roma 976 a, a. 46 î.e.n. Crawford 463, 16, 46 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S VIII - A, c 4, - 0,40 m.

14. Monedă romană republicană (5906; pl. 334/12)
Marc Antonius

Av. Corabia spre dreapta. ANT. AVG; jos, III. VIR. R.P.C.
Rv. Aquila între 2 stindarde. LEG. II
Argint 3,48 g. 18 mm. Sydenham, Efes, 1216, a. 32-31 î.e.n.
Crawford 544, 14, 32 - 31 î.e.n.
Descoperită în şanţul de apărare - S IV/65

15. Monedă romană republicană (9161; pl. 334/13)
M. Antonius
Av. Corabia spre dreapta. ANT. AVG; jos, III. VIR. R.P.C.
Rv. Aquila între două stindarde. LEG. III.
Argint 3,15 g. 18 mm. Sydenham, Efes, 1217, a. 32 - 31 î.e.n.
Crawford 544, 15 a. 32 - 31 î.e.n.
Descoperită pe acropolă S X, c5, - 0,40 m.

16. Monedă romană republicană (9154; pl. 334/14)
Denar roman republican din prima jumătate a sec. I î.e.n. Bronz 3,89. g. 18 mm. Nu se poate citi nimic din cauza proastei stări de conservare. A fost descoperită în şanţul de apărare, S II - S A, c 25, - 1,40 m.

17. Monedă romană republicană (16544; ol. 334/15).
Descoperită pe acropolă S XXIV, c4, - 0,70m.

18. Monedă romană republicană
Descoperită, S XXIX, c 7, - 0,95 m.

19. Monedă romană imperială (9160)
Monedă fouree. Prost conservată, sec. I e.n.?
Descoperită pe acropolă, S VIII - A, c4, 0,40 m.

20. Monedă romană imperială (9162)
Fouree. Prost conservată, sec. I î.e.n. - I e.n.?
Descoperită Bd/65, în aşezarea deschisă?

21. Monedă romană imperială (9192)
Augustus?
ştearsă, nu se poate citi nimic.
Argint, 2,55 g. 20 mm
Descoperită pe acropolă S IX - A ?

22. Monedă romană imperială (10545; pl. 334/16)
Augustus
Av.
Rv.
Argint, 3,70 g. 18 mm. BMC. 481, 11 - 9 î.e.n. Descoperită pe acropolă S XIII, c 2, 0,70 m

23. Monedă romană imperială (9145; pl. 334/17)
Nero
Av.
Rv.
Bronz 8,81 g. 25 mm. Nero, Hibrid BMC 276, nota 391 RIC, 440
Descoperită pe acropolă, S X, c 8, - 1,25 m.

24 - 29. Şase monede: 5 de bronz şi una de argint, prost conservate care nu se pot identifica. Una din ele, din argint, (5908; pl. 334/19) pare a fi pastilă pentru monedă deoarece are ambele suprafeţe netede, neştanţate. Un alt exemplar (9158) este găurită pentru purtat ca pandativ (Pl. 334/18). Ambele au fost descoperite pe acropolă în ultimul nivel dacic de aici. Celelalte,

prost conservate, sunt monede fouree. Una din ele (12321) a fost descoperită într-o locuință adâncită din așezarea deschisă S XX B 2, celelalte trei aparțin ultimelor două niveluri dacice de pe acropolă.

Două monede de argint, romane au fost descoperite cu ocazia unei cercetări de suprafață în așezarea carpică din satul Călinești, la 2 km de cetatea de la Brad.

Moneda romană republicană (9151; pl. 334/20)

C. Allius Bala

Av. Cap spre dreapta. BALA

Rv. Diana în bigă spre dreapta, ține sceptrul și hățurile în mâna stângă și torța în mâna dreaptă, în spate greiere.

C. ALLI

Argint 3,75 g. 17 mm. Sydenham, Roma, 595, a. 93 î.e.n.

Crawford 336, 1 a, 92 î.e.n.

Modenă romană imperială (9155; pl. 334/21)

Hadrian

Av. Capul gol al împăratului spre dreapta HADRIANVS AVG.

COS. III P.P. Rv. Italia stă spre stânga, ținând sceptrul și cornucapia

ITALIA

Argint 3,25 g. 17 mm BMC, Roma 850, a. 134 - 138;

RIC, II, p. 375, inv. 307 (a), a. 134 - 138.

Moneda a fost purtată ca pandantiv, fiind găurită.

După cum se poate observa doar puține din monedele descoperite la Brad ne pot ajuta în datarea unor complexe sau straturi arheologice. Așa de pildă monedele dacice de tip Vârteju sunt descoperite în nivelul II dacic, ceea ce ne indică cu precizie sfârșitul acestui nivel și începutul celui următor. În acest fel avem confirmarea datării unor altor materiale în această perioadă.

Monedele republicane, cu excepția a două din ele, s-au descoperit în ultimul nivel dacic, ceea ce ne indică larga lor circulație în această perioadă, cu toate că emiterea a avut loc cu o jumătate sau chai un secol înainte. În orice caz prezența lor în acest nivel poate fi legată atât de desele nivelări care au avut loc cât și de răscolirile provocate de mormintele medievale, care ajung în unele locuri, până la adâncimea de 1,25 m. Numai așa ne explicăm prezența unor monede republicane la adâncimea de 0,40 - 0,60 - 1 m. Două din ele apar în nivelul III dacic, ceea ce ne ajută la dataera unor complexe arheologice. Astfel moneda descoperită la adâncimea de 1,40 m emisă în anul 100 - 97, datează stratul respectiv în sec. I î.e.n., confirmând prin aceasta datarea lui pe baza ceramicii sau a altor obiecte. De asemenea, moneda emisă în anul 48 î.e.n. descoperită pe vatra unei locuințe de pe fundul șanțului de apărare, ne indică momentul construcțiilor defensive ale cetății de la Brad, folosirea șanțului și eventual perioada de abandonare a fortificațiilor în sensul construirii unor anexe gospodărești în această zonă.

Monedele imperiale, apar în ultimul nivel dacic, dar nu ne ajută în datarea lor mai strânsă a unor faze ale acestui nivel din cauză că nu s-au descoperit în complexe închise. Ele fiind purtate de ici colo de răscolirile din epoca feudală. Așa de exemplu, o monedă emisă de Nero apare la adâncimea mai mare decât altele ale lui Augustus sau chiar republicane. Totuși prezența lor ne indică, într-o oarecare măsură, limitele în timp ale așezării, mai ales pentru perioada de sfârșit, precum și existența unor strânse relații de schimb care aveau la bază folosirea monedelor. În orice caz, lunga perioadă de circulație a unor monede, mai ales cele de argint, constituie un impediment în folosirea lor la datarea unor situri arheologice și mai ales într-o cronologie

strânsă. În acest fel încercările de a împărți așezările dacice de tip *dava* pe categorii sau pe grupe în funcție de prima sau ultima monedă descoperită în așezarea respectivă, în condițiile în care nu este coroborată cu alte materiale de datare sau informații ale autorilor antici, nu poate rezolva problema apariției sau mai ales dispariția unor așezări la anumite date[1056]. La acestea adăugăm faptul că, însăși cercetarea limitată a unei așezări, lipsește informația noastră de monede care ar putea exista în spațiile necercetate, după cum lipsa unor monede într-o așezare poate fi firească nu numai pentru că unele amisiuni nu au putut ajunge peste tot ci și pentru faptul că moneda în sine, era manipulată cu grijă și deci greu de pierdut. Oricum monedele pe care le găsim, în mod izolat, într-o așezare fie că sunt piedute fie că au rămas, de obicei, într-o locuință, în momentul unui atac prin surprindere sau unui incendiu, care au obligat locuitorii să părăsească în grabă așezarea respectivă.

Spre deosebire de alte așezări de tip *dava*, ca de pildă Răcătău și Poiana, unde s-au descoperit mai multe tezaure monetare, la Brad, cu toată suprafața relativ mare cercetată, nu a apărut nici unul. Punem această situație pe seama faptului că cercetarea arheologică nu a dat încă de zona unde s-au ascuns aceste tezaure și mai puțin pe faptul că locuitorii de aici ar fi putut lua cu ei toate lucrurile de preț în condițiile în care așezarea fiind cea mai îndepărtată, aceștia puteau fi avertizați de eventuale atacuri venite dinspre sud și sud-est. Nu același lucru se poate spune în condițiile unor atacuri venite din est, nord-est, când *dava* de la Brad era prima ce lua contactul cu noii veniți, care, pentru perioada aceata, nu puteau fi decât sarmații.

V. NECROPOLA

Riturile de înmormântare la populaţia dacică sec. I î.e.n. - II e.n., respectiv faza clasică a culturii dacice (marcată de perioada dintre cei doi mari reprezentanţi ai acestui popor, Burebista şi Decebal), constituie şi astăzi o probemă de cea mai mare actualitate în cercetarea arheologică românească.

Cercetările din ultimii treizeci de ani, deşi au adus importante şi numeroase date referitoare la această problemă, sunt încă mult rămase în urmă în comparaţie cu celelalte aspecte ale culturii materiale şi spirituale daco-getice. Este suficient să amintim, în acest sens, cunoaşterea destul de sumară a necropolelor marilor aşezări de tip *dava* precum şi lipsa lor în zona cetăţilor din munţii Orăştiei[1057].

Cu toate acestea problema riturilor de înmormântare la daco-geţi a stat în atenţia multor cercetători, care au încercat să facă lumină în această problemă, dar, de cele mai multe ori, totul s-a oprit la nivelul încă redus al informaţiilor. Cum majoritatea investigaţiilor sunt legate de alte aspecte ale vieţii daco-geţilor, datele referitoare la riturile de înmormântare sunt întâmplătoare, sporadice şi neconcludente ceea ce a făcut ca problema să rămână un deziderat al cercetării arheologice ce aşteaptă, de la noile generaţii de arheologi, investigaţii mai ample, care să vizeze alte zone ale aşezărilor cercetate până acum, unde ar putea fi plasate necropolele acestora. Aşezările deschise şi zonele învecinate, cercetate în mică măsură până acum, ar putea aduce noutăţi care să lămurească şi acest aspect al spiritualităţii daco-gete.

În stadiul actual al cercetărilor se consideră că principalul rit de înmormântare practicat de geto-daci, în această perioadă, este incineraţia în urne, gropi simple şi în tumuli. Pe lângă aceasta este acceptat şi ritul de înmormântare al înhumaţiei, practicat însă în mod izolat şi destul de rar[1058]. În aceste condiţii, cunoscându-se importanţa riturilor şi ritualurilor funerare în lămurirea multor aspecte ale vieţii spirituale ale geto-dacilor, orice descoperire constituie o contribuţie însemnată la înbogăţirea tezaurului cunoştinţelor noastere despre daci.

În continuare prezentăm descoperirile din cetatea dacică de la Brad, privitoare la riturile şi ritualurile funerare practicate de populaţia de aici în sec. I î.e.n. - I e.n.[1059]

După cum am arătat şi cu alte prilejuri[1060], cercetările de la Brad, comuna Negri, judeţul Bacău, au început în anul 1963 şi au cuprins trei zone distincte ale aşezării: acropolă, aşezarea deschisă şi necropola tumulară. Întrucât pe acropolă nu avem nici un element privitor la această problemă referirile noastre vor fi legate numai de aşezarea deschisă şi necropola tumulară.

Necropola tumulară se află la circa 1,5 km S-E de acropolă, pe dealul ce flanchează aşezarea dacică, având o altitudine de 225 m. Din vale se mai vedeau, înainte de anul 1969 când au început săpăturile aici câţiva tumuli, unii aplatizaţi. Astăzi, datorită lugrărilor agricole şi în special al plantării viţei de vie nu se mai cunoaşte nici unul. Din cei 12 tumuli care s-au putut identifica în anul 1969 au fost cercetaţi trei, primii, în ordine, de la dreapta la stânga. După felul în care erau plasaţi, se puteau distinge patru grupuri: primul grup avea 4 tumuli, din care doi mari (cei mai mari din tot complexul) fapt ce ne-a determinat să începem, cercetarea cu acest grup, săpând trei din ei), al doilea grup era compus din trei tumuli, al treilea tot din trei şi ultimul

grup din doi tumuli. Evident necropola putea fi mai mare, dar vizibili în anul 1969, când se executau și lucrările pentru plantarea viței de vie, nu erau decât aceștia (fig. 9).

Tumulul I. Avea un diametru de 26 m și o înălțime de 1,30 m, mult aplatizat din cauza lucrărilor agricole practicate aici din cele mai vechi timpuri. Săparea a constat din atacarea simultană a celor patru sferturi, despărțite de două profile, în cruce, pe direcțiile NS și EV (fig. 29; pl. 335/3).

Cum era și de așteptat, groapa mormântului a apărut în centrul movilei, avea formă dreptunghiulară, orientată cu laturile lungi pe direcția SSV - NNE, dimensiunile de 4,20 x 2 m și o adâncime de 1,10 m. Era săpată de la baza movilei, în pământul galben, în cele două sferturi sud-estice ale acesteia. La circa 3 m spre NV de groapa mormântului se afla o altă groapă, de formă cilindrică cu un diametru de 1,10 m și o adcâncime de 0,95 m, în care s-au descoperit fragmente de cărbune de lemn, arsură și pământ negru. Această groapă a fost făcută înaintea gropii mormântului principal întrucât pământul galben din ea care constituia și baza movilei, căpăcuia groapa cilindrică. Ar utea fi vorba de o groapă care nu avea legatură cu mormântul sau era legată de un anumit ritual în care așezarea unor rămășițe ale cinerării se făcea înaintea gropii mormântului (fig. 30).

La 2 m de groapa mormântului principal, în partea de SE, pe o suprafață de 4 mp, în pământul purtat de lucrările agricole, s-au descoperit cărbuni, arsură și fragmente ceramice provenite de la rugul funerar, care, de obicei se afla în paropierea acesteia.

În partea de est a gropii mormântului, la 5 m distanță, s-a descoperit un alt mormânt, de incinerație, de data aceasta într-o groapă simplă, cilindică ce pornea de la adâncimea de 0,60 m. Groapa acestui mormânt avea 0,50 m adâncime și un diametru de 0,40 m. După adâncimea de la care pornea și distanța de la centrul movilei se poate spune că era contemporan cu mormântul principal și nu ulterior, când ar fi fost necesar să spargă mantaua movilei și evident să fie înmormântat în ea (pl. 325/1, 2).

Inventarul mormântului principal este destul de sărac ceea ce presupune ori jefuirea lui, ori practicarea unor ritualuri care interziceau depunerea în groapa mormântului a rămășițelor cinerării. Acestea puteau rămâne pe rug. Cum rugul a fost distrus de lucrările agricole iar pământul împrăștiat pe suprafețe mari, nu putem ști în ce măsură aceasta era un ritual, mai ales că nu s-au descoperit, în mantaua movilei, obiecte de inventar, cu excepția cărbunelui de lemn, arsurii și fragmentelor ceramice amintite, care puteau proveni de la rug. Nu se constată, însă, nici deranjarea gropii mormântului pentru a considera că a fost jefuit.

În groapa mormântului principal nu s-a găsit nici un fel de inventar cu excepția unei verigi de bronz (pl. 336/2; 355/1) care avea un diametru de 3 cm, având lățimea barei, din care a fost făcută de 0,50 cm. Ambele fețe au pe mijloc o șănțuire. A doua piesă din inventarul mormântului o constituie un fragment de piatră de ascuțit, albicioasă cu pigmenți de culoare închisă, prevăzută cu o gaură pentru agățat (pl. 336/1; 355/3). Pământul din groapă mai închis la culoare, era adus din altă parte, probabil din așezare.

Celălalt mormânt de incinerație, în poziție secundară, avea ca inventar, în afară de oase arse, destul de puține, o cană cenușie, lucrată la roată, cu toarta în bandă, puțin supraînălțată, corpul bombat, buza ușor rotunjită și evazată, fundul inelar. Este caracteristică epocii geto-dacice în perioada clasică, (pl. 336/3; 355/5).

Tumulul 2, cu un diametru de 18 m și o înălțime de 0,90 m. În centrul movilei, cercetată după aceleași metode ca cea precedentă, s-a dat peste o groapă cu dimensiunile de 2 x 1,60 m și o adâncime de 1,05 m. În groapă nu s-a descoperit nici un fel de inventar și nici în mantaua

movilei. Pământul de umplutură al gropii era destul de apropiat, din punct de vedere al culorii de cel viu, ceea ce presupune că înmormântarea a avut un caracter simbolic.

Tumulul 3. Era cel mai mare, cu un diametru de 27 m şi o înălţime de 1,50 m. Groapa mormântului de 4,50 x 3 m şi o adâncime de 1,80 m, orientat cu laturile lungi pe direcţia SSE - NNV se afla în jumătatea de SV a movilei. Pământul galben scos din groapă se întindea pe o suprafaţă din jurul ei cu un diametru de 11,50, m şi o grosime maximă de 0,45 m, formând şi baza movilei (fig. 31, 32; pl. 337/1). În mijlocul gropii, pe fund, s-a lăsat un postament din pământ cruţat lung de 3 m şi lat de 1,50 m cu înălţimea de 0,40 m, a cărui semnificaţie nu am putut-o descifra. În orice caz, atât postamentul amintit cât şi marginile laturilor lungi ale gropii, au fost străpunse de zeci de găuri de control, făcute cu un obiect metalic, dreptunghiular în secţiune, cu lungimea de cel puţin 40 cm, cât măsoară multe din găurile amintite şi lăţimea de 2 cm (pl. 337/2).

În partea de est a gropii mormântului principal se află o zonă puternic arsă de unde a fost îndepărtat pământul galben scos din ea, probabil locul arderii defunctului, aflat la nivelul pământului de călcare antic. Pe această suprafaţă, destul de mare, de 3 m lăţime spre groapa mormântului şi 5 m spre marginea tumuluiilui, s-au descoperit câteva oase calcinate, pietre de râu arse şi mai multe obiecte de inventar.

În partea de vest a gropii mormântului, la circa 3 m se afla o altă groapă, de asemenea, dreptunghiulară, care este ulterioară celei prezentate, deoarece taie stratul de lut galben provenit de la săparea ei. Are axul lung orientat perpendicular pe latura lungă a gropii mormântului principal şi o adâncime de 0,85 m. Pământul scos din ea a fost împrăştiat sau eventual depus în mantaua movilei, fără a constitui, ca la cealaltă, baza unei movile făcute deasupra ei. Este posibil ca pământul să fi fost depus din nou în ea, pentru a umple la loc, după ce-şi va fi îndeplinit misiunea pentru care a fost săpată. Nu avea nici un fel de inventar.

La 7 m spre sud de groapa mormântului principal s-au descoperit 2 morminte de înhumaţie. Mormântul 1, un adult, era aşezat în poziţie întinsă, cu mâinile pe lângă corp, orientat NNE - SSV, la 0,70 m adâncime. Groapa mormântului era dreptunghiulară cu colţurile rotunjite (pl. 337/1). Mormântul 2, de copil, era aşezat în poziţie întinsă, cu mâinile pe lângă corp, orientat E - V, la 0,70 m adâncime (pl. 337/4). Mormântul 2 se afla în imediata apropiere a mormântului 1, având capetele apropiate dar cu orientări diferite. Având aceeaşi adâncime putem presupune că au fost înmormântaţi în acelaşi timp, eventual chiar odată cu mormântul principal. Oricum, gropile mormintelor nu străpungeau mantaua movilei, ci începeau de la baza ei.

În groapa mormântului principal nu s-a găsit inventar, cu excepţia unei aplici de bronz de la extremitatea inferioară a torţii unui vas ce reprezenta un cap de leu, de dimensiuni destul de mici, de circa 4 cm (Piesa nu o putem prezenta deoarece a fost substituită din vitrinele muzeului înainte de a fi, spre regretul nostru desenată sau fotografiată. În acest fel descrierea am făcut-o din memorie).

Lipsa inventarului în groapa mormântului principal poate fi pus în legătură cu două aspecte şi anume: jefuirea mormântului sau existenţa unui ritual care nu permitea introducerea rămăşiţelor cinerării în gropile de mormânt. Pronind de la urmele de control ce presupune o verificare a pereţilor prin introducerea unor bare de fier, care au lăsat găurile amintite mai înainte, am putea crede că acestea erau făcute de către profanatori pentru a depista eventualele obiecte de inventar ale mormântului. Nu trebuie să excludem, însă, nici posibilitatea ca dacii, de teama jefuitorilor de morminte, fenomen, după cât se pare, destul de frecvent în epoca

respectivă, pentru a induce în eroare sau pentru a salva obiectele personale ale celor înmormântați, au lăsat rămășițele arderii la locul lor, pe rug, groapa având doar un rol legat de ritual. De aici și faptul că în gropile mai multor movile, nu numai la Brad, nu se afla nici un fel de inventar, chiar din categoria celui ce nu ar fi interesat pe profanatori, ca de pildă fragmente ceramice, oase calcinate sau alte materiale fără valoare practică. În favoarea celei de a doua presupuneri pledează existența pe rugul funerar sau mai bine zis, pe suprafața puternic arsă din apropierea gropii mormântului principal, a unui inventar destul de bogat, care este compus din mai multe obiecte metalice provenite de la costum: nasturi, aplici, nituri, legături de curele din bronz, pandantive din bronz, oase calcinate, pietre arse, pământ ars, precum și existența celei de a doua gropi, care, fără a exclude posibilitatea de a fi făcută de jefuitori în procesul controlului pentru descoperirea mormântului, presupunem a fi făcută de daci pentru a induce în eroare pe eventualii jefuitori sau legată de ritual, așa cum am văzut și la tumulul 1, mai ales că nici această groapă nu cuprinde vreun obiect de inventar. Întrucât nu avem nici un indiciu stratigrafic care să ne indice răscolirea sau controlul pământului din gropile de mormânt, putem fi siguri că toate aspectele amintite, referitoare la inventar, găurile de control și existența celei de a doua gropi din tumul sunt legate de ritual.

Legat de mormântul principal, prezentăm obiectele descoperite pe suprafața arsă, presupusă a fi rugul funerar:

Pandantiv (inv. 6789) din bară masivă de bronz, cu corpul profilat, terminat la un capăt cu două lamele ascuțite, prinse de curea cu ajutorul unui nit. Are lungimea de 57 mm, diametrul maxim de 10 mm și lățimea maximă a lamelelor de 7 mm. Piesa se păstrează destul de bine, la fel și nitul de bronz (pl. 336/22; 356/20)

Piesă identică ca formă (inv. 6790) și cu aceleași dimensiuni (pl. 336/23; 356/21)

Piesă identică cu celelalte două (inv. 6791) (pl. 336/21; 356/22)

Piesă de bronz (inv. 6787), compusă din verigă cu două plăcuțe de atârnat, profilate și prevăzute cu câte un nit, care are un capăt discoidal ce prinde cele două lamele. Capetele discoidale ale niturilor sunt placate cu foiță de argint (pl. 336/18; 356/14)

Aplică de bronz (inv. 6788), rotundă, cu o foiță de argint în relief, bombată și decorată cu caneluri oblice și cercuri concentrice în relief, prinsă pe placa de bază (aplica propriu-zisă) cu mai multe nituri cu capul discoidal, placați cu foiță de argint. În mijloc, foița de argint este decupată, lăsând loc pentru o piatră. După fragmentele de piatră rămase în urma trecerii prin foc, de culoare indigo-albăstruie, putem deduce că această piesă încrustată cu o piatră prețioasă constituia o adevărată bijuterie pentru proprietarul ei. Ea făcea parte, desigur, din principalele piese de decor ale costumului respectiv. Are diametrul de 50 mm (pl. 336/24; 356/18)

Piesă de bronz (inv. 6783), compusă dintr-o verigă pe care este prinsă o alta, din bară scurtă, profilată și prevăzută cu un nit cu capul discoidal, placat cu foiță de argint. Diametrul verigii este de 18 mm și gosimea sârmei din care este făcută este de 2 mm. Lungimea celeilalte părți ale piesei, inclusiv diametrul capului de nit este de 27 mm (pl.336/16; 356/15).

Piesă identică (inv. 6784) cu aceleași dimensiuni. Probabil făcea parte din aceeași garnitură de prindere a altor elemente de costum (pl.336/17; 356/16).

Nit de bronz (inv. 6782), discoidal, mai mare decât celelalte, placat cu foiță de argint, prinsă de o rozetă de bronz cu marginile crestate, ceva mai mare în diametru decât nitul.

Diametrul capului de nit cu foiță de argint este de 12 mm, iar a rozetei de bronz de 18 mm (pl.336/6; 356/12).

Nit de bronz (inv. 6792), identic cu cel descris mai sus, având aceleași dimensiuni (pl. 336/8; 356/13)

Cinci nituri de bronz (inv. 6775, 6779, 6777, 6776, 6778,), cu capul discoidal placate cu foiță de argint, cu un diametru de 11 mm (pl. 336/10,11, 144, 9, 13; 356/ 1-4, 6)

Nit de bronz (inv. 6780), cu capul discoidal, placat cu foiță de argint, prinde o piesă de bronz rotundă, turnată. Diametrul nitului este de 12 mm (pl. 336/15; 356/10).

Nit de bronz (inv. 6781), cu capul discoidal (pl.356/70

Piesă de bronz (inv. 6785), turnată, de formă rotundă, cu gaură la mijloc prin care trece un nit. Diametrul piesei este de 15 mm (pl. 336/12; 356/5).

Plăcuță de bronz (inv. 6786), dreptunghiulară, placată cu foită de argint și prevăzută cu două nituri. Are lungimea de 30 mm și lățimea de 12mm (pl. 336/19; 356/11).

Mai multe bucățele de bronz (inv. 15303), proventite de la diverse legături de piese de la veșmânt (pl. 356/9).

Două bucățele de bronz și un fragment de sticlă albă, transparentă (inv. 11011), provenite de la același costum (pl. 356/10).

Aplică de bronz (inv. 6785), rotundă, cu o gaură la mijloc și o șănțuire pe una din fețe, turnată, având un diametru de 15 mm (pl.336/7; 356/5).

Aplică de bronz (inv. 6793), turnată, de forma unei frunze de stejar, cu lungimea de 38 mm și gosimea maximă de 12 mm, care provine de la extremitatea inferioară a torții unui vas (pl. 336/25; 356/190.

Vârf de săgeată (inv. 11063), din fier, cu vârful pătrat în secțiune și prevăzut cu un tub de înmănușare rotund (pl. 336/10; 356/17).

Oasele calcinate erau extrem de puține și de mici dimensiuni, ceea ce presupune existența unei arderi foarte puternice. Dacă luăm în considerare crusta de pământ ars, în unele locuri până la zgurificare, putem spune că avem de a face cu un rug foarte mare la care s-a ars o cantitate imensă de material lemnos. Acest lucru este documentat și de arderea puternică a pietrelor descoperite în aceiași zonă.

Mormântul 1, de copil, înhumat, a avut ca iunventar o singură mărgică din sticlă albă, mată, descoperită în regiunea gâtului (inv. 9097; pl. 336/5; 355/2). Mormântul 2, de matur, a avut ca inventar, tot o mărgică din sticlă, maronie, cu încrustații albe și albăstrui. Are forma ovală cu o gaură transversală nu prea largă. Asemenea piese sunt destul de frecvente în epoca geto-dacică (inv. 9096; pl. 336/4; 355/4)

Cu aceasta am încheiat prezentarea rezultatelor obținute prin cercetările arheologice întreprinse în necropola tumulară de la Brad. Trebuie să menționăm, totuși, că în imediata apropiere a necropolei, la numai 50 de metri, se află un cimitir de incinerație și înhumație carpic, care ține de așezarea din aceeași epocă, situată la circa 2 km SE de stațiunea de la Brad. Din această necropolă s-au putut salva rămățișele a 19 morminte de incinerație și 2 de înhumație, pe care nu le prezentăm în acest context, fiind vorba de o altă așezare ce urmează celei pe care o cercetăm noi.

Vom continua prezentarea cu rezultatele obţinute prin cercetările întreprinse în cea de a doua zonă a staţiunii de la Brad, respectiv aşezarea deschisă.

Cu ocazia săpăturilor la amenajarea unui bazin pentru irigaţii, în marginea de NE a aşezării deschise, s-a dat peste un mormânt de incineraţie cu resturile depuse în groapă simplă, de formă cilindrică. Groapa avea un diametru de 0,50 m şi o adâncime de 0,30 m, surprinsă la 0, 36 m de la suprafaţa solului (pl. 338/7, 8; 357/1) Pe fundul gropii s-a descoperit o cantitate nu prea mare de oase calcinate şi un inventar funerar compus din:

1 - **Cană** (inv. 6688) din pastă cărămizie, de factură locală, buza uşor îngroşată şi evazată, corpul bombat şi fundul inelar. Toarta în bandă, nu prea lată, uşor supraînălţată, porneşte de la buza vasului şi se prinde de umăr. Are înălţimea de 10 cm, diametrul gurii de 5 cm, diametrul fundului de 3,8 cm şi diametrul maxim de 7,6 cm. Avea o poziţie marginală în groapa mormântului, fiind culcată cu gura spre marginea de nord a gropii (pl. 338/3; 357/3)

2 - **Kantharos** (inv. 6743) de culoare rosie-cărămizie, cu slip, corpul bitronconic, buza dreaptă şi rotunjită, fundul inelar, prevăzut cu două torţi semicirculare ce se prind pe partea superioară a trunchiului de con, rotunde în secţiune. Ca decor, pe umăr, este prevăzut cu o linie orizontală şănţuită. Are înălţimea de 7,6 cm, diammetrul gurii de 8,8 cm şi a fundului de 4,6 cm. Era situat în partea opusă a cănii, culcat cu gura spre cupa cu picior (pl. 338/2; 357/5)

3 - **Cupă cu picior** (inv. 6744) cu gura largă şi evazată, corpul având mai multe profilaturi în partea superioară şi rotunjit către fundul ei, cu un picior scurt şi mult evazat, ca o talpă, pentru susţinere. Are înălţimea de 11 cm, diametrul la gură de 13,4 cm şi diametrul fundului de 6,4 cm. Se afla în apropierea kantharosului, culcată cu gura spre marginea de sud-est a gropii (pl. 338/4; 357/7)

4 - **Platou** (inv. 20773), cărămiziu-gălbui, cu fundul inelar, păstrat fragmentar, doar o parte din fundul şi corpul piesei. Se afla sub cele două vase descrise mai sus, cu gura în jos. De semnalat faptul că cealaltă parte a fundului, cu care s-a întregit, a fost descoperită pe acropolă la - 1,50 m în S X, ceea ce confirmă datarea în sec. I î.e.n. - I e.n. a majorităţii pieselor din acest mormânt, respectiv ultimul nivel dacic de aici (pl. 338/5; 357/4)

5 - **Pahar de sticlă** (inv. 8651), păstrat fragmentar, doar o parte din corp, ceea ce ne împiedică să reconstituim tipul de pahar din care face parte. Sticla are o culoare cafenie-indigo, iar ca decor coaste în relief verticale. Cele câteva fragmente se aflau, de asemenea, sub vasele de import, amestecate cu oase calcinate (pl. 338/1; 357/6)

6 - **Piatră de ascuţit** (inv. 6832), ruptă în patru bucăţi, prevăzută cu o gaură pentru agăţat. Lungimea piesei este de 21 cm, lăţimea de 3 cm, iar grosimea de 0,8 cm. Are urme de folosire. Piesa se afla printre oase, între cele două grupuri de vase, cu toate cele patru fragmente în conexiune, ceea ce denotă sfărâmarea ei în mormânt, probabil datorită presiunii pământului (pl. 338/6; 357/2)

În săpăturile efectuate până în prezent în aşezarea deschisă s- au descoperit 16 morminte de înhumaţie în gropi cilindrice sau în formă de clopot. Unele gropi conţineau 2, 3 şi chiar 4 schelete. Prezentăm, în continuare, aceste morminte, în ordinea descoperirii lor.

- **Groapa 17** din S XII, avea formă de clopot, cu diametrul de 1,15 m la gură, la fund de 1,70 m şi o adâncime de 1,35 m, de la nivelul de construcţie. Pe fundul gropii se aflau două schelete umane, ambele, după dimensiunile oaselor, aparţineau unor adolescenţi sau maturi (pl.

339/3; 358). Mormântul 1 era orientat NNV 56 - SSE 24, cu picioarele strânse, cu mâinile aduse în față, iar corpul orientat cu privirea către marginea gropii.

Mormântul 2, așezat în poziție inversă, era de asemenea, cu picioarele strânse, din cauza celuilalt, așa încât picioarele ambelor schelete, strânse, se întrepătrundeau. Majoritatea oaselor, deși în conexine anatomică, dovedeau că ambele cadavre au fost aruncate în groapă. Adâncimea mare a gropii nu permitea o aranjare a lor, așa încât pozițiile unor părți ale corpului nu mai apar acolo unde în mod firesc ar trebui să fie, dând impresia că avem de a face doar cu părți de schelete umane.

După punerea în groapă a celor două cadavre, direct pe fundul ei, deci groapa a fost făcută special pentru aceasta, s-a trecut la umplerea ei cu pământ, multă cenușă, pietre, oase de animale, fragmente de vetre și chirpic ars. Așadar, după o acoperire sumară a celor două cadavre, groapa a devenit, pur și simplu un loc de aruncare a resturilor menajere.

Ca inventar, în zona bazinului, la primul schelet s-au descoperit două mărgele (inv 8657) de sticlă albă, mată, de formă rotundă și un fragment de tablă de bronz (inv. 8785; pl. 340/1-3; 358/2). În umplutura gropii s-au descoperit fragmente ceramice care provin de la următoarele tipuri de vase: 7 vase borcan, un bol mic de culoare cărămizie, o fructieră neagră cu lustru, o căţuie cu toarta decorată, un vas cu fundul concav şi 95 de fragmente ceramice lucrate la mână, precum şi o amforă albicioasă, un ulcior roşu şi unul cenuşiu, două căni mici, cenuşii, două străchini, un vas urnă cenuşiu cu decor în relief, o fructieră şi o strecurătoare cenuşii şi 35 de fragmente diverse lucrate la roata olarului.

- **Groapa 23** din S XII, în formă de clopot, surprinsă la - 0,60 m de la suprafaţa solului, în nivelul III dacic din aşezarea deschisă, cu un diametru la gură de 1,35 m şi 1,75 m la fund, adâncimea de 1,20 m de la nivelul de construcţie. Groapa conţinea, în afară de alte materiale, 4 schelete de copii, aşezate în poziţie întinsă, cu mâinile pe lângă corp, dar cu orientări diferite (pl. 341/1; 359)

Mormântul 1 (pl. 340/13, 12; 359/8, 10) zăcea la ,45 m adâncime, în poziţie întinsă, orientat VSV 43 - ENE 11, cu mâinile întinse pe lângă corp, capul aplecat puţin spre dreapta, spre interiorul gropii şi avea ca inventar: două pandantive căldăruşă din fier (inv. 8665, 8672) cilindrice, o tortiţă semicirculară, trei cercei din bronz, cu corpul sub formă de bară subţire, profilată, prevăzută cu un inel de prindere confecţionat dintr-o sârmă, rotundă în secţiune, cu capetele răsucite. Lungimea barei cercelului este de 21 mm, iar diametrul verigii de prindere de 12 mm (inv. 8677 - 8679). Dimensiunile cerceilor sunt aproape aceleaşi (pl. 340/4-6; 359/1-3)

- **Mormântul 2** (pl. 347/12; 348/1) orientat NV 56 - SE 2, situat la 1,50 m adâncime, pe un soclu de pământ păstrat în partea de VSV a gropii, cu o lăţime de 0,40 m. Avea o poziţie întinsă cu mâinile pe lângă corp şi capul drept, cu privirea în sus. Este un mormânt de copil la care oasele s-au păstrat destul de prost. Avea ca inventar două pandantive-căldăruşă, din fier (inv. 8670, 11042) identice ca formă cu cele din mormântul 1 (pl. 340/17,11; 359/7, 9)

Mormântul 3 (pl. 347/12; 348/1, 3) se afla sub mormântul 2, la 1,75 m adâncime, de asemenea, pe un pat de pământ păstrat, care se afla cu 5 cm deasupra (nivelului) fundului gropii, era orientat aproape ivers faţă de mormântul 2, cu capul spre ENE 15 şi picioarele VSV 47. Avea ca inventar două pandantive-căldăruşă din fier (8666, 8669) identice cu cele descrise mai înainte şi o fibulă din fier (inv. 8696) cu corpul arcuit, din categoria fibulelor profilate, având pe corp un nod şi terminat cu un buton, resortul bilateral cu mai multe spire. Dimensiunea este mică,

lungimea este de 2,50 m. Se datează în sec. I e.n. (pl. 340/10, 16; 359/5, 6) (pl. 359/11) (pl. 340/19)

Mormântul 4 (pl. 347/12) se afla sub mormântul 1, la 0,60 m adâncime, pe un soclu de pământ cruțat din groapă, lat de 0,40 m, în poziție întinsă, cu mâinile pe lângă corp, orientat ENE 11 - VSV 43. Între cele două schelete se afla un strat de pământ bine bătut cu grosimea de 10 - 15 cm. Nu a avut nici un fel de inventar.

Umplutura gropii conținea cenușă, pământ, oase de animale, arsură, fragmente ceramice, deci material caracteristic gropilor menajere. Tot aici s-au descoperit și câteva bucățele de tablă de bronz, care nu au putu fi atribuite nici unui schelet (pl. 359/4) În partea de est a gropii mai existau două trepte de pământ cruțat, unul la -1,65 m, lată de 0,45 m iar cealaltă la -1,45 m de 0,25 m lățime, care au putut servi la intrarea în groapă, eventual pentru aranjarea cadavrelor (mai ales a celor două M 1 și 4) sau pentru alte înmormântări ce nu au mai avut loc. Oricum se vede că aceste înmormântări au fost făcute într-un timp relativ scurt, dacă nu chiar odată, de vreme ce stratul de pământ dintre scheletele respective nu era prea mare și nu conținea materiale de umplutură ci pământ scos din groapă. Fragmentele ceramice scoase din groapă aparțineau la două vase borcan lucrate la mână și o fructieră dacică pictată, o amforă albicioasă cu torțile cilindrice, 4 fructiere și o cană cenușii lucrate la roată.

- **Groapa 24** din S XII, de formă cilindrică, cu un diametru de 1,50 m și o adâncime de 1,90 m de la suprafața solului, surprinsă la - 0,62 m, în nivelul III dacic din așezarea deschisă. Groapa conținea un singur mormânt de copil, așezat în poziție puțin chircită (picioarele), cu mâinile pe lângă corp și capul cu privirea în sus. Scheletul se afla pe un soclu de pământ cruțat în partea estică a gropii, având o înălțime de 0,90 m de la fundul gropii și o lățime de 0,50 m (pl. 339/4; 360). Scheletul nu a avut nici un fel de inventar. În groapă s-au descoperit puține materiale, în special fragmente ceramice, oase de animale și pământ. Fragmentele ceramice descoperite provin de la două vase borcan lucrate la mână și o amforă gălbuie cu torți bifide, o amforă cărămizie, trei fructiere, trei căni, două vase rună, o strachină și un kantharos din pastă cenușie și o căniță dacică pictată, lucrate la roată.

Groapa 25 din S XII, de formă cilindrică, prinsă la 0,60 m adâncime, în ultimul nivel dacic, cu un diamteru de 1,60 m și o adâncime, de la nivelul de construcție, de 0,80 m. Conținea, în afară de alte materiale, două schelete de copii (pl. 339/1, 5; 361/8)

Mormântul 1 se afla la 1,10 m adâncime de la suprafața solului, pe un soclu de pământ cruțăt, cu 0,30 m mai înalt față de fundul gropii și lat de 0,30 m. A fost așezat în poziție întinsă cu picioarele puțin chircite, mâinile pe lângă corp, capul cu privirea în sus, orientat VSV 42 - ENE 12. A avut ca inventar, în zona gâtului, două pandantive-căldărușă din fier (inv. 8667, 8668), identice cu cele descrise mai înainte (pl. 340/20, 21; 361/4, 5). Din inventar mai fac parte și două creuzete (inv. 8648, 8817) din pastă sticloasă, zgurificată, cu concrețiuni și urme de metal topit (în special bronz). Au fost găsite în regiunea bazinului (pl. 340/18, 24; 361/6, 7)

Mormântul 2 (pl. 361/1, 2), de asemenea, puțin chircit la picioare, se afla la 1,25 m adâncime, pe un soclu din pământ cruțat, în partea opusă mormântului 1, orientat ENE 12, VSV 42, deci poziția inversă față de celălalt. Ca inventar avea doi cercei (inv. 20770, 20771) de tipul celor descriși mai sus și o fibulă de bronz (inv. 20772) de tipul fibulelor profilate, cu lungimea de 30 mm (pl. 361/3) (pl. 340/14, 15, 22). Asemenea fibule sunt, în general, datate în sec. I e.n., ceea ce confirmă și datarea mormintelor de la Brad, cu toate că adâncimea la care a fost prinsă

groapa cu cele două schelete ar indica cel de al doulea nivel dacic de aici, respectiv sec. I î.e.n.. Este posibil ca groapa să fi pornit mai de sus din cauza stratului de cultură foarte cenuşos să nu se fi putut păstra marginile ei de la nivelul în care a fost săpată. Oricum întreg materialul din groapă pledează pentru datarea ei în sec. I e.n.

În groapă s-a descoperit, în general, puţin material arheologic din care nu lipseşte cenuşa, cărbune, fragmente de chirpic ars, crustă de vatră, oase de animale şi fragmente de caramică. Cele peste 30 fragmente ceramice provin de la un vas borcan lucrat la mână, două fructiere, o cană de lux, un kantharos şi o strachină din pastă cenuşie, o amforă gălbuie şi una roşie din categoria ceramicii lucrate la roată.

Groapa 27 din S XII, în formă de clopot, cu diametrul la gură de 1,30 m şi la fund de 1,50 m, cu o adâncime de la nivelul de construcţie de 1,30 m. Conţine un singur morânt de copil, aşezat pe un soclu de pământ cruţat, cu 0,20 m mai sus de fundul gropii, în poziţie întinsă cu mâinile pe lângă corp, capul uşor aplecat spre interiorul gropii, orientat S 32 - N (pl. 339/2; 362/1). În partea opusă mai exista un soclu, nu prea înalt, doar de 0,06 m de la fundul gropii, pe care nu se afla nimic. Mormântul avea ca inventar două mărgele din pastă sticloasă cenuşie cu pete albicioase (inv. 8663) şi două pandantive-căldăruşă din fier (inv. 8664, 11041), toate descoperite în regiunea gâtului (pl. 362/2, 3, 362/4, 5; 340/7, 8, 13, 23)

În groapă s-au depus resturi menajere, cenuşă, pământ. De asemenea o verigă din fier, care poate proveni de la o cataramă (inv. 8701) ce poate fi pusă în legătură cu inventarul mormântului (pl. 340/25; 362/6). Ceramica descoperită în groapă aparţine la trei vase borcan cărămizii, unul cenuşiu cu lustru şi o căţuie cu toarta decorată, lucrate la mână, precum şi o amforă albicioasă, una roşie cu toarta cilindrică, o căniţă dacică pictată, două străchini, un kantharos, două căni şi trei fructiere cenuşii lucrate la roată.

Groapa 16 din S XVIII (pl. 339/2) de formă cilindrică, cu un diametru de 1,15 m, prinsă la 0,40 m, cu o adâncime de la suprafaţa solului de 1,15 m. Pe fundul gropii, în partea de NE, fără nici un fel de amenajare, se afla un schelet de copil, în poziţie întinsă cu mâinile pe lângă corp, capul cu privirea în sus, orientat cu capul la Vest şi picioarele la E. Groapa mormântului suprapunea locuinţa-bordei nr. 3 din S XVII. Nu a avut nici un fel de inventar. Inventarul gropii era destul de sărac şi nu conţinea, în afară de cenuşă, cărbune de lemn, crustă de vătră şi oase, nici un fragment ceramic.

Groapa 21 din S XVIII, cilindrică, cu un diametru de 1,60 m şi o adâncime de 2,05 m de la suprafaţa solului. Pe lângă materialele specifice gropilor cu resturi menajere, conţinea şi un craniu de om, matur, care se afla în partea de NE a gropii, pe fundul ei. În groapă nu se mai aflau alte oase care să aparţină unui om. Cele câteva piese întregi din inventarul gropii ar putea fi puse în legătură cu craniul amintit. Este vorba de o brăţară din sârmă de bronz cu capetele înfăşurate (pl. 363/1) cu diametrul de 7,5 cm şi grosimea sârmei de 2 mm (pl/ 342/6; 367/4) caracteristică pentru sec. I e.n., prezentă ca tip şi mai târziu, în inventarul aşezărilor şi necropolelor carpice, două vase borcan decorate cu brâu alveolar, dispus pe umărul vasului (inv. 11809, 11828), primul având înălţimea de 21,60 cm, iar al doilea de 11,40 cm (pl. 363/5, 7; pl. 342/3, 5), o lamă de silex, neretuşată, albicioasă (pl. 363/2) cu lungimea de 4,3 cm (pl. 342/1), un cui din fier cu floarea plată, nu prea mare, care are capul pătrat în secţiune (pl. 363/4) cu lungimea de 6 cm (pl. 342/2) o ţintă din fier cu floarea dreptunghiulară, pătrată în secţiunea (inv. 12158), cu lungimea de 9 cm (pl. 342/4) şi un fragment de teacă de bronz, din tablă subţire (pl. 363/3) cu lungimea de 2 cm şi lăţimea de 1 cm (pl. 342/7). La acestea adăugăm celălalt inventar al gropii, care se

compune din mai multe fragmente ceramice provenite de la următoarele tipuri de vase: 9 vase borcan cărămizii, unul negru cu lustru şi 5 căţui din pastă lucrată la mână, trei vase urnă, 4 fructiere, 9 căni, din care una de lux, 5 străchini, o strecurătoare şi un castron cu trei torţi din pastă fină cenuşie, o fructieră şi o cană roşie, o amforă gălbuie şi un vas de cult, dreptunghiular, din ceramică dacică pictată, lucrate la roată.

Groapa 36 din S XIX, de formă cilindrică, cu un diamteru de 1,75 m şi o adâncime de 1,40 m. Pe fundul ei, puţin scobit, se afla un schelet uman, aşezat în poziţie chircită, cu mâinile pe bazin, poziţie impusă de dimensiunile mici ale gropii şi talia destul de înaltă, a celui înmormântat aici. Era orientat pe direcţia N-S, capul aplecat pe partea dreaptă (pl. 341/2; 364/1). A avut ca inventar, pe piept, doi cercei din bronz cu un capăt lăţit, iar celălalt ascuţit şi cu corpul torsionat (inv. 12176, 12177) – (pl. 340/26, 27; 364/2, 3). În zona bazinului s-a mai descoperit o piatră de râşniţă şi un mâner din os (pl. 340/28, 29; 364/4, 5). În interiorul gropii s-au mai descoperit peste 50 de fragmente ceramice, care provin de la 4 vase borcan cărămizii şi unul cu lustru, lucrate la mână şi 5 fructiere, o cană, un kantharos şi o străchinuţă cu picior din pastă fină cenuşie lucrate la roată.

În S III, S IV, şi S XXI s-au decsoperit 4 schelete de copii, destul de prost păstraţi, care nu au avut nici un fel e inventar şi zăceau în gropi cilindrice, fără amenajări speciale. De asemenea, în S XXII, în şanţul de apărare, s-a descoperit maxilarul inferior al unui schelet de matur.

Prezentând descoperirile de morminte din cetatea dacică de la Brad, se impun câteva constatări de ordin general. Mai întâi se cuvine să ne oprim la stabilirea datării acestor morminte, legată de inventarul pe care l-au avut, precum şi contextul în care se aflau. Inventarul conţine câteva piese care ne pot ajuta la o datare destul de precisă a unor morminte descrise, printre care: ceramica, obiecte de podoabă din bronz, fier sau sticlă, precum şi poziţia stratigarfică a complexelor în care se aflau.

Pentru necropola tumulară avem câteva piese care au analogii şi în alte aşezări, putându-se deci oferi jaloanele cronologice care să ne permită datarea mormintelor descoperite în această zonă. Astfel cana lucrată la roată, descoperită în mormântul de incineraţie din Tumul I are analogii în majoritatea aşezărilor dacice, ca de pildă Bâtca Doamnei[1061], Răcătău[1062], Poiana[1063], Piscu Crăsani[1064], Ocniţa[1065], Pecica[1066], Tinosu[1067] care au fost datate, cu destulă siguranţă în sec I î.e.n. - sec I e.n. Celelalte obiecte, printre care veriga de bronz şi piatra de ascuţit nu ne pot oferi indicii precise de datare, ele fiind prezente, ca tip, pe o perioadă de timp mult mai mare. De asemenea, mărgelele de sticlă de la cele două morminte de înhumaţie din Tumulul II, prezente într-o perioadă destul de lungă, nu ne oferă nici ele indicii cronologice prea sigure, decât că existau în sec. I al erei noastre, în inventarul aşezărilor dacice, dar lipsesc din inventarul necropolelor carpice din sec. II -III e.n.

Piesele de costum din inventarul mormântului principal din Tumulul III, fiind unicate în civilizaţia dacică, de asemenea nu ne pot oferi nici un indiciu de datare. Totuşi cele trei pandantive de bronz, sub formă de bară profilată, au analogii în antichităţile romane din Nordul Europei, prin piesele aproape identice descoperite în Suedia, care au fost datate, pe baza contextelor arheologice în care au fost descoperite, în sec. I - II e.n., ca importuri romane (sau de influenţă romană)[1068]. Cum între descoperirile de proveniență romană de la noi nu există asemenea piese, le punem pe seama unor importuri de mică serie, care puteau să ajungă pe aceste meleaguri cu mult înainte de sec I - II e.n. Având în vedere şi contextul în care au fost găsite, alături de piese de podoabă de la costum, multe din ele, placate cu foiţă de argint peocedeu binecunoscut la meşterii făurari daci, dar şi în producţia multor ateliere romane, care

trimiteau asemenea obiecte mult mai departe de ele[1069], putem admite că asemenea piese pot fi datate în sec I e.n.

Având în vedere faptul că majoritatea mormintelor tumulare aparţin, mai ales secolului II - I î.e.n.[1070], credem că datarea necropolei tumulare de la Brad nu poate fi alta decât sec I î.e.n. - sec I e.n., mai ales că multe din obiectele de inventar aparţin şi sec. I e.n., iar ritul şi ritualurile practicate aici sunt asemănătoare celor constatate în necropolele cercetate şi datate în limitele sec II - I î.e.n. sec I e.n. de la Răcătău, Poiana, Popeşti[1071], precum şi la Zimnicea sau Histria[1072].

Printre acestea, un loc aparte îl prezintă existenţa tipului de morminte de incineraţie în tumuli, cu obiceiul arederii pe loc şi lăsarea rămăşiţelor pe locul arderii, aşa cum am observat la Tumulul II şi eventual la Tumulul I, dacă luăm în considerare zona cu arsură din apropierea gropii mormântului rpincipal. Acest ritual este cunoscut şi în alte necropole, ca de pildă la Zimnicea[1073], Histria[1074], Popeşti[1075], Răcătău[1076], datate în limitele sec. II - I î.e.n. D. Protase dă o listă mai largă a staţiunilor unde resturile arderii erau lăsate pe loc şi acoperite cu un tumul[1077]. Este adevărat, însă, că la Brad şi nu numai aici, sub tumul mai existau una sau două gropi în care s-au descoperit foarte puţine materiale, doar câteva piese de inventar, care preupun un ritual ceva mai complicat. La aceasta se mai adaugă existenţa în apropierea movilei a unor cuptoare, ca de pildă la Răcătău, pe vatra cărora s-au găsit fragmente ceramice şi cărbune de lemn, dar nu şi oase calcinate, ceea ce demonstrează folosirea la diverse procesiuni legate de arderea pe rug[1078].

Nu mai puţin important ni se pare faptul că în cadrul celor trei tumuli cercetaţi la Brad există şi unul unde înmormântarea a fost simbolică. Lipsind atât din groapă cât şi de la baza movilei sau chiar din mantaua ei orice indiciu privind arderea pe rug ori alte ritualuri la care se foloseau diverse obiecte ce rămâneau sau trebuiau să rămână pe loc.

În acest fel notăm existenţa tipului de mormânt *cenotaf*, identificat şi în alte necropole[1079]. Faţă de tipurile de morminte tumulare cunoscute până în prezent, cele de la Brad, deşi au unele elemente specifice lor, cum ar fi, de pildă. arderea pe loc sau lăsarea inventarului pe rugul funerar, au gropi mari în centru şi mai mici în poziţie laterală, fără inventar, care face inutilizabilă tipologia stabilită[1080]. Includerea în cele două tipuri de morminte JAa - III şi JAaV a Tumulului I de la Brad, nu corespunde caracteristicilor acestora, deoarece în nici una din movilele de aici nu s-a practicat incinerarea în groapă. Cum această situaţie se repetă şi în alte necropole, nu ne rămâne decât să considerăm existenţa unor tipuri noi de morminte tumulare, care vin să întregească tipologia stabilită până acum[1081].

În fine tot ca o notă deosebită faţă de descoperirile de până acum, se prezintă şi situaţia de la groapa mormântului principal din Tumulul III unde s-a descoperit acel postament de pământ cruţat, precum şi pereţii gropii prevăzuţi cu găurile amintite, care pot fi legate de ritualuri specifice aşezării de la Brad[1082].

Aceste diferenţieri însă, nu pot consitui elemente care să presupună existenţa unor distanţe în timp faţă de principalele necropole ale aşezărilor de tip *dava* de pe cuprinsul Daciei, mai ales că unitatea culturii materiale şi spirituale ale acestora a fost bine documentată prin descoperirile de până acum şi întărită de pricipalele materiale din aşezarea de la Brad, care desigur făcea parte din această mare unitate.

Pentru mormântul de incineraţie din zona aşezării deschise, inventarul este mult mai concludent în privinţa datării. Din acest punct de vedere este suficient să analizăm cele 4 vase şi fragmentul de pahar de sticlă, care constituia pricipalul inventar al mormântului. Astfel cana roşie-gălbuie, cu toarta supraînălţată, a cărei pastă ne indică un produs local este caracteristică

vaselor similare realizate de geto-dacii din perioada clasică a culturii şi civilizaţiei lor. Este suficient să amintim prezenţa acestui tip de cană, în cantităţi impresionante în toate aşezările de tip *dava* în ultimele niveluri datate în sec. I î.e.n. - I e.n., ca de pildă la Răcătău, Poiana, Bâtca Doamnei[1083]. Asemenea tipuri de căni îşi încetează existenţa în perioada următoare, ceea ce constituie un preţios indiciu cronologic referitor la datarea acestui mormânt.

Dacă cel de al doilea vas, respectiv kantharosul, cu corpul rotunjit, buza dreaptă şi torţile circulare, este prezent nu numai printre descoperirile de dinaintea cuceririi romane a Daciei ci şi după aceea, este importantă prezenţa lui în mormânt, tocmai pentru a constitui un element deosebit de important în privinţa atribuirii etnice a celui înmormântat aici. Chiar dacă tipul de vas amintit putea fi pus în mormânt de către un băştinaş, semnificaţia lui este tot etnică, dacă luăm în considerare preponderenţa romană a inventarului mormântului. Tipul de kantharos amintit este, după pastă şi prelucruare, un produs roman de import destul de frecvent în aşezarea dacică de la Răcătău[1084], Poiana[1085], Bâtca Doamnei[1086]. Este prezent şi în etapele următoare mai ales în Provincia Dacia sau în castrele romane din sec. II - III e.n.[1087]. În contextul în care s-a descoperit aici el poate fi datat în sec I al erei noastre, eventual în prima decadă a sec. II e.n. oricum înaintea încetării aşezării dacice de la Brad.

Al treilea vas din inventarul mormântului de incineraţie îl constituie cupa cu picior. Deşi printre importurile romane din aşpezările dacice de tip *dava* nu se cunosc exemplare întregi identice cu cel amintit, nu excludem posibilitatea existenţei lui în majoritatea acestor aşezări. Din acest punct de vedere notăm doar pentru aşpezarea de la Brad prezenţa a cel puţin 3 - 4 exemplare fragmentare ale acestui tip de vas. Cum nici una din aşezările dacice cercetate nu are valorificat întreg inventarul ceramic şi mai ales cel de import, nu excludem prezenţa acestui tip de recipient, acum nesemnalat, în cantităţi chiar destul de mari. Oricum, el face parte din categoria vaselor de tip afumători, prezente în sec. I - II e.n. şi mai târziu, într-o arie foarte largă[1088]. Vasul descoperit la Brad nu are urme de fun şi nici forma identică cu cele prezentate drept afumători, lipsindu-i motivele decorative de pe buză sau corp, dar poate constitui o variantă de început a tipului care se generalizează în sec. II - III e.n. Cum între importurile romane de la nordul Dunării afumătorile sunt prezente numai în aşezările ulterioare cuceririi Daciei, iar cele din perioada anterioară nu se cunosc, după cum arătam mai înainte, este firesc să ne gândim la existenţa acestei variante în perioada sec. I î.e.n., care premerge tipului deja bine constituit al vaselor afumători, prezente într-un număr destul de mare în perioada următoare[1089].

Acest lucru ne îngăduie să considerăm că mormântul de incineraţie de la Brad aparţine unei perioade de dinaintea cuceririi romane a Daciei, iar prezenţa vasului în mormânt, ca şi în cazul kantharosului, constituie un indiciu etnic, dar şi unul cronologic foarte important.

Cel de al patrulea vas din inventarul mormântului de incineraţie, un platou de culoare cărămizie, cu fundul inelar, păstrat fragmentar, are analogii în multe aşezări dacice, constituind un import roman destul de frecvent în sec. I î.e.n. - I e.n.[1090]. Prezenţa lui în sec. I î.e.n. nu poate fi exclusă deoarece multe fragmente ale acestui tip au fost descoperite şi în niveluri mai vechi. Ceea ce constituie cu adevărat o excepţie la Brad este faptul că jumătate din exemplarul de aici a fost descoperit în cadrul aşezării, pe acropolă, iar cealaltă jumătate face parte din inventarul mormântului. Partea descoperită pe acropolă aparţine, stratigrafic, nivelului III dacic, respectiv I î.e.n. Aceasta ne confirmă, o dată în plus, datarea mormântului în sec. I al erei noastre, sau chiar la sfârşitul sec. I î.e.n.

Fragmentul de pahar de sticlă, cu nervuri în relief nu ne ajută la datare deoarece nu se poate reconstitui tipul din care face parte. În orice caz fragmente asemănătoare se cunosc în multe aşezări dacice din sec. I î.e.n. - I e.n., ca de exemplu la Răcătău[1091], Poiana[1092], sau chiar

mai târziu, în aşezările din sec. II - III e.n.[1093]. Exemplarul de la Brad, chiar dacă nu constituie un element sigur de datare, nu contrazice cu nimic celelalte elemente ce aparţin sec. I e.n. Aceeaşi situaţie şi în cazul pietrei de ascuţit din inventarul aceluiaşi mormânt.

Şi acum când datarea mormântului în sec. I e.n. reprezintă o certitudine, nu ne mai rămâne decât să considerăm, pe baza aceluiaşi inventar, că aparţine din punct de vedere etnic, unui roman. În favoarea acestui punct de vedere vine şi faptul că mormântul este izolat, în afara aşezării, în apropierea lui nu s-a descoperit nici un alt mormânt (menţionăm faptul că zona săpată cu ocazia lucrărilor pentru irigaţii din jurul acestui mormânt are o suprafaţă de peste 160 mp, la care adăugăm un sondaj făcut de noi care cuprinde o suprafaţă de 100 mp unde nu s-a mai găsit nimic), iar inventarul, în cea mai mare parte, este de provenienţă romană. Chiar dacă am admite că mormântul este al unui autohton, este greu să credem că aproape tot inventarul acestuia care era de import nu avea o semnificaţie etnică.

Dacă admitem că un roman a fost înmormântat la marginea aşezării deschise, din acest mare centru dacic, se cuvine să notăm şi faptul că acest lucru nu se putea produce decât în două ipostaze şi anume: 1 - în cadrul relaţiilor comerciale, pătrunderea negustorilor romani pe aceste meleaguri era un lucru firesc iar decesul survenit în această aşezare a dus la incinerarea şi înmormântarea după ritul şi ritualul roman în cadrul aşezării de aici. Realizarea tuturor elementelor specifice ritualurilor romane o putem pune pe seama altor negustori prezenţi aici. Pentru aceasta ar pleda inventarul mormântului, care nu are în compoziţia sa nici un fel de armă sau obiect de natură militară; 2 - cea de a doua ipoteză poate fi legată de prezenţa în aşezare a unor reprezentanţi ai armatei romane, la sfârşitul sec. I e.n. şi începutul sec. II e.n. când această zonă ar fi intrat în cadrul Provinciei Moesia Inferior, reprezentanţi care aveau misiunea de a strânge dările pentru Imperiu, aşa cum se cunoaşte din papirusul Hunt, datat între anii 105 - 106 e.n.[1094] Decesul unui membru al grupului venit în această aşezare, poate chiar din detaşamentul de la Piroboridava (Poiana), survenit pe neaşteptate a dus la înmormântarea lui aici, de către ceilalţi, care au făcut totul după ritualurile romane, dar în condiţiile cu totul specifice de aici.

În orice caz, prezenţa acestui mormânt pune problema existenţei unor relaţii mult mai strânse între daci şi romani în sec. I e.n. pe care izvoarele literare nu le consemnează iar descoperirile arheologice încă nu reuşesc să cuprindă toate aspoectele legate de acest fenomen, mai ales pentru faptul că mari suprafeţe ale aşezărilor nu au fost explorate.

Ajungând în cea de a treia zonă în care s-au făcut înmormântări, de data aceasta numai de înhumaţie, analiza inventarului este absolut necesară în datarea şi precizarea apartenenţei etnice a celor înmormântaţi aici. Mai întâi este necesar să precizăm că ritul înhumării este cunoscut, în general, la populaţia dacică, încă din perioade mai vechi. Astfel sunt cunoscute mormintele de înhumaţie de la Orlea[1095], Bâzdâna[1096], Sucidava[1097], datate în sec. III - II î.e.n., la care adăugăm pe cele din marile aşezări dacice: Răcătău[1098], Poiana[1099], Piscu Crăsani[1100], Grădiştea[1101], Ocniţa[1102], Şura Mică[1103], Cândeşti-Vrancea[1104] din sec. I î.e.n. - I e.n. Deci ritul ca atare nu constituie un element nou în descoperirile de la Brad. Nici chiar faptul că erau făcute în cadrul aşezării, în gropi cilindrice sau în formă de clopot, cu resturi menajere, nu constituie o noutate dacă avem în vedere situaţiile asemănătoare din aşezările: Răcătău, Grădiştea, Piscu Crăsani, Orlea[1105]. Ceea ce constituie un lucru deosebit este numărul relativ mare de morminte şi diversitatea elementelor de ritual.

Dacă pentru perioada anterioară descoperirilor de la Brad, anul 1975, când marea majoritate a cercetătorilor au ajuns la concluzia că înhumaţia la daci era un rit foarte sporadic şi multe din mormintele de înhumaţie din cadrul aşezărilor dacice erau considerate ca aparţinând altor perioade sau populaţii, după această dată, numărul lor a crescut datorită intensificării

săpăturilor în zona aşezărilor deschise cât şi a cercetării cu mult mai mult interes a descoperirilor de acest fel. În acest context se semnalează descoperirile de la Piscu Crăsani, Răcătău, Grădiştea, Bâzdâna, Şura Mică, Cândeşti-Vrancea etc., care măresc simţitor numărul aşezărilor în care mormintele de înhumaţie dacice sunt prezente, réprezentând cu certitudine cel de al doilea rit de înmormântare practicat de aceştia.

După cum am văzut din descrierea mormintelor descoperite la Brad, cu excepţia unei singure gropi, Gr. 17 / S XII, toate celelalte în care s-au descoperit morminte de înhumaţie, aparţin ultimului nivel dacic, deci sec. I e.n.. Chiar groapa amintită ar fi putut să aparţină aceluiaşi nivel, însă nu a putut fi surprinsă datorită pământului cenuşos, nici în plan nici în profil, adâncimea exactă de la care pornea. Aşadar, un prim indiciu privind datarea acestor morminte îl constituie ultima parte a locuirii dacice din această mare staţiune arheologică, respectivsec. I e.n.

Inventarul acestor morminte, destul de bogat, ne aduce elemente în plus, care ne ajută la datarea cu destulă siguranţă a acestor morminte în sec. I e.n. Astfel, pandantivele căldăruşă din fier, prezente în cinci morminte vin să confirme datarea lor în această perioadă. După cum se ştie, aceste obiecte de podoabă sunt cunoscute încă din sec. I î.e.n. prin descoperirile de la Popeşti[1106], Ocniţa[1107], Piscu Crăsani[1108], Răcătău[1109], Poiana[1110] şi continuă să existe la populaţia carpică din sec. II - IIIe.n.[1111] La Brad, în afară de exemplarele din morminte au mai fost descoperite câteva pandantive căldăruşă din fier şi din bronz în ultimul nivel dacic din aşezarea deschisă şi de pe acropolă, respectiv sec. I e.n. Semnalarea lor în contexte sigure din sec. I e.n. din aşezarea de la Brad şi mai ales odată cu prezentarea mormmintelor de înhumaţie de aici la Simpozionul *Spiritualitatea geto-dacilor* din anul 1980, organizat de Muzeul Municipiului Bucureşti, au impus definitiv punctul de vedere privind apartenţa acestui tip de obiect de podoabă populaţiei dacice din perioada *clasică* ajungându-se la aprecierea unanimă că pandantivele căldăruşă de fier sau bronz au fost luate de la daci de către carpi şi populaţiile culturii Przeworsk şi nu invers cum se considera până atunci[1112].

Cerceii din bară profilată, prevăzute cu câte o verigă cu capetele înfăşurate, din bronz, prezente la două morminte, constituie un alt element de inventar care ne ajută la datarea acestora. Acest tip de cercel apare în majoritatea aşezărilor dacice de tip dava în nivelurile sec. I î.e.n. - I e.n. Aşa de pildă ei apar în ultimele două niveluri ale aşezării de la Răcătău[1113], Poiana[1114], Ocniţa[1115], datate în sec. I î.e.n. - I e.n. Verigi asemănătoare celor ce însoţesc cerceii respectivi au fost descoperite în diverse tezaure de argint dacice datate în sec. I î.e.n. ca de pidlă cele de la Poiana-Groj[1116], fiind asemănătoare şi cu brăţările de argint sau bronz din această perioadă. Cerceii amintiţi, cu excepţia verigilor, nu mai apar în perioada următoare, fiind necunoscut, de pildă, în inventarul aşezărilor şi necropolelor sec. II - III e.n. din Moldova sau Muntenia. În acest context este evident faptul că ne oferă un reper cronologic preţios privind datarea lor anterior sec. II e.n. şi odată cu aceasta plasarea mormintelor de înhumaţie de la Brad înaintea evenimentelor din anii 105 - 106.

Cel de al doilea tip de cercel descoperit la mormintele de înhumaţie de la Brad, cu corpul torsionat, un capăt ascuţit iar celălalt modelat în forma unui cap de lup sau de şarpe, constituie, de asemenea, un reper cronologic important, deoarece apare în majoritatea aşezărilor de tip dava, fiind lucrate atât din bronz, cât şi din argint[1117]. Şi acest tip de cercel, după cât se pare îşi încetează existenţa la începutul sec. II e.n. lipsind în aşezările şi necropolele carpice. Au fost descoperite, totuşi, trei fragmente de brăţară cu corpul torsionat, la Mătăsaru şi un exemplar întreg la Colonești, asemănătoare, care datează din perioada următoare[1118].

Mărgelele de sticlă existente în inventarul mormintelor de la Brad nu ne pot oferi indicii privind datarea, deoarece fac parte din tipurile comune, prezente într-o perioadă foarte largă de timp.

Cel mai preţios element de datare îl constituie fibulele de bronz, descoperite la două morminte de înhumaţie din aşezarea deschisă. Ambele piese sunt de acelaşi tip, cu corpul profilat, prevăzute cu un nod şi terminate cu un buton. Acest tip de fibulă este caracteristică sec. I e.n.[1119]. Unii cercetători le consideră prezente şi în sec. I î.e.n.[1120] După cum alţii le datează în a doua jumătate a sec. I e.n. şi în prima jumătate a sec. II e.n.[1121] Exemplarele de la Brad, descoperite la morminte sunt de mici dimensiuni, ceea ce ne-a determinat să credem că reprezintă ultimele variante ale tipului respectiv. Cum alte exemplare, mai mari, au fost descoperite în complexe şi aşezări de la începutul sec. II e.n. precum şi în ultimele nivele dacice din pricipalele aşezări de tip dava din Moldova, inclusiv la Brad, nu ne rămâne decât să considerăm datarea lor cea mai bună în sec. I e.n. eventual jumătatea acestui secol, respectiv perioadei Tiberiu-Claudiu-Nero. În orice caz, nu trebuie să neglijăm faptul că gropile în care s-au descoperit mormintele de înhumaţie, deşi fac parte din ultimul nivel dacic de aici nu pornesc chiar din ultimele faze ale locuirii, ci din cele mai de jos. Ca atare, stratigrafic, avem dovada unei datări mai timpurii faţă de momentul sfârşitului aşezării, care nu poate fi mai mic de, cel puţin, jumătate de secol, după cum ne-o arată grosimea stratului de cultură de deasupra acestor gropi.

Trecând în revistă descoperirile de morminte în cetatea dacică de la Brad, se impun câteva constatări de ordin general. Mai întâi, referindu-ne la ritul de înmormântare, este necesar să subliniem practicarea celor două rituri funerare de către populaţia de aici. Faptul că majoritatea mormintelor de înhumaţie au inventar iar unele schelete sunt cu grijă aranjate în gropi, putem admite că acest lucru se făcea în mod obişnuit. Mai greu de explicat prezenţa unor părţi de schelete.

De asemenea, se poate presupune că mormintele tumulare aparţineau numai unui anumit grup de persoane, fie mai bogate, fie cu oarecare funcţii. În aceste condiţii, după cum rezultă şi din ritualurile practicate aici, la un asemenea eveniment participa toată colectivitatea. Precizăm că tumulii erau construiţi cu pământ adus din aşezare. Pentru a realiza un tumul de asemenea proporţii, era necesară participarea unui mare număr de oameni. Dacă aducerea pământului din aşezare pentru construirea tumulilor constituia un ritual la care participa toată populaţia, nu putem exclude existenţa altor practici ce se realizau cu ocazia acestor evenimente. Mai întâi, însăşi arderea pe rug presupunea un ritual foarte complicat, începând cu realizarea gropii mormântului, a rugului funerar şi terminând cu ospeţele sau chiar dansurile rituale, presupuse a se înfăptui şi documentate cu unele rămăşiţe ale acestora, descoperite în pământul din mantaua movilelor sau chiar pe rugul funerar.

Nici înhumaţia nu era lipsită de oarecari ritualuri însă acestea erau de mai mică amploare şi nu presupuneau cheltuieli prea mari. De aici şi o notă de diferenţiere socială între cei ce practicau ritul incinerării sau al înhumării. Existenţa poziţiilor diferite, precum şi a orientărilor diverse la mormintele de înhumaţie nu trebuiesc legate numaidecât de ritualuri care impuneau aceasta. Credem că s-ar complica prea mult lucrurile dacă am admite fiecare poziţie a mâinilor, capului sau a picioarelor ca un element legat de un ritual anumit sau dacă în gropile respective s-ar afla un inventar ce poate sau nu să aparţină mormântului respectiv pentru a încerca o clasificare a acestor morminte pe baza cărora să întrevedem o multitudine de ritualuri de înmormântare. Evident cu aceasta nu excludem posibilitatea existenţei unor ritualuri care să

vizeze unele poziţii ale mâinilor, picioarelor sau capului, sau chiar a unor piese din inventarul gropilor.

O altă observaţie care se impune, legată mai ales de marile aşezări dacice de tip *dava* este şi aceea că înmormântările, în special cele de înhumaţie, se făceau în aşezarea deschisă, în gropile menajere sau special construite pentru aceasta, ale celor de aici. Pe acropolă, deşi săpăturile au atins o suprafaţă mult mai mare, nu a fost descoperit nici un schelet. Întrucât în marea majoritate a aşezărilor dacice de acest tip, zona aşezărilor deschise nu a fost cercetată, putem presupune existenţa necropolelor dacice obişnuite în această parte. De altfel, descoperirile de la Piscu Crăsani, Cândeşti, Poiana, Răcătău etc. vin să confirme faptul că mormintele de înhumaţie, mai ales de copii, se aflau în această parte a aşezărilor.

Cercetarea sistematică a aşezărilor deschise ar putea aduce importante contribuţii în cunoaşterea riturilor de înmormântare la daci, mai ales că descoperirile din ultima vreme au demonstrat, în aceste zone ale aşezării, existenţa unui număr foarte mare de gropi, a căror folosire era pusă pe seama practicării unor ritualuri funerare.

Întrucât şi în zonele fortificate numărul gropilor este destul de mare, iar inventarul lor nu diferă, se impune o reconsiderare a mormintelor de incineraţie în gropi cilindrice[1122]. Inventarul acestor gropi pledează mai mult pentru folosirea lor ca gropi cu resturi menajere, iar vetrele cât şi complexele ceramice descoperite în preajma acestora pot fi puse în legătură cu locuinţele construite din lemn, care nu au lăsat urme prea consistente. Nici ipoteza câmpurilor de gropi cu semnificaţii de rit funerar[1123] sau luate ca necropole, nu poate fi plauzibilă, deoarece în majoritatea aşezărilor numărul acestora este foarte mare şi folosirea lor atât ca gropi menajere cât şi ca gropi de provizii este bine documentată.

VI. CRONOLOGIE

Aşa cum am arătat la prezentarea stratigrafiei staţiunii arhielogice de la Brad, pentru aşezarea dacică s-au putut stabili 4 niveluri de locuire pe acropolă şi 3 în aşezarea deschisă, fără a exista nici o întrerupere în decursul celor cinci veacuri de existenţă a acestei mari aşezări.

Continuitatea de locuire este bine marcată, în afară de stratigrafie, de numeroasele materiale descoperite care atestă o evoluţie continuă şi un progres în dezvoltarea forţelor de producţie, bine definit pe baza multiplelor date oferite de izvoarele scrise sau descoperirile arheologice din aria culturii dacice.

În stabilirea cronologiei aşezării dacice de la Brad ne vom folosi de anumite materiale care au dobândit, pe baza caracteristicilor lor, calitatea de repere cronologice, fiind bine datate, în limite strânse şi de netăgăduit. Este vorba de acele materiale a căror prezenţă, alături de obiecte de factură grecească, bine datate, în complexe închise, au valoarea unor repere cronologice pentru întreaga zonă locuită de populaţia ce le producea sau folosea.

NIVELUL I

Cele mai numeroase obiecte de care ne vom sprijini în datarea primului nivel dacic, aparţine ceramicii. Este vorba de prezenţa unor tipuri de vase care aparţin sec. IV - III î.e.n. ca de pildă: vasul cu profilul aproape drept, vasul clopot, cana bitronconică cu o toartă supraînălţată, vasul cu două torţi, castroane cu torţi orizontale, străchini lucrate la mână, farfurii, castroane cu firnis negru, amfore de import.

Vasul cu profilul aproape drept, descris la capitolul ceramicii lucrate cu mâna, varianta a a tipului prezentat de noi, este foarte răspândit în aşezările şi necropolele dacice de pe cuprinsul ţării noastre. Aşa de pildă el este prezent în nivelul II/I de la Poiana datat în sec. IV - III î.e.n.[1124], în primul nivel dacic de la Răcătău[1125], în aşezarea de la Buneşti, alături de un kantharos grecesc cu firnis negru din sec. IV î.e.n.[1126]. Exemplare identice au fost descoperite şi în cetatea de la Stânceşti-Botoşani[1127] sau necropola de la Slobozia[1128], datate în sec. V - IV î.e.n. aşa cum notează Emil Moscalu, care, de altfel, nici nu acceptă o încadrare precisă a lui pe motivul modificărilor tipologico-ornamentale neesenţiale în acest interval de timp[1129]. La aceasta putem adăuga faptul că unele diferenţe între exemplarele din sec. VI - V şi cele din IV - III există, în special cele legate de dimensiuni şi decor precum şi existenţa unor contexte sigure de sec. IV - III în care au fost descoperite, de exemplu, în necropola de la Enisala[1130], unde, printre altele, există suficiente materiale de factură grecească, care datează cu destulă siguranţă complexele respective în sec. IV î.e.n. De asemenea, el există, în necropola de la Bugeag[1131] sau Murighiol[1132], datate în sec. IV - III î.e.n. pe baza unor materiale de factură grecească.

Vasul cu profil aproape drept este prezent în majoritatea aşezărilor dacice din sec. IV - III î.e.n. atât în Moldova, Dobrogea cât şi în Muntenia, Oltenia sau Transilvania. Este suficient să amintim că în marea aşezare de la Zimnicea este prezent în nivelul de sec. IV - III î.e.n.[1133] precum şi în cunoscuta aşezare de la Ciumeşti[1134]. Multe alte aşezări sau necropole cuprind în inventarul lor vase de acest tip a căror datare în sec. IV - III î.e.n. nu comportă nici o discuţie.

Este suficient să mai amintim aici exemplarele de la Histria datate în sec. IV î.e.n.[1135] Cernavodă[1136], Alexandria[1137], precum şi cele din Bulgaria de la Ravna[1138] şi Branicevo[1139].

Vasele cu profilul aproape drept descoperite în primul nivel dacic de la Brad vin să confirme datarea acestui nivel în sec. IV - III î.e.n. Alături de alte materiale a căror datare în sec. III î.e.n. este bine făcută pe baza unor materiale similare din alte aşezări, vasele cu profilul aproape drept de la Brad pot fi datate către a doua jumătate a sec. IV î.e.n. Evident nu putem nega faptul că el poate aparţine şi primei jumătăţi a acestui secol, mai ales că unele forme ceramice, ca de pildă vasul clopot sau castronul cu torţi orizontale, descoperite aici, pot indica şi prima jumătate a acestui secol.

O altă formă de vas prezentată în inventarul primului nivel dacic de la Brad, vasul clopot, constituie un element deosebit de important în datarea acestui nivel şi implicit al începutului aşezării dacice de aici. Acest tip de vas, ca şi cel cu profilul foarte drept, este prezent în numeroase aşezări dacice din această perioadă. Consemnând prezenţa lui alături de ceramica roşie de import[1140] sau a ceramicii de lux greceşti cu firnis negru[1141] din necropola de la Enisala, datate în sec. IV î.e.n.[1142] precum şi în celelalte necropole sau aşezări din această zonă, ca de pildă Bugeac[1143], Satu Nou[1144], Grădiştea-Călăraşi[1145] sau Ravna[1146] şi Beranicevo[1147] din Bulgaria, avem dovada unei bune datări a nivelului în care s-a descoperit, respectiv sec. IV - III î.e.n. În aşezările şi necropolele din zone mai apropiate, cum ar fi necropola de la Slobozia[1148] unde acest tip de vas este datat în sec. V - IV î.e.n. în marile aşezări de tip *dava* de la Poiana şi Răcătău[1149], în primul nivel dacic de aici, precum şi în aşezarea de la Buneşti-Avereşti[1150], în primul nivel alături de vasele greceşti cu firnis negru, din secl. IV î.e.n., acest tip de vas este bine datat în sec. IV - III î.e.n. şi constituie un bun reper pentru încadrarea primului nivel dacic de la Brad în aceste limite. Mia putem adăuga, printre altele, descoperirile de la Arad-Gai[1151], Criveşti[1152] şi Apahida[1153], datate în sec. IV - III î.e.n. în care este prezent acest tip de vas, alături de alte piese cu valoare cronologică bine determinată.

Vasul cu două torţi, lucrat la mână din pastă cărămizie sau cenuşie, este prezent în mai multe aşezări şi necropole dacice a căror datare în limitele sec. IV - III î.e.n. este bine determinată de multe alte elemente greceşti. Printre acestea exemplarele de la Bugeac sunt cele mai concludente[1154]. Acest tip de vas, reprezentând o evoluţie a vaselor hallstattiene, este considerat ca prima formă ce imită amforele greceşti[1155]. Cele de la Bugeac sunt datate, prin context, în sec. IV î.e.n.[1156] Alte exemplare, ca de pildă cele de la Ozum şi Poiana[1157] reprezintă de asemenea, imitaţii după amforele greceşti timpurii, cu fundul plat, prezente în descoperirile de la Histria[1158]. Alte imitaţii descoperite în aşezările de la Zimnicea[1159] sau Popeşti[1160], sunt datate în sec. IV - III î.e.n., ceea ce constituie suficiente motive să considerăm că şi acest tip de vas prezent în nivelul I de la Brad datează din sec. IV - III î.e.n.

Cana bitrocronică cu o toartă supraînălţată constituie, de asemenea, un indiciu important de datare a primului nivel dacic. Constituind forma ce se dezvoltă din vasele bitronconice hallstattiene la care se adaugă o toartă[1161], sub influenţa ceramicii greceşti, acest tip de vas este prezent încă din sec. V - IV î.e.n. ca de pildă exemplarul de la Frumuşiţa-Galaţi descoperit alături de un kylix grecesc din această perioadă[1162]. Exemplarele incluse de I.H.Crişan în tipul din Faza I veche a ceramicii dacice[1163] sunt datate în sec. IV - III î.e.n., ca derivate direct din vasele protodacice. Alte exemplare, descoperite la Medgidia[1164] sau Capidava[1165] sunt datate în sec. V - IV î.e.n. pe baza analogiilor de la Poiana, Sf. Gheorghe, Poian, Zimnicea, Cernavodă. Tot atât de elocvente sunt şi descoperirile de la Murighiol, datate în sec. IV - III î.e.n.[1166]

În acest context considerăm utilă folosirea și a acestui tip de vas ca principal mijloc de datare a începutului așezării dacice de la Brad, în sec. IV î.e.n. Cana, cu o evoluție firească în perioada următoare, mai ales în următorul nivel dacic de aici, este frecventă și constituie principalul mijloc de datare a unor complexe arheologice din cuprinsul așezărilor dacice, în general.

Castroane cu torți orizontale, cunoscute sub numele de străchini care imită formele lekanay grecești sunt destul de frecvente în așezările dacice datate în sec. IV - III î.e.n. Este suficient să amintim că primele niveluri dacice de la Poiana[1167] sau Răcătău[1168] conțin numeroase fragmente ale acestui tip de recipient. Ele sunt frecvente în intervalul numeroaselor așezări dacice pe care le-am prezentat la capitolul ceramicii lucrate cu mâna, ca de pildă Cernavodă[1169], Satu Nou[1170], Zimnicea[1171], Hușii-Corni[1172] etc., datate în sec. IV - III î.e.n. imitând formele grecești, transpuse la roată, în anumite zone, și de către autohtoni[1173], castroanele cu torți orizontale constituie unul din elementele de bază în datarea ceramicii dacice din sec. IV - III î.e.n. Apariția lor ar putea fi și mai timpurie dacă luăm în considerare exemplarul de la Slobozia-Bacău, datat în sec. V - IV î.e.n.[1174]. Pentru exemplarele de la Brad, coroborate și cu alte recipiente din această perioadă, descoperite în primul nivel dacic de aici, datarea în sec. IV - III î.e.n. este cea mai acceptabilă, întărind caracterul de reper cronologic pentru sec. IV î.e.n. a acestui tip de vas.

În afară de aceste forme de vase lucrate la mână, care au o largă răspândire în așezările dacice din sec. IV - III î.e.n., mai putem adăuga câteva care apar în această perioadă dar au o dezvoltare mai mare în epoca următoare. Printre acestea amintim străchinile cu gâtul scurt și buza evazată[1175], vasul bitronconic cu apucători dreptunghiulare[1176] sau conice, fructierele cu piciorul gros, din pastă fină cu lustru[1177], precum și ceștile cu o toartă supraînălțată, prezente în majoritatea așezărilor dacice din sec. IV - III î.e.n.

O altă categorie de materiale, care ne ajută la datarea primului nivel dacic de la Brad, o constituie ceramica lucrată la roată de factură grecească. După cum arătam la prezentarea ceramicii de import, la Brad s-au descoperit, în primul nivel dacic, câteva fragmente de la o farfurie și un castron cu torțile orizontale, lucrate la roată, cu firnis negru, provenite din zona litoralului vestic al Mării Negre, ca produse grecești de import. Ceramică asemănătoare a fost descoperită la Enisala[1178], Histria[1179] și Hagieni - comuna Limanu[1180] și a fost datată în sec. IV î.e.n. P. Alexandrescu, care a văzut materialul de la Brad, a confirmat datarea lui în sec. IV, fiind identic cu cel descoperit la Histria în nivelul din această perioadă. De altfel, chiar ceramica cenușie lucrată la roată de populația locală, care imită formele grecești, descoperită în mai multe stațiuni arheologice din această perioadă, ca de plidă Murighiol[1181] sau Hușii-Corni[1182], are în repertoriul ei castronul cu torțile orizontale. Pe baza analogiilor amintite și a nivelului în care au fost descoperite, fragmentele ceramice cu firnis negru de la Brad pot fi datate în sec. IV î.e.n. și ca atare constituie un bun reper cronologic pentru începutul așezării dacice de aici.

În afară de ceramică, alte câteva piese vin să adauge elemente noi de datare care să confirme începutul așezării de la Brad în sec. IV î.e.n. Este vorba de fragmentul de fibulă, de tip Dux pe care l-am prezentat la capitolul obiecte de podoabă, a cărui datare în sec. IV î.e.n. nu mai poate fi pusă la îndoială. Așa cum arătam, prin analogiile cu piese asemănătoare descoperite în mai multe așezări din această perioadă, fragmentul de fibulă de la Brad constituie un important punct de sprijin în datarea primului nivel dacic de aici în sec. IV î.e.n. Chiar dacă fragmentul respectiv nu face parte dintr-o fibulă Dux ci dintr-o brățară cu nodozități realizate prin linii incizate, datate, la rândul lor în Latène B, (P. Reinecke) sau Latène B 2 după W. Kramer[1183], deci între 300-400 sau în jurul anului 300 î.e.n., el constituie, totuși, o piesă de bază în stabilirea

cronologiei aşezării de la Brad. Referindu-ne la brăţările din categoria amintită, descoperite pe teritoriul ţării noastre şi datate în această perioadă, nu trebuie să omitem pe cele de la Arad - gai[1184] şi Dezmir[1185] sau alte câteva prezentate de Vl. Zirra dar pe care le datează numai în sec. III î.e.n.[1186]

În fine, o ultimă piesă, de asemenea fragmentară, pe care o folosim în datarea primului nivel dacic de la Brad o constituie fibula tracică, cu corpul umflat. Acest tip de fibulă are o lungă perioadă de folosire din care cauză datarea ei în limite foarte largi – sec. IV - II î.e.n. – constituie un impediment în realizarea unei cronologii mai restrânse. Prezenţa tipului ca atare în multe aşezări alături de alte piese cu o datare mai precisă, ca de exemplu la Enisala[1187], unde a fost găsită împreunnă cu amfore de Thasos, Rhodos, Lekythos arybolic atic cu figuri roşii din sec. IV î.e.n. sau oinochoe din aceeaşi perioadă, Bugeac[1188] etc. constituie un argument important în folosirea acestui tip de fibulă la datarea nivelului I de la Brad în sec. IV - III î.e.n. În alte aşezări, ca de pildă Buneşti[1189], Tinosu[1190], Căţelu Nou[1191] sau Răcătău[1192] ele sunt datate în sec. III - II î.e.n. pe baza contextelor în care au fost descoperite. O tipologie a lor făcută mai ales pe baza exemplarelor de la Zimnicea[1193] nu poate fi folosită în cazul nostru deoarece piesa de la Brad fiind fragmentară nu are toate elementele pentru a o încadra într-un anume tip. După arc ar putea face parte din Grupa IV-a datată în sec. IV - III.

Aşadar, primul nivel dacic de la Brad aparţine sec. IV - III î.e.n. fiind datat cu o serie întreagă de materiale a căror valoare cronologică a fost bine definită în numeroase aşezări dacice din această perioadă, fiind descoperite în complexe închise alături de piese de import a căror datare nu mai comportă nici un dubiu. Odată cu încadrarea cronologică a primului nivel dacic de aici putem vorbi de începuturile aşezării dacice de la Brad, care, aşa cum am specificat mai înainte, aparţine sec. IV î.e.n.

NIVELUL II

Cel de al doilea nivel dacic de la Brad aparţine sec. III - II î.e.n. şi constituie o continuare a perioadei anterioare, între care nu există nici un hiatus. Stratul de cultură materială din sec. III - II î.e.n., deşi are o culoare şi o consistenţă deosebită de a celui anterior nu constituie o ruptură faţă de acesta, multe din materialele existente mai înainte, continuă şi în această etapă. Este vorba, în primul rând, de ceramica lucrată cu mâna, care continuă şi în această perioadă chiar şi în domeniul formelor. Printre formele care continuă să apară acum, merită să amintim vasul cu pereţii aproape drepţi, care cunoaşte, însă, o evoluţie spre vasul borcan, prin aceea că pereţii se arcuiesc, iar decorul coboară spre mijlocul vasului, fructiera, care cunoaşte o largă dezvoltare începând cu această perioadă şi strachina, cana bitronconică cu o toartă supaînălţată etc.

Printre formele caracteristice perioadei amintite, care ne ajută în datarea acestui nivel se cuvine să notăm: străchinile, fructierele, cănile cu o toartă supraînălţată, bitronconice sau cu corpul rotunjit, vasele bitronconice, străchinile cu picior, vasele borcan, ceştile tronconice lucrate la mână, fructierele, cănile, cupele, străchinile lucrate la roată, ceramica de import, monede, fibule, brăţări şi alte obiecte a căror datare în sec. III - II î.e.n. pot confirma continuitatea locuirii acestui teritoriu şi în perioada respectivă.

Întrucât la prezentarea formelor enunţate s-au amintit şi analogiile cu piesele similare din celelalte aşezări dacice, precum şi datarea lor, nu ne rămâne decât să acceptăm faptul că cele mai reprezentative piese din sec. III - II î.e.n. descoperite la Brad, ca de pildă: imitaţiile după cupele deliene, fructierele cu buza faţetată, lucrate la roată, amfore de Cos cu torţile bifide, cănile lucrate la mână sau la roată de tip Ciolăneşti, fructierele şi alte câteva forme ceramice,

reprezintă puncte de reper cronologic demne de luat în seamă în datarea celui de al doilea nivel dacic de la Brad în sec. III - II e.n. La acestea adăugăm câteva piese metalice sau monede a căror datare în această perioadă este bine determinată, ca de pildă brățara cu nodozități, fibule de tip tracic pe care le-am discutat și la nivelul I, monedele de tip Vârteju, a căror existență în sec. II î.e.n. și primul sfert al sec. I î.e.n. este bine documentată[1194] precum și alte câteva piese printre care ar putea fi invocate chiar fibulele cu ramă, mai ales pentru perioda de sfârșit a sec. II î.e.n. Similitudinea materialului din acest nivel descoperit la Brad cu cel din principalele așezări dacice din această perioadă: Poiana, Răcătău, Bâtca Doamnei, Băiceni-Mlada, Cucorăni, Lunca Ciurei, Ciolănești, Popești, Sighișoara, Ocnița, Pecica etc. confirmă pe deplin faptul că așezarea dacică de la Brad continuă în această perioadă, mai mult adăugăm faptul că aici avem de a face cu o mărire a suprafeței locuite, față de etapa anterioară, prin apariția în așezarea deschisă a primului nivel dacic ce corespunde sec. III - II î.e.n.

NIVELUL III

Așa cum menționam și la prezentarea stratigrafiei, începând cu cel de al treilea nivel dacic de la Brad, întregul material cât și aspectul de cultură cunoaște o schimbare netă față de cele anterioare, atât prin marea bogăție cât și prin intensitatea locuirii, marcată de numeroase suprapuneri de locuințe, distruse mai ales prin incendiu. Stratul cenușos, datorat arderii unor cantități de lemn mult mai mari ca înainte, desele suprapuneri de lutuieli de la locuințe și marea contitate de material ceramic, osteologic sau de altă natură, dovedesc un salt rapid al forțelor de producție și un nivel de viață mult mai ridicat față de perioada anterioară. Deși între nivelul II și III nu există nici o întrerupere, întregul aspect al vieții locuitorilor de aici este net superior, la care se adaugă o mărire a suprafeței locuite, care demonstrează, alături de intensitatea locuirii, o adevărată explozie demografică produsă la sfârșitul sec. II î.e.n. și începutul sec. I î.e.n.

Pentru încadrarea cronologică a acestui nivel în sec. I î.e.n. dispunem de o cantitate imensă de materiale, a căror datare este întărită de numeroase produse de import grecești sau romane. Printre acestea este suficient să amintim monedele romane republicane, care au luat locul, la începutul sec. I î.e.n. celor locale de tip Vârteju, fibule cu ramă, cu portagrafa lamelară, de tip Nauheim a căror datare în sec. I î.e.n. nu mai necesită comentarii, brățări, piese de harnașament, sau alte obiecte de import precum și marea cantitate de ceramică locală sau de import, prezentă în toate așezările dacice, datată în sec. I î.e.n.

Având în vedere că toate aceste tipuri de materiale au fost prezentate detaliat, cu analogiile și datările respective, nu mai insistăm asupra fiecărei piese în parte. În acest sens este suficient să arătăm că inventarul nivelului III din așezarea de la Brad este asemănător cu cel descoperit în marile așezări dacice de tip *dava* a căror existență în sec. I este bine precizată. Printre acestea se cuvine să arătăm așezările din Moldova: Răcătău, Poiana, Bâtca Doamnei, Piatra Șoimului (Calu), Cozla, Tisești, Cândești-Vrancea etc., din Muntenia: Cârlomănești, Piscu-Crăsani, Grădiștea-Brăila, Popești, Tinosu, Ocnița sau Costești, Piatra Craivei, Tilișca, Pecica etc., din Transilvania. O prezență demnă de remarcat, care aparține acestui secol, o reprezintă ceramica dacică pictată. Ea apare numai în marile așezări dacice și constituie un produs de cea mai mare finețe a olăriei dacice.

NIVELUL IV

Aspectul întregului material cât şi al nivelului care suprapune pe cel din sec. I î.e.n. este aproape identic cu cel precedent. Separarea dintre acestea am făcut-o numai datorită faptului că pe acropolă necropola feudală a distrus aproape în întregime straturile dacice până la adâncimea de 1,10 m, cu care prilej materialul a fost amestecat şi frământat, iar în aşezarea deschisă, doar o mică schimbare de culoare a impus separarea celui de-al treilea nivel dacic de aici. În rest aproape toate materialele cunosc o evoluţie firească şi în sec. I e.n., demonstrând unitatea culturii materiale a dacilor din această perioadă, pe întreg spaţiul locuit de ei. Ceea ce caracterizează, însă, această perioadă este prezenţa unor materiale ce datează din sec. I e.n. printre care: monede imperiale romane, produse de import romane, caracteristice acestui secol, pe care le-am prezentat odată cu descrierea materialului de import, fibule diverse, caracteristice sec. I e.n. etc. Se remarcă micşorarea numărului de piese din ceramica locală lucrată cu mâna, cu lustru la exterior, care va duce, către sfârşitul secolului, la dispariţia ei totală, precum şi marea bogăţie de ceramică lucrată la mână şi la roată, de meşteri locali.

Problema cea mai importantă care se pune în legătură cu acest nivel dacic, o reprezintă stabilirea sfârşitului aşezării de aici. Această problemă nu poate fi rezolvată, însă, fără a se cunoaşte întreaga situaţie a zonei Moldovei la sfârşitul sec. I al erei noastre. Pentru aceasta este nevoie să analizăm o întreagă gamă de materiale din inventarul aşezării de la Brad, făcând apel la multe alte situaţii din marile aşezări dacice din zonă, precum şi la izvoarele literare care ne pot da unele indicii privind această problemă.

Materialele arheologice care ne pot ajuta în aprecierea momentului când această aşezare a încetat să mai existe se pot împărţi în mai multe categorii şi anume: materiale care dispar la sfârşitul sec. I e.n. şi începutul sec II e.n., materiale care apar la sfârşitul sec. I e.n. şi materiale care continuă şi în perioade următoare. Toate acestea nu pot da o situaţie care să consemneze o etapă ce poate fi destul de largă în aprecierea momentului dispariţiei aşezării, dar care poate fi mult micşorată, dacă ne folosim de unele izvoare literare sau momente bine marcate în istorie, cum ar fi, de pildă, războaiele daco-romane din 105 - 106, moment ce nu poate fi ignorat, având în vedere totala schimbare a raportului de forţe în zonă.

Dintre materialele care dispar la sfârşitul sec. I şi începutul sec. II e.n. menţionăm: ceramica neagră sau ceramica cu lustru, lucrată la mână, care devine, chiar de la începutul secolului I e.n. destul de rară, constituind, după cât se pare, doar un element tradiţional, care se foloseşte dar nu se mai produce; ceramica pictată, imitaţiile după vasele de tip kantharos, vasele kernos, care, probabil ca şi ceramica neagră cu lustru nu mai sunt produse în acest secol dar folosite, ca element tradiţional în diverse practici religioase, ca de pildă fructierele mari lucrate la mână din pasta amintită, cănile lucrate la roată cu toarta supraînălţată, strecurătorile cenuşii, roşii sau dacice pictate, lucrate la roată, a căror formă, în secolele următoare este diferită, vasele krater etc. Ceramica dacică pictastă, cea mai înaltă realizare a dacilor în domeniul olăriei, dispare în această perioadă, aşa cum arătam la capitolul respectiv, unei situaţii economice şi politice deosebite, de conflict, care au întrerupt relaţiile economice fireşti şi odată cu acesta lipsirea meşterilor olari daci de materia primă, respectiv vopseaua, ce era procurată, probabil, din zonele de influenţă romană. O altă serie de piese, printre care cercei în formă de secure sau bară profilată, unele tipuri de fibule cu capetele terminate în protome animaliere etc. La acestea adăugăm o serie de materiale de import ce nu mai apar în cultura materială din secolele următoare cum ar fi: cupele sau vasele afumători de tipul descoperit la Brad (cele din descoperirile de la Barboşi au o cu totul altă formă şi decor, caracteristicile unei etape ulterioare

sec. I şi începutul sec. II e.n.[1195], platourile, vasele de tip terra sigillata. Fac excepţie descoperirile de la Barboşi.

Tot din această categorie de materiale fac parte şi monedele. După cum se ştie descoperirile de monede au stat la baza încadrării cronologice a mai multor complexe şi aşezări dacice, fiind considerate printre cele mai importante elemente de datare în limite strânse. Mergând pe această linie, am putea, pe baza ultimei monede descoperite la Brad, să considerăm sfârşitul acestei aşezări în timpul domniei împăratului Nero. Mulţi cercetători au încercat să rezolve această importantă problemă, a sfârşitului multor aşezări de tip *dava*, pe baza ultimei monede descoperite în aşezările respective, dar, după cum putem constata, multe au dat rezultate neaşteptate, uneori contradictorii, care ne face să fim circumspecţi cu asemenea piese. De altfel, în momentul de faţă, aproape toţi cercetătorii sunt de acord că mondele, cu mici excepţii, nu constituie un element sigur de datare, ele fiind considerate doar ca un reper postquem, considerat destul de important în cronologia multor complexe sau aşezări.

Astfel, toate cele trei dave de pe Valea Siretului, care au ultimele monede din timpul împăratului Nero[1197] pot fi considerate ca existând doar până în al treilea sfert a secolului I e.n. Alte aşezări de pe cuprinsul Daciei a căror ultime monede descoperite ar indica etape diferite de existenţă, ca de pildă: Bâtca Doamnei – o monedă din anul 91 î.e.n.[1198], Piscu Crăsani o monedă din anul 80 î.e.n., Tilişica – anul 72 î.e.n., Piatra Roşie – 87 î.e.n., Piatra Craivei – anul 7 î.e.n., Moigrad – anul 11 e.n. etc.[1199], nu corespund cu marea majoritate a materialului descoperit şi cu datările făcute pe baza lui, Dintre toate, doar cetatea de la Ocniţa sau Căpâlna, care au monede de la sfârşitul sec. I e.n.[1200] se apropie de datarea făcută, dar şi aici poziţia stratifică a monedelor nu este concludentă. Aceeaşi situaţie şi pentru moneda de la Pecica[1201], o emisiune din anii 108 - 110 a împăratului Traian, care a fost descoperită întâmplător şi pe baza căreia autorul săpăturilor de aici încerca să dateze aşezarea până în anul 117 e.n. Evident greu de admis, dar posibilă în condiţiile folosirii ca argument a monedei amintite. În sprijinul acestor datări, pe baze monetare, au apărut majoritatea lucrărilor care au discutat momentul încetării aşezărilor de tip *dava*, printre care studiul prof. B. Mitrea[1202], ce considera sfârşitul aşezării de la Poiana în a doua jumătate a sec. I e.n. şi pe baza acestei concluzii posibilitatea ca Piroboridava să fie la Barboşi, deoarece nu corespundea cu menţiunea din papirusul Hunt care vorbeşte de Piroboridava la începutul sec. II; N. Gostar[1203], S. Sanie[1204] sau Mircea Babeş, care împarte marea majoritate a aşezărilor de tip *dava* în 4 orizonturi cronologice[1205]. După cum se poate constata, la nici una din marile aşezări dacice nu ne putem baza, în datarea ultimelor niveluri, pe monedele descoperite, fie că ultima emisiune descoperită este departe de cronologia întregului material din aşezare, ca de pildă la Bâtca Doamnei, Piatra Roşie, Tilişica, Piatra Craivei, Moigrad, Piscu Crăsani etc., fie că, cele apropiate ca emisiune nu au fost descoperite în complexe închise sau în poziţii stratigrafice clare, cum ar fi la: Pecica, Ocniţa etc. Mai adăugăm faptul că în unele aşezări nu s-au descoperit monede (Tiseşti, Cozla etc.) precum şi situaţia tuturor aşezărilor, unde cercetarea este departe de a fi exhaustivă. Aşadar descoperirile monetare nu ne permit o restrângere a datei în limitele a două sau trei decenii şi mai puţin la câţiva ani, privind încetarea aşezărilor de tip dava aşa cum s-a încercat până în prezent. Întregul material ne arată o etapă importantă când nu o piesă sau o categorie de materiale pot constitui un reper cronologic, ci întreaga cultură materială cunoaşte o stopare în marea ascensiune pe care o cunoaşte civilizaţia dacică în sec. I î.e.n. - I e.n.

Chiar dacă am lua în discuţie ultima monedă descopertă la Brad, este vorba despre o emisiune de la sfârşitul domniei lui Nero, descoperită în ultimul nivel dacic, dar la o adâncime care este departe de a fi ultimele faze ale aşezării dacice, tot nu putem considera părăsirea

așezării în această perioadă, deoarece pentru orice monedă se poate accepta o perioadă de circulație de cel puțin 2-3 decenii. În acest caz ne apropiem de sfârșitul sec. I și deci începutul războaielor purtate de Traian și Decebal, care au dus la acele schimbări substanțiale ce constituie, așa cum arătam mai înainte, o întrerupere bruscă a unor civilizații ce deveniseră *clasice* și o continuare a ei pe alte planuri, și în condiții noi, la care civilizația romană a trebuit să se impună, iar procesul nou a început să conducă la formarea unui nou popor.

Așa cum am văzut și cu alte prilejuri, monedele au o circulație foarte lungă în timp și nicăieri nu putem ști cu precizie dacă moneda descoperită, chiar într-un complex închis, este aproape sau la distanță mare în timp de anul emiterii ei. Pentru cele din tezaure nota de probabilitate este și mai mare. Însăși faptul că majoritatea tezaurelor cuprind monede ce aparțin la emisiuni diferite, uneori la distanțe de peste un secol, demonstrează că oricând o parte din asemenea tezaure putea fi pus în circulație și ca atare orice piesă din el nu mai are valoare de datare reprezentată de anul emiterii ei. Evident, cu excepția acelui terminus post quem – de care am amintit.

Este totuși, foarte interesant faptul că în cele trei *dave* de pe Siret (Brad, Răcătău, Poiana) ultimele monede se opresc în jurul anului 70 e.n. Cu mici excepții, pe care le-am arătat mai sus nici celelalte așezări de acest tip nu au monede care să aparțină unei perioade mai târzii, respectiv sfârșitul acestui secol și primul deceniu al celui următor. Chiar tezaurele monetare care sfârșesc cu monede din această perioadă nu pot fi concludente în condițiile unei circulații normale a unui tip de monedă, care datează de obicei tezaurul respectiv. În aceste condiții trebuie să găsim unele explicații care să ne lămurească lipsa de monedă, în această perioadă, la populația dacică. Noi credem că acest fenomen poate fi legat de situația politică și economică a imperiului roman, când, hărțuit în nenumărate rânduri de populația dacică, care își intensifică incursiunile la sudul Dunării, impune reducerea sau anularea subsidiilor alocate acestei populații, precum și situația economică precară a Imperiului, care a dus la o reducere a comerțului cu populația de la Nordul Dunării și la necesitatea de a cuceri această zonă bogată. De altfel sunt cunoscute mai multe intervenții ale romanilor în această perioadă, pentru a asigura liniștea la granițele sale și care au dus până la urmă la marile războaie purtate de Domițian și Traian[1206]. Lipsa monedei, la dacii din zona Moldovei, ne referim la piesele din așezări și nu la cele din tezaure, în această perioadă, poate constitui motivul pentru care ea nu poate fi invocată în datarea ultimelor faze de locuire a marilor așezări dacice. Orice tentativă în a le folosi la stabilirea datei sfârșitului acestei așezări nu a dat rezultatele scontate, fiind în totală contradicție cu întregul material arheologic descoperit precum și cu izvoarele literare care vorbesc de existența unora din ele la începutul sec. II e.n.[1207]

Un alt eveniment, petrecut la mijlocul sec. I e.n., folosit în datarea sfârșitului unor așezări dacice, îl reprezintă acțiunea lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Așa după cum se știe politica *spațiului de siguranță*[1208] practicată de romani la granițele imperiului au dus la transplantarea unui număr important de daco-geți la sudul Dunării. Este vorba de acțiunea lui Sextus Aelius Catus, care a transplantat la sudul Dunării 50.000 de geți, la începutul sec. I e.n.[1209] și cea a lui Silvanus Aelianus din timpul domniei împăratului Nero[1210], care a strămutat la sudul Dunării 100.000 de *transdanubieni*[1211]. Acest număr mare de geți transferați în sudul Dunării presupune golirea de populație a unei zone destul de mari ceea ce impune o circmspecție în aprecierea acestui număr care pare exagerat., Totuși, considerând că prin aceasta s-a lărgit spațiul de siguranță la nordul Dunării, este greu să acceptăm pătrunderea prea adâncă în teritoriu dacic, pentru a putea vorbi de afectarea zonelor celor trei mari așezări dacice de pe Valea Siretului. Dacă pentru așezarea de la Barboși-Galați acest lucru poate fi, în general acceptat[1212],

având în vedere faptul că aşezarea de aici nu avea proporţiile celor trei amintite, precum şi faptul că este singura aşezare dacică din zonă peste care apare un castelum şi apoi un castru roman la începutul sec. II e.n., pentru celelalte problema nu poate fi pusă, invocând de data aceasta monedele descoperite, care sunt ulterioare evenimentului şi datarea pe care o impun prin valoarea de terminus post quem, dovedesc existenţa populaţiei dacice, la care adăugăm, iarăşi, informaţiile acelui important document – papirusul Hunt[1213] privitoare la existenţa Piroboridavei în primul deceniu al sec. II e.n.

Aşadar, nici acest eveniment nu poate consitui un argument în favoarea încetării marilor aşezări dacice de pe valea Siretului, la sfârşitul sec. I e.n., cu toate implicaţiile privitoare la micşorarea numărului de locuitori de acţiunea lui Plautius Aelianus. Că acţiunile romanilor, la sfârşitul sec. I e.n. şi începutul celui următor, au avut repercusiuni asupra statutului acestei aşezări, ne referim la posibilitatea de a fi putut fi incluse în Provincia Moesia Inferior, la început, poate o zonă mai restrânsă, apoi, după 101 - 102 până la 105 - 105, mai largă, când au putut intra şi cele trei cetăţi dacice de pe valea Siretului, la sfârşitul secolului I e.n., cu toate implicaţiile privitoare la micşorarea numărului de locuitori, de acţiunea lui Plautius Aelianus. Că acţiunile romanilor, la sfârşitul sec. I e.n. şi începutul celui următor, au avut repercusiuni asupra statutului acestei aşezări, ne referim la posibilitatea de a fi putut fi incluse în provincia Moesia Inferior, la început, poate o zonă mai restrânsă, apoi, după 101 - 102 până la 105 - 106, mai largă, când au putut intra şi cele trei cetăţi dacice de pe valea Siretului, dacă ne referim la faptul că în papirusul Hunt Piroboridava este inclusă între localităţile *intraprovinciam*, nu ne îndoim, dar populaţia a rămas să locuiască mai departe în aceste aşezări, până când Dacia a fost cucerită şi transformată, în bună parţe, în provincie romană. Evident că şi teritoriile care nu au intrat în această organizare au fost nevoite să suporte condiţiile impuse de învingători, printre care părăsirea marilor aşezări de tip *dava*, dar şi a celorlalte mai mici constituia o obligaţie ce a fost respectată. Nu este exclus ca populaţia să fi părăsit aceste aşezări încă din timpul luptelor, când se întrezărea de partea cui este victoria. Este de altfel, singura explicaţie plauzibilă a revenirii în zonă, dar nu pe aceleaşi locuri a unei populaţii dacice, la scurt timp după evenimentele din 105 - 106. Apariţia unor aşezări carpice în apropiere de cetatea de la Brad, ca de pildă cea de la Călineşti, la numai 2 km a cărei locuitori au folosit drept necropolă terenul din imediata apropiere a mormintelor tumulare dacice, care se vedeau, desigur, mult mai bine decât astăzi, cunoscând poate şi numele celor înmormântaţi acolo, demonstrează faptul că populaţia dacică, retrasă, probabil în zona colinară, sau chiar subcarpatică, după o bucată de vreme a repopulat vechile zone de dealuri şi câmpie, în vederea practicării agriculturii[1214].

Trecând la cea de-a doua categorie de materiale, care apar la sfârşitul sec. I e.n. trebuie să consemnăm faptul că ele, cu greu pot fi sesizate mai ales pentru perioade mici de timp. Printre acestea doar monedele ar putea să reprezinte repere cronologice sigure, dar numai în ceea ce priveşte etapa următoare apariţiei unei anumite emisiuni. Cum asemenea monede nu există la Brad şi nici în cele două mari aşezări de pe valea Siretului, Răcătău şi Poiana, problema rămâne a fi rezolvată prin cercetări viitoare. Alte materiale care apar la sfârşitul sec. I e.n., ca de plidă unele forme ceramice, unelte, obiecte de podoabă, etc. nu pot fi datate cu mare precizie. Dintre acestea doar unele tipuri de fibule, cum ar fi cele puternic profilate, ar putea aparţine acestui sfârşit de secol, dar, după cum am văzut la prezentarea lor, nu toţi cercetătorii le datează în limite atât de strânse. În acest context această categorie de materiale nu ne poate servi la elucidarea problemei privind sfârşitul aşezării dacice de la Brad.

În fine, cea de-a treia categorie, materiale care continuă şi în sec. II e.n., ne dezvăluie faptul că civilizaţia dacică, ajunsă la cea mai înaltă dezvoltare în sec. I î.e.n. - I e.n., continuă, în

alte forme, evoluția în condiții cu totul noi constituind începutul unui proces de mare însemnătate pentru populația din zona fostei Dacii a lui Burebista și Decebal, procesul formării limbii și poporului român. Ceea ce constituie importanța acestei categorii de materiale, este continuitatea pe același spațiu a populației care a creat această bogată civilizație, fiind una din componentele de bază ale noului popor. Ea demonstrează mai ales pentru zonele extracarpatice, capacitatea și forța cu care se menține și se dezvoltă în condițiile nou create, prin întărirea unei componente dacice, în simbioza daco-romană, prin puterea de receptare a puternicei influențe romane.

Printre aceste materiale merită să notăm unele forme ceramice: vasul borcan, ceașca dacica, strachina, castronul cu trei și patru torți, fructiera, care nu cunosc modificări în sec II - III e.n. precum și strecurătoarea cu o toartă, lucrate la roată, la care se constată unele mici modificări, sub influența ceramicii romane. Atât pasta cât și întregul proces de fabricare a ceramicii, nu cunoaște modificări esențiale față de perioada anterioară. Este și motivul pentru care considerăm momentul 105 - 106 nu ca o dispariție a populației dacice, ci un moment de răscruce în evoluția sa, moment care a constituit o întrerupere a ascensiunii ei și începerea unei dezvoltări ultrioare, bazată pe alte condiții. Încă de la începerea săpăturilor de la Brad, în 1963 consideram cultura carpică o continuare a Latènului dacic, idee care deși nu era nouă, a fost întărită de rezultatele cercetărilor, concomitente efectuate în așezările sau necropolele carpice și cetățile de la Brad și Răcătău.

În afară de ceramică, alte tipuri de obiecte, printre care cele legate de principala ocupație a dacilor, agricultura, nu cunosc modificări pe parcursul sec. II - III e.n. Este suficient să amintimm aici brăzdarul și cuțitul de plug, secerile sau alte unelte care cunosc o lungă întrebuințare în activitatea dacilor liberi. Chiar o parte din obiectele de podoabă, printre care cerceii torsionați, brățările cu capetele înfășurate sau pandantivele căldărușă din fier sau bronz, cunosc o largă folosire și în această perioadă[1216]. Ele vin să confirme continuitatea elementului autohton pe aceste meleaguri în secolele următoare cuceririi romane.

Pe baza întregului material arheologic descoperit în ultimul nivel dacic de la Brad, a rezultatelor cercetărilor din alte așezări dacice de pe valea Siretului sau din alte zone coroborate cu puținele izvoare scrise de care dispunem, putem spune că părăsirea așezării dacice de la Brad s-a produs la începutul sec. II e.n. legat de marile evenimente din 105 - 106. Aceeași soartă au avut-o și celelalte două cetăți de pe valea Siretului: Răcătău și Poiana și probabil celelalte *dave* de pe cuprinsul Daciei care mai erau locuite la începutul sec II e.n. Dispariția lor (este vorba desprte cele trei de pe valea Siretului) nu se datorește, probabil unor lupte, ci unei părăsiri organizate, fie că a fost impusă de romani, fie că s-a produs de la sine în condițiile în care deznodământul confruntărilor daco-romane era deja previzibil sau cunoscut. Chiar dacă urmele unor incendii sunt vizibile în toate aceste *dave* ele nu pot fi nici datate cu precizie și nici nu pot constitui o urmare a unei lupte, deoarece, în condițiile aglomerărilor de locuințe de pe acropolă incendiile izbucneau foarte des și distrugeau în întregime sau aproape în întregime, așezarea. Numărul relativ mic al uneltelor sau obiectelor de podoabă precum și al recipientelor întregi descoperite în ultimul nivel dacic, confirmă faptul că populația, odată cu părăsirea organizată a așezării a luat cu ea și principalele unelte, arme, obiecte de podoabă și alte bunuri de folosință personale. Părăsirea și retragerea în zona subcarpatică a constituit singura posibilitate de apărare împotriva puiternicului dușman care a interzis întoarcerea pe aceleași locuri chiar și atunci când trecuseră mai bine de un deceniu sau chiar mai mult de la evenimentele din 105 - 106. Aceasta explică faptul că așezările carpice nu vor ocupa locurile înalte de altădată, ci poziții mai joase în

zone deschise, pentru a putea fi ușor supravegheate și mai aproape de zonele agricole atât de necesare pentru producția de cereale.

VII. APARTENENȚA ETNICĂ

Analiza bogatului material arheologic rezultat din cercetările efectuate până în prezent la Brad demonstrează că locuitorii acestei mari așezări erau dacii. Cu unele excepții marcate de piesele de import grecești sau romane, întregul material poartă pecetea populației băștinașe care a locuit pe un vast teritoriu la nordul Dunării, timp de mai bine de cinci secole creând o cultură materială și spirituală neconfundabilă. Unitatea și specificitatea acestei culturi a fost deseori evidențiată în lucrările de specialiate și întărită în numeroasele studii, care valorifică un imens material arheologic, provenit din cercetarea sistematică a unui mare număr de așezări dacice.

În atribuirea etno-culturală a bogatelor descoperiri de la Brad am ținut seama de întregul material rezultat din săpăturile efectuate până în prezent cât și de principalele piese caracteristice numai populației dacice. Printre acestea din urmă un loc aparte îl deține ceramica, prin formale de bază: vasul borcan, ceașca, fructiera, chiupul, care și-au dobândit calitatea de reper etnic, la care adăugăm alte materiale și unelte specifice acestei populații. Este vorba, în primul rând de uneltele pentru agricultură – brăzdarul și cuțitul de plug, moneda locală, sistemul de construcție al locuințelor, manifestări legate de credințele religioase, ritul și ritualurile de înmormântare, unitatea culturii materiale și spirituale dacice.

Dacă luăm în discuție principalele forme ceramice: vasul borcan și ceașca sau cățuia dacică, lucrate cu mâna, decorate cu brâu alveolat crestat sau simplu ori alte motive incizate sau în relief, prezente în toate așezările dacice, mari sau mici, putem constata că aparțin unei populații care locuiește un vast teritoriu și constituie elemente specifice numai populației dacice. Apartenența etnică la geto-daci nu numai că nu poate fi contestată de nimeni, formele, ca atare, constituie un reper etnic de netăgăduit, pe baza lor putem ușor dezvălui cine sun purtătorii culturii materiale în contextul în care se găsesc. Formele în discuție, apărute ca rezultat al unei evoluții din Hallstattul târziu, jalonează din punct de vedere etnic o întreagă perioadă care nu se oprește la evenimentele de la începutul sec. II e.n. Ele vor marca elementul etnic dacic în perioadele următoare, în condițiile existenței unei populații alogene, cu o cultură materială proprie.

Un alt recipient, care constituie forma de bază a culturii dacice, fructiera, lucrate cu mâna, și apoi la roată, constituie, de asemenea, un reper etnic de primă importanță. Însoțind principalele descoperiri din așezările geto-dacice pe tot cuprinsul celor cinci secole de existență a Latènului dacic, fructiera devine un principal reper în atribuirea etno-culturală. Dacică prin construcție, ea însăși o formă evoluată din Hallsttatul târziu constituie pentru orice cercetător un indiciu prețios privind apartenența etnică. de aceeași atribute se poate vorbi și în cazul chiupurilor, mai întâi cele lucrate la mână apoi cele la roată, a căror prezență în așezările dacice este de necontestat. Și alte forme ceramice pot constitui elemente de atribuire etnică, populației dacice, dar cel mai important lucru, în acest domeniu, îl constituie unitatea culturii materiale, unitate care ne demonstrază aceeași evoluție pe tot spațiul locuit de geto-daci și odată cu aceasta posibilitatea în anumite perioade, de realizarea a unității politice, petrecute în timpul lui Burebista și apoi Decebal.

Un alt tip de ceramică, care constituie o creaţie originală specific dacilor, îl constituie ceramica dacică pictată, prezentă pe întreg spaţiul locuit de aceştia şi constituind un reper etnic pentru sec. I î.e.n. - I e.n. Creatorii acestui tip de ceramică au realizat exemplare de o asemenea fineţe încât pot fi considerate adevărate opere de artă specifice dacice, ca de pildă fructiera de la Bâtca Doamnei[1217] sau ceramica cu motive zoomorfe de la Sarmisegetusa[1218].

Uneltele pentru agricultură principala ocupaţie a geto-dacilor, brăzdarul şi cuţitul de plug, forme ce au devenit caracteristice populaţiei dacice, deşi originea lor este căutată mai ales, în zonele sud tracice, constituie, de asemenea, elemente importante în atribuirea etnică. Ca şi vasul borcan sau ceaşca dacică, ele constituie principalele piese ale inventarului aşezărilor dacilor liberi din sec. II - III e.n. constituind un important indiciu etnic.

Monedele locale din sec. III - II î.e.n., ca de pildă cele de tip Vârteju descoperite la Brad, constituie, de asemenea, un indiciu etnic de cea mai mare importanţă. Înlocuirea lor la începutul sec. I î.e.n., cu moneda republicană romană a aînsemnat, în primul rând o măsură de unificare a monedei, pe tot spaţiul locuit de daci, singurul element care, la acea dată mai arăta fărâmiţarea politică dar nu şi culturală. Dacii receptivi la noile schimbări survenite pe plan general, odată cu creşterea influenţei romane şi legăturilor ecenomice firești, necesare, în asemenea condiţii au renunţat la moneda proprie dar nu au încetat să emită monedă, evident imitând formele romane, care aveau o circulaţie quasiuniversală.

Cele două tipuri de locuinţe adâncite şi de suprafaţă prezente pe parcursul celor 5 secole în toată aria locuită de daci, constituie, de asemenea, o caracteristică a etnicului dacic, care întăreşte caracterul unitar al civilizaţiei lor. Ele vin să confirme specificul dacic în principalele tipuri de aşezări rurale şi oppidane, unde prezenţa lor este semnalată pretutindeni. Doar raportul dintre ele din punct de vedere numeric, în favoarea celor de suprafaţă, reprezintă tendinţa către locuinţe mai spaţioase şi cu elemente constructive mai elevate specific arhitecturii în care lemnul constituie principalul material de construcţie.

Tot în domeniul construcţiilor putem aminti caracterul dacic al sanctuarului cu aliniamente sau circular din piatră sau lemn, prezent pe întreaga arie locuită de daci. În acest sens este suficient să notăm prezenţa aceluiaşi tip de sanctuar – rotund cu tamburi de lemn – de la Dolinean Brad, sau Pecica, asemănătoare cu cele de piatră din zona minţilor Orăştiei, care reprezintă unitatea religiei dacilor şi caracterul urano solar al acesteia. Celălalt tip de sanctuar cu aliniamente de coloane cuprinde, de asemenea, întreaga arie locuită de geto-daci şi împreună constituie un specific în care etnicul dacic nu mai poate fi contestat. La acestea adăugăm o serie întreagă de obiecte de cult specific dacice printre care căţuile, rondelele sau alte tipuri de obiecte decorate cu motive solare ori nenumăratele figurine umane, descoperite în majoritatea aşezărilor începând cu sec. IV î.e.n. până în sec. II e.n.

Strâns legat de credinţele religioase este şi ritul de înmormântare. Aşa cum arătam la capitolul respectiv, la Brad s-a constatat existenţa celor două rituri de înmormântare – incineraţia şi înhumaţia, caracteristice populaţiei dacice din perioada sec. IV î.e.n. - II e.n.[1219] Ritualurile practicate aici sunt asemănătoare cu cele constatate în majoritatea necropolelor dacice, plane sau tumulare, constituind un indiciu că cei ce şi-au înmormântat morţii în necropola tumulară sau în cadrul aşezării deschise de la Brad sunt geto-daci.

Pe baza întregului material descoperit la Brad, asemănător cu cel din celelalte aşezări de pe cuprinsul ţării noastre putem considera că purtătorii şi creatorii cuturii materiale din sec. IV î.e.n. - II e.n. sunt daco-geţi. Caracterul original al civilizaţiei lor este dat de specificul principalelor materiale din toate domeniile, care dau o notă distinctă faţă de toate celelalte civilizaţii contemporane. Împrumuturile şi influenţele de la alte popoare au fost integrate în mod

creator în cultura materială și spirituală dacică, fără să știrbească cu nimic caracterul propriu al civilizației lor. Întreaga civilizație oppidană, caracteristică secolului I î.e.n. - I e.n. constituie o creație dacică.

VIII. CONCLUZII

Efortului general al cercetării arheologice româneşti de cunoaştere şi adâncire a trecutului multimilenar al patriei, i se adaugă şi săpăturile sistematice întreprinse în ultimii 20 de ani, în importanta staţiune de la Brad, comuna Negri, judeţul Bacău. Începute cu gândul de a îmbogăţi patrimoniul cultural al patriei cu noi elemente de cultură materială privitoare la populaţia dacică din această zonă şi realizării unui tablou complet al situaţiei istorice în ultimele veacuri ale existenţei statului dac, rezultatele acestora au constituit o importantă contribuţie la bogatul volum de cunoştinţe de care dipsunem astăzi. Suntem, noi înşine, în măsură să pornim, pe baza acestor rezultate, la o reconstituire a vieţii economice, administrative, militare, comerciale, sociale şi politice a acestei zone, de pe cursul mijlociu al Siretului.

Cercetând această mare aşezare dacică, începând cu anul 1963 am beneficiat de rezultatele şi experienţa unor iluştri înaintaşi, care au efectuat săpături în aşezări de acest tip din Moldova[1220], de colaborarea distinşilor colegi de la Institutul de Arheologie din Bucureşti şi Muzeul de Istorie din Roman[1221], sau de situaţia fericită de a cerceta concomitent în colaborare cu colegul Viorel Căpitanu de la Muzeul din Bacău, o altă importantă aşezare dacică de pa valea Siretului, cea de la Răcătău, dispunem astăzi de un mare volum de informaţii, referitoare la aşezările de tip *dava* de pe cuprinsul Moldovei. Prezentarea lor în lucrări monografice sau studii de sinteză este o datorie de mare actualitate, atât de necesară întocmirii marilor sinteze ale istoriei patriei sau sud-estului european.

Valea Siretului, o adevărată coloană vertebrală a zonei est- carpatice, a constituit în toate epocile, o zonă ce a oferit cele mai prielnice condiţii de locuire şi apărare. În afară de apă, existentă din belşug în bogatele izvoare şi apele curgătoare ce se varsă în Siret, această zonă oferă posibilităţi diverse privind practicarea unor vechi îndeletniciri ale oamenilor care au locuit aceste teritorii: agricultura, creşterea vitelor, pescuitul, vânatul precum şi diverse meşteşuguri legate de abundenţa unor materiale diverse, printre care lemnul, lutul, pieile etc.

Aşa cum arătam în cel de-al doilea capitol al lucrării, primii locuitori ai acestui platou au fost din epoca neolitică, cultura Precucuteni, fiind atraşi aici de condiţiile deosebit de prielnice constituirii unor aşezări, care s-a dovedit a fi destul de prosperă. Bogatele materiale, în special obiecte şi vase din ceramică, demonstrează o intensă locuire în această epocă. A urmat apoi o aşezare din epoca eneolitică, cultura Cucuteni – A şi AB, deosebit de importantă pentru întreaga zonă, demonstrată atât de bogăţia materialului descoperit cât, mai ales, de valoarea unor piese cu caracter de unicat prezente în inventarul aşezării. Este suficient să amintim aici toporul de aramă cu braţele în cruce descoperit în anul 1963 într-o locuinţă şi marele depozit de obiecte de podoabă, care cuprinde un număr de peste 400 piese din os, ceramică, marmoră, aramă şi aur. Unele din ele, ca de pildă toporul cu braţele în cruce de un tip aparte, pe care l-am putea numi *tipul Brad* asemănător cu exemplarul de la Fâstâci şi cu câteva exemplare din Bulgaria, printre care cel de tip Varna, descoperit în inventarul necropolei eneolitice din această localitate, cele două discuri conice din aur, decorate cu motive *au repoussé* cu analogii în descoperirile de la Varna, precum şi brăţările masive din cupru cu secţiunea rombică, unicate în aria culturii Cucuteni, constituie argumente în favoarea ideii existenţei la Brad a unei aşezări deosebit de

importante pentru o întreagă serie de localităţi contemporane din această zonă. Chiar dacă viitoarele săpături nu vor mai aduce elemente noi în această privinţă, cercetarea întregului material din această epocă descoperit până acum, poate confirma această ipoteză. Unele din aceste piese, printre care şi vasul askos în care s-a descoperit depozitul amintit, ne arată şi direcţia din care provine, precum şi zonele cu care populaţia de aici întreţinea relaţii comerciale şi odată cu aceasta influenţele reciproce în cultura materială a epocii.

Perioada de trnziţie, reprezentată de câteva materiale descoperite în aşezare, printre care un topor din silex, dar mai ales de cele 4 morminte de înhumaţie, cu inventarul specific, demonstrează că această zonă a continuat să fie locuită şi în această epocă. Condiţiile materiale au constituit motivul principal în locuirea acestui teritoriu şi în această perioadă, oferind, aşa cum arătam mai înainte, toate elementele necesare unei dezvoltări economice şi sociale.

Epoca bronzului este, de asemenea, bine reprezentată atât de un mare volum de ceramică sau obiecte diverse, cât mai ales de construcţii privind sistemul de apărare al aşezării. Importanţa aşezării în perioada culturii Monteoru I C 2 - I a şi a celei de sfârşit a epocii bronzului – Cultura Noua, este marcată de existenţa unei puternice fortificaţii din pământ, piatră şi probabil lemn, care împarte aşezarea în două: una, cu o suprafaţă mai mică, care ocupă vârful terasei pe care se află aşezarea fortificată cu un şanţ de apărare a cărui mărime nu am putut-o afla din cauza distrugerii provocate de construcţia fortificaţiei dacice, care este mai mare decât a celei din epoca bronzului, un val de pământ, placat pe toată suprafaţa cu piatră de râu sau pietre mai mari din gresie şi a doua, mai mare, cuprinsă între şanşul de apărare amintit şi un al doilea, la 500 m de acesta, fără val, construit probabil mai târziu, probabil în ultima fază a culturii Monteoru. Nu ştim în ce măsură aceste fortificaţii au folosit sau au fost folosite de populaţia culturii Noua, dar sigur este că prima fortificaţie – şanţul şi valul – au constituit mijloace de apărare pentru populaţia din prima epocă a fierului – Hallstatt B, care au întreţinut şi reparat acest val placat cu piatră. Aşezarea din prima epocă a fierului, deşi nu prea bogată, s-au descoperit puţine fragmente ceramice şi obiecte din lut, os sau bronz, a fost destul de importantă deoarece printre obiectele descoperite se remarcă unele, ca de exemplu fibulele cu nodozităţi de tip egean, care demonstrează strânse legături comerciale cu această zonă de civilizaţie. La acestea adăugăm prezenţa unei unelte din os pentru decorarea ceramicii cu cercuri concentrice şi multe fragmente de vase specifice începutului epocii fierului, care l-a determinat pe Al. Vulpe să aşeze locuirea de la Brad printre cele care dau numele unei culturi materiale ale epocii: Babadag – Cozia – Brad[1222].

Cele mai importante rezultate au fost obţinute însă, pentru perioada următoare şi anume, cea cuprinsă între sec. IV î.e.n. - II e.n., care corespunde cu o intensă dezvoltare a forţelor de producţie ce ilustrează un întreg proces de evoluţie a culturii materiale şi spirituale geto-dacice, marcată de existenţa celor patru niveluri de locuire dacice pe acropolă şi trei dn aşezarea deschisă.

Cel mai vechi nivel dacic, nivelul I, care ilustrează şi începutul aşezării dacice de aici, datează de la începutul sau jumătatea sec. IV î.e.n. El este prezent numai pe acropolă, respectiv în zona limitată de valul şi şanţul din epoca bronzului. Acest nivel marchează o aşezare destul de bogată în care se întâlnesc locuinţe de suprafaţă, dar şi adâncite în pământ. Numărul locuitorilor era destul de redus, dacă ne gândim că le era suficientă pentru construcţia locuinţelor, suprafaţa acropolei, iar intensitatea locuirii, în sec. IV - III î.e.n., caracterizată de numărul mic de locuinţe descoperite, şi mai ales de puţinele urme materiale ale acestora, era, de asemenea, mică. Cele mai bogate urme materiale le reprezintă produsele ceramice, cu formele caracteristice pe care le-am prezentat la capitolul respectiv. Este necesar să accentuăm bogata gamă de forme

caracteristice acestei perioade, precum şi importurile, dar mai ales unele influenţe greceşti existente în această perioadă nu numai la Brad ci şi pe o întreagă arie est carpatică.

Ţinuturile carpato-dunărene au cunoscut influenţe culturale de intensităţi diferite, venite dinspre regiunile egeene, aproape continuu în decursul ultimelor două milenii î.e.n. Înfloritorul centru micenian, ale cărui influenţe culturale erau transmise prin zona carpato-dunăreană întregului spaţiu din centrul şi nordul Europei, a marcat începutul unui puternic val de influenţe culturale în teritoriul de la nord de acest fluviu.

Aceste începuturi au avut meritul de a deschide anumite căi de pătrundere a unor produse din zona respectivă, care au contribuit la familiarizarea populaţiilor locale cu elemente de civilizaţie avansată: în zona de est a României aceste produse încep să fie mai frecvente din perioada Hallstattului timpuriu şi mijlociu. În acest context amintim cele două fibule cu nodozităţi de la Brad, care aveau o largă răspândire în estul Mării Mediterane la începutul primuui mileniu î.e.n[1223] Descoperirea unor fibule de acelaşi tip în Bulgaria[1224] ne arată căile de pătrundere a acestor obiecte la nordul Dunării.

O altă descoperire, de data aceasta aparţinând unei perioade mai târzii, tot a unei fibule care avea o mare răspândire în aria egeeană, în sec. VIII î.e.n. şi care reprezintă o fază timpurie în evoluţia acestui tip de obiecte greceşti, o reprezintă fibula de la Poiana Tecuci[1225]. Aceste descoperiri au totuşi un caracter izolat, sporadic, ele neputând constitui elemente de puternică influenţă culturală în masa locuitorilor din această zonă. Acest lucru va fi făcut abia odată cu întemeierea coloniilor greceşti, care au favorizat pătrunderea masivă a mărfurilor sudice în mediul băştinaş.

Deşi conţinutul Hallstattului târziu de la noi are mai multe componente culturale, fondul local reprezintă componenta cea mai importantă, ea manifestându-se în domeniul ceramicii, a uneltelor, armelor, podoabelor, dă caracteristica principală a epocii şi indică evoluţia în direcţia civilizaţiei geto-dacice. Acest fond local constituie legătura între elementul cultural vechi şi influenţele din afară, care au acţionat în anumite zone şi perioade ale civilizaţiei geto-dacice, dând caracteristica acestei epoci.

Problema genezei culturii Latène - geto-dacice a stat în atenţia unui mare număr de cercetători români, care au adus importante contribuţii la cunoaşterea celei de a doua epoci a fierului pe teritoriul României. În acest sens se poate constata că nu toţi cercetătorii au avut aceeaşi opinie. Astfel, în timp ce V. Pârvan considera că ceilalţi au avut rolul hotărâtor în saltul autohtonilor spre cea de a doua epocă a fierului[1226], cercetări mai recente au demonstrat, printre altele, o puternică influenţă elenă, mai ales prin intermediul tracilor sudici[1227].

Amploarea săpăturilor şi imlicit a descoperirilor din ultimii ani, a dat posibilitatea evidenţierii contribuţiei elementelor greceşti la geneza Latènului geto-dacic, putându-se urmări evoluţia acestei culturi în contextul contribuţiei unor factori externi şi în special a factorului grecesc. Din acest punct de vedere au apărut două opinii diferite, care tratează geneza Latènului geto-dacic precum şi cronologia şi ritmul de dezvoltare al acestei culturi.

Prima din aceste opinii afirmă existenţa unei desfăşurări inegale în timp şi spaţiu, ritm şi profunzime a procesului latènizării[1228]. Noi argumente au venit să întărească această teorie bazată pe rolul lumii elene şi a sudului thraco-illyr în latènizarea nord-dunăreană, care a determinat o dezvoltare a civilizaţiei de tip Latène mai întâi în zonele istro-pontice şi mai târziu în zona intracarpatică[1229].

Această dezvoltare inegală nu a afectat unitatea lumii geto- dacice, atât în domeniul culturii materiale şi spirituale, cât şi în viaţa economico-socială şi politică[1230]. Acest fapt a fost constatat la scara întregii Peninsule Balcanice, ritmul fiind mai rapid în zona învecinată a

centrelor elene sau elenistice şi scăzând din intensitate cu cât ne îndepărtăm de acestea, precum şi în regiunile muntoase[1231].

A doua opinie aduce obiecţii şi interpretări diferite în legătură cu cronologia şi ritmul de dezvoltare a Latènului geto-dacic şi rolul factorului extern la geneza sa[1232].

Unul din factorii externi care au avut un rol activ la geneza Latènului geto-dacic a fost cel grecesc, care s-a manifestat în sec. IV - III î.e.n. şi în partea de est a României, inclusiv în aşezarea de la Brad. Intensitatea acestui proces de influenţare nu a fost, nici în această zonă, acelaşi. Este vorba de o repartiţie inegală ce se explică nu numai cronologic ci şi în funcţie de raporturile cu lumea greacă în diferite etape. Cele mai multe elemente greceşti s-au descoperit în zona râurilor Siret, Prut şi Nistru, demonstrându-se folosirea de către negustorii greci a transportului pe apă[1233].

Întemeierea coloniilor greceşti pe litoralul de vest al Mării Negre a contribuit în mod substanţial la pătrunderea influenţei greceşti în mediul geto-dacic. Rolul celor trei colonii Histria, Tomis şi Callatis şi a altor oraşe de pe coasta thracică a fost deosebit de activ în răspândirea culturii greceşti în masa băştinaşilor. Unul din scopurile principale ale acestor colonii era stabilirea de raporturi comerciale cât mai strânse cu populaţiile locale, pentru a-şi crea pieţe de desfacere a produselor proprii, precum şi noi surse de materii prime. Prin aceasta populaţiile băştinaşe sunt atrase într-un schimb de valori, care devin din ce în ce mai favorabile dezvoltării societăţii, antrenând o iradiere culturală avansată în mediul local.

Prezenţa mărfurilor greceşti pe un spaţiu foarte larg la nordul Dunării dovedeşte o participare activă a geto-dacilor la schimbul de valori, a cărui intensitate scade pe măsură ce ne îndepărtăm de coloniile greceşti. Acest proces de pătrundere a produselor greceşti în regiunile nord-dunărene, prin conţinutul şi consecinţele sale, constituie unul din factorii activi în evoluţia societăţii geto-dacice, care a avut profunde implicaţii istorico-sociale şi culturale.

Reprezentând un factor deosebit de important pentru istoria geto-dacilor, pătrunderea produselor greceşti a fost urmărită cu multă atenţie de numeroşi cercetători care au stabilit direcţiile şi ariile de răspândire a lor[1234]. Procesul de difuzare a produselor greceşti în lumea nord-dunăreană este privit ca un fenomen bilateral în care un rol foarte important l-a jucat populaţia autohtonă.

Coloniile greceşti au avut darul de a pune în circulaţie produse şi elemente noi, atrăgând în sfera unei economii avansate comunităţile locale aflate pe o treaptă finală de dezvoltare a orânduirii comunei primitive, când exista o aristocraţie tribală ce a intrat în contact direct cu civilizaţia greacă prin înţelegeri comerciale sau chiar politice. În acest sens se poate spune că societatea getică de aici devenise, în această perioadă, aptă pentru întreţinerea unor raporturi de schimb cu grecii şi odată cu aceasta o înrâurire a civilizaţiei greceşti asupra acestei societăţi. Legat de creşterea producţiei meşteşugăreşti în cadrul oraşelor colonii şi a stadiului de dezvoltare a societăţii geto-dacice, aceste mărfuri de import variau din punct de vedere cantitativ de la o etapă la alta. După tipurile de obiecte descoperite ne putem da seama că printre principalele produse care au intrat în procesul schimbului erau: vinul, uleiul, ceramica de lux, obiecte de podoabă, iar din partea autohtonilor cereale, pieile de animale, ceara, mierea etc.

În funcţie de gruparea descoperirilor de importuri greceşti pe teritoriul est carpatic s-a precizat existenţa unui criteriu geografic-zonal, care arată o grupare a lor mai ales în bazinele apelor mari, ce făceau parte dintr-o anumită sferă de influenţă grecească[1235]. Din acest punct de vedere, aşezarea de la Brad, stă alături de cele două mari staţiuni arheologice, Răcătău şi Poiana.

După cum era şi firesc, mărfurile greceşti cunosc o răspândire mai mare întâi în zonele imediat învecinate coloniilor de pe litoralul vestic al Mării Negre, unde negustorii greci

ajungeau, pe calea apei, mult mai uşor. Odată cu înflorirea economică a acestora, procesul de iradiere a produselor şi influenţelor greceşti capătă o intensitate mai mare şi vizează un spaţiu mult mai vast.

Descoperirile de la Stînceşti-Botoşani arată că mărfurile greceşti pătrund în Moldova încă din a doua jumătate a sec. al VI-lea î.e.n.[1236] În complexul fortificat de aici, compus din două cetăţi întărite cu val şi şanţ, s-au descoperit mai multe fragmente de amforă thasiene şi de Cos. Un exemplar întreg de amforă thasiană dă indicii preţioase privind datarea acestei cetăţi în sec. VI-V î.e.n. Aceste descoperiri atestă legăturile locuitorilor de aici cu grecii, prin relaţii de schimb, începând cu a doua jumătate a sec. VI î.e.n. şi până în sec. III î.e.n.

Tot din sec. VI î.e.n. provin şi fragmentele ceramice şi vasele de tip lekythos descoperite la Barboşi[1237], precum şi fragmentele de amfore greceşti orientale şi vase cu firnis negru şi luciu din sec. VI - V î.e.n. descoperite la Curteni[1238]. Descoperiri dintr-o perioadă timpurie, sec. V şi prima jumătate a sec. IV î.e.n. s-au mai făcut la Frumuşiţa-Galaţi[1239], Barboasa[1240], Ruginești[1241], precum şi la Poiana[1242], unde s-au descoperit Kylixuri întregi sau în stare fragmentară.

În secolele IV - III î.e.n. aceste relaţii se înmulţesc, demonstrând o intensificare şi permanentizare a schimburilor. Tot acum apar şi monedele locale. Pentru această perioadă este de remarcat o abundenţă mai mare a ceramicii greceşti, dintre care cele mai răspândite sunt amforele, o parte din ele având torţile ştampilate, care indică centrele de provenienţă şi perioada de circulaţie, constituind de cele mai multe ori elemente sigure de datare. În această perioadă şi grupă de materiale se încadrează şi importurile greceşti descoperite la Brad.

Cele mai răspândite, în ordine cronologică, sunt amforele de thasos: Stînceşti[1243], Horga - comuna Epureni[1244], Fedeşti – comuna Luletea[1245] şi Tămăşeşti-Dodeşti, judeţul Vaslui[1246], Huşi-Corni[1247]; Heracléea Pontică, Tulucești-Galaţi[1248], Fedeşti[1249], Huşi-Corni[1250] şi Răcătău[1251], care au pătruns în sec. IV - III î.e.n.; Rhodos:Arsura[1252], Moşna[1253], Cotnari-Cătălina[1254], Lunca Ciurei[1255], Bărboasa[1256], Medeleni-Cucorăni[1257] şi de Cos la Stînceşti[1258], Răcătău[1259] etc.

Ceramice de lux este mai puţin frecventă în descoperirile din Moldova şi se rezumă la câteva fragmente descoperite la Poiana[1260]. Numărul mare de amfore demonstrează că printre principalele mărfuri căutate de populaţia locală erau uleiurile şi vinurile greceşti.

Contactul cu lumea grecească a stimulat producţia locală, care a permis nu numai o dezvoltare a schimbului de mărfuri ci a creat condiţiile apariţiei monedei. Astfel încep să apară numeroase monede venite din lumea greco-macedoneană. Printre primele monede care au circulat în Moldova sunt emisiunile Histriei. Numărul mare de monede histriene descoperite în Moldova demonstrează orientarea comerţului acestei colonii către această zonă, indicându-se prin aceasta şi nivelul la care au ajuns populaţiile din această parte a Europei Orientale.

Un rol destul de important pentru economia populaţiei locale l-au avut şi monedele macedonene, în special ale lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare, deşi numărul lor nu este prea mare. Ele au servit ca model emisiunilor locale şi au creat condiţiile prielnice apariţiei mijloacelor de schimb băneşti locale. Tipurile Dumbrăveni şi Inoteşti-Răcoasa din sudul Moldovei sunt imitaţii târzii după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

Strânsele contacte cu aristocraţia locală, care constituie principalul partener de schimb al negustorilor greci, au avut ca efect adoptarea unor forme de existenţă elenică şi a unei cereri din ce în ce mai mare de mărfuri de import greceşti. Contrastul de inventar ale unor locuinţe de la Cotnari, Stânceşti, Cucuteni-Băiceni, Poiana etc., reflectă acea diferenţiere de avere, care dădea

posibilitatea numai unui cerc restrâns de localnici să-şi permită consumul de vinuri sau uleiuri greceşti, ori folosirea unor articole de lux din import.

Importurile greceşti au avut rolul de a influenţa activitatea economică a băştinaşilor prin atragerea de valori materiale sporite în cadrul schimbului. Pătrunderea lor trebuie considerată însă ca o adoptare şi asimilare de către localnici a bunurilor de civilizaţie grecească, din care meşterii locali, deşi nu au trecut de îndată la adoptarea tehnicii sau formelor superioare greceşti au fost contaminaţi, în producţia lor, cu influenţe sudice, mai întâi în tehnica preparării lutului, a modelării şi a arderii, mai apoi în unele detalii de forme, în evazarea gurii, rotunjirea corpului prin dispariţia treptată a bitronconicităţii etc.[1262]

În acest fel problema importului de produse greceşti este legată de aceea a producţiei locale, urmată de imitarea, în parte, a unor forme greceşti cu o largă circulaţie, cum ar fi oenchoe şi vasul căzănel cu torţi răsucite aşezate orizontal, de tip lebes sau castroanele cu torţile orizontale prezente în majoritatea aşezărilor dacice din această perioadă.

Cu prilejul studierii descoperirilor de la Frumuşiţa – Galaţi[1263] s-a putut observa fenomenul contaminării formelor băşinaşe cu elemente greceşti. Astfel, deşi vasele erau lucrate cu mâna se observă o tehnică superioară în calitatea pastei, care este mai bine aleasă şi frământată, cu pereţii mai subţiri şi un profil mult mai elegant, care dau fineţe formei.

Profilarea fundului la străchini va deschide calea grupei de străchini lucrate la roată cu mult înaintea apariţiei elementului celtic[1264]. Asemenea materiale au fost descoperite în mai multe aşezări din sec. IV - III î.e.n.

O altă formă de vas la care se resimte influenţa grecească o constituie cana cu o toartă. Acest tip de vas, cu toarta lucrată dintr-o bandă cu secţiune ovală şi care reprezintă un moment deosebit în evoluţia tipului de cană bitronconic cu o toartă, constituie prototipul cănilor cu o toartă de factură tradiţională, lucrate cu mâna, care se dezvoltă în cuprinsul culturii geto-dacice, paralel cu seria cănilor lucrate la roată cu toarta supraînălţată[1265]. Acest tip de cană locală cu o toartă poate fi considerat, după remarca prof. I. Nestor, ca un derivat sau ca un corespondent al urnelor hallstattiene bitronconice, căreia i se adaugă o toartă, ca urmare a influenţei greceşti[1266].

Contaminarea elenică atât a seriei de căni bitronconice de tip Frumuşiţa, a cănilor indigene, a vaselor bitronconice sau în formă de sac ori clopot, cât şi a străchinilor şi castroanelor şi apariţia unor tipuri hibride nu constituie un fenomen întâmplător, ci el se întregeşte în marele proces al imitării diferitelor elemente ale culturilor străine şi integrate sub o formă sau alta în cultura materială a băştinaşilor. Confecţionarea în tehnică tradiţională (cu mâna) a unor tipuri hibride de vase (autohtone) în esenţa lor, contaminate doar de influenţe greceşti, continuă de fapt o perioadă mai lungă de timp, în sec. III - II î.e.n. şi chiar mai târziu.

Apariţia unor forme hibride sau imitaţii lucrate cu mâna după vasele greceşti cele mai practice şi mai mult solicitate, dovedeşte gradul ridicat de receptivitate al olarilor băştinaşi faţă de elementele noi şi străduinţa lor de a copia cât mai fidel tipuri de vase din cele mai căutate.

În afară de acestea au mai fost descoperite şi vase cenuşii lucrate la roată, care au fost considerate fie greceşti fie sud- thracice, fie geto-dacice. La început această categorie de ceramică a fost folosită şi confecţionată de greci apoi de thracii sudici, iar mai târziu de geto-daci. Aceasta presupune existenţa unor influenţe reciproce. Complexul arheologic de la Alexandria a adus importante precizări în legătură cu proveniența şi vechimea roţii olarului precum şi în ceea ce priveşte influenţa grecească şi direcţia în care s-a manifestat aceasta[1267].

Este interesant faptul că asemenea ceramică lipseşte la Brad, Răcătău sau Poiana, aşezări situate pe una din cele mai mari căi de comunicaţie şi este prezentă, în cantitate destul de mare la Huşi-Corni sau Curteni, a căror poziţie geografică nu beneficiază de condiţii prea favorabile,

de căi de acces. Adăugând la aceasta puternicul centru de la Lunca-Ciurei sau cetăţile de la Stânceşti şi Cătălina-Cotnari, în care s-au descoperit cantităţi însemnate de produse greceşti, putem considera că acestea aveau o receptivitate mai mare faţă de asemenea produse şi odată cu aceasta existenţa unor meşteri olari mult mai bine pregătiţi a prelua o tehnică nouă în prelucrarea ceramicii. Aceasta este legată, bineînţeles, şi de siguranţa oferită de marile cetăţi amintite şi probabil de puterea economică mai mare a locuitorilor de aici, în comparaţie cu cei de pe valea Siretului.

În perioada următoare de influenţare a culturii geto-dacice, până în sec. I î.e.n. alături de amforele sau cănile greceşti care continuă să fie imitate, apar vasele semisferice şi imitaţiile locale după cupele deliene[1268]. Procesul imitării unor vase greceşti nu este părăsit nici chiar în perioada târzie a culturii geto-dacice. Din această perioadă, se cunosc vase cenuşii care imită pe cele de tip Kylix sau Kantharos ori pe cele de tip ryton. Odată cu generalizarea roţii olarului, autohtonii vor transpune la roată mai mult formele locale, tradiţionale, cu toate acestea vor continua să lucreze multă vreme şi unele imitaţii după ceramica grecească.

Influenţa elenă se va manifesta într-o perioadă mai târzie mai complex direct prin contribuţia pe care aceasta a avut-o la adoptarea roţii olarului şi în anumite zone ale ţării noastre la asimilarea unei tehnici ca şi a unor forme noi ceramice. Unele elemente datorate influenţei greceşti pot fi sesizate în ritualul băştinaşilor, în manifestările lor artistice, în unele tipuri de unelte, în emisiunile monetare şi uneori în chiar unele aspecte ale vieţii sociale.

Unele influenţe greceşti pot fi surprinse şi în artă. Astfel, meşterii locali au împrumutat unele motive decorative ca palmeta ori rozeta precum şi alte procedee pe care le-am folosit într-o manieră proprie, reuşind să creeze o artă de sine stătătoare, unitară, prin îmbinarea elementelor locale tradiţionale cu cele venite din lumea sudică sau din alte părţi.

Influenţa grecească se răsfrânge şi asupra altor obiecte. De exemplu, datorită acestei influenţe se observă adoptarea de către băştinaşi chiar a unor unelte specifice, cum ar fi fierul de plug triunghiular în formă de lingură cu nervură mediană[1269]. Din acest punct de vedere am putea admite unele influenţe chiar în construcţie, ca de exemplu zidurile de piatră la fortificaţiile de la Cotnari[1270], cnemidele de la Stânceşti[1271] etc. Oglinda cu mâner descoperită la Medeleni-Cucorăni[1272], constituie un element specific culturii elene.

Cu toate că în sec. IV - III î.e.n. teritoriul de la est de Carpaţi a cunoscut o prezenţă tot mai intensă a produselor greceşti, care au influenţat puternic populaţia băştinaşă, aflată în faza de destrămare a comunei primitive, în secolele următoare, până la cucerirea romană şi chiar paralel cu aceasta, aceste influenţe cunosc o neîntreruptă prezenţă pe aceste meleaguri, iar produsele ceramice lucrate la roată de către localnici păstrează încă multă vreme pecetea imitaţiilor după formele greceşti.

Rămânând în sfera influenţelor trebuie să notăm şi elementele celtice care apar în sec. III î.e.n. şi în părţile Moldovei. Chiar la Brad, printre materialele care datează cel de al doilea nivel dacic, se numără şi cele de provenienţă sau influenţă celtică. Ceea ce caracterizează această prezenţă este numărul foarte mic de piese, mai ales obiecte de podoabă, care demonstrează existenţa unor legături firave, întâmplătoare, de natură comerciaă. Drumurile grele şi nesiguranţa în zonele atât de îndepărtate la care am putea adăuga concurenţa elenă, au făcut ca aceste legături să rămână şi în perioada următoare la acelaşi nivel.

Din acest punct de vedere am putea discuta prezenţa marelui depozit de unelte de producţie celtică descoperit la numai 2 km de aşezarea de la Brad. Este vorba de cele peste 300 piese din fier din depozitul de la Negri, judeţul Bacău[1273]. Faptul că o cantitate atât de mare de unelte din fier, atât de căutate în vremea aceea, s-au oprit la mică distanţă de una din marile

așezări dacice, dovedește atât nesiguranța negustorului care a venit să le vândă la o distanță atât de mare cât și sfârșitul probabil tragic pe care l-a avut, de vreme ce marele depozit a rămas necunoscut până în zilele noastre. Existența unor piese asemănătoare, ne referim la cele care au fost considerate fiare de plug, și în alte două localități din Moldova (Ichimeni și Oniceni) dovedește că cel care a îngropat depozitul de la Negri nu a fost singurul negustor cu asemenea obiecte din fier. Dar lipsa lor în marea majoritate a așezărilor dacice din sec. III - II î.e.n. sau mai târzii, într-o vreme în care uneltele din fier cunosc o mare cerere la populația de pe aceste meleaguri demonstrează că tipul de unealtă amintit nu a fost agreat de populația locală, care a continuat să-și perfecționeze tipul de fier de plug venit prin filieră sud- dunăreană din lumea grecească. Așa se face că în așezarea de la Brad nu s-a descoperit nici o piesă asemănătoare celor din depozitul de la Negri. Acest lucru vine să confirme reticența populației geto-dacice, din zona Siretului mijlociu, față de negustorii și produsele celtice, care, așa cum arătam mai înainte, au rămas la un nivel destul de scăzut și vezează, mai ales, obiectele de podoabă. Depășirea ca spațiu, dacă am considera una din căile de pătrundere a mărfurilor celtice prin pasurile Carpaților Orientali sau oprirea lor în zona marilor cetăți ori așezări geto-dacice din partea de răsărit a Moldovei, dacă acceptăm ideea pătrunderii lor prin nordul țării noastre, explică prezența unui număr mai mare de asemenea piese în așezările din această parte, ca de pildă la Bunești[1274].

Ceea ce caracterizează primele două niveluri dacice de la Brad, este prezența unor locuințe de suprafață sau adâncite în pământ, destul de modeste din punct de vedere constructiv, dar și al inventarului, care ocupă, așa cum arătam mai înainte, doar zona acropolei în primul nivel și depășește cel puțin șanțul de apărare dacic în cel de al doilea, când putem constata o ușoară creștere a numărului de piese în primele faze și o dezvoltare mai accentuată a forțelor de producție, către sfârșitul sec. II î.e.n., constatându-se totodată și mărirea numărului de familii atât prin lărgirea spațiului de construcție a locuințelor cât și prin intensitatea de locuire, marcate de un volum mai mare de obiecte.

Agricultura, creșterea vitelor, vânatul, pescuitul, olăria precum și alte activități meșteșugărești, constituiau ocupațiile de bază ale locuitorilor din această așezare, dar dezvoltarea lor este destul de incertă în comparație cu perioada următoare, când asistăm la un salt calitativ deosebit de mare ilustrat de o schimbare radicală a stratigrafiei complexelor de locuire, inventarului sau spațiului de construcție a locuințelor, ceea ce presupune un salt în calitatea vieții însoțită de o explozie demografică nemaiîntâlnită anterior. Este momentul să arătăm că începând cu a doua jumătate a sec. II î.e.n. compoziția și aspectul general al straturilor arheologice sunt net deosebite, datorită folosirii intensive a lemnului, care a dat întregului strat de cultură superior un aspect cenușos, intercalat de urme mai consistente de locuințe, la construcția cărora folosirea lutului, dar mai ales a lemnului, a făcut să rămână importante urme pe baza cătora am făcut observațiile necesare privind caracteristicile constructive ale lor.

Meșteșugul olăritului capătă o dezvoltare din ce în ce mai mare, atât prin influențele pomenite mai sus cât și prin dezvoltarea tehnicii proprii. Din acest punct de vedere trebuie să remarcăm prezența ceramicii fine, lucrate cu mâna, cu luciu metalic precum și a formelor de bază ce caracterizează această perioadă, din care nu trebuie să omitem evoluția către formele bine constituite din ultimele faze ale nivelului II, ca de pildă, vasul borcan, cana cu o toartă ușor supraînălțată, ceașca dacică, fructiera etc. Tot acestei perioade îi aparține și începutul generalizării roții olarului, care va duce în etapa următoare, la acea bogăție de forme și decor ce caracterizează întreaga perioadă cuprinsă între sec. I î.e.n. - sec. II e.n.

Din punct de vedere al organizării sociale ne găsim în faza destrămării comunei primitive, perioadă caracterizată de prezența unor uniuni tribale în care aristocrația locală aves un loc și un

rol aparte. Existența marilor fortificații de la Stânceşti, Cotnari Cătălina, Bunești, Arsura, Moșna, Brăhășești etc. în partea de est a Moldovei, constituie o caracteristică a acestei perioade, marcând o dezvoltare mai accentuată a societății tribale din această zonă în comparație cu situația de pe valea Siretului. Aici, nici una din cele trei mari așezări dacice, Brad, Răcătău, Poiana, nu aveau fortificațiile comparabile cu ale celor amintite mai înainte și nu constituiau centre atât de importante ca ele. Din punct de vedere al fortificațiilor încă nu ne putem pronunța dacă vreo una din ele a avut sau nu fortificații proprii. Este cazul să amintim că la Brad sau Răcătău, cele mai intens cercetate în zona fortificațiilor, nu există nici un element care să ateste o fortificare sau măcar o îngrijire a fortificației mai vachi din epoca bronzului și prima epocă a fierului. Nu este exclus ca ele să fi avut un șanț de apărare, dar dimensiunile celui din sec. I î.e.n. nu mai permit o asemenea constatare. În orice caz așezările de pe valea Siretului nu aveau în sec. IV - II î.e.n., chiar dacă admitem existența unor fortificații, importanța și rolul celor din partea estică a Moldovei. Nici din punct de vedere economic ele nu pot fi comparate. Importantele descoperiri de la Stânceşti[1275], Cotnari-Cătălina[1276], Cucuteni- Băiceni[1277] sau Bunești[1278] care atestă nu numai prezența unei aristocrații tribale foarte preocupate de procurarea unor obiecte din aur ci și o dezvoltare economică mai accentuată față de zona Siretului, ne demonstrează o oarecare dezvoltare inegală a societății geto-dacice în spațiul Moldovei, marcată nu de cultura materială în ansamblul ei ci de acumularea unor bogății în care piesele de aur aveau ponderea cea mai mare. Nu este exclus ca tocmai această diferențiere să fi fost cauza distrugerii lor de către baștarni, care pătrund în aceste teritorii în sec. II î.e.n.[1279] Această distrugere a însemnat și o dislocare totală a populației care nu a mai locuit pe locurile vechilor cetăți. Așa se explică și prezența marilor tezaure din cetățile amintite. Sub dărâmăturile locuințelor distruse de noii veniți nu a mai avut cine căuta, chiar dacă a fost vorba de marile bogății amintite de care învingătorii nu aveau cum să afle. Tot acestei explicații datorăm și lipsa urmelor bastarne în cele trei mari așezări dacice de pe valea Siretului și nu puterii militare, politice sau economice de care ar fi ținut seama în vederea opririi lor la o oarecare distanță de aceste așezări[1280]. Lipsa lor de importanță sau mai bine zis puterea economică și militară redusă de care dispuneau în sec. III - II î.e.n. nu a atras acest grup etnic, puțin numeros, pe un spațiu prea întins, care să cuprindă și zona Siretului mijlociu.

Celui de al treilea și al patrulea nivel dacic de pe acropolă și al doilea și al treilea din așezarea deschisă le corespund un strat de cultură cu o grosime de aproape 2 m în care s-a descoperit o mare cantitate de material arheologic. Așa cum arătam mai înainte, ele se deosebesc radical de cele anterioare, demonstrând un salt calitativ bine determinat în viața locuitorilor acestei mari așezări, însoțită de o situație demografică net superioară celei din secolele anterioare. Este vorba de o mărire considerabilă a spațiului locuit, o intensitate a locuirii, mai ales pe acropolă, precum și o bogăție și varietate a formelor ceramice, a tipurilor de unelte, obiectelor de podoabă sau a importurilor necunoscute până acum. Acest lucru demonstrează gradul înalt de dezvoltare a societății geto-dacice, care se manifestă pe toate planurile: economic, social, politic, administrativ, comercial etc.

Stratigrafic ambele niveluri de pe acropolă sau din așezarea deschisă, demonstrează o continuitate a formelor de viață pe tot parcursul celor două secole și jumătate pe care le reprezintă, nefiind nici o cezură între ele sau între al doilea și al treilea nivel dacic. Acest lucru demonstrează continuitatea de viață pe același loc în condițiile unei evoluții ascendente, care culminează cu faza *clasică* a culturii dacice, cuprinsă între sec. I î.e.n. - sec. II e.n. Este momentul când așezarea cuprinde cea mai întinsă suprafață și cea mai numeroasă populație, marcată de prezența unor mari aglomerări de locuințe, uneori suprapuse, din cauza deselor

incendii, câte 7 până la 11 faze fără straturi de nivelare între ele, în decursul celor două secole de existenţă a statului lui Burebista şi Decebal.

Având în vedere caracterul evolutiv al materialului descoperit precum şi continuitatea de viaţă pe acelaşi loc în tot acest interval de timp, întreaga viaţă economică şi socială a locuitorilor din această mare aşezare demonstrează unitatea culturii materiale şi spirituale a geto-dacilor de pe întreg cuprinsul spaţiului locuit de ei. Ea este evidenţiată de materialele pe baza cărora ne dăm seama de ocupaţiile locuitorilor, construcţia de locuinţe, sistematizarea lor în spaţiul locuit, fortificaţiile, problemele demografice, riturile şi ritualurile de înmormântare, construcţiile cu caracter de cult, arta etc.

Practicarea agriculturii la geto-daci este bine cunoscută atât din informaţiile scriitorilor antici cât şi din numeroasele descoperiri de unelte pentru agricultură de pe cuprinsul ţării noastre. Însuşi Herodot, care vorbea de ritualul practicat de femeile din Tracia şi din Peonia la jertfele zeiţei Artemis Regina, când foloseau paiele de grâu, ne dă o preţioasă mărturie a practicării cultivării pământului pe aceste meleaguri[1281].

Vasile Pârvan, analizând inventarul aşezărilor dacice consemnează printre principalele ocupaţii ale daco-geţilor agricultura şi creşterea vitelor[1282]. La acestea adăugăm numeroase lucrări de specialitate, privind epoca geto- dacică, care consemnează practicarea agriculturii ca principală ocupaţie a acestora.

Prezentând câteva din uneltele şi complexele arheologice din această epocă, descoperite în aşezarea de la Brad, care reflectă practicarea acestei îndeletniciri şi de locuitorii acestui important centru dacic, punem în evidenţă faptul că agricultura constituia şi pentru epoca geto-dacică ocupaţia de bază. Toate celelalte îndeletniciri, mai ales pentru comunităţile de la şes sau dealuri, au rămas complemntarea agriculturii. Dezvoltarea meşteşugurilor, creşterea vitelor sau alte ocupaţii, documentate prin diverse unelte descoperite, au rămas multă vreme în urma acestei importante îndeletniciri, care asigura hrana membrilor societăţii şi constituia principala sursă de produse oferite schimburilor comerciale.

În afară de menţiunile autorilor antici ne stau mărturie numeroase descoperiri arheologice în aproape toate aşezările cercetate. Printre acestea menţionăm: cereale carbonizate, seminţe de leguminoase şi plante textile, gropi de provizii, cuptoare pentru copt pâine, unelte şi accesorii diverse. Plugul cu tracţiune animală, folosit încă din neolitic[1283], capătă acum o răspândire fără precedent, la care se adaugă faptul că brăzdarul din lemn sau corn de cerb a fost înlocuit cu cel din fier, care a revoluţionat această ocupaţie, îmbunătăţind calitativ procesul cultivării pământului şi înlesnind extinderea suprafeţelor agricole, preces ce cunoaşte o dezvoltare deosebită mai ales în perioada *clasică* a culturii dacice.

De la această unealtă de bază pentru practicarea agriculturii, în săpăturile arheologice au rămas două piese foarte importante, brăzdarul şi cuţitul de plug. Mai adăugăm câteva piese metalice care pot fi puse în legătură cu plugul şi anume: unele verigi din fier cu ajutorul cărora se puteau îmbina diverse componente din lemn ale acestuia şi oticul, care servea la curăţatul fierului de plug, descoperit în unele aşezări dacice, ca de pildă la Răcătău[1284].

În afară de plug mai consemnăm prezenţa în inventarul aşezării de la Brad următoarele unelte sau complexe arheologice: coase, seceri, cosoare, urme de pleavă în pereţii de lut ai locuinţelor, seminţe, gropi şi vase de provizii, cuptoare pentru copt pâine etc.

Se cuvine să notăm faptul că agricultura, practicată din cele mai vechi timpuri, documentată prin numeroase vestigii descoperite în săpăturile de la Brad, era ocupaţia de bază a locuitorilor acestor meleaguri, a căror existenţă era strâns legată de această frumoasă îndeletnicire.

Introducerea brăzdarului de plug din fier a constituit principalul element care a dus la o dezvoltare vertiginoasă a agriculturii practicată pe terenurile din jurul aşezărilor deja libere pentru aceasta dar şi extinderea suprafeţei cultivate prin masive defrişări de pădure, realizată printr-o intensă folosire a lemnului în construcţiile civile şi militare sau prin foc, lucrări impuse de o cerere, din ce în ce mai mare, de cereale pentru consumul intern sau ca principal produs al schimburilor comerciale. Numărul din ce în ce mai mare al locuitorilor nu numai la Brad ci în toate aşezările dacice, bine documentat prin cercetările întreprinse până acum, impunea o creştere a producţiei cerealiere.

Descoperirea unor seminţe de plante leguminoase, printre care spanacul şi măcrişul, demonstrează o diversificare a posibilităţilor de hrană a populaţiei de la Brad, presupunând existenţa unei game şi mai variate a plantelor cultivate în economia acestei populaţii.

Legată de agricultură, creşterea vitelor, a constituit o altă îndeletnicire de bază a dacilor, fiind documentată de o mare bogăţie de materiale specifice, dintre care impresionanta cantitate de oase aparţinând animalelor domestice, sau recipientele caracteristice acestei ocupaţii, sunt edificatoare. Prezente atât în strat cât şi în locuinţe sau gropi, oasele de animale domestice vin să documenteze marea varietate de animale crescute de locuitorii acestei aşezări, precum şi faptul că ele, în cea mai mare parte asiguraru hrana locuitorilor, atât prin produsele lactate cât mai ales a cărnii. Numărul extrem de mare de oase, în general pentru consumul măduvei sau tăiate pentru prepararea hranei, demonstrează o alimentaţie bogată în proteine. Dacă ţinem seama că până în prezent, de pe întreaga suprafaţă cercetată, dar mai ales de pe acropolă, am adunat o cantitate de oase ce depăşeşte 500 saci de hârtie, transportate în cea mai mare parte la Universitatea din Iaşi, pentru studii, putem considera creşterea animalelor ca o a doua importantă îndeletnicire a locuitorilor de aici. Acelaşi lucru l-am constatat şi la Răcătău. Nu cunoaştem care este situaţia în celelalte aşezări dacice de acest tip, dar diferenţele nu pot fi prea mari. Deşi cele câteva camioane de oase aflate în depozitele Facultăţii de Ştiinţe Naturale a Universităţii din Iaşi, nu au fost cercetate până în prezent, pentru a putea beneficia de o statistică a speciilor de animale crescute de locuitorii de la Brad, o trecere sumară în revistă a unui grup mai restrâns de piese făcută de către prof. univ. dr. Sergiu Haimovici, ne indică, printre principalele animale de aici: bovine, ovine, cabaline, porcine, păsări şi o mare cantitate de oase de animale sălbatice, vânate în pădurile din jur.

Alte materiale cum ar fi vasele strecurători, prezente din primul nivel dacic, dar mai ales în ultimele două, ne dovedesc intensa folosire a produselor lactate în alimentaţie. O mare parte din celelalte tipuri de recipiente printre care străchini, oalele sau cănile cu o toartă, pot fi puse, de asemenea, în legătură cu această importantă îndeletnicire. Evident, o mare parte din îmbrăcămintea dacilor era asigurată din prelucrarea lânii provenite de la ovine, după cum alte produse animaliere, ca de pildă pieile, burdufurile pentru transportul lichidelor sau oasele pentru confecţionarea de diverse unelte sau obiecte de podoabă, constituiau principalele materiale folosite de către daci, ca rezultat al practicării creşterii animalelor.

Vânatul şi pescuitul, alte două îndeletniciri intens practicate de geto-dacii de la Brad, sunt evidenţiate de un mare număr de obiecte printre care vârfurile de săgeţi a căror întrebuinţare poate fi legată şi de vânat precum şi marea cantitate de oase de animale sălbatice prezente în inventarul aşezării. Printre acestea cervidele ocupă un loc aparte atât prin exemplarele frumoase de cerb cât mai ales prin numărul mare al coarnelor acestor animale, unele din ele folosite ca materie primă pentru o serie întreagă de unelte sau obiecte de podoabă. Mistreţul este atestat printr-un număr destul de mare de dinţi, maxilare sau colţi precum şi alte oase a căror apartenenţă la acest animal este greu de precizat de către un nespecialist în materie. Urmează,

probabil, o serie întreagă de animale sălbatice care constituiau vânatul dacilor de aici. Demn de remarcat este prezența elanului pe aceste locuri, fiind, probabil, destul de frecvent printre animalele existente în pădurile din apropiere. Pentru pescuit, cârligele de undiță sau greutățile de la plasa de pescuit sunt edificatoare. Ceea ce este interesant la Brad îl constituie nu prezența acestor unelte specifice, cât mai ales, mărimea lor. După cum s-a văzut există multe cârlige de undiță ce ating lungimea de peste 15 cm și grosimea de aproape 1 cm, ceea ce arată că în apele din jur, dar mai ales în râul Siret, erau pești de mari dimensiuni. De altfel mărimea unor oase de pește, printre care și vertebre, descoperite la Brad, demonstrează existența unor exemplare foarte mari, care nu puteau proveni din alte zone. Faptul că multe din asemenea vertebre au fost folosite ca fusaiole sau alte obiecte de podoabă, constituie un argument important în aprecierea mărimii și bogăției în pește a râului Siret în această perioadă. Este și motivul pentru care locuitorii acestei așezări se ocupau intens cu pescuitul. Legat de aceasta trebuie să acceptăm ideea existenței și a unor bărci (monoxile) ale dacilor folosite nu numai la transport ci și la pescuit. Descoperirea unei asemenea bărci: monoxilă, de peste 15 m lungime, într-un strat de nisip, la numai câțiva km în amonte de așezarea de la Brad, poate fi edificatoare în acest sens și nu este exclus ca această piesă, recuperată acum 5-6 ani, să aparțină epocii dacice[1285]. Numeroase oase și solzi de pește, scoici sau melci descoperite în gropi, în strat, pe lângă vetre sau chiar în vase, demonstrează lunga lor folosire în alimentația dacilor. O prelucrare a peștelui poate fi presupusă dacă acceptăm ideea existenței unui comerț intern destul de intens, în care produsele de acest gen să fi ocupat un rol important, mai ales pentru zonele cu mai puține posibilități de pescuit, cum ar fi, de exemplu, Podișul Central Moldovenesc. Nici într-un caz nu poate fi vorba de zone mai îndepărtate.

Alături de aceste îndeletniciri, activitatea meșteșugărească ocupa un loc de frunte între factorii care au impulsionat dezvoltarea societății geto-dacice în această perioadă, activitate marcată de numeroase urme materiale descoperite în așezare. Dacă celelalte îndeletniciri nu cereau celor ce le practicau, cunoștințe tehnice speciale sau deosebite, meșteșugurile presupun existența unor meșteri cu o pregătire deosebită, ei trebuiau să fie înarmați cu diverse cunoștințe legate de activitatea lor, cu totul specială, ce trebuiau să fie însușite pe baza unei experiențe îndelungate, a unor influențe din afară sau chiar prin prezența unor meșteri ambulanți străini, care învățau pe băștinași diverse meserii, în special cele legate de prelucrarea metalelor.

Dezvoltarea meșteșugurilor în sec. I î.e.n. - I e.n. este ilustrată de o mare diversitate de ceramică, unelte sau obiecte de podoabă, care demonstrează existența unei pături a populației distinctă față de masa locuitorilor așezării, prin ocupațiile lor, indicând o separare a meșteșugurilor de agricultură și mai ales o specializare pe domenii, a meșterilor daci. Această separare era firească în condițiile unei generale dezvoltări a societății geto-dacice bazată pe o îndelungată evoluție a experienței proprii și a unor influențe facilitate de frecventele legături vu marile civilizații ale antichității - civilizația greco-romană. Această specializare, căci despre o specializare este vorba, bazată pe noi tehnologii, era nu numai firească ci și necesară în condițiile unor nevoi mereu crescânde a populației, care pășea pe calea civilizației și se pregătea să înfrunte cel mai puternic imperiu al antichității - Imperiul roman.

Cel mai vechi și mai răspândit meșteșug al dacilor, cu rădăcini în epocile anterioare, îl constituie olăritul. Așa cum am văzut și la prezentarea ceramicii cât și la concluziile privind cele două niveluri dacice, acest meșteșug presupune existența unor meșteri olari bine pregătiți, care posedau o întreagă gamă de cunoștințe cu privire la tehnologia preparării pastei, a modelării sau a arderii vaselor. Lipsa unor analize complexe a ceramicii ne împiedică să observăm calitatea deosebită a pastei la anumite tipuri de vase, care demonstrează cunoștințe dintre cele mai

înaintate, privitoare la acest domeniu. Aşa cum analizele fizice făcute la o parte din ceramica de la Pecica- Arad[1286] ne demonstrează existenţa unor recipiente care depăşeau, din punct de vedere al structurii, multe din piesele de import, nu excludem o situaţie identică şi pentru multe din vasele descoperite la Brad, mai ales dacă ne referim la ceramica fină cenuşie, lucrată la roată sau ceramica dacică pictată.

Procedee înaintate în prepararea pastei am putut observa încă din primele niveluri dacice, prin existenţa ceramicii fine, cenuşii sau negre cu luciu metalic, lucrate la mână care dăinuie, în forme uneori evoluate, în sec. I î.e.n. - I e.n. Alături de aceasta, apariţia speciei cenuşii, lucrate la roată, care cunoaşte o largă răspândire în perioada *clasică* a culturii dacice, demonstrează o rapidă evoluţie în îmbogăţirea cunoştinţelor tehnice a meşterilor olari daci. Aceste cunoştinţe nu se referă numai la ceramica fină ci şi la cea rudimentară, lucrată la mână, care servea la preparatul hranei, în compoziţia căreia o anumită proporţie de ingrediente era necesară pentru reglajul termic atât la rezistenţa recipientului supus mereu la o ardere secundară cât şi la grăbirea procesului de fierbere, în condiţiile preparării hranei.

Arderea reductivă sau oxidantă, cunoscută încă din primele niveluri dacice, constituie alte elemente care presupun existenţa unor meşteri ce cunoşteau tehnologia avansată privitoare la arderea vaselor. Din acest punct de vedere apariţia ceramicii fine lucrate la roată, de culoare roşie, nu poate fi legată de ceramica romană, care apare mult mai târziu. În acest sens este suficient să amintim existenţa încă din sec. IV î.e.n. a ceramicii lucrate la mână de culoare roşie-cărămizie precum şi apariţia, ceva mai târziu, a vaselor de provizii (chiupurile) de culoare roşie, lucrate la roată. Generalizarea arderii oxidante la ceramica lucrată la roată, în defavoarea celei reductive nu am putut-o remarca la nici una din formele caracteristice sec. I î.e.n. - I e.n., dar o mărire a numărului de recipiente realizate după această tehnologie este evidentă. Chiar dacă majoritatea vaselor romane care vin pe calea schimbului, ca materiale de import, sunt arse oxidant, nimic nu ne îngăduie să credem că un oarecare avânt în ceea ce priveşte mărirea numărului de vase de culoare roşie la daci, se datoreşte acestor influenţe, mai ales că această tehnică aşa cum arătam mai sus, era cunoscută la geto-daci încă din sec. IV î.e.n. Aceasta nu înseamnă că multe din noutăţile tehnice în olărie nu au fost luate de la populaţiile vecine şi că evoluţia ceramicii locale nu cunoaşte influenţe diverse şi în domeniul arderii. Dar acestea nu constituie o caracteristică a epocii care să definească meşteşugul olăritului ca un produs exclusiv al influenţelor din afară.

Faptul că nu am descoperit nici un cuptor de ars ceramică în aşezarea de la Brad, nu ne îngăduie să conchidem că ele nu existau în această mare staţiune arheologică. Aşa cum meşterii olari daci de aici se deosebeau de restul locuitorilor, atât prin puterea economică cât şi prin ocupaţia lor de bază, tot aşa şi atelierele sau cuptoarele, care erau desigur în apropiere, puteau să fie în zone separate, poate chiar la distanţe mai mari de aşezare, greu de descoperit în condiţiile unor cercetări sistematice care nu permit o atacare la întâmplare, prin săpături, a zonei respective şi mai ales a împrejurimilor. Aceeaşi situaţie există şi la Răcătău.

Descoperirea unor asemenea cuptoare în mai multe aşezări dacice, pomenite la capitolul respectiv, înlătură orice dubiu privind arderea ceramicii în cuptoare speciale şi nu în gropi simple[1287]. Toate cercetările noastre care au vizat mai ales zonele limitrofe din aşezarea deschisă nu au avut nici un rezultat pozitiv privitor la existenţa acestor cuptoare la Brad.

Aceasta nu înseamnă că ceramica de aici provine din alte centre. Ar fi fost şi imposibil ca o cantitate aşa de mare de ceramică să fie adusă din altă parte în condiţiile în care aici erau asigurate atât materia primă cât şi meşterii respectivi. De altfel, existenţa unui mare număr de lustruitoare pentru ceramică, din lut ars, piatră şi os, ne arată că acest meşteşug era destul de

dezvoltat aici, iar numărul impresionant de mare de vase nu mai îngăduie nici o altă discuţie referitoare la producerea lor în aşezare.

Ceea ce constituie cu adevărat o reflectare a gradului înalt de dezvoltare a acestui meşteşug la Brad, îl constituie impresionanta varietate a formelor de vase. Aproape că nu există formă de vas din inventarul aşezărilor dacice de pe cuprinsul ţării noastre, care să nu fie prezent şi aici, la care adăugăm un număr destul de mare de recipiente unicat, care vin să întărească ideea privitoare la ingeniozitatea meşterilor olari daci. Ceramica dacică este cea mai elocventă mărturie a caracterului unitar al culturii materiale dacice. Descoperind forme asemănătoare sau chiar identice la Brad, Răcătău, Poiana, Bâtca Doamnei, Cândeşti-Vrancea, Popeşti, Piscu Crăsani, Tinosu, Ocniţa, Sprâncenata, Sighişoara, Costeşti, Piatra Craivei, Tilişca, Pecica etc., deci pe întreg teritoriul ocupat de geto-daci, este o dovadă grăitoare a unităţii culturii materiale şi spirituale ale acestui popor.

Prezentarea tipologică a tuturor formelor de vase la capitolul respectiv din lucrare ne scuteşte de reluarea unor concluzii pe care le-am expus la sfârşitul capitolului sau chiar la fiecare tip de vas în parte. În orice caz este momentul să accentuăm constatarea că marea majoritate a ceramicii din sec. I î.e.n. - II e.n. este rezultatul unei evoluţii firesti a formelor din primul nivel dacic la care se adaugă unele influenţe necesare şi utile ale produselor similare greceşti şi romane. Dintre acestea se cuvine să amintim imitarea unor forme de vase care au devenit, printr-o preluare creatoare, specifice ceramicii locale ca de pildă vasul kantharos, care a devenit o cupă cu două torţi, foarte răspândită în aria culturii dacice. Noi am rămas, aşa cum arătam, la demunirea de kantharos, tocmai pentru a include şi direcţia de unde vine forma respectivă, pentru a o separa de formele strict locale. Imitarea sau influenţa unor tipuri de vase greceşti şi romane nu se rezumă numai la vasul kantharos, ele cuprind căni, străchini, platouri, farfurii, kratere, amfore, vase kernos etc., care dau o notă cu totul specială producţiei ceramice geto-dacice, apropiind-o în anumite privinţe, de realizările contemporane ale meşterilor greci şi romani. Ceramica dacică pictată, cea mai înaltă realizare a meşterilor olari daci, vine să confirme nu numai înalta tehnologie de producere şi ardere a ceramicii în general ci şi cunoaşterea unor procedee tehnice de realizare a picturii cu ajutorul unor coloranţi care se fixau prin ardere. Aceasta presupune şi existenţ unor meşteri specializaţi în redarea artistică a unor forme vegetale sau zoomorfe, dacă ne referim la piesele de la Sarmisegetusa sau chiar a desenelor geometrice de pe ceramica din celelalte zone inclusiv la Brad. Această ceramică presupune şi o zonă de procurare a coloranţilor respectivi, care a constituit şi materia primă strict necesară producerii ei, de care se leagă, foarte probabil, şi dispariţia ei, atunci când nu s-au mai putut întreţine relaţii comerciale cu zona respectivă, fenomen pe care l-am consemnat deja la capitolul privind datarea aşezării.

Imitarea unor forme greceşti şi romane sau poate chiar celtice, dacă ne referim la vasul cu două torţi, aşa zis de tip celtic[1288], presupune existenţa originalelor în inventarul aşezărilor dacice. Acest lucru, aşa cum arătam la momentul potrivit, reprezintă dovada unor strânse relaţii comerciale cu această populaţie şi gradul înalt de dezvoltare a societăţii geto-dacice, care era receptivă la influenţele exercitate de civilizaţiile avansate ale antichităţii. Constituind, în multe cazuri, repere cronologice de necontestat, dacă ne referim la exemplarele ştampilate sau bine datate cu materialele în contextul cărora s-au descoperit, ne ajută la datarea multor complexe arheologice în care se află.

Un alt meşteşug cu adânci rădăcini în epocile anterioare, prelucrarea osului, cunoaşte o dezvoltare deosebită în epoca geto-dacică. Cele câteva sute de obiecte, printre care mânere de unelte, pentru împuns, atât de necesare prelucrării pieilor pentru torsul lânii, inului şi cânepii, a

lustruluitoarelor şi altor obiecte pentru decorul ceramicii, a uneltelor pentru răsucit frânghii, a celor folosite în agricultură cum ar fi chitanogul pentru plantat şi secerile din os pentru recoltatul cerealelor ori frumoasele obiecte de podoabă, ca de pildă acul cu cap de lebădă, vin să demonstreze larga folosire a osului în viaţa de zi cu zi a populaţiei dacice, care implică existenţa unor meşteri specializaţi.

Torsul şi ţesutul intens practicate de populaţia acestei aşezări marcate de existenţa a numeroase unelte specifice pentru tors, dintre care câteva sute de fusaiole din lut ars, os, piatră sau greutăţi de la războiul de ţesut, deşi nu presupune existenţa unor meşteri specializaţi care să se separe de masa celorlalţi meşteşugari, era o îndeletnicire de bază, care viza una din cele mai importante probleme ale existenţei umane, îmbrăcămintea şi încălţămintea. Legată de celelalte activităţi, realizarea îmbrăcămintei şi încălţămintei, mai ales pentru sezonul rece, necesită o importantă concentrare de materiale şi timp, din care nu excludem o oarecare specializare pe sexe. Pieile de animale, provenite de la cele domestice sau sălbatice, lâna oilor crescute în fiecare gospodărie sau în comun, plantele textile cultivate pe terenurile din jur, constituiau materia primă în realizarea necesarului de îmbrăcăminte şi încălţăminte ale populaţiei. Nu excludem existenţa unor meşteri în realizarea măcar în parte, a costumelor şefilor militari sau altor veşminte pentru diverse ritualuri religioase sau paradă, ce nu puteau fi realizate de oricine şi pe care le presupunem a fi existat.

Prelucrarea lemnului reprezintă, poate, una din cele mai răspândite meşteşuguri ale dacilor din zona de dealuri şi şes, datorită faptului că marea majoritate a locuinţelor, a construcţiilor cu caracter de cult sau gospodăresc, a fortificaţiilor sau ale altor anexe, necesitau mari cantităţi de lemn. Frecvenţa lui şi în aşezările şi fortificaţiile din zona nemuntoasă a fost nu odată scoasă în relief, deoarece nu există construcţie de suprafaţă sau adâncită în pământ care să nu aibă inclusă în ea o cantitate oarecare de lemn, după cum nu există aşezare care să nu aibă în inventarul ei o bună parte a mobilierului necesar sau chiar recipiente de transport ori provizii, care să nu fie executate din lemn. Pădurile din jur, care asigurau materialul de construcţie sau pentru foc cât şi pentru mărirea suprafeţei agricole. Acest proces nu putea fi realizat fără existenţa unei bogate game de unelte specifice, de la topoarele pentru doborât copacii, fierăstraiele pentru tăiat, topoarele pentru manipulat buştenii şi până la bărzile pentru fasonat, cuţitoaiele pentru cojit, cuţitele, rindele, dălţile pentru fasonat sau decorat frontoanele la clădiri, mobilierul casnic, căruţele sau alte mijloace de transport, precum şi marea majoritate a inventarului casnic construit din lemn.

Ca şi în alte domenii, prelucrarea lemnului presupune existenţa unor meşteri specializaţi care trebuiau să cunoască multe elemente de construcţie, rezistenţă, decor sau tehnologii speciale pentru prelucrarea diverselor specii de lemn, cu caracteristici deosebite, care aveau întrebuinţări în domenii diverse. Cu toate că materialul ca atare nu s-a păstrat până în zilele noastre, urmele lăsate de el în multe construcţii civile, militare sau religioase, ne arată o specializare a meşterilor lemnari, care au folosit cu pricepere lemnul în construcţia de locuinţe, ziduri de apărare, palisade sau sanctuare.

Uneltele pentru tâmplărie descoperite la Brad, printre care tesle, cuţitoaiele, scoabele, cuiele, piroanele, ţintele cu floare, accesoriile pentru binale sau mobilierul casnic, compasele ori dălţile din fier, fac dovada unei intense folosiri a lemnului în toate construcţiile şi mobilierul casnic din această aşezare. Ea este elocventă şi din numeroasele urme de pari, bârne, nuiele sau cărbune de lemn existente pe toată suprafaţa cercetată, dintre care cele de la Locuinţa mare din S V - X de pe acropolă, sanctuarul rotund, locuinţa sau sanctuarul cu aliniamente din aşezarea deschisă ori palisada şi construcţiile de lemn din zona intrării pe acropolă, unde cantitatea de

lemn folosită este impresionantă. Lemnul era nelipsit şi la adăposturile pentru animale, construcţia fântânilor, gardurilor pentru împrejmuirea locuinţelor sau ocoalele pentru animale etc. Toate acestea presupun existenţa unor meşteri bine pregătiţi, care se ocupau exclusiv cu acesta. Desele distrugeri ale aşezării, sesizate pe tot parcursul celor două secole din ultimele niveluri dacice de la Brad, dar mai ales pe acropolă, impuneau o activitate constructivă repetabilă la intervale foarte mici, care nu se putea realiza atât de rapid şi uşor decât cu ajutorul acestui material frecvent în zonă şi oarecum uşor de prelucrat. Aceste calităţi l-au impus în toate construcţiile de la Brad, cu toate că era mai uşor inflamabil şi contribuia la mistuirea aşezării la cea mai mică greşeală. Prin aceasta explicăm şi desele distrugeri ale aşezării şi nu ca urmare a unor atacuri din afară, care, de obicei se încheiau cu incendierea sau distrugerea lor. Fenomenul acesta este bine reprezentat pe acropolă. În aşezarea deschisă unde locuinţele erau mai rare, existând spaţii mari între ele, incendiile erau mai rare şi nu duceau la distrugerea totală a construcţiilor existente în zonă.

Predilecţia pentru ornamentaţie, mai ales pe ceramică, unelte din os sau obiecte de podoabă manifestată de populaţia dacică din această aşezare nu poate fi separată de ceea ce credem că ar fi existat şi în domeniul construcţiilor. Uneltele mici pentru prelucrarea lemnului presupun o gamă foarte variată de motive decorative care înfrumuseţau frontoanele caselor, uşile, ferestrele, mobilierul sau uneltele geto-dacilor. Părăsirea locuinţelor adâncite pe acropolă şi raritatea lor în aşezarea deschisă în cele două secole amintite, în favoarea locuinţelor de suprafaţă, la care lemnul era preponderent, este o dovadă a faptului că aceste locuinţe erau mult mai elegante şi se pretau la o înfrumuseţare mult mai mare în interior cât şi în exterior, prin elementele sculpturale ce le presupunem a fi existat. Evident şi confortul lor se deosebea de cele adâncite, din care cauză au fost preferate mai ales de populaţia care locuia pe acropolă.

În fine, cea mai bogată activitate meşteşugărească este legată de prelucrarea metalelor, atât de necesară confecţionării de unelte, obiecte de podoabă sau arme. Nu mai puţin importantă era şi activitatea de reparaţie a uneltelor sau armelor, în condiţiile în care metalul în sine reprezenta o valoare foarte mare şi era destul de greu de procurat. Numărul mare de unelte sau alte obiecte din fier, bronz sau argint, presupune existenţa unor ateliere meşteşugăreşti specializate în aşezare, dar nu a fost descoperit nici unul. Existenţa lor la Poiana, Căţelu Nou sau Pecica vin să confirme faptul că marile aşezări dacice aveau asemenea ateliere pe care I. Gloadaru şi E. Iaroslavschi le consideră ateliere de reparaţii şi mai puţin de producere a obiectelor din fier[1289]. Descoperirea unor bucăţi de zgură din fier la Brad pune problema prelucrării minereului de fier sau a unor bucăţi încă neprelucrate complet, care au fost aduse din alte zone. În orice caz, lipsa cuptoarelor, dar mai ales a uneltelor pentru prelucrarea masivă a fierului cum ar fi baroasele, ciocanele sau nicovalele, confirmă ipoteza autorilor susmenţionaţi că în aceste aşezări existau mai ales ateliere de reparaţii ale uneltelor din fier şi nu de producere a lor. Aceasta este explicabilă şi prin faptul că zona este lipsită de minereu de fier.

Depăşind sfera uneltelor de fier, care erau numai reparate în aceste ateliere, nu trebuie să excludem făurirea unor alte tipuri de obiecte, mai mici, printre care cuţitele, scoabele, cuiele etc. precum şi o gamă foarte vastă de obiecte de podoabă din metal. Existenţa unui număr important de creuzete pentru turnat metalul, lingouri din fier sau bronz, obiecte în curs de prelucrare, dovedesc prezenţa unor meşteri făurari care realizau obiecte de mare finete. Urmele de fier dar mai ales de bronz pe unele creuzete descopertie la Brad fac dovada prelucrării metalului prin turnare. Tot prin turnare sunt realizate şi cele două lingouri de bronz, care au putut fi turnate în zona de exploatare a minereului sau chiar în aşezarea de la Brad. Descoperirea unui alt lingou de bronz din care a fost luată o porţiune prin tăiere cu dalta presupune că aceste lingouri veneau

gata turnate din centrele amintite. Descoperirea lor în locuinţa mare din S/V - X de pe acropolă ne dovedeşte că erau cumpărate de la diverşi negustori şi apoi prelucrate de meşterii locali la comanda proprietarilor lor. Aceasta dacă excludem posibilitatea ca proprietarul locuinţei mari să fi fost el însuşi un meşteşugar deşi e puţin probabil ca el să fi locuit în cea mai impunătoare construcţie de pe acropolă. Alte piese printre care şi fibula de bronz în curs de prelucrare descoperită la Brad, din categoria fibulelor puternic profilate, caracteristice sec. I e.n., sunt prelucrate prin ciocănire, cunoscându-se urmele loviturilor date pentru modelarea piesei. Acest procedeu este dovedit şi de prezenţa unor nicovale mici din fier precum şi a ciocanului de făurar descoperit în aşezarea deschisă.

Asemenea piese au fost descoperite şi în alte aşezări dacice din zonă, printre care cele de la Răcătău şi Poiana, care dovedesc existenţa unor meşteşugari buni cunoscători ai tehnologiilor înaintate de prelucrare a metalului. În acest context multe din obiectele de podoabă existente în aşezarea de la Brad, precum şi în aşezările din zonă, au putut fi realizate în ateliere proprii. Aşezarea de la Brad fiind un centru meşteşugăresc care asigura cu produse proprii o întreagă zonă din jurul ei. Numărl relativ mic de piese din fier sau, în general, din metal, descoperite la Brad ori în celelalte două mari aşezări dacice de pe Valea Siertului - Răcătău şi Poiana, se datoreşte nu lipsei lor la geto-daci ci faptului că odată cu părăsirea aşezării ele erau primele obiecte luate de către proprietari, datorită faptului că metalul, aşa cum arătam mai înainte, era foarte scump şi greu de procurat. Numărul din ce în ce mai mic de piese descoperite în cele trei aşezări amintite, pe măsură ce ne îndepărtăm de sudul roman, poate fi uşor de explicat prin faptul că locuitorii de la Brad erau avizaţi de apropierea duşmanului cu mult înainte ca aceştia să se apropie, în comparaţie cu cei de la Poiana sau Răcătău, ceea ce a făcut posibilă salvarea tuturor uneltelor şi obiectelor metalice, care au fost luate cu ei în noile lor aşezări. Explicaţia este firească şi pentru alte categorii de obiecte, altfel nu am putea concepe că o aşezare cu o intensitate de locuire cu mult mai mică decât cea de la Brad cum este aşezarea de la Răcătău, să cuprindă o cantitate mult mai mare de obiecte întregi şi întregibile în inventarul ei. Odată surprinsă de romani, dacă acceptăm o incursiune de pacificare a armatei romane în această zonă, în cursul ultimelor confruntări daco-romane, nu au mai putut lua cu ei o bună parte din aceste obiecte, în timp ce locuitorii de la Brad au mai avut timpul necesar să o facă. Oricum, chiar în alte condiţii situaţia putea fi aceeaşi. Numai un duşman venit din nord putea să schimbe rezultatul acestui proces, care ar fi fost invers celui constatat acum. Cum acesta nu exista la începutul sec. II e.n., explicaţia cea mai apropiată de adevăr rămâne cea enunţată mai sus.

Produsele meşteşugăreşti devenind din ce în ce mai numeroase, apare un surplus de mărfuri care luau drumul comerţului cu lumea învecinată. În acest sens putem vorbi de apariţia unei pături a populaţiei care din meşteşugari ce-şi vindeau propriile produse în aşezarea sau în localităţile rurale din apropiere, devin negustori. Această specializare a muncii era necesară în condiţiile unei mari producţii de mărfuri ce trebuiau vândute în schimbul altor produse, mai ales materii prime, necesare în procesul activităţii meşteşugăreşti sau în schimbul monedei. Aşa a luat naştere o activitate importantă, a schimbului comercial, în care erau antrenaţi un număr destul de mare de negustori, ce- şi vedeau activitatea din ce în ce mai bine răsplătită, devenind ei înşişi un grup mai înstărit faţă de restul populaţiei sau chiar faţă de meşteşugari.

Odată cu înflorirea activităţii comerciale locale aceşti negustori se avântau în relaţii de schimb de mai mare anvergură, cu produse de import sau în zone mult mai îndepărtate de localităţile de producţie meşteşugărească din care proveneau, încurajaţi şi de dezvoltarea comerţului în general, generat de politica romană, care începând cu sec. al II-lea î.e.n. dar mai ales din vremea lui Augustus, a creat condiţii din ce în ce mai favorabile desfăşurării activităţii

comerciale atât prin scutirea de vamă cât mai ales prin asigurarea unui climat de siguranţă şi încredere, înlăturarea pirateriei sau paza principalelor drumuri comerciale.

Pentru comerţul intern produsele meşteşugăreşti constituiau principalele mărfuri vândute populaţiei, din care producţia ceramică, unelte diverse, mai ales cele legate de principala ocupaţie a geto-dacilor, agricultura, şi unele obiecte de podoabă erau cu predilecţie cerute de populaţia rurală dintr-o zonă anumită în care îşi desfăşurau activitatea comercială negustorii dintr-un centru anumit, ca de pildă cel de la Brad. Evident uneltele din fier nu puteau fi realizate oriunde sau chiar reparaţia lor necesita un anumit atelier specializat care nu se afla în orice localitate rurală, dar care erau intens întrebuinţate peste tot acolo unde agricultura era ramura de bază a economiei. Ceramica, de asemenea, nu era produsă în fiecare localitate. Existau, probabil, anumite centre care asigurau o zonă anumită cu produsele lor, de aici şi caracterul specific al formelor ceramice, care din punct de vedere tipologic, sunt atât de apropiate pe un întins teritoriu. Aceeaşi situaşie şi cu alte produse sau obiecte de podoabă, prin aceasta realizându-se un important schimb de mărfuri, care în ultimă instanţă a dus la o dezvoltare şi mai mare a meşteşugurilor şi a producţiei materiale în general. Este interesant, însă că în acest intens schimb comercial nu a intrat ceramica dacică pictată, care, aşa după cum arătam la capitolul respectiv, nu a fost descoperită decât în marile aşezări dacice.

Activitatea comercială cea mai bogată, însă era legată de un schimb mai larg de produse locale cu cele venite din import, în care rolul negustorilor străini era deosebit de mare. Aceşti negustori, care se avântau pe Valea Siretului încă din sec. IV î.e.n. au constituit principalul element care a favorizat dezvoltarea unui comerţ în care au fost antrenaţi şi negustorii locali ce preluau mărfurile de import aduse până în anumite locuri şi le vehiculau pe o zonă mult mai întinsă. Nu este exclus ca în anumite perioade, în special către sfârşitul sec. I î.e.n. şi sec. I e.n., negustorii locali, favorizaţi de o dezvoltare deosebită a condiţiilor de transport, precum şi de o siguranţă mai mare a drumurilor comerciale, datorită apariţiei statului şi a dezvoltării generale a societăţii geto-dacice, să fi preluat mărfurile de la negustorii străini, chiar din zona litoralului vestic al Mării Negre sau din zona Dunării.

Prezentarea mărfurilor de import însoţită de unele comentarii privind activitatea comercială ne scuteşte de reluarea unor concluzii pe care le-am enunţat deja, dar considerăm util a trece în revistă măcar o parte din produsele cerute de populaţia locală care făcea obiectul comerţului cu lumea greco-romană. Printre acestea trebuie să remarcăm vinurile dulci şi aromate ale Mediteranei, uleiul de măsline, aduse în recipiente speciale, care le asigurau păstrarea calităţii pe toată durata transportului şi după aceea, ilustrată de o bogată gamă de amfore descoperite la Brad sau în alte aşezări din zonă, cum ar fi Răcătău, Poiana, unde au fost descoperite amfore thasiene, rhodiene, Heracleea Pontică, Cos, Sinope şi romane. Un intens comerţ se realiza şi cu produsele ceramice, mult căutate de geto-daci, încă din sec. IV - III î.e.n. dar mai ales în perioada de maximă de înflorire a civilizaţiei lor, fiind cerute mai ales produsele de lux greceşti şi romane, ca de pildă specia terra sigillata. I. Glodaru care se ocupă în mod special de comerţul cu lumea elenistică şi romană, remarca, în legătură cu cantitatea de ceramică prezentă la Brad şi Răcătău, faptul că în aceste două aşezări s-au descoperit 40% din întreaga cantitate de ceramică din Dacia[1290]. Dacă luăm în considerare faptul că la data când cercetătorul clujean întocmea lucrarea se cunoştea doar o parte din acest material, atât la Brad cât şi la Răcătău, ponderea ei este şi mai mare în momentul de faţă, evident fără a modifica constatările făcute atunci. Legat de aceasta autorul citat nota faptul că aceste importante aşezări erau centrele până unde se aduceau aceste mărfuri de către negustorii greci şi romani după care erau preluate de cei locali.

Comerțul cu preduse de toreutică, deși nu cuprinde o gamă prea mare de piese, este totuși prezent în marile așezări dacice de pe vales Siretului, prin descoperirea unor fragmente de vase din bronz: atașe de la cazane, căni, situlae, caserole etc. Oricum numărul lor este mult mai mic în comparație cu celelalte tipuri de obiecte de import ceea ce ne face să credem că veneau din altă zonă, mai îndepărtată. Așa cum nota și I. Glodaru[1291] se pare că atelierele Italiei, în special cele campaniene, furnizau majoritatea acestor vase. Constatarea este foarte importantă deoarece ne indică o nouă zonă cu care se realizau schimburile comerciale, atelierele italice, în condițiile în care populația est carpatică era legată dintotdeauna de zonele orientale, mai ales orașele grecești și coloniile vest pontice.

Produsele din sticlă, destul de numeroase la Brad sau în celelalte două cetăți dacice de pe valea Siretului – Răcătău și Poiana, în marea lor majoritate fragmentare, ne indică o direcție de procurare tot din zona orientală, deși începând cu sfârșitul sec. I î.e.n. dau mai ales în sec. I e.n. apariția unor ateliere de sticlărie în Italia, Dalmația, Galia puteau constitui centre cu mare difuziune a produselor de sticlă către zonele noastre, putând însoți în acest context produsele de bronz consemnate mai înainte. Evident rămânem la ideea că majoritatea vaselor și obiectelor de sticlă veneau în această zonă, din atelierele orientale, probabil din Siria sau Egipt, fiind vehiculate de negustorii greci, care erau atât de familiarizați cu teritoriul extracarpatic al Daciei.

Alte produse din import, printre care fibulele, oglinzile, cerceii, mărgelele și alte obiecte de podoabă executate din bronz și argint, completează gama de mărfuri sudice destinate importului geto-dacic. Aceștia ofereau la rândul lor principalele produse căutate de negustorii greci sau romani și anume: cereale sau ceară, miere, piei etc. Produsele meșteșugărești realizate în atelierele proprii, de o calitate oarecum inferioară celor din sud, nu constituiau obiecte de schimb pentru negustorii greci și romani. Ele erau vândute mai ales populației locale, înlocuind bună parte produsele de import care erau mult mai scumpe.

În fine, pentru a rămâne în sfera relațiilor comerciale să consemnăm câteva concluzii ce se desprind din analiza descoperirilor monetare din așezarea de la Brad. Mai întâi se desprinde constatarea unui număr relativ mic de monede, care cuprinde emisiunile locale, respectiv cele de tip Vârteju- București și datează în bună măsură în ultimele faze ale celui de al doilea nivel dacic, monedele republicane romane, care iau locul monedei locale, cele mai numeroase și în fine monedele imperiale, care se opresc la emisiunile împăratului Nero. Așa cum notăm și la capitolul privind datarea așezării, monedele nu au dat posibilitatea determinării unor limite precise a așezării de la Brad și nici a multor complexe de locuire datorită faptului că marea majoritate au o perioadă de circulație foarte lungă, la care se adaugă preferințele geto-dacilor față de moneda republicană pe care o preferă celei imperiale și pe care o și imită în atelierele proprii.

Numărul mic de monede rămâne o caracteristică a așezării de la Brad față de celelalte două de pe Valea Siretului, unde au fost descoperite un număr foarte mare de piese, atât separat cât și în tezaure. Este suficient să amintim că la Poiana au fost descoperite în cadrul cercetărilor peste 800 monede[1292] iar la Răcătău mai bine de 350 exemplare din care o bună parte în tezaure. Explicația cea mai plauzibilă ar putea indica o situație identică cu celelalte piese din ceramică sau unelte pe care am consemnat-o mai înainte și anume faptul că așezarea de la Brad, fiind mai îndepărtată de Dunăre, putea fi mai ușor avertizată de unele incursiuni venite pe Valea Siretului și în acest caz părăsirea așezării cu avutul cel mai de preț era mai ușor realizat decât în așezările care erau surprinse de aceștia. Oricum putem considera că toate tezaurele care au fost îngropate în diverse perioade, mai ales la sfârșitul sec. I î.e.n. și începutul celui următor, la Răcătău și Poiana aveau drept cauză apariția unor dușmani veniți din sud, pe valea râului pe care se aflau și

aceştia nu puteau fi decât romanii. Existenţa unor pericole dinspre est ar fi înglobat în sfera ameninţării sau chiar a atacului şi aşezarea de la Brad sau chiar în primul rând aceasta.

Deşi din punct de vedere al datării, descoperirile monetare de la Brad îşi au limitele lor, prezenţa în inventarul aşezării ne dezvăluie existenţa unor relaţii comerciale destul de intense. Faptul că au fost pierdute mai puţine exemplare în cadrul aşezării şi lipsa unor atacuri care să-i oblige la tezaurizare nu s-au semnalat în decursul ultimelor două secole de existenţă a ei nu ne scuteşte de a considera normală situaţia de la Brad. Numărul pieselor descoperite separat în aşezarea de la Răcătău este oarecum identică – circa 30 exemplare, care se înşiruie, de asemenea, până la emisiunile împăratului Nero[1294]. Aşa cum am arătat mai înainte, încercarea datării sfârşitului aşezării pe baza monedelor nu a dat nici un rezultat pozitiv. Situaţia este identică şi la alte aşezări, ceea ce face ca metoda în sine să nu mai poată fi aplicată la multe alte complexe arheologice, mai ales în cazul unor determinări în limite mai restrânse[1295].

Lipsa monedelor romane la sfârşitul sec. I şi începutul sec. II e.n. în aşezarea de la Brad şi în celelalte aşezări dacice de acelaşi tip, are cu totul alte cauze decât ceea ce au încercat unuu cercetători să demonstreze şi anume faptul că ultimele monede înseamnă şi limita de sfârşit a acestor aşezări[1296]. Aceste cauze nu pot fi altele, decât cele de ordin economic şi politic, care caracterizau sfârşitul sec. I e.n. şi începutul celui următor la Dunărea de Jos, respectiv politica romană în acest spaţiu, pe care am schiţat-o la capitolul privind datarea aşezării de la Brad.

Tipul de locuinţă preferat de geto-dacii din aşezarea de la Brad, are col de suprafaţă, care domină din punct de vedere numeric pe cele adâncite. Prezentarea fiecărui tip de locuinţă ne scuteşte de a relua concluziile desprinse din analiza lor, dar se impune constatarea că pe acropolă, locuinţele de tip adâncit au ocupat doar o mică parte din suprafaţă delimitată de şanţul de apărare din epoca bronzului şi anume porţiunea de SV, după care acest tip a fost abandonat, din motivele amintite, în favoarea celor de suprafaţă, încă din cel de al doilea nivel dacic de aici. În acest fel putem conchide faptul că locuinţele adâncite şi de suprafaţă au fost folosite concomitent încă din primul nivel dacic de pe acropolă, dar primul tip a fost abandonat în acest spaţiu, încă din cel de al doilea nivel dacic de aici.

În aşezarea deschisă, situaţia este oarecum diferită, în sensul că cele două tipuri de locuinţă continuă să fie construite şi în nivelurile superioare, chiar în ultimul nivel dacic de aici, dar numărul celor adâncite continuă să fie din ce în ce mai mic în comparaţie cu cel de suprafaţă. După cum se vede şi aici locuinţele de suprafaţă sunt preferate celorlalte din aceleaşi motive pe care le-am prezentat la capitolul respectiv. Diferenţa dintre cele două zone ale aşezării este dată, în primul rând, de posibilităţile materiale diferite pe care le aveau cei de pe acropolă faţă de cei din aşezarea deschisă, dar numărul covîrşitor de mare al celor de suprafaţă în detrimentul celor adâncite este dat de prezenţa sau abundenţa unui anumit material de construcţie în această zonă şi anume lemnul. În aşezarea deschisă cele două tipuri de locuinţă ocupă aceeaşi zonă, fiind intercalate, ceea ce presupune o contemporaneitate a lor.

Aproape toate locuinţele, atât de suprafaţă cât şi adâncite, aveau o singură încăpere. Foarte puţine au avut câte o anexă sau eventual o a doua încăpere, iar una, de dimensiuni foarte mari, avea mai multe camere, fiind încadrată în tipul de locuinţă palat, cu semnificaţii deosebite. Aşa cum arătam mai înainte, materialele de construcţie erau cele tradiţionale în care lemnul şi lutul aveau rolul principal. Folosirea lemnului şi existenţa unor meşteri tâmplari iscuşiţi presupune o elevată arhitectură în care decoraţiile exterioare, mai ales la frontoane, uşi, ferestre sau acoperiş, puteau fi adevărate opere de artă. O artă a lemnului, prin analogie cu realizările din domeniul olăriei sau obiectelor de podoabă metalice şi din os, o presupunem a fi existat la geto-

dacii din sec. I î.e.n. şi II e.n., dar care nu a lăsat nici un fel de urme materiale. Ele pot confirma însă gradul înalt de civilizaţie atins de geto-daci în această perioadă.

Vetrele din afara locuinţelor, mai ales în aşezarea deschisă, sunt legate de necesitatea de o oferi mijlocul preparării hranei sau încălzirii, cu ajutorul greutăţilor piramidale sau pietrelor încinse, a locuinţelor adâncite, care nu aveau vetre în interior, iar cuptoarele, mai ales a celor din afara locuinţelor, constituiau mijloace de folosinţă comună pentru coptul pâinii, fie că erau folosite pe rând de familiile din aşezare, fie că existau meşteri brutari care comercializau acest produs. Numărul mare de gropi existente în toate fazele, atât pe acropolă cât şi în aşezarea deschisă este legat de păstrarea proviziilor sau de anumite ritualuri religioase. Abia după încetarea folosirii în aceste scopuri, datorită degradării lor, erau aruncate în ele resturile menajere. Faptul că pe întreg spaţiul locuit s-au descoperit numeroase fragmente ceramice dar mai ales oase de animale aruncate după consumul cărnii, ne demonstrează că în aşezarea de la Brad şi nu numai aici, nu existau restricţii legate de igiena aşezării. Gropile ajunse în faza de a fi folosite pentru aruncarea resturilor menajere, prin inventarul lor, exprimă tocmai o fază scurtă în timp în care s-au aruncat puţine materiale nefolosibile şi mai ales resturile construcţiilor incendiate. Existenţa acestor *câmpuri de gropi* din zona aşezării deschise, dar în afara spaţiului ocupat de locuinţe, existent şi în alte aşezări[1297], sunt legate, de asemenea, de păstrarea proviziilor, în condiţiile în care spaţiul dintre locuinţe, într-o aşezare cu densitate mare a lor, nu permitea existenţa unor gropi de provizii. În orice caz, excludem posibilitatea ca ele să reprezinte morminte – respectiv necropola aşezării, dar posibil să fi fost întrebuinţate în diverse practici religioase, după care, ca şi în cazul celorlalte, deveneau gropi pentru resturi menajere.

Un loc deosebit între descoperirile de la Brad îl ocupă construcţiile cu caracter de cult. Printre acestea am inclus unele gropi, cum ar fi: Gr. 18 din C 1, camera cu absidă din Locuinţa mare /S V - X, sanctuarul cu cele trei faze şi construcţia cu aliniamente de coloane din lemn din aşezarea deschisă. Evident avem de a face cu construcţii diverse în care diferenţa cronologică poate explica, mai bine, această diversitate. Aşa, de pildă, Gr. 18 care a fost datată la sfârşitul secolului II î.e.n. şi începutul secolului I î.e.n. poate constitui prima etapă în construcţiile de cult, legată de caracterul chtonian al religiei dacilor în perioada de început, în care zeul Zamolxis îşi făcea apariţia de sub pământ[1298]. Mai târziu, sau mai bine zis în etapa imediat următoare, când religia dacilor devine predominant urano-solară, documentată arheologic prin numeroase descoperiri, printre care căruciorul de fier şi bronz de la Piatra Roşie[1299], marele sanctuar circular cu soarele de andezit[1300], celelalte sanctuare rotunde pe care le-am pomenit mai înainte, precum şi alte obiecte cu simboluri solare, şi la Brad apar elemente noi de cult. Este momentul să amintim prima fază a sanctuarului cu construcţia dreptunghiulară, apoi cea cu absidă la care se adaugă camera absidată de la Locuinţa mare – S V - X şi în sfârşit sanctuarul rotund cu stâlpi de lemn, care demonstrează, ca şi în celelalte zone ale Daciei, existenţa unui cult solar predominant la geto- dacii din această aşezare. Existenţa unor construcţii de cult identice cu cele din alte zone ocupate de geto-daci precum şi a altor obiecte de factură religioasă, demonstrează caracterul unitar al religiei dacilor din această vreme, ceea ce exprimă o unitate a culturii materiale şi spirituale de netăgăduit.

Surprinderea celor două etape în construcţiile religioase nu este singulară la Brad. Ea a putut fi constatată prin descoperirile din alte zone pe care le-am pomenit la prezentarea gropii 18/C 1, dar care nu au fost puse, cu excepţia celor de la Ocniţa[1301], în legătură cu caracterul chtonian al religiei dacilor. Evident însă că nu toate gropile cu caracter de cult pot fi puse în legătură cu aceasta. Cultul vetrei, care are un caracter urano-solar, este legat de marea majoritate a gropilor din etapele următoare în care s-au descoperit asemenea urme şi deci aceste gropi, nu

aveau nici o legătură cu cele pe care le-am pomenit mai înainte, de dimensiuni foarte mari și dispuse numai în anumite zone ale așezării.

Existența unui grup de construcții cu caracter cultual în așezarea de la Brad pune însă și altă problemă și anume cea legată de centrul religios pentru o zonă destul de întinsă din jurul cetății de aici. Ca și în cazul marilor centre religioase din munții Orăștiei sau alte zone ale Daciei, sanctuarele de aici deveneau centre de pelerinaj periodic al unei populații numeroase dintr-o zonă destul de mare, delimitată, probabil, pe alte considerente, în special economice și politice. Ele au constituit punctul de atracție al populației din jur cu care prilej s-au realizat schimburile și influențele firești între localități și odată cu aceasta unitatea culturii materiale și spirituale ale dacilor. Aceste multiple descoperiri de aici aduc importante contribuții la cunoașterea procesului de dezvoltare evolutivă a civilizației dacilor pe tot cuprinsul spațiului locuit de ei.

Alte obiecte, printre care idolii din lut ars, unele cești dacice cu motive solare, executate prin incizie, fusaiole sau rondele, fructiere mari-negre cu lustru, lucrate la mână, vasele chernos etc. care erau legate de diferite practici religioase, dovedesc gama largă de manifestări cultuale existente în această mare așezare, fiind foarte asemănătoare sau chiar identice cu celelalte mari centre de pe cuprinsul Daciei, demonstrând și în acest domeniu unitatea acestei civilizații. Faptul că aceste piese erau realizate în fiecare așezare mai importantă și nu într-un singur atelier, dovedește unitatea de gândire, de concepție într-un domeniu atât de important din viața strămoșilor noștri – cum era religia, iar caracterul politeist al acesteia nu se manifesta prin diversitatea zonală a credințelor religioase ci în întregul concept despre viață și moarte al tuturor dacilor. În acest sens importantele descoperiri de la Brad vin să completeze.informațiile noastre despre geto-daci cu reale contribuții de ordin arheologic, în toate domeniile vieții materiale și spirituale ale acestora. Este momentul să amintim realele foloase pe care le avem de pe urma unei intense dar mai ales sistematice cercetări de asemenea proporții în toate zonele importante ale așezării, prin numeroasele observații stratigrafice dar și prin studiul unui imens material arheologic, rezultat al acestor cercetări.

Legate de credințele religioase, riturile și ritualurile de înmormântare constituie încă un domeniu al vieții spirituale al dacilor de la Brad în care se manifestă unitatea civilizației lor. Cele două rituri de înmormântare, înhumația și incinerația, sunt strâns legate de cele două concepții și credințe religioase despre viață și moarte, despre zeul subpământean și cel solar, despre caracterul chtonic și urano-solar al acestei religii. În această mare unitate dovedită prin riturile de înmormântare se manifestă și o mare diversitate de ritualuri, unele specifice numai acestei zone, altele comune unor spații mai largi sau chiar tuturor dacilor. În acest context remarcăm apariția unui număr relativ mare de morminte de înhumație în așezarea deschisă, care a contribuit la o întreagă revizuire a concepțiilor noastre despre folosirea acestui rit de înmormântare la geto-daci, mai ales că până la data când făceam cunoscute aceste morminte[1302], nu exista nici un șantier sistematic care să fi prezentat asemenea descoperiri, cu excepția celor de la Poiana-Tecuci[1304]. Chiar lucrarea de sinteză a cercetătorului clujean D. Protase, apărută în anul 1971, consemna puținele descoperiri de morminte de înhumație din sec. I î.e.n. - I e.n.[1305], pentru ca în momentul de față, așa cum arătam la capitolul respectiv, numărul acestora să fie din ce în ce mai mare, fapt ce demonstrează că unele zone ale marilor așezări dacice, necercetate încă, pot aduce informații deosebit de importante. Este vorba, în special, de așezările deschise ale acestor mari stațiuni de tip *dava*.

Descoperirile de morminte de înhumație din așezarea de la Brad au adus și alte elemente noi legate de unele piese de inventar, ca de pildă, pandantivele căldărușă din fier, a căror

prezență și în alte stațiuni dacice, atât în așezare cât și în necropolă, au dus la constatarea că aceste piese sunt specifice dacilor, realizate de ei și nu produse de import cum au fost considerate de unii cercetători, ca venind, mai târziu, la carpi, din cultura Przeworsk[1306]. Alte piese de inventar cum ar fi cerceii din bară profilată sau sub formă de secure ori fibulele puternic profilate, vin să confirme apartenența acestor morminte la populația dacică din sec. I î.e.n. - I e.n.

Incinerația precum și înmormântările în tumuli constituie, de asemenea, un indiciu al unității spirituale daco-getice pe întreg spațiul locuit de ei, dar unele elemente de ritual de la Brad vin să întregească cunoștințele noastre privitoare la aceasta. Este vorba de existența unei platforme din pământ cruțat din mijlocul gropii Tumulul II, care a fost perforată în mai multe locuri cu ajutorul unui instrument metalic, lung de peste 40 cm, dreptunghiular în secțiune și care constituie un element cu totul aparte față de ceea ce cunoaștem până în prezent, referitor la ritualurile practicate cu ocazia înmormântărilor. Este evident că avem de a face cu un ritual specific celor de aici, dar, desigur, legat de credințele și concepțiile despre viață și moarte ale geto-dacilor în general. Noutatea acestui element nu contravine concepției generale despre riturile și ritualurile geto-dacilor din această perioadă, dar constituie o manifestare ce încarcă și mai mult volumul practicilor religioase în asemenea ocazii.

Ceea ce pare curios în cazul practicării ritului înhumației nu este numărul mare de morminte de acest fel ci faptul că în plină ascendență sau dominare a cultului urano-solar de care este legat ritul incinerării continuă să existe și cealaltă caracteristică a religiei lor – chtonică, care nu era reprezentată numai de rit ci și de alte construcții sau obiecte de cult, ca de pildă gropile amintite, acoperișurile la sanctuare etc. Este o dovadă a îmbinării celor două concepții, care se va manifesta și mai târziu, la populația dacică din sec. II - III e.n., demonstrată printre altele, de practicarea celor două rituri, concomitent, în aceeași necropolă[1307]. Toate elementele de rit sau ritual, ieșite la iveală cu ocazia cercetărilor de la Brad vin să contribuie în bună măsură la adâncirea cunoștințelor noastre despre viața spirituală a dacilor, aducând noi elemente care îmbogățesc patrimoniul civilizației lor. Ele sunt în general identice cu cele din majoritatea așezărilor și necropolelor dacice de pe cuprinsul țării noastre, ca de pilsă cele de la Răcătău, Poiana, Popești, Piscu Crăsani, Ocnița, Pecica etc.

Din punct de vedere al dispunerii construcțiilor în cadrul așezării, putem aprecia o oarecare ordine legată mai întâi de cele două zone distincte și anume acropola și așezarea deschisă. În general, așa cum constata și I. Glodariu[1308], cu greu se poate vorbi de o sistematizare sau o ordine în amplasarea locuințelor, la marea majoritate a așezărilor cercetate până în prezent. Se cunosc constatările privind dispunerea locuințelor, în linie la Poiana[1309], pe marginile promontoriului la Arpașu de Sus[1310], gruparea locuințelor de suprafață în zona mai înaltă a așezării și a celor adâncite pe mijlocul pantelor la Botoșana[1311] și Pecica[1312], prezența unor construcții de cult sau cu importanță mai mare în locuri anumite din așezare[1313] precum și alte câteva așezări mai mari printre care și Sarmizegetusa unde se disting trei zone: a sanctuarelor, a cetății și a așezării civile[1314], care demonstrează un început de sistematizare a așezărilor la daci. Descoperirile de la Brad vin să întărească aceste constatări prin observațiile făcute, care demonstrează un interes al dacilor de aici pentru organizarea construcțiilor din așezare. Evident, este greu de stabilit dispunerea locuințelor, mai ales pe acropolă deoarece diferențe de 5 - 10 cm între o lutuială sau alta nu pot fi concludente în a aprecia contemporaneitatea lor în vederea stabilirii dispunerii în așezare, dar luate în contextul descoperirilor dintr-o anumită zonă, putem stabili organizarea spațiului respectiv. Așa de pildă, partea de NV a acropolei, prin descoperirile făcute aici, poate fi concludentă în ceea ce privește

organizarea sau sistematizarea aşezării. Mai întâi pornind de la faptul că există o piaţă centrală pavată cu piatră de râu, care a funcţionat o perioadă de timp destul de îndelungată. Acest spaţiu, destul de întins a fost înconjurat de câteva construcţii civile şi de cult de primă importanţă în aşezare şi anume: aşa zisul *palat* cu mai multe camere din care una cu absidă, sanctuarul cu cele trei faze, cuptorul pentru copt pâine, intrarea pe acropolă, care avea legătură directă cu piaţa centrală, alte câteva locuinţe mai bogate etc.

Dacă rămânem numai la aceasta şi încă putem vorbi de o sistematizare a construcţiilor în care piaţa din centrul acropolei constituia punctul de la care porneau celelalte edificii. Vedem în aceasta şi locul de adunare, cel puţin pentru un anume grup – conducerea colectivă a localităţii, dacă nu chiar un loc pentru aranjarea unor schimburi comerciale, în care produsele meşteşugăreşti constituiau obiectele de bază. Rolul acestei pieţe centrale putea fi multiplu, în orice caz, poate fi considerată o adevărată *agora* din oraşele greceşti. De aici se intra în principalul edificiu civil al aşezării *palatul*, ce putea fi reşedinţa şefului sau locul de adunare al celor cu funcţii administrative, politice, militare şi de cult, dacă luăm în considerare camera cu absidă, care apare în ultima fază, după cum tot de aici se intra în zona sacră a aşezării – cu cele trei faze ale sanctuarului, precum şi existenţa cuptorului colectiv, pentru copt pâine, care se afla în imediata apropiere. Celelalte construcţii care înconjurau piaţa amintită nu ne-au oferit prea multe elemente pentru a le determina rolul, eventual colectiv, în cadrul aşezării, dar consistenţa resturilor constructive demonstrează o apartenenţă la unele familii mai înstărite de pe acropolă ceea ce confirmă caracterul aristocrat al zonei respective. Chiar dacă şi cealaltă parte – de SE – a acropolei ar avea edificii de mărimea celor de aici, ceea ce nu a fost constatat prin săpăturile de până acum, tot nu ar fi schimbat concluziile noastre privind caracterul acestei zone în care apare evidentă tendinţa de sistematizare. De altfel, însăşi faptul că dacii aveau predilecţie pentru decorul geometric a cărui dispunere pe obiecte sau vase indica o ordine bine stabilită, ne îndeamnă să credem că aceasta nu putea lipsi la una din principalele sectoare ale vieţii lor – construcţia de locuinţe în cadrul aşezării. Doar lipsa unor cercetări exhaustive a principalelor aşezări dacice a dus la concluzia, eronată, după părerea noastră, că dacii nu-şi sistematizau sau mai bine zis nu-şi ordonau construcţiile în cadrul aşezării. Aceasta era cu atât mai necesară în zonele principale ale aşezărilor – acropola – unde spaţiul restrâns impunea de la sine o ordine bine stabilită pentru a încăpea un număr cât mai mare de locuinţe. Din acest punct de vedere observaţiile noastre făcute în contextul unei bune părţi a acropolei au dus la constatările amintite, care pot fi îmbogăţite cu noi date oferite de viitoarele cercetări de aici sau după alte staţiuni care vizează suprafeţe mari ale acestei zone. O studiere minuţioasă, pe adâncimi, foarte mici, dar pe spaţii întinse pot aduce contribuţii însemnate în această privinţă.

Dacă luăm în considerare descoperirile de la Pecica, Piatra Craivei, Ocniţa, Popeşti, Piscu Crăsani, Lacul Tei-Bucureşti, Barboşi-Galaţi, Brad-Negri, Dolinean-Hotin privitoare la construcţiile de cult sau *palatele* din cele două staţiuni dacice (Popeşti şi Brad), ca principale zone sacre ale aşezărilor respective sau edificii cu caracter de reşedinţă a şefului de la care pornesc celelalte construcţii civile, avem deja un indiciu sigur al unei ordini bine stabilite în domeniul construcţiilor, care nu putea lipsi din nici o aşezare de asemenea proporţii. Faptul că cercetările de până acum nu ne-au oferit situaţii analoage şi în celelalte *dave* de pe cuprinsul Daciei, nu înseamnă că ele nu au existat sau nu există încă. Lipsa lor constituie deocamdată, lacune ale cercetării, care vor fi înlăturate pe măsura atacării unor suprafeţe mai mari din principalele aşezări dacice, prin săpături sistematice.

Aşa cum notam şi în cazul construcţiilor din aşezarea deschisă, existenţa unei sistematizări a locuinţelor există şi în această zonă, prin dispunerea în linie, cel puţin a

locuinţelor adâncite la care observaţiile de acest fel sunt mai lesne de făcut. Faptul că între locuinţe există spaţii mult mai largi, situaţie firească într-o zonă construibilă mare, în care prezenţa unor anexe gospodăreşti (adăposturi pentru vite, curţi îngrădite, ateliere meşteşugăreşti etc.) se impunea, este greu de stabilit o ordine strictă a construcţiilor. Sesizarea unei organizări a dispunerii locuinţelor este îngreunată de faptul căcercetările în această zonă sunt foarte restrânse ca suprafaţă, nu numai la Brad, ci şi în celelalte staţiuni. Surprinderea unui şir întreg de locuinţe pe aceeaşi linie a unei secţiuni, constituie un indiciu destul de preţios în ceea ce priveşte existenţa unei ordini în aranjarea acestora, la care nu putem exclude drumurile de acces la fiecare din ele sau la adăposturile pentru animale, ateliere etc. Numai o cercetare pe suprafeţe mari poate aduce elemente sigure în această privinţă. Numărul mare de locuinţe – existent în diferite etape ale aşezării de la Brad, constituie şi un indiciu preţios privind numărul locuitorilor acestor mari staţiuni dacice. Din cele relatate reiese că în primele două niveluri dacice populaţia nu era prea numeroasă şi ocupa doar o parte a acropolei, delimitată la acea dată, de fortificaţia din epoca bronzului şi prima epocă a fierului. Ocuparea acestui spaţiu s-a făcut de la S-SV către N-NE şi cuprindea locuinţe de suprafaţă şi adâncite. Acestei zone îi aparţin cele 4 bordeie din sec. III-II î.e.n. descoperite pe acropolă. Începând cu a doua jumătate a sec. II î.e.n. se produce o adevărată explozie demografică, marcată de o intensitate mai mare de locuire, în sistem nou în construcţia locuinţelor în care lemnul devine elementul principal şi o îmbunătăţire substanţială a condiţiilor şi modului de viaţă, ilustrată de o impresionantă bogăţie de ceramică, unelte şi obiecte de podoabă, resturi menajere, resturi de faună, provenite de la consumul de carne şi alte materiale care atestă un mare salt al calităţii vieţii. Acest lucru este evidenţiat şi de structura, net deosebită, a straturilor arheologice. Tot acum se constată locuirea întregului platou-acropolă, dar şi trecerea în zona cealaltă – în aşezarea deschisă ocupând, mai întâi o porţiune mai mică, apoi în sec. I î.e.n. mai mare, de până la 100 m de la şanţul de apărare, pentru ca în ultimul secol de existenţă a aşezării, locuirea acestei zone să ajungă până la aproximativ 400 m de la acropolă. Evident, intensitatea de locuire nu este aceeaşi pe toată această suprafaţă, dar întinderea ei ne arată o rapidă şi continuă înmulţire a populaţiei, care ajunge la apogeu în sec. I e.n. Această situaţie demografică este firească în condiţiile unei dezvoltări rapide a societăţii geto-dacice, apariţiei statului şi dezvoltării agriculturii, creşterii vitelor, meşteşugurilor sau a schimburilor comerciale. Acest important fenomen demografic poate fi urmărit nu numai pe baza întinderii locuirii ci şi prin marea bogăţie de vase ceramice, unelte sau obiecte de podoabă descoperite aici.

Fără a fi accesibilă marii majorităţi a dacilor, scrierea a fost documentată şi la Brad. Deşi nu avem nici un text sau măcar un cuvânt întreg, cele câteva litere incizate pe vase, fusaiole sau diverse obiecte, ne dau posibilitatea să credem că din marea majoritate a locuitorilor de aici existau câţiva probabil negustori sau meseriaşi, care cunoşteau şi se foloseau de scriere. Aşa cum s-a observat, cele mai multe litere sau grupuri de litere greceşti ori latine, s-au descoperit pe ceramica de import, ceea ce ar presupune că erau făcute de către negustori străini şi reprezentau fie semne de proprietate, fie semne de capacitate sau conţinut al vasului respectiv. Dar în afară de semnele de pe vasele de import s-au descoperit şi litere sau grupe de litere, greceşti ori romane, pe vase sau fusaiole de factură locală care presupune o folosire a lor de către aceştia.

Asemenea inscripţii au fost descoperite în mai multe aşezări dacice, ca de pildă la Grădiştea Muncelului[1315], Ocniţa[1316], Răcătău[1317] etc. şi constituie argumente de necontestat că dacii cunoşteau şi foloseau scrierea. Dacă acest lucru se întâmpla şi în această zonă este meritul arheologiei de a aduce noi argumente în această privinţă. Faptul că se foloseşte atât alfabetul grec cât şi cel latin într-o perioadă de dinaintea cuceririi romane, dovedeşte existenţa unor

importante legături mai ales comerciale cu aceste zone sau cu negustori greci și romani, a căror influență s-a putut constata cu prilejul prezentării inventarului așezării de aici. Nu ne rămâne decât să conchidem că dacii de la Brad se mișcau în aria largă a celor ce foloseau scrierea grecească sau latină și numai faptul că nu cunoaștem încă pe ce se realizau cele mai diverse și complexe texte, eventual pe lemn sau piele de animale, în orice caz pe materiale perisabile, care nu s-au mai păstrat, nu avem la îndemână suficiente date privitoare la acest subiect.

Ca și celelalte activități ale geto-dacilor, arta a cunoscut o evoluție continuă, care s-a manifestat, mai ales, în ceramică, obiecte de podoabă, monede etc. Arta monumentală dar mai ales arta în lemn, deși o presupunem a fi fost deosebit de avansată nu ne-a lăsat nici o urmă, tocmai datorită caracterului perisabil al acestui material. Piatra, inexistentă în zonă, nu a constituit un material folosit de către dacii de aici, deoarece era greu de procurat. În acest fel cele mai multe obiecte care vorbesc de arta dacilor se referă la realizările din ceramică, unde, atât unele forme dar mai ales motivele pictate în stil geometric, constituie adevărate obiecte de artă. Din bogata gamă de vase dacice pictate descoperite la Brad se pot remarca unele forme, ca de pildă fructierele, kantharosurile, cănile, ulcioarele sau vasele cu gura spre interior, care au o bogată și variată ornamentație în stil geometric, ce constituie o revelatoare înclinație spre frumos a meșterilor olari daci. Alte piese, mai ales obiecte de podoabă, cum ar fi brățările, cerceii, pandantivele, fibulele etc. din bronz, fier sau argint, dovedesc măiestria meșterilor daci, care și-au însușit multe din tainele prelucrării metalelor, reușind să creeze obiecte de podoabă de o mare valoare artistică, care nu sunt mai prejos de piesele similare aduse din import. Este de adăugat și marele volum de piese din os, unele din ele cu frumoase motive decorative incizate, care întregesc tabloul creației artistice a dacilor din această așezare.Marea diversitate de motive decorative folosite la înfrumusețarea uneltelor, obiectelor de podoabă sau a ceramicii lucrate la mână ori la roată, demonstrează o mare înclinație a meșterilor daci către arta geometrică, care caracterizează aproape în întregime arta acestui popor. Ca și în celelalte domenii, elementele cu caracter artistic ale civilizației dacilor, vin să demonstreze aceeași unitate a culturii materiale și spirituale pe care am urmărit-o pe parcursul întregii prezentări a descoperirilor de la Brad, în contextul general dacic. Dacă unele particularități sunt firești sau chiar necesare în condițiile unei bogate culturi materiale și spirituale pe o vastă zonă geografică, ele nu constituie elemente de separare, de dezvoltare în afara civilizației dacilor, ci în contextul general de manifestare a unei unități firești, bazate pe o evoluție continuă din cele mai vechi timpuri.

După cum se știe, ultima fază de dezvoltare a civilizației dacice are un caracter oppidian[1317]. Aceasta cuprinde ultimele două secole de existență a acestei civilizații, când pe teritoriul Daciei apar numeroase așezări intens locuite și puternic întărite cu șanțuri, valuri și palisade, care l-au făcut pe geograful Ptolemeu să le consemneze ca polisuri (orașe) ale Daciei[1318].

Deși folosirea denumirii de *polis* nu corespunde cu ceea ce înseamnă pentru greci această noțiune, în sensul lipsei unui număr însemnat de caracteristici ale acestora, nu trebuie să excludem, măcar în parte, posiblitatea existenței unor elemente de urbanizare la geto-daci, ilustrate de unele descoperiri din aceste importante așezări de tip *dava*. Dacă pentru majoritatea cercetătorilor nu a existat o preocupare specială privitoare la aspectul urbanizării societății geto-dacice aceasta nu înseamnă că la o analiză mai atentă a descoperirilor făcute până în prezent să nu apară multe elemente care să indice un proces destul de avansat de trecere la formarea unor centre cu caracter urban, ca rezultat al unei rapide dezvoltări economice.

Problema orașului, ca fenomen istorico-geografic[1319], în care unele criterii, bine definite, cum ar fi: numărul mai mare al populației, ocupațiile, care cuprind, în afara agriculturii și alte

domenii, ca de pildă meşteşugurile, negoţul etc., o cultură spirituală superioară, unele privilegii, o oarecare autonomie administrativă, politică, cu unele instituţii urbanistice, posibilitatea de autoapărare etc. sesizabile la mai multe aşezări de tip *dava* cercetate până în prezent, confirmă ipoteza existenţei unui proces de urbanizare la geto-daci. Acest proces nu a ajuns la nivelul celui din zona mediteraniană, el oprindu-se la o anumită treaptă, consemnată de unii cercetători sub denumirea de faza protourbană[1320].

Analizând unele elemente constructive semnalate la Brad putem consemna existenţa unui important proces de urbanizare a acestei localităţi. Prezenţa acropolei întărite, a sanctuarelor, a marilor construcţii cu caracter de palat reşedinţă a conducătorului, piaţa centrală, o adevărată agora, unele construcţii civile deosebite sau cu caracter meşteşugăresc din zona pieţei centrale sau amenajarea intrării pe acropolă, constituie importante argumente privitoare la procesul urbanizării. Însăşi faptul că suprafaţa acropolei era destul de mică indică o oarecare ordonare a numeroaselor locuinţe existente aici, presupune un proces de organizare urbanistică, greu de sesizat în condiţiile numeroaselor distrugeri provocate, mai ales, de incendii. Dar odată cu cercetarea unor suprafeţe mai mari în care corelarea locuinţelor se va face pe adâncimi mai mici se va putea reconstitui mai bine din punct de vedere al organizării şi dispunerii lor în această importantă parte a aşezării. Este suficient să amintim că în aşezarea deschisă s-a sesizat deja o oarecare ordine în dispunerea locuinţelor.

Raportând importantele descoperiri de aici la criteriile enunţate mai înainte, privitoare la procesul de urbanizare, putem consemna existenţa majorităţii condiţiilor care se cer pentru a deveni oraş; mărirea numărului de locuitori – consemnată încă din a doua jumătate a sec. II î.e.n., dar mai ales în sec. I î.e.n., dezvoltarea meşteşugurilor, a comerţului, fortificaţiile, sanctuarele etc. Toate acestea au dat un caracter de centru politic, militar, economic, administrativ, religios şi cultural pentru o întreagă zonă, devenind un centru care polariza în jurul său un mare număr de localităţi dacice.

Apariţia acestui tip de aşezare în sec. I î.e.n., când sunt consemnate majoritatea *davelor* de pe cuprinsul Daciei, demonstrează importanţa factorului economic în procesul transformării aşezărilor rurale în aşezări cu caracter oppidan – protourban. Aceste *dave* devenind centre politice, economice, sociale, religioase, meşteşugăreşti, comerciale etc. asupra unei regiuni întinse. Influenţa greacă în organizarea acestora este vizibilă, dar nici una nu a ajuns la nivelul polisurilor. Ele păstrează multe elemente tradiţionale, fiind întărite cu fortificaţii din lemn şi pământ, fără ziduri de piatră de proporţii destul de reduse dar intens locuite, folosind materialele de construcţie locale, mai ales lemnul şi păstrând un puternic caracter rural, legat de faptul că agricultura rămâne una din ramurile de bază ale economiei.

Intrate în statul dac constituit de Burebista la jumătatea sec. I î.e.n. fiecare din ele îşi păstra funcţiile pe plan local. Destrămarea regatului lui Burebista nu a însemnat şi decăderea acestor importante centre de tip *dava*. Aşa cum s-a putut observa la Brad, precum şi în alte aşezări, doar caracterul militar al acestora a început să piardă din importanţă, în sensul unei abandonări parţiale a fortificaţiilor, când nu mai sunt refăcute sau întreţinute cu grija cu care se făcea mai înainte. În schimb, celelalte funcţii administrative, comerciale, meşteşugăreşti, religioase etc. iau o amploare din ce în ce mai mare, devenind cele mai prospere aşezări dacice din sec. I e.n. Ele vor constitui şi după Burebista factorul economic pe care se sprijinea întreaga forţă a dacilor, care au putut ţine piept, multă vreme, cu atâta înverşunare, celei mai mari forţe ale epocii – forţa romană.

Consemnând deja faptul că cetatea dacică de la Brad este una din *davele* pe care geograful Ptolemeu le include în harta sa, printre cele 40 de polisuri ale Daciei, este necesar să încercăm o identificare a ei, cu una din denumirile localităţilor din zona Moldovei.

După cum se ştie problema identificărilor aşezărilor dacice descoperite până în prezent cu cele din *Geographia* lui Ptolemeu este destul de dificilă datorită faptului că în marea lor majoritate nu au inscripţii. Multe din identificările făcute au un caracter ipotetic, dar criteriile care au stat la baza lor au grade diferite de importanţă, ceea ce face ca multe din ele să fie apropiate de realitate. Aşa de pildă poziţia geografică, fără a ne referi la coordonatele lui Ptolemeu, mărimea aşezărilor, importanţa lor strategică şi militară, economică, comercială, administrativă, religioasă etc. dau o notă de credibilitate mai mare în condiţiile identificărilor făcute.

Pentru a restrânge sfera discuţiilor noastre ne vom referi doar la trei din ele şi anume: Piroboridava, Tamasidava şi Zargidava, care sunt consemnate pe Valea Siretului. Primele identificări făcute s-au referit la marea aşezare de la Poiana-Tecuci, pe care Radu Vulpe o identifica cu Piroboridava[1321]. Al. Vulpe[1322] şi apoi V. Ursachi[1323], pe baza descoperirilor de la Brad identifică aşezarea de aici cu Tamasidava, considerând că între aceasta şi Poiana nu mai există nici o aşezare dacică de asemenea proporţii. În 1968 săpăturile de la Răcătău, comuna Pânceşti, judeţul Bacău[1324] ne dau posibilitatea să revenim la identificările făcute şi să consemnăm că cele trei importante aşezări dacice de la Poiana, Răcătău şi Brad pot fi identificate cu: Piroboridava, Tamasidava şi Zargidava[1325].

În sprijinul acestor identificări vin numeroase argumente de ordin arheologic printre care: mărimea, intensitatea locuirii – marcată de grosimea straturilor de cultură dacic, fortificaţiile, marea bogăţie de materiale în comparaţie cu celelalte aşezări dacice de pe cuprinsul Moldovei, importantele edificii descoperite, care indică o viaţă avansată – protourbană etc. La acestea se adaugă datele textului lui Ptolemeu, temeinic comentate de cercetătorii care au încercat să identifice *oraşele* dacice amintite[1326], precum şi papirusul Hunt, care confirmă existenţa Piroboridavei la începutul sec. II e.n.[1327].

Profesorul N. Gostar[1328] şi mai apoi S. Sanie[1329], în urma cercetărilor întreprinse pe promontoriul Tirighinei de la Braboşi identifică aşezarea dacică de aici cu Piroboridava. Toate argumentele în sprijinul acestei ipoteze se bazează pe interpretările datelor din papirusul Hunt, inexistenţei unei inscripţii la Poiana care să-i asigure o identificare precisă, precum şi datările diferite pe care le-au avansat diferiţi cercetători privind sfârşitul aşezării de la Poiana, legată, în special, de ultima monedă descoperită aici (Vespasian). Evident această ipoteză nu ţine seama de multe alte date arheologice obţinute pe calea cercetărilor din ultima vreme, a diferenţelor foarte mari dintre nivelurile de cultură materială de la Barboşi cu cele ale celor trei *dave* de pe Valea Siretului şi bine înţeles, a faptului că datarea pe baza ultimei monede din aşezare nu reprezintă un punct de vedere demn de luat în seamă datorită, aşa cum arătam mai înainte, caracterul neconcludent al acestui reper cronologic.

Dacă am merge pe aceeaşi interpretare a importantului document ce-l reprezintă acel *pridianum* datat după cum se ştie fie înainte de Traian[1330], fie în timpul războiului dintre Traian şi Decebal – 101-106[1331], fie între anii 110-117[1332], singurul lucru sigur îl reprezintă existenţa, în perioada anilor 99-117 a Piroboridavei. Odată câştigată această sigură informaţie, datarea importantei aşezări Piroboridava, cel puţin până la importantele evenimente din 105-106 este de necontestat. Acest lucru atrage după sine, în mod firesc, constatarea existenţei, în aceeaşi perioadă şi a celorlalte două *dave* de pe Valea Siretului – Tamasidava şi Zargidava, care au împărtăşit, împreună, aceeaşi soartă, în urma războaielor daco-romane. În condiţiile identificării

Piroboridavei la Barboşi s-ar exclude din discuţie importanta aşezare de la Brad, care din toate punctele de vedere a fost net superioară celei de la Barboşi, fiind totodată de aceeaşi factură cu celelalte două – Poiana şi Răcătău. Importanţa acesteri mari aşezări de pe Valea Siretului nu ar fi scăpat geografului Ptolemeu sau înaintaşilor lui, din lucrările cărora s-a inspirat în întocmirea hărţii sale, după cum apropierea punctului Tirighina de Dinogeţia, despre care informaţiile sunt mult mai ample, nu ar fi scăpat autorului în a atrage atenţia asupra existenţei unei aşezări de importanţa Piroboridavei şi a consemnării unor coordonate geografice atât de îndepărtare de a celei de la Dinogeţia. Din acest punct de vedere trebuie să consemnăm identificările făcute de Carl Schuchardt şi Gh. Ştefan[1333], care, pe bună dreptate, considerau existenţa Dinogeţiei la Barboşi.

Publicarea sumară a descoperirilor dacice de la Barboţi nu au reuşit să convingă asupra existenţei unei aşezări de mari proporţii[1334]. Stratul de cultură dacic, destul de subţire (0,60 m), consistenţa mult inferioară, sărăcia materialului arheologic, lipsa unor edificii civile sau religioase, importante în comparaţie cu situaţia din cele trei *dave* – Poiana, Răcătău şi Brad, ne fac să credem că aşezarea dacică de aici nu avem un rol prea mare în zona respectivă şi deci nu depăşea statutul unei simple aşezări dacice. Fortificaţiile impresionante – cu o palisadă de peste 4 m în grosime, ar indica existenţa, într-adevăr, a unei mari cetăţi dacice, dar tocmai prin aceste dimensiuni ea face notă aparte faţă de toate *davele* cunoscute, ceea ce ne face să credem că în datarea precisă a lor încă mai pot interveni schimbări, mai ales că nici una din secţiunile practicate aici nu a traversat şanţul de apărare adiacent. Nici una din cetăţile dacice de tip *dava* cu o acropolă relativ mică nu a fost prevăzută cu palisade atât de mari, care să cuprindă întreg perimetrul ei, în care caz, o reducere cu cel puţin 8 m a diametrului reprezintă o micşorare destul de mare a suprafeţei locuite.

Construcţia cu tamburi de lemn, intrată în literatura de specialitate ca sanctuar cu aliniamente, prin dimensiunile extrem de reduse – 1,71 m de lungime şi 0,77 m lăţime – este departe de a fi un edificiu de cult. Însăşi faptul că diametrul gropii unui tambur este mai mare sau chiar dublu faţă de distanţa dintre ele, ne arată că această construcţie nu putea fi funcţională – în sensul ca edificiu de cult. Distanţa de 0,20 m între tamburi este extrem de mică pentru a putea considera că se putea strecura cineva printre aceştia[1335]. Construcţia în sine, dacă toate cele 5 gropi de par pornesc de la aceeaşi adâncime, nu poate fi decât o anexă a unei locuinţe susţinută de pari înfipţi în pământ.

În acest fel argumentele cu caracter arheologic prin cercetările din ultimii 20 ani, vin să completeze datele referitoare la identificările făcute, considerând lipsa unei inscripţii, care să transforme ipotezele în certitudini ca un element ce poate să nu apară niciodată, prin simplul motiv de a nu fi existat. Acest lucru nu ne îngăduie să ignorăm coroborarea dintre datele arheologice şi cele istorice în lămurirea unor probleme legate de geografia istorică a acestor meleaguri, prin însuşirea celor mai concludente şi apropiate date obţinute pe calea cercetărilor arheologice de menţiunile istorice existente.

Rămânând fidel întregii argumentaţii făcute de R. Vulpe şi mai târziu de Al. Vulpe[1336], cu completările firesti pe baza cercetărilor de la Brad şi Răcătău[1337], considerăm că marea aşezare dacică de la Brad poate fi identificată cu Zargidava[1338]. Toate datele obţinute pe cale arheologică demonstrează existenţa aici a unui mare centru dacic, care polariza în jurul său o întreagă zonă intens locuită.

Odată acceptată această ipoteză nu ne rămâne decât să consemnăm faptul că cele trei mari aşezări dacice de pe Valea Siretului: Poiana, Răcătău şi Brad, prin importantele vestigii descoperite până acum, pot fi socotite adevărate *dave* cu toate atributele ce definesc această

denumire. Ele se deosebesc de toate celelalte aşezări dacice contemporane din Moldova atât din punct de vedere al bogăţiei materialului arheologic cât şi al edificiilor sau organizării interne a aşezării, apropiindu-se de ceea ce înţelegem prin *aşezări protourbane*, care l-a făcut pe geograful Ptolemeu să le consemneze drept *polisuri*.

Deşi coordonatele date de Ptolemeu nu corespund celor trei mari aşezări dacice pomenite, distanţele egale dintre ele – de circa 40 km – au impus marcarea lor corectă, atât în latitudine cât şi în longitudine, ceea ce constituie un element destul de favorabil în susţinerea ipotezelor noastre. Diferenţa de 50' între Dinogeţia[1339] şi Piroboridava[1340] este de asemenea, un preţios indiciu că marele geograf nu a considerat niciodată distanţa dintre acestea prea mică, mai ales că pentru prima din ele autorul dă date suplimentare, printre care *lângă fluviul Dunărea* este cel mai semnificativ. Distanţa de numai câţiva km dintre Barboşi şi Dunăre ar fi fost suficientă, dacă era Piroboridava, să o consemneze printre *oraşele* din această zonă.

Importantele edificii descoperite la Brad, printre care sanctuarul rotund cu tamburi de lemn, piaţa centrală pavată cu pietre de râu, *palatul* şi alte construcţii de interes colectiv constituie argumente din cele mai preţioase în favoarea ipotezei profesorului N. Gostar[1341], că această localitate, deci Zargidava, poate fi cea pomenită în textul din inscripţia dionysopolitană în cinstea lui Acornion[1342], în condiţiile în care cele două haste vizibile înaintea cuvântului Argedava să aparţină literei Z şi nu S cum a propus G. Mihailov[1343]. Această ipoteză poate fi cu atât mai verosimilă cu cât însuşi textul inscripţiei amintite vorbeşte de faptul că Acornion a trebuit să facă un drum destul de lung în misiunea sa, iar regele get, al cărui nume nu este pomenit, fie că era tatăl lui Burebista fie că nu, putea foarte bine să-şi aibă capitala aici. Cetatea dacică de la Brad a fost, desigur, unul din cele mai puternice centre ale unei uniuni de triburi, care în sec. I î.e.n., înaintea sau în timpul lui Burebista, putea fi capitala unui rege sau al unui şef al acestei uniuni tribale. Nu este exclusă nici posibilitatea ca Burebista să fi fost el însuşi originar din aceste locuri sau să fi folosit aşezarea de aici drept capitală[1344]. Viziunea modernă asupra dezvoltării marilor centre urbane sau rurale nu concordă cu realităţile diferitelor perioade istorice, din această cauză nu trebuie să excludem posibilitatea ca multe din aşezările antice să fi constituit adevărate centre în jurul cărora să polarizeze o întreagă zonă locuită, chiar dacă astăzi ni se pare nefiresc, datorită inegalităţilor în dezvoltarea ulterioară a acestor localităţi. De aici, poate şi multitudinea de ipoteze privind capitala sau centrul formaţiunii politice a lui Burebista[1345]. Tratarea problemelor istorice în spiritul viziunii noastre de astăzi aspura căilor de comunicaţii, dezvoltării diferitelor zone sau a supremaţiei lor în diverse etape ale dezvoltării, nu pot aduce rezolvări acceptabile ale acestora fără o minuţioasă cunoaştere a tuturor descoperirilor.

Ceea ce dorim să accentuăm în încheierea acestor concluzii, este faptul că marea aşezare dacică de la Brad, identificată cu **Zargidava**, putea să fie localitatea pomenită în preţiosul izvor – inscripţia în cinstea lui Acornion – şi să fi constituit şi mai târziu una din posibilele capitale ale unei uniuni de triburi sau a unui mic regat dacic. Toate descoperirile de până acum îndreptăţesc această ipoteză.

NOTE

1 V. Băcăoanu, N. Barbu, M. Pantazică, Al. Ungureanu, D. Chiriac, *Podișul Moldovei,* București, 1980, p. 246, fig. 42.

2 Idem, p. 314.

3 Idem, p. 10-11.

4 Idem, p. 133.

5 Idem, p. 142.

6 Idem, p. 149-152.

7 Idem, p. 62; V. Mihăiescu, *Marile regiuni morfologice din România,* în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie,* Tomul L, 1931, p. 322.

8 Printre localitățile din lunca Siretului în zona satului Brad amintim: Filipești, Onișcani, Călinești, Mîgla, Hîrlești, Cotu-Grosului, Cornești, Serbești etc.

9 *Geografia Fizică a R.P.R.*, 1955, lucrare colectivă litografiată de Institutul de Cercetări Geografice a R.P.R., p. 195.

10 Colectivul a fost format din: Al. Vulpe, responsabil, V. Eftimie, M. Ursachi, V. Ursachi.

11 Al. Vulpe, *Zur mitteren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kutur), în Dacia, N.S., IX,* 1965, p. 199, 121, fig. 8.

12 V. Ursachi. *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman, Carpica, I,* 1968, p. 171-184; idem, Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului, Memoria Antiquitis I, 1969, p. 105-119; V. Căpitanu și V. Ursachi, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău, Crisia, 2,* 1972, p. 97-114; V. Ursachi, *Principaux résultats des fouilles archéologiques de Brad, Actes du II-e Congrès International de Thracologie, II,* București, 1980, p. 61-70; idem. *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad, Materiale Tulcea,* 1980, p. 178-182; V. Căpitanu și V. Ursachi, *Brad und Răcătău zwei getisch-dakische befertigte Siedlungen (Kreis Bacău), în Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 271-277

13 I. Donisă, I. Hîrjoabă, *Terasele Siretului între Roman și Mărășești, Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iași, sect. II c, t.XX,* 1974

14 Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni,* București, 1974, p. 75-84, 95-98

15 Hăbășești, București, 1954, p. 275-402; R. Vulpe, *Izvoare,* București, 1957; Vl. Dumitrescu, *La station prehistoirique de Traian, Dacia, IX-X,* 1945, p. 11-114; M. Petrescu-Dîmbovița, *Les principaux résultats des fouilles de Trușești, Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza", Iași, seria nouă, III,* 1957, fasc 1-2. A. Nițu, Șt. Cucoș, Dan Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț), Săpăturile din anul 1969 în așezarea cucuteniană "Nedeia", Memoria Antiquitatis,*

III, 1971, p. 11-64.

16 V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I*, 1968, p. 174, fig. 49/4; Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele "în cruce", SCIV, tomul 15, nr. 4*, p. 457-466

17 Hăbășești, 1954, p. 435-441, fig. 41; F. Laszlo, *Dogozatok*, Cluj, 1911, *t.II*, p. 175 și urm; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*, București, 1974, fig. 25/2, 3, 8, 16-18; A. Crîșmaru, Drăgușeni, *Contribuție la o monografie arheologică*, 1977, p. 23, fig. 15/1,2.

18 I. Ivanov, *Die Schätze der Warner ghalkolithischen necropole*, Sofia 1978, p. 69-82, fig. 10,25,26,32; Idem, *Les fouilles archéologiques de la necropole chalcolittique a Warna (1972-1975), Studia Praehistorica, 1-2*, Sofia, 1978, p. 13-26.

19 Hăbășești, p. 436, fig. 41/2,3; 437, Pl. CXXIV/2,3; În așezarea de la Poduri, jud. Bacău, în campania din anul 1983, s-a descoperit un fragment de brățară de aramă, care ar putea fi de forma celor de la Brad - informație primită de la Dan Monah.

20 Ghenuță Coman, *Un topor de cupru descoperit la Fîstîci, SCIVA, 32, 1*, 1981, p. 151-152, fig. 1.

21 M. Dinu, *Sondajul arheologic de a Dohești Mari, Materiale, VI*, p. 215 și fig. 2/5; idem, *Sur la transition du néolithique â l 'âge du bronze en Moldavie, Dacia, N.S., XII*, 1968, p. 135 și fig. 5/1,4,5; Silvia Marinescu Bîlcu, *Unele probleme ale perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului din Moldova în lumina a trei morminte plane de inhumație descoperite la Tîrpești, SCIV, 2*, 1964, p. 245, fig. 2/1; St. Cucoș, *Începuturie perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în zona subcarpatică a Modovei, A.M.N., XIX*, 1982, p. 253-260; N.A. Harțuche, Fl. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 20, Pl. 45.

22 Al. Vulpe, *op.cit., Dacia, N.S., I*, 1965, p. 121, fig. 8.

23 I. Nestor și colaboratori, *Raport asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea, Studii, II*, 1949, p. 116-125; idem, *SCIV, I*, 1950, 1, p. 96-100.

24 R.și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana, Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 288.

25 Săpături efectuate de V. Căpitanu și V. Ursachi, material inedit în colecțiile Muzeului din Bacău.

26 Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani), A.M., VIII*, 1975, p. 134-135.

27 B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei, Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 409-413; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou, Materiale, VII*, 1961, p. 283-290; idem, *Materiale, VIII*, 1962, p. 369-372.

28 M. Irimia , *Cimitirele de incinerație geto-dacice de la Bugeac-Ostrov, Pontice*, 1968, p. 193-234; idem, *Noi cercetări arheologice în cimitirul II geto-dacic de la Bugeac, Pontice, 2*, 1969, p. 23-42.

29 I. Nestor și colaboratori, *op.cit., Studii, II*, 1949, p. 116-125; R.și Ec. Vulpe, *op.cit. Dacia III-IV*, 1927-1932; Silvia Teodor, *op.cit. A.M., VIII*, 1975, p. 134-135; A. Nițu, *Lunca Ciurei (Șantierul arheologic Trușești) SCIV, VI*, 1955, 1-2, p. 183-187; Silvia Teodor, *Unele date cu*

privire la cultura geto-dacicã din nordul Moldovei în lumina sãpãturilor de la Botoşana, SCIV, XX, 1969, 1, p. 38; Attila Läszló, *Aşezarea geto-dacicã de la Bãiceni (sec. IV-II î.e.n.), A.M., 1969, VI,* p. 79; N. Gostar, *Cetãţile dacice din Moldova,* Bucureşti, 1968.

30 V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 181, fig. 54/9; idem. *op.cit. M.A., I,* 1969, p. 109, 112.

31 C. Preda, *Monedele geto-dacilor,* Bucureşti, 1973, p. 245, 267, 404-406.

32 Vezi discuţiile cu privire la datarea acestor fibule la M. Babeş, *Problèmes de la chronologie de la culture gèto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomãneşti, Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 134.

33 R. Vulpe şi colaboratori, *Evoluţia aşezãrilor în Modova de Jos, SCIV, I, 1,* 1950, p. 50.

34 Sãpãturi V. Cãpitanu şi V. Ursachi.

35 R.şi Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 277-351; V. Cãpitanu şi V. Ursachi, *op.cit., Crisia, 2,* 1972, p. 97-114; idem, *Thraco-Dacica,* Bucureşti, 1976, p. 271-277; V. Cãpitanu, *Principalele rezultate ale sãpãturilor arheologice în aşezarea geto-dacicã de la Rãcãtãu (judeţul Bacãu), Carpica, VIII,* 1976, p. 49-120; N. Gostar, *op.cit.,* Bucureşti, 1968, p. 9-22; A. Niţu, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra Neamţ, Materiale, VI,* 1959, p. 361-364; R. Vulpe, *Les fouilles de Calu, Dacia, VII-VIII,* 1937-1940 p. 13-68; A. Niţu, M. Zamoşteanu, *Sondajul în cetãţuia dacicã de la Tiseşti, Materiale, VI,* 1959, p. 375-382; Sãpãturi M. Florescu şi A.C. Florescu, material inedit în colecţiie muzeului Vrancea; N. Gostar, *Sãpãturile şi sondajele de la Sendreni-Barboşi, Materiale, VII* p. 505-511; idem, Bucureşti, 1969, p. 29-35; S. Sanie, *Civilizaţia Romanã la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei,* sec. II î.e.n. - sec. III e.n., Iaşi, 1981, p. 91-96; I. Adrieşescu, *Piscul Crãsani,* Bucureşti, 1924; V. Pârvan, *Getica,* Bucureşti, 1926, p. 172-219; M. Babeş, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 125-139; S. Sanie, *Unele consideraţii asupra cetãţuii dacice de la Barboşi, Studia Antiqua et Archaeologica, I,* Iaşi, 1983, p. 141-152; Fl. Anastasiu, V. Sîrbu, *Raport preliminar de cercetare arheologicã în staţiunea Grãdiştea, jud. Brãila. Campania 1978, Materiale,* Oradea, 1979, p. 101-103; R. Vulpe, *Aşezãri getice din Muntenia,* Bucureşti, 1966, p. 27-38; idem, *Şantierul arheologic Popeşti, SCIV, VI, 1955, 1-2,* p. 239-269; idem, *Materiale, III,* 1957, p. 227-246; idem, *Materiale, V,* 1959, p. 339-349; idem, *Materiale, VI,* 1959, p. 307-324; idem, *Materiale, VII,* 1961, p. 323-338; idem, *Materiale, VIII,* 1962, p. 457-461; R. şi Ec. Vulpe, *Les foilles de Tinosul, Dacia, I,* 1924, p. 166-233; D. Berciu, *Buridava dacicã,* Bucureşti, 1981; N. Lupu, *Cetatea dacicã de la Tilişca, Materiale, VIII,* 1962, p. 477-484; idem, *Şantierul arheologic Tilişca, Materiale, IX,* 1970, p. 233-244; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacã de la Grãdiştea Muncelului, ACMIT,* 1930; C. Daicoviciu şi colaboratori, *Studiul traiului dacilor în Munţii Orãştiei, SCIV, II, 1,*1951, p. 95-126; C. Daicoviciu, N. Gostar, I. Crişan, *Şantierul arheologic Grãdiştea Muncelului, Materiale, III,* 1957, p.255-277; C. Daicoviciu şi colaboratori, *Şantierul Grãdiştea*

Muncelului, Materiale, V, 1959, p. 379-401; C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daiciviciu, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Costești, Materiale, VI,* 1959, p. 331, 358; C. Daicoviciu și colaboratori, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, Materiale, VII,* 1961, p. 301-320; idem, *Materiale, VIII,* 1962, p. 463-476; C. Daicoviciu, I.H. Crișan, St. Ferenczi, H. Daicoviciu, I. Glodariu, V. Vasiliev, *Șantierul arheologic dacic din Munții Orăștiei, jud. Hunedoara (1960-1966), Materiale, X,* 1973, p. 61-86; I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978.

36 D.M. Pippidi, *Tiberius Plautius Silvanus Aelianus și frontiera Dunării de Jos în secolul I al erei noastre, SCIV, 3-4,* 1955, p. 366-368; idem, *Din istoria Dobrogei, vol. I,* București, 1955, p. 310.

37 V. Ursachi, *op.cit.M.A., I,* 1969, p. 118.

38 La Brad nu s-a descoperit nici un bordei patrulater "regulat" sau cu colțurile rotunjite, prezente în alte așezări dacice ca de pildă la Slimnic, cf. I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic,* București, 1981, p. 27, fig. 20; sau Cățelu Nou, cf. V. Leahu, *CAB, I,* 1963, p. 27-28.

39 Situația este generală, în nici una din așezările dacice de tip dava, pe acropolă, astfel de locuințe nu au mai fost construite în sec. I î.e.n. -I e.n.

40 A.C. Florescu, S. Rață, *Complexul de cetăți traco-dacice (sec. VI-III î.e.n.) de la Stunești-Botoșani, Studii și Materiale, Suceava,* 1969, p. 9-19.

41 A.C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei, Cercetări istorice, II,* 1971, p. 116-117.

42 R. șiEc. Vulpe, *op.cit., Dacia III-IV,* 1927-1932, p. 277-291.

43 A. Läszló, *op.cit., A.M., VI,* 1969, p. 66-90.

44 A. Nițu, *op.cit. SCIV, VI,* 1955, p. 183-187.

45 S. Teodor, *Așezarea din secolele III-II î.e.n. de la Sorogari, A.M.,* 1969, p. 322-327.

46 Idem, *op.cit., A.M. VIII,* 1975, p. 124-131.

47 Idem, *op.cit., SCIV,XX,* 1969, p. 33-42.

48 V. Leahu, *op.cit., C.A.B., I,* 1963, p. 27-28.

49 M. Turcu, *C.B.B., II,* 1965, p. 270.

50 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 334.

51 M. Turcu, *Geto-Dacii din Câmpia Munteniei,* București, 1979, p. 83.

52 N. Gostar, *op.cit.,* București, 1969, p. 32-33.

53 Săpături V. Căpitanu șI V. Ursachi.

54 Z. Székely, *Săpăturile efectuate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966), Materiale, IX,* 1970, p. 198. Aici s-a descoperit o locuință-bordei de formă dreptunghiulară, fără urme de pari pentru susținerea acoperișului, cu vetre circulare și dreptunghiulare în interior.

55 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 78.

56 I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală,*

1980, p. 35-37.

57 I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1981, p. 28-30.

58 M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 23-25.

59 Silvia Teodor, *Așezarea geto-dacică de la Hușî-Corni, Thraco-Dacica, II*, 1981, p. 171-174.

60 Cornelia Stoica, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Cătunu, jud. Dâmbovița, Materiale*, Tulcea, 1980, p. 195.

61 V. Ursachi, *Săpăturile arheologice de la Văleni, Materiale, IX*, 1970, p. 266-267; idem, *op.cit., Carpica, I*, 1968, p. 119.

62 Idem, *op.cit., Carpica, I*, 1968, p. 156-159.

63 Ibidem, p. 140-141.

64 Ibidem, p. 150; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, București, 1973, p. 22-23.

65 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 32-33; idem, *Materiale, VI*, 1957, p. 308-309; idem, *Materiale, VII*, 1960, p. 327-328; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 50-55, fig. 17-20; I. Ferénczi, *Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci, Studii Dacice*, 1981, p. 59.

66 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

67 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 277-296.

68 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., SCIV, V, 1-2*, 1954, p. 152.

69 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 30-31.

70 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VI*, 1959, p. 376; N. Gostar, *op.cit.*, 1969, p. 28.

71 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1996, p. 48.

72 S. Teodor, *op.cit.,SCIV, 20, I*, 1969, p. 34.

73 V. Leahu, *op.cit., C.A.B., I*, 1963, p. 27.

74 Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata, Materiale, VII*, 1961, p. 354.

75 R. Vulpe și colaboratori, *SCIV, I, 1*, 1950, p. 50; idem, *SCIV, II, 1*, 1951, p. 198-199; idem, *SCIV, III*, 1952, p. 194.

76 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

77 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 17.

78 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit.,Materiale, VI*, 1959, p. 337.

79 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 33.

80 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 44.

81 M. Florescu, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 395-396.

82 Idem, p. 168-169.

83 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 30-31; idem, *op.cit.,SCIV, VI, 1-2*, 1955, p. 243-245.

84 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 23.

85. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nägler, M. Rill, *Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1978 la Șura Mică (jud. Sibiu), Materiale*, Oradea, 1979, p. 150.

86 C. Preda, M. Butoi, *Așezarea geticã de la Sprîncenata(jud. Olt) Sãpãturile din 1978, Materiale,* Oradea, 1979, p. 116-117.

87 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 48; R. și Ec. Vulpe, *op.cit.,Dacia, I,* 1924, p. 166-233.

88 N. Lupu, *op.cit.,Materiale, IX,* 1970, p. 237.

89 I. H. Crișan, *op.cit.*, Arad, 1978, p. 42, 77, 80

90 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., SCIV, III,* 1952, p. 306.

91 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 27.

92 Fl. Anastasiu, V. Sîrbu, *op.cit., Materiale,* Oradea, 1979, p. 100.

93 N. Lupu, *op.cit., Materiale, IX,* 1970, p. 237.

94 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 31-34; idem, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 308-310; idem, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 321-327; D. Antonescu, *Arhitectura,* 5, 1979, p. 55-57.

95 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor,* Cluj-Napoca, 1983, p. 26.

96 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 310.

97 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, VI, 1-2,* 1955, p. 244; idem, *op.cit., Materiale, VIII,* 1962, p. 324.

98 G. Trohani, *Cercetări arheologice, I,* 1975, p. 152, fig. 2.

99 Vetre cu ornamente la Piscu Crãsani prezentate de N. Conovici la Simpozionul de tracologie de la Craiova 1983.

100 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I, 1,* 1950, p. 50.

101 V. Leahu, *Cercetări arheologice, în București, I,* 1963, p. 30.

102 C. Mătasă și M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 30.

103 C. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia, Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramicã,* Deva, 1970, p. 74, 75.

104 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nägler, M. Rill, *op.cit., Materiale,* Oradea, 1979, p. 151, fig. 2.

105 Întreaga bibliografie la I.H. Crișan, *Ceramica daco-geticã,* București, 1969, p. 233-248.

106 La nici unul din sanctuarele rotunde cercetate pînã în prezent autorii descoperirilor nu constatã existența urmelor de acoperiș. Discuțiile însã continuã, avînd în vedere cã urmele acestora nu pot constitui depuneri foarte groase fiind vorba de cenușã finã sau cãrbune de lemn, existente la toate aceste sanctuare, care au sfârșit, de obicei, prin incendii. O încercare de reconstituire a acestora cu acoperiș a fost fãcutã de arhitectul Dinu Antonescu, *Arhitectura, 2-3,* 1977, p. 90-93; idem, *Arhitectura, 3,* 1978, p. 53-57; idem, *Le calendrier de Grãdiștea Muncelului, Thraco-Dacica, II,* 1981, p.. 209-212, fig. 1.

107 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., SCIV, III,* 1952, p. 283-287; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romanã,* Cluj, 1972, p. 235-240, 260-262.

108 C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 336-337, fig. 6.

109 H. Daicoviciu, *op.cit.*, Cluj, 1972, p. 261, fig. XXXII.

110 Idem, p. 235-260.

111 H. Daicoviciu, *Un sanctuar circular dacic la Fețele Albe, Apulum, IX,* 1971, p. 257-262.

112 I.H. Crișan, *Sanctuarul dacic de la Pecica, A.M.N., III,* 1966, p. 92-95, fig. 1-2.

113 G.I. Smirnova, *Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu, SCIVA, 27, 3,* 1976, p. 309-317, fig. 1,3.

114 V. Ursachi, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 178-181.

115 H. Daicoviciu, *Il tempo calendarie dacico di Sarmizegetusa, Dacia, N.S.IV,* 1960, p. 231-254; idem, *Nouvelles données concernant le sanctuaire-calendrier dace, Dacia, N.S., IX,* 1965, p. 283-287.

116 Săpături V. Ursachi.

117 Ibidem

118 V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I,* 1968.

119 Săpături V. Ursachi.

120 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 32-33; idem, *op.cit., Materiale, VI,* 1957, p. 308-309; idem, *op.cit., Materiale, VII,* 1960, p. 327-328.

121 C. Daicoviciu, *op.cit.*, București, 1954, p. 50-55, fig. 17-20.

122 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 106-108; idem, *op.cit., A.M.N.*, p. 92.

123 Vezi nota 4.

124 D.V. Rosetti, *Câteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor,* București, 1932, p. 12, fig. 23; R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 33.

125 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 18-19.

126 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

127 Informații primite de la Al. Vulpe.

128 Idem.

129 Informație primită de la N. Conovici.

130 M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman), A.M., VII, p. 241-258.*

131 D. Berciu, *Buridava dacică,* București, 1981, p.. 80.

132 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I, 1,* 1950, p. 50; idem, *SCIV, II, 1,* p. 196-197.

133 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia, 2,* 1972, p. 100.

134 M. Babeș, M. Constantinescu, *Raport asupra săpăturilor de la Cîrlomănești (jud. Buzău), Materiale,* Oradea, 1979, p. 148.

135 N. Gostar, *Cetăți,* p. 32-33.

136 V. Leahu, *op.cit., C.A.B., I,* 1963, p. 30; idem *C.A.B., II,* 1965, p. 58, 60.

137 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, 1-2,* 1955, p. 245, 247; idem, *Materiale, III,* 1957, p. 231, *Materiale, VII,* 1961, p. 324, 327; idem, *Materiale VIII,* 1962, p. 459.

138 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 79-81.

139 V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 119.

140 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 25-27.

141 Tacitus, *De origine et situ Germanorum, XVI, 3.*

142 I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1981, p. 31.

143 Idem *op.cit., A.M.N., IX,* 1972, p. 121-122; M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 33, 36-37.

144 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 33.

145 Săpături V. Căpitanu și V Ursachi.

146 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 277-351.

147 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 33-34.

148 I.H. Crișan, *op.cit.*, Arad, 1978, p. 77-78.

149 H. Daicoviciu, *op. cit., Materiale,* VII, 1961, p. 309-310.

150 M. Ignat, *Vestigiile geto-dacice de la Zvorîștea și semnificația lor, Anuarul Muzeului Județean Suceava, X,* 1983, p. 399-407.

151 M. Macrea, M. Rusu, *Der dacische Freidhof von Porolissum, Dacia, N.S., IV,* 1960, p. 201-229; M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolisseum, Materiale, VII,* 1961, p. 362-371; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Șantierul arheologic Porolisseum, Materiale, VIII,* 1962, p. 485-492.

152 I. H. Crișan, *Ziridava,* 1978, p. 82,;idem, *op.cit.,Apulum, VI,* 1967, p. 111-118.

153 I. H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 83.

154 R. Vulpe, *op.cit.,SCVI, I,1, 1950, p. 50.*

155 H. Daicoviciu, *op.cit.,Cluj,* 1972, p. 218-219.

156 S. Teodor, *op.cit., A.M., VIII,* 1975, p. 132.

157 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi

158 Gh. Bichir, *op.cit.*, 1973, p. 141.

159 Idem, p. 137-141.

160 Cornelia Stoica, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 195.

161 Informații V. Sîrbu

162 V. Ursachi, *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad, jud. Bacău, Materiale,* Tulcea, 1980, p. 178-182.

163 Ptolemeu, *Geografia, III,10, 8, Izvoare privind istoria României,* București, 1964, p. 555.

164 V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos,* extras din *A.R.M.S.I., seria II, tom. XXXVI,* 1913; R. Vulpe, *Piroboridava: Considerații arheologice și istorice asupra cetățuii de la Poiana în Moldova de Jos,* București, 1931; R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 253-351; R. Vulpe și colaboratori, *Activitatea Șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950, SCIV,I,* 1951,p. 177-216.; R. și Ec. Vulpe, *op.cit.,Dacia, I,* 1924, p. 166-223; I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924; V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului, Carpica, II,* 1969, p. 93-130; idem,

*op.cit., Crisia,*1972, p. 97-114; V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 171-184; *idem, op.cit., Memoria Antiquitatis, I,* 1968, p. 105-119.

165 I. Berciu, *La citadelle dacique de Căpîlna, Dacia, N.S., IX,* 1965, p. 201,232; M. Macrea, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei,* București, 1966; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivei, Celticum, XII,* Rennes, 1965, p. 115-146; I. Berciu, V. Moga, *Contribuția Muzeului de istorie din Alba Iulia la cunoașterea culturii dacice, Crisia,* 1972, p. 65-71.

166 S. Dumitrașcu, *Cetăți dacice în Crișana, Crisia,* 1972, p. 121-148.

167 I. H. Crișan, *Ziridava, Apullum, V,* 1964, p. 127-135;idem, *Ziridava,* Arad, 1978; V. Boroneanț, *Săpăturile de la Cladova, com. Păuliș, jud. Arad, Materiale,* Tulcea, 1980, p. 13-15.

168 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981; P.. Gheorghe, *Așezarea daco-getică de la Socu-Bărbătești, Materiale,* Tulcea, 1980,p. 186-190.

169 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, VI, 1-2,* 1955, p. 239-269; idem, *Materiale, III,* 1957, p. 227-249; idem, *Materiale, V,* 1959, p. 339-349; idem, *Materiale, VI,* 1960, p. 308-324; idem, *Materiale, VII,* 1961, p. 323-336; idem, *Materiale, VIII,* 1962, p. 456-460; idem, *op.cit.,* București, 1966; M. Babeș,*op.cit., Dacia, XIX,* 1975, p. 125-140; V. Sîrbu, Fl. Anastasiu, *Cercetările arheologice de la Grădiștea, jud. Brăila, Materiale,* Tulcea, 1980, p. 209-218.

170 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959,p. 375-382; N. Gostar, *Cetatea dacică de la Piatra Neamț-Bîtca-Doamnei, Omagiu lui P. Constantinescu-Iași,* București, 1965; idem, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos, Apulum, V,* p. 137-149; idem, *op.cit.,* București, 1969; R. Vulpe, *op.cit., Dacia, VII-VIII,* 1937-1940; A. C. Florescu, *Aspecte ale civilizației dacice în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni,* comunicare la Colocviul de tracologie Baia Mare, 10-13 mai 1982; idem, la sesiunea științifică a Complexului Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț, martie 1983; N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Sendreni-Barboși, Materiale, VIII,* p. 505-511.

171 A se vedea datarea așezărilor de la Poiana, Răcătău și Brad, care încep în sec. IV î.e.n. și se termină la începutul sec. II e.n., pe cînd fortificațiile acestora aparțin doar sec. I î.e.n. și poate începutului sec. I e.n.

172 Este vorba de marile evenimente legate de constituirea statului centralizat condus de Burebista, dezmembrarea acestuia, expedițiile lui Sextus Aelius Catus și Tiberius Silvanus Aelianus și războaiele daco-romane de la sfîrșitul sec. I e.n. și începutul sec. II e.n.

173 R. Vulpe, *op.cit.,* București, 1931; Al. Vulpe, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia, Studii Clasice, VI,* 1964, p. 233-246; V. Ursachi, *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 177; idem, *op.cit., M.A., I,* 1969, p. 115-116; V. Căpitanu și V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 93-130.

174 V. Căpitanu și V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 97-111.

175 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 253-276, fig. 4.

176 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 32-33.

177 A. C. Florescu, M. Florescu, comunicare la Baia Mare, 1982 și Piatra Neamț 1983.

178 A. Nițu și M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 375-382.

179 Săpături Virgil Mihăiescu-Bîrliba, inedit.

180 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p..34-35; S. Sanie, *Unele considerații asupra cetății dacice de la Barboși, Studia Antiqua et Archaeologica, I,* 1983, p. 146.

181D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României,* București, 1967, p. 287-338.

182 A. C. Florescu, *op.cit., Cercetări Istorice, II,* 1971, p. 103-118; A. C. Florescu, I. Melinte, *Cetatea traco-getică din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. de la Moșna (jud. Iași), SCIV, 19,* 1969, p. 129 și urm. ; M. Brudiu, P. Păltînea, *Cetatea traco-getică de la Brăhășești, A.M., VII,* p. 225-239; V. Bazarciuc, *Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate de Muzeul Orășenesc Huși în anul 1978, Materiale,* 1979, p. 127-131; idem, *Cetatea geto-dacă de la Bunești-Dealul Bobului, jud. Vaslui, Materiale,* Tulcea, 1980, p. 164-177; S. Teodor, *Cetatea traco-getică de la Arsura (jud. Vaslui), Materiale,X,* p. 53-60.

183 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1970, p. 164-177.

184 Situația este edificatoare la Răcătău unde marea majoritate a pieselor întregi sau întregibile s-au descoperit în gropi. La fel și la Poiana. Numărul mai mic de piese întregi descoperite la Poiana sau Brad în comparație cu cele de la Răcătău se datorește unei mai intense locuiri la cele două, unde stratul de cultură arheologic este mai gros și conține un număr mult mai mare de niveluri de distrugeri sau refaceri, care au frămîntat materialele.

185 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci,* Cluj-Napoca, 1979, p. 20-35; M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 89-93.

186 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj-Napoca, 1979, p. 62-63.

187 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II, 1,* 1951,p. 200 și fig. 21/2.

188 V. Căpitanu și V.Ursachi, *Crisia, 2,* 1972, p. 113, fig. 17/9.

189 N. Gostar, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași,* 1965, p. 84; idem, *Apulum, V,* 1965,p. 141.

190 D. V. Rosetti, *op.cit., SCIV, XI, 2,* 1960, p. 392.

191 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 26.

192 R. și Ec. Vulpe, *Dacia, I,* 1924, p. 219, fig. 47/24, 48/9.

193 I. Glodariu, *op.cit., A.M.N., XII,* 1975, nr. 37; C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., SCIV, IV,* 1953, p. 169.

194 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., Materiale, VI,* 1960, p. 335.

195 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 29, Pl. 10/9.

196 Săpături I. Ioniță și V. Ursachi.

197 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 45.

198 Ibidem

199 I. H. Crișan, *Burebista și opera sa,* București, 1977, p. 393; M. Cicikova, *Au sujet du soc thrace, Apulum, VII, 1,* 1968, p. 117-122; H. Daicoviciu, *op.cit.*, Cluj, 1972, p. 172.

200 I. Antonescu, *Depozitul carpic de la Negri și implicațiile sale istorice, Carpica,I,*1968, p. 189-197.

201 V. Pârvan, *Getica,* București, 1926, p. 782, pl. XXXVI, fig. 1; Câteva exemplare de fier de plug de tip celtic se află în colecțiile Institutului de Arheologie din Iași, care provin de la Oniceni, jud. Neamț - informații S. Teodor.

202 M. Cicikova, *op.cit., Apulum, VII, 1,* 1968, p. 117-122.

203 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II, 1,* 1951,p. 200 și fig. 21/1.

204 I.Glodariu, *op.cit., A.M.N.,IV,* 1967,p. 472.

205 D.V. Rosetti. *op.cit.*, p. 392.

206 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, 1979, p. 63.

207 C. Daicoviciu și colaboratori *op.cit., SCIV, IV,1-2,* 1953, p. 169.

208 I. H. Crișan, *Studii și Comunicări, Sibiu,12,* 1965,p. 214.

209 Supra 203

210 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi

211 Supra 205

212 S. Teodor, P. Sadurschi, *Inventaria Archaeologica,XI,* 1979; S. Teodor, *op.cit., Dacia, N.S., 24,* 1980, p. 133-150.

213 M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 93.

214 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi

215 R. Vulpe, , *op.cit., Materiale, III,* 1957, p. 234; idem, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 332.

216 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit., SCIV, I, 1,*1950, p. 146; idem, *SCIV, III,*1952, p. 300; idem, *SCIV, IV,1-2,* 1953, p. 169; idem *SCIV, VI,1,* 1955,p. 202.

217 I. Berciu, *op.cit.*,p 52; I. Berciu, Al. Popa, *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie 1964, București, I,* 1970, p. 263,268.

218 Supra 213

219 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj,1979, p. 73.

220 Idem p. 75.

221 Idem, pl. 66/2,5,9,19.

222 M. Turcu, *op.cit.*, București,1979, p. 93 și pl. IV/1-2.

223 I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *op.cit.*,Cluj, 1979, p. 83.

224 N. Gostar, *op.cit., Apulum, V,* 1965, p. 141; idem, *op.cit.*, București, 1969,p. 21.

225 Gh. I. Petru-Govora, *Materiale, IX,* 1970,p. 473.

226 I. Berciu, *op.cit.*, p. 52.

227 K. Horedt, C. Seraphim, *op.cit.*, fig.67/17-18.

228 I. Berciu, Al. Popa, *op.cit.*, p. 154; I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 217.

229 I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 84.

230 Idem,p 89-90.

231 Ibidem

232 Ibidem

233 V. Leahu, *op.cit.*, *C.A.B., I,* 1963,p. 30, fig. 21/1.

234 R. Vulpe, *op.cit.*, *SCIV, II, 1,* 1951, p. 205.

235 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi

236 N. Gostar, *op.cit.*, *Apulum, V,* 1965, p. 141.

237 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.

238 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit.*, *SCIV, VI, 1-2,* 1955, p. 202, 212; I. Glodariu, *op.cit.*, p. 111, nr. 36.

239 I. Berciu, *op.cit.*, p. 52.

240 I. Berciu, Al. Popa, *op.cit.*, *SCIV, XIV, 1,* 1963, p. 155.

241 Idem, p. 154.

242 N. Lupu, *op.cit.*, p. 42.

243 Săpături I. Ioniță și V. Ursachi, material inedit.

244 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 51-52.

245 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 92-93.

246 N. Gostar, *op.cit.*, *Apulum, V,* 1965, p. 141; idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 21.

247 Supra 239.

248 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit.*, *Materiale, III,* 1957, p. 274.

249 Idem, *op.cit.*, *SCIV, III* 1952, p. 301.

250 I. Berciu, Al. Popa, *op.cit.*, p. 154.

251 C. Daicoviciu și colaboratori, *op.cit.*, *SCIV, I,* 1950, p. 146.

252 M. Macrea, *op.cit.*, *Materiale, VII,* 1961, p. 369.

253 I. Glodariu. E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 93.

254 Idem, p. 92.

255 C. Daicoviciu și colab., *op.cit.*, *SCIV, III,* 1952, p. 301, fig. 22.

256 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 87.

257 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 84-97.

258 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 99.

259 I. Berciu, *op.cit.*, p. 52.

260 La Răcătău s-au descoperit creuzete, unele cu urme de metal topit în interior, zgură sau obiecte în curs de prelucrare-săpături V. Căpitanu și V. ursachi.

261 R. Vulpe, *op.cit.*, *SCIV, II, 1, I1951,* p. 203-204.

262 N. Gostar, *op.cit.*, *Apulum, V,* 1965, p. 141.

263 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.

264 Supra 257.
265 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 36-57.
266 R. Vulpe, *op.cit.*, *SCIV, II, 1,* 1951, p. 204, fig. 23/7.
267 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 125, fig. 31.
268 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 218 și fig. 27/19.
269 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.
270 M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 96.
271 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 113.
272 Idem, p. 114.
273 Idem, p. 118.
274 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie,* p. 85, pl. V/5; H. Daicoviciu, *op.cit.*, Cluj, 1972, p. 27.
275 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
276 I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 115.
277 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 50, pl. 39/11.
278 J. Kostrzewski, *Les origines de la civilisation Polonaise, prehistorique-protohistoire,* Paris, 1949, p. 150, fig. 62.
279 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 335-338.
280 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
281 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 21.
282 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.
283 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p.
284 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 119.
285 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 127, fig. 31.
286 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 335.
287 M. Macrea, *op.cit.*, p. 22.
288 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 120.
289 Ibidem.
290 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 38, pl. 17/10.
291 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 143.
292 Ibidem.
293 Săpturi V. Căpitanu, V. Ursachi.
294 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 109.
295 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 29 și fig. 22/6.
296 K. Horedt, C. Seraphim, *op.cit.*, fig. 62, 68.
297 I.H. Crișan, *op.cit.*, Arad, 1978, p. 143.
298 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 99.

299 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 54.

300 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 21.

301 E. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36, fig. 15.

302 S. Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de le Clit, Lucrări Științifice,* Oradea, 1970, p. 154 și pl. II/7.

303 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 75 - Autorii notează un exemplar cu verigă sau inel dar se îndoiesc de datarea lui.

304 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 337 și fig. 117.

305 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 54.

306 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 21.

307 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 54.

308 C. Daicoviciu și colab., *op.cit., Materiale, III,* 1957, p. 274.

309 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 21.

310 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.

311 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.

312 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 86-87.

313 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 99.

314 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 336, fig. 11/12.

315 M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 100, fig. 13/3.

316 Idem, p. 101.

317 I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană,* Cluj-Napoca, 1974, p. 54 și tabel 3.

318 În colecțiile Muzeului din Piatra Neamț.

319 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.

320 S. Sanie, *op.cit.*, Iași, 1981, p. 177.

321 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 41 și pl. 32/3.

322 Supra 317.

323 H.J. Eggers, *Der Römische Import im freien Germanien, Band, 1,* Hamburg, 1951.

324 Idem, *Eine römische Kasserolle aus der Weser bei Bremen und ihr Kreis, Sonderchuck aus Bremer Archäologische Blätter 4* (1965), p. 18-38, fig. 2/24.

325 Idem, *op.cit.*, Hamburg, 1951, p. 82, nr. 110, Tafel 12/136; Klinàt-Jesen, O, *La trouvaille de Kjaerungaard, Acta Archaeologica, XII,* 1941, p. 144.

326 H.J. Eggers, *op.cit.*, Hamburg, 1951, Tafel 13/151.

327 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 60.

328 Idem, p. 64.

329 În general nepublicate, aceste materiale sunt foarte frecvente în inventarul așezărilor amintite.

330 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 146.

331 Presupunem existența acestor ateliere în zona în care se află acest material din abundență, la curbura Carpaților.

332 D. Alicu, E. Nemeș, *Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, A.M.N., XIX,* 1982, p. 350 și pl. XIII/2.

333 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 111.

334 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 64 și fig. 20.

335 Ibidem.

336 R. și Ec. Vulpe, *Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 316, 317, fig. 102/2.

337 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 40 și fig. 30/13.

338 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 147.

339 D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *Descoperiri și însemnări de la Buridava Dacică, I, Thraco-Dacica, IV, 1-2,* 1983, p. 109-111 și fig. 1/1, 2/4.

340 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 95.

341 S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca,* 1974, p. 22.

342 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 35.

343 Supra 341.

344 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi,* Cluj, 1972, p. 58-59.

345 Piese asemănătoare au fost descoperite în multe așezări carpice, printre care cele de la Văleni-Botești, Gabăra-Moldoveni, Aldești, Săbăoani - săpături V. Uersachi, inedite. De asemenea. în așezarea de la Poiana-Dulcești cf. Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 95.

346 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 321, fig. 102/11,12.

347 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 64, fig. 50/1,2.

348 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 42, 45-47, pl. 18/3; 27/1,4, 74/3.

349 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 147.

350 M. Babeș und Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Germanische latènezeitliche "Tenérböcke" aus Moldau, Sonderchuk aus 51-52,* Bericht der Römische Germanischen Kommission 1970-1971, Berlin, 1972, p. 176-196.

351 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 42, 45-47.

352 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 95.

353 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 147, pl. 107-109.

354 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1950; idem, *op.cit., SCIV, I,* 1951; D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 42.

355 Vârfuri de săgeți s-au descoperit în toate așezările dacice, printre care: Răcătău, cf. V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 33; Poiana, cf. R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 334, fig. 113; Ocnița, cf. D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 29, 38, 50, pl. 8/8, 10; 20/8,9,11,12; 37/3,4; Pecica, cf. I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p.

142, 143. Bibliografia completă la I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 135-136.

356 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 133.

357 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 333, fig. 114/1,2,11,12.

358 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 54.

359 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 36.

360 C. Daicoviciu și colab., *op.cit., SCIV, IV, 1,* 1953, p. 169; idem, *op.cit., Materiale, III,* 1957, p. 259.

361 I. Nemeti, *Weitere Augaben über die keltischen Gräberfelder von Ciumești und Sanislău (Kreis Satu Mare), Dacia , N.S., XIX,* 1975, p. 243-248 și fig. 3/2.

362 S. Mithay, *Veszprém Megyei Múzeumoh Kosleménye, 5,* 1966, fig. 10. 12.

363 I. Nemeti, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 248.

364 Idem, *Contributions concernant le facies Latènien du nord-ouest de la Roumanie a la lumière de découvertes celtiques de Pișcolt (dépt. de Satu Mare), Alba Regia, XIV,* 1975, p. 189.

365 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 167.

366 Supra 182.

367 Margini de scut au fost descoperite în mai multe așezări dacice, majoritatea nepublicate. Printre acestea mai multe în cetatea de la Răcătău-săpături V. Căpitanu, V. Ursachi și la Bîtca-Doamnei, cf. S. Sanie, *op.cit., Iași,* 1981, p. 61.

368 I. Nemeti, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* p. 247, fig. 3/9.

369 Martin John, *Der Resterfporn feine Entftehung und früihefte Entwicklung,* Leipzig, 1921, pl. I.

370 H. Daicoviciu, *Iliri și daci,* Cluj-București, 1972, p. 173, pl. 50.

371 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 127, fig. 33; idem, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 113, fig. 17/2; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 39/7; 45/9,10.

372 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 336, fig. 116/10,11,13.

373 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 21, fig. 11.

374 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești, Materiale, V,* 1959, p. 342, fig. 11/5; idem, *op.cit.*, București, 1966, p. 36, fig. 29.

375 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 29, 38, pl. 12/18; 30/4,7; 39/5; 96/17,24.

376 K. Horedt, C. Seraphin, *op.cit.*, fig. 65/13.

377 N. Lupu, *op.cit.*, p. 20.

378 I. Berciu, Al. Popa, *op.cit.*, p. 288, fig. 12/12-16.

379 O piesă asemănătoare, dar încrustată cu argint, a fost descoperită la Ocnița, cf. D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 91/18.

380 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 45/12,13.

381 Al. Vulpe, *La nécropole tumulaire de Popești. Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 201, fig. 11/4; 16/2.

382 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 265, pl. 91/18; 92/9.

383 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 125, fig. 73/22-24, 29-31.

384 Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile,* București, 1967, p. 67, pl. XXI, XXII; Al. Vulpe, Eug. Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture geto-dacique dans la zone subcarpatique Vîlcea-Argeș (La nécropole tumulaire de Tigveni) Dacia, N.S., XVI,* 1972, p. 86, fig. 4/2; 13/5; Al. Vulpe, *op.cit., Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 208, fig. 18/5.

385 I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania,* București, 1969, p. 111.

386 E. Moscalu, *Ceramica traco-getică,* București, 1983, p. 22-27.

387 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 109.

388 Idem, p. 57.

389 Idem, p. 75-77.

390 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 46, 47.

391 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 285, fig. 30/4.

392 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 5.

393 S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, p. 175, fig. 6,7.

394 C. Preda, *Un nou aspect al începutului epocii Latène în Dacia (descoperirile de la Alexandria), SCIV, XI,* 1961, p. 26, fig. 1/1; 2/10.

395 D. Berciu, E. Moscalu, *SCIV, 23,* 1972, 4, p. 636, fig. 2/1.

396 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XVIII/1-6.

397 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, I,* 1953, p. 277, fig. 276.

398 E. Bujor, *op.cit., Materiale, III,* 1957, p. 251, pl. I/5.

399 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, p. 204, fig. 10; 217, fig. 26.

400 G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VI-e ou I-er siècle au n.è., Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 152, fig. 5/11-16.

401 C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia-orașul Gh. Gheorghiu Dej, Sesiunea muzeelor,* București, 1971, p. 240, fig. 2/1.

402 Al. Vulpe, *op.cit.*, București, 1967, p. 52-53, pl. XII/16, 17, 23.

403 A. Rădulescu, *SCIV, XXI,* 1961, 2, p. 390.

404 B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Șantierul Satu Nou, Necropola geto-dacă, Materiale, VIII,* 1962, p. 370-371, fig. 1/2,3.

405 G. Simion, Gh.I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice la Telița, Materiale, VIII,* 1962, p. 376, fig. 3/7-10.

406 S. Teodor, *op.cit., A.M., VIII,* 1975, p. 134, fig. 22/11; 29/7; 34/2,4.

407 M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV, VI, 1-2,* 1955, p. 184, fig. 13/3.

408 A. Buzilă, *Ceramica lucrată cu mâna de la Bîtca-Doamnei, M.A., II,* 1970, p. 245.

409 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 6/1,4; V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit. Carpica, II,* 1969, fig. 6.

410 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 293, fig. 49.

411 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924.

412 E. Bujor, *op.cit., SCIV, VII,* 1956, p. 248, fig. 4,5, *Materiale, V,* p. 375, pl. I/5.

413 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XXIX/8,9,12.

414 Idem, p. 108.

415 Idem, pl. XXVIII/1,4,7.

416 A. Buzilă, *op.cit., M.A., II,* 1970, fig. 11/2-11.

417 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 8/1,2.

418 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. LXXVI/2; LXXX/5,8,13,16.

419 Idem, pl. LXXVI/5,9; LXXVII/10,12.

420 Idem, pl. LXXVI/1,3,4,7,10,12; LXXVII/3; LXXVIII/8,10; LXXIX/5.

421 Idem, pl. LXXIX/9.

422 Idem, pl. LXXIX/1.

423 Idem, pl. LXXX/7,11,17,19.

424 Idem, p. 85.

425 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 87.

426 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XXII/1,2.

427 M. Irimia, *op.cit., Pontica,* 1968, p. 223, fig. 33; idem, *op.cit., Pontica, II,* 1969, p. 35, fig. 17.

428 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 70-72.

429 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 65-66.

430 B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *op.cit., Materiale, VIII,* 1962, p. 371, fig. 1/2.

431 D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului culturii Latène geto-dacice la Dunărea de Jos, Materiale, IV,* 1957, p. 284, fig. 5,6.

432 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, p. 206-207, fig. 12.

433 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 22/5,6; R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II,* 1951, 1, p. 184, fig. 13/3.

434 I.H. Crișan, *Die aufänge der Latènezeit bei den Geto-Daken, Dacia, N.S., XXII,* 1978, p. 150-151, fig. 2/3; 3/10.

435 ..... Idem ..... , *SCIV, IV,* 1953, 1-2, p. 131, fig. 20.

436 G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala, Peuce, II,* 1971, p. 111, fig. 17/a; 28/a.

437 M. Mircev, *Rannotrakiiskijat moghilen nekropol pri C. Ravna, I.A.I., XXV,* 1962, Sofia, p.

100, pl. IX/5; XVII/5; XXI/3.

438 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 43-48.

439 E. Moscalu *op.cit.*, București, 1983, p. 86.

440 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 86-88.

441 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 84.

442 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 118.

443 Idem, p. 119.

444 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 283, fig. 26/1,3,7.

445 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi, inedit.

446 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 20, fig. 26, 27; A. Buzilă *op.cit.*, *M.A., II,* 1970.

447 Material inedit în colecțiile Muzeului Focșani.

448 Fl. Anastasiu, V. Sîrbu, *Așezarea geto-dacă de la Grădiștea (jud. Brăila), Cercetările arheologice din 1978, Istros, I,* 1980, p. 165, pl. VI/1.

449 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*,*Dacia, I,* 1924, p. 207, fig. 36/1,2,4,6.

450 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 17.

451 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 33, pl. 25/3; 32/2.

452 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 118-122, pl. 33/5,7,8.

453 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 121.

454 R. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, N.S.,* 1957, p. 156.

455 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Crisia,* 1972, p. 103, fig. 6,7.

456 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., II,* 1970, p. 246.

457 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 283, fig. 26/3.

458 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924, fig. 127, 136; V. Pârvan, *Getica,* fig. 70-71.

459 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, p. 34, 35, fig. 7.

460 A.D. Alexandrescu, *Mormintele de la Zimnicea, Crisia,* 1972, pl. II/1.

461 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 119.

462 M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, *op.cit.*, *A.M., VII,* p. 217; M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman), Memoriam C. Daicoviciu,* Cluj, 1974, p. 289, fig. 2/1-5.

463 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 124.

464 Ibidem.

465 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 84.

466 Este vorba de exemplare de la Cluj-Mănăștur, cf. I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 70, pl. XVI/2; XVII/2; XVIII/2,3.

467 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 72.

468 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 80-81.

469 Al. Vulpe, *op.cit.*, București, 1967, p. 41.

470 S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești, Materiale, VII,* p. 203, fig. 1/3.
471 G. Simion, *op.cit., Thracica, III,* 1974, p. 295, fig. 2/a,b,d.
472 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 101, fig. 4/3.
473 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, fig. 42/4.
474 Idem, pl. 116; XIX/9,10; XXIV/3,9,10.
475 I. Andriețescu, *op.cit.,* București, 1924, fig. 116-121.
476 M. Irimia, *op.cit., Pontice, 2,* 1969, fig. 3,8.
477 Idem, *Pontice, I,* 1968, p. 208, fig. 15.
478 G. Simion, *Necropolele getice de la Enisala și Telița, Peuce, VI,* pl. XII/d.
479 Idem, pl. IX/c,d.
480 G. Trohani, *C.A., II,* 1976, p. 119, fig. 14/7,4.
481 A.D. Alexandrescu, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 23, pl. III/3.
482E. Moscalu, *op.cit.,* București, 1983, p. 70.
483 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 78, 79, fig. 28.
484 E. Moscalu, *op.cit.,* București, 1983, p. 74.
485 Idem.
486 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 11/2-8.
487 Hăbășești, București, 1954, p. 487, fig. 52/14.
488 E. Bujor, *op.cit., Materiale, III,* 1957, pl. I/3; idem, *op.cit., Materiale, V,* 1959, pl. I/1.
489 S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, fig. 20.
490 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 128-131.
491 Idem, p. 128.
492 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 25/12.
493 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, fig. 5/3.
494 I. Andriețescu, *op.cit.,* București, 1924, p. 54, fig. 131; V. Pârvan, *Getica,* fig. 83, 84.
495 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 83.
496 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 131.
497 E. Moscalu, *op.cit.,* București, 1983, p. 90.
498 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 280, fig. 25.
499 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi,
500 A. Buzilă, *op.cit., M.A., II,* 1970, p. 246-247.
501 Material inedit în colecțiile Muzeului Focșani.
502 Fl. Anastasiu, V. Sîrbu, *op.cit., Istros, I,* 1980, pl. VI/4,6.
503 I. Andriețescu, *op.cit.,* București, 1924, p. 54, fig. 131; V. Pârvan, *Getica,* fig. 83-84.
504 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VIII,* 1962, p. 458, fig. 1/3.
505 I.H. Crișan *Ziridava,* Arad, 1978, p. 125.
506 M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani, Materiale, I,* 1953, p. 189, pl.

IX/6d.

507 M. Irimia, *op.cit., Pontice, II,* 1969, p. 209, fig. 17/a.

508 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 131-132.

509 Idem, p. 77.

510 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 36.

511 Idem, p. 37.

512 Supra, 440.

513 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 283, fig. 27.

514 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 135-137.

515 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, pl. XXVI/7.

516 C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț, Materiale, VII,* 1961, p. 341, fig. 3/9.

517 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 13/3.

518 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 42.

519 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 163.

520 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.

521 D. Popescu, *op.cit., Dacia, N.S.,* 1958, p. 185.

522 V. Pârvan, *Getica,* fig. 123, 127.

523 Supra, 451.

524 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 137.

525 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 127.

526 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XXXI/2,6.

527 E. Moscalu, *op.cit.*, București, p. 70-71.

528 I.H. Crișan, *În legătură cu cuptoarele de ars ceramică la daco-geții din epoca Latène, Apulum, VI,* 1967, p. 111-118.

529 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 53.

530 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 161.

531 G. Simion, *op.cit., Peuce, II,* 1971, p. 75, fig. 7/a.

532 E. Bujor, *op.cit., Materiale, V,* p. 375, pl. I/5; idem, *op.cit., SCIV, 3-4,* 1955, p. 577, pl. II/1.

533 N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *Brăilița,* 1968, p. 33, pl. 63/6.

534 G. Simion, *op.cit., Peuce, VI,* 1977, p. VIII/b,c.

535 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 287, fig. 36.

536 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 101, fig. 6; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 10.

537 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924, p. 13, fig. 25; N. Conovici, C. Mușețeanu, *op.cit., SCIV, 26,4,* 1975, p. 542.

538 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 161-163; idem, *Zirídava,* Arad, 1978, p. 129.

539 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 292, fig. 45, 47,48.
540 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, fig. 5/1,2,4; V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 7-9; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 14-21.
541 A. Buzilă, *op.cit., M.A., II,* 1970, p. 241-242.
542 R. Vulpe, *op.cit., Dacia, VII-VIII,* 1937-1941, p. 53, fig. 38/1-11.
543 Material inedit în Muzeul Focșani.
544 A. Nițu, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 379, fig. 4/10,12.
545 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 153-161; idem, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 128-129.
546 Idem, p. 108, pl. XXVIII/13.
547 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 62, pl. XXXII/1,2,5,7,8,9.
548 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
549 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 299, fig. 64/6.
550 I.H. Crișan. *Ziridava,* Arad, 1978, p. 139, pl. 39/2,6.
551 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 135, pl. LVI/2.
552 Material inedit în colecțiile Muzeului din Tecuci.
553 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
554 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924, fig. 185.
555 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 135.
556 A. Buzilă, *op.cit., M.A, II,* 1970, p. 243, fig. 27/2,3.
557 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 28.
558 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. LVI/2.
559 Idem, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 127, pl. 73.
560 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 87-88.
561 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 182-183; idem, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 131.
562 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 283, fig. 27/5.
563 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 103.
564 A. Buzilă, *op.cit., M.A., II,* , 1970, p. 243-244, pl. 25/3; 25/1-3.
565 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 87.
566 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești, Materiale, III,* 1957, p. 235, fig. 10.
567 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 290, fig. 43/11-16.
568 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 102, fig. 5/5.
569 I.H. Crișan, *op.cit.*, Arad, 1978, p. 140.
570 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
571 Materiale inedite în colecțiile Muzeului din Tecuci.
572 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
573 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, fig. 22.
574 Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani,* București, 1880, tabel k, fig. 1/14; D. Berciu, *Zorile*

istoriei în Carpați și la Dunăre, București, 1966, fig. XXVIII/2; XXVIII; I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 209, fig. 115; A.D. Alexandrescu, *Thracica, III,* Sofia, 1975, p. 63, fig. 7.

575 C.N. Mateescu, M. Babeș, *Cercetările arheologice și săpături de salvare la Fîntînele, SCIV, 19, 1968, 2,* p 289, fig. 5,6.

576 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 93-94.

577 A. Buzilă, *Despre ceramica daco-getică lucrata cu roata de la Bîtca-Doamnei, Piatra Neamț, M.A., IV-V,* 1972, p. 94, fig. 1/3,4; 16/2,3; 17/2.

578 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 106, 107, fig. 12,13.

579 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 281, fig. 63; R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, p. 146, fig. 20/1.

580 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, fig. 9/5.

581 M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 132.

582 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 34, pl. 14/1; 15/9.

583 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 184.

584 Idem, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 132, pl. 45, 55.

585 Idem, *op.cit.*, București, 1969, pl. LXXXIV/1-3; LXXXV/1-3.

586 Idem, p. 185.

587 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 93-97.

588 Idem, p. 96-97.

589 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 72-74.

590 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 141.

591 E. Moscalu. *op.cit.*, București, 1983, p. 108-109.

592 Supra 520.

593 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 108.

594 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 60/9,10; R. Vulpe, *op.cit., SCIV, III,* 1952, fig. 29/4.

595 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* fig. 25/6-8.

596 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1972-1973, p. 95, fig. 18; 19/1-4,6,7.

597 I. Andriețescu, *op.cit.*, București, 1924, p. 71, fig. 173, 174.

598 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 83, pl. 51/2.

599 K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza, Materiale, II,* 1956, p. 7-28, fig. 14/6.

600 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. CLXVII/2.

601 Idem, pl. CLXVII/4.

602 M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei,* 1966, p. 36, fig. 14.

603 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 134-135, fig. 38.

604 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 99, fig. 10; 11/9-11.

605 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
606 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 302, fig. 71/1.
607 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 34, pl. 18/2.
608 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 167.
609 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 97, 98.
610 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 167.
611 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 310, fig. 85/6.
612 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
613 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, fig. 8/2; 28/1; 31/2.
614 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 310, fig. 85/1,4,5,7,11.
615 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, p. 111, fig. 17; idem, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 104, fig. 8; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 30/1,2.
616 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 98, 99, fig. 8/1,3,4; 9/1-4.
617 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, Vi,* 1959, fig. 5/8.
618 Material inedit în colecțiile Muzeului din Focșani.
619 S. Sanie, *op.cit.*, Iași, 1981, p. 95; N. Gostar, *op.cit., Materiale, VIII,* 1962, fig. 2/2.
620 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 27,34, pl. 4/5; 6/5; 50/12; 53/5; 54/2-4.
621 N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca, Materiale, VII,* 1962, p. 482.
622 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 124, 125, pl. 16-21.
623 M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op.cit.*, 1966, fig. 50.
624 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 67, fig. 33-35.
625 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 73-78, pl. XCIX-CIII.
626 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 168.
627 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, fig. 28/1.
628 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
629 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 301, 305, fig. 70/2; 78/5,13.
630 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 54/1,6; 56/1,3.
631 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, pl. 20/1; 24/1;,2,4,6; 26/1,2,5.
632 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 117, 124, 165, 166.
633 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 100-107.
634 Idem, p. 109.
635 Idem, p. 104-105.
636 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 96, fig. 22/1-5.
637 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, VI,* 1969, fig. 18; idem, *op.cit., Crisia,* 1972, fig. 10/1.
638 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 309, fig. 83/5,7,8,10-17.
639 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, pl. 36/5; 35/9.

640 V. Căpitanu, V, Ursachi, *op.cit.*, *Crisia,* 1972, fig. 10/2.
641 R. Vulpe, *op.cit.*, *SCIV, II,* 1952, fig. 15/1.
642 M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, *op.cit.*, *A.M., VII,* 1972, p. 218; M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 285-299, fig. 4/6.
643 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XXXIX/1-3.
644 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. XXXIX/4.
645 M. Turcu, *op.cit.*, București, 1979, p. 126.
646 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 124.
647 Supra 572.
648 M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 294.
649 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 170.
650 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p.
651 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V,* 1973, p. 99, fig. 3/1.
652 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
653 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 84.
654 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924, fig. 154; V. Pârvan, *Getica,* fig. 104.
655 R. Vulpe, *op.cit.*, *Materiale, III,* 1957, p. 234, fig. 9; idem, *op.cit.*, *Materiale, VII,* 1961, fig. 3/2.
656 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 126, pl. 22-26.
657 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 178.
658 Idem, p. 180.
659 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 111-123.
660 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V,* 1973, p. 97, fig. 5/4,5.
661 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Carpica, II,* 1969, p. 110, fig. 16.
662 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 307, fig. 80/5.
663 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 4/9; 16/5; 64/1.
664 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 122, 123.
665 Idem, *op.cit.*, București, 1969, pl. LXXXII/4.
666 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 112-114.
667 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 113-115.
668 Idem, p. 179-180.
669 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V,* 1973, p. 97, fig. 5/5.
670 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
671 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V,* 1973, fig. 5/3.
672 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.
673 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, I,* 1924, p. 203, fig. 32.
674 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 5/1,4,5; 17/5,6; 61/5; 90/8,9; 93/2,5.

675 I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, pl. 95/2; 96/5-7,9-12.

676 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 180.

677 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V*, 1973, fig. 7/1.

678 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Crisia*, 1972, fig. 9/1.

679 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 298, fig. 60/7; I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 96/4-7,10,11.

680 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

681 Material inedit în Muzeul din Teuci.

682 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Crisia*, 1972, fig. 13/3; V. Căpitanu, *op.cit.*, *Carpica, VIII*, 1976, fig. 28/5.

683 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 298, fig. 60/11; I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 103/3-5.

684 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V*, 1973, fig. 4/3,4.

685 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 53/8; 56/2; 60/1,2; 95/9.

686 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Crisia*, 1972, fig. 15/2; idem, *op.cit.*, *Carpica, II*, 1969, fig. 25/1.

687 Material inedit în colecțiile Muzeului din Tecuci.

688 N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969, p. 20.

689 Materiale inedite în colecțiile muzeelor din Bacău și Tecuci.

690 V. Căpitanu, *op.cit.*, *Carpica, VIII*, 1976, fig. 27/5.

691 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 300, fig. 67/8.

692 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit.*, *Materiale, VI*, p. 380, fig. 6/1.

693 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V*, 1973, p. 99, fig. 33/1.

694 În colecțiile Muzeului din Piatra Neamț.

695 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, *Carpica, II*, 1969, fig. 22; idem, *op.cit.*, *Crisia*, 1972, p. 108, fig. 12/1.

696 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV*, 1927-1932, p. 298, fig. 60/8.

697 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit.*, *Materiale, VI*, 1959, p. 380, fig. 5/2.

698 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 8/5,7,12;12/13.

699 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V*, 1973, p. 94, 99, fig. 1/1; 3/4.

700 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 188.

701 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 67.

702 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

703 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 101.

704 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V*, 1973, fig. 3/4.

705 Supra, notele 632, 633.

706 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 183.

707 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 68.
708 R. și Ec. Vulpe, *op.cit.*, *Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 300, fig. 65.
709 A. Buzilă, *op.cit.*, *M.A., IV-V,* 1973, p. 99-100, pl. 13.
710 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
711 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 97/6.
712 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 61/2.
713 C. Daicoviciu, *op.cit.*, București, 1969, pl. CLXXXVII.
714 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. CLXXXVII.
715 Idem, p. 135.
716 C. Matasă șI.H. Crișan, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 346, fig. 6,7.
717 Material inedit în colecțiile Muzeului de istorie din Roman.
718 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 99, fig 12/1-3; 33/4-6.
719 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig.. 19-20; V. Căpitanu. *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 30/3-6.
720 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, fig. 19/3; I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 85/1; 86.
721 Material inedit în colecțiile Muzeului din Focșani.
722 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 171, fig. 85/2.
723 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 25/6.
724 I. Andrieșescu, *op.cit.*, București, 1924, p. 71, fig. 185; V/ Pârvan, *Getica,* fig. 144-145.
725 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, pl. LVI/1,3,5.
726 Idem, *Ziridava,* Arad, 1978, pl. 73.
727 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 99.
728 Material inedit în colecțiile Muzeului din Bacău.
729 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, fig. 19/5.
730 V. Pârvan, *Getica,* fig. 123-127.
731 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 138, pl. 40-41.
732 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 68.
733 Irina Casan Franga, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele "deliene" getice de pe teritoriul României, A.M., V,* p. 8-35,; R. Ocheșeanu, *Bolurile "megariene" din colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța, Pontice, 2,* 1969, p. 209-244. Aici și întreaga bibliografie a problemei.
734 I.C. Franga, *op.cit., A.M., V,* București, 1967.
735 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 137-138.
736 Idem, p. 139.
737 I.C. Franga, *op.cit., A.M., V,* 1967, p. 22-26.
738 Al. Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești, SCIV, 2,* 1965, p. 341-349.

739 I.C. Franga, *op.cit., A.M., V,* Bucureşti, 1967, p. 27.

740 I.H. Crişan, *op.cit.*, Bucureşti, 1969, p. 181, fig. 96/12.

741 R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 312.

742 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 31/1,2.

743 Gh. Bichir, *op.cit.*, Bucureşti, 1973, p. 85.

744 R. şi Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 301, fig. 69.

745 Săpături V. Căpitanu şi V. Ursachi.

746 I.H. Crişan, *op.cit.*, Bucureşti, 1969, p. 181-182, pl. LXXXII/5.

747 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 62.

748 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, fig. 5/1,2 - (le încadrează la strâchini)

749 D. Berciu, *op.cit.*, Bucureşti, 1981, p. 28, pl. 6/8.

750 I.H. Crişan, *op.cit.*, Bucureşti, 1969, p. 194.

751 Idem, p. 193-194.

752 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 313, fig. 9/6.

753 R. şi Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 308, fig. 81/3.

754 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 13/2; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 26/3.

755 E. Moscalu, *op.cit.*, Bucureşti, 1983, p. 137-142.

756 Idem, pl. XCVI-CI.

757 Exemplarul a fost prezentat la expoziţia organizată la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cu ocazia sesiunii ştiinţifice a Muzeului de istorie al Transilvaniei din anul 1981.

758 Săpături V. Căpitanu şi V. Ursachi.

759 O asemenea cană a fost descoperită la Călugăra-Bacău şi se află în colecţiile Muzeului judeţean Bacău, datată în sec. II-III e.n.

760 I.H. Crişan, *op.cit.*, Bucureşti, 1969, p. 172; idem *Ziridava,* Arad, 1978, p. 133, pl. 75-76.

761 Idem, p. 133, fig. 88/2,4.

762 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 21; idem, *op.cit., Crisia,* 1972, fig. 11/2.

763 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 96, fig. 3/3,5.

764 Supra 690.

765 Material inedit în colecţiile Muzeului din Roman.

766 E. Moscalu, *op.cit.*, Bucureşti, 1983, p. 132-137.

767 C. Preda, *op.cit., Dacia, N.S., III,* 1959, p. 178 şi urm., fig. 5/14.

768 Gh. Bichir, *op.cit.*, Bucureşti, 1973, p. 81; V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 58, fig. 34/4.

769 Gh. Bichir, *op.cit.*, Bucureşti, 1973, p. 81.

770 Ibidem.

771 Vasul dreptunghiular cu protomă reconstituit de la Răcătău se află în colecțiile Muzeului din Bacău.

772 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

773 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 79, 80.

774 V. Palade, *Un vas de cult din secolul al IV-lea e.n. în Moldova, SCIVA, 29. 2.* 1978, p. 283-288, fig. 1/1-5; 2/1.

775 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 80.

776 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 182.

777 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

778 Ibidem.

779 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 49/5; 51/6,7,9,11.

780 Materiale inedite în colecțiile Muzeelor din Tecuci și Bacău.

781 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 101.

782 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

783 În colecțiile Muzeului din Tecuci.

784 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 155, pl. XLVII/4,7.

785 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 101.

786 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

787 Ibidem.

788 Material inedit în colecțiile Muzeului din Tecuci.

789 R. Vulpe, *op.cit.*, București, 1966, fig. 5.

790 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 132, fig. 45/3.

791 S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice, Studii Dacice,* Cluj-Napoca, 1981, p. 176.

792 Idem, p. 178.

793 R. Vulpe, *Figurinele magice de la Poiana și captivii de pe reliefele de la Adamclisi, Analele Dobrogei, XII,* 1931, fasc. 1-12, p. 257-262.

794 V. Căpitanu, *Figurine geto-dacice de la Răcătău, Carpica, XV,* 1983, p. 141-152; V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 32.

795 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 319, fig. 99/1-2, R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II, 1,* 1951, p. 207; idem, *op.cit., SCIV, III,* 1952, p. 202; C.M. Tătulea, D. Vicoveanu, *Depozitul de piese de cult de la Poiana, Cercetări Istorice,* 1973, p. 143-150.

796 A. Nițu, M. Zamoșteanu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 378.

797 S. Sanie, *Cercetări arheologice la Dumbrava, Cercetări Istorice,* 1973, fig. 15/3-4; S. Sanie, *op.cit.,Studii Dacice,* Cluj-Napoca, 1981, pl. I.

798 V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacă de la Bunești-Dealul Bobului, Materiale,* Tulcea, 1980, p.

168, fig. 15.

799 Fl. Preda, V. Dupoi, *op.cit., Crisia, IX,* 1979, p. 77-87, fig. 1/1-2.

800 Cornelia Stoica, *Cercetări în așezarea geto-dacică de la Cătunu, jud. Dîmbovița, Materiale,* Oradea, 1979, p. 123, fig. 7.

801 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, VI,* 1955, *1-2,* p. 253; idem, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 313.

802 N. Conovici, *Câteva figurine antropomorfe getice descoperite la Piscul Crăsani (com. Balaciu, jud. Ialomița), SCIV, 25, 2,* 1974, p. 295-301, fig. 1/1-4.

803 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 211.

804 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 89-91, fig. 21/1-8.

805 S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca,* 1974, p. 22, fig. 26, 27.

806 *N. Conovici, op.cit., SCIV, 25, 2,* 1974, p. 299.

807 Supra 727.

808 S. Sanie, *op.cit., Studii Dacice,* Cluj-Napoca, 1981, p. 175-178.

809 Idem, p. 177.

810 C.M. Tătulea, D. Vicoveanu, *op.cit., Cercetări Istorice,* 1973, p. 145.

811 S. Sanie, *op.cit., Studii Dacice,* 1981, p. 186-187.

812 Idem, p. 187.

813 M. Babeș, *op.cit., SCIVA, 28, 3,* 1977, p. 319-352.

814 S. Sanie, *op.cit., Studii Dacice,* Cluj-Napoca, 1981, p.187-188.

815 Săpături V. Căpitanu, V. Ursachi.

816 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 136-148.

817 Idem, fig. 29.

818 Idem, fig. 145.

819 Idem, p. 148.

820 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 319, fig. 100/21-26.

821 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 45/1-8.

822 P. Gherghe, *Săpături din așezarea geto-dacă de la Socu Bărbătești, Materiale,* Oradea, 1979, p. 98, fig. 11.

823 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, pl. 21/8; 30/5,6; 49/6; 67/2; 90/7, 12; 91/5,6.

824 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, pl. 118/1-3.

825 Ceramică dacică pictată a fost descoperită în aproape toate așezările dacice de tip dava: Răcătău, Bîrca-Doamnei, Cozla, Piatra-Șoimului, Poiana, Cîndești-Vrancea, Piscu Crăsani, Popești, Ocnița, Socu Bărbătești, cetățile dacice din zona Munților Orăștiei, Pecica, Marca etc.

826 I. Berciu, V. Moga, *Ceramica pictată din cetatea dacică de la Piatra Craivei, Apulum, XII,* 1979, p. 70-75.

827 I.H. Crișan, *Mit geometrischen Mustern bemalte dakische Keramik aus Siebenbürgen,*

Dacia, N.S., X, 1966, p. 329-338; idem, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 112; M. Dărăbanț, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale, geometrice și zoomorfe, A.M.N., XVI,* 1979, p. 519-544; G. Trohani, *Ceramica geto-dacică pictată în așezările din Muntenia,* Comunicare la sesiunea "Cercetarea istorică permanență a vieții sociale", Piatra Neamț, 1981.

828 Apartenența unui fragment la un vas s-a făcut pe baza unor anumite părți ale vaselor, de regulă buza, pentru a se evita greșelile referitoare la numărul lor.

829 În acest sens a se vedea datarea diferită a ceramicii dacice pictate, cf. I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 197-202; M. Dărăbanț, *op.cit.*,1979, p. 523; D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 151.

830 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 197.

831 Ceramică dacică pictată s-a descoperit în multe așezări cercetate până în prezent și sunt consemnate în lucrările enumerate la autorii citați mai sus.

832 În acest sens am putea aminti faptul că unele așezări care încep în sec. I e.n. și continuă și în următorul, nu au ceramică pictată. Printre acestea amintim așezarea de la Dumbrava-Iași, cercetată de S. Sanie și cea de la Șura Mică, săpată de I. Glodariu și colaboratori de la Muzeele din Cluj-Napoca și Sibiu.

833 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978,

834 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981,

835 D. Tudor, *op.cit., A.M.V.,* p. 47.

836 Idem, p. 66, fig. 6/128.

837 S. Sanie, *op.cit.*, p. 149, fig. 30.

838 D. Tudor, *op.cit., A.M.V.,* 1967, p. 37-80; V. Eftimie, *Imports of stampel amphores in the lower Danubiean regions and a draft Rumanian corpus of amphora stamps, Dacia, N.S., III,* p. 195-215; I. Glodariu *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 27-38.

839 I.B. Zeest, *Keramiceskaia Bospora,* Moskva, 1960.

840 Idem, p. 74, pl. III/11b; IV/12.

841 Idem, p. 89, pl. XI/24.

842 Idem, p. 91, pl. XV/32; p. 96, pl. XIX/35.

843 Idem, p. 109, 113, 114, pl. XXVI/61; XXXII/77.

844 Idem, p. 90, pl. XIII/30.

845 Idem, p. 102, pl. XXIII/49.

846 Idem, p. 104-107, pl. XXIV/51-53; XXV/54; XXVI/62.

847 Idem, p. 110-112, pl. XXVIII/64,65; XXIX/67; XXX/72,73.

848 Idem, p. 82, 83, pl. IX/22.

849 Idem, p. 90, 104, 111, 113, pl. XIII/28-30; XXIX/50; XXIX/31; XXXII/76.

850 B.B. Kropotkin, *Rimskie importnîe izdelija v vostocinoi Evrope (IIv do, n.e. - V v n.e.), Arheologhiia SSSR, Svod, Arheologischi istocinikov vîpusk D1-27,* p. 167.

851 S. Sanie, *op.cit.*, p. 149-150.

852 S. Sanie, *op.cit.*, p. 52, fig. 20/9a și b; B.B. Kropotkin, *op.cit.*, p. 189, fig. 45/6.

853 B.B. Kropotkin, *op.cit.*, p. 179.

854 H.A. Thompson, Tafe, II, D 27.

855 Materiale inedite în colecțiile muzeului din Tecuci, descoperite în ultimele niveluri de la Poiana.

856 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi, inedit.

857 S. Sanie, *op.cit.*, p. 102-104, pl. 20/6, 7, 9.

858 E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, Dissertationes Pannonicae, II, 20,* 1942, pl. XIX/36-39.

859 B.B. Kropotkin, *op.cit.*, p. 179, fig. 38/3,4,6,7; Gh Popilian *Ceramica romană din Oltenia,* Craiova, 1976, p. 50-55.

860 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 50-52.

861 Idem, p. 214.

862 Materiale inedite în colecțiile Muzeului din Bacău.

863 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 214-216.

864 Ibidem.

865 Idem, p. 40-50.

866 P. Alexandrescu, *Histria, VI,* fig. 592, inv. 20036a, p. 598, pl. 67; S. Dimitriu, *Histria, I,* p. 439, fig. 348.

867 E. Moscalu, *op.cit.*, București, 1983, p. 128-129.

868 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 49, 50; S. Sanie, *op.cit.*, Iași, 1981, p. 51-56; Gh. Popilian, *op.cit.*, Craiova, 1976, p. 35-37.

869 E.A. Sîmonovici, *Neselenie staliți pozaneskifskovo țarstva,* Kiev, 1983; E. Bónis, *op.cit.*, pl. XXII/1-3; B.B. Kropotkin, *op.cit.*, p. 175, fig. 36/8,9.

870 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

871 I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, fig. 101.

872 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, p. 94, 99, fig. 1/1; 3/4.

873 I.C. Franga, *op.cit., A.M., V,* 1967, p. 16; Al. Vulpe, *op.cit., SCIV, 2, 16,* 1965, p. 340-351; Fl. Costea, *Cu privire la imitarea vaselor grecești și romane în sud-estul Transilvaniei, Studii Dacice,* 1981, p. 127-145.

874 S. Reinach, *Répertoire de la statuaire greque et romane, I,* Paris, 1897, p. 94, pl. 206.

875 Idem, p. 113, pl. 224.

876 Idem, p. 328, pl. 611.

877 Idem, *vol. II, 1,* Paris, 1897, p. 405, nr. 1.

878 Idem, p. 405, nr. 9.

879 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974,

880 Idem, p. 50-51.

881 Idem, p. 82.

882 Ibidem.

883 Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntuis des keltischen Latène in Rumänien, Dacia, XV,* 1971, p. 224, pl. 23/32, 42.

884 Idem, pl. 23/59; I. Nestor, E. Zaharia, *op.cit., SCIV, VI, 3-4,* 1955, p. 507, fig. 8/2.

885 Vl. Zirra, *op.cit.,* 1971, pl. 1/3,4; 3/3; 8/2; 15/3.

886 A.K. Ambroz, *Fibuli iuga evropenscoi ciasti SSSR, Arheologija SSSR D1-30,* Moscova, 1966, p. 12.

887 Vl. Zira, *op.cit.,* 1971, pl. 1/10; 3/12; 8/13, 14; 15/7-9; 16/5.

888 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, p. 206.

889 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 64.

890 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 175, fig. 11/3.

891 A.D. Alexandrescu, *A propos des fibules "thraces" de Zimnicea, Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 131-141, fig. 1,2.

892 Gh. Cantacuzino, G. Trohani, *Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov, C.A.,* București, 1979, p. 265, fig. 10/8; V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 171.

893 M. Babeș, *Problemes de la chronologie de la culture geto-dace, Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 134, nota 35; Z.K. Szekely, *Materiale,* Brașov, 1983, p. 145, fig. 3/1.

894 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 22, 23.

895 I.B. Kuharenko, *Rasprostranenie latenschih veșei territorii Bostocinoi Evropî, S.A.,* 1959, pl. IV/2; VI/5.

896 R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand Forschung im nördlischen Mitteleuropa und im Skandinavian,* Berlin, 1961, p. 244-255, pl. 1.

897 J. Filip, *Keltî v Srednei Evrope,* 1956, p. 113, 114, 484; idem, 1961, fig. 21.

898 D. Popescu, *B.M.I., XL, 4,* 1971, p. 26.

899 O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurul de la Saracsău și Seica Micã,* București,, 1956, p. 32.

900 L. Mârghitan, *Tezaurele de argint dacice,* București, 1977, p. 14.

901 S. Sanie, *op.cit.,* Iași, 1981, p. 63-68.

902 K. Horedt, *op.cit., Dacia, XVII,* 1973, p. 136, 133, fig. 2.

903 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 87-89, pl. 48/6-8; 49/8.

904 R. Hachmann, *op.cit.,* 1961, p. 69, fig. 24 și tabel 2/24.

905 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969, fig. 34, 35; idem, *op.cit., Crisia,* 1972, fig. 17/12, V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 64, fig. 41/1.

906 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 326, 327, fig. 106/15-18; 107.

907 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 212, fig. 43.

908 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, III,* 1957, p. 239, fig. 21/2.

909 Supra 843.

910 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* 1973, p. 131-136.

911 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 36, grupa 10 subgrupa 1, pl. 7/3, 4.

912 M. Smiszko, *Kultury wczesnego obresu epoki cesarstwa Rzymskieg w Maloposce Wschodniej,* Lwów, 1932, p. 160, pl. XIII/14.

913 O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der erstern nachristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen,* Leipzig, 1923, p. 68, harta 1, pl. 34-37, 154-157.

914 T. Kolnik, *Simposium Ausklang der Laténezivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donaugebiet,* Bratislava, 1977, p. 149 și urm., fig. 5/3.

915 R. Hachmann, *op.cit.,* 1961, p. 183.

916 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 64, pl. 41/3-6.

917 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 326, fig. 106/5, 9, 10, 13, 14.

918 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, pl. 20/4,5,7.

919 Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata, Materiale, VII,* 1961, p. 354, fig. 2/2.

920 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 25, pl. 3/15.

921 O. Almgren, *op.cit.,* 1897, p. 8-9, fig. 2; R. Hachmann *op.cit.,* 1961, pl. 1, 2/37.

922 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 39, pl. 36/3,4,8,11,12,26.

923 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 35, pl. 6/5.

924 O. Almgren, *op.cit.,* 1923, p. 44, fig. 22, harta 1.

925 Supra 856, 857, 858.

926 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 40, pl. 8/4.

927 S. Sanie, *op.cit.,* 1981, p. 63.

928 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 38, pl. 7/5, 17.

929 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, pl. 20/1,2,3.

930 S. Sanie, *op.cit.,* 1981, p. 63.

931 M. Babeș, Recenzie la Buridava Dacicã, nota 13.

932 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 39, pl. 7/16.

933 S. Sanie, *op.cit.,* 1981, p. 62.

934 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, p. 206, fig. 24/4.

935 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 53.

936 O. Almgren, *op.cit.,* 1897, p. 53, fig. 24, 27; idem, *op.cit.,* 1923, harta 1.

937 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 35,36, pl. 6/20,21.

938 M. Smiszko, *op.cit.,* 1932, pl. XIII/22.

939 S. Sanie, *op.cit.,* 1981, p. 63; D. Berciu, *op.cit.*, 1981, p. 52.
940 D. Berciu, *op.cit.*, 1981, pl. 36/7; 37/10.
941 M. babeș, Recenzie la Buridava dacicã, p. 254.
942 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.,* București, 1976, p. 77, fig. 45/1.
943 M. Turcu, *op.cit.,* București, 1979, p. 148, fig. 25/1.
944 O. Almgren, *op.cit.,* 1923, Abb.C, p. 249.
945 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 44, pl. 5/5.
946 Idem, p. 23,24, pl. 3/14.
947 O. Almgren, *op.cit.,* 1932, p. 106 și urm., 251, pl. 1/15.
948 I.B. Kuharenko, *op.cit.,* 1961, pl. 5,17-20, 25.
949 Sãpãturi V. Cãpitanu și V. Ursachi.
950 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 106/6.
951 M. Babeș, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* 1975, fig. 2/3.
953 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 214, fig. 44/3.
953 I. Andrieșescu, *op.cit.,* 1924, p. 83, fig. 274.
954 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 237, pl. 63/5.
955 I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *op.cit., Celticum, 12,* 1965, p. 138, fig. 33C/25,29,30.
956 M. Macrea, M. Rusu, *op.cit., Dacia, N.S., 4,* 1960, p. 215, fig. 13/5.
957 K. Horedt, C. Seraphim, *op.cit.,* p. 21, 80, fig. 63/10,11.
958 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 326.
959 M. Babeș, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 134.
960 Supra 894.
961 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* 1973, p. 133, fig. 2.
962 R. Hachmann, *op.cit.,* 1961, pl. I.
963 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 25, pl. 4/8.
964 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1951, p. 206, fig. 24/7.
965 O. Almgren, *op.cit.,* 1923, p. 251, fig. J.
966 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 44,45, pl. 5/4,12,13.
967 V. Pârvan, *Getica,* 553, 555, fig. 391, pl. XXXVII.
968 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 71/3.
969 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 326, fig. 106/21.
970 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, VI,* p. 314.
971 Supra 901.
972 A.K. Ambroz, *op.cit.,* p. 31, pl. 14/17.
973 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 20/10.
974 V. Pârvan, *Getica,* p. 555.
975 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 326.

976 R. Vulpe, *op.cit., Materiale, I,* 1953, p. 385.

977 Material inedit în colecțiile muzeelor din Bacău și Tecuci.

978 Vl. Zirra *op.cit., Dacia, N.S., XV,* p. 224, 225.

979 Ibidem.

980 I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *op.cit., Celticum, XII,* 1965, p. 138, fig. 30A/2-4,6.

981 Supra 918.

982 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 282, pl. 108/3.

983 I.H. Crișan, Z. Milea, *Descoperiri celtice la Papiu-Ilarian (jud. Mureș), A.M.N., VII,* 1970, p. 74, 75.

984 D. Berciu, E. Moscalu, *Cercetări în cetatea de la Albești, (jud. Teleorman), SCIV, 4,* 1972, p. 634, fig. 3/2.

985 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 110/8.

986 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 144.

987 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 65.

988 A.B. Gubkova, M.M. Fokeev, *Poselenie i moghilnik rimskogo vremeni Moloha II, Pamiatniki Rimscogo i credneeve kolovo vremeni v Cevero-zapadnom pricernomorie,* p. 72, fig. 8/1,3.

989 Gh. Bichir, *op.cit.,* București, 1973, p. 122.

990 V. Pârvan, *Getica,* p. 544, 550.

991 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

992 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 328, fig. 110/8.

993 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 17/9; 84/1; 88/8.

994 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* p. 138-140, fig. 5,6.

995 Ibidem.

996 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 41, fig. 20/16.

997 Supra 934.

998 I. Nestor, E. Zaharia, *op.cit., SCIV, VI, 3-4,* 1955, p. 506-507, fig. 8/1.

999 C.S. Nicolaescu-Plopșor, *Le trésor de Poiana-Gorj, Dacia, VII-VIII,* 1937-1940, p. 203-215, fig. 1/4; 6/2.

1000 Gh. Bichir, op.cit., București, 1973, p. 121.

1001 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 330, fig. 110/13,14.

1002 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 44/1,3.

1003 V. Pârvan, *Getica,* p. 543, fig. 372/9; 378/1.

1004 C.S. Nicolaescu-Plopșor, *op.cit.,* 1940, p. 204, fig. 1/3; 213, fig. 6/1.

1005 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 103, fig. 40.

1006 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 43/7.

1007 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 329, fig. 109/9-11,14,28.

1008 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* p. 138-140, fig. 5,6.

1009 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 110/7,28.

1010 Piese asemănătoare s-au descoperit la Poiana, cf. R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 110/10-12; Răcătău - săpături V. Căpitanu, V. Ursachi etc.

1011 D. Popescu, *op.cit., Dacia, VII-VIII,* 1937-1940, p. 193, fig. 13/3,4.

1012 Supra 948.

1013 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1014 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 329, fig. 109/1-11.

1015 V. Bobi, *Două morminte de înhumație descoperite la Cîndești,* comunicare la sesiunea de la Tecuci, 1984.

1016 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 17/2; 20/14,15; 36/20; 71/7; 72/11; 87/4; 91/12-17.

1017 Materiale inedite în colecțiile Muzeului din Tecuci.

1018 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 43/6.

1019 C.S. Nicolaescu-Plopșor, *op.cit.*, 1940, p. 204, fig. 1/5.

1020 Idem, fig. 1/6,9-12,14; 3/10-13;6/3.

1021 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 44/2,8,11.

1022 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 109/14,28.

1023 C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, , *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 342, fig. 3/3.

1024 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 212, fig. 43.

1025 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 71/7; 72/11; 91/12-15.

1026 Supra 945.

1027 Material inedit în colecțiile muzeelor din Bacău și Tecuci.

1028 Idem.

1029 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 37/9.

1030 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* p. 142, fig. 7.

1031 Loc.cit, nota 939.

1032 Supra 970.

1033 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 44/3.

1034 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 330, fig. 110/4.

1035 Exemplare asemănătoare au apărut în necropolele carpice de la Gabăra-Moldoveni și Văleni-Botești - material inedit în colecțiile Muzeului de Istorie din Roman.

1036 Material inedit în colecțiile muzeelor din Bacău și Tecuci.

1037 Gh. Bichir, *op.cit.*, București, 1973, p. 123-125; E.M. Alekseeva, *Klasifikația bus necropolia u der. Novo-Otradnoe,* Moscova, 1970, p. 150-169, pl. I, II, V; A.A. Simionovici, *Naselenie stolițî pozdneskifskogo țarstva,* Kiev, 1983, p. 47, pl. XLVIII, XLIX, L.

1038 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 65.

1039 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 332, 334, fig. 113/33, 40. 42-44, 46-48.

1040 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, p. 66.

1041 Al Vulpe, *Le necropole tumulaire gète de Popești, Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 198-199, fig. 6/24.

1042 D. Berciu, I. Iosifaru, , *op.cit., Thraco-Dacica, IV, 1-2,* p. 34, 35, fig. 2.

1043 Gh. Bichir, op.cit., București, 1973, p. 119.

1044 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 39/12.

1045 J. Kostrzewski, , *op.cit.*, Paris, 1949, p. 163, fig. 73a.

1046 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, pl. 34/4-7; 58/8; 82/4,5.

1047 Idem, p. 50, 213, fig. 38/3.

1048 Materiale inedite în colecțiile muzeelor din Bacău și Tecuci.

1049 V. Pârvan, *Getica,* p. 536, fig. 370.

1050 Idem, p. 535, fig. 369; 537, fig. 372/6.

1051 K. Horedt, *op.cit., Dacia, N.S., XVII,* p. 138, fig. 5.

1052 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 331, fig. 111/19.

1053 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 44/7.

1054 R. Vulpe, *Săpăturile de la Poiana, Dacia, N.S., III,* 1957, p. 156 și urm.; V. Pârvan, *Dacia,* Ediția IV, 19, pl. VIII.

1055 Determinarea și descrierea monedelor a fost făcută de M. Chițescu și Virgil Mihăilescu-Bîrliba.

1056 Este vorba de folosirea acestei metode de către M. Babeș,, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* p. 137, fig. 7.

1057 Face excepție cetatea dacică de la Ocnița unde s-a descoperit necropola ce cuprinde un număr de 382 morminte de incinerație și câteva de înhumație, cf. D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 120; idem, *Morminte de înhumație la Ocnița-Buridava, Thraco-Dacica, IV, 1-2,* 1983, p. 32-38.

1058 D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani,* București, 1971, p. 60-82; A.D. Alexandrescu, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 15-20; D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 120-127; idem, *op.cit.*, 1983, p. 32-38; Al. Vulpe, , *op.cit., Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 193-215; E. Comșa, *Contribuție la riturile funerare din sec. II-I î.e.n. din sud-estul Olteniei (mormintele de la Orlea), Apulum, X,* 1972, p. 65-78; P. Alexandrescu, *Histria, II,* 1966, p. 133-294; R. Vulpe, *Șantierul Poiana, SCIV, III,* 1952, p. 195-196.

1059 Această temă a făcut obiectul unor comunicări prezentate în mai multe sesiuni de către V. Ursachi (Manifestări spirituale la dacii din așezarea de la Brad - prezentată la simpozionul "Spiritualitatea geto-dacilor: moșteniri în creația românească" București, 1980; "Morminte de înhumație descoperite în cetatea dacică de la Brad" - comunicare prezentată la sesiunea

din 27-29 mai 1980, Cluj-Napoca; "Rituri și ritualuri de înmormântare la populația din cetatea dacică de la Brad" - comunicare prezentată la sesiunea Muzeului Județean Botoșani, 1983).

1060 V. Ursachi, , *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 171-184; idem, , *op.cit., M.A., I,* 1969, p. 105-119; V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 97-114; idem., , *op.cit., Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 272-277; V. Ursachi, , *op.cit., Actes du II-e Congrès International de Thracologie,* București, 1980, p. 61-70.

1061 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1972-1973, p. 95-96, p. 334, fig. 2/1.

1062 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 107.

1063 R. Vulpe și colab., , *op.cit., SCIV, III,* p. 203; R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 60/1-4,9,10.

1064 I. Andriețescu, , *op.cit.,* București, 1924, fig. 181-184.

1065 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, pl. 4/15; 14/2,3; 15/3,6; 32/2; 63/1.

1066 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 118-122, pl. 35/1-7; 36/1-3; 113/3.

1067 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, fig. 36/5,7.

1068 Vezi catalogul expoziției "Aurul Vikingilor", București, 1969, la nr. 160. O piesă asemănătoare împreună cu o fibulă cu ochi, cf. T. Kolnik, *Prehl'ad a stav Bádania o dobe rimsky a Stahovani náradov Slovenská Arheologia, XIX, 2,* 1971, p. 512, fig. 12/7.

1069 V. Ursachi, *Piese de harnașament descoperite în așezarea daco-carpică de la Săbăoani, M.A., I,* 1969, p. 327-337, fig. 3,4.

1070 Al. Vulpe, *op.cit., Thraco-Dacica,* 1976, p. 214-215.

1071 Ibidem.

1072 A.D. Alexandrescu, *op.cit., Crisia,* 1972, p. 15-26; P. Alexandrescu, *op.cit.,* 1966, p. 264.

1073 I. Nestor, *op.cit., SCIV, I,* 1950, p. 98.

1074 P. Alexandrescu, *op.cit.,* 1966, p. 249 și urm.

1075 Al. Vulpe, , *op.cit., Thraco-Dacica,* 1976, p. 193-208.

1076 Cercetări V. Căpitanu, V. Ursachi.

1077 D. Protase, *op.cit.,* București, 1971, p. 62-63, tabelul nr. 1.

1078 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1079 P. Alexandrescu, *op.cit.,* 1966, p. 270.

1080 Al. Vulpe, , *op.cit., Thraco-Dacica,* 1976, p. 211.

1081 Situații asemănătoare se cunosc și la tumulii de la Răcătău

1082 Un postament asemănător, dar cu o înălțime mai mică (10-15 cm.) s-a descoperit și la unul din tumulii de la Răcătău. Aici nu mai apar acele găuri de control sau legate de un anumit ritual.

1083 Supra 1061-1067.

1084 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Crisia,* 1972, fig. 15/8; 16/3.

1085 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 67/10-13; 91/10-13.

1086 A. Buzilă, *op.cit., M.A., IV-V,* 1973, fig. 4/2.

1087 Forma lor nu este identică din care cauză sunt cunoscute, mai ales, sub numele de cănițe cu două torți, cf. Gh. Popilian, *op.cit.,* Craiova, 1976, p. 108-109.

1088 E. Bónis, *op.cit., Diss. Pann.II, 20,* 1942, pl. XXIII/13,16.

1089 Gh. Popilian, *op.cit.,* Craiova, 1976, p. 116-118, pl. LXI/748-752; LXII/753-760; S. Sanie, *op.cit.,* Iași, 1981, p. 101, pl. 13/1; 15/1.

1090 Asemenea platouri se găsesc în număr destul de mare în principalele așezări dacice, ca de pildă la Poiana și Răcătău. Și la Brad sunt mai multe exemplare, din care unele întregi sau întregibile.

1091 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1092 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, fig. 105/54,56.

1093 Un pahar de sticlă a fost descoperit în necropola carpică de la Vâleni-Botești - material inedit - săpături I. Ioniță, V. Ursachi.

1094 R. Vulpe, *op.cit., Studii Clasice, 2,* 1960, p. 338-340; idem, *op.cit., Dacia, N.S.,* 1961, p. 369-372; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, *op.cit., Dacia, N.S., 25,* 1981, p. 356-358.

1095 E. Comșa, *op.cit., Apulum, X,* p. 65-78.

1096 C.M. Tătulea, *Cetatea geto-dacică de la Bîzdîna, jud Dolj,* Comunicare la sesiunea de rapoarte 25-27 martie 1984 Alba Iulia.

1097 Informație C.M. Tătulea.

1098 Un mormânt de înhumație a fost descoperit la Răcătău în zona contraescarpei - material inedit - săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1099 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1950, p. 51.

1100 N. Conovici, M. Neagu, *Așezarea geto-dacică de la Piscu Crăsani, jud. Ialomița,* comunicare la sesiunea de rapoarte 26-28 martie, 1981, Brașov; idem, la sesiunea de rapoarte 20-23 martie 1980, Tulcea.

1101 V Sîrbu, Fl. Anastasiu, *Cercetările din așezarea geto-dacică de la Grădiștea, jud. Brăila, campania 1979-1981, Istros, II-III,* 1981, 1983, p. 166-167, fig. 4/1 și informații V. Sîrbu.

1102 D. Berciu, *op.cit., Thraco-Dacica, IV, 1-2,* 1983, p. 32-38.

1103 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Nägler, M. Rill, *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Șura Mică, jud. Sibiu,* comunicare la sesiunea de rapoarte 26-28 martie 1981, Brașov; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Așezările din epoca bronzului, din a doua vârstă a fierului și din epoca romană de la Șura Mică, jud. Sibiu,* comunicare la sesiunea de rapoarte martie 1984, Alba Iulia.

1104 V. Bobi, *op.cit.,* Tecuci, 1984.

1105 Supra 1098-1101, 1095.

1106 Al. Vulpe, , *op.cit., Thraco-Dacica,* 1976, p. 198-199, fig. 6/24.

1107 D. Berciu, *op.cit., Thraco-Dacica,* 1983, p. 34, 35, fig. 2.

1108 Al. Vulpe, , *op.cit., Thraco-Dacica,* 1976, p. 208 și inf. N. Conovici.

1109 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1110 În depozitele Muzeului din Tecuci se află câteva pandantive-căldărușă din fier descoperite la Poiana.

1111 Gh. Bichir, op.cit., București, 1973, p. 119.

1112 Ibidem.

1113 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1114 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 329, fig. 109/1-12.

1115 D. Berciu, *op.cit.,* 1981, pl. 20/14,15; 36/20; 71/7; 72/11; 91/12-17.

1116 C.S. Nicolaescu-Plopșor, *op.cit., Dacia,* 1937-1940, p. 203-215, fig. 1/3,6,9-12,14; 3/10-13.

1117 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 43/4; R. Vulpe, *op.cit., SCIV, 3,* 1952, p. 202, fig. 23/1; C.S. Nicolaescu-Plopșor, *op.cit., Dacia,* 1937-1940, fig. 2.

1118 Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană,* București, 1984, p. 54, pl. XLIX/1-2, 4-5.

1119 P. Alexandrescu, *op.cit.,* p. 220, pl. 101/XXVI/15.

1120 D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, pl. 20/13.

1121 A.K. Ambroz, *op.cit.,* 1966, p. 40, fig. 8/6,9,13; Gh. Bichir, *op.cit.,* București, 1984, p. 45, 46, fig. XXXVIII/1.

1122 M. Macrea, M. Rusu, *op.cit., Dacia, N.S.IV,* 1960, p. 201-229; idem, *op.cit., Materiale, VII,* 1961, p. 362-371.

1123 M. Ignat, *Descoperirile getice din sec. III î.e.n. de la Zvorișteа,* comunicare la sesiunea științifică din 27-29 mai, 1980, Cluj-Napoca.

1124 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II,* 1951, p. 175-216; idem, *op.cit., Dacia, N.S., I,* 1957, p. 156 și urm.

1125 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1126 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, p. 166.

1127 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 72.

1128 C. Buzduga, *op.cit.,* București, 1971, p. 238, fig. 2/1.

1129 E. Moscalu, *op.cit.,* București, 1983, p. 46.

1130 G. Simion, *op.cit., Peuce, II,* p. 122, fig. 7/d; 26/f; idem, *op.cit., Peuce, VI,* pl. VIII/e,g,h.

1131 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, fig. 10,26.

1132 E. Bujor, *op.cit., Materiale, III,* pl. I/4,5; idem, *op.cit., Materiale, V,* pl. 1/2,7.

1133 I. Nestor, *op.cit., Studii, I,* 1949, p. 117-125; idem, *op.cit., SCIV, I, 1950,* p. 94; I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 72, fig. 23/1,3; 24/11; 25/1.

1134 I.H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema*

raporturilor dintre daci și celți în Transilvania, Baia Mare, 1966, p. 25, fig. 13.

1135 M. Coja, *Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V-I î.e.n. Pontica, III,* 1970, fig. 2,12 15.

1136 D. Berciu, *op.cit., Materiale, IV,* 1957, p. 283, fig. 7/1; 8/1; 5/2.

1137 C. Preda, *op.cit., SCIV, XI,* 1960, 1, p. 26, fig. 2/10.

1138 M. Mircev, *op.cit., Izvestia,* Sofia, *XXV,* 1962, p. 116, pl. XXVIII/2.

1139 Tv. Dremsizova, *Moghilnijat necropol pri C. Branicevo (Kolorovgradsko), I.A.I., XXV,* 1962, p. 170, fig. 7/3.

1140 G. Simion *op.cit., Peuce, II,* p. 122.

1141 P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, Histria, II,* p. 182, XXXIII, 4, pl. 91.

1142 G. Simion *op.cit., Peuce, II,* fig. 17/a,b; 21/d; 24/c; 26/a; 28/a,b; idem, *op.cit., Peuce, VI,* pl. VIII/c,d.

1143 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, fig. 4,6,8,12; idem, *op.cit., Pontice, 2,* 1969, fig. 7.

1144 B. Mitrea, C. Preda, N. Angheleschi, *op.cit., Materiale, VII,* p. 284, fig. 1/1; 2.

1145 V. Ciulică, *Morminte de incinerație din necropola geto-dacă de la Grădiștea (jud. Ialomița), SCIV, 19, 1968, 1,* p. 135-146.

1146 M. Mircev, *op.cit., Izvestia, XXV,* 1962, Sofia, P. 124, PL. XIV/4; XXII/4; XXIV/5.

1147 Tv. Dremsizova, *op.cit., Izvestia, XXV,* 1962, Sofia, p. 166, fig. 1/1,2.

1148 C. Buzdugan, *op.cit.,* București, 1971, p. 238, fig. 2/4,5.

1149 Vezi notele 1124, 1125.

1150 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, p. 166-167.

1151 I.H. Crișan, *op.cit.,* Baia Mare, 1966, p. 51, 56.

1152 Idem, p. 55.

1153 Idem, p. 48, 49, fig. 20/4; 21/3.

1154 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, fig. 33; idem, *op.cit., Pontice, 2,* 1969, fig. 17.

1155 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 85-86.

1156 M. irimia, *op.cit., Pontice, 2,* 1969, p. 39-40.

1157 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, pl. XXII/1,2.

1158 Idem, p. 85.

1159 Idem, p. 134, fig. 59/6.

1160 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, VI,* 1955, p. 249.

1161 I. Nestor, *Keltische Gräben drei Mediaș. Ein Beitrag zur Trage der frühen Keltischen Funde in Siebenbürgen, Dacia, VII-VIII, 1939-1940,* p. 176; D. Berciu, *op.cit., Materiale, IV,* 1957, p. 293-294.

1162 M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea arheologică de la Frumușița, S.C.S., 1-4,* 1953, p. 497-511.

1163 I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 86-88.

1164 M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei, Pontica, VI,* p. 37, pl. III/3,4; XIV/3,5.

1165 Idem, *Pontica, VI,* p. 21, pl. III/1.

1166 E. Bujor, *op.cit., Materiale, III,* pl. I/1; idem, *op.cit., Materiale, V,* pl. I/3; idem, *Peuce, II,* p. 131.

1167 Material inedit în colecțiile Muzeului din Tecuci.

1168 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 11/2-6,8.

1169 D. Berciu, *op.cit., Materiale, IV,* 1957.

1170 B. Mitrea și colab., *op.cit., Materiale, VIII,* 1962, fig. 1/6.

1171 S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, p. 190.

1172 Idem, p. 182, fig. 20.

1173 Idem, p. 191.

1174 C. Buzdugan, *op.cit.,* București, 1971, fig. 2/7.

1175 Strâchini de acest fel au fost descoperite în majoritatea așezărilor dacice printre care amintim: Bunești, cf. V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, p. 166, fig. 3/2; Arad-Gai, cf. I.H. Crișan, *op.cit.,* Baia Mare, 1966, p. 52, fig. 23/2 etc.

1176 Asemenea vase au fost descoperite la Stîncești, Cotnari, Slimnic, Dezmir, Cipău, cf. S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, p. 189; I.H. Crișan, *op.cit.,* Baia Mare, 1966, p. 53; idem, *op.cit., A.M.N., I,* p. 91, fig. 3/7.

1177 Vezi discuția la I.H. Crișan, *op.cit.,* București, 1969, p. 82-83; R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II, 1,* 1951, p. 186.

1178 G. Simion *op.cit., Peuce, II,* fig. 17/e; 23/c; 28/d.

1179 M. Coja, *Ceramique grise D'Histria à l'époque Greque, Dacia, N.S., XII,* 1968, fig., 4/8,12; 9/6-8; 11/9.

1180 M. Irimia, *op.cit., Pontica, VI,* p. 52, pl. VIII/3; XVII/3.

1181 E. Bujor, *op.cit., Materiale, V,* pl. I/8.

1182 S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, fig. 26/4.

1183 W. Krämer, *Germania, 40, 2,* 1962, p. 306.

1184 I.H. Crișan, *op.cit.,* Baia Mare, 1966, p. 54-56, fig. 24/1.

1185 Idem, *op.cit., A.M.N., I,* p. 92, fig. 3/1.

1186 Vl. Zirra, *op.cit., Dacia, N.S., XV,* 1971, fig. 1/10; 3/12; 8/13, 14; 15/7; 16/5; 18/10,11.

1187 G. Simion *op.cit., Peuce, II,* fig. 32; idem, *op.cit., Peuce, VI,* pl. II/c.

1188 M. Irimia, *op.cit., Pontice,* 1968, fig. 18/a,b.

1189 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, p. 167.

1190 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, I,* 1924, p. 219, fig. 42/2; 43.

1191 M. Turcu, *op.cit., Materiale de Istorie și Muzeografie, 9,* 1972, p. 69.

1192 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* 1976, fig. 41/2.

1193 A.D. Alexandrescu, *À propos des fibules "thraces" de Zimnicea, Thraco-Dacica,* București, 1976, p. 131-141.

1194 C. Preda, *Monedele geto-dacilor,* București, 1973, p. 245.

1195 S. Sanie, *op.cit.,* Iași, 1981, p. 101, pl. 13/1; 15/1.

1196 Atât la Brad cât și la Răcătău ultimele monede sunt emisiuni ale împăratului Nero.

1197 Ultima monedă în așezarea de la Poiana aparține lui Vespasian.

1198 N. Gostar, *op.cit.,* București, 1969, p. 21.

1199 M. Babeș, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* p.137, fig. 7.

1200 M. Babeș, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* p. 137; D. Berciu, *op.cit.,* București, 1981, p. 134-135.

1201 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 149, 169.

1202 B. Mitrea, *Descoperirile de monede romane din așezarea geto-dacă de la Poiana și importanța lor istorică, SCIV, 8, 1957, 1-4,* p. 177-179.

1203 N. Gostar, I.T. Dragomir, S. Sanie, Seiva Sanie, *op.cit., Materiale,* București, 1970, p. 422-423; N. Gostar, *op.cit., Apulum, V,* 1965, p. 146-147, notele 19-23.

1204 S. Sanie, *op.cit., Studia Antiqua et Archaeologica, I,* 1983, p. 143.

1205 M. Babeș, *op.cit., Dacia, N.S., XIX,* p. 137, fig. 7.

1206 D.M. Pippidi, *op.cit. vol. I,* București, 1955; idem, *op.cit., SCIV, VI,* 3-4, 1955.

1207 Este vorba de Papirul lui Hunt, care pomenește de Piroboridava la începutul sec. II e.n. cf. R. Syme, *J.R.S., 49,* 1959, p. 26-33; R. Vulpe, *op.cit., Studii Clasice, 2,* 1960, p. 338-340; idem, *op.cit., Dacia, N.S., 5,* 1961, p. 369-372.

1208 D.M. Pippidi, *op.cit.,* București, 1967, p. 306-307.

1209 Strabo, VII, 3, 10.

1210 C.I.L., XIV, 3608; I.L.S., 986.

1211 Întreaga problemă legată de activitatea lui Plutius Aelianus la Dunărea de Jos, cf. D.M. Pippidi, *op.cit.,* București, 1967, p. 287-337.

1212 N. Gostar, *op.cit., Apulum, V,* p. 145; N. Gostar, I.T. Dragomir, S. Sanie, S. Sanie, *op.cit.,* București, 1971, p. 419.

1213 Vezi nota 1207.

1214 Alte câteva așezări carpice din apropiere demonstrează repopularea teritoriului în sec. II-III e.n. În acest sens este suficient să amintim existența unor așezări carpice la Negri, Drăgești, Dămienești, Călugăreni din imediata apropiere, sau a numeroaselor așezări de pe partea dreaptă a Siretului: Aldești, Gabăra-Moldoveni, Onișcani etc.

1215 Începând cu anul 1957 am participat la cercetările unor așezări și necropole carpice din zona Siretului mijlociu, printre care: așezările carpice de la: Gabăra-Moldoveni, Aldești, Văleni-Botești, Butnărești, Poiana-Dulcești, Cotu-Morii-Drăgești, Gîdinți-Sagna, Săbăoani, Stănița etc. și în necropolele: Gabăra-Moldoveni, Butnărești, Văleni-Botești, David-

Boteşti, Săbăoani, Izvoare, Bahna etc., precum şi în cele două cetăţi dacice de pe valea Siretului: Brad şi Răcătău.

1216 Gh. Bichir, *op.cit.*, 1973, p. 119-122.

1217 N. Gostar, *op.cit.*, Bucureşti, 1969, p. 15,16.

1218 C. Daicoviciu şi colab., *Şantierul Grădiştea Muncelului, SCIV, IV, 1-2,* 1953, p. 166-167.

1219 D. Protase, *Considerations sur les rites funéraires des Daces, Dacia, N.S., VI,* 1962, p. 173-197; idem, *Riturile funerare la daci şi daco-romani,* Bucureşti, 1971, p. 60, 82.

1220 R. şi Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 251-351; A. Niţu, M. Zamoşteanu, *op.cit., Materiale, VI,* 1959, p. 375; A. Niţu, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra Neamţ, Materiale, VI,* 1959, p. 359-374.

1221 Vezi nota 10. Mulţumim şi pe această cale cercetătorului Al. Vulpe pentru îndrumările şi ajutorul dat în timpul săpăturilor precum şi pentru faptul de a-mi fi cedat conducerea şantierului începând cu anul 1965.

1222 Al. Vulpe, *op.cit., Dacia, N.S., IX,* 1965; A. Laszlo, *O aşezare hallstattiană la Cozia (jud. Iaşi), A.M., VII,* Bucureşti, 1972, p. 216.

1223 Gh. Blinkenberg, *Les fibules greques et orientale, Copenhaga,* 1926, p. 83, fig. 76; R. Vulpe, *Săpăturile de la Poiana, SCIV, III,* 1952, p. 203, fig. 16.

1224 La Likaviţa, cf. B. Diacovici, *Izv. Inst., I, 1,* 1921-1922, p. 35, fig. 19/a, sau la Moghila Cetvirta, cf. Tv. Dremsizov, *Izv. Inst. XIX,* 1955, p. 77, fig. 21/1.

1225 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II,* 1951, p. 184, fig. 9/3.

1226 V. Pârvan, *La penetration hellénique et hellénistique dans la valleé du Danube, B.S.N., X,* 1923; idem, *Consideration sur les sepultures celtiques de Grecia, Dacia, I,* 1924, p. 35-40; idem, *Getica,* Bucureşti, 1926.

1227 I. Nestor, *op.cit., Dacia, VII-VIII,* 1939-1940, p. 159-182.

1228 D. Berciu, *op.cit., A.O., XXII,* p. 125-130; idem, *Balcania, VII,* p. 287.

1229 Idem, *Sunt geţii traci nord-dunăreni ? Un aspect arheologic al problemei, SCIV, XI, 1960, 2;* idem, *Perioada târzie a Hallstattului (faza D), Ist. Rom. I,* 1960; idem, *Zorile istoriei ...,* Bucureşti, 1966, p. 264-281; C. Preda, *op.cit., SCIV, XI,* 1961, p. 30 şi urm.; idem, *Din nou despre cultura Alexandria, SCIV, 21, 4,* 1970, p. 571 şi urm.

1230 D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare, Unitate şi continuitate în istoria poporului român,* Bucureşti, 1968, p. 37.

1231 D.P. Dimitrov, *La Bulgarie Pays de civilisations anciennes,* Sofia, 1961, p. 14.

1232 Em. Condurache, *Problema apariţiei ceramicei Latène în regiunea Dunării de Jos, SCIV, 19, 1968, 4,* p. 47-48; H. Daicoviciu, *Dacii,* Bucureşti, 1965; I.H. Crişan, *op.cit.,* Bucureşti, 1969.

1233 D. Tudor, *Studii şi Referate, I,* 1954, p. 81; idem, *op.cit., A.M., V,* 1967, p. 37-39; . S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, p. 193.

1234 Supra 1233; V. Eftimie, *Imports of stampel amphorae in the lower Danubian region and a draft Rumanian corpus af amphora stamps, Dacia, N.S., III,* p.195-215; Fl. Preda, *Răspândirea produselor grecești în Dacia extracarpatică (sec. VI-I î.e.n.), Analele Univ. București, Seria Studii Sociale, Istorie, XV,* p. 15-34; I. Glodariu, *op.cit.,* Cluj, 1974.

1235 Fl. Preda, *op.cit., Analele Univ., București, Istorie, XV.*

1236 A.C. Florescu, S. Rață, *op.cit., Suceava,* 1969, p. 9-21.

1237 V. Pârvan, Dacia, *Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene,* București, 1957, p. 100-101.

1238 Informație primită de la C. Iconomu.

1239 M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit., S.C.S., 1-4,* 1953, p. 497-511.

1240 M. Florescu, V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău, A.M., VI,* 1969, p. 254-256.

1241 Ibidem.

1242 R. și Ec. Vulpe, *op.cit., Dacia, III-IV,* 1927-1932, p. 277-297; R. Vulpe și colab., *op.cit., SCIV, 1,* 1951, p. 177-216.

1243 A.C. Florescu, S. Rață, *op.cit.,* Suceava, 1969, p. 10, fig. 3/6.

1244 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova,* București, 1970, p. 346, nr. 4210.

1245 Idem, p. 344, nr. 416d.

1246 Idem, p. 356, nr. 450.

1247 . S. Teodor, *op.cit., Thraco-Dacica, II,* 1981, p. 186, fig. 23/1,2.

1248 I.T. Dragomir, *Trei morminte geto-dacice descoperite la Tulucești, Rev. Muzeelor, VI, 2,* 1969, p. 164-166.

1249 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op.cit.,* București, 1970, p. 344, nr. 416c.

1250 Vezi nota 1247.

1251 V. Căpitanu, V. Ursachi, material inedit.

1252 S. Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din Nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana, SCIV, 20, 1,* 1969, p. 33.

1253 A.C. Florescu, Gh. Melinte, *Cetatea thraco-getică din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. de la Moșna, SCIV, 19, 1,* 1968, p. 129-134.

1254 . S. Teodor, *op.cit., SCIV, 20, 1,* 1969, p. 33; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op.cit.,* București, 1970, p. 183, nr. 23g.

1255 D. Tudor, *op.cit., A.M., V,* 1967, p. 37-80.

1256 Informații V. Căpitanu.

1257 S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni, A.M., VIII,* 1975, p. 121-201.

1258 A.C. Florescu, S. Rață, *op.cit.,* Suceava, 1969, p. 12-13.

1259 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi, inedit.

1260 Supra, 1242.

1261 C. Preda, *op.cit.*, București, 1973, p. 23.

1262 M. Coja, *op.cit., Pontica, III,* 1970, p. 121.

1263 Supra, 1239.

1264 D. Berciu, *Descoperiri getice de la Cernavodă, Materiale, IV,* 1957, p. 292, fig. 12/2.

1265 Idem, p. 293, fig. 6.

1266 I. Nestor, *op.cit., Dacia, VII-VIII,* p. 176.

1267 C. Preda, *op.cit., SCIV, 21,* 1970, p. 573.

1268 I.C. Franga, *op.cit., A.M., V,* 1967, p. 7-35; I.H. Crișan, *op.cit.*, București, 1969, p. 137-140.

1269 I.H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperite la Lechința de Mureș, SCIV, XI, 2,* 1960, p. 285 și urm.

1270 A.C. Florescu, *Le probleme des établissements hallstattiens fortifiés dans la zone orientale de la Roumanie,* comunicare prezentată la al VII-lea Congres de pre și protoistorie de la Praga, 1966.

1271 A.C. Florescu, S. Rață, *op.cit.*, Suceava, 1969, p. 15.

1272 S. Teodor, *Le commencement de La Tène dans le nord-est de la Roumanie, Thracia, III,* p. 156, fig. 3/1.

1273 I. Antonescu, *op.cit., Carpica, I,* 1968, p. 189-197.

1274 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, p. 167.

1275 A.C. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei, Cercetări Istorice, S.N., II,* 1971, p. 103-118.

1276 Ibidem.

1277 M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, *Le trésor de Băiceni (dep. de Iassy), Dacia, N.S., XIX,* 1975, p. 105-123.

1278 V. Bazarciuc, *op.cit., Materiale,* Tulcea, 1980, p. 164-177; La vechile descoperiri adăugăm diadema de aur descoperită în anul 1984.

1279 M. Babeș, *op.cit., M.A., 2,* 1970, p. 215-234.

1280 Ibidem.

1281 Herodot, IV, 33.

1282 V. Pârvan, *Getica,* p. 132.

1283 M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane,* Iași, 1978, p. 40.

1284 Cercetări V. Căpitanu, V. Ursachi, material inedit.

1285 Acest frumos exemplar a fost recuperat de Muzeul Județean Bacău și cedat, ulterior, Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, unde este expus.

1286 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 186-187.

1287 Idem, *op.cit.*, București, 1969, p. 105.

1288 Idem, p. 178.

1289 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op.cit.*, Cluj, 1979, p. 148.

1290 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 51.

1291 Idem, p. 58.

1292 B. Mitrea, *op.cit., SCIV, 8,* 1957, 1-4, p. 177-179.

1293 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, IV,* 1971, p. 167-171; idem, *Carpica, VII,* 1975, p. 45-50.

1294 V. Căpitanu, *op.cit., Carpica, VIII,* p. 68.

1295 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1974, p. 96.

1296 B. Mitrea, *op.cit., SCIV, 8,* 1957, 1-4, p. 177-179; N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969; S Sanie, *op.cit., St.A.A., I,* 1983.

1297 M. Ignat, *op.cit., Suceava, X,* 1983, p. 383, pl. I.

1298 Herodot, IV, 95.

1299 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie,* p. 89-90, pl. XV/2; idem, *Ist. Rom. I,* p 336.

1300 H. Daicoviciu, *Săpăturile din incinta sacră a Sarmisegetusei, Materiale, VIII,* 1962, p. 466-467; I.H. Crișan, *Cercetarea exhaustivă a discului de andezit, Materiale, X,* 1973, p. 62-63.

1301 Vezi nota 131.

1302 Primele morminte de înhumație de la Brad au apărut în campania din anul 1965. Cele mai multe morminte de înhumație din așezarea deschisă s-au descoperit în campania din anul 1975.

1303 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, I,* 1950, p. 51; idem, *op.cit., SCIV, II,* 1951, *1,* p. 188-189; idem, *op.cit., SCIV, III,* 1952, p. 194-195.

1304 E. Comșa, *op.cit., Apulum, X.*

1305 *D. Protase, op.cit.*, București, 1971, p. 76.

1306 Gh. Bichir, *Loc.cit,* București, 1973.

1307 I. Ioniță, V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci, SCIV, 19, 2,* 1968, p. 211-226; V. Ursachi, *Contribuții la problema ritului de înmormântare la carpo-daci, Carpica, II,* 1969, p. 198-201.

1308 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1983, p. 44.

1309 R. Vulpe, *op.cit., SCIV, II, 1,* 1951, p. 195.

1310 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, București, 1976, p. 89.

1311 . S. Teodor, *op.cit., SCIV, 20, 1,* 1969, p. 34.

1312 I.H. Crișan, *Ziridava,* Arad, 1978, p. 78.

1313 D. Berciu, *op.cit., Apulum, XIII,* 1975, p. 615-616; idem, *op.cit.*, București, 1981, p. 58-70; D. Antonescu, *Arhitectura, 5,* 1979, p. 55-56.

1314 I. Glodariu, *op.cit.*, Cluj, 1983, p. 45.

1315 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 244-232.

1316 D. Berciu, *op.cit.*, București, 1981, p. 155-157.

1317 Săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.

1318 C. Daicoviciu, *Ist. Rom., I*, p. 317.

1319 Ptolemeu, *Geographia, III, 10, 8.*

1320 I. Ferenczi, *Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci, Studii Dacice*, Cluj, 1981, p. 48,49.

1321 Idem, p. 63.

1322 R. Vulpe, *Piroborodava, Rev. Arch., XXXIV, 1931, 2*, p. 237-276; Al. Vulpe, *op.cit., Studii Clasice, VI*, 1964, p. 233-246.

1323 V. Ursachi, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, comunicare la cea de-a III-a sesiune științifică a Muzeelor, decembrie, 1966; idem, *op.cit., Carpica, I*, p. 177.

1324 Săpături efectuate de V. Căpitanu și V. Ursachi.

1325 V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II*, 1969, p. 101.

1326 R. Vulpe, *op.cit., Rev. Arch., XXXIV*, 1931, p. 237-276; idem, *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirusului Hunt, Studii Clasice, 2*, 1960, p. 337-359; Al. Vulpe, *op.cit., Studii Clasice, VI*, 1964, p. 233-246, cu principala bibliografie.

1327 Vezi nota 1207.

1328 N. Gostar, I.T. Dragomir, S. Sanie, S. Sanie *op.cit.*, București, 1970, p. 422-423; N. Gostar, *op.cit., Apulum, V*, 1965, p. 146-147.

1329 S. Sanie, *op.cit.*, Iași, 1981, p. 18-19.

1330 R.O. Fink, *J.R.S., XLVIII*, 1958, p. 104.

1331 R. Syme, *J.R.S., XLIX, 1959, I, II*, p. 33; C. Daicoviciu, *op.cit., A.I.S.C., II*, p. 251, nr. 1; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 31.

1332 A.I. Hunt, *Raccolta di scutti in onore di Giacomo Lumbroso, Milano*, 1925, p. 265-272; G. Cantacuzino, *Aegyptus, IX*, 1928, p. 63-96.

1333 C. Schuchardt, *Wälle und Chaussen im südlichen und östlichen Dacien, Archäologisch-Epigraphische Mitteillungen aus Österreich-Ungarn, IX*, 1885, p. 226 și urm.; Gh. Ștefan, *Dinogeția - A Problem of Ancient Topography, Dacia, N.S., 2*, 1958, p. 312-329.

1334 N. Gostar, I.T. Dragomir, S. Sanie, S. Sanie, *op.cit.*, București, 1970, N. Gostar, *op.cit.*, București, 1969; S. Sanie, *op.cit.*, Iași, 1981, p. 75-128; idem, *op.cit., St. A. Arch. I*, Iași, 1983, p. 141-151.

1335 Dimensiunile gropilor și a spațiului dintre ele au fost obținute prin măsurarea lor de pe fotografia publicată, având drept reper diametrul de 0,50 m a gropii celei mai mari, dat în

articolul amintit.

1336 Supra 1326.

1337 V. Ursachi, *op.cit., M.A., I,* 1969; V. Cãpitanu, V. Ursachi, *op.cit., Carpica, II,* 1969; idem, *op.cit., Crisia,* 1972.

1338 Ptolemeu, *Geographia, III, 10, 8.*

1339 *Idem, III, 10,5.*

1340 Ibidem.

1341 N. Gostar, *Analele Univ. Iași, (Serie Nouã), III, istorie, 16, 1970, fasc. 9,* p. 63.

1342 G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, 1,* 1970, p. 53.

1343 Ibidem.

1344 I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa,* București, 1977, p. 124.

1345 C. Daicoviciu, *Steaua, VIII, 1957, nr. 12,* p. 95-98; idem, *op.cit., SCIV, 6,* 1955, *1-2,* p. 52; R. Vulpe, *Omagiu lui C. Daicoviciu,* București, 1960, p. 562 și urm.; idem, *Getul Burebista conducător a întregului neam geto-dac, Studii și Comunicări,* Pitești, 1968, p. 49, 50; H. Daicoviciu, *op.cit.,* Cluj, 1972, p. 34.

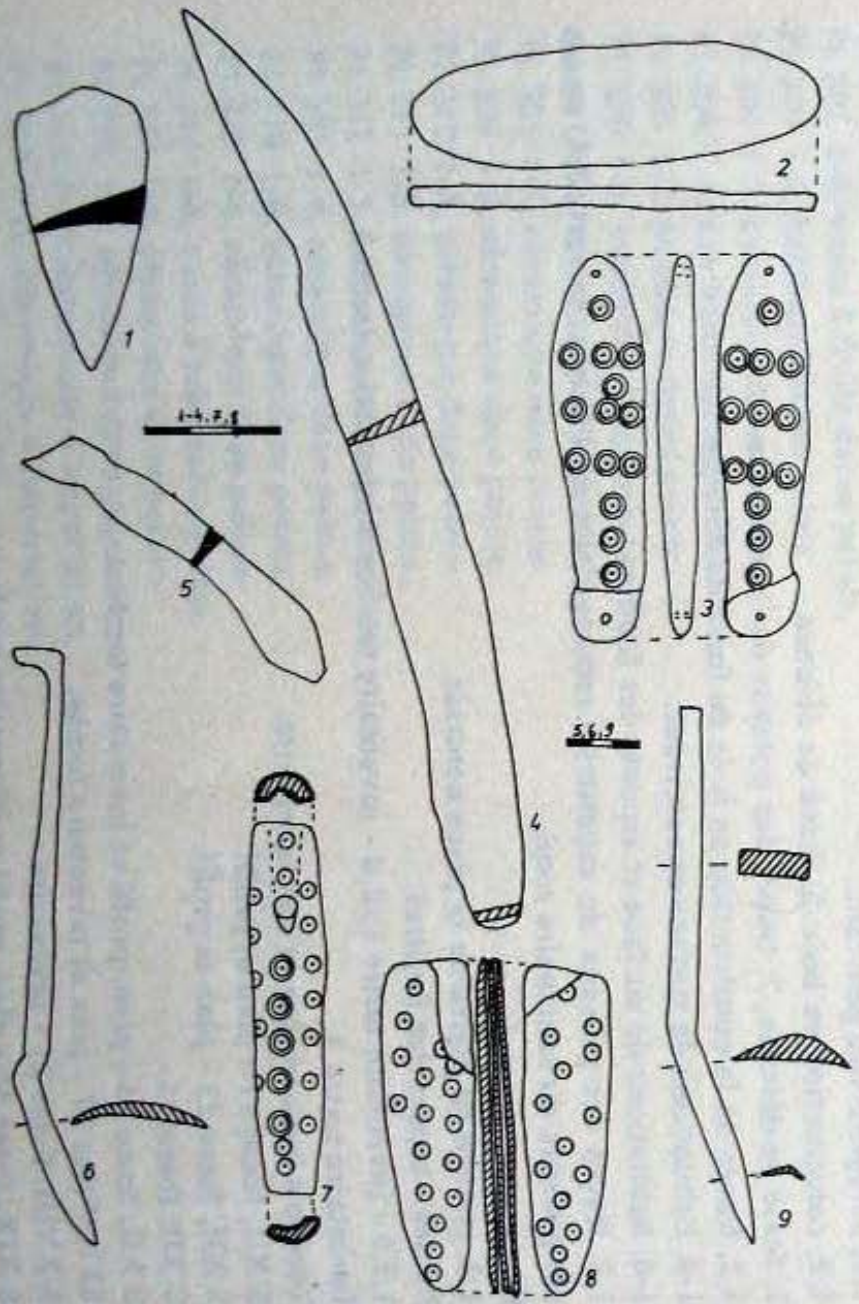

Pl. 1 Unelte din fier. Acropolã: 8 - nivelul II; 2,3 - nivelul III; 1,6 - nivelul IV; 9 Gr. 1. Aşezare deschisã: 4 - nivelul II; 7 - Bordei 1; 5 - Sanţ de apãrare.

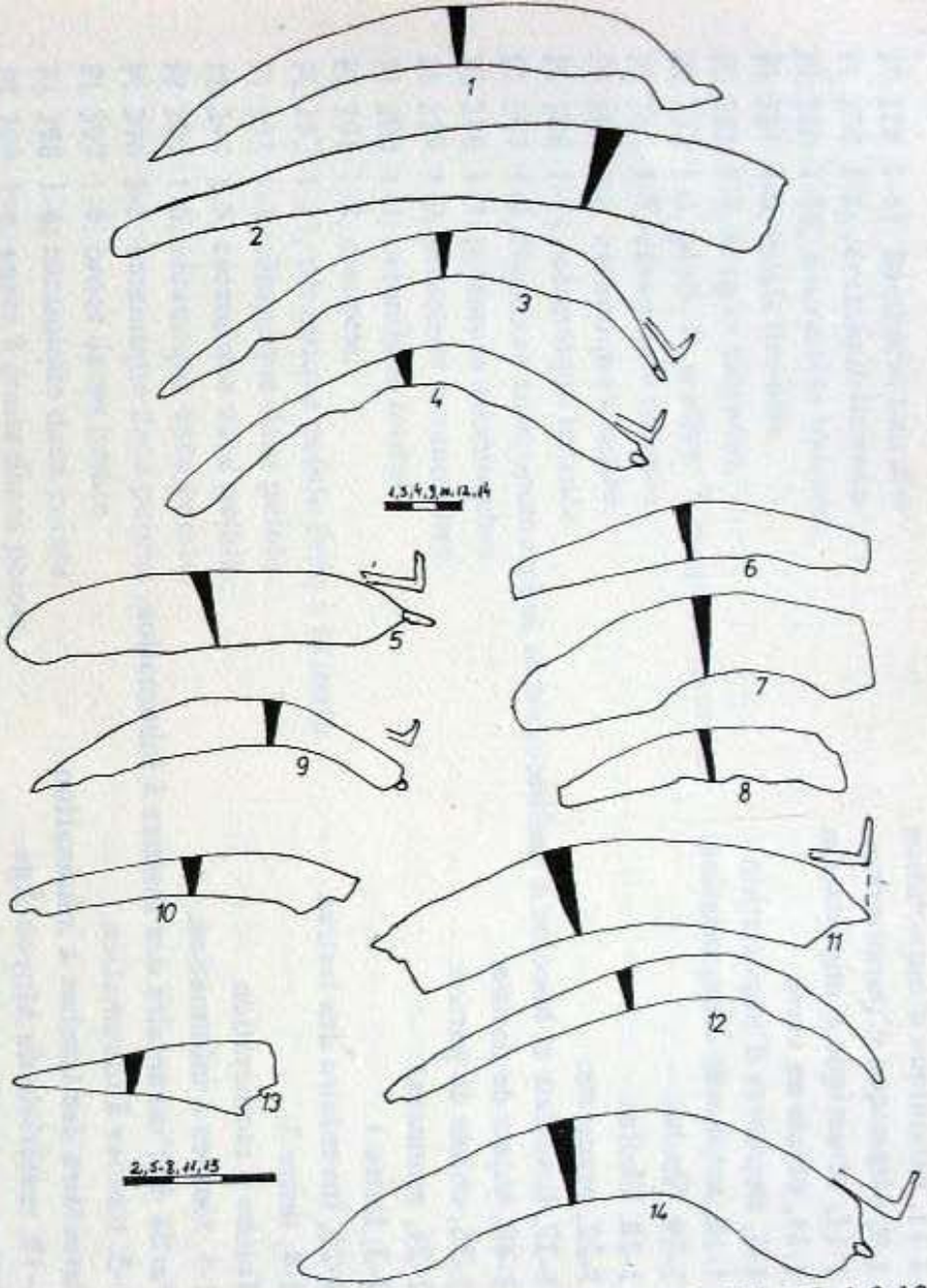

Pl. 2 Seceri din fier. Acropolã: 8,14 - nivelul III; 1,2,12 - locuinţã "palat"; 7 - nivelul IV; Aşezare deschisã: 3,6,9,11,13 - nivelul II; 4 - nivelul III; 5,10 - Gr. 5.

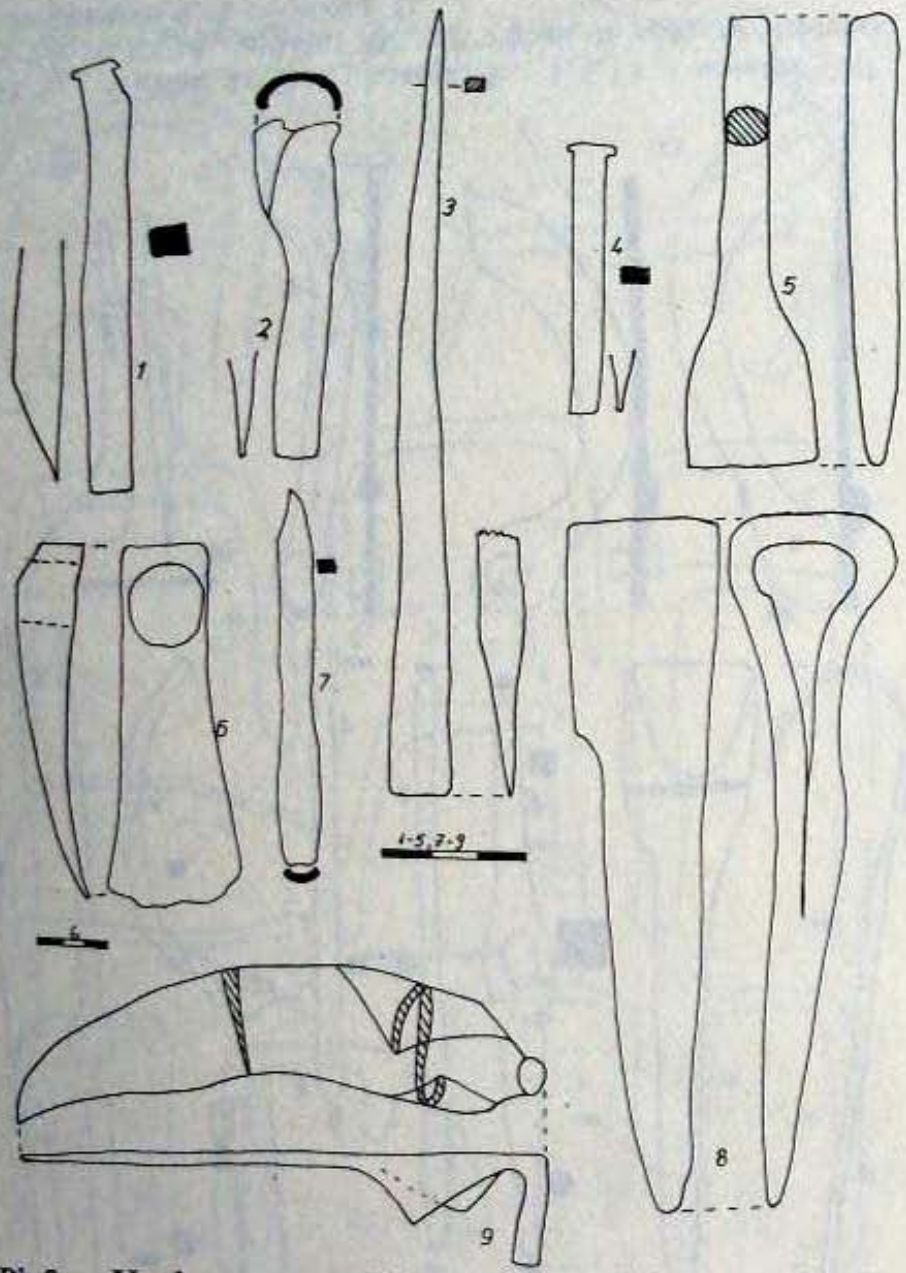

Pl. 3 Unelte pentru prelucrarea lemnului. Acropolã: 7 - nivelul III; 1,5,6,8,9 - nivelul IV; Aşezare deschisã: 2 - nivelul I; 4 - nivelul II; 3 Gr. 15.

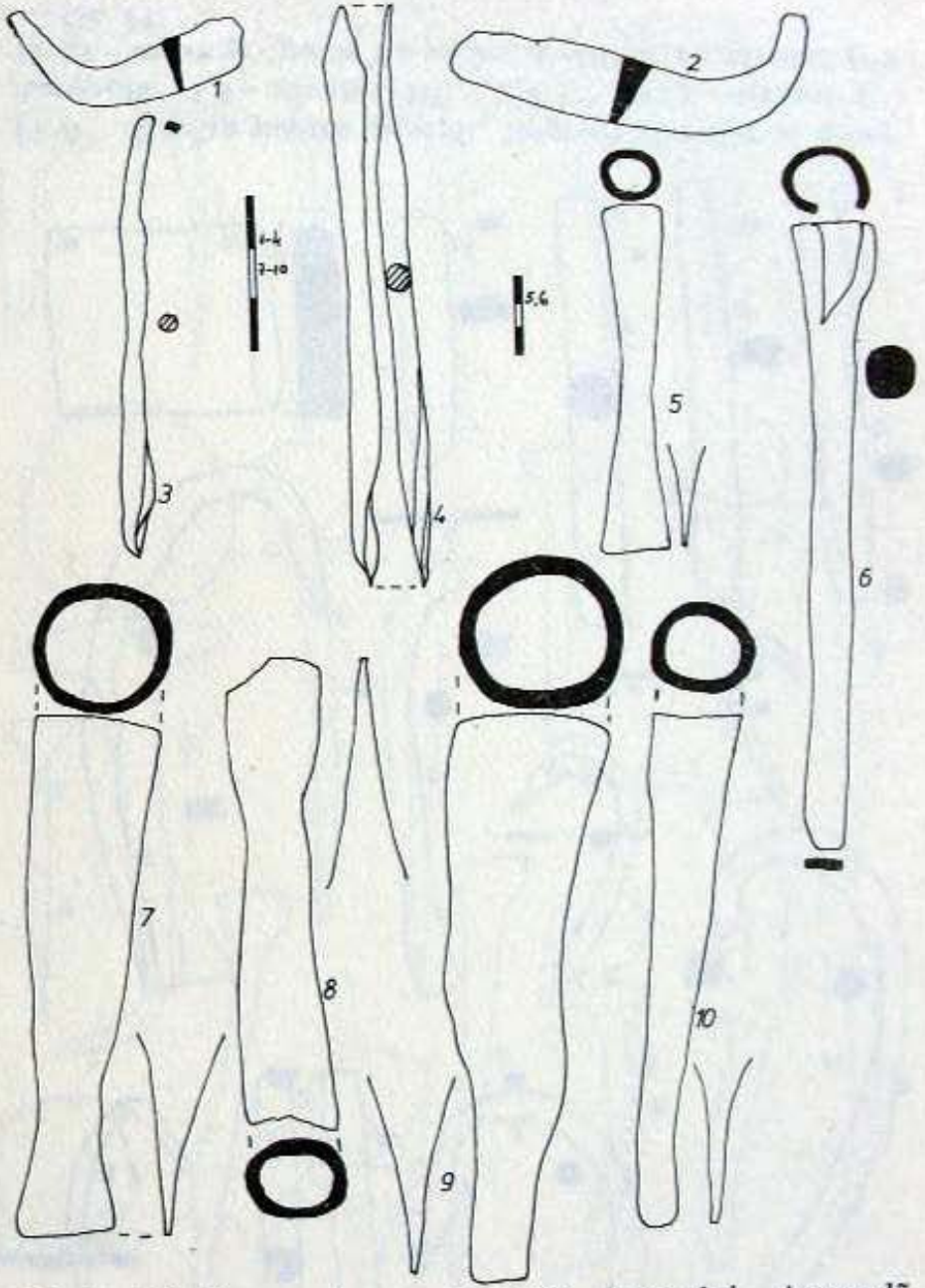

Pl. 4 Unelte pentru prelucrarea lemnului. Acropolã: 4,9,10 - nivelul III; 3,6 - nivelul IV; 8 locuinţã "palat". Aşezare deschisã: 5,7 - nivelul II; 1,2 - nivelul III.

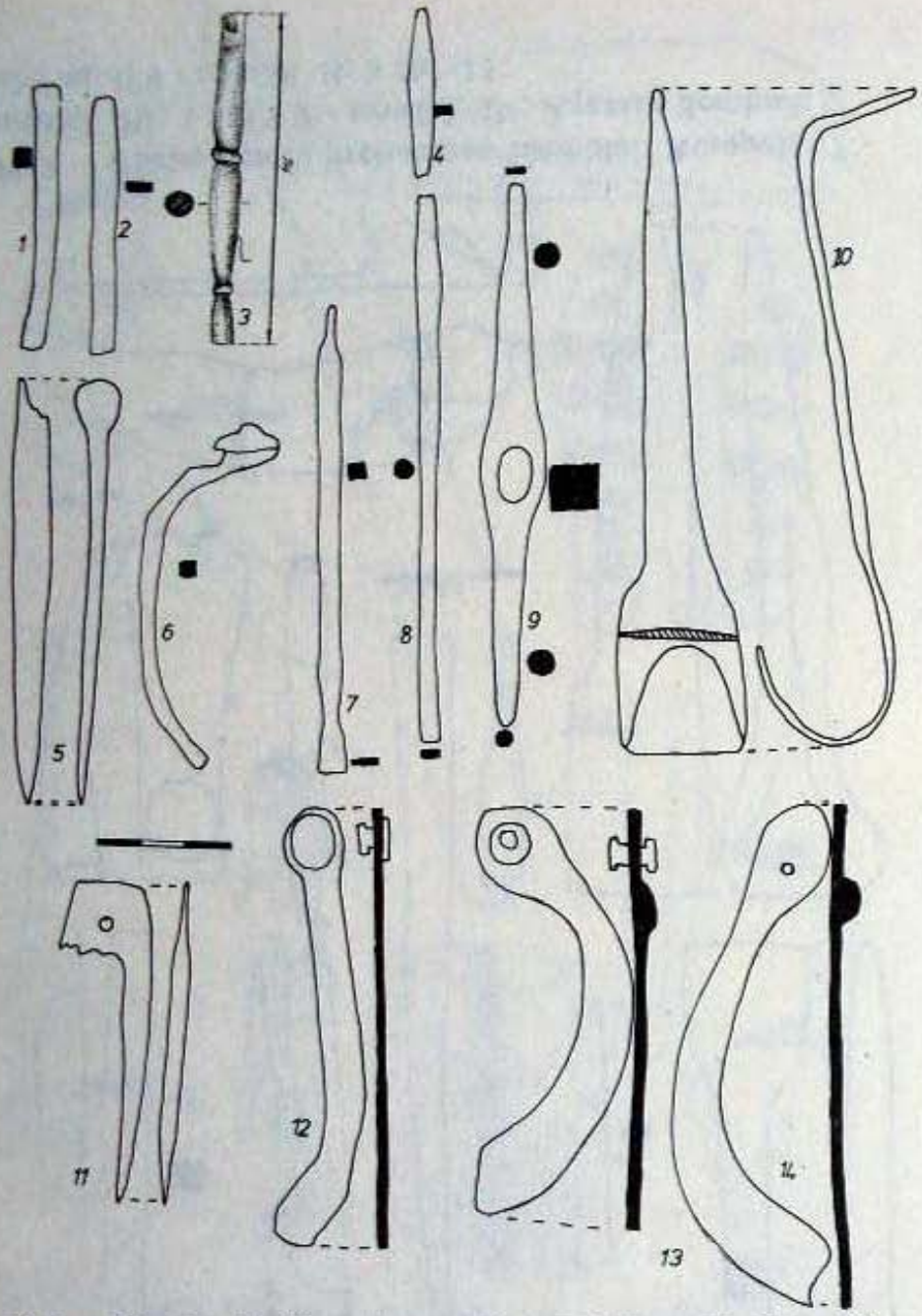

Pl. 5 Unelte de fier. Acropolă: 1,4,13 - nivelul III; 5,7,8,10,12,14 - nivelul IV; 2,3 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 6,9,11 - nivelul II.

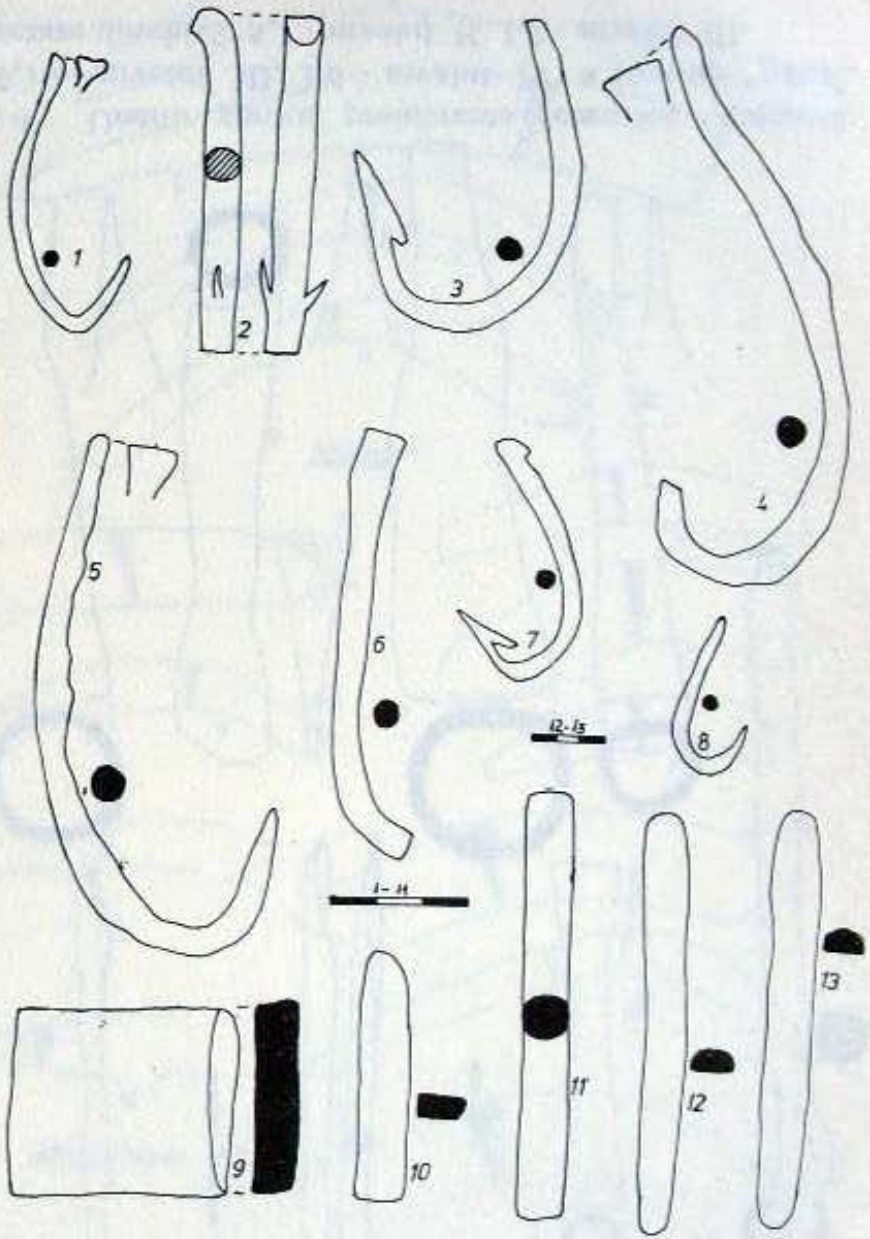

Pl. 6 Unelte pentru pescuit, lingouri din fier și bronz. Acropolă: 3,9 - nivelul III; 1,2,4,5,7,10,11 - nivelul IV; 12,13 - locuință "palat". Așezare deschisă: 6 - nivelul I; 8 - Gr. 11.

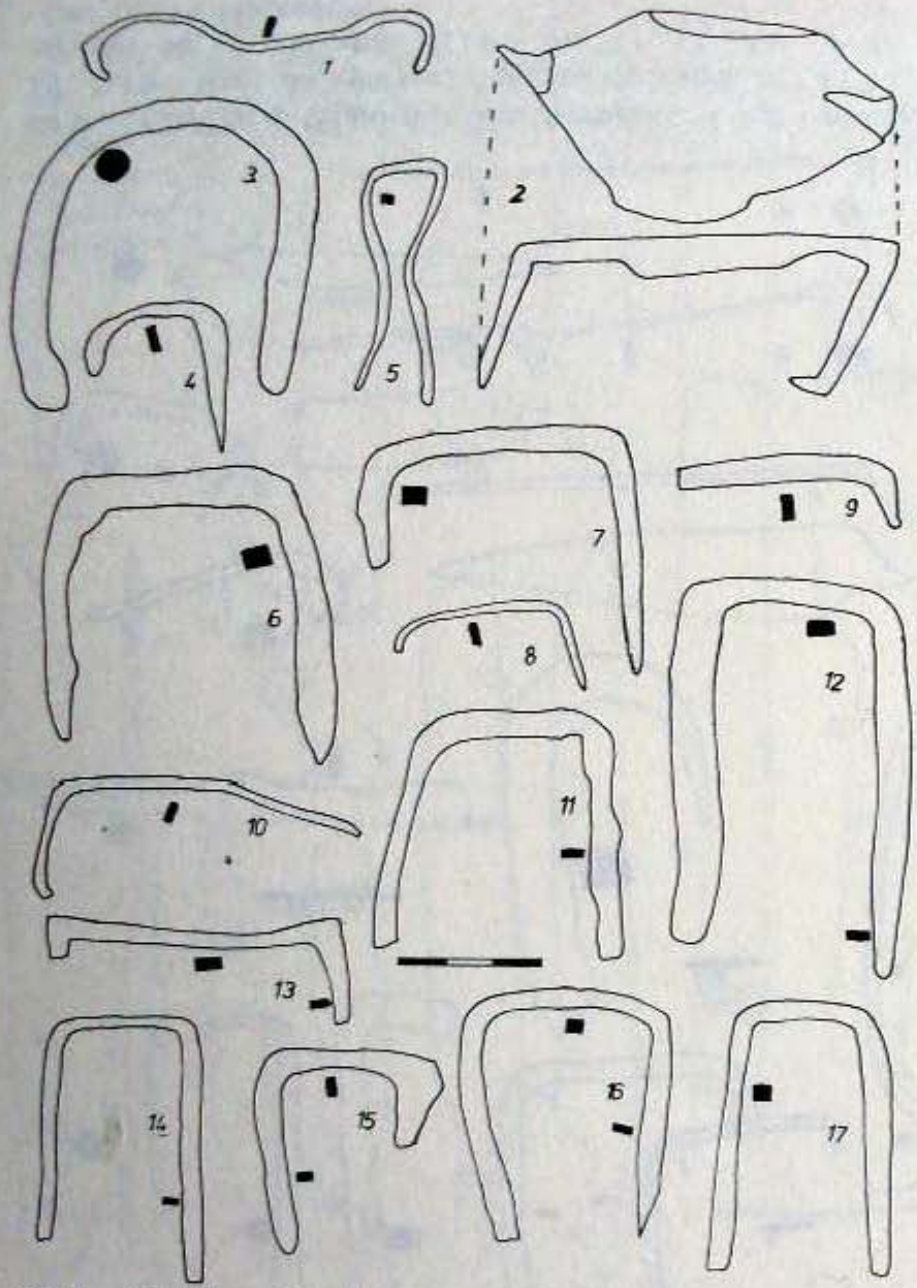

Pl. 7 Scoabe din fier. Acropolã: 13 - nivelul I; 3,5,8,11,12 - nivelul IV; 7 - nivelul II; 6 - Gr. 12; 2,16 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 4 - nivelul I; 9,15 - nivelul II; 1,14,17 - nivelul III; 10 - Gr. 12.

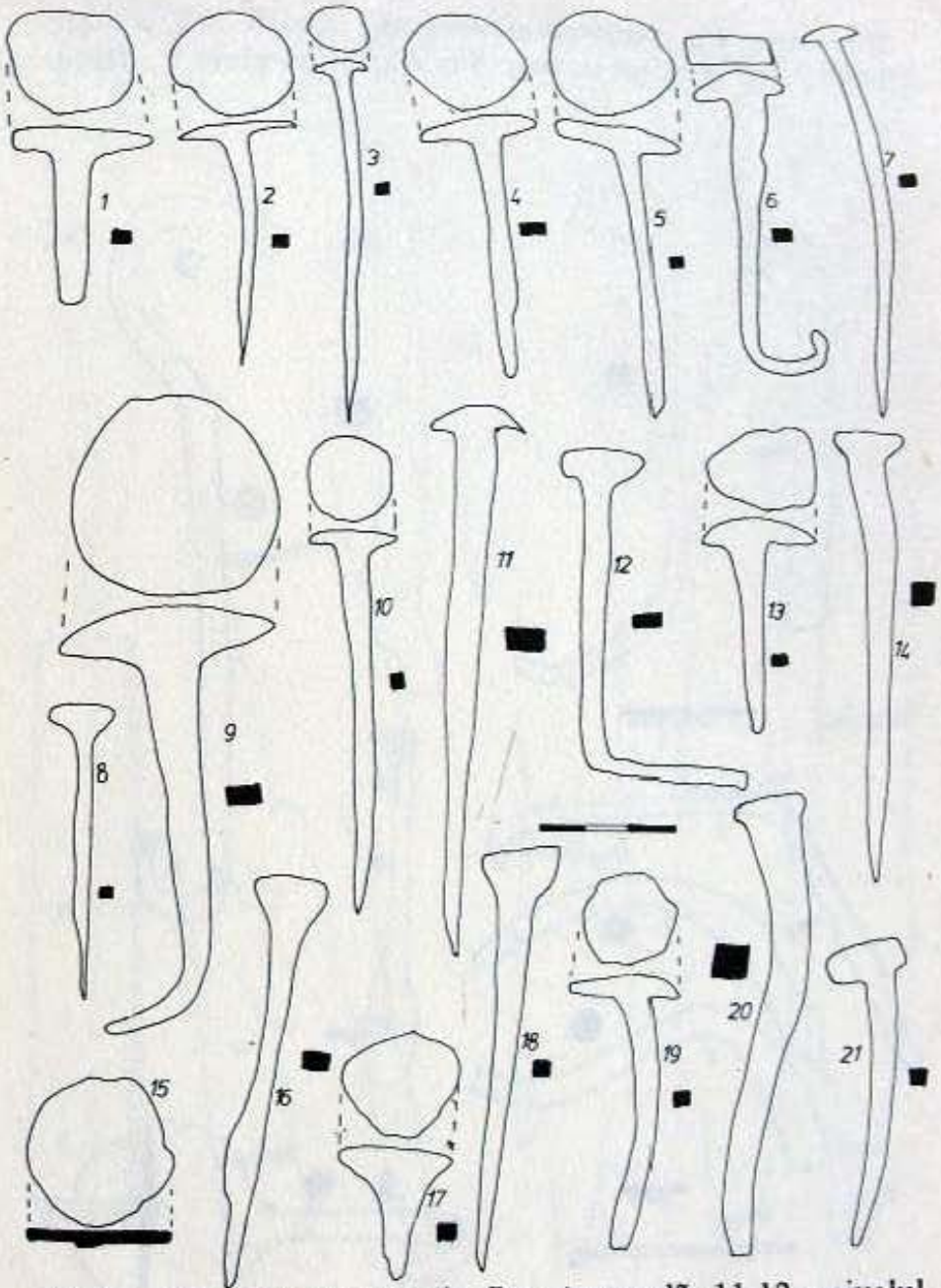

Pl. 8 Ținte și piroane din fier. Acropolã: 11,12 - nivelul II; 3,17 - nivelul III; 2,4,10,14,15,18,21 - nivelul IV; 13 Șanț de apărare. Așezare deschisã: 1 - nivelul II; 16 - Gr. 21.

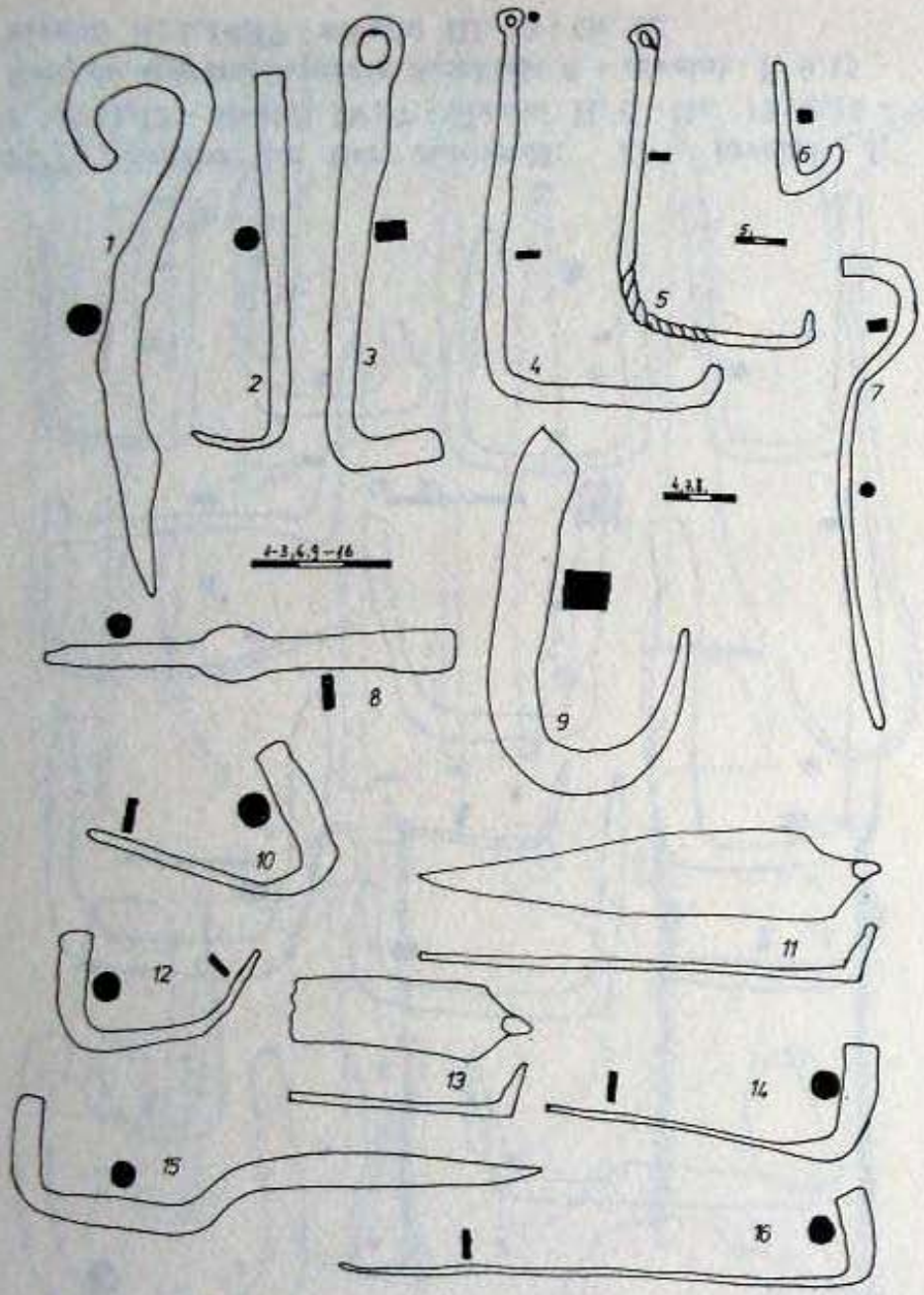

Pl. 9 Cârlige și țâțâni din fier. Acropolă: 1-4,9 - nivelul IV; 8,10 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 5,7,11,15 - nivelul II; 13 - nivelul III; 6 - Gr. 21; 12 - Gr. 6; 16 - Gr. 15; 14 - Bordei 4.

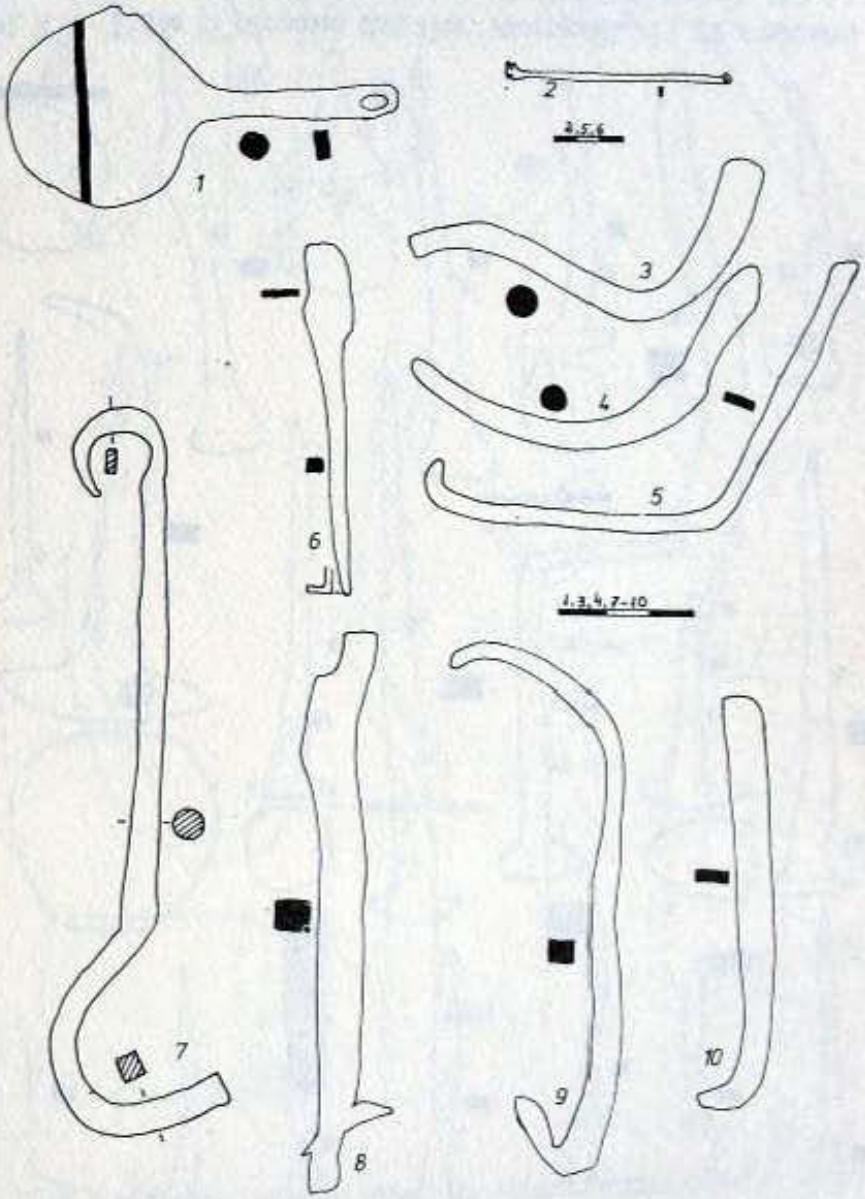

Pl. 10 Clanță și cârlige din fier. Acropolă: 10 - nivelul III; 1-5,7,8 - nivelul IV; Așezare deschisă: 6,9 - nivelul II.

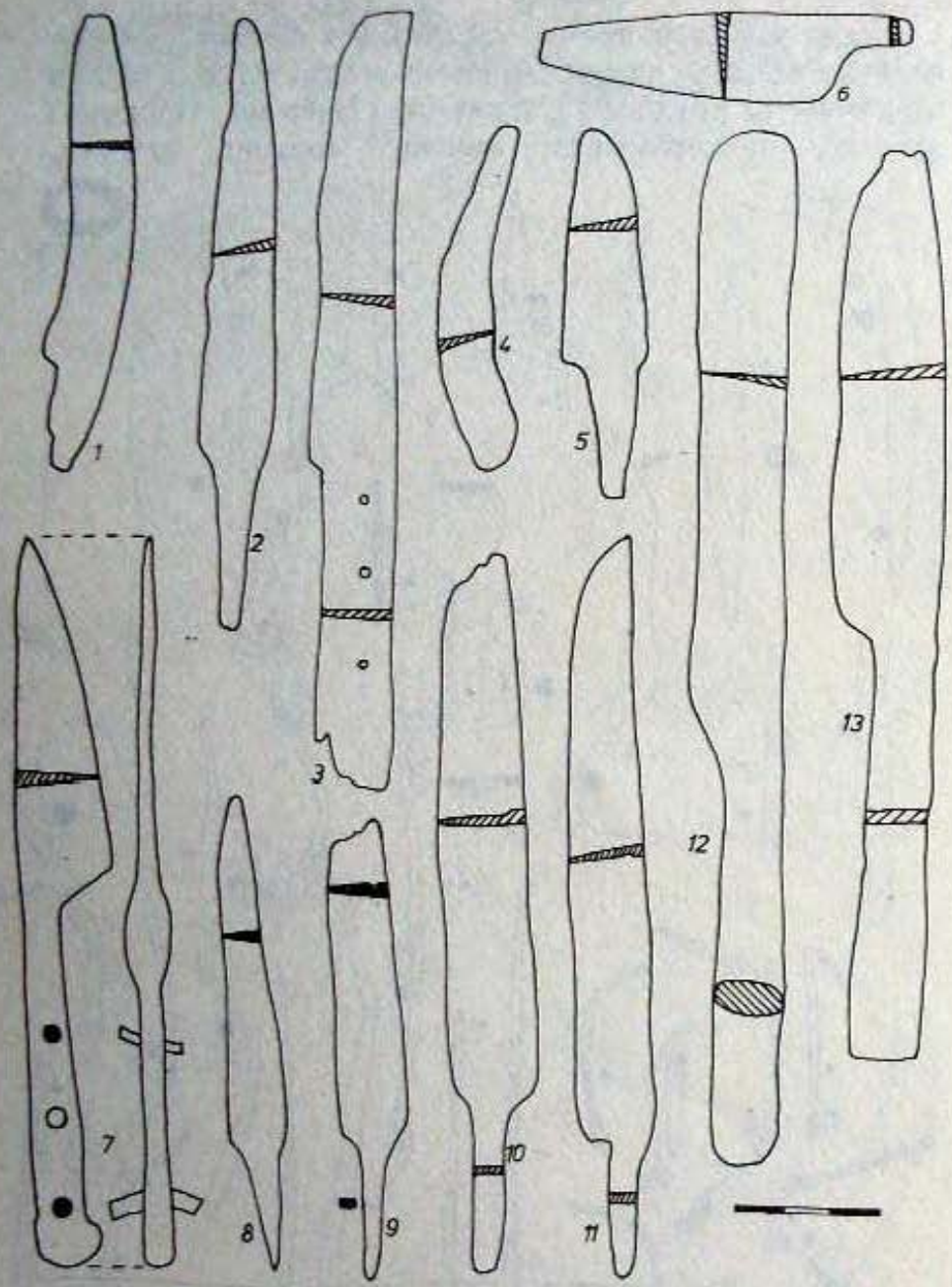

Pl. 11 Cuțite din fier. Acropolă: 12 - nivelul III; 4,5,7,9,11,13 - nivelul IV; 6 - Gr. 1. Așezare deschisă: 2 - nivelul I; 1,3,8 - nivelul III; 10 - nivelul III.

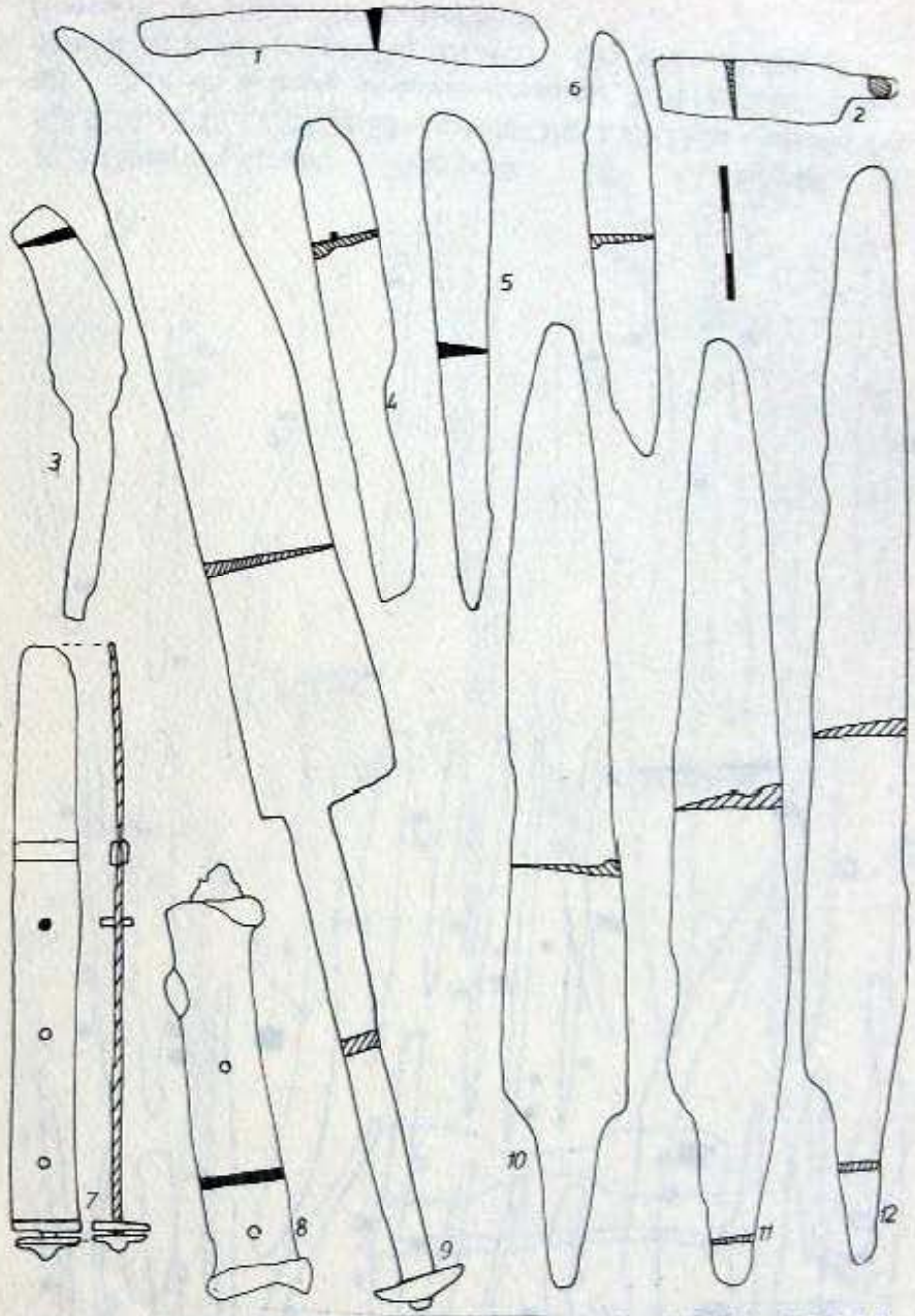

Pl. 12 Cuțite de fier. Acropolă: 8 - nivelul III; 4,7,9,10 - nivelul IV; 3 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 1,5,6,11,12 - nivelul II; 2 - nivelul III.

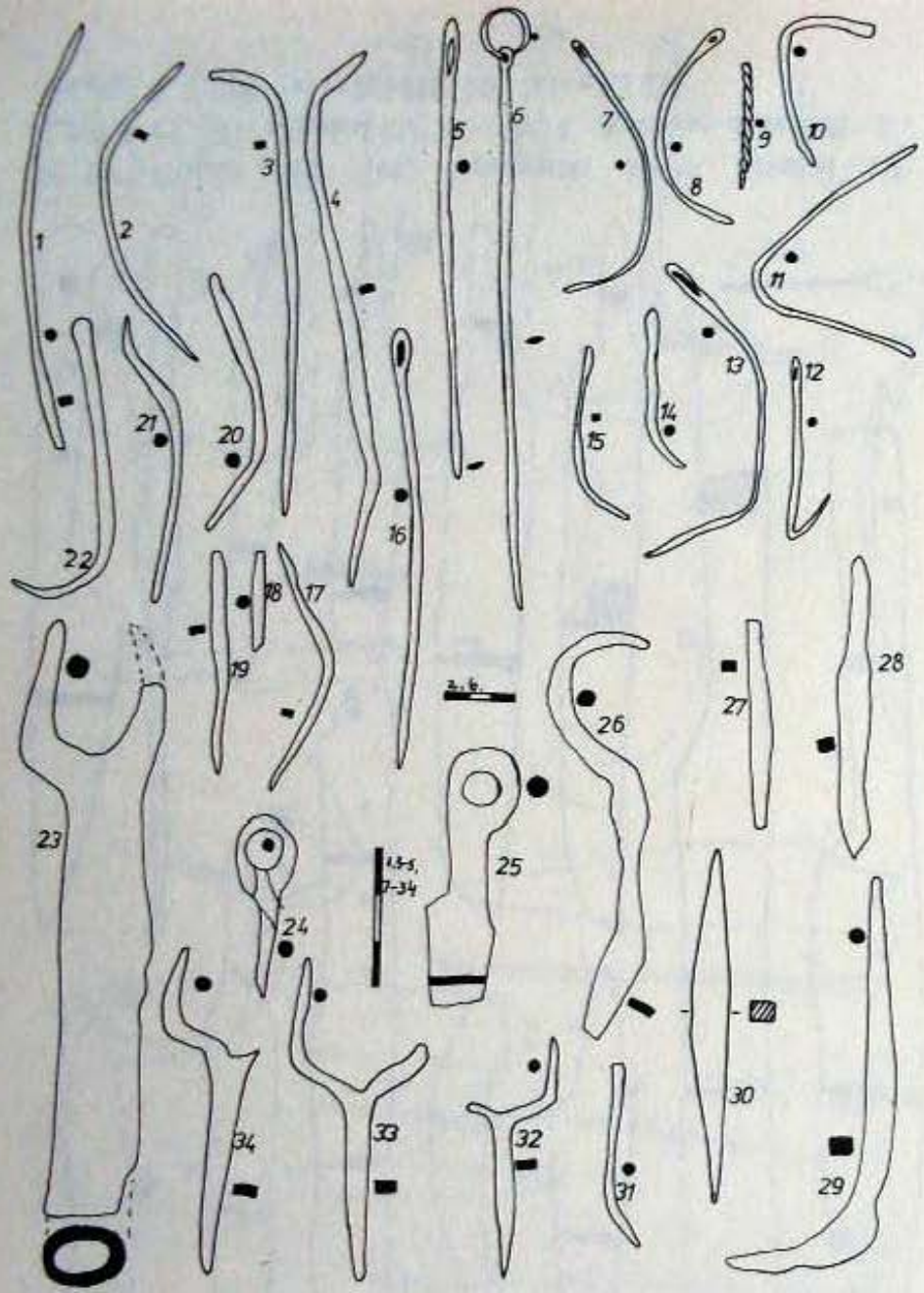

Pl. 13 Ace, furculițe, foarfece, străpungătoare. Acropolă: 13,16,22,31 - nivelul I; 9 - nivelul II; 2,3,7,8,14,18,29 - nivelul III; 6,12,15,17,23,24,26,28 - nivelul IV; 20 - Gr. 5; 21,24 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 32 - nivelul I; 5,10,11,19,27,30 - nivelul II; 33 - nivelul III; 25 - Bordei 1.

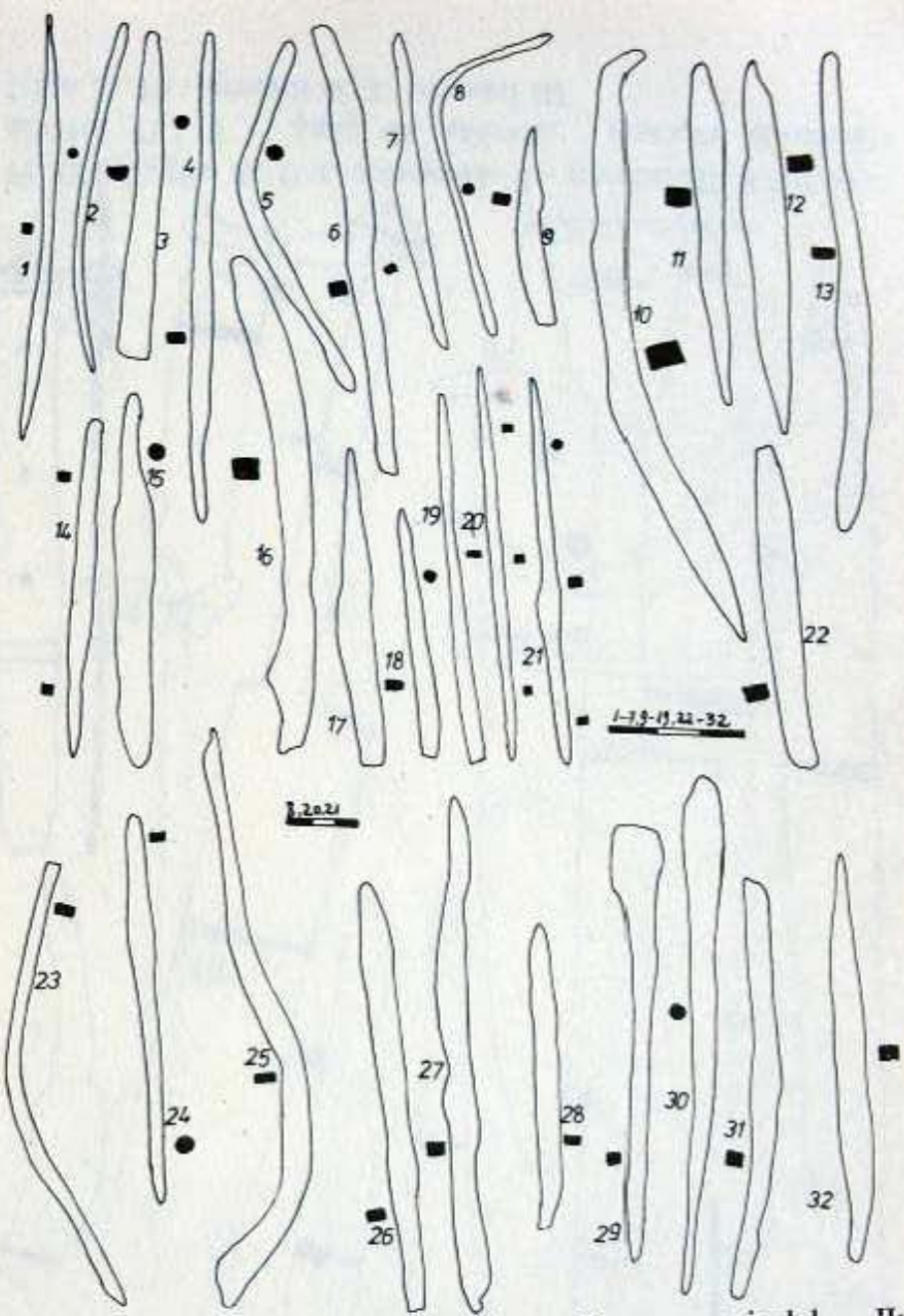

Pl. 14 Străpungătoare. Acropolă: 18 - nivelul II; 5,8,9,13,15,17,22,25,31,32 - nivelul III; 1,19,23,26 - nivelul IV; 28 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 4,10,11,16,20,24,29 - nivelul II; 2,14,21 - nivelul III; 3,27 - Gr. 8; 6 - Bordei 1; 7 - Bordei 4; 12 - Bordei 2; 19 - Bordei 3.

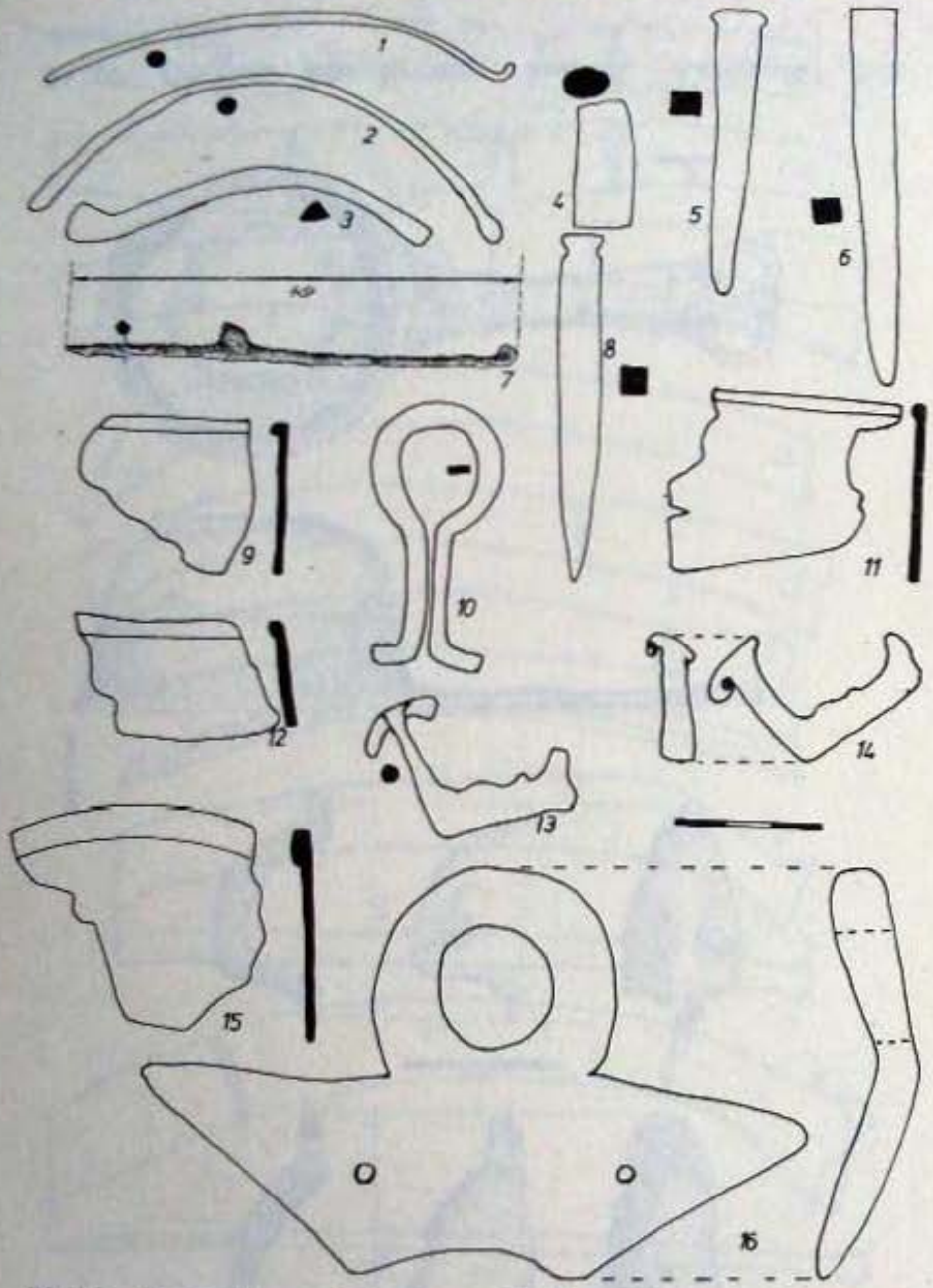

Pl. 15 Vase de metal, nicovalã, braț balanțã. Acropolã: 7,8,10,13 - nivelul III; 3,5,6,9 - nivelul IV; 16 - locuințã "palat"; 15 - Gr. 2; 14 - Șanț de apãrare. Așezare deschisã: 4 - nivelul II; 11 - nivelul III; 2,12 - Bordei 3.

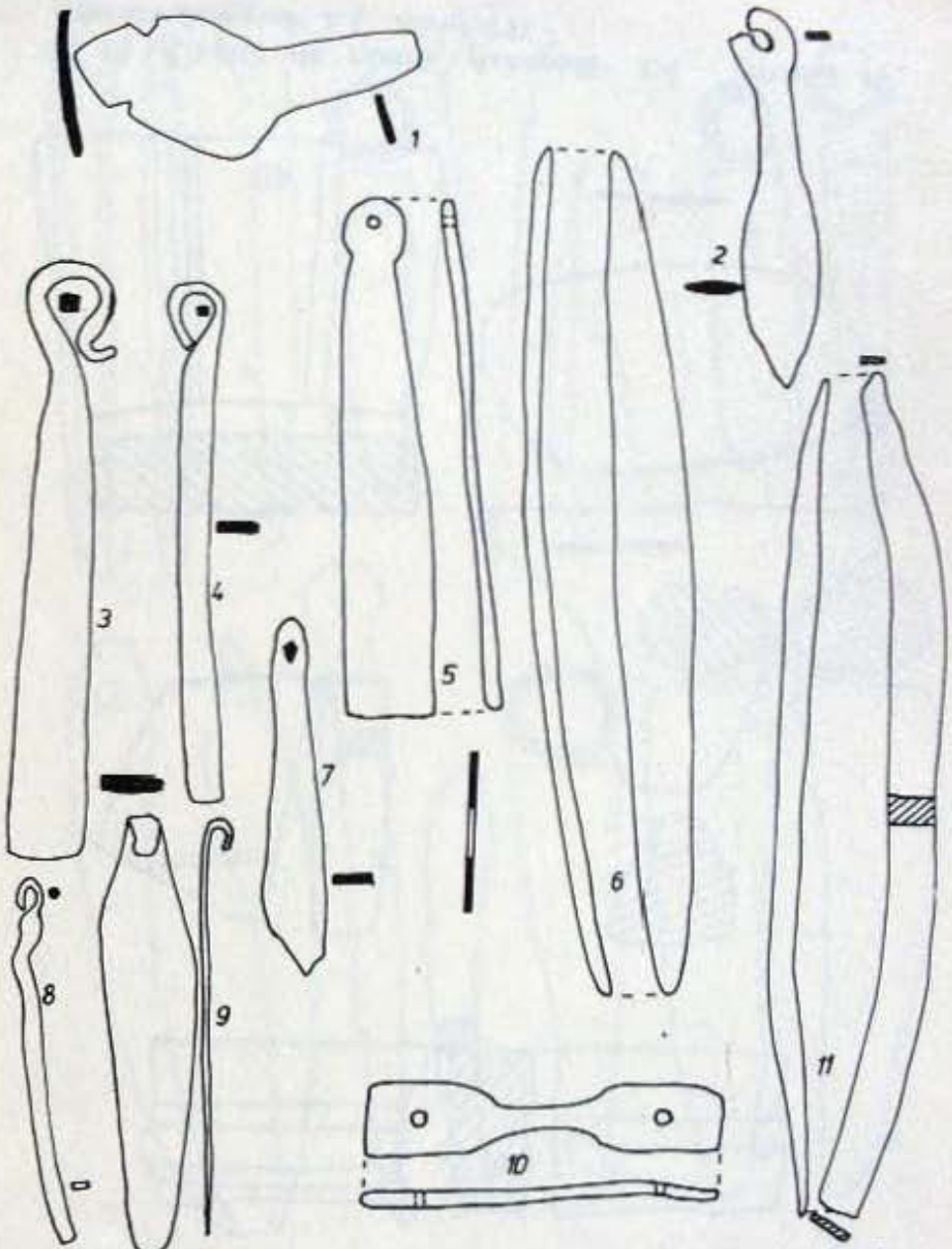

Pl. 16 Obiecte din metal. Acropolã: 8 - nivelul I; 1 - nivelul II; 5,7,9 - nivelul III; 2,10,11 - nivelul IV; 3 - Șanț de apãrare. Așezare deschisã: 4,6 - nivelul II.

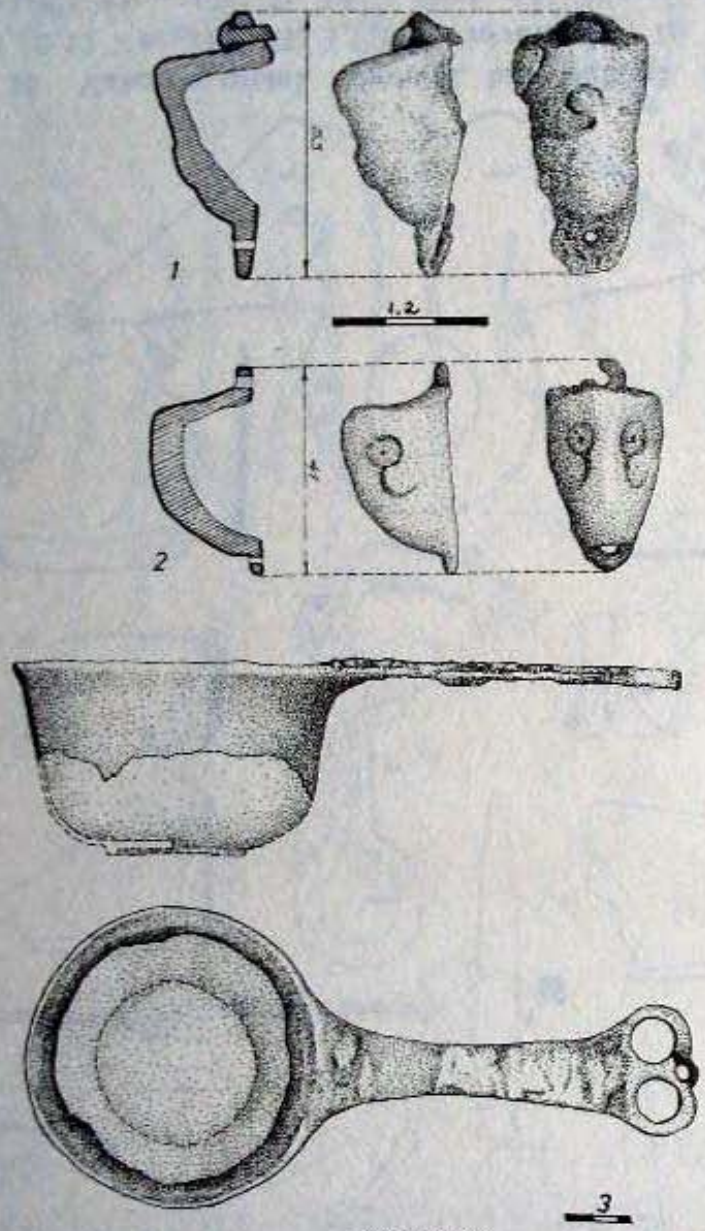

Pl. 17 Obiecte din bronz, caserolă. Acropolă: 1-3 - nivelul III.

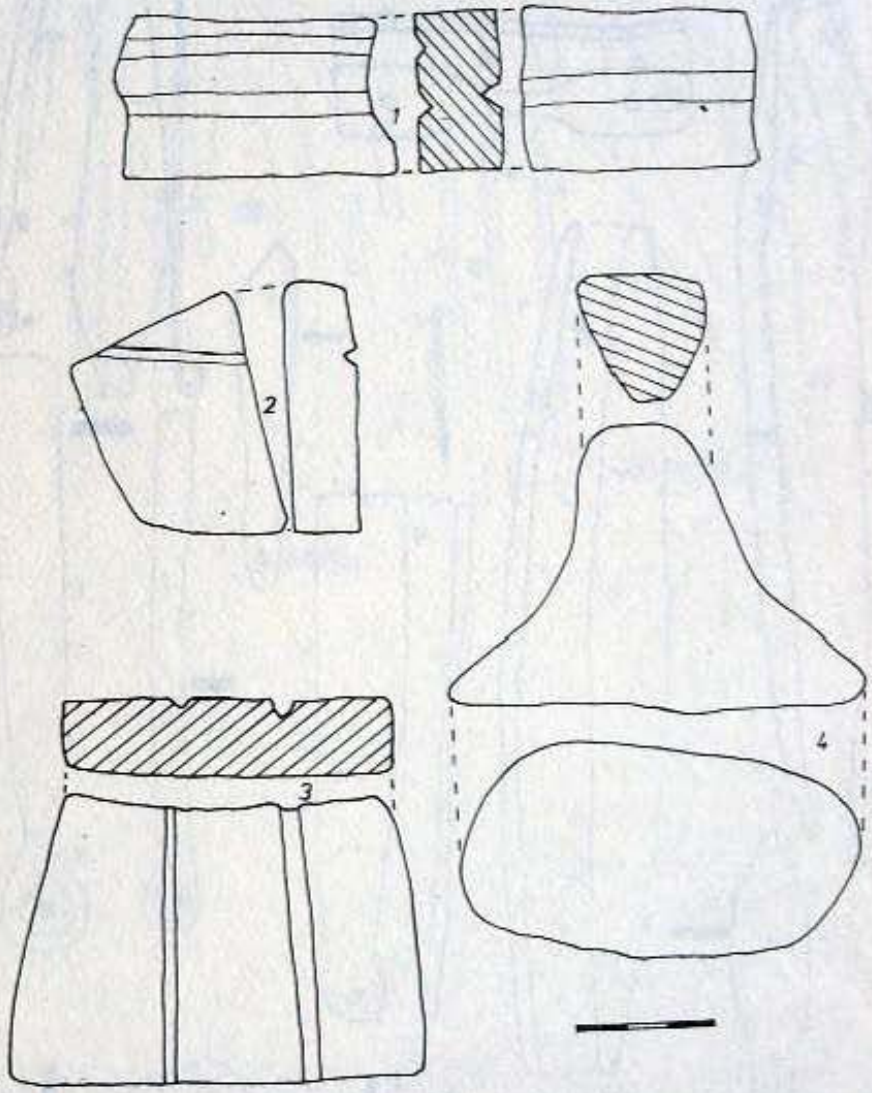

Pl. 18 Unelte de piatră. Acropolă: 1,4 - nivelul IV; Așezare deschisă: 2,3 - nivelul II.

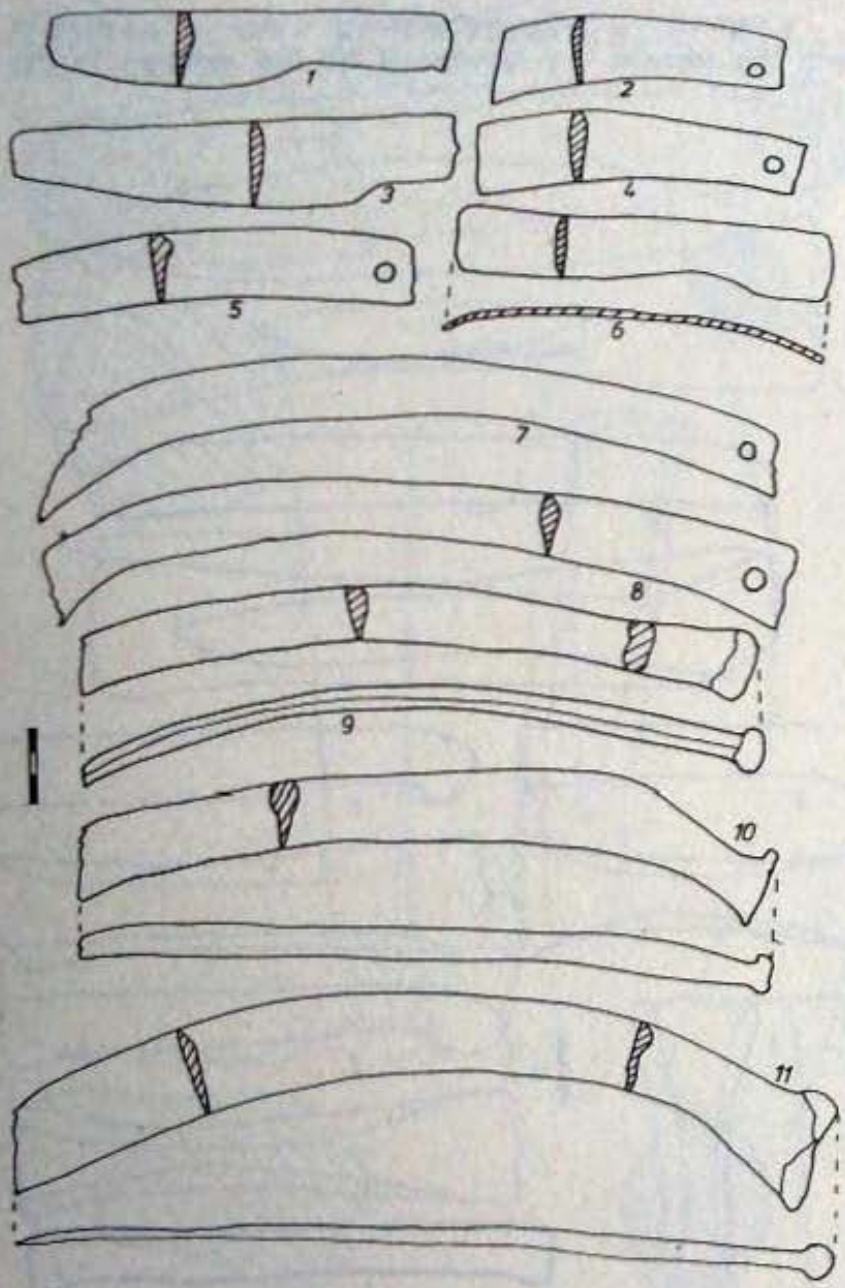

Pl. 19 Unelte din os. Acropolã: 9 - nivelul II; 3,6,8,10 - nivelul III; 1,4,7,11 - nivelul IV. Așezare deschisã: 2 - Bordei 2; 5 - Gr. 25.

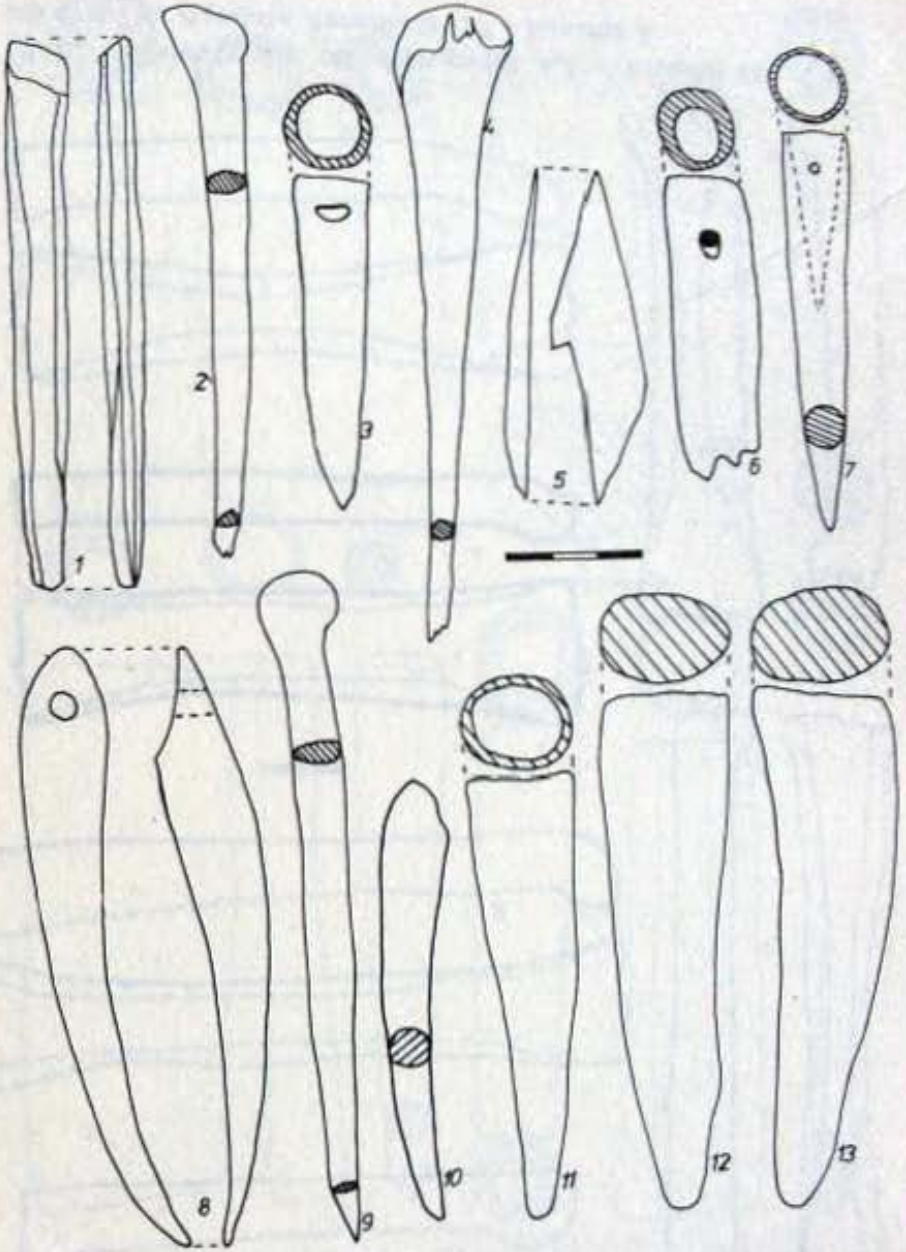

Pl. 20 Obiecte din os. Acropolã: 1,3,7,9,10 - nivelul III; 2,4,5,8 - nivelul IV; 11 - Șanț de apărare. 12 - Gr. 1; 13 - Gr. 2. Așezare deschisã: 6 - Bordei 4.

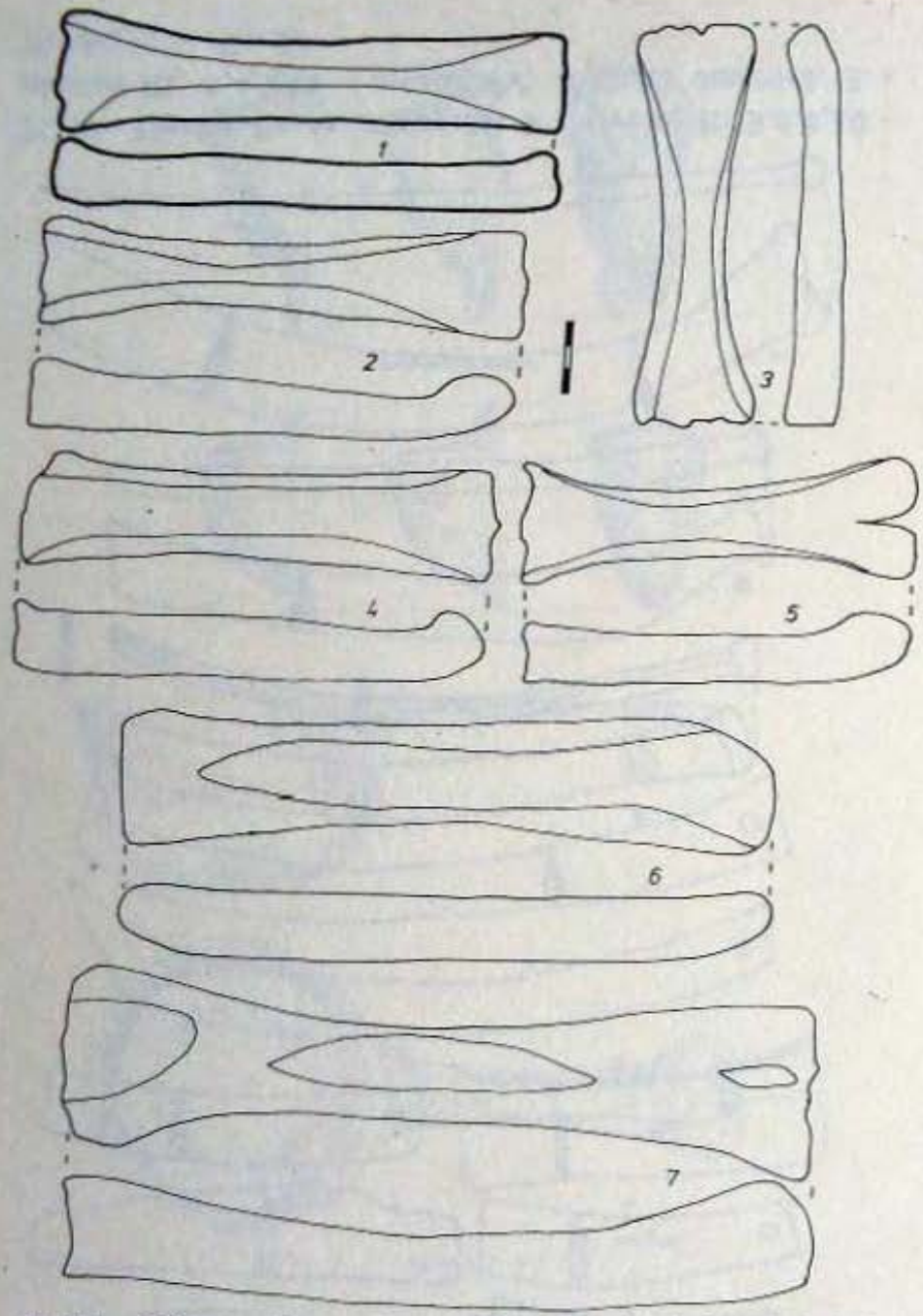

Pl. 21 Obiecte din os. Acropolã: 1 - nivelul III; 2,4-6 - nivelul IV; 7 - Gr. 5. Aşezare deschisã: 3 - Bordei 3.

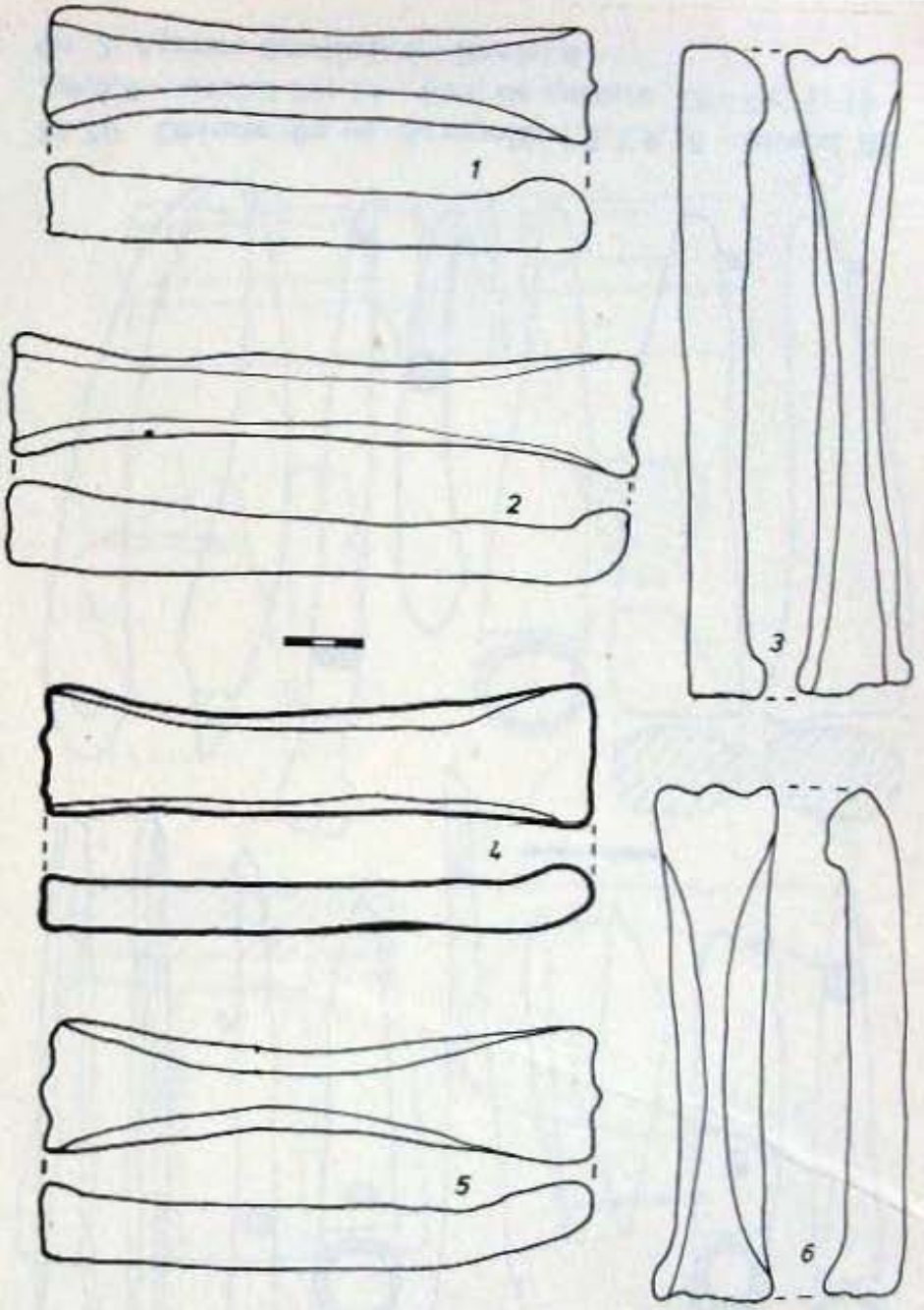

Pl. 22 Obiecte din os. Acropolã: 4,5 - nivelul III; 2,6 - nivelul IV; Aşezare deschisã: 1,3 - Bordei 3.

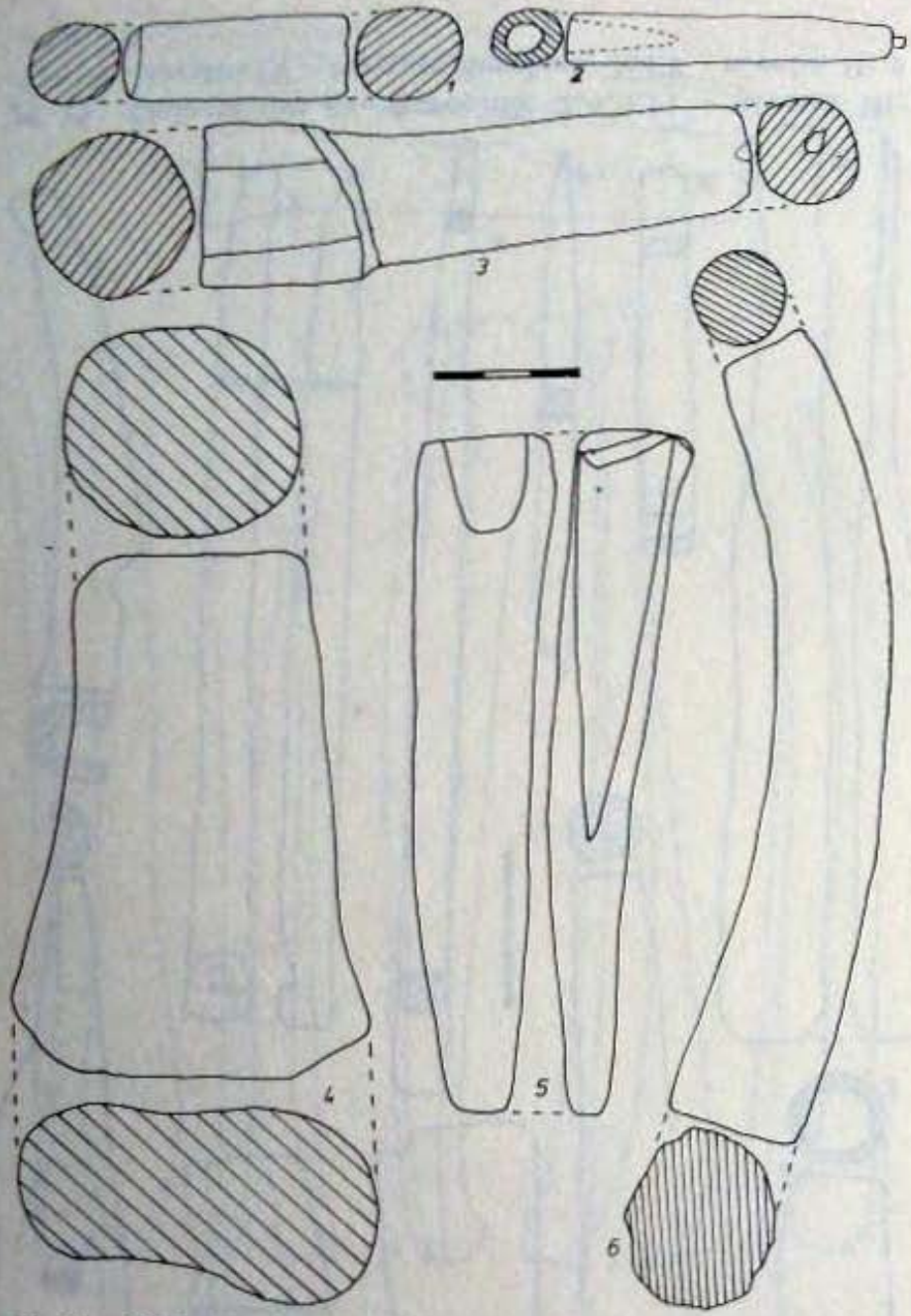

Pl. 23 Obiecte din os. Acropolã: 3,4 - nivelul III; 5 - nivelul IV; 6 - Gr. 12. Aşezare deschisã: 1 - Gr. 46; 2 - Gr. 3.

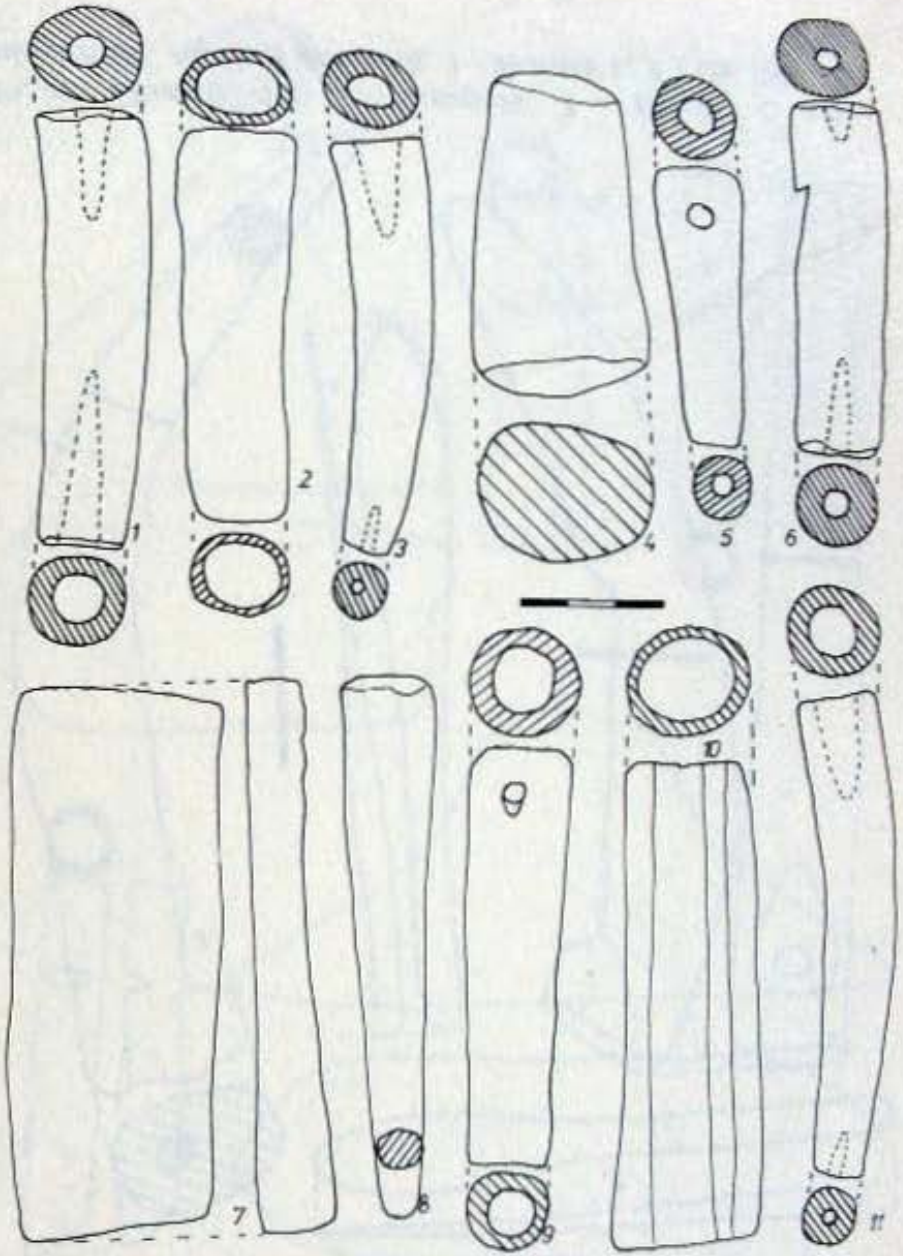

Pl. 24 Obiecte din os. Acropolã: 4,6 - nivelul III; 2,5,10 - nivelul IV; 1 - Gr. 18 cult; 7 - Şanţ de apãrare. Aşezare deschisã: 3 - nivelul II; 8 - Gr. 12; 9 - Gr. 13; 11 - Gr. 10.

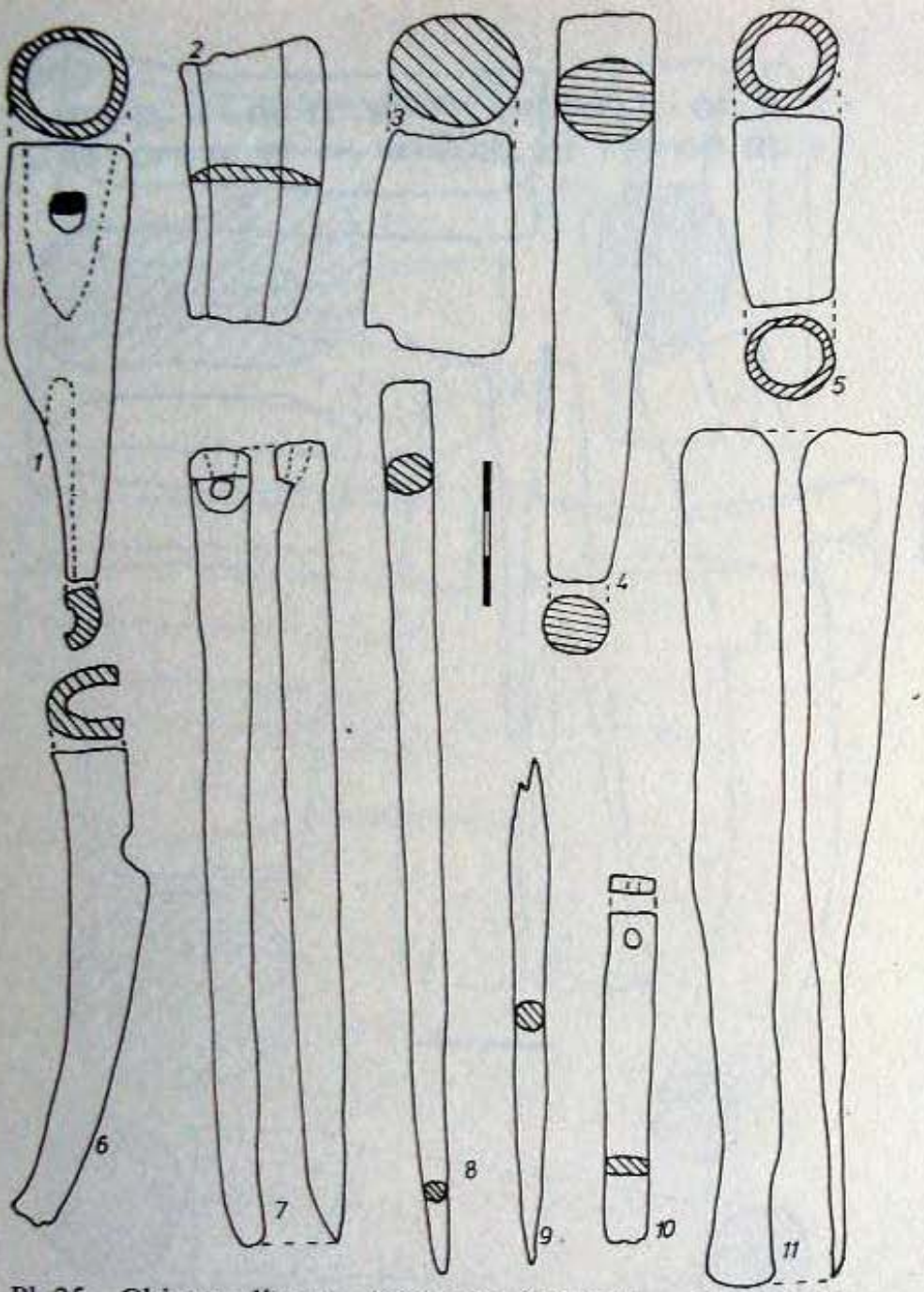

Pl. 25 Obiecte din os. Acropolã: 2,4,6,11 - nivelul III; 7,9,10 - nivelul IV;. Aşezare deschisã: 1,3,8 - nivelul II; 5 - Gr. 18.

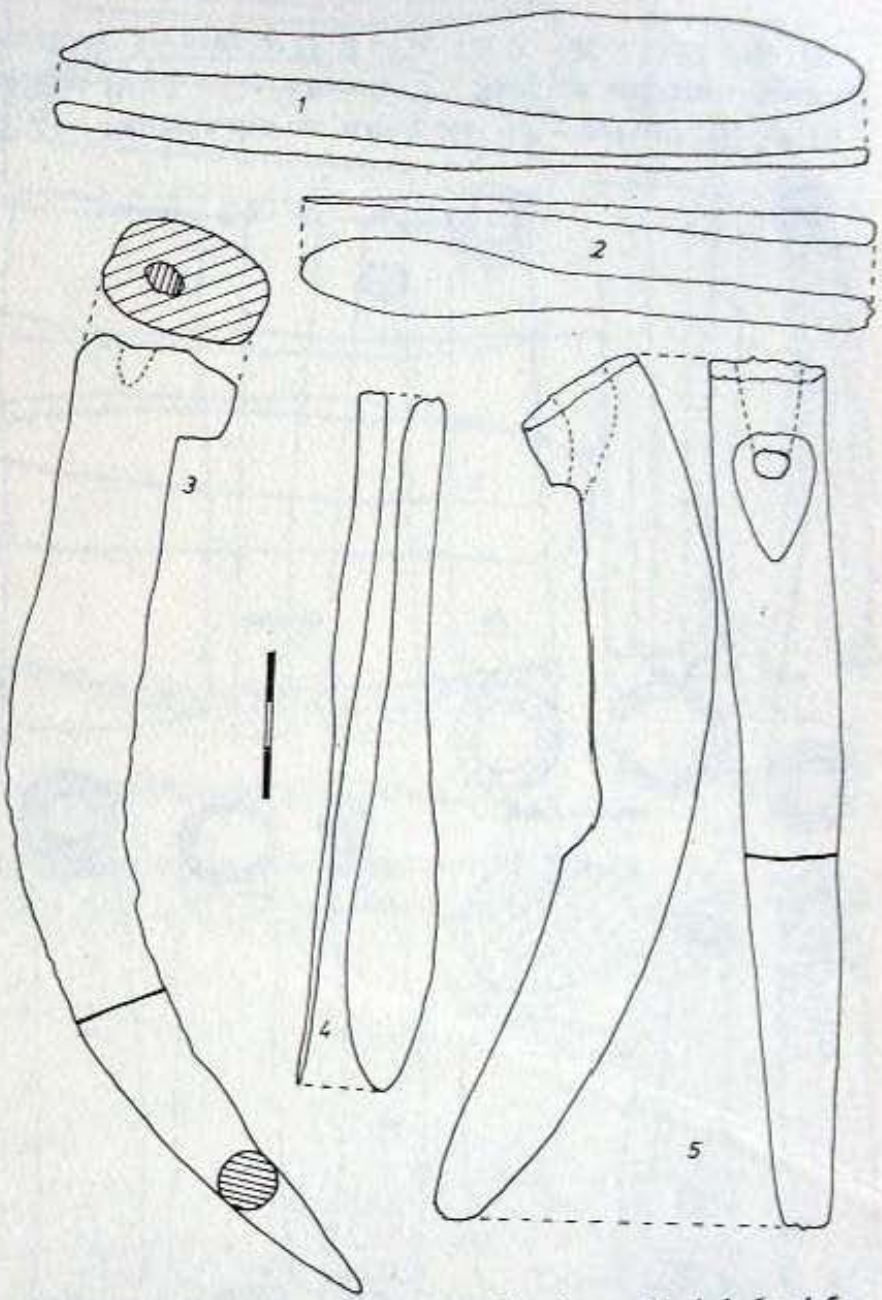

Pl. 26 Obiecte din os. Acropolã: 2 - nivelul I; 4,5 - nivelul IV. Aşezare deschisã: 1 - Bordei 1; 3 - Gr. 36.

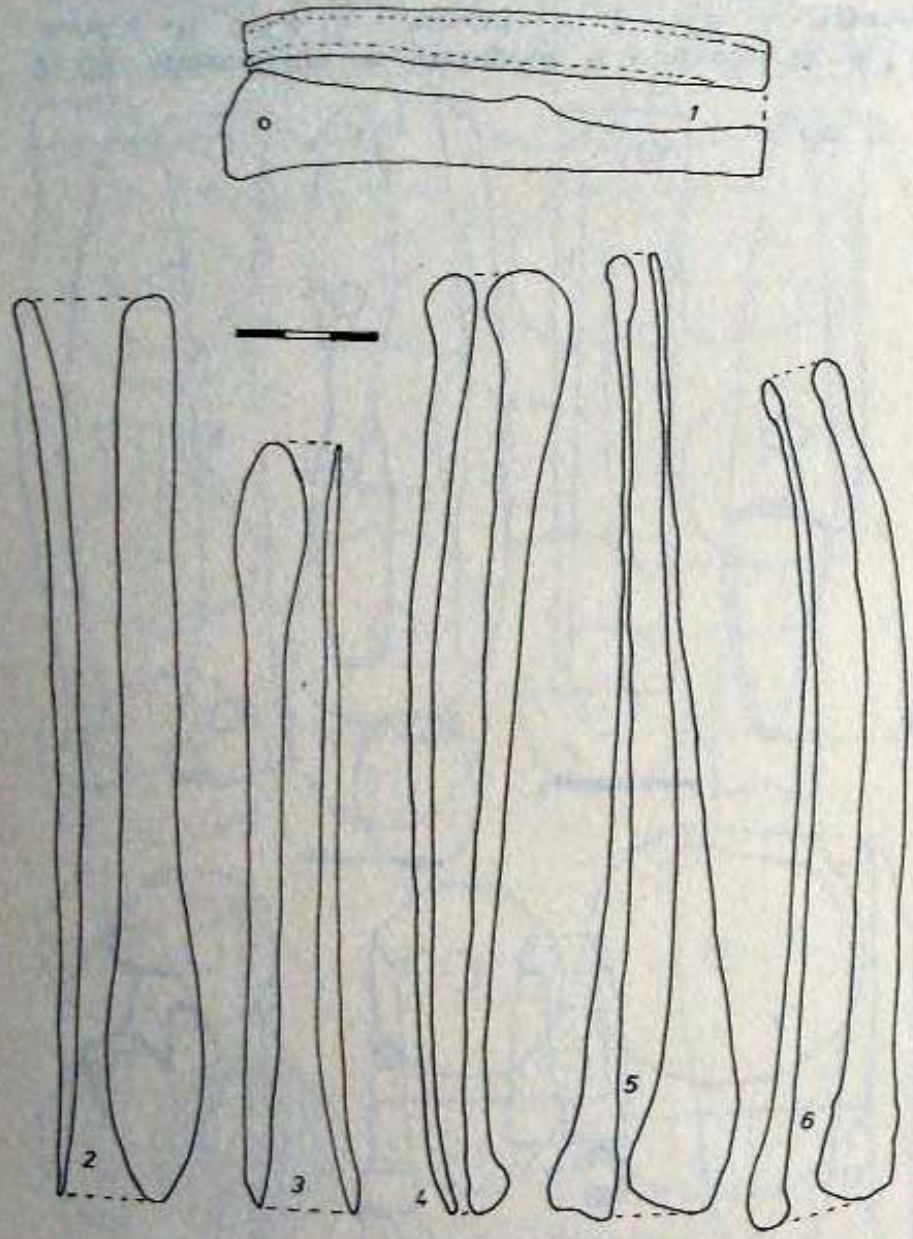

Pl. 27 Obiecte din os. Acropolă: 2 - Gr. 2; 3 - nivelul III; 4-6 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 1 - Gr. 20.

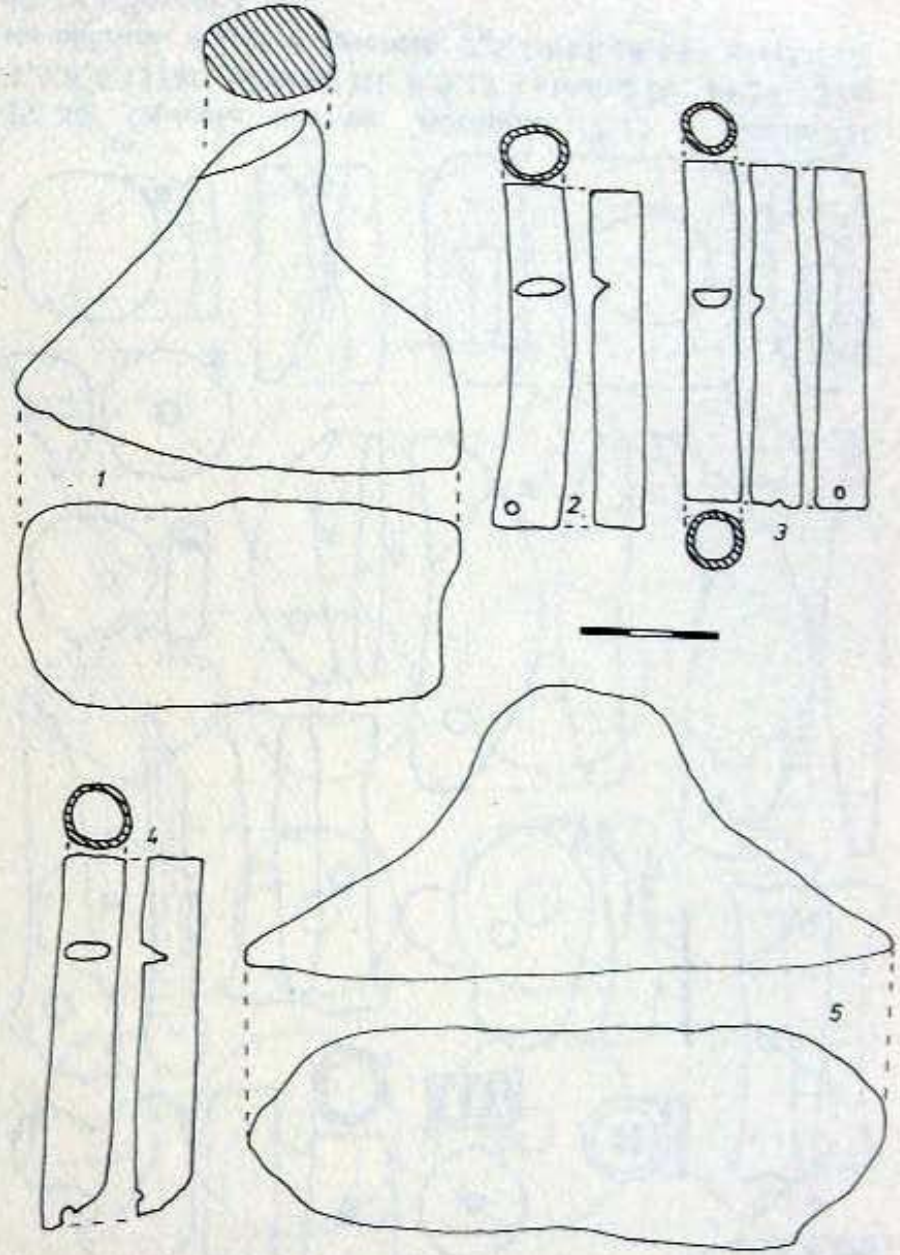

Pl. 28 Obiecte din os. Acropolă: 1-4 - nivelul III; 5 - nivelul IV.

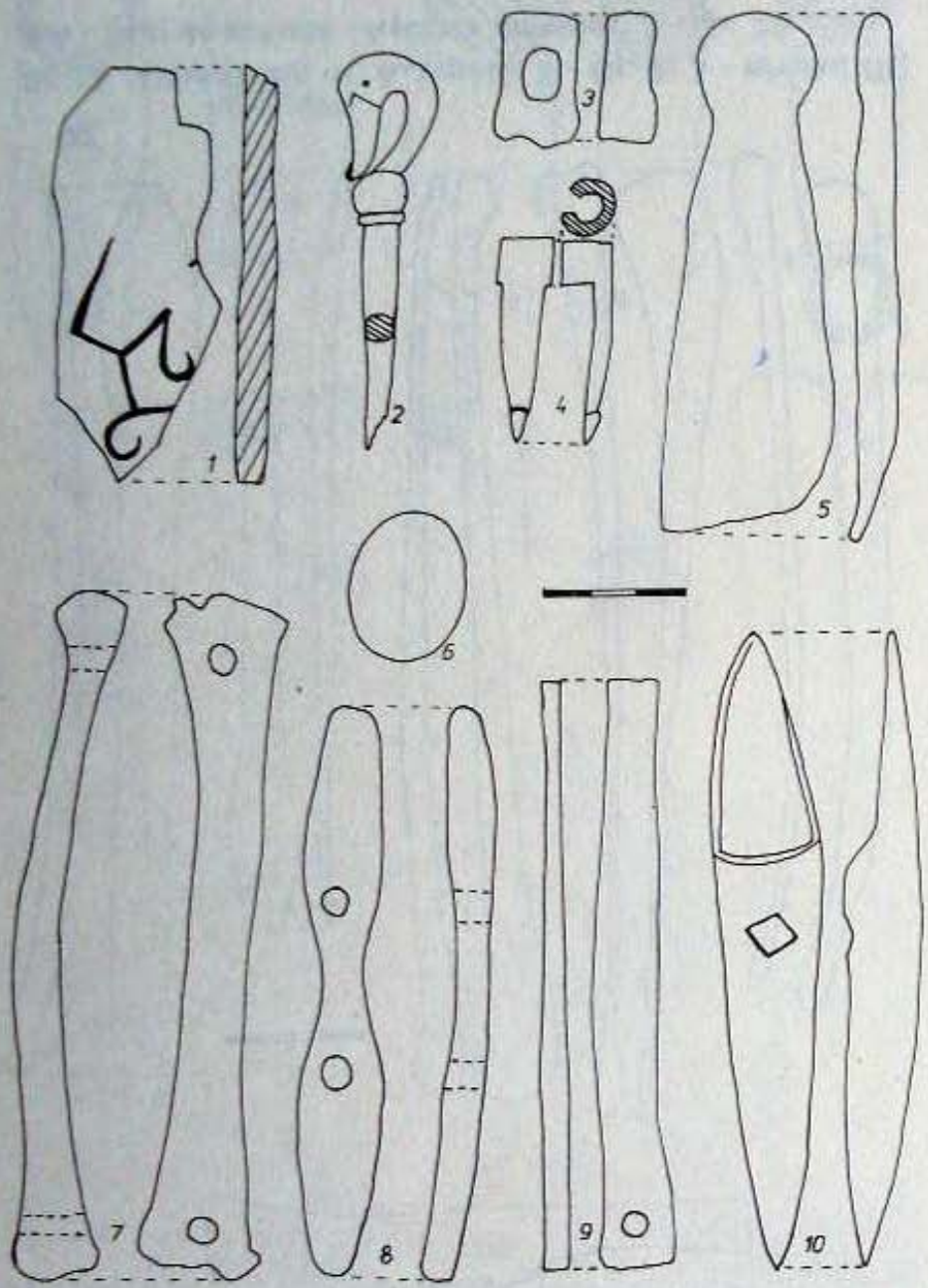

Pl. 29 Obiecte din os. Acropolã: 9 - nivelul II; 4,7 - nivelul III; 3,5,6,10 - nivelul IV; 2 - Gr. 1. Așezare deschisã: 1 - nivelul II; 8 - Bordei 3.

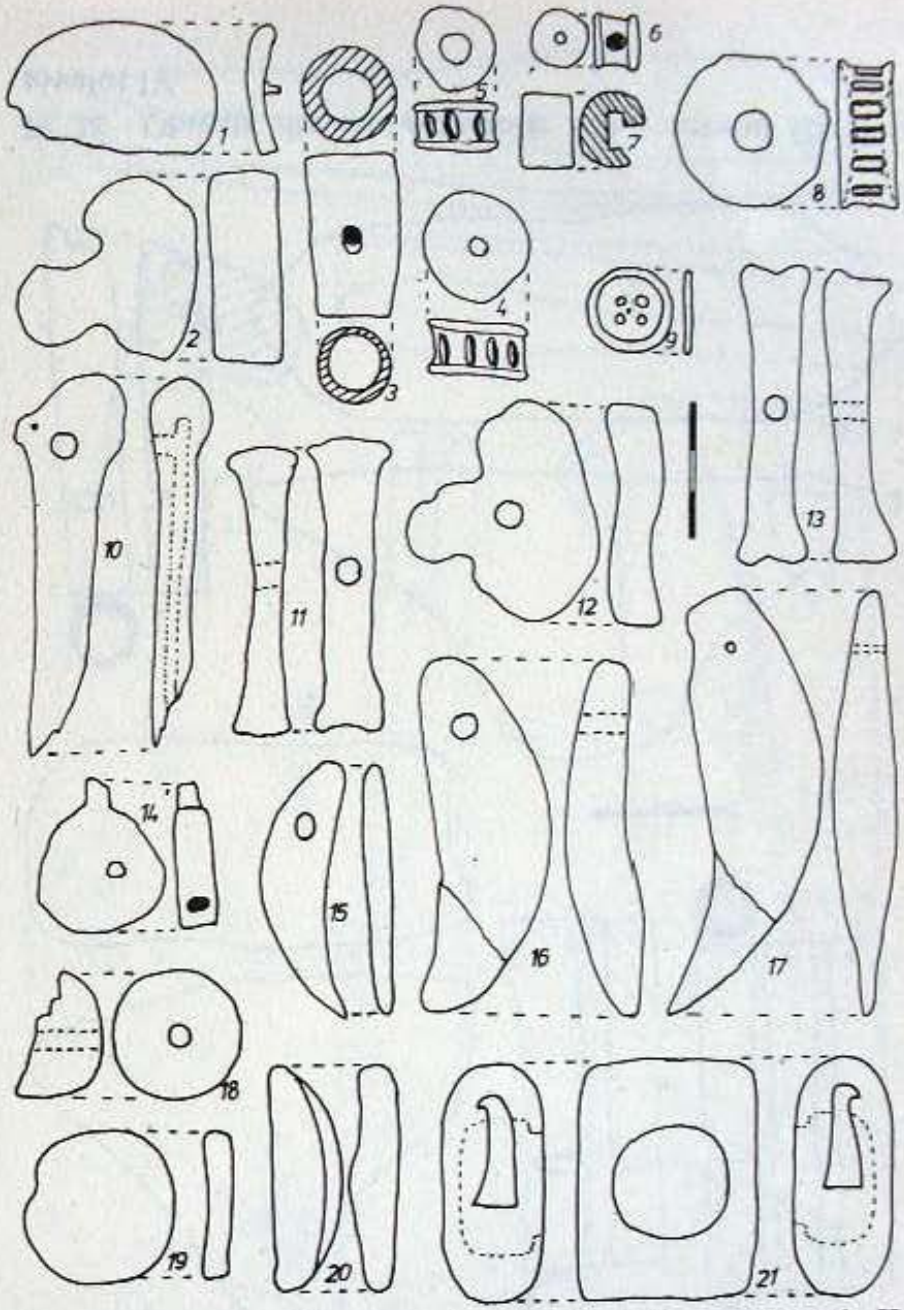

Pl. 30 Obiecte din os. Acropolã: 7,15 - nivelul II; 1,3,4,6,11,21 - nivelul III; 8,9,17 - nivelul IV; 14,20 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 2,5,10,13,16,18 - nivelul II; 12,19 - Bordei 3.

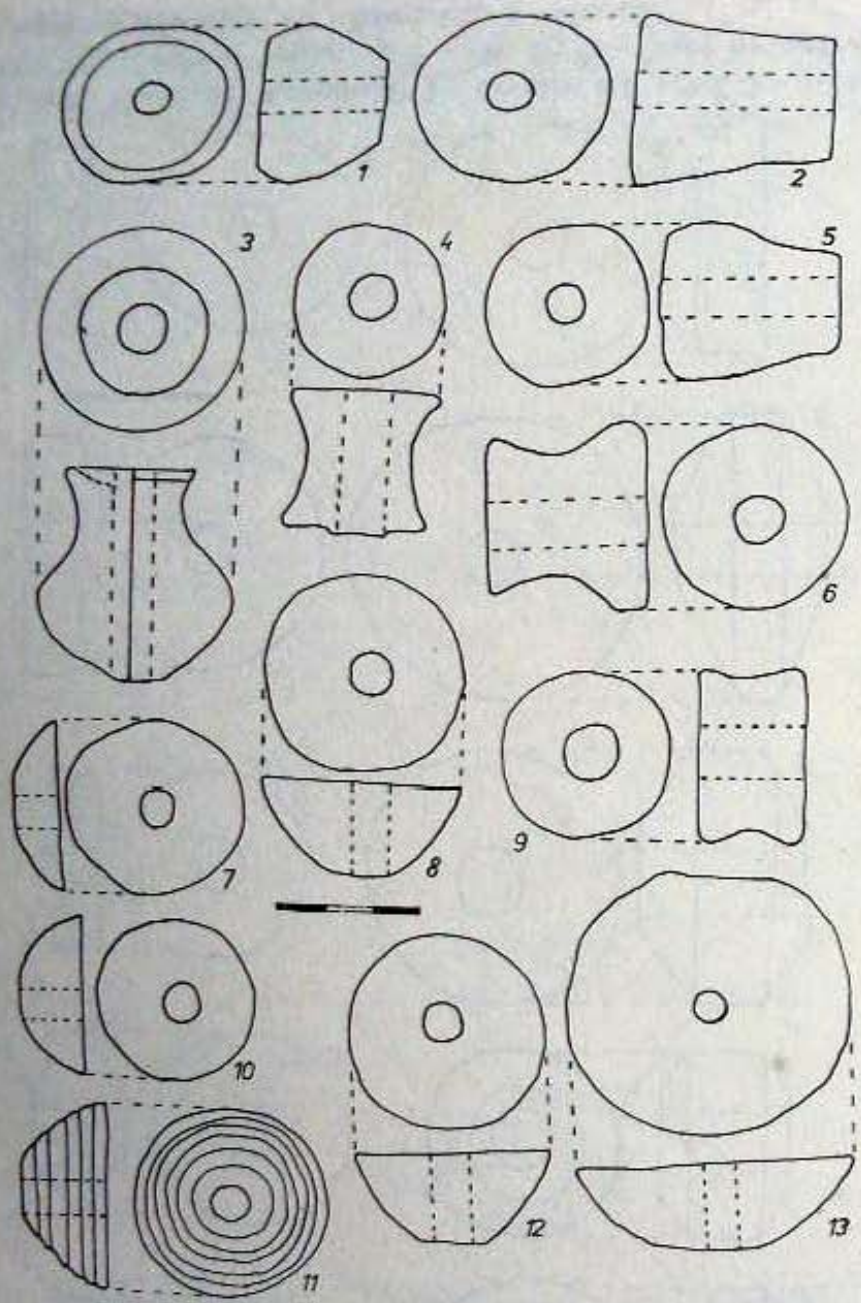

Pl. 31 Fusaiole. Acropolã: 4 - nivelul I; 2,6,11 - nivelul III; 1,3,5,8,9,12,13 - nivelul IV. Așezare deschisã: 10 - nivelul II; 7 - Gr. 1.

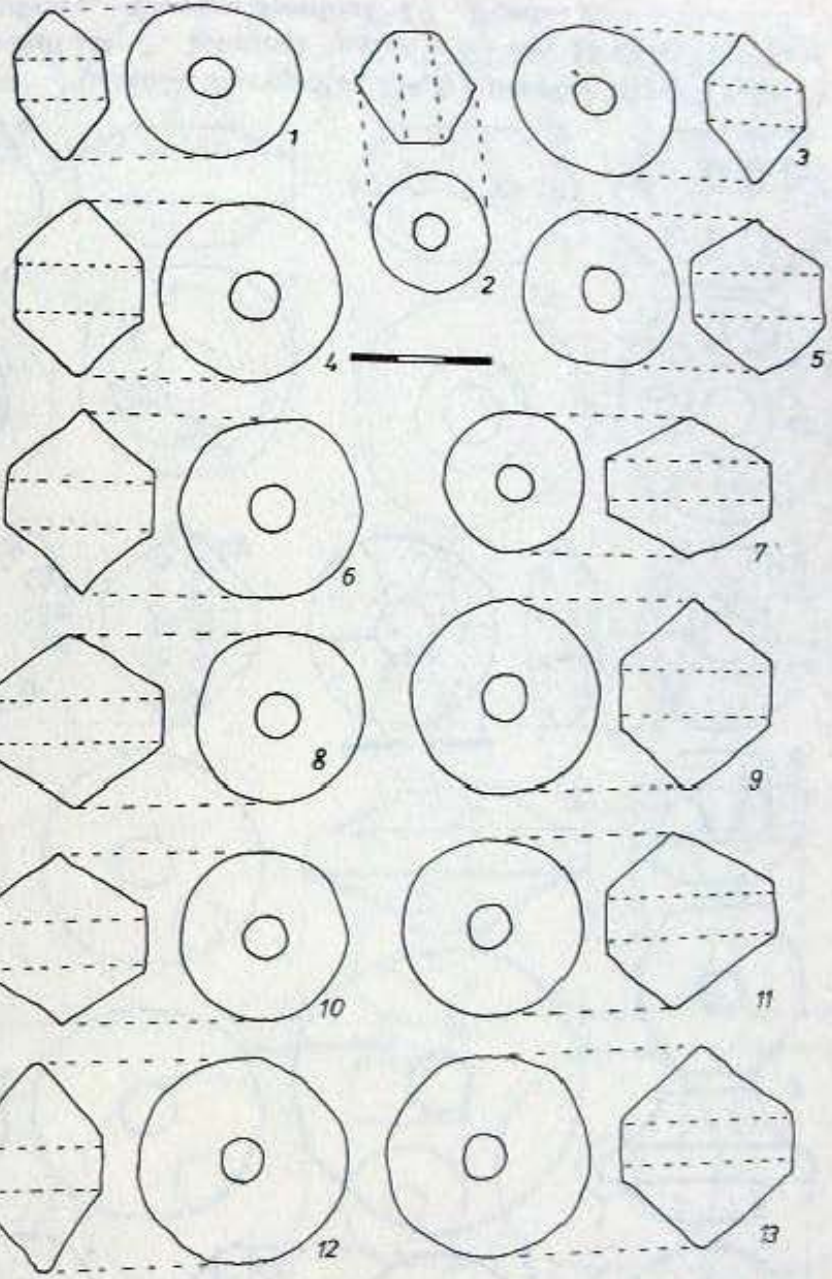

Pl. 32 Fusaiole. Acropolã: 10,13 - nivelul III; 1-4,8,11,12 - nivelul IV; 5,7 - Gr. 18 cult. Așezare deschisã: 6 - Bordei 1; 9 - Bordei 2.

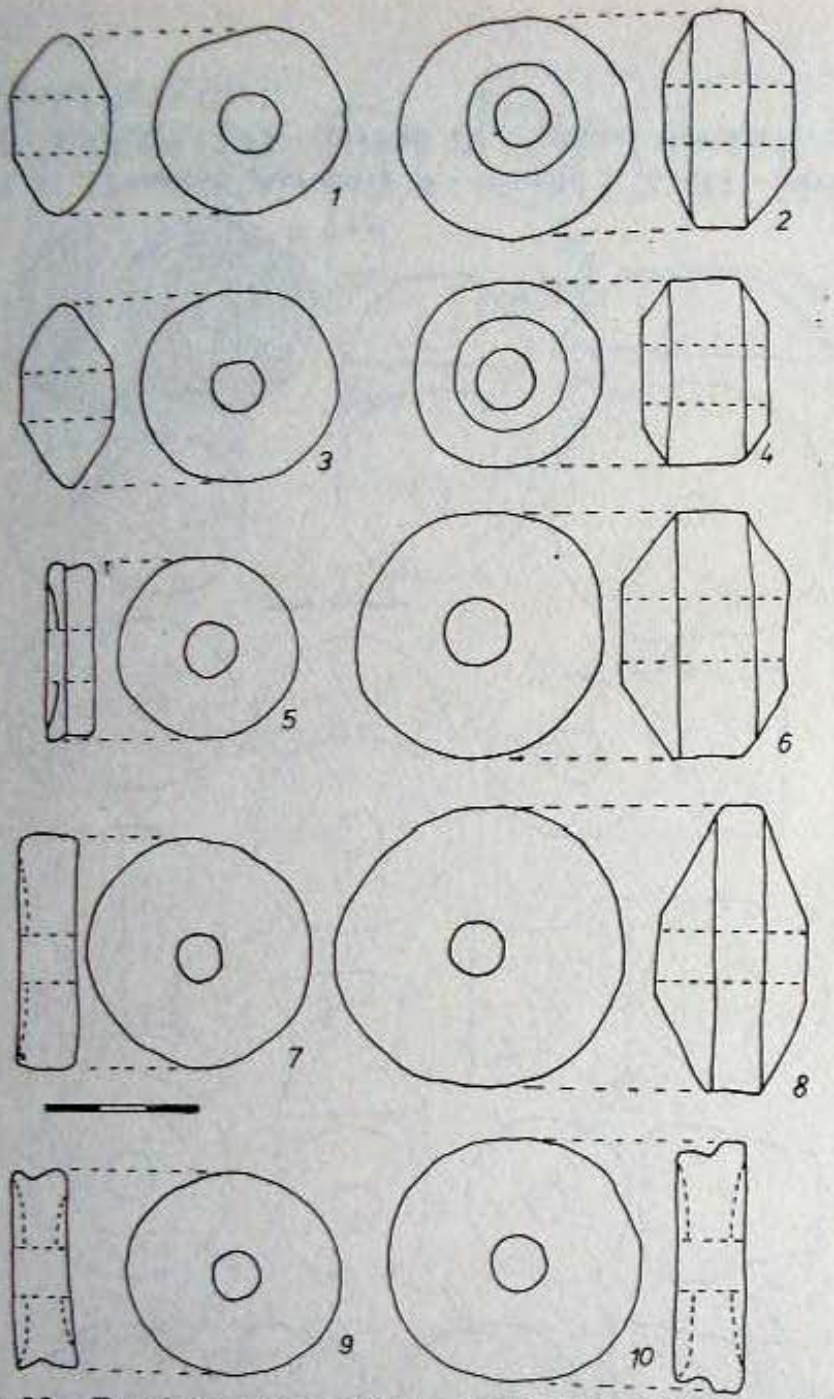

Pl. 33 Fusaiole. Acropolă: 7 - nivelul III; 1,3,5,9 - nivelul IV; 8 - locuință "palat" ; 2 - Gr. 9; 6 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 10 - Bordei 3; 4 - Gr. 15.

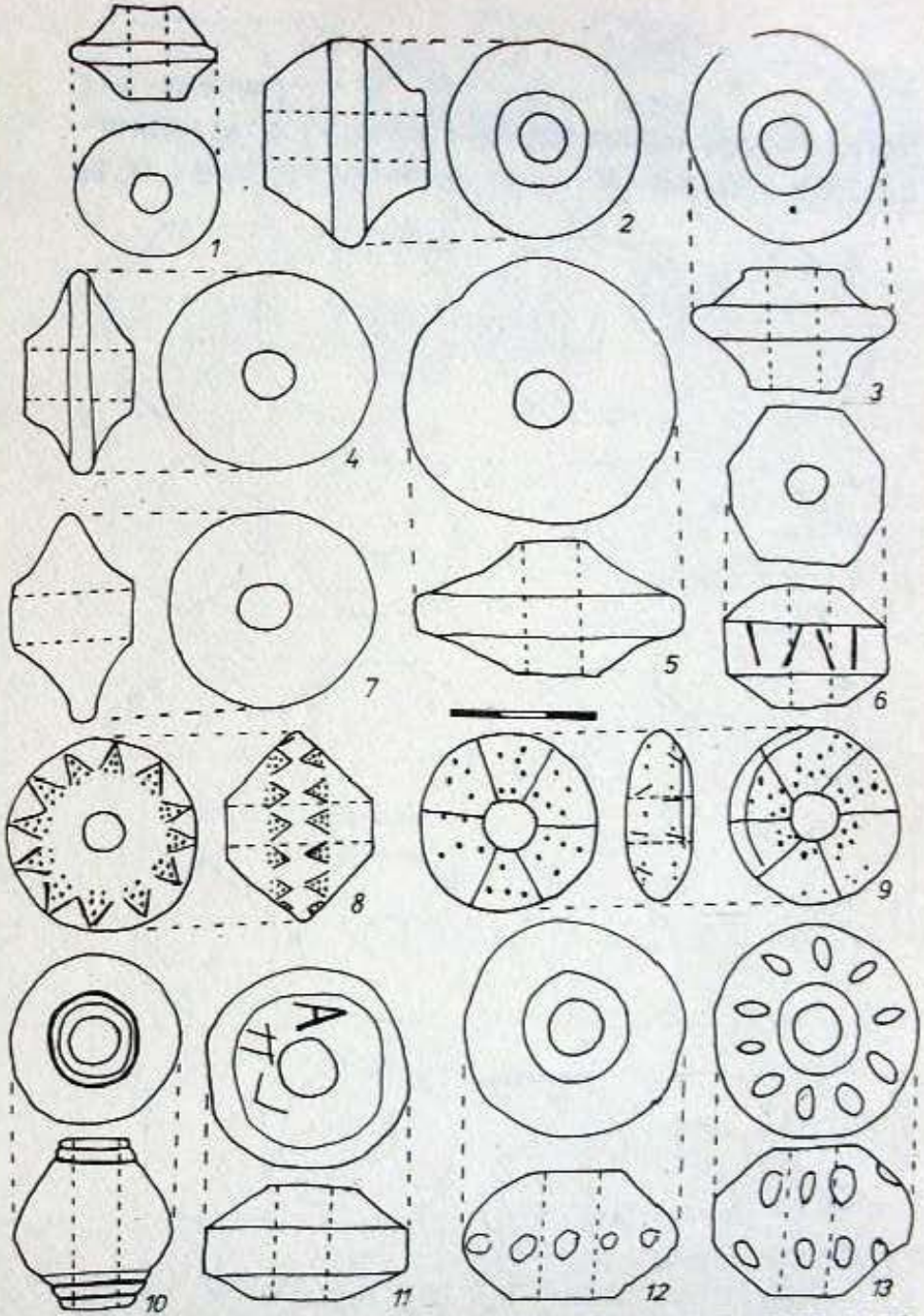

Pl. 34 Fusaiole. Acropolă: 2,4,8 - nivelul III; 5,7,9,11,13 - nivelul IV; 3 - locuință "palat" ; 6 - Gr. 18 cult; 12 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 10 - Bordei 2.

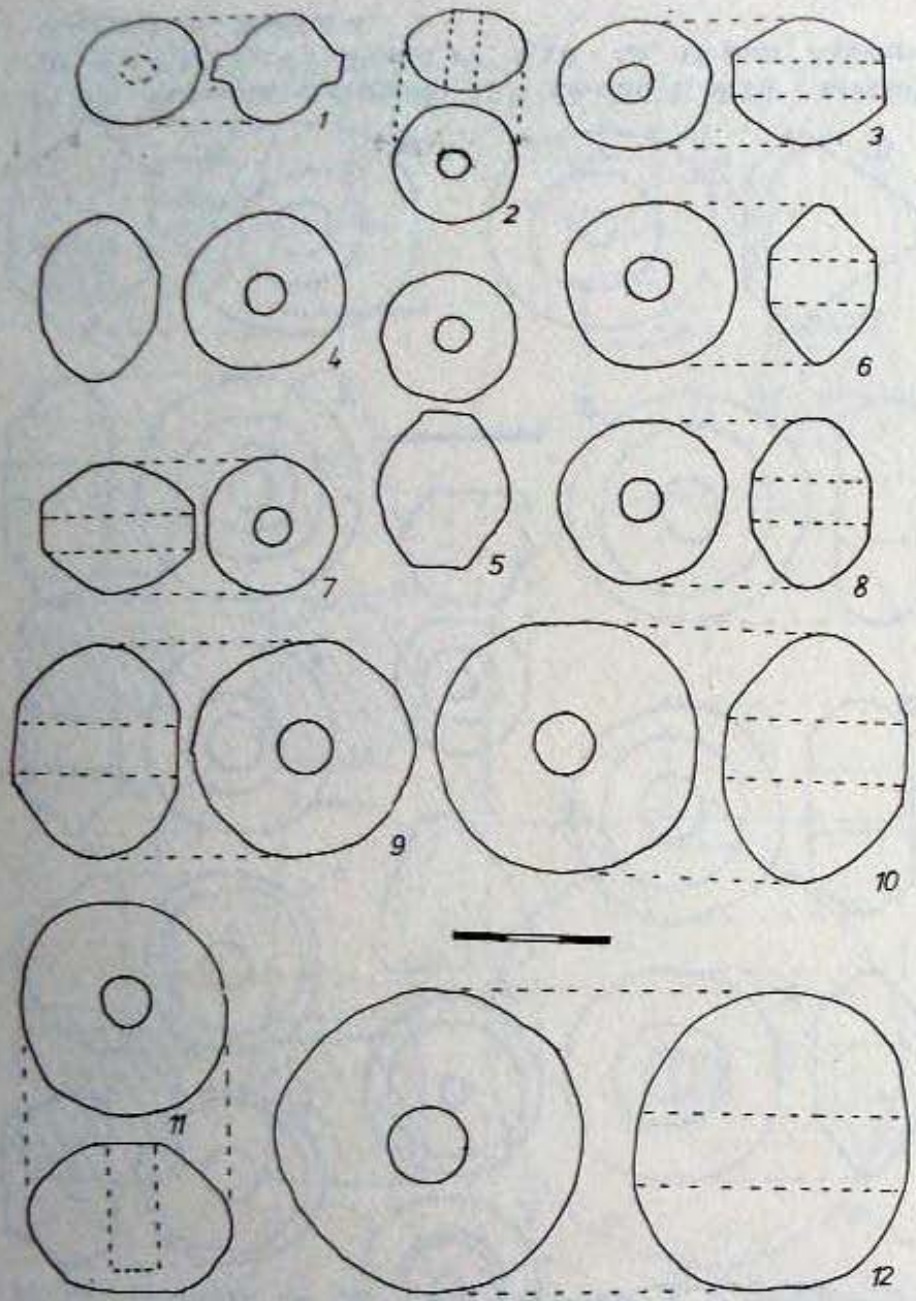

Pl. 35 Fusaiole. Acropolã: 11 - nivelul I; 2,10 - nivelul III; 1,3,6 - nivelul IV; 4,8 - locuințã "palat"; 12 - Șanț de apãrare. Așezare deschisã: 5,7 - nivelul II; 9 - Gr. 12.

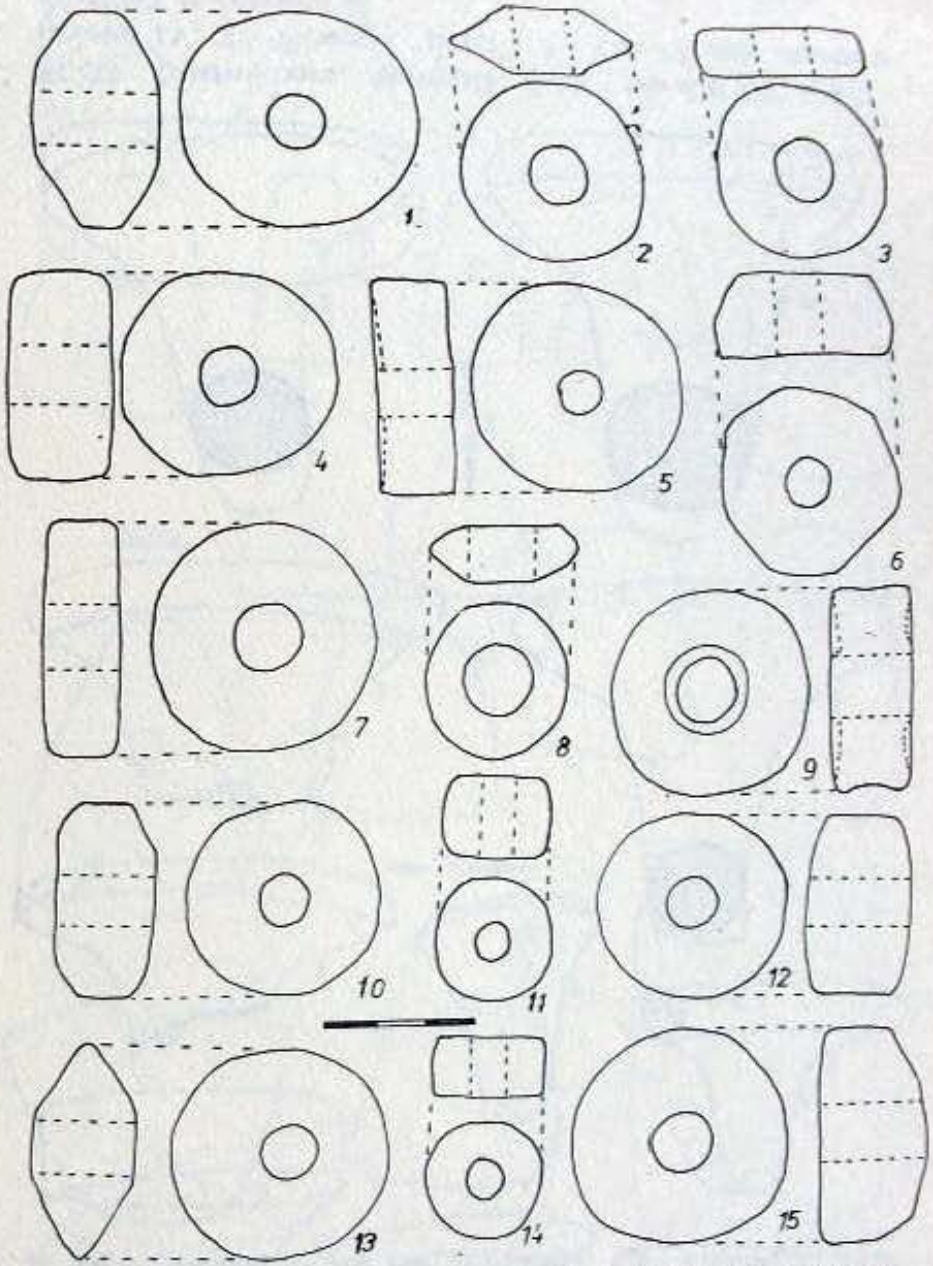

Pl. 36 Fusaiole. Acropolã: 5 - nivelul II; 3,6,10,11,12 - nivelul III; 2,7,9 - nivelul IV; 8 - Gr. 18 cult; 15 - Gr. 4; 4 - Șanț de apãrare. Așezare deschisã: 1, 14 - nivelul II; 13 - Bordei 1.

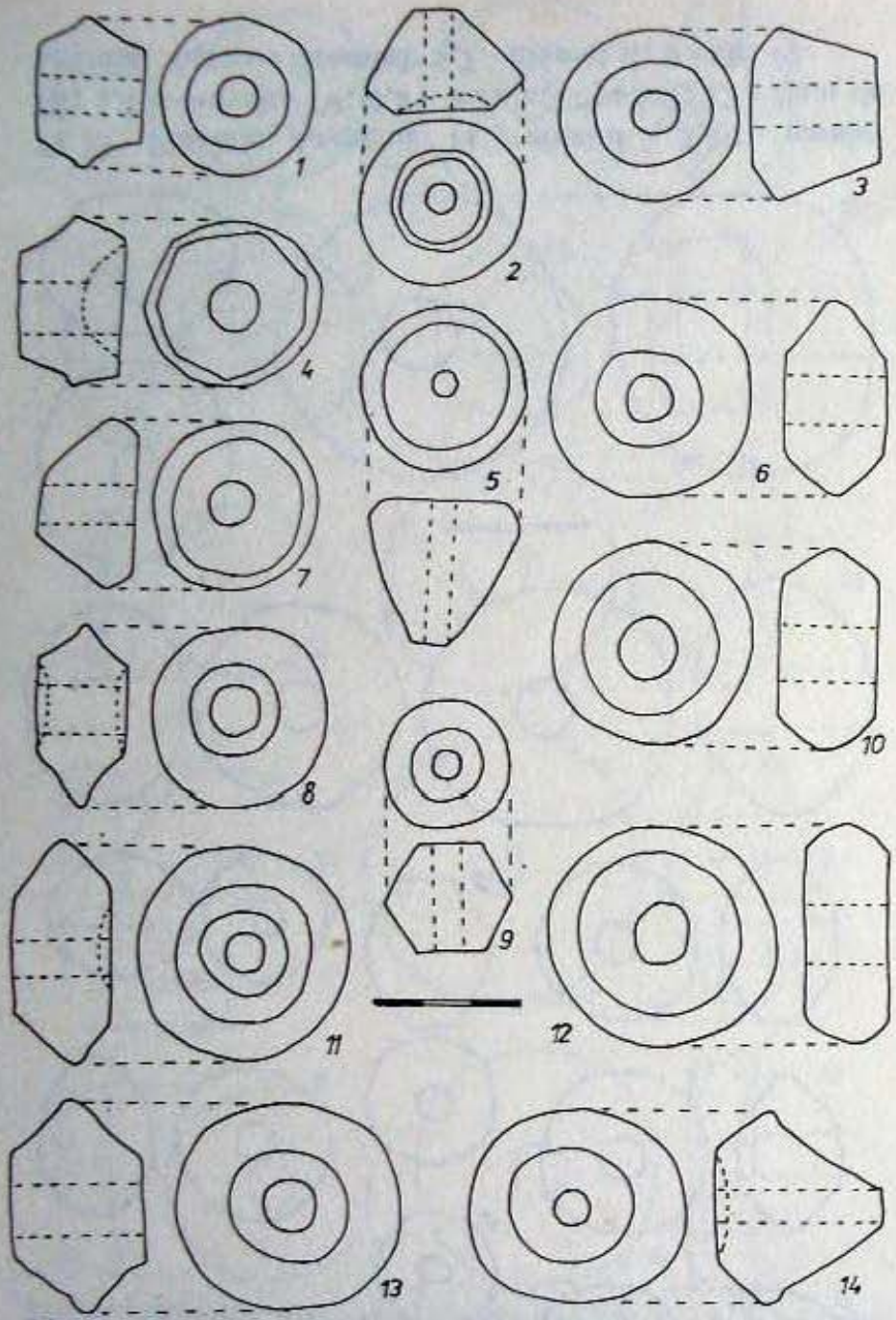

Pl. 37 Fusaiole. Acropolã: 12 - nivelul I; 9,14 - nivelul III; 1-4,7,8,11,13 - nivelul IV; 5,10 - Gr. 18 cult; Așezare deschisă: 6 - Bordei 4.

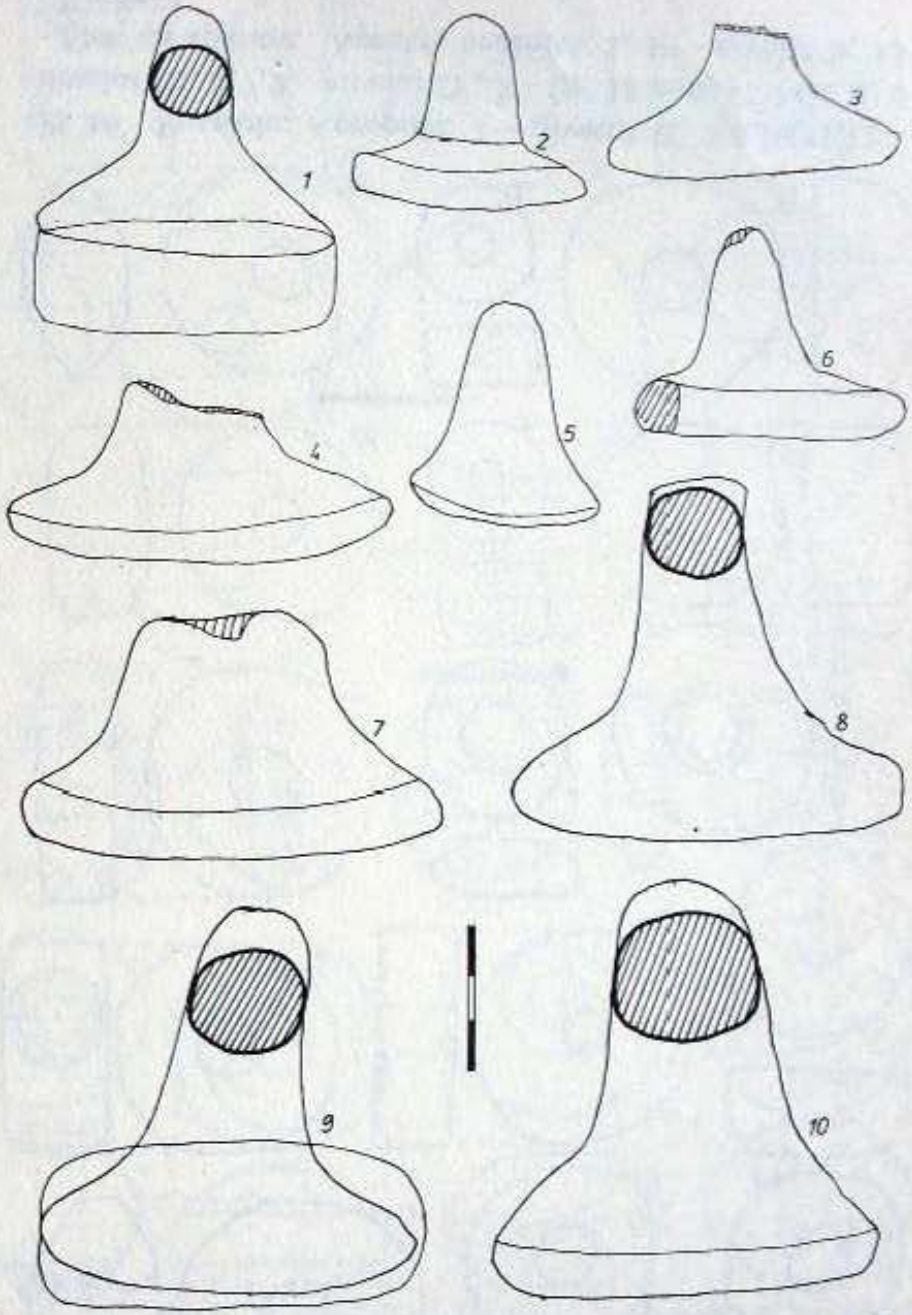

Pl. 38 Lustruitoare. Acropolã: 8,10 - nivelul III; 1,4-7 - nivelul IV; 2 - locuință "palat"; 3 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 9 - nivelul II.

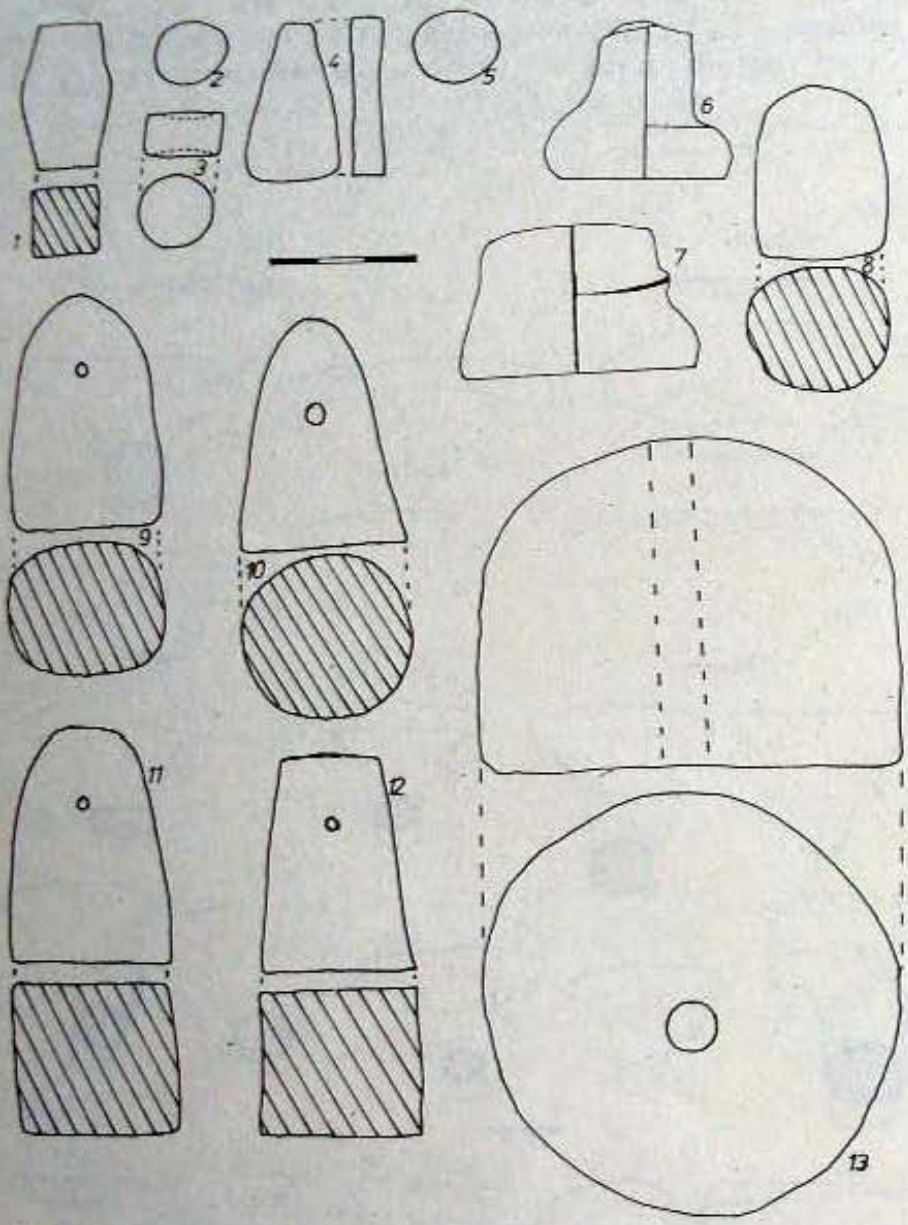

Pl. 39 Greutăți de lut ars. Acropolă: 8 - nivelul I; 1,2,6,10-13 - nivelul III; 5 - nivelul IV; 7 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 4 - nivelul II; 3 - Bordei 3; 9 - Bordei 2.

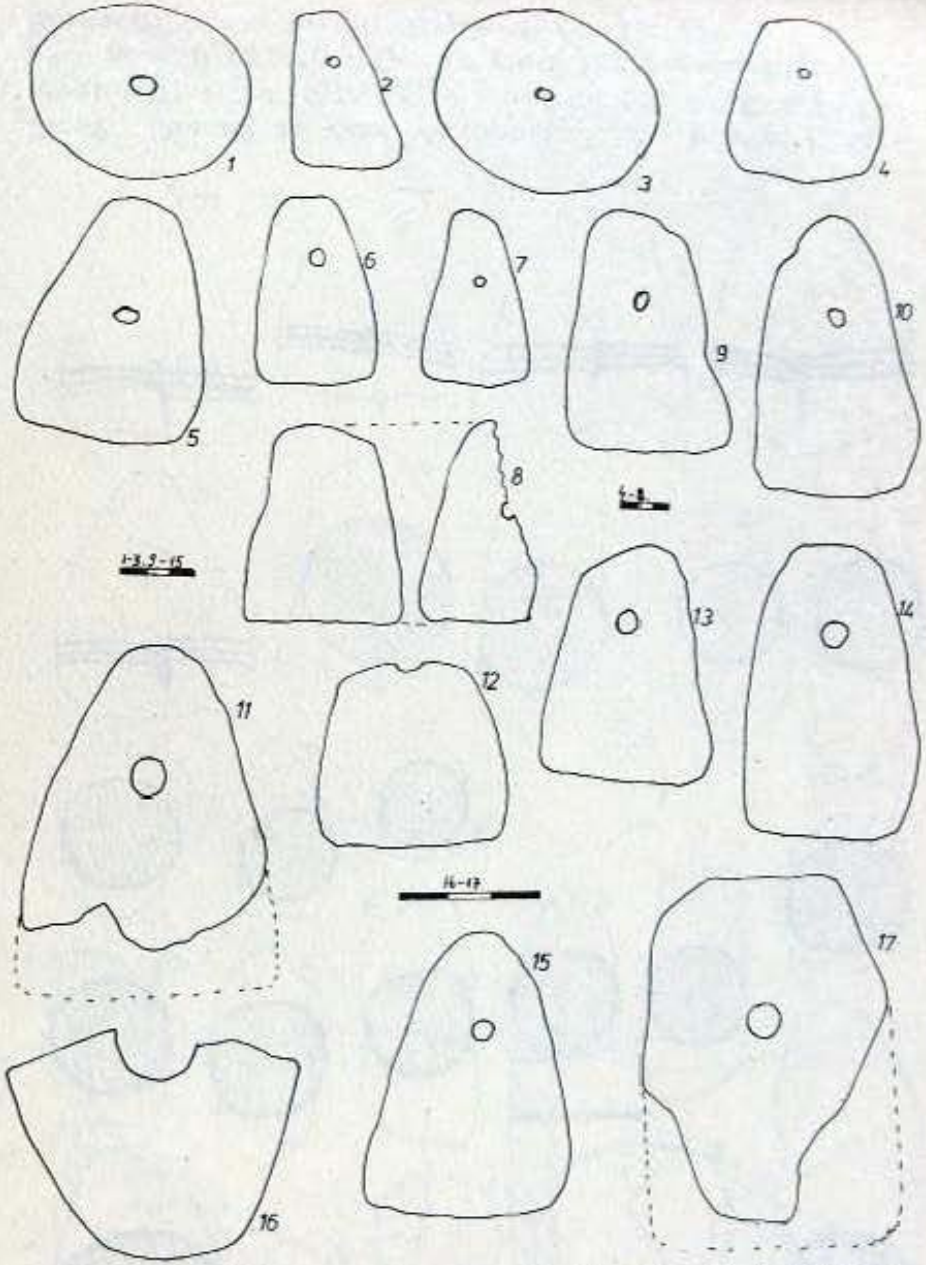

Pl. 40 Greutăți de lut ars. Acropolă: 17 - nivelul I; 3,7 - nivelul II; 1,11-15 - nivelul III; 2,8-10 - nivelul IV; Așezare deschisă: 5,16 - nivelul II; 4 - Bordei 1; 6 - Gr. 31.

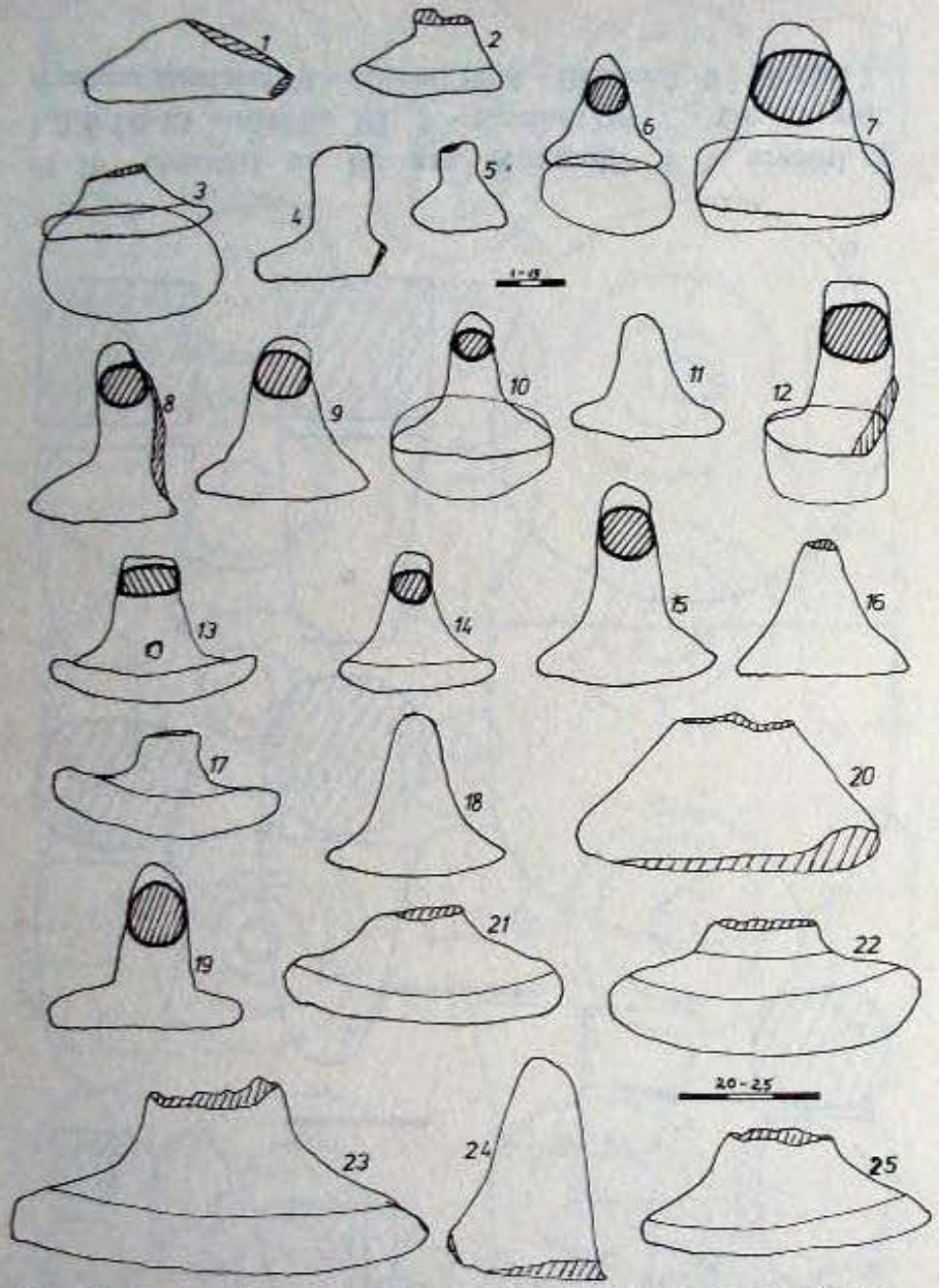

Pl. 41 Lustruitoare. Acropolă: 1 - nivelul II; 3,10,22,23 - nivelul III; 4-9, 11,14,16,18-20 - nivelul IV; 13 - locuință "palat"; 25 - Gr. 12; 2,15 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 12 - nivelul I; 17,21,24 - nivelul II.

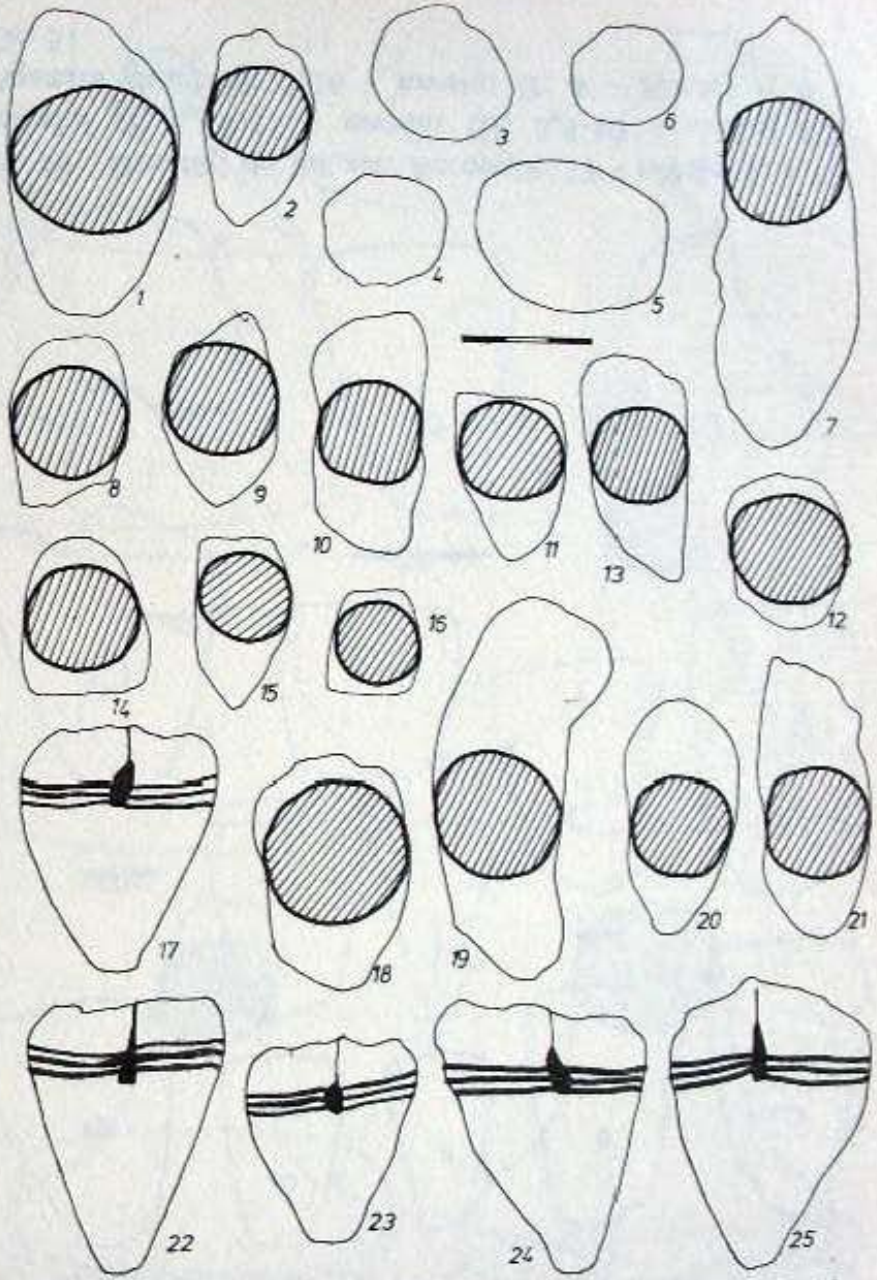

Pl. 42 Dopuri de vase. Acropolă: 3,12 - nivelul I; 13 - nivelul II; 1,7,9,10,15,18,19 - nivelul III; 4,5,8,16,17,21-25 - nivelul IV; 20 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 2 - Bordei 4; 6 - Gr. 11; 11 - Bordei 3; 14 - Gr. 22.

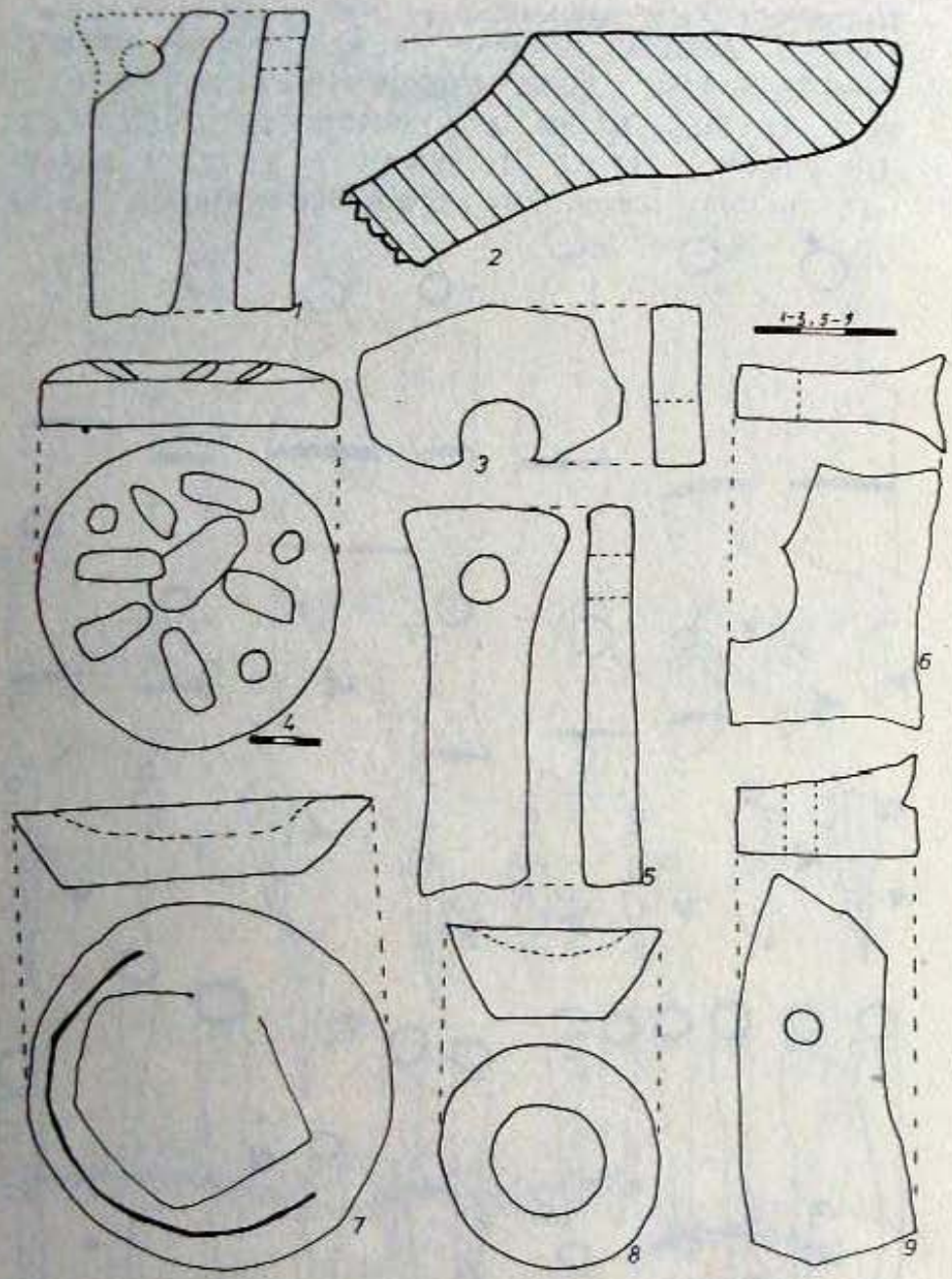

Pl. 43 Obiecte diverse din ceramicã. Acropolã: 8 - nivelul II; 5,7 - nivelul III; 1,2,4 - nivelul IV; 6 - Gr. 5; 3,9 - Șanț de apărare.

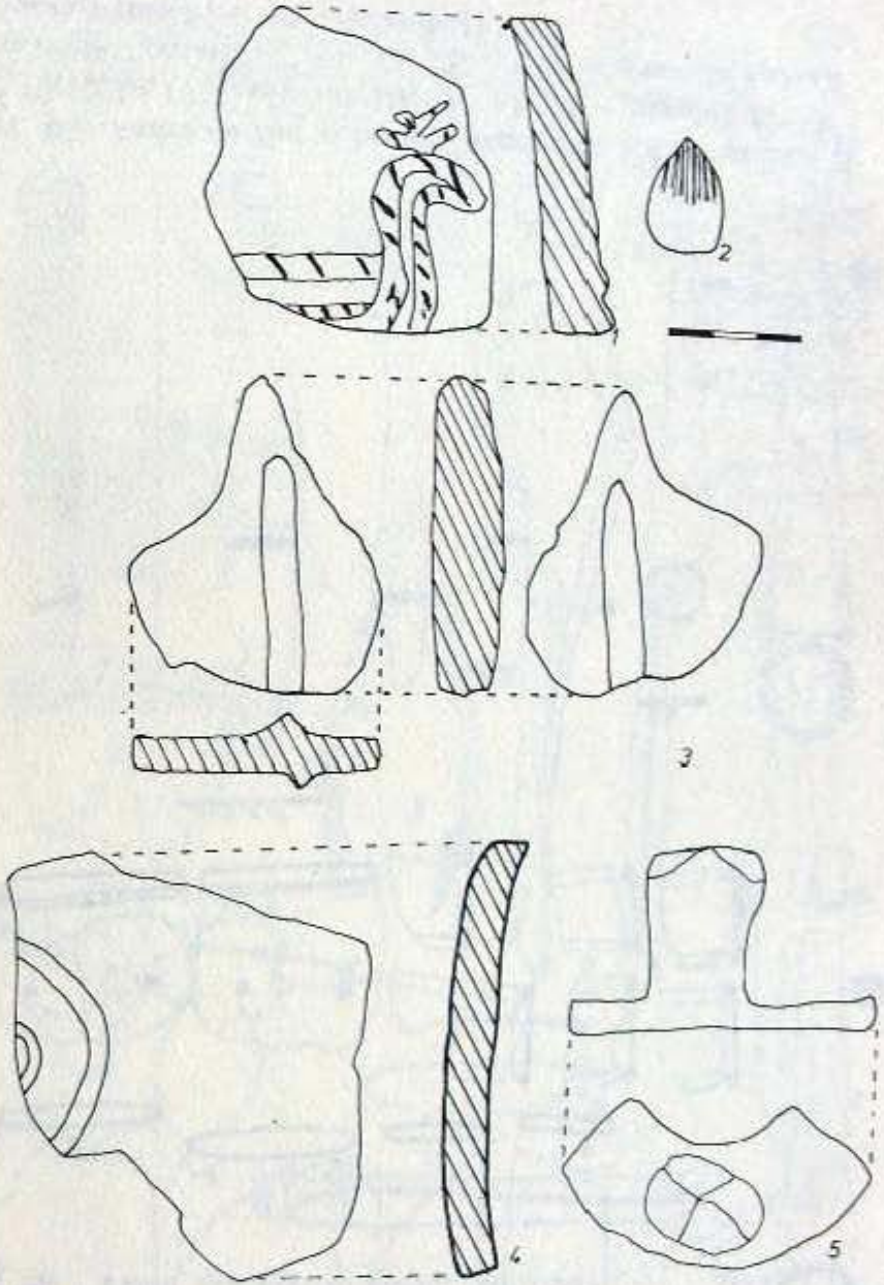

Pl. 44 Obiecte diverse din lut ars. Acropolã: 1,2,5 - nivelul III; 4 - nivelul IV; 3 - Șanț de apărare.

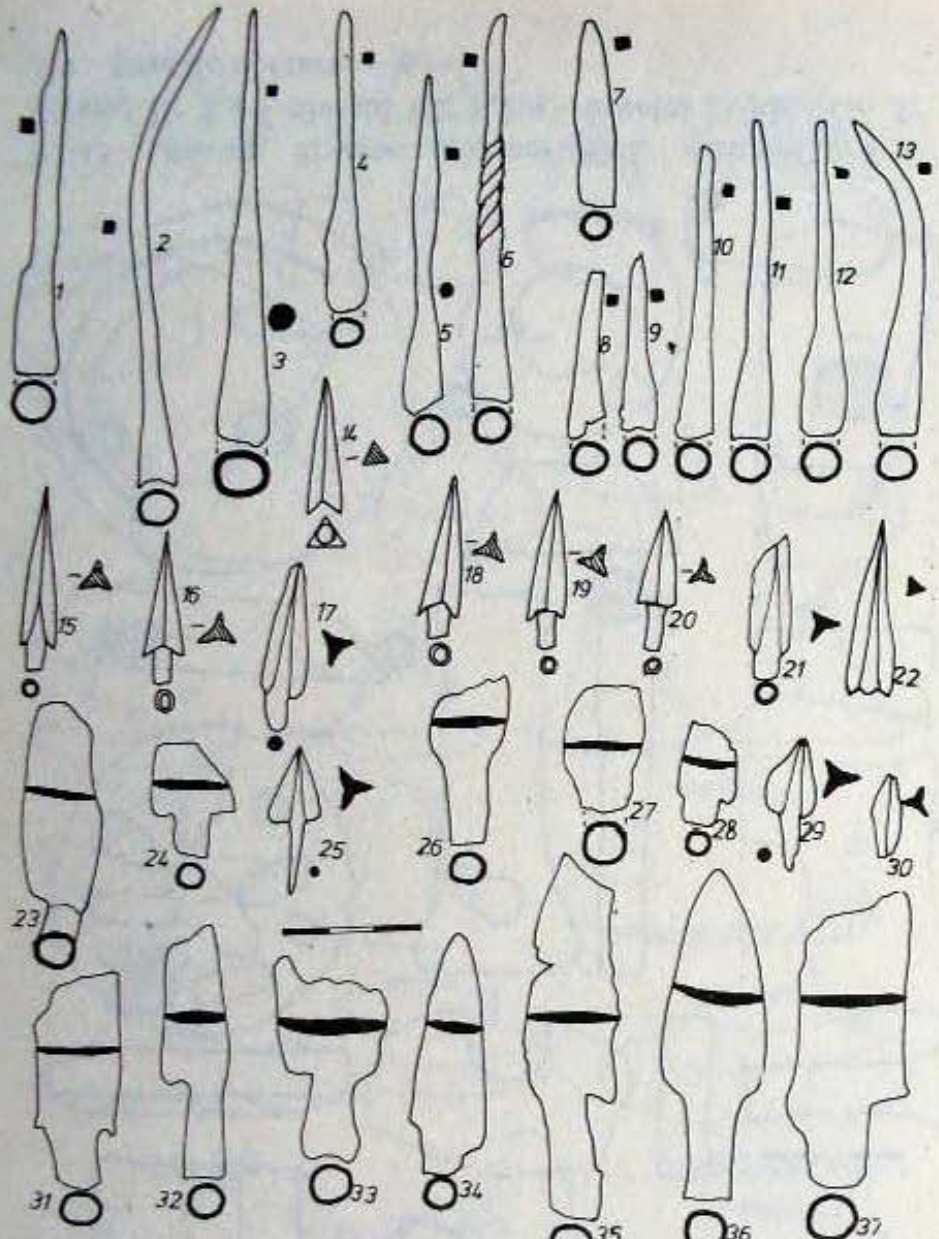

Pl. 45 Vârfuri de săgeți din fier și bronz. Acropolă: 21 - nivelul I; 27,28 - nivelul II; 2,4,11 - nivelul III; 5,7,8,13,15,22,35 - nivelul IV; 9 - Gr. 10; 17,32 - Gr. 4; 34 - Gr. 2; 3,10,12,14,16,18-20,23,25,36 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 6,24,26 - nivelul II; 29,30,37 - Bordei 1 drum; 1 - Gr. 24; 31 - Gr. 35. Necropolă - 4,33 - tumulul III.

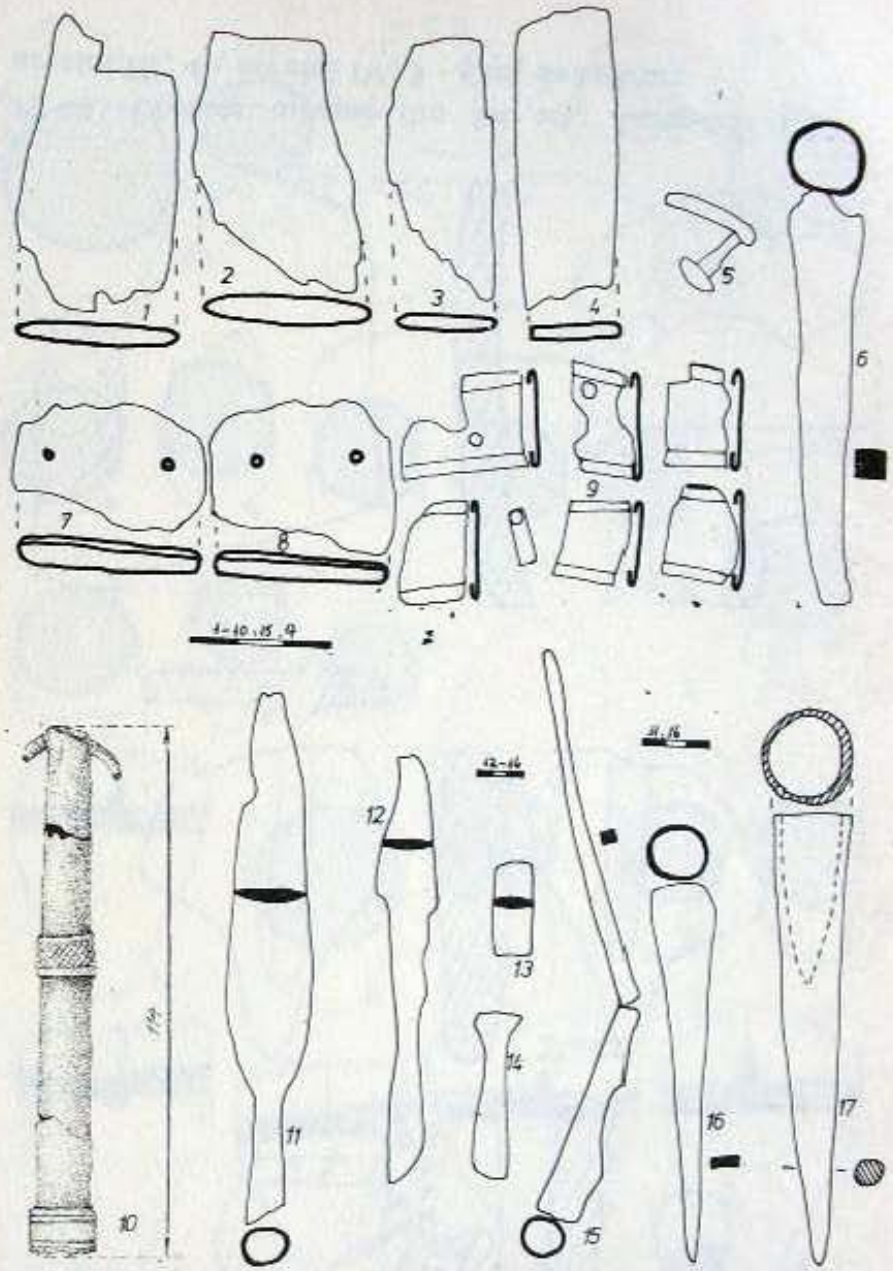

Pl. 46 Arme de fier și bronz. Acropolă: 3,4,6 - nivelul II; 2,10,12,16,17 - nivelul III; 9, 13 14 - nivelul IV; 5 - locuință "palat" ; 7,8 - Gr. 12; 1,11 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 15 - nivelul II.

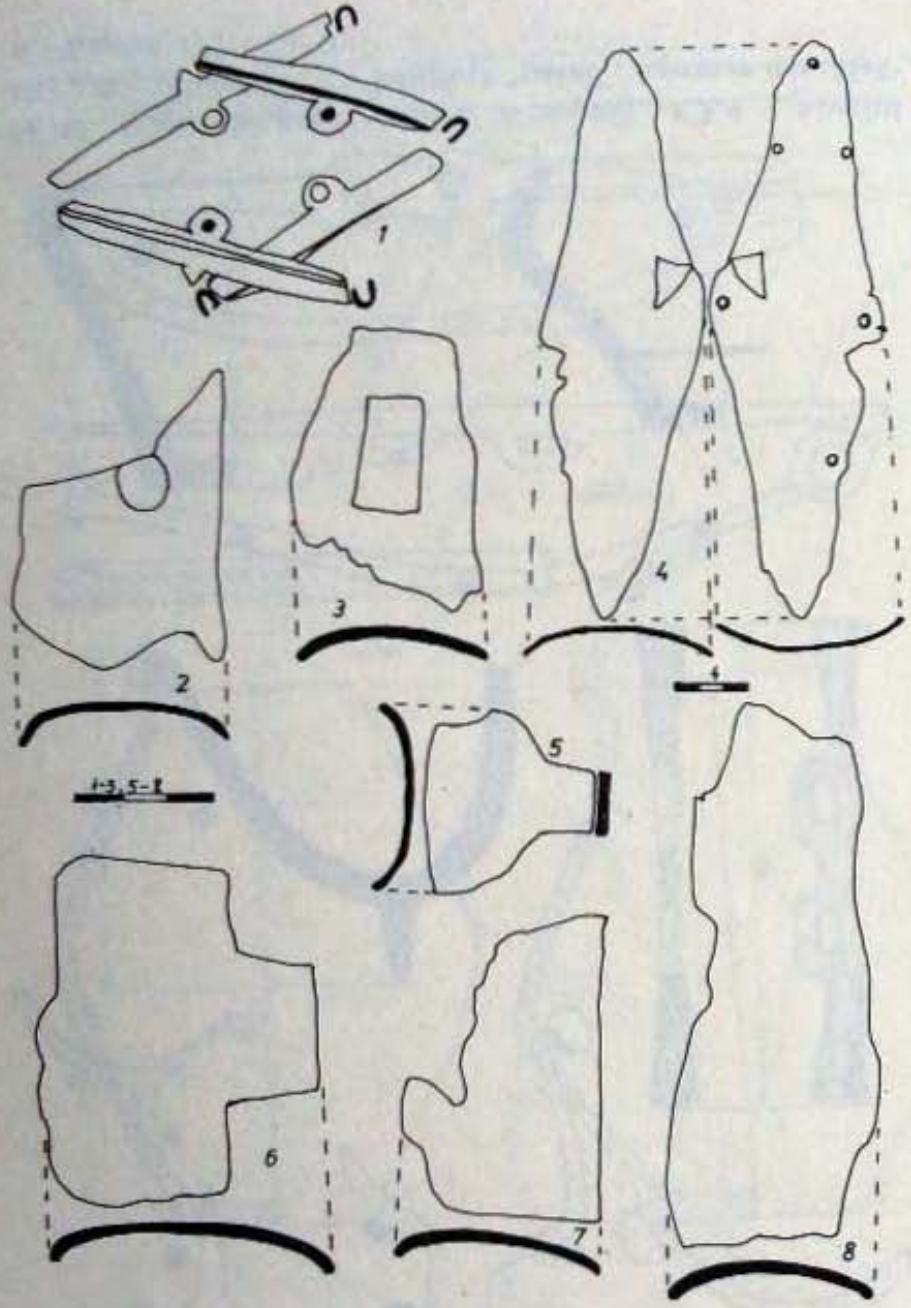

Pl. 47 Arme din fier și bronz. Acropolă: 2,5,7,8 - nivelul III; 4 - nivelul IV; 1,3,6 - locuință "palat".

Pl. 48 Arme din fier și bronz. Acropolă: 21 - nivelul II; 1,5,10,19 - nivelul III; 3,12,17,18 - nivelul IV; 4,6,9,11,13-15,22 - locuință "palat"; 2,20 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 16 - Bordei 1.

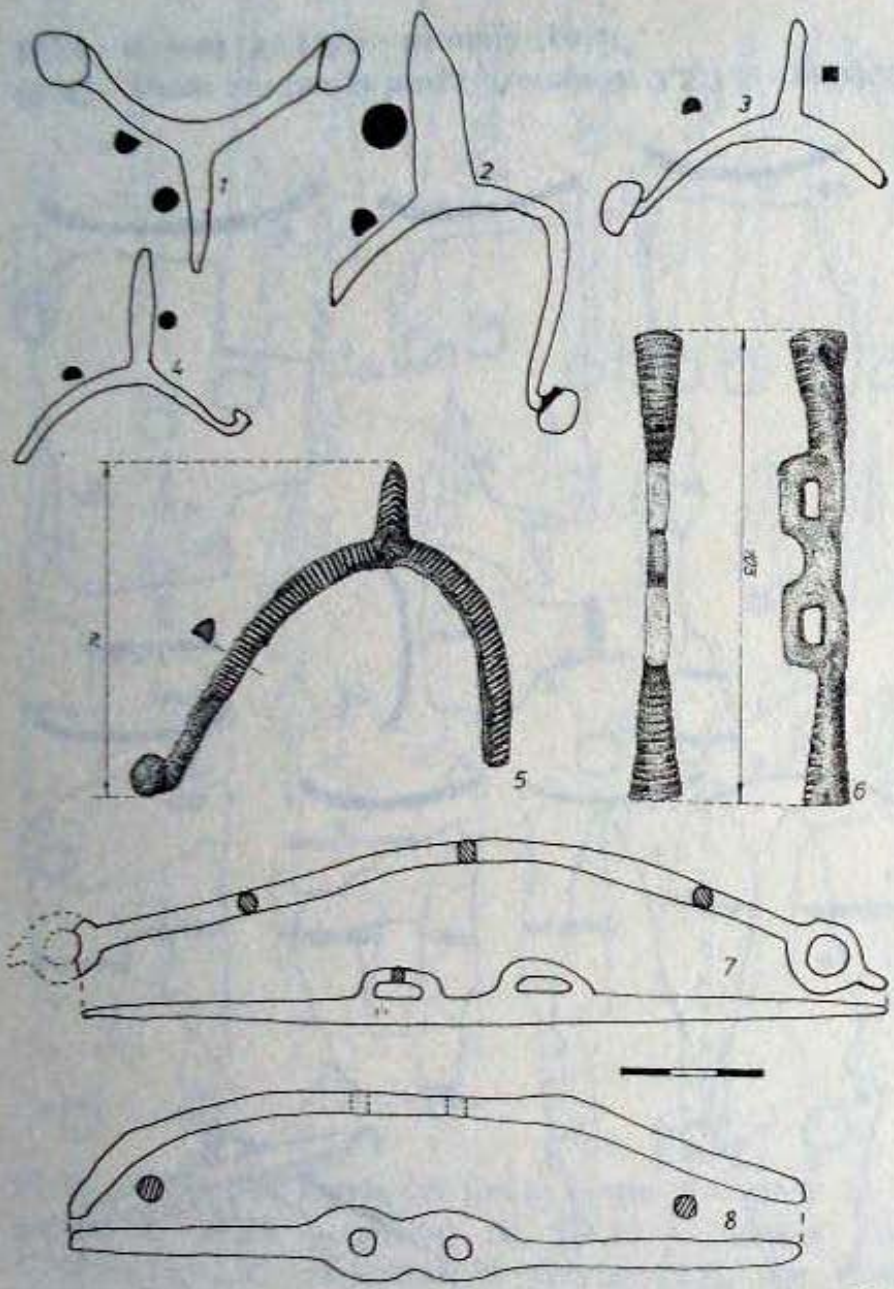

Pl. 49 Piese de harnașament. Acropolă: 1,3,4 - nivelul III; 2,8 - nivelul IV; 5 - locuință "palat". Așezare deschisă: 6 - Bordei 3; 7 - Gr. 3.

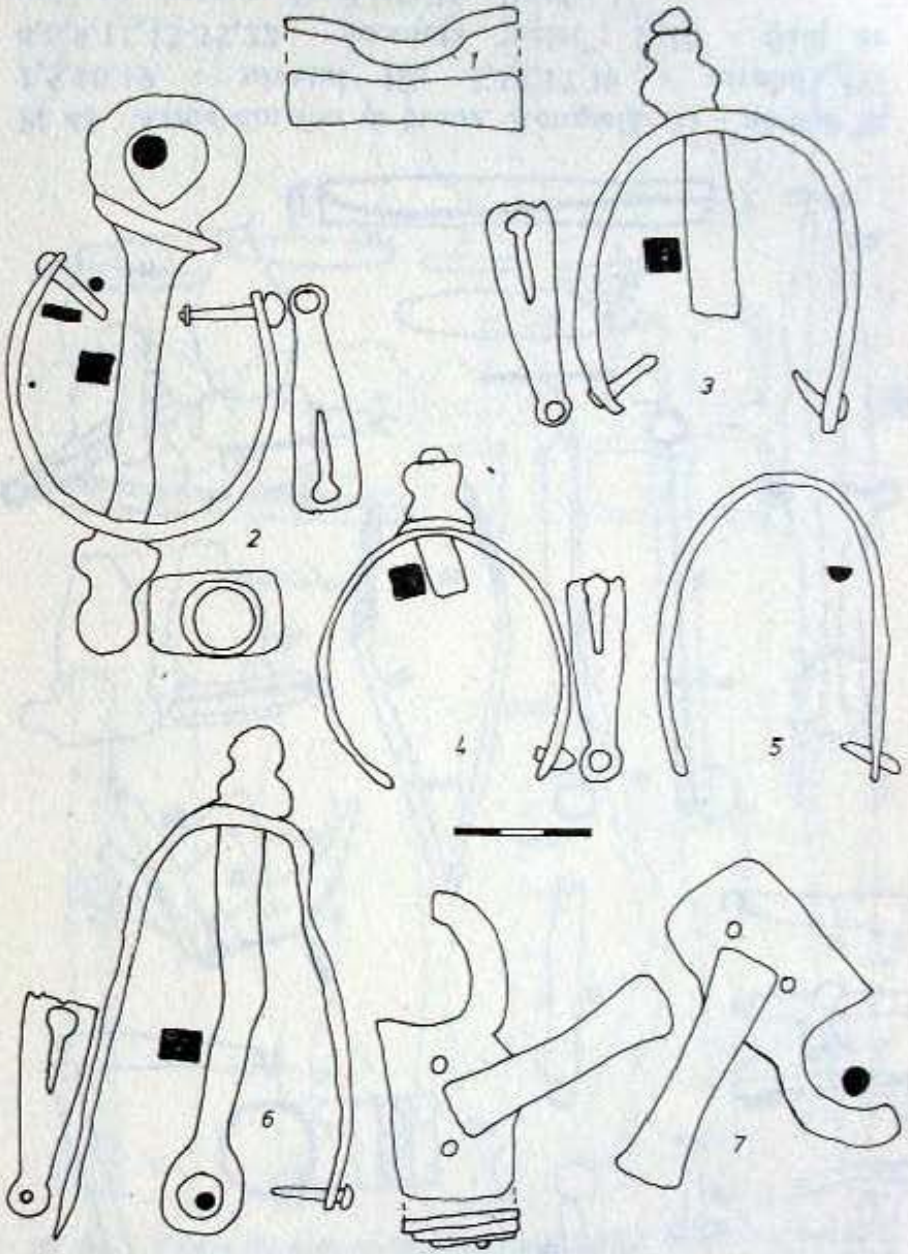

Pl. 50 Piese de car. Acropolă: 7 - nivelul III; 1-6 - locuință "palat".

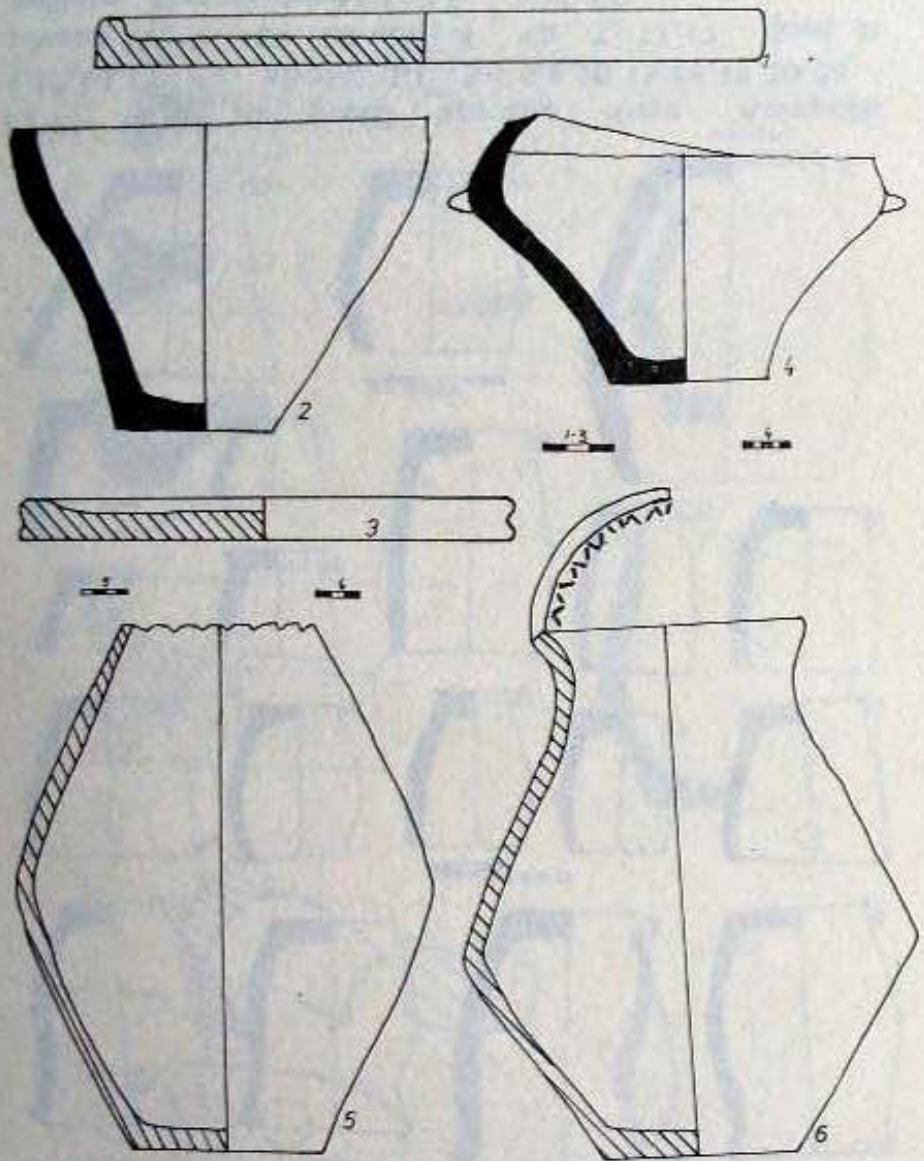

Pl. 51 Ceramicã lucratã la mânã. Acropolã: 4-6 - nivelul II; 1-3 - nivelul III.

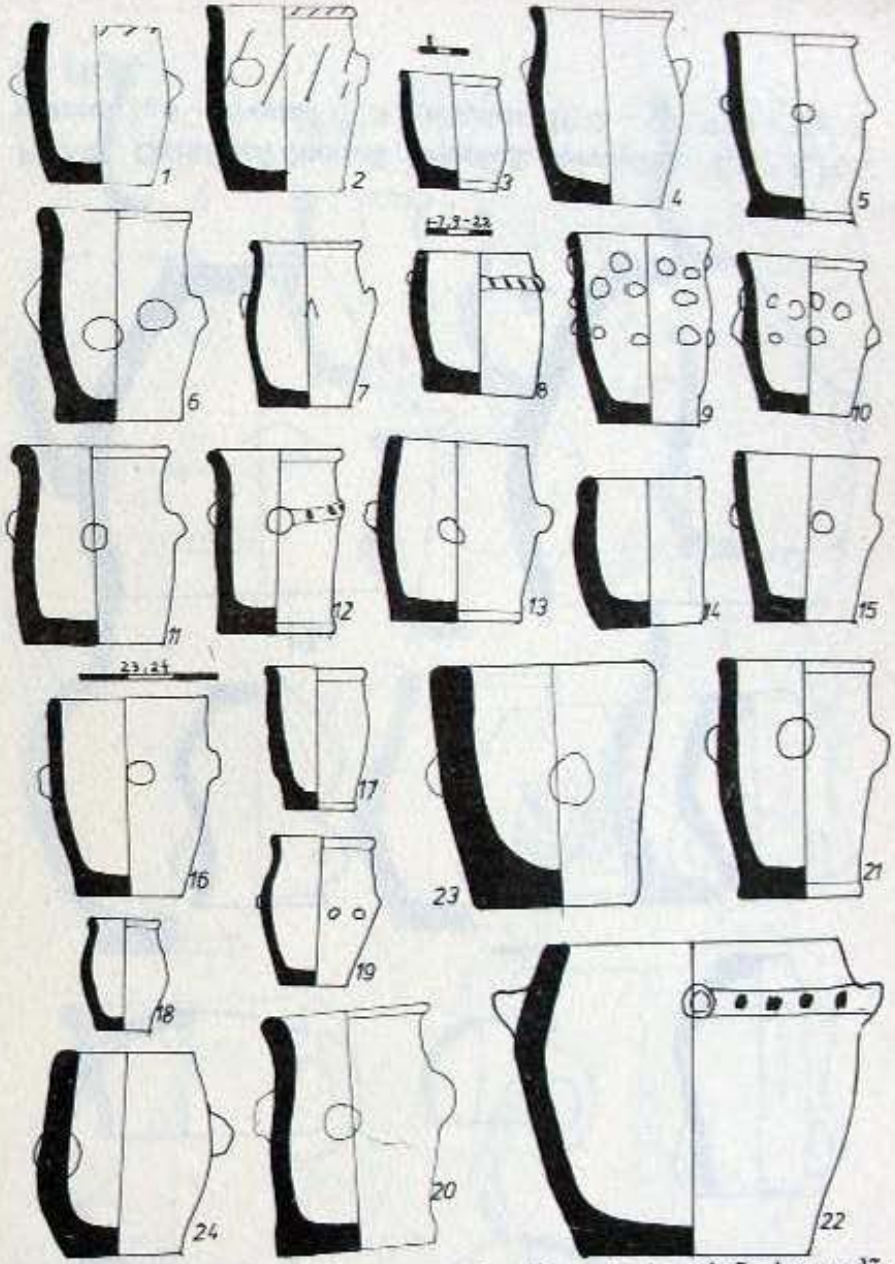

Pl. 52 Vase cu profil aproape drept lucrate la mânã. Acropolã: 1,22 - nivelul I; 2,7,16,19,20,23 - nivelul III; 5,6,8,9,11-13,17,18,21,24 - nivelul IV; 4 - Gr. 7; 10 - Gr. 17; 15 - Gr. 4; 3 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 14 - nivelul II.

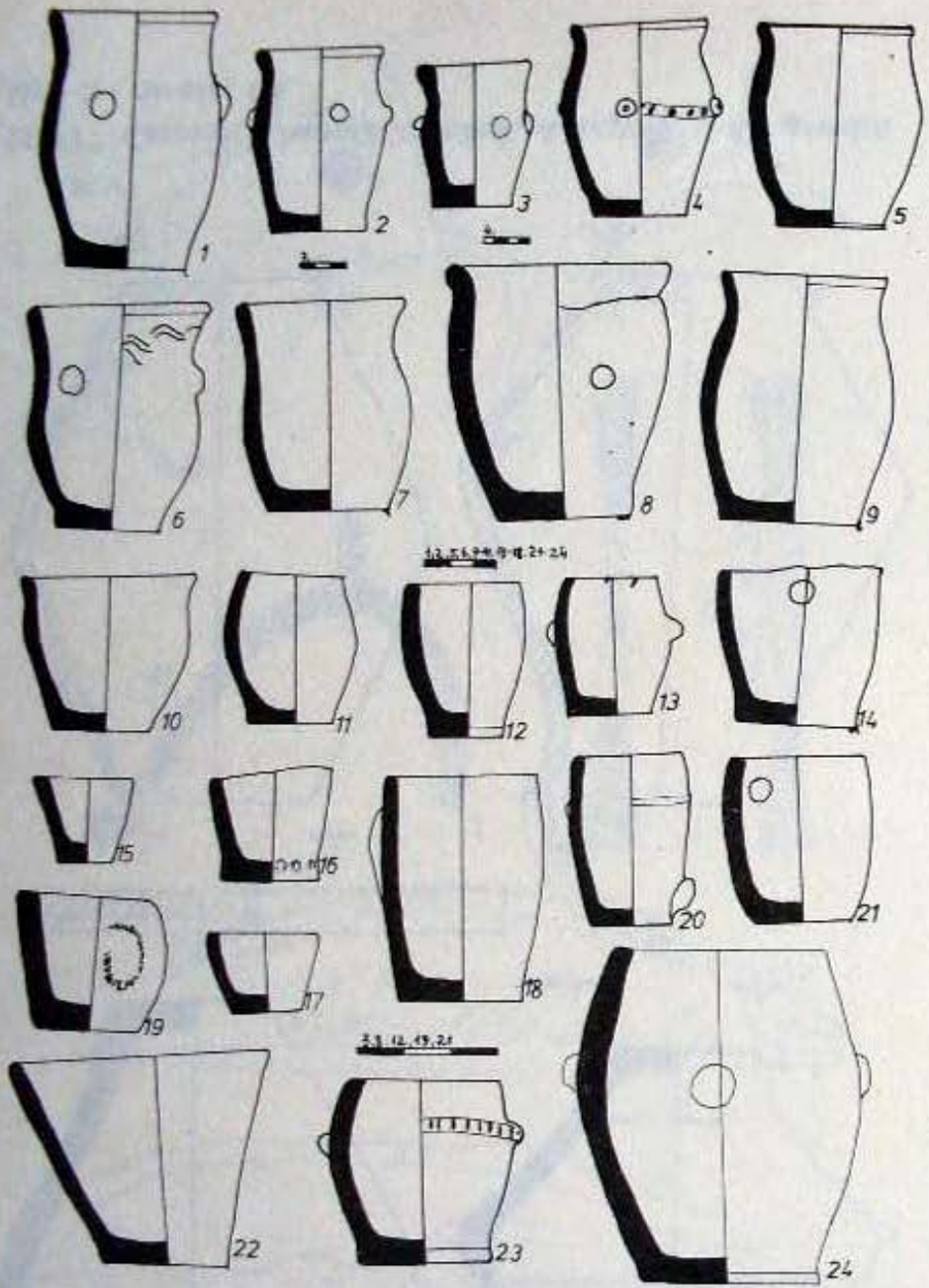

Pl. 53 Vase cu profil aproape drept. Acropolã: 1,12,14,15,19 - nivelul III; 3,5,6,9,10,13,16,18,20-24 - nivelul IV; 7 - Gr. 18 cult; 4 - Gr. 7; 11,17 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 2,8 - nivelul II.

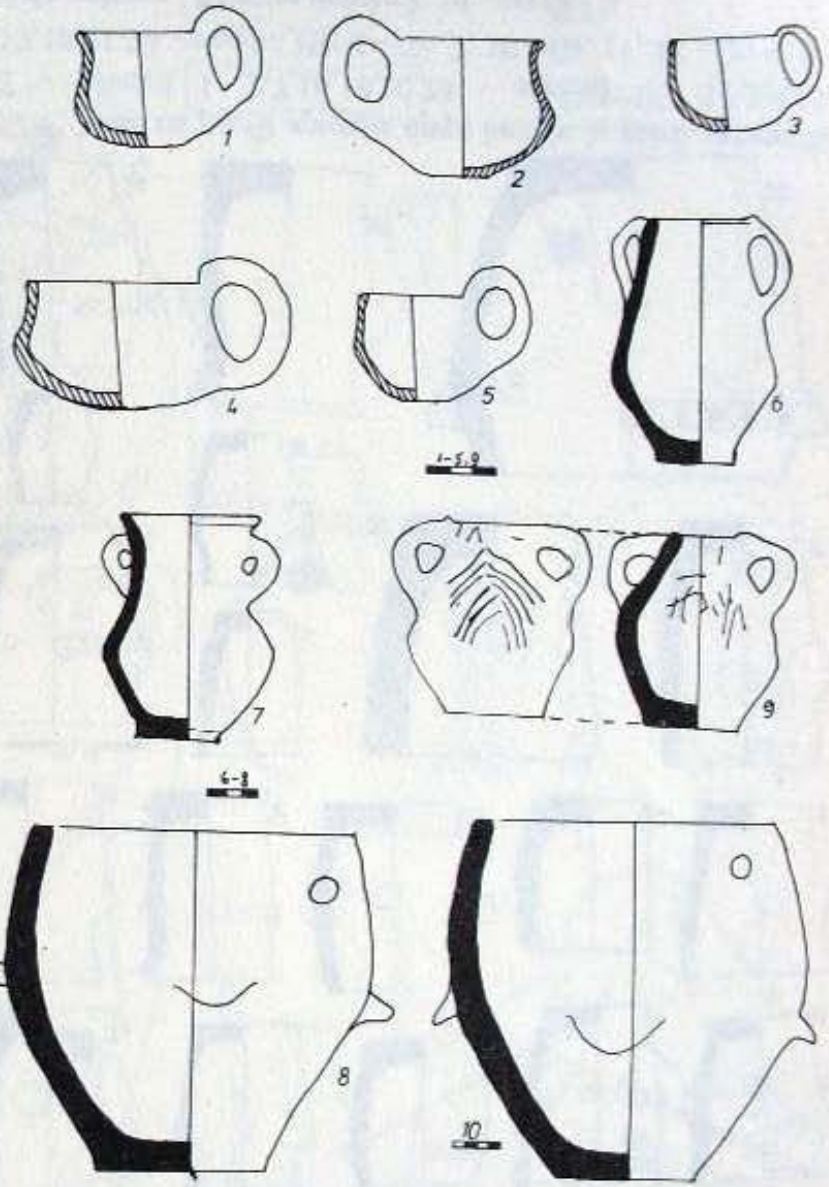

Pl. 54 Ceramicã lucratã la mânã. Acropolã: 1,5,7,8,10 - nivelul I; 6 - nivelul II; 3 - nivelul III; 2 - Gr. 9; 4 - Gr. 3; 9 - Gr. 2.

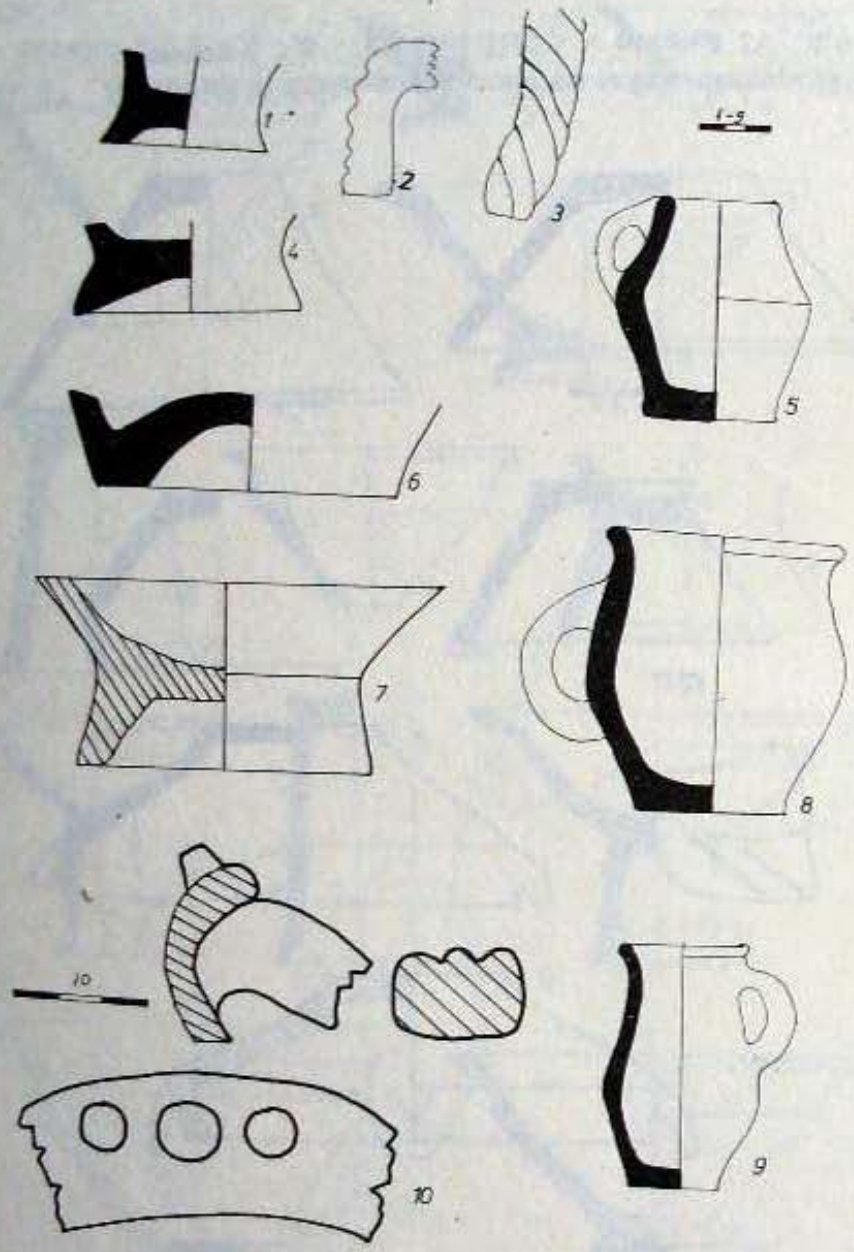

Pl. 55 Căni lucrate cu mâna. Acropolă: 1-4,9,10 - nivelul II; 6,7 - nivelul III; 8 - Gr. 1; 5 - Gr. 2.

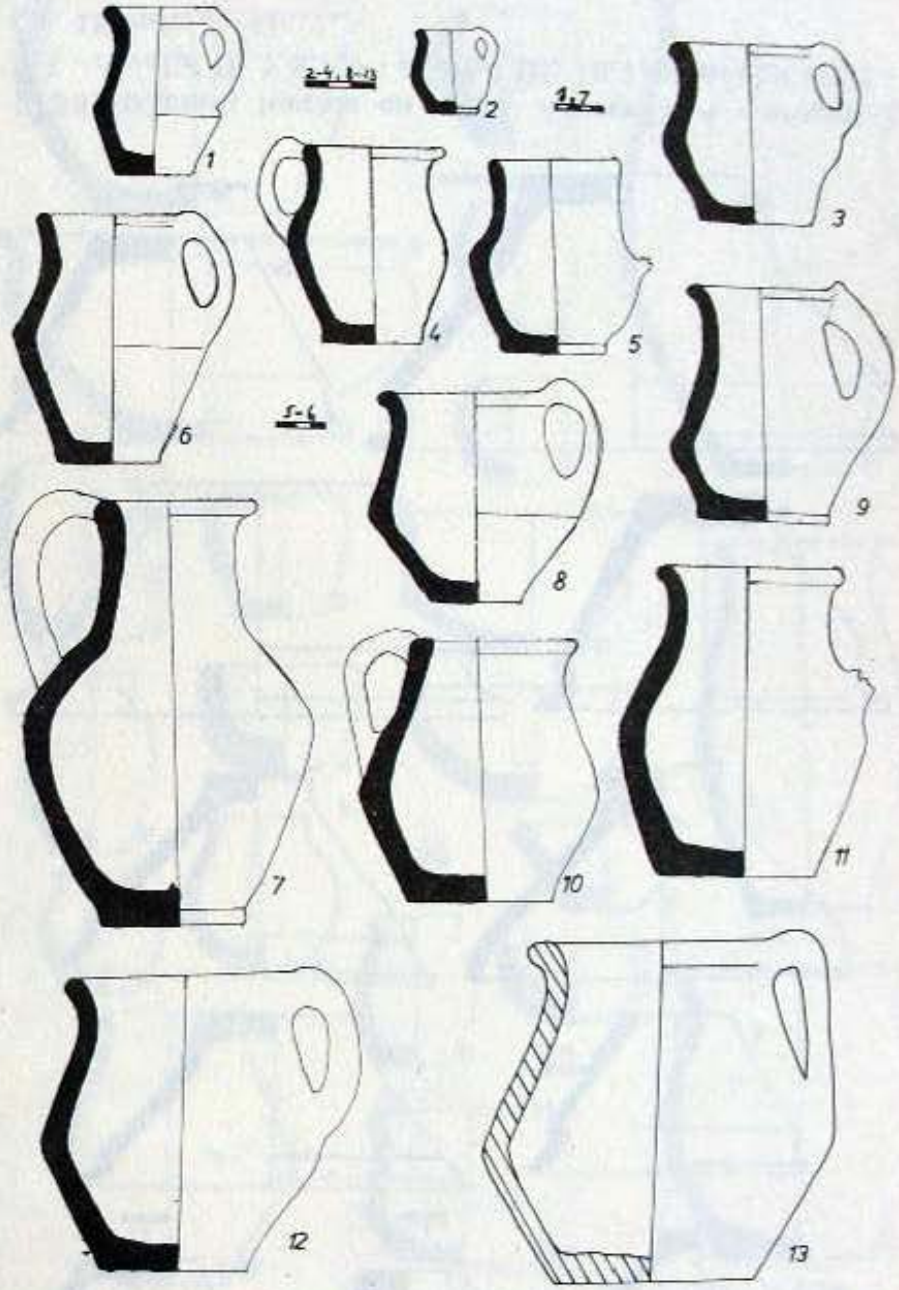

Pl. 56 Căni lucrate cu mâna. Acropolă: 12 - nivelul I; 1,3-5,9,11,13 - nivelul III; 7 - nivelul IV; 6,8,10 - Gr. 18 cult; 2 - Șanț de apărare.

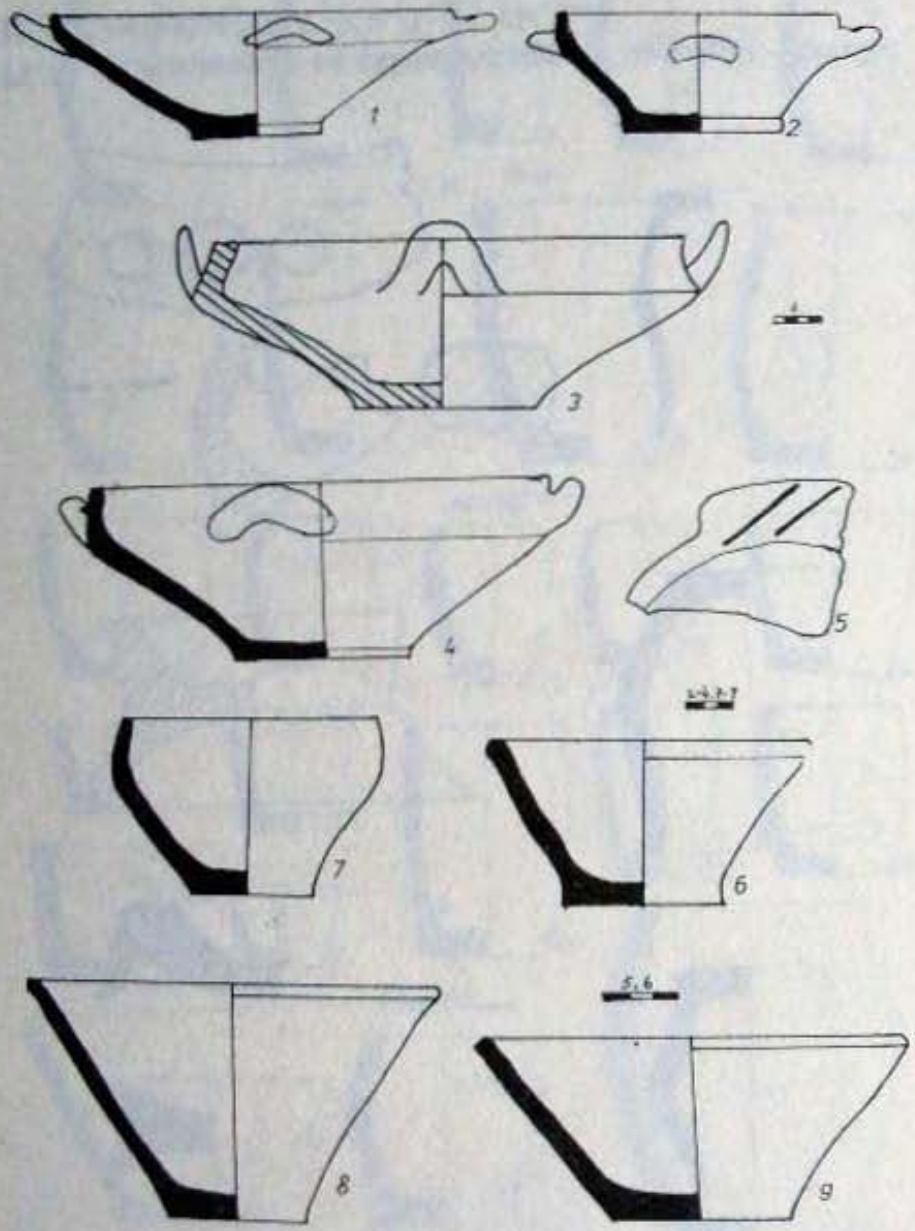

Pl. 57 Strāchini şi castroane lucrate cu mâna. Acropolă: 1 - nivelul II; 2,3,6,7,8 - nivelul III; 5 - nivelul IV; 4,9 - Gr. 1.

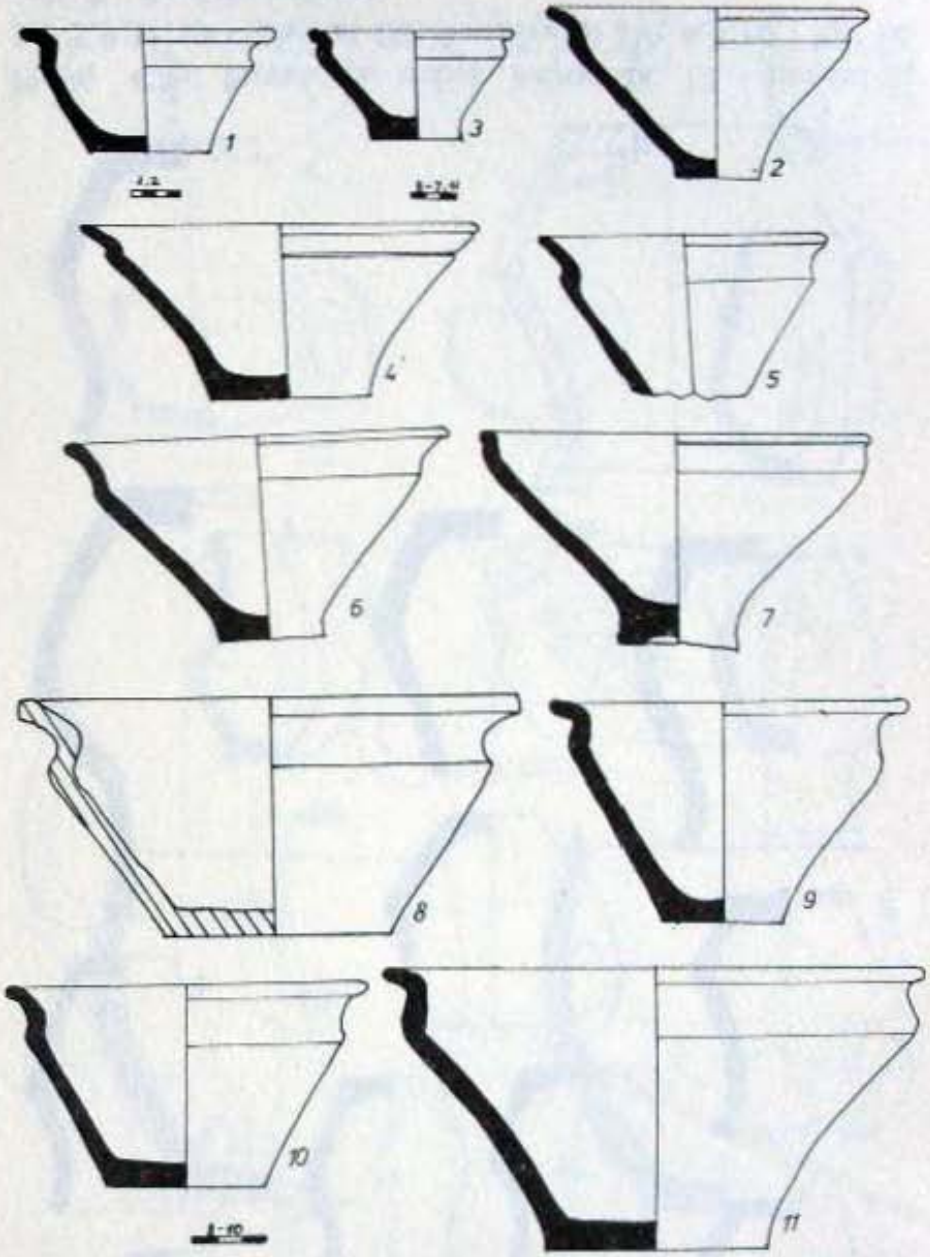

Pl 58.Strāchini lucrate cu mâna. Acropolă: 4 - nivelul I; 2,3 - nivelul II; 1,6,7,9 - nivelul III; 10,11 - nivelul IV; 5 - Gr. 18 cult; 8 - Gr. 1.

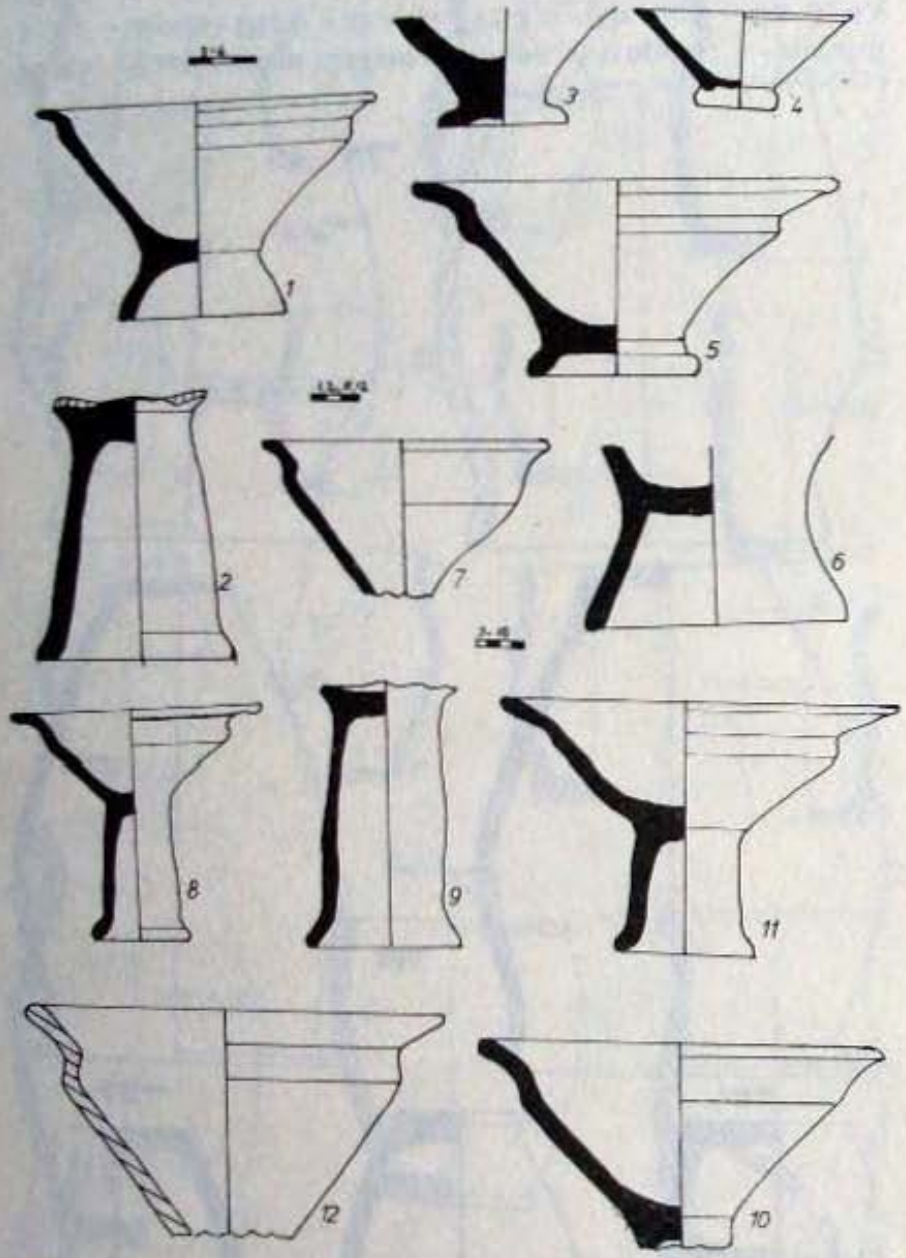

Pl. 59 Fructiere lucrate cu mâna. Acropolă: 1 - nivelul I; 2 - nivelul II; 3-6,11 - nivelul III; 7,10,12 - Gr. 18 cult; 9 - Gr. 1; 8 - Gr. 7.

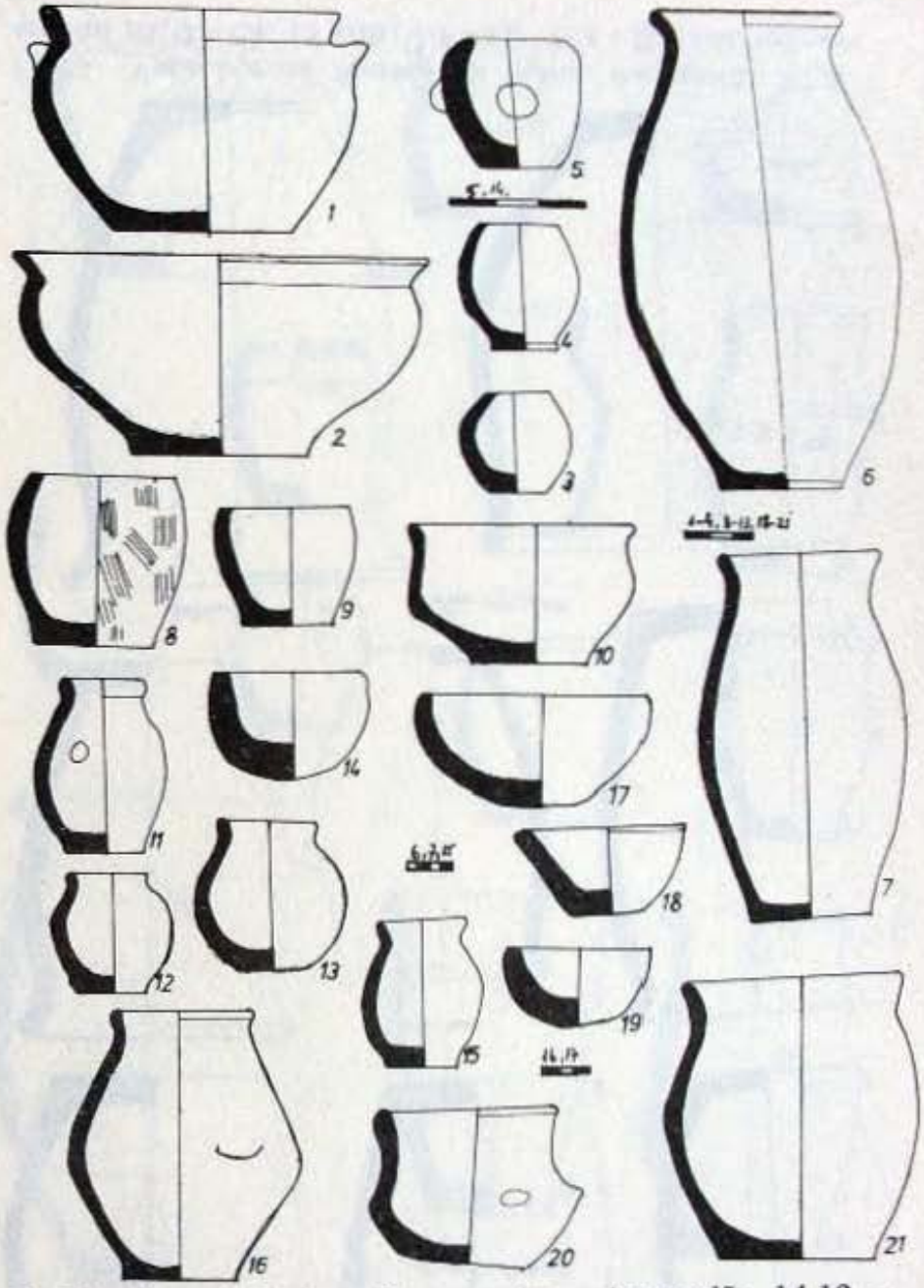

Pl. 60 Ceramică lucratã cu mâna. Acropolã: 14,19 - nivelul I; 17 - nivelul II; 1,5,12,20 - nivelul III; 4,8,18,21 - nivelul IV; 3 - Gr. 18 cult; 6 - Gr. 8; 13 - Gr. 1; 16 - Gr. 2; 2,7,9,10,11,15 - Șanț de apărare.

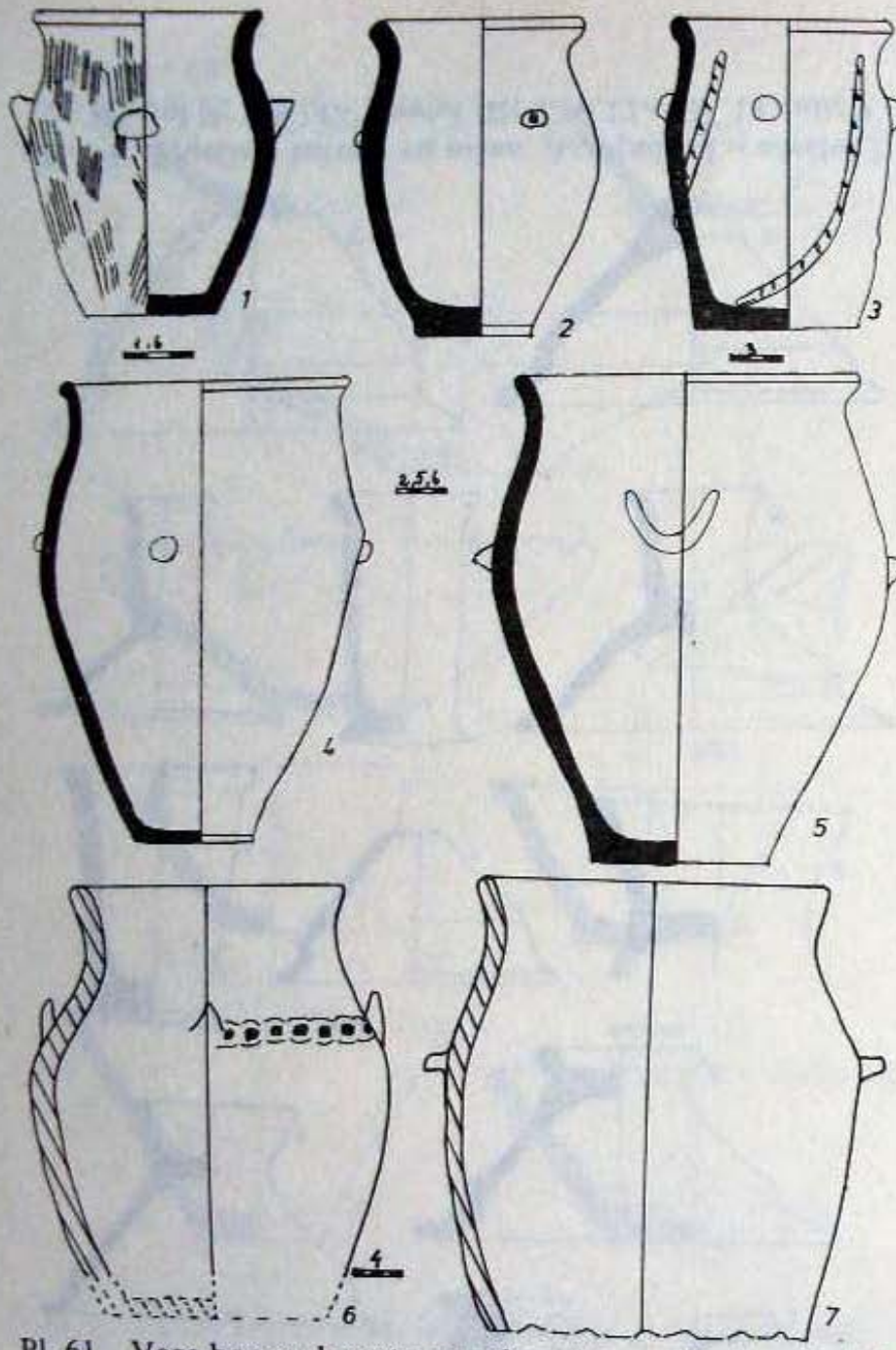

Pl. 61 Vase borcan lucrate cu mâna. Acropolă: 1 - nivelul I; 2,7 - nivelul III; 6 - nivelul IV; 2,5 - Gr. 7; 3 - Gr. 3; 4 - Gr. 5.

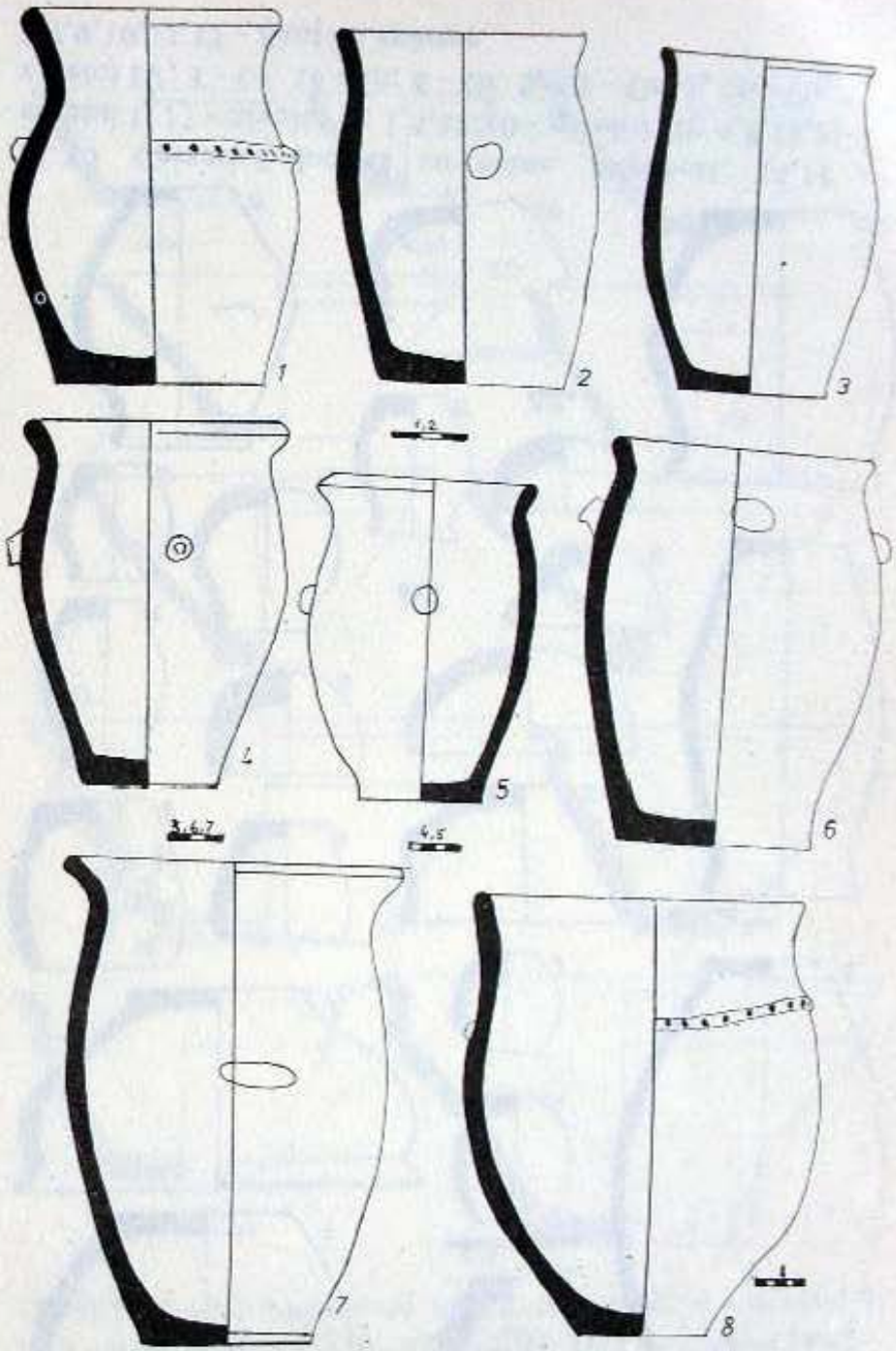

Pl. 62 Vase borcan lucrate cu mâna. Acropolă: 2,7,8 - nivelul III; 3 - Gr. 18 cult; 4-6 - Gr. 7; 1 - Șanț de apărare.

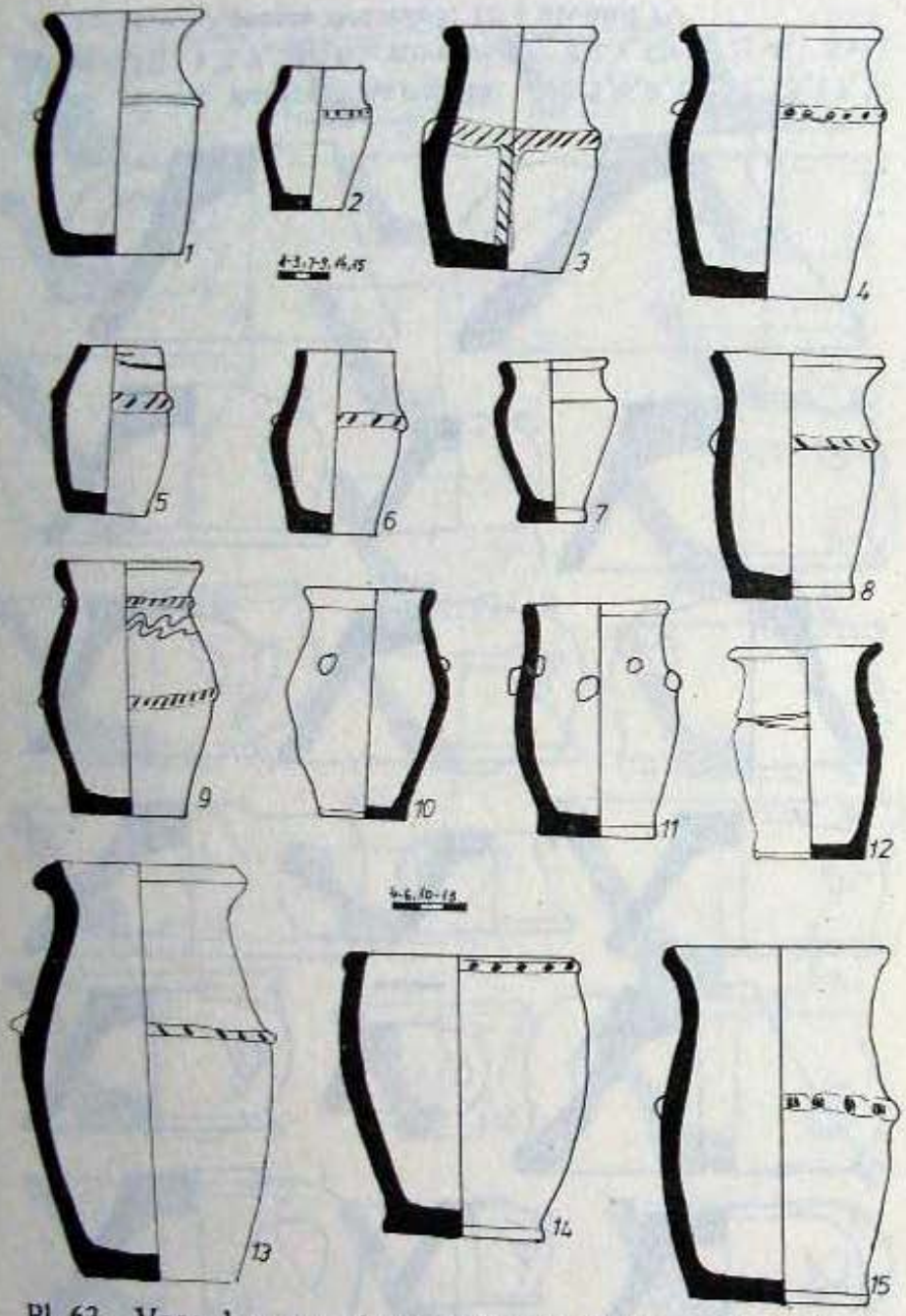

Pl. 63 Vase borcan. Acropolă: 3,7,11,14 - nivelul III; 1,4,6,10,12 - nivelul IV; Așezare deschisă: 8 - nivelul I; 2,5,13 - nivelul II; 9 - Gr. 12; 15 - Gr. 21.

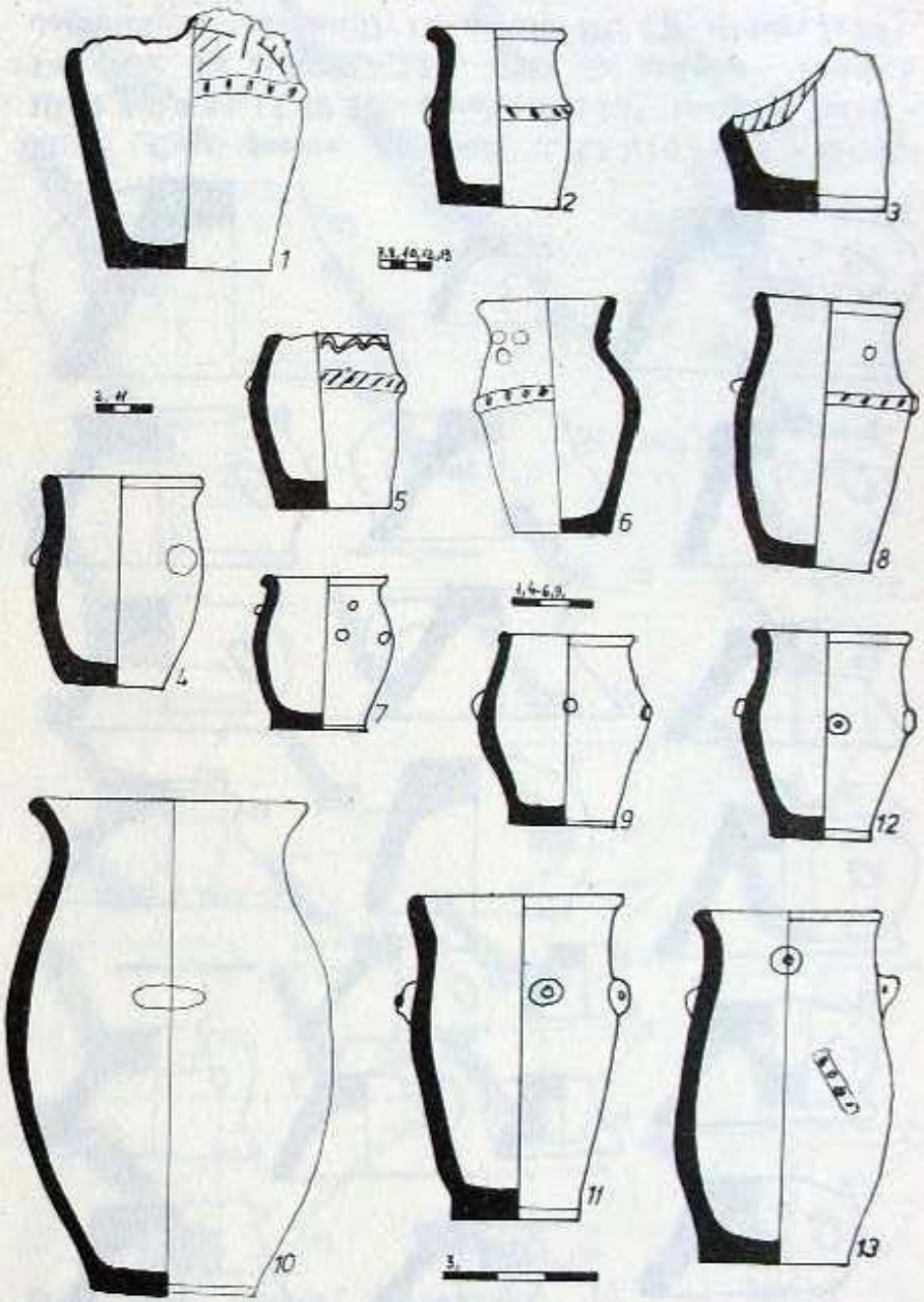

Pl. 64 Vase borcan. Acropolă: 1,3,7 - nivelul III; 6,8 - nivelul IV; 4,12 - Gr. 7; 9-11, 13 - Gr. 2; 5 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 2 - Gr. 21.

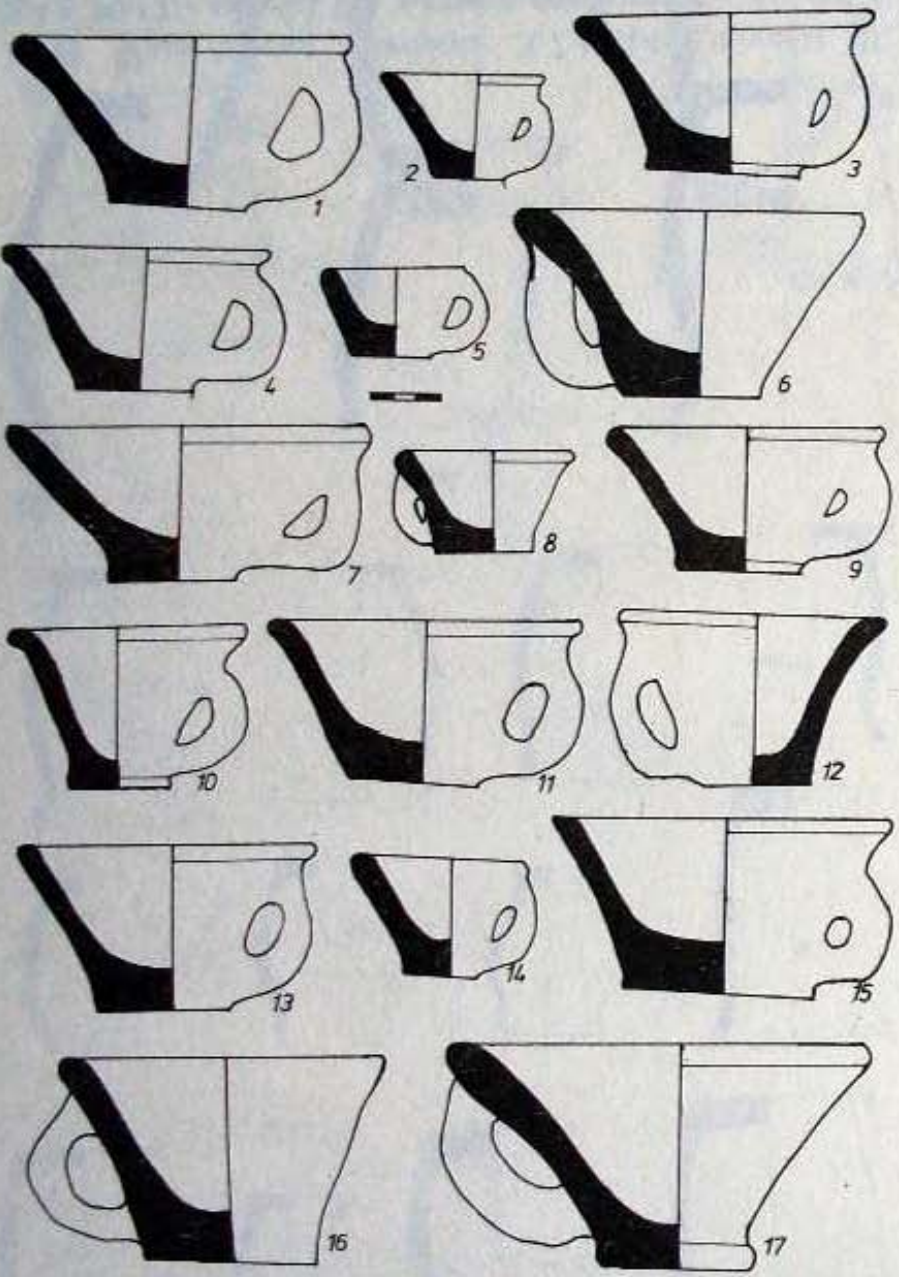

Pl. 65 Cești dacice. Acropolă: 2,3,5,6,8,10,11,13,17 - nivelul III; 1,7,9,14,16 - nivelul IV; 12 - Gr. 22; 4 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 15 - nivelul IV.

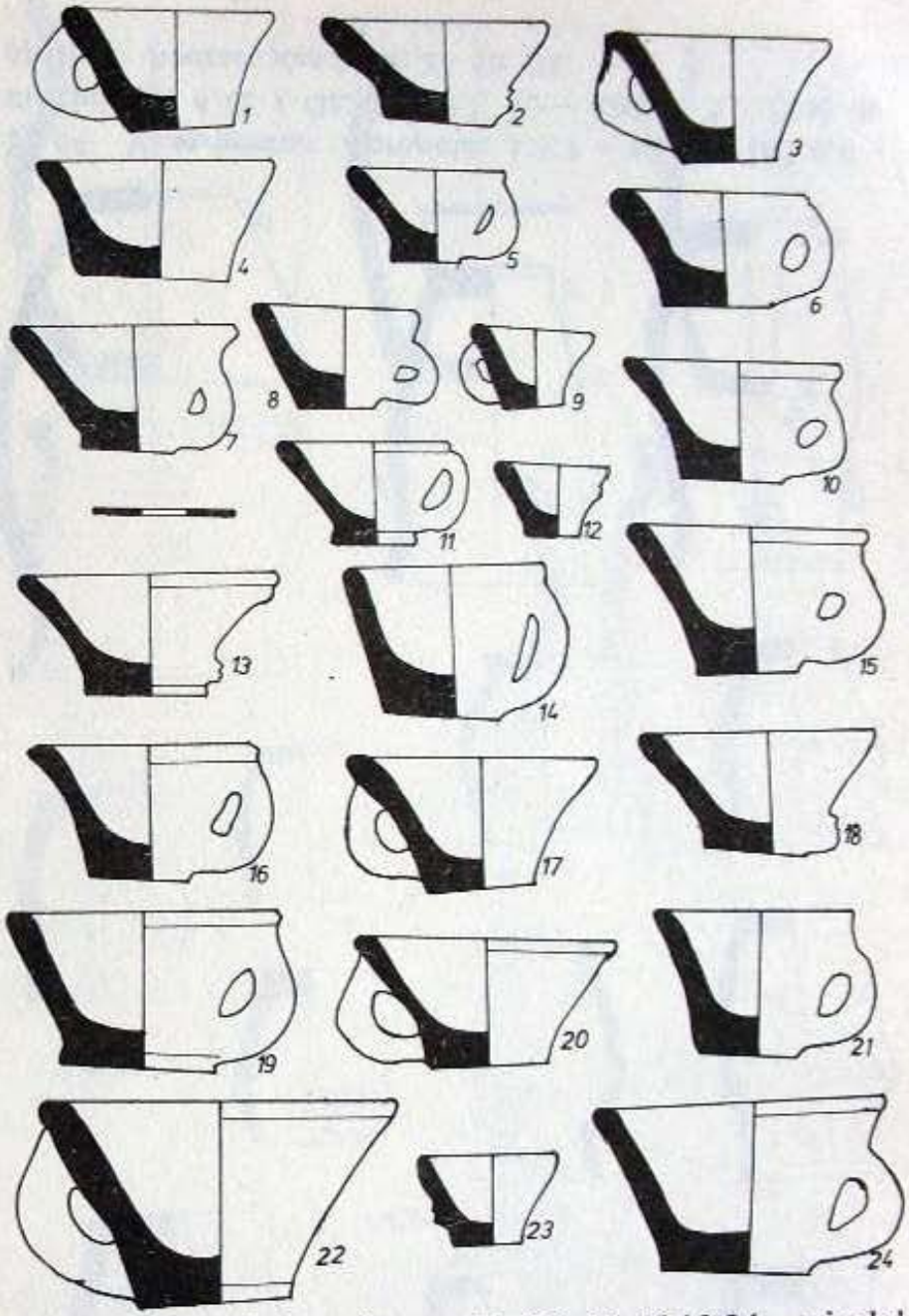

Pl. 66 Cești dacice. Acropolă: 5,9,10,16,19,24 - nivelul III; 1,3,7,8,11,15,18,20 - nivelul IV; 13 - locuință "palat"; 14 - Gr. 18 cult; 2,6,22 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 21 - nivelul II; 12- nivelul III; 17 - Bordei 3; 23 - Gr. 8.

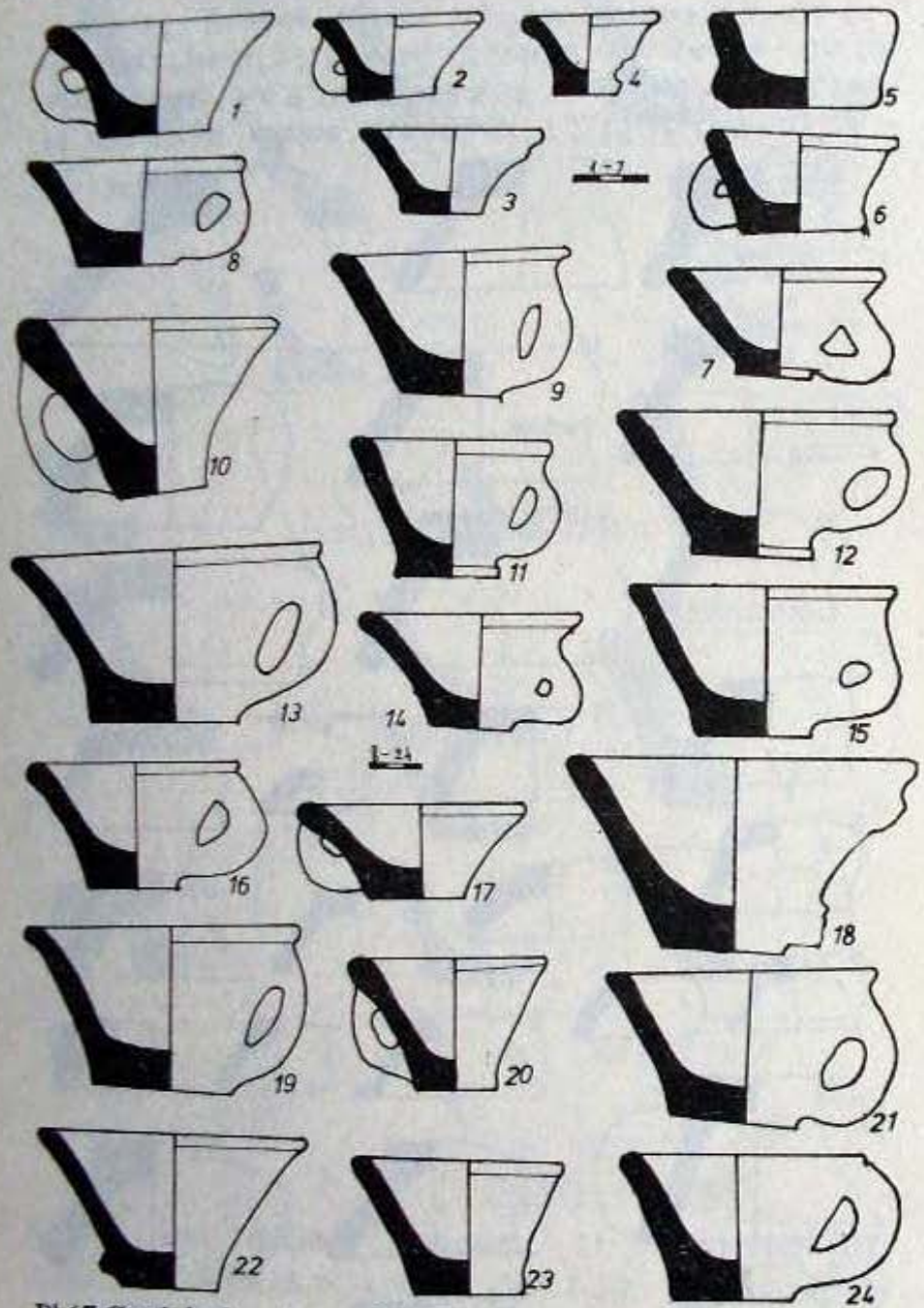

Pl 67.Cești dacice. Acropolã: 6,23 - nivelul II; 9,12,14,17,19,22,24 - nivelul III; 1-4,7,8,11,15,16,20,21 - nivelul IV; 8 - Gr. 2; 10 - Gr. 18 cult; 13 - Gr. 4; 18 - Gr. 12.

Pl. 68 Cești dacice. Acropolã: 16 - nivelul I; 3,5,10,11,21,22,27,30,32,33 - nivelul III; 2,12-14,18,20,26,29 - nivelul IV; 6,8,9 - Gr. 18 cult; 4,7 - Gr. 5; 15 - Gr. 12; 23 - Gr. 6; 25 - Gr. 2; 24,31 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 19 - nivelul III; 1 - Bordei 3; 28 - Gr. 15.

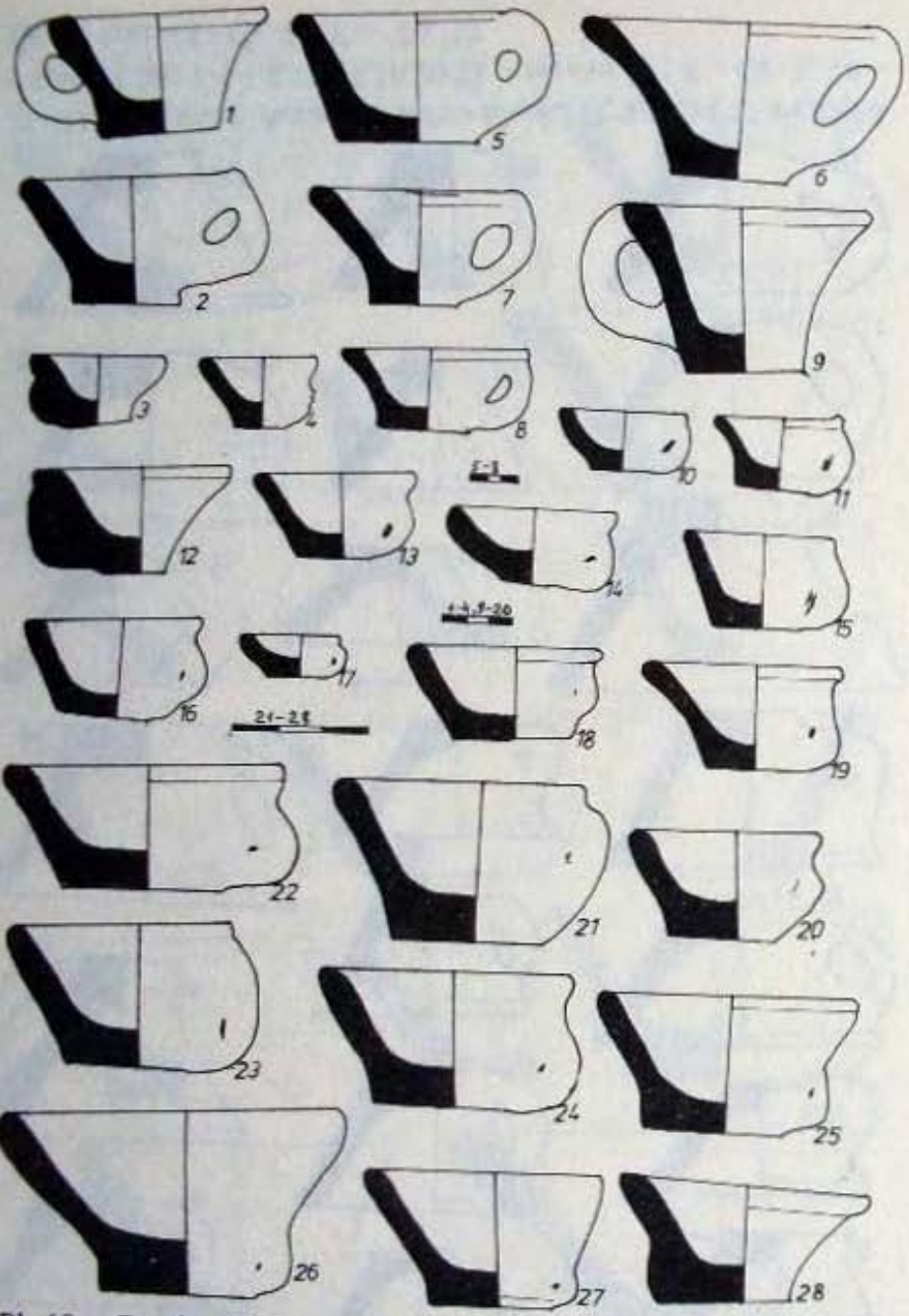

Pl. 69 Cești dacice. Acropolă: 1,2,15,16,19,21,23,28 - nivelul III; 3-6,9,10,12,17,18,27 - nivelul IV; 22,26 - locuință "palat"; 7,25 - Gr. 18 cult; 8 - Gr. 14; 24 - Gr. 23; 11,13,14 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 20 - Gr. 5.

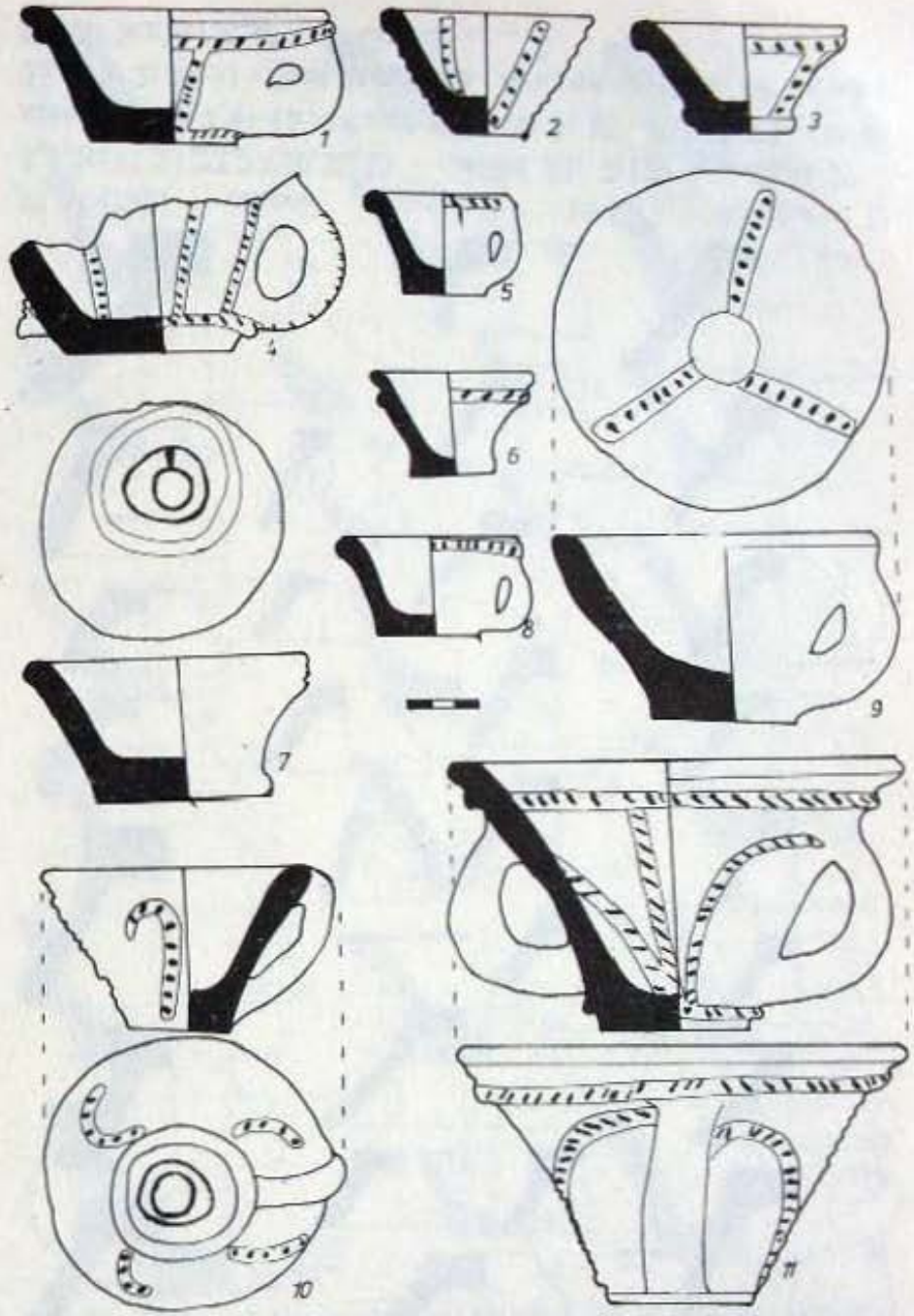

Pl. 70 Cești dacice. Acropolă: 8,10 - nivelul IV; 2 - Gr. 18 cult; 3 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 6 - nivelul II; 9 - nivelul III; 1 - Gr. 22; 4 - Gr. 12; 5 - Gr. 6; 7 - Gr. 28; 11 - Gr. 21.

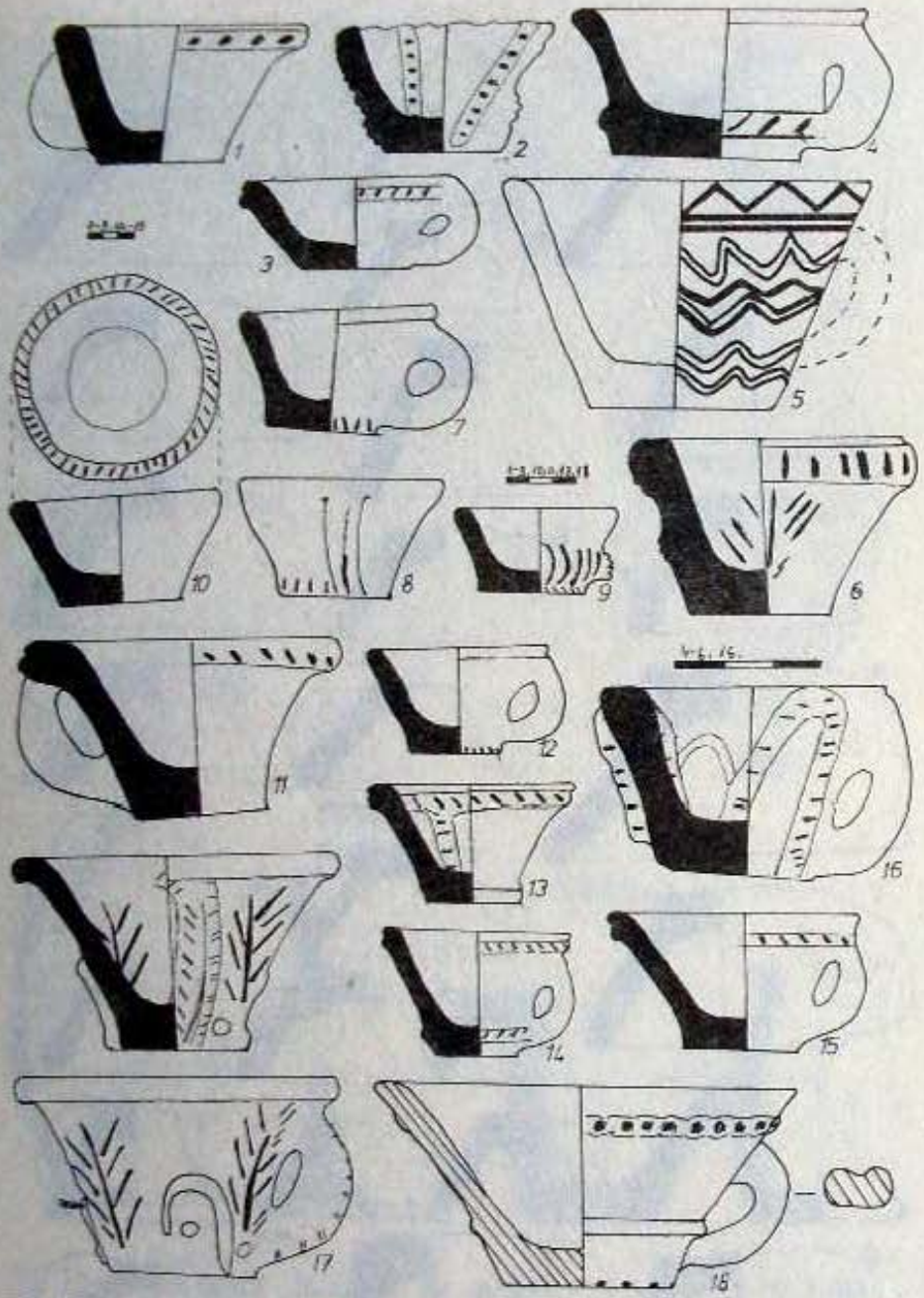

Pl. 71 Cești dacice. Acropolă: 11 - nivelul III; 1,3,5,6,12,14,16,18 - nivelul IV; 7-10. 15 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 13 - nivelul II; 4 - nivelul III; 2,17 - Gr. 46.

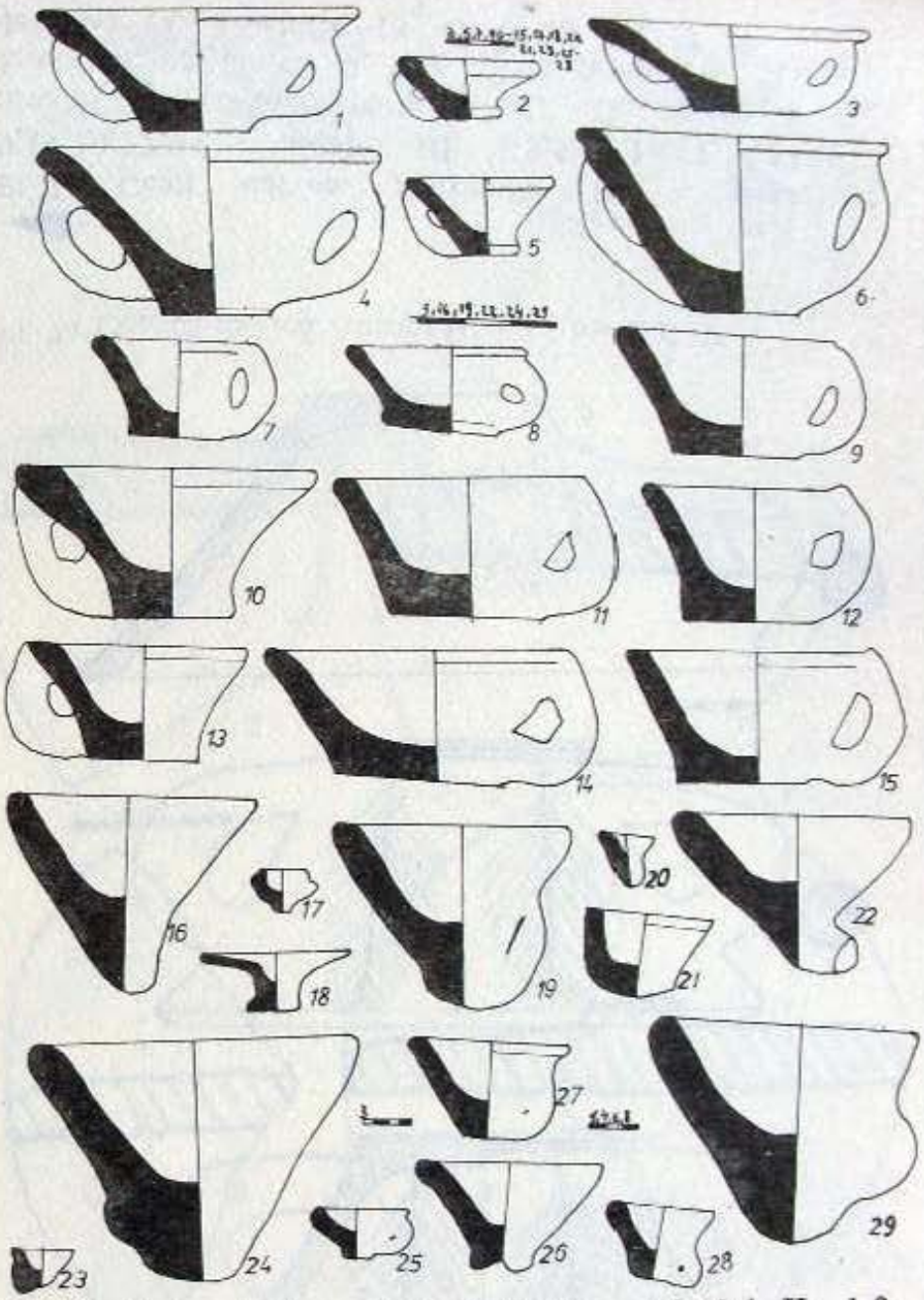

Pl. 72 Cești dacice. Acropolă: 23 - nivelul II; 1,8-10,21,22,26-29 - nivelul III; 2,5,6,11-15,17,19,20,24,25 - nivelul IV; 7 - Gr. 18 cult; 3 - Gr. 7; 16 - Gr. 5. Așezare deschisă: 4 - Gr. 6; 18 - Gr. 22.

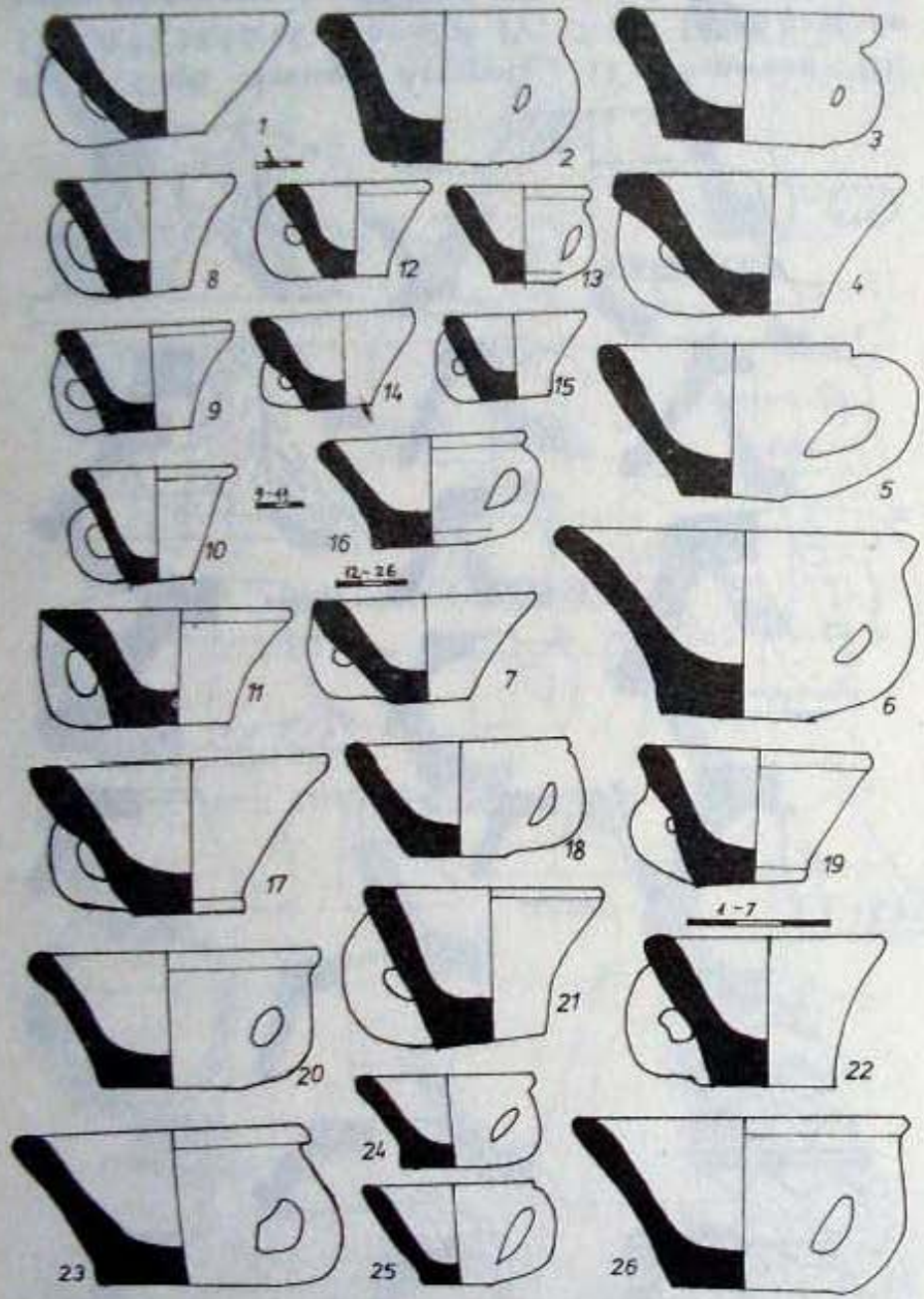

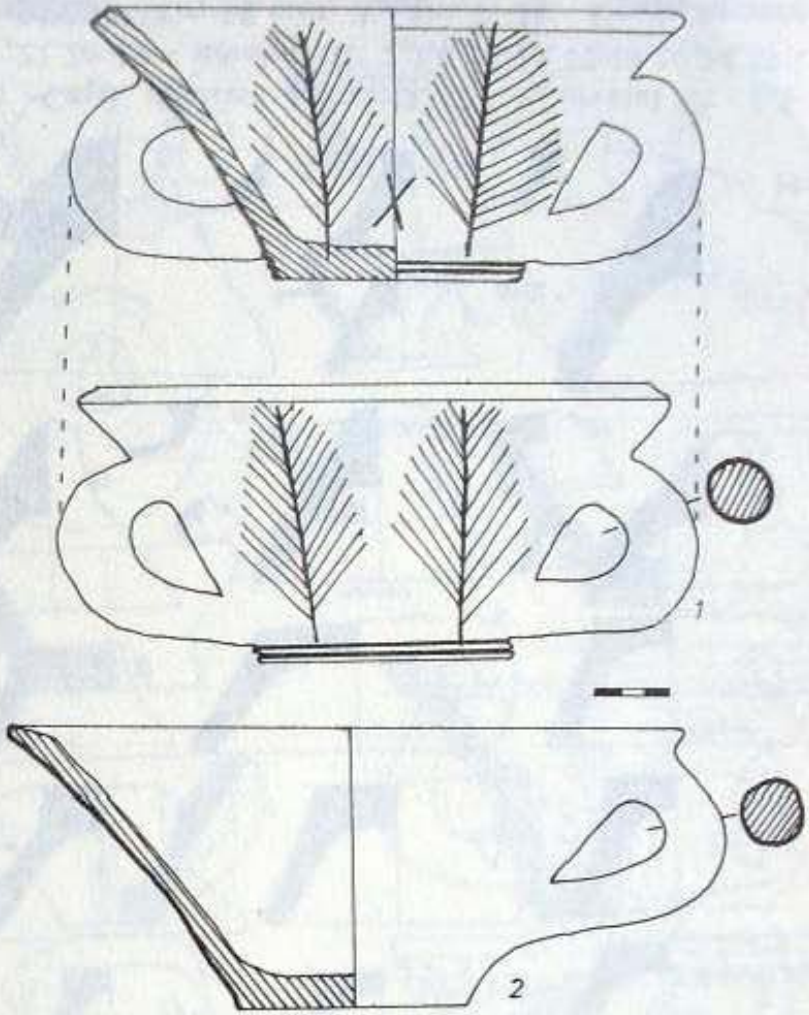

Pl. 74 Ceașcã dacicã. Acropolã: 1,2 - nivelul IV.

Pl. 73 Cești dacice. Acropolã: 10 - nivelul I; 9,19,20,22,24 - nivelul III; 1-3,5,13,14,17,18,23,26 - nivelul IV; 11 - locuințã "palat"; 12 - Gr. 18 cult; 4 - Gr. 2; 6 - Gr. 23; 8 - Gr. 7; 7,16 - Șanț de apãrare. Așezare deschisã: 21 - nivelul II; 15 - Gr. 6; 25 - Gr. 11.

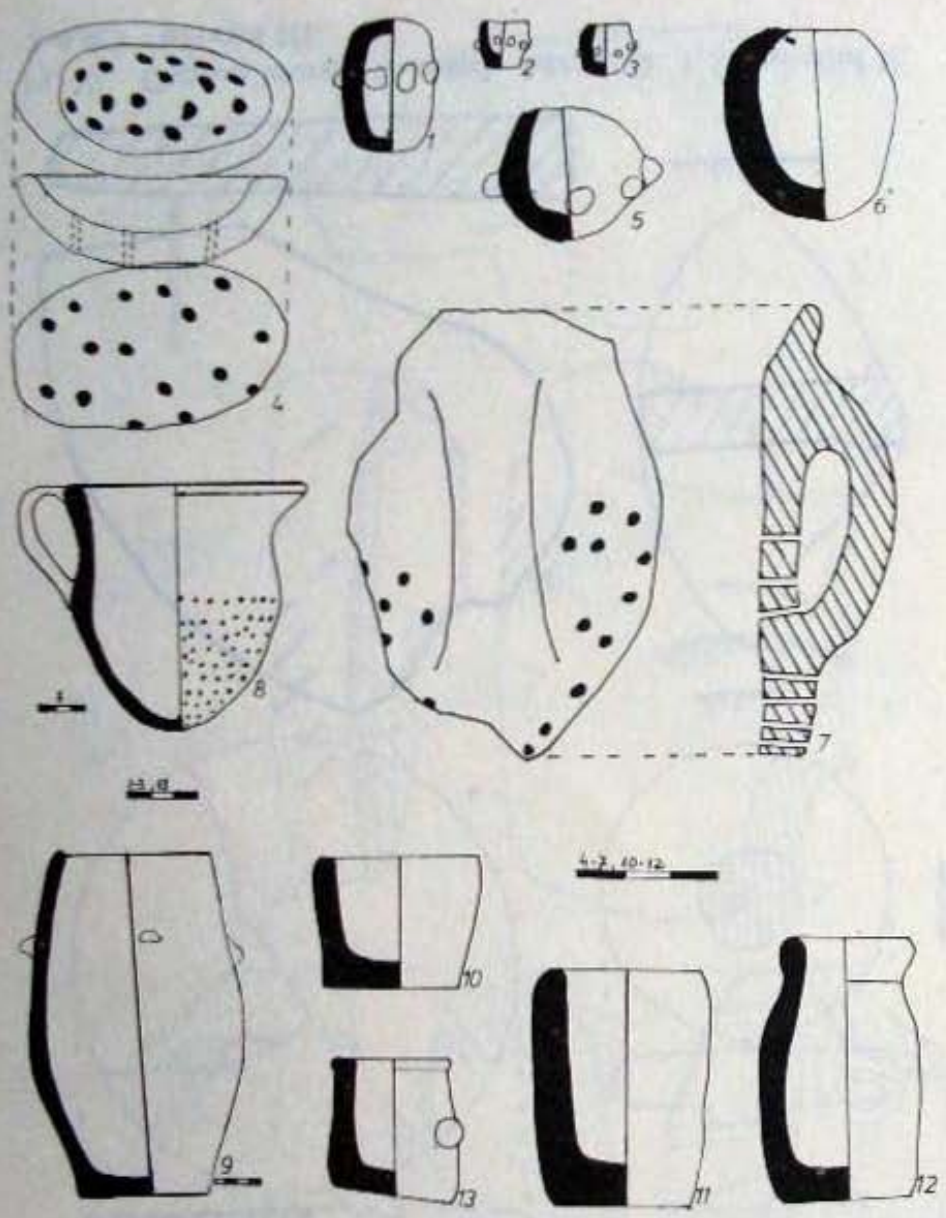

Pl. 75 Ceramică lucrată la mână. Acropolă: 5,7,10 - nivelul III; 1,4,6,8,13 - nivelul IV; 3 - Gr. 1; 9 - Gr. 7; 2 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 12 - nivelul I; 11 - nivelul II.

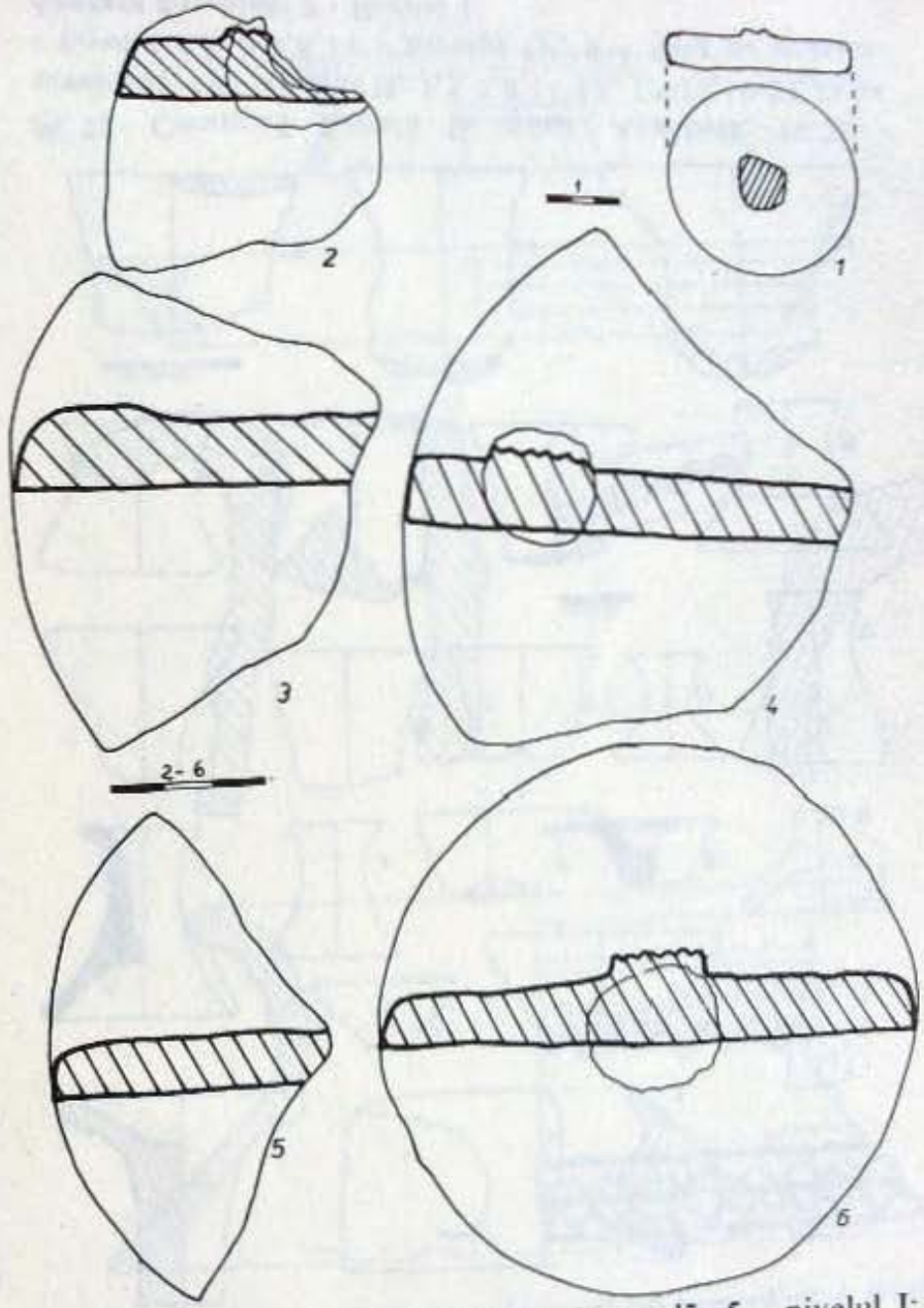

Pl. 76 Capace lucrate la mână. Acropolă: 5 - nivelul I; 2,3 - nivelul III; 6 - Gr. 18 cult; 4 - Gr. 1; 1 - Șanț de apărare.

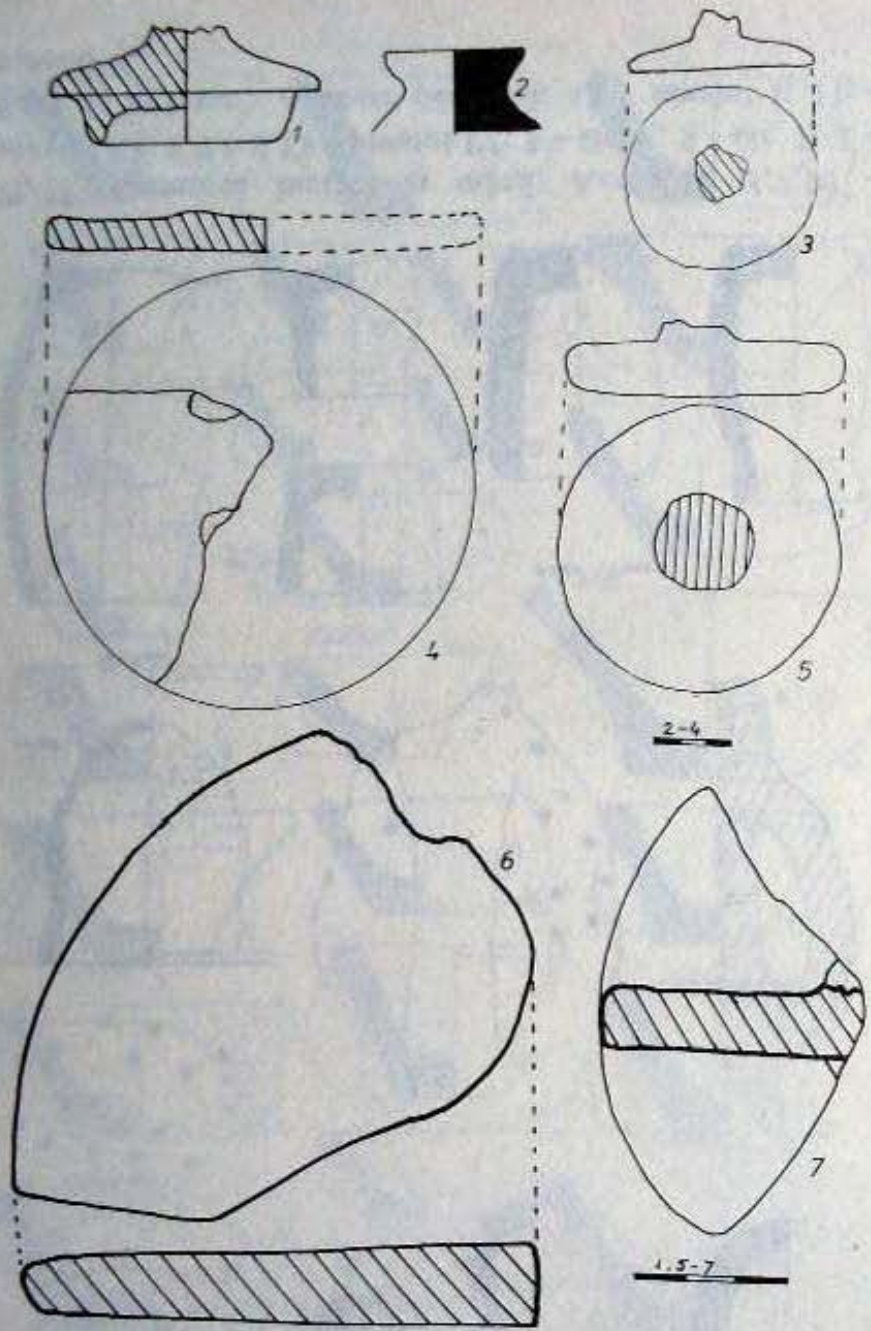

Pl. 77 Capace lucrate la mânã. Acropolã: 1,5 - nivelul II; 2-4,6,7 - nivelul III.

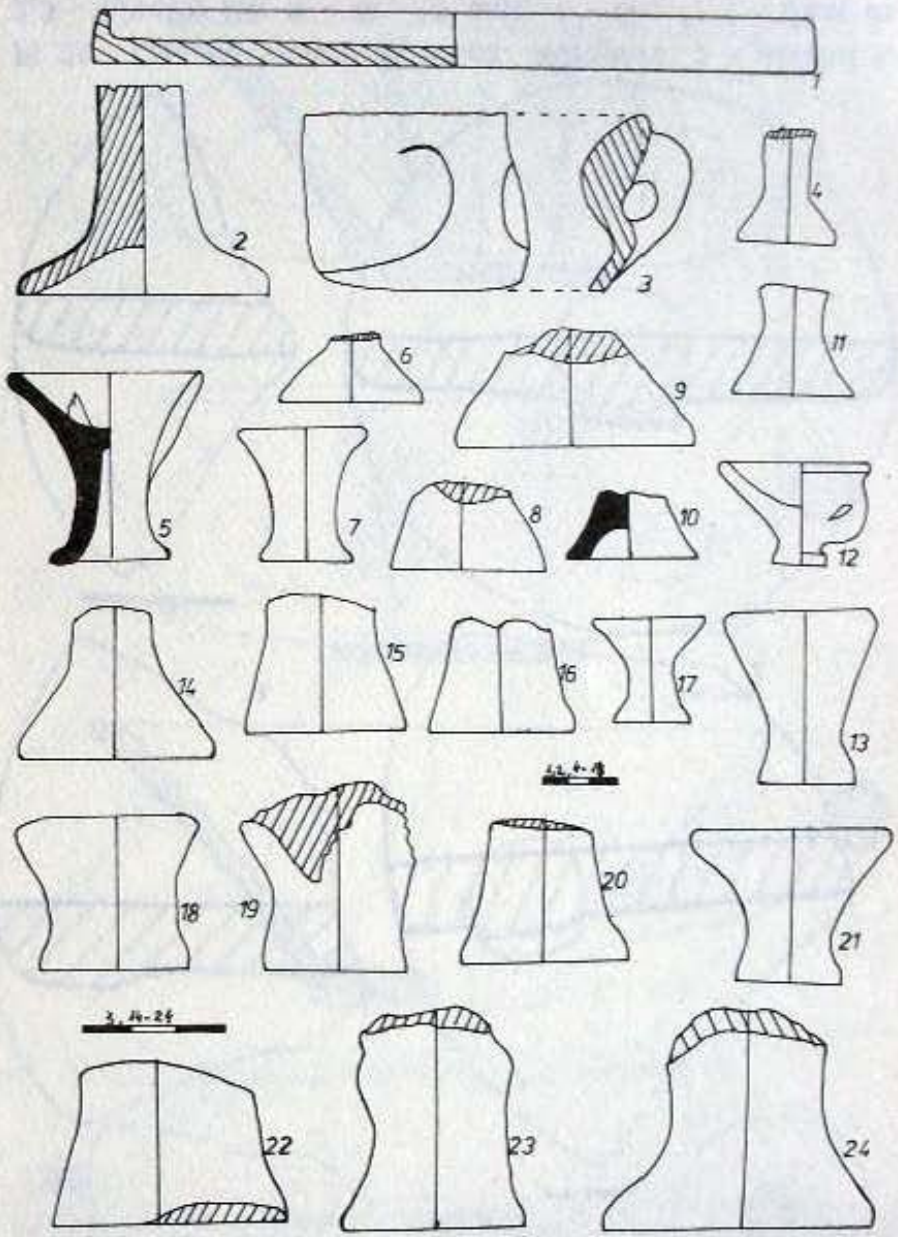

Pl. 78 Ceramicã lucratã la mânã. Acropolã: 18,22 - nivelul II; 10 - nivelul II; 1,5,7,8,11-13, 15-17,19-21,23,24 - nivelul III; 3,4,6,14 - nivelul IV; 9 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 2 - *Bordei 1*.

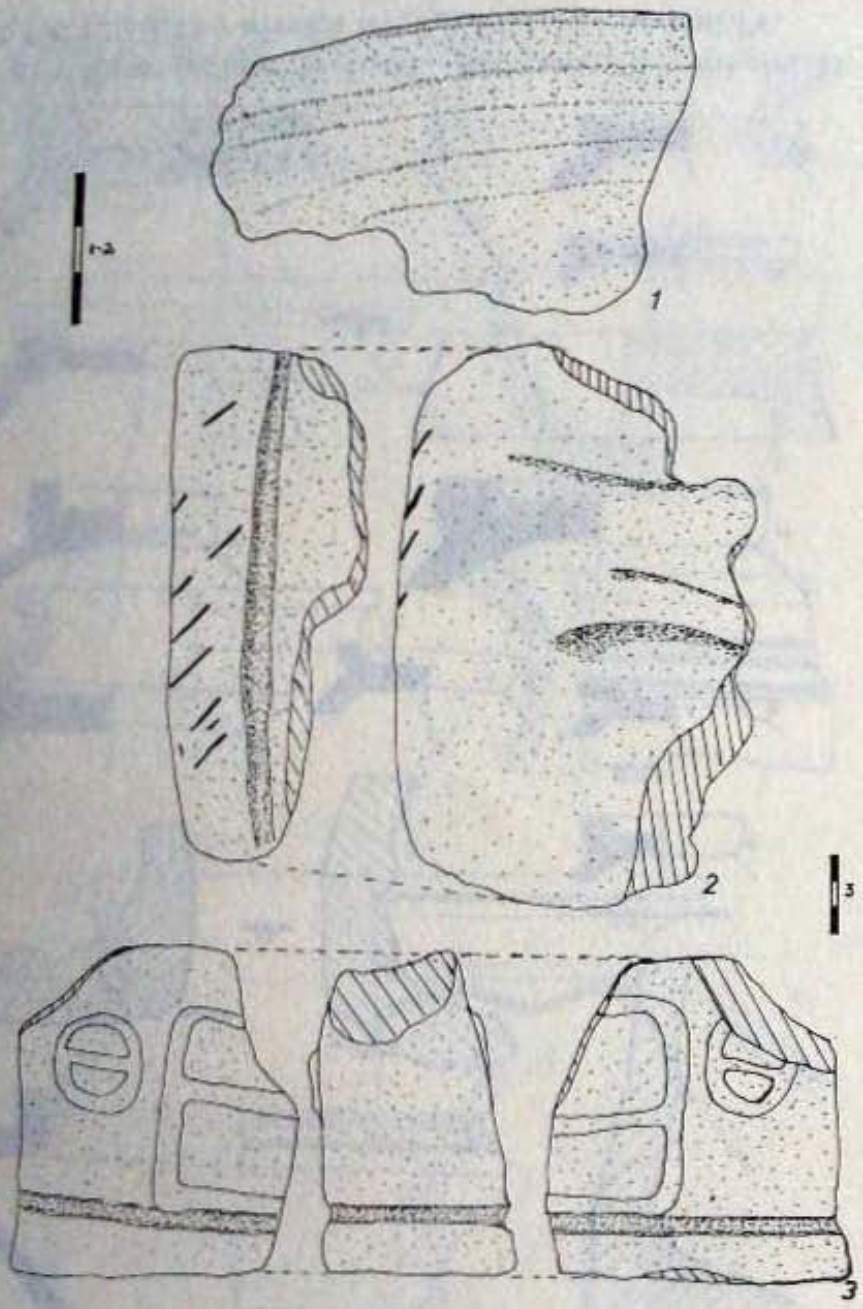

Pl. 79Cățeide vatră. Acropolă: 1 - nivelul I; 2 - nivelul IV; Așezare deschisă: 3 - nivelul II.

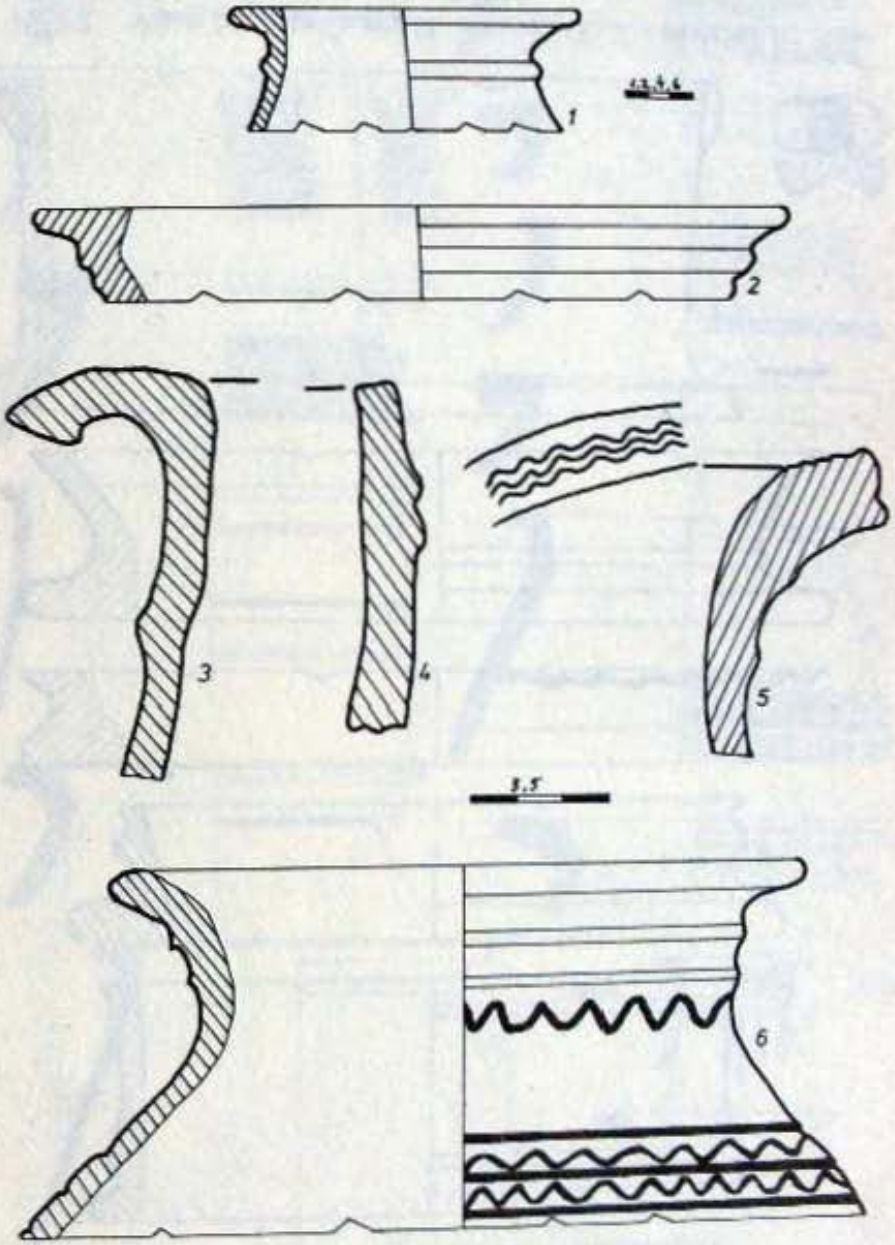

Pl. 80 Vase urnă lucrate la roată. Acropolă: 6 - nivelul III; 2-5, - nivelul IV; Așezare deschisă: 1 - nivelul III.

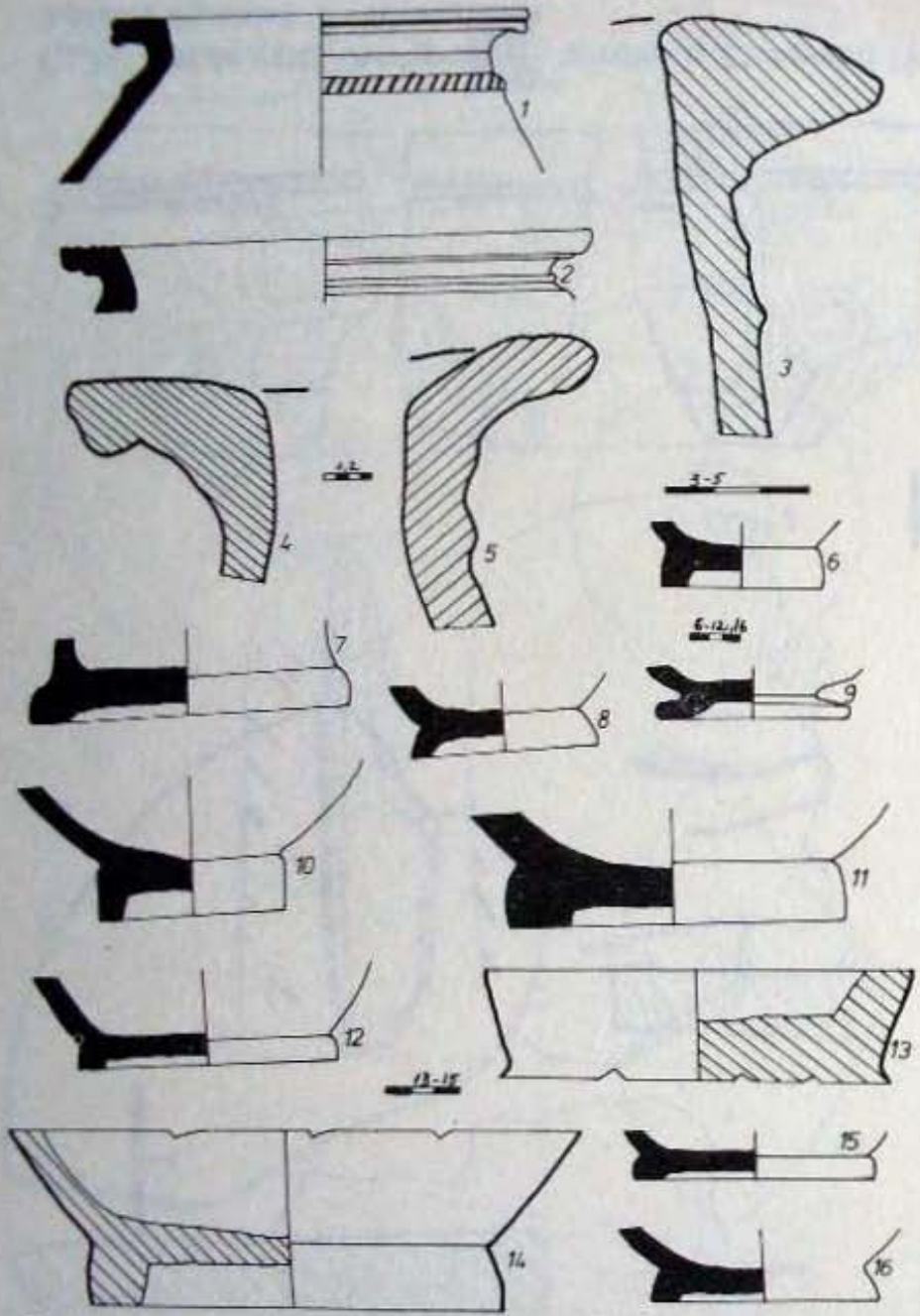

Pl. 81 Vase lucrate la roată. Acropolă: 7 - nivelul II; 1,3,5,6,12,13,15 - nivelul III; 2,4,8-11,14 - nivelul IV.

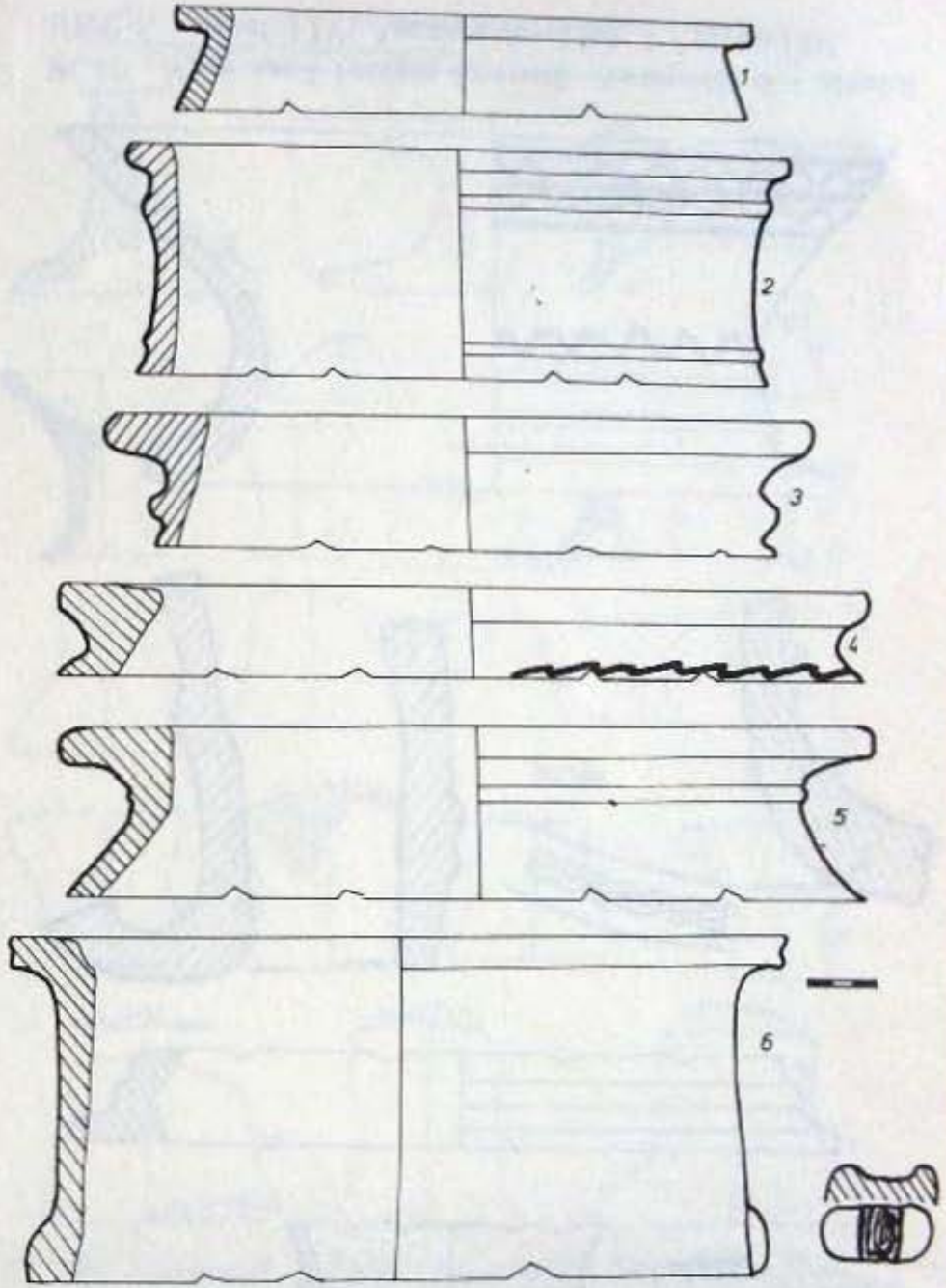

Pl. 82 Vase lucrate la roată. Acropolă: 2 - nivelul II; 3,6 - nivelul IV; 1,4,5 - Șanț de apărare.

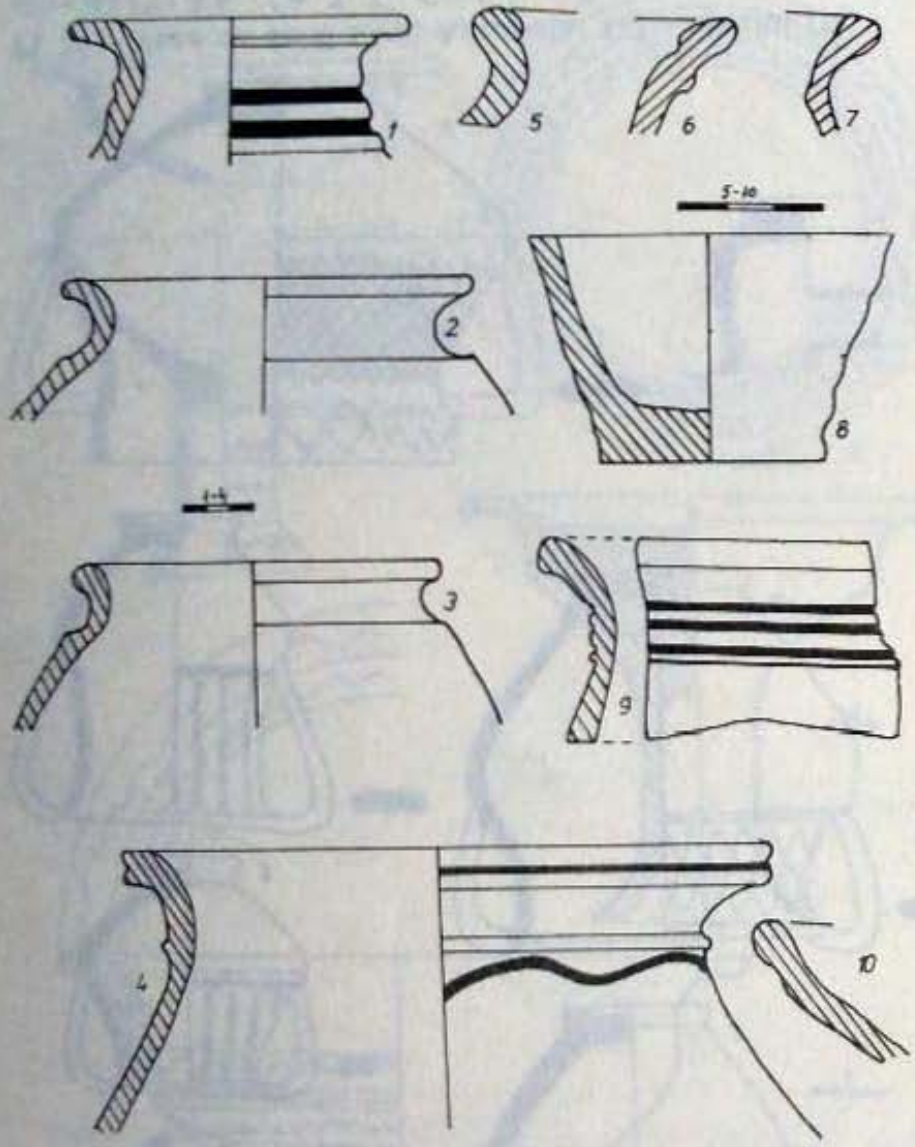

Pl. 83 Vase lucrate la roată. Acropolă: 3,6-8 - nivelul III; 1,4,5,9,10 - nivelul IV; 2 - locuință "palat".

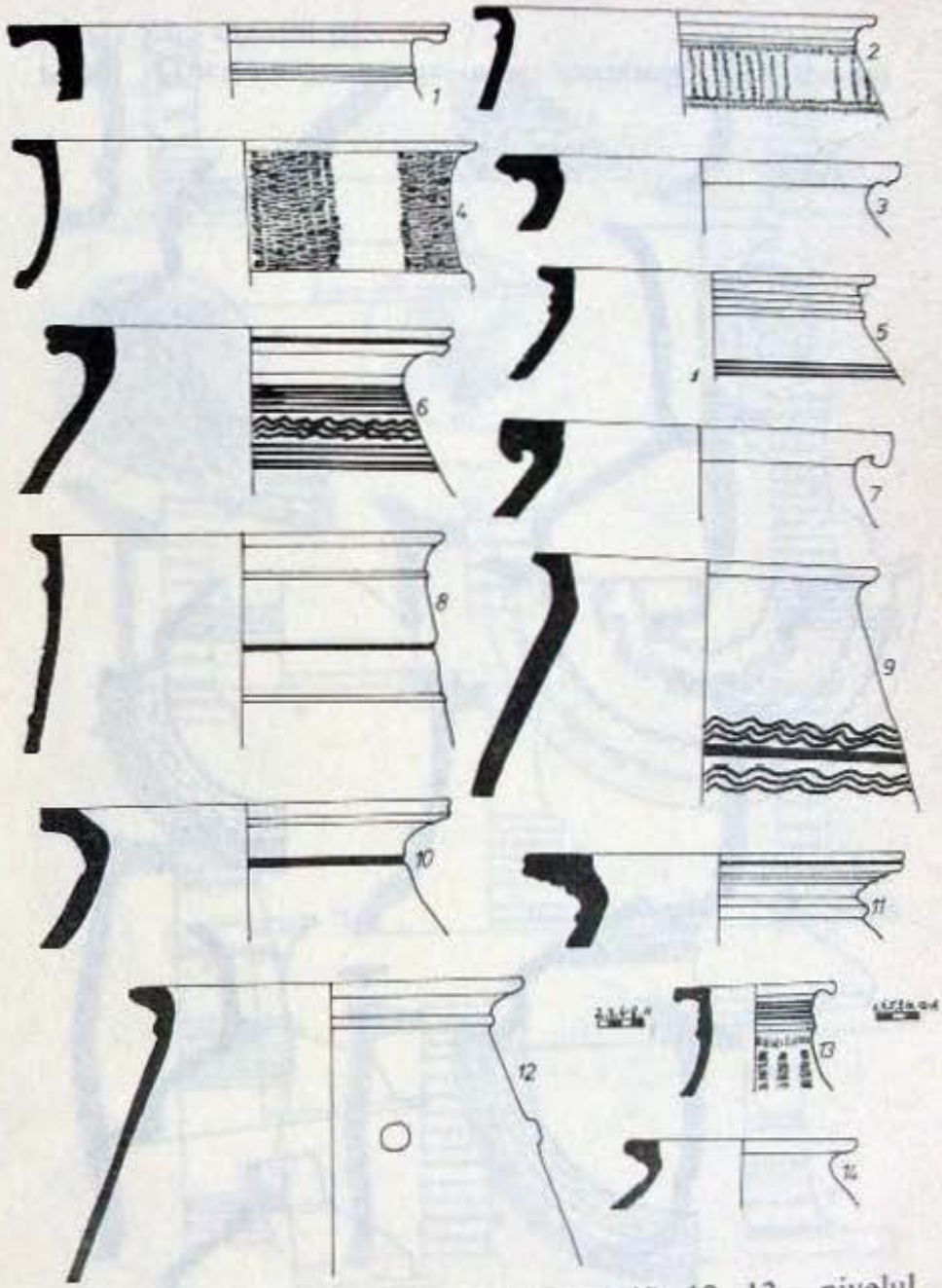

Pl. 84 Vase lucrate la roată. Acropolă: 12, 13 - nivelul III; 1-11 - nivelul IV.

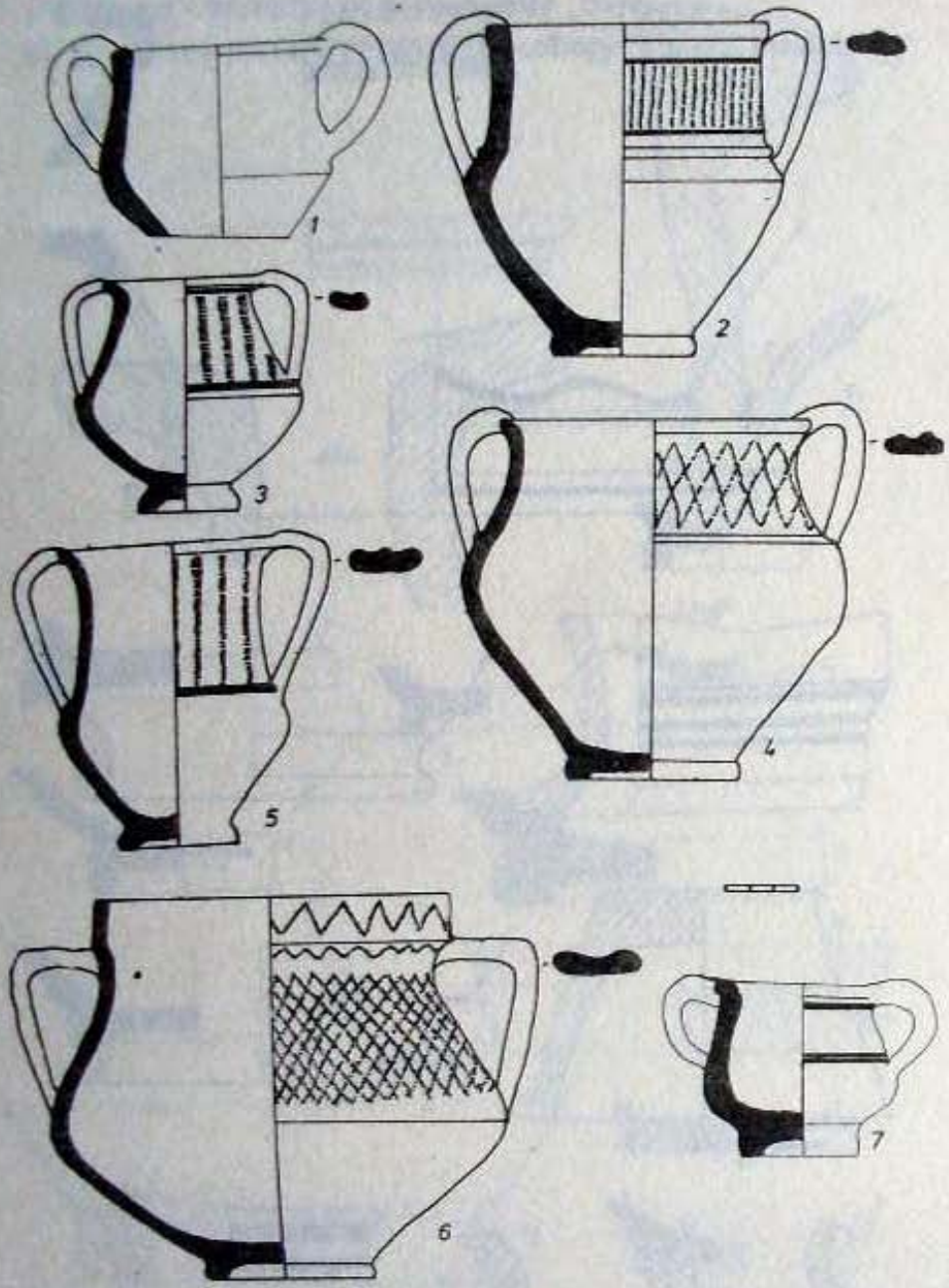

Pl. 85 Vase cu două torți. Acropolă: 1-3 - nivelul III; 7 - nivelul IV; 4,6 - Gr. 7; 5 - Șanț de apărare.

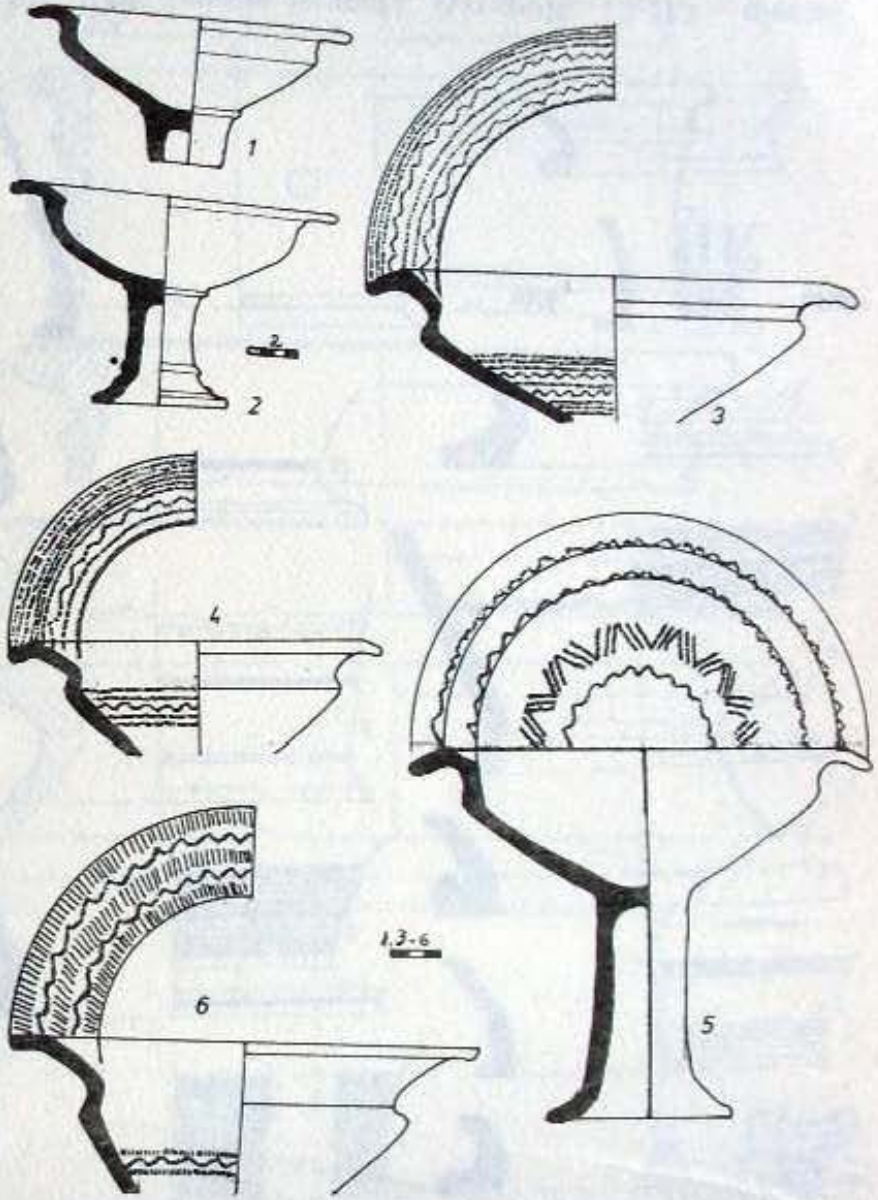

Pl. 86 Fructiere lucrate la roată. Acropolă: 3,4 - nivelul II; 1,2,5,6 - nivelul III.

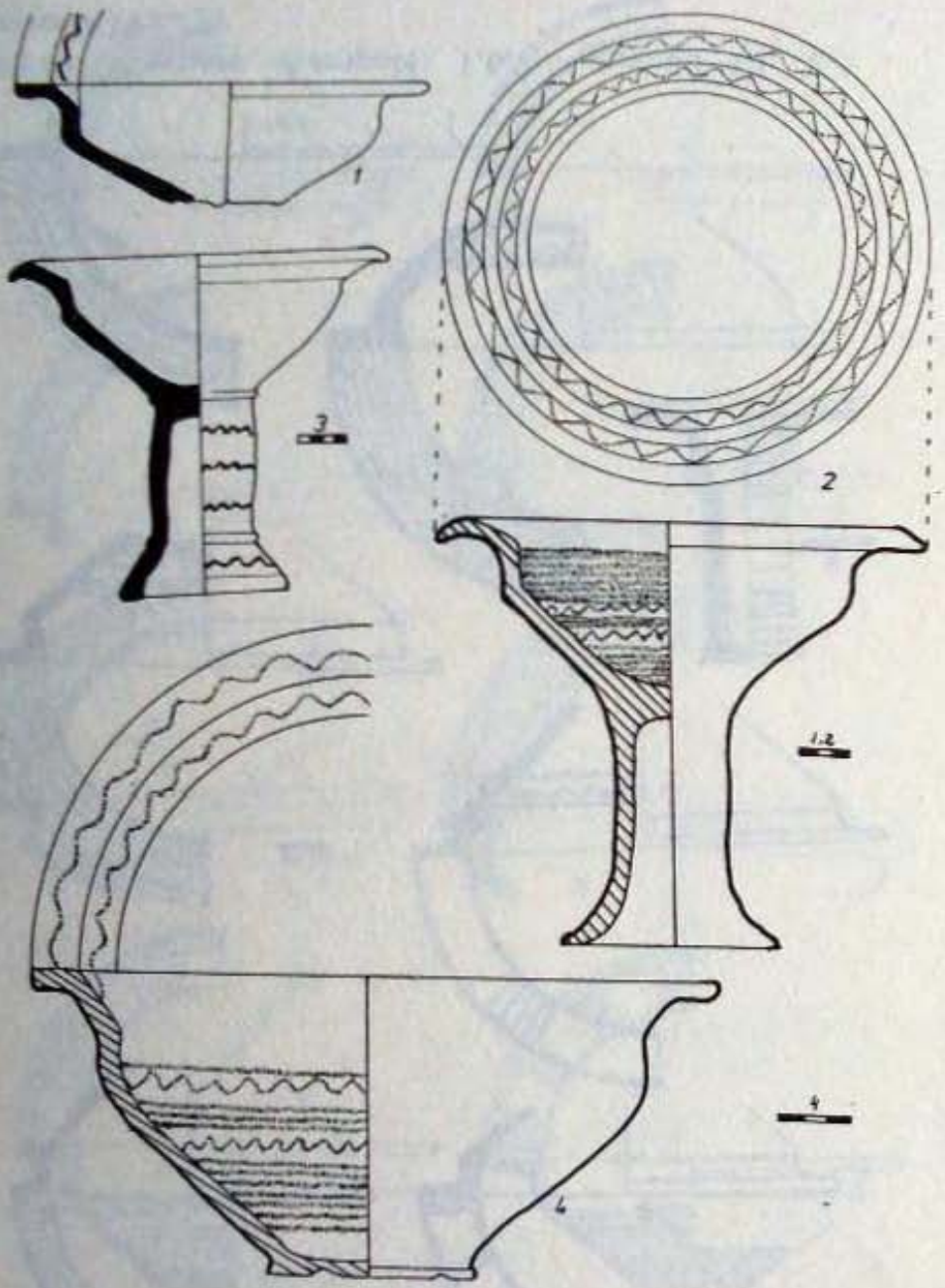

Pl. 87 Fructiere. Acropolă: 3 - nivelul III; 1,4 - nivelul IV; 3 - Gr. 1.

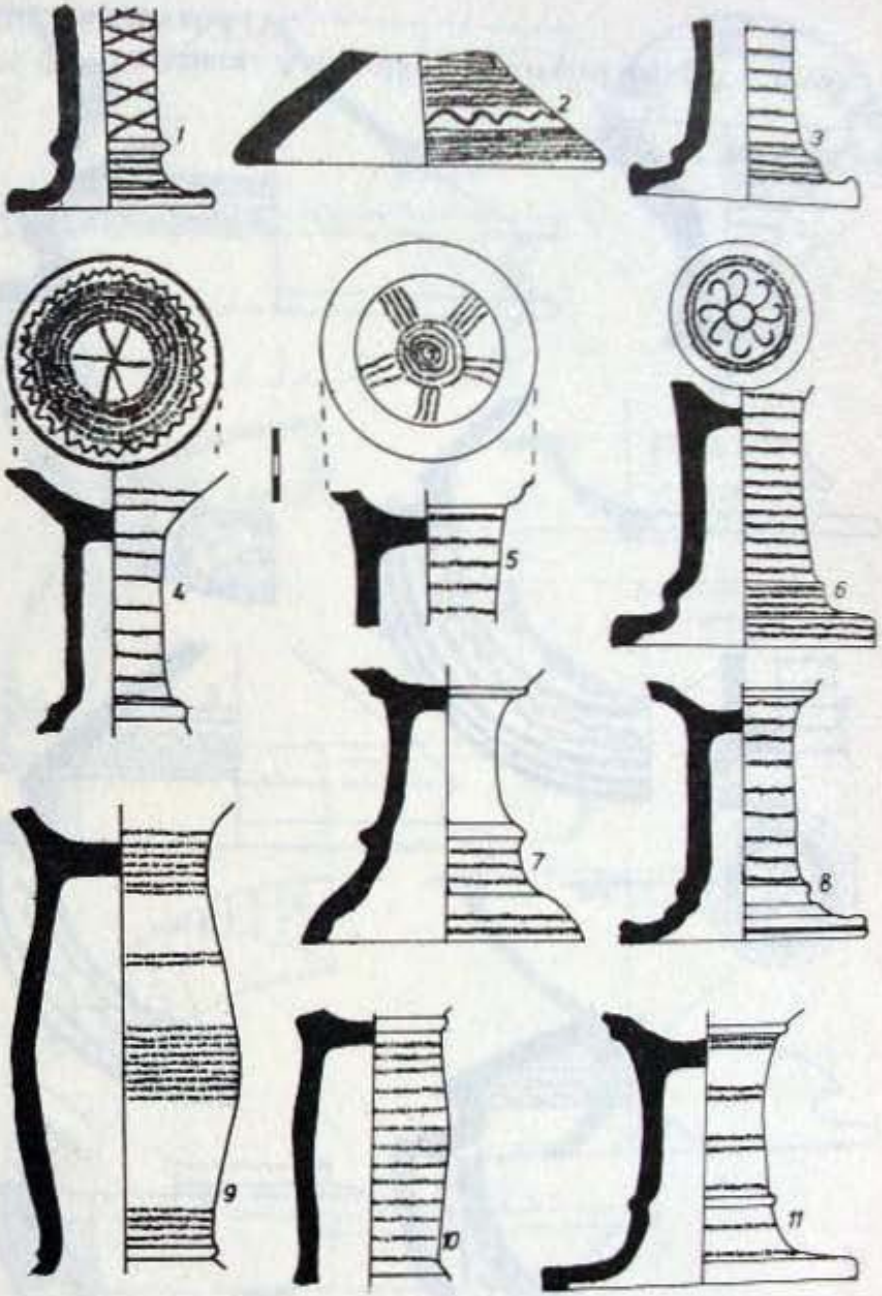

Pl. 88 Fructiere. Acropolă: 1-6,9,10 - nivelul III; 7,8,11 - nivelul IV.

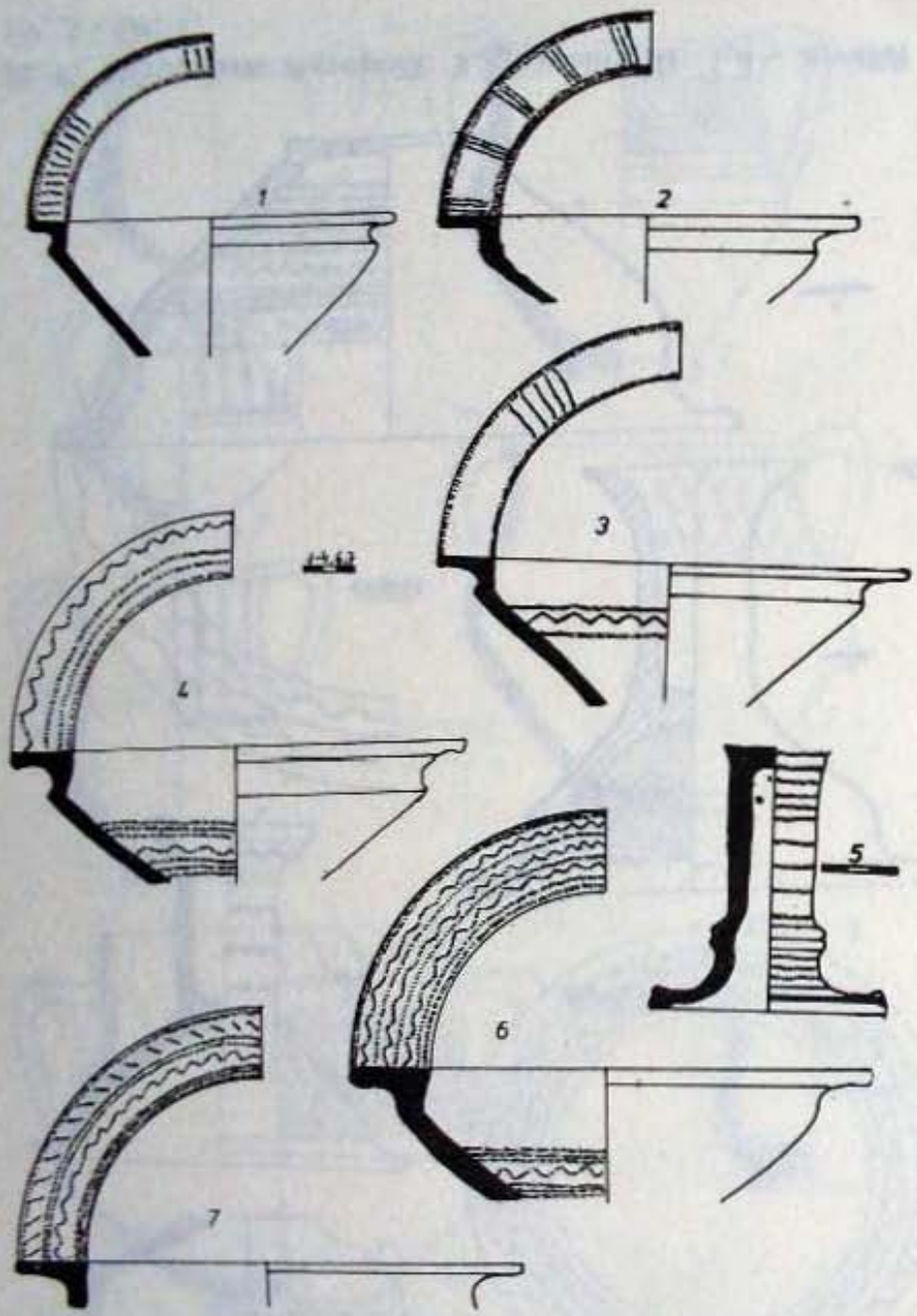

Pl. 89 Fructiere. Acropolă: 1,6,7 - nivelul III; 2-5 - nivelul IV.

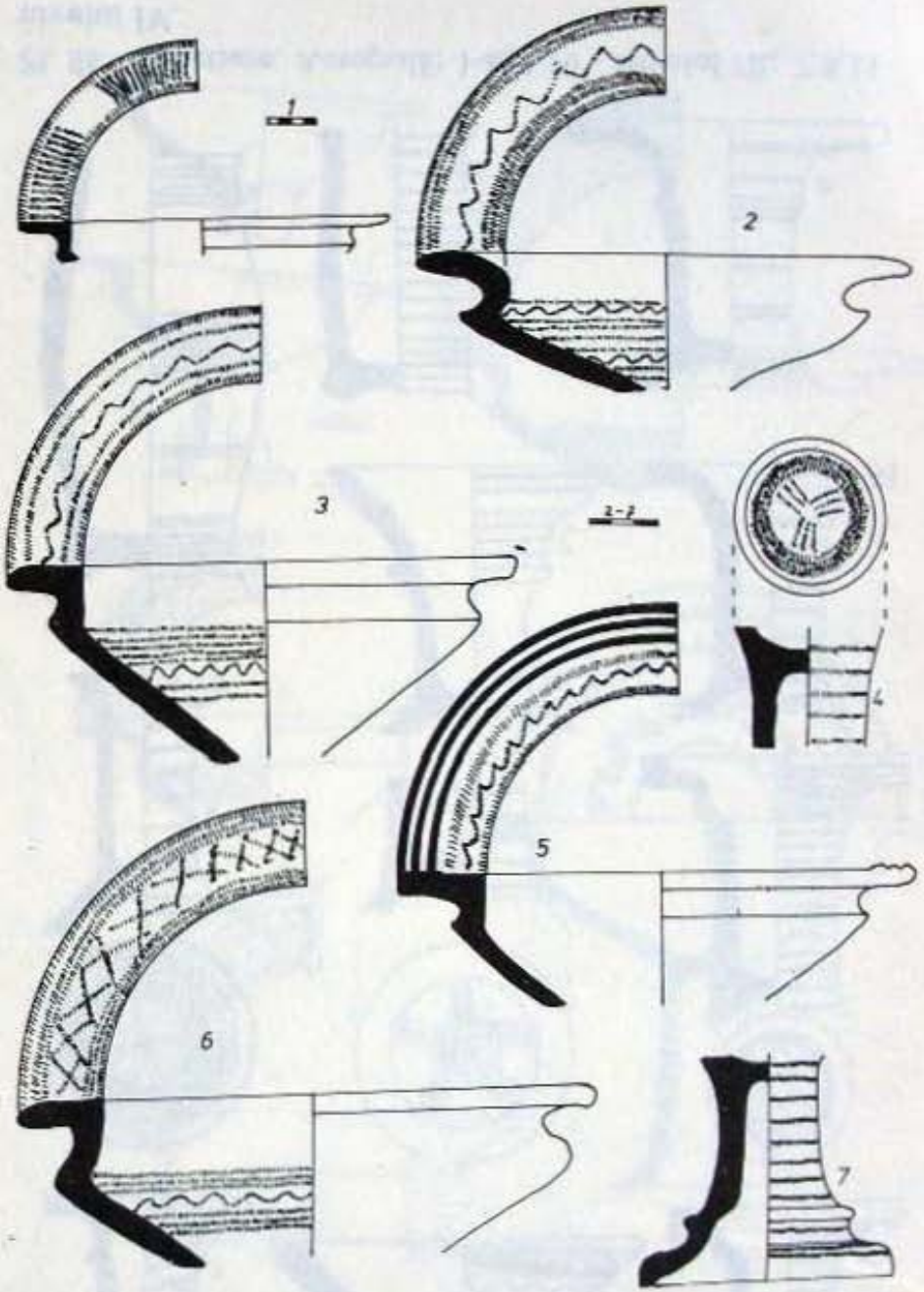

Pl. 90 Fructiere. Acropolă: 2 - nivelul II; 3-5 - nivelul III; 1,6 - nivelul IV.

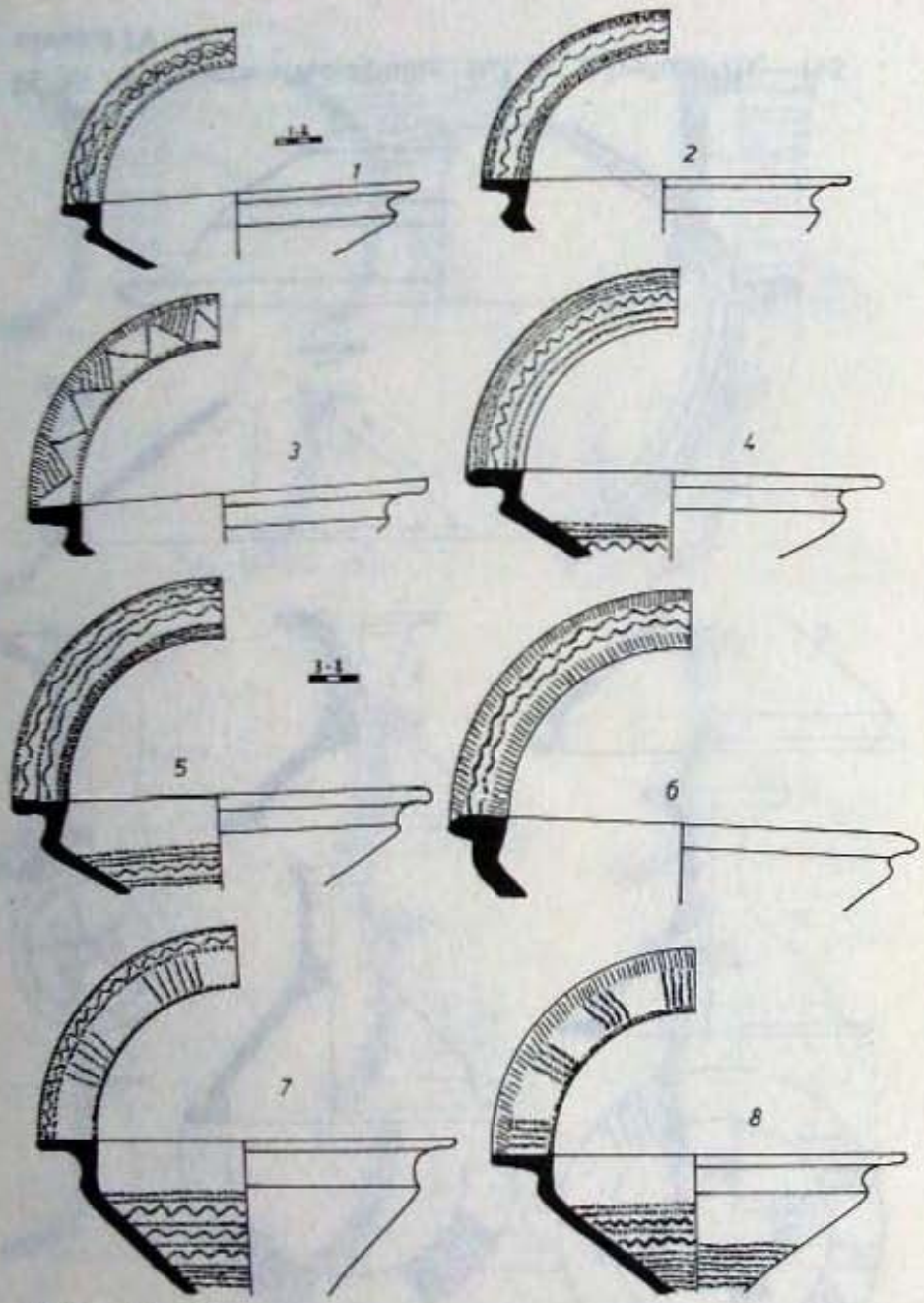

Pl. 91 Fructiere. Acropolã: 6-8 - nivelul III; 1-5 - nivelul IV.

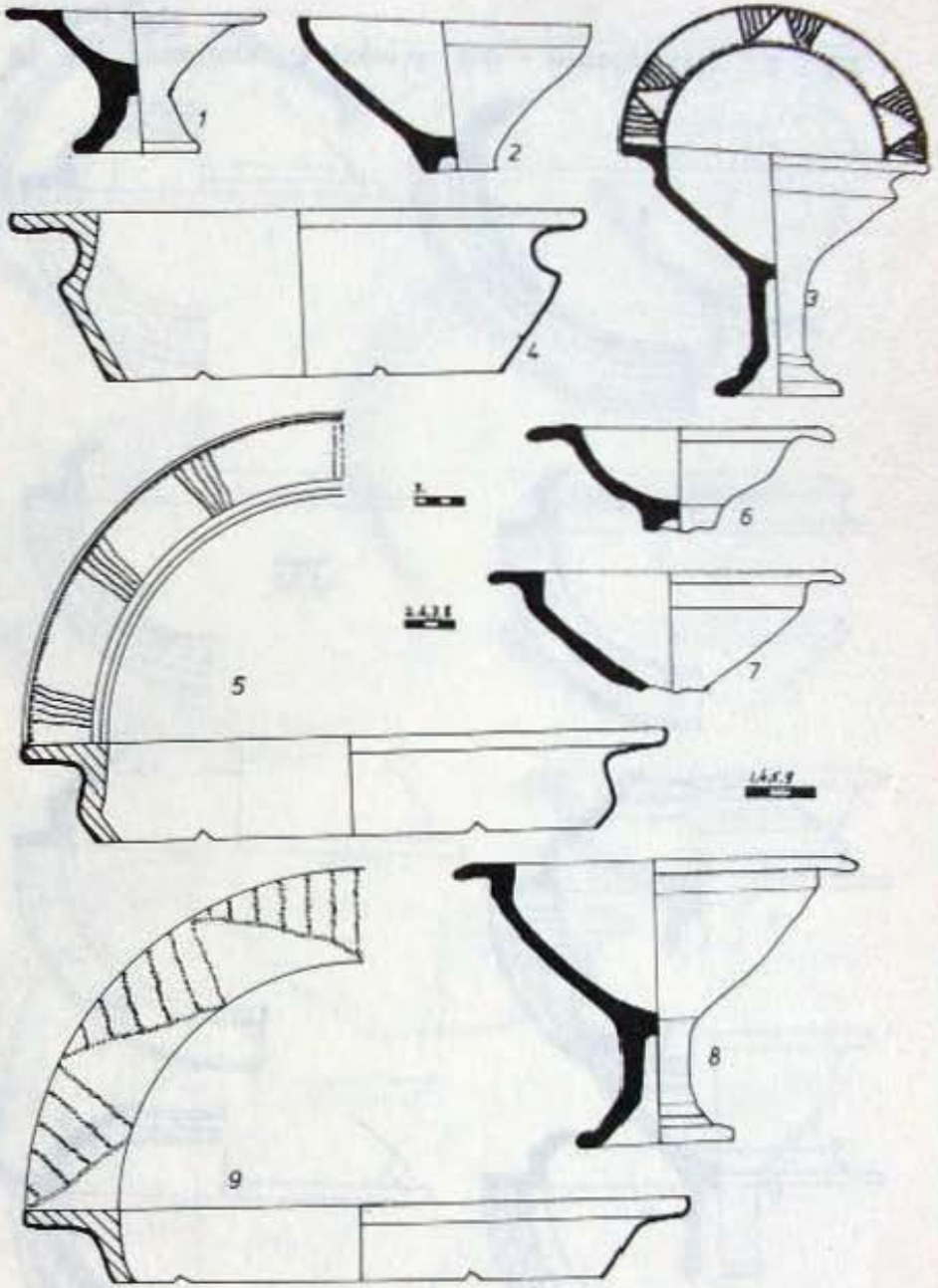

Pl. 92 Fructiere Acropolã: 6 - nivelul II; 1-4,8,9 - nivelul IV; 7 - Gr. 18 cult. Aşezare deschisã: 5 - nivelul II.

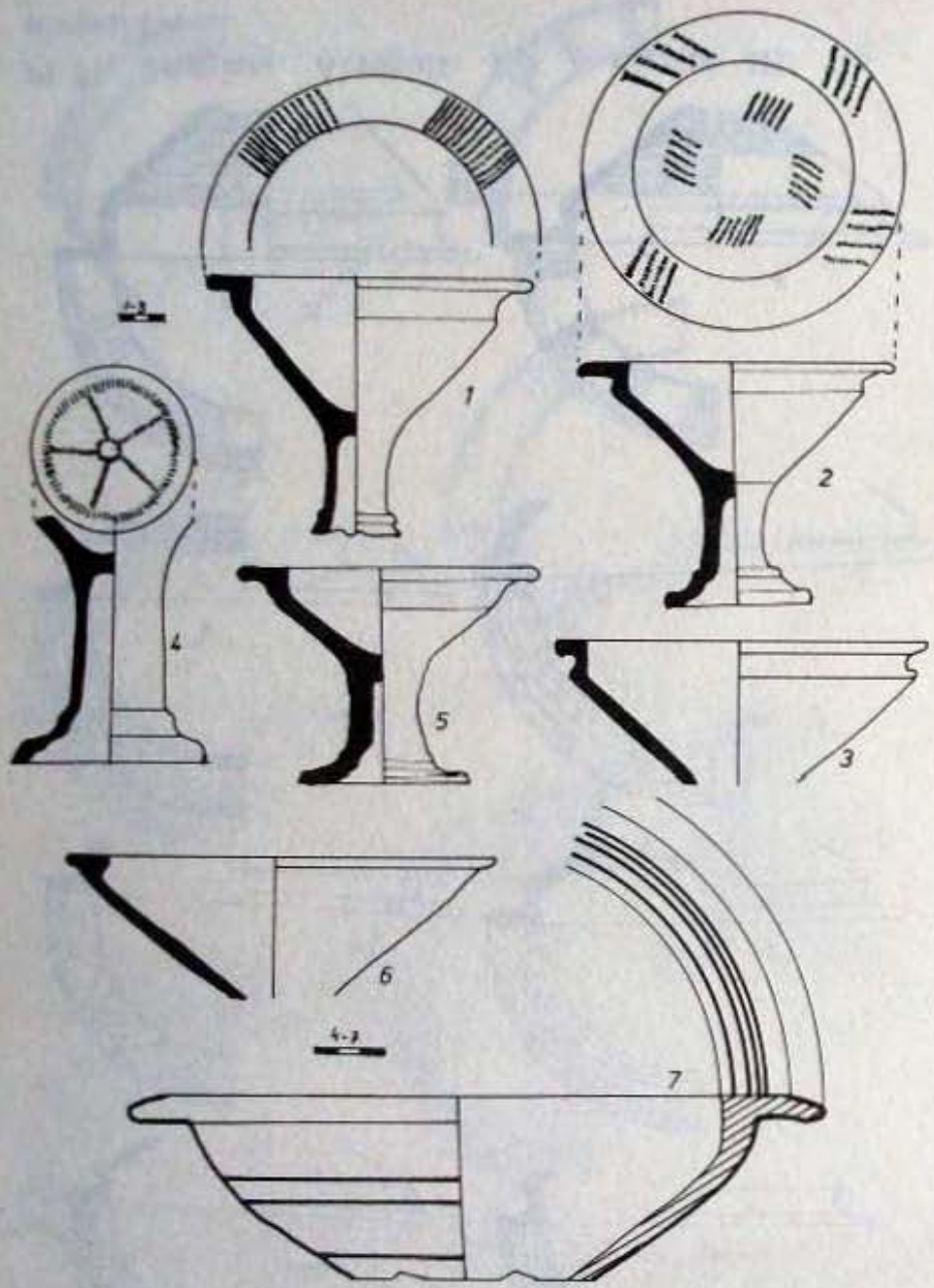

Pl. 93 Fructiere. Acropolã: 6,7 - nivelul III; 1-5 - nivelul IV.

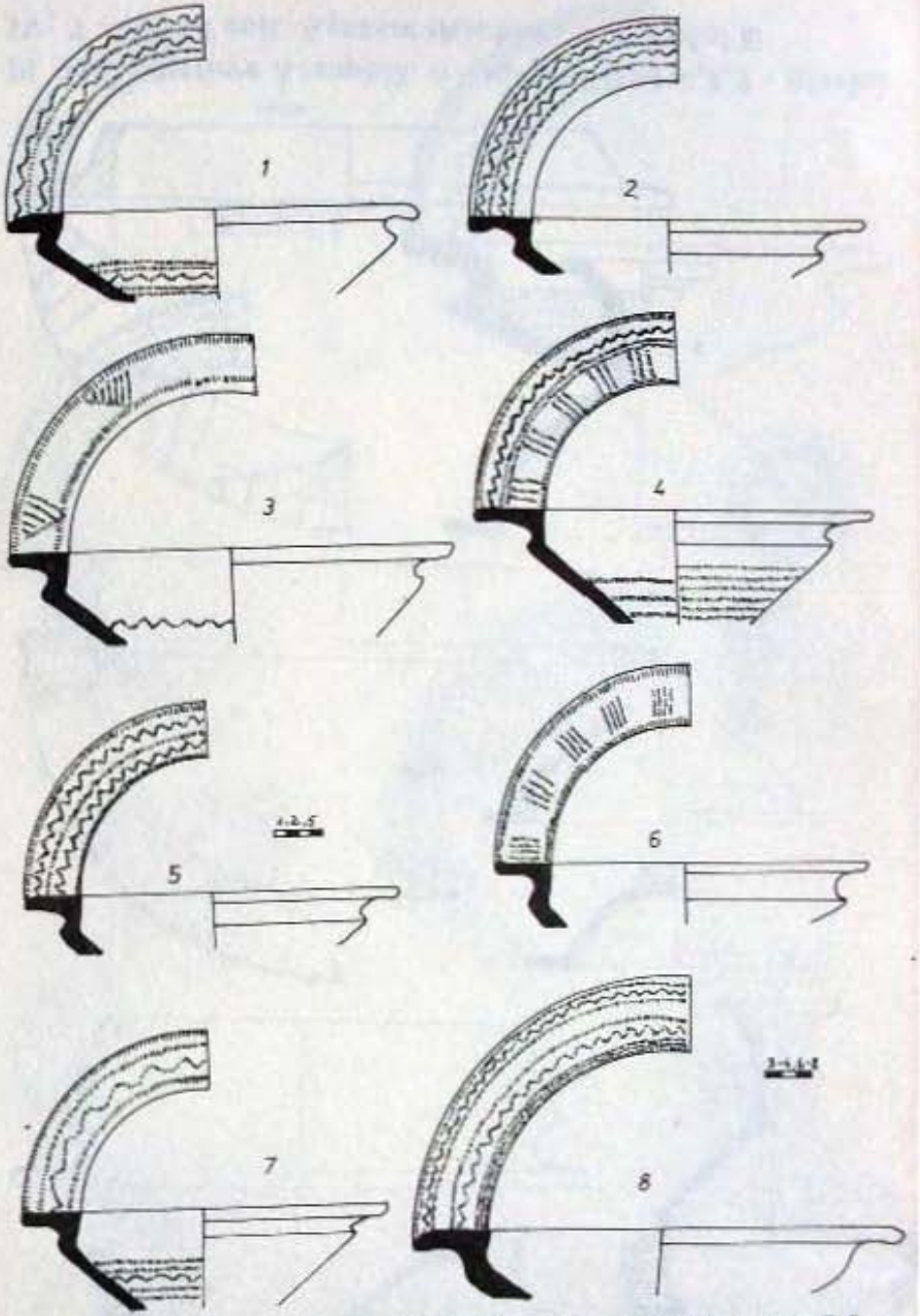

Pl. 94 Fructiere. Acropolã: 2,6 - nivelul III; 1,3-5,7,8 - nivelul IV.

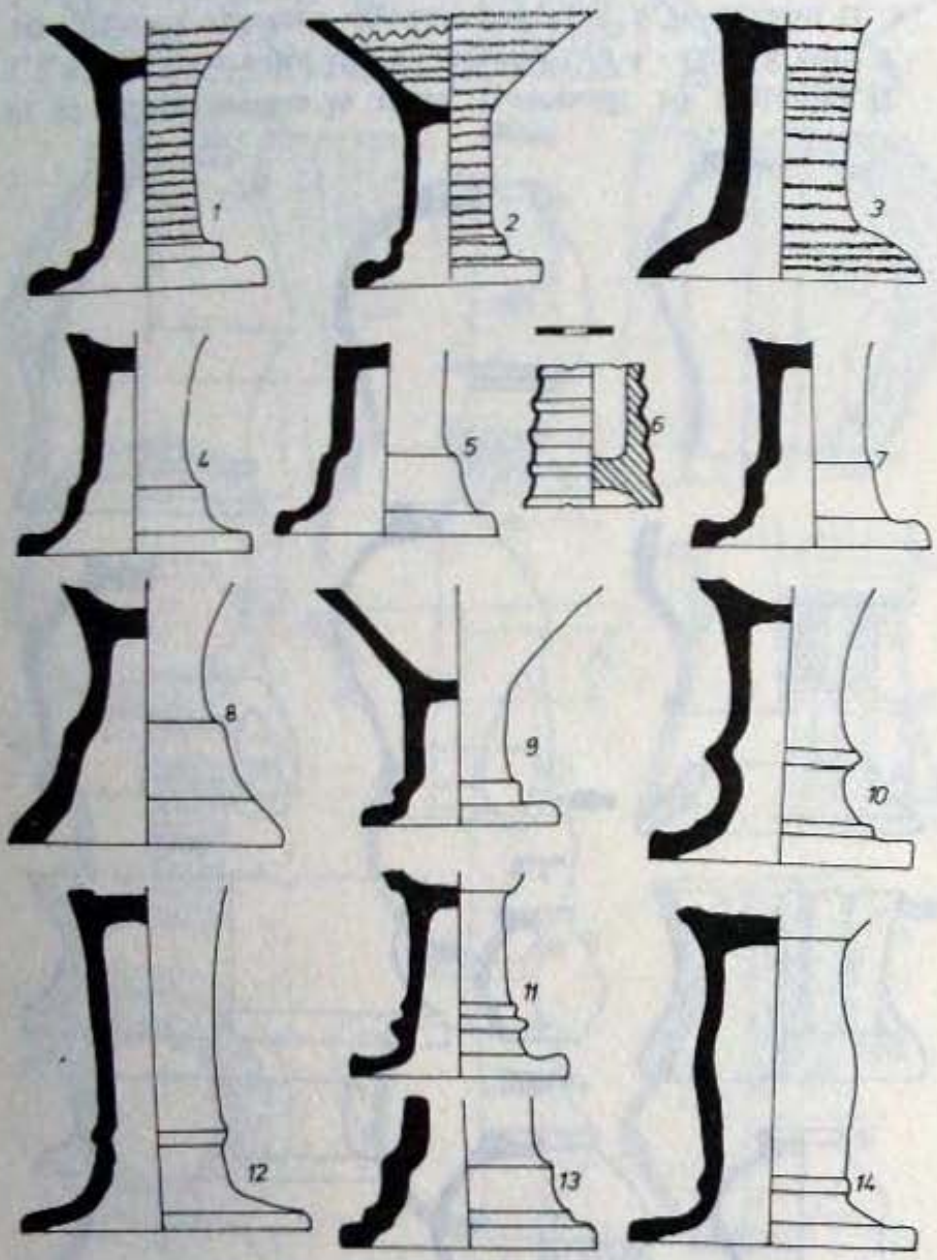

Pl. 95 Fructiere. Acropolă: 12 - nivelul II; 1,2,4,8 - nivelul III; 3,5-7,9-11,13,14 - nivelul IV.

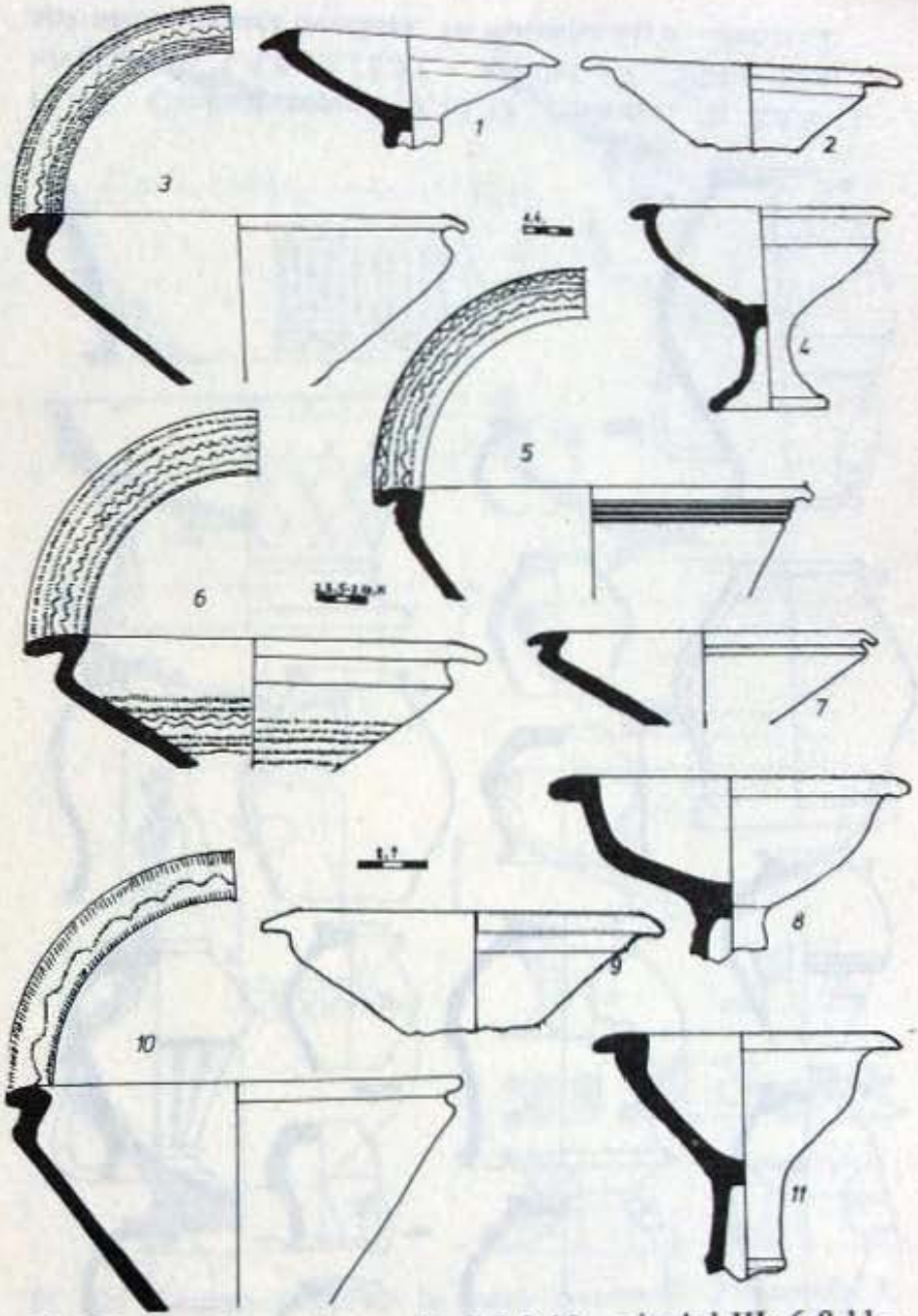

Pl. 96 Fructiere. Acropolă: 3,5,9,10 - nivelul III; 6-8,11 - nivelul IV; 2 - Gr. 18 cult; 1,4 - Gr. 7.

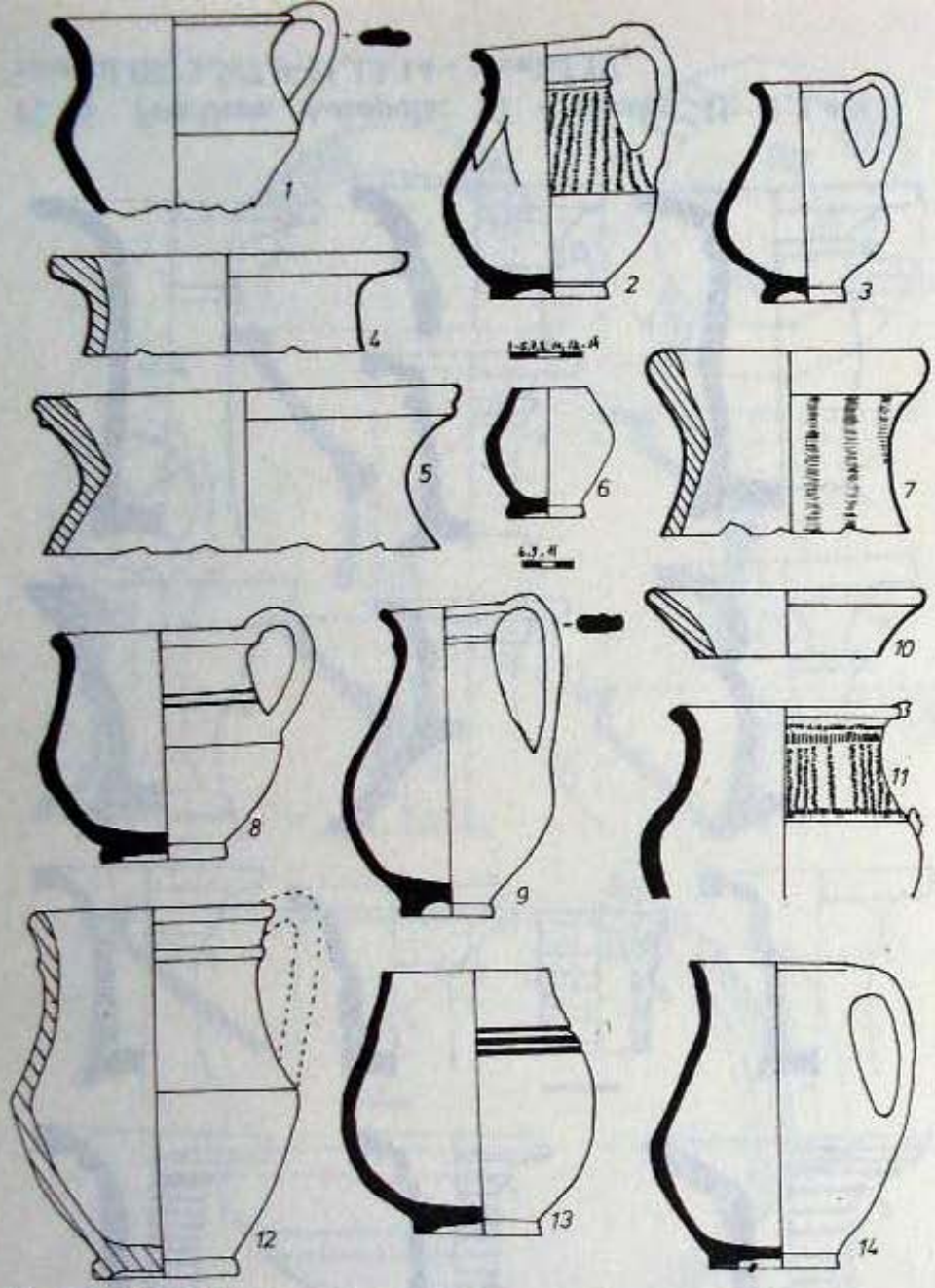

Pl. 97 Căni lucrate la roată. Acropolă: 14 - nivelul II; 1,2,8,11-13 - nivelul III; 6 - nivelul IV; 4 - Gr. 18 cult; 9, 10 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 5,7 - nivelul II; 3 mormânt de incinerație.

Pl. 98 Căni. Acropolă: 7,15,18 - nivelul II; 3,5,9-11 - nivelul III; 1,4,8,12,13,17 - nivelul IV; 2,14 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 16 - nivelul II; 6 - Bordei 2.

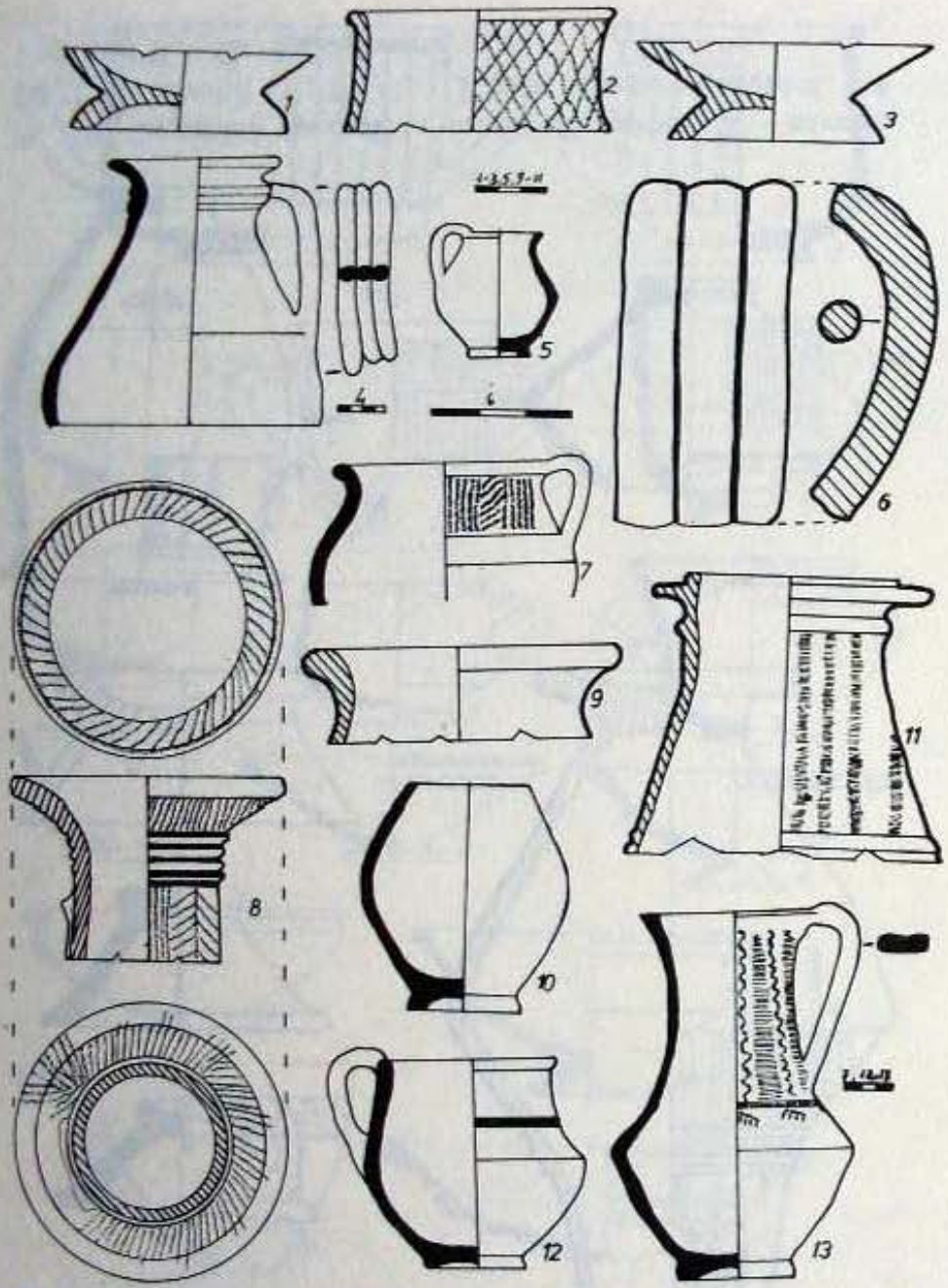

Pl. 99 Căni. Acropolă: 2,5,7,8,10,12 - nivelul III; 1,3 - nivelul IV; 4 - Gr. 7; 6 - Gr. 1; Așezare deschisă: 9 - nivelul III; 11 - Gr. 39; 13 - Gr. 44.

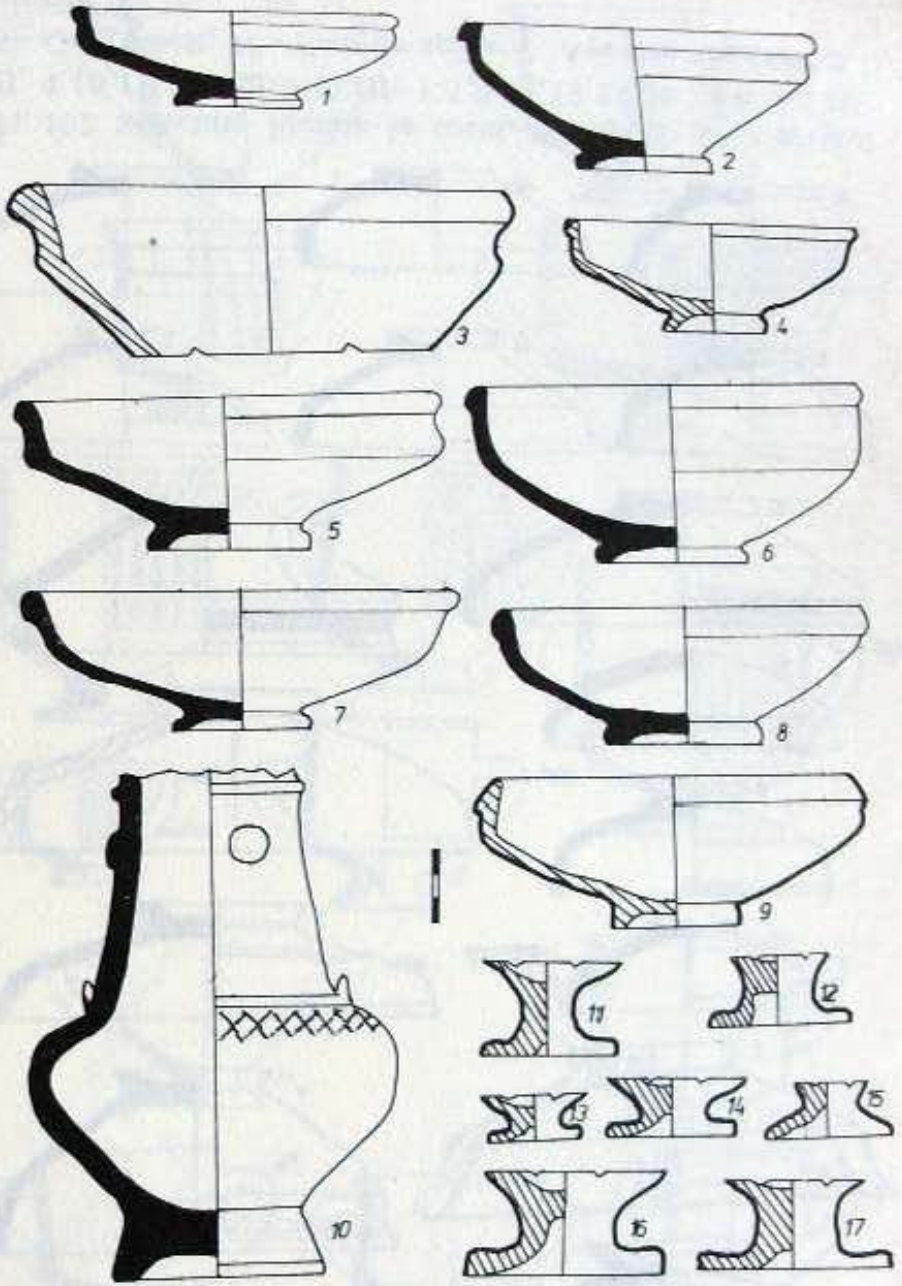

Pl. 100 Ceramică lucratã la roatã. Acropolã: 2 - nivelul I; 6,9 - nivelul III; 1,5,7,8,10,15-17 - nivelul IV; Așezare deschisã: 4,12,13 - nivelul II; 14 - nivelul III; 3 - Bordei 2; 11 - Bordei 3.

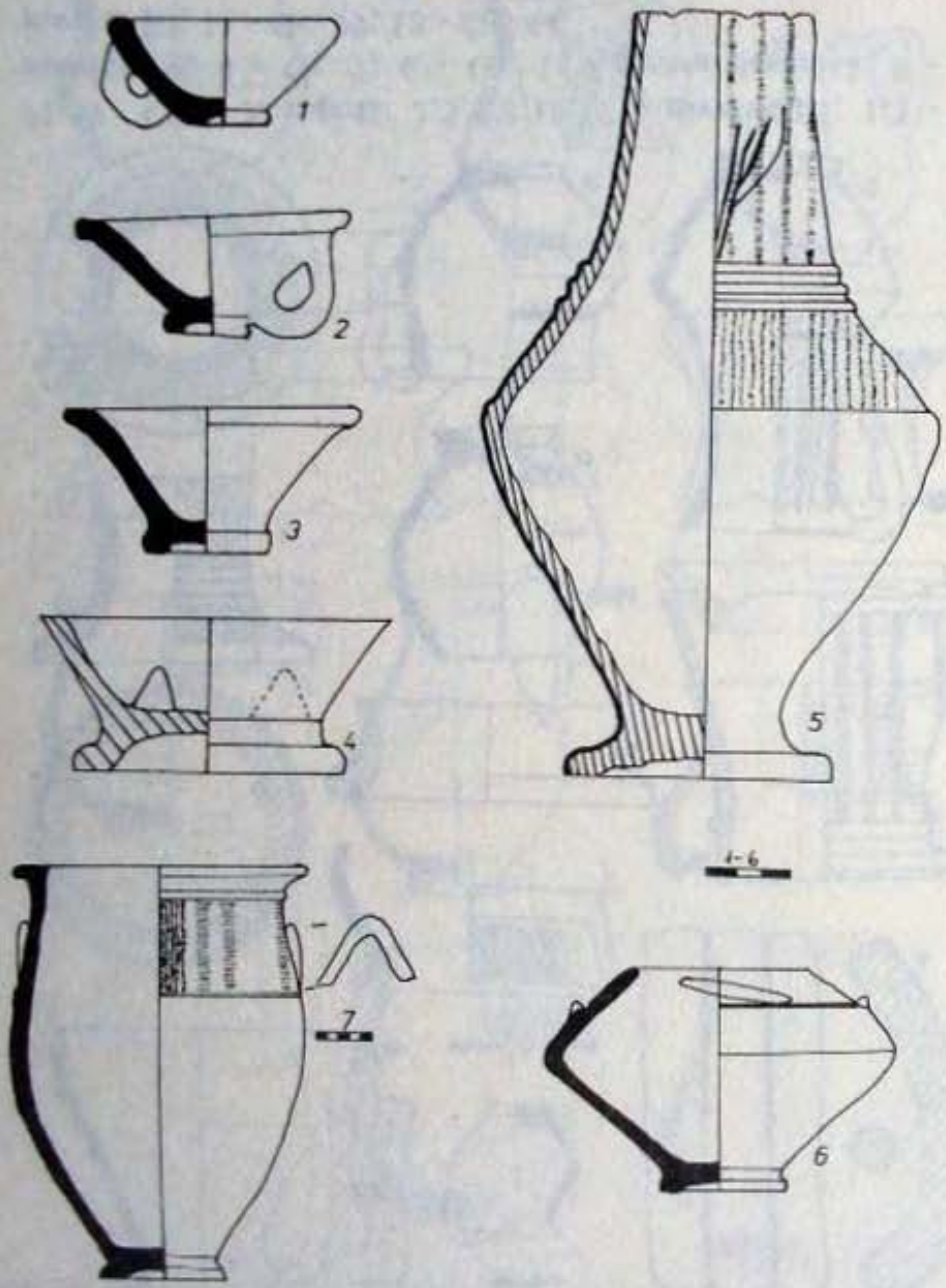

Pl. 101 Ceramică lucrată la roată. Acropolă: 3 - nivelul III; 1,4 - nivelul IV; 2 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 5,6 - nivelul II; - Gr. 31.

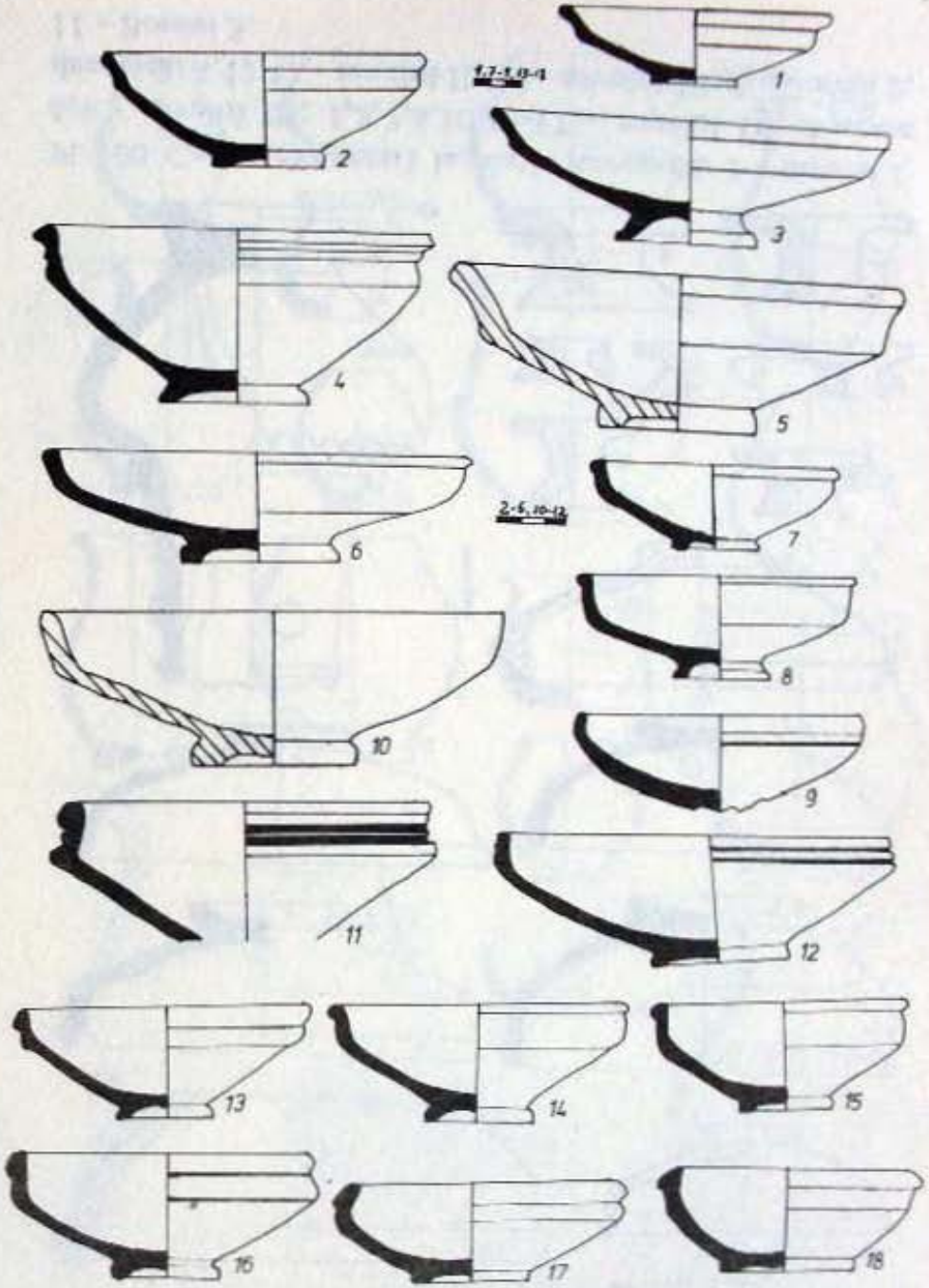

Pl. 102 Strāchini lucrate la roată. Acropolă: 13 - nivelul II; 9,10,15,17 - nivelul III; 1-5,7,11,12,14,16 - nivelul IV; 6 - Gr. 18 cult; 18 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 8 - nivelul II.

Pl. 103 Ceramicã lucratã la roatã. Acropolã: 6 - nivelul II; 5,8,9,11,13,15 - nivelul III; 3,7,10,14 - nivelul IV; 12 - Gr. 7; 1,2 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 13 - nivelul III; 4 - Bordei1.

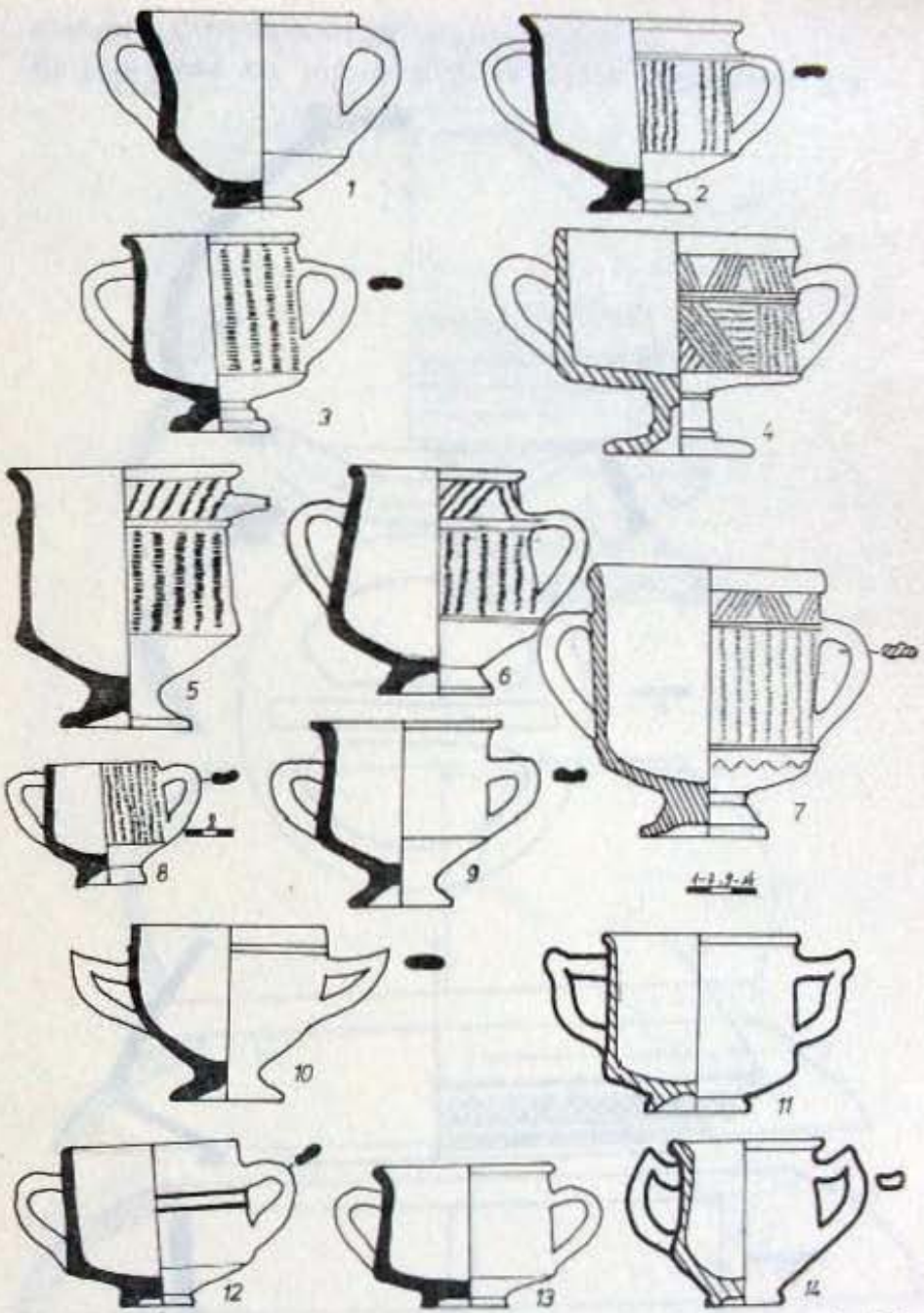

Pl. 104 Ceramicã lucratã la roatã. Acropolã: 4 - nivelul III; 1-3,6-9,13,14 - nivelul IV; Așezare deschisã: 11 - nivelul II; 5 - Gr. 28; 10 - Gr. 27; 12 - Gr. 8.

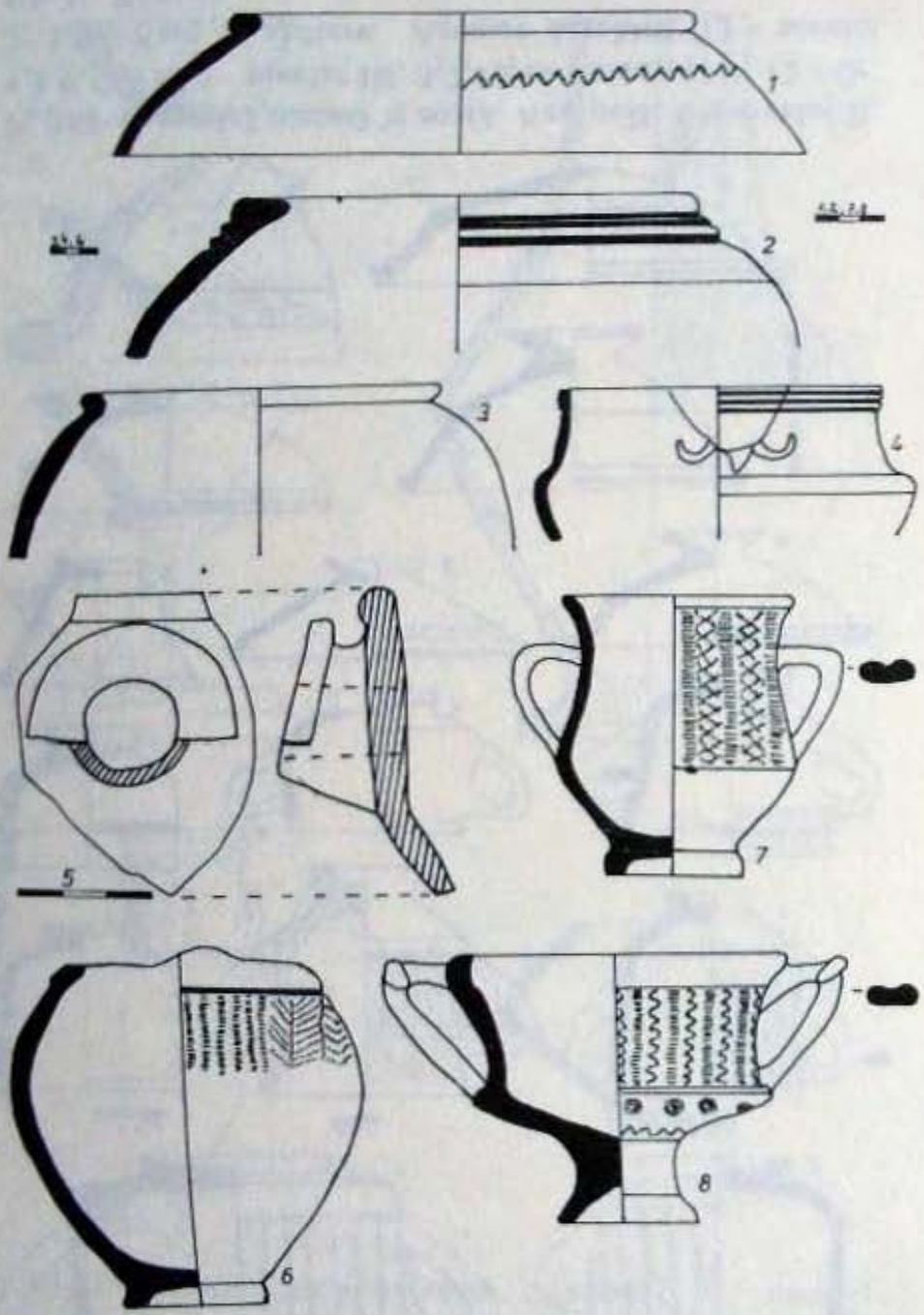

Pl. 105 Ceramică lucrată la roată. Acropolă: 1-3,5,6 - nivelul III; 4,8 - nivelul IV; Aşezare deschisă: 7 - Gr. 10.

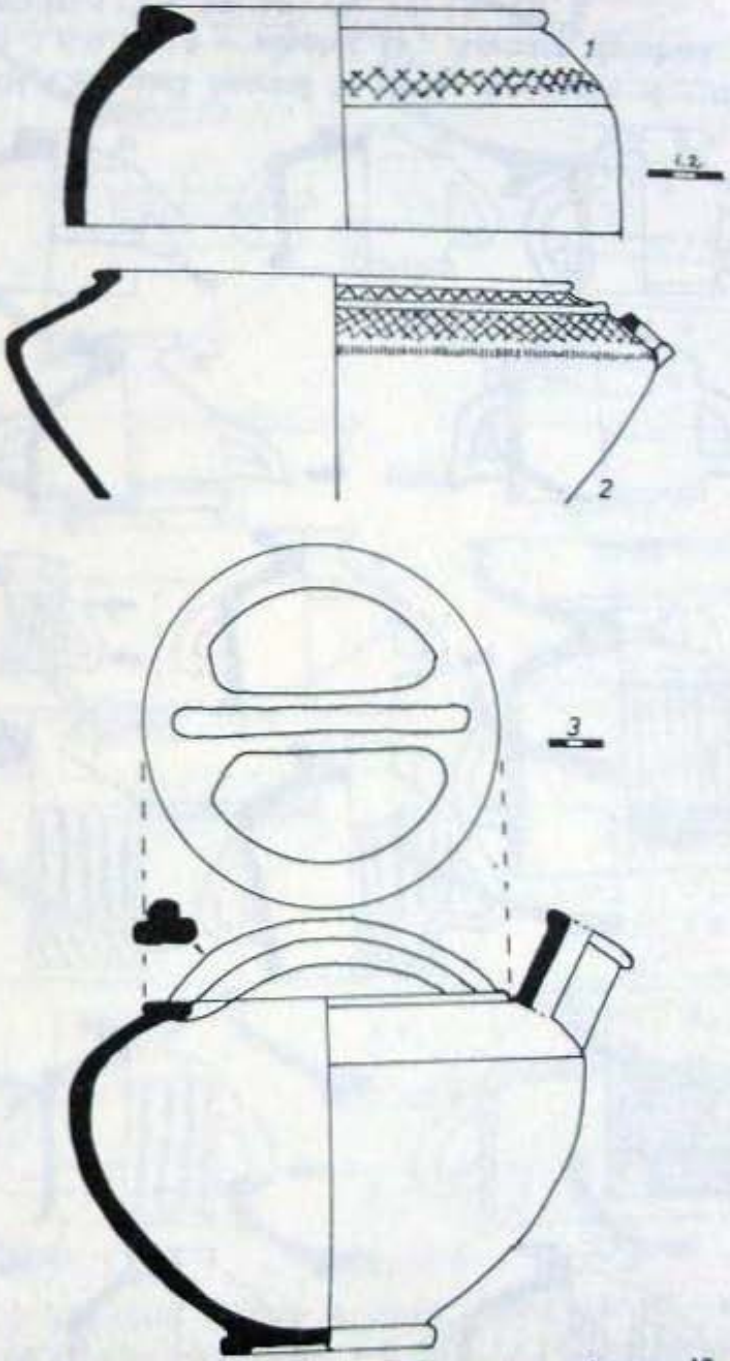

Pl. 106 Vase cu tub lucrate la roată. Acropolă: 2,3 - nivelul III; 1 - nivelul IV.

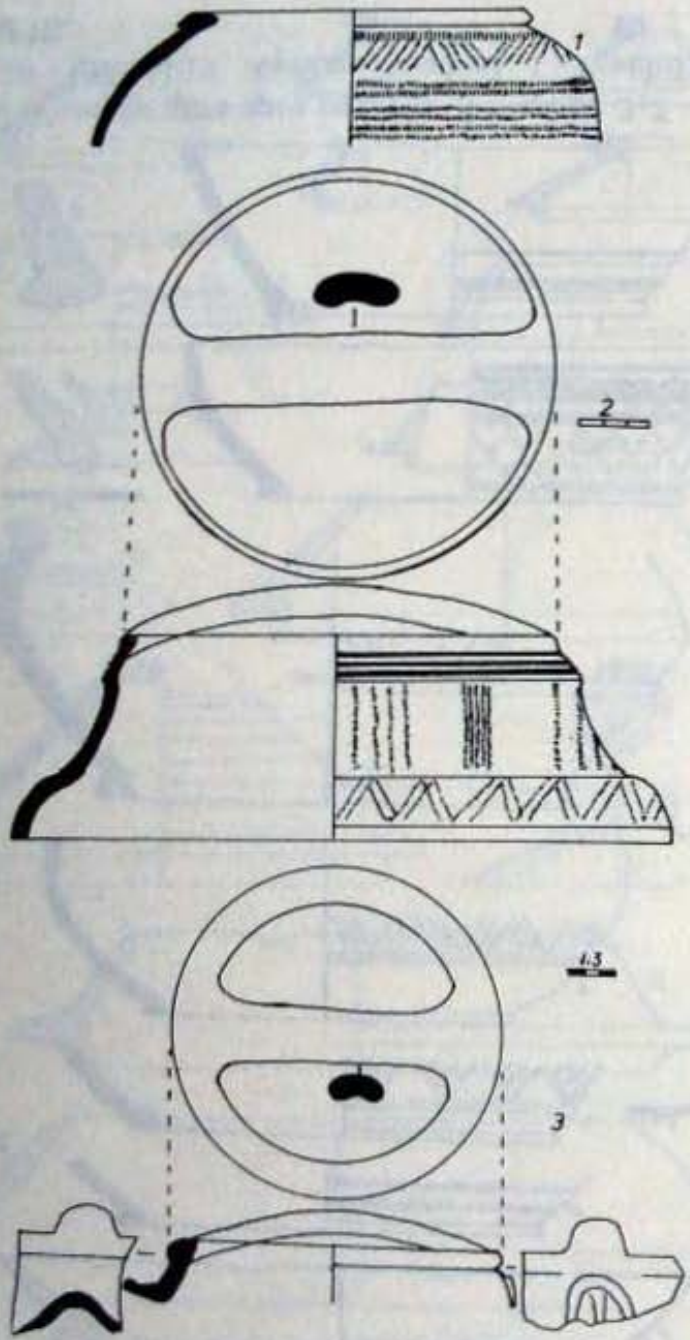

Pl. 107 Vase cu tub lucrate la roată. Acropolă: 2 - nivelul III; 1,3 - nivelul IV.

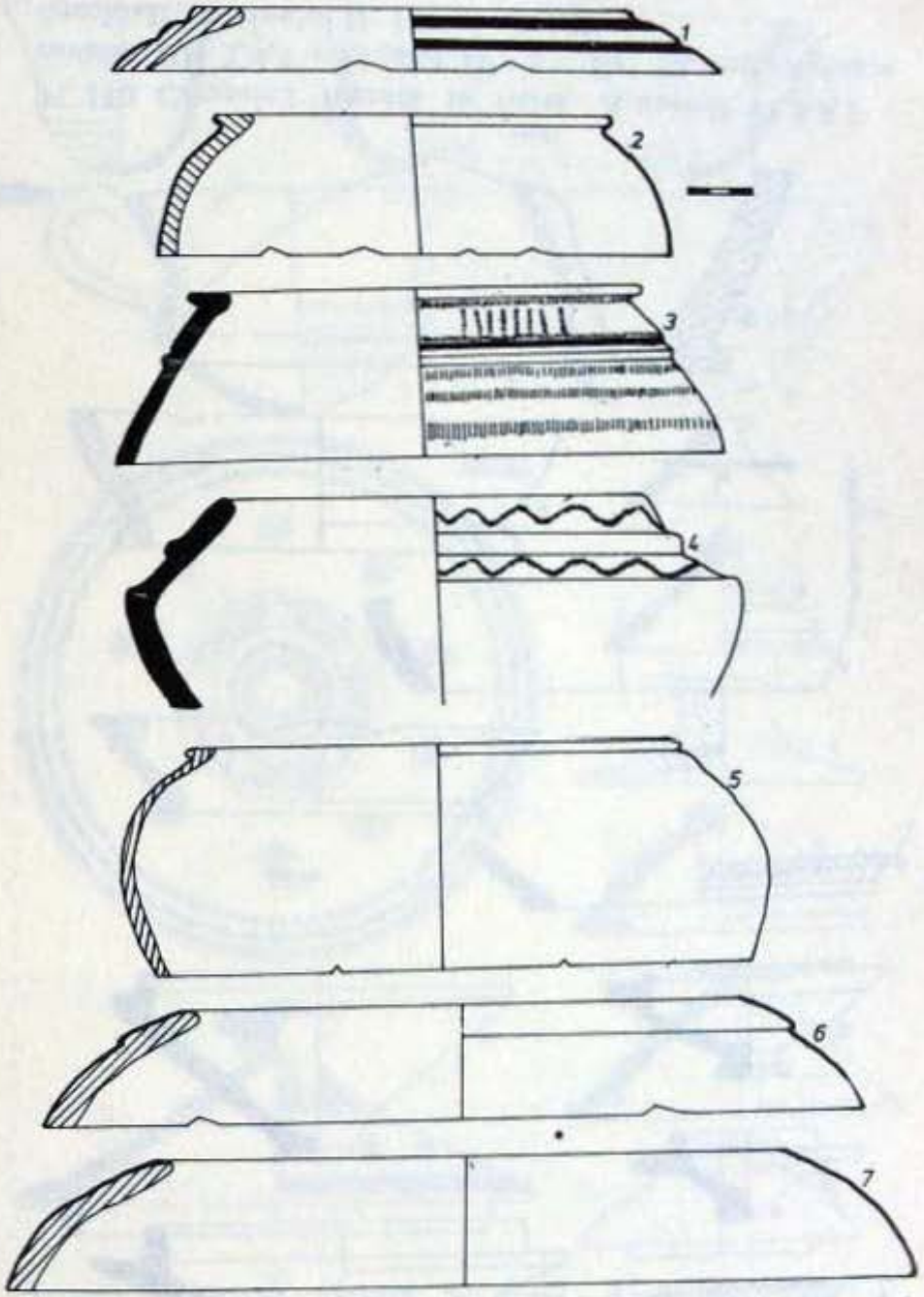

Pl. 108 Vase cu gura spre interior. Acropolă: 7 - nivelul III; 2,6 - nivelul IV; 1 - Șanț de apărare.

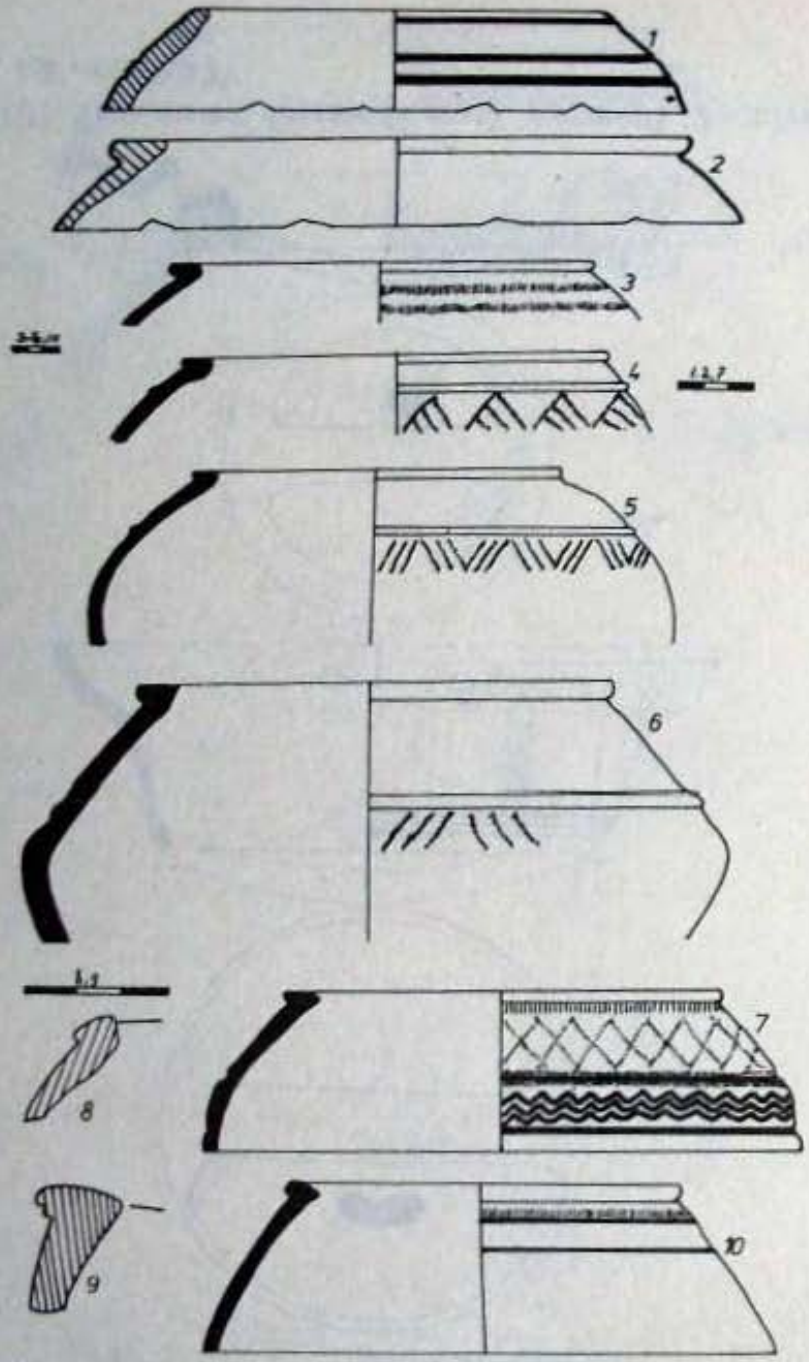

Pl. 109 Vase cu gura spre interior. Acropolă: 3-7 - nivelul III; 9,10 - nivelul IV. Așezare deschisă: 1 - nivelul II; 2,8 - nivelul III.

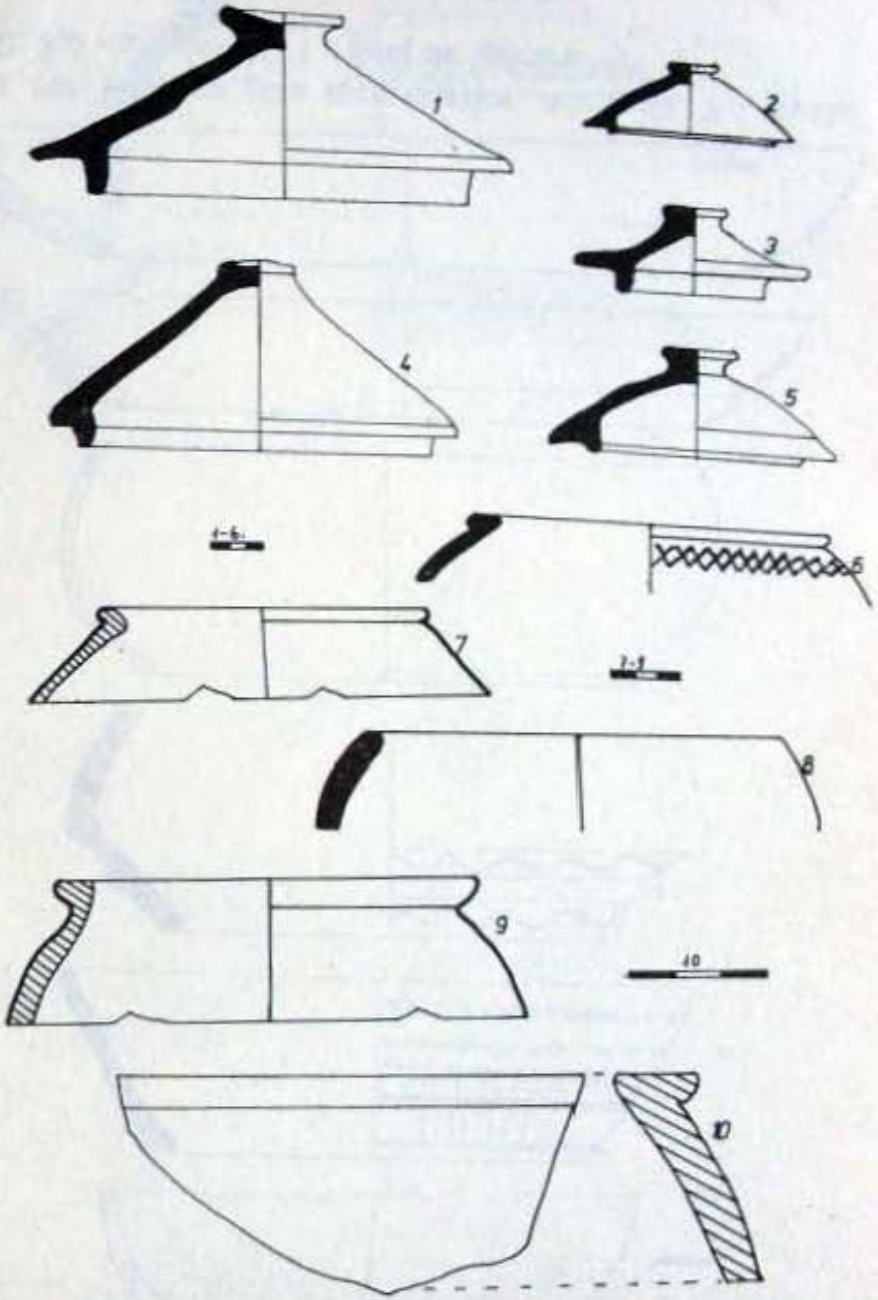

Pl. 110 Ceramică lucrată la roată. Acropolă: 1,6,8,9 - nivelul III; 2,4,5 - nivelul IV; 3 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 7 - nivelul II; 10 - nivelul III.

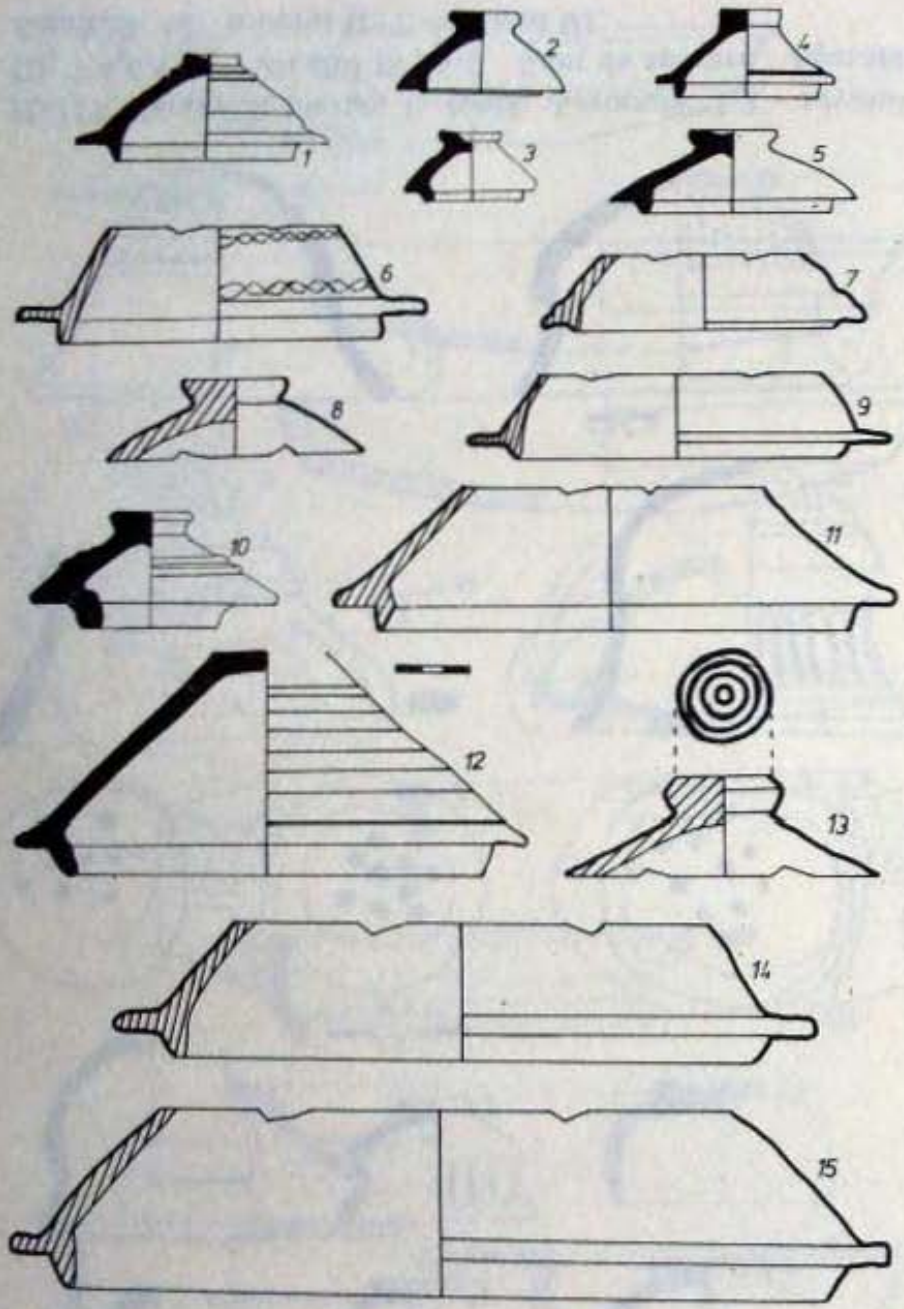

Pl. 111 Capace lucrate la roată. Acropolă: 4,6,7 - nivelul III; 2,9,11,12 - nivelul IV; 10 - locuință "palat"; 3,5,14,15 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 8 - nivelul II; 1 - Gr. 3; 13 - Gr. 41.

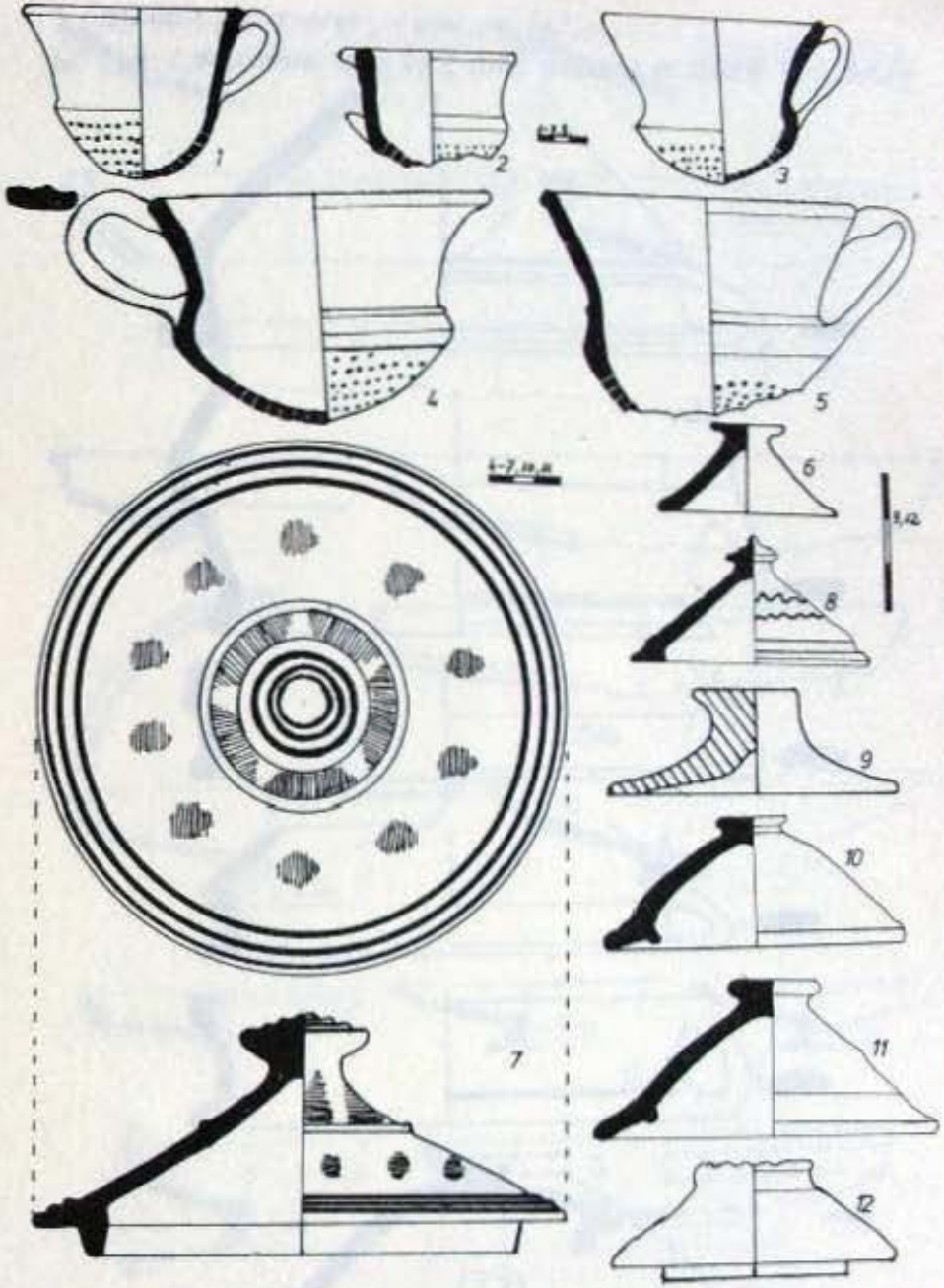

Pl. 112 Ceramică lucrată la roată. Acropolă: 1,8,11 - nivelul III; 4,6,7,12 - nivelul IV; 3 - Gr. 12; 5 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 10 - nivelul II; 9 - Gr. 22; 5 - Gr. 44.

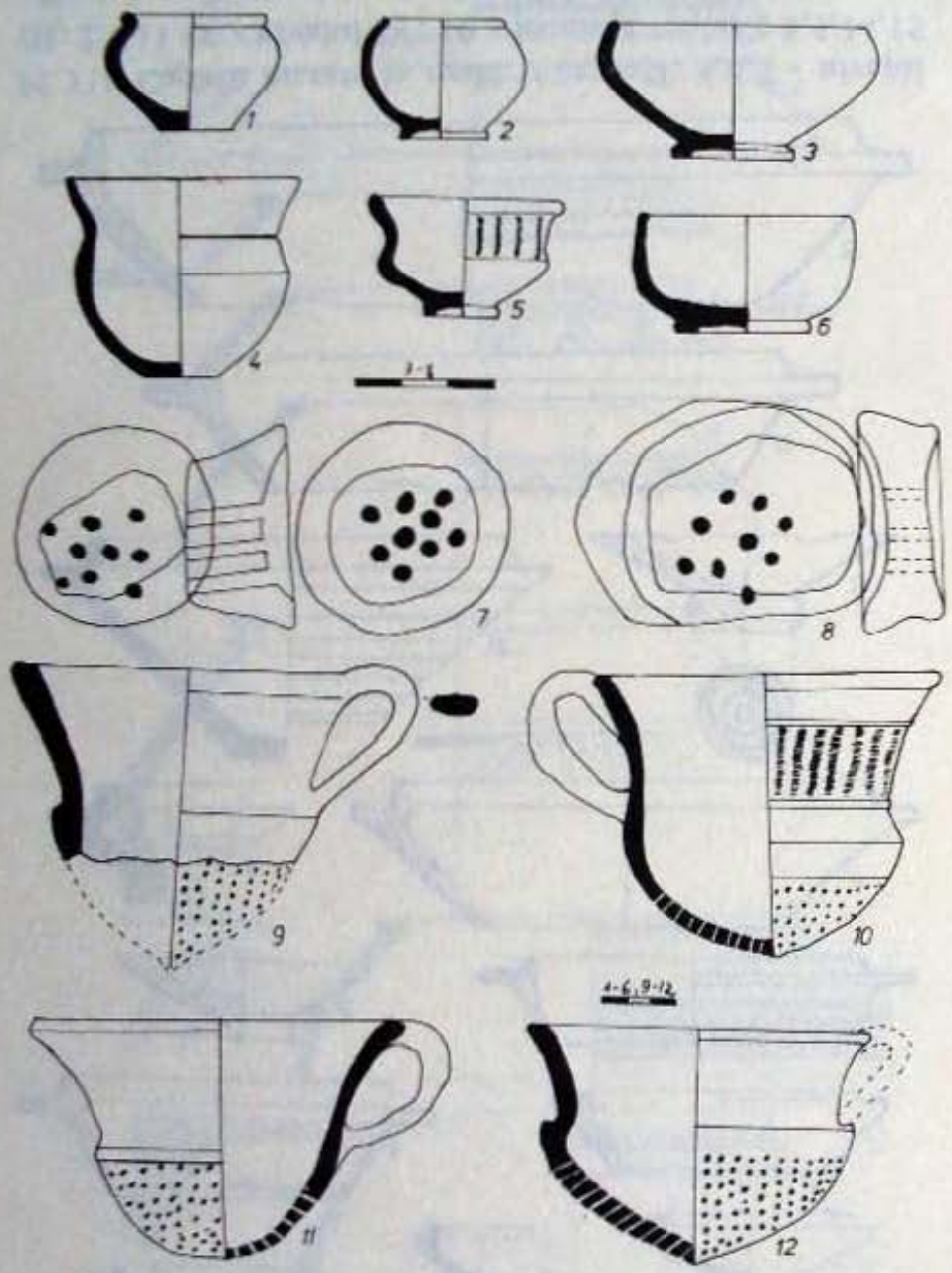

Pl. 113 Ceramică lucrată la roată. Acropolă: 1,2 - nivelul III; 3,4,6,9-11 - nivelul IV; 5,8 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 12 - nivelul II; 7 - nivelul III.

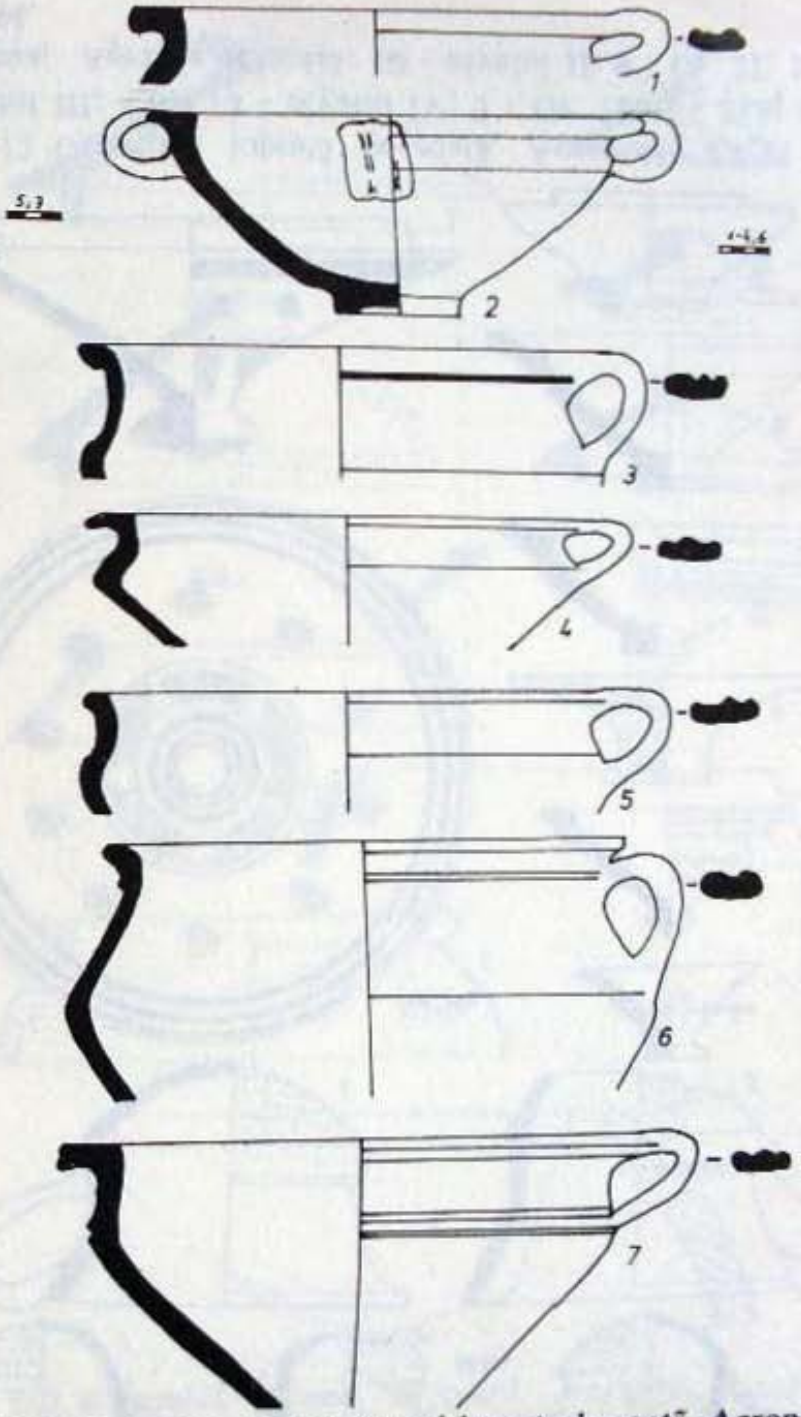

Pl. 114 Castroane cu 3 și 4 torți lucrate la roată. Acropolă: 5 - nivelul III; 1-4,6,7 - nivelul IV.

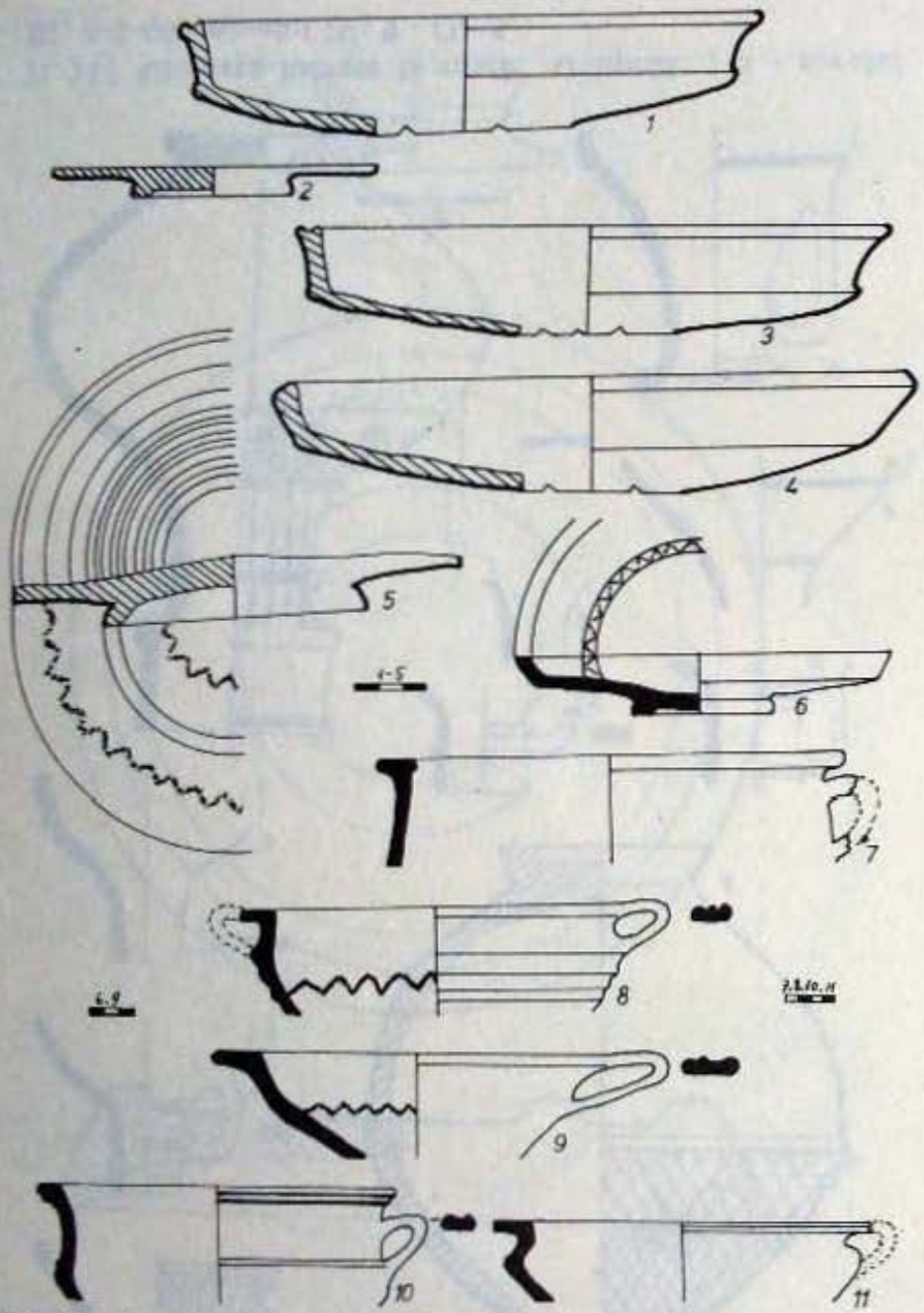

Pl. 115 Ceramicã lucratã la roatã. Acropolã: 4,6,7,9,11 - nivelul III; 1-3,5,8,10 - nivelul IV.

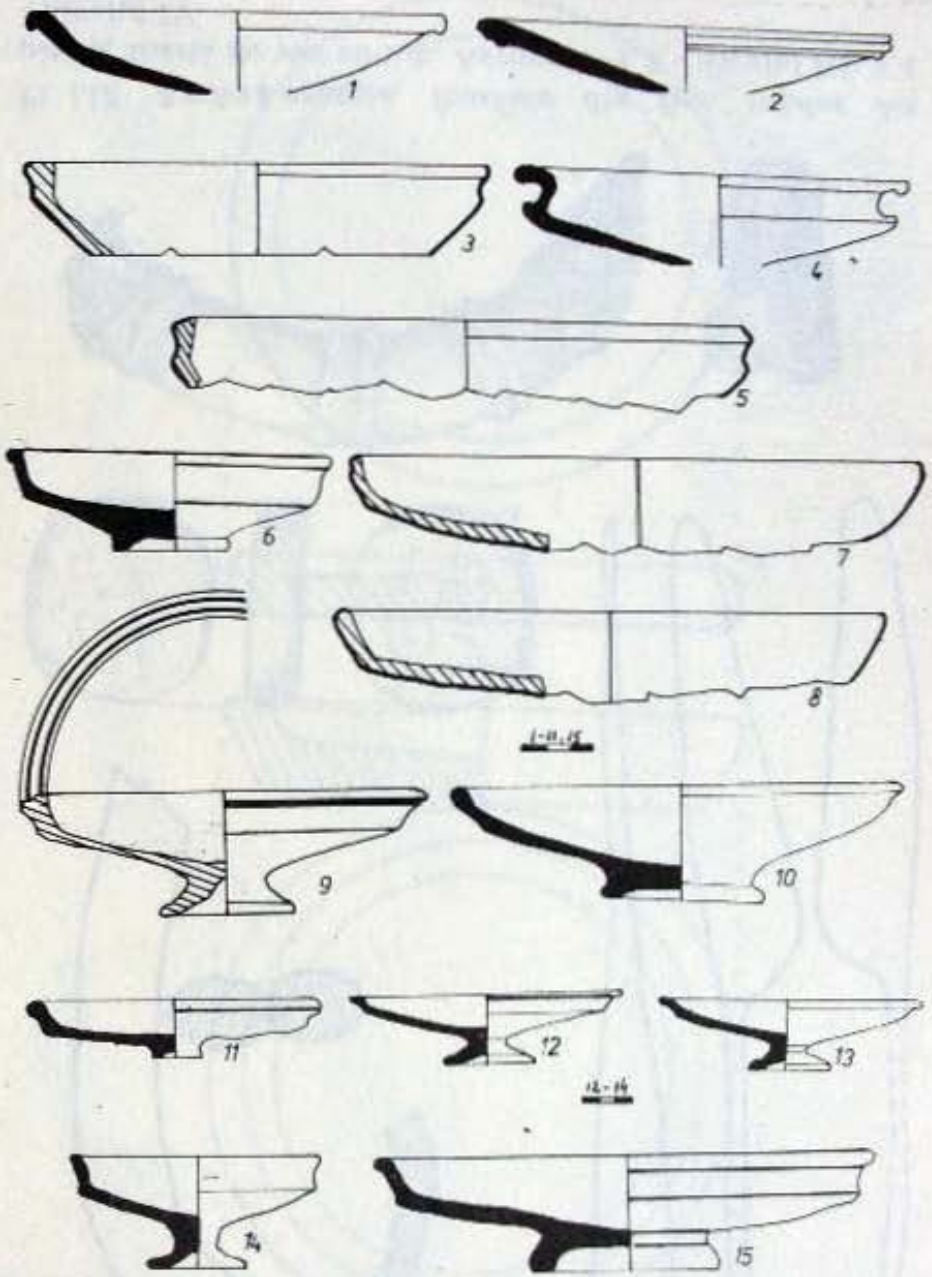

Pl. 116 Ceramicã lucratã la roatã. Acropolã: 1,4,7 - nivelul III; 2,6,8-15 - nivelul IV; Așezare deschisã: 3,5 - nivelul II.

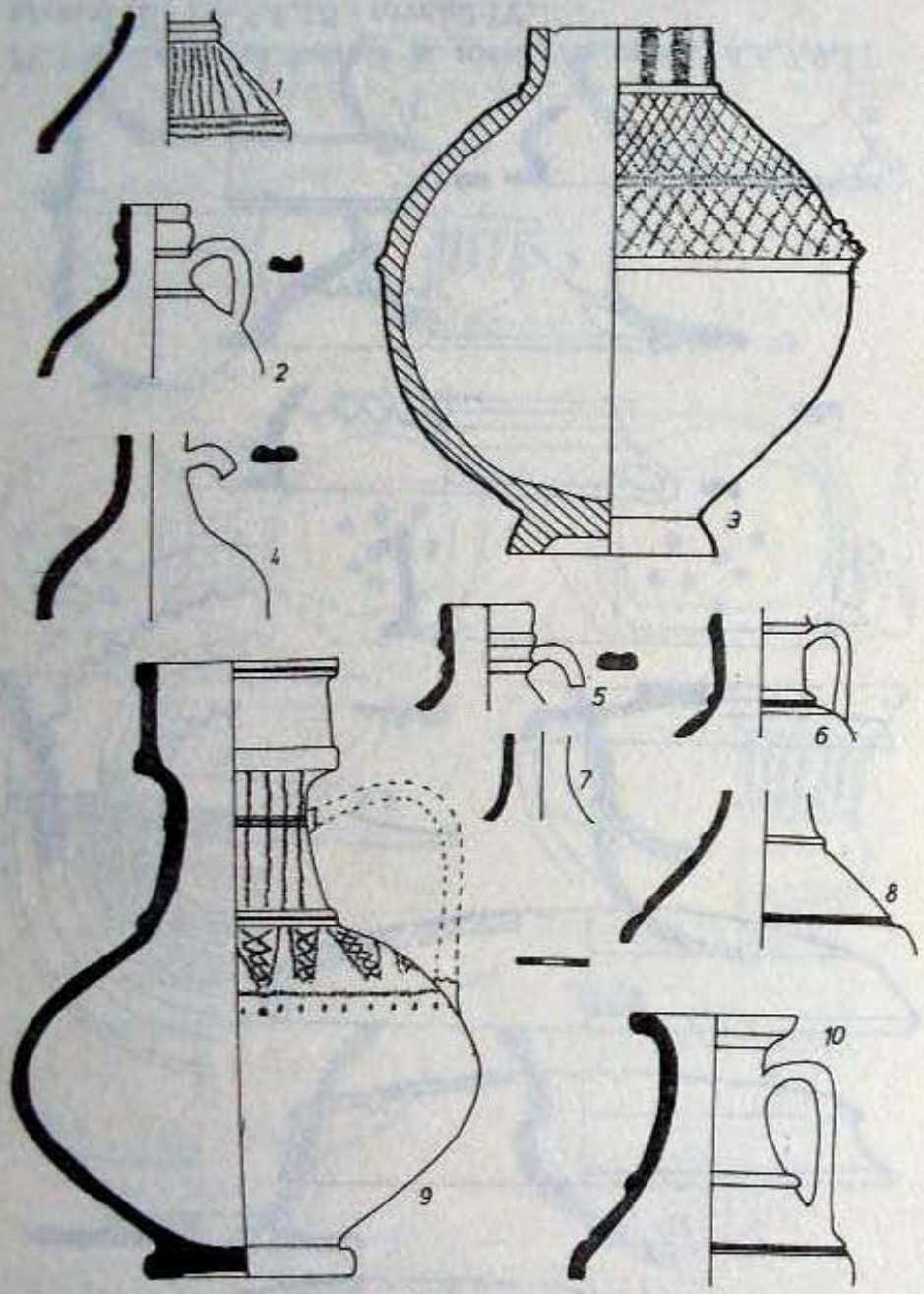

Pl. 117 Ulcioare lucrate la roatã. Acropolã: 1-3 - nivelul III; 4-8-40 - nivelul IV; 9 - Gr. 5.

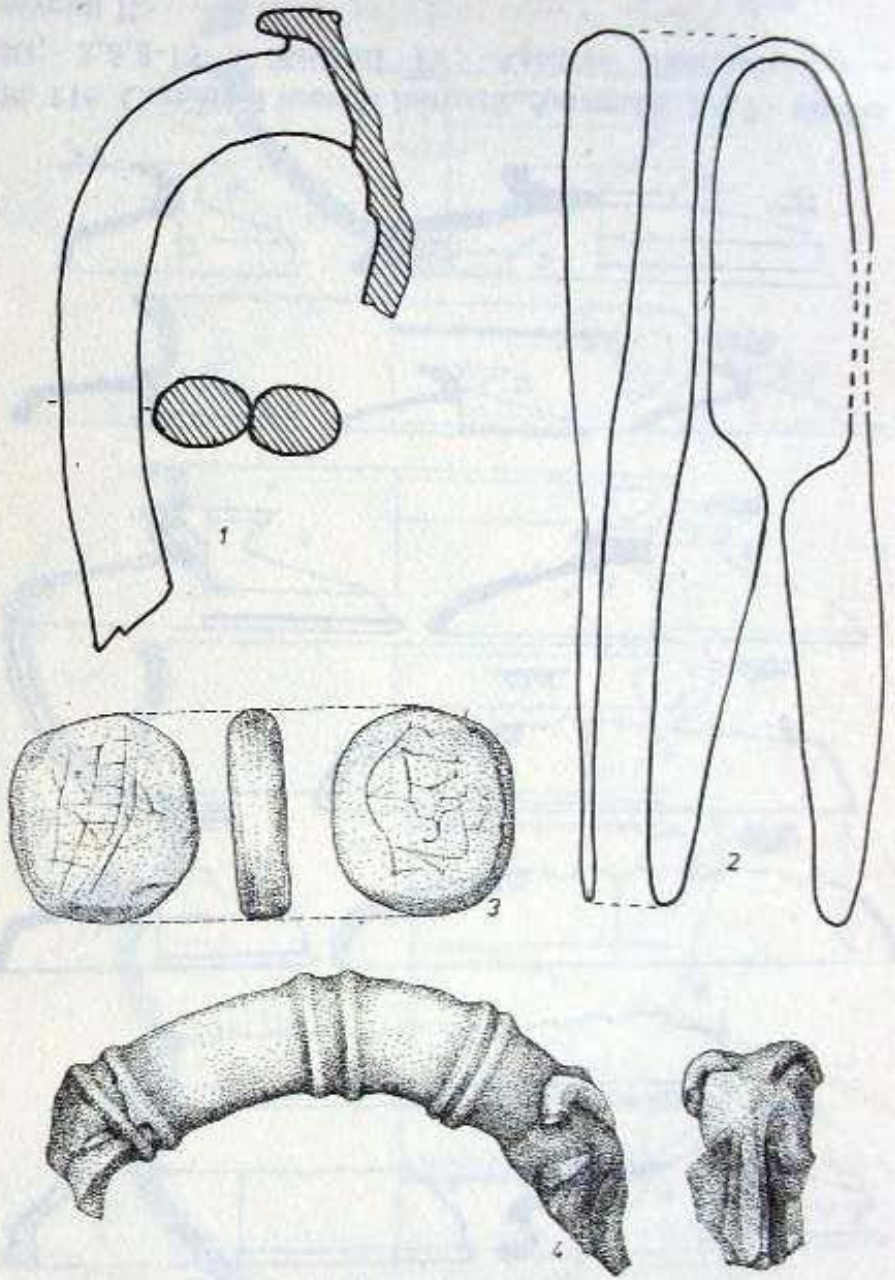

Pl. 118 Amforã cenușie, foarfece din fier, rondea din piatrã, toartã de vas cu tub. Acropolã: 1,2 - nivelul III; 3,4 - nivelul IV.

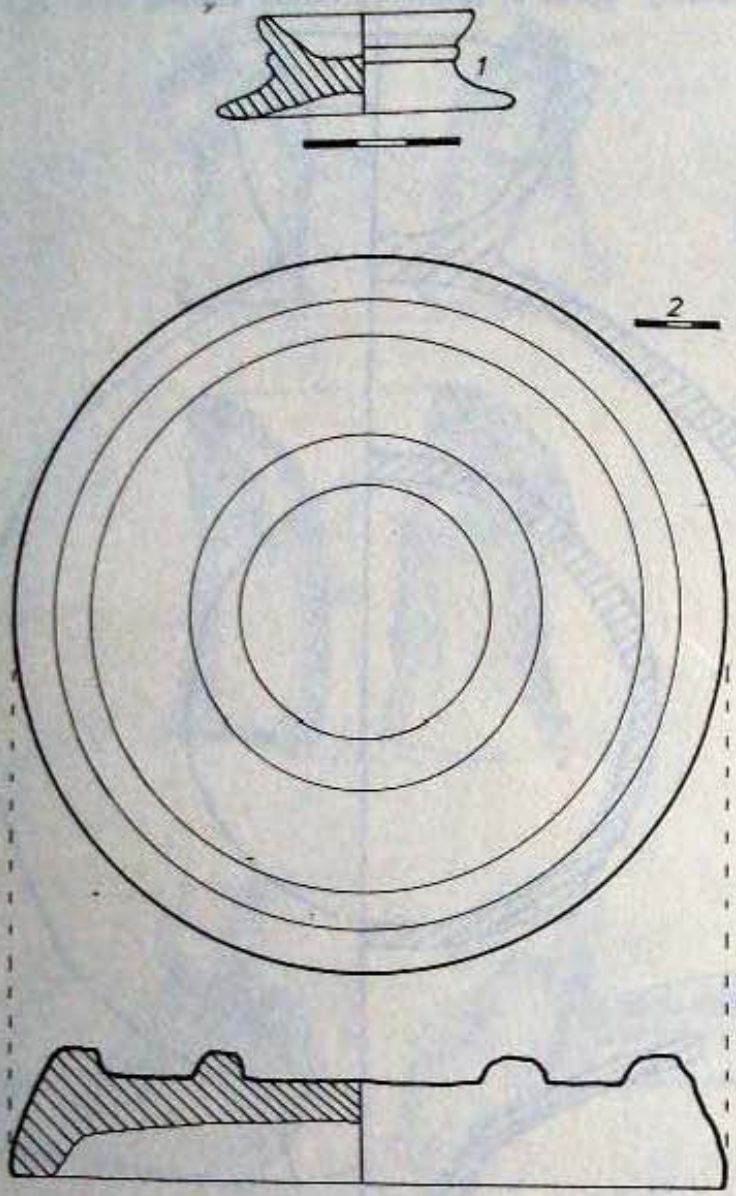

Pl. 119 Suporturi de vase lucrate la roatã. Acropolã: 1,2 - nivelul IV.

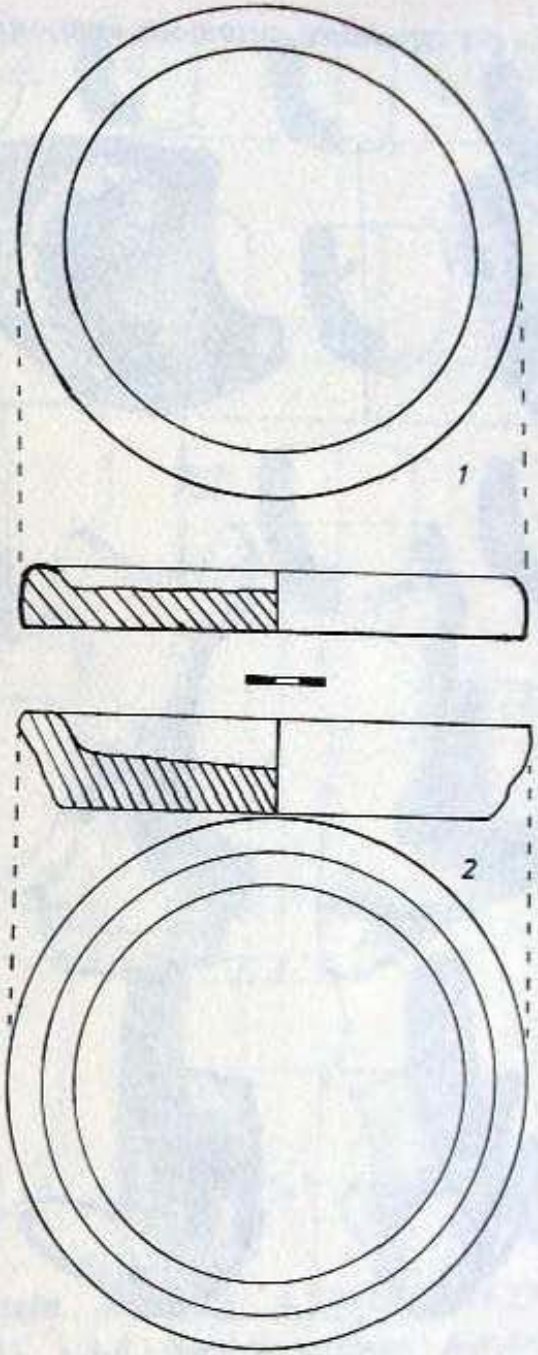

Pl. 120 Suporturi de vase lucrate la roatã. Acropolã: 1,2 - nivelul III.

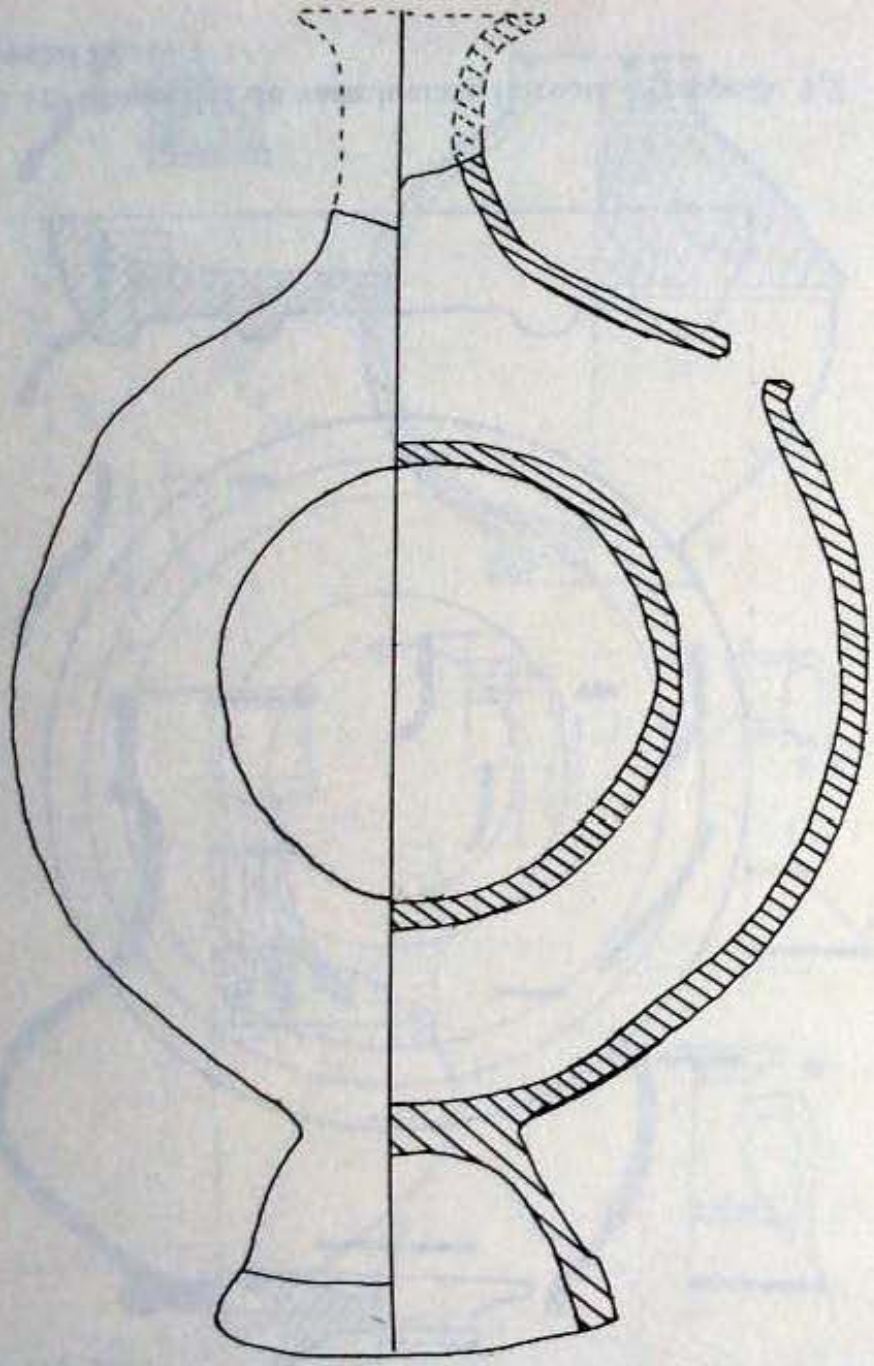

Pl. 121 Vas kernos (ploscă) lucrat la roată. Acropolă: 1 - Gr. 4.

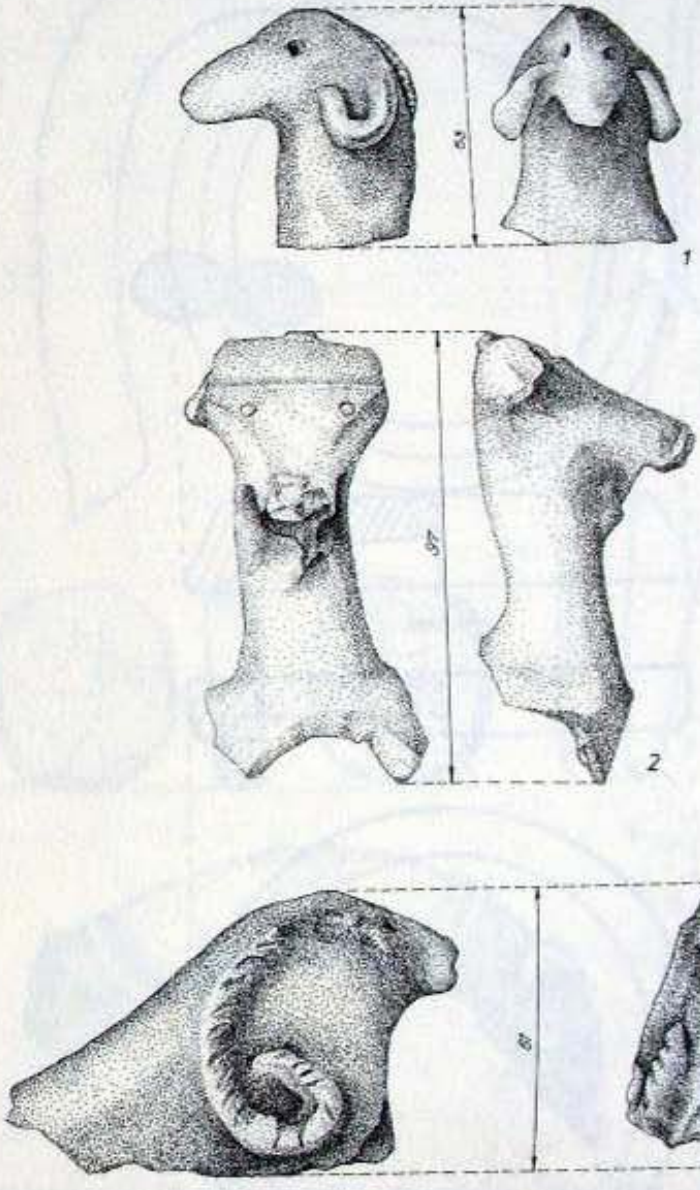

Pl. 122 Protome zoomorfe. Acropolă: 1-3 - nivelul IV.

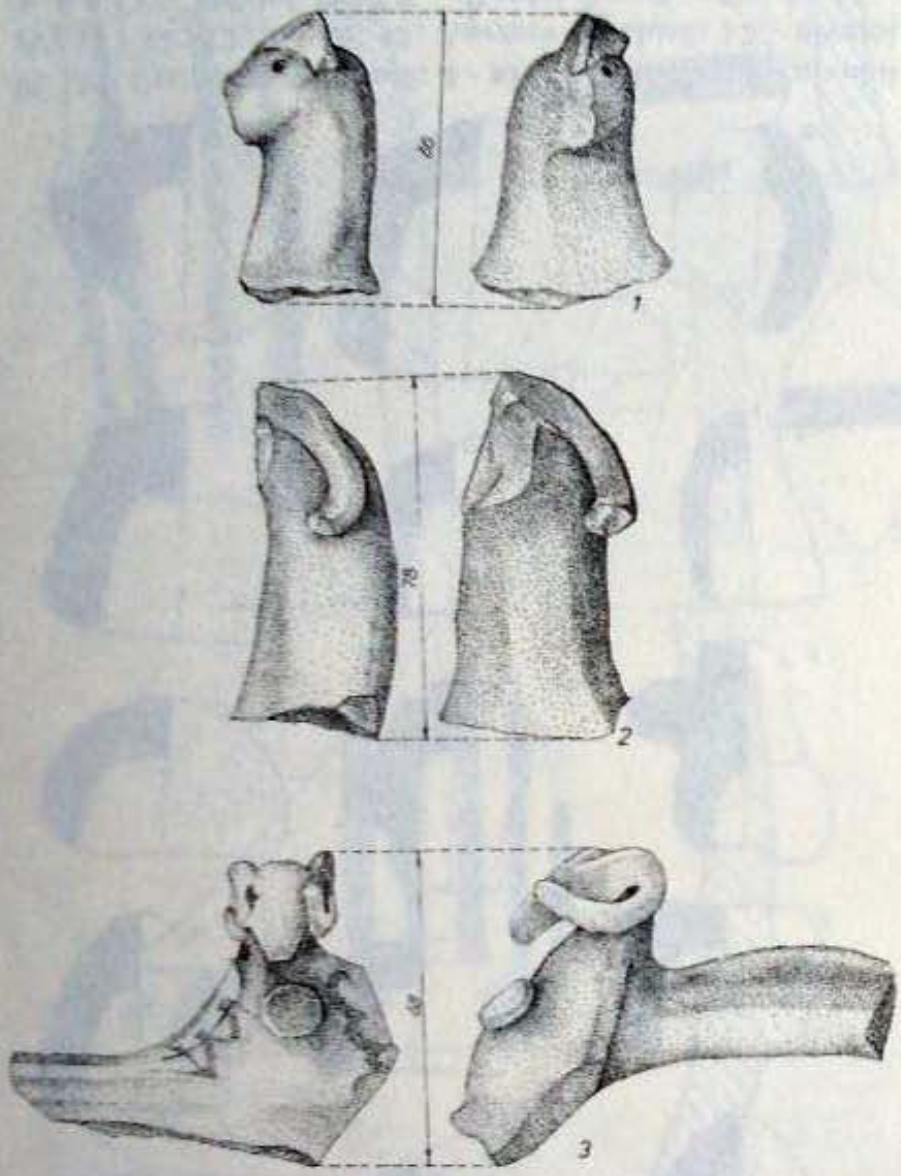

Pl. 123 Protome zoomorfe. Acropolã: 3 - nivelul IV; 2 - Gr. 18 cult; Așezare deschisã: 1 - Gr. 10.

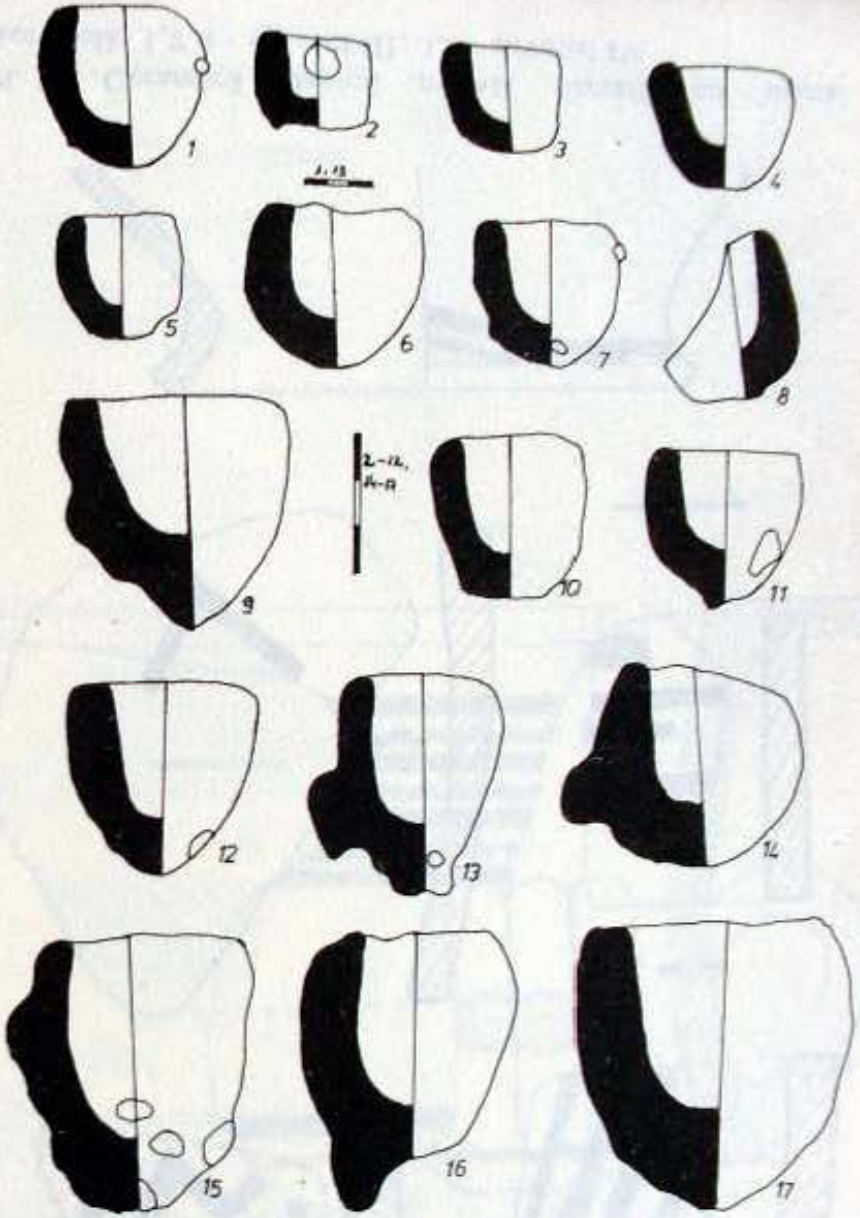

Pl. 124 Creuzete. Acropolã: 4,5,8-10,12,13,17 - nivelul IV; 16 - Gr. 11; 1,3,6 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 11 - nivelul II; 14 - nivelul III; 7 - Gr. 1; și 2 - Gr.7; 15 - Gr. 9.

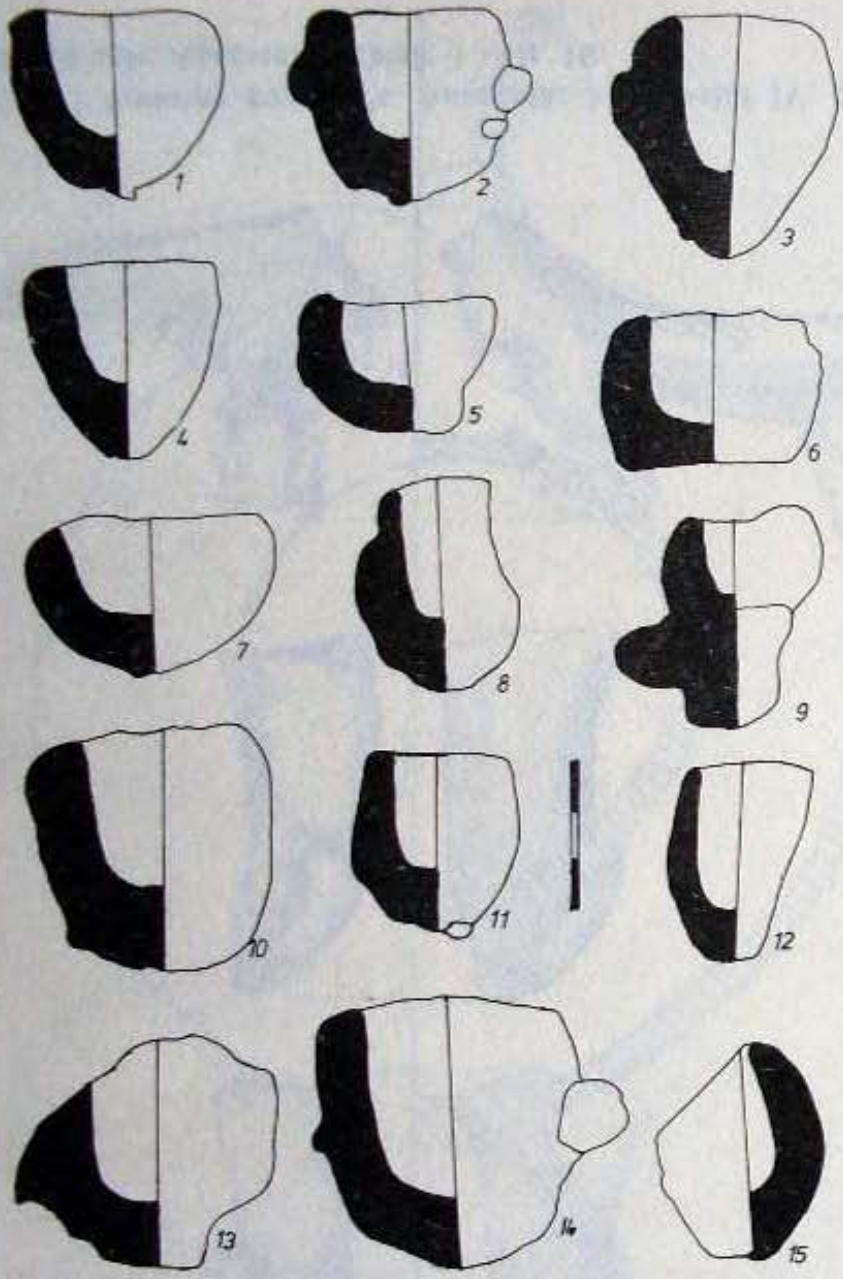

Pl. 125 Creuzete. Acropolă: 4 - nivelul III; 1-3,14 - nivelul IV; 11 - Gr. 12; 5 - Gr. 15; Aşezare deschisă: 12 - nivelul I; 6,9,13 - nivelul II; 7,9 - Bordei 2; 10 - Gr. 5; 15 - Gr. 21.

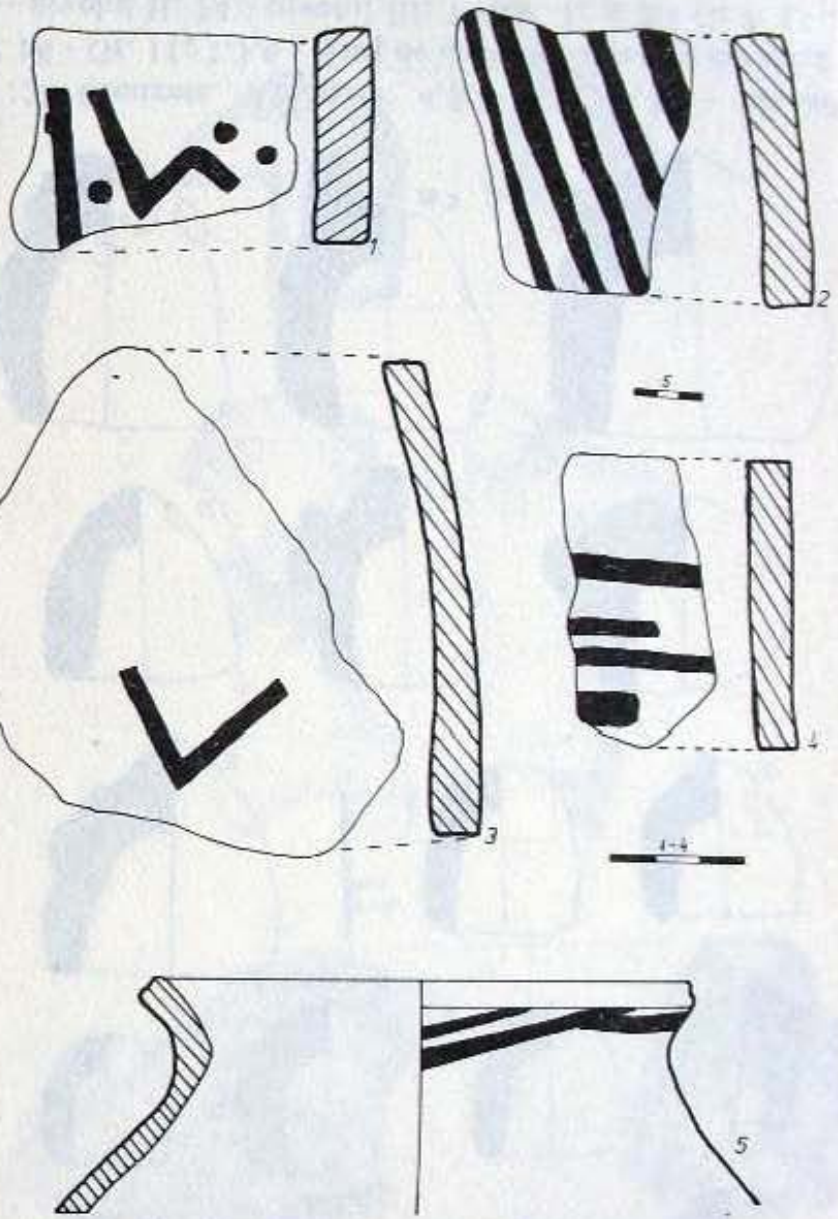

Pl. 126 Ceramică dacică pictată lucrată cu mâna. Acropolă: 1,2,4 - nivelul III; 3,5 - nivelul IV.

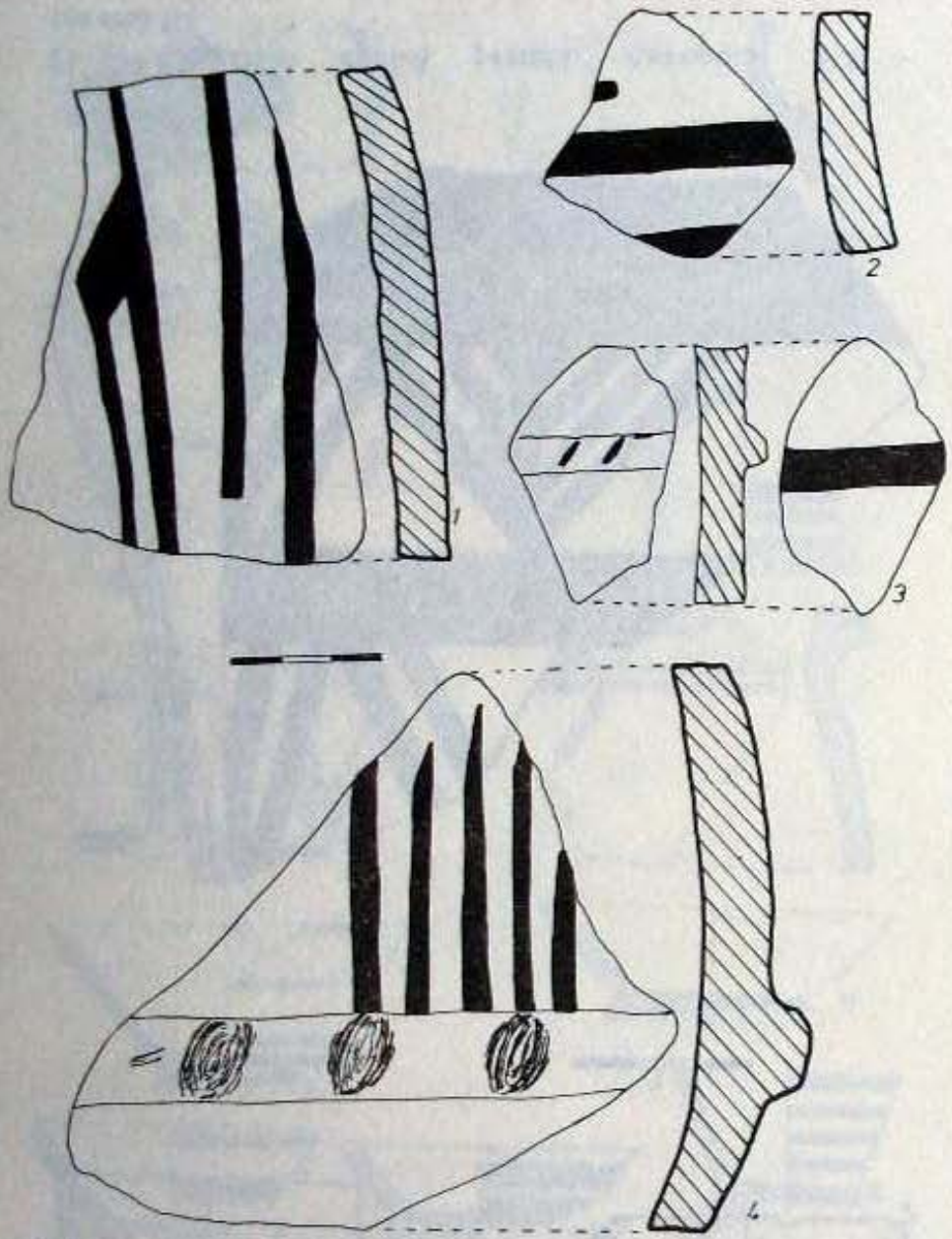

Pl. 127 Ceramicã dacicã pictatã lucratã cu mâna. Acropolã: 1,3 - nivelul III; Aşezare deschisã: 4 - Gr. 4; 2 - Gr. 28.

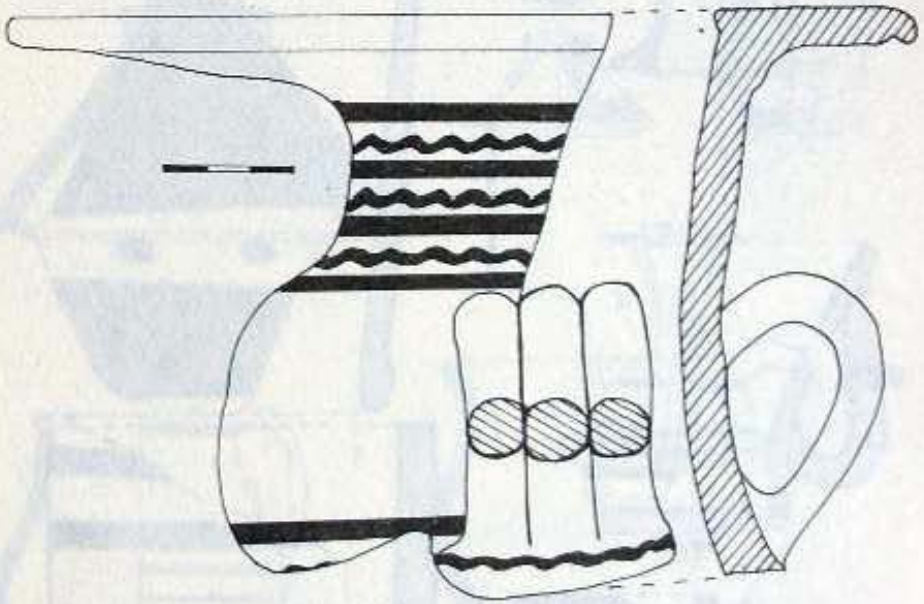

Pl. 128 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: - nivelul IV.

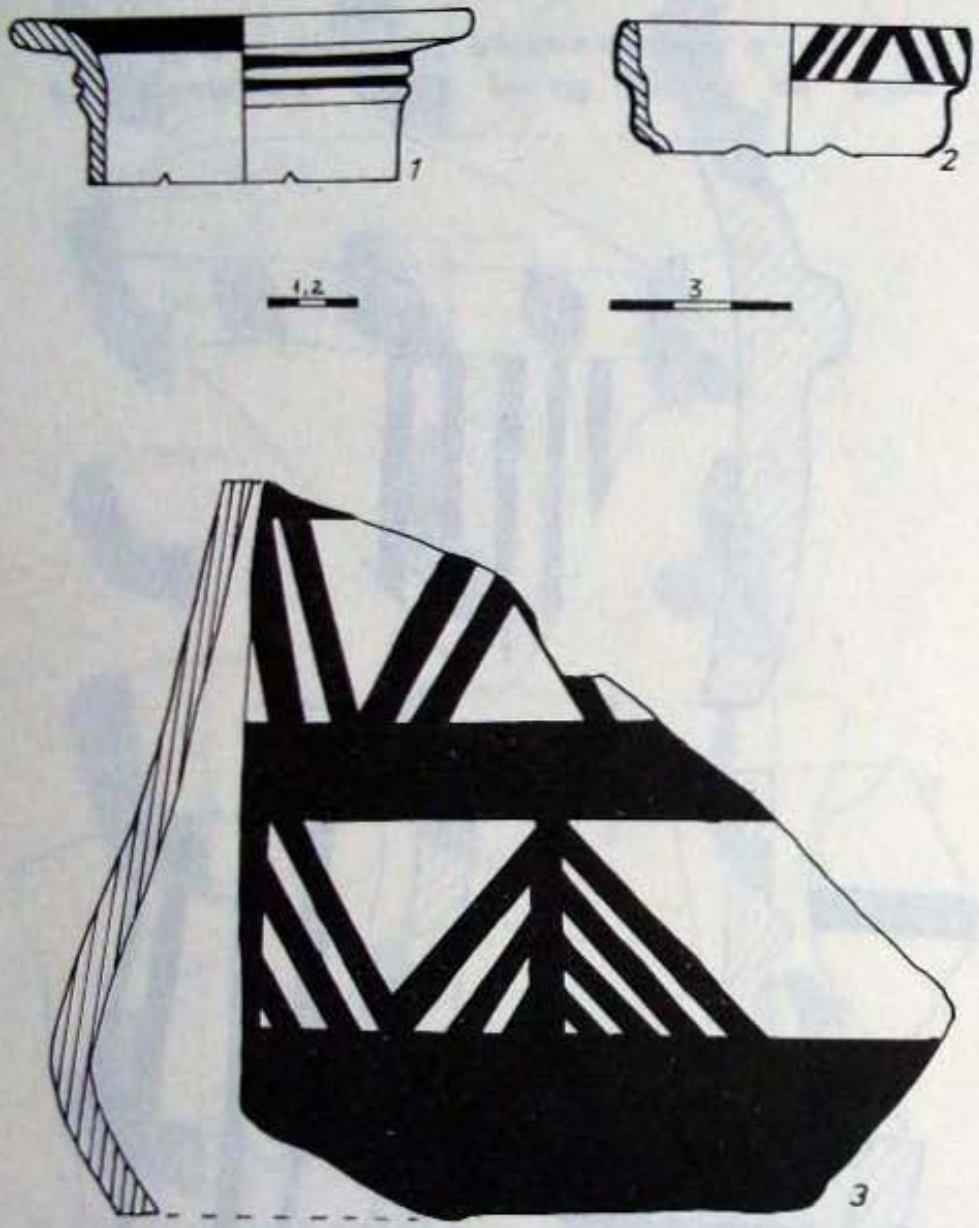

Pl. 129 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-3 - nivelul III.

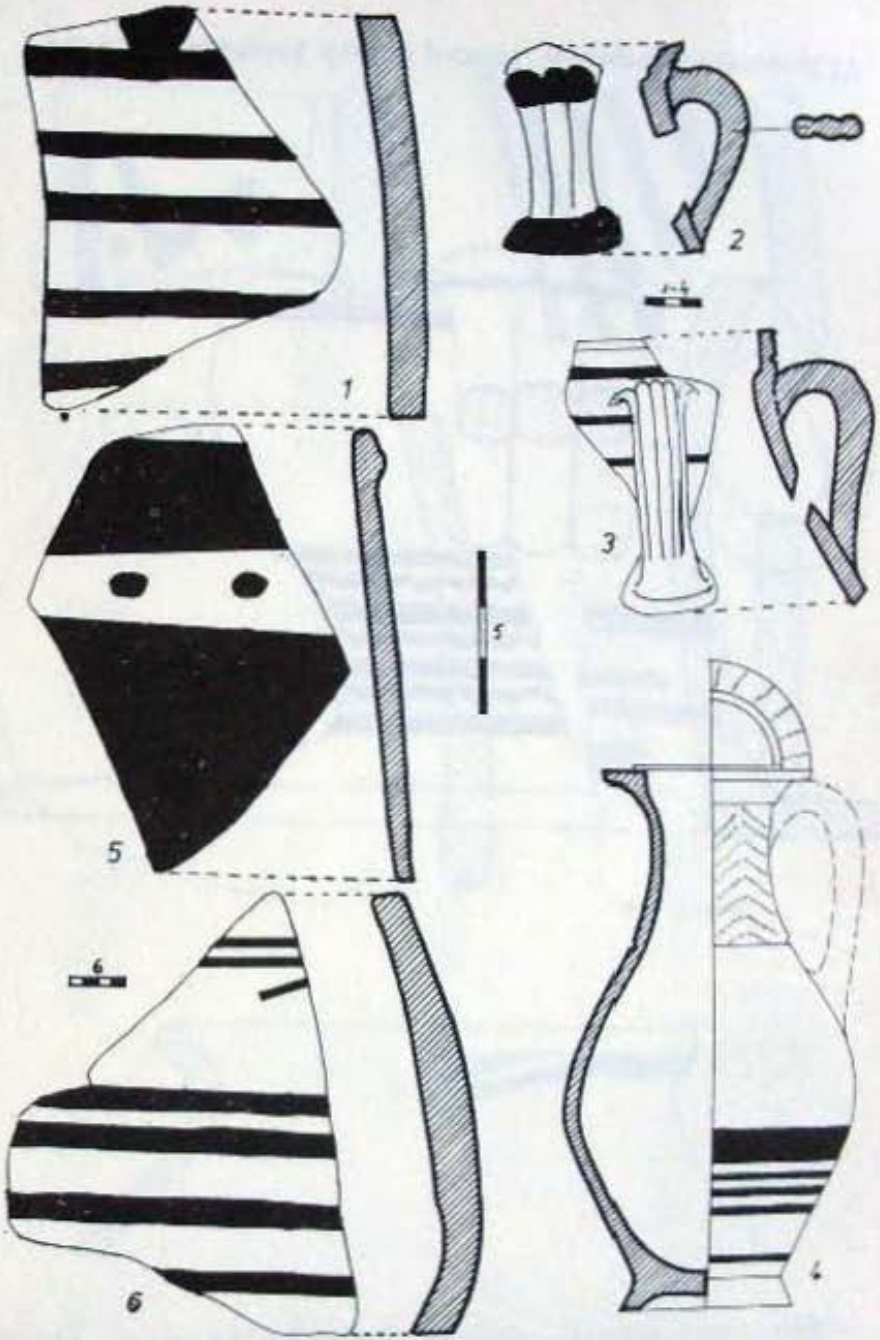

Pl. 130 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,2,5,6 - nivelul III; 3,4 - nivelul IV.

Pl. 131 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 11,12,14 - nivelul III; 1-7,9 - nivelul IV; 10 - Gr. 18 cult. Aşezare deschisã: 8 - Bordei 1.

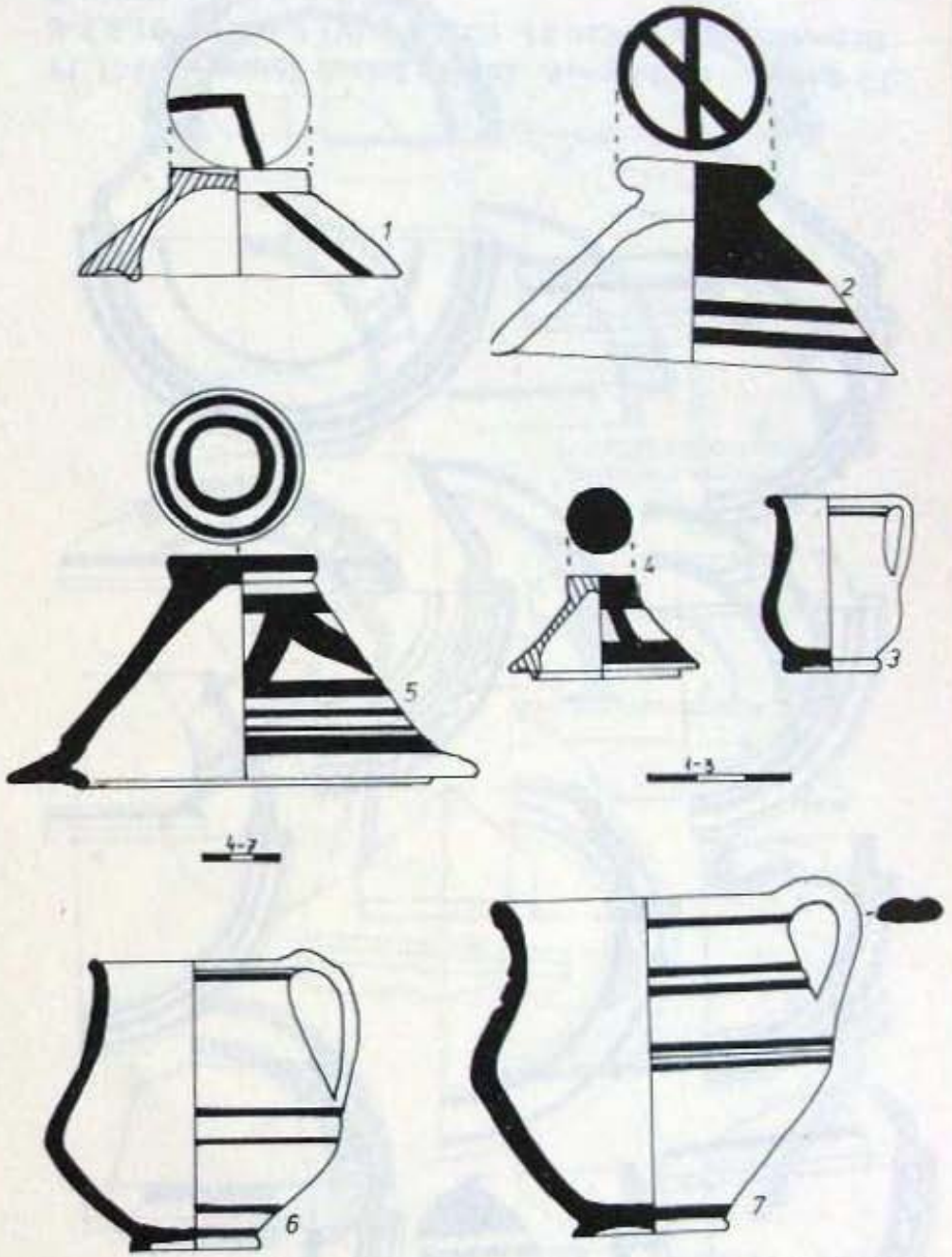

Pl. 132 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 7 - nivelul III; 1-6 - nivelul IV.

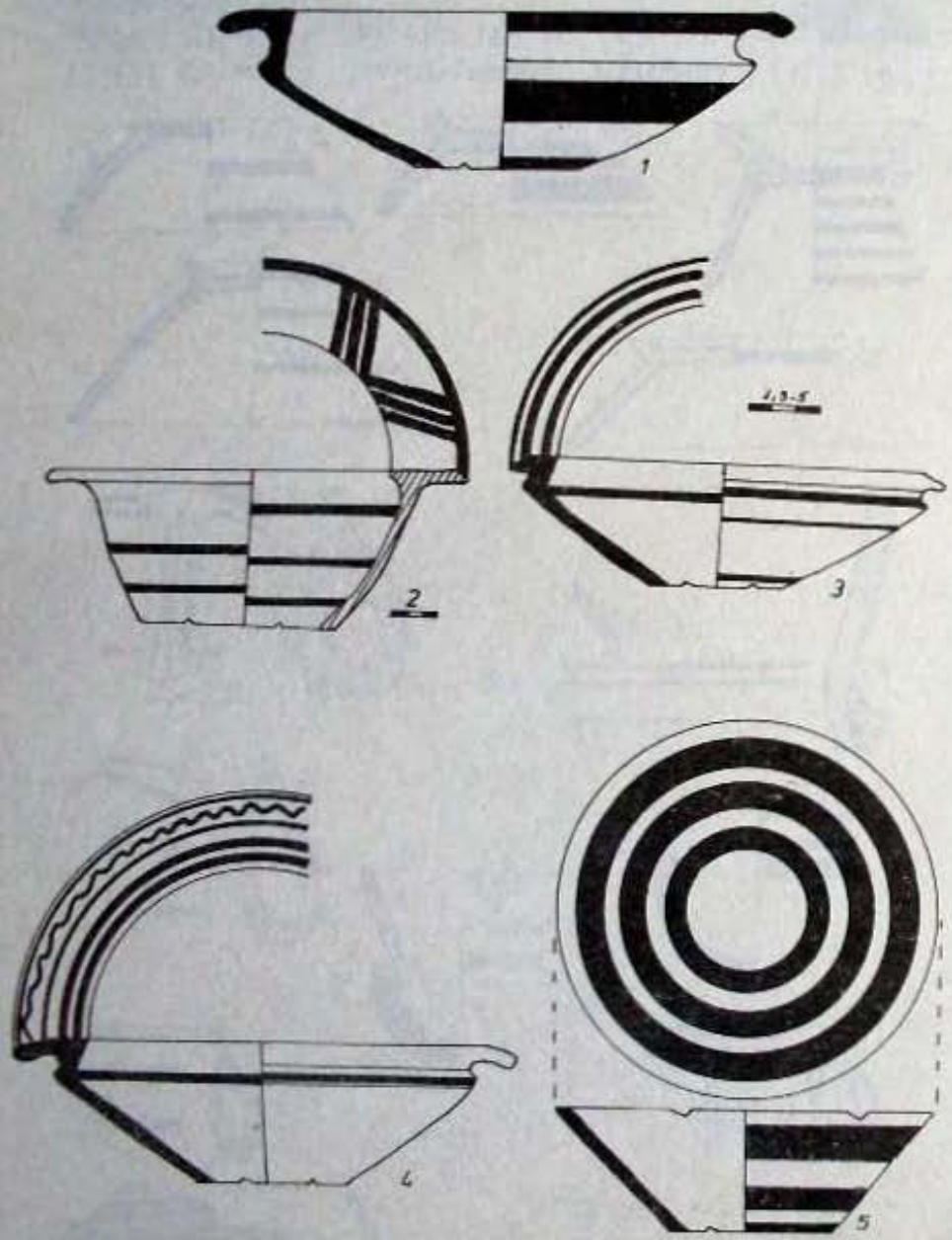

Pl. 133 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,3 - nivelul III; 1 - nivelul IV; 4,5 - Gr. 18 cult.

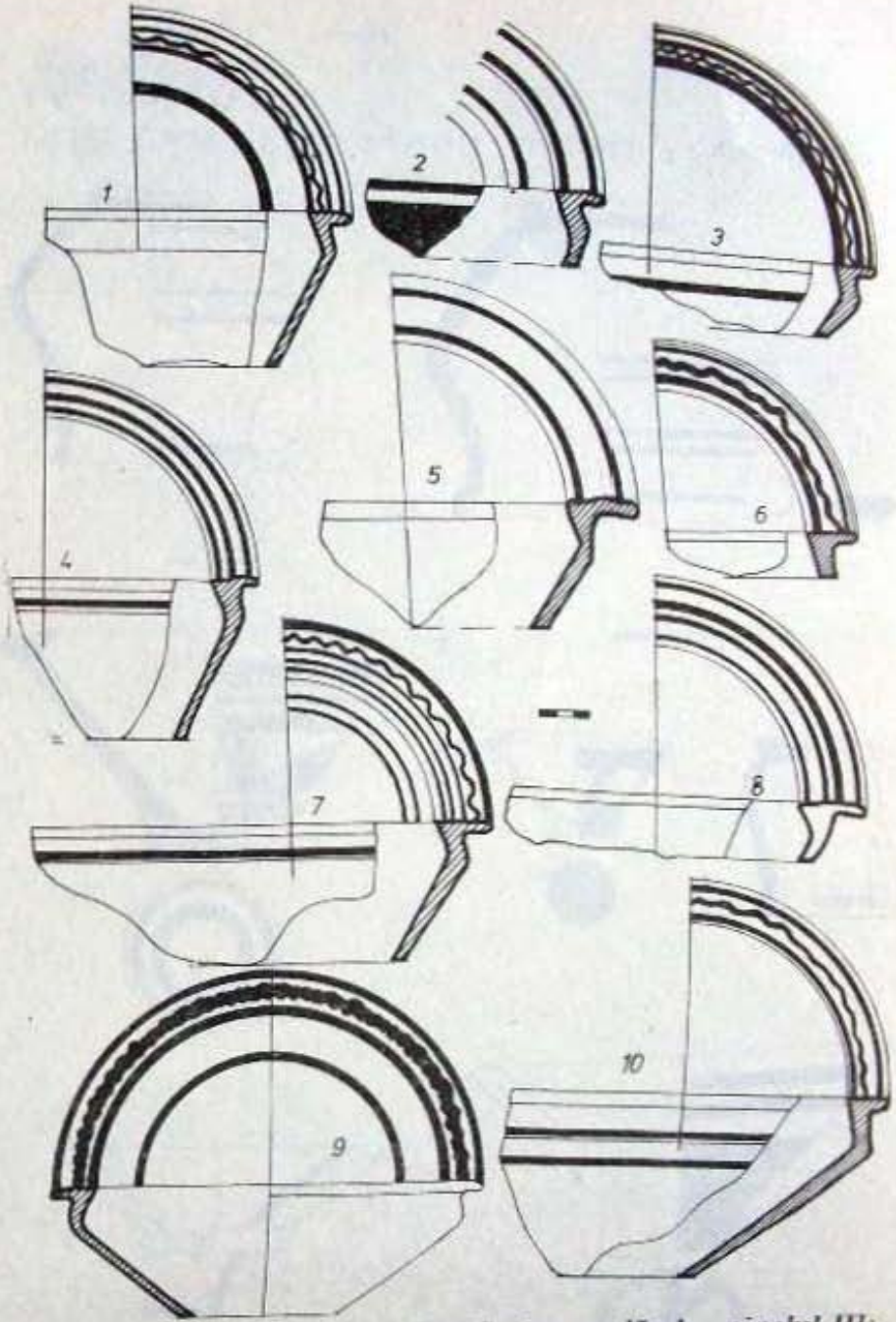

Pl. 134 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1 - nivelul III; 3-5,9,10 - nivelul IV; 6-8 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 2 - nivelul II.

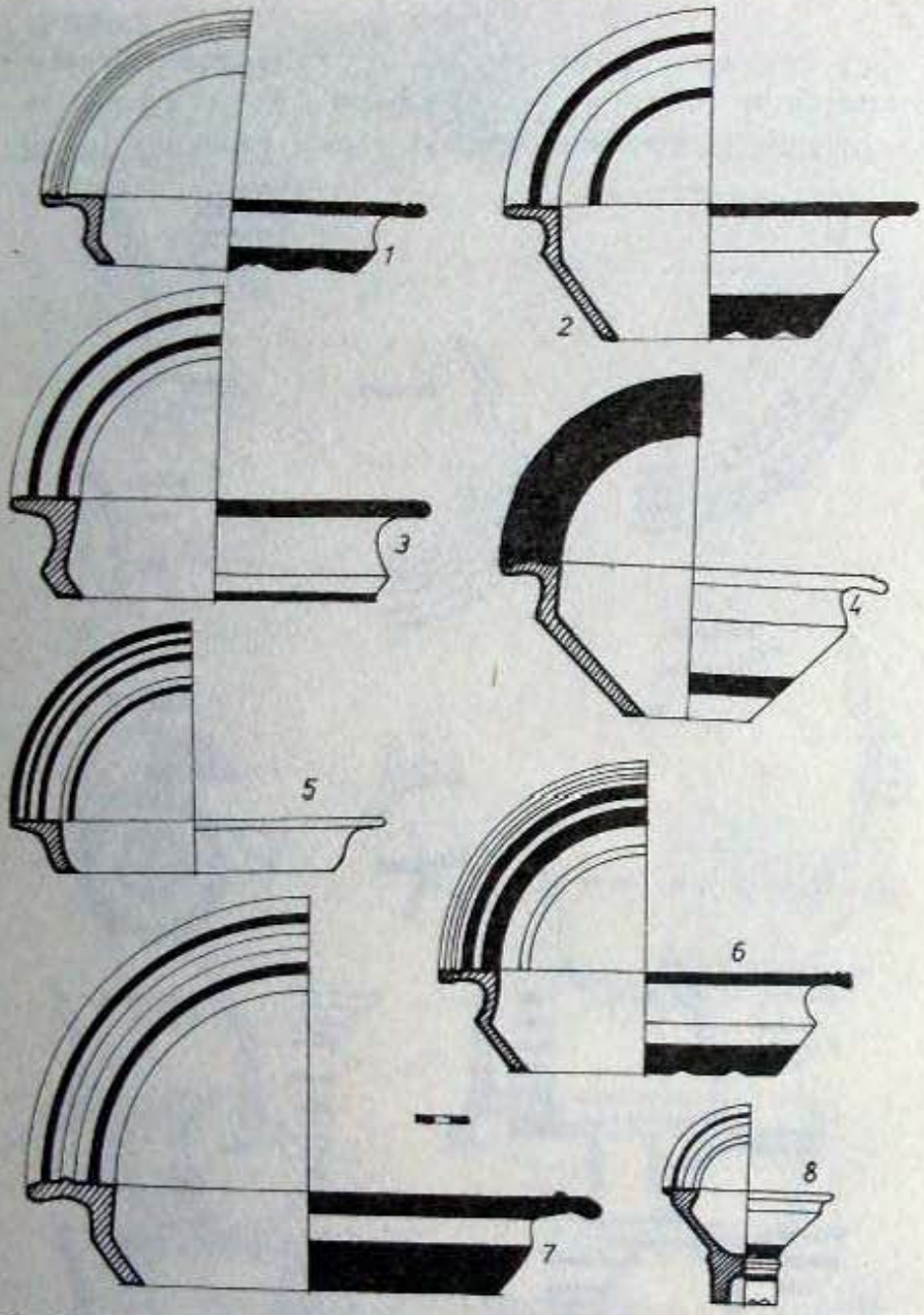

Pl. 135 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 7,8 - nivelul III; 5 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 1,2,6 - nivelul III; 4 - Bordei 3.

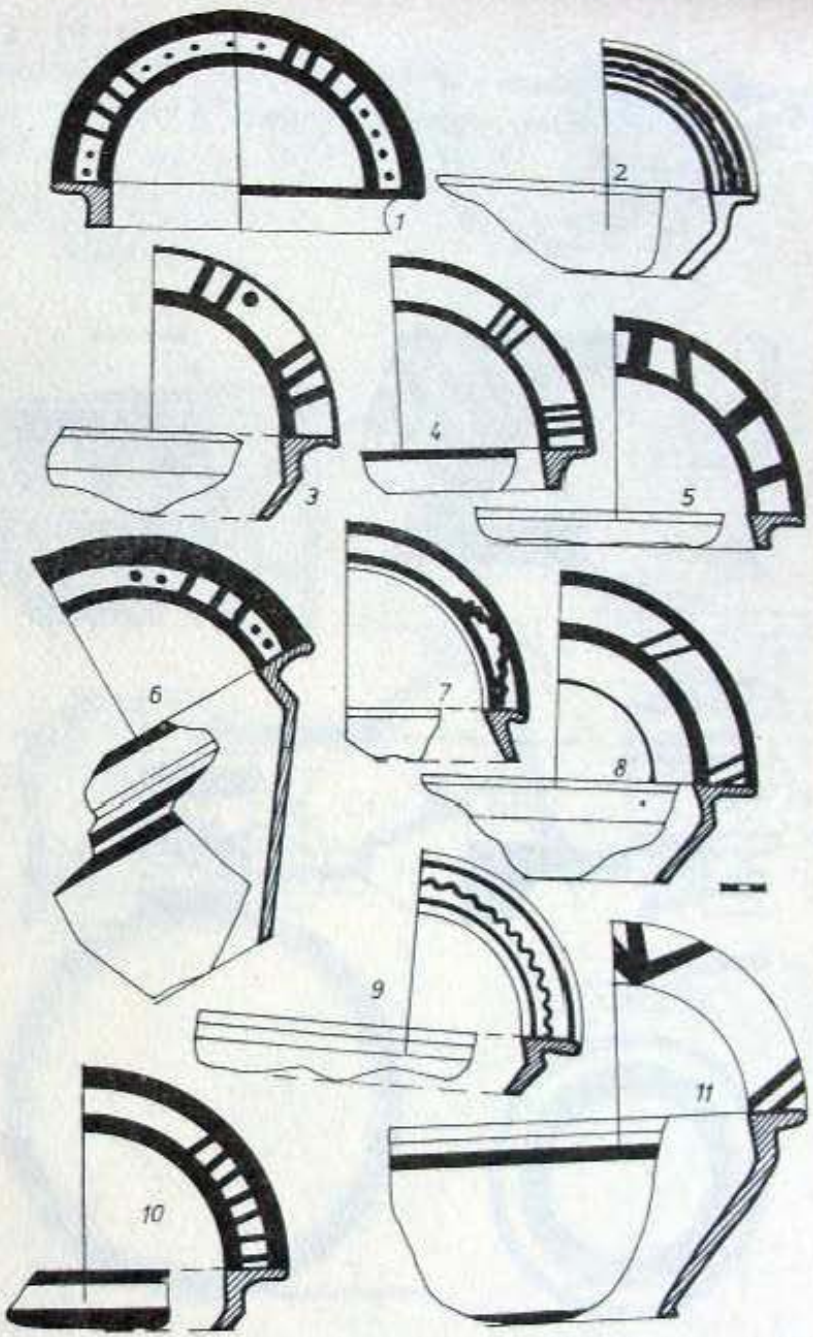

Pl. 136 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 10,11 - nivelul III; 2,4,7-9 - nivelul IV. Așezare deschisã: 1,3,5,6 - nivelul III.

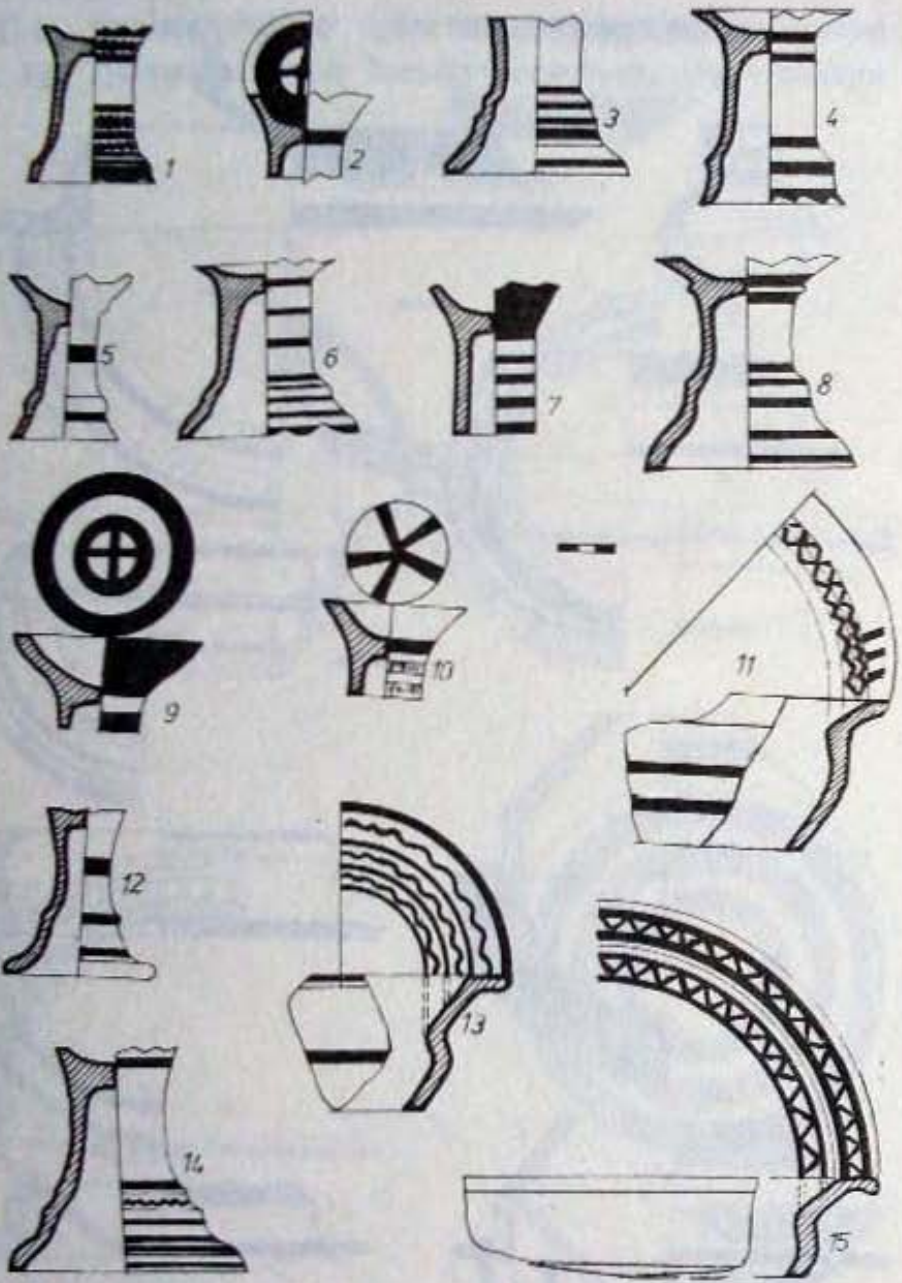

Pl. 137 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,3,6,8,15 - nivelul III; 10,14 - nivelul IV; 11,13 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 2,7 - nivelul III; 5 - Gr. 12; 12 - Bordei 3.

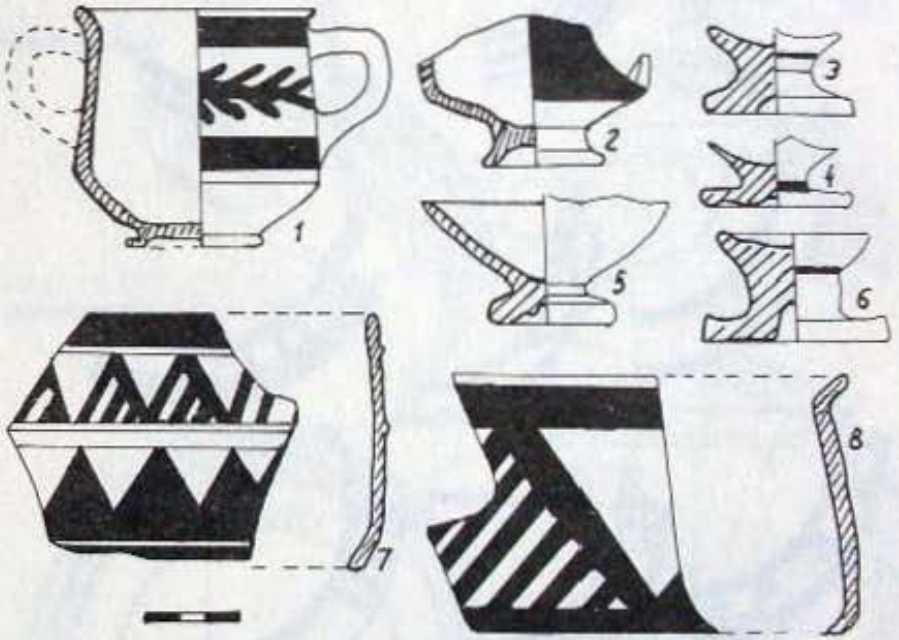

Pl. 138 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,4,5,7 - nivelul IV; Așezare deschisă: 1,6 - nivelul II; 8 - nivelul III; 3 - Gr. 15.

Pl. 139 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 4 - nivelul III; 2,3,5,6,8,9 - nivelul IV; 7 - Gr. 18 cult; 1 - Șanț de apărare.

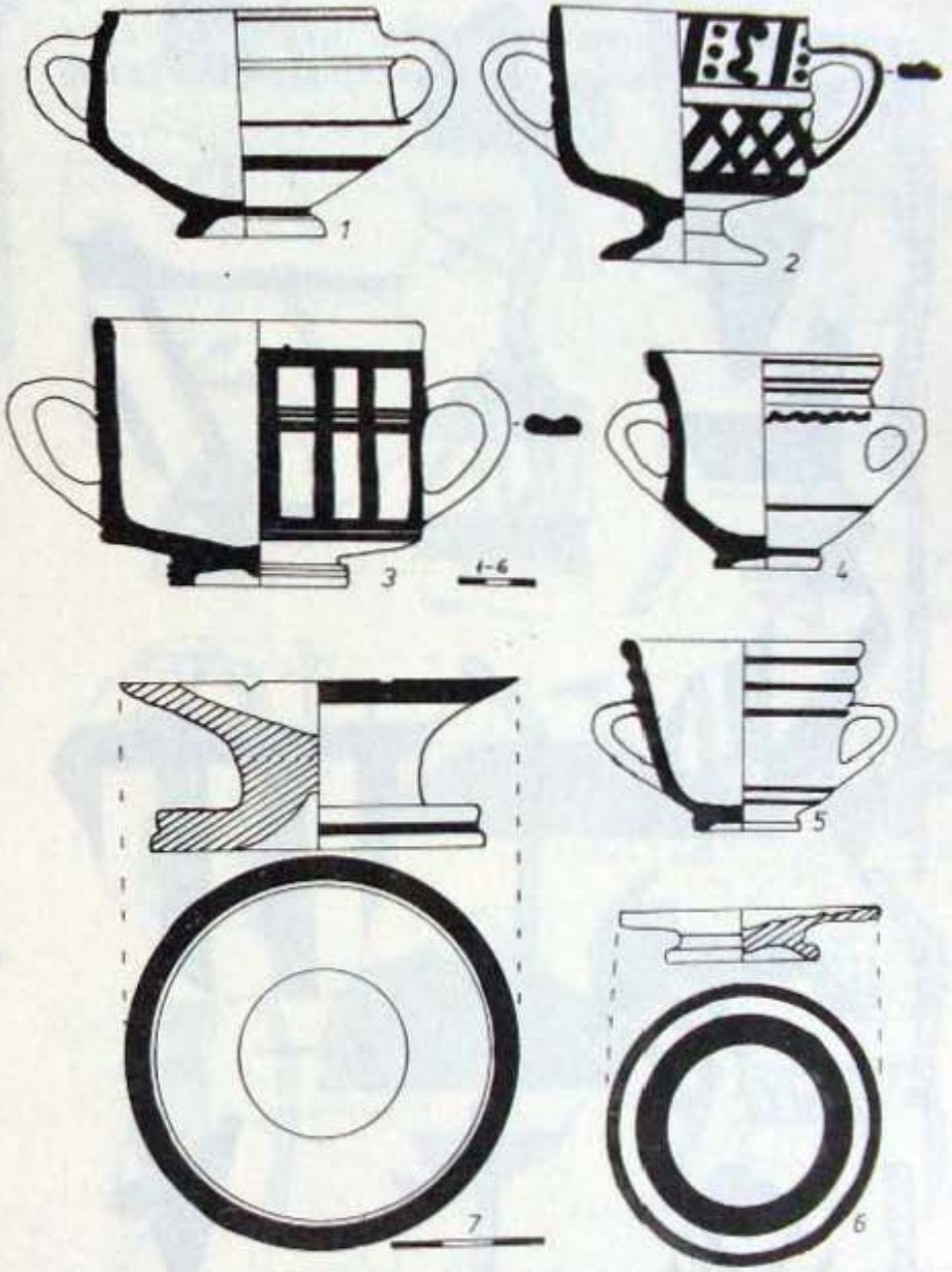

Pl. 140 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,6 - nivelul III; 3,5 - nivelul IV; Așezare deschisă: 2 - nivelul II.

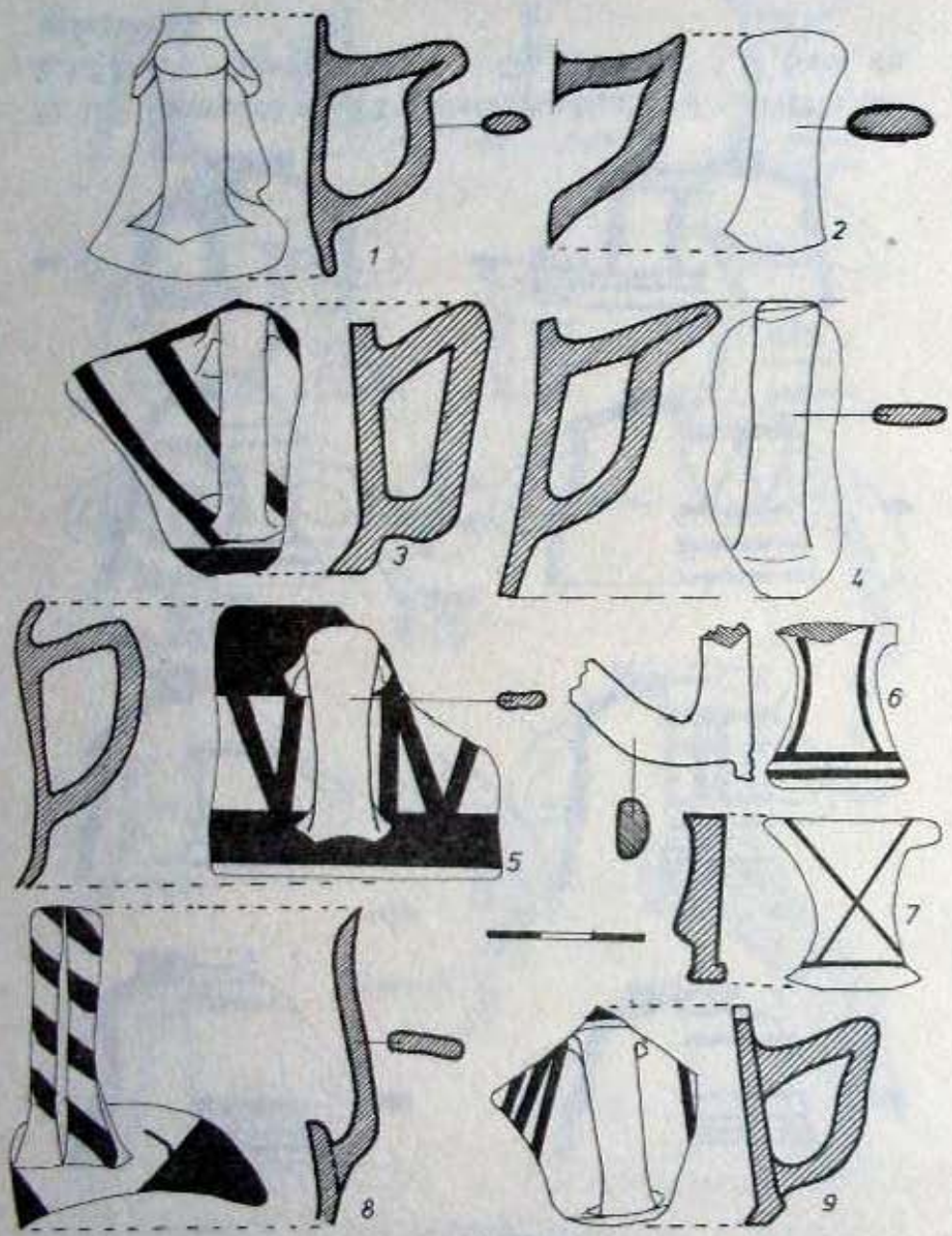

Pl. 141 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,3,7 - nivelul IVI 2 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 5,6,8 - nivelul II; 4 - nivelul III; 9 - Gr. 3.

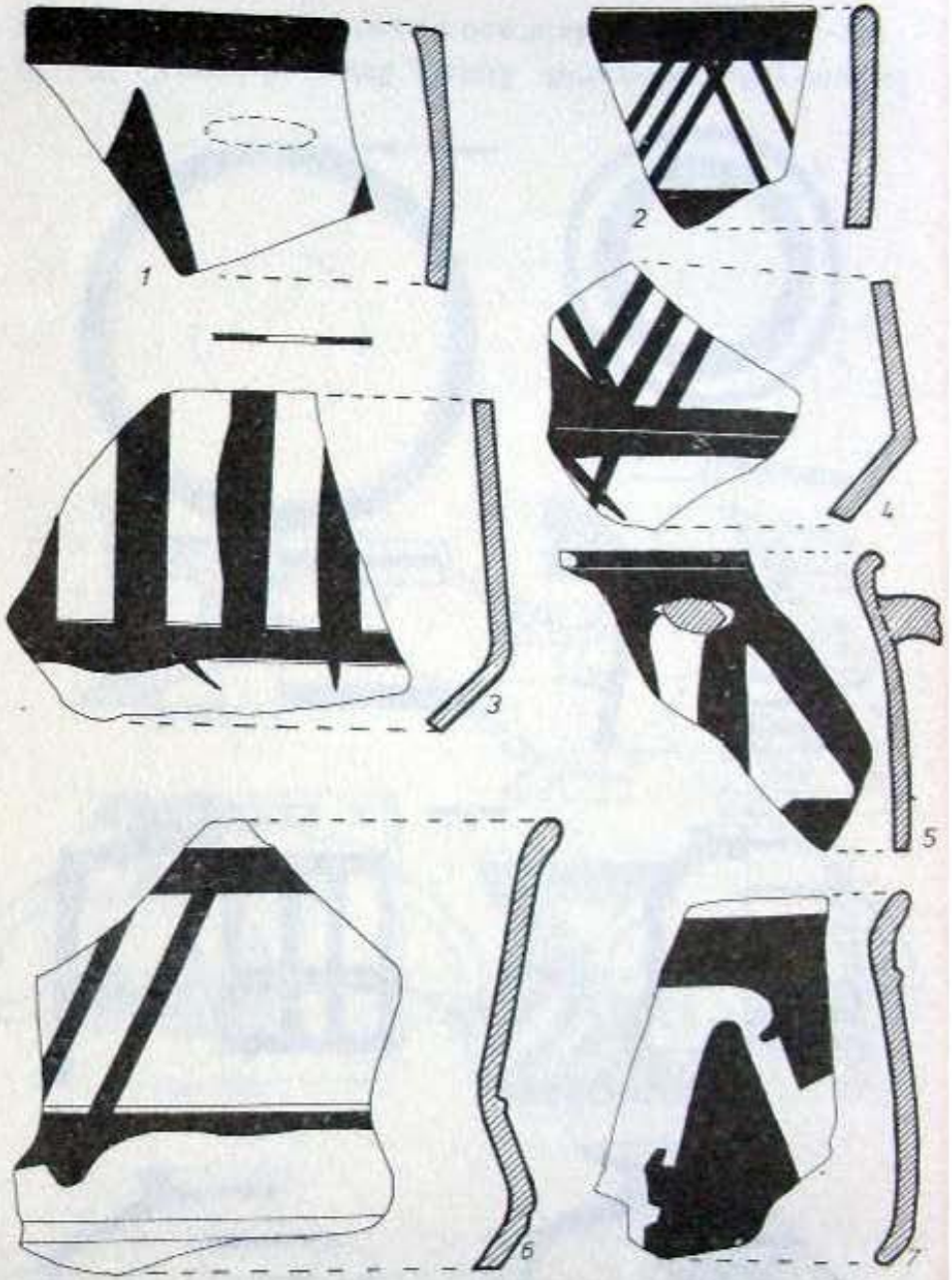

Pl. 142 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 6 - nivelul III; 3-5,7 - nivelul IV; Așezare deschisă: 2 - Bordei 4; 1 - Gr. 4.

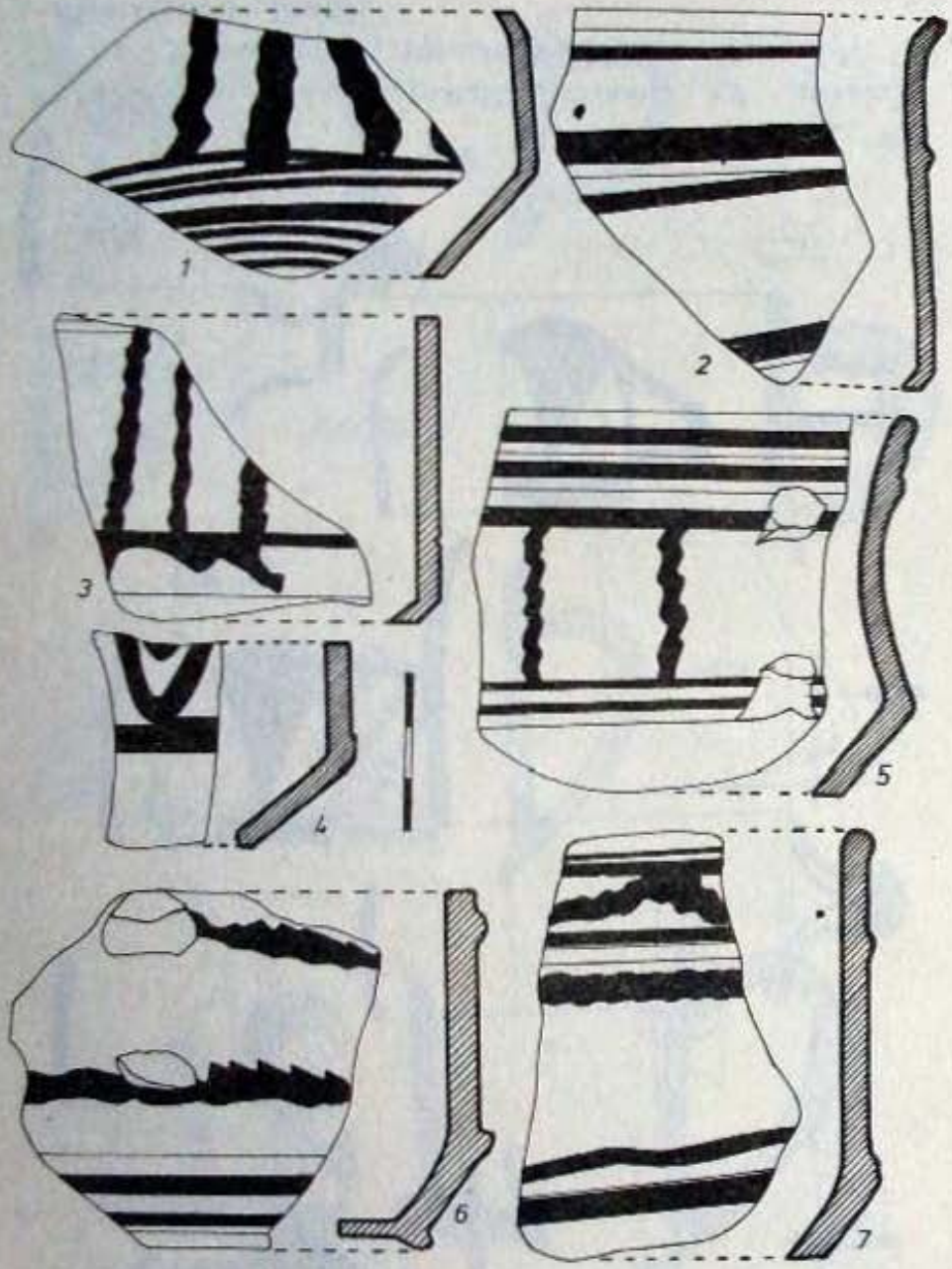

Pl. 143 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,5-7 - nivelul IV. Așezare deschisă: 2,4 - nivelul III; 3 - Gr. 1.

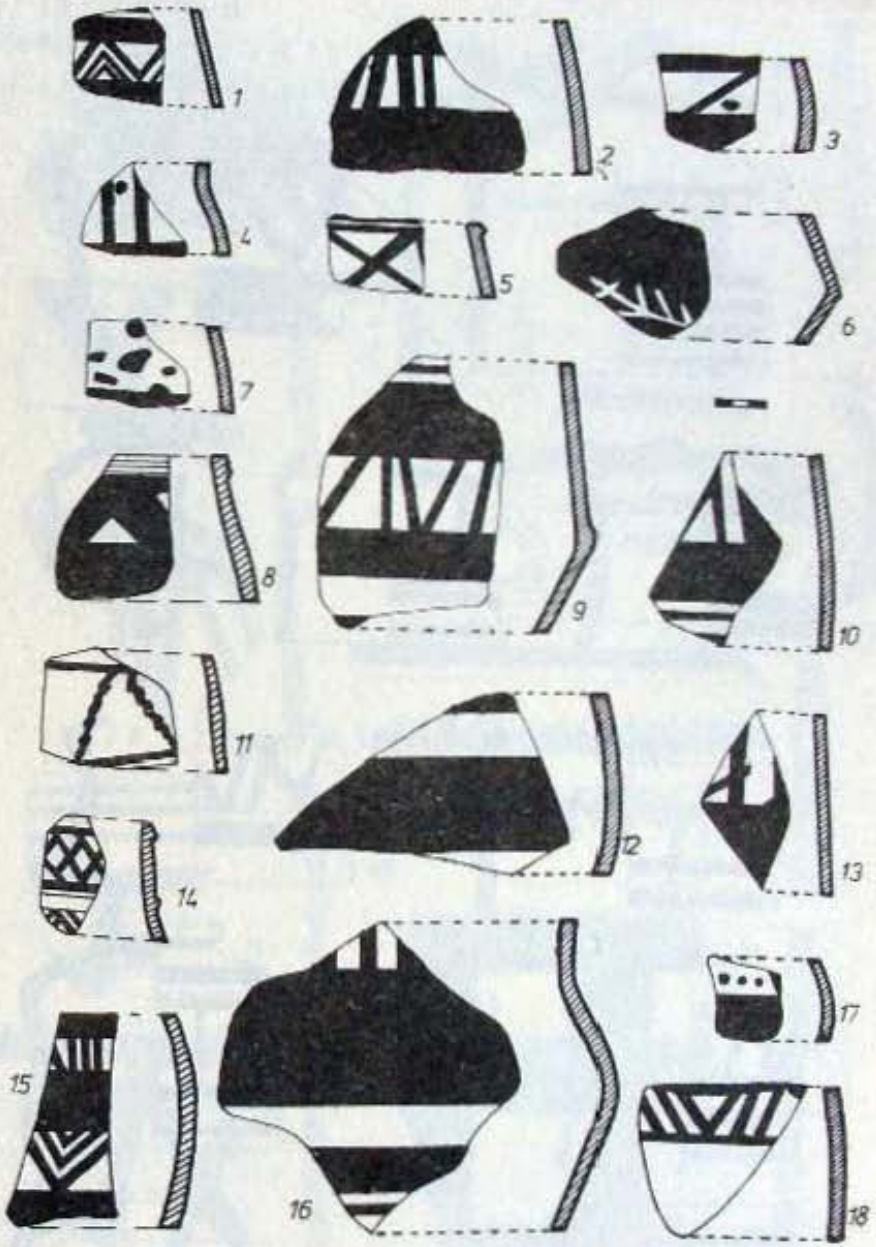

Pl. 144 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 9, 15 - nivelul III; 1,4-8,11,14,16 - nivelul IV; 2,10 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 3,12,13,17 - nivelul III; 18 - Bordei 2.

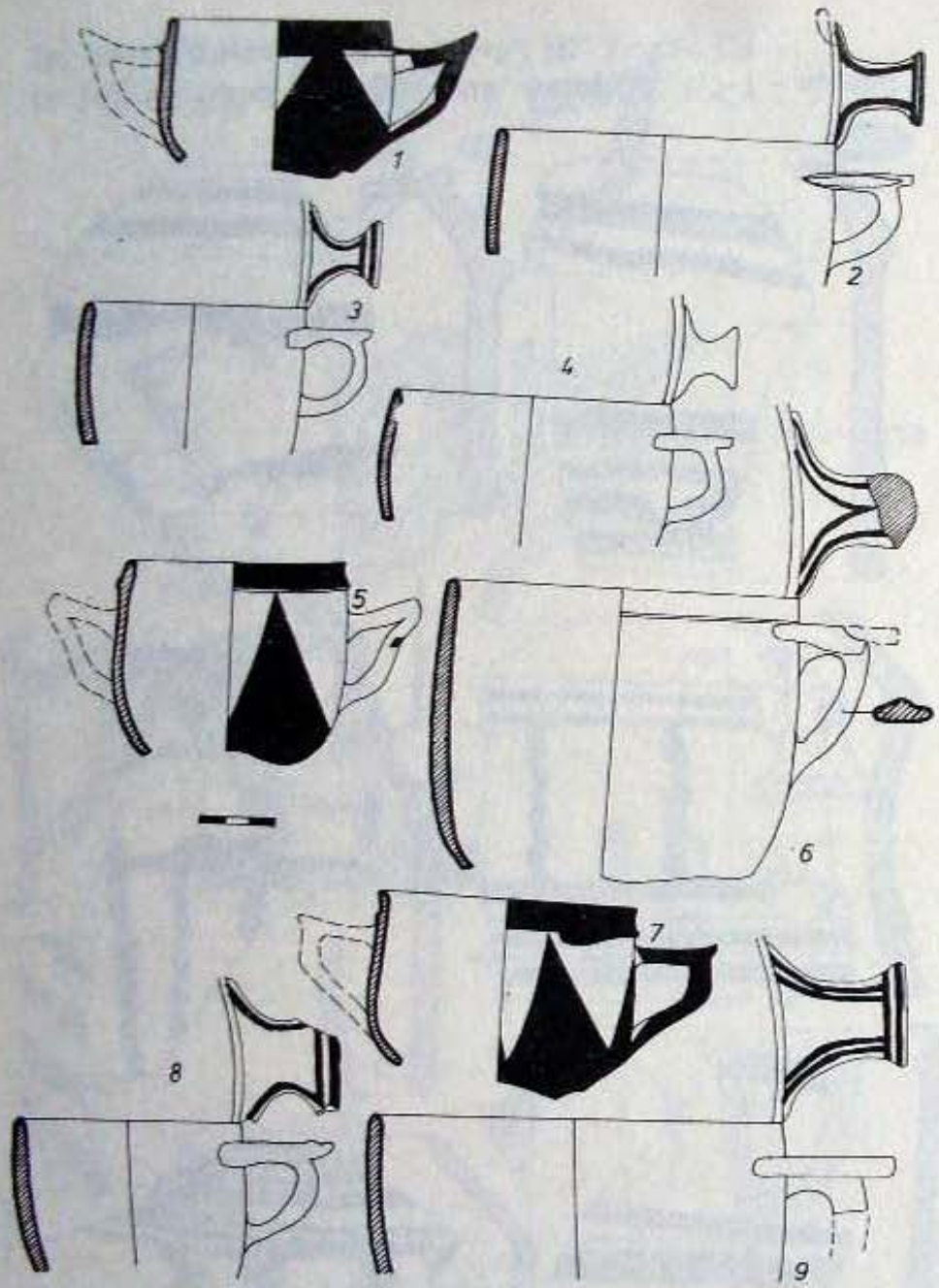

Pl. 145 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 3,8 - nivelul III; 2,6,7,9 - nivelul IV; Așezare deschisă: 1 - nivelul II; 5 - nivelul III; 4 - Bordei 1.

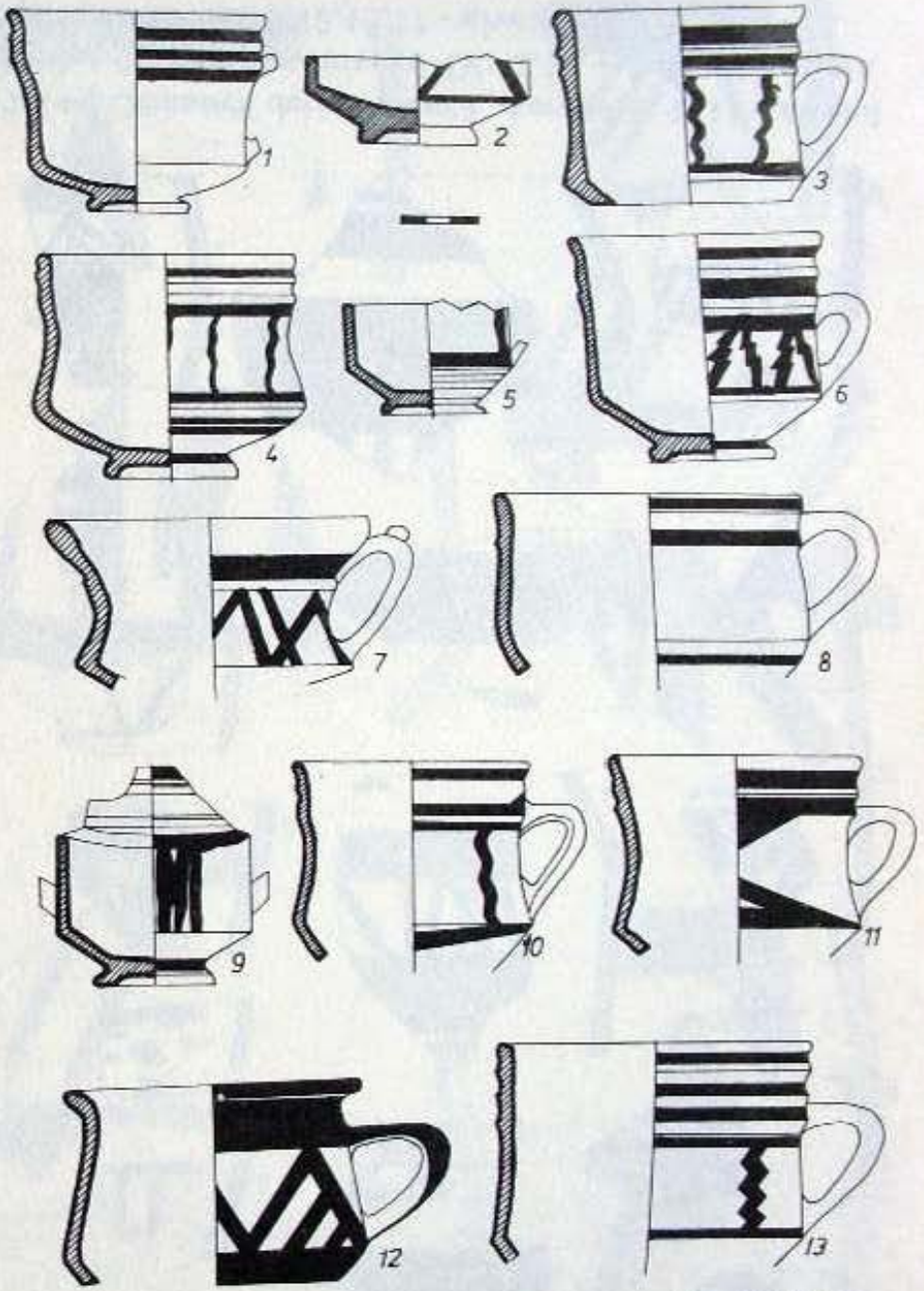

Pl. 146 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 3,4,9,10 - nivelul III; 1,2,5-8,13 - nivelul IV; Așezare deschisă: 11,12 - nivelul II.

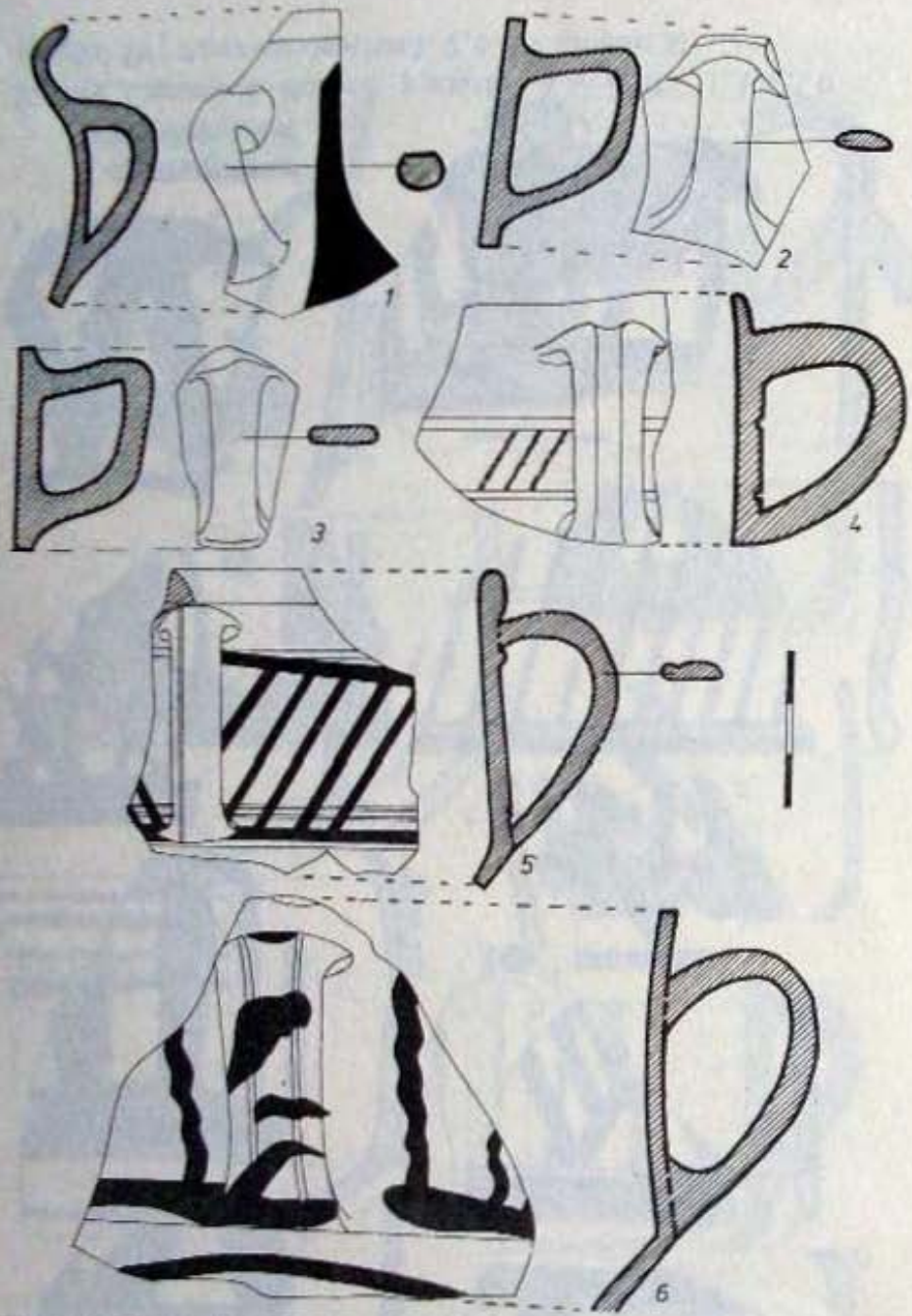

Pl. 147 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,3 - nivelul IV; Așezare deschisă: 1,4 - nivelul II; 5,6 - Bordei 3.

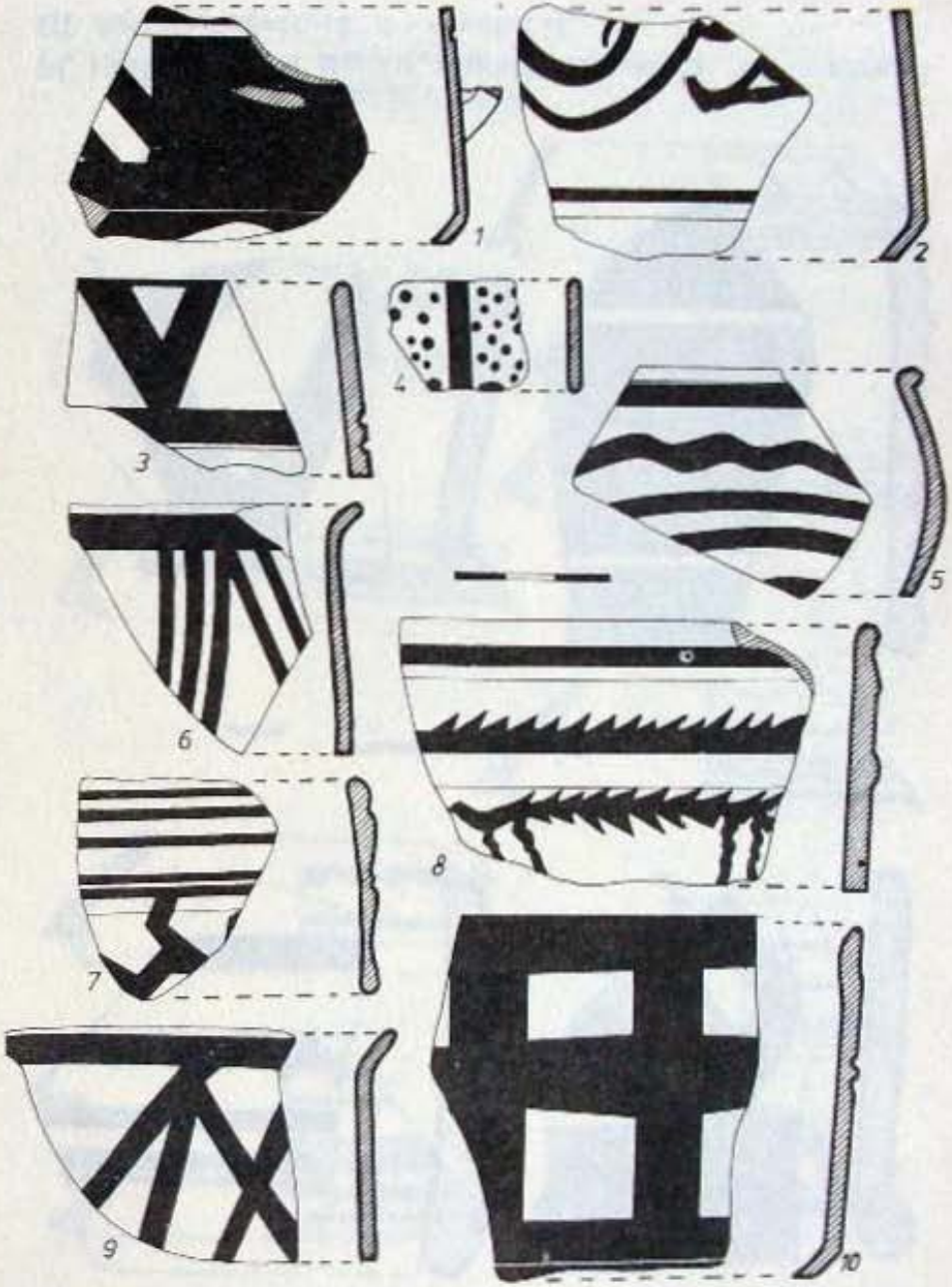

Pl. 148 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 8,10 - nivelul IV; 5 - Gr. 17; 2 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 1,3,4 - nivelul II; 6,7 - nivelul III; 9 - Bordei 3.

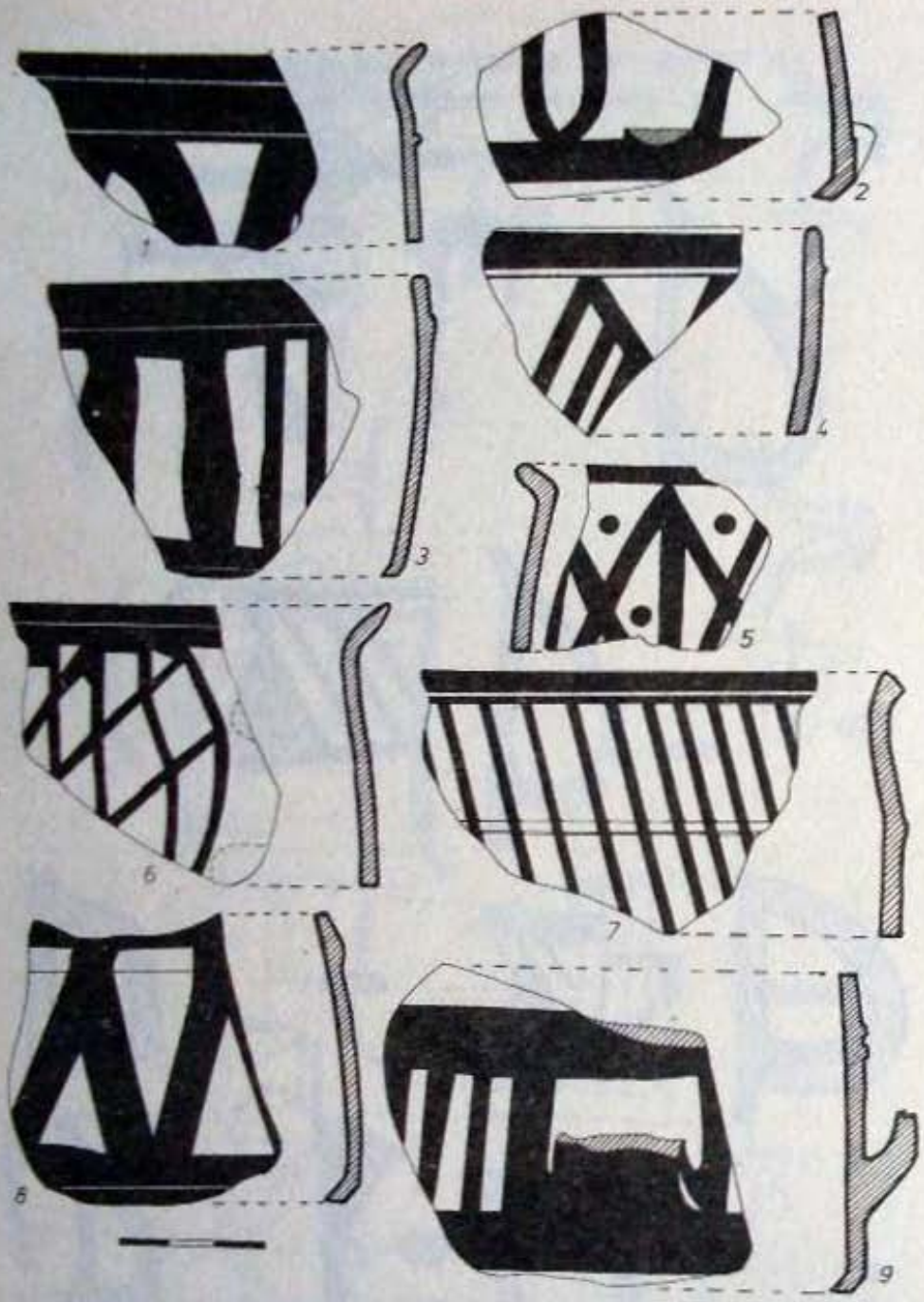

Pl. 149 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,3,4,5,9 - nivelul IV; Aşezare deschisă: 2,6-8 - nivelul II.

Pl. 150 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-3 - nivelul III. Aşezare deschisă: 4 - nivelul II.

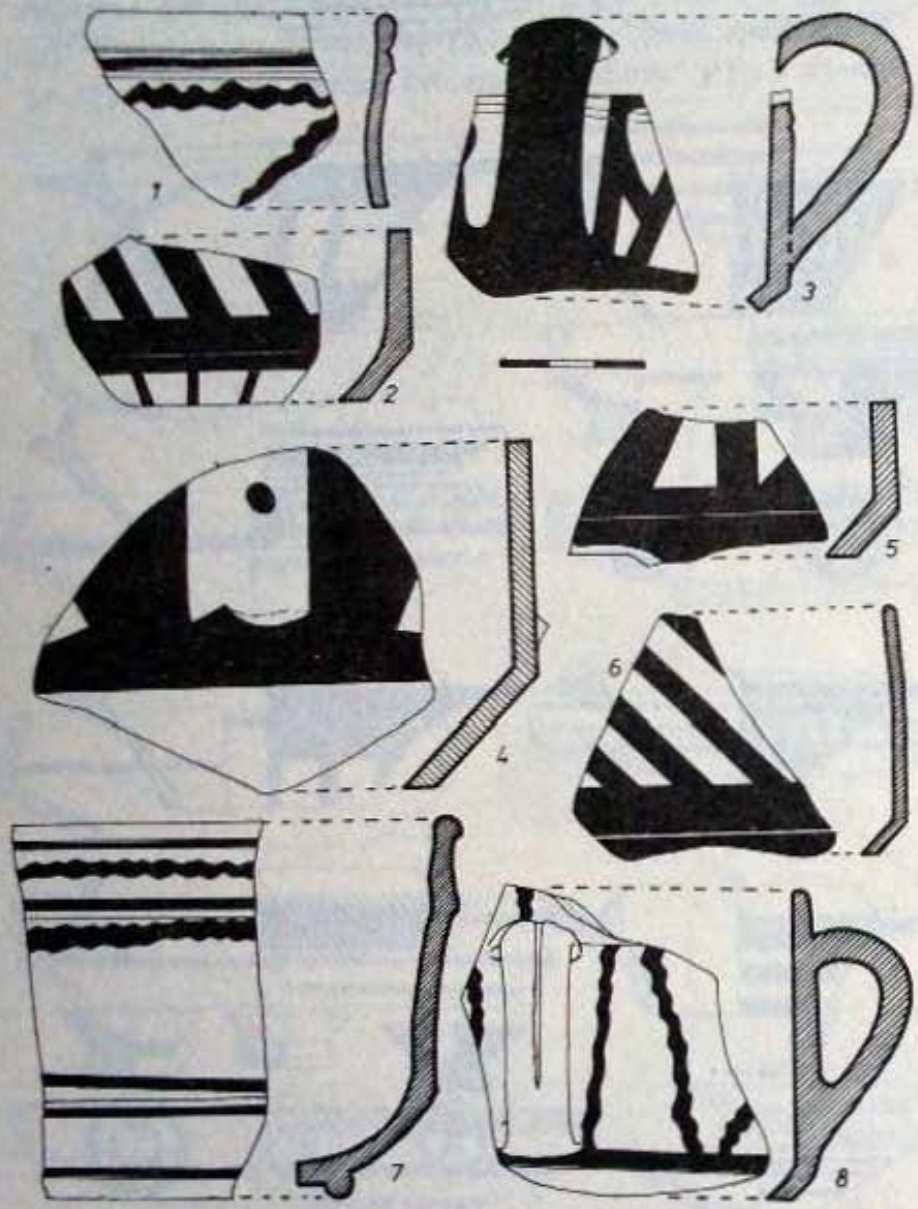

Pl. 151 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,7- nivelul III; 3,5,8 - nivelul IV; 2,4,6 - Șanț de apărare.

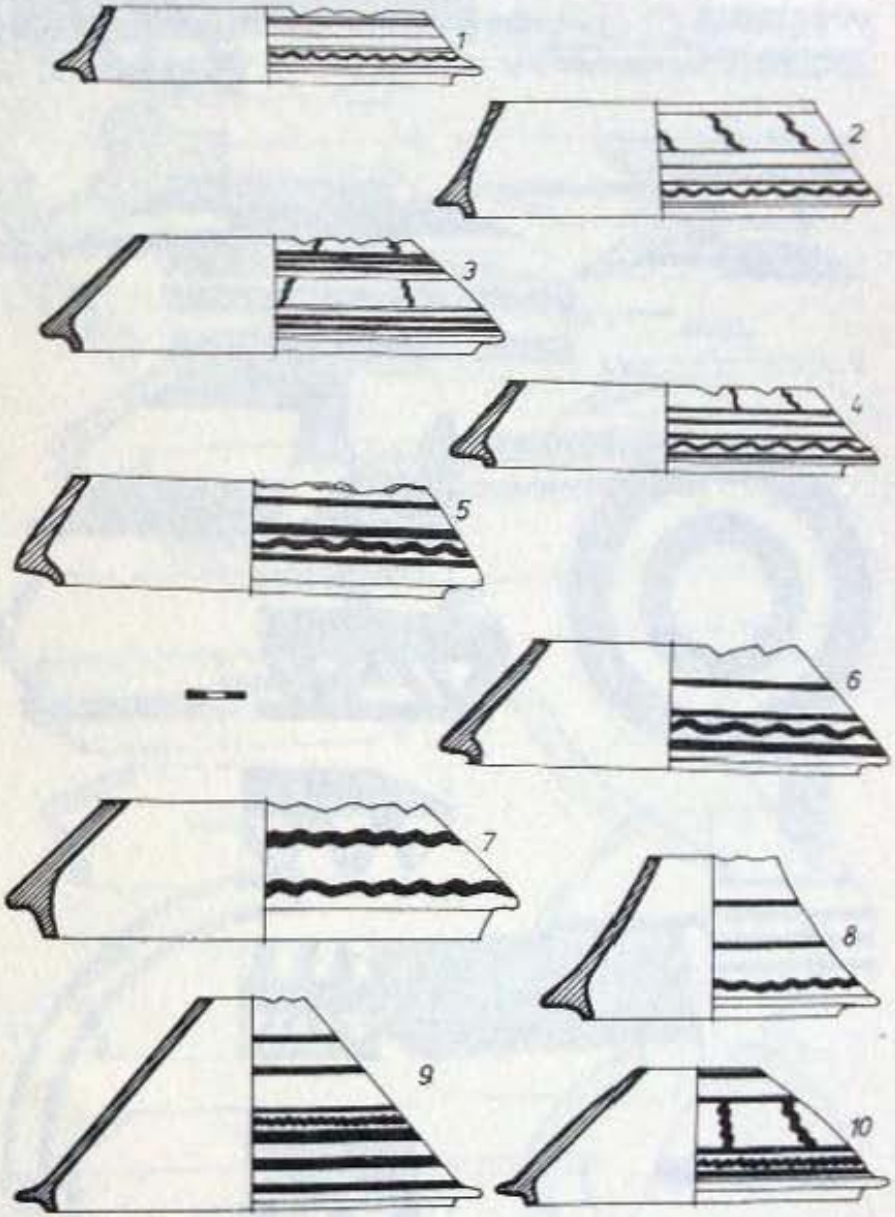

Pl. 152 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,6,9,10 - nivelul III; 2,3,5,7 - nivelul IV; 4 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 8 - Bordei 1.

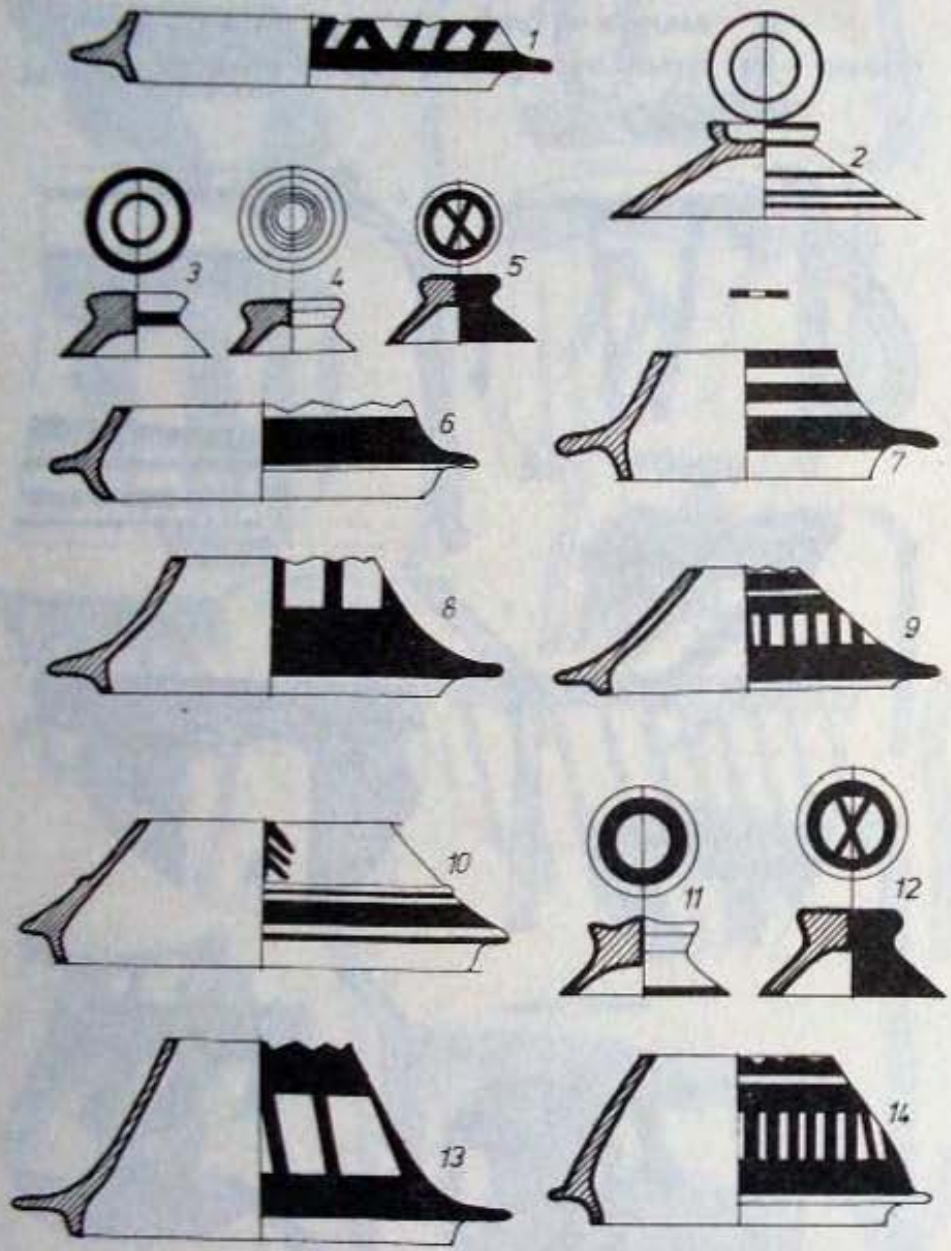

Pl. 153 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 3,10 - nivelul III; 1,2,5,7,9,12 - nivelul IV; 6,11 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 13 - nivelul II; 8,14 - nivelul III; 4 - Bordei 3.

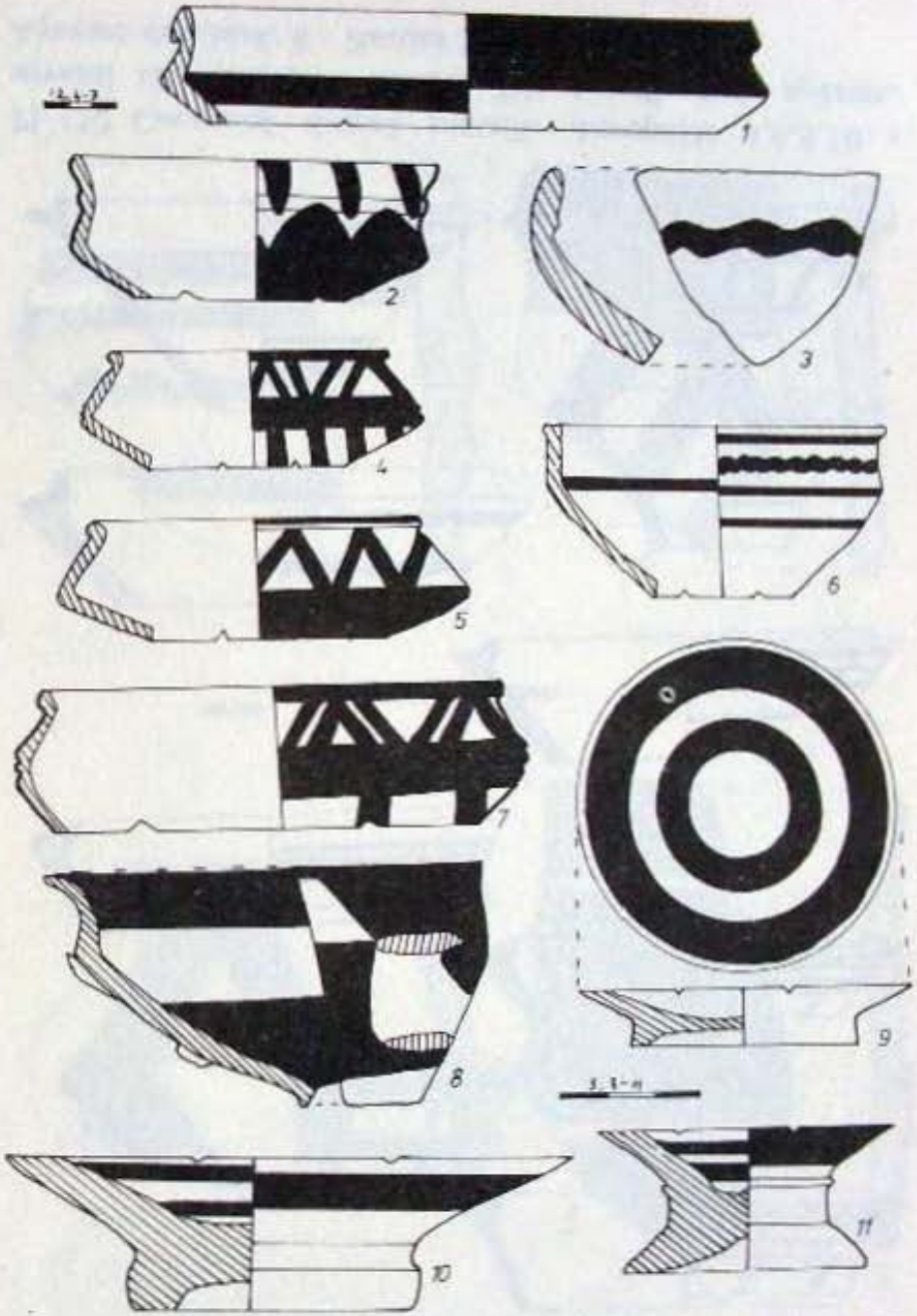

Pl. 154 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 7 - nivelul III; 2-4,6,8,9 - nivelul IV. Așezare deschisã: 1,5 - nivelul II; 10 - nivelul III; 11 - Gr. 8.

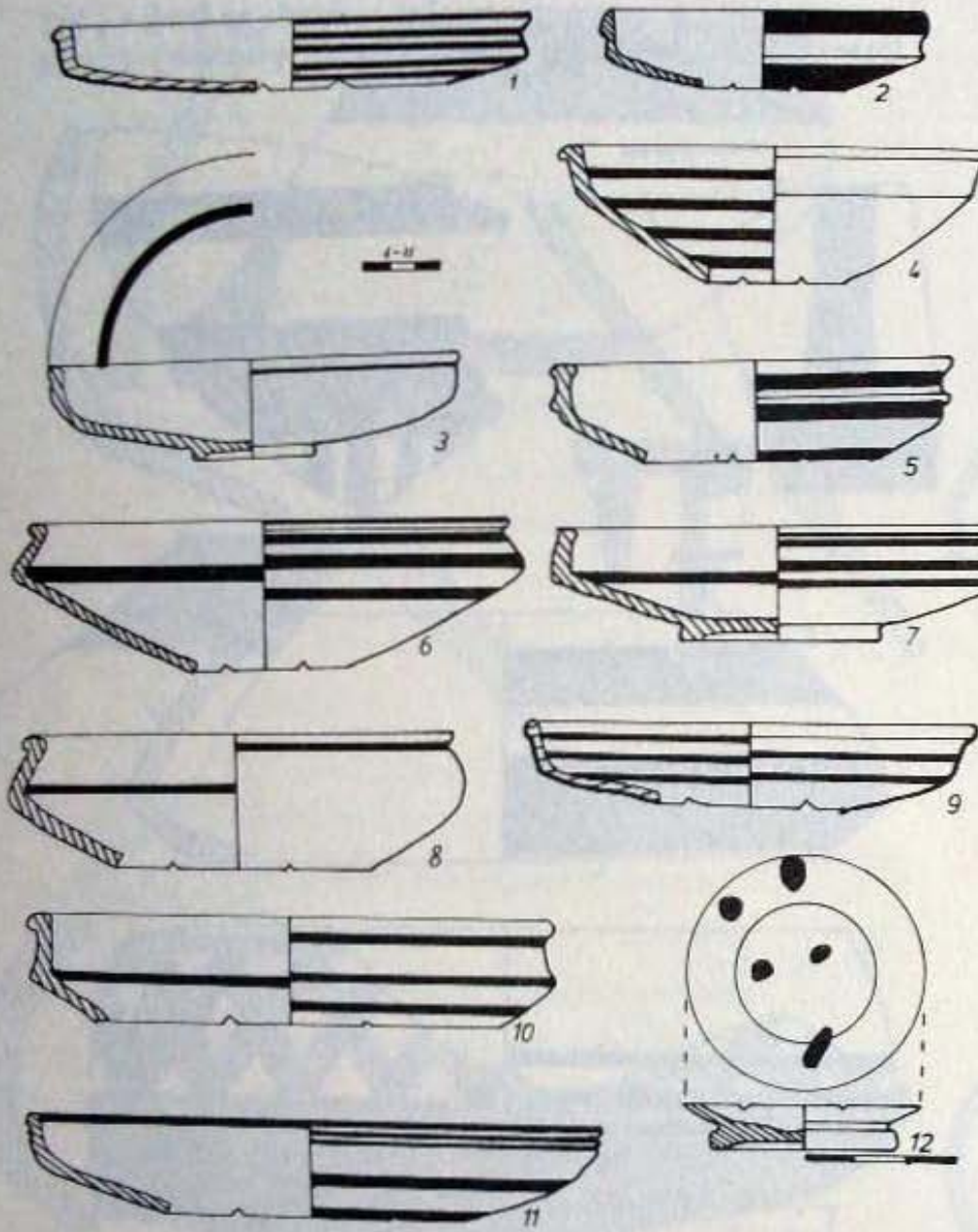

Pl. 155 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1,3,6,8 - nivelul III; 5,7,9-11 - nivelul IV. Așezare deschisă: 2,4,12 - nivelul II.

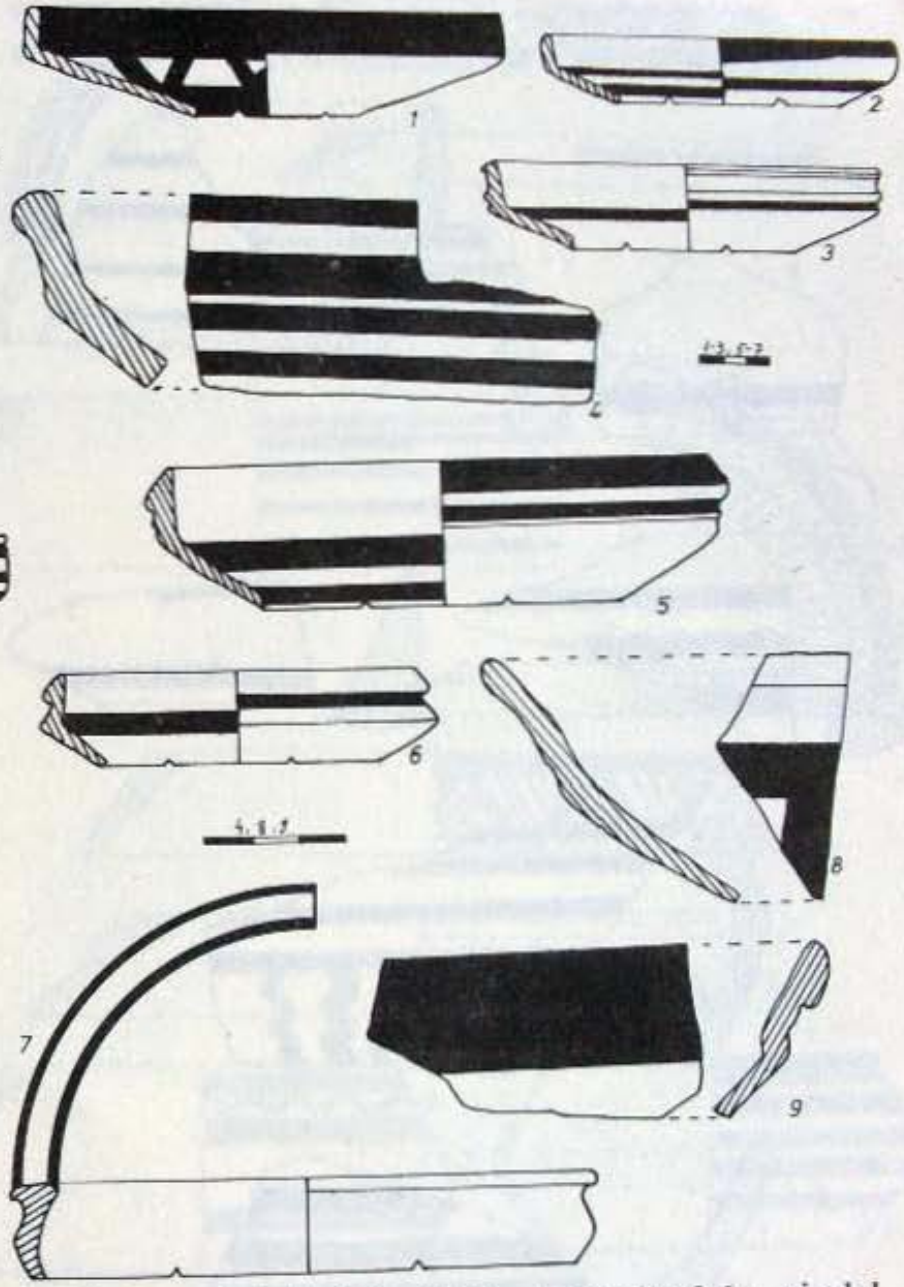

Pl. 156 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,6 - nivelul III; 1,3,5,8,9 - nivelul IV. Așezare deschisă: 7 - nivelul II; 4 - nivelul III.

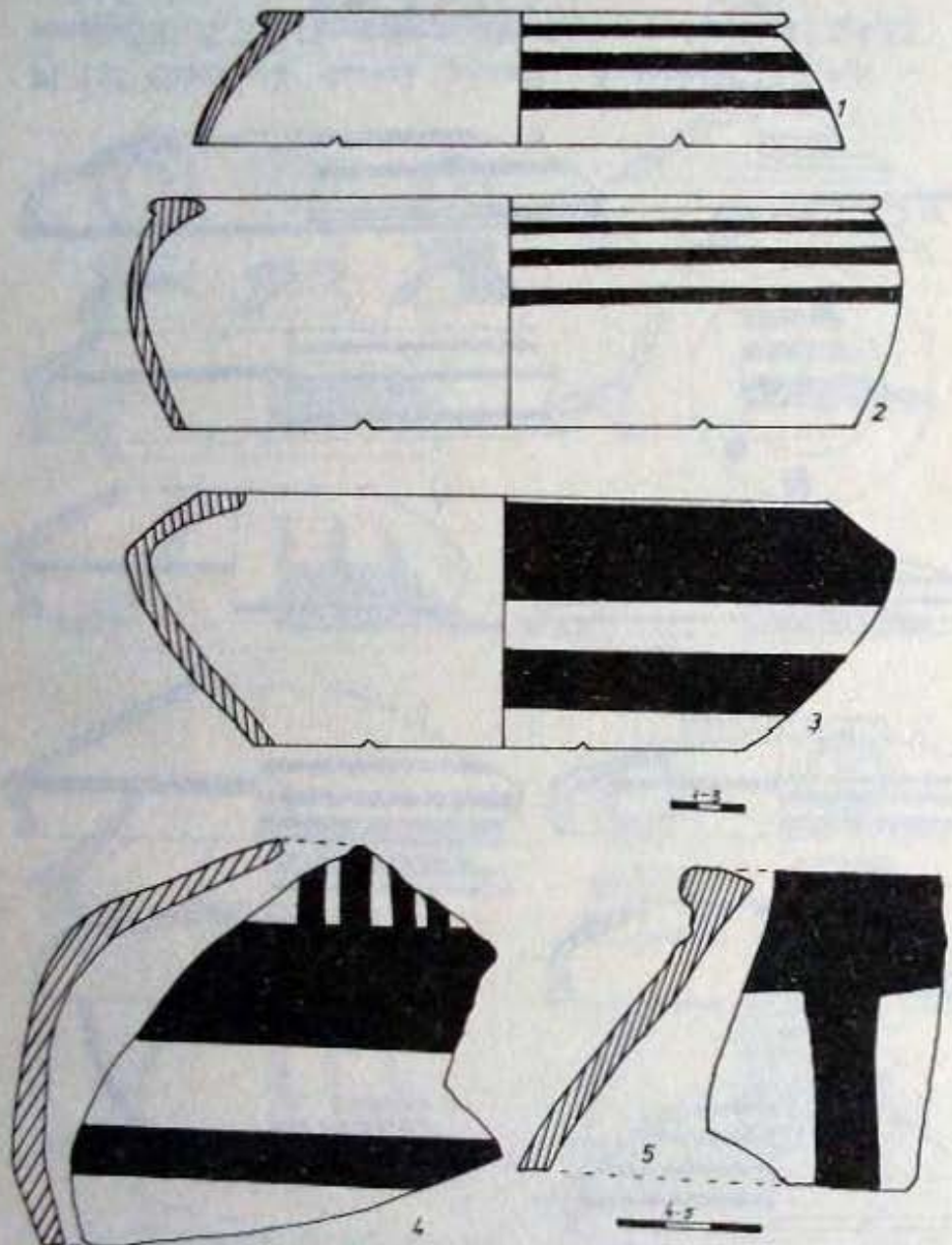

Pl. 157 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-3 - nivelul IV; 5 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 4 - nivelul II.

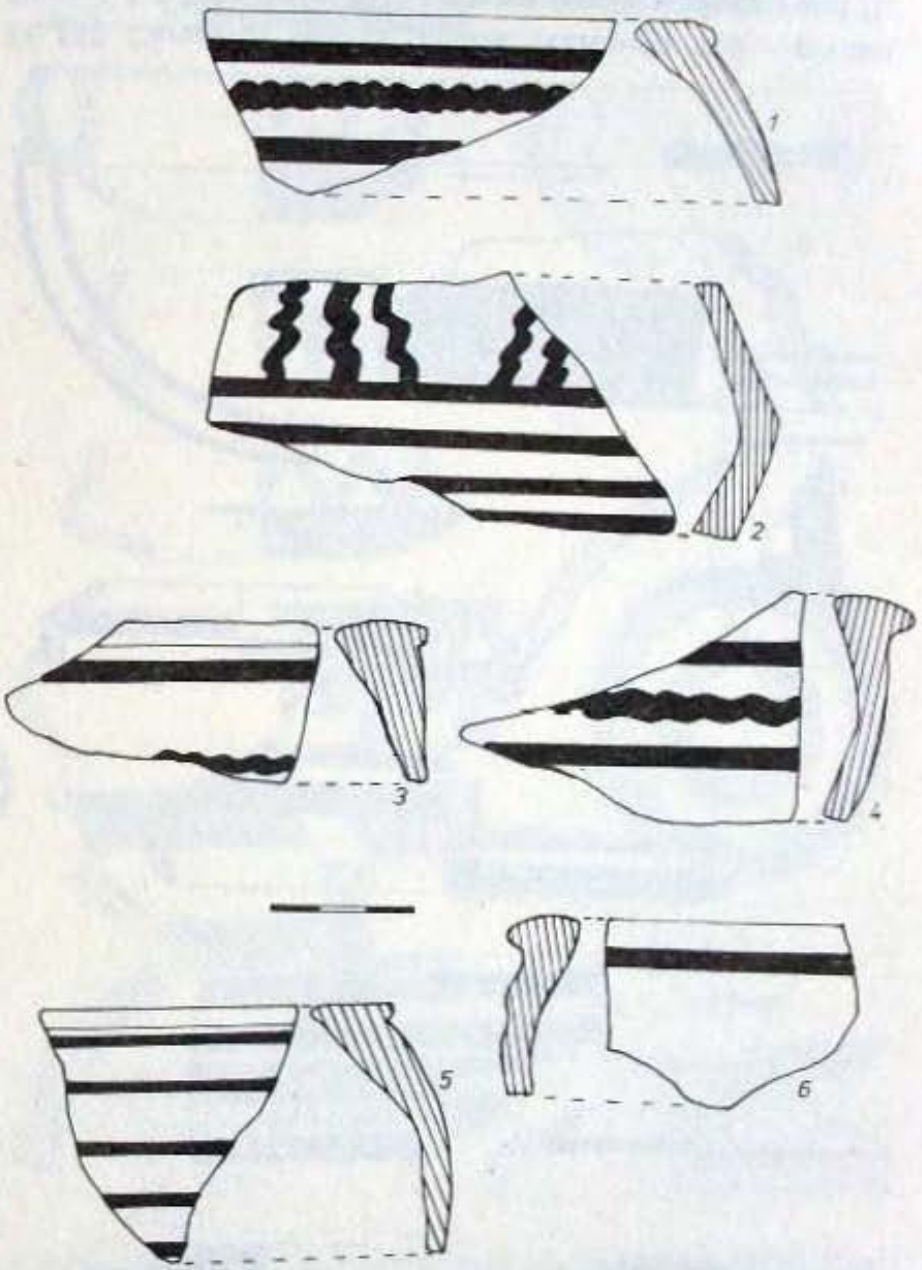

Pl. 158 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-3,5,6 - nivelul IV; Așezare deschisă: 4 - Gr. 4.

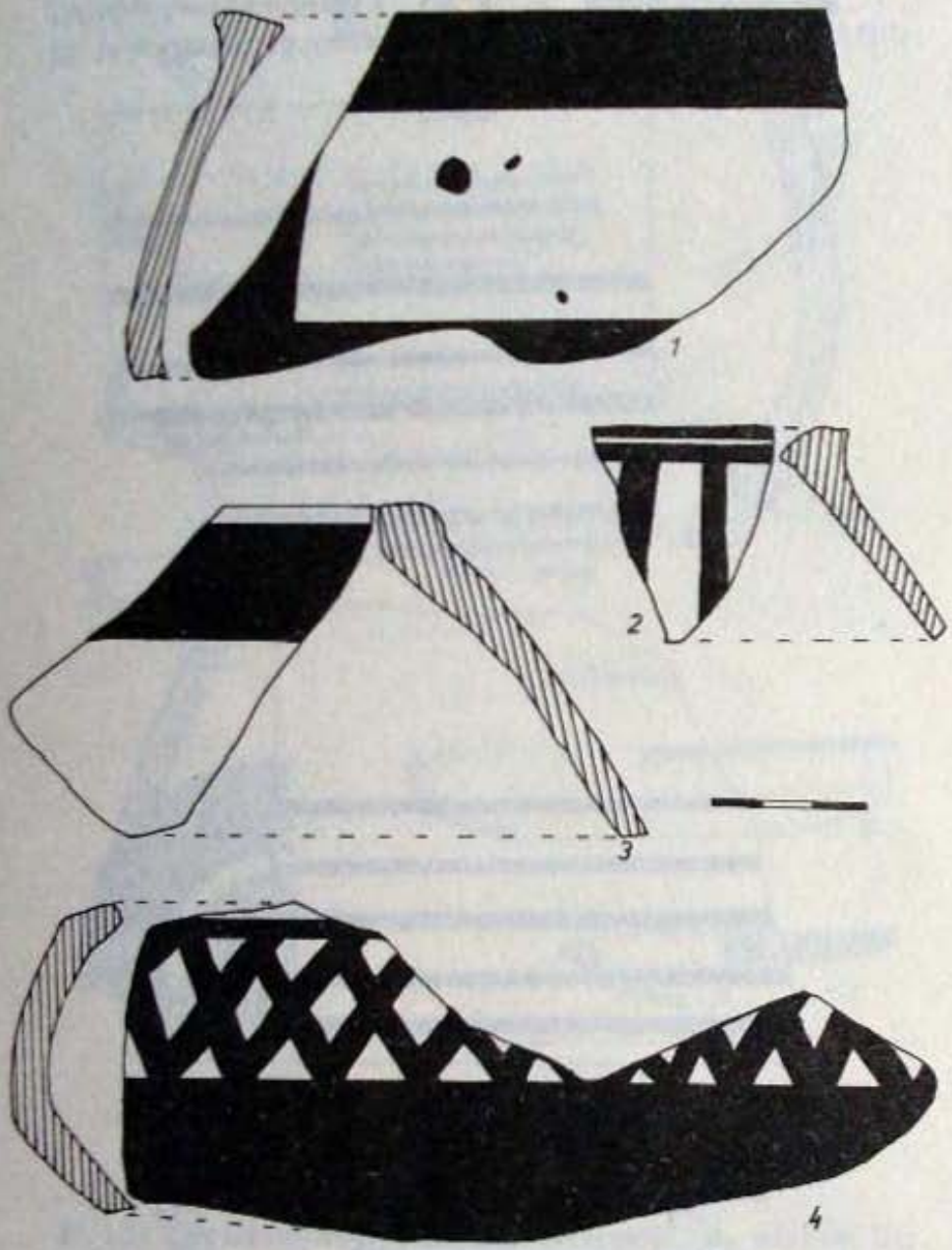

Pl. 159 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2-4 - nivelul IV. Așezare deschisă: 1 - nivelul II.

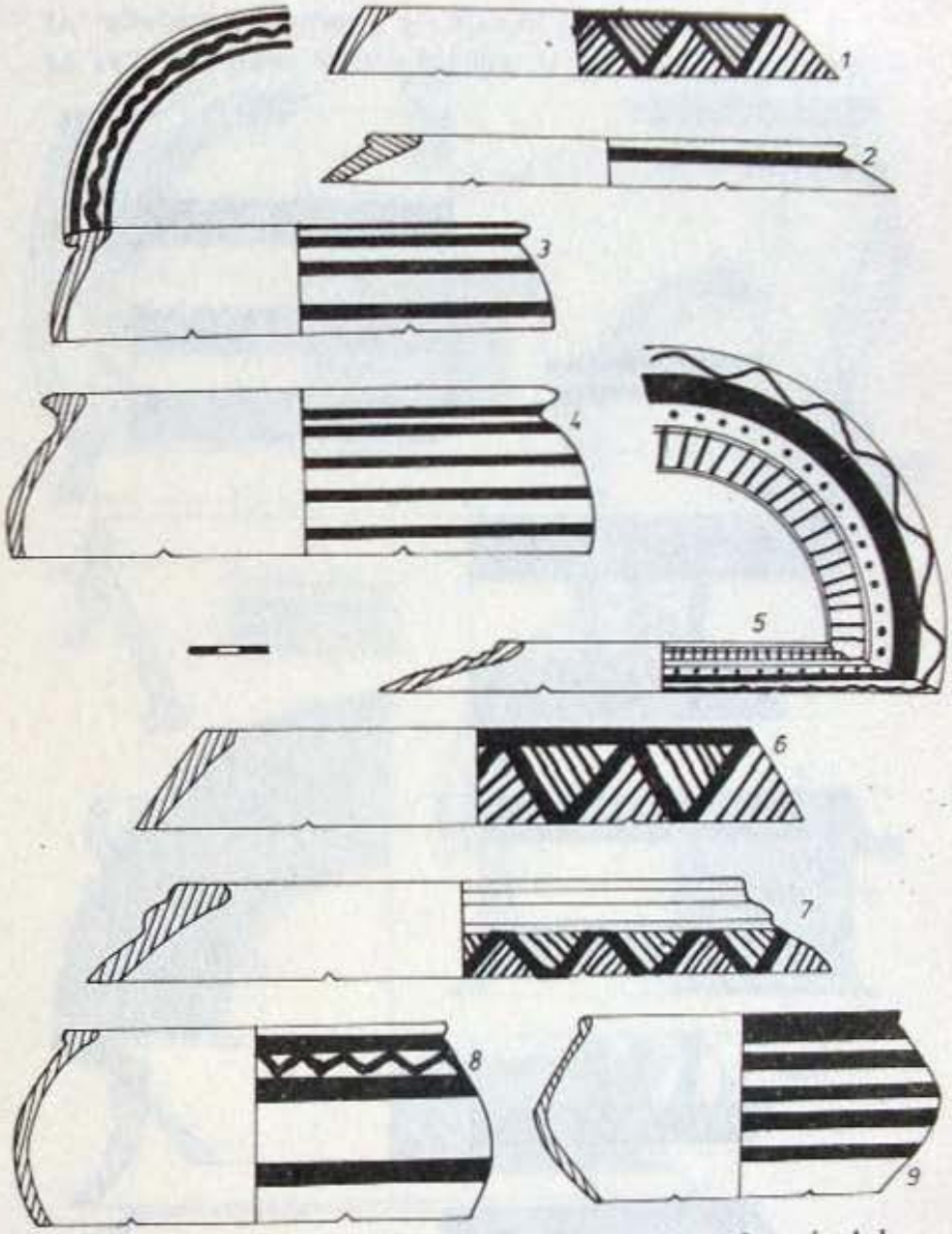

Pl. 160 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 3-6 - nivelul IV. Așezare deschisă: 1,7 - nivelul II; 9 - nivelul III; 2 - Bordei 3; 8 - Gr. 29.

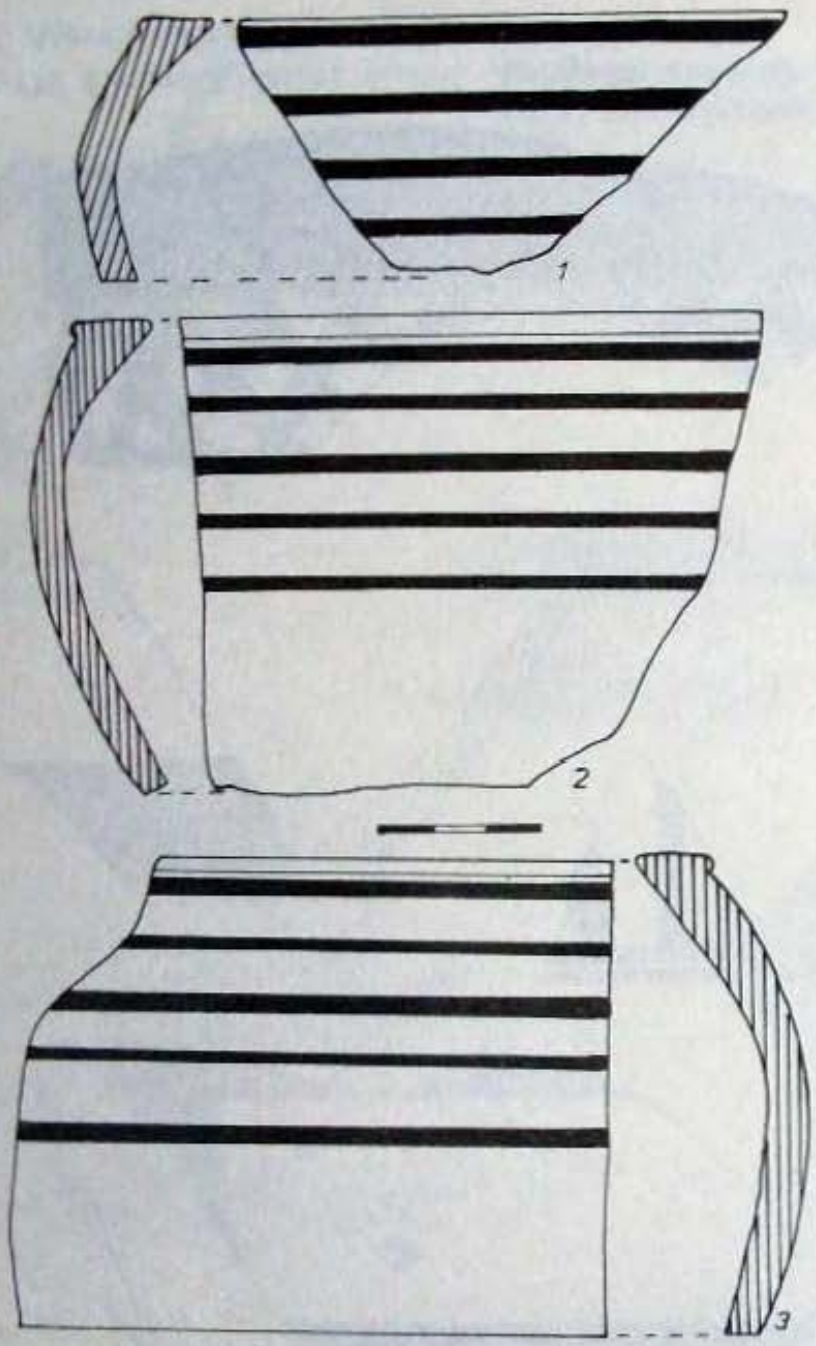

Pl. 161 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,3 - nivelul IV. Aşezare deschisă: 1 - Gr. 4.

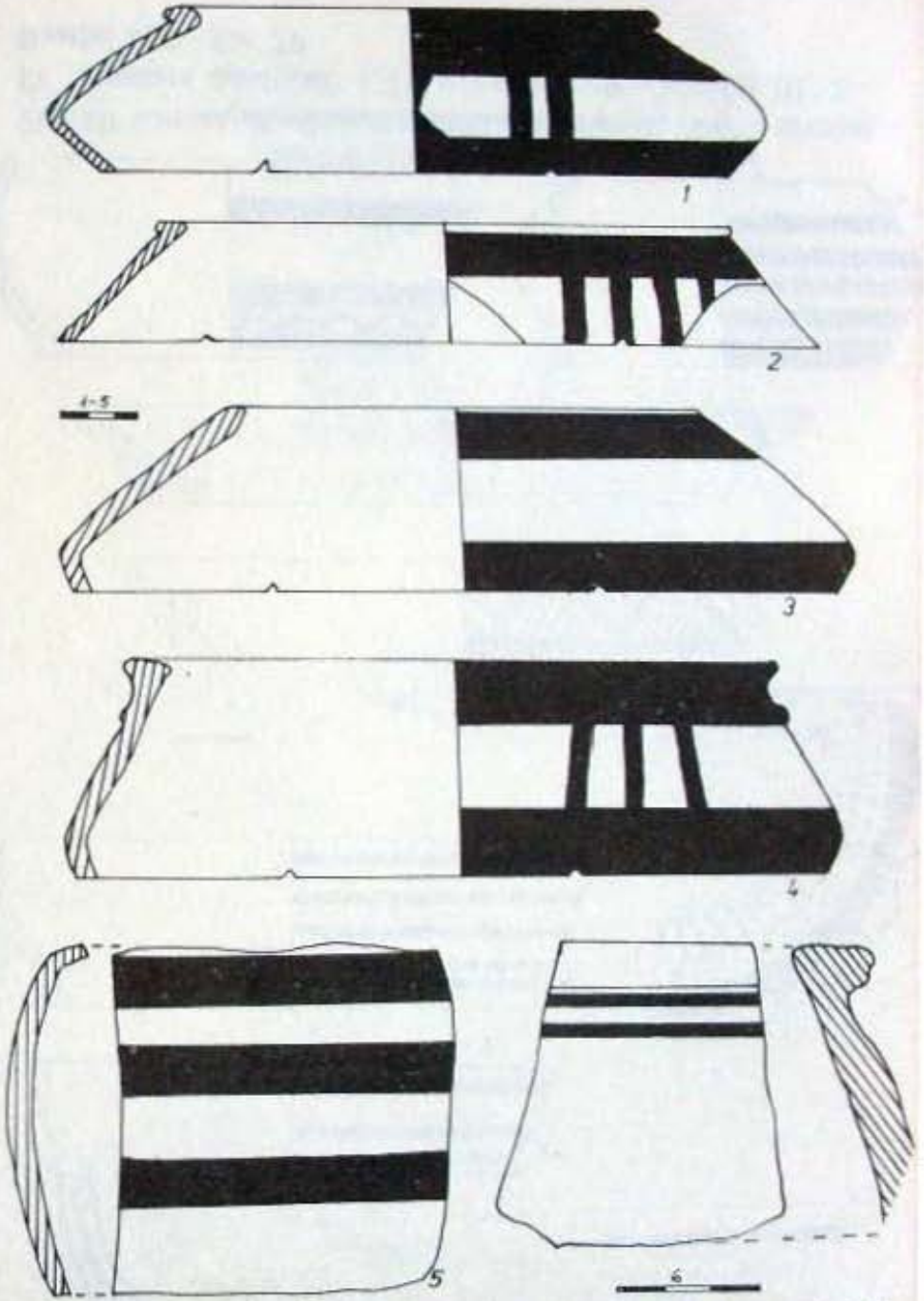

Pl. 162 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 2,4,6 - nivelul IV; Aşezare deschisă: 1,5 - nivelul II; 3 - nivelul III.

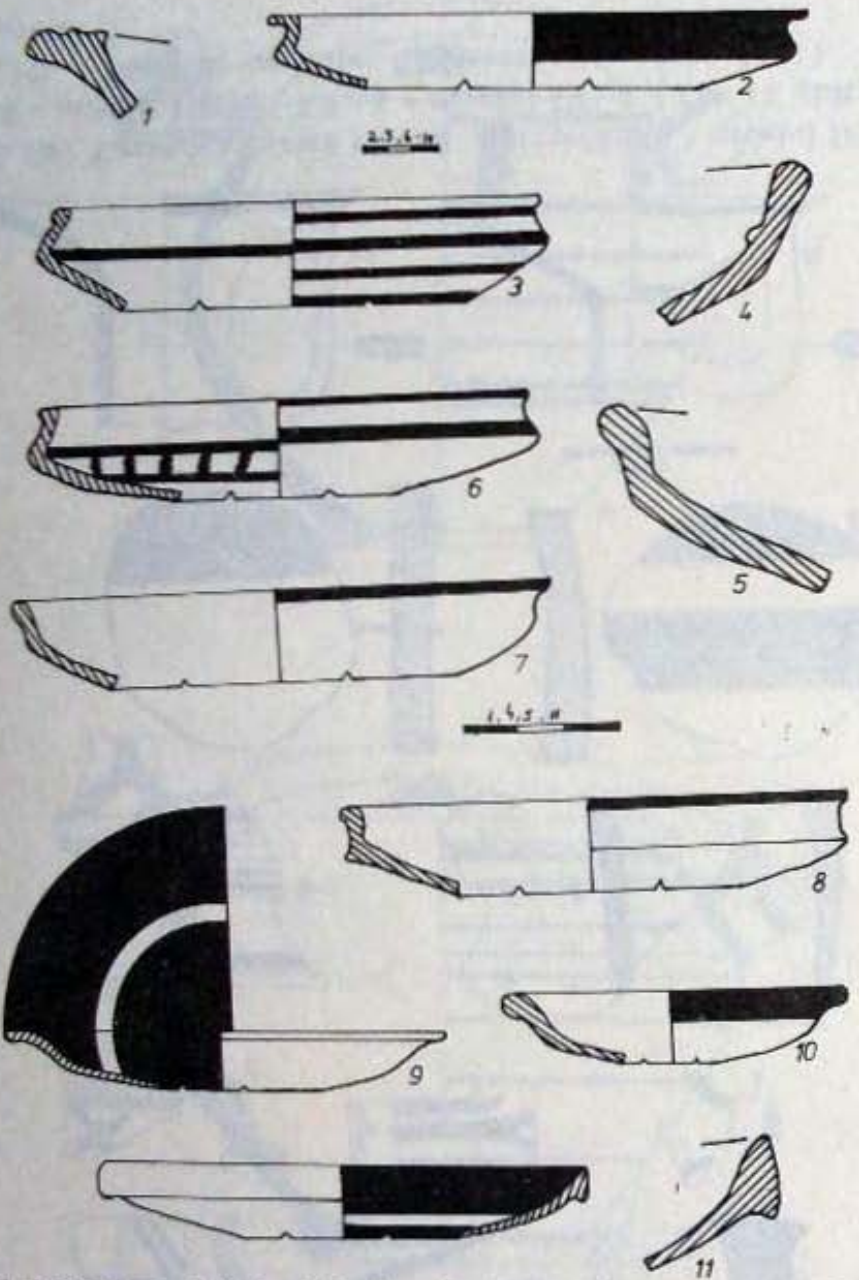

Pl. 163 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1 - nivelul III; 3-5,7,9,10 - nivelul IV. Așezare deschisă: 6,8,11 - nivelul II; 2 - Bordei 3.

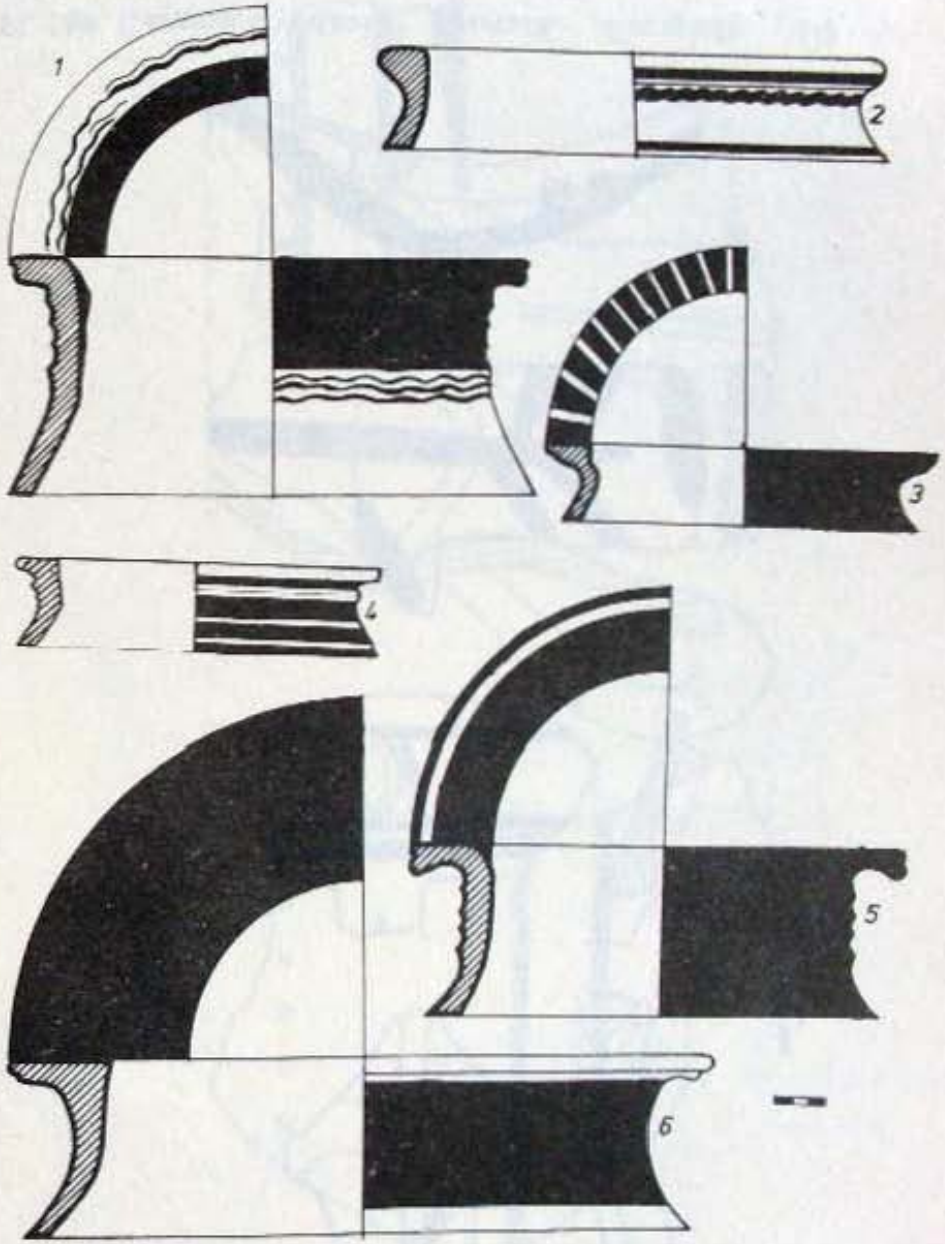

Pl. 164 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-4 - nivelul IV; 5 - Gr. 2; Așezare deschisă: 6 - Bordei 3.

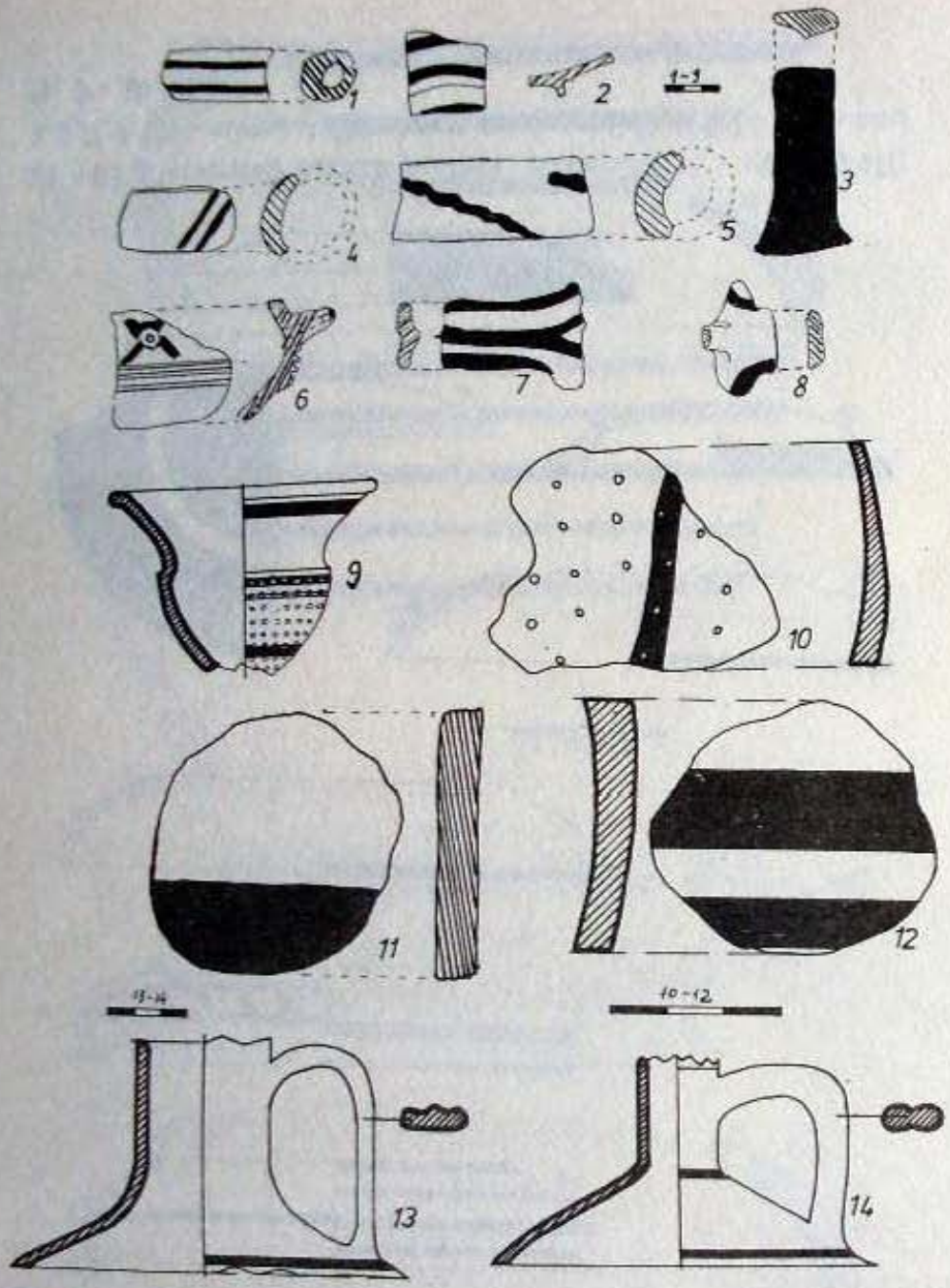

Pl. 165 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 14 - nivelul II; 10 - nivelul III; 2,5-7,9,13 - nivelul IV; 4 - Gr. 18 cult; 8,12 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 1,3,11 - nivelul II.

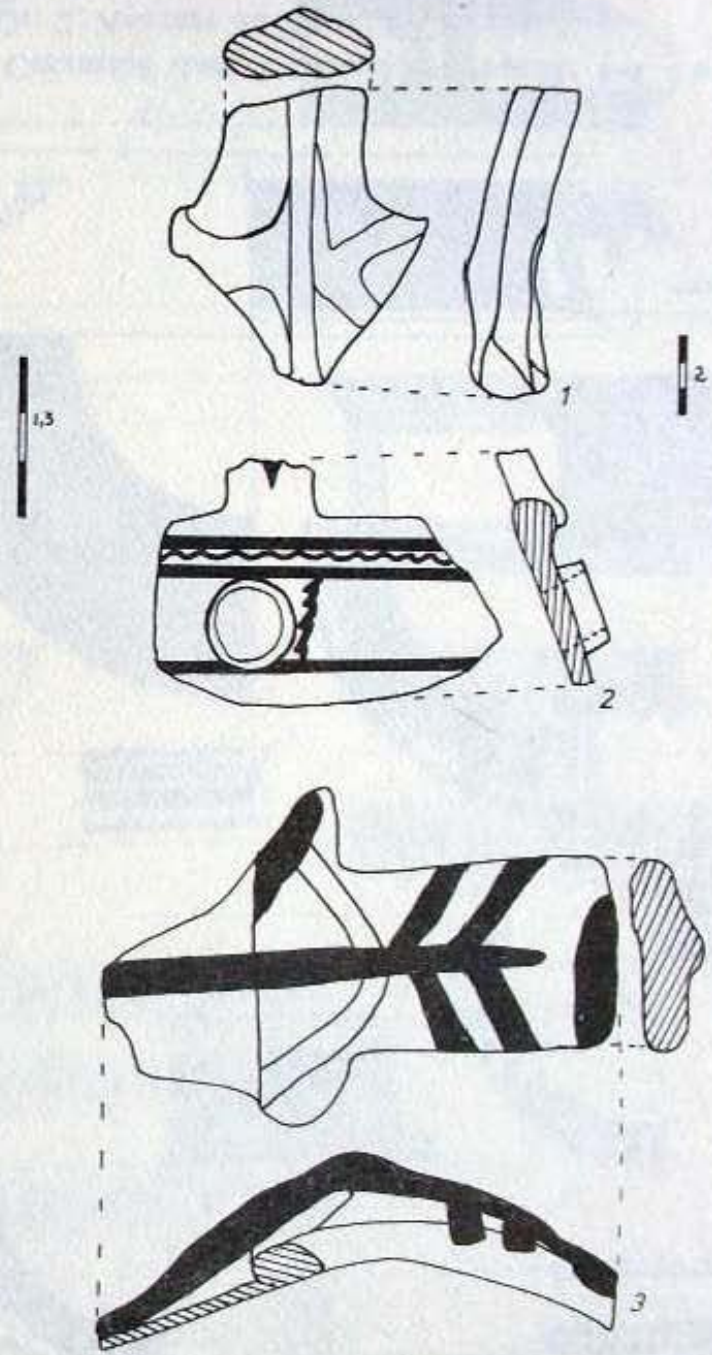

Pl. 166 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1-3 - nivelul IV.

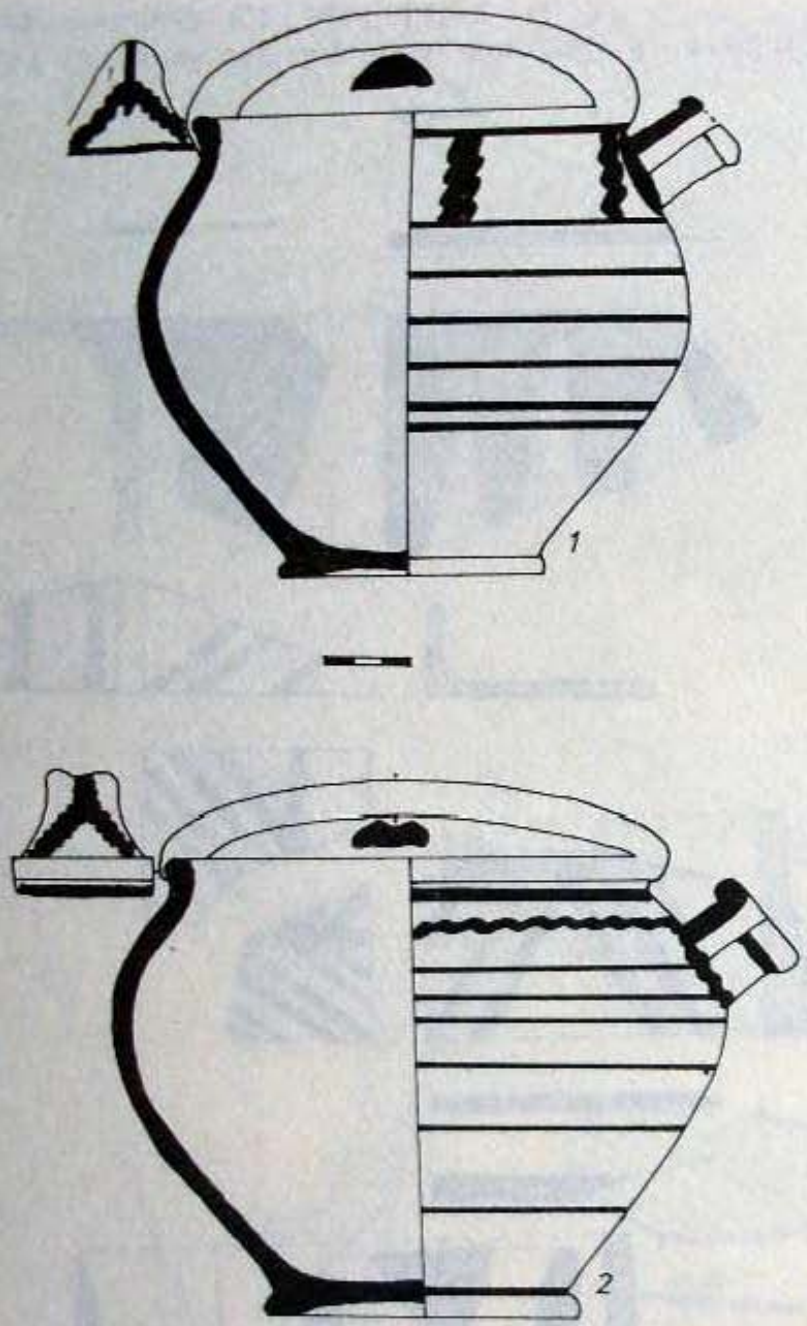

Pl. 167 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 2 - nivelul IV; 1 - locuințã "palat".

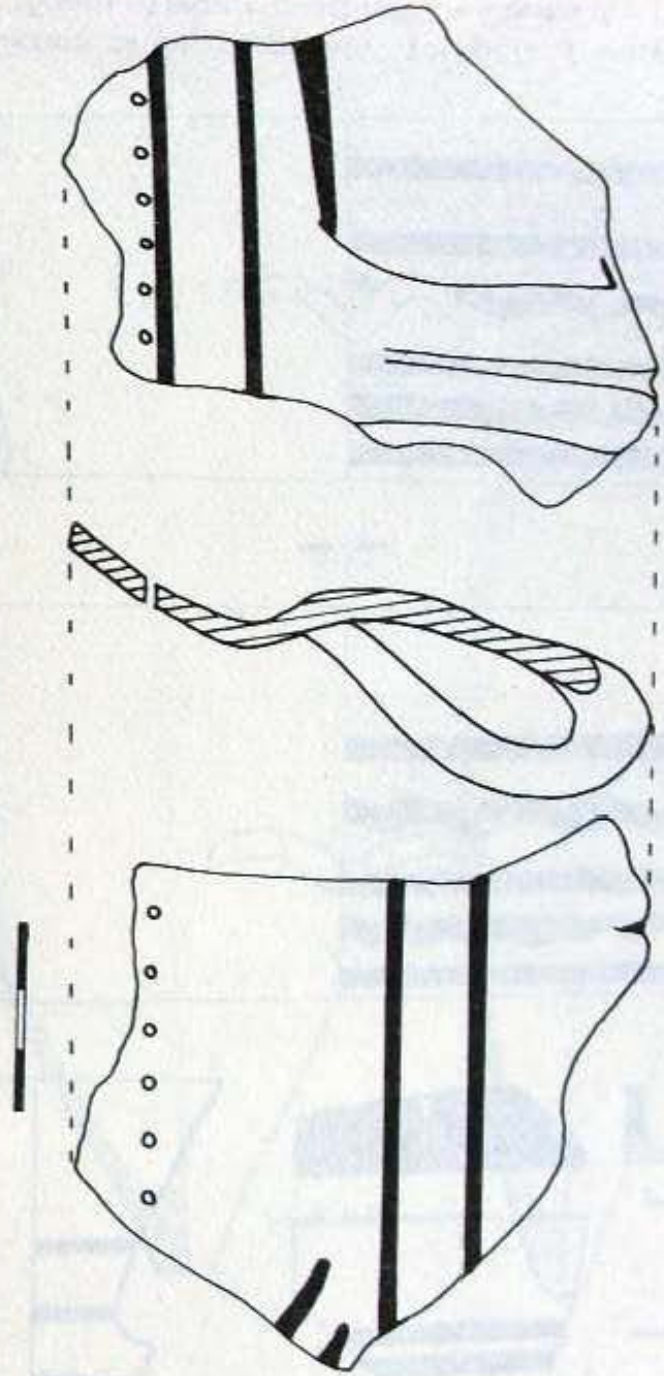

Pl. 168 Ceramicã dacicã pictatã. Acropolã: 1 - nivelul IV.

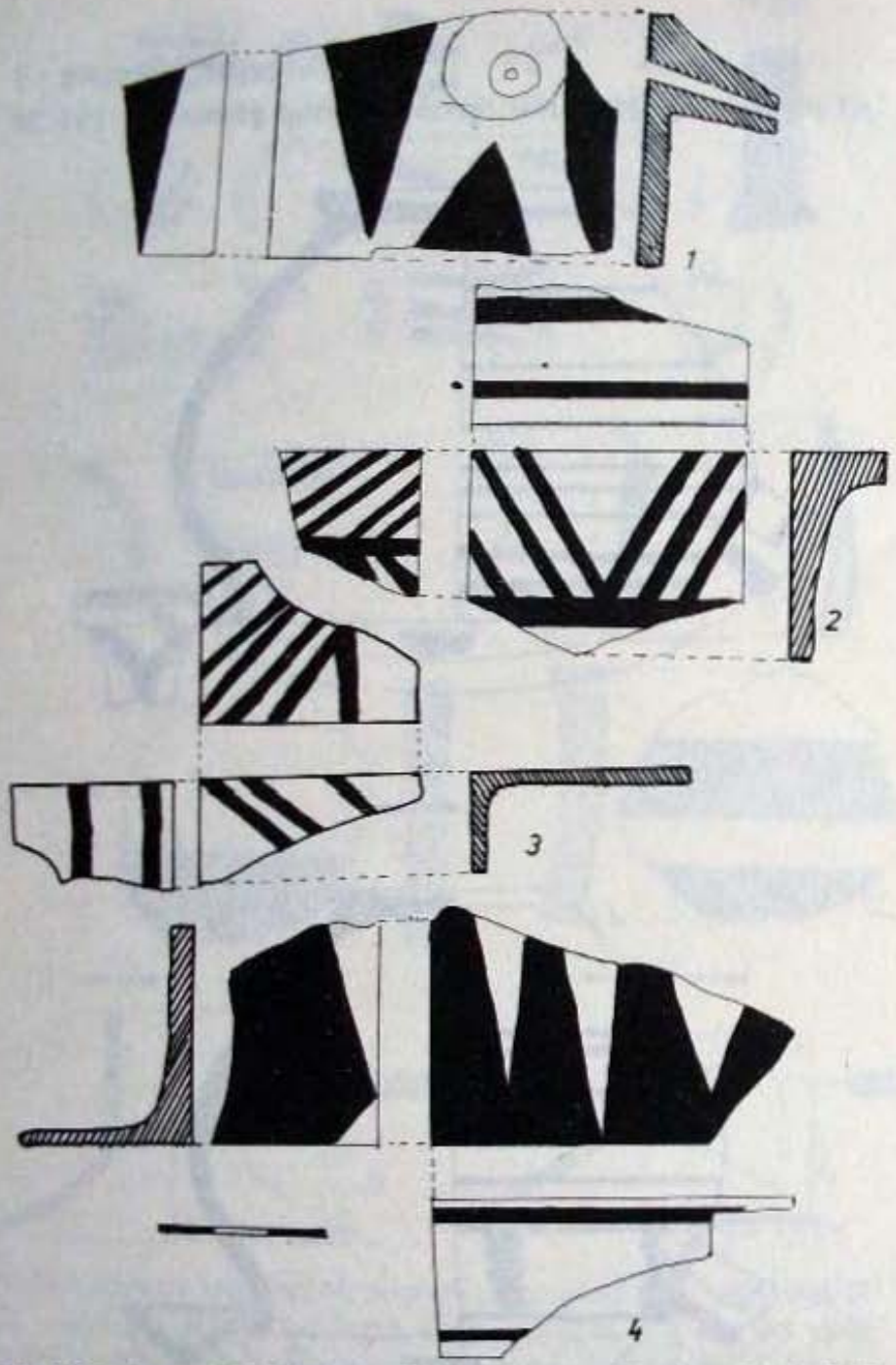

Pl. 169 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 4 - nivelul III. Aşezare deschisă: 1,3 - nivelul II; 2 - Gr. 21.

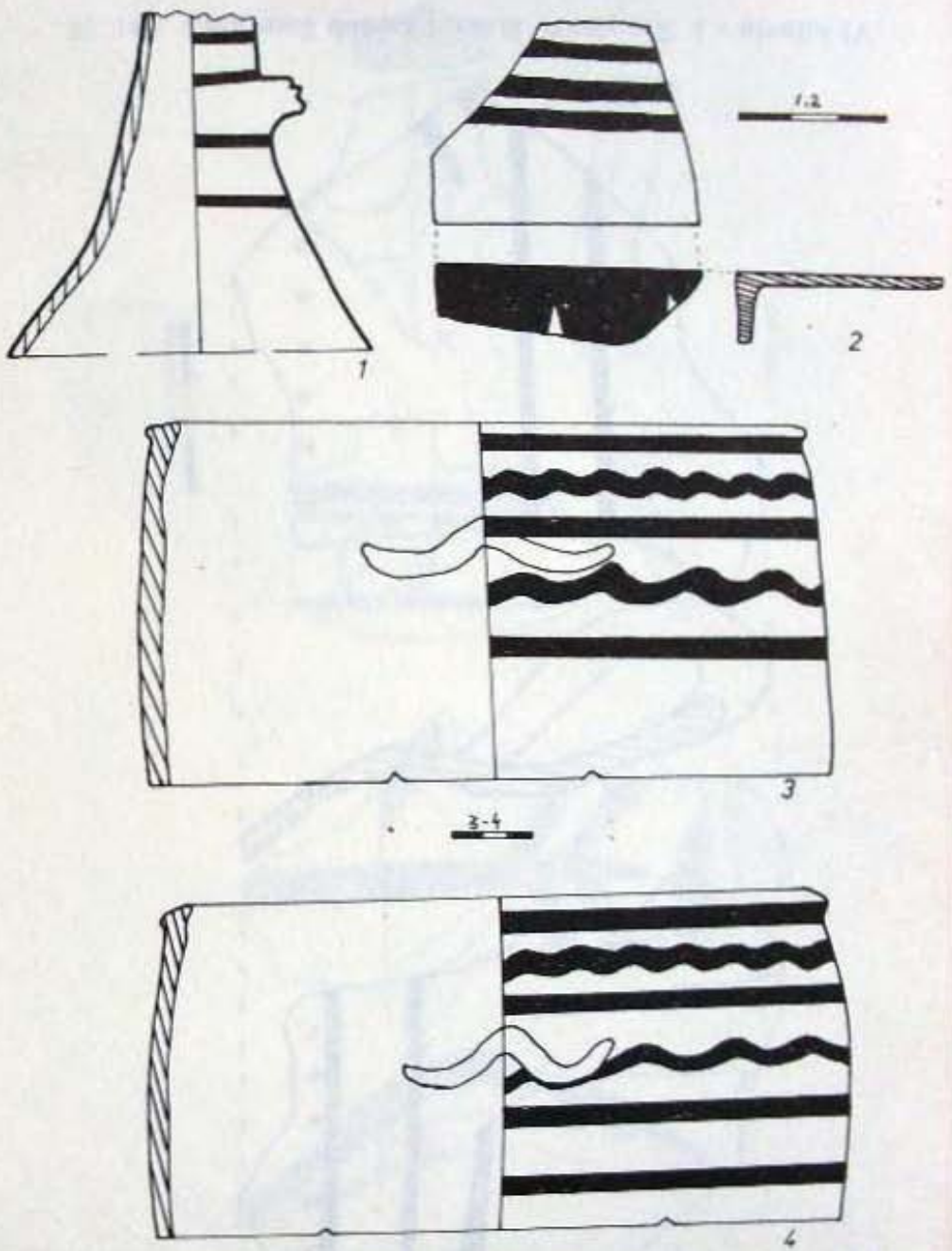

Pl. 170 Ceramică dacică pictată. Acropolă: 1 - nivelul IV; 3,4 - Gr. 18 cult. Aşezare deschisă: 2 - Bordei 3.

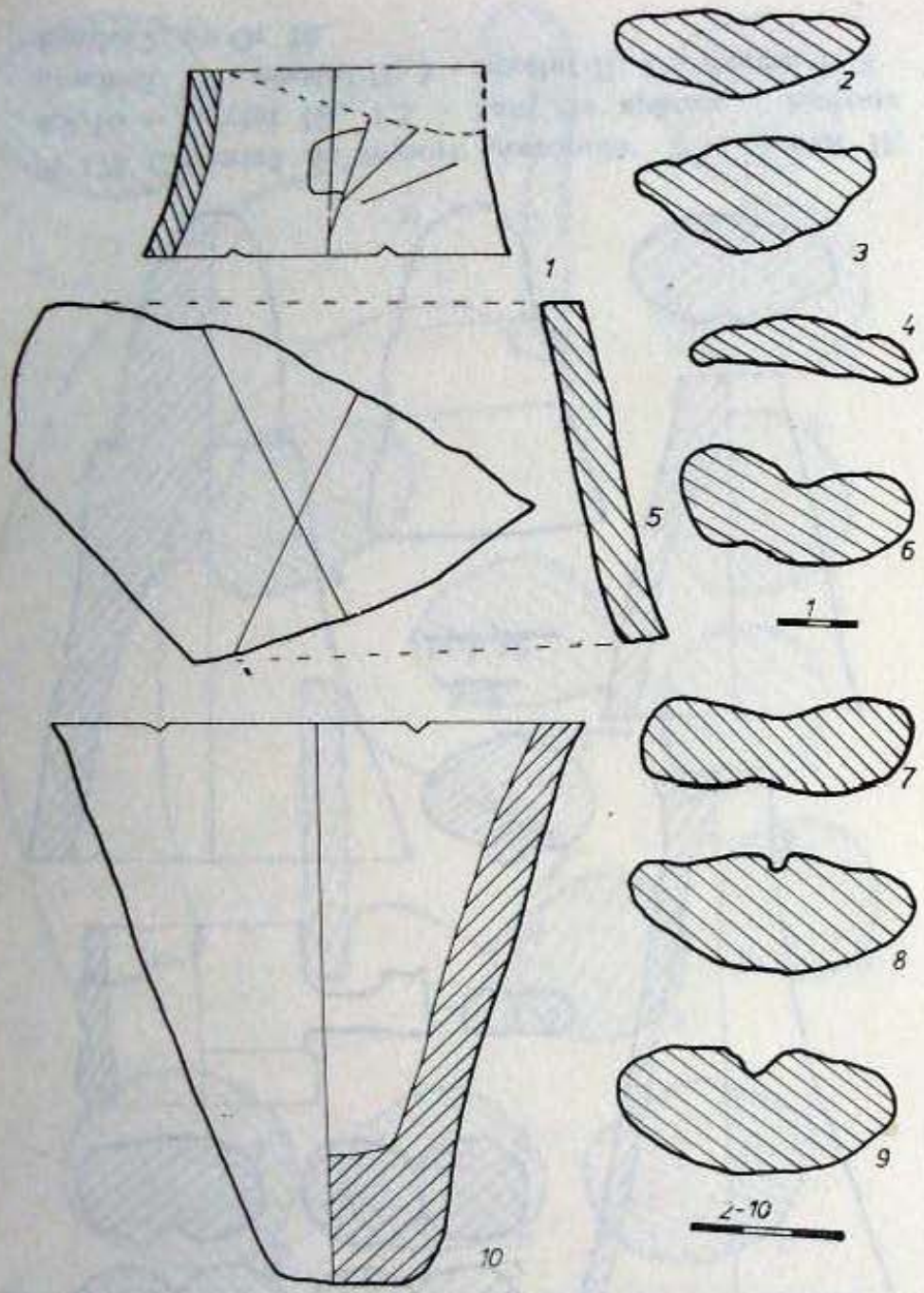

Pl. 171 Ceramicã de import. Acropolã: 10 - nivelul III; 1-5,8,9 - nivelul IV; Aşezare deschisã: 7 - nivelul III.

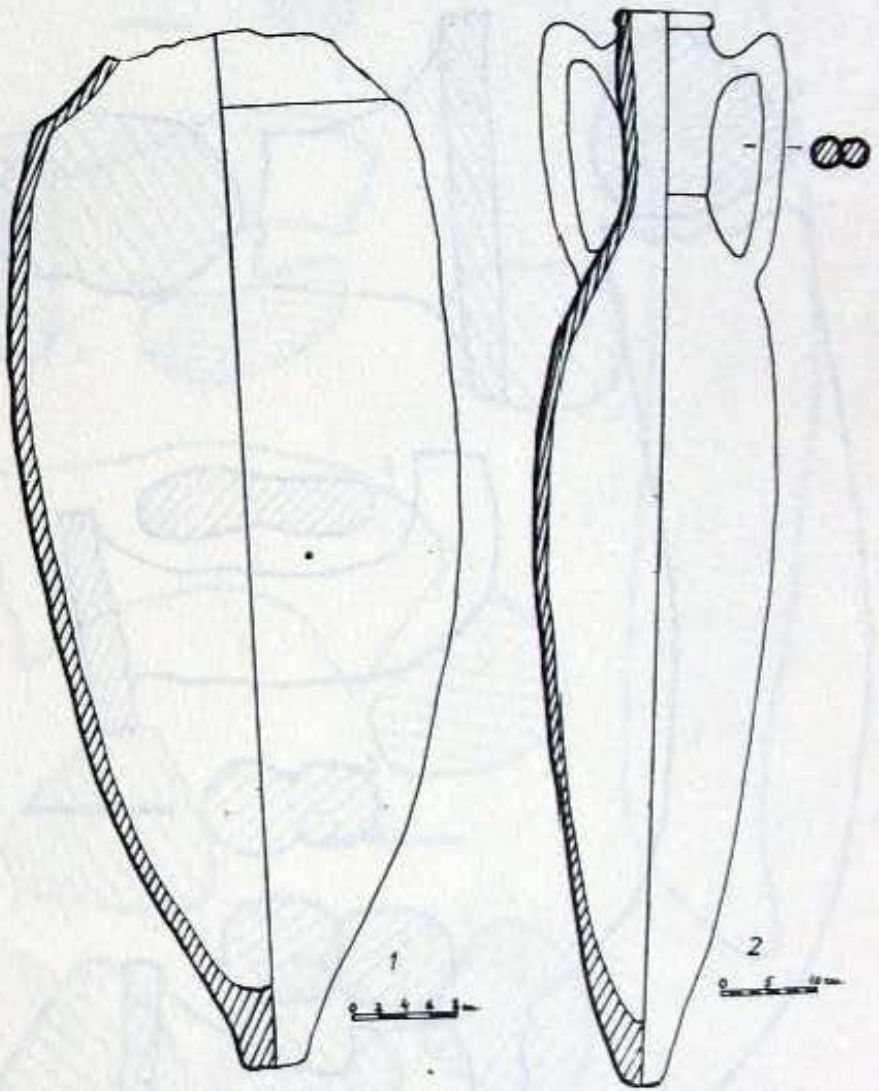

Pl. 172 Ceramicã de import. Acropolã: 1,2 - nivelul III.

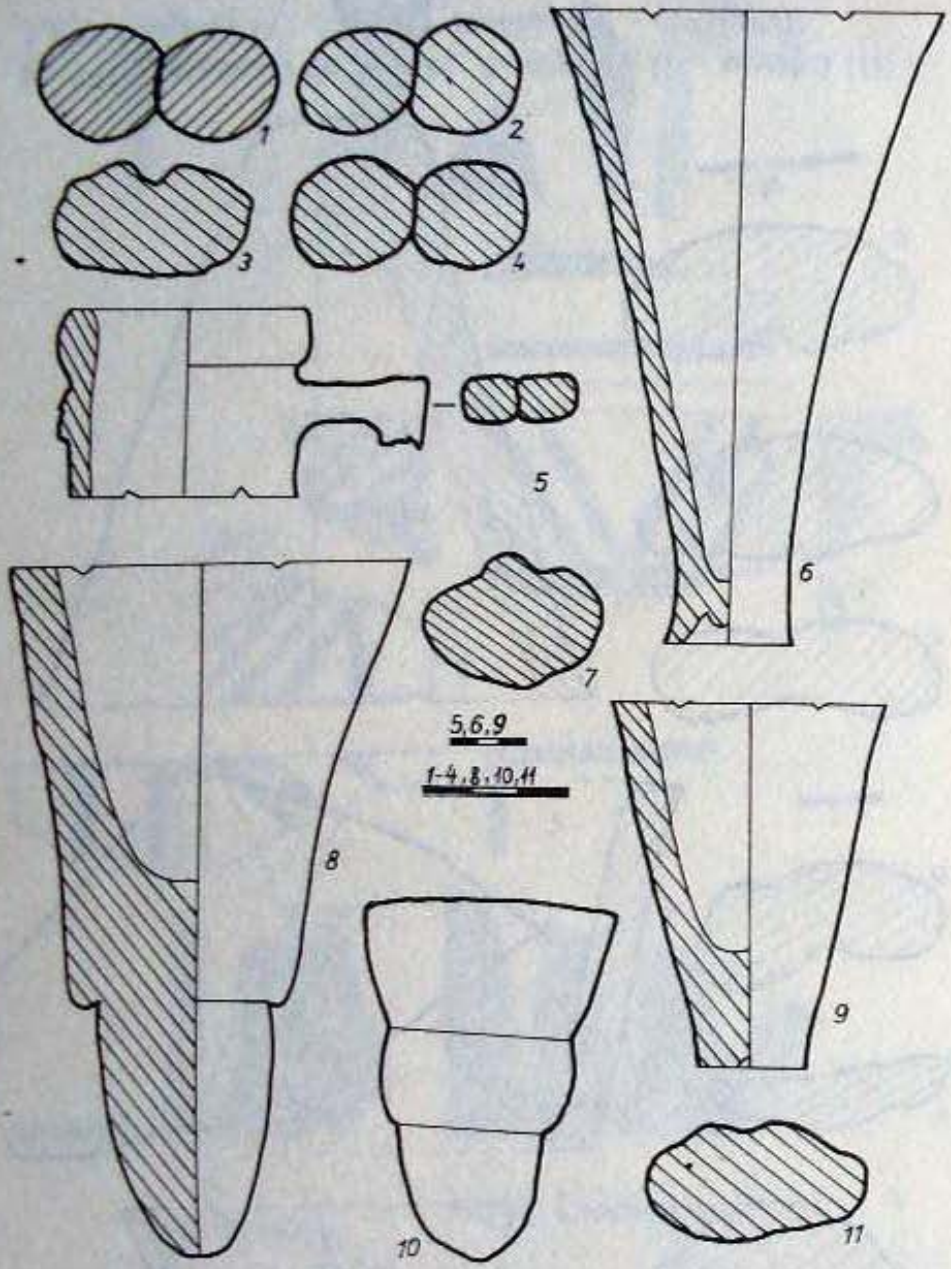

Pl. 173 Ceramicã de import. Acropolã: 7 - nivelul II; 4,9,10 - nivelul III; 1,5 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 11 - nivelul II; 3 - nivelul II; 2 - Bordei 1; 8 - Bordei 2; 6 - Gr. 20.

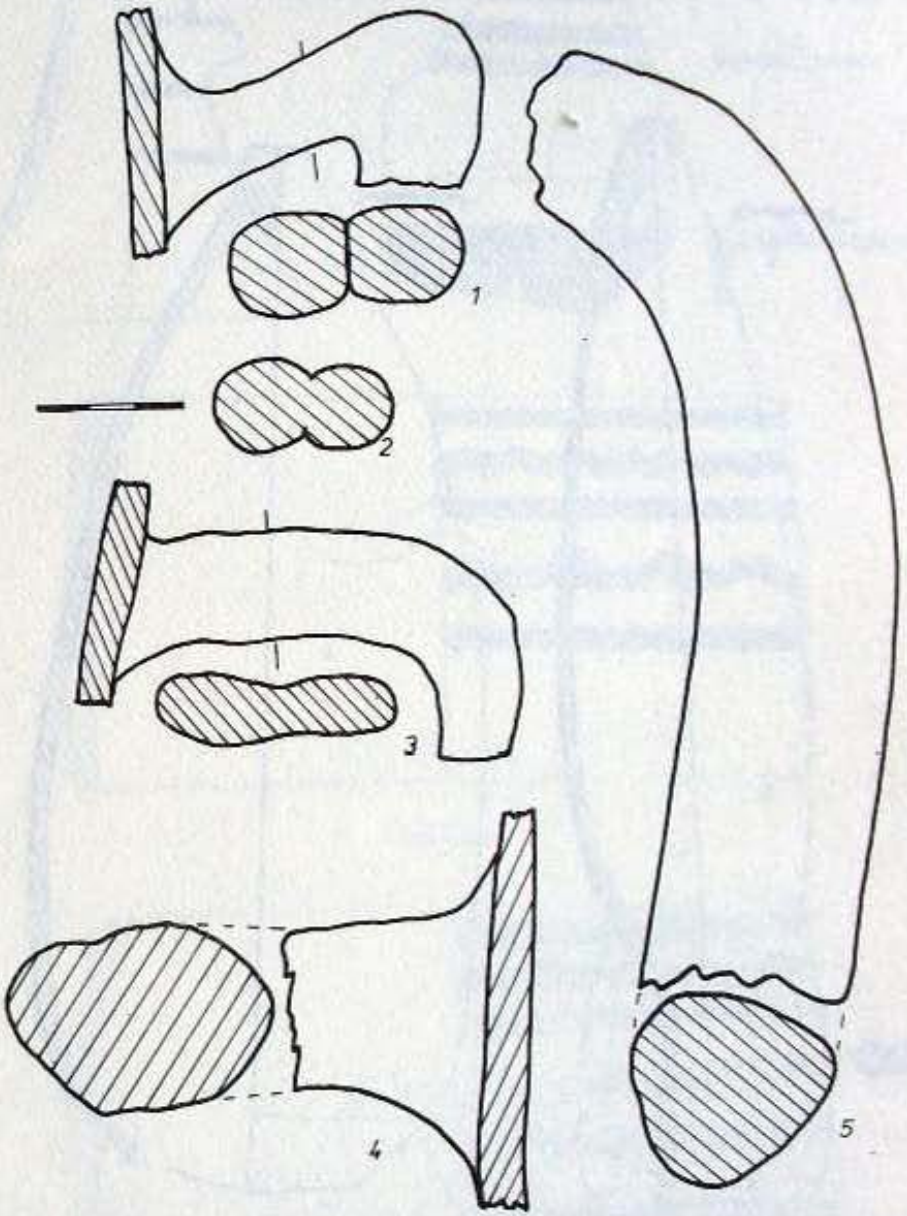

Pl. 174 Ceramicã de import. Acropolã: 2 - nivelul III; 3,5 - nivelul IV; Așezare deschisã: 1 - nivelul II, 4 - nivelul III.

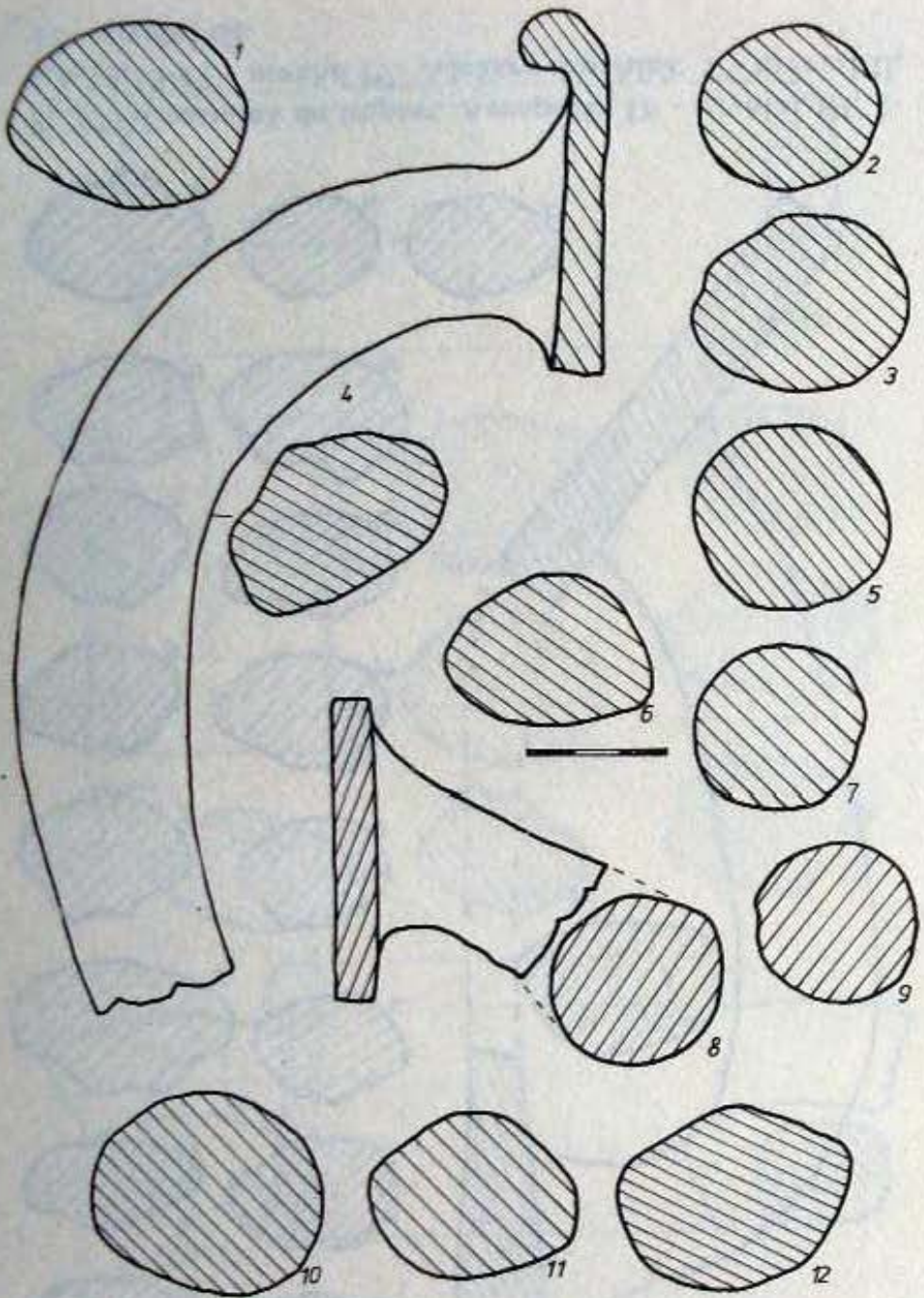

Pl. 175 Ceramică de import. Acropolă: 5,11 - nivelul III; 1-4,7,9,10 - nivelul IV; Așezare deschisă: 8 - nivelul II; 6 - Gr. 3.

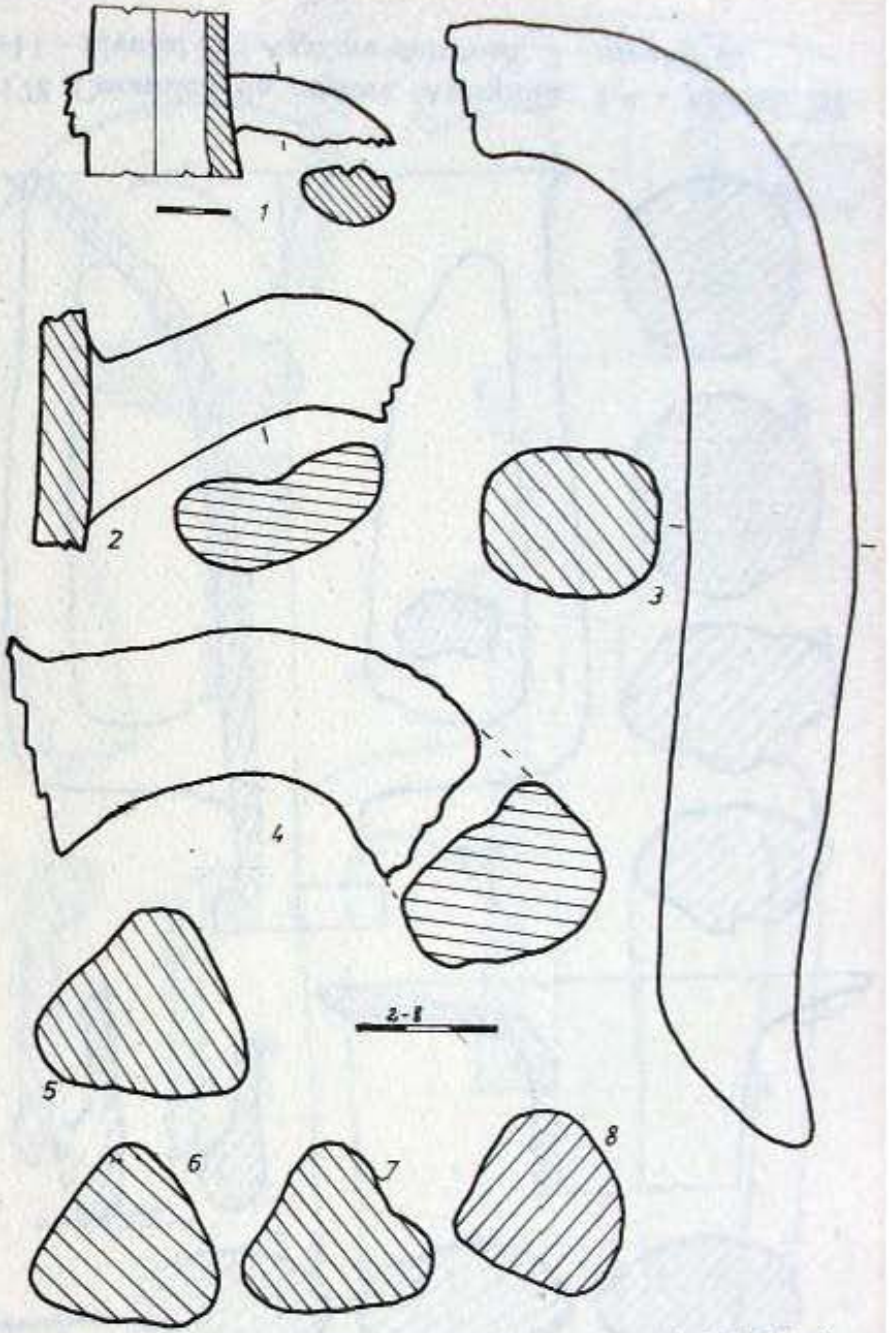

Pl. 176 Ceramică de import. Acropolă: 7 - nivelul II; 6 - nivelul III; 1,5,8 - nivelul IV. Așezare deschisă: 3 - nivelul II; 4 - Bordei 2; 2 - Gr. 3.

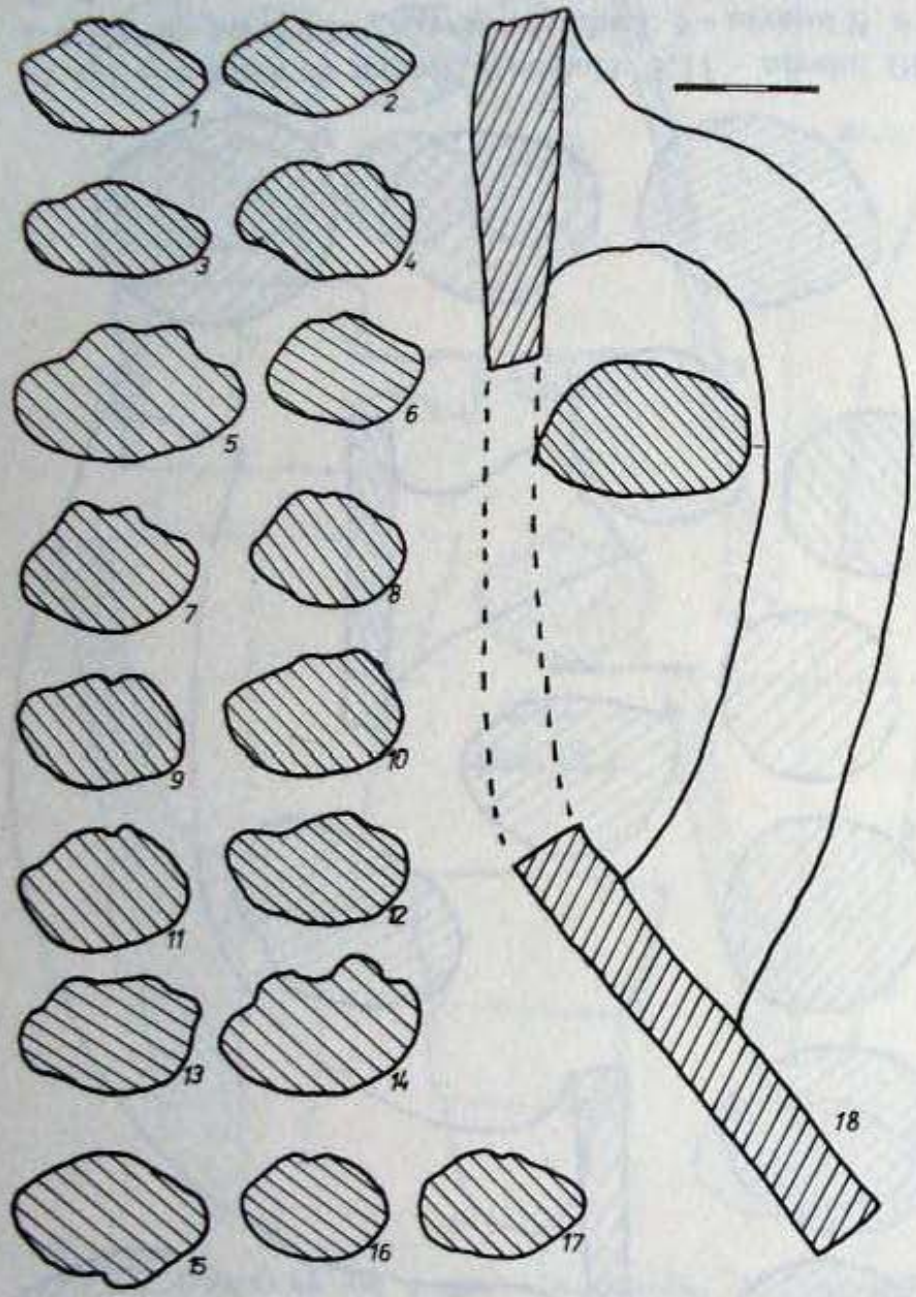

Pl. 177 Ceramică de import. Acropolă: 18 - nivelul III; 1-4,6-11,13-17 - nivelul IV. Așezare deschisă: 5 - nivelul II; 12 - nivelul III.

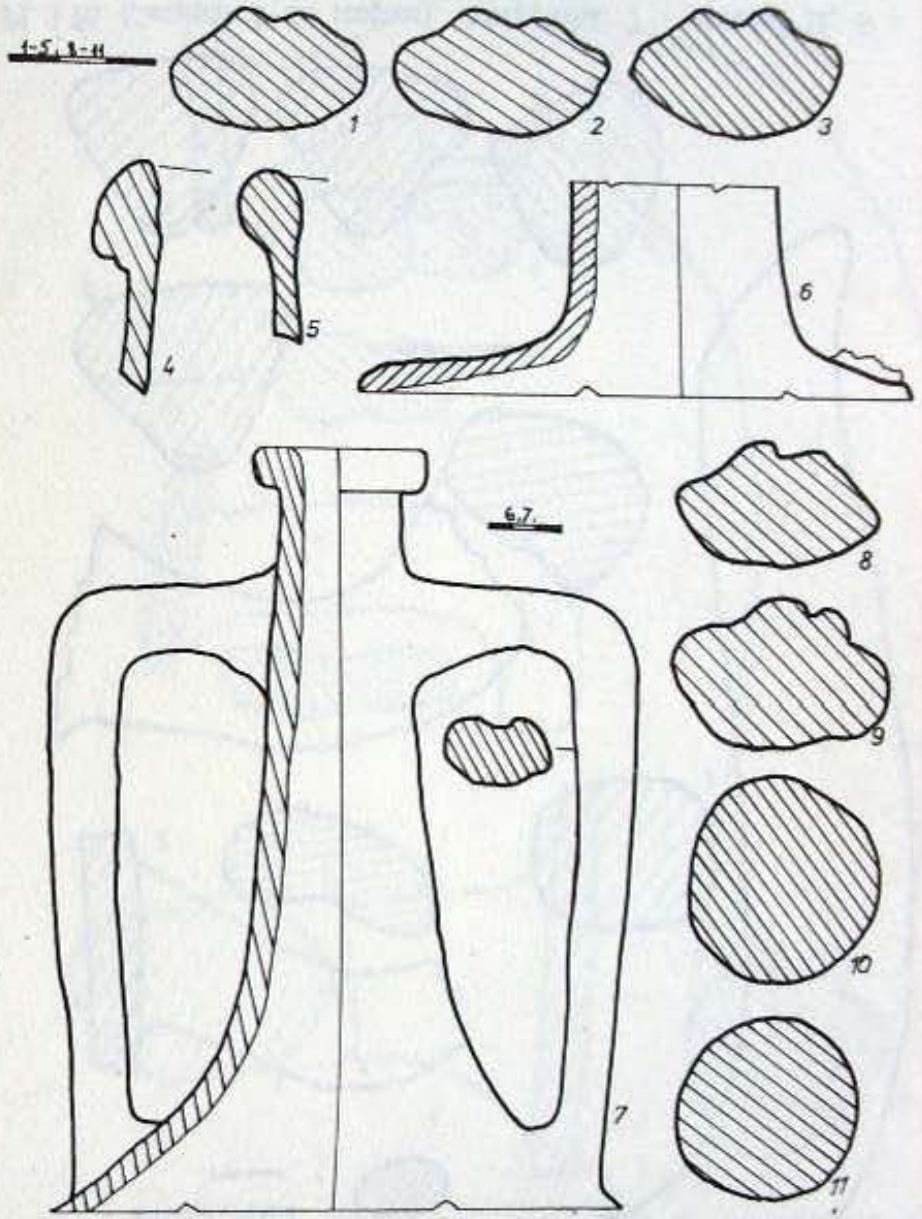

Pl. 178 Ceramică de import. Acropolă: 1,4 - nivelul III; 3,5-11 - nivelul IV; Așezare deschisă: 2 - nivelul III.

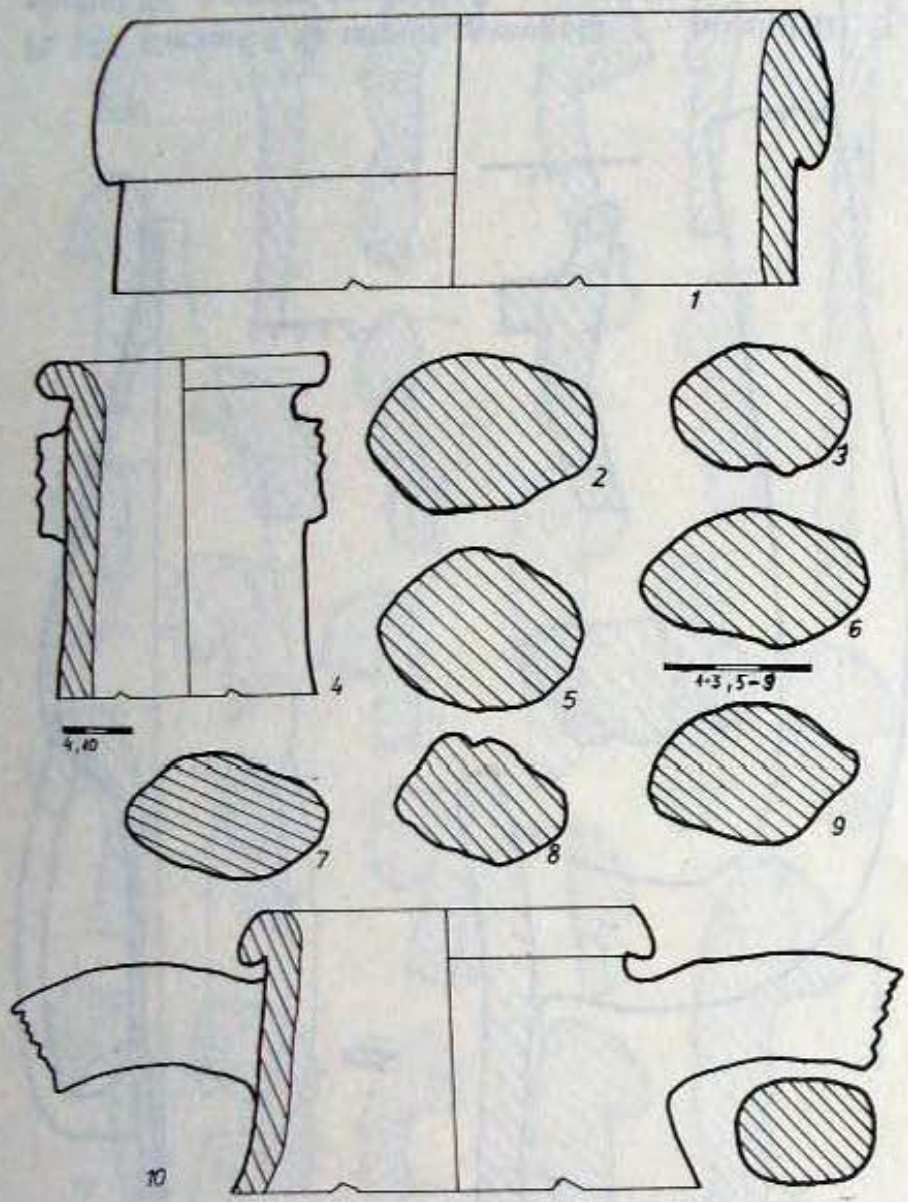

Pl. 179 Ceramicã de import. Acropolã: 10 - nivelul III; 3,6-9 - nivelul IV; 2 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 1 - nivelul II; 4 - Gr. 2; 5 - Gr. 3.

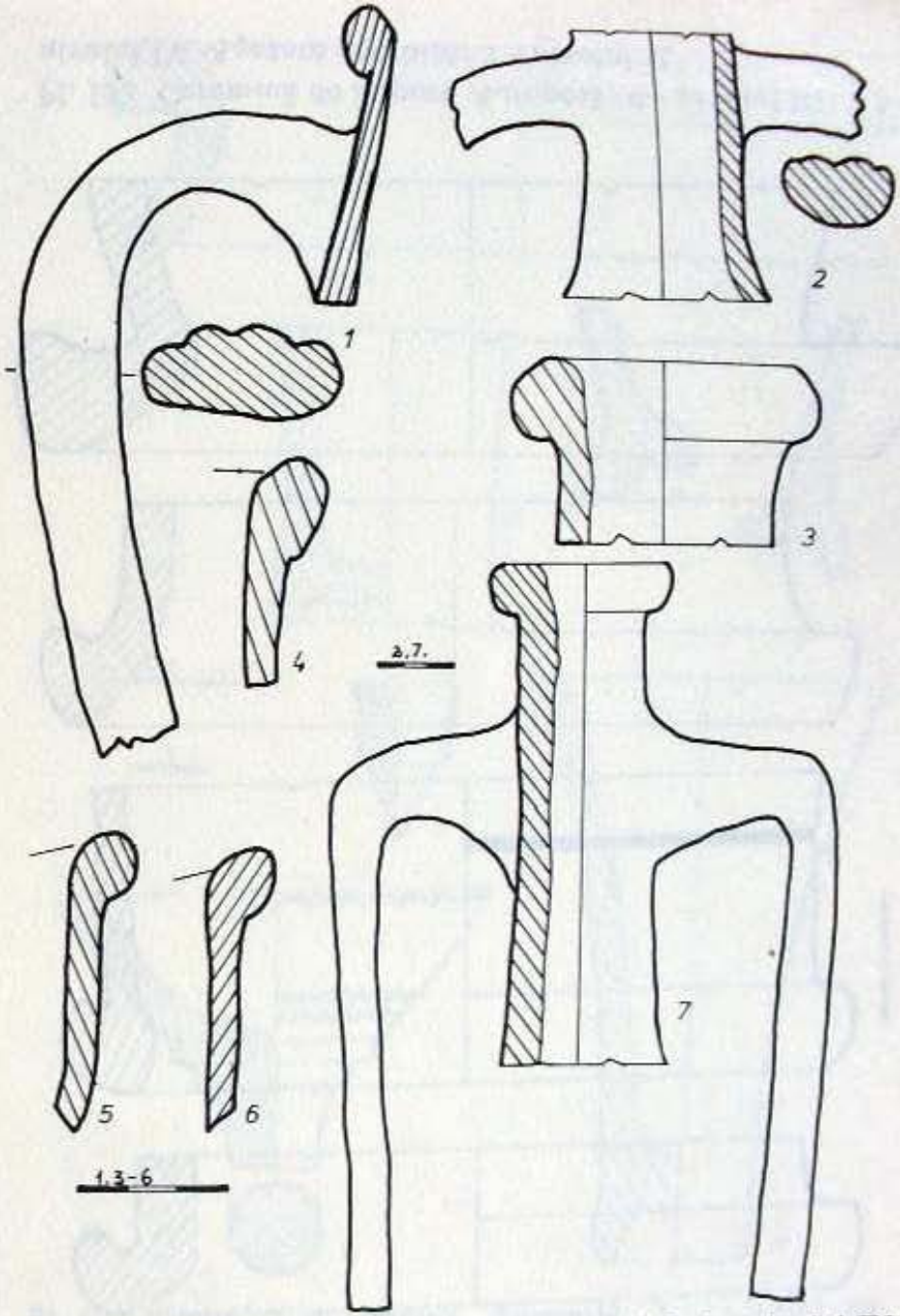

Pl. 180 Ceramicã de import. Acropolã: 1,3,4 - nivelul IV; Așezare deschisă: 5 - nivelul II; 2,6 - Bordei 3; 7 - Gr. 10.

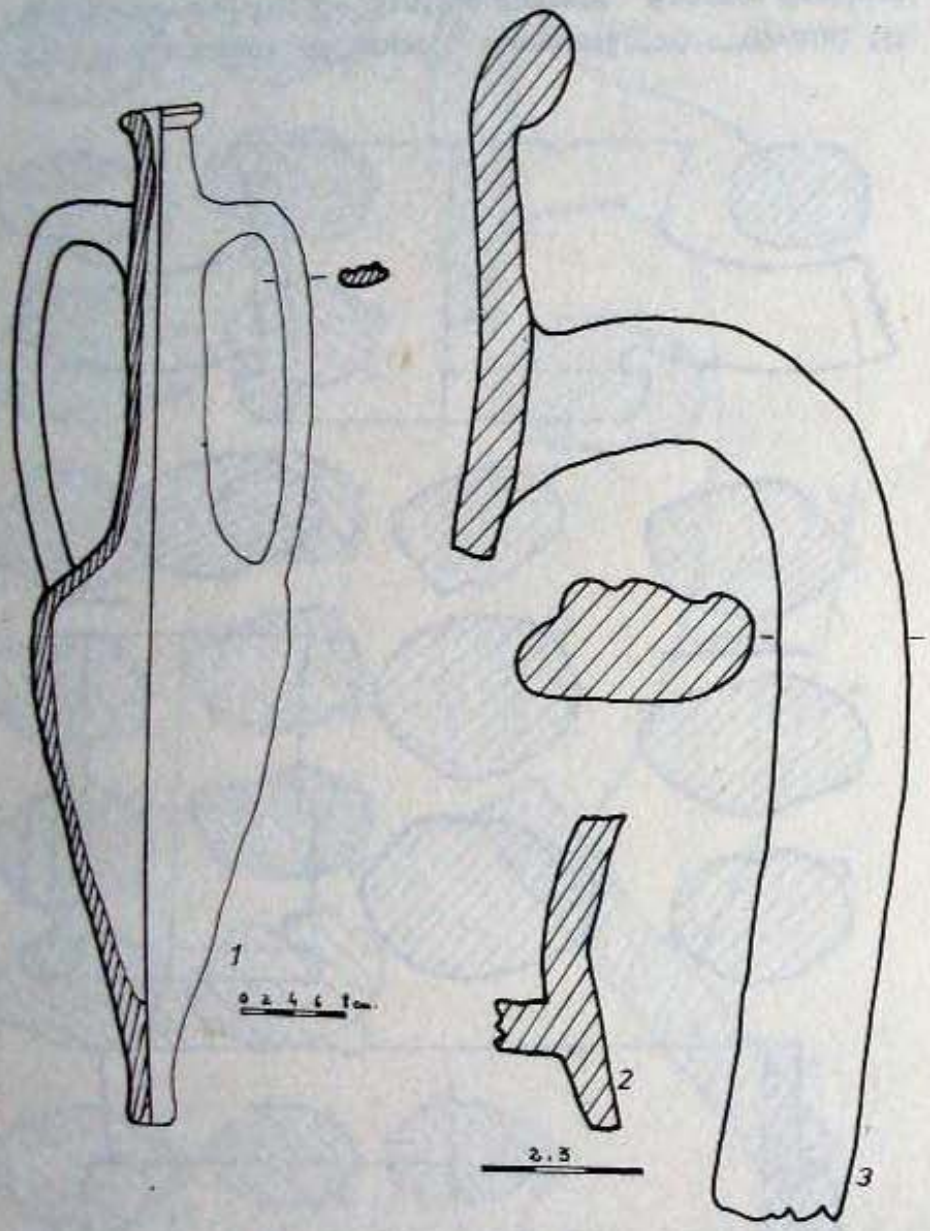

Pl. 181 Ceramică de import. Acropolă: 1 - nivelul III; 3 - nivelul IV. Aşezare deschisă: 2 - nivelul III.

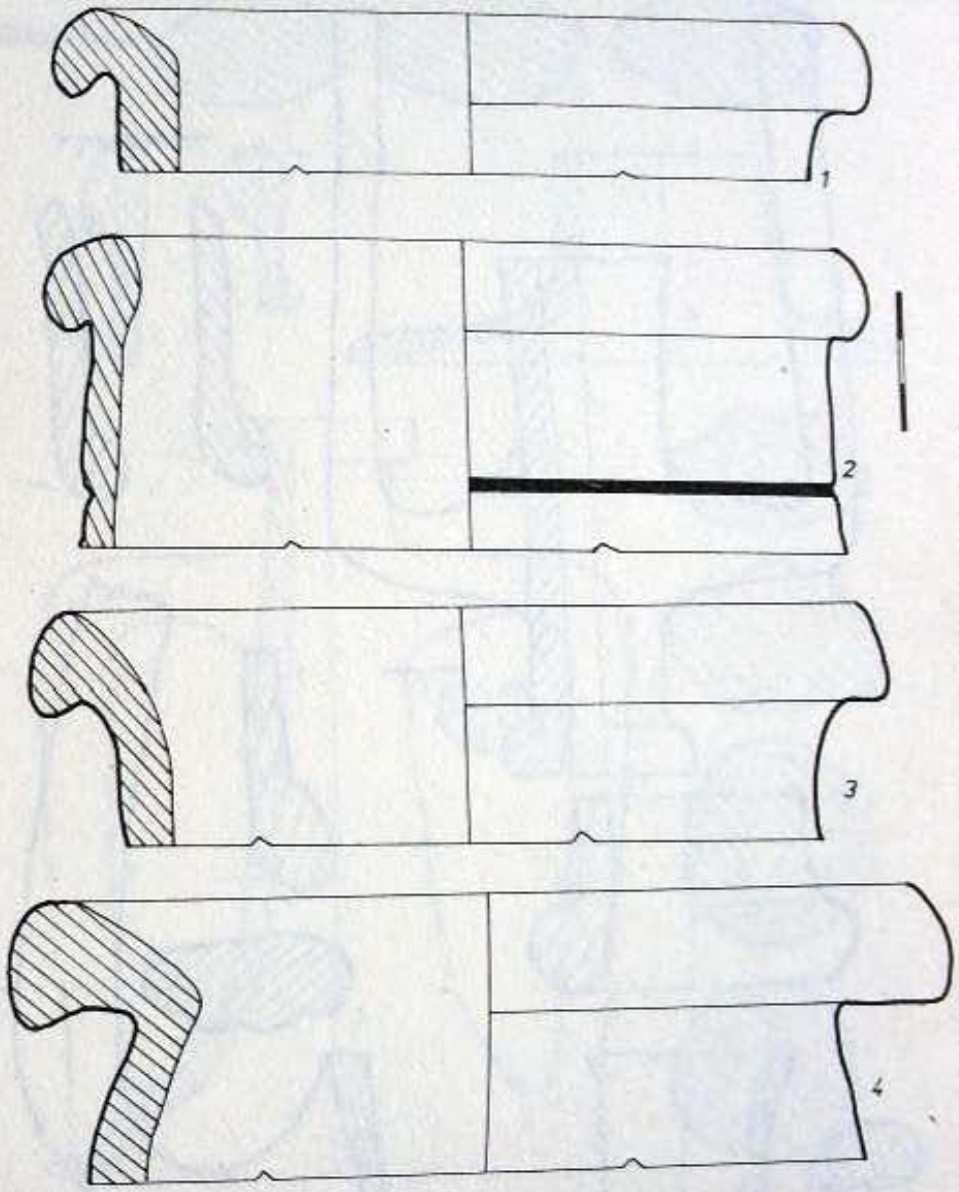

Pl. 182 Ceramică de import. Acropolă: 4 - nivelul III; 1,3 - nivelul IV. Aşezare deschisă: 2 - nivelul II.

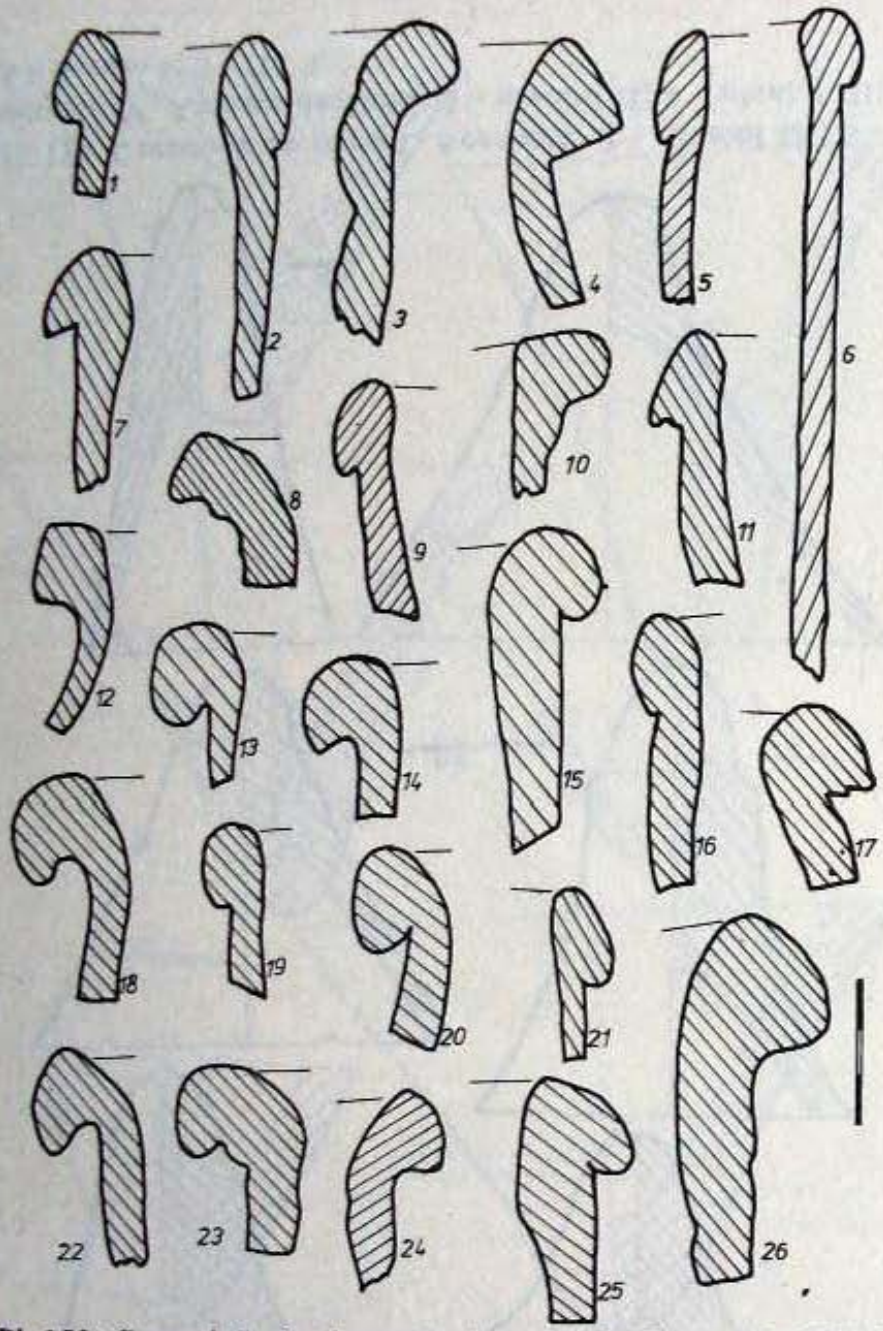

Pl. 183 Ceramicã de import. Acropolã: 26 - nivelul I; 4,6,11,15,16,23 - nivelul III; 1-3,9,10,12-14,17-21,25 - nivelul IV; 5 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 7 - nivelul II.

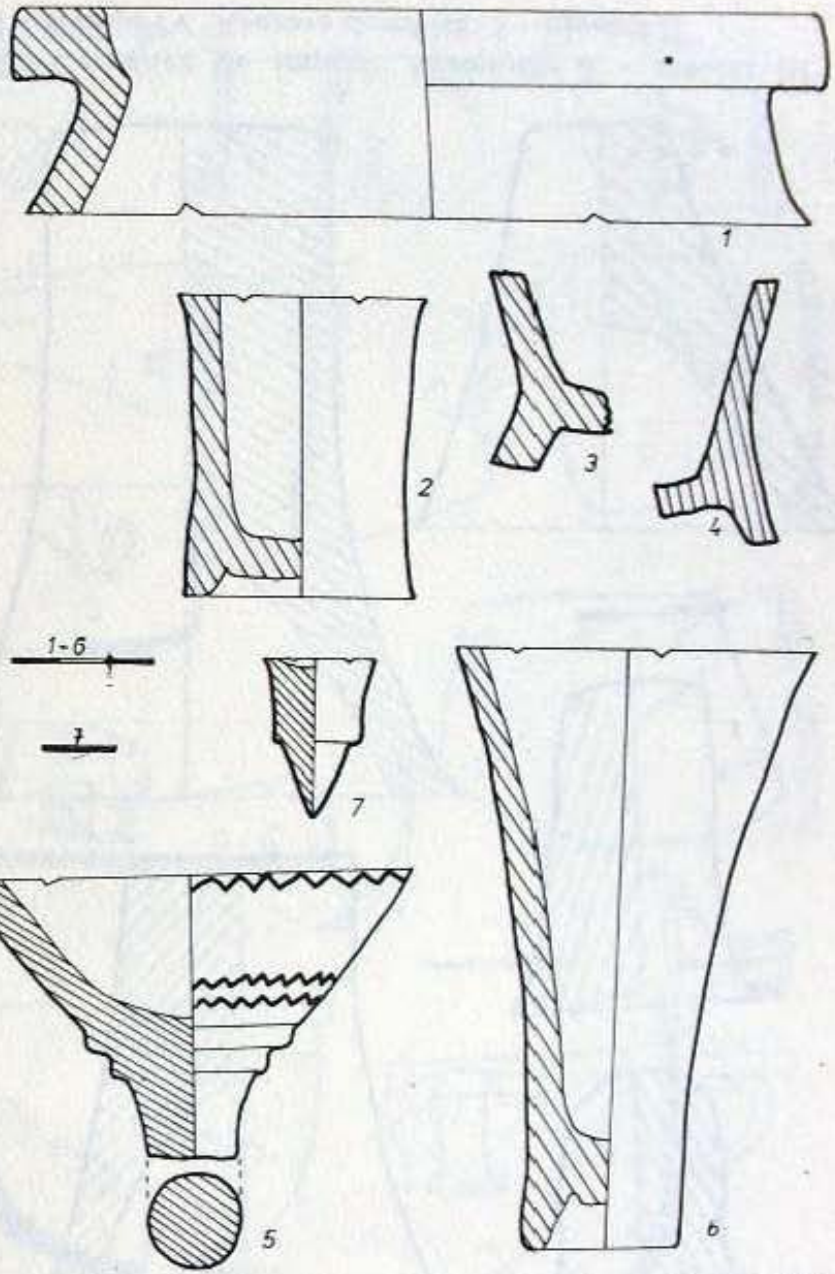

Pl. 184 Ceramicã de import. Acropolã: 1 -. nivelul III; 2,6,7 - nivelul IV. Așezare deschisã: 5 - nivelul II; 4 - Bordei 1; 3 - Gr. 1.

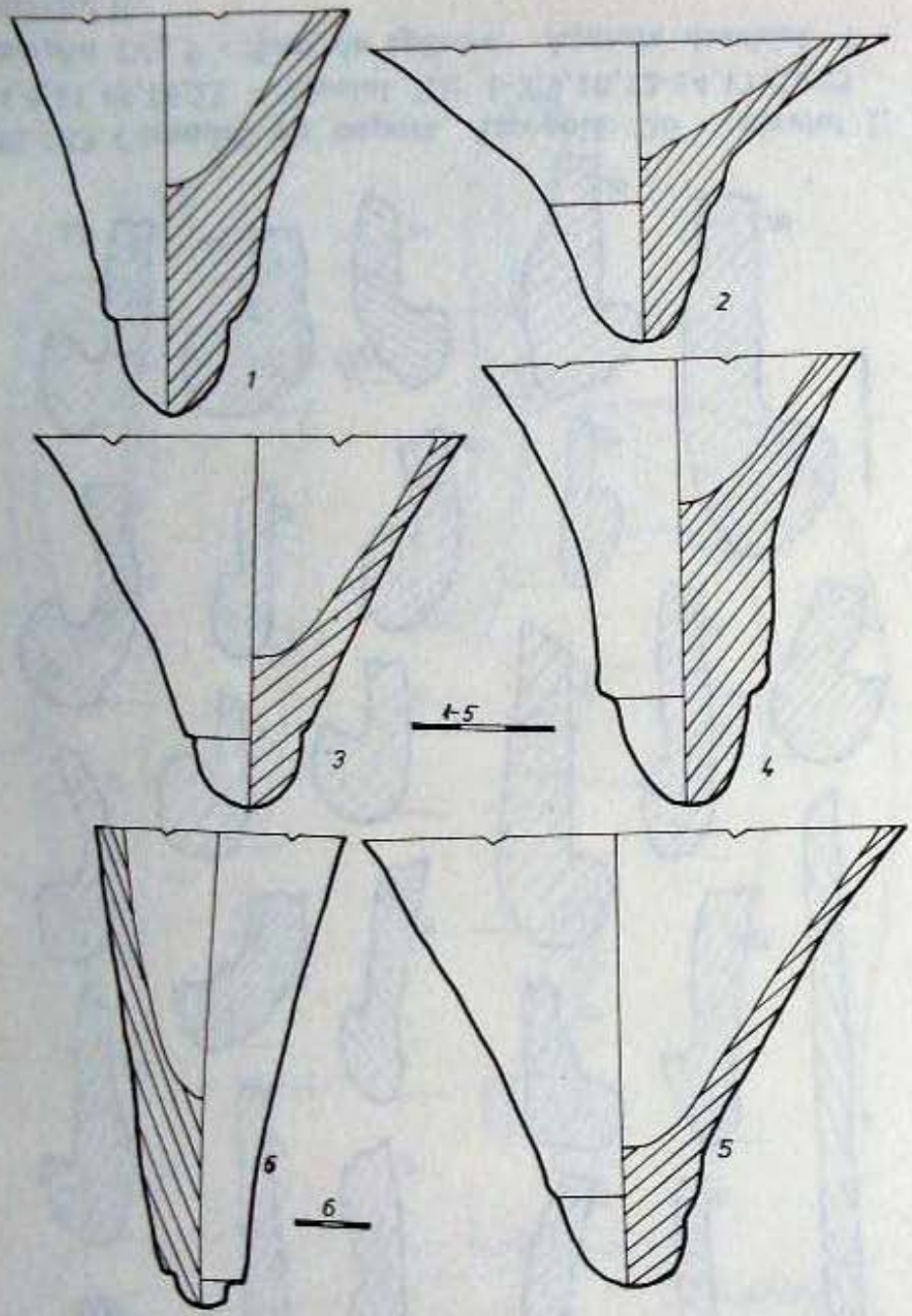

Pl. 185 Ceramicã de import. Acropolã: 2 - nivelul III; 3 - nivelul IV. Aşezare deschisã: 1 - nivelul II; 4 - nivelul III; 6 - Bordei 1; 5 - Gr. 3.

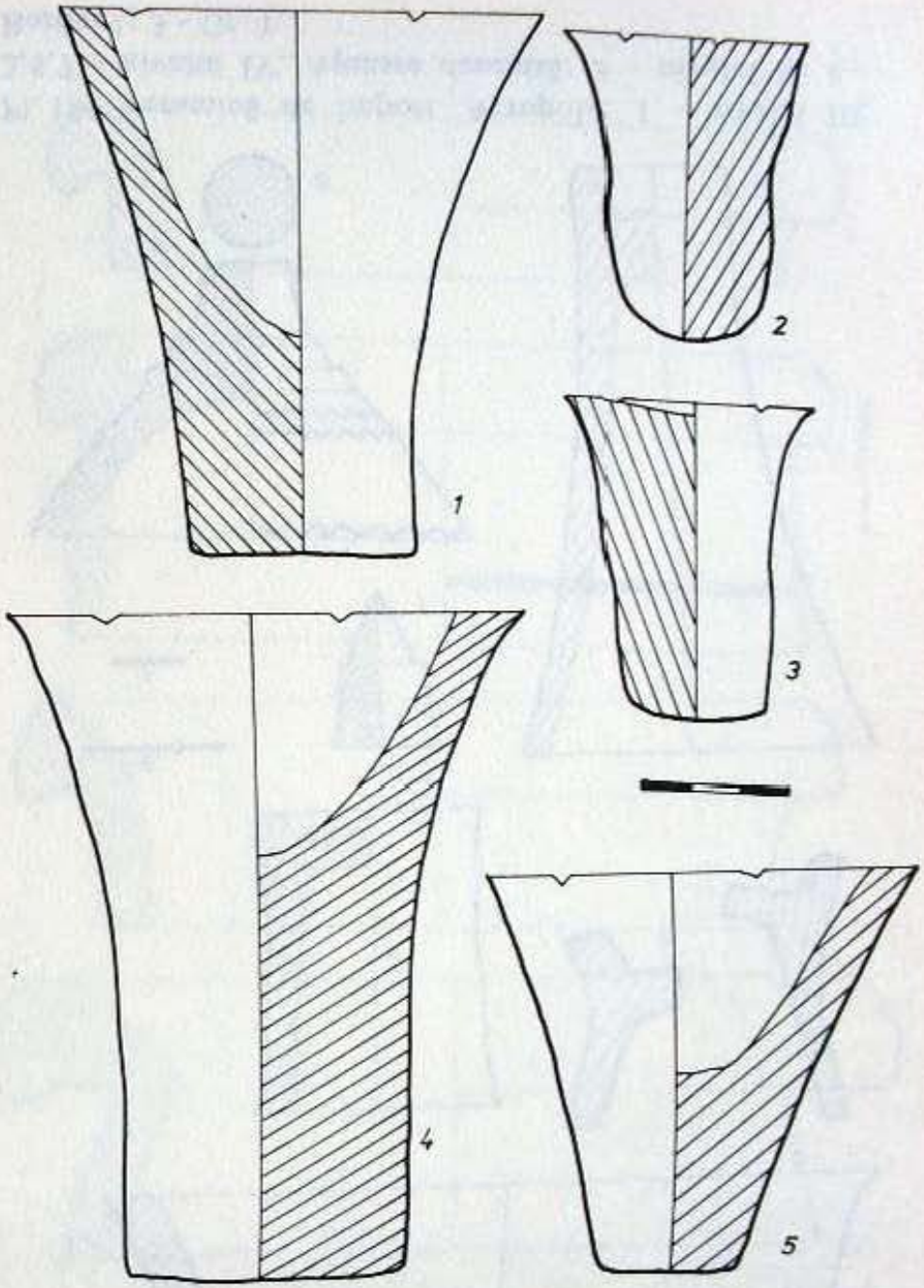

Pl. 186 Ceramicã de import. Acropolã: 3 - nivelul III; 1,2,4 - nivelul IV. Aşezare deschisã: 5 - nivelul II.

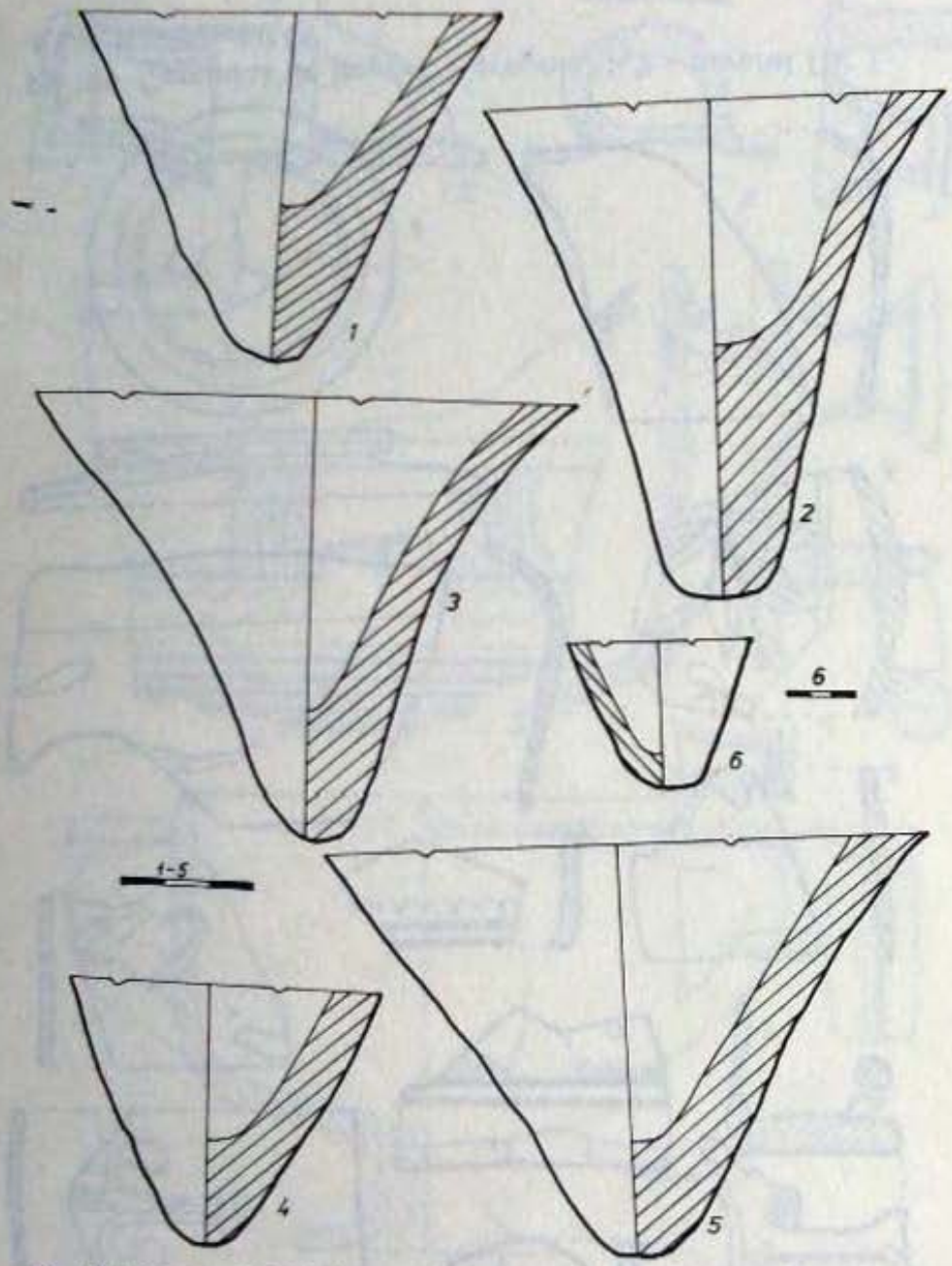

Pl. 187 Ceramică de import. Acropolă: 1 - nivelul III; 3,5 - nivelul IV; 6 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 4 - nivelul III; 2 - Bordei 1.

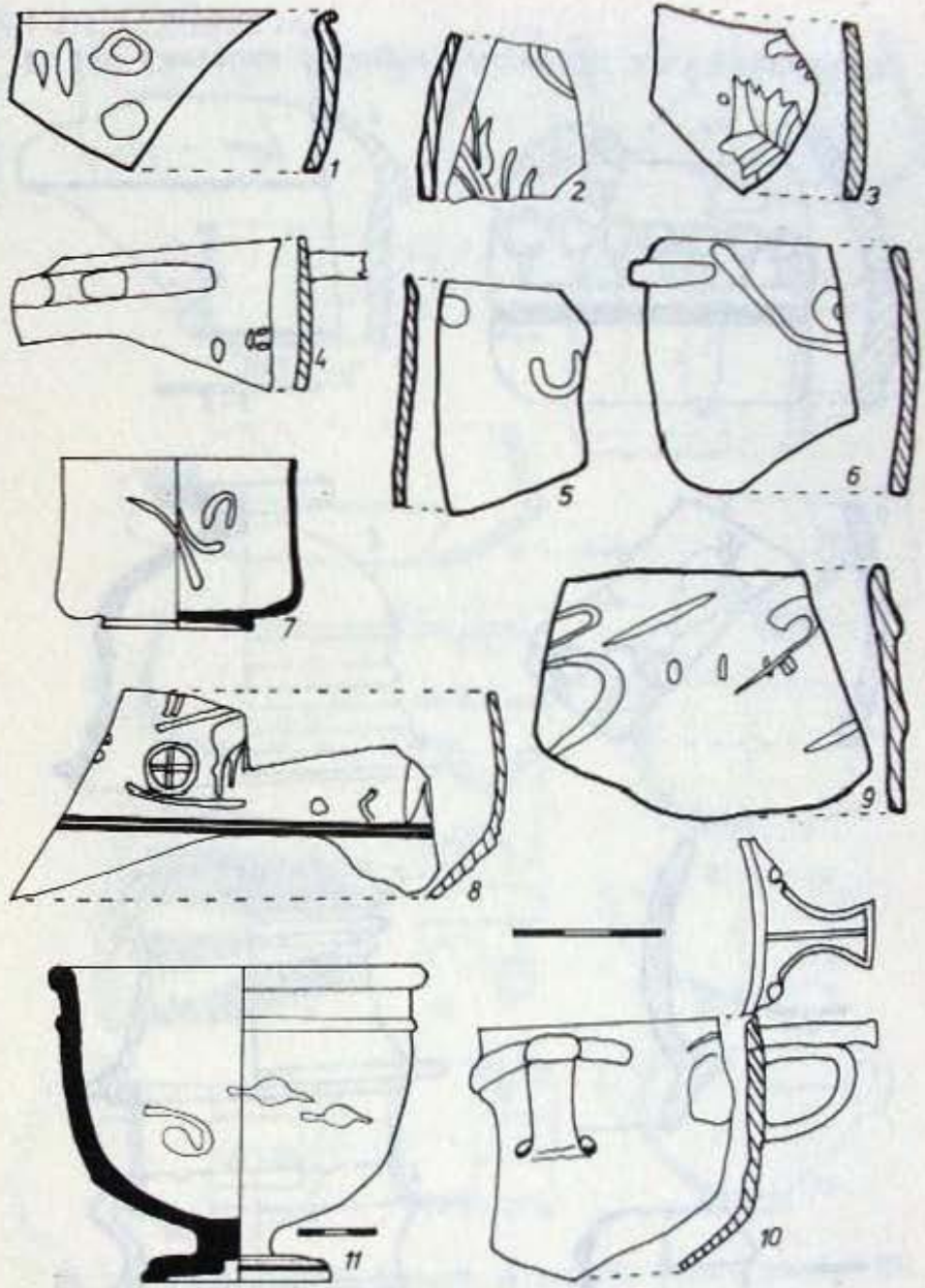

Pl. 188 Ceramică de import. Acropolă: 8 - nivelul III; 1,3-7,9-11 - nivelul IV; 2 - Șanț de apărare.

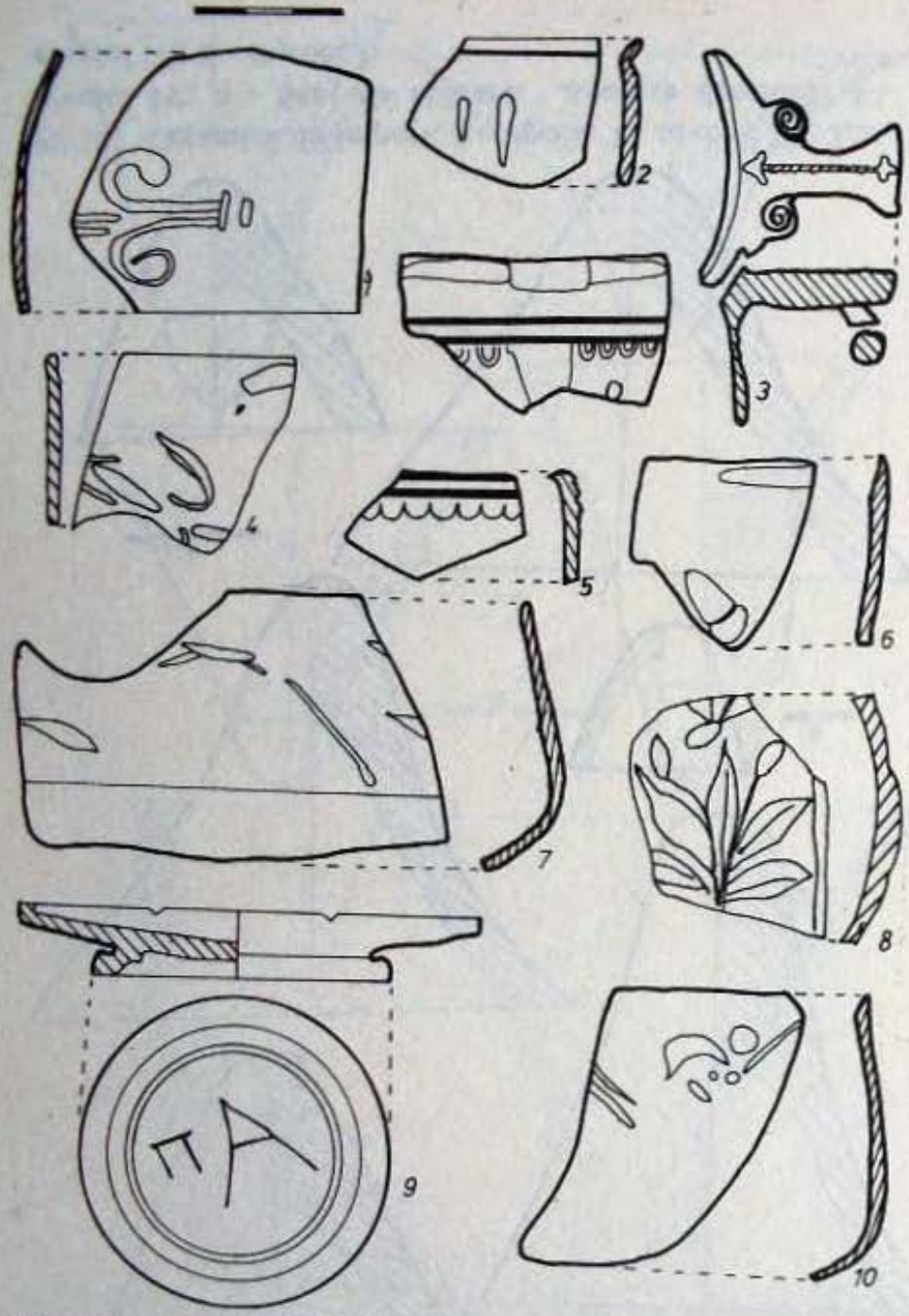

Pl. 189 Ceramicã de import. Acropolã: 5,9 - nivelul III; 1-4,6-8,10 - nivelul IV.

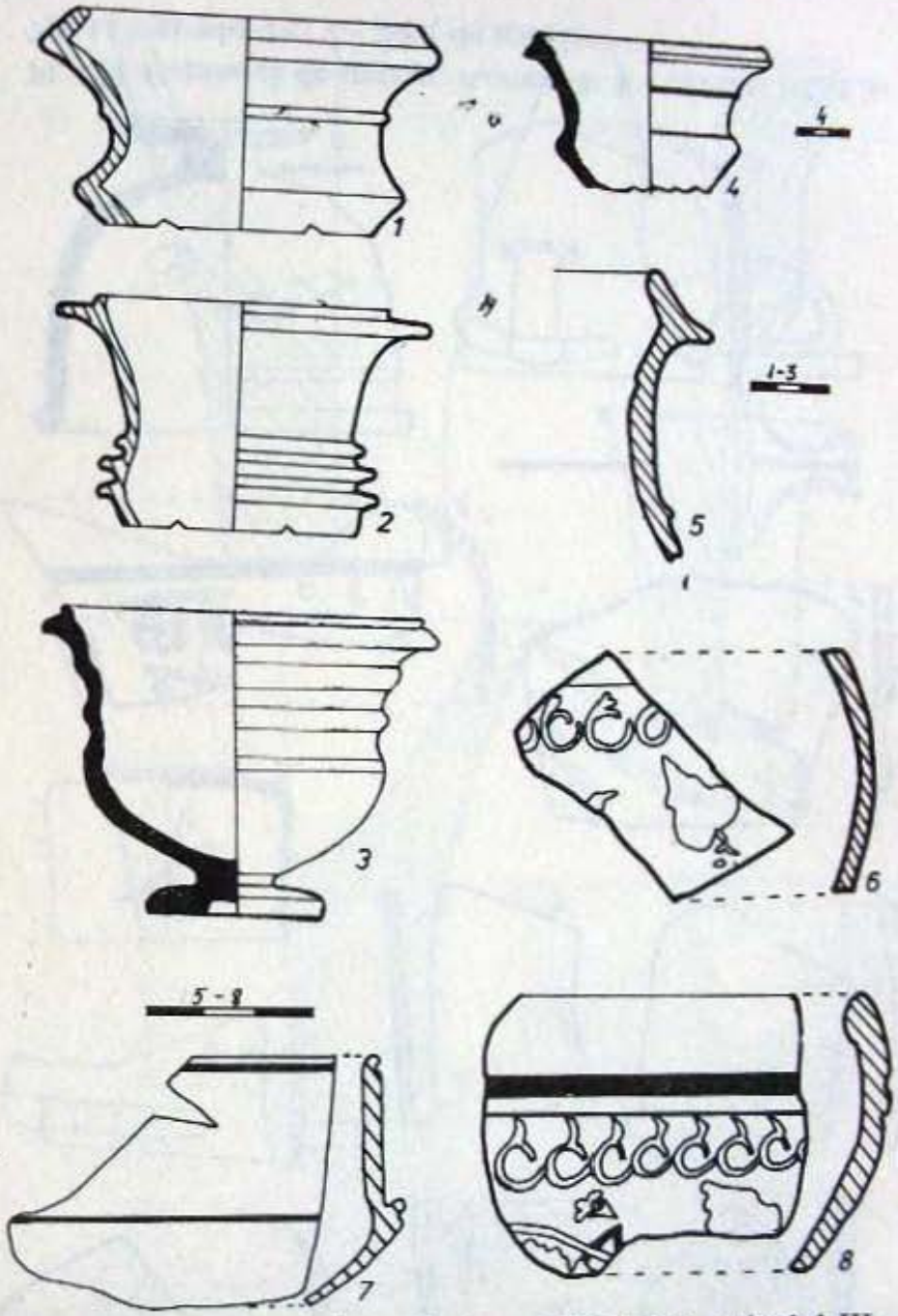

Pl. 190 Ceramicã de import. Acropolã: 2,6,8 - nivelul III; 1,3-5,7 - nivelul IV.

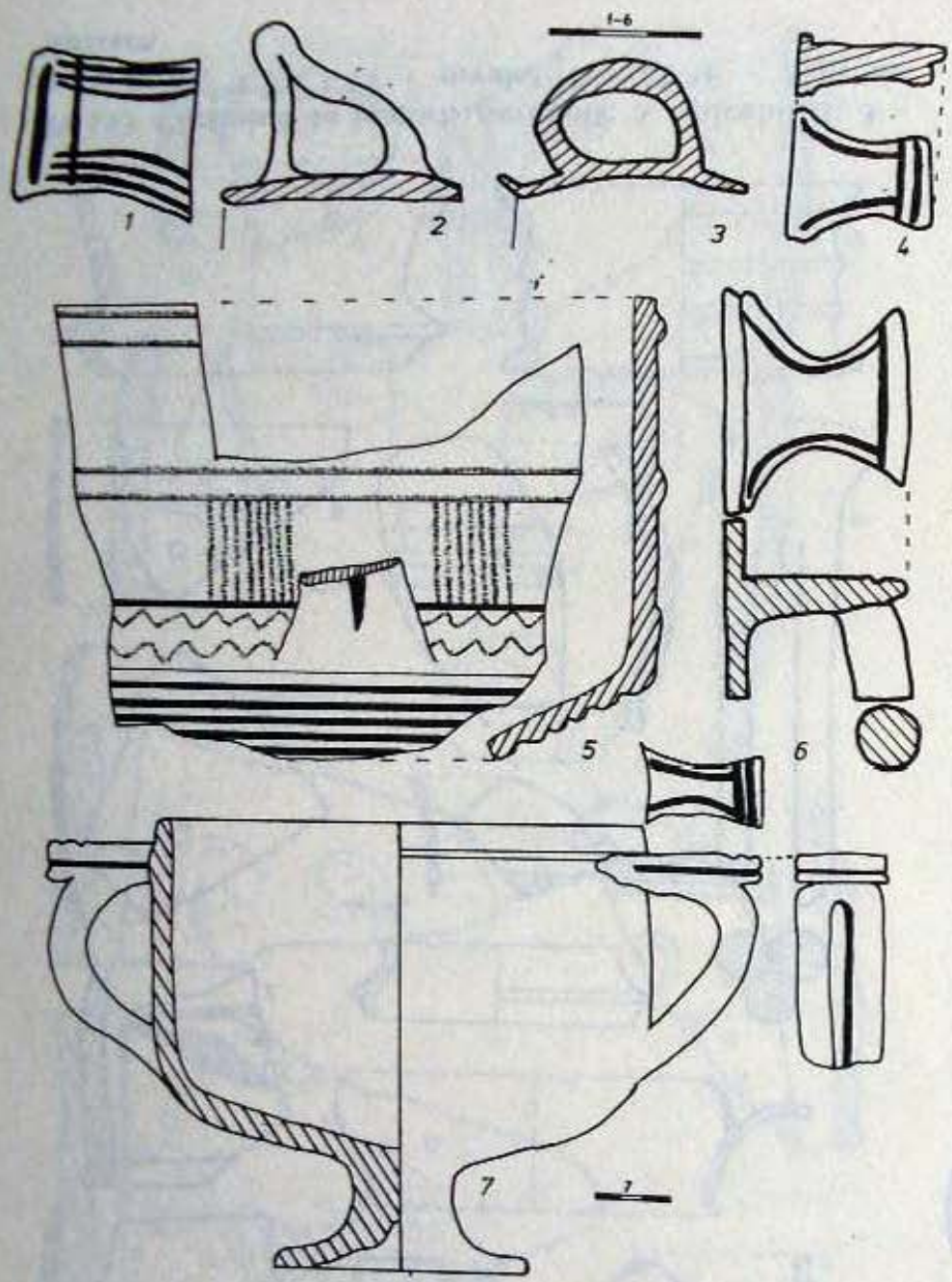

Pl. 191 Ceramicã de import. Acropolã: 1,2,4,5,7 - nivelul IV; 6 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 3 - nivelul II.

Pl. 192 Ceramicã de import. Acropolã: 5,14 - nivelul III; 2,6-8,10-13,15,16 - nivelul IV; 9 - Gr. 18 cult; 1,3 - Șanț de apărare. Așezare deschisã: 4 - Gr. 38.

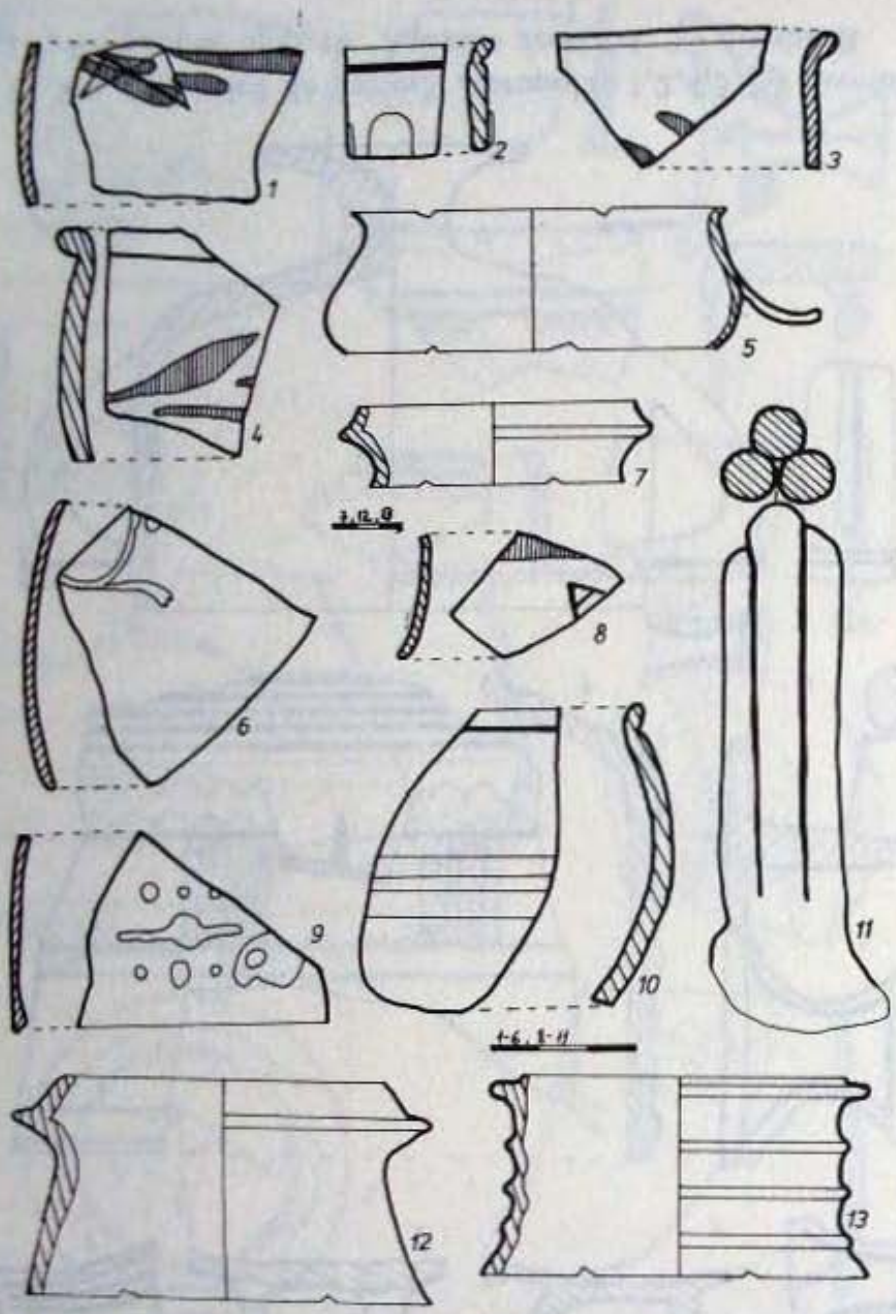

Pl. 193 Ceramică de import. Acropolă: 5 - nivelul II; 3 - nivelul III; 1,2,4,7-11 - nivelul IV; 12-16 - Șanț de apărare.

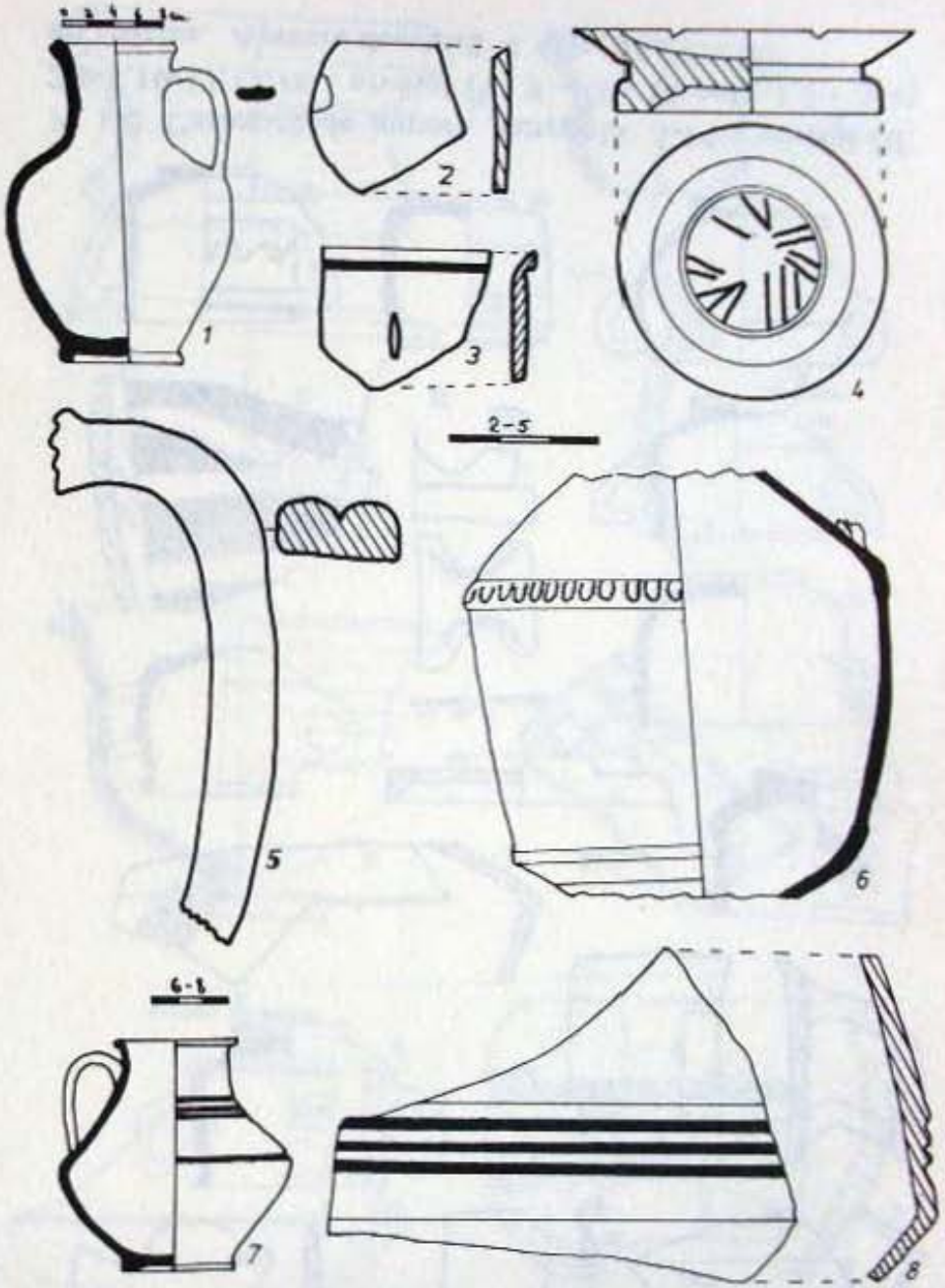

Pl. 194 Ceramică de import. Acropolă: 8 - nivelul III; 4,6,7 - nivelul IV; 1 - Gr. 7. Așezare deschisă: 5 - nivelul II.

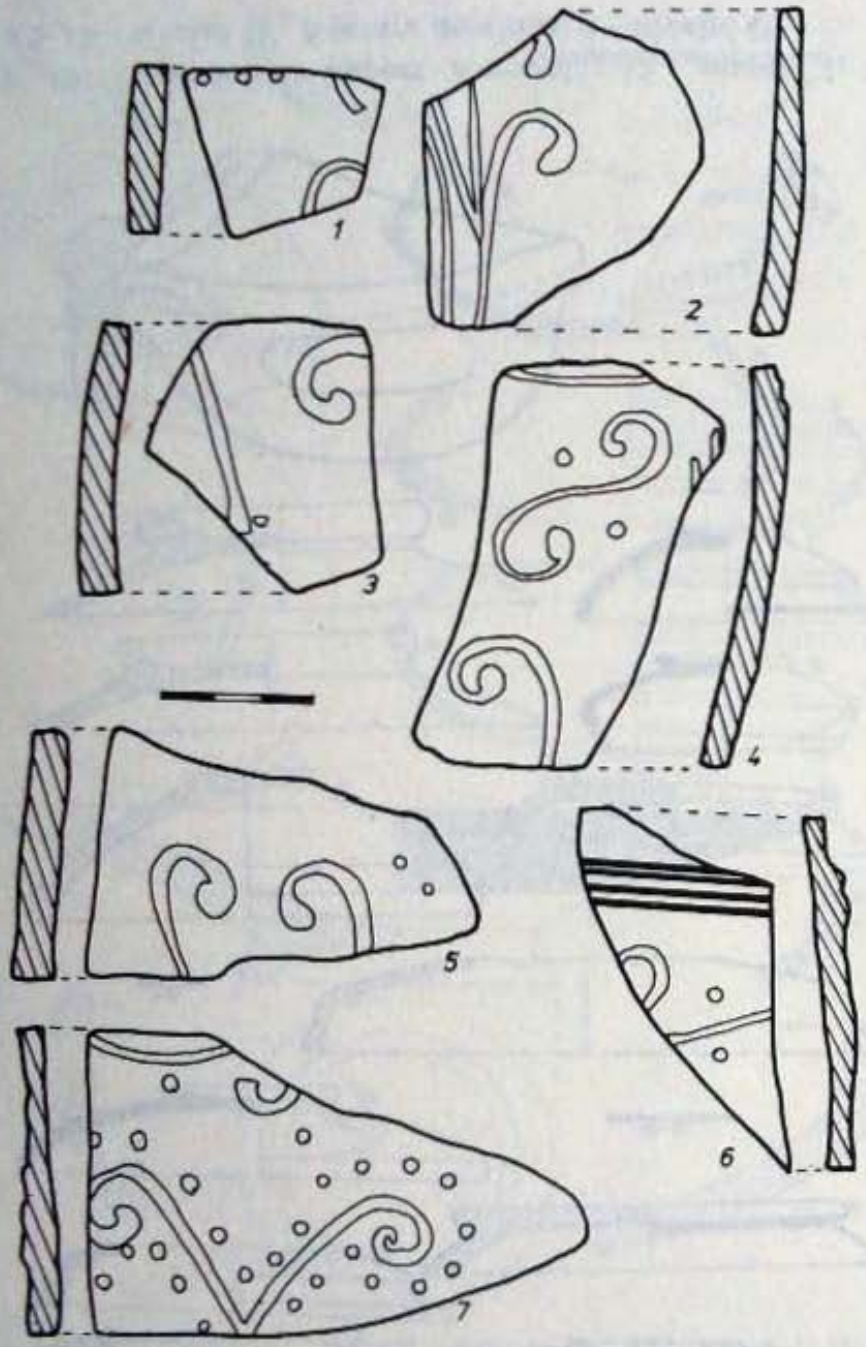

Pl. 195 Ceramică de import. Acropolă: 1-8 - nivelul IV.

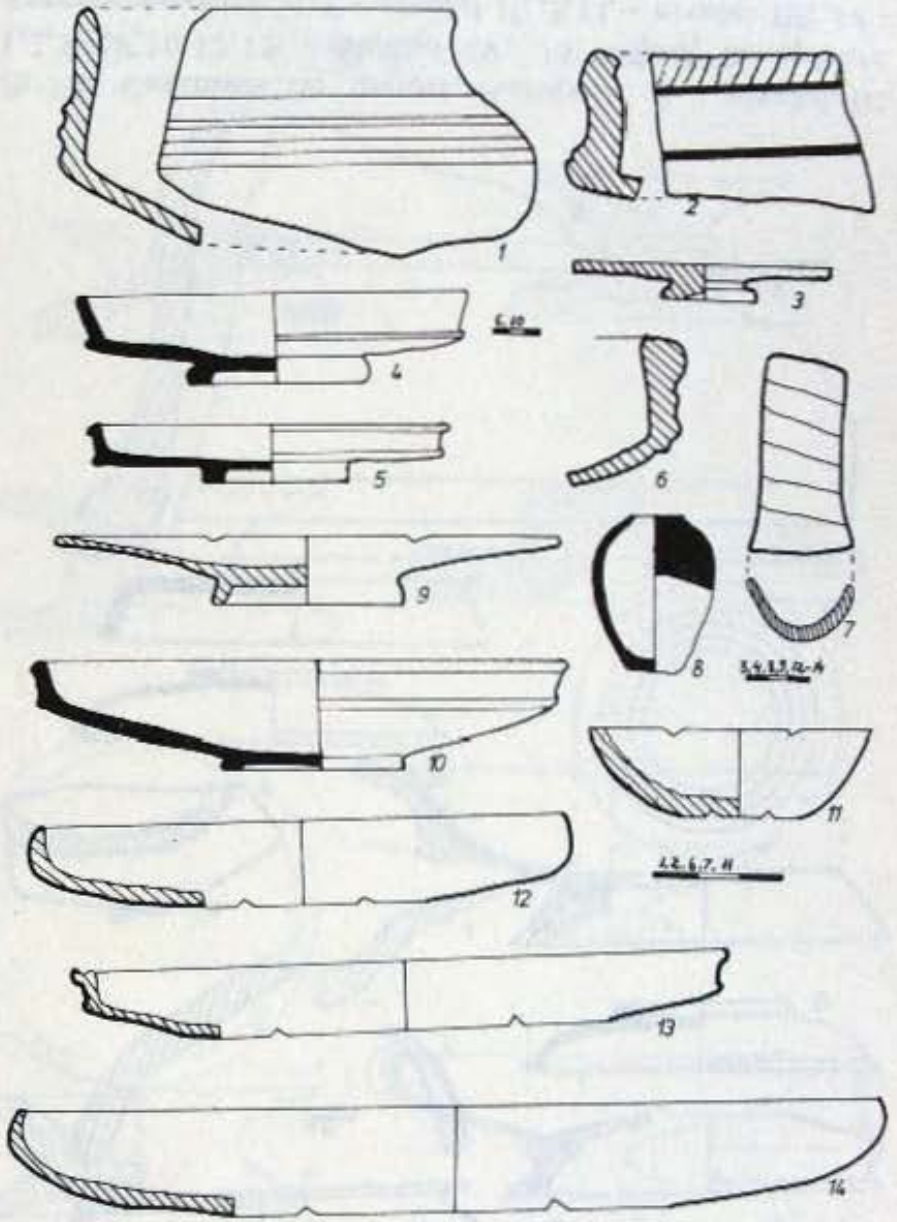

Pl. 196 Ceramică de import. Acropolă: 1,7,11 - nivelul III; 2-4,6,8-10,13 - nivelul IV; 5 - Gr. 18 cult. Așezare deschisă: 12,14 - nivelul II.

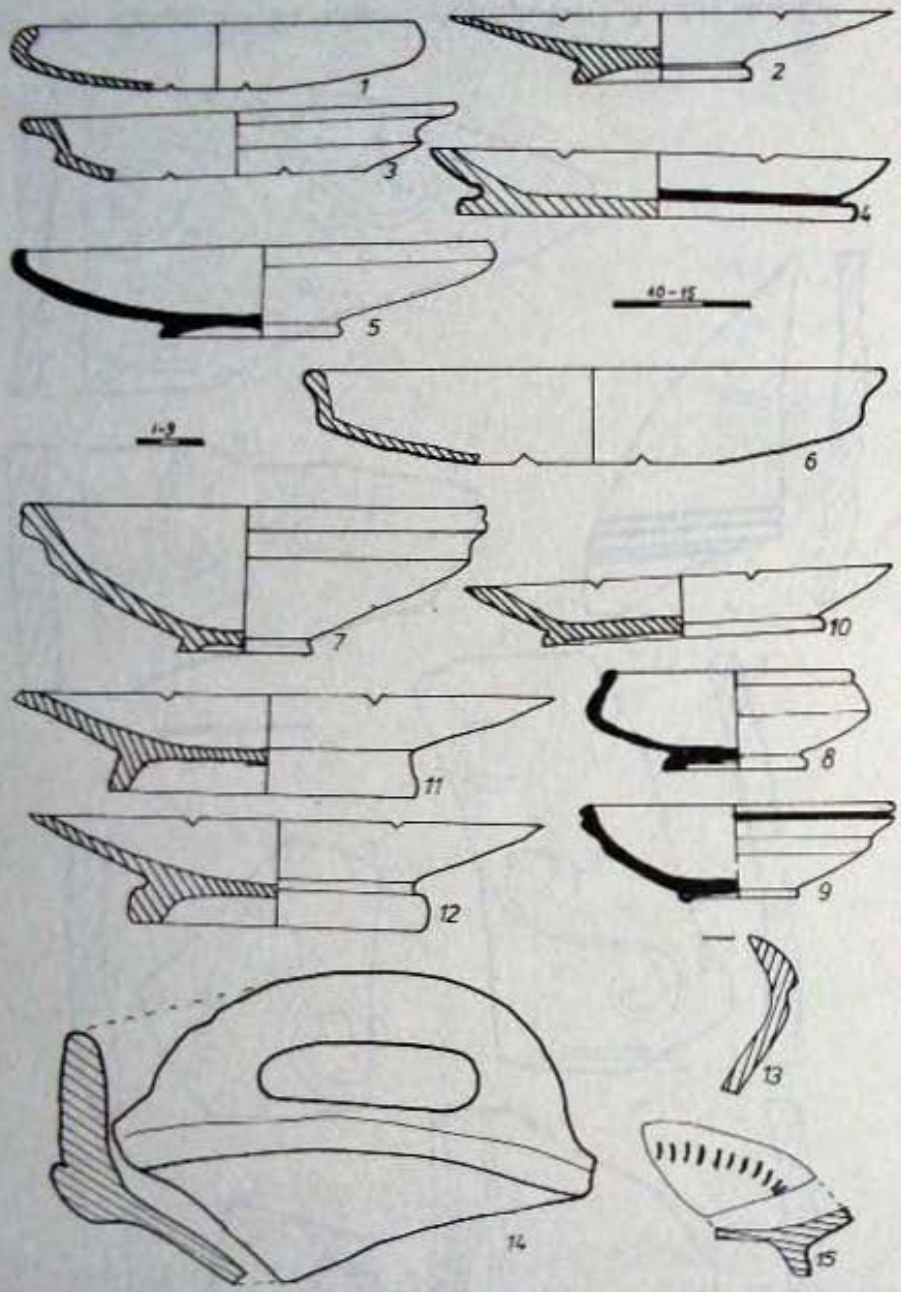

Pl. 197 Ceramică de import. Acropolă: 15 - nivelul I; 1-3,5-13 - nivelul IV. Aşezare deschisă: 4 - nivelul III.

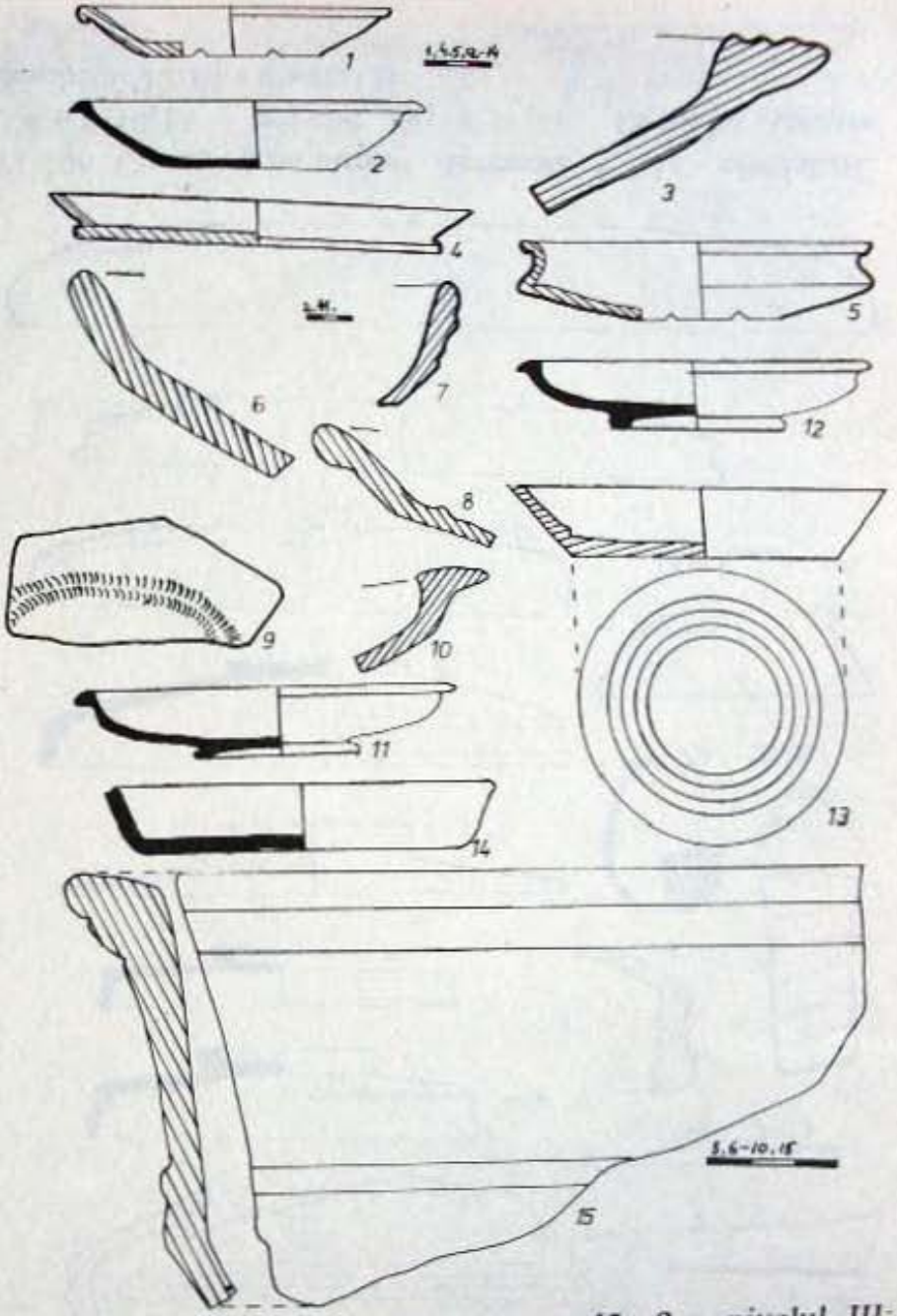

Pl. 198 Ceramică de import. Acropolă: 9 - nivelul III; 1,2,5,6,8,10,12,15 - nivelul IV; 13 - Şanţ de apărare. Aşezare deschisă: 4,7 - nivelul II; 3,11 - nivelul III; 14 - Bordei 2.

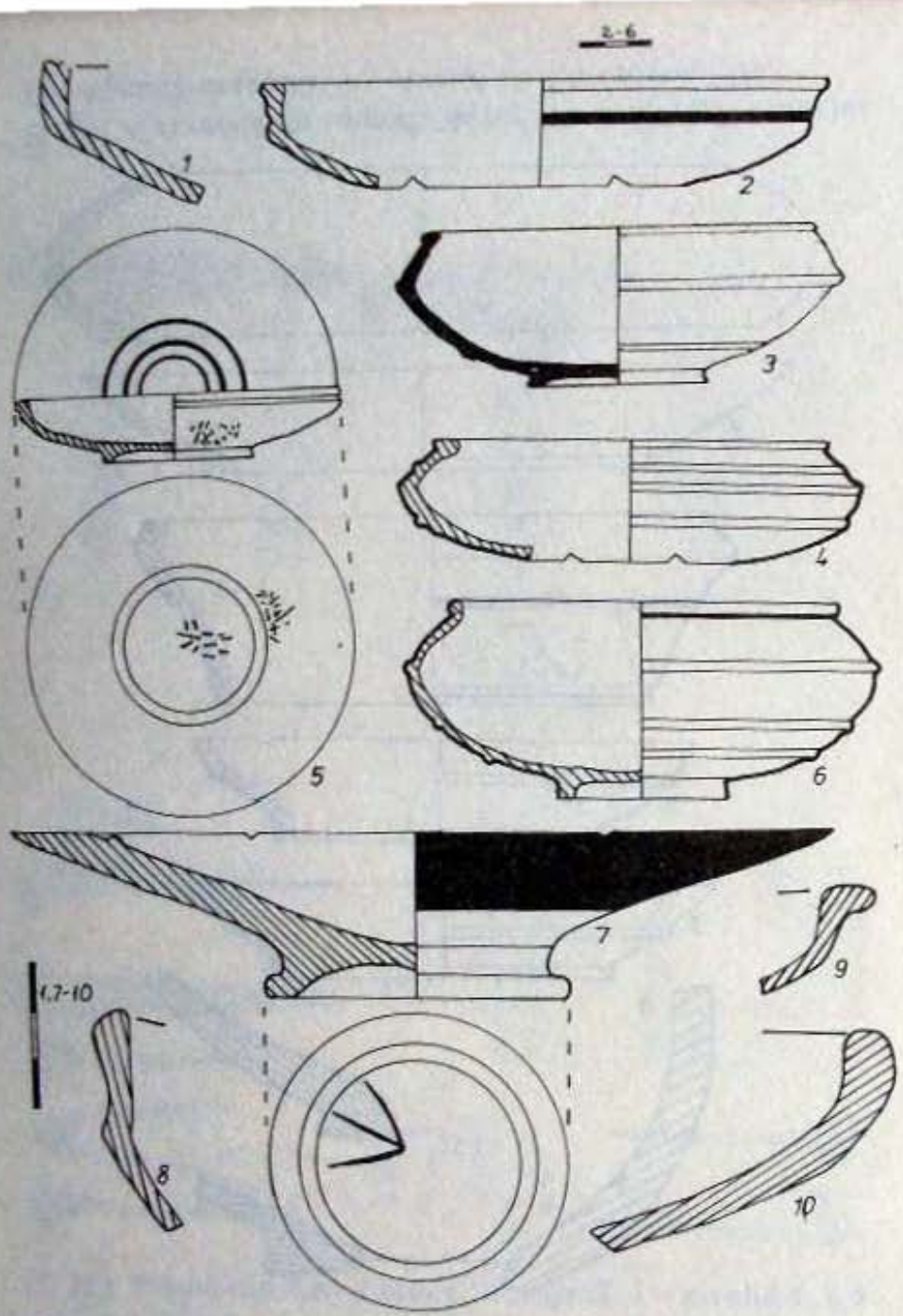

Pl. 199 Ceramicã de import. Acropolã: 2 - nivelul III; 1,5,9,10 - nivelul IV; Aşezare deschisã: 4,6,7 - nivelul II; 3 - Bordei 3; 8 - Gr. 7.

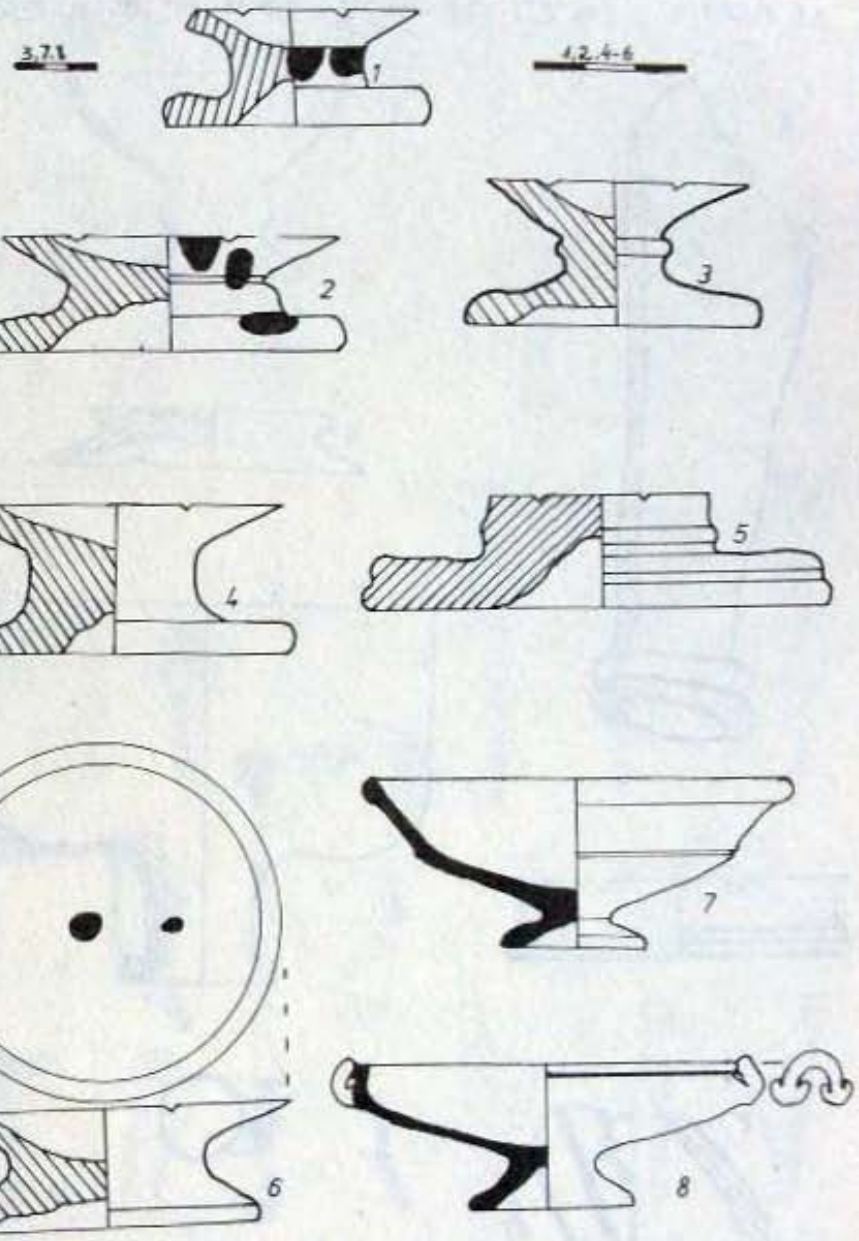

Pl. 200 Ceramicã de import. Acropolã: 8 - nivelul III; 1-7 - nivelul IV.

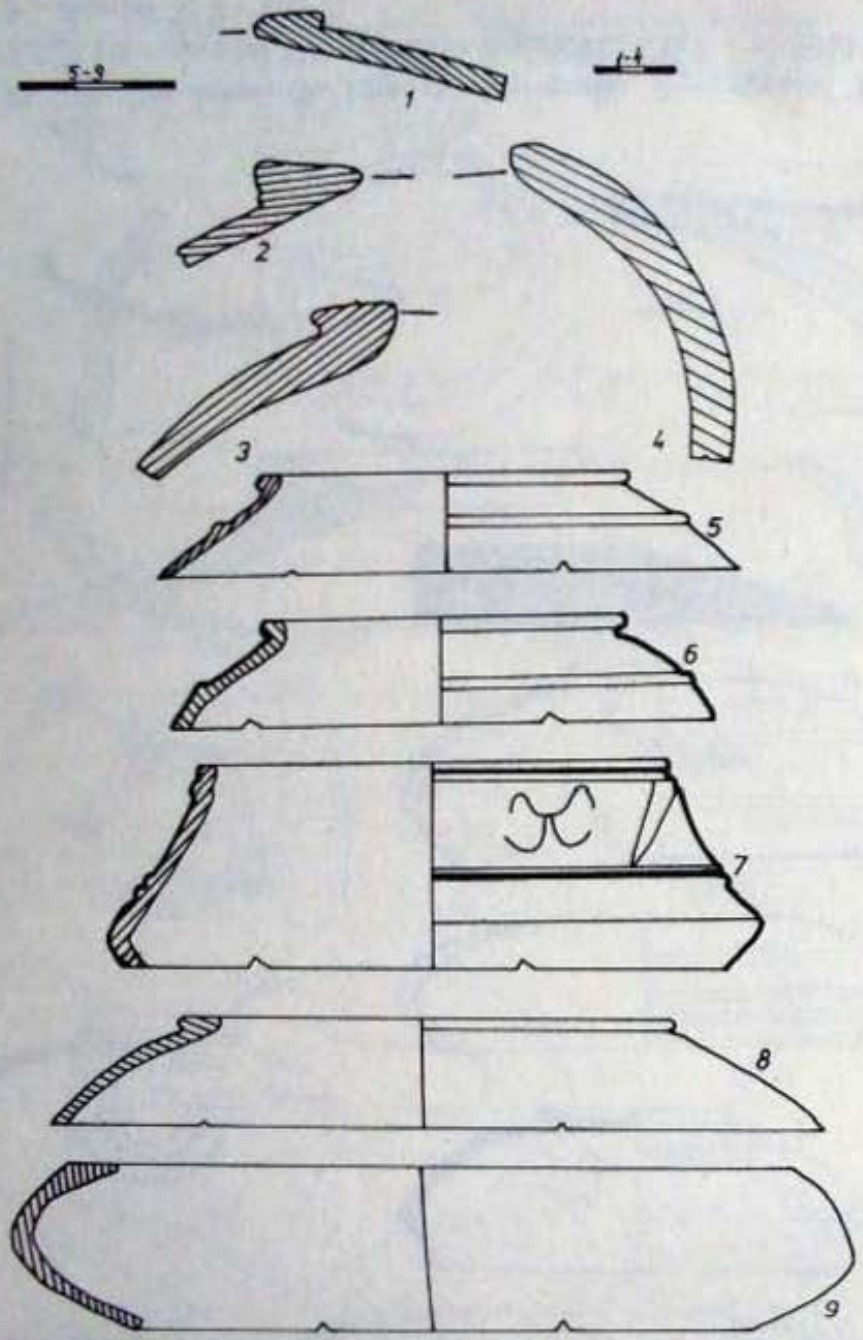

Pl. 201 Ceramică de import. Acropolă: 1-3,5,8,9 - nivelul IV; Aşezare deschisă: 7 - nivelul II; 4,6 - nivelul III.

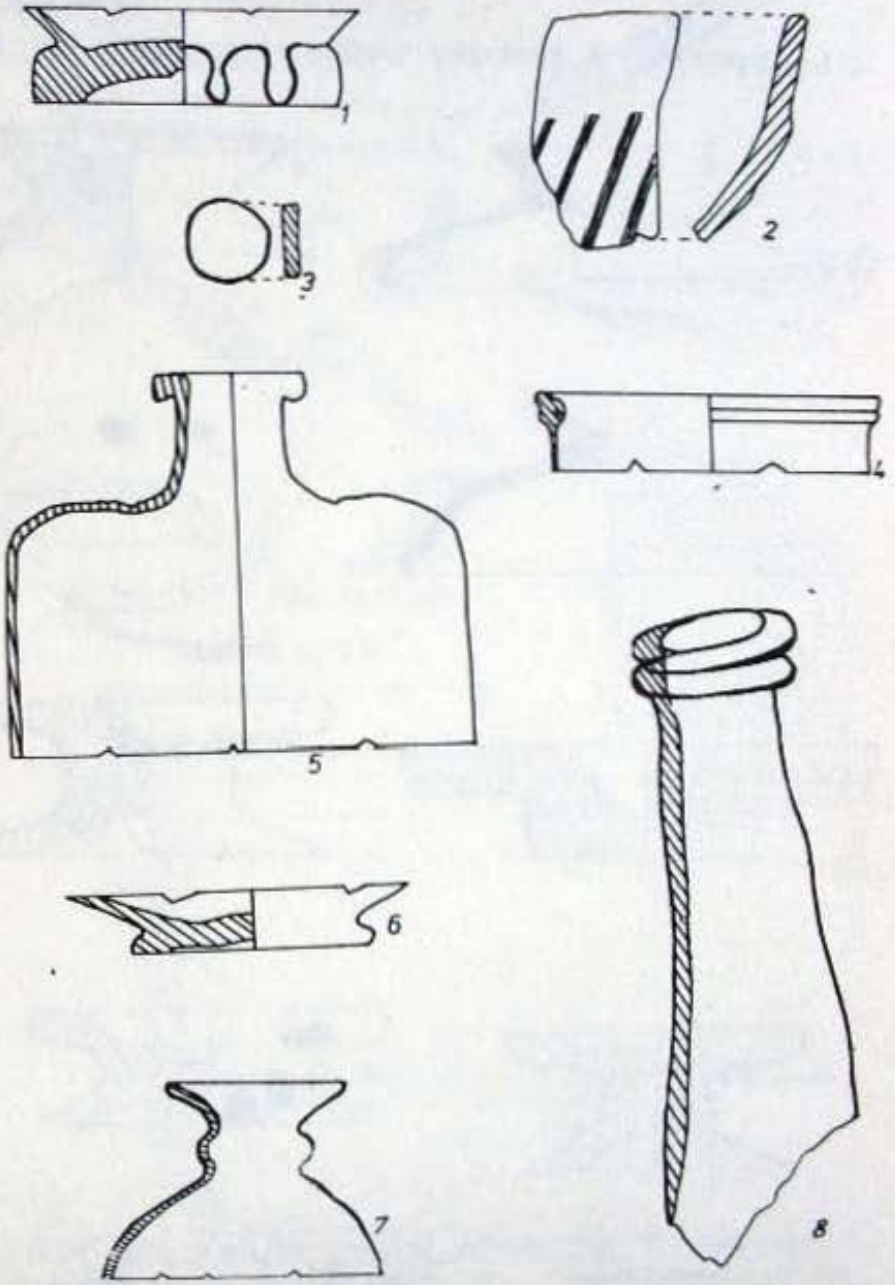

Pl. 202 Vase de sticlă. Acropolă: 1,2,5-7 - nivelul IV. Aşezare deschisă: 4 - nivelul II; 3,8 - Bordei 1.

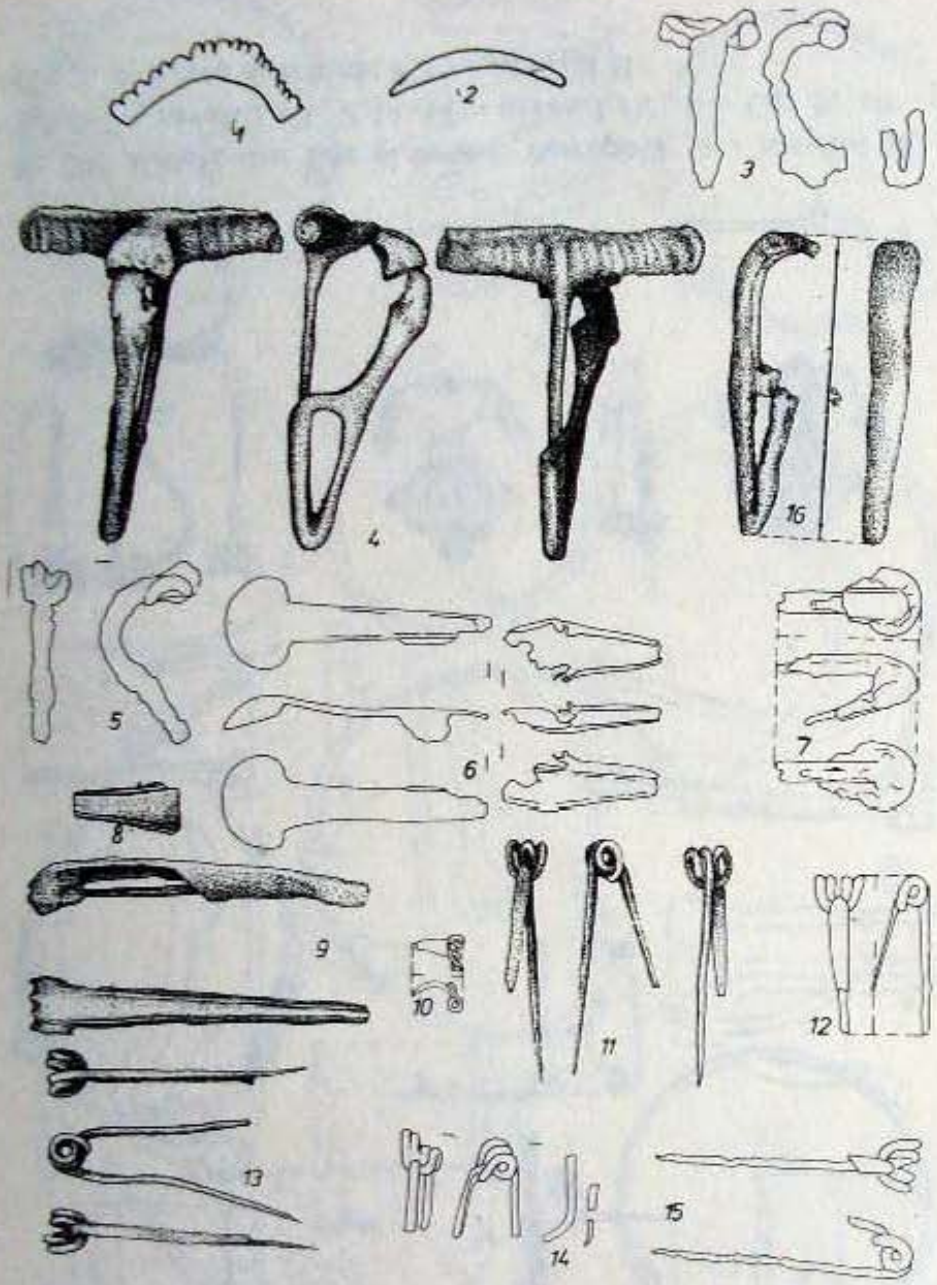

Pl. 203 Fibulă din fier și bronz. Acropolă: 1 - nivelul I; 2,4 - nivelul II; 3,5,6,8 - nivelul III; 7,13,14 - nivelul IV; 12 - Gr. 12; 15,16 - Gr. 16. Așezare deschisă: 10 - Bordei 3; 9 - Gr. 1.

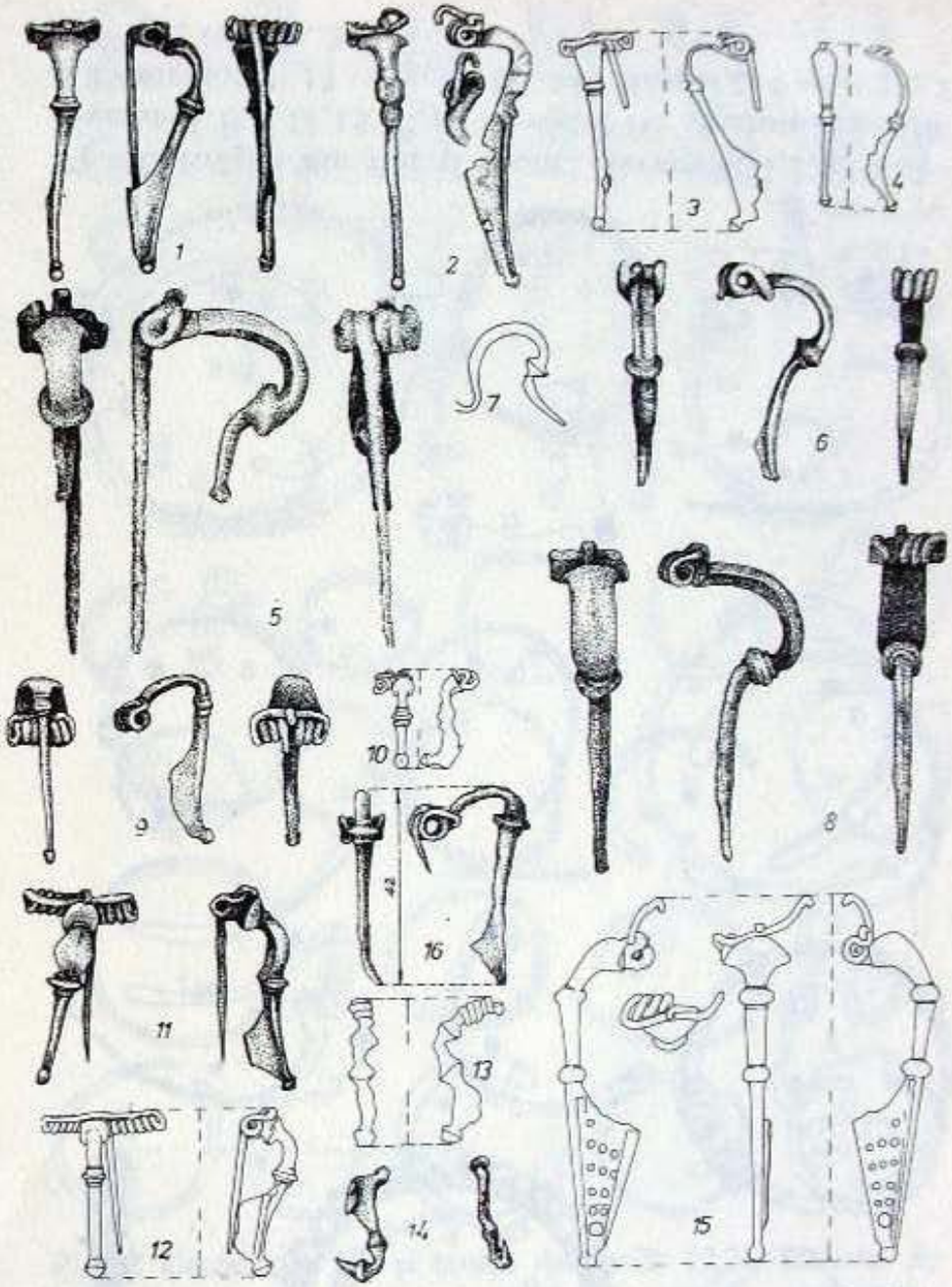

Pl. 204 Fibulă din fier și bronz. Acropolă: 5,10 - nivelul III; 1-3,6,9,11-14 - nivelul IV; 7 - Gr. 11. Așezare deschisă: 4,15 - nivelul II; 8 - Bordei 2.

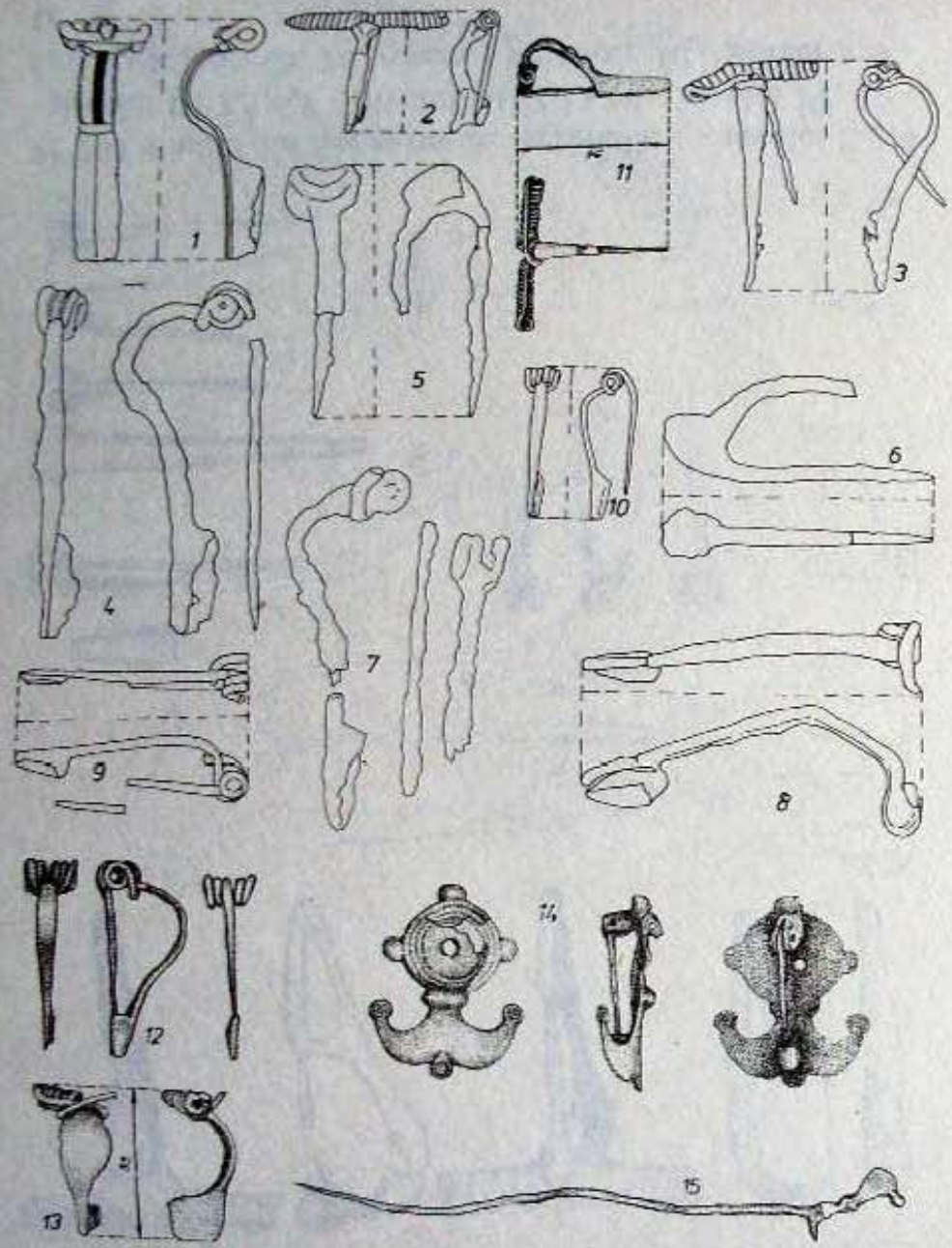

Pl. 205 Fibulă din fier și bronz. Acropolă: 4 - nivelul II; 1,3,5-7 - nivelul III; 2,11-14 - nivelul IV; 9 - Gr. 1; 10 - Gr. 2. Așezare deschisă: 8,15 - nivelul II.

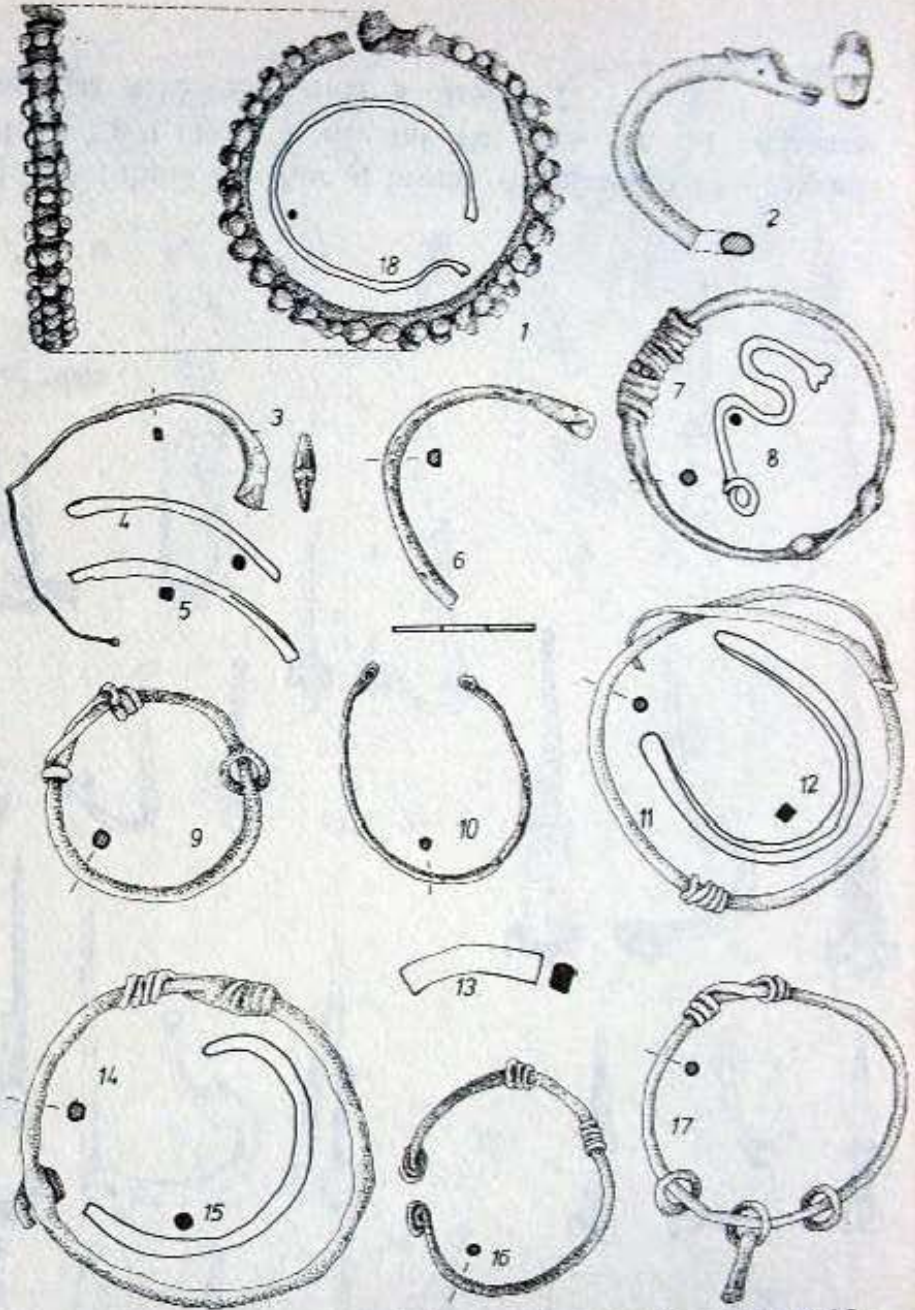

Pl. 206 Brățări din fier și bronz. Acropolă: 1,2,6,10,12 - nivelul II; 5,8,11,15,17,18 - nivelul IV. Așezare deschisă: 3,9 - nivelul II; 13 - nivelul III; 14 - Bordei 2; 4 - Gr. 13; 7 - Gr. 37; 16 - Gr. 25.

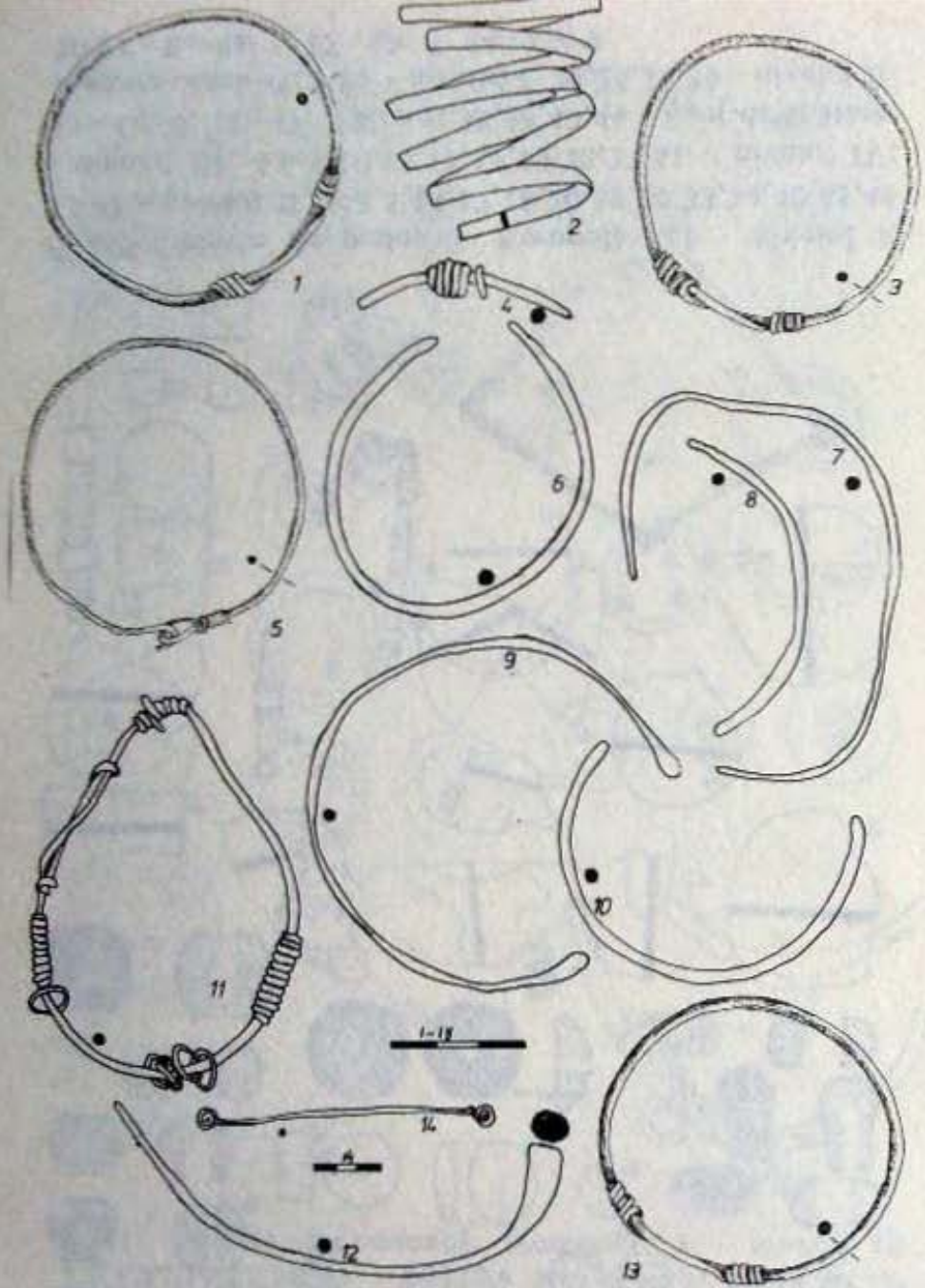

Pl. 207 Brățări din fier și bronz. Acropolă: 2 - nivelul II; 4 - nivelul III; 7,10,11,14 - nivelul IV. Așezare deschisă: 8,9,12 - nivelul II; 3,6,13 - Bordei 2; 5 - Bordei 3.

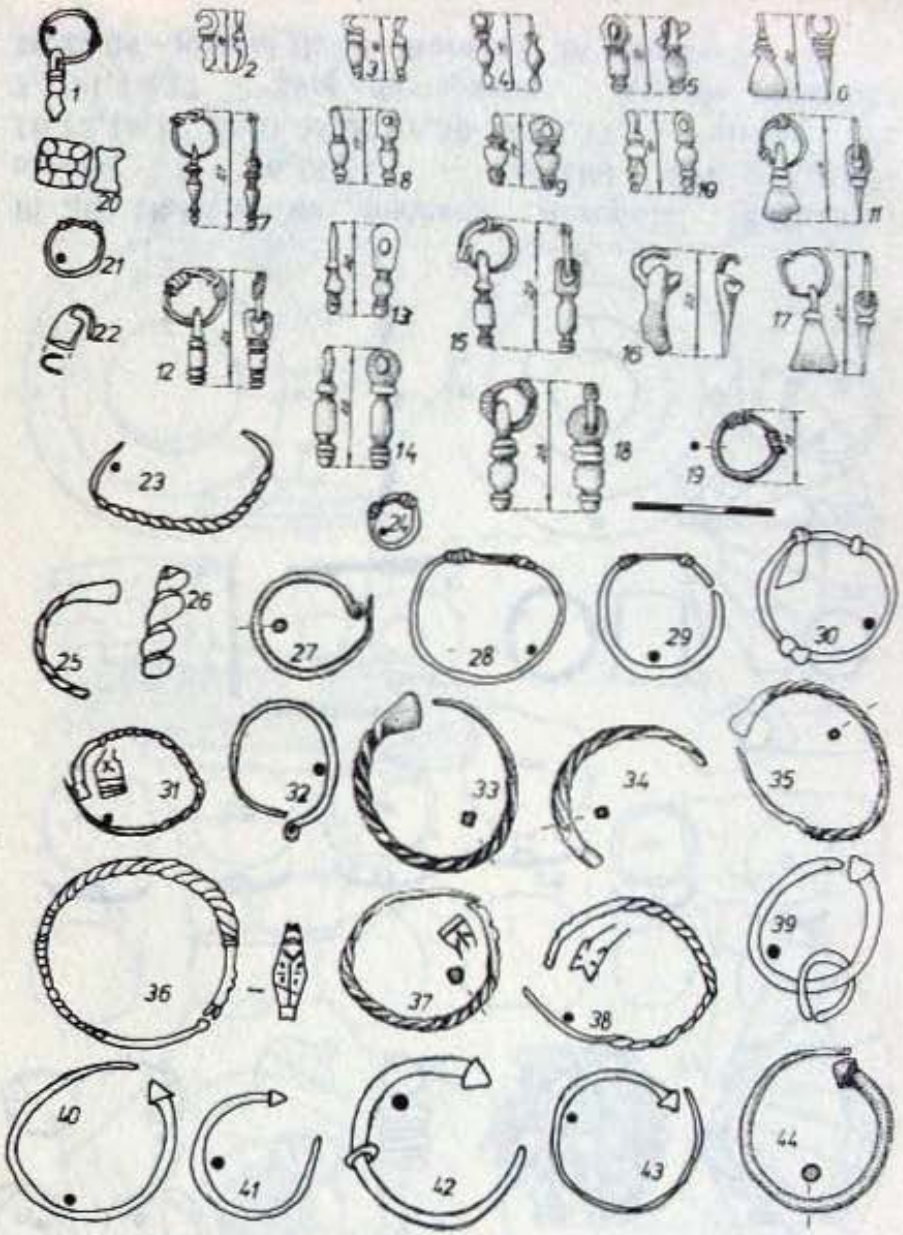

Pl. 208 Cercei din fier și bronz. Acropolă: 22,26 - nivelul II; 13,18,20,23,38,42 - nivelul III; 1,4,6,8,10-12,16,19,21,24,27,30,32,33,39,40,44 - nivelul IV; 2 - Gr. 18 cult; 31 - Gr. 14; 3,5,14,15 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 29 - nivelul I; 28,34,35,43 - nivelul II; 17 - nivelul III; 7 - Bordei 3; 25,36 - Bordei 2; 9 - Gr. 7; 31 - Gr. 14; 37 - Gr. 8; 41 - Gr. 17.

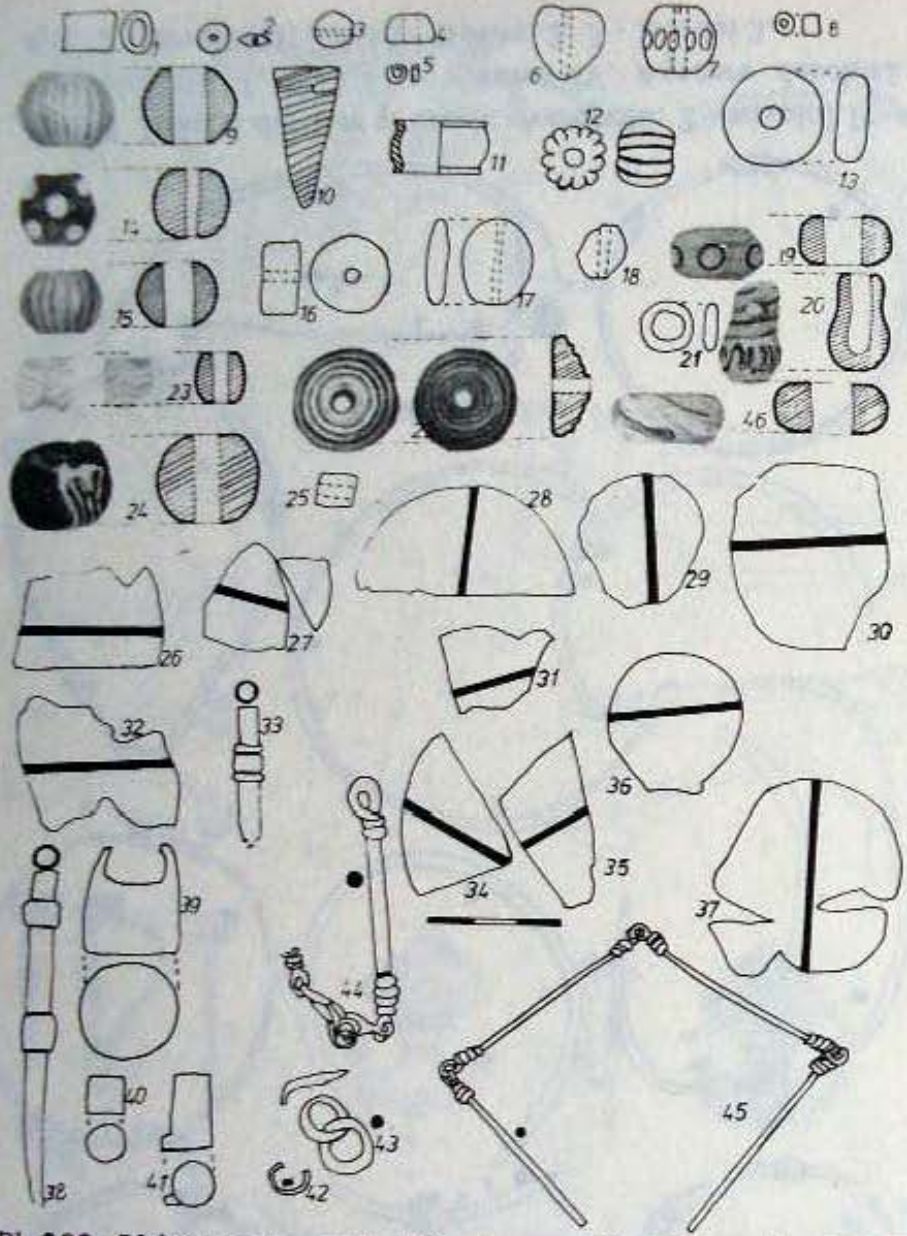

Pl. 209 Obiecte de podoabă. Acropolă: 21 - nivelul I; 13,42 - nivelul II; 1-3,5,14,17,18,20,28,30,33,34,40,45,46 - nivelul III; 4,6-8,10,11,15,16,29,32,37,41 - nivelul IV; 19 - Gr. 6; 31 - Gr. 18 cult; 35,38,43,44 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 9,25 - nivelul I; 22,26,36,39 - nivelul II; 20,23 - Bordei 1; 12 - Gr. 7; 24 - Gr. 8.

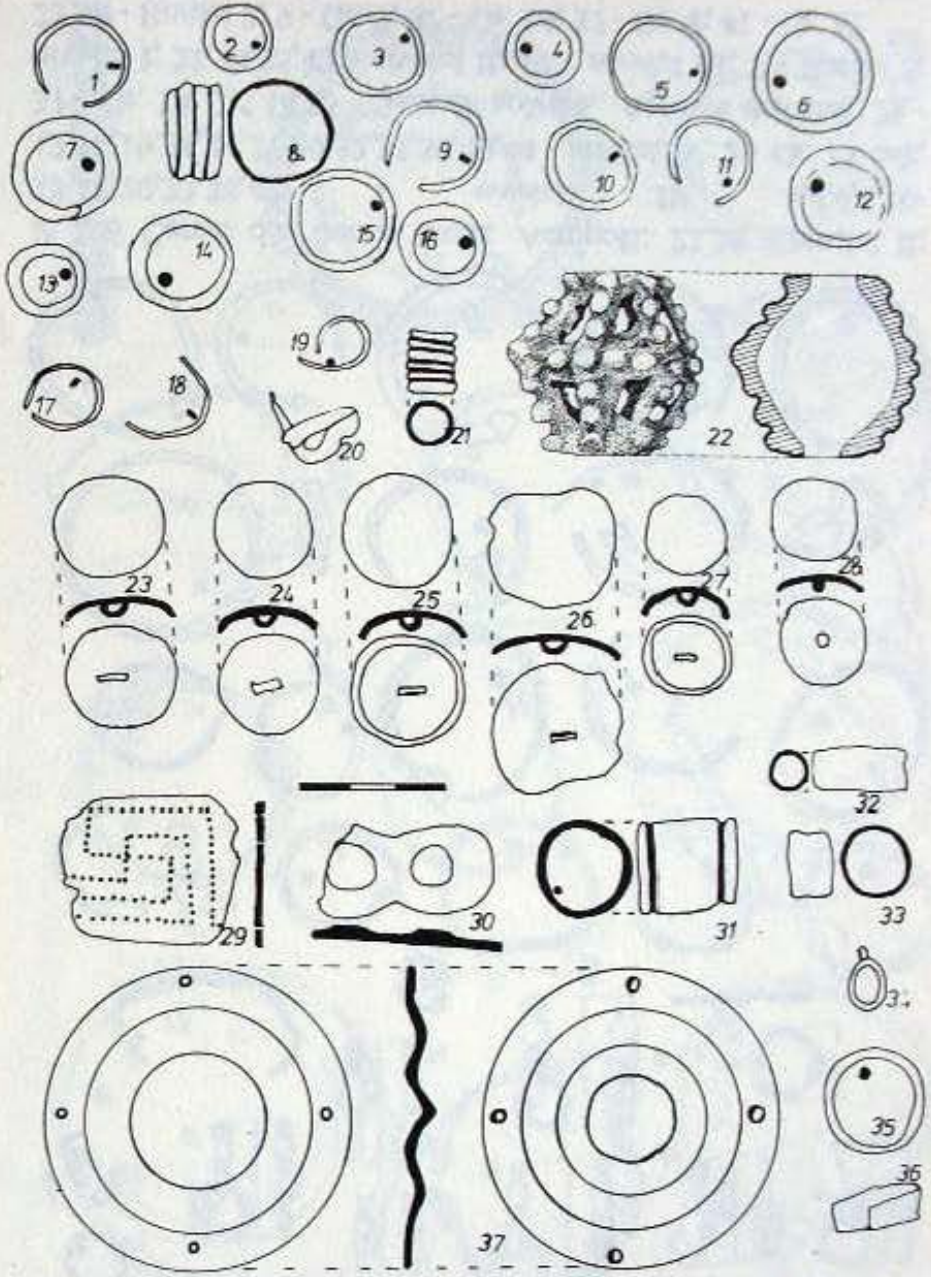

Pl. 210 Obiecte de podoabă. Acropolă: 18,24,28 - nivelul I; 6,13,15 - nivelul III; 1,3,4,7-10,12,16,17,19,21,23,25,26,30-33,35,37 - nivelul IV; 2,5,11,14,27 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 20,22,29 - nivelul II; 34 - Bordei 3; 36 - Bordei 2.

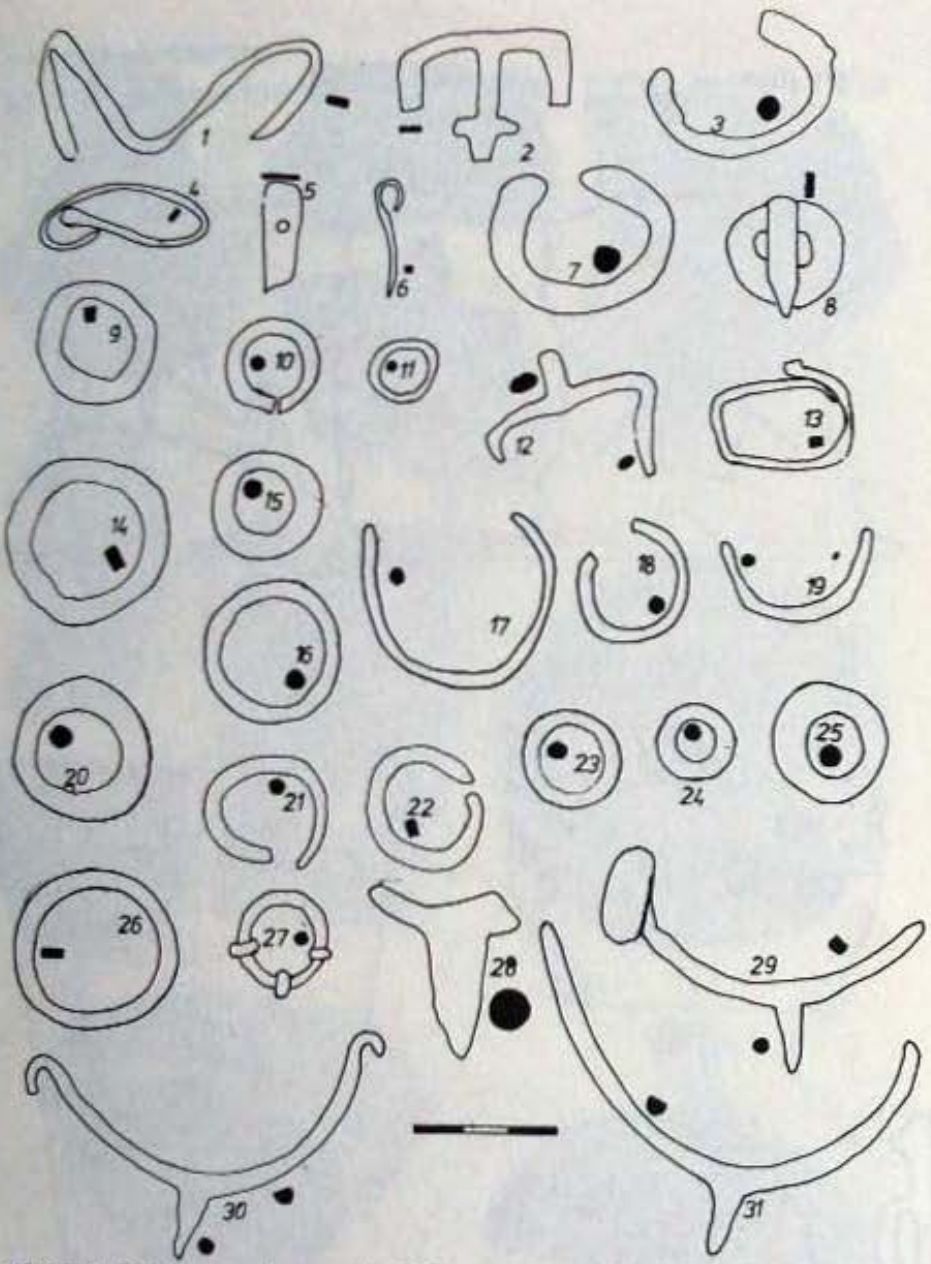

Pl. 211 Obiecte de podoabă. Acropolă: 4 - nivelul II; 3,7,1,17,19,21,29,30 - nivelul III; 2,10,15,16,18,20,23-27,31 -; nivelul IV; 14 - locuință "palat"; 12 - Gr. 24; 5,8,28 - Șanț de apărare. Așezare deschisă: 11,22 - nivelul II; 13 - nivelul III; 6 - Bordei 2; 9 - Gr. 27.

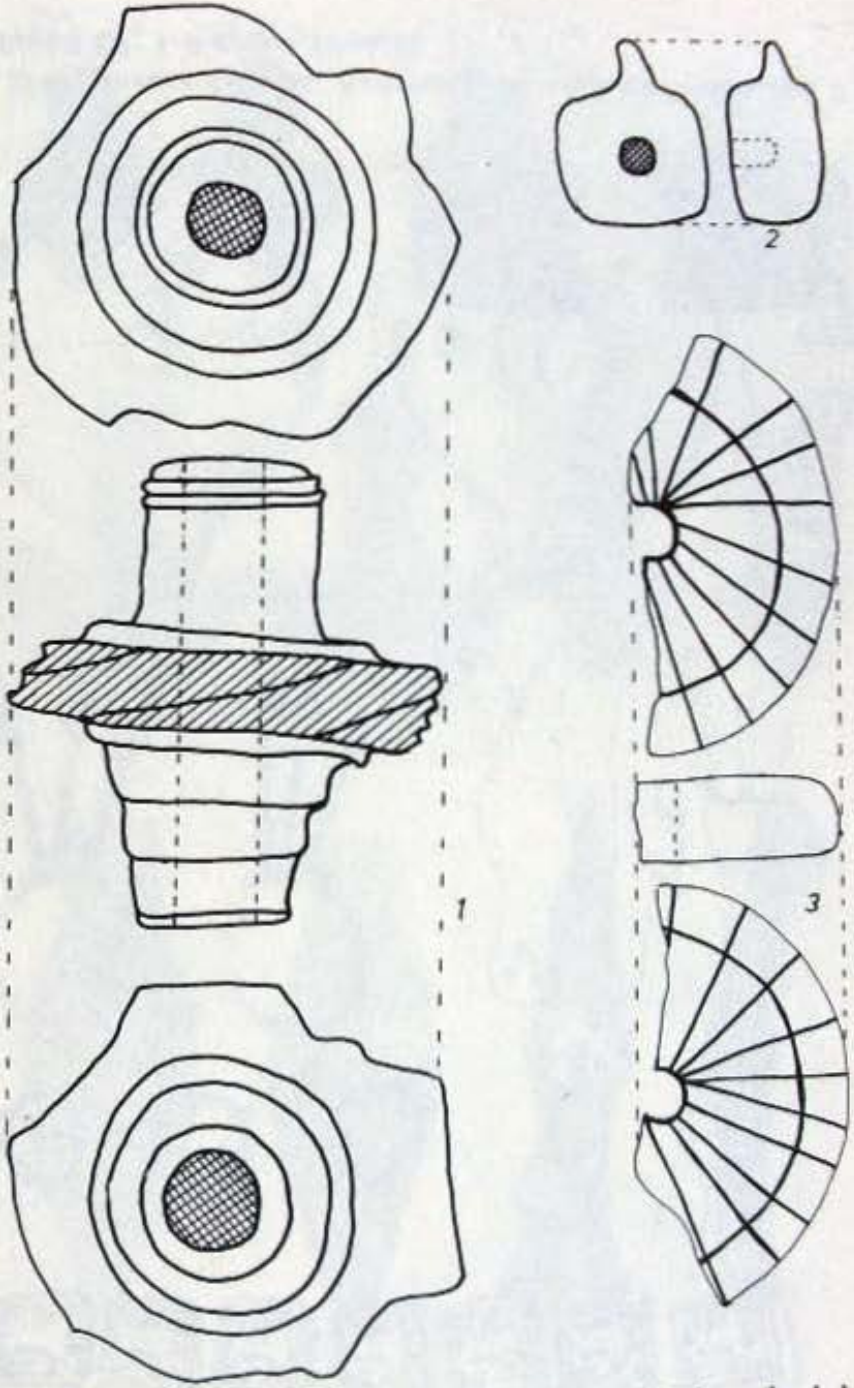

Pl. 212 Obiecte diverse din lut ars. Acropolă: 1 - nivelul IV; 2,3 - sanctuar.

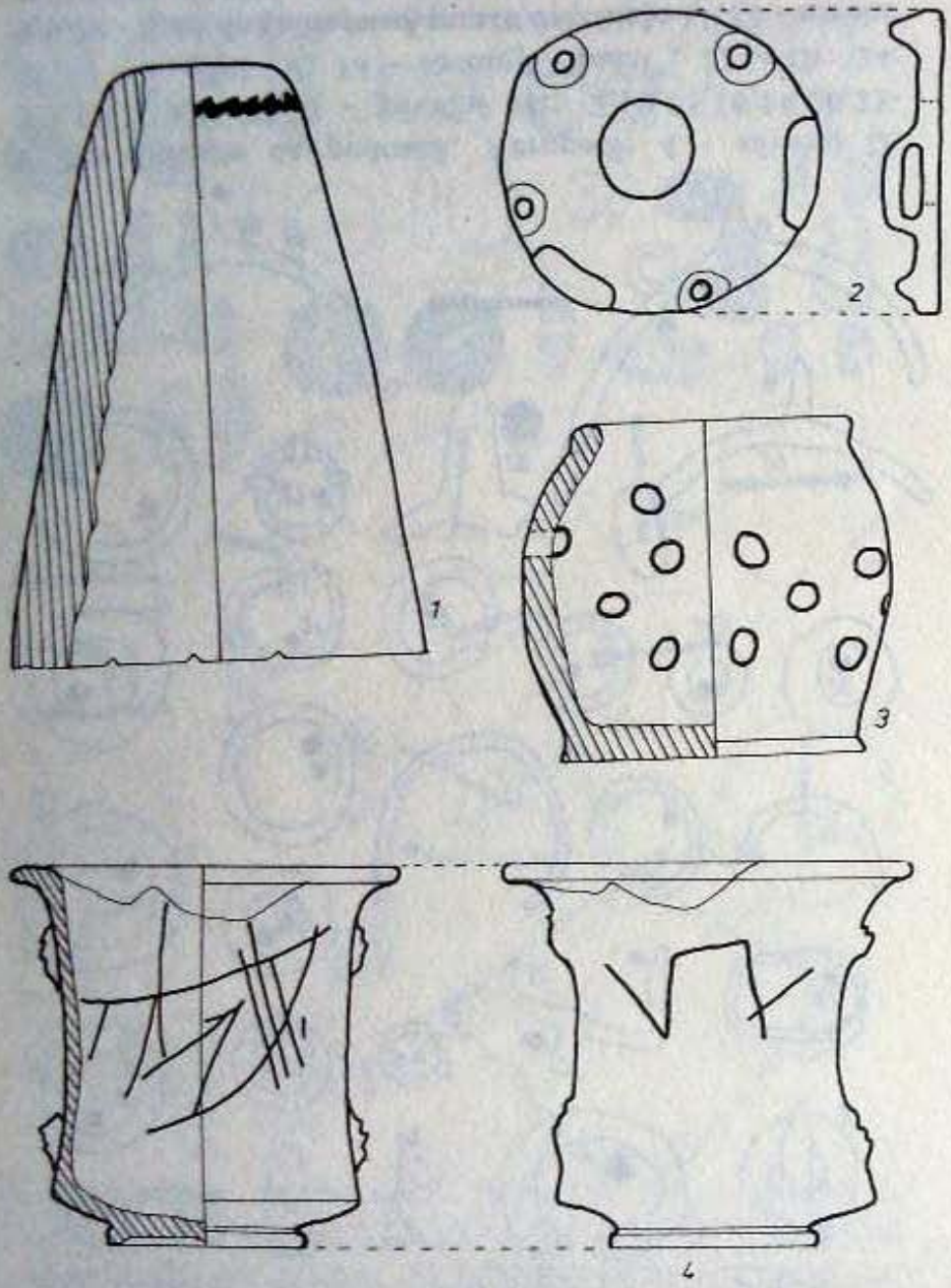

Pl. 213 Obiecte din lut ars. Acropolã: 1,3,4 - nivelul III; 2 - epoca bronzului.

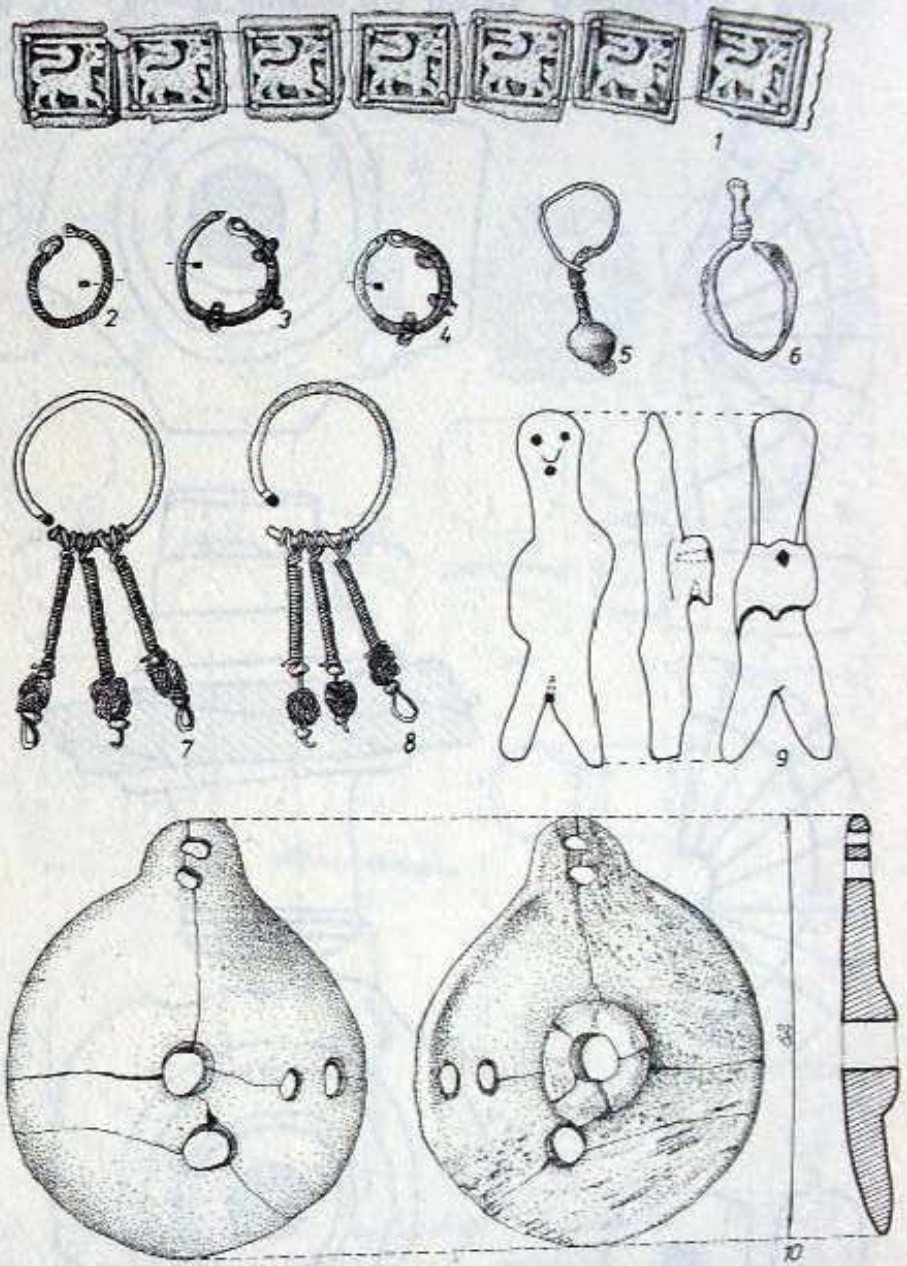

Pl. 214 Obiecte diverse. Acropolã: 10 - epoca bronzului; 9 - nivelul III; 1-8 epoca feudalã.

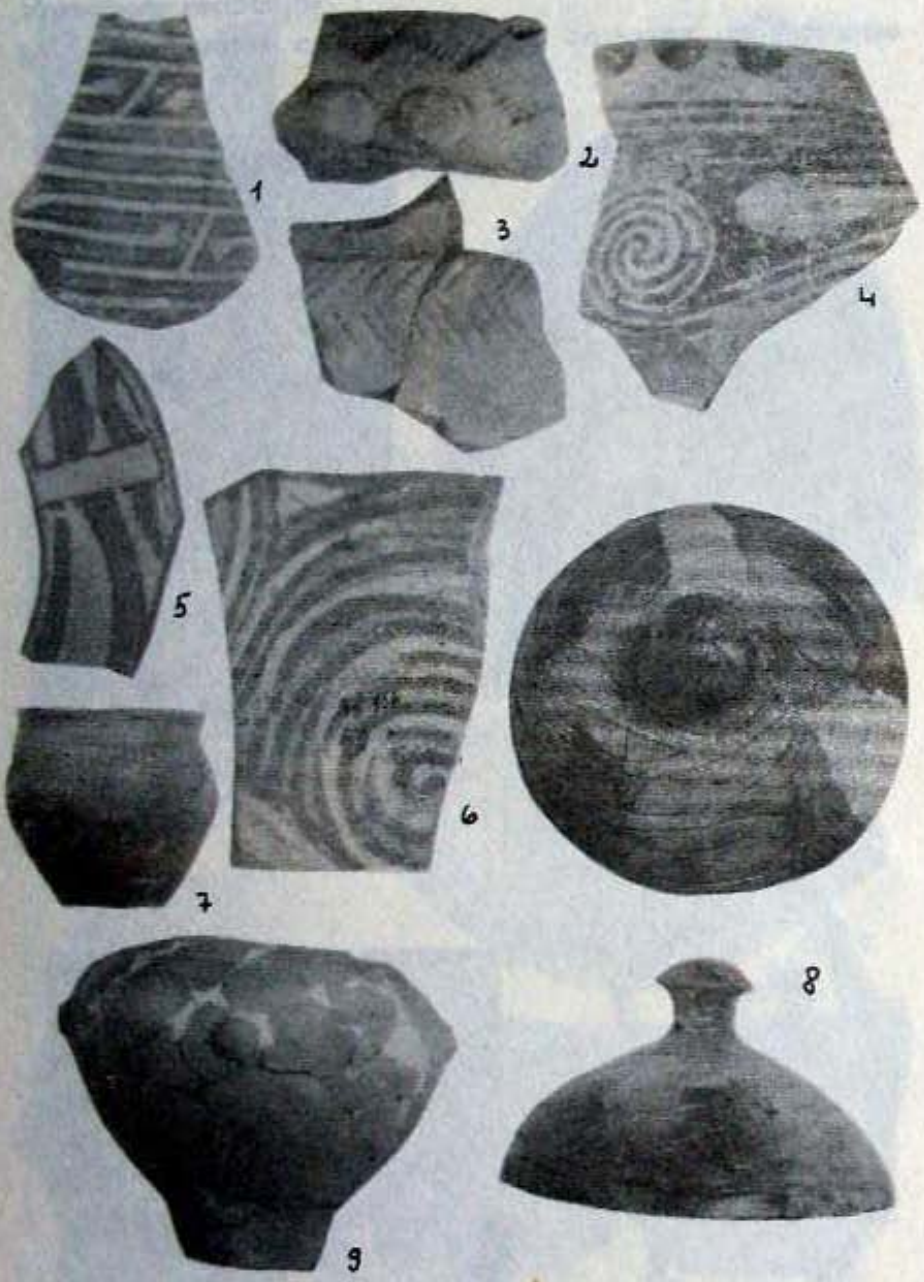

Pl. 215 ceramicã eneoliticã.

Pl. 216 figurine antropomorfe; 6 - topor de aramã.

Pl. 217 Morminte cu inventar din perioada de tranziție spre epoca bronzului.

Pl. 218 Materiale din epoca bronzului.

Pl. 219 **Materiale din prima epocă a fierului.**

Pl. 220 **Unelte din fier.**

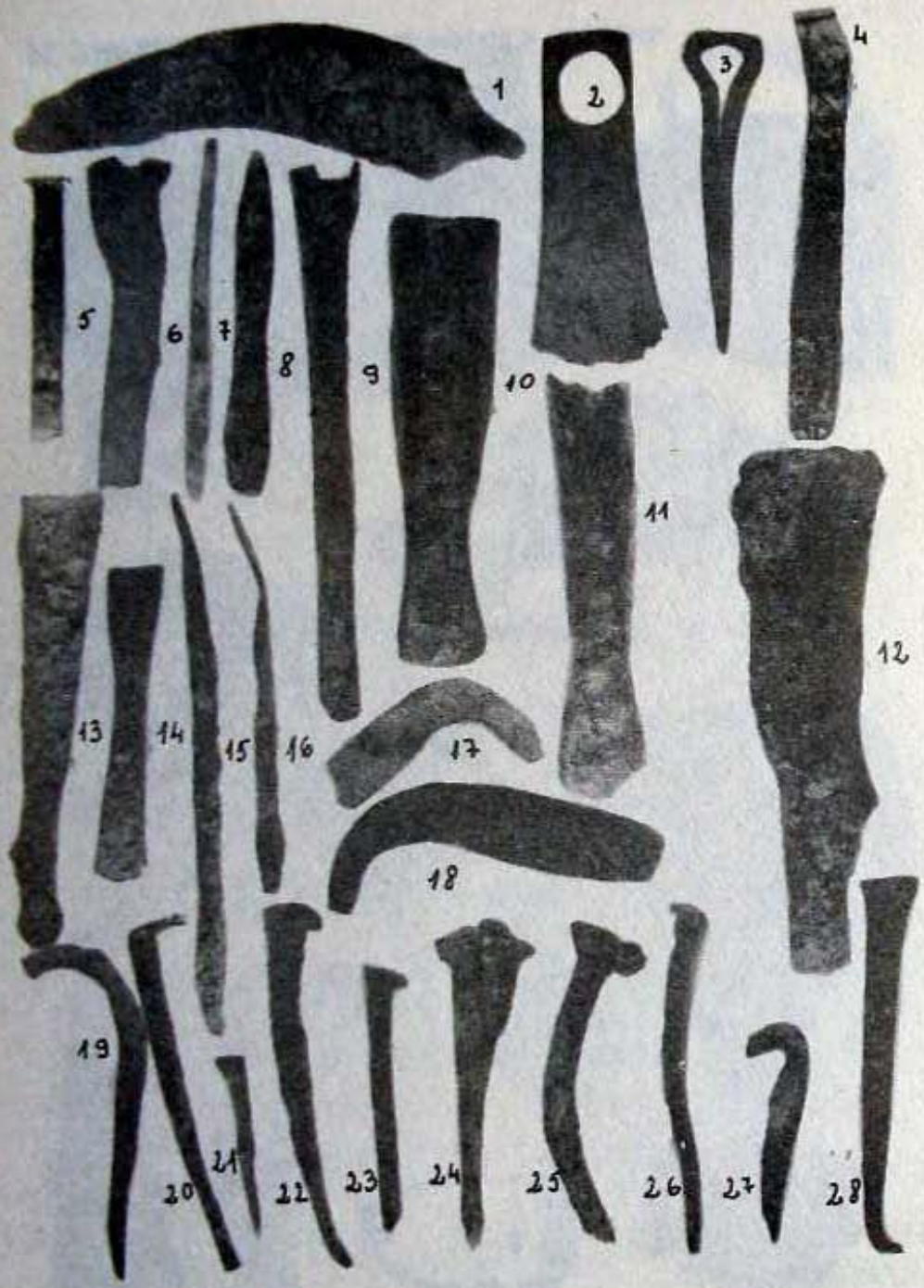

Pl. 221 Unelte din fier.

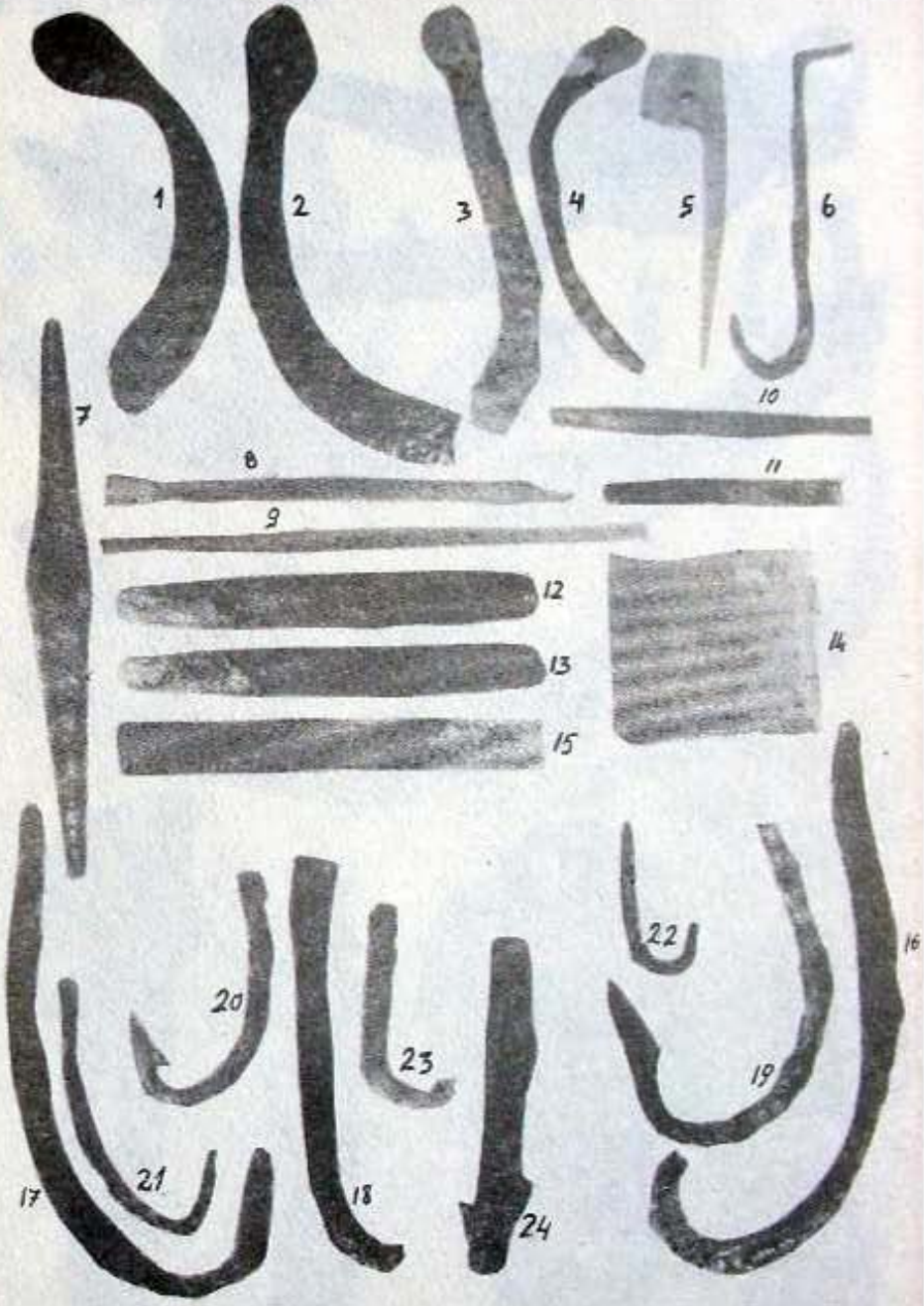

Pl. 222 Unelte din fier.

Pl. 223 Unelte din fier.

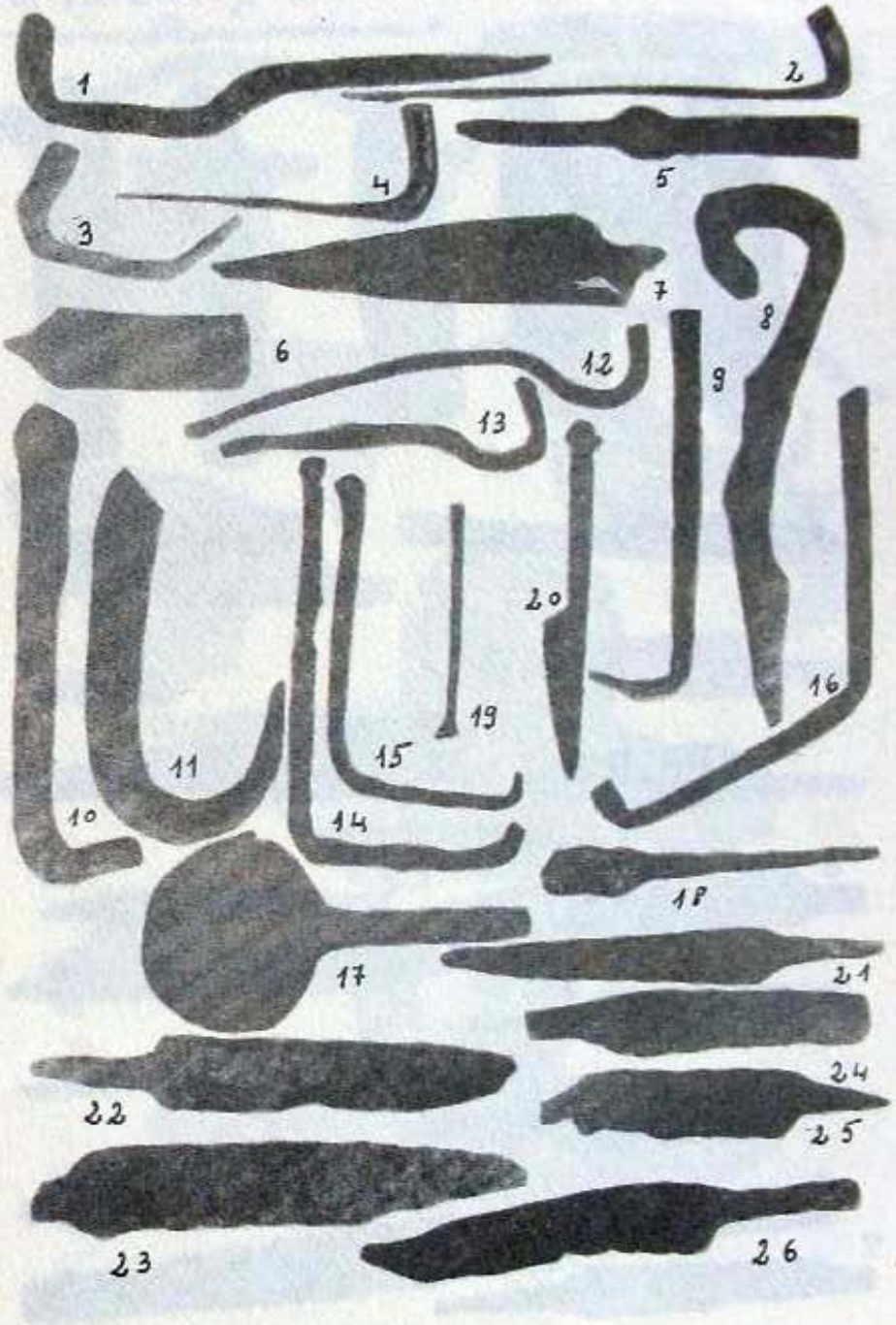

Pl. 224 Unelte din fier.

Pl. 225 Cuțite din fier.

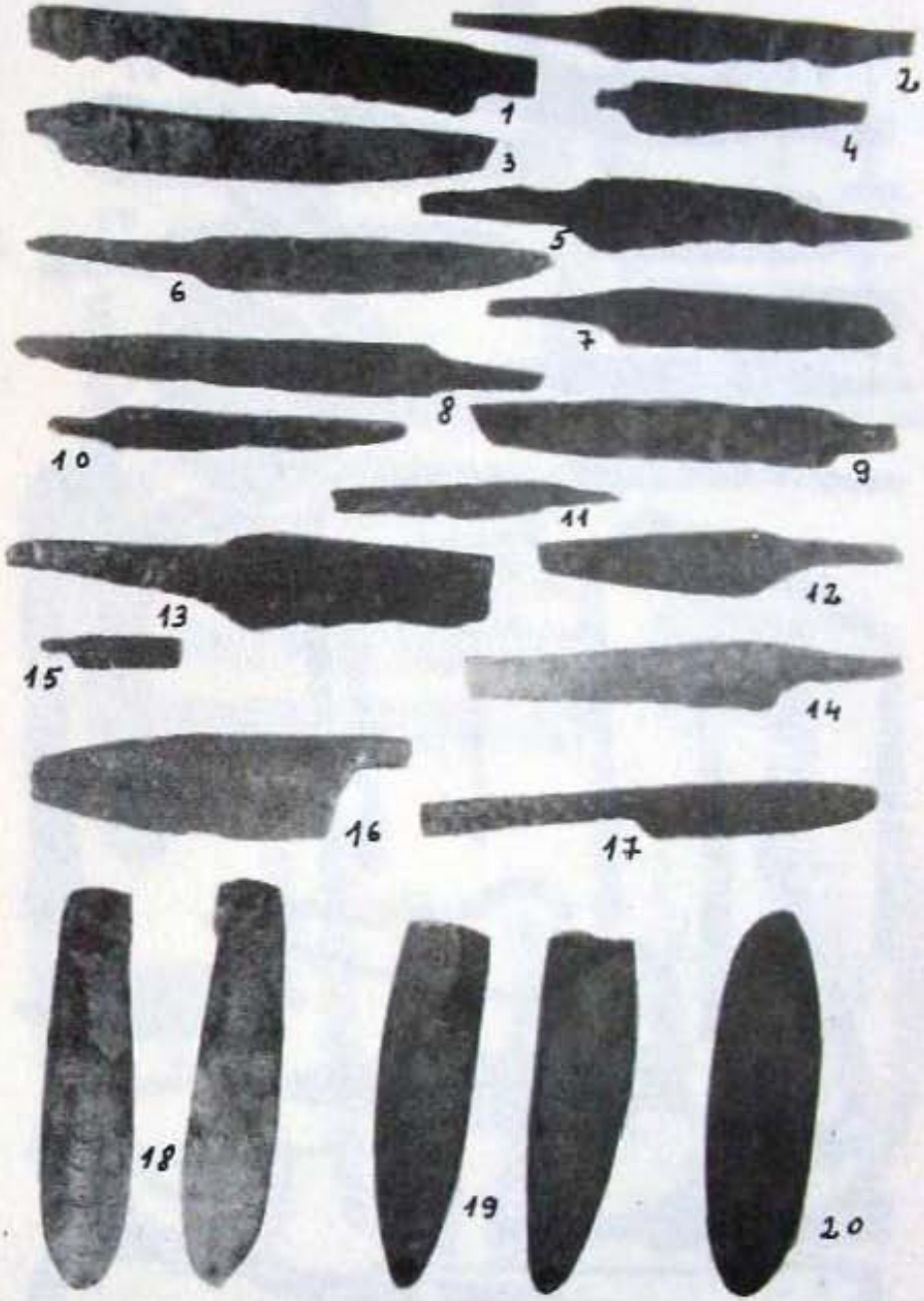

Pl. 226 Cuțite din fier.

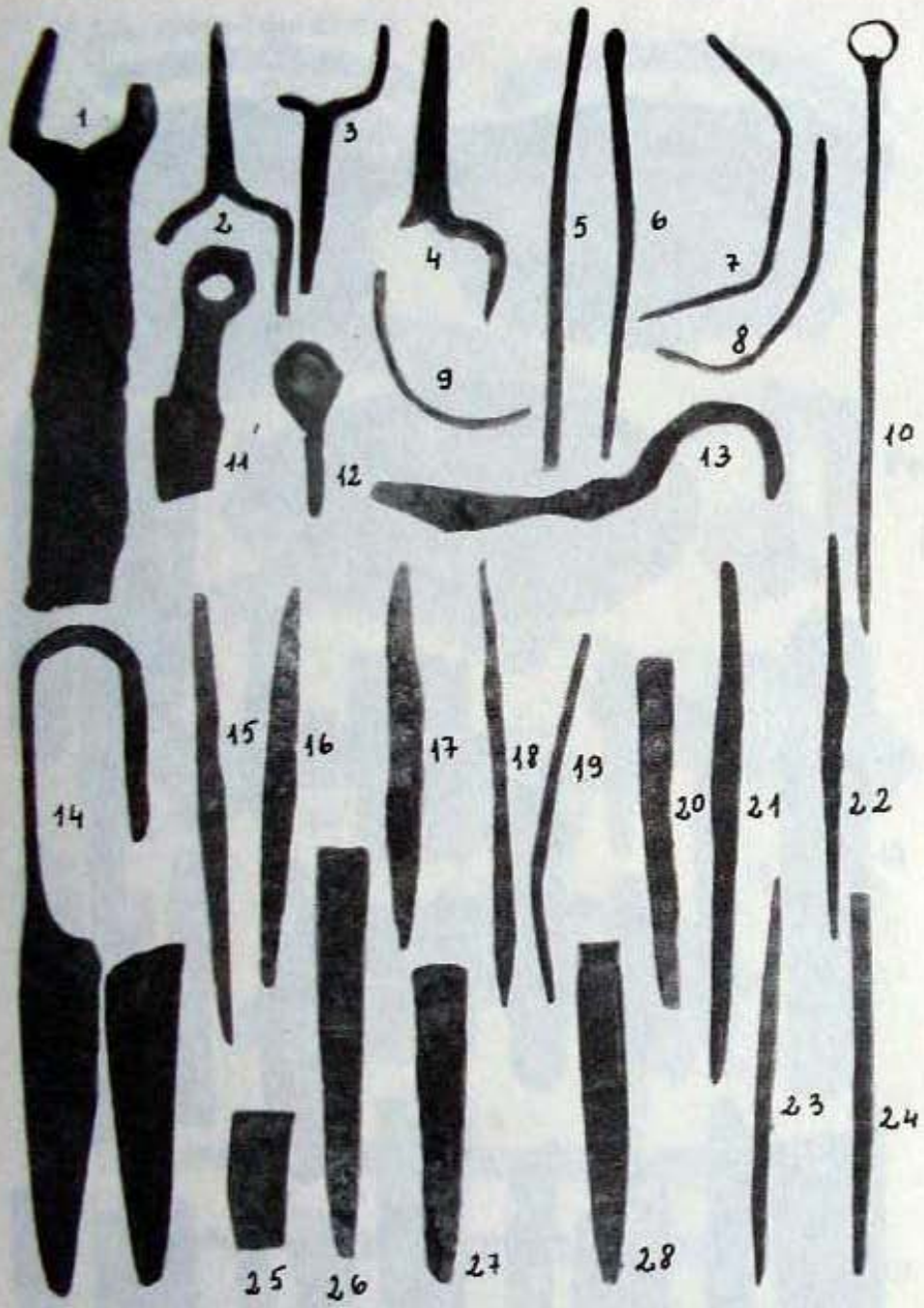

Pl. 227 Unelte din fier.

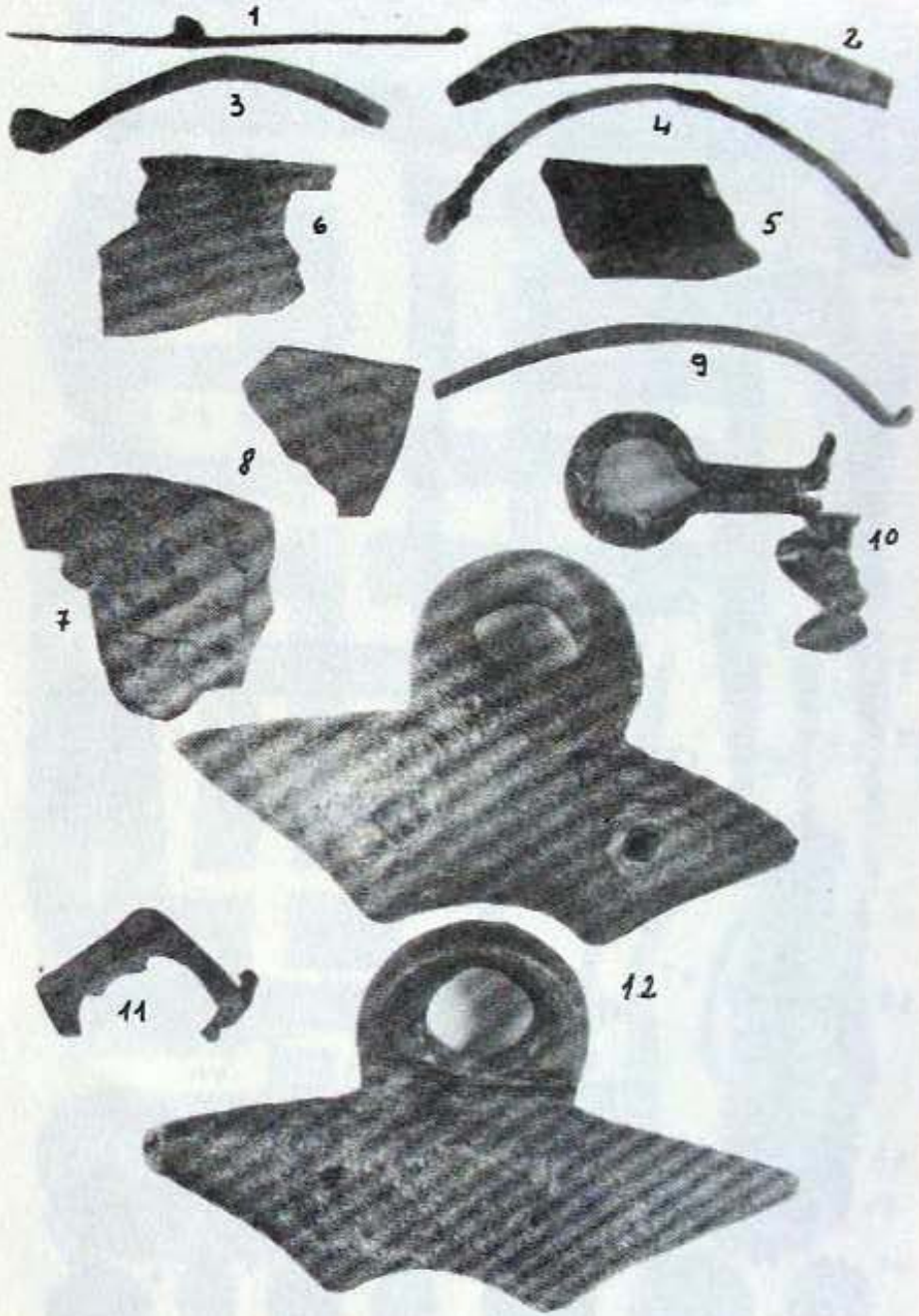

Pl. 228 Unelte din fier și bronz.

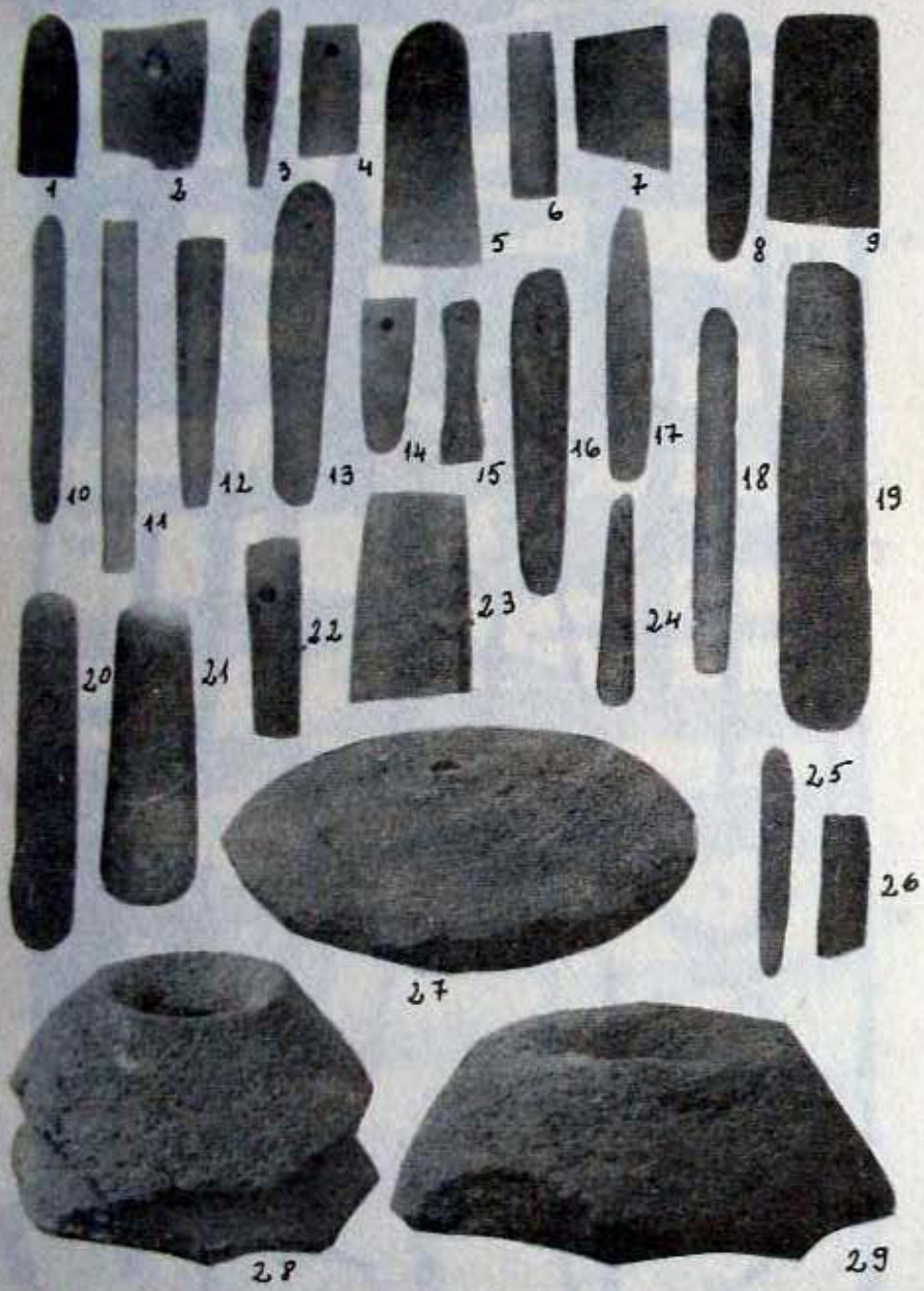

Pl. 229 Unelte din piatră.

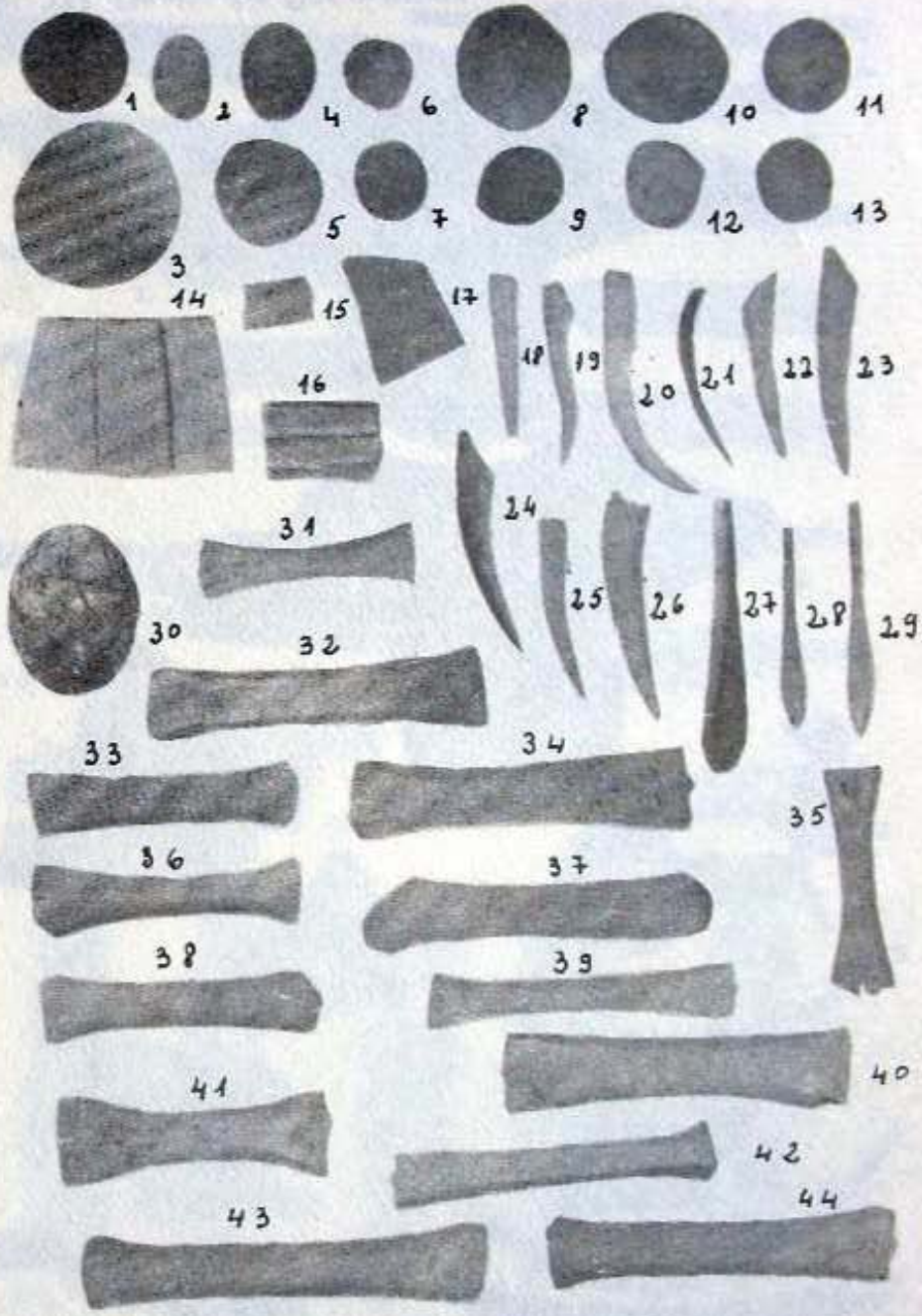

Pl. 230 Unelte din piatră; 18-44 - unelte din os.

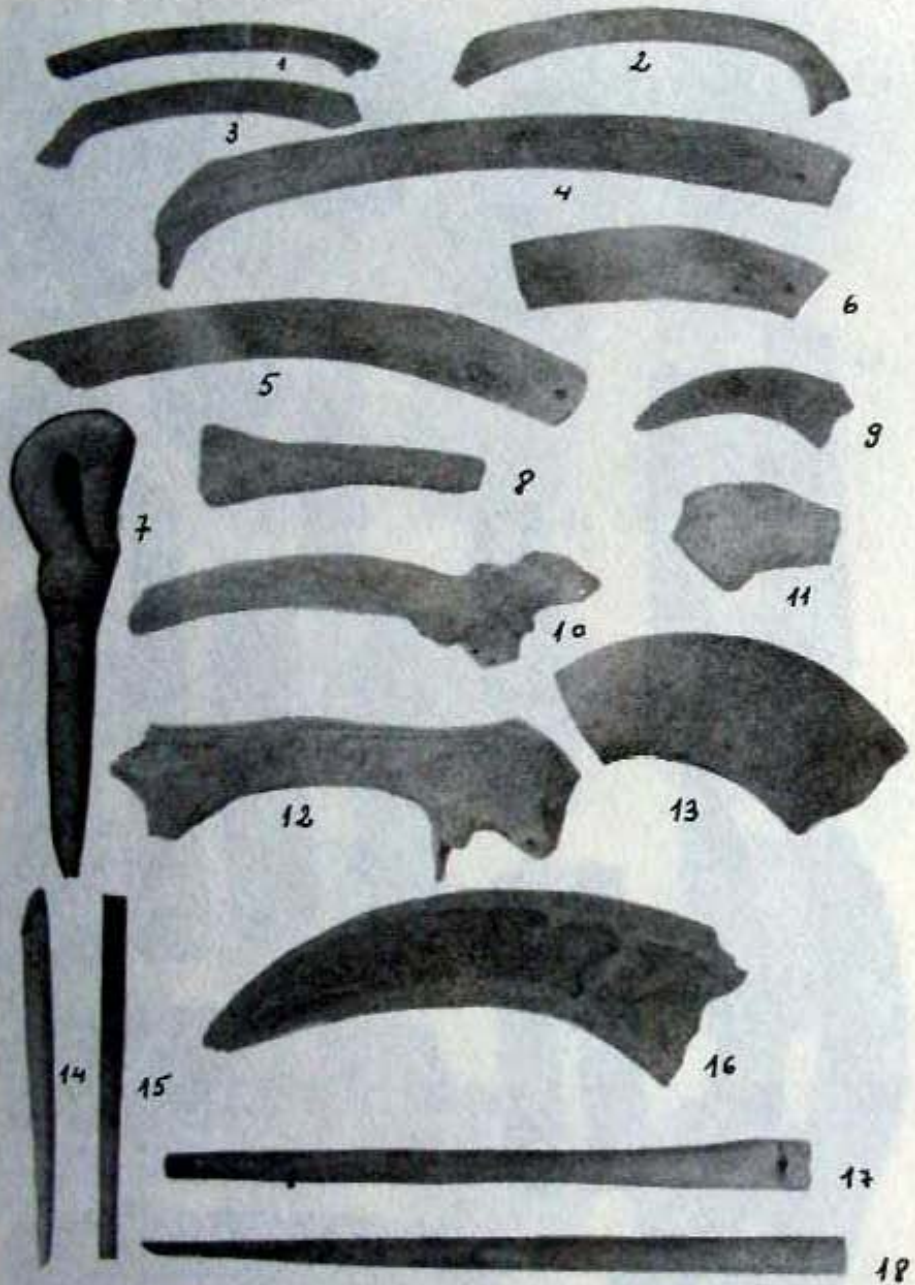

Pl. 231 Unelte din os.

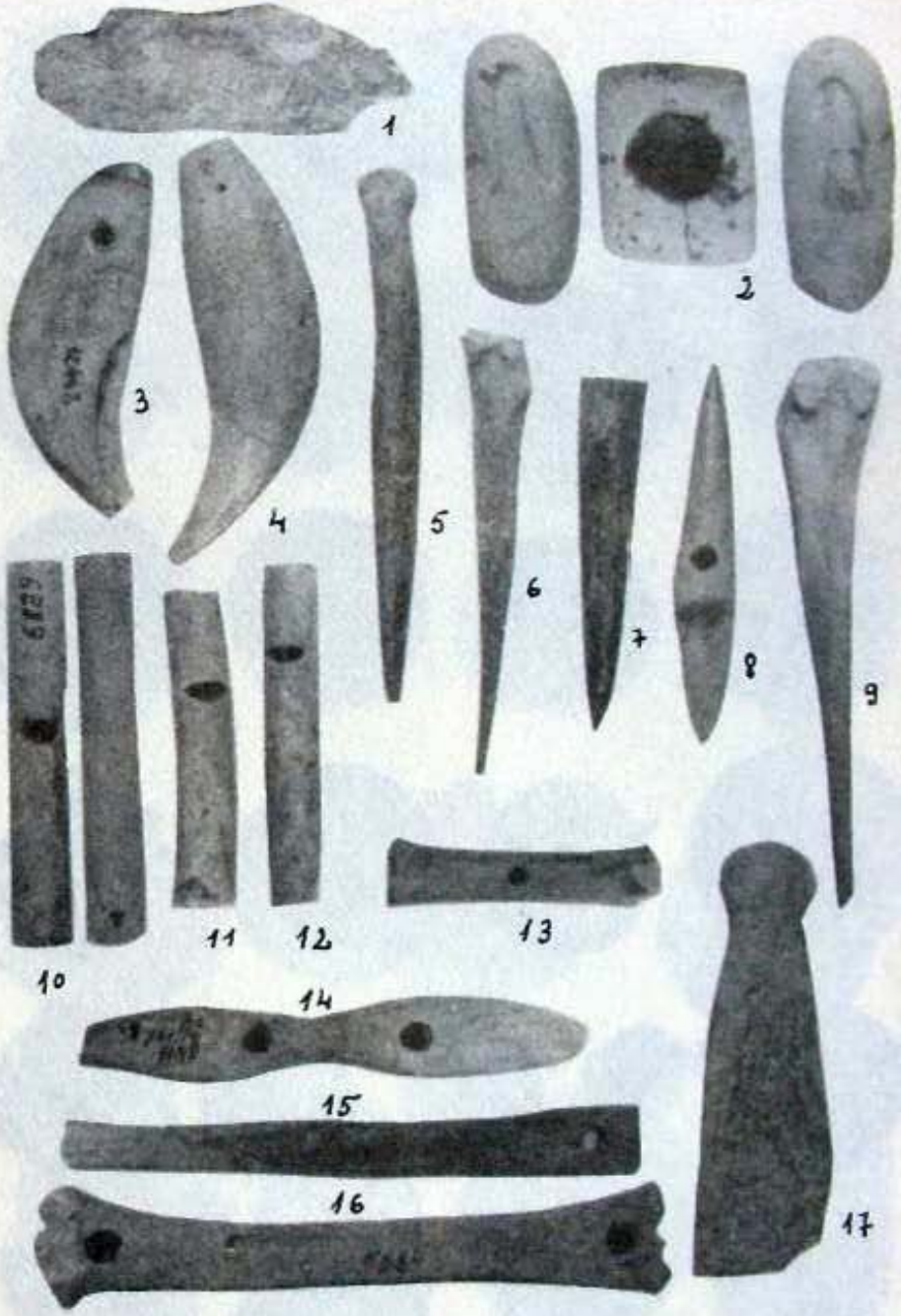

Pl. 232 Unelte din os.

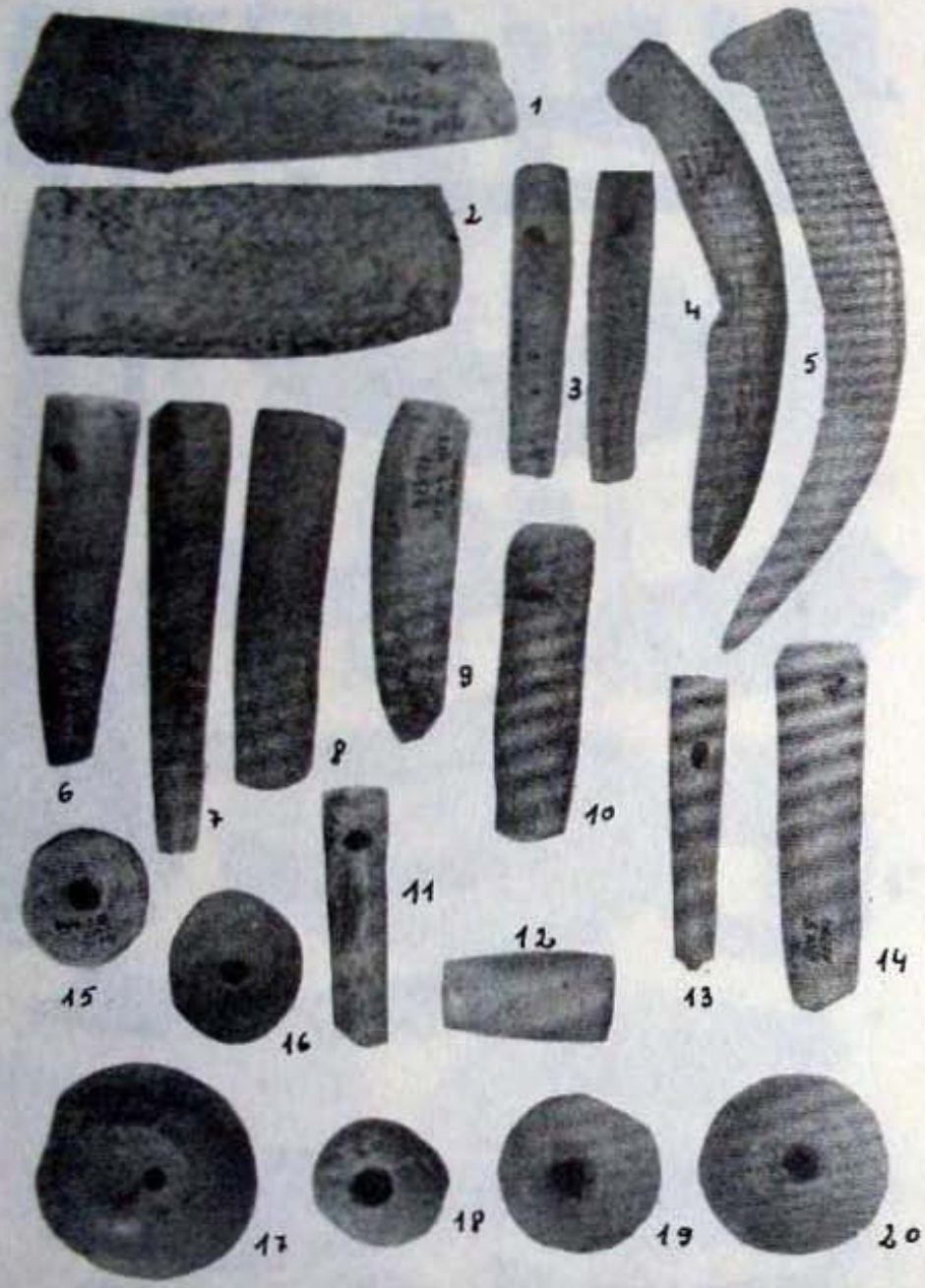

Pl. 233 Unelte din os.

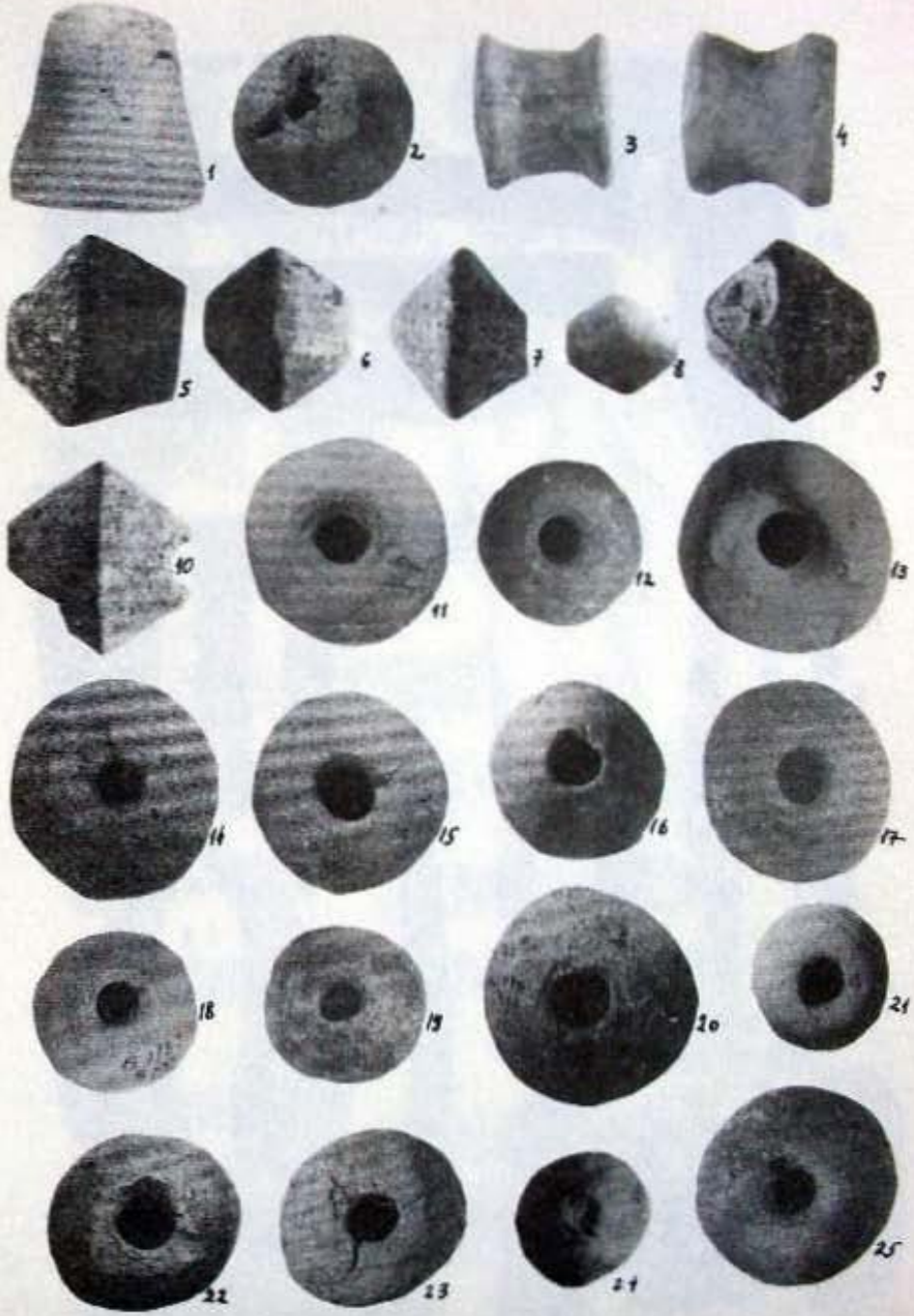

Pl. 234 Fusaiole.

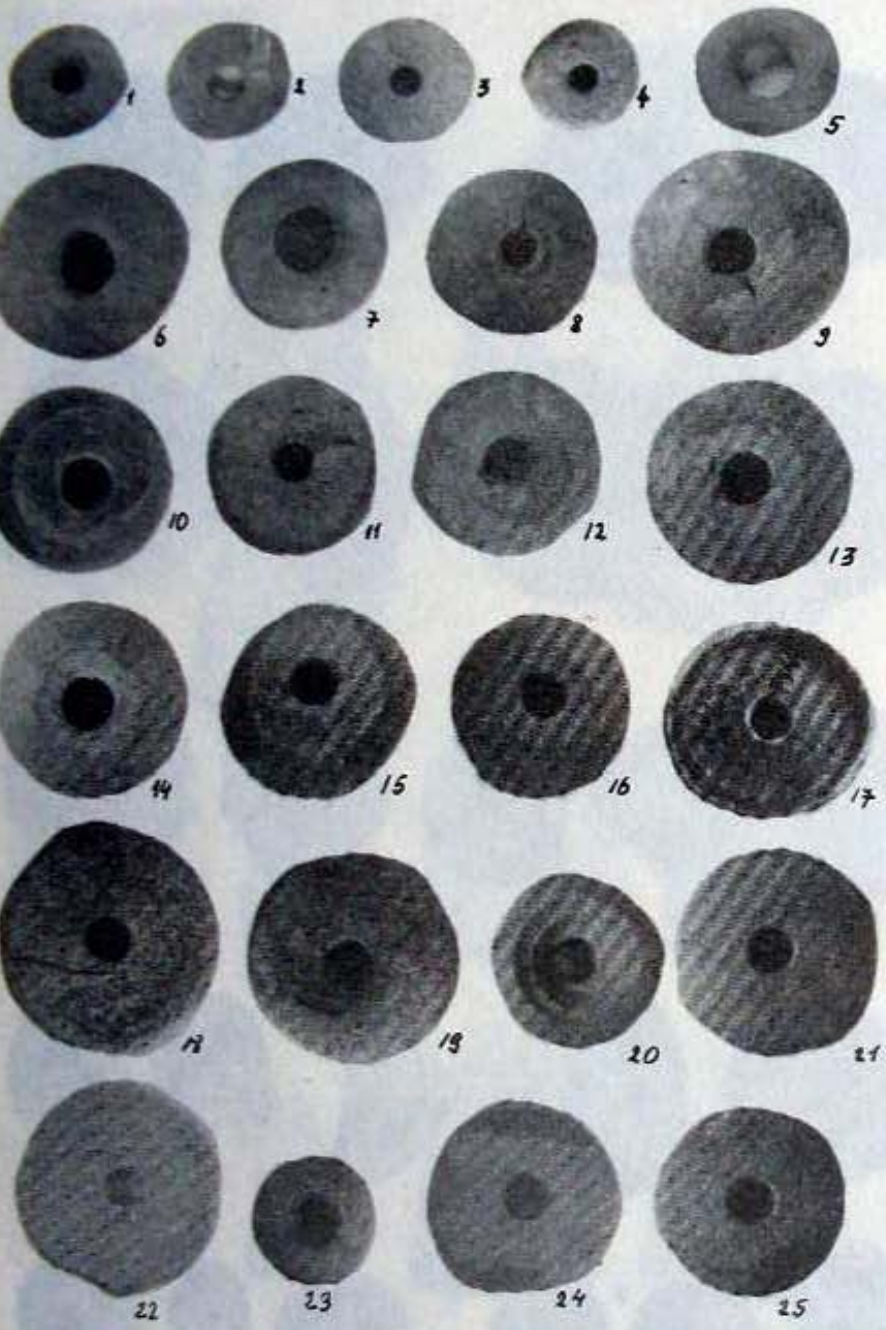

Pl. 235 Fusaiole.

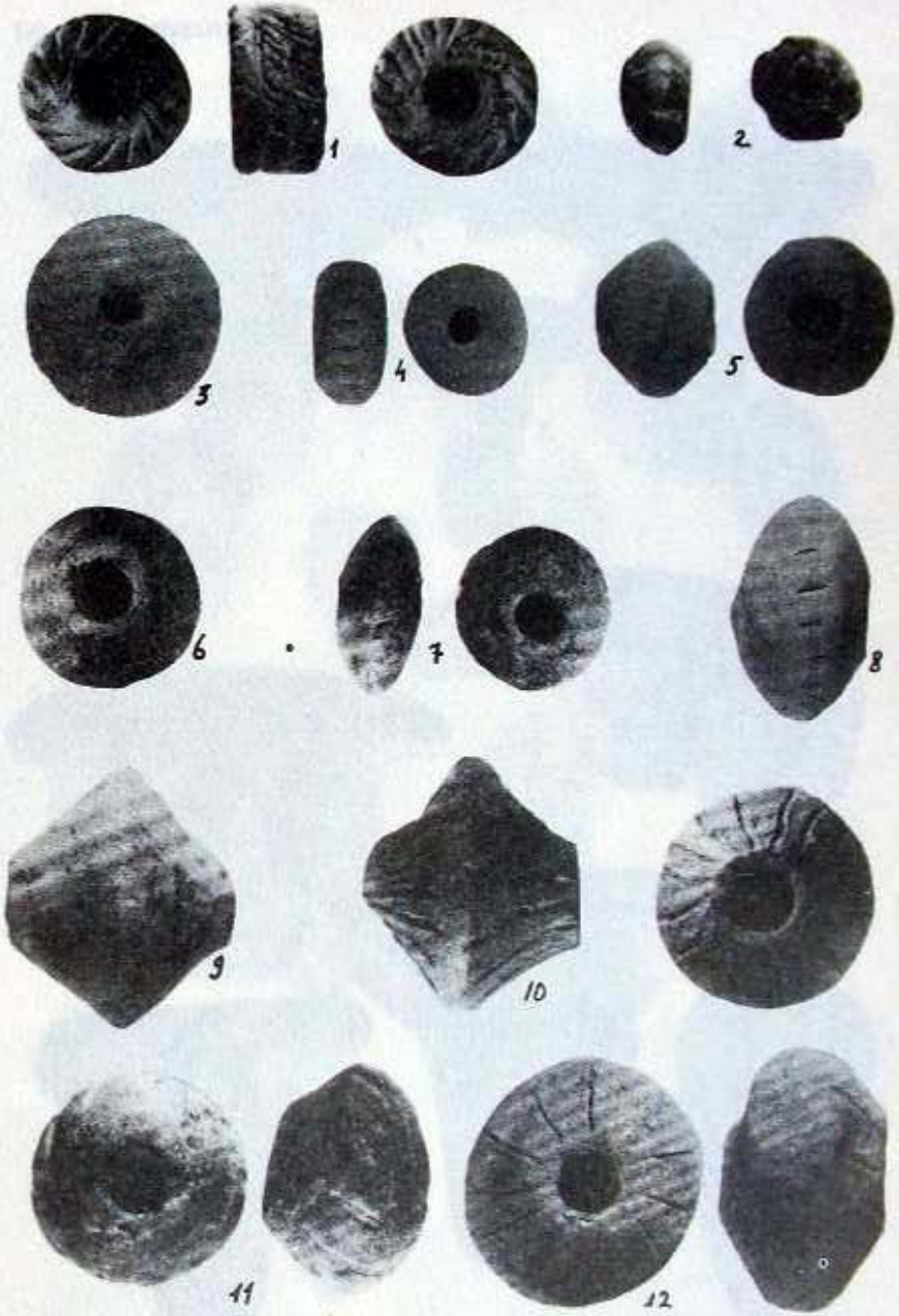

Pl. 236 Fusaiole.

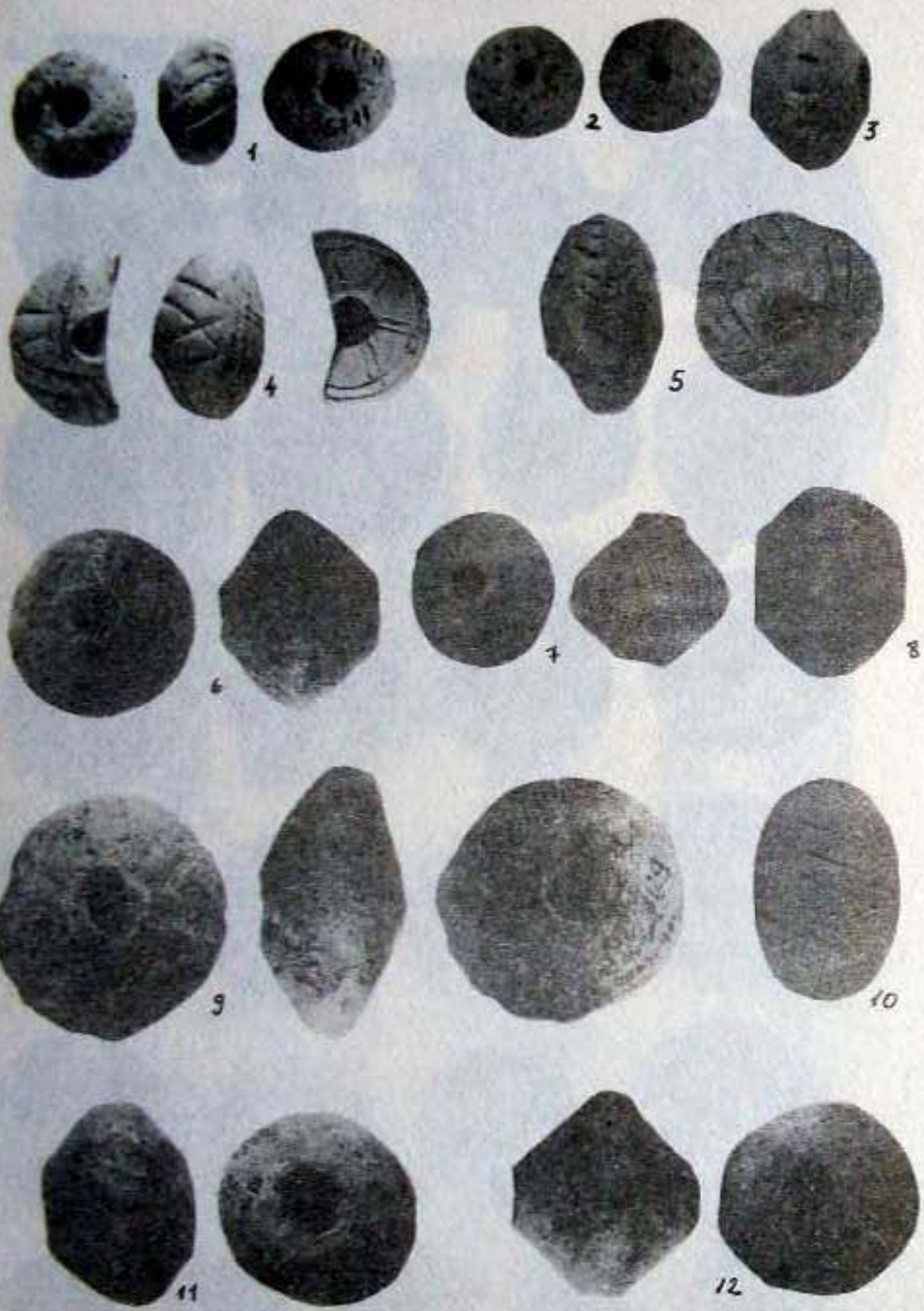

Pl. 237 Fusaiole.

Pl. 238 Lustruitoare.

Pl. 239 Greutăți din lut ars.

Pl. 240 Dopuri pentru vase.

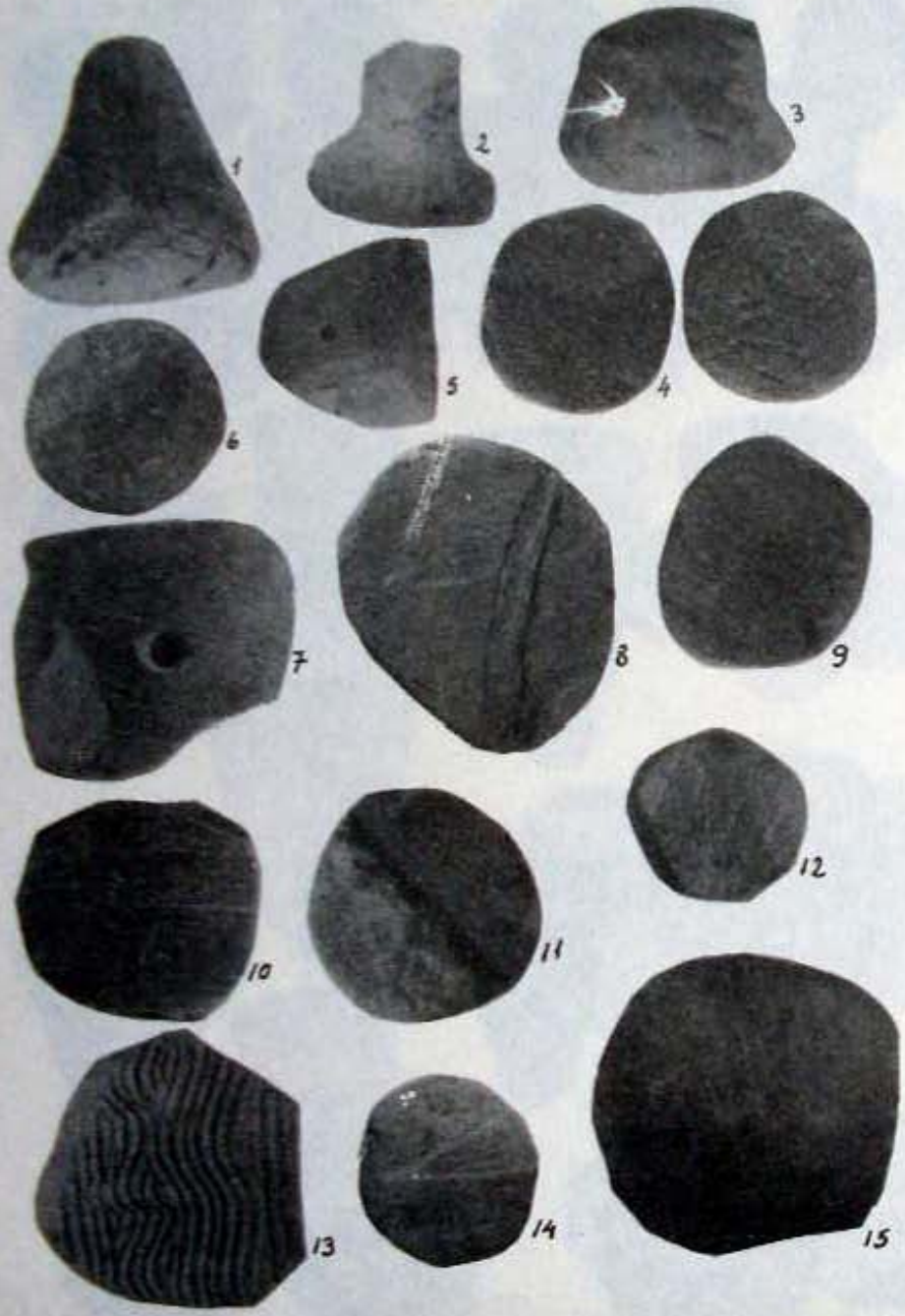

Pl. 241 Rondele din lut ars.

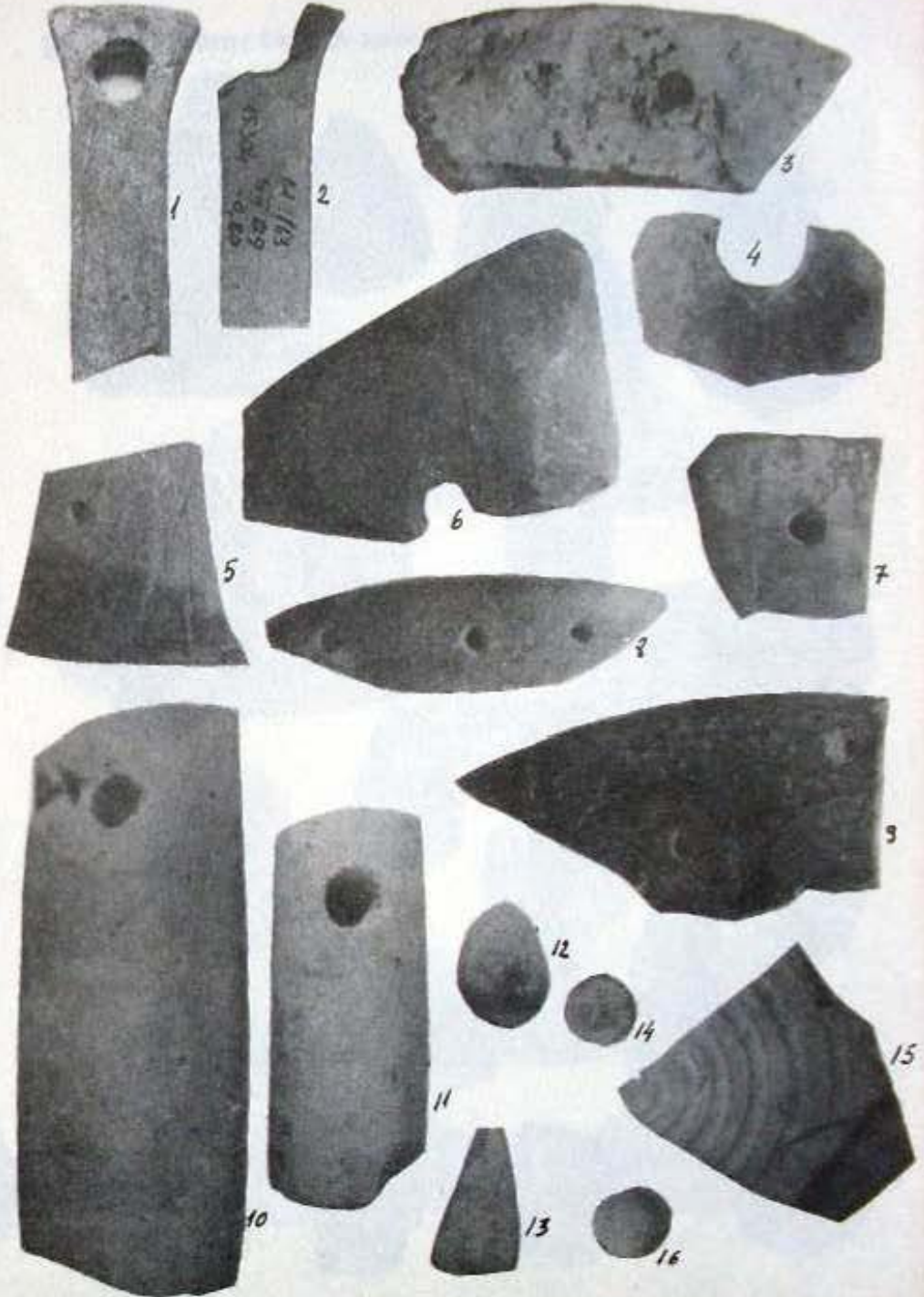

Pl. 242 Obiecte din lut ars.

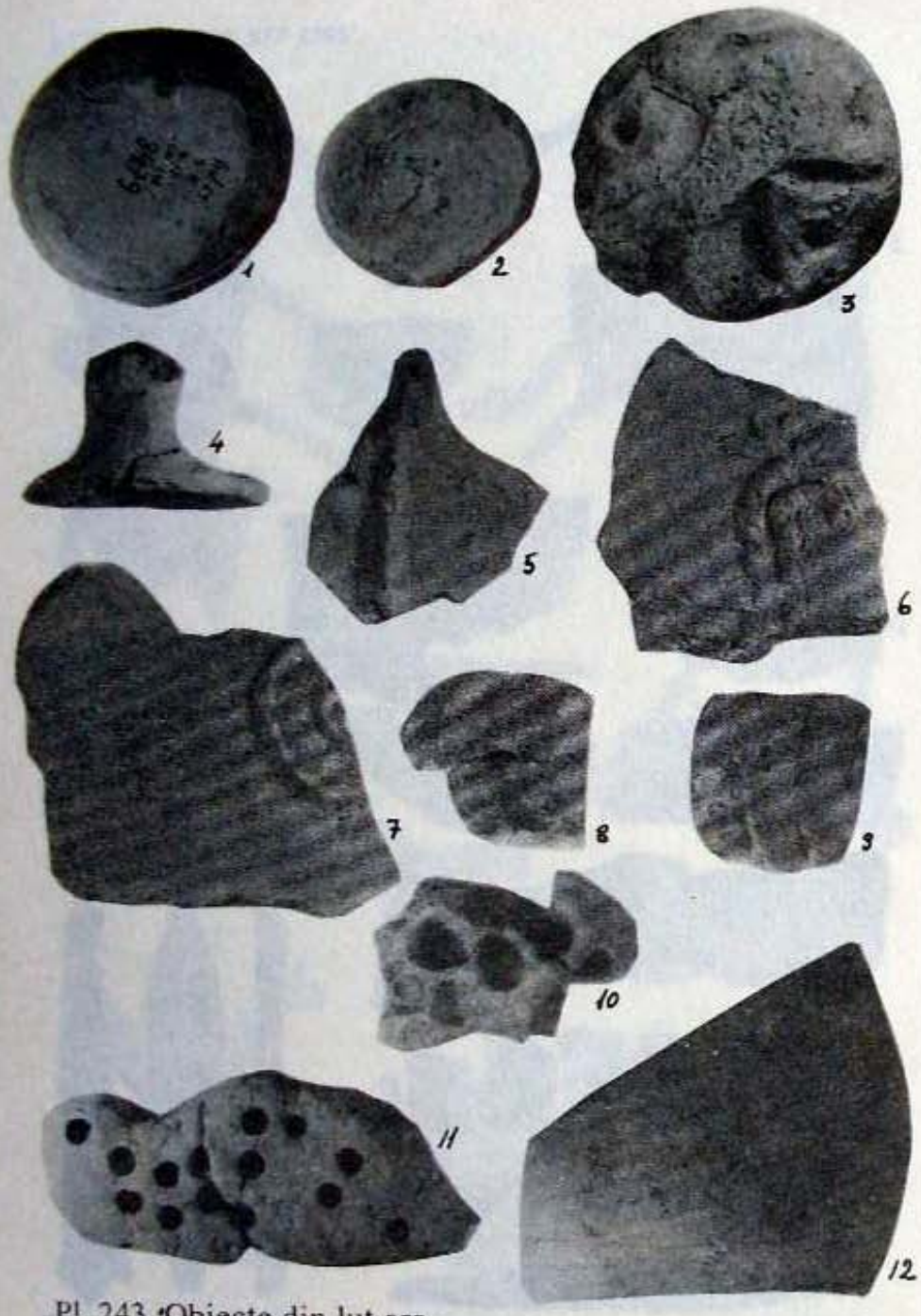

Pl. 243 Obiecte din lut ars.

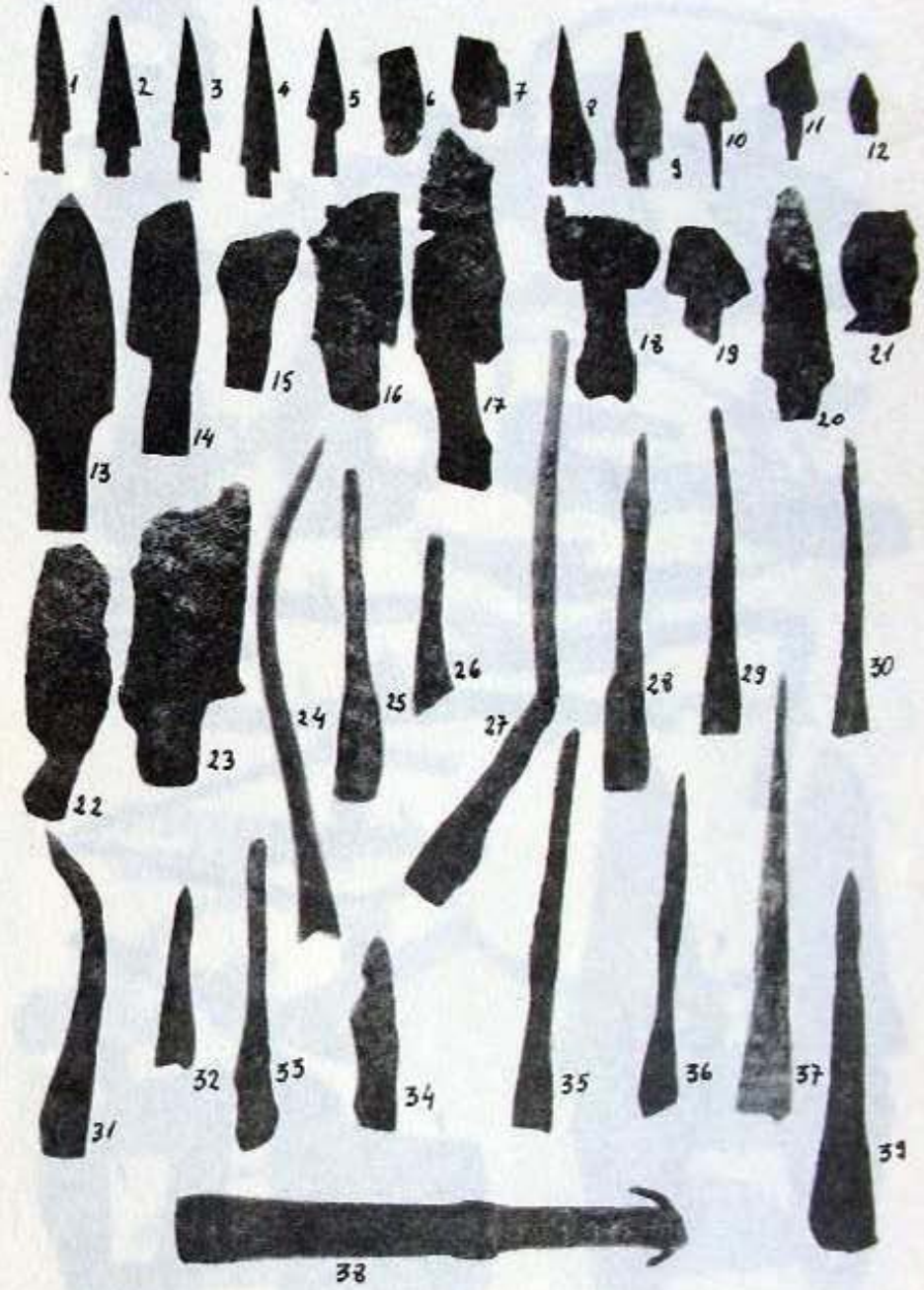

Pl. 244 Vârfuri de săgeți.

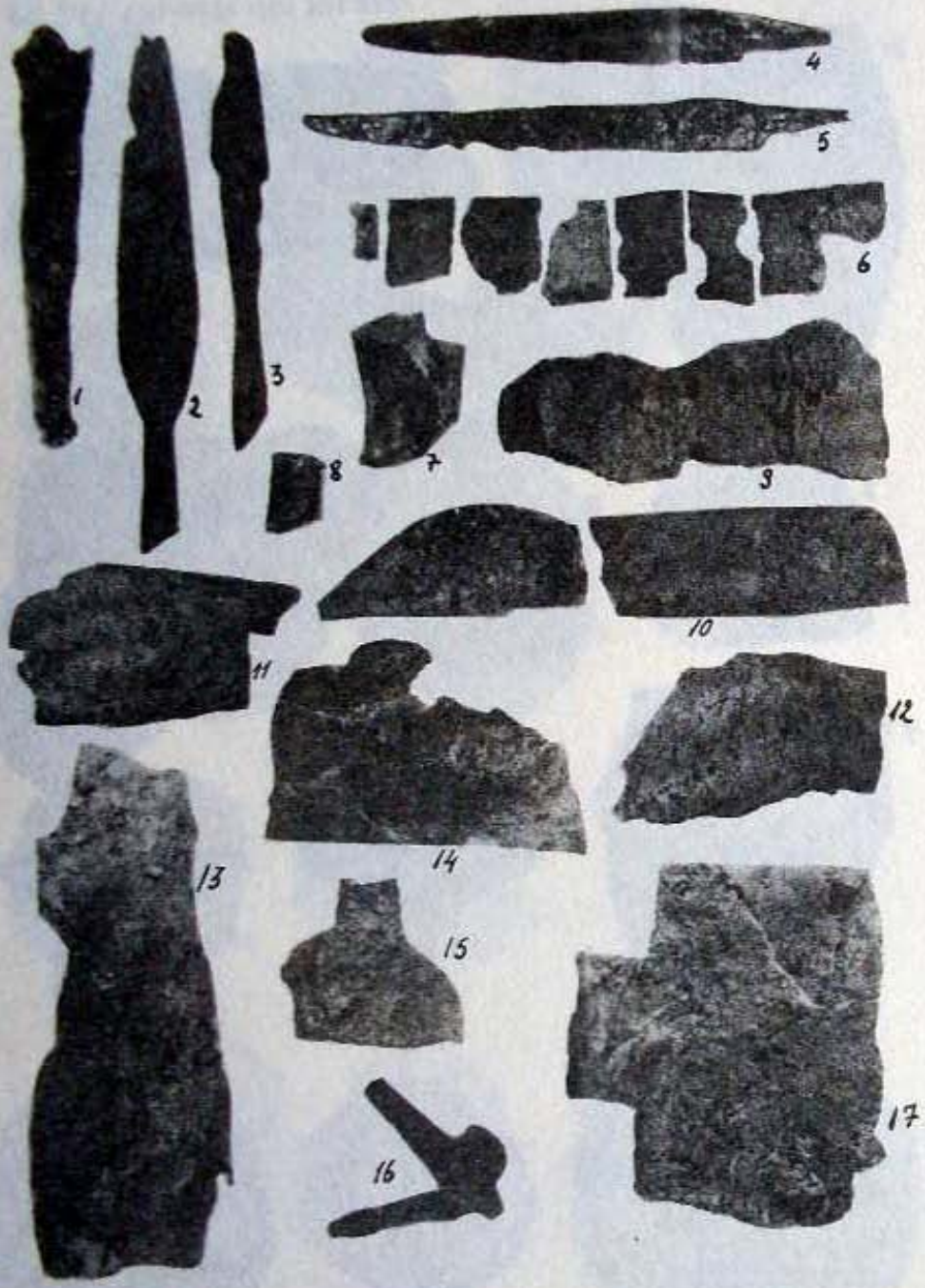

Pl. 245 Arme din fier.

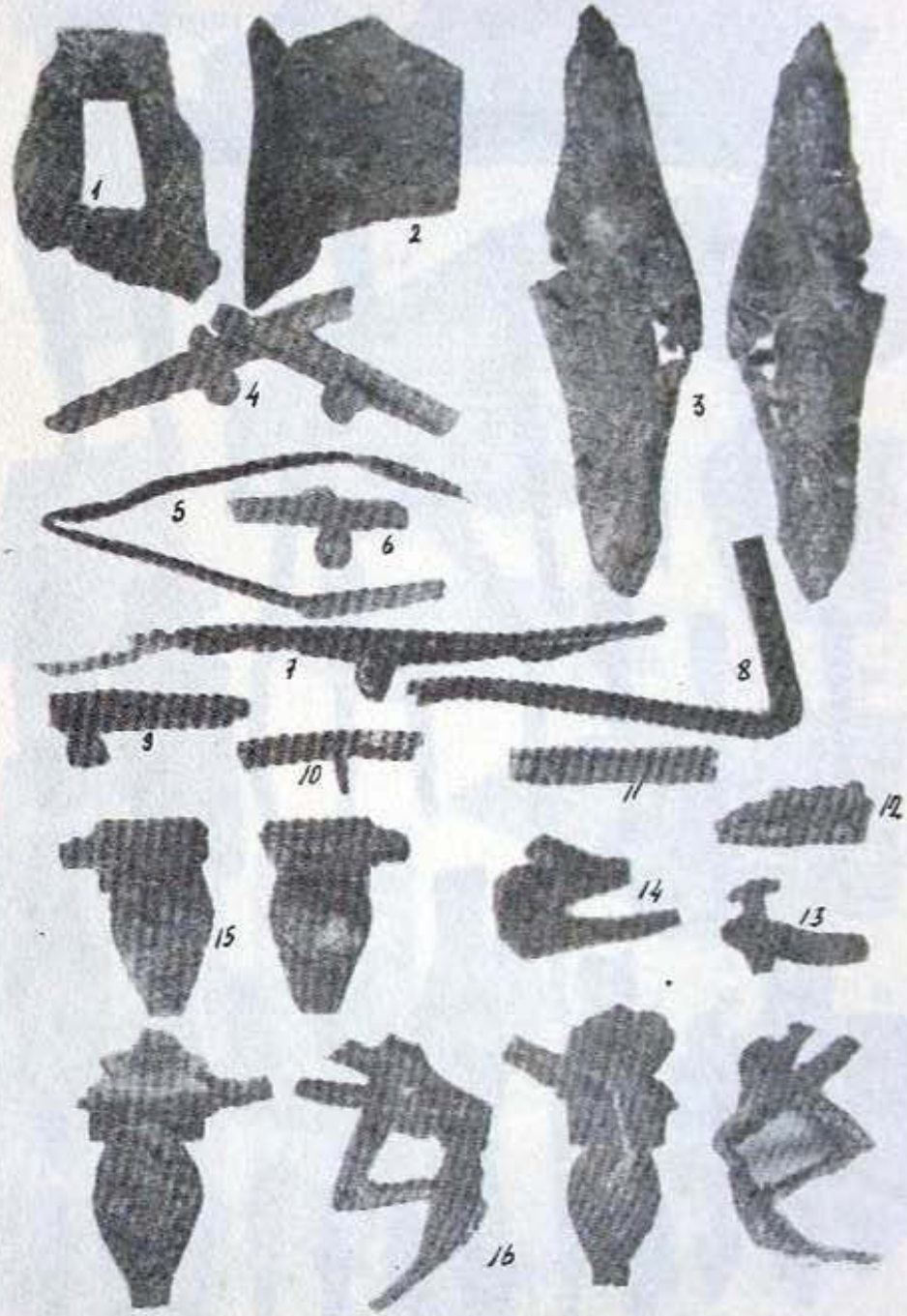

Pl. 246 Arme din fier și bronz.

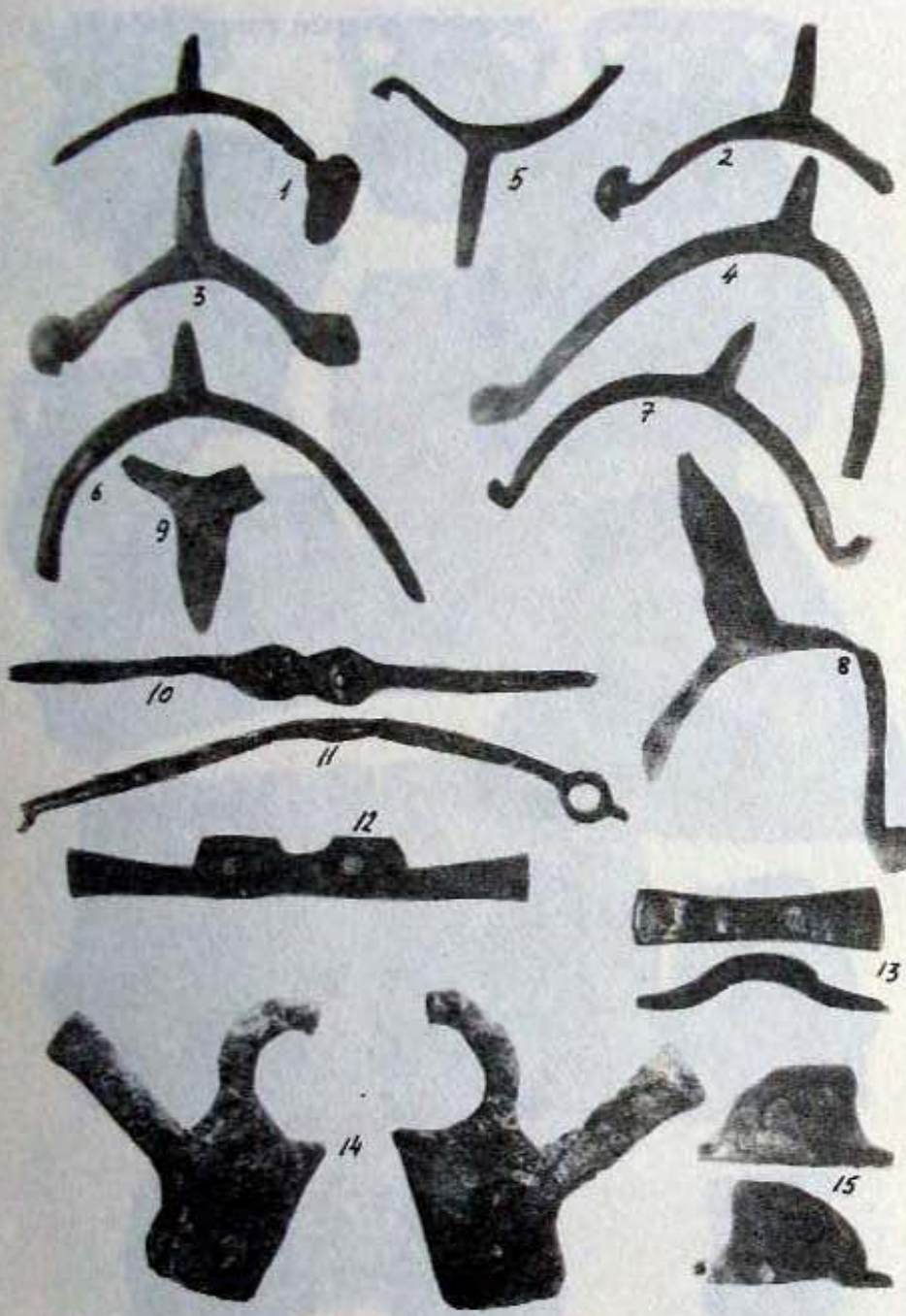

Pl. 247 Piese de harnașament.

Pl. 248 Piese de car.

Pl. 249 Ceramicã lucratã cu mâna.

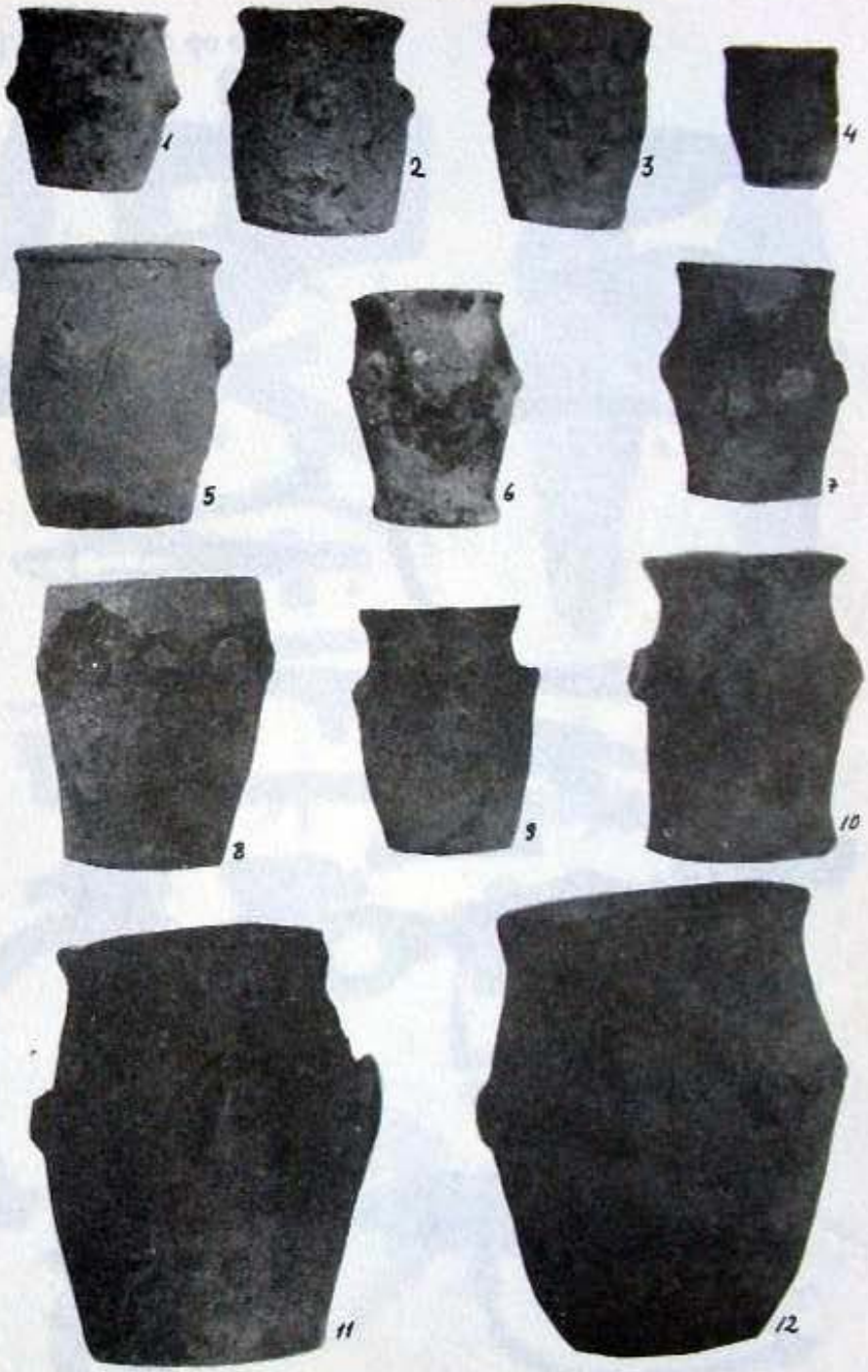

Pl. 250 Ceramicã lucratã cu mâna.

Pl. 251 Ceramicã lucratã cu mâna.

Pl. 252 Ceramicã lucratã cu mâna.

Pl. 253 Ceramicã lucratã cu mâna.

Pl. 254 Ceramicã lucratã cu mâna.

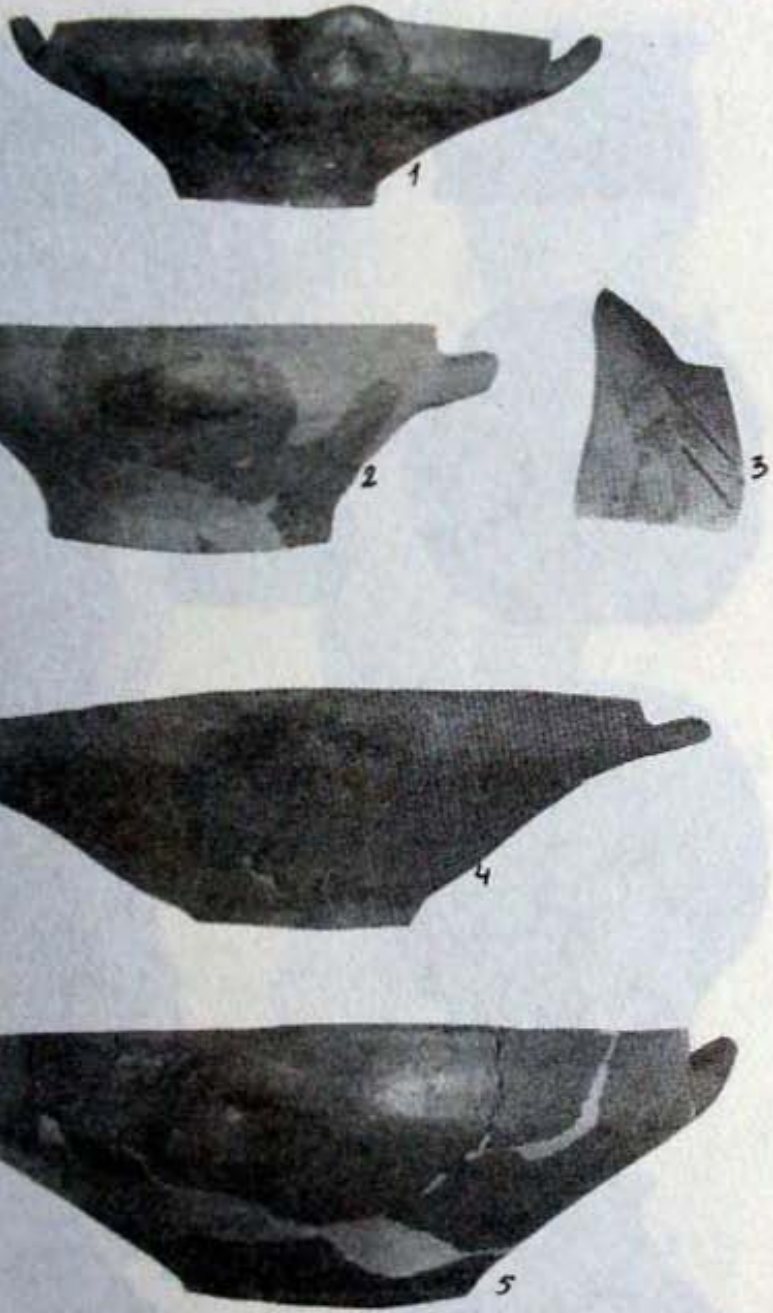

Pl. 255 Castroane lucrate cu mâna.

Pl. 256 Fructiere lucrate cu mâna.

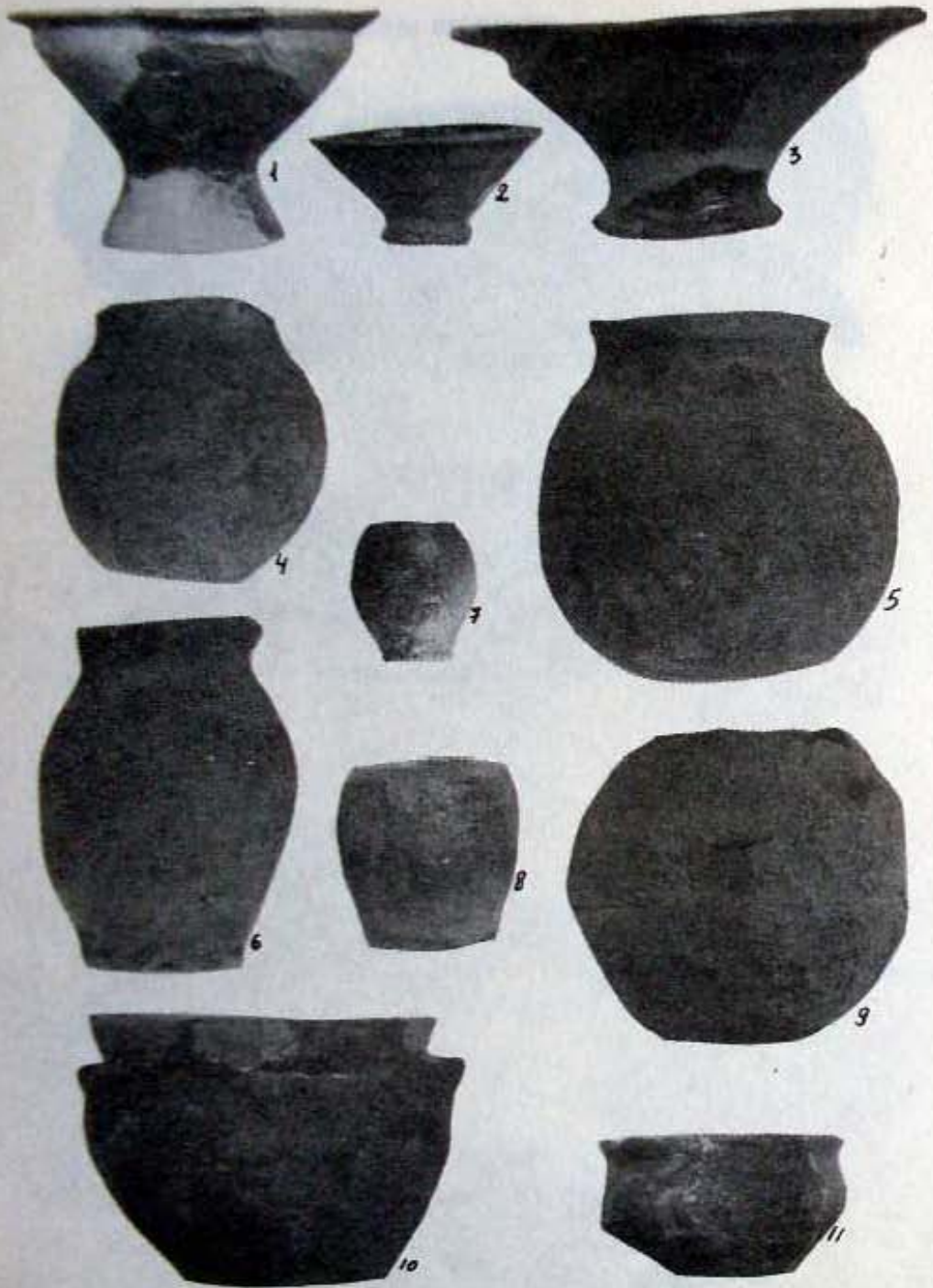

Pl. 257 Ceramică lucrată cu mâna.

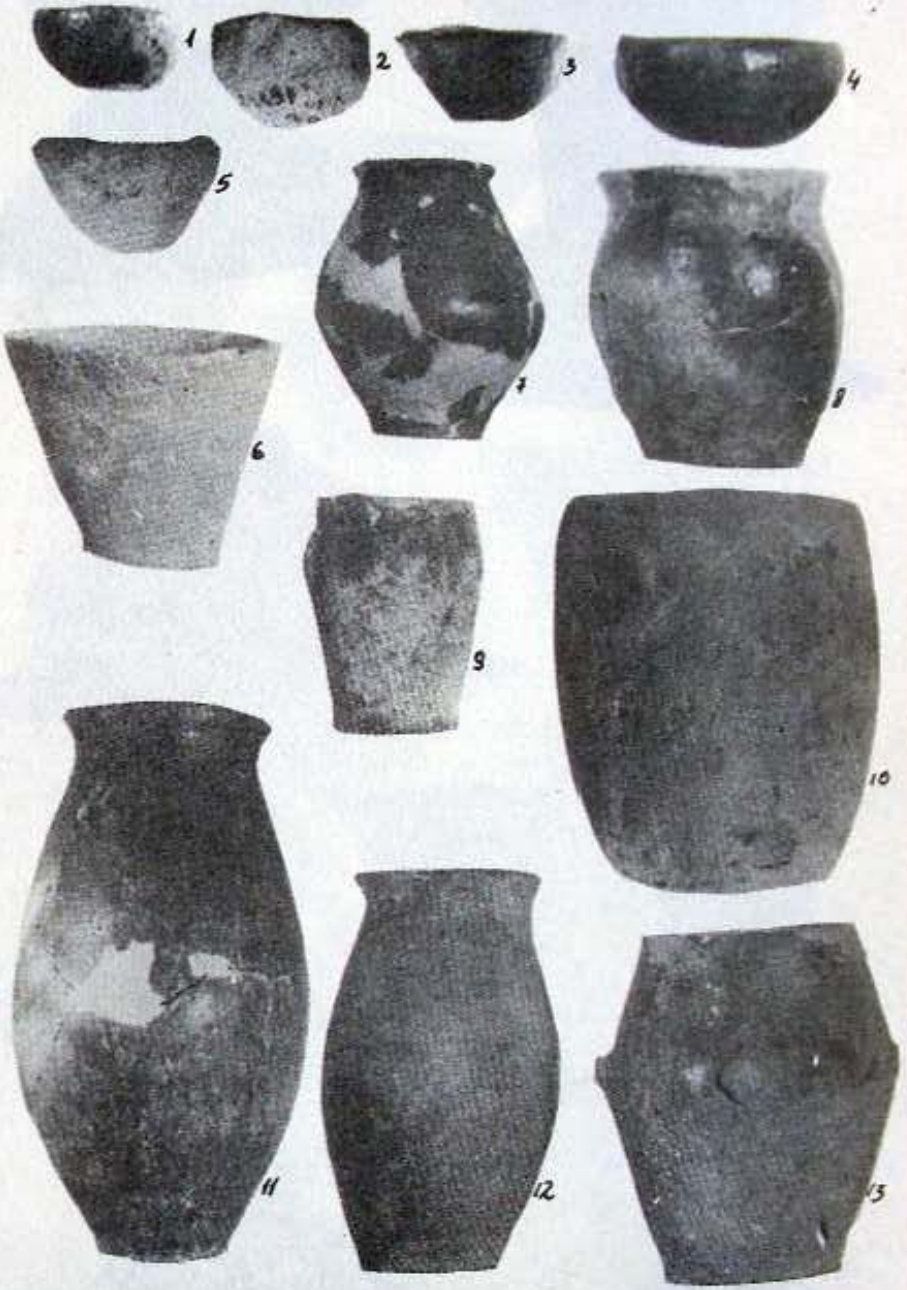

Pl. 258 Ceramică lucrată cu mâna.

Pl. 259 Vase borcan lucrate cu mâna.

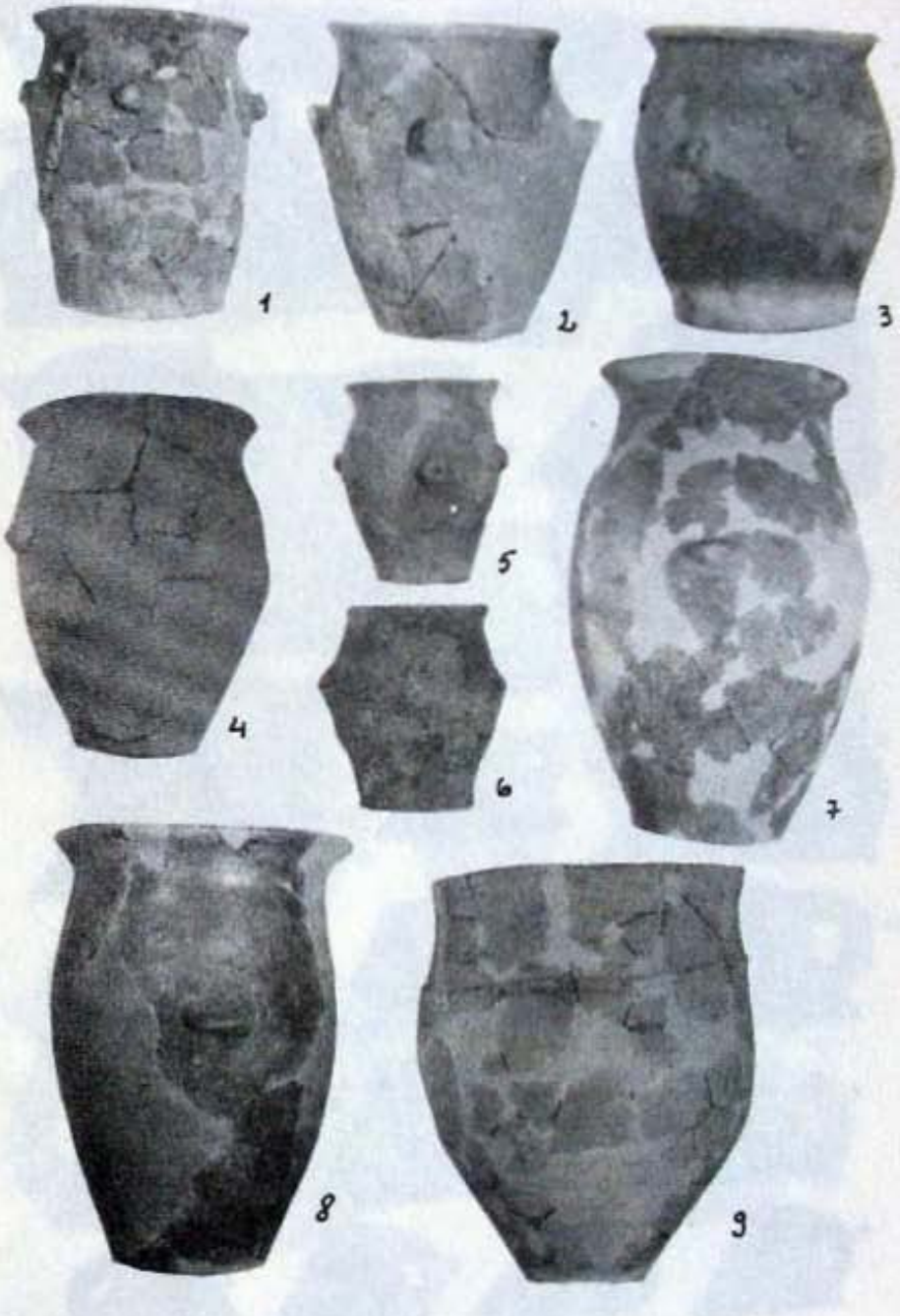

Pl. 260 Vase borcan lucrate cu mâna.

Pl. 261 Vase borcan lucrate cu mâna.

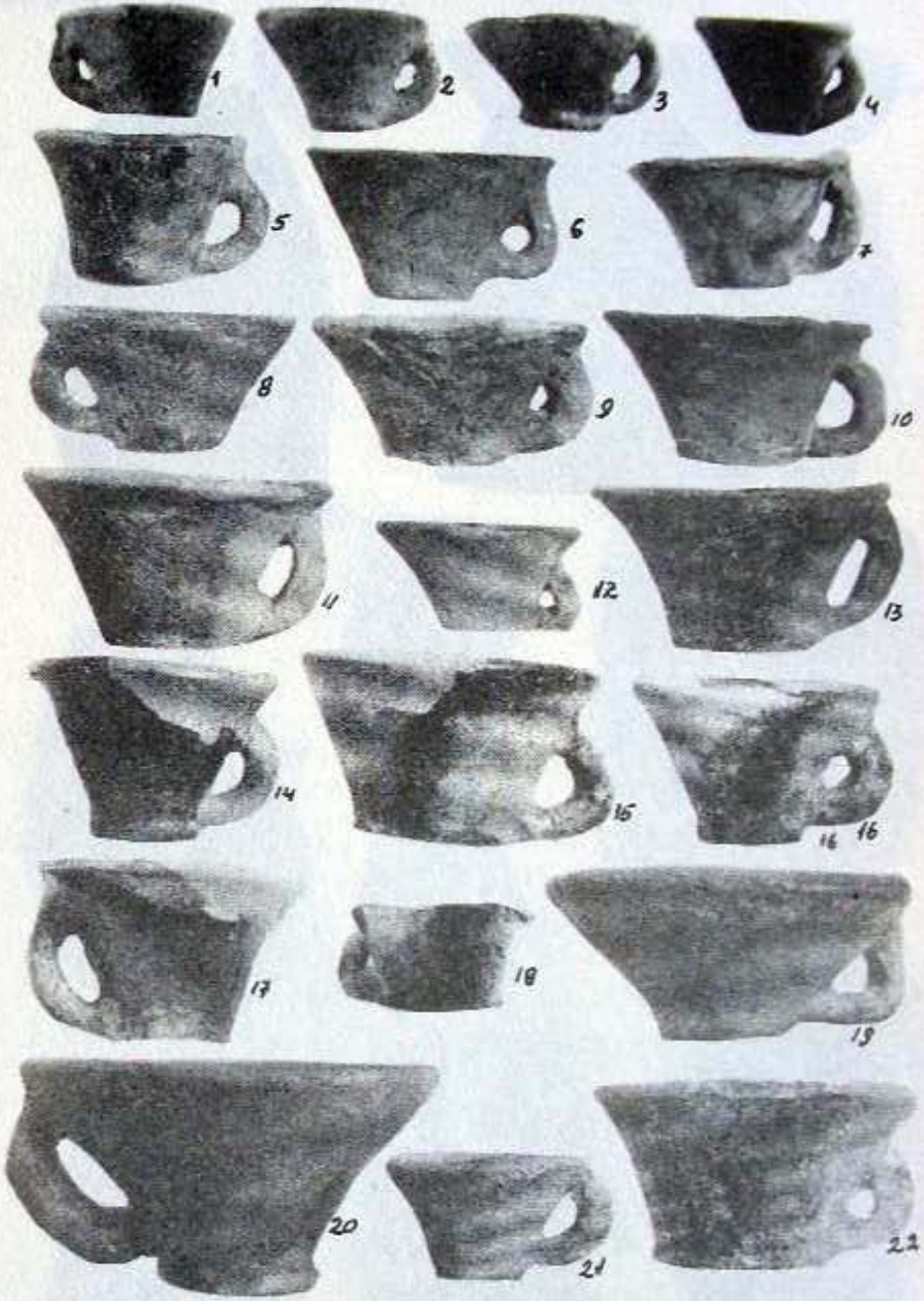

Pl. 262 Cești dacice lucrate cu mâna.

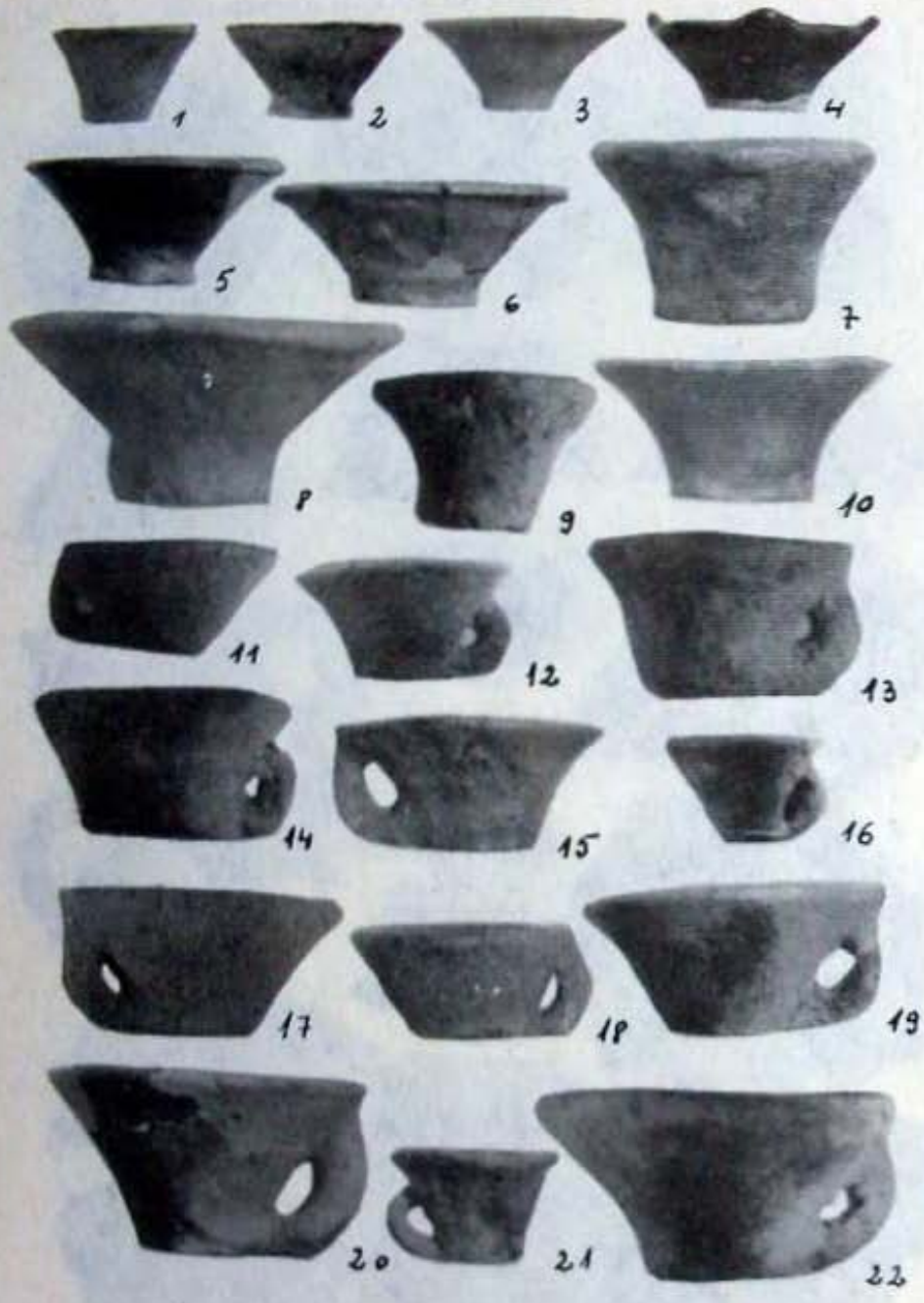

Pl. 263 Cești dacice lucrate cu mâna.

Pl. 264 Cești dacice lucrate cu mâna.

Pl. 265 Cești dacice lucrate cu mâna.

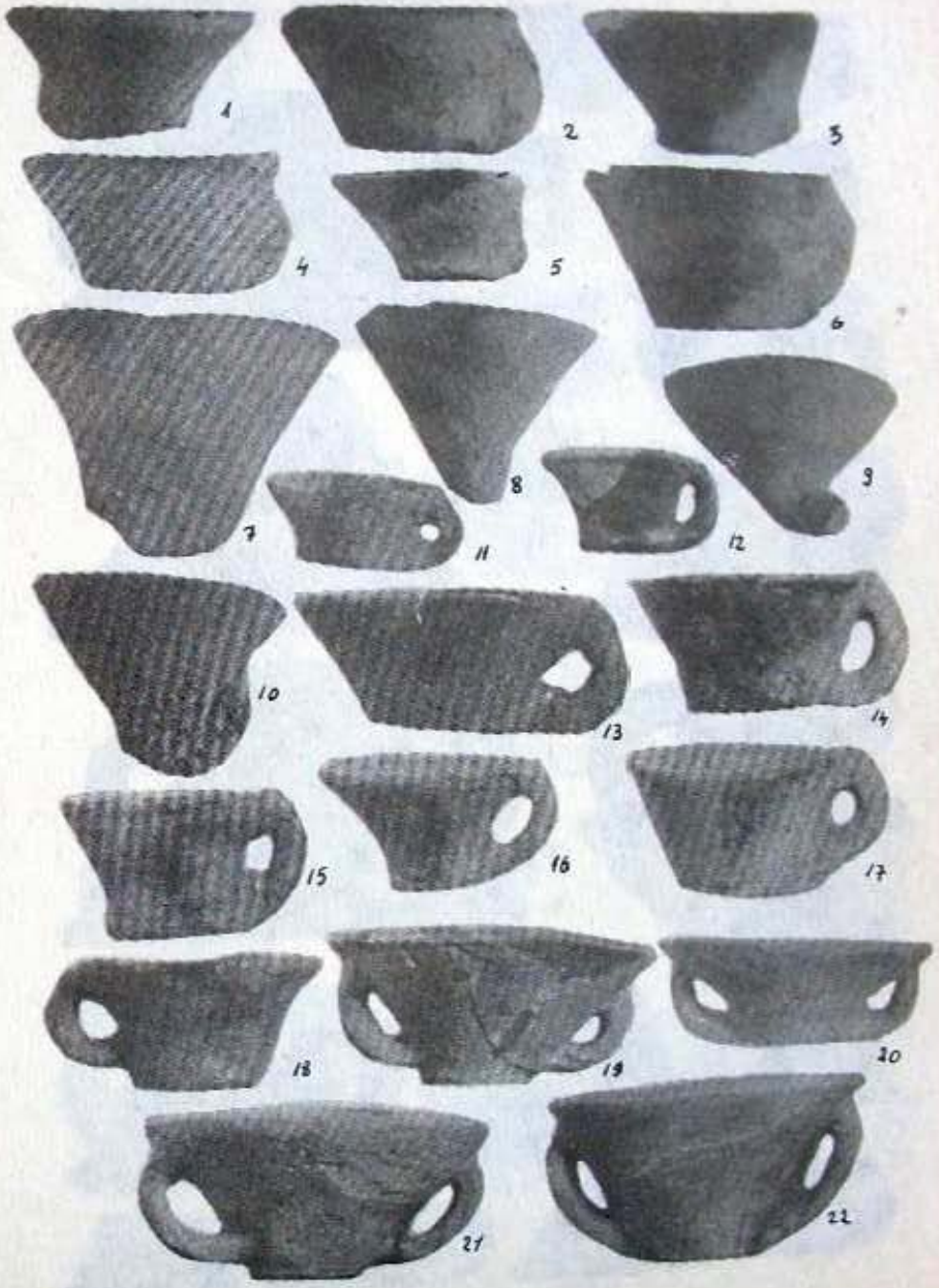

Pl. 266 Cești dacice lucrate cu mâna.

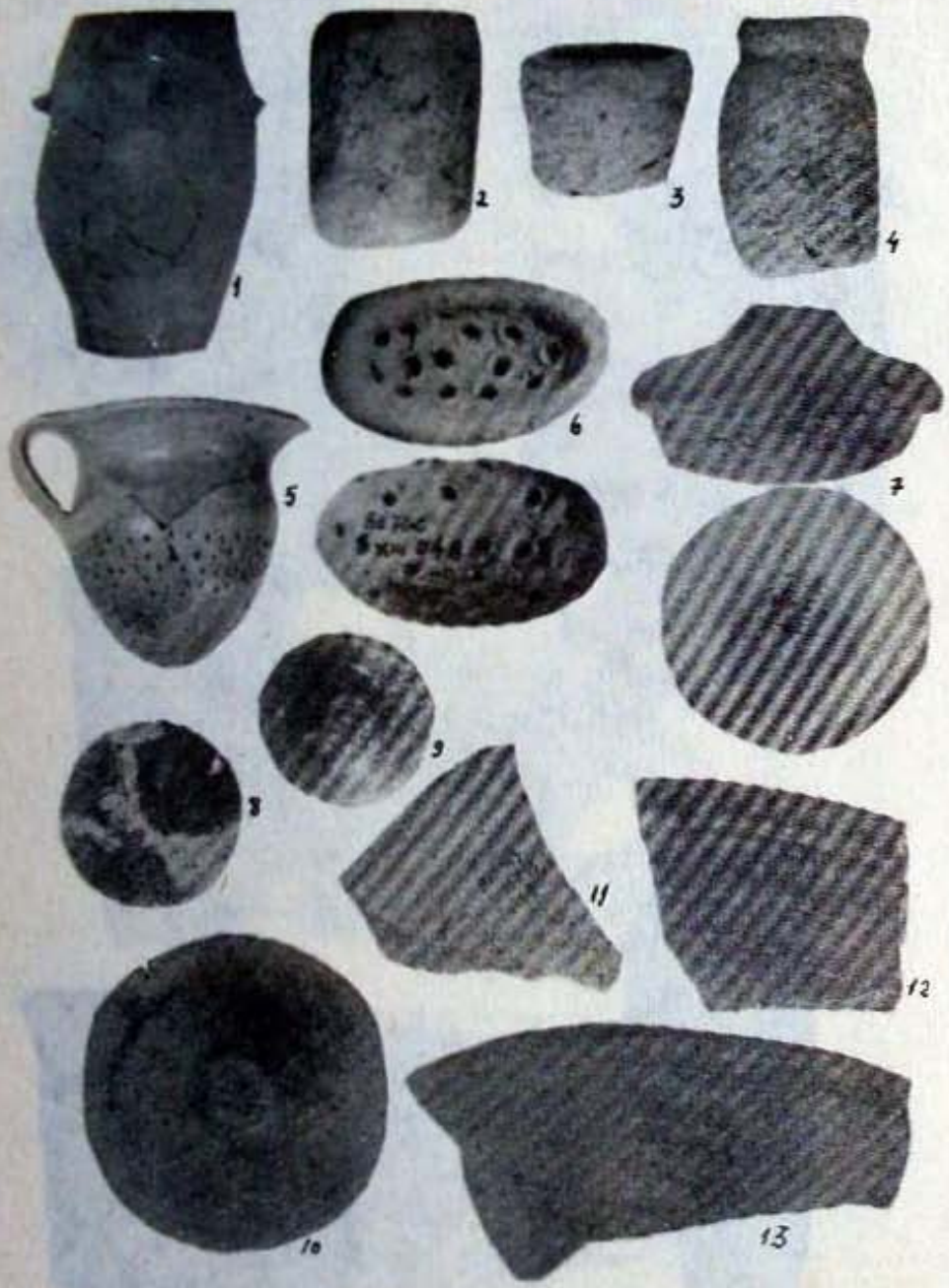

Pl. 267 Ceramică lucrată cu mâna.

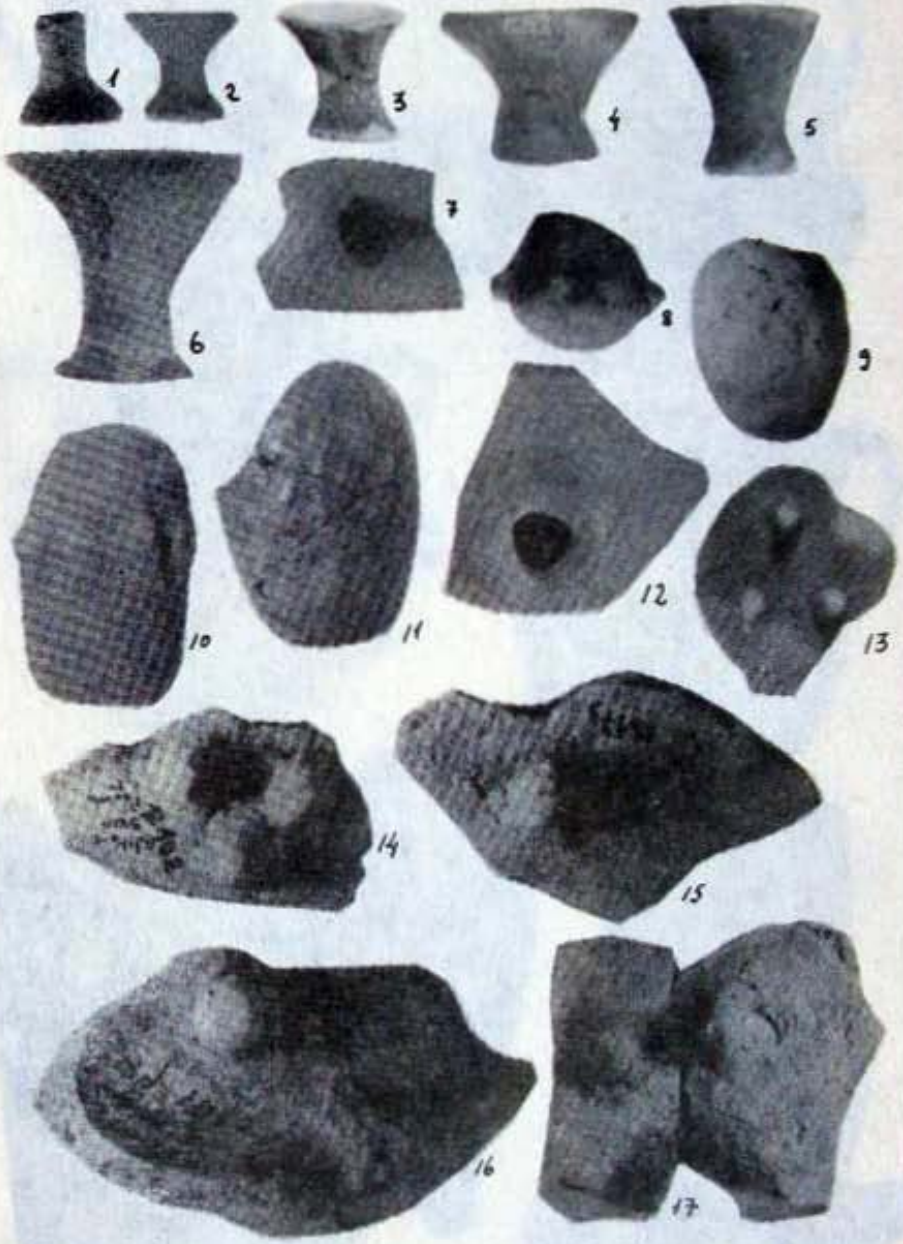

Pl. 268 Ceramică lucrată cu mâna.

2

1

Pl. 269 Căţei de vatră.

1

Pl. 270 Căţei de vatră.

Pl. 271 Ceramicã lucratã cu mâna.

Pl. 272 Ceramicã lucratã la roatã.

Pl. 273 Fructiere lucrate la roată.

Pl. 274 Fructiere lucrate la roată.

Pl. 275 Căni lucrate la roată.

Pl. 276 Căni; 4-11 strachini lucrate la roată.

Pl. 277 Strãchini lucrate la roatã.

Pl. 278 Kantharos lucrate la roatã.

Pl. 279 Ceramică lucrată la roată.

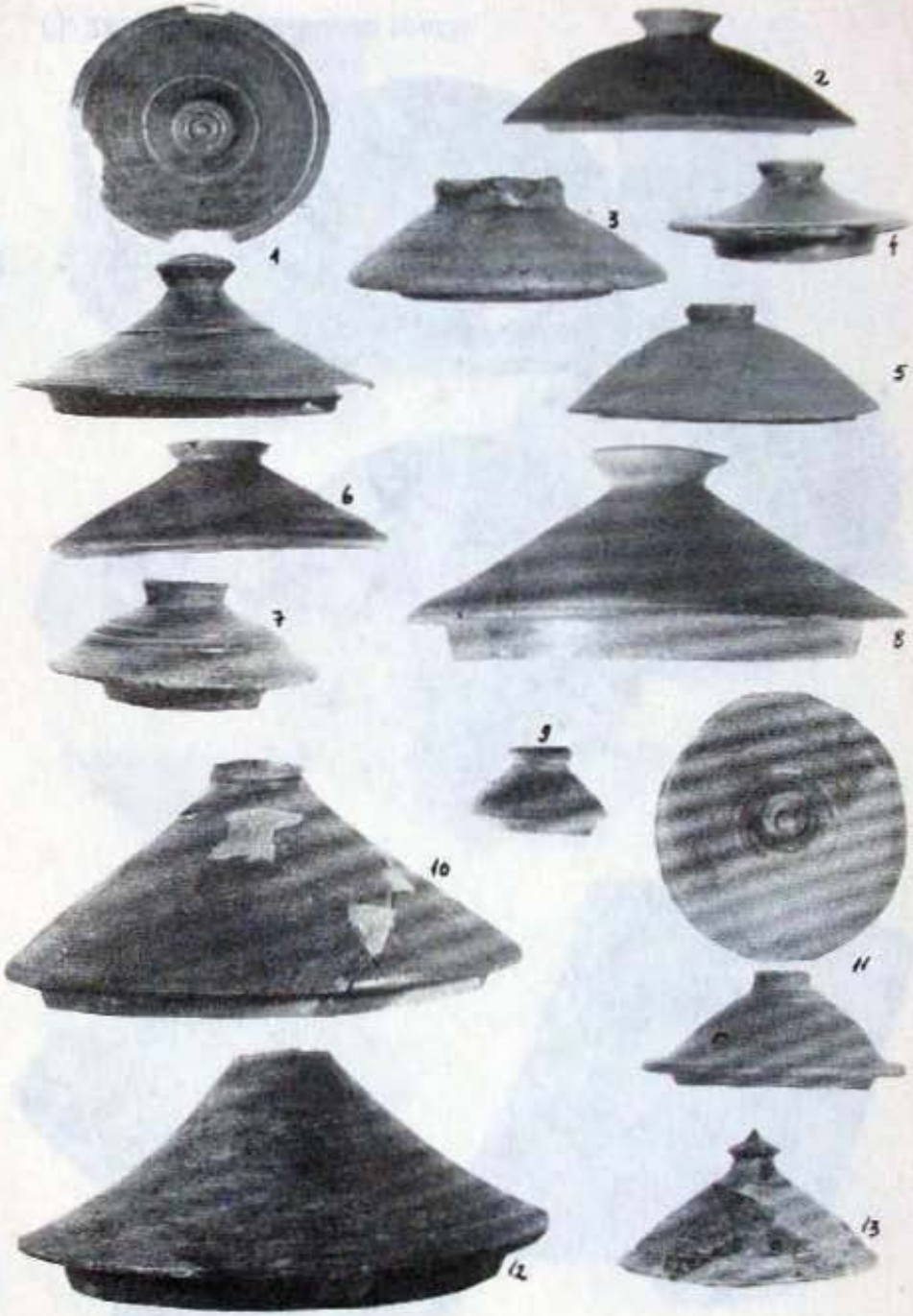

Pl. 280 Capace lucrate la roată.

Pl. 281 Strecurãtori lucrate la roatã.

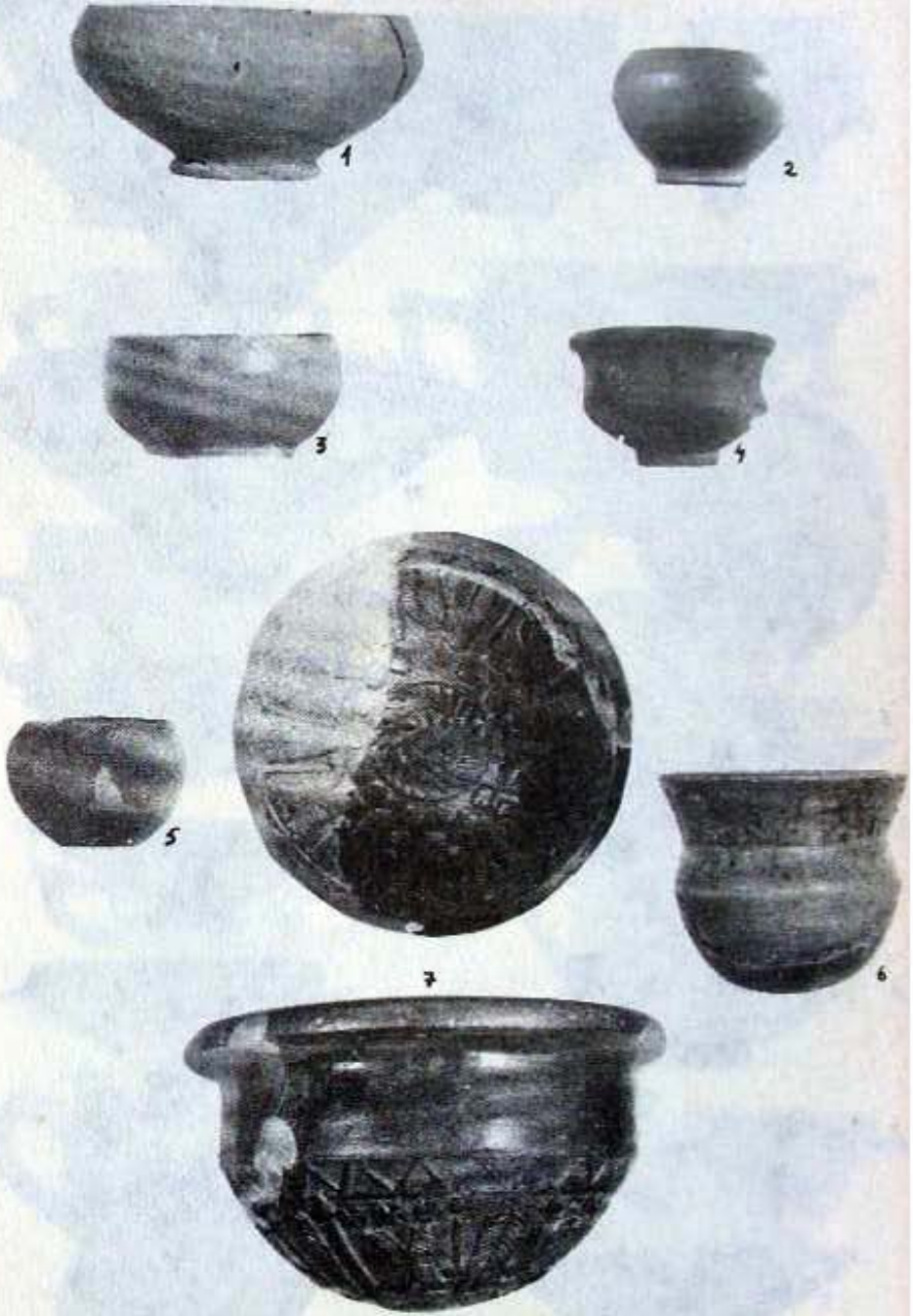

Pl. 282 Cupe lucrate la roatã.

Pl. 283 Platouri; 6 - krater; 7 - castron - lucrate la roatã.

Pl. 284 Ceramicã lucratã la roatã.

Pl. 285 Ceramică lucrată la roată.

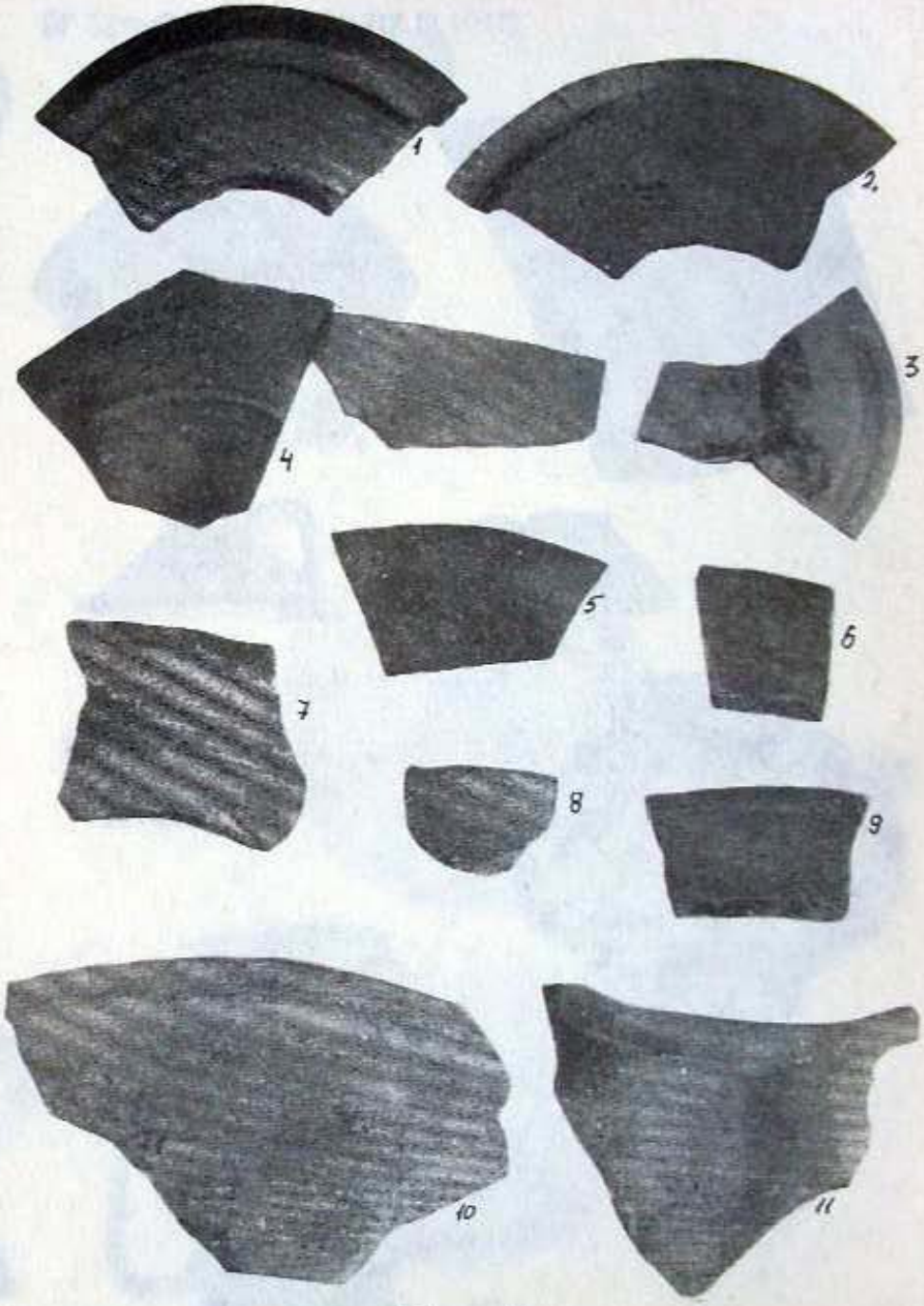

Pl. 286 Ceramică lucrată la roată.

Pl. 287 Figurine antropomorfe și zoomorfe.

Pl. 288 Protome zoomorfe.

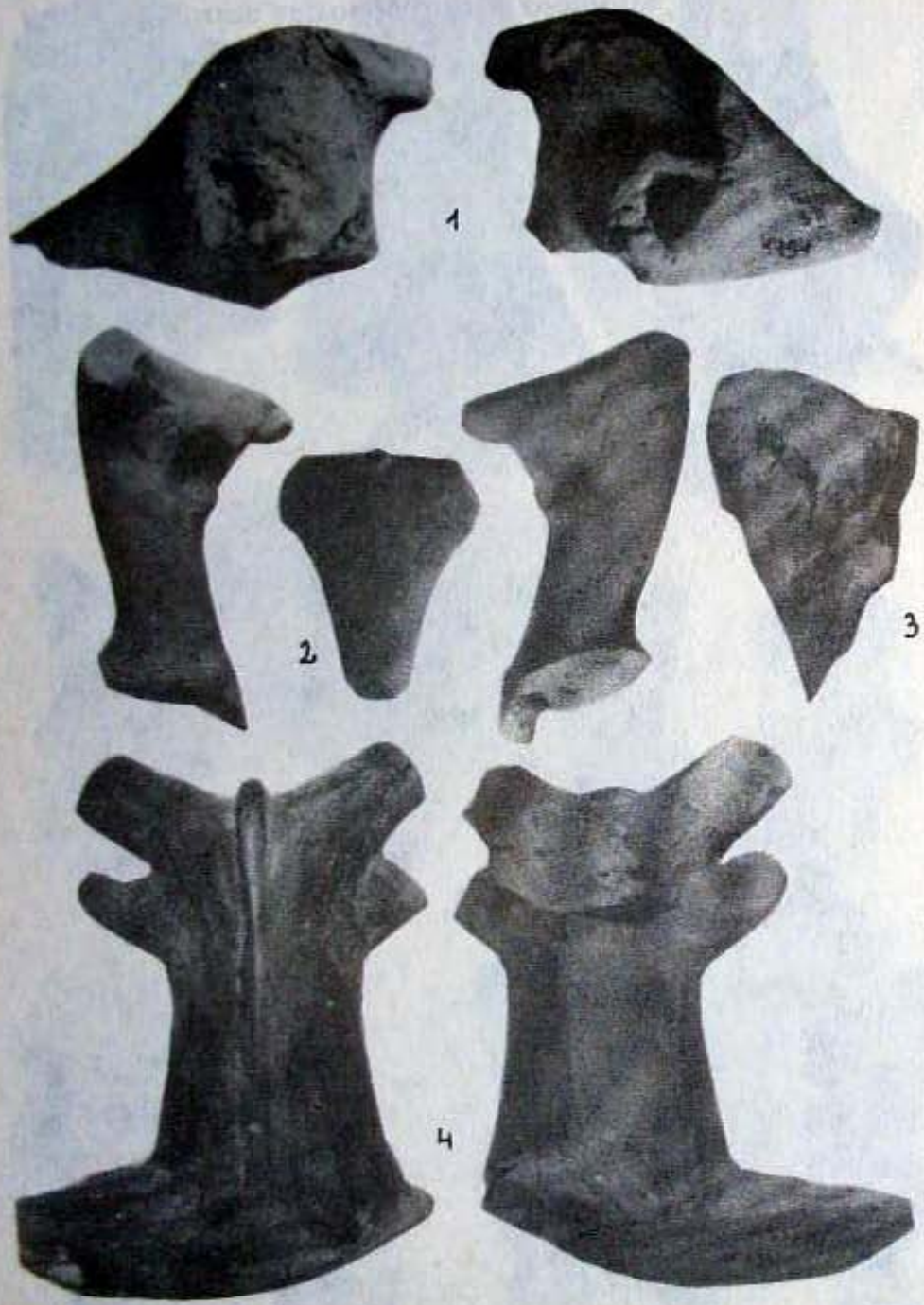

Pl. 289 Protome zoomorfe.

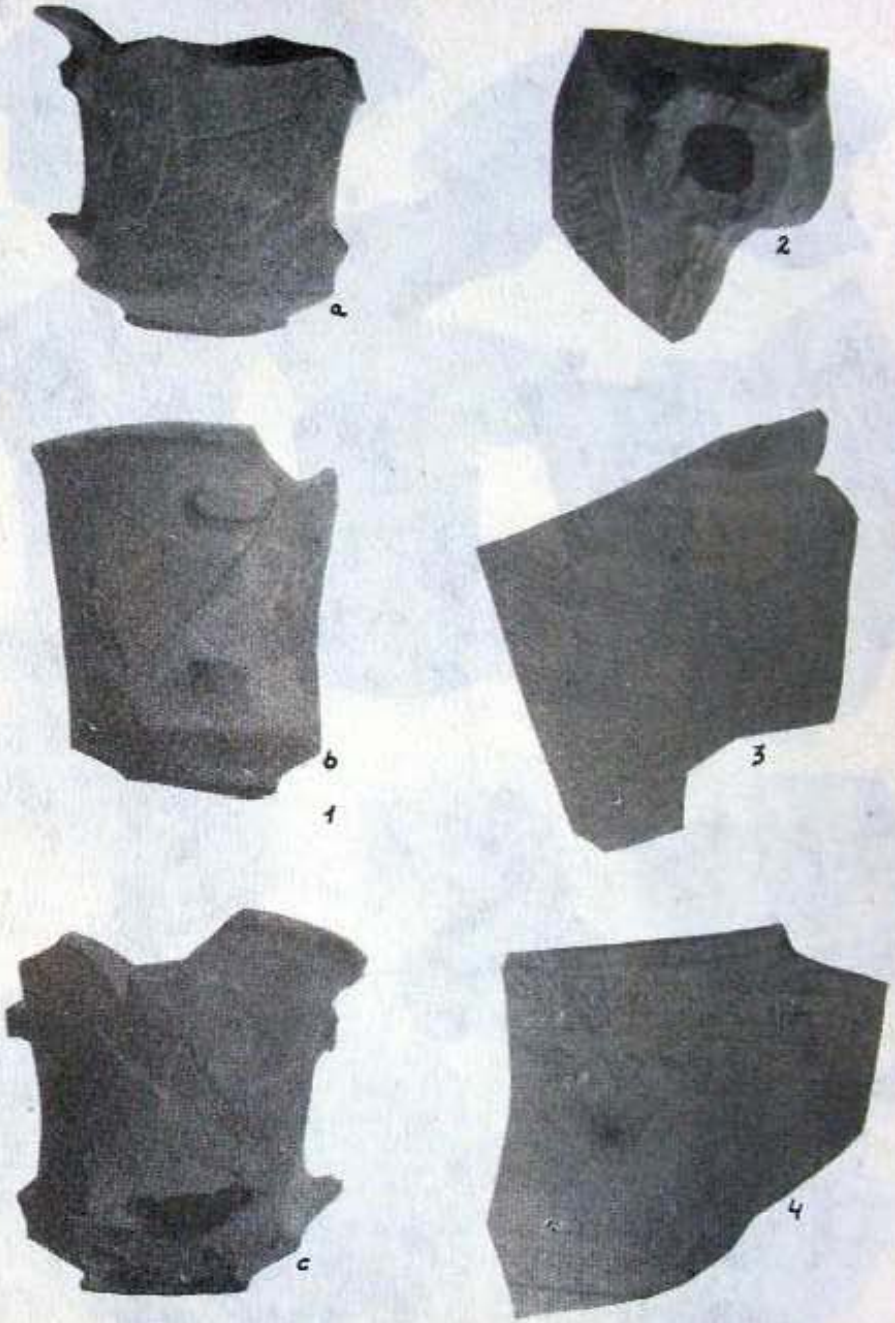

Pl. 290 Ceramică lucrată la roată.

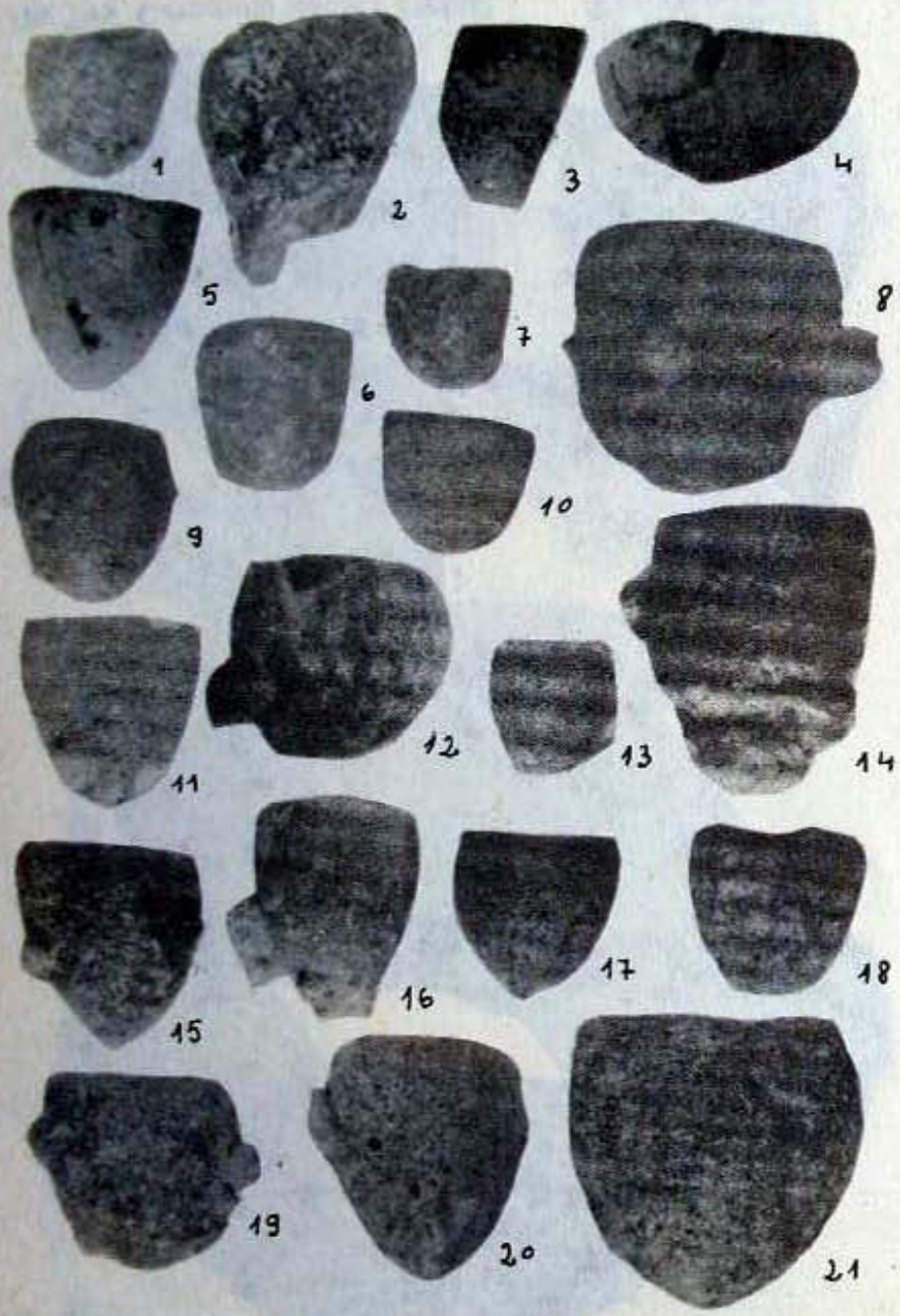

Pl. 291 Creuzete.

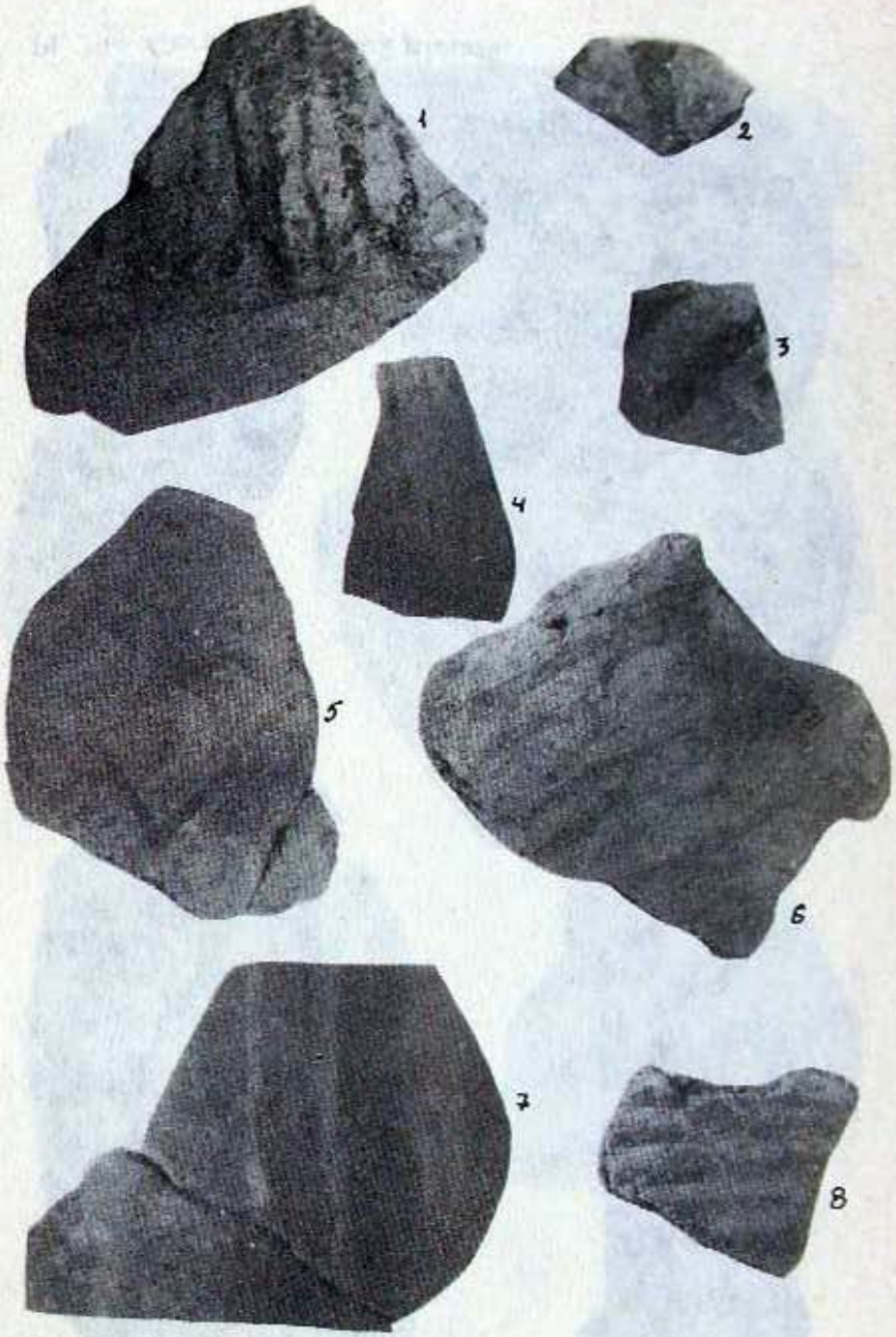

Pl. 292 Ceramică lucrată cu mâna cu pictură.

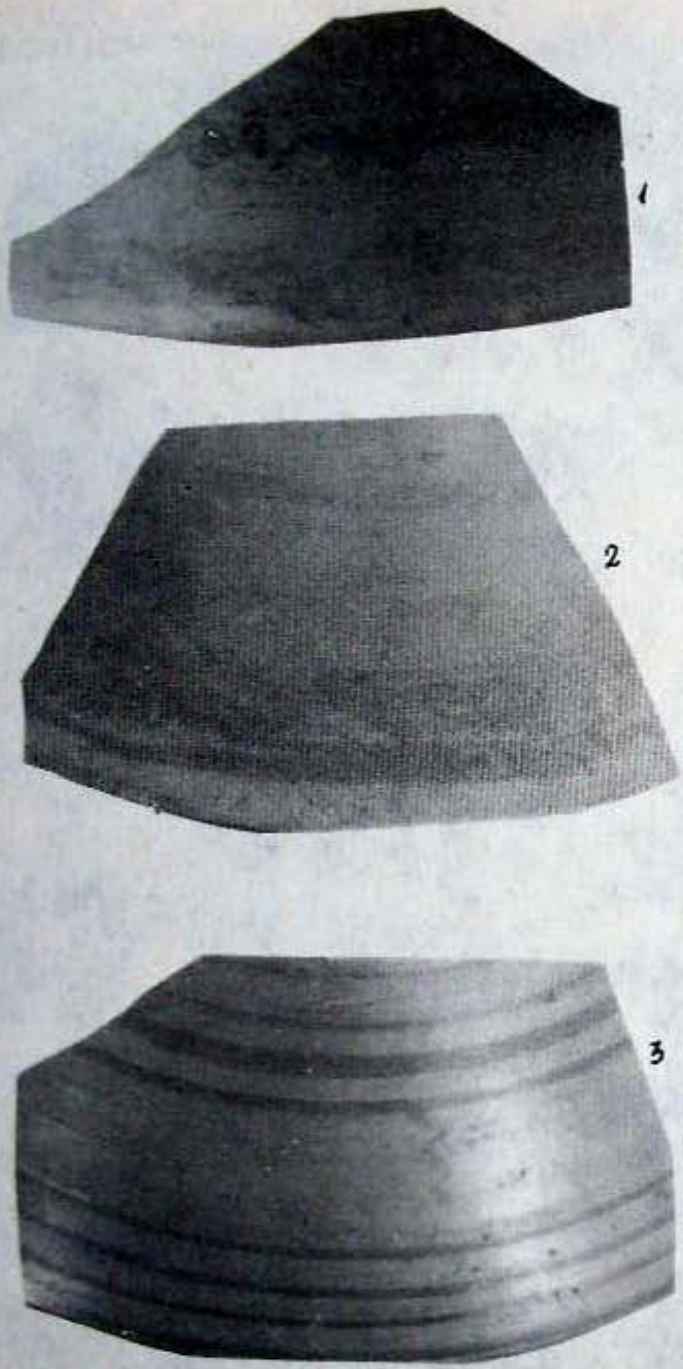

Pl. 293 Ceramică dacică pictată.

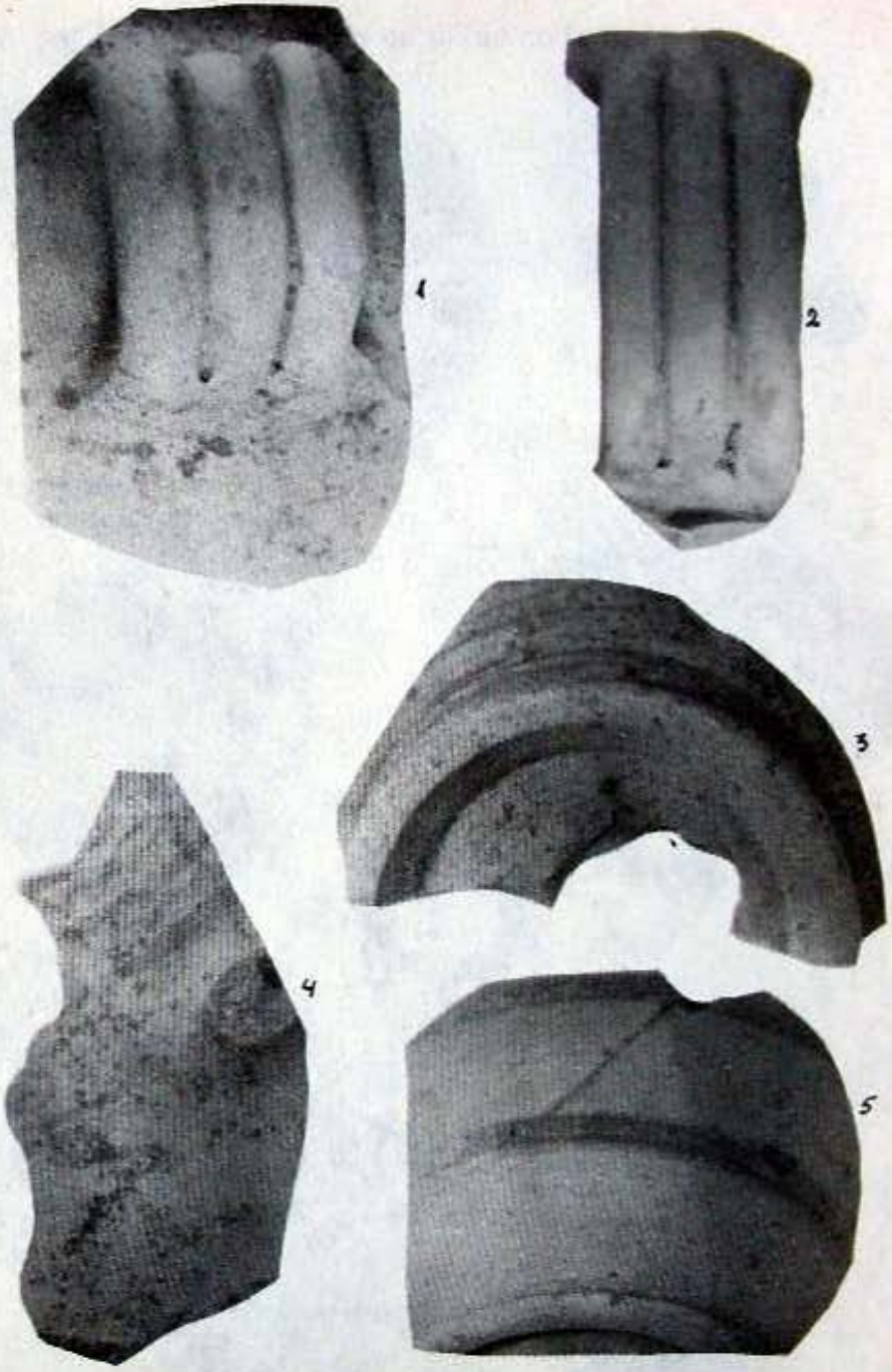

Pl. 294 Ceramică dacică pictată.

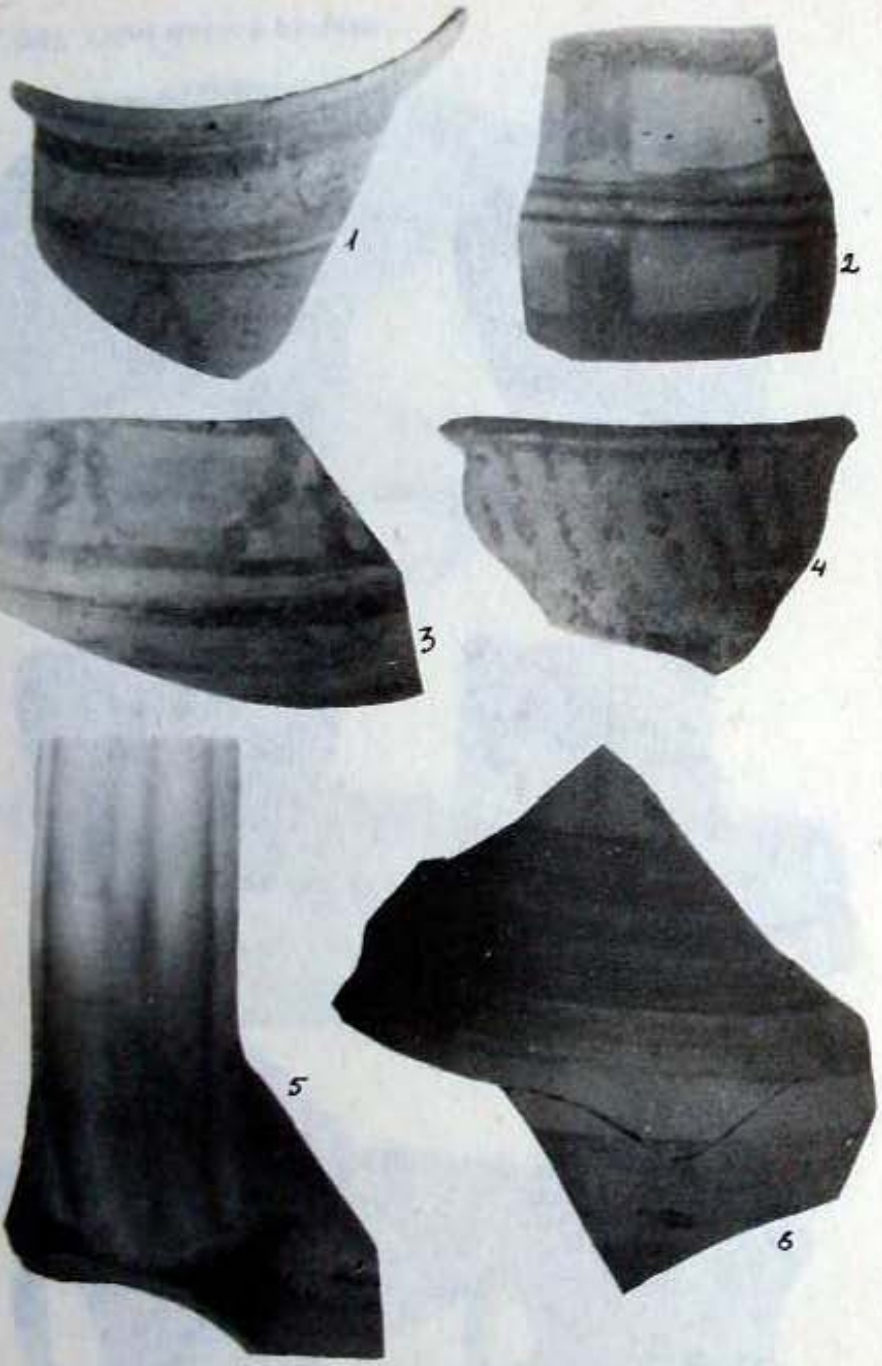

Pl. 295 Ceramicã dacicã pictatã.

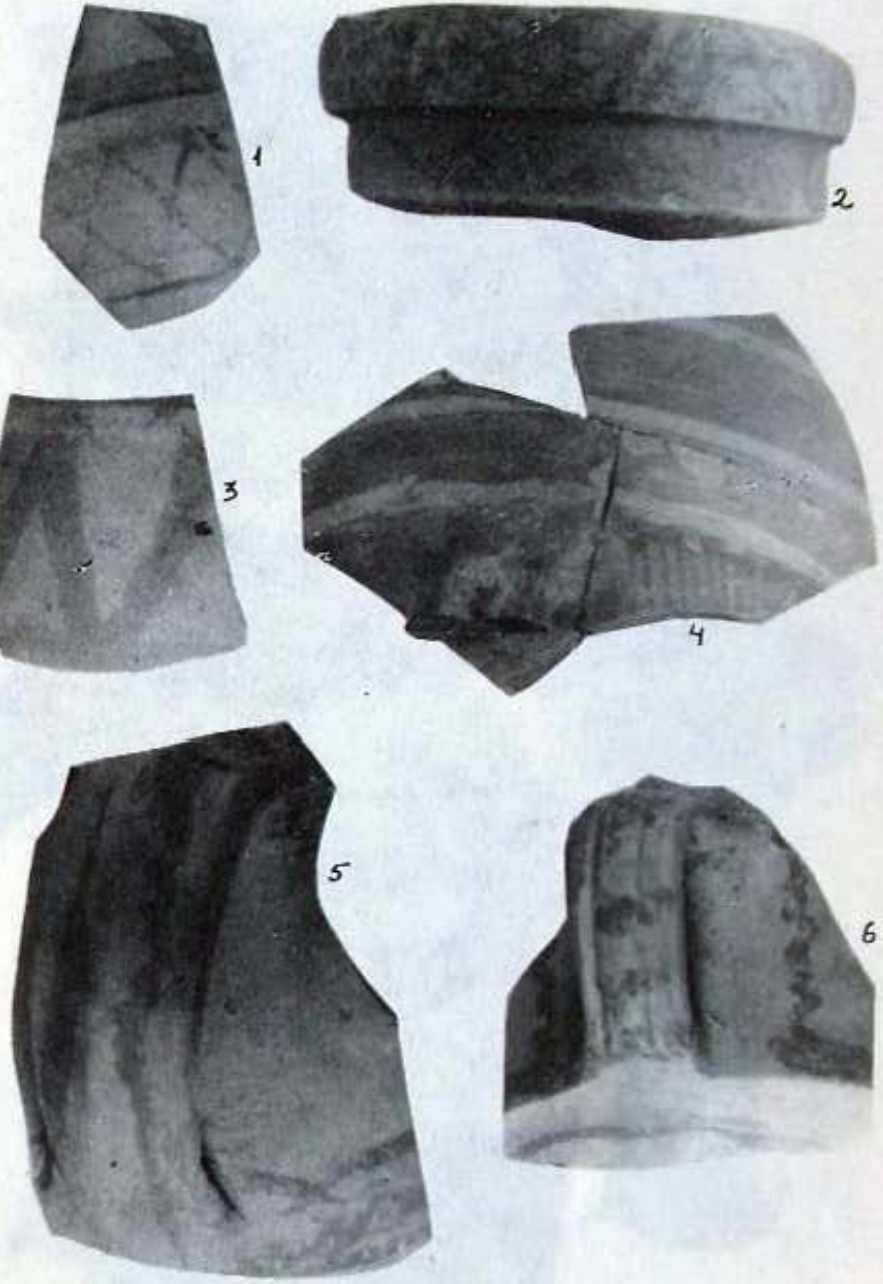

Pl. 296 Ceramicã dacicã pictatã.

Pl. 297 Căni dacice pictate.

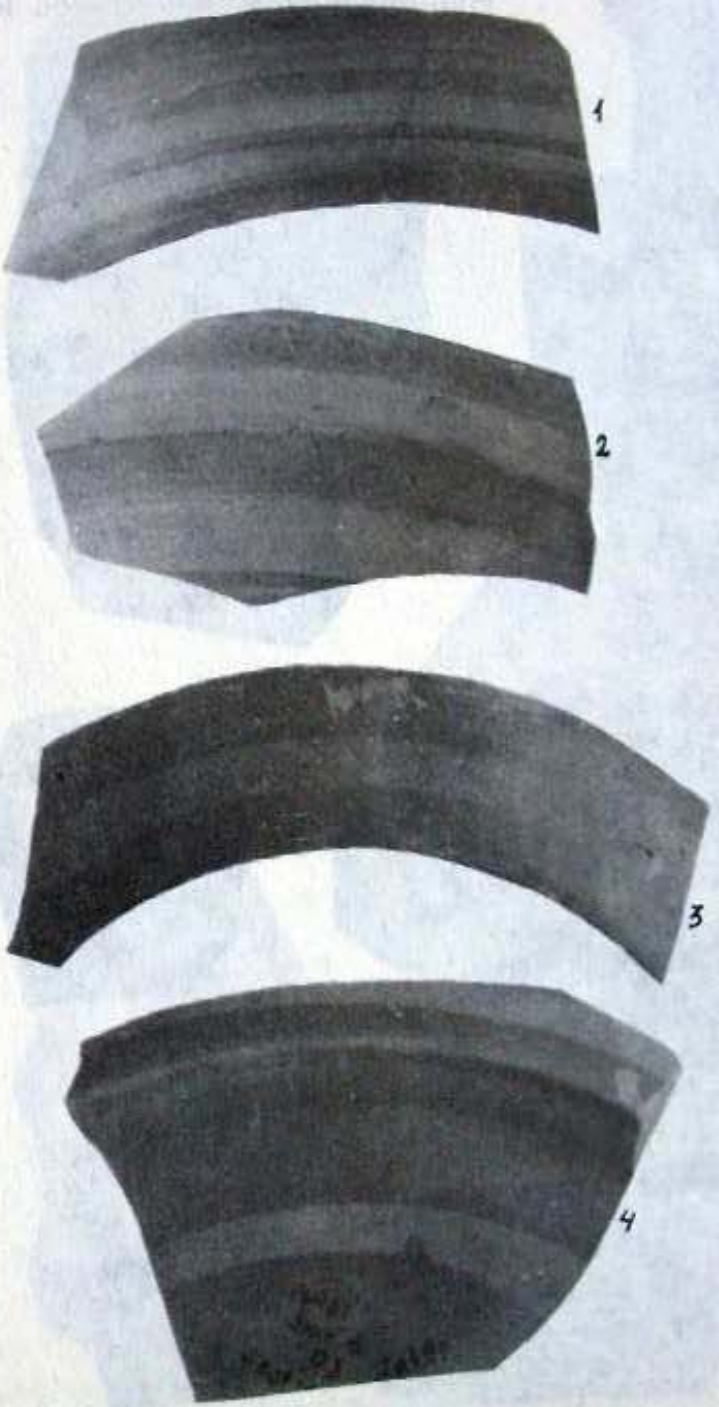

Pl. 298 Ceramică dacică pictată.

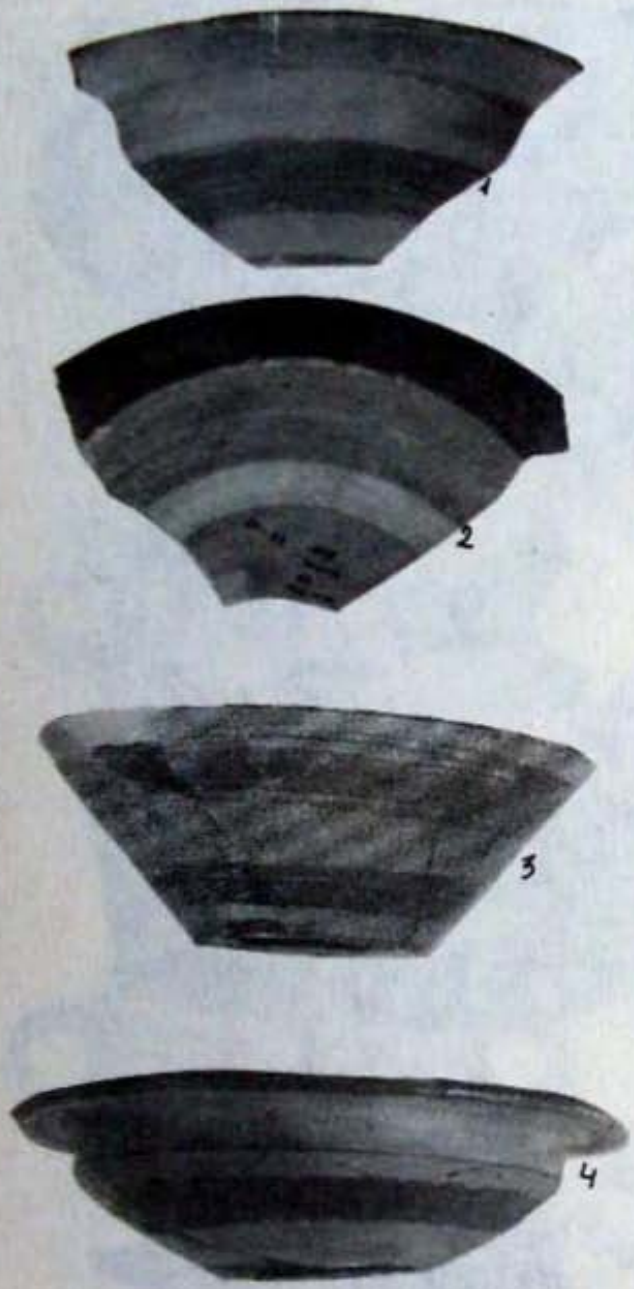

Pl. 299 Fructiere dacice pictate.

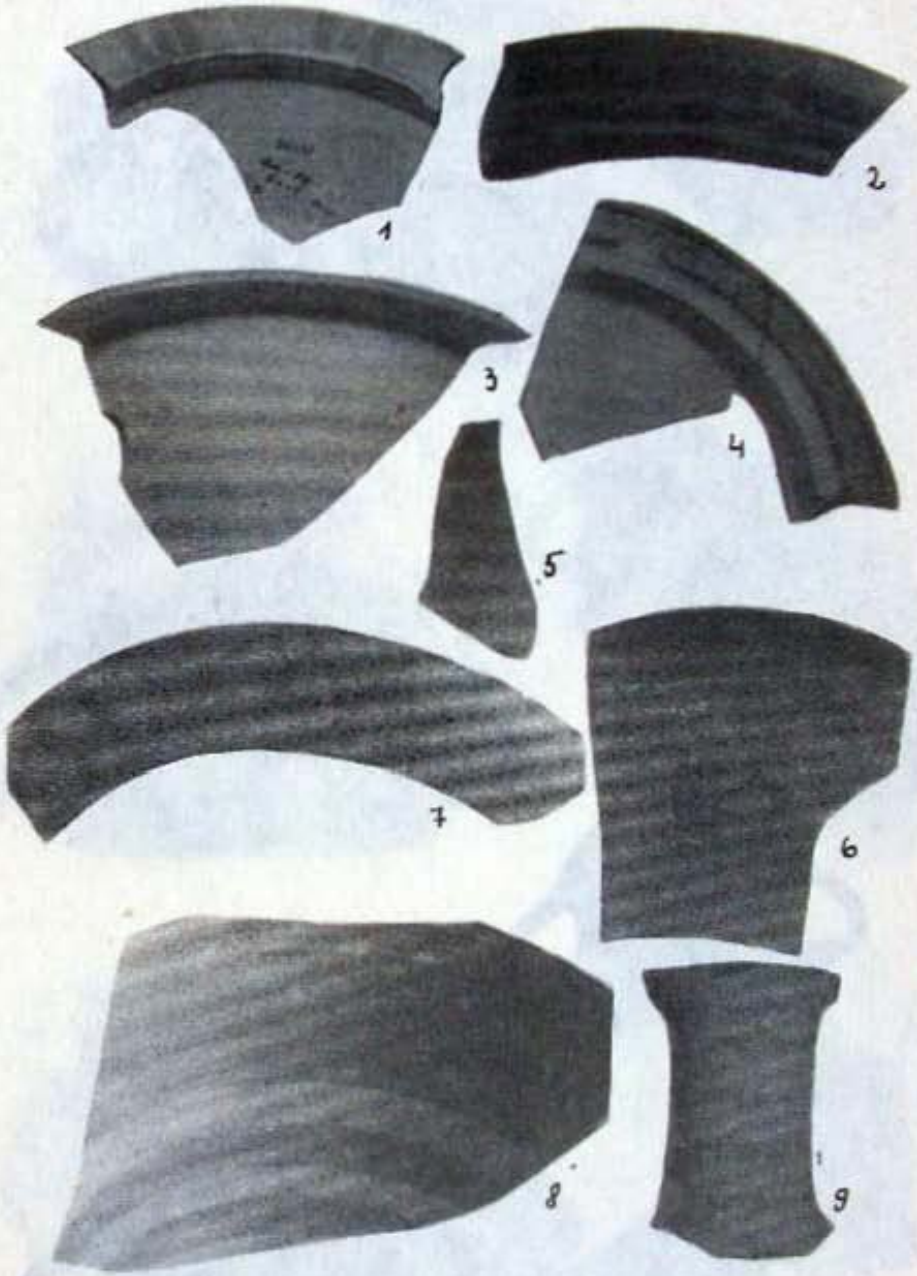

Pl. 300 Fructiere dacice pictate.

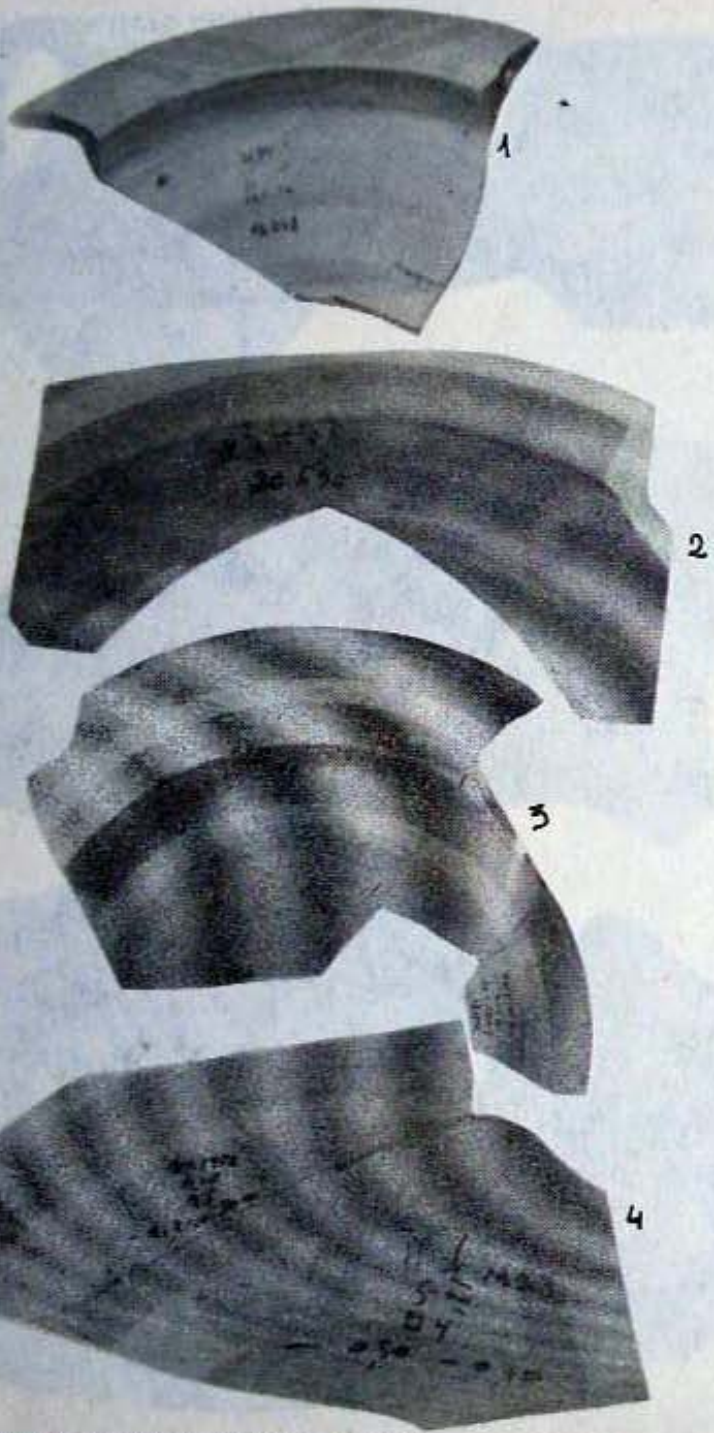

Pl. 301 Fructiere dacice pictate.

Pl. 302 Kantharos dacice pictate.

Pl. 303 Kantharos dacice pictate.

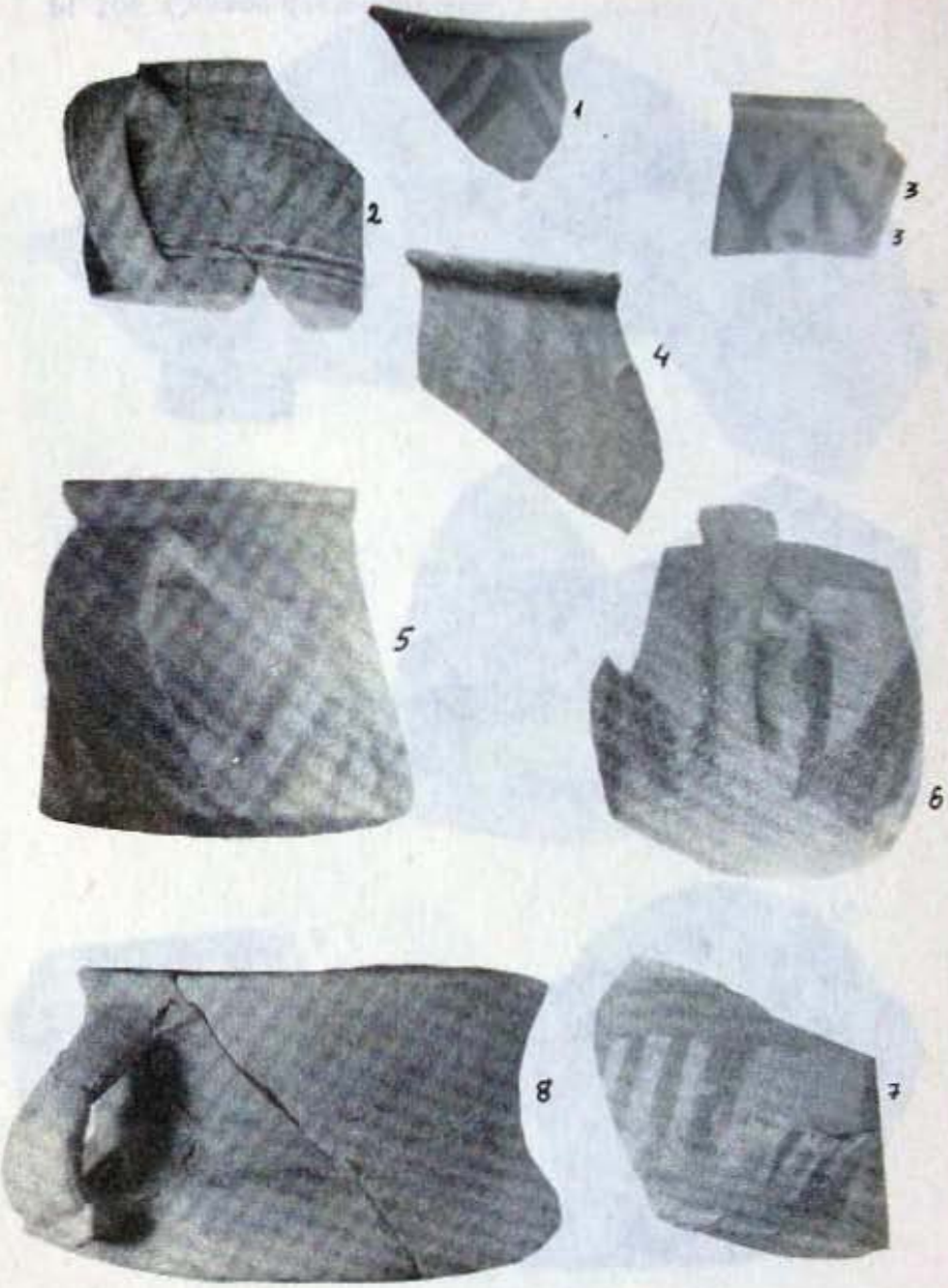

Pl. 304 Kantharos dacice pictate.

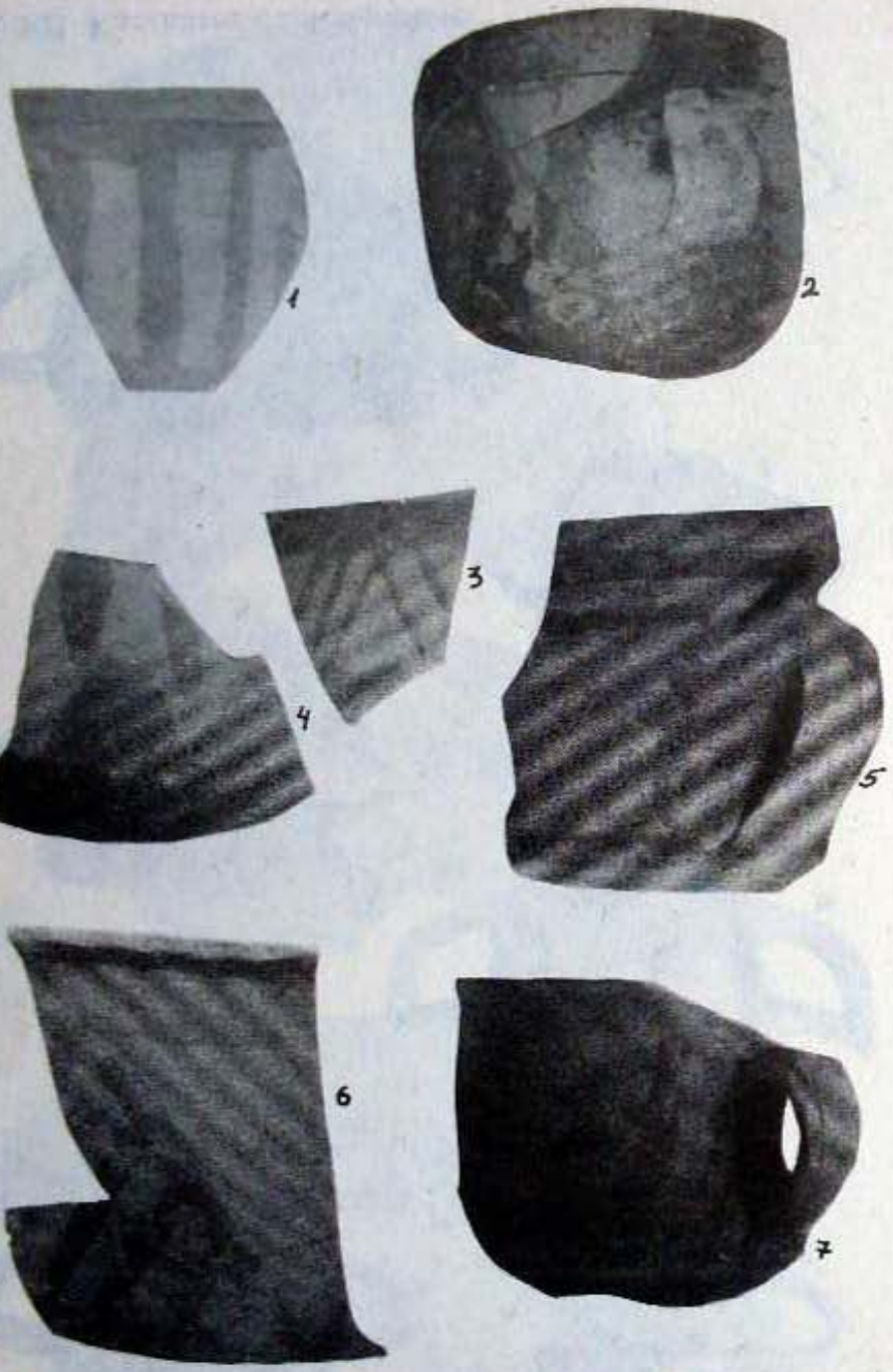

Pl. 305 Kantharos dacice pictate.

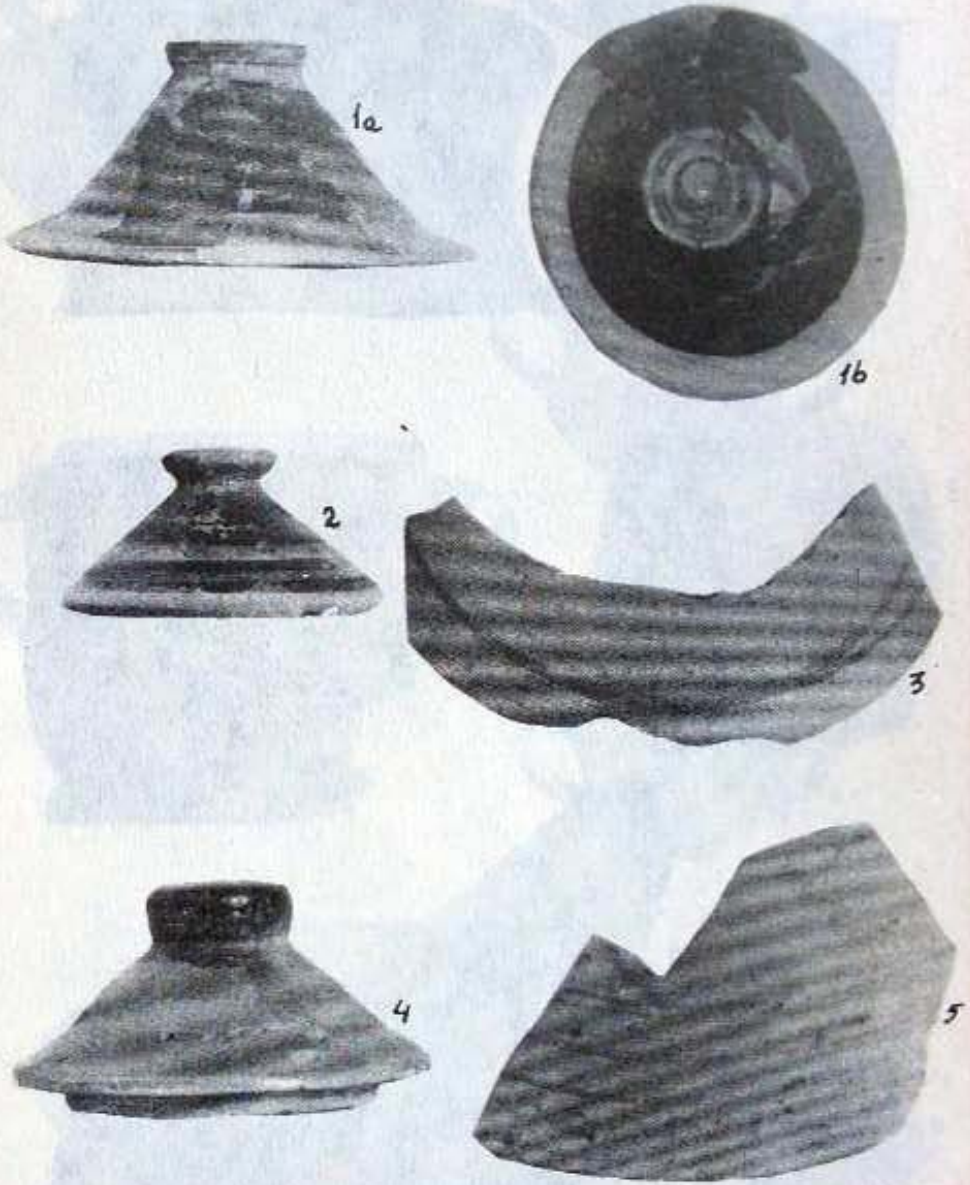

Pl. 306 Capace dacice pictate.

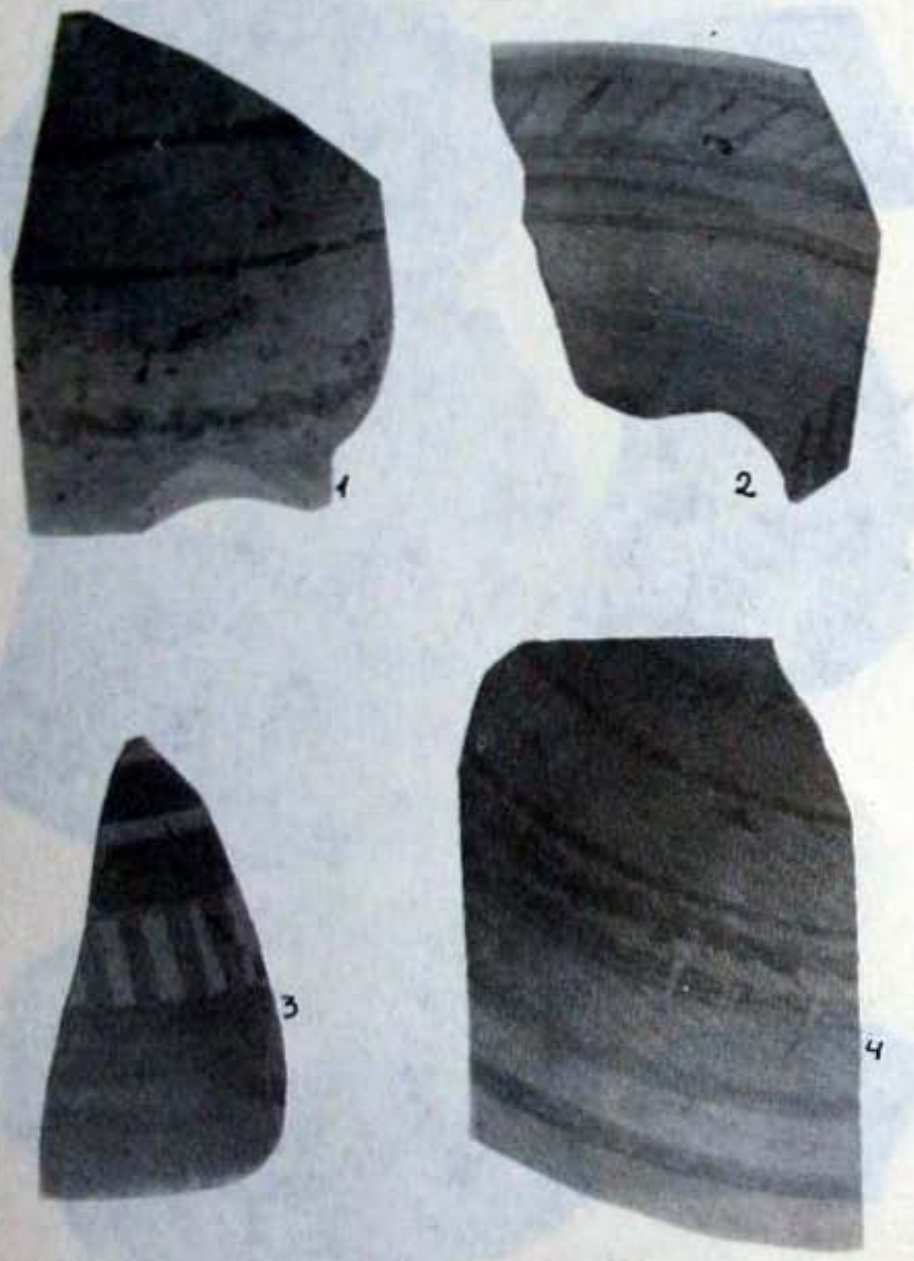

Pl. 307 Ceramicã dacicã pictatã.

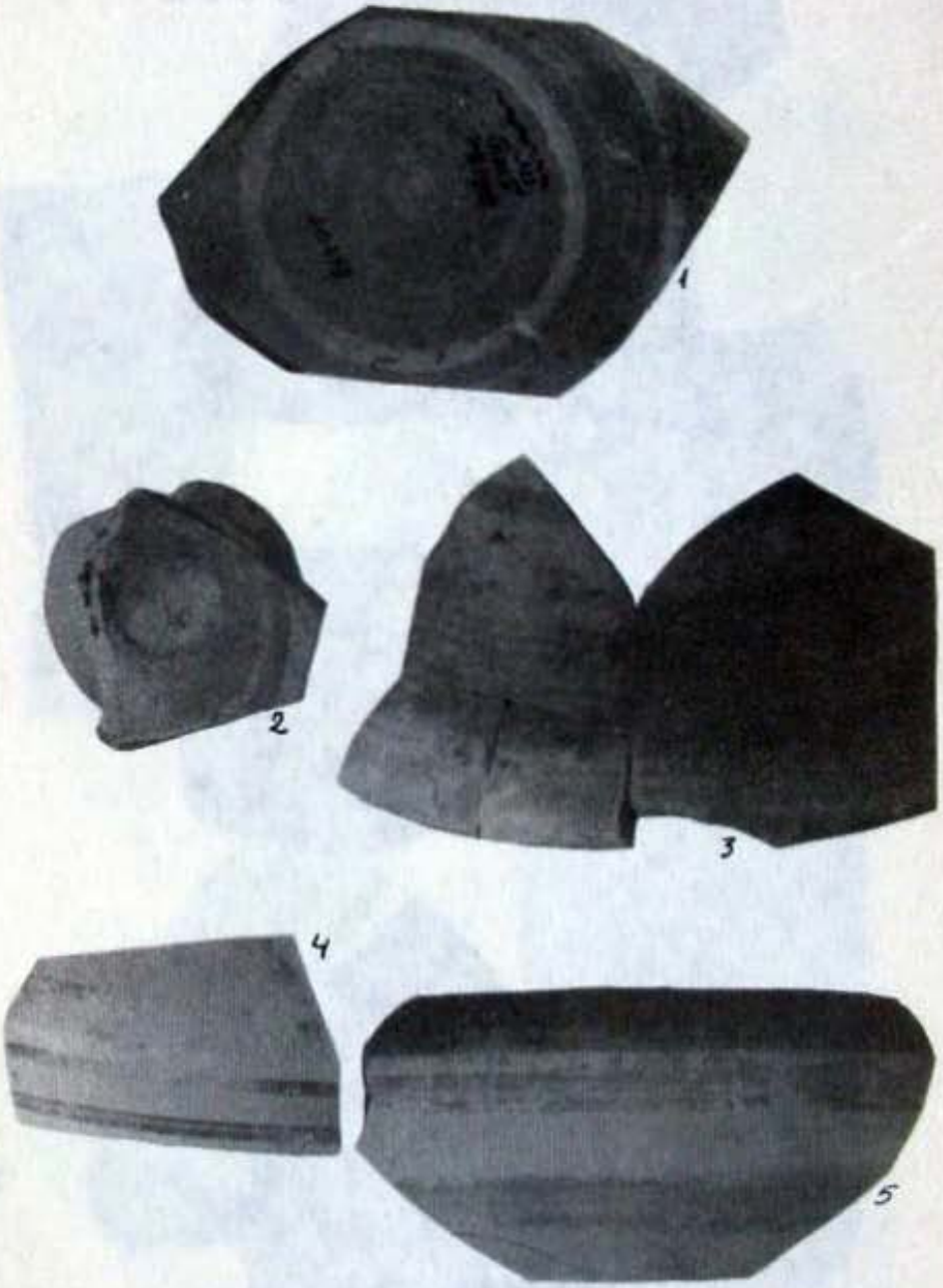

Pl. 308 Ceramicã dacicã pictatã.

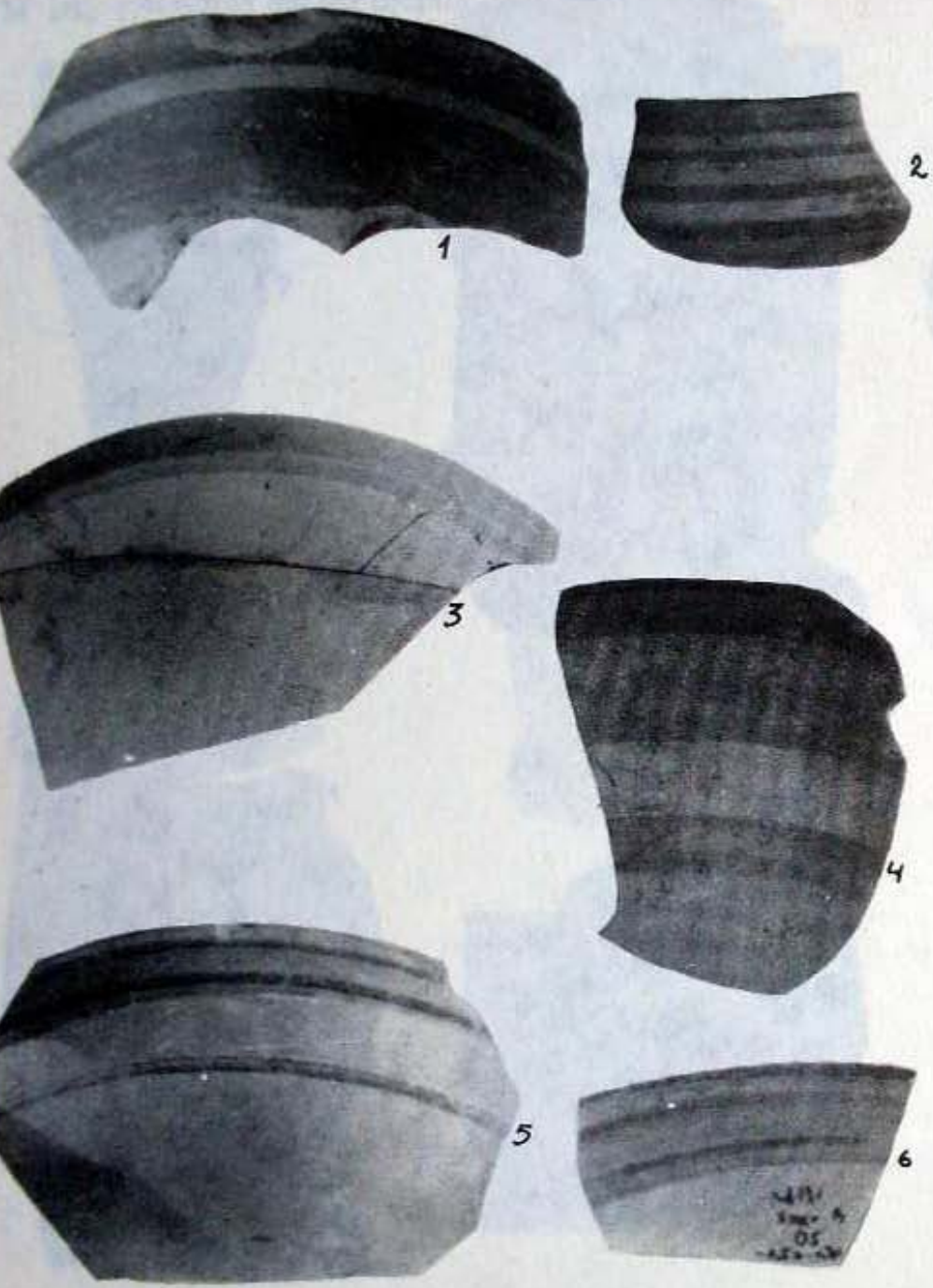

Pl. 309 Ceramicã dacicã pictatã.

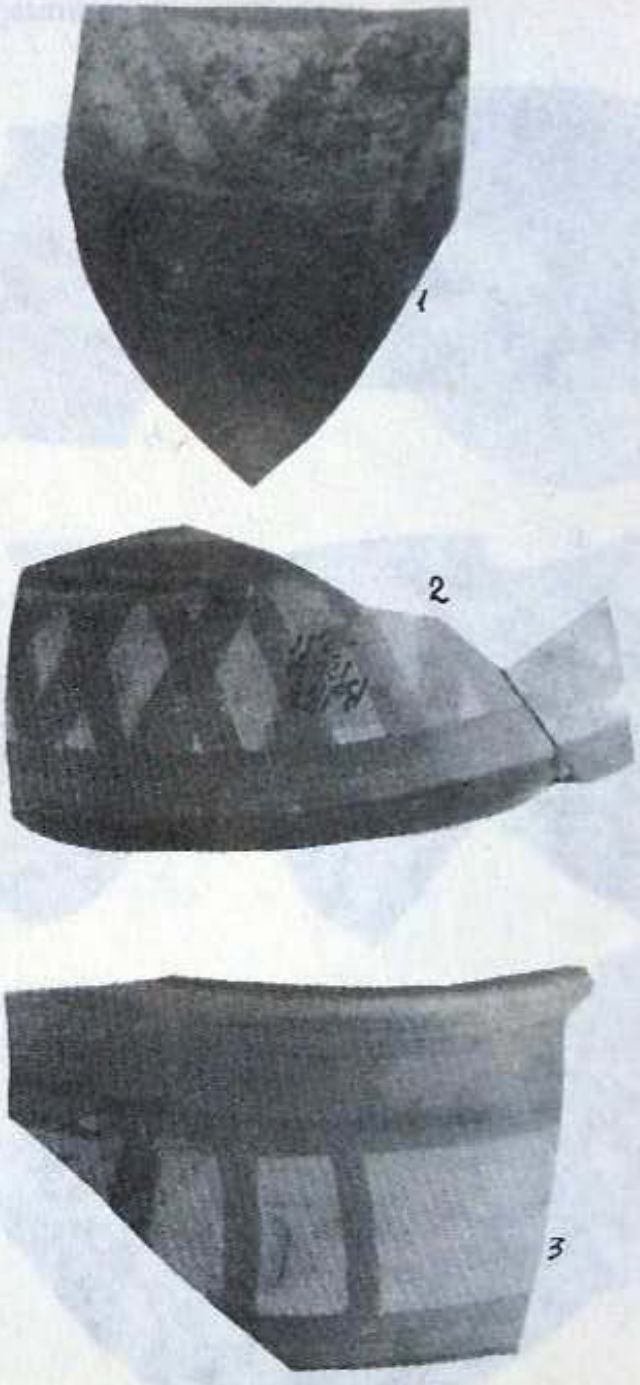

Pl. 310 Ceramicã dacicã pictatã.

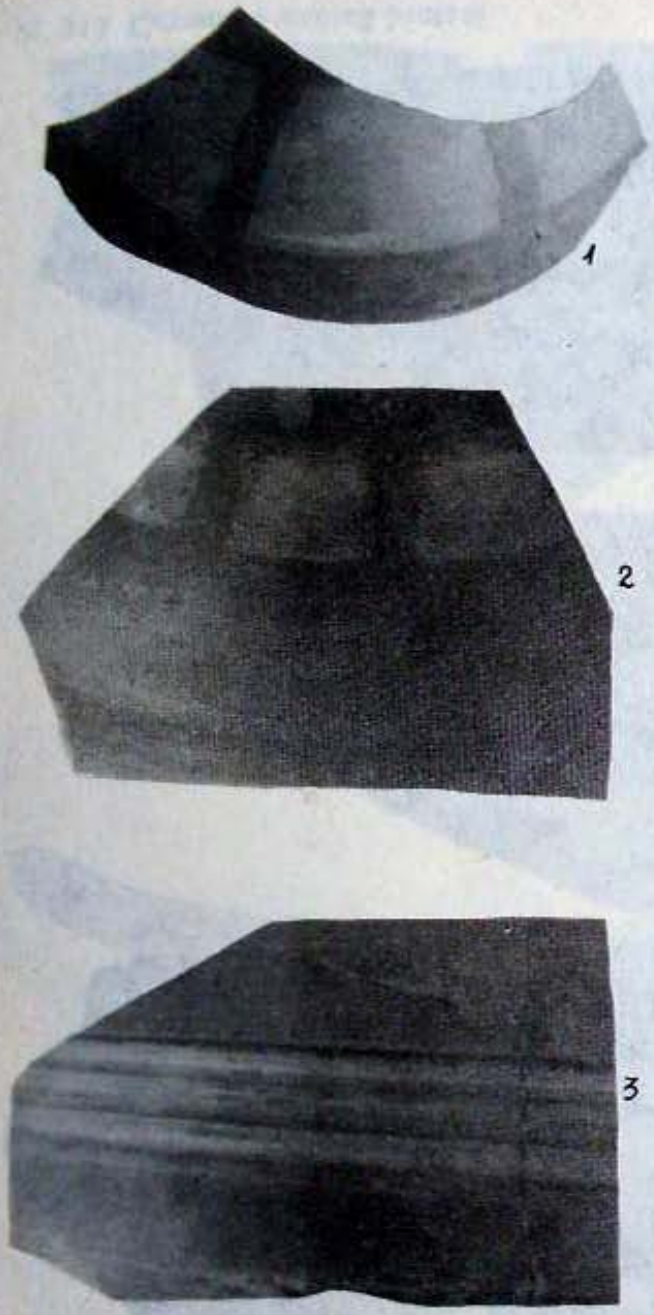

Pl. 311 Ceramicã dacicã pictatã.

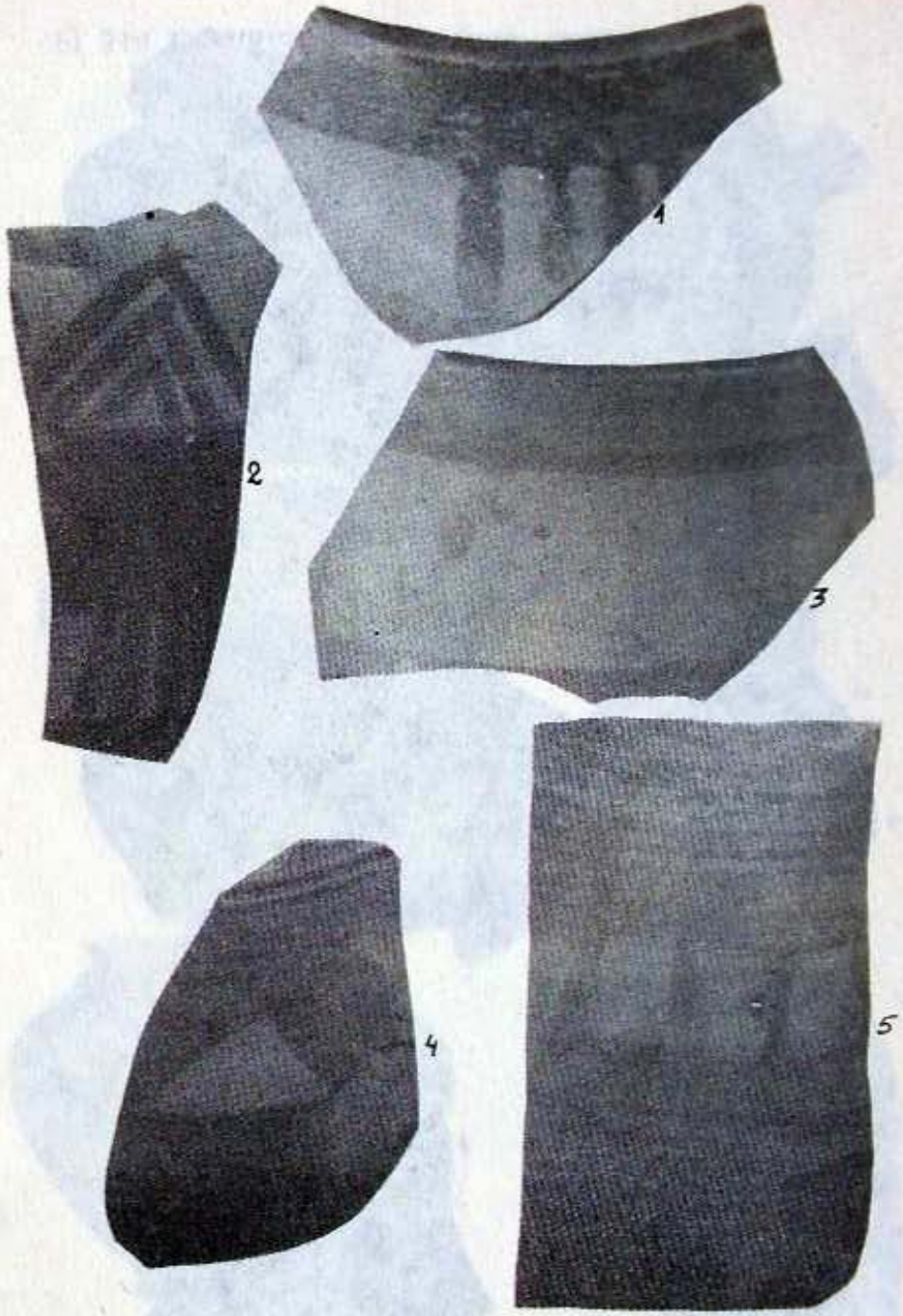

Pl. 312 Ceramicã dacicã pictatã.

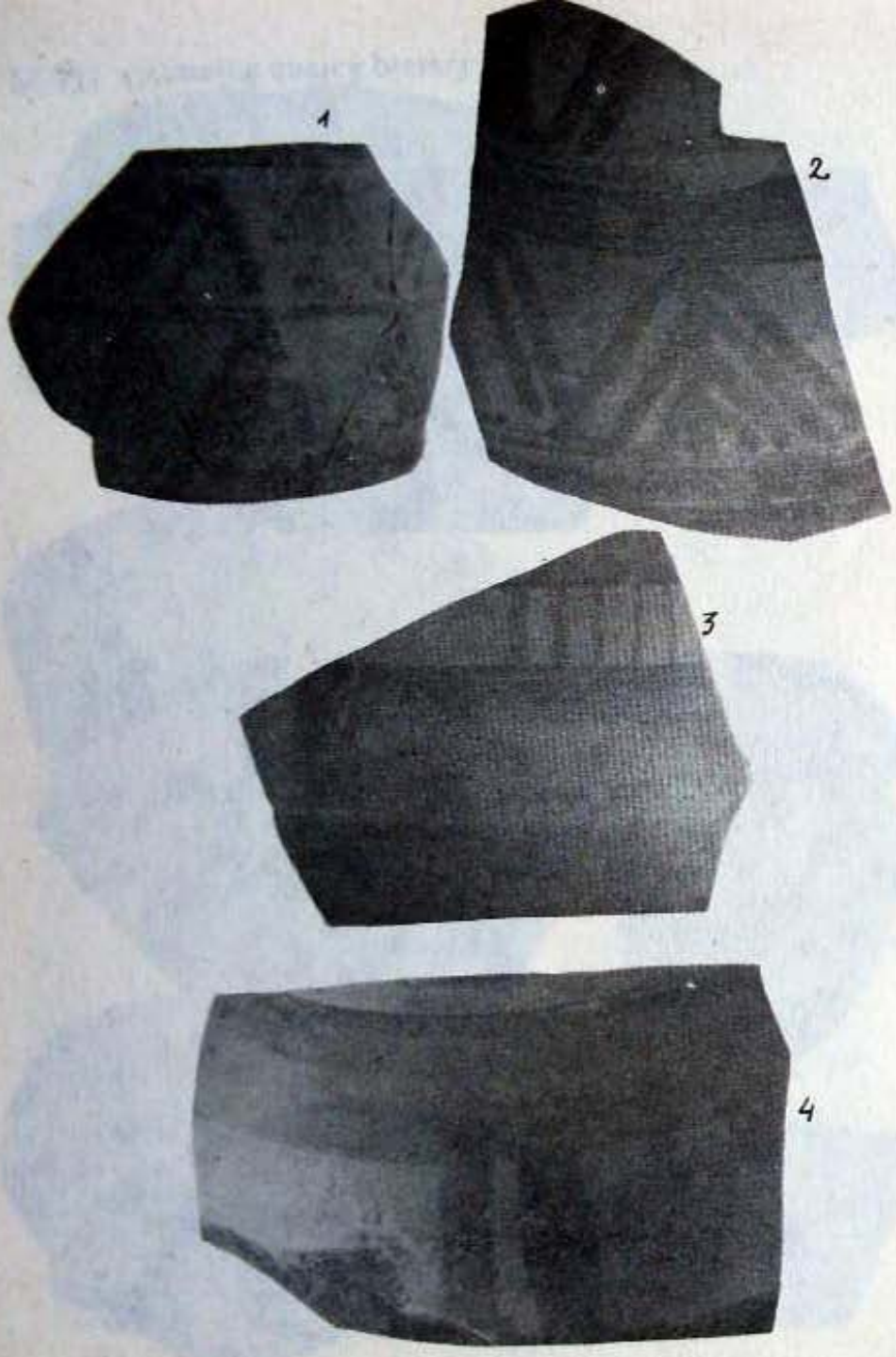

Pl. 313. Ceramicã dacicã pictatã.

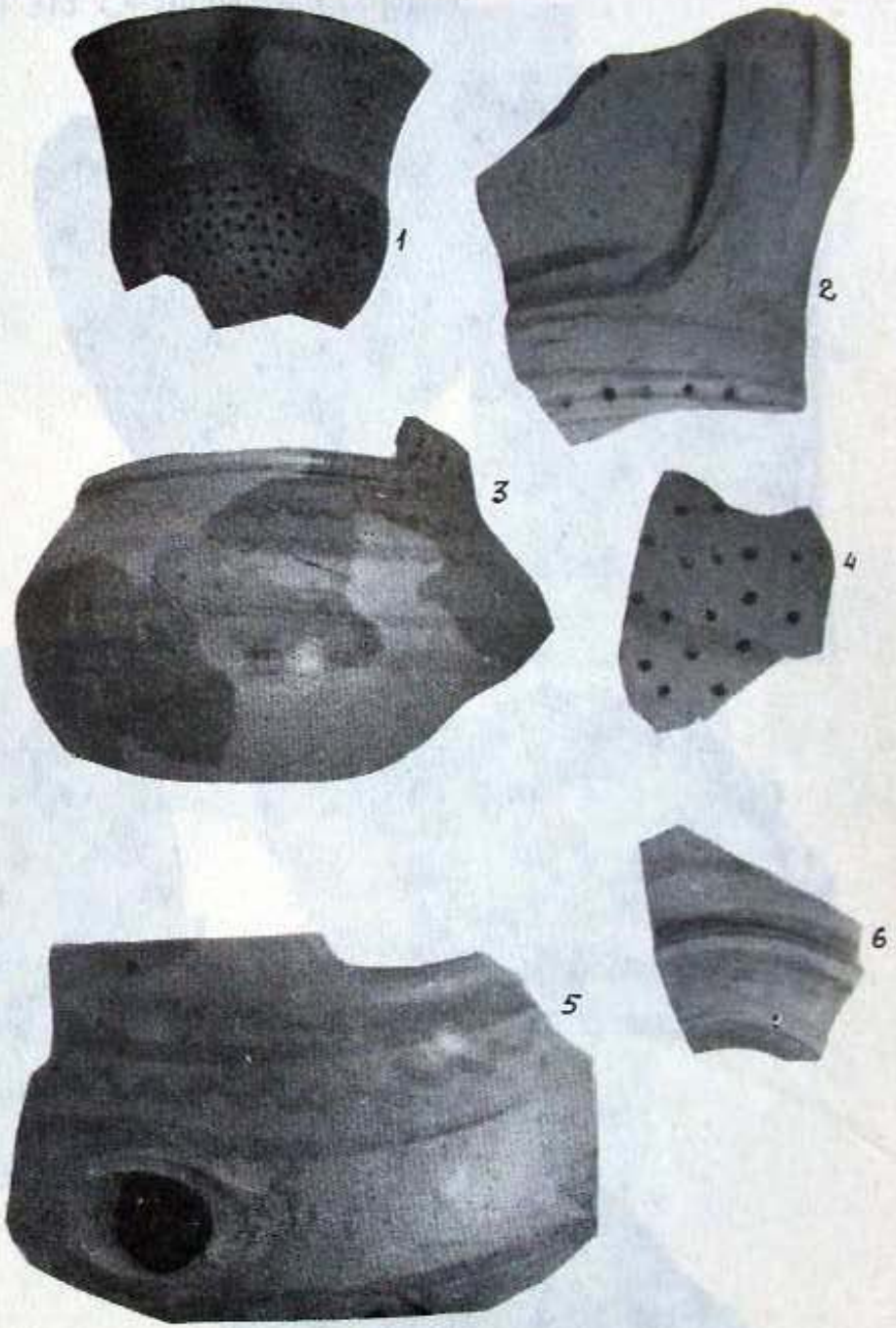

Pl. 314. Ceramicã dacicã pictatã.

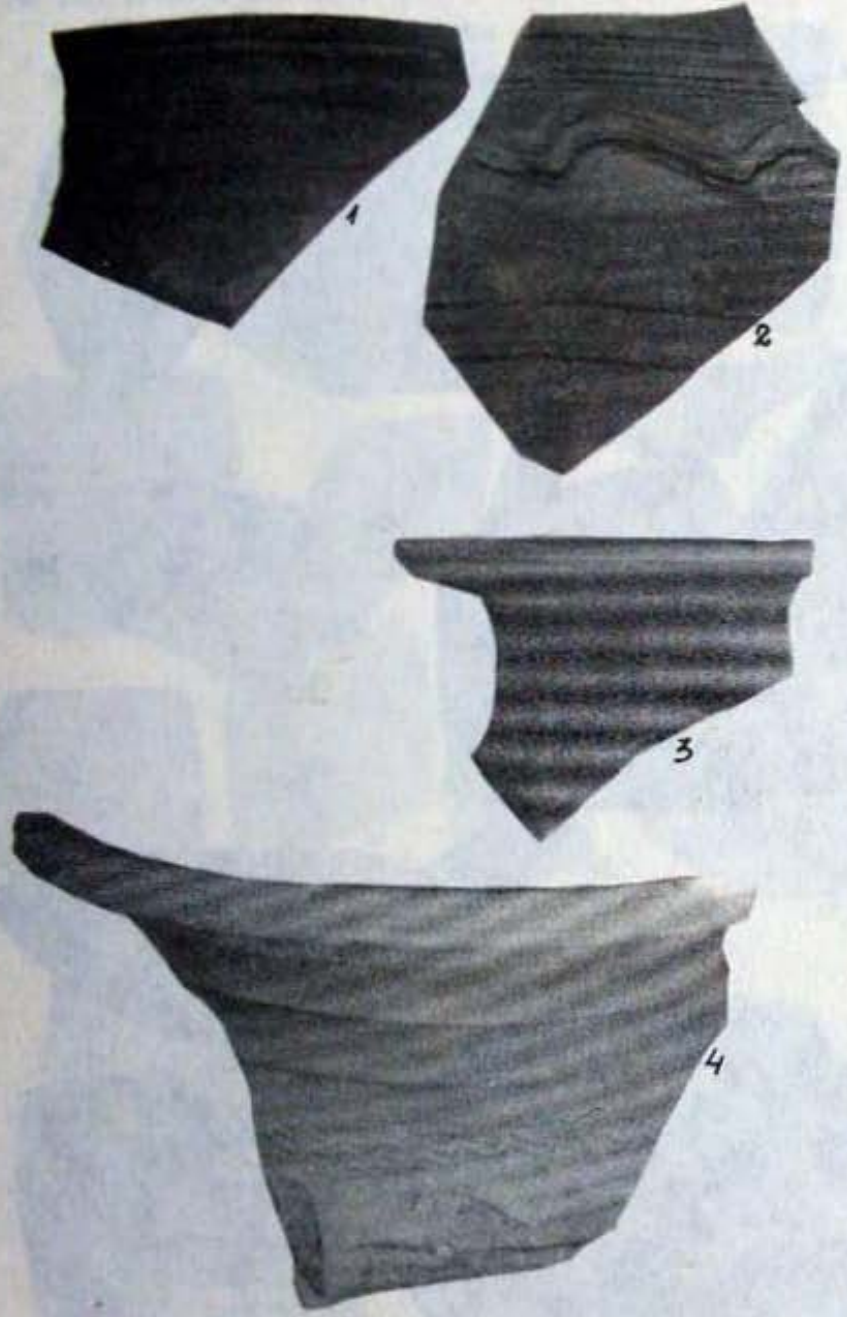

Pl. 315 Ceramicã dacicã pictatã.

Pl. 316 Vase cu tub dacice pictate.

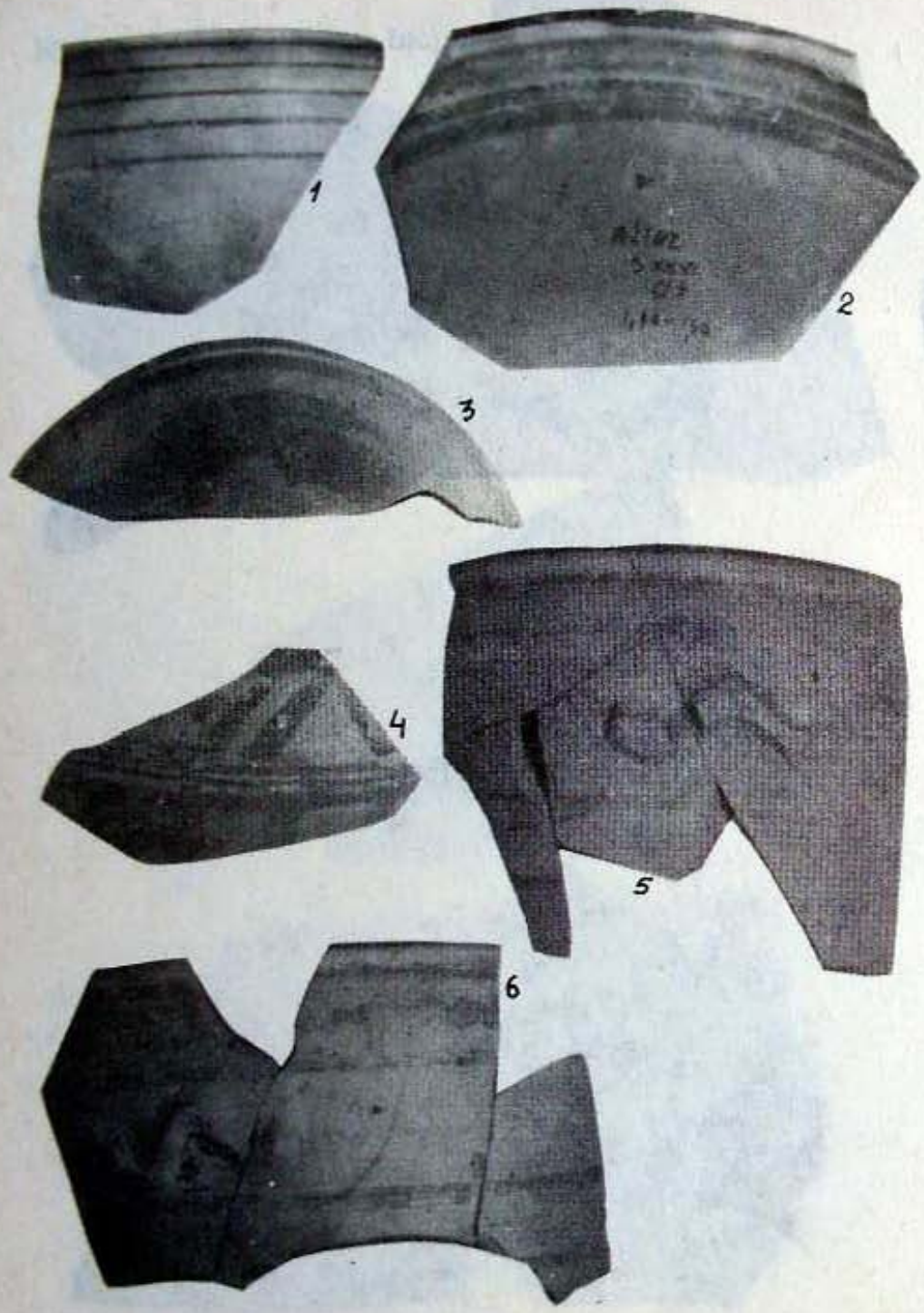

Pl. 317 Ceramicã dacicã pictatã.

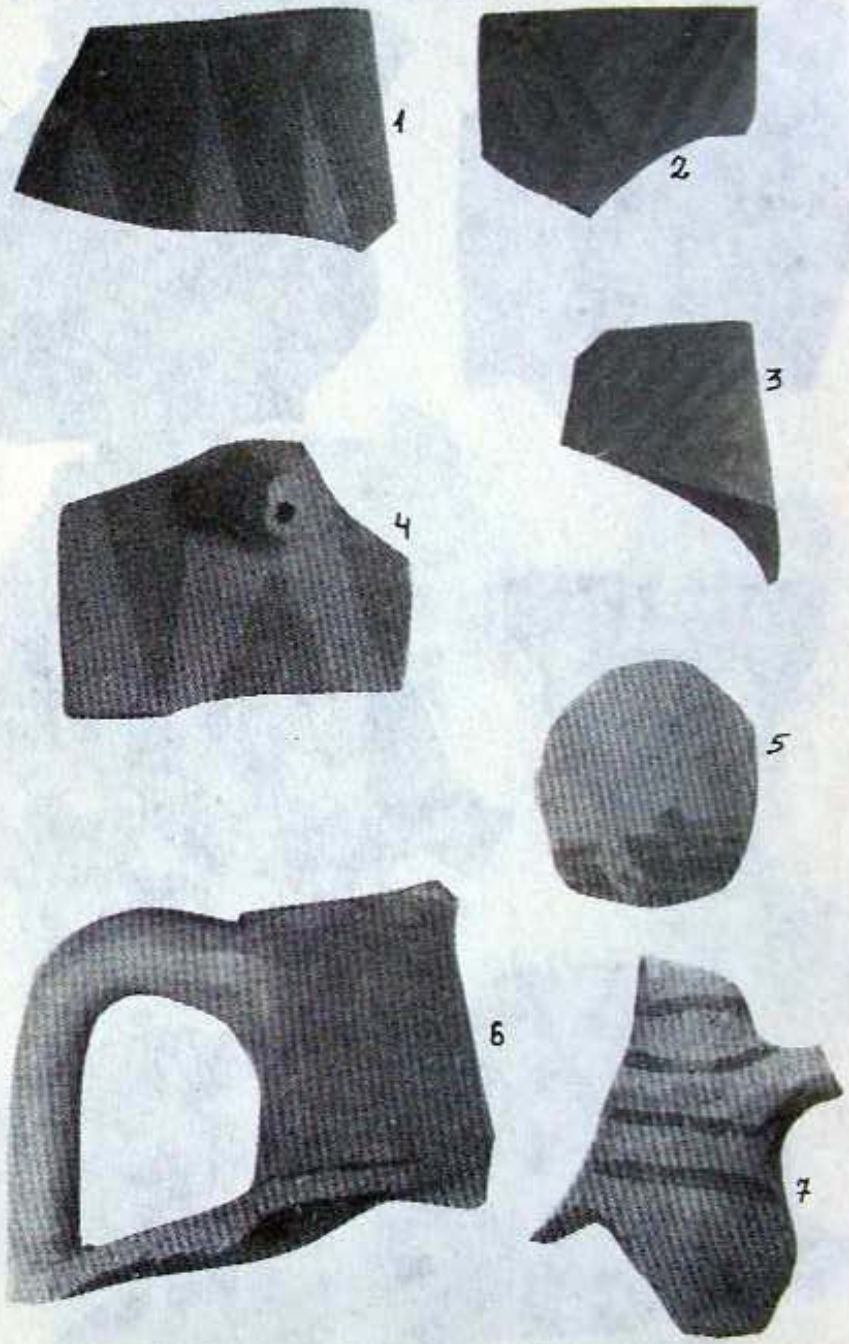

Pl. 318 Ceramicã dacicã pictatã.

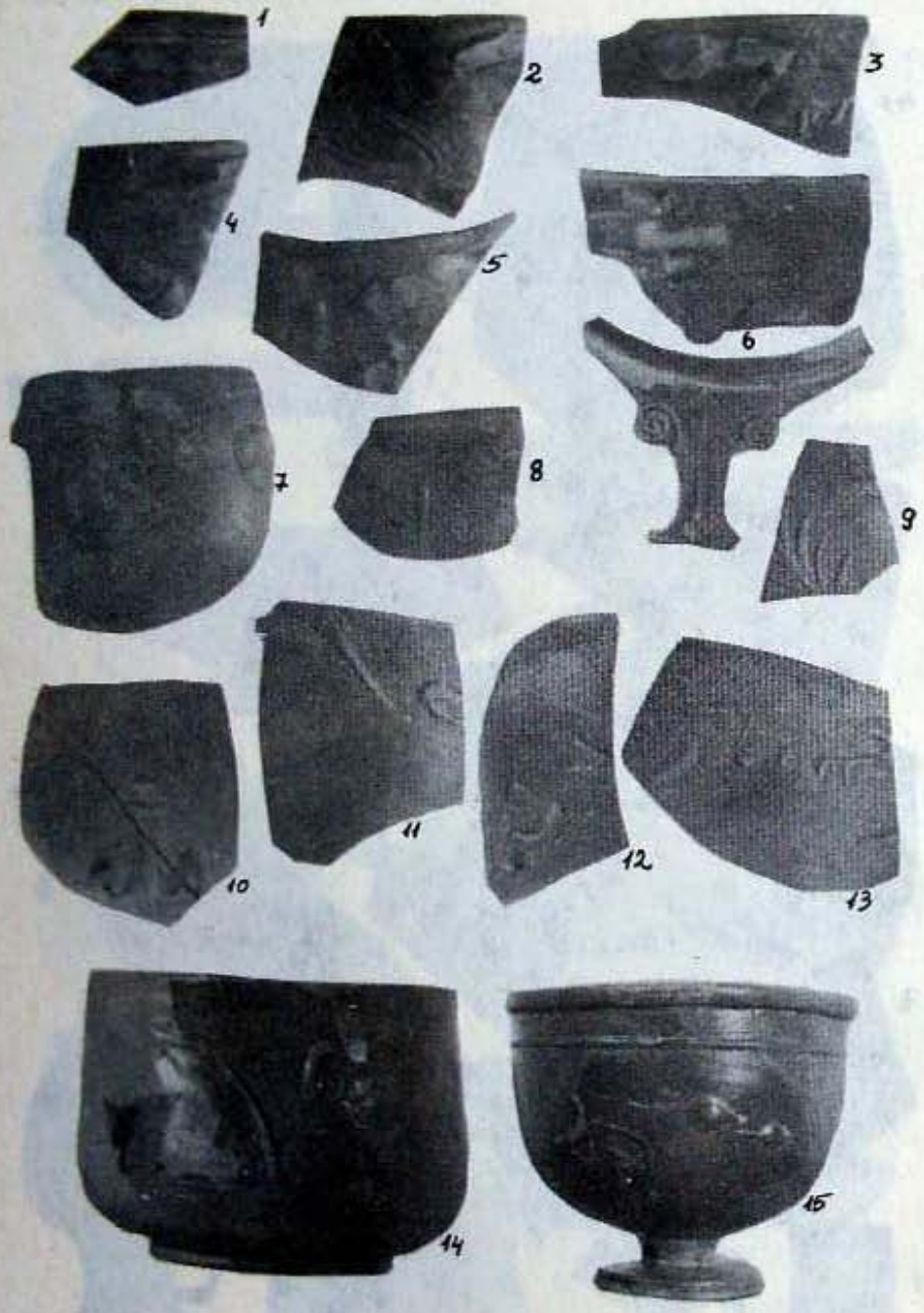

Pl. 319 Ceramicã de import.

Pl. 320 Ceramicã de import.

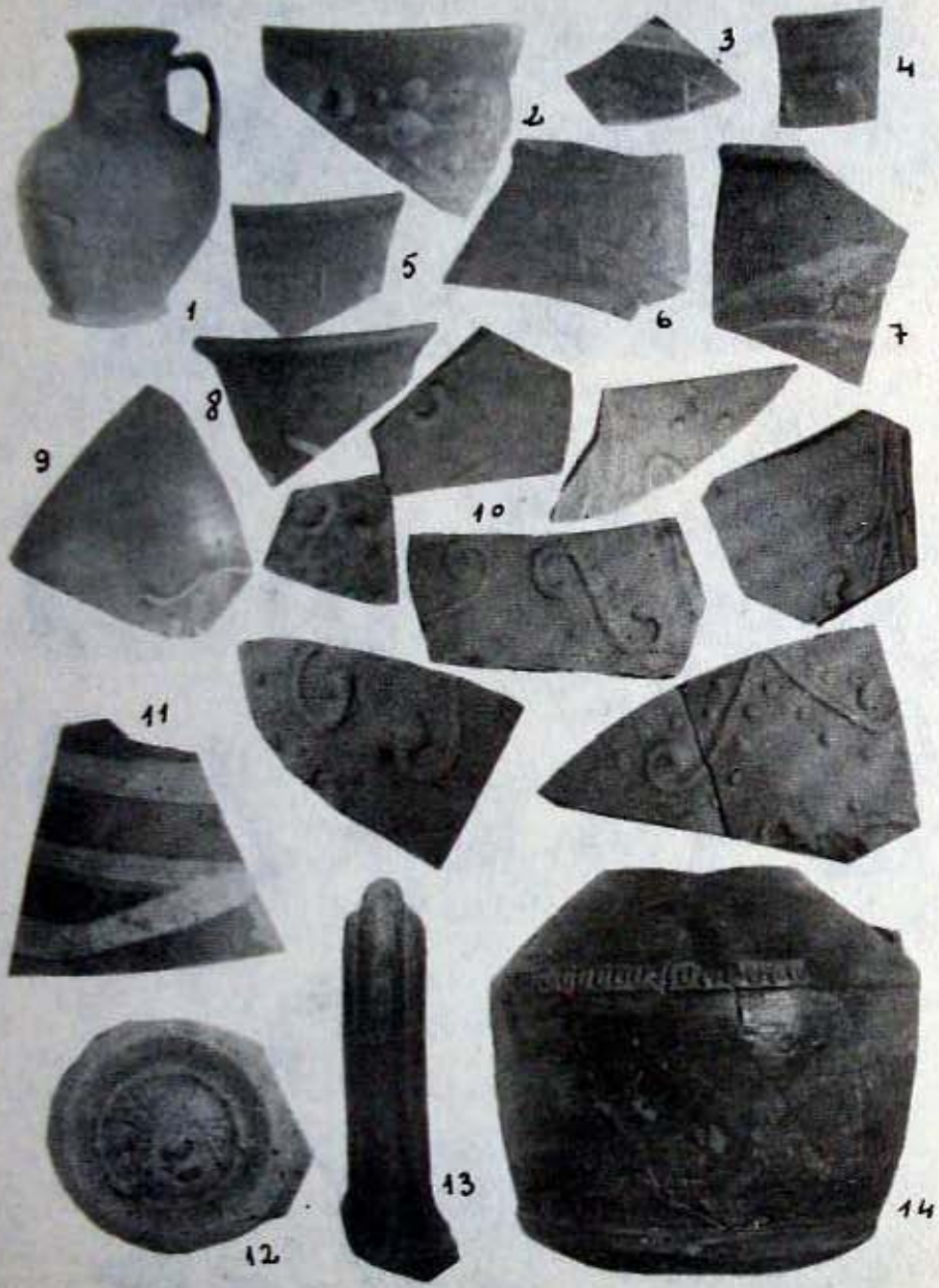

Pl. 321 Ceramicã de import.

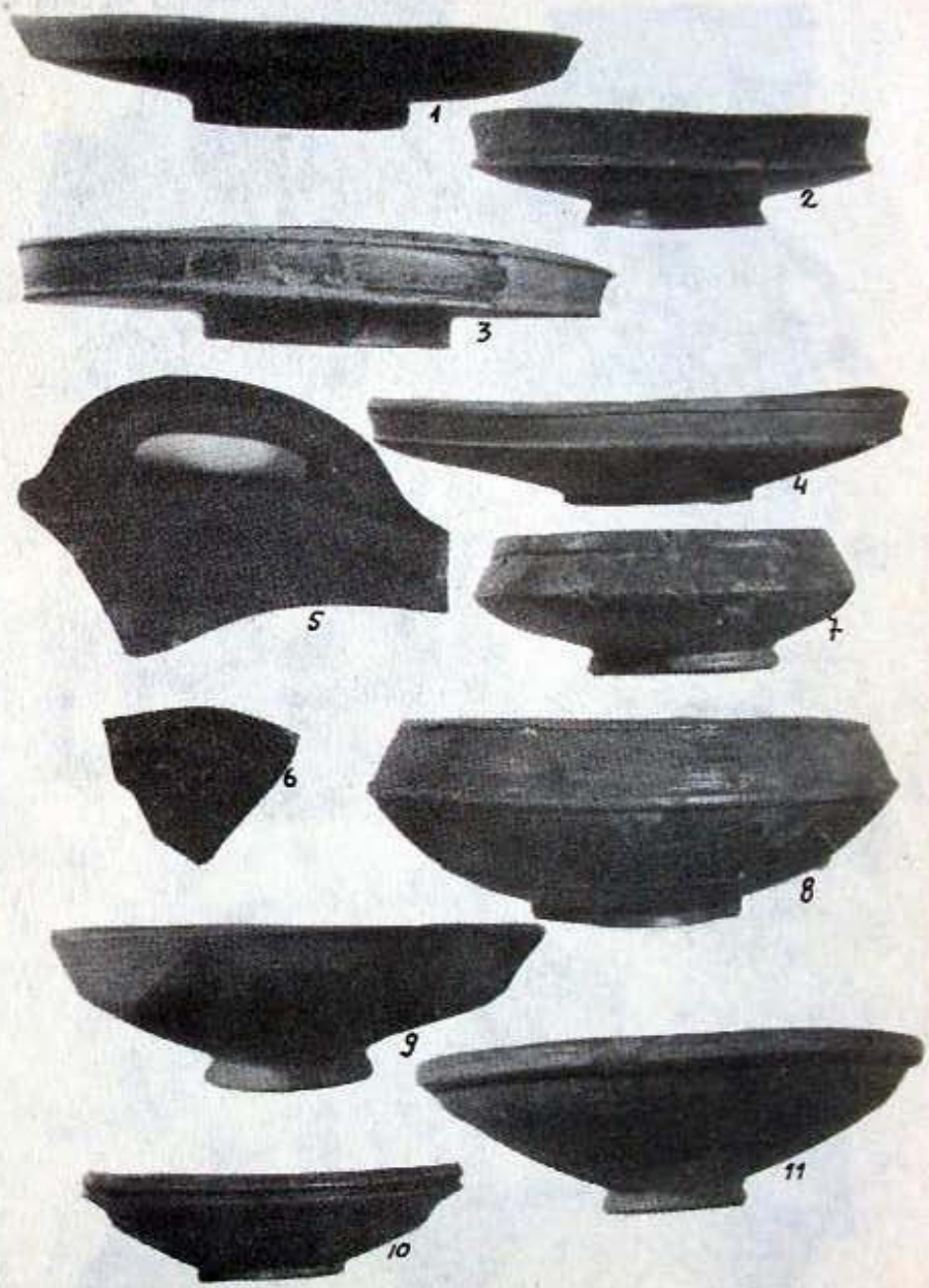

Pl. 322 Ceramicã de import.

Pl. 323 Ceramică de import.

Pl. 324 Ceramică de import.

Pl. 325 Obiecte din sticlă.

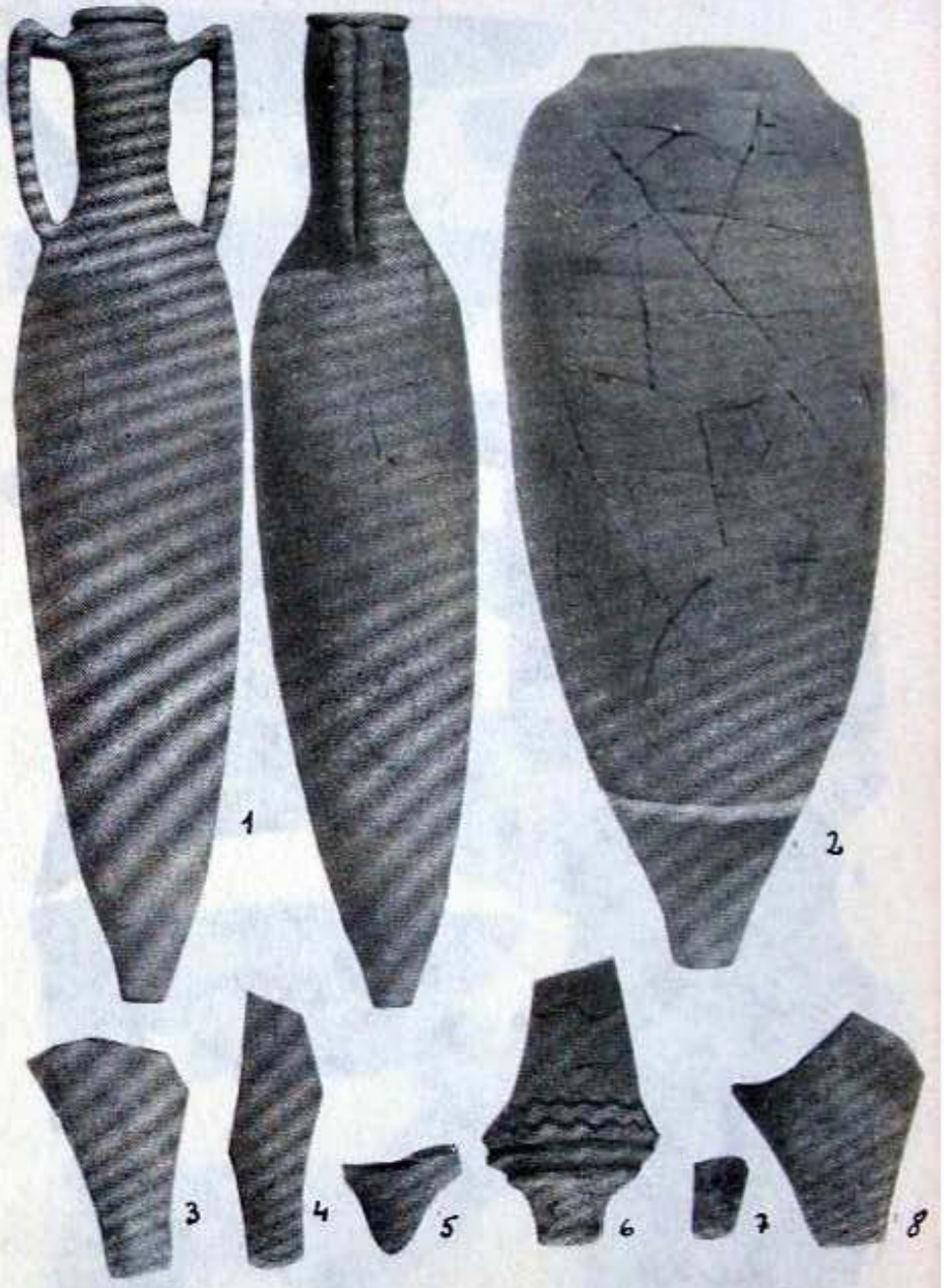

Pl. 326 Amfore de import.

Pl. 327 Amfore de import.

Pl. 328 Fibule.

Pl. 329 Fibule.

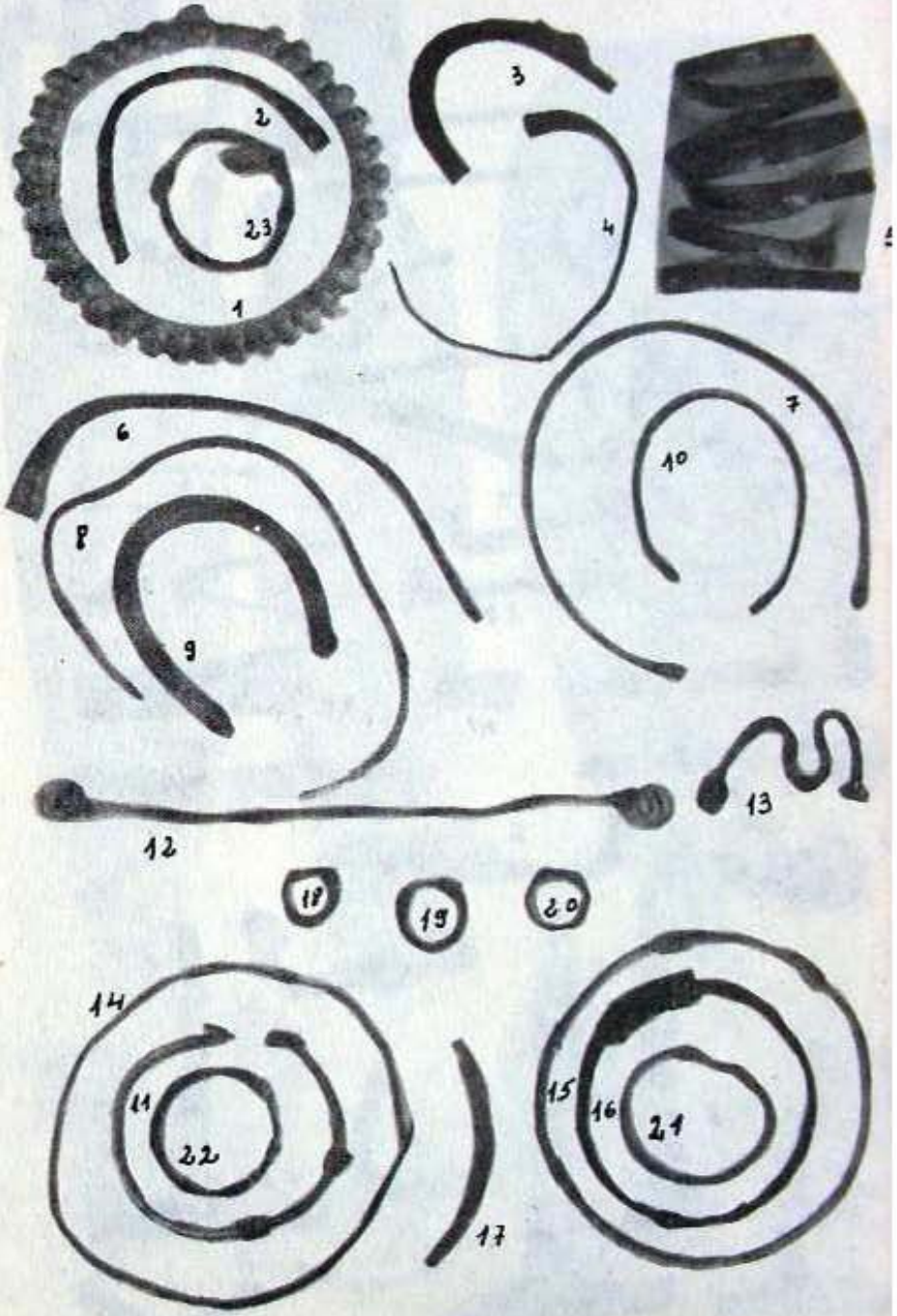

Pl. 330 Brățări.

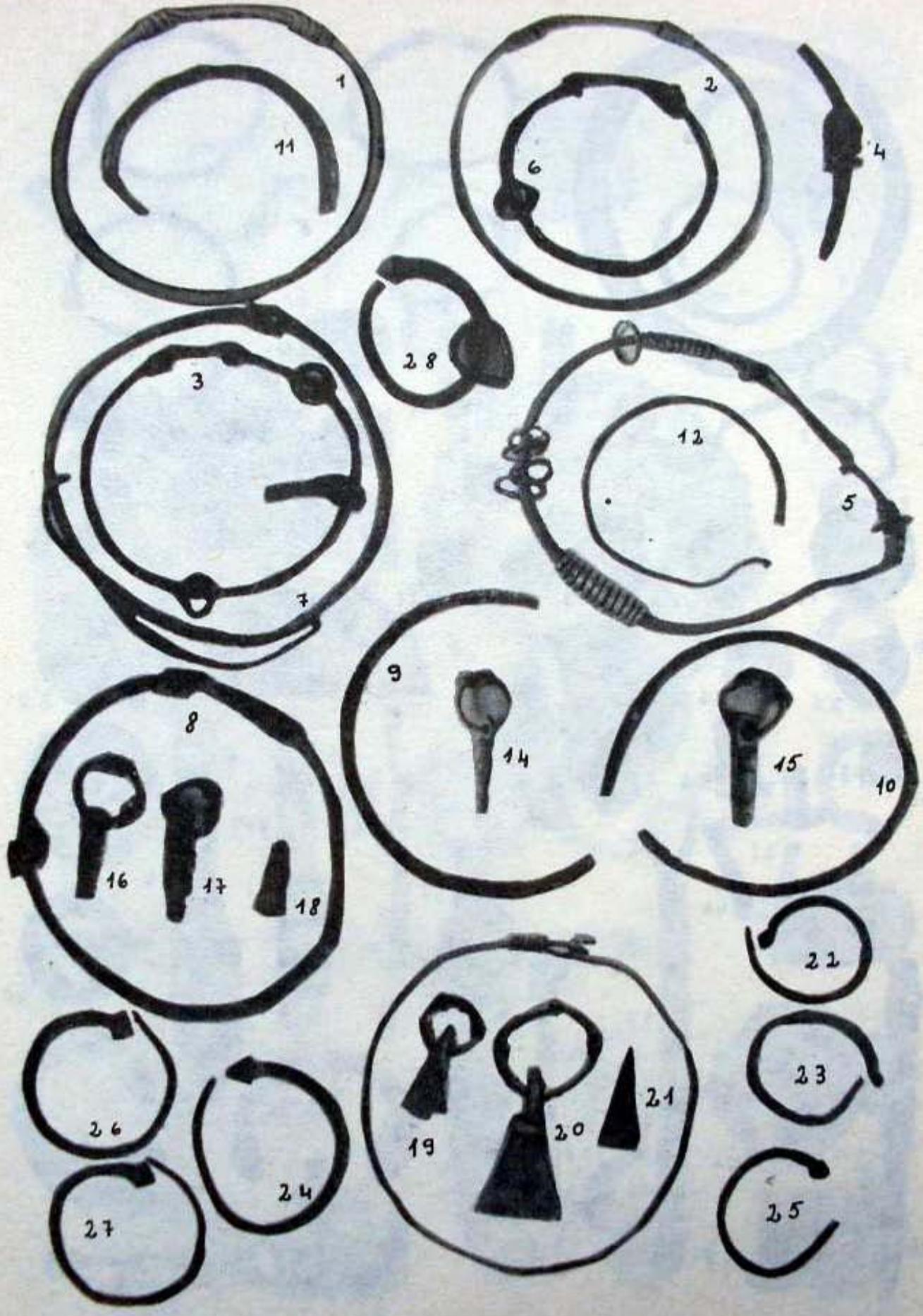

Pl. 331 Brățări și cercei.

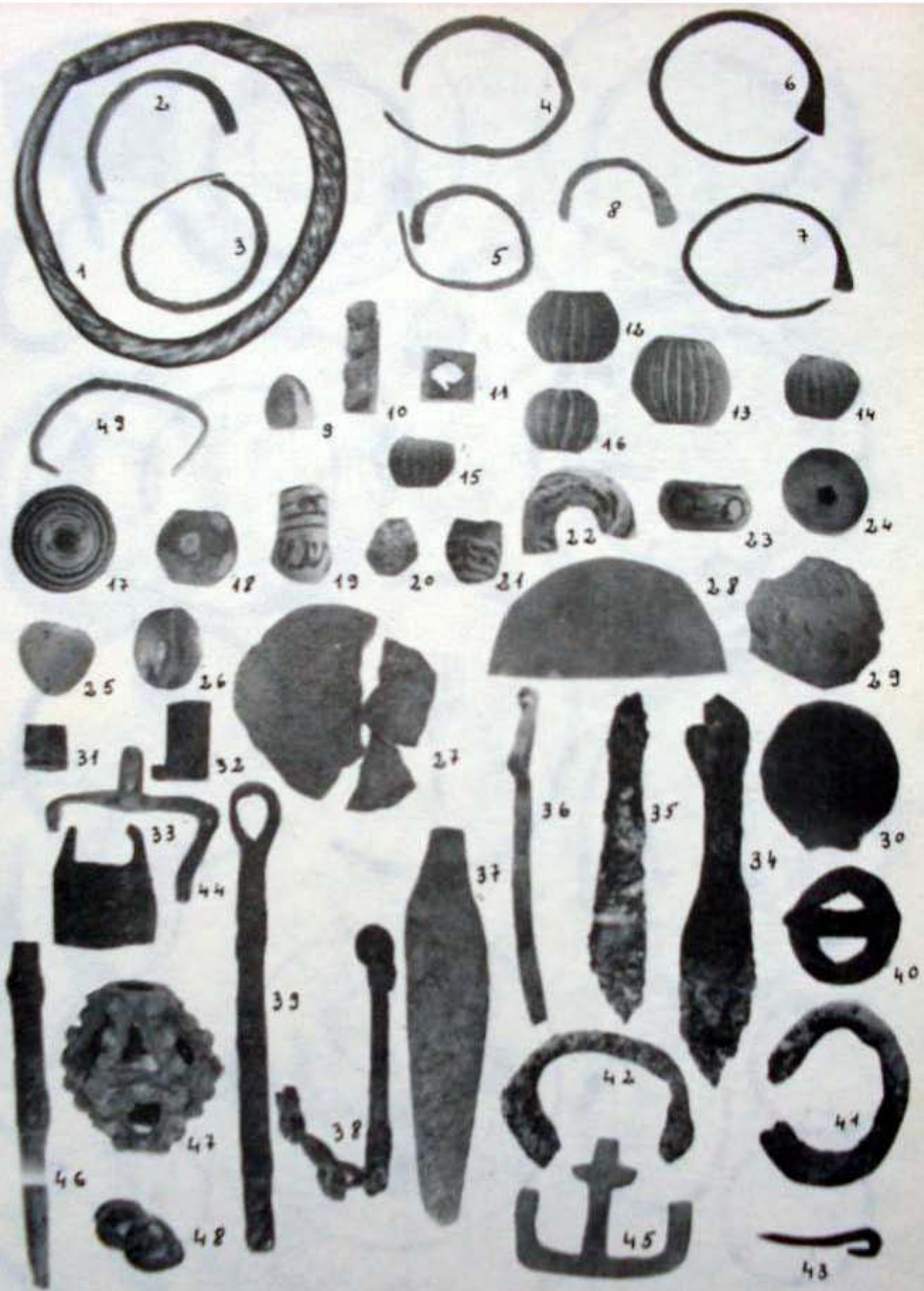

Pl. 332 Obiecte de podoabă.

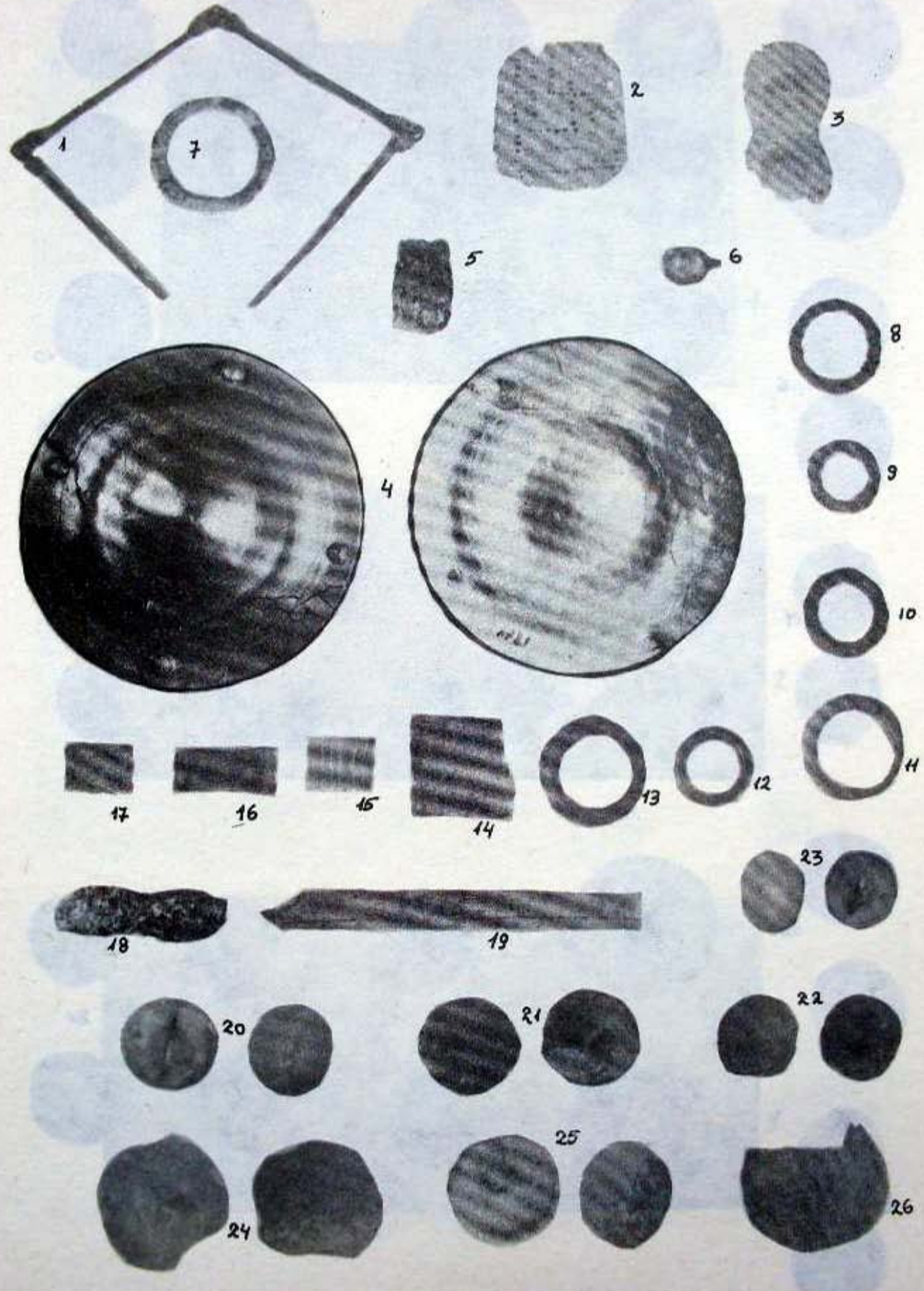

Pl. 333 Obiecte de podoabă.

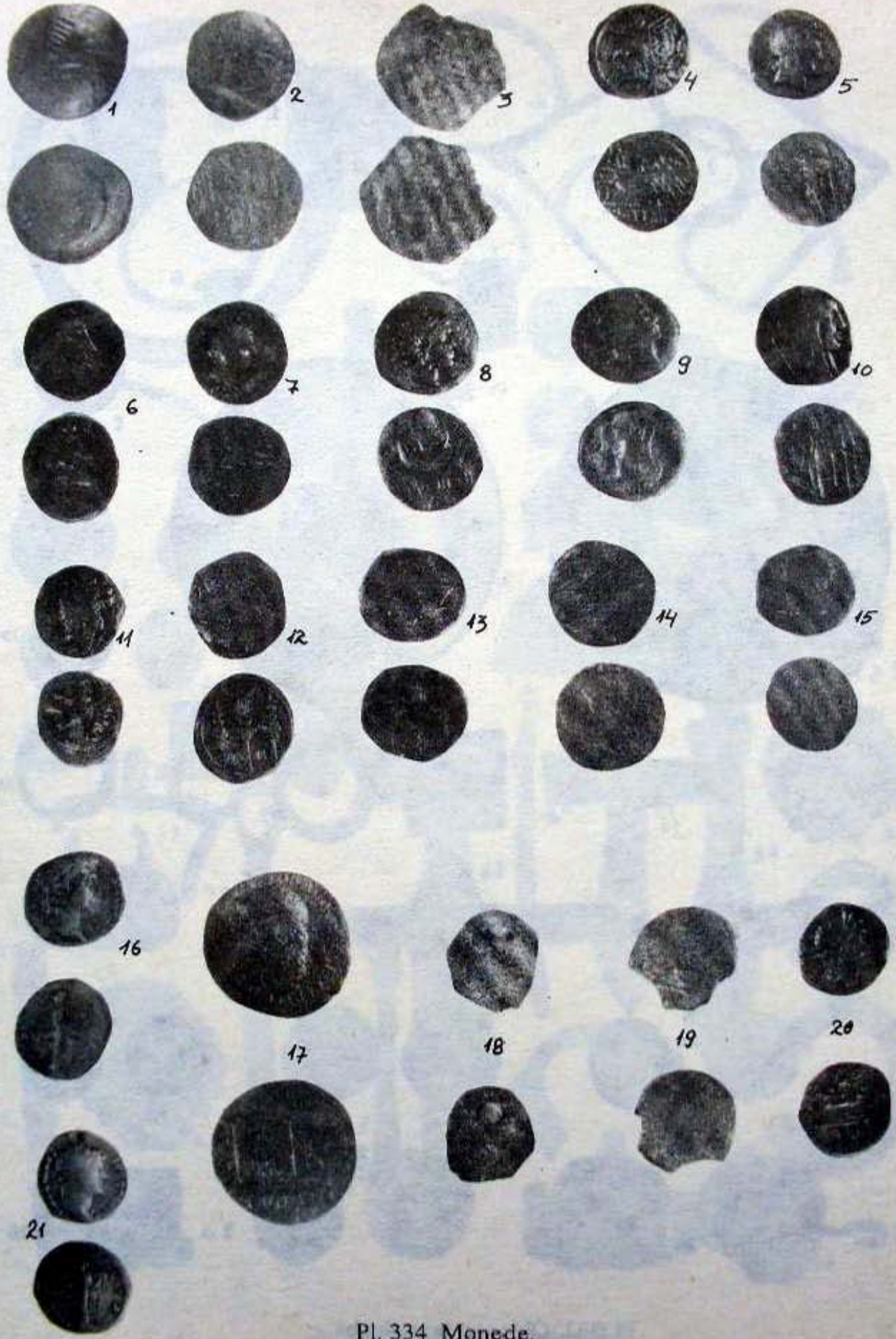

Pl. 334 Monede.

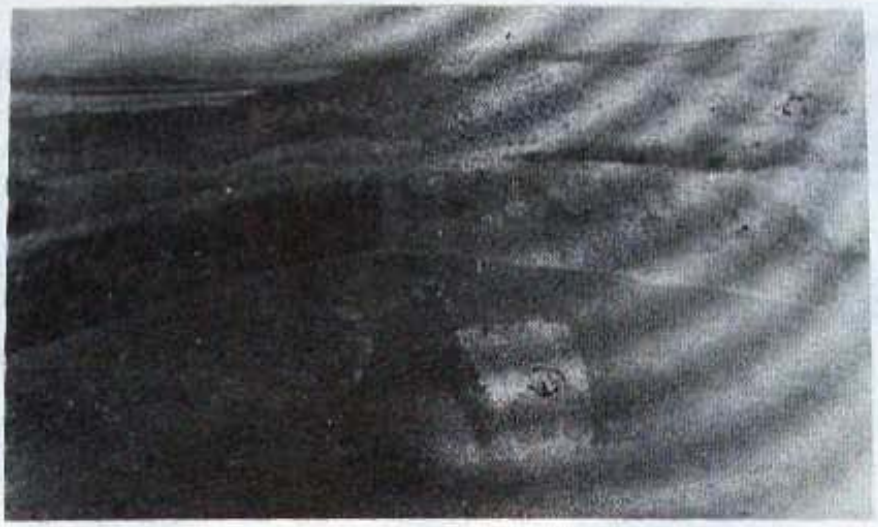

1

2

3

Pl. 335 Movila I.

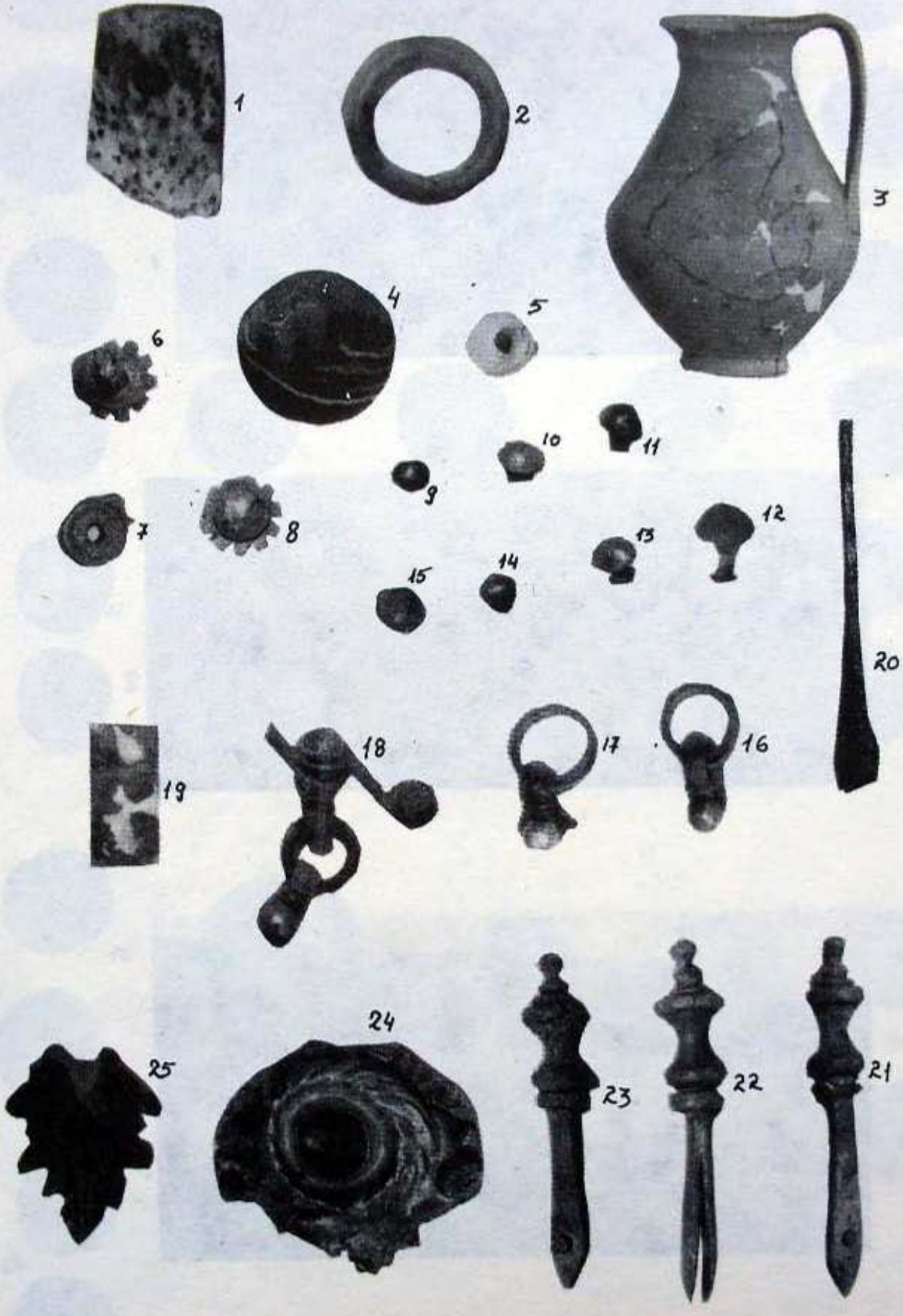

Pl. 336 Inventar movile.

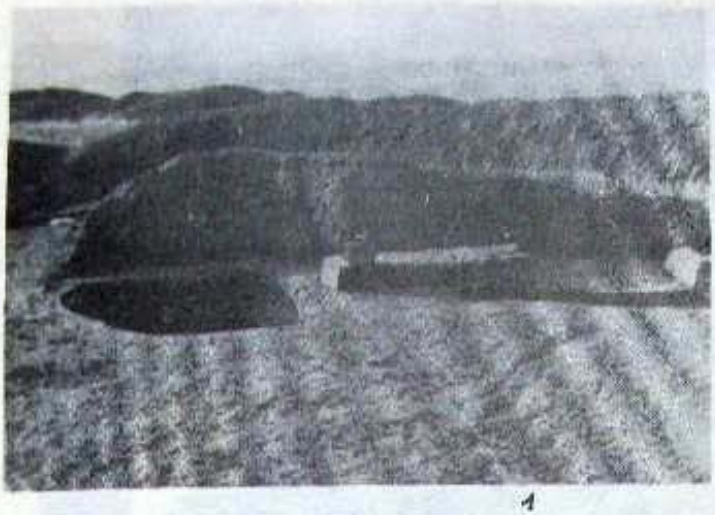

1

2

3

4

Pl. 337 Movila 3.

Pl. 338 Mormânt de incinerație.

1

2

3

4

5

Pl. 339 Morminte de înhumație.

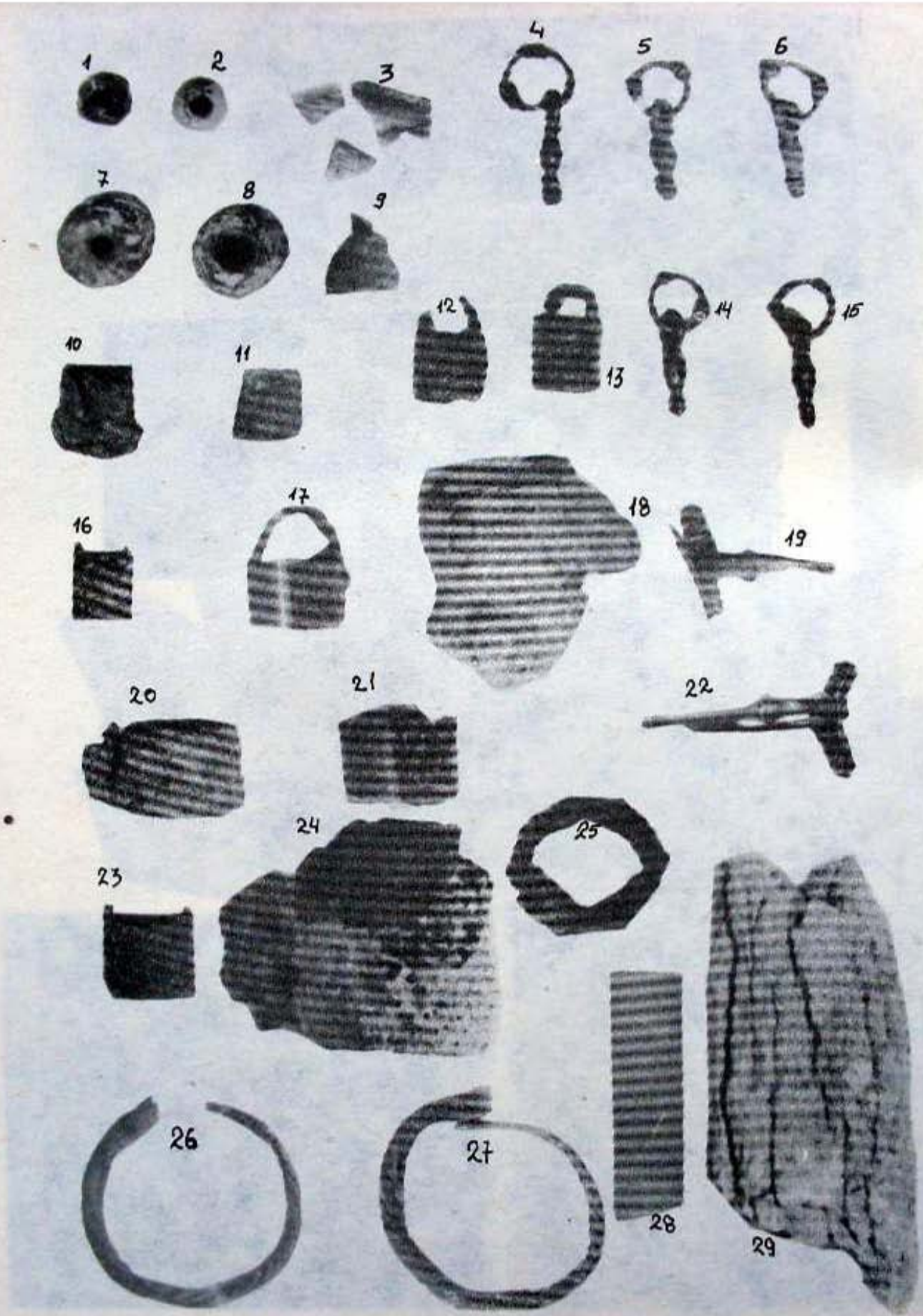

Pl. 340 O parte din inventarul mormintelor de înhumație.

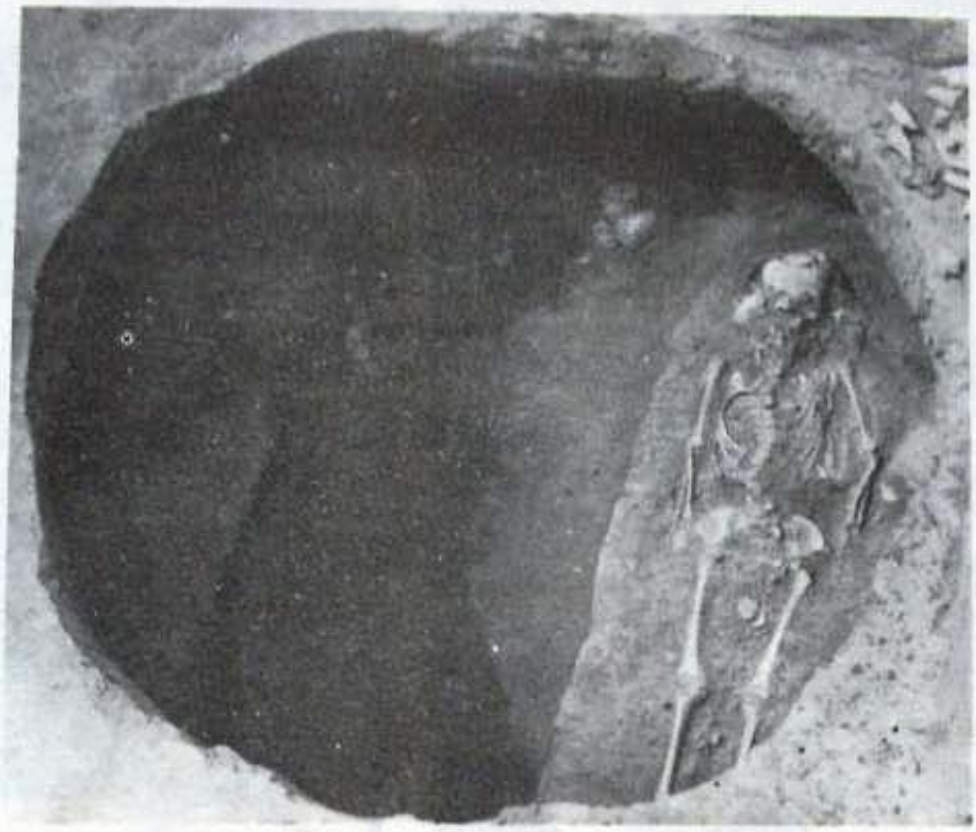

1

2

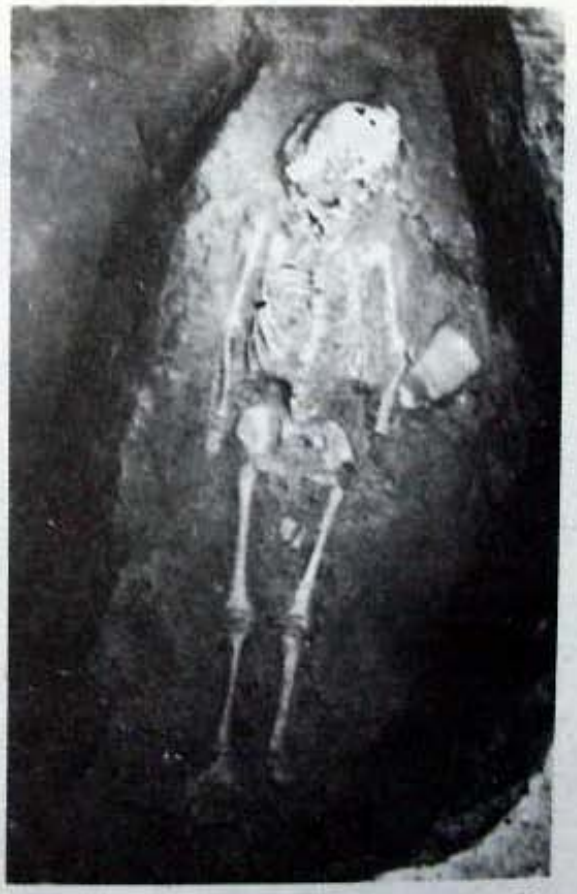

3

Pl. 341 Morminte de înhumație

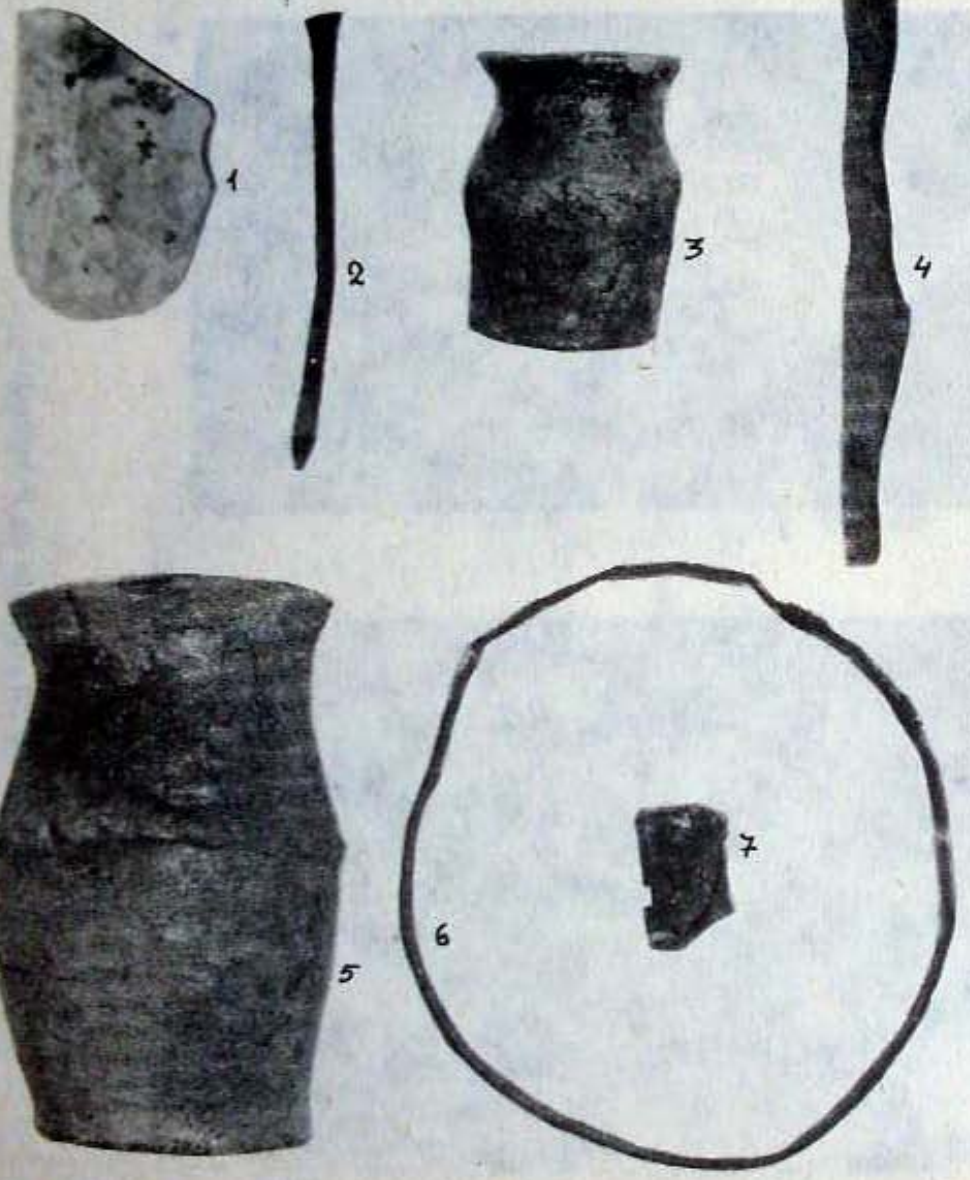

Pl. 342 Inventar morminte de înhumație.

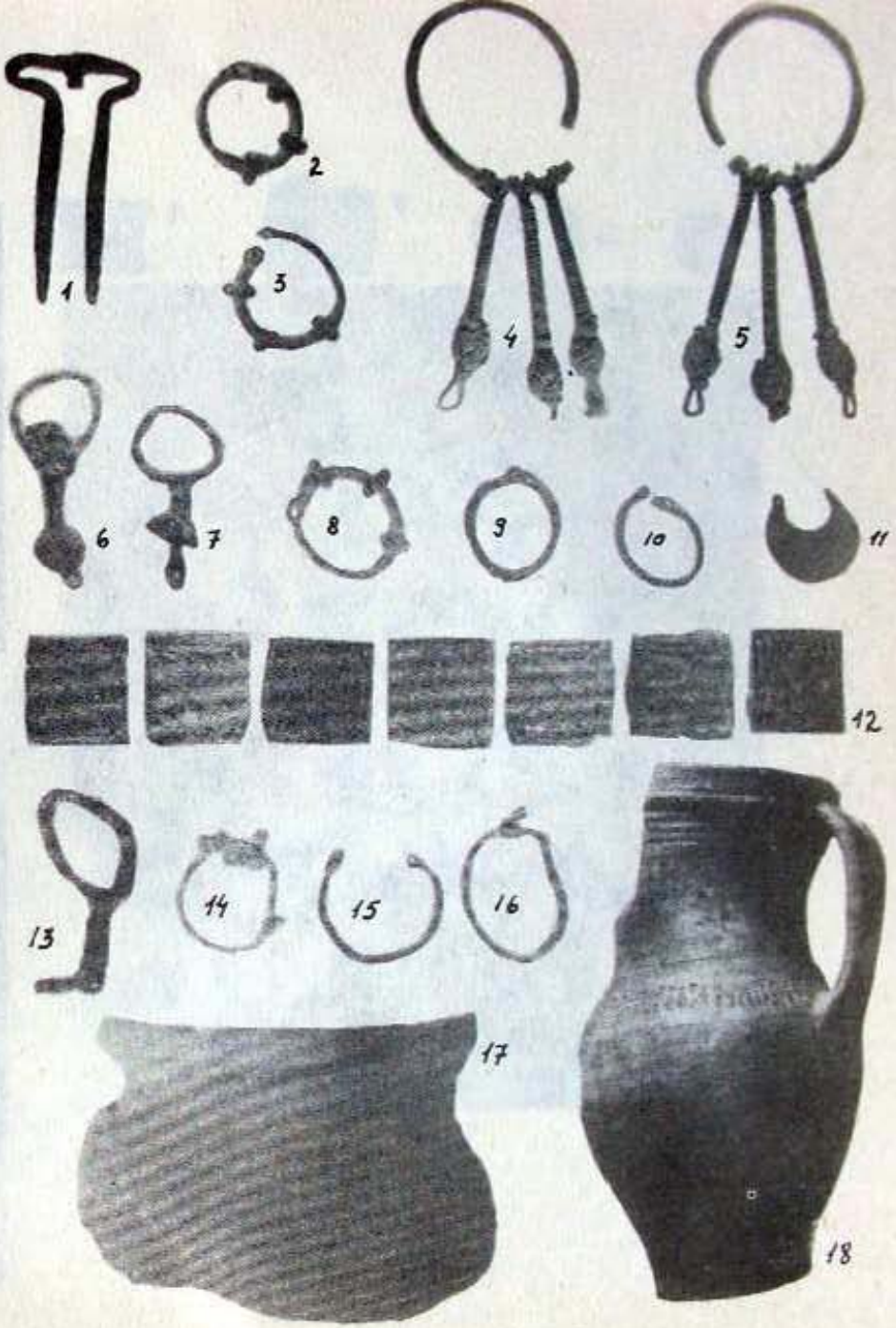

Pl. 343 Materiale aparținând epocii feudale.

1

2

3

4

Pl. 344 Aspecte de șantier.

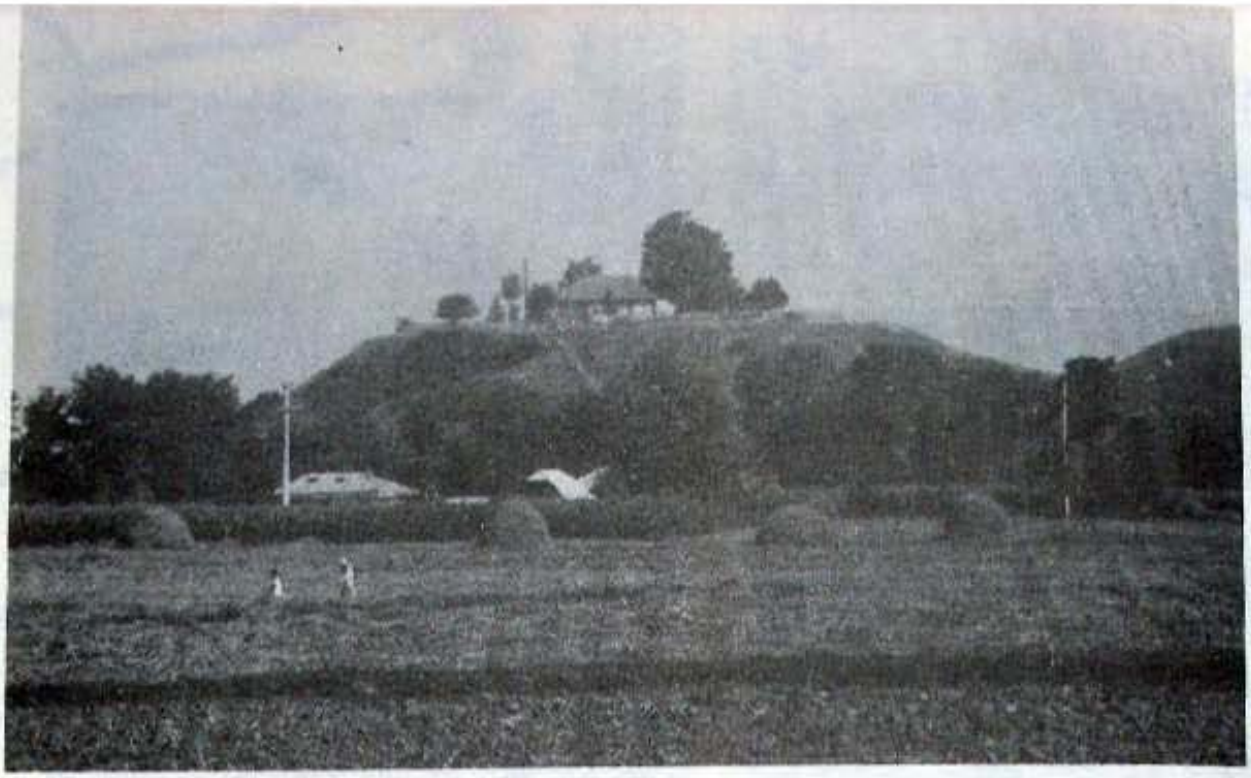

1

2

Pl. 345 Acropolă - vedere generală.

1

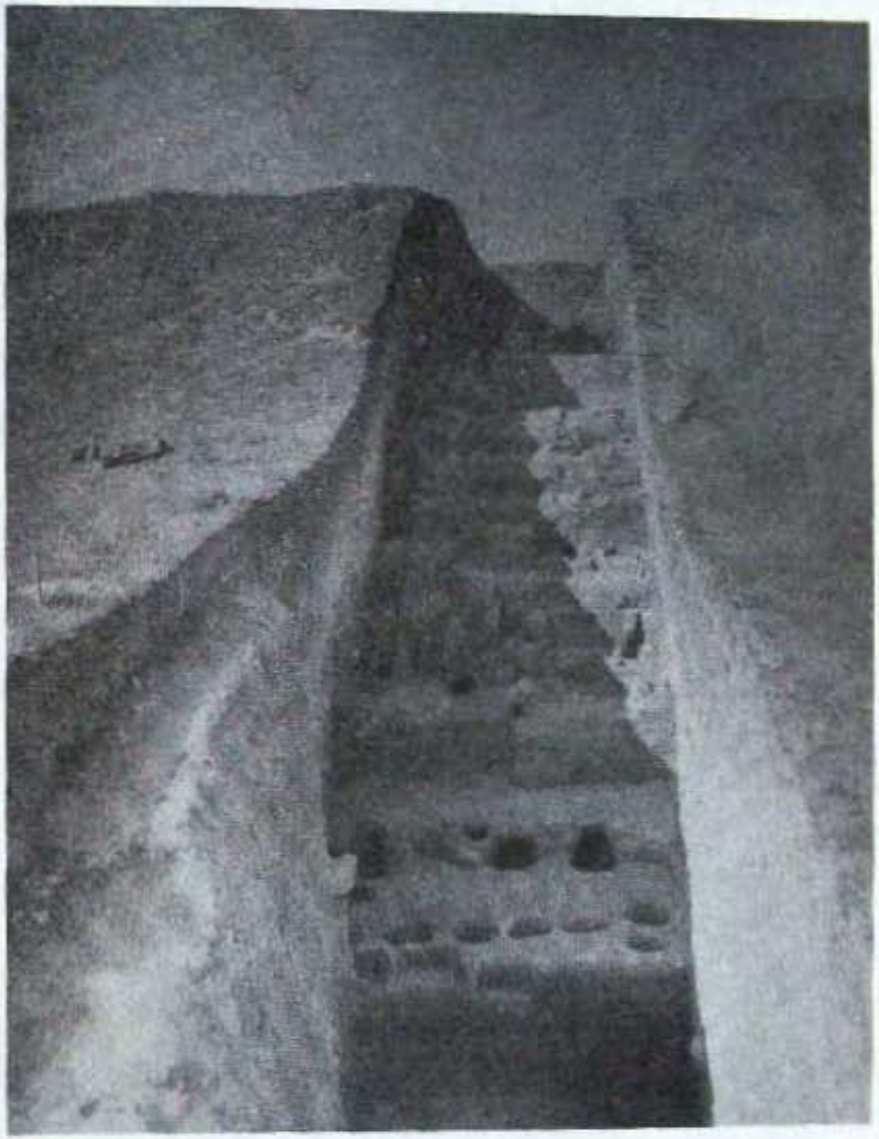

2

Pl. 346 Construcție de lemn de la șanțul de apărare.

1

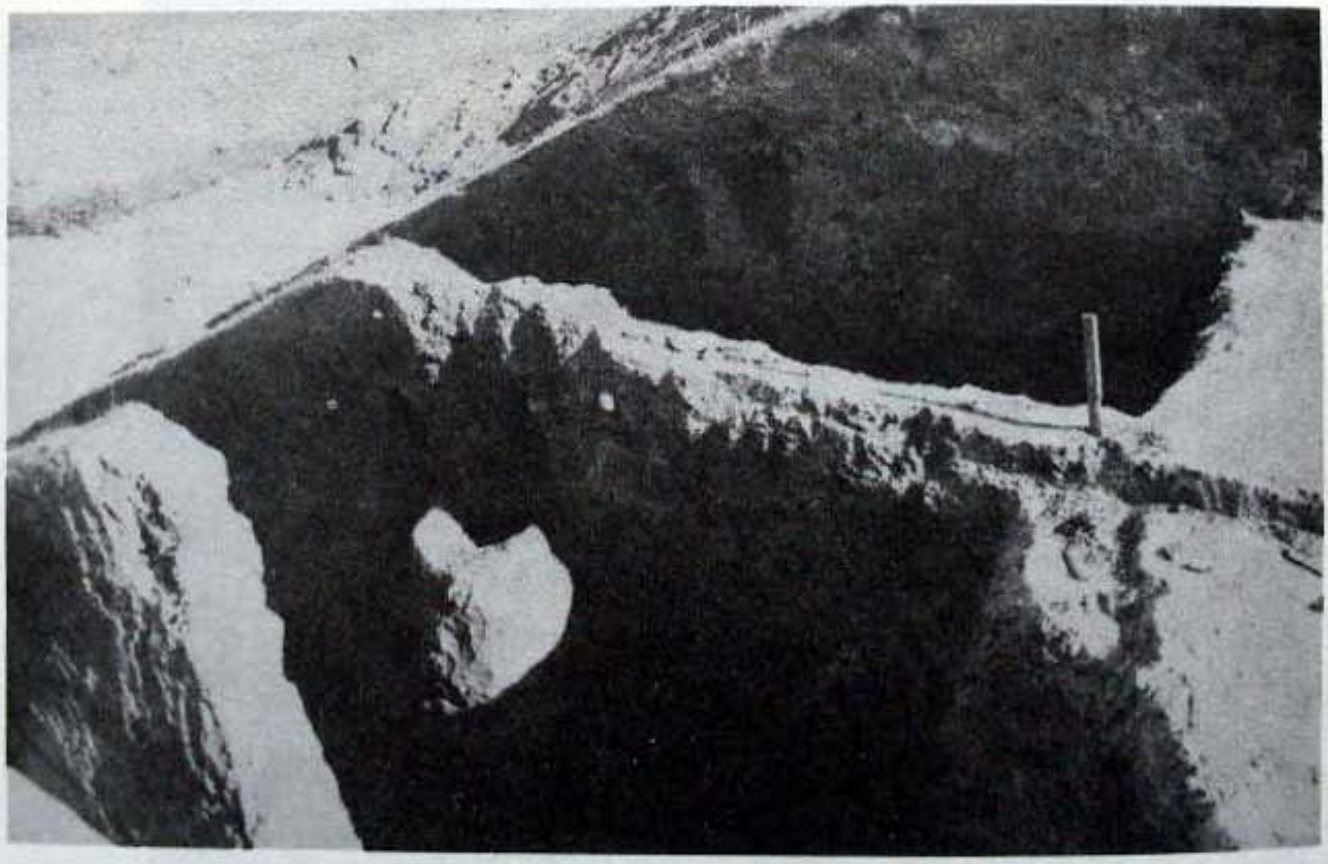

2

Pl. 347 - Șanț de apărare; 2 - urmele parilor de la palisadă.

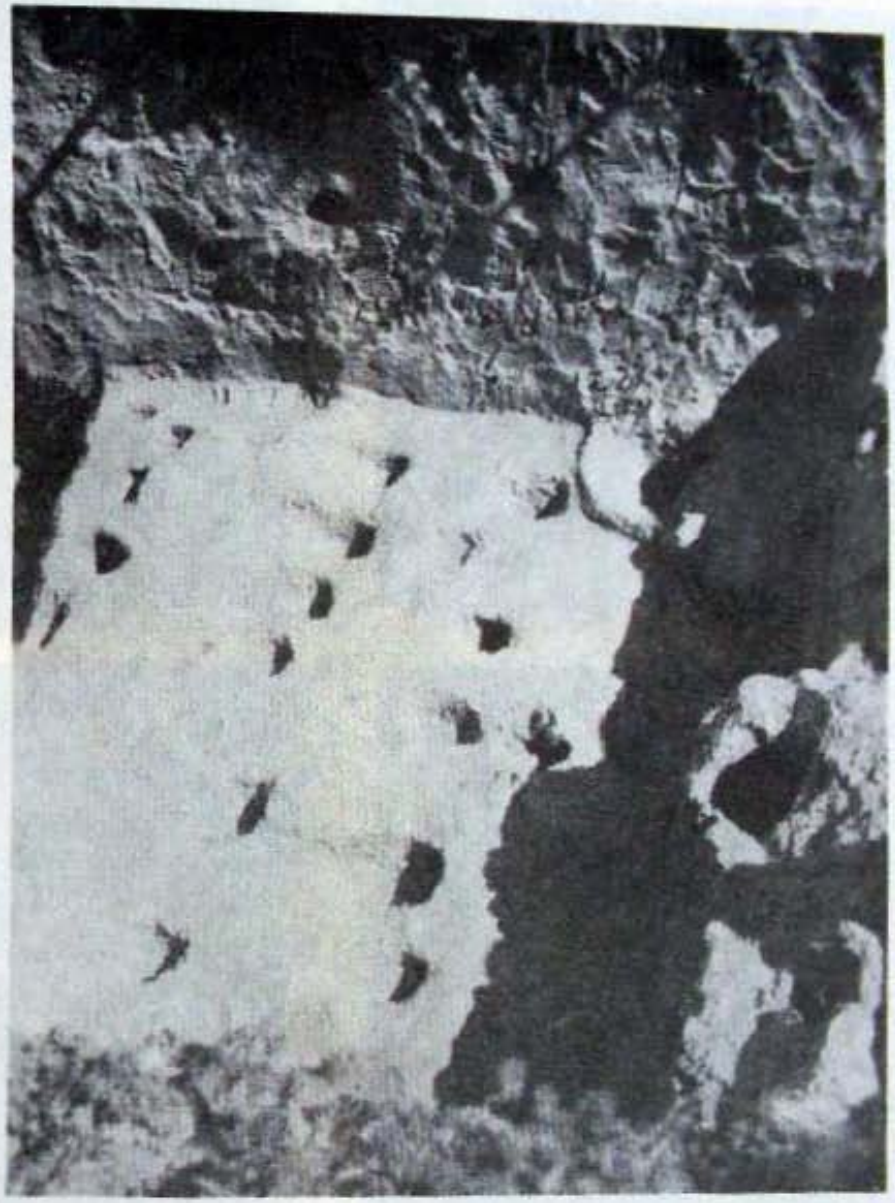

Pl. 348 Urmele construcției de lemn de la șanțul de apărare.

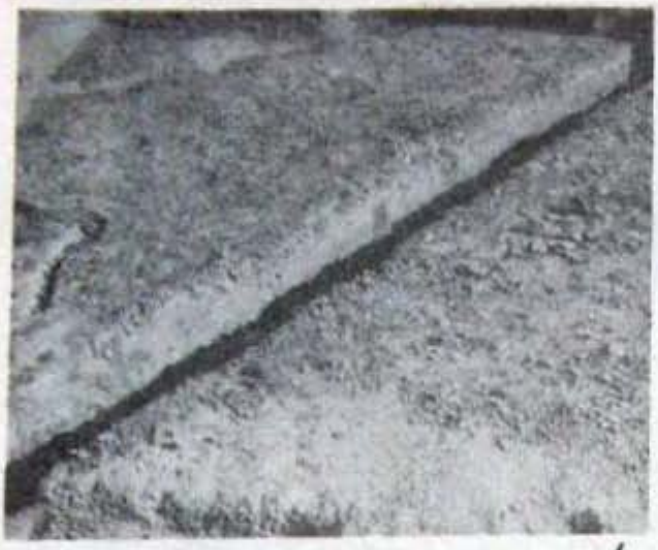

1

2

3

4

5

6

Pl. 349 Locuințe de suprafață și bordeie.

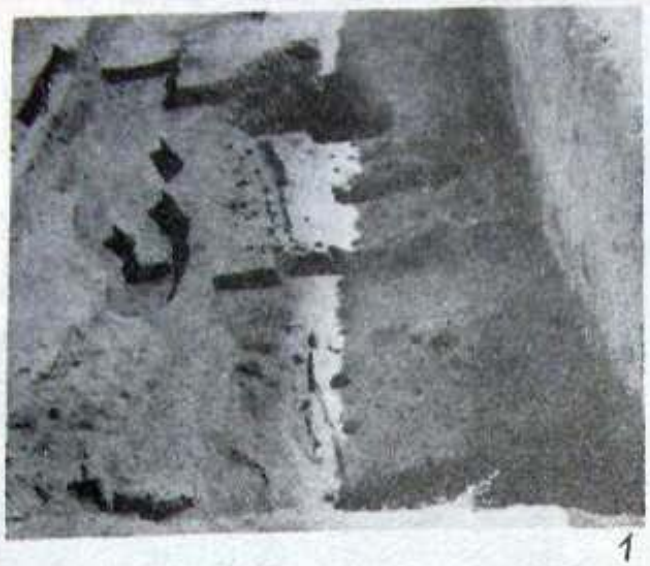

1

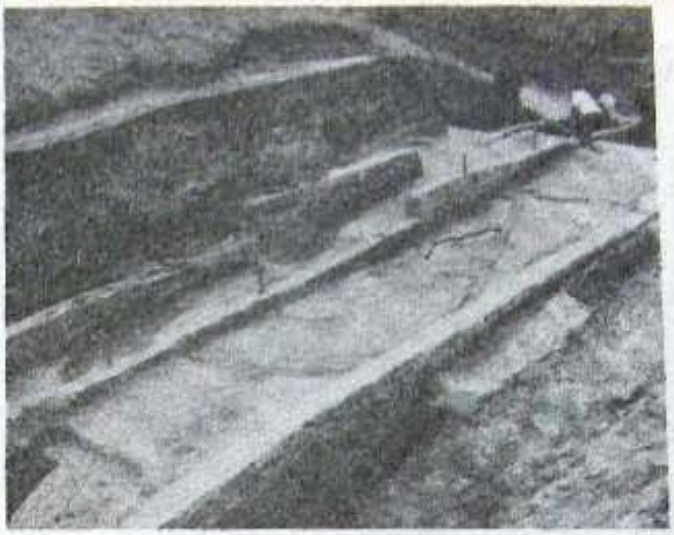

2

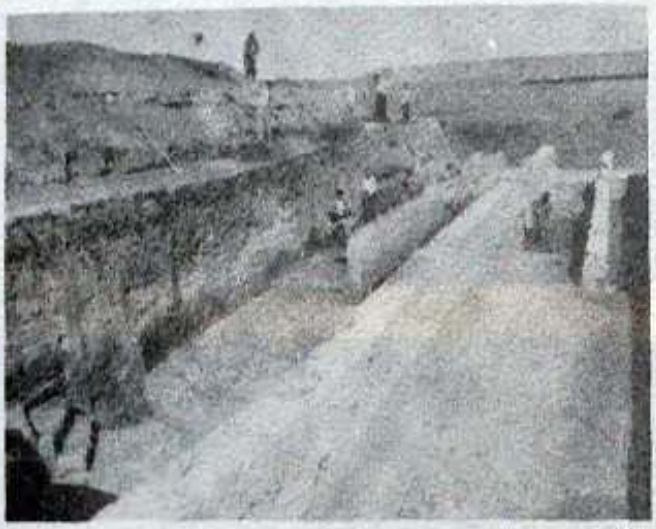

3

4

5

6

Pl. 350 Locuințe de suprafață și aspecte de șantier.

1

2

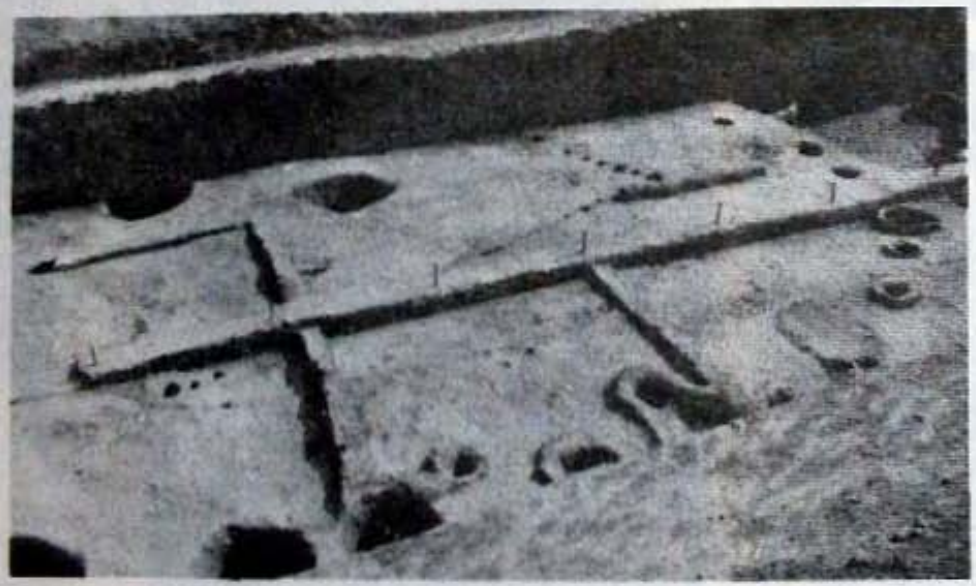

3

4

Pl. 351 Urmele parilor de la sanctuarul dreptunghiular din așezarea deschisă;3,4 urmele parilor de la sanctuarul rotund.

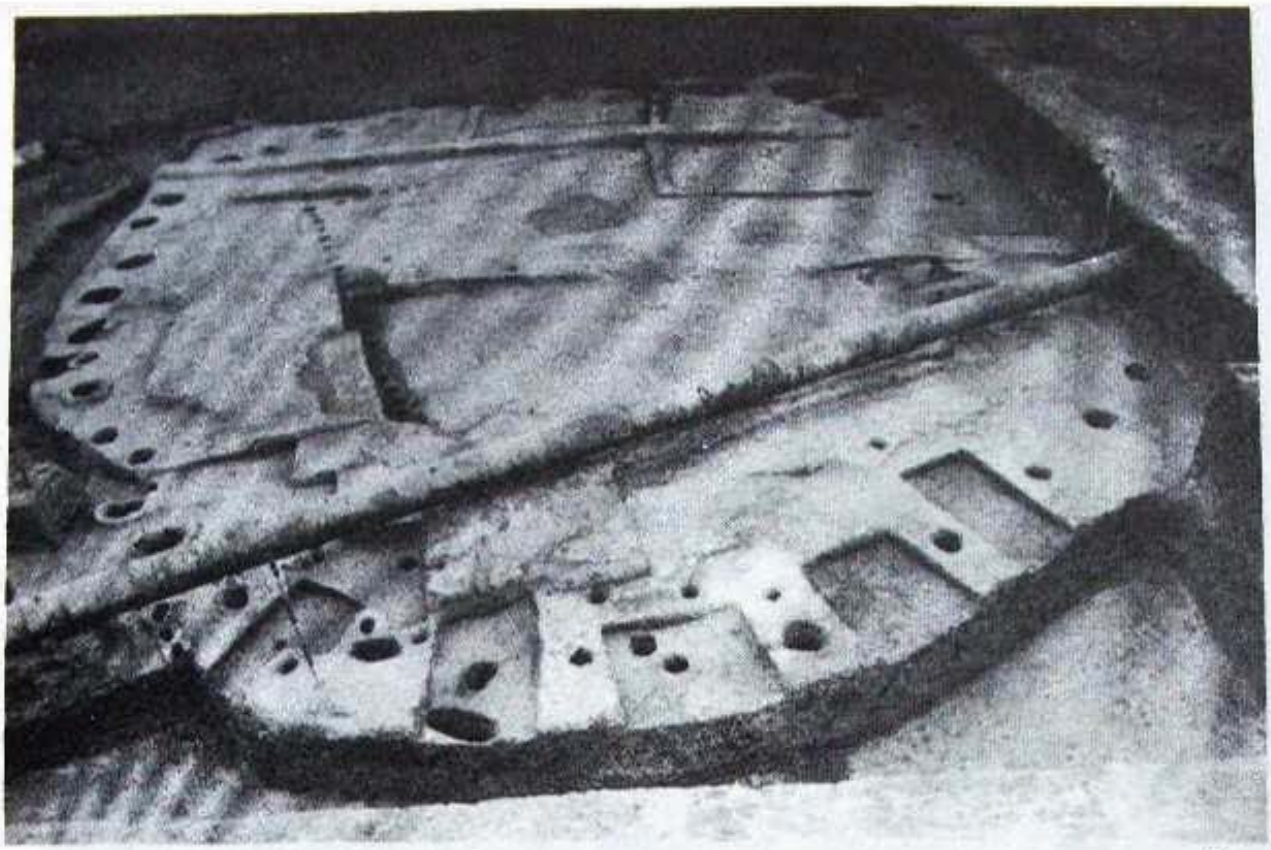

1

2

Pl. 352 Sanctuarul rotund.

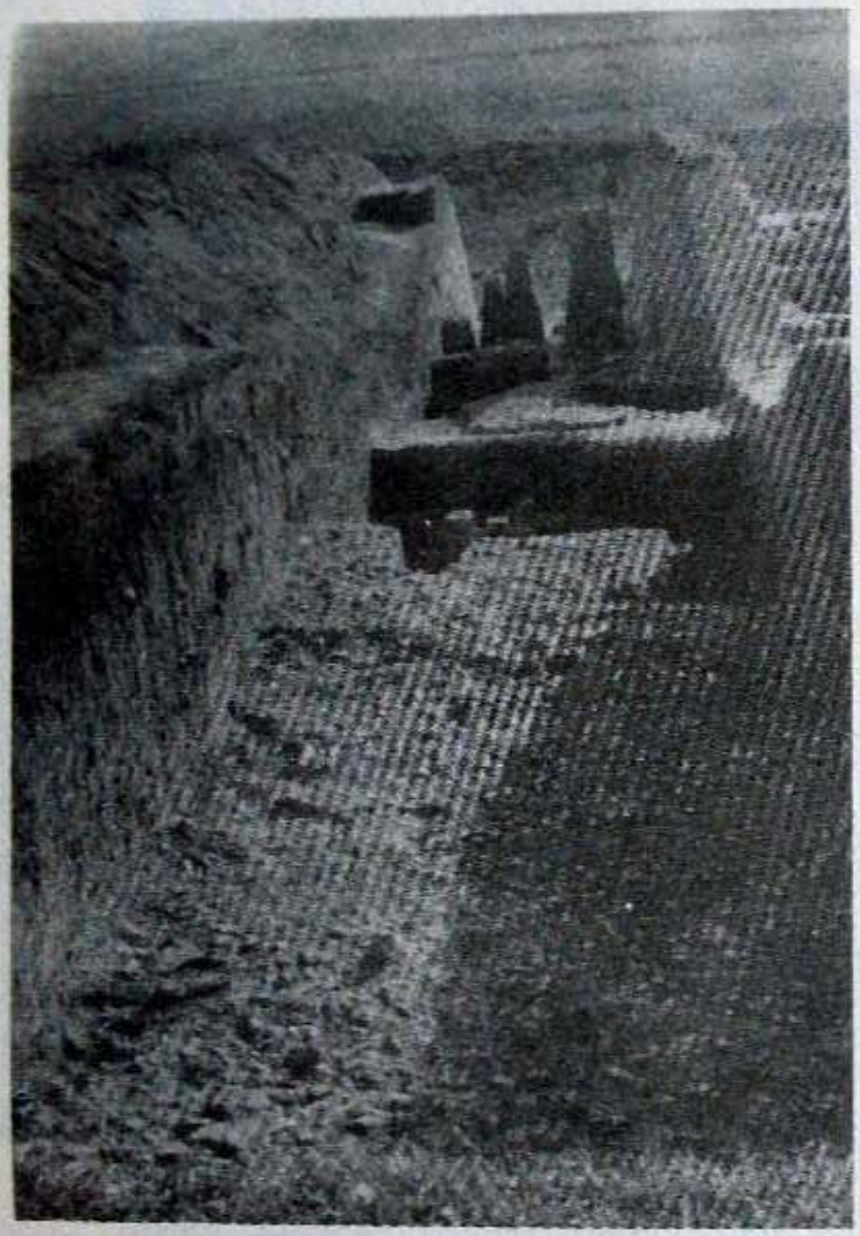

1

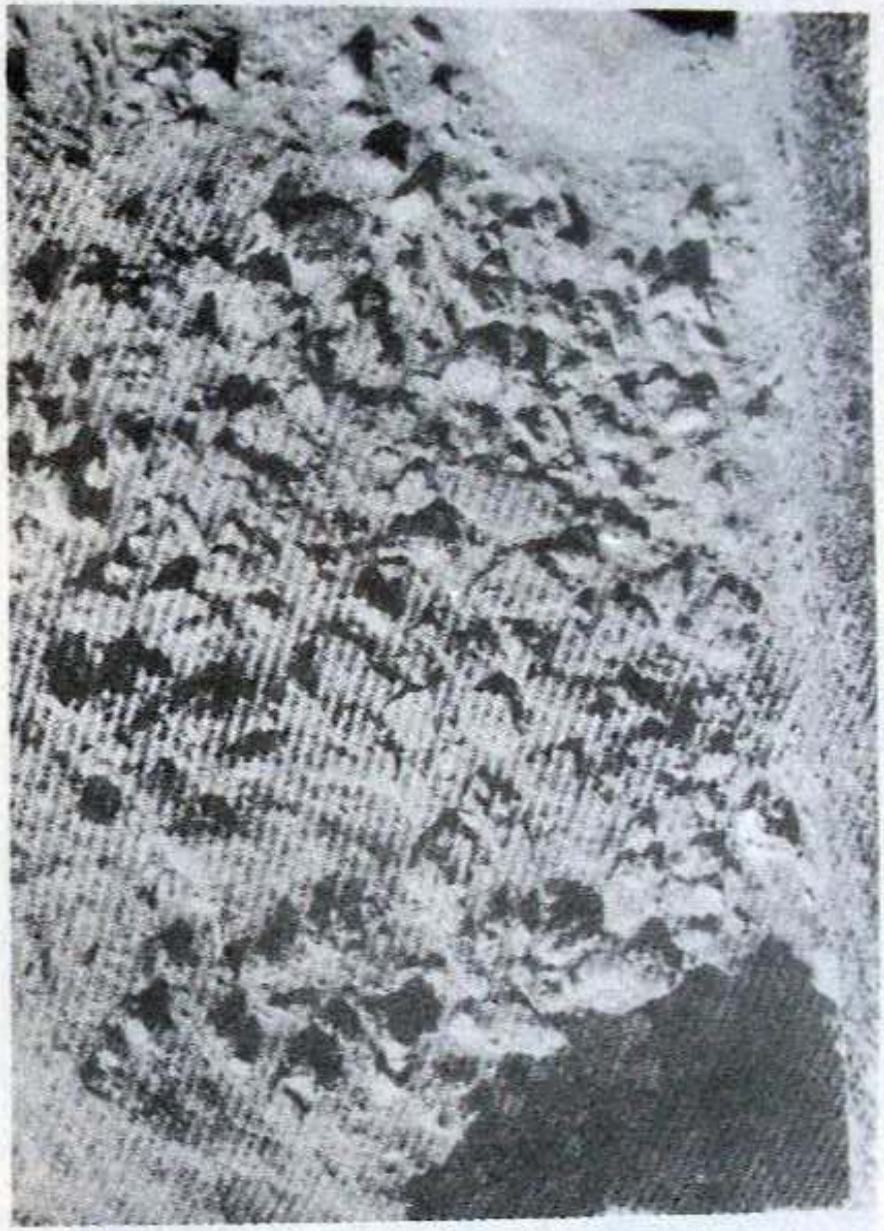

2

Pl. 353 Pavajul de piatră din piața centrală.

1

2

Pl. 354 Gropi - aspect de șantier.

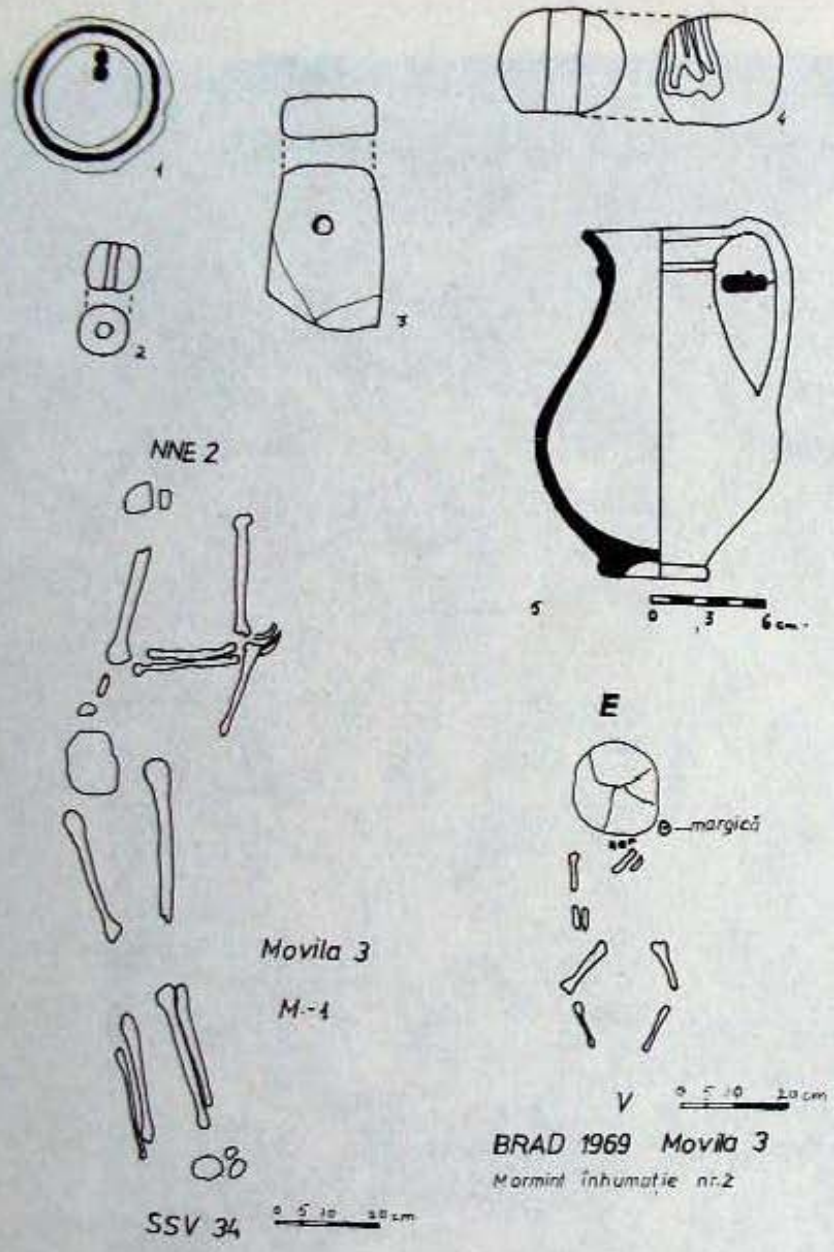

Pl. 355 inventar movilă 1; 2,4 - inventar morminte de înhumație movila3.

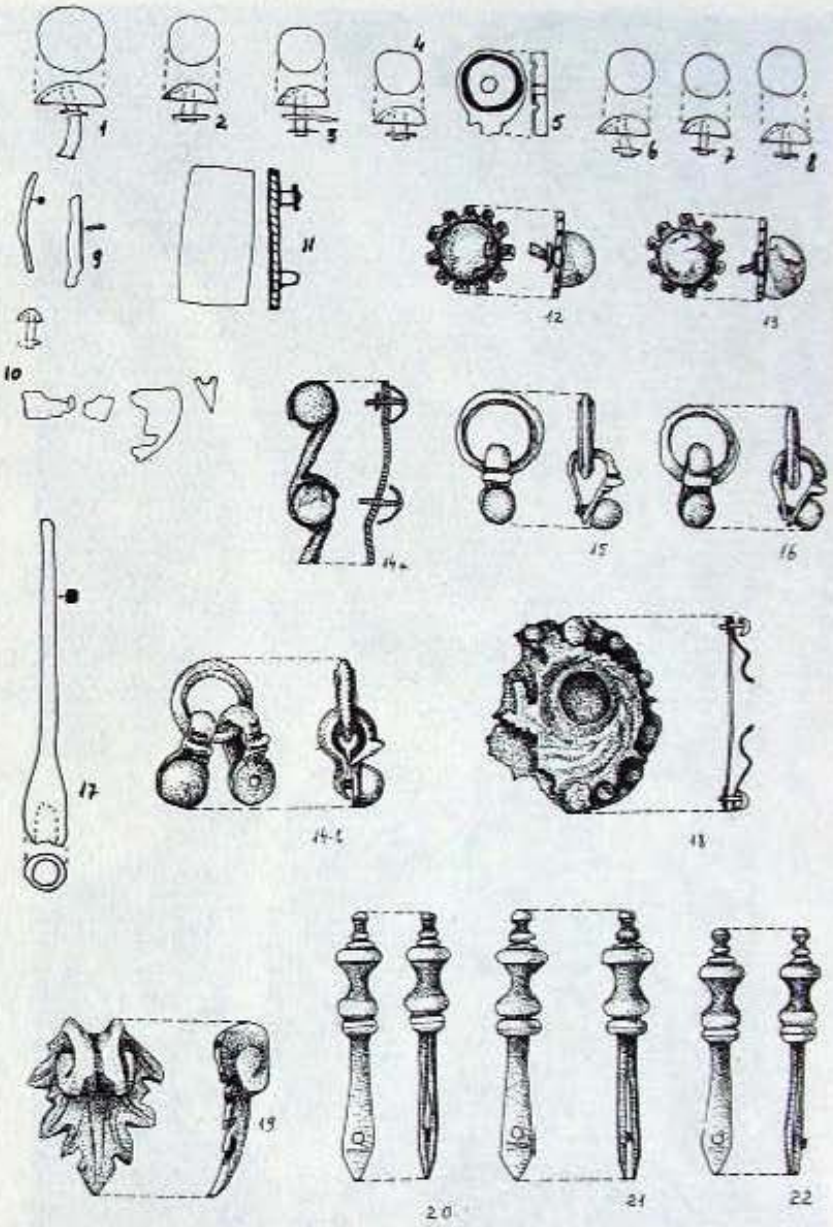

Pl. 356 Inventar movila 3.

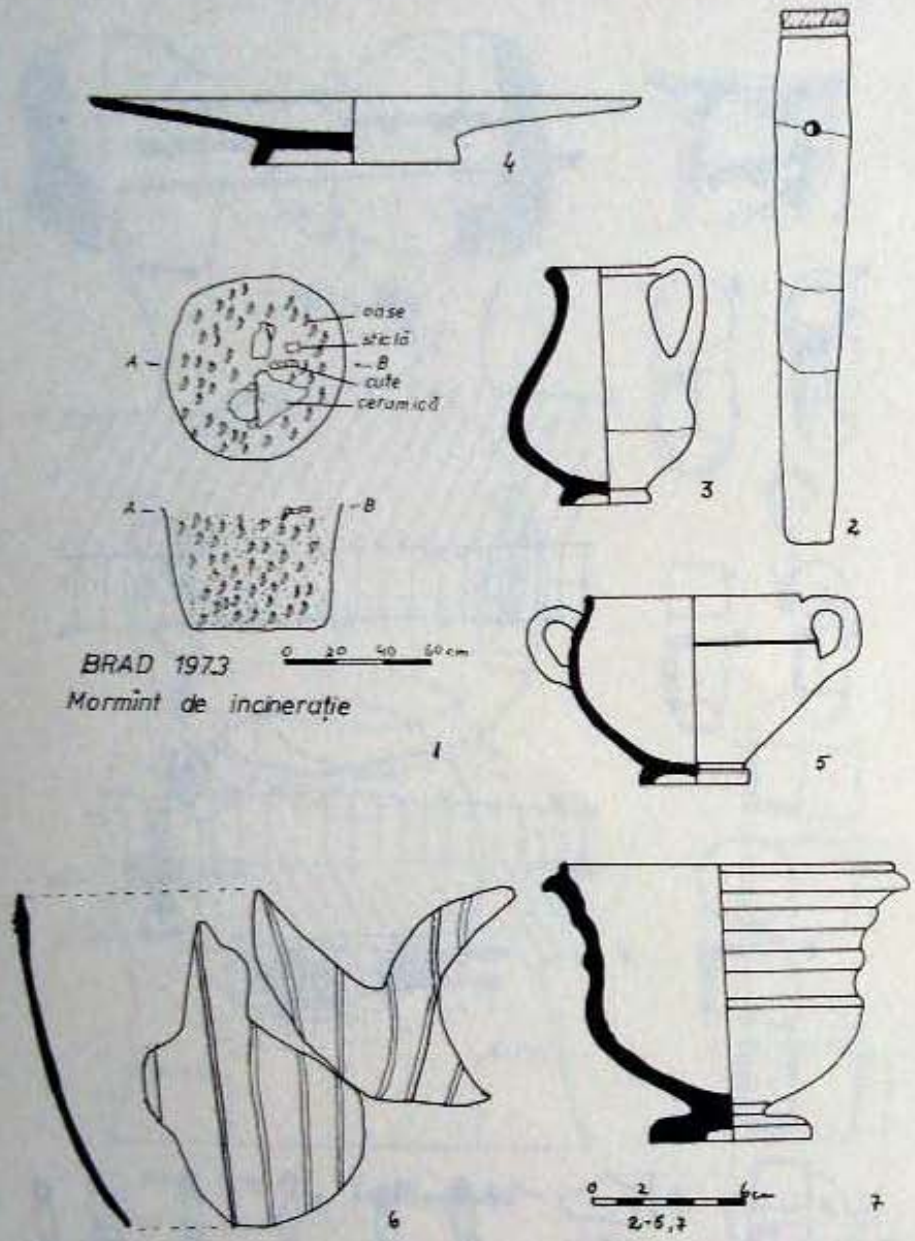

Pl. 357 Mormânt de incinerație și inventarul lui.

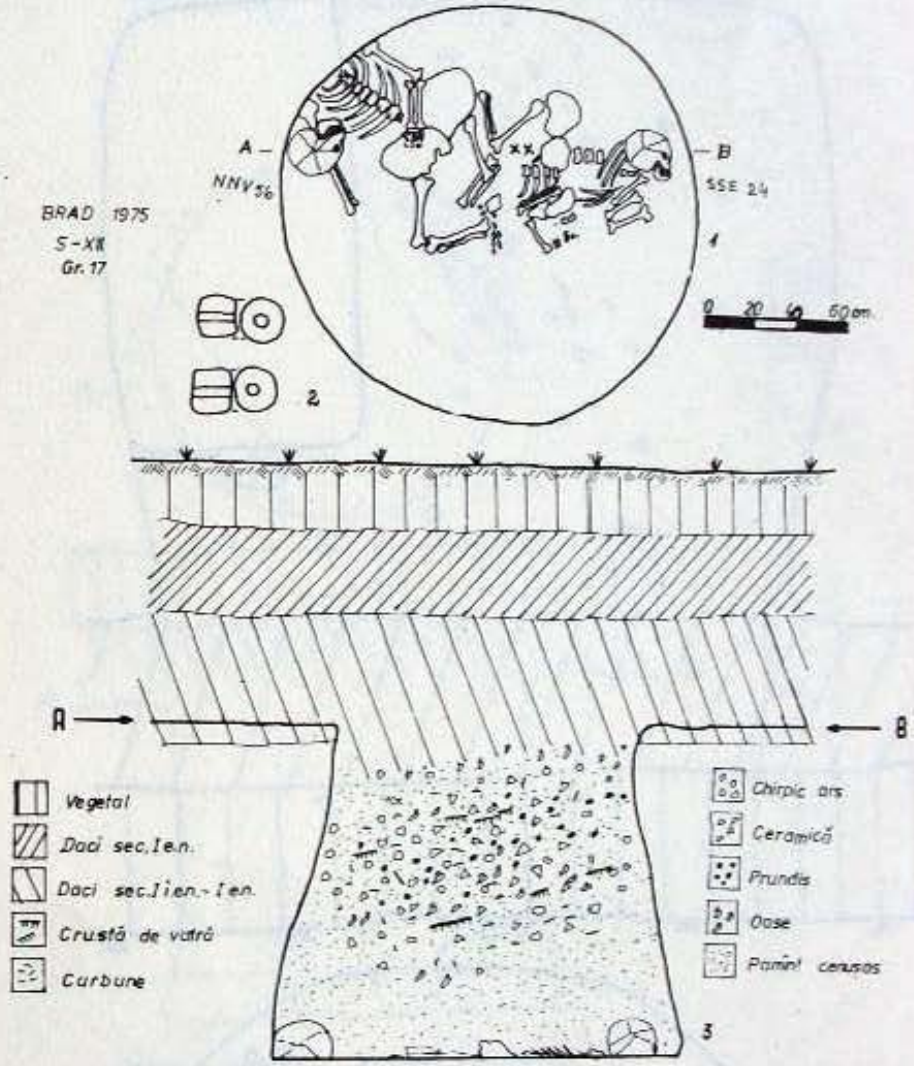

Pl. 358 S-XII - Gr. 17 - plan și profil.

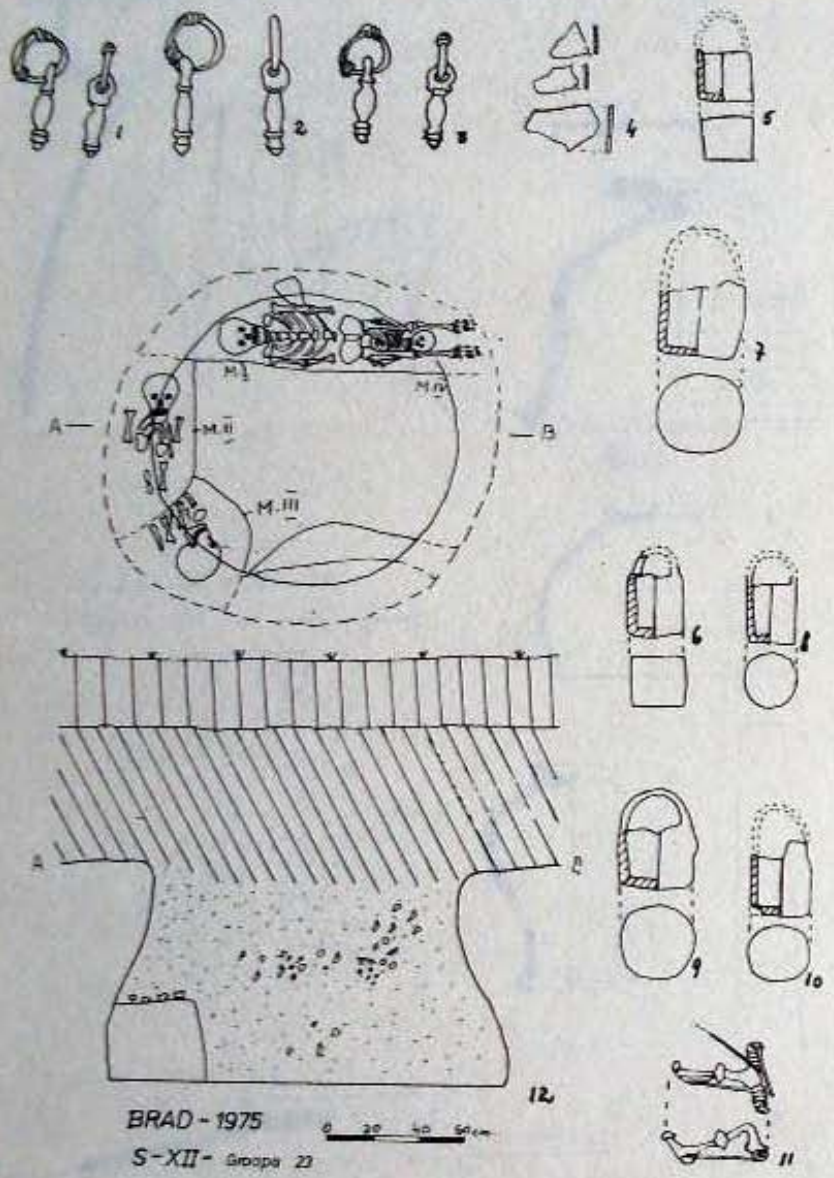

Pl. 359 S-XII - Gr. 23 - plan și profil.

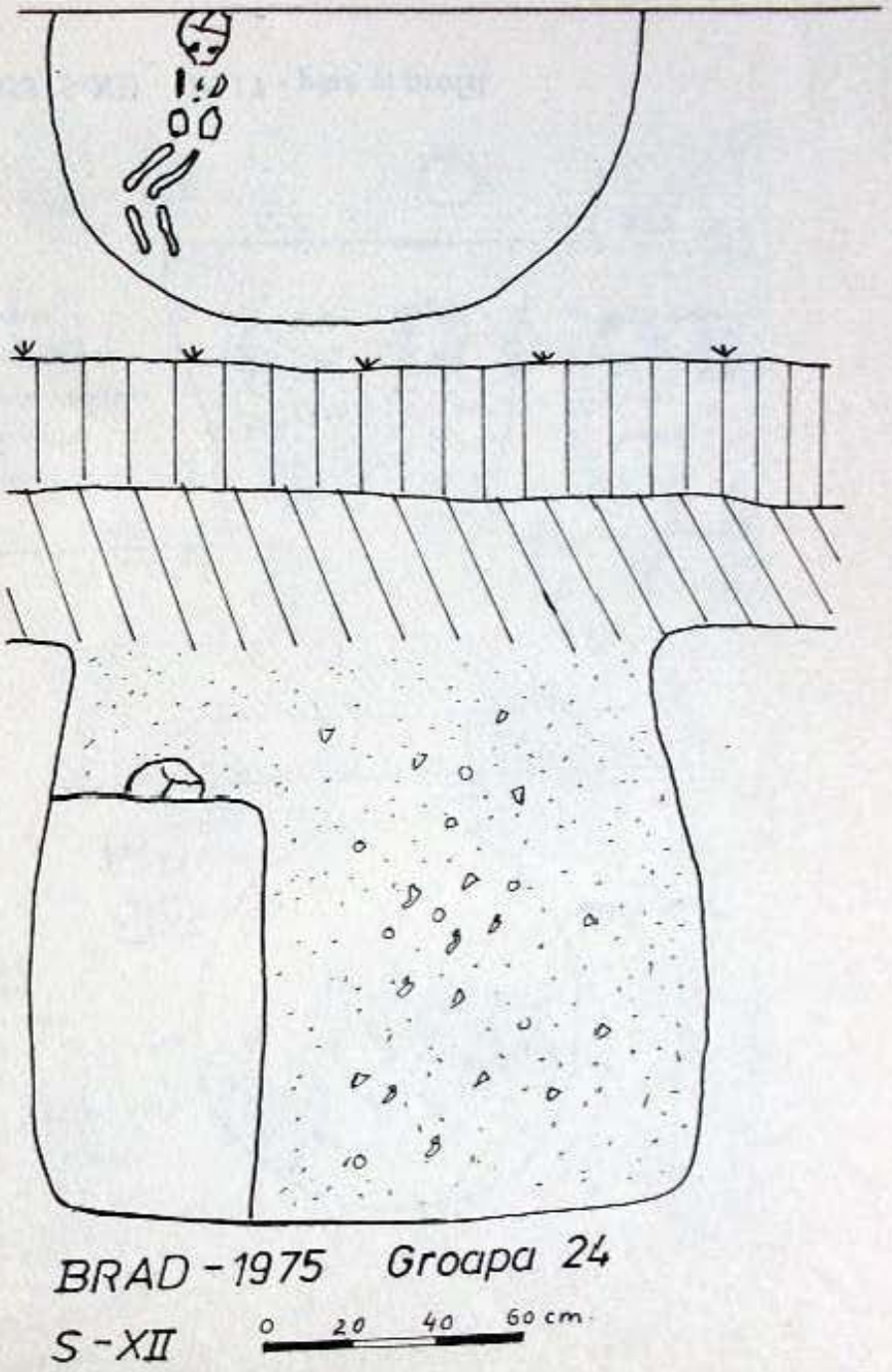

Pl. 360 S-XII - Gr. 24.

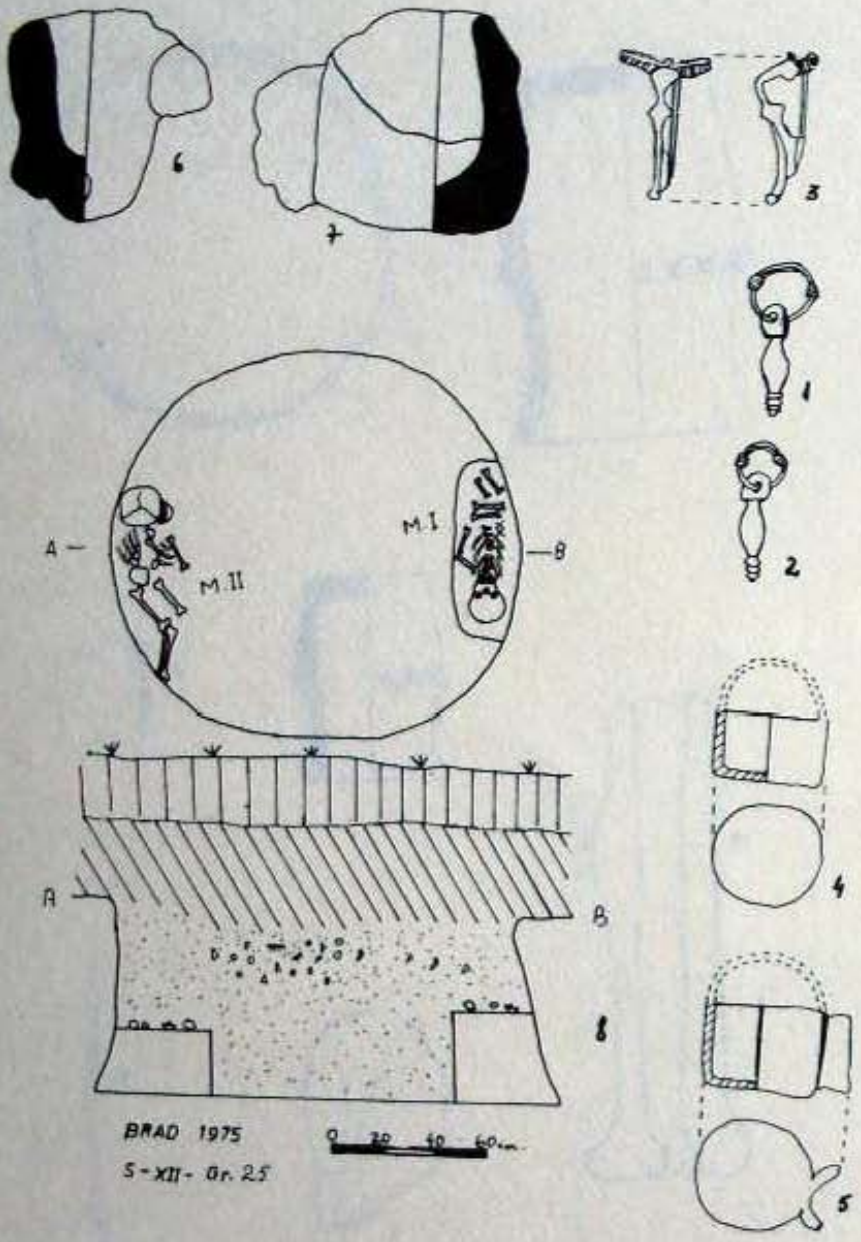

Pl. 361 S-XII - Gr. 25 - plan, profil și inventar morminte.

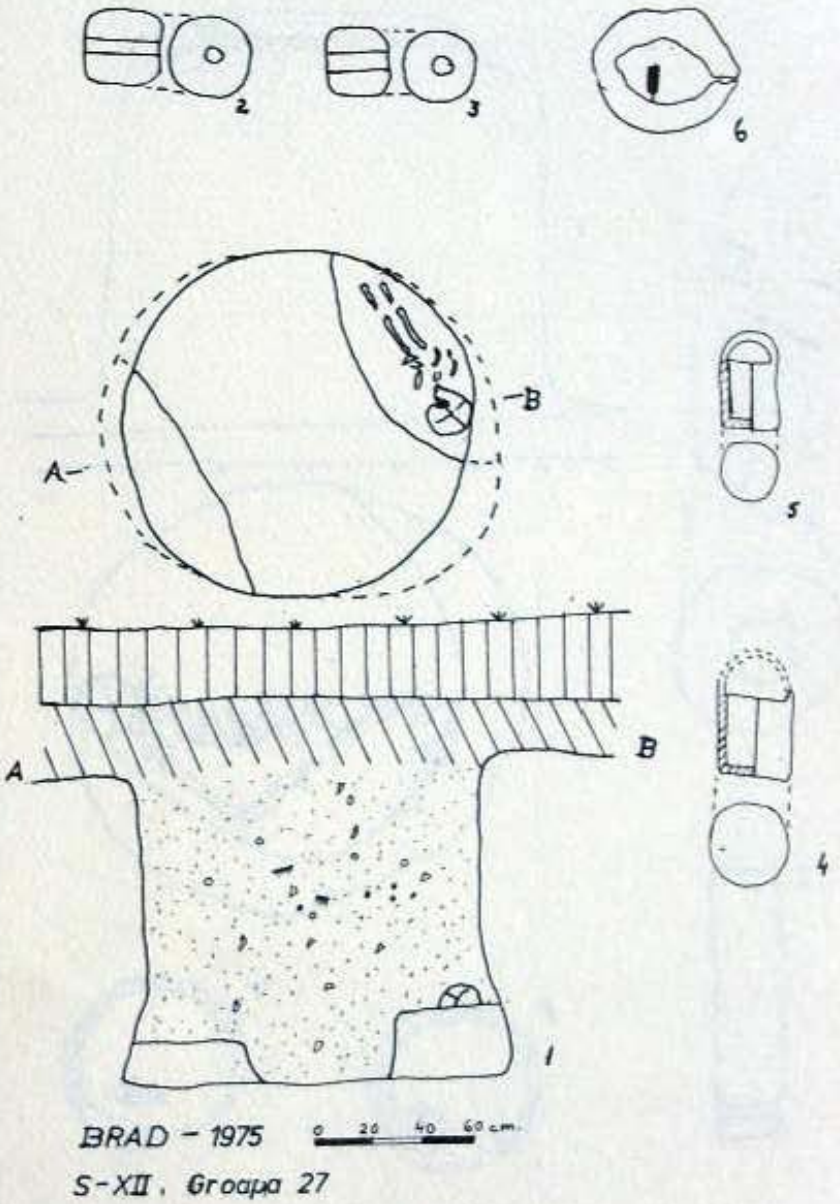

Pl. 362 S-XII - Gr. 27 - plan, profil și inventar mormânt.

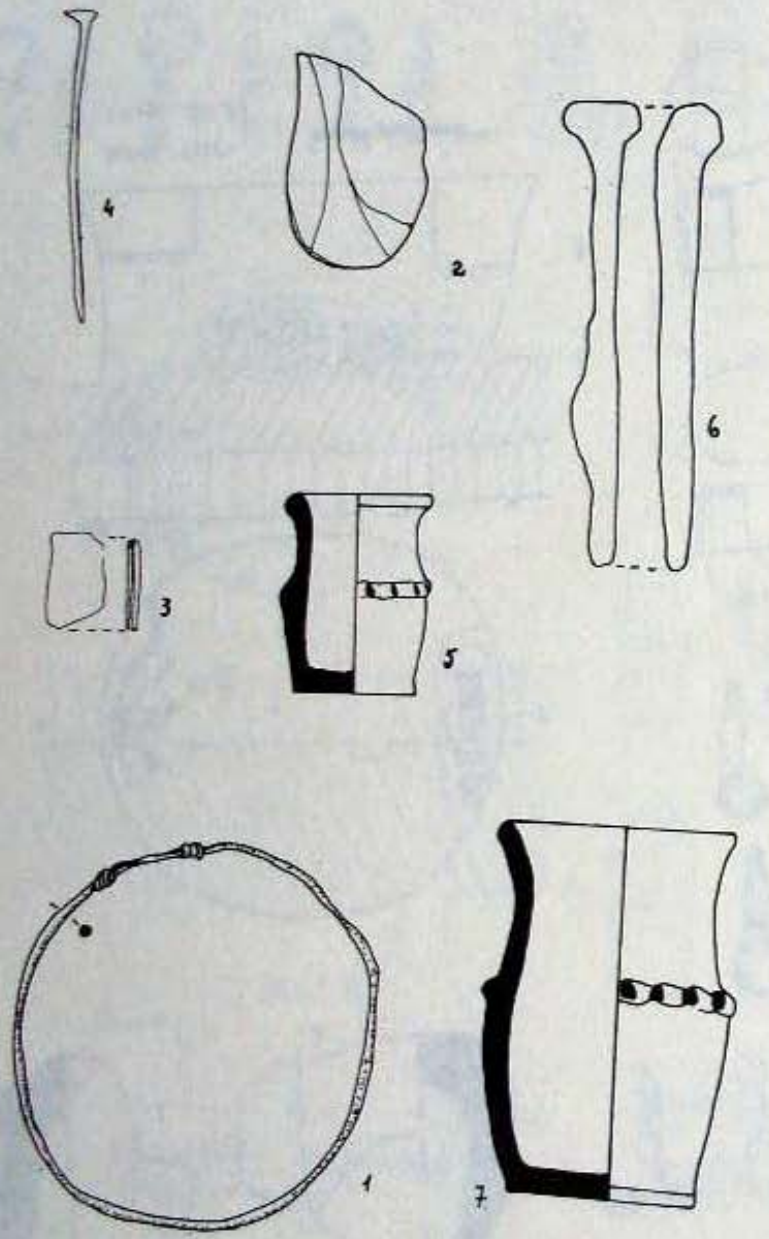

Pl. 363 S-XVIII - Gr. 21 - inventar.

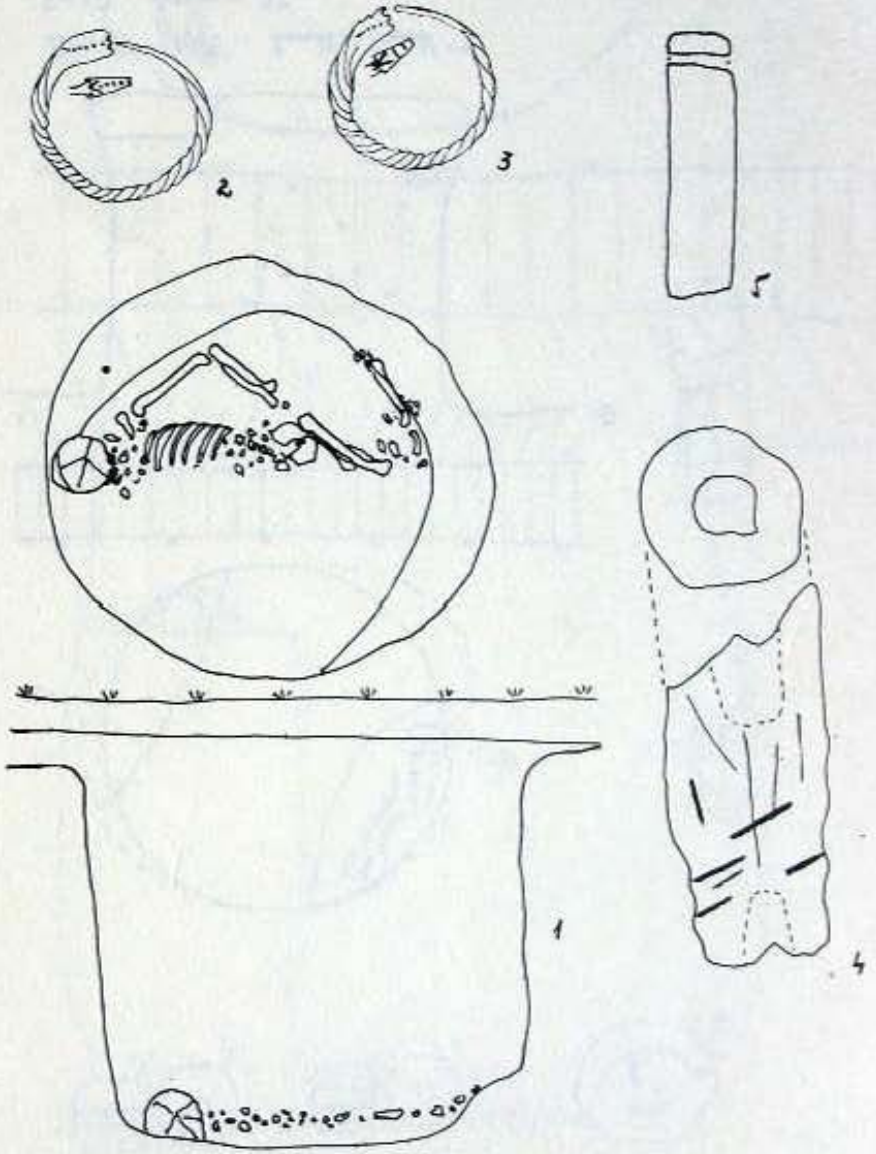

Pl. 364 S-XIX - Gr. 36 - plan, profil și inventar mormânt.

DACIA (sec. I–II e.n.) DUPĂ CEOGRAFUL PTOLEMEU

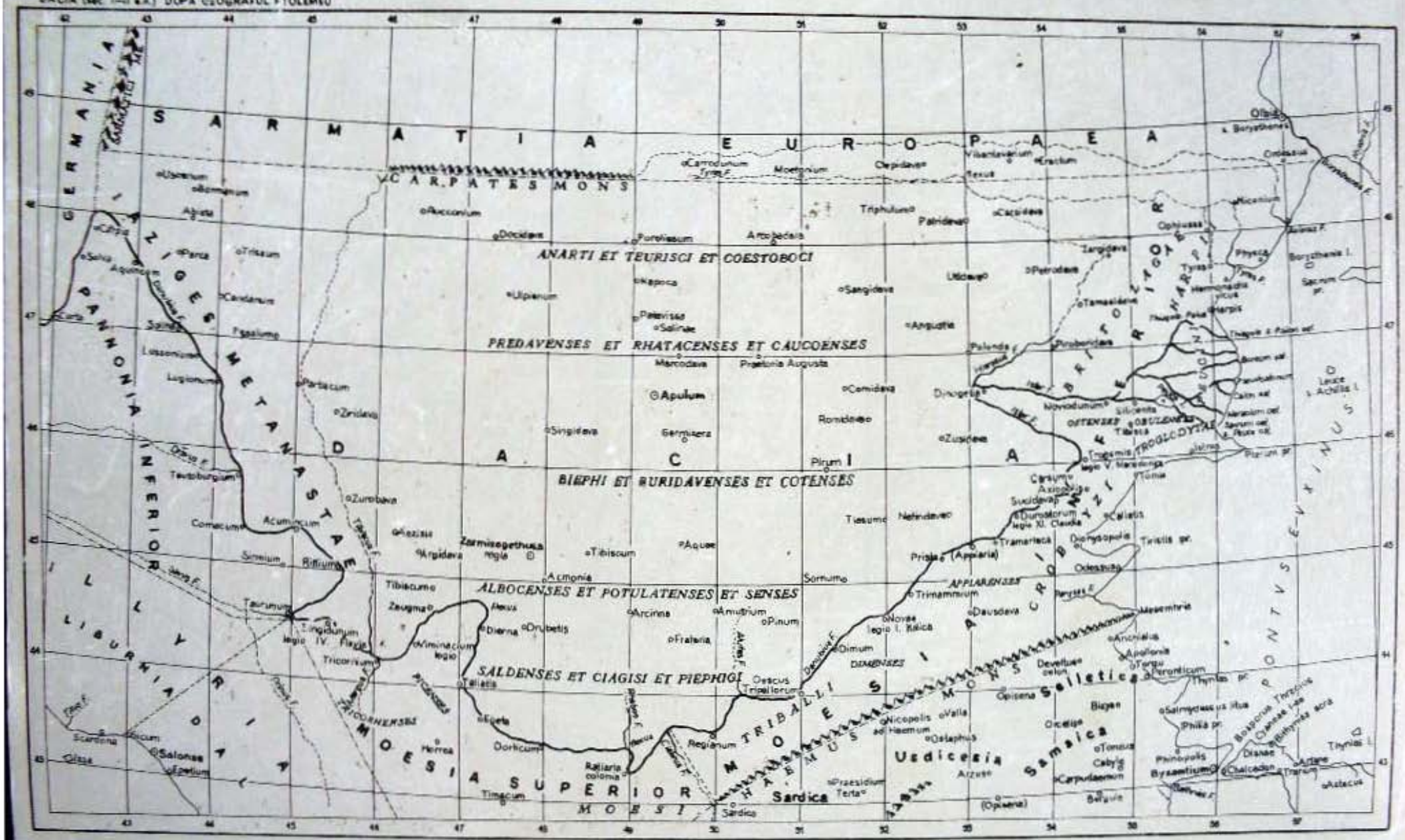

ISBN 873-95349-17-1